

შ ი ნ ა ს ი ტ ყ მ ა ო ბ ა

„ქართული ენის გრამატიკის საფუძვლები“ გადახედულია და საკმაოდ შევსებული წინამდებარე გამოცემისთვის, რომელიც მეორეა სახეზე¹. წიგნი არსებითად იგივე დარჩა, რაც იყო, დაემატა რამდენიმე პარაგრაფი, შეივსო მარჯვე მაგალითებით და გასწორდა ზოგიერთი შემთხვევით გაპარული შეცდომა. პარაგრაფების სათვალავი იგივეა დატოვებული, რაც წინა გამოცემაში იყო, ასე რომ ადვილია ძველისა და ახალი ტექსტის შედარება და განსხვავების გათვალისწინება.

ამ „საფუძვლების“ შემოკლებით გაკეთდა „ქართული ენის გრამატიკა. I. მორფოლოგია“ (ძველი ქართული ენის კათედრის შრომები. 2. 1955), რომელიც 1962 წელს მეორედ გამოიცა შესწორებული სახით. ამ წიგნებმა და აგრეთვე ქართული ენის მორფოლოგიური სტრუქტურის გამორკვევისა და აღწერის პირველმა ცდამ, რომელმაც ხორცი შეისხა 1930 წ. გამოსულს გრამატიკაში („ქართული ენის გრამატიკა. I. მორფოლოგია“), გარკვეული სამსახური გაუწია უნივერსიტეტსა და პედაგოგიურ ინსტიტუტებს.

„საფუძვლები“ ჯერ კიდევ არ იყო დაბეჭდილი, რომ დაიწერა და დაიბეჭდა სასკოლო სახელმძღვანელო, რომელმაც (1939 წლიდან) პრაქტიკულად დანერგა ელემენტარული სახით თეორიული კვლევა-ძიების შედეგად მიღებული დასკვნები.

საერთოდ ამ მიმართულებით გაწეულმა შრომამ საკმაოდ მოჰგინა შუქი ქართული ენის მეტად რთული აღნაგობის მრავალ უცნობსა და ბუნდოვან საკითხს მორფოლოგიაში. მრავალი წლის დაკვირვებისა და კვლევა-ძიების შედეგები ამ წიგნში თავმოყრილად არის წარმოდგენილი და გარკვეული რიგით დალაგებული. რა თქმა უნდა, გასაკეთებელი და დასაზუსტებელი ბევრია კიდევ, მაგრამ ცხადია, რომ ძირითადი სიძნელეები, რომლებიც ახლდა ქართული ენის მორფოლოგიური სტრუქტურის ახსნა-განმარტებას, დამლუღულია და გაკაფულია გზა შემდგომი კვლევა-ძიებისათვის.

ა. შანიძე

15. V. 1972.

¹ ზედმიწევნითაა რომ დავიცვათ, უნდა ვთქვათ, რომ ეს არის მესამე გამოცემა პირველი ნაწილისთვის (§§ 1–444), ხოლო მეორეა მეორე ნაწილისთვის (§§ 445–668), საძიებლებითურთ.

თავდაპირველად I ნაწილი ორ ნაკვეთად გამოვიდა: ნაკვეთი პირველი (§§ 1–343) 1942 წელს და ნაკვეთი მეორე (§§ 344–444) 1943 წელს. მეორე ნაწილი წიგნისა ცალკე ნაკვეთად არ გამოსულა. იგი დაიბეჭდა პირველ ნაწილთან ერთად 1953 წელს. ამ სრულ გამოცემას, რომელსაც საძიებლები ახლავს, პირველ გამოცემად ვთვლით, ამის მიხედვით წინამდებარე გამოცემა მეორე იქნება.

„ქართული გრამატიკის საფუძვლების“ პირველი ნაკვეთი წარმოადგენს 12 წლის წინათ გამოსულის ჩემი გრამატიკის ერთ ნაწილს, რომელიც მთლიანად არის გადამუშავებული¹. ცვლილება, რომელიც შეტანილია ამ გამოცემაში, ზოგჯერ ისე დიდია მოცულობისა და შინაარსის მხრივ, რომ შეიძლება ითქვას, ეს წიგნი ახლად არის დაწერილი. თავი რომ დავანებოთ ისეთ საკითხებს, რომლებიც I გამოცემაში სრულებით არ იყო განხილული (მაგ., სახელთა ჯგუფები შინაარსის მიხედვით), აქ შემოსული მასალა საზოგადოდ იმდენად ვრცელი აღმოჩნდა, რომ შესაძლებელი გახდა ფონეტიკის გამოყოფა შესავლიდან და დამოუკიდებელ ნაწილად წარმოდგენა.

სახელთა ბრუნებისა და წარმოქმნის თავებში ბევრი ახალი საკითხია გაშუქებული. განსაკუთრებით უნდა აღინიშნოს მხლებლიანი ბრუნვები (§§ 84–89), ლოკალური ბრუნვები (§§ 90–96) და ცნობები სახელის ხელმეორედ ბრუნების შესახებ (§§ 99,100). ახალი საკითხების შეტანამ და წინათ მოცემული მასალის გადამუშავებამ საგრძნობლად გაზარდა როგორც ბრუნების, ისე წარმოქმნის თავები. სხვათა შორის, ფართოდ არის გაშუქებული გეოგრაფიული სახელები ფორმა-ცვალების ორსავე ნაწილში.

მთავარი ცვლილება მაინც ზმნებს დაეცო. პირველ ყოვლისა უნდა აღინიშნოს, რომ როგორც სახელებში, ისე აქაც გრამატიკული მასალა განაწილებულია მიმოხრისა და წარმოქმნის თვალსაზრისით. თუ გავიხსენებთ, რომ მიჯნის დადება ფლექსიურ ფორმა-ცვალებასა და დერივაციულს შორის ზოგჯერ სახელებშიც კი არ არის ადვილი (§ 154), არ იქნება გასაკვირველი, რომ ის ძნელი აღმოჩნდეს ქართულ ზმნებში, რომელთაც ეგოდენი სირთულეები ახლავს. მაგრამ ეს საქმე ამჟამად მოგვარებულია: დადებულია მზღვარი სხვადასხვა კატეგორიებს შორის, მონახულია ფორმალური ნიშნები, რომელთა მიხედვით უცდომლად შეიძლება იმის გამოცნობა, თუ რას მიეკუთვნოს ფორმა – უღლებას თუ წარმოქმნას (§§ 297, 298).

მწკრივის თეორიამ, რომელიც წერილობით წამოყენებულია ერთს ჩემს გამოკვლევაში², საშუალება მომცა ზმნის უღლებადი ფორმები დამეშალა შემადგენელ ნაწილებად და გამომეყო აქამომდე უცნობი კატეგორიები: ჯერობა, აქტი, თანამდევრობა. ამის წყალობით დაზუსტდა უკვე ცნობილი კატეგორიები დროისა და კილოსი და თვითნებური მათგანი არა მარტო დაშორდა ერთმანეთს, არამედ აგრეთვე გაადვილდა მათი გამიჯნვა მწკრივისაგან.

რაც შეეხება წარმოქმნის ფორმებს, აქ პირველ ყოვლისა უნდა აღინიშნოს, რომ ზმნისწინის ფუნქციების გამორკვევამ საშუალება მომცა, დამედგინა ორი ახალი კატეგორია: გეზი და ორიენტაცია (§ 301 და შემდგ.), რომელთა ბუნების გამორკვევას მნიშვნელობა აქვს სხვა ენათათვისაც.

ახალი კატეგორიების დადგენა, რომელიც წილად ხვდა ამ წიგნის ავტორს, შედეგია იმისა, რომ გრამატიკული ფაქტების კლასიფიკაციის დროს მას კრიტერიუმად მომარჯვებული აქვს ფორმათა შეფარდების ხერხი, დაყრდნობილი სხვების მიმართ ერთგვარს, მაგრამ ურთიერთ შორის განსხვავებულ ფორმათა პირისპირ არსებობის საფუძველზე. ამ გზით შემუშავებული ფორმათა შეპირისპირების პრინციპი საკმაოდ

¹ ქართული გრამატიკა. I. მორფოლოგია. თბილისის უნივერსიტეტის გამოცემა, 1930. VIII + 214 გვ.

² Категория ряда в глаголе: енис, ისტორიისა და მატერიალური კულტურის ინსტიტუტის მოამბე, ტ. X (1941), გვ. 209–229.

სიცხადით მოჩანს 1930 წლის გამოცემაშიც (§§ 126, 127), ოღონდ წინამდებარე გამოცემაში ეს პრინციპი თავიდან ბოლომდე სისტემებრ არის გატარებული და ყოველმხრივ დაზუსტებული.

ავტორი დარწმუნებულია, რომ გრამატიკის იმ ნაწილში, რომელიც აქ არის წარმოდგენილი, ამ გამოცემით ძირითადად დამღეულია არა მარტო ქართული ენის აღნაგობის სირთულისაგან წარმომდგარი სიძნელეები, არამედ მოცემულია აგრეთვე გეზი და ზოგადი მითითება ზოგიერთი გადაუდებელი სტრუქტურული საკითხის გადასაწყვეტად სხვა ენათათვისაც.

ფაქტია, რომ სპეციალურ ლიტერატურაში ზოგიერთი მოვლენა მცდარად არის გაშუქებული ისე კარგად გამოკვლეული ენებისთვისაც კი, როგორიცაა ფრანგული, გერმანული ან ინგლისური, რომ არაფერი ვთქვათ სომხურისა, თურქულისა, არაბულისა და სხვათა შესახებ.

საზოგადოდ, ავტორს აინტერესებდა არა მარტო ენის ფილოსოფიის მონაპოვართა გამოყენება ქართულისათვის, არამედ ქართული ენის მოვლენათა სწორი შეფასების გზით ზოგიერთ მცდარ დებულებათა გაბათილება ზოგად საკითხებში და მათ ნაცვლად ჭეშმარიტის წამოყენება, სათანადოდ დასაბუთება და გაშუქება. ამის მაგალითებს მკითხველი იპოვის როგორც სახელებში (მაგ., წოდებითის რაობის საკითხში, სადაც მითითებაა სპეციალურ გამოკვლევაზე, § 90), ისე ზმნებში (მაგ., დროისა და თანამდევრობის საკითხებში, §§ 243, 244, 265). რომ წოდებითის ფორმა ბრუნვის ფორმაა, ამას ბრწყინვალედ ადასტურებს ქართული, სადაც ეს კატეგორია ცოცხალია და ორგვარი მრავლობითის გამო ნათლად არის წარმოდგენილი. არანაკლებ ნათელ წარმოდგენას გვაძლევს ქართული ენა გრამატიკული დროის შესახებაც. „ერთზე მეტი აწმყო“, „ორი მყოფადი“, „რამდენიმე ნამყო“ (თუ ამ ტერმინებში დროის კატეგორიას ვიგულისხმებთ, როგორც აქამომდე იყო) წიგნში თუ შეიძლება შეგვხვდეს, თორემ ენაში არა. მაგრამ ამას დანახვა უნდა; დანახვა კი შესაძლებელია მწკრივის შედგენილობის სწორი ანალიზით. თუ, ვთქვათ, მოგვეპოვება ორი ფორმა, განსხვავებული როგორც ბგერითი შედგენილობით, ისე გრამატიკული შინაარსით (როგორც ეს არის, მაგ., ინგლისურის „ორი აწმყო“ შემთხვევაში), ცხადია, ისინი სხვადასხვა ფორმებია და გაუგებრობის წყარო სწორედ ის არის, რომ მათ ერთი და იმავე სახელით აღნიშნავენ და ეს სახელი დროის კატეგორიაზე მიგვითითებს.

იგივე შეიძლება ითქვას „ორი მყოფადის“ შესახებაც ფრანგულში, გერმანულში ან სხვა რომელსამე ენაში. არ შეიძლება „ორი მყოფადი“ გვქონდეს, არამედ შეიძლება გვქონდეს ორი მწკრივი, რომლებიც ერთია დროის კატეგორიის თვალსაზრისით (ორივე მომავლის გაგებას გვაძლევს), მაგრამ განსხვავდებიან სხვა კატეგორიის მიხედვით, რომელსაც თანამდევრობას ვუწოდებ.

საზოგადოდ, დროის კატეგორია წარმოდგება ერთი მოქმედების შეფარდებისაგან საუბრის მომენტთან, თანამდევრობისა კი – ორი მოქმედების ურთიერთ შეფარდებისაგან წარსულში ან მომავალში. ამ შეფარდების მიხედვით ირკვევა, რომ ორივე მოქმედება სინქრონულია (ერთდროულია) ან დიაქრონულია (სხვადროულია). დიაქრონიის შემთხვევაში ვარჩევთ მოქმედებას უწინარესსა და შემდგომს, ანუ ანტერიორულსა და პოსტერიორულს. თუ ასეთი თვალსაზრისით შევხედავთ „ორი მყოფადის“ საკითხს, სულ ადვილად დავრწმუნდებით, რომ განსხვავებას მათ შორის ქმნის არა დრო, არამედ თანამდევრობა: ერთია უწინარესი, მეორე შემდგომი.

წარსულში შეიძლება გამოხატულ იქნეს არა მარტო დიაქრონულობა (უწინარეს-შემდგომობა), არამედ სინქრონულობაც.

ისტორიულად შემუშავებული ნომენკლატურა, დამყარებული მცდარ დებულებაზე, ხშირად წყაროა ახალი გაუგებრობისა. თუ წარსულის გამომხატველ მწკრივებს, რომელთაც თხრობითი კილოს გაგება აქვთ, ყველას ნამყოს დავარქმევთ და გასარჩევად დავნომრავთ (ნამყო I, ნამყო II, ნამყო III, როგორც ეს აქვს ს. ხ უ ნ დ ა ძ ე ს) ან სხვა ამგვარ ტერმინებს მოვიხმართ, ეჭვი არ არის, რომ „რამდენსამე ნამყოს“ მივიღებთ, მაგრამ წარსული დრო, რომელიც ყველა მათგანში ერთი და იმავე სახით შედის როგორც შემადგენელი ელემენტი, როდი გამრავლდება.

ურთიერთობა მწკრივსა, დროსა და კილოს შორის მიახლოებით და მეტად ტლანქად შეგვიძლია წარმოვიდგინოთ იმ ურთიერთობით, რომელიც არსებობს ჭურჭელსა და შიგ ჩასხმულ სხვადასხვა ფერისა და სიმძიმის სითხეებს შორის, რომლებიც არ ირევიან ერთმანეთში. ვთქვათ, ჭურჭელია გამჭვირვალე ბოთლი, რომელშიც ასხია წყალი და ზეთი. მწკრივი – ეს არის ჭურჭელი, ხოლო დრო და კილო – წყალი და ზეთი შესაბამისად. როგორც არ შეიძლება ბოთლის გათანაბრება წყალთან ან ზეთთან, მიუხედავად იმისა, დავუმახეხთ მას საწყლეს თუ საზეთეს, ისე არ შეიძლება გაიგივება მწკრივისა და დროისა ან მწკრივისა და კილოსი. იგივე შეიძლება ითქვას მწკრივის სხვა ელემენტების შესახებაც.

საზოგადოდ არ შეიძლება მწკრივისა და მისი შემადგენელი ელემენტების ერთმანეთში გარევა. «ვეფხისტყაოსნის» სიტყვების მსგავსად რომ ვთქვათ,

მწკრივი სხვაა, დრო კი სხვაა¹, შუა უზის დიდი მზღვარი,
ნუვინ გარევთ ერთმანეთსა, გესმეს ჩემი ნაუბარი!

თეორიულ ნაწილში მკითხველის ყურადღებას მიიქცევს, უთუოდ, აგრეთვე ფორმისა და ფუნქციის ურთიერთობის საკითხი გრამატიკაში, რაც ეგრე მწვავედ დგას ენის სტრუქტურული საკითხების შესწავლის დარგში. ეს საკითხი მრავალ კონკრეტულ მაგალითზეა დასურათებული როგორც სახელებში (§ 154), ისე ზმნებში (§§ 234, 240, 272, 285, 296, 340 და სხვ.). ამ საკითხის შესახებ ქართული ენა აუარებელ მასალას იძლევა, შეიძლება ითქვას, გაცილებით უფრო მეტს, ვიდრე რომელიმე სხვა. ამიტომ მისი გვერდის ავლა არ შეიძლებოდა.

განსხვავება ამ გამოცემისა 1930 წელს გამოსულისაგან, სხვათა შორის, იმაშიც გამოიხატება, რომ იმაში ზოგჯერ დებულება იყო წამოყენებული, დაუსაბუთებლად ან გაკვრით დასაბუთებული, აქ კი პრინციპული ხასიათის საკითხებს და აგრეთვე მოვლენის საფუძველს საზოგადოდ საბუთიანობა ახლავს ხოლმე, თუმცა კი ზოგჯერ ძალიან მოკლედ (§§ 42, 91, 92, 154, 174, 240, 243, 244, 261, 265, 270, 272, 281, 288, 293, 296, 297, 298, 321, 334, 335, 339 და სხვა).

ამას გარდა, ავტორს აინტერესებს არა მარტო „როგორ“, არამედ აგრეთვე „რატომ“, ე. ი. არა მარტო მოვლენის აღწერითი მხარე, არამედ ამ მოვლენის ისტორიული თუ სხვა საფუძველი. ისტორიული თვალსაზრისი მოშველებულია მრავალგან: ახალი ბრუნვების წარმოშობის საკითხში (§§ 93, 95), ძველი კონსტრუქციის ნაშთების განხილვის დროს მსაზღვრელ-საზღვრულთან (§134), ხანმეტობის ნაშთების ახსნისას (§ 216), ობ. პირის მრავლობითად გამოხატვის საკითხში (§ 226), სუბ.-ობიექტური ნიშნების რიგის შემთხვევაში

¹ ვარიანტები: a) მწკრივი სხვაა, კილო სხვაა; b) კილო სხვაა, დრო კი სხვაა. ყველა ვარიანტი სწორია.

(§ 229), ასპექტის მოვლენათა ახსნაში, კერძოდ, დროის გადაწევის ასახსნელად (§ 339) და სხვაგანაც. მაგრამ ყველგან ზომიერებაა დაცული. ავტორი არ ცდილა ისტორია მოეცა; მისი მიზანი იყო, აეხსნა დღევანდელ ენაში შემონახული ნაშთები, რომლებიც გაუგებარნი გამხდარან დღევანდელი ნორმების თვალსაზრისით, და გასაგები გაეხადა ისინი მკითხველისათვის ფორმათა ისტორიული განვითარების საფუძველზე. ამ მხრივ მეტად საყურადღებოა ასპექტი, რომელიც განხილულია ისტორიულად და დადგენილია ამ კატეგორიის გამოხატვის სისტემის შეცვლა ქართული ენის წერილობითი ისტორიის მანძილზე. შედეგი, რომელიც მოჰყვა ამ ფაქტს მორფოლოგიაში უღლების ფორმათა გადაჯგუფების სახით, უაღრესად მნიშვნელოვანია. ის განსხვავება, რომელიც მოგვეპოვება ძველ ქართულსა და ახალს შორის მწკრივთა რაოდენობისა და თვისების მხრივ, სწორედ ასპექტის ბრალია; და ბრალია იმიტომ, რომ მისი გამოხატვა სულ სხვა პრინციპს დაეყრდნო, ვიდრე ძველად იყო (§§ 333–339). ჩემთვის უეჭველი გახდა, რომ გრამატიკულ ნიშნებს შორის ასპექტის ჩვენება ყველაზე მნიშვნელოვანია ქართული ენის ისტორიის პერიოდიზაციის დასადგენად. ამასთანავე ისიც უეჭველია, რომ ქართულის მოძმე ენებსაც – ჭანურ-მეგრულსა და სვანურს – ასპექტის განვითარების საკითხში იგივე გზა უნდა ჰქონდეთ გავლილი, რაც ქართულს.

საზოგადოდ, გრამატიკული ასპექტის ისტორიული განხილვა ფართო პერსპექტივებს გვიშლის არა მარტო ქართულის შესასწავლად, არამედ სხვა ენებისთვისაც.

ზოგიერთ გრამატიკულ ფაქტს იმდენი თავისებურება ახლავს, რომ ძნელია ყველა მათგანის ერთბაშად გათვალისწინება, მაგრამ ენათმეცნიერი მოვალეა, ყველა მათგანს გაუწიოს სათანადო ანგარიში და მოვლენას ისე უყოს კვალიფიკაცია. აი თუნდ საკითხი საწყისის ანუ მასდარის შესახებ: საწყისი იბრუნვის, წინადადებაში გამოყენებულია სუბიექტად ან ობიექტად, მაშასადამეო, შეიძლება ვინმემ დაასკვნას, მასდარი სახელიაო. მაგრამ ეგრე მარტივი როდია საქმე; საწყისს ახლავს მთელი რიგი მორფოლოგიურისა და სინტაქსური ნიშნებისა, რომელთა მიხედვით ის ზმნის სისტემიდან გამოსულად და სახელებში გადარიცხულად ვერავითარ შემთხვევაში ვერ ჩაითვლება (ჯერ მოკლედ: § 43, შნშ. 1) და თუ სადმე აქვს მას ადგილი, უპირველესად ზმნებში. იგივე ითქმის მიმღეობის შესახებაც.

მასალა, რომელიც გამოყენებულია ქართული გრამატიკის საფუძვლების ამოსაყვანად, ძირითადად დღევანდელი სალიტერატურო ენიდან არის ამოღებული, მაგრამ ზოგიერთი საკითხის გაშუქების დროს ავტორი არ ერიდებოდა ძველისა და საშუალო ქართულის მასალებს ან კილოების მიერ მოწოდებულ ფაქტებს.

ზოგიერთი მოვლენის ნათელსაყოფად საჭირო გახდა ქართულის შედარება სხვა ენებთან, მაგ., „თანა“-ს საკითხში სომხურთან და სპარსულთან (§ 159), ასონანსის საკითხში სპარსულთან და თურქულთან (§ 184 ა., შნშ.), გეზისა და ორიენტაციის საკითხში არაბულთან და რუსულთან (§ 318), ასპექტის საკითხში ბერძნულთან და სლავურთან (§ 334) და სხვა, მაგრამ ყველგან ზომიერებაა დაცული, რომ წიგნი ზედმეტი დეტალებით არ გადატვირთულიყო და პირდაპირ მიზანს არ ასცდნოდა.

იგივე ითქმის შესადარებელი მასალის შესახებაც ქართულის მოძმე ენებიდან – მეგრულიდან და სვანურიდან (§§ 159, 162, 172 და სხვა).

ისეთი ხასიათის წიგნში, როგორიცაა წინამდებარე „ქართული ენის საფუძვლები“, გვერდი ვერ აექცეოდა სხვა ენის გავლენას ქართულზე (§ 317), ვერც სუბსტრატის პრობლემას ზოგიერთი საკითხის გაშუქების დროს (§ 171, იბ: შნშ.).

კვლევა-ძიების პროცესში ავტორი ხშირად იძულებული იყო ტერმინოლოგიური საკითხების მოგვარებისათვის გაეწია სათანადო ანგარიში. არ კმარა რომელიმე გრამატიკული მოვლენის სისწორით გაშუქება ან ახალი კატეგორიის დადგენა, საჭიროა მონახვა სათანადო ტერმინისა, რომელიც მოხდენილი უნდა იყოს, მოვლენას შეეფერებოდეს და მის არსებით მხარეს ნათლად ასახავდეს. ეს ადვილი საქმე როდია. ამ სტრიქონების დამწერს ამა თუ იმ ტერმინის შესახებ ზოგჯერ დიდხანს უფიქრია და ზოგჯერ არც მოჰრიდებია, რომ ერთხელ ნახმარი ტერმინი, ხანდახან ტრადიციულად განმტკიცებულიც, უკუეგდო და მის ნაცვლად ახალი შემოედო. მაგ., „მწკრივი“, როგორც კატეგორია, კაი ხანია დადგენილია, მაგრამ სათანადო ტერმინის მონახვა გაჭირდა (§ 267). ახალი ტერმინების შემოღების დროს საზოგადოდ სასურველია და საჭიროც, ისეთი იქნეს შერჩეული, რომ იგი ადვილად ითარგმნებოდეს სხვა ენებზედაც, ან პირდაპირ აღებულ იქნეს ისეთი, რომელსაც შეუძლია უთარგმნელად შევიდეს სპეციალურ ლიტერატურაში სხვადასხვა ენაზე.

წიგნში იშვიათი ფორმები და თავისებური მოვლენები ყოველთვის დამოწმებულია სათანადო მაგალითებით ლიტერატურიდან; ასეთებია: ხმოვან-ფუძიან პირის სახელთა გათანაბრება უკვეცელ საზოგადო სახელებთან წოდებითში (§ 82), „ვით“ თანდებულის ხმარება ნათ. ბრუნვასთან (§ 86, შნშ.), ივ ბრუნვის ნაშთები (§ 97), ზმნიზედის ბრუნება (§ 102), მსაზღვრელ-საზღვრულის ძველი კონსტრუქციის ნაშთები (§134), მსაზღვრელის გაორკეცება (§ 135), „თავის“ სიტყვის ლექსიკური მნიშვნელობა მთაში (§ 156), თანდებულები წარმოქმნის ელემენტთა როლში (§158), გაორკეცების ზოგიერთი სახე (§184), მრავლობითობის თ-ს ხმარება უპირო სიტყვებთან (§ 223, შნშ. 2), ინტენსიობის „და“ (§ 321), „შე“ ზმნისწინის თავისებურებანი (§ 322), ტმესის მოვლენები საშუალ ქართულში (§ 323), ასპექტი ძველ ქართულში (§ 333) და სხვა.

20. XI. 1942.

თბილისი

მეორე ნაკვეთის წინასიტყვაობიდან

ამ ნაკვეთით დასრულებულია ქართული ზმნის კატეგორიების მიმოხილვა, რაც განზრახული წიგნის ცენტრალურსა და ყველაზე ორიგინალურ ნაწილს შეადგენს. აქ მოჰყვა შემდეგი კატეგორიები: გვარი, სტატუსი, ქცევა, კონტაქტი და სიტუაცია. ამათგან წინა ხანის მკვლევრები მხოლოდ გვარს იცნობდნენ, დანარჩენების დადგენა კი ამ წიგნის ავტორს ეკუთვნის. მაგრამ გვარის გაგებაშიც ბევრი ახალია შეტანილი:

უპირველეს ყოვლისა განსაზღვრულია, თუ რა არის არსებითი მხარე იმ ურთიერთობისა, რომელიც არსებობს აქტივსა და პასივს შორის. ქართული ზმნა თავისი მრავალ-პირიანობით საშუალებას გვაძლევს უფრო ნათელი წარმოდგენა ვიქონიოთ გვარის შესახებ, ვიდრე ეს ჩანს ერთ-პირიანი ზმნის მქონე ენებში. მიმართება აქტივსა და პასივს შორის, რომელსაც მე კონვერსიას ვუწოდებ, გვიჩვენებს, რომ სუბიექტური პირი და პირდაპირ-ობიექტური პირი კონტრასტებია, შეიძლება ითქვას, ანტიპოდებიაო. პასივის სუბიექტური პირი რომ მობრუნებული სახეა აქტივის პირდაპირ-ობიექტურისა, ეს საუცხოოდ ჩანს ერთი პირის დაკლებით პასივში. ამას გარდა, პრეფიქსიან პასივს შემონახული აქვს ფორმალური ნიშნები, რომლებიც ააშკარავებენ არა მარტო ამ პასივის წარმოშობას აქტივისაგან, არამედ აგრეთვე იმასაც, რომ პასივის სუბიექტური ფორმები

აქტივის პირდაპირ-ობიექტურ ფორმებს ეყრდნობიან (§ 418). ეს არის ახალი შუქი, რომელიც ქართულ ზმნას ზოგად ენათმეცნიერებაში შეაქვს აქტივ-პასივის ურთიერთობის გარკვევისათვის.

III სერიის ფორმათა ანალიზით ნაჩვენებია, რომ წარმოშობით პასივი ფორმა დღევანდელი ენის სისტემაში შეიძლება აქტივად იქნეს გააზრებული. ამ საკითხს თავის დროზე ჰ. შუხართიძე ეხებოდა, მაგრამ აქ მოცემულია ამ მოვლენის კვალიფიკაცია ფორმათა შეპირისპირების ნიადაგზე, ე.ი. იმ ზოგად-ენათმეცნიერული თვალსაზრისით, რომელიც საზოგადოდ მთელს წიგნშია გატარებული.

ფორმისა და ფუნქციის ურთიერთობის საკითხის განხილვამ აუცილებელი გახადა, გამომეყო ჯგუფი ზმნებისა, რომელთაც ფორმა პასივისა აქვთ და ფუნქცია აქტივისა (ე.წ. დეპონენსები, § 366).

საშუალო გვარის შესახებ საზოგადოდ მეტად ბუნდოვნი ან მცდარი ცნობები მოიპოვება სპეციალურ ლიტერატურაში. ქართული მაგალითების მიხედვით აქ მოცემულია ზოგადი მითითება იმის შესახებ, თუ რა უნდა გავიგოთ საშუალო გვარის ფორმებად (§§ 369–373). თუ ზმნა გარდაუვალია და თანაც არ არის პასივი, ეს კიდევ არ არის საკმარისი პირობა იმისთვის, რომ ის საშუალო ზმნად ვიცნათ. საჭიროა, რომ მას იმავე ფუძისაგან საპირისპირო ფორმები ჰქონდეს მოქმედებითისა და ვნებითის სახით.

დინამიკისა და სტატიკის შესახებ ქართულ ზმნებში წინათაც მიწერია, მაგრამ გაკვრით. აქ კი ეს მოვლენა, რომელიც ქართველურ ენათა ერთ თავისებურებათაგანია, სპეციალურად არის განხილული და მისი რაობა გამორკვეული. ამასთანავე დადგენილია, რომ ოპოზიცია დინამიკასა და სტატიკას შორის ქმნის ზოგად კატეგორიას (ზე-კატეგორიას), რომელსაც სახელად სტატუსი დაერქვა (§§ 385–392).

ქართული ზმნის სპეციფიკურ კატეგორიათაგან ქცევა ყველაზე ადრე გამოიყო. მისი რაობა საბოლოოდ გამორკვეული მაქვს უკვე 1930 წელს გამოსულს მორფოლოგიაში, მაგრამ აქ ქცევის პრობლემა ვრცლად არის განხილული და ზოგიერთი დეტალი გაშუქებული. პირთა რაოდენობის საკითხის გარდა, აქ ყურადღებას კვლავ ის გარემოება იქცევს, რომ ფორმისა და ფუნქციის სადაო საკითხების გადაწყვეტისას უპირატესობა ფუნქციას უნდა მიეცეს (§ 414), რაც დებულების სახით პირიანობის საკითხის განხილვასთან არის წამოყენებული: „იქ, სადაც ფუნქციას აღარ შეეფერება ის გრამატიკული სამოსი, რომელსაც ის ატარებს, გამოსავალია ფუნქცია და სიტყვის გრამატიკული კვალიფიკაცია ახალი შინაარსის მიხედვით უნდა მოხდეს“ (გვ. 186).

ქცევის საკითხის გამორკვევამ აუცილებელი გახადა, რომ იგივე საკითხი დამესვა უფრო ფართოდ და მეჩვენებინა, რომ ეს კატეგორია ზოგ ინდოევროპულ ენაშიც მოიპოვება. ჩემთვის უეჭველია, რომ არ არის სწორი, როცა ბერძნულ მედიუმს გვარის ანუ დიათესის მიხედვით მოქმედებითისაგან გამოჰყოფენ და ცალკე ადგილს უჩვენებენ. არა! ბერძნული მედიუმი, – თუ მას არა მარტო ფორმის მიხედვით დავაფასებთ, არამედ ფუნქციის მიხედვითაც, – გვარად აქტივი გამოვა და ქცევად სათავისო. ეს მზესავით ნათელია უხვი ქართული მასალების გულდასმით შესწავლის შემდეგ. მაშასადამე, ქართული ზმნა უტყუარ კრიტერიუმს გვაწვდის, რომ შევასწოროთ საუკუნეებით გადმოცემული და უკრიტიკოდ მიღებული მცდარი დებულება ინდოევროპეისტიკაში (§§ 375, 417).

კონტაქტის კატეგორია კარგა ხანია დადგენილი მაქვს ქართულის მიხედვით (პირველი ცნობა უკვე 1930 წელს არის გამოქვეყნებული), მაგრამ ახალი რამ, რაც აქ არის შემოტანილი, ეს გახლავს საერთაშორისო ტერმინის შემოღება („გზის“ ნაცვლად

„კონტაქტისა“) და ამ კატეგორიის გავრცელება სხვა ენებზედაც. მართლაც, წინათ იყო წარმოდგენა კაუზატივითა შესახებ, მაგრამ არ იყო გამორკვეული, თუ რა ფუნქციონალური დამოკიდებულებაა კაუზატიურსა და არ-კაუზატიურ ფორმებს შორის. ამ საკითხშიც ქართული ზმნის სტრუქტურის შესწავლამ თავისი გადამჭრელი სიტყვა თქვა და საშუალება მომცა, დამედგინა ზე-კატეგორია კონტაქტისა, რომელიც ეყრდნობა ორ ქვე-კატეგორიას: უშუალოსა და შუალობითს, ანუ იმედიატსა და მედიატს. საკითხი ზოგად-ენათმეცნიერულია და თანაბრად ეხება როგორც ქართულს, ისე მრავალ სხვა ენას (მაგ., თურქულს).

ქცევისა და კონტაქტის ფორმათა დეტალურმა განხილვამ ნათელ-ყო ირიბ-ობიექტურ პირთა სხვადასხვაობა და ამ მოვლენის გამორკვევას ბუნებრივად სათანადო ტერმინების შემოღებაც მოჰყვა: უბრალო ობიექტი, მფლობელი ობიექტი (პოსესორი), შემსრულებელი ობიექტი (ეგზეკუტორი).

კონტაქტის კატეგორიის გამორკვევასთან დაკავშირებით ნათელი გახდა აგრეთვე, რომ აუცილებელია უკუგდებულ იქნეს ორი მცდარი დებულება, რომელთაც საყოველთაო გავრცელება აქვთ მოპოვებული:

ერთი იმაში მდგომარეობს, თითქო შუალობითი კონტაქტის ფორმა, მედიატი (რომელსაც ჩვეულებრივ კაუზატივს ეძახიან), გვარის თვალსაზრისით იყოს არა აქტივი ან პასივი, არამედ რაღაც მათგან განცალკევებული და განსხვავებული (რუსულად *побудительный залог*). არა! გვარის მიხედვით შუალობითი კონტაქტის ფორმა, მედიატი, ისევე აქტივია (ზოგ შემთხვევაში აგრეთვე პასივიც), როგორც მისი საპირისპირო ფორმა უშუალო კონტაქტისა, ანუ იმედიატი. ეს დებულება, ქართულის გარდა, ბევრ სხვა ენაზედაც ვრცელდება.

მეორე ეხება ორმაგ გარდამავლობას, რომელიც გვხვდება მრავალ გრამატიკულ მიმოხილვაში ქართულისა თუ სხვა ენების შესახებ. ქართული ზმნის შესწავლამ დაადასტურა, რომ გარდამავლობას განსაზღვრავს ზმნის უნარი, შეიწყოს პირდაპირი ობიექტი, მაგრამ პირდაპირი ობიექტი მხოლოდ ერთი შეიძლება ჰქონდეს ზმნას და არა ორი. ამიტომ ცხადია, რომ ორმაგი გარდამავლობის საკითხი უნდა მოიხსნას. ეს იმ ენებსაც ეხება, რომლებიც ზმნასთან ორმაგ აკუზატივს იგუებენ: ორმაგი აკუზატივის მოთხოვნა, რა თქმა უნდა, არ უდრის ორმაგი პირდაპირი ობიექტის შეწყობას, რადგანაც მათში მხოლოდ ერთი აკუზატივი შეიძლება იყოს პირდაპირი ობიექტის ფუნქციით აღჭურვილი, მეორეს კი სხვა ფუნქცია ექნება დაკისრებული.

სიტუაციის კატეგორია მეტად მკრთალად არის ქართულში გამოხატული. ზოგი დეტალი აქ კიდევ გამოსარკვევია, მაგრამ ერთი რამ უეჭველია: საზედაოს ფორმა არ შეიძლება მიჩნეულ იქნეს ქცევის ფორმად და, თუ ეს ასეა, მაშინ ის იმ მიმართულებით უნდა იქნეს გაშუქებული, რომელიც აქ არის წარმოდგენილი.

უკანასკნელ, დართულია ზოგადი დებულება მორფოლოგიურ კატეგორიათა შესახებ (§§ 443–444), სადაც გარკვეულია იმის საფუძველი, თუ რა ქმნის გრამატიკულ ფორმას და რატომ ხდება, რომ ერთსა და იმავე სიტყვაში მრავალი გრამატიკული ცნება იყრის თავს. ამაზე წინათაც იყო მითითება (§ 296), მაგრამ ვრცლად ეს მოვლენა ზმნის კატეგორიების მიმოხილვის დასრულების შემდეგ არის დასაბუთებული. საზოგადოდ, საკითხი იმის შესახებ, თუ რა ქმნის გრამატიკულ ფორმას და რა კატეგორიასთან გვაქვს საქმე, ან როგორია ეს კატეგორია, ნამდვილი თუ მოჩვენებითი, წყდება არა აბსტრაქტულად, სხვა ფორმებისაგან

მოწყვეტით, არამედ ამა თუ იმ კონკრეტული ვითარების მიხედვით: რა რას უპირისპირდება და რა ნიშნის მიხედვით უპირისპირდება.

დაკვირვებული და გულისხმიერი მკითხველი შეეჭვება, რომ ამ სტრიქონების ავტორი სტრუქტურული საკითხების კვლევა-ძიების დროს შორს არის ფორმალისტური მეთოდისაგან, რომლის შემოტანა ჩვენშიც სცადეს. ფუნქციის წამოწევა და მისთვის სათანადო ადგილის მიჩენა, აი რა არის დამახასიათებელი და წითელი ზოლივით გატარებული მთელს წიგნში.

24. XI. 1943.

თბილისი

პირველი ბამოცემის წინასიტყვაობიდან

ქართული ენის მორფოლოგიური აგებულება საკმაოდ რთულია. სირთულეს ქმნის ზმნა, რომელსაც მრავალ-პირიანობა (პოლიპროსოპია) ახასიათებს. მრავალ-პირიანობას მჭიდროდ უკავშირდება ზოგიერთი კატეგორიის გამოხატვა: გვარისა, ქცევისა, კონტაქტისა, სიტუაციისა. რომ ქართული გარდამავალი ზმნა არ შეიძლება ერთ-პირიანი იყოს, ამის შესახებ მე ერთ ადრინდელ ნაშრომში ვწერდი: „გარდამავალ ზმნებს ქართულში არა აქვთ აბსოლუტური, ე. ი. დაუმატებელი ფორმები, როგორც პროფ. ნ. მარი ფიქრობს ¹, არამედ აქვთ მხოლოდ რელატიურები, ე. ი. ისეთი ფორმები, რომელნიც დამატების პირსაც გვიჩვენებენ“². ეს იყო, ასე ვთქვათ, პირველი ნაბიჯი ქართული ზმნის სირთულის დასაძლევად, რაც შესაძლებელი გახდა იმის გამო, რომ პირის პრეფიქსთა ხმარების საკითხი შესწავლილ იქნა ისტორიული თვალსაზრისით და დიალექტოლოგიური მასალების მოშველებით. შემდეგში ამას თანდათანობით მოჰყვა სხვა თავისებურებათა გამორკვევა და დადგენა გრამატიკული კატეგორიებისა, როგორიცაა: ქცევა, ჯერობა ³, აქტი, თანამდევრობა, ორიენტაცია, კონტაქტი და სხვა.

ფორმისა და ფუნქციის საკითხების კვლევა-ძიებამ ყველაზე მნიშვნელოვანი შედეგები მოგვცა უღლების დარგში: დადგენილ იქნა მწკრივი და მისი შემადგენელი ელემენტები, მწკრივის კატეგორია გაემიჯნა დროსა და კილოს და მტკიცე ზღვარი დაიდო მათ შორის. საუკუნეებით გამტკიცებული შეხედულება და შეუფერებელი ტერმინოლოგია ამ საკითხში მეტად აფერხებდა საქმეს. მაგრამ ამჟამად ქართული საშუალო სკოლის მოწაფემა კი იცის, რომ მწკრივი სხვაა და დრო ან კილო – სხვა.

მიუხედავად იმ ცვლილებათა, რომლებიც განიცადა ქართულმა ენამ საუკუნეთა მანძილზე, მისი ტიპი არსებითად ისეთივე დარჩა, როგორიც იყო ძველად, V–X საუკუნეებში. ყველაზე მეტი ცვლილება მაინც ასპექტის გამოხატვის სისტემის შეცვლას მოჰყვა, რამაც, სხვათა შორის, I სერიის მწკრივთა ორად დაშლა გამოიწვია. ბევრი თავისებურება ახალი ქართულისა აუხსნელი იქნება, თუ ამ ფაქტს არ გაეწია სათანადო ანგარიში.

¹ დამოწმებულია: Основные таблицы (1908), ტაბ. VIII და შემდგომი.

² სუბიექტური პრეფიქსი მეორე პირისა და ობიექტური პრეფიქსი მესამე პირისა ქართულ ზმნებში. 1920, გვ. 21 (გადაბეჭდილია ჩემს თხზულებათა I ტომში).

³ ამჟამად გზისობას ვამჯობინებ.

ქართული ზმნების სირთულე ბევრს აგდებდა საგონებელში; მაგ., პ. იოსელიანი გულუბრყვილოდ გაიძახოდა: „ქართულისა ყოველნი ზმნანი არიან უკანონონიო“¹; ა. ქუთათელაძე ამაოდ ცდილობდა გაეხსნა „საიდუმლოების ნასკვი, რომელსაც ჰქვია უღლება“² და სხვ., ამიტომ უღლების საკითხები ამ წიგნში დეტალურად და ვრცლად არის წარმოდგენილი. თავისებურ ზმნათა მიმოხილვას 60-ზე მეტი გვერდი დასჭირდა (გვ. 512–574, §§ 542–567). რომ ნათელი იყოს თავისებურებათა ხასიათი, ზმნები ჯგუფ-ჯგუფადაც არის განხილული (§§ 543–565) და ცალკ-ცალკეც, ანბანის რიგზე (§ 567).

ისტორიული თვალსაზრისის გამოყენება და დიალექტურ ფორმათა მოყვანა შედარების მიზნით კიდევ უფრო საჭირო გახდა უღლების თავში (§§ 445–567), ვიდრე წინა თავებში, რადგანაც ამის გარეშე ბევრი ფაქტი ახალი სალიტერატურო ქართულისა გაუგებარი დარჩებოდა: აქ ხშირად ერთმანეთშია გართული ძველი და ახალი ფორმები და მათ-მათი ადგილის მიჩენა შეიძლება მხოლოდ იმის გათვალისწინებით, თუ რა ვითარება იყო წინა ეპოქებში. მართლაც, თუ ისტორიას არ მივმართეთ, საიდან უნდა გავიგოთ, რა არის ის ი, რომელიც „ვუნდივარ“-ში გვაქვს, ან რა უძველეს საფუძვლად პარალელური ფორმების ხმარებას, როგორიცაა: დაეშავა და დაეშავებინა (§ 491), წავეკიდეთ და წავეკიდენით (§ 497) და სხვა?

ვნებითი გვარის ფორმათა წარმოების ახსნისას გარკვეულ სიმძნელებს ვაწყდებით, ამიტომ საჭირო გახდა ექსკურსის ჩართვა ამ ფორმათა წარმოშობის შესახებ (§§ 512–515); აგრეთვე საჭირო გახდა მედიაოქტივ ზმნათა ფორმების განვითარების საკითხზე შევჩერებულიყავ (§§ 526–528, 533). ერთი სიტყვით, თუ გვინდა არა მარტო ფაქტობრივი ვითარების გაცნობა, არამედ მისი სათანადოდ ახსნა, აუცილებელია ისტორიულ-შედარებითი მეთოდის გამოყენება, რაც ამ წიგნში ბევრგან გვხვდება.

ქართულ გრამატიკულ მოვლენებზე მუშაობისას არა ერთხელ წამოჭრილა საკითხები ზოგად-საენათმეცნიერო ხასიათისა, რომლებიც არ არის სათანადოდ გადაწყვეტილი სპეციალურ ლიტერატურაში, და ამ სტრიქონების დამწერი ცდილა, საკითხი სწორად დაეყენებინა და პასუხი მართებული გაეცა.

მიუხედავად იმისა, რომ საენათმეცნიერო კვლევა-ძიებამ საკმაოდ წაიწია წინ, ზოგიერთი საკითხის შესახებ ჯერაც არ არის გარკვეულობა. ავიღოთ თუნდაც მარტივი საკითხი გარდამავლობის შესახებ: ზმნა შეიძლება იყოს გარდამავალიცა და გარდაუვალიც. კეთილი, მაგრამ რა საერთო კატეგორიას ქმნიან ეს საოპოზიციო ცალები? ან კიდევ: სახელი აფხაზურში შეიძლება განსაზღვრულ იქნეს კუთვნილება-უკუთვნილობის თვალსაზრისით: ა-ან („დედა“) ამ ფორმების პირისპირ: ს-ან („დედაჩემი“), უ-ან („დედაშენი, ბიჭო“), ბ-ან („დედაშენი, ქალო“) და სხვა. რა კატეგორიასთან გვაქვს აქ საქმე? ამასა და ბევრ სხვა საკითხს სათანადოდ უნდა გადაწყვეტა. ამას მოითხოვს საბჭოთა ენათმეცნიერების შემდგომი განვითარების ინტერესები.

1923 წ. ი. ჯავახიშვილმა პალიმფსესტებში ამოიკითხა ხანმეტი ტექსტები და გამოსცა ისინი; ამან ძლიერ შეუწყო ხელი ქართული ენის ისტორიული საკითხების კვლევა-ძიებას, რადგანაც ქართული ენის უძველესი ტექსტების აღმოჩენასა და გამოცემას მოჰყვა ინტენსიური მუშაობა ქართული ენის სტრუქტურისა და ისტორიის დარგში.

¹ პ. ი. ი. ს. ე. ლ. ი. ა. ნ. ი., პირუჭულ-დაწყებითნი კანონნი ქართულისა ღრამმატიკისა (მესამე გამოცემა, 1863, გვ. 43).

² ა. ქ. უ. თ. ა. თ. ე. ლ. ა. ძ. ე., ქართულ ზმნების კლასიფიკაცია. 1897, გვ. 12 (ა. ქუთათელაძე „უღლვილებას“ ხმარობს).

ამ წიგნში ჯუმალად არის წარმოდგენილი ავტორის სამ ათეულ წელზე მეტი მუშაობის შედეგები და არ შემოდის არ აღვნიშნო ის ფაქტი, რომ დონე, რომელზედაც აყვანილია ამ წიგნით ქართული ენის მორფოლოგიური საკითხების კვლევა-ძიების საქმე, დიდად აშორდა იმ დონეს, რომელზედაც ის იდგა ამ ოცდაათიოდე წლის წინათ: ამჟამად ბევრი რამ არის ცნობილი, რომლის შესახებ წინათ არავითარი წარმოდგენა არ გვქონდა. მიუხედავად ამისა, გასაკეთებელიც ბევრია, განსაკუთრებით ქართული ენის სინტაქსისა და ისტორიის დარგში და აქეთკენ უნდა იყოს მიჰყვებილი მკვლევართა მთავარი ყურადღება.

წინამდებარე წიგნი ერთ ნაწილში (§§ 1–444) წარმოადგენს მეორე გამოცემას, შესწორებულს და რამდენადმე შევსებულს. იგი ორ ნაკვეთად დაიბეჭდა: პირველი ნაკვეთი (§§ 1–343) – 1942 წელს, მეორე ნაკვეთი კი (§§ 344–444) – 1943 წელს¹. რაც შეეხება ამ გამოცემის მეორე ნაწილს (ე. ი. უღლებას, სახელმწიფოს და უდეტრებს, §§ 445–668), იგი ახლად დაწერილია და პირველად იბეჭდება.

ა. შანიძე

5. VII. 1953.

თბილისი

¹ ქართული გრამატიკის საფუძვლები. ნაკვეთი პირველი, გვ. VIII + 272. თბილისი, 1942, ნაკვეთი მეორე, გვ. VI + 273–371 (+4). თბილისი, 1943. თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის გამომცემლობა (ამ ძველ ნაწილში ახლად დამატებულ პარაგრაფს ნომერი უმეორდება, მაგრამ, მისგან რომ იქნეს გარჩეული, ასო აქვს დართული: ა, ბ, გ).

შ ე ს ა ვ ა ლ ი

1. ბრამატიკის ადგილი ენათმეცნიერებაში. ადამიანის ენაში არსებულ ყოველგვარ ელემენტსა და მოვლენას, რომელიც საუკუნეობით არის შემუშავებული, მემკვიდრეობით გადმოცემული და საყოველთაო ხმარებით გამტკიცებული, სწავლობს მეცნიერება, რომელსაც ენათმეცნიერება (ლინგვისტიკა) ჰქვია. ენათმეცნიერება შედგება სამი დარგისაგან; ესენია: ლექსიკოლოგია, გრამატიკა და სტილისტიკა.

ლექსიკოლოგიის საგანია შესწავლა ლექსიკისა, ე. ი. ენაში არსებულ სიტყვათა მარაგისა სემანტიკური (სემასიოლოგიური) მხრით. ის არკვევს სიტყვების და გამოთქმების შინაარსობრივ მხარეს, ე. ი. თვითეული სიტყვის მნიშვნელობას ცალკე თუ სხვა სიტყვებთან ხმარებისას. მაგ., „ხელი“ სხვადასხვა მნიშვნელობისაა: ის ერთს ნიშნავს, როცა ვამბობთ: „ხელი ეტკინა“ ან „ხელი მოსჭრეს“, და სხვას ნიშნავს, როცა ვამბობთ: „ხელი შეუწყო“ ან „ხელი შეუშალა“. უკანასკნელ შემთხვევაში „ხელს“ არც კი აქვს თავისი მნიშვნელობა ცალკე, გარკვეულ წარმოდგენას მხოლოდ „შეუწყო“ (ან „შეუშალა“) სიტყვასთან ერთად გვაძლევს. აგრეთვე სხვადასხვა მნიშვნელობის მქონეა „პირი“ ასეთ ფრაზებში: „პირი დაიბანა“ და „პირი გამოირეცხა“. სიტყვათა ასეთ მნიშვნელობას ლექსიკური მნიშვნელობა ჰქვია, ხოლო ამგვარად შესწავლილი სიტყვების კრებულს, გარკვეულ რიგზე (უმეტესად ანბანურ რიგზე) გაწყობილ-დალაგებულს, **ლ ე ქ ს ი კ ო ნ ი** ეწოდება.

გრამატიკა სწავლობს ენის აგებულების საკითხებს: სიტყვათა შედგენილობას, მათს ფორმასა და ფუნქციას. ფუნქცია ირკვევა იმის წყალობით, რომ ენაში პირისპირ არსებობს სიტყვის ისეთი ფორმები, რომლებიც ერთმანეთს საერთო ნიშნით შეეზომებიან: **ამხანაგ-ი**, **ამხანაგ-ებ-ი**; **ამხანაგ-ო**, **ამხანაგ-ებ-ო**; **ვ-აკეთებ**, **აკეთებ**, **აკეთებ-ს**; **ვ-აკეთებ**, **ვ-ი-კეთებ**, **ვ-უ-კეთებ** და სხვა. ფუნქციასვე არკვევს სიტყვათა დაკავშირება გარკვეული წესით: **ამხანაგმა** მოიყვანა, **ამხანაგი** მოიყვანა; **ამხანაგს** მოუყვანია, **ამხანაგს** მოუყვანეს და მისთ.

შ ე ნ ი შ ვ ნ ა. როცა ფორმაზე ლაპარაკობენ, ჩვეულებრივ გულისხმობენ არა მარტო სიტყვის ბგერითს მხარეს (ფორმას **ვ ი წ რ ო** მნიშვნელობით), არამედ მის მნიშვნელობა-დანიშნულებასაც (ფუნქციას).

სტილისტიკა სწავლობს ლექსიკური მარაგიდან და გრამატიკულ ფორმათა ქონებიდან ამა თუ იმ საჭიროებისათვის უფრო შესაფერისი მასალის შერჩევის საშუალებას და გამოყენების ხერხებს: „ხელი შეუწყო“ და „ხელი მოუშალა“ მნიშვნელობით თითქმის იგივეა, რაც „დაეხმარა“, მაგრამ ერთი შემთხვევისთვის შეიძლება ერთის ხმარება იყოს უფრო მართებული ან მიზანშეწონილი, მეორისთვის – მეორისა, სხვაგან კი – მესამისა. ამა თუ იმ პირის **ს ტ ი ლ ი ს** საქმეა, თუ რომელი შეარჩიოს გარკვეული მიზნისთვის ერთნაირი მნიშვნელობის მქონე ფორმებიდან, სიტყვებიდან თუ სიტყვათა წყობიდან: „ძმისთვის“ თუ „ძმისათვის“, „მოსწავლე“ თუ „მოწაფე“, „საბავშვო მოთხრობა“ თუ „საყმაწვილო მოთხრობა“, „მეფე ერეკლე“ თუ „ერეკლე მეფე“ და მისთ. სტილისტსვე საქმეა, პირიანი ფორმით გადმოიცეს აზრი („ვაქებ, ხმალო, ვინცა გლესა“), თუ უპირობო („ვაქებ, ხმალო, შენს გამლესველს“) და სხვ.

2. გრამატიკის ნაწილები. გრამატიკის ნაწილებია: ფონეტიკა, მორფოლოგია და სინტაქსი.

ფონეტიკა სწავლობს სიტყვათა უმარტივეს ნაწილებს, ბგერებს (ხ-ე-ლ-ი, ჰ-ბ-ა-ნ-ს), მათი წარმოთქმის ვითარებას და ბგერით წესებს. ფონეტიკური წესების ცოდნა დიდად ეხმარება კაცს გრამატიკული მოვლენების გარკვევაში, განსაკუთრებით კი მორფოლოგიური მოვლენებისაში.

მორფოლოგია სწავლობს ცალკეული სიტყვის ფორმებს, მათს მაწარმოებელ ელემენტებს და იმ მნიშვნელობებს, რომლებიც თვითნებურ მათგანს მოეპოვება: ხელ-ი, ხელ-მა, ხელ-ს, ხელ-იან-ი, უ-ხელ-ო; ჰ-ბან-ს, და-ჰ-ბან-ა, და-ა-ბან-ინ-ებ-ს და სხვ. იგივე არკვევს, თუ რადარა ჯგუფი არსებობს სიტყვებისა, რა ნიშნების მიხედვით ჯგუფდებიან ისინი, რა კატეგორიებია შემუშავებული საპირისპირო ფორმათა არსებობის ნიადაგზე („ხატავს“ მხოლობითი რიცხვია, „ხატავენ“ – მრავლობითი; „ხატავს“ ეხლანდელი დროა, „ხატავდა“ – წარსული) და სხვ.

სინტაქსი სწავლობს სიტყვების ერთმანეთთან შეწყობის წესებს და იმ ფუნქციებს, რომლებიც ერთ სიტყვას სხვასთან დაკავშირებით ეძლევა; მაგ., ითქმის: „ხელი ხელს ჰბანს და ორივე პირსაო“, მაგრამ კონსტრუქციის შეცვლით: „ხელმა ხელი დაბანა და ორივემ პირიო“; სხვა შემთხვევაში კიდევ: „ხელს ხელი დაუბანია და ორივეს პირიო“. გამორკვევა იმისა, თუ როდის რა უნდა: „ხელი ხელს“, „ხელმა ხელი“, თუ „ხელს ხელი“, სინტაქსის საქმეა; მისივე საქმეა დადგენა იმისა, თუ რა ფუნქცია აქვს თვითნებურ სიტყვას წინადადებაში.

3. აზროვნება და მეტყველება. ადამიანი ცხოველებისაგან, სხვათა შორის, იმიტაც განსხვავდება, რომ მას თავისი აზრის გამოხატვა სიტყვებით შეუძლია.

ცხოველებს შორის ძალდი ერთი უგონიერესთაგანია: ის კარგად არჩევს უცხოთ თავისიანისაგან და ეზოში არ უშვებს, უყევს და საკბენად ეტანება; მაგრამ ამას იქით ვერ მიდის მისი შესაძლებლობა: ის პატრონს ვ ე რ ე ტ ყ ვ ი ს, უცხო კაცი შემოვიდა ეზოშიო. შიმშილითაც რომ კვდებოდეს ძალდი, ის ვ ე რ გ ვ ე ტ ყ ვ ი ს: მშია, მაჭამეთო; წკმუტუნით ან ყეფით ეგებ მან როგორმე გაგვაგებინოს თავისი მდგომარეობა ან შიმშილი, მაგრამ თ ქ მ ი თ ვ ე რ ა ს გ ვ ე ტ ყ ვ ი ს, რადგანაც ძალდი პ ი რ-უ ტ ყ ვ ი ა.

სულ სხვაა ადამიანი: მას პ ი რ ი და ე ნ ა მარტო სასმელ-საჭმლის მისაღებად კი არა აქვს, არამედ ს ი ტ ყ ვ ე ბ ი ს სათქმელადაც. ადამიანი პ ი რ-მ ე ტ ყ ვ ე ლ ი ა, ცხოველი კი – პ ი რ-უ ტ ყ ვ ი. შემოკლებულად რომ ვთქვათ, ადამიანი მ ე ტ ყ ვ ე ლ ი ა, ცხოველი კი – უ ტ ყ ვ ი. ადამიანი გ ე ტ ყ ვ ი ს და ს ი ტ ყ ვ ე ბ ი თ გაგაგებინებს თავის აზრს. ადამიანს სიტყვები მოეპოვება აზრის გადმოსაცემად. სიტყვები ადამიანის აზრის გადმოსაცემი საშუალებაა.

ფონეტიკა

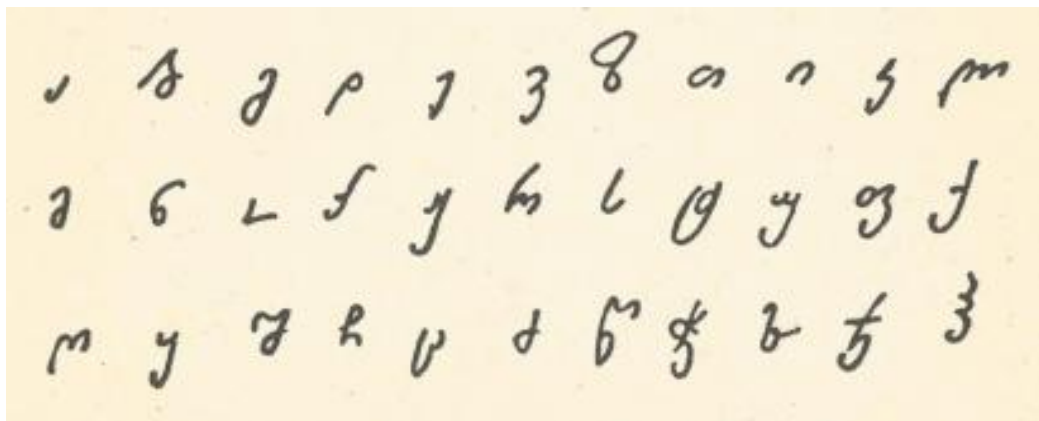
ანბანო

4. მიტყველება და წერა. გრამატიკული აგებულება რომელიმე ენისა შეიძლება კაცმა ისე განიხილოს, რომ ამის შესახებ ერთი ასოც კი არ დაწეროს, არამედ მხოლოდ იამბოს. მაგრამ ამ შემთხვევაში ახსნა-განმარტება მარტოდენ იმათთვის იქნება გასაგები, ვინც მას მოისმენს. ჩვეულებრივ კი ახსნის გასაადვილებლად და ცოდნის ფართოდ გასავრცელებლად წერასა და ბეჭდვასაც მივმართავთ ხოლმე. ამ შემთხვევაში აუცილებლად საჭიროა იმაზედაც ჩამოვადოთ საუბარი, თუ როგორია თვით ის საშუალება, რომელსაც ვხმარობთ თქმულის გარეგნული გამოხატულებისთვის, ე.ი. ვისაუბროთ იმაზე, თუ როგორია შეფარდება მეტყველებასა და წერას შორის.

5. ანბანი. ქართული სიტყვების დასაწერად დღევანდელ სალიტერატურო ენაში სულ 33 ნიშანი იხმარება, რომელთაც დაბეჭდილ ნაწარმოებებშიც კი სხვადასხვა სახე აქვთ; ერთი მათგანი ასეთია:

ა ბ გ დ ე ვ ზ თ ი კ ლ მ ნ ო პ ჟ რ ს ტ უ ფ ქ დ ყ შ ჩ ც ძ წ ჭ ხ ჯ ჰ

რაც შეეხება ხელნაწერებს, აქ განსხვავება ნიშნების მოყვანილობათ შორის უფრო შორს მიდის და დამოკიდებულია იმაზე, თუ ვინ წერს და წერის განვითარების რომელ საფეხურზე წერს: თვითეული ამ წიგნის წამკითხველი დღეს თავისებურად გამოიყვანს ქართულ ასოებს; თვით წიგნის ავტორის ხელი კი ასეთია:

ეს ნიშნები, ყველა ერთად აღებული, ანბანს შეადგენს.

6. ბგერა და ასო. დაწერილი თუ დაბეჭდილი ნიშნები ასოებია, ხოლო თვითეულ მათგანს რომ გამოთქმა შეეფერება, იმას ბგერა ჰქვია: ა არის ასო, ხოლო, რაც ამ ნიშნის მიხედვით გამოითქმის, ის ბგერაა. ბგერები გამოითქმის და გვესმის, ხოლო ასოები იწერება (ან იბეჭდება) და ვხედავთ. მაშასადამე, ასო, დაწერილი თუ დაბეჭდილი, ყოფილა ნიშანი

ნათქვამის (თუ სათქმელისა ან გაგონილი) ბგერის გამოსახატავად. სხვანაირად რომ ვთქვათ, ასო ერთგვარი ნიშანია რომელიმე ბგერითი წარმოდგენისა ანუ ფონემისა.

თვითეულ ცალკე ბგერას დღევანდელ ქართულ წერაში თავისი ნიშანი მოეპოვება, რომელსაც ასოს ვეძახით, და, პირიქით, თვითეულ ცალკე ასოს თავისი გამოთქმა აქვს, საკუთარი ბგერა შეეფერება. ეს დიდი ღირსებაა ჩვენი ანბანისა და ამ მხრივ იგი მრავალ უცხო ანბანზე მაღლა დგას.

6ა. ფონემა. ბგერა ფიზიკური თვალსაზრისით სხვადასხვანაირად წარმოითქმის იმის მიხედვით, თუ რა გარემოცვაში მოხდება იგი. მაგ., სხვაა ის გ, რომელიც ისმის გაწერს სიტყვაში, ოდნავ სხვაა, რომელიც ისმის გიწერს-ში, და სულ სხვაა, რომელიც ისმის გწერს-ში. უკანასკნელი სიტყვის გ წარმოითქმით კ-ს უახლოვდება (კწერს). მაგრამ რაღაც საერთოა სამივე გ-ს შორის, რის გამოც ისინი, მათი ფიზიკური სხვადასხვაობის მიუხედავად, ერთ ბგერად მიგვაჩნია და ერთნაირი ნიშნით გამოვხატავთ. აი ეს საერთო რამ, რომელიც სხვადასხვა გარემოცვაში მოხვედრილი ბგერის ვარიანტებს აერთიანებს და მიგვითითებს, რომ ყველა შესაძლებელი ვარიანტი შეიძლება ერთნაირი ნიშნით გამოიხატოს, არის ფონემა. მთელი დღევანდელი ქართული ანბანი (ანიდან ჰაემდის) არსებითად სხვა არა არის რა, თუ არა თანამედროვე ქართულში არსებულ ფონემათა გამომხატველი ნიშნები.

7. ასოთა სახელები. ყველა ასოს თავისი სახელი აქვს. ეს სახელებია:

ა	ბ	გ	დ	ე	ვ	ზ	თ	ი	კ	ლ	მ	ნ	ო	პ	ჟ	რ
ან	ბან	გან	დონ	ენ	ვინ	ზენ	თან	ინ	კან	ლას	მან	ნარ	ონ	პარ	ჟან	რან
ს	ტ	უ	ფ	ქ	ღ	ყ	შ	ჩ	ც	ძ	წ	ჭ	ხ	ჯ	ჰ	
სან	ტარ	უნ	ფარ	ქან	ღან	ყარ	შინ	ჩინ	ცან	ძილ	წილ	ჭარ	ხან	ჯან	ჰან	ჰაე

„ანბანი“ წარმომდგარია პირველი ორი ასოს სახელის შეერთებისგან: ან+ბან-ი.

გადატანით ეს სახელები ბგერებზედაც ითქმის: როცა ვამბობთ, მაგალითად, **ბ** (ბანი) მჟღერი ბგერააო, ეს ისე უნდა გავიგოთ, რომ საუბარია იმ ბგერაზე, რომელიც ასეთი ნიშნით გადმოიცემა: **ბ**.

ბგერათა კლასიფიკაცია

8. სამეტყველო ორბანოები. ნორმალური მეტყველებისთვის აუცილებლად საჭიროა (ფილტვებს გარდა, რომელიც ჰაერის ნაკადს გვაწვდის სასულის მილით): ხორხი შიგ მოთავსებული ხმის სიმბიოტურთ, ხახის ღრუ, ცხვირის ღრუ, პირის ღრუ, ენა და ბაგეები. პირის ღრუს ქმნის ქვედა (მოძრავი) ყბა და ზედა (უძრავი) ყბა კბილებითა და ლოყების შინაგანი კედლებითურთ. პირის ღრუს ჭერს წარმოადგენს სასა, მაგარი და რბილი. მაგარი სასა წინა მხარეს ნუნებით თავდება, რბილი სასა კი წარმოადგენს მაგარი (ძვლოვანი) სასის გაგრძელებას და უკანა მხარეს ნაქით თავდება. ჩამოთვლილი ანატომიური ნაწილები ადამიანისა სამეტყველო აპარატის ნაწილებია. ზოგი მათგანი აქტიური ორგანოა, ზოგი კი – პასიური, ზოგიც რეზონანსის გამოსაცემად არის საჭირო. აქტიური ორგანოები ზოგჯერ შეიძლება პასიურად იყოს.

ა ქ ტ ი უ რ ი ორგანოებია: ხმის სიმები, ენა, რბილი სასა (განსაკუთრებით მისი ბოლო – ნაქი) და ბაგეები.

სასუნთქი ორგანოები და სუნთქვის გზები

(შვეული განაკვეთი. ჩერმაკის მიხედვით)

პ ა ს ი უ რ ი ორგანოებია: კბილები, მაგარი სასა ნუნებითურთ და ხახის კედელი.
ს ა რ ე ზ ო ნ ა ნ ს ო დანიშნულება აქვს პირის ღრუსა და ცხვირის ღრუს.

9. ხმოვანი და თანხმოვანი. ბგერა ორგვარია: ხმოვანი და თანხმოვანი.

ხ მ ო ვ ა ნ ი ისეთი ბგერაა, რომელიც ხორხში ისახება იმით, რომ ფილტვებიდან ამონადენი ჰაერი ხმის სიმებს შეარხევს და წარმოიშობა ტონი. იმის მიხედვით, თუ როგორ მოვაწყობთ პირს, რომ ფილტვებიდან ჰაერი თავისუფლად ამოვიდეს, ბგერა სხვადასხვა იერს მიიღებს. ეს სხვადასხვაობა ქართულში ხუთამდე ადის და შემდეგი ნიშნებით გამოიხატება:
ა ე ი ო უ.

თ ა ნ ხ მ ო ვ ა ნ ი ისეთი ბგერაა, რომელიც წარმოიშობა ჰაერის გამოტარებით სრულიად დახშულ (ე.ი. დაკეტილ) არეში ან შევიწროებულ გამოსავალში. თანხმოვნის წარმოსათქმელად საჭიროა ჰაერის ნაკადი, რომელიც უმეტეს ნაწილად ფილტვებიდან ამოდის და ხორხსა და პირში ამოივლის. ეს ჰაერის ნაკადი ამა თუ იმ ადგილას შეფერხდება:

შედგება ერთ ბეწო ხანს, რადგანაც გამოსავალი სრულიად დახშული (დაკეტილი) დახვდება, რომ სწრაფად გამოაპოს იგი ან გამოვიდეს ცოტად თუ ბევრად შევიწროებულ არეში.

თუ ჰაერის ნაკადმა სრულიად დახშული არე გამოაპო, მივიღებთ ხშულ თანხმოვანს, ანუ ოკლუზივს (მაგ., **ქ თ ფ**), და, თუ შევიწროებულ ნაპრალში გამოატანა, მაშინ თანხმოვანი იქნება ნაპრალოვანი, ანუ სპირანტი (სხვანაირად კიდევ ფრიკატივი, მაგ., **ს შ**).

განსხვავებას **ხ მ ო ვ ა ნ ს ა** და **თ ა ნ ხ მ ო ვ ა ნ ს** შორის, მაშასადამე, ის ქმნის, რომ ერთ შემთხვევაში ჰაერის ნაკადი დაუბრკოლებლად ამოდის ყელიდან, მეორე შემთხვევაში კი მას სადმე რამე დაბრკოლების დაძლევა სჭირდება.

შ ე ნ ი შ ვ ნ ა. შემდეგში ასოების ჩვენებისას ყოველთვის მათი შესაფერისი ბგერები იქნება ნაგულისხმევი. მაგალითად, როცა ვწერთ: „სახელობითის ბრუნვის ნიშანი ქართულში არის **ი**, ხოლო მიცემითისა **ს**“, ეს ისე უნდა გავიგოთ, რომ სახელობითის ნიშანი არის ის ბგერა, რომელიც ამ ასოთია გამოხატული: **ი**, ხოლო მიცემითში – ის ბგერა, რომელსაც ასე აღვნიშნავთ: **ს**.

ხ მ ო ვ ა ნ ს ა

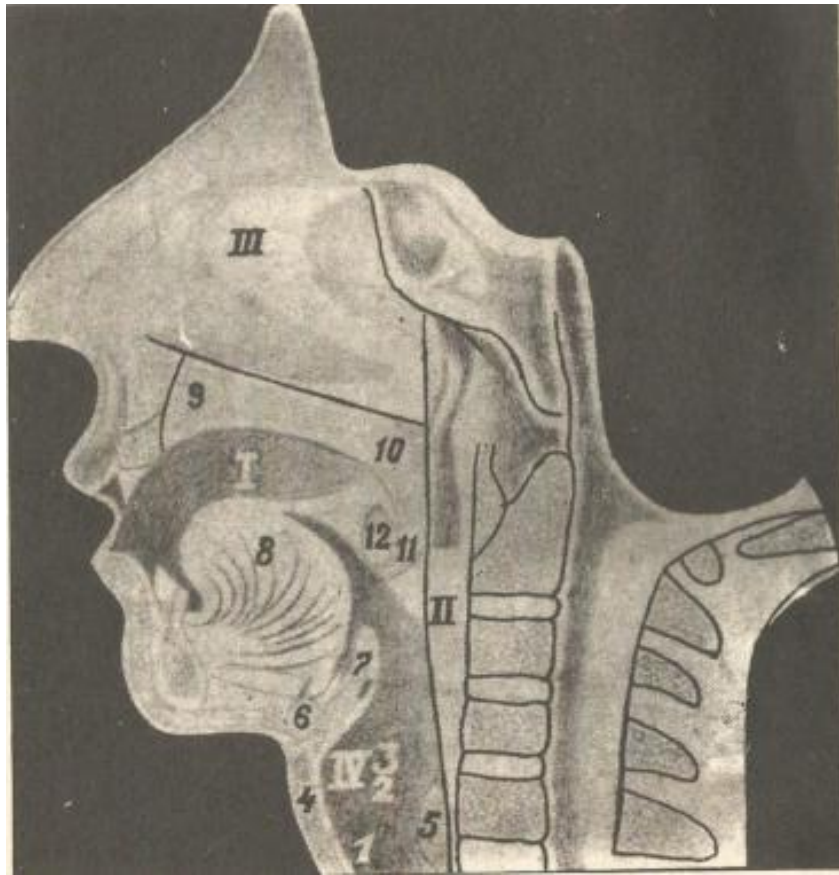
10. ხმოვანთა სხვადასხვაობის მიზეზი. ხმოვანთა სხვადასხვაობა იმაზეა დამოკიდებული, თუ რამდენად გაღებულია პირი, როგორი მდებარეობა აქვს ამავე დროს ენას და როგორ არის მოწყობილი ბაგეები.

ა-ს წარმოთქმისას პირი ყველაზე უფრო ფართოდ არის გაღებული, ხოლო ენის შუა ნაწილი (უფრო სწორად, ამ ნაწილის უკანა მხარე) ოდნავ აწეულია.

ი-ს წარმოთქმისას კი, პირიქით, პირი ოდნავ არის გაღებული და ბაგეები ახლოს არის ერთმანეთთან მიტანილი ისე, რომ ჰაერის გამოსასვლელად მცირე ნაპრალია რჩება. ენას კი ამავე დროს ისეთი მდებარეობა აქვს, რომ მისი წინა ნაწილი აწეულია და მიახლოებულია წინა სასასთან (მაგართან).

ე ბგერის წარმოთქმისას პირის გაღებასა და ენის მდებარეობას საშუალო ადგილი უჭირავს იმ მდგომარეობათ შორის, რომლებიც არის ერთი მხრით **ა-ს** წარმოთქმისა და მეორე მხრით **ი-ს** წარმოთქმის დროს.

უ-ს წარმოთქმისას ქვედა და ზედა კბილები ახლოს არის მიტანილი (თუმცა არა იმდენად, როგორც **ი-ს** დროს), ბაგეები მოკუმულია ისე, რომ პატარა წრეს აკეთებენ, ხოლო ენას იმის საწინააღმდეგო მდგომარეობა აქვს, რაც **ი-ს** წარმოთქმისას ჰქონდა: აქ აწეულია არა მისი წინა ნაწილი, არამედ უკანა, რომელიც უკანა სასასთანაა მიახლოებული.

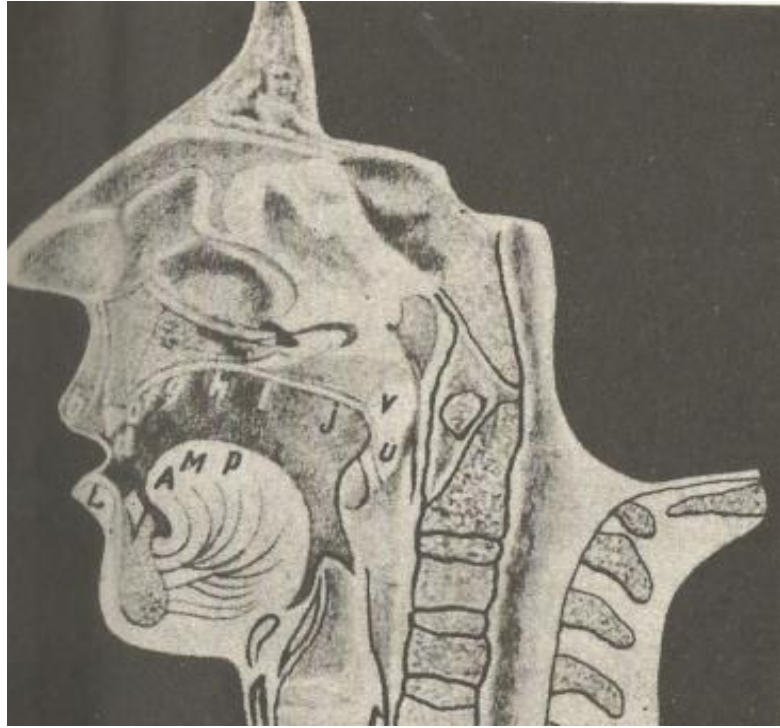
შვეული განაკვეთი თავისა

(რბილი სასა დაწეულია)

I. პირის ღრუ. II. ხახა. III. ცხვირის ღრუ. IV. ხორხი.

1. სასულე	7. ხორხსარქველი (ეპიგლოტი)
2. ხმის სიმი	8. ენა
3. ცრუ სიმი	9. მაგარი სასა
4. ფარისებრი ხრტილი	10. რბილი სასა
5. ბეჭდისებრი ხრტილი	11. ნაქი
6. ენისქვეშა ძვალი	12. ნუშისებრი ჯირკვალი (სასის წინა და უკანა რკალებს შორის)

ო-ს წარმოსათქმელად ბაგეები და ენა ისეა მოწყობილი, რომ საშუალო მდებარეობა აქვთ, ვიდრე იმ დროს, როცა ერთი მხრით ა-ს ვამზობთ და მეორე მხრით უ-ს.

შვეული განაკვეთი თავისა
(რბილი სასა აწეულია)

აქტიური ორგანოები

- L. ქვედა ბაგე
- A. ენის წინა ნაწილი
- M. ენის შუა ნაწილი
- P. ენის უკანა ნაწილი
- U. ნაქი
- V. რბილი სასა

პასიური ორგანოები

- b. ზედა ბაგე¹
- d. ზედა წინა კბილების წვერი
- e. ზედა წინა კბილების უკანა ზედაპირი
- f. ნუნები
- g. მაგარი სასის წინა ნაწილი
- h. სასის შუა ნაწილი
- i. რბილი სასის წინა ნაწილი
- j. რბილი სასის უკანა ნაწილი

შ ე ნ ი შ ე ნ ა. გაღებული პირის თანდათანობით დაღვიწროებას ა ე ი ხმოვნების წარმოთქმის დროს ადვილად შევამჩნევთ, თუ ნეკს ჩავიდებთ პირში: ა-ს წარმოთქმისას პირი ფართოდ არის გაღებული და ნეკი თავისუფლად არის ზედა და ქვედა კბილებს შუა; ე-ს წარმოთქმისას ქვედა ყბა ისე უახლოვდება ზედა ყბას, რომ ნეკს კბილები თითქმის ეხება; ი-ს წარმოთქმის დროს კი კბილები კიდევ უფრო უახლოვდება ერთმანეთს და თითოს საგრძნობლად უჭერენ.

11. მაღალი და დაბალი ხმოვნები. თუ ენა ხმოვანთა წარმოთქმისას მაღლაა აწეული და სასასთან მიახლოებული, ხმოვანი მ ა ღ ა ლ ი იქნება და, თუ დაშვებულია, ხმოვანიც დ ა ბ ა ლ ი იქნება. ამასთანავე ერთად, იმის მიხედვით, თუ რომელი ნაწილია აწეული, წინა თუ უკანა, ხმოვანიც იქნება წ ი ნ ა ან უ კ ა ნ ა. ამიტომ:

ა არის უკანა დაბალი ხმოვანი;	ე არის წინა საშუალო ხმოვანი;
უ არის უკანა მაღალი ხმოვანი;	ო არის უკანა საშუალო ხმოვანი.
ი არის წინა მაღალი ხმოვანი;	

¹ ზედა ბაგე ყოველთვის პასიური არაა, ზაგისმიერი ბგერების გამოთქმის დროს ისიც აქტიურია.

შ ე ნ ი შ ვ ნ ა. თვითეული ხმოვნის წარმოთქმის თავისებურებას რამდენადმე გავარკვევთ, თუ მათ ისე წარმოვთქვამთ, რომ სარკეში ვიხედებოდეთ და ვაკვირდებოდეთ ენის, ქვედა ყბისა და ზაგეების (ტუჩების) მოძრაობას.

თ ა ნ ხ მ ო მ ნ ე ბ ი

12. თანხმოვნების ღაჯბუზება წარმოების ადგილის მიხედვით.

ფილტვებიდან ამონადენი ჰაერის ნაკადის შეყენება და ისევ გამოშვება („სკდომა“) ხშირი თანხმოვნების წარმოთქმისას ან მისი იწრუაში გამოტანება ნაპრალოვანი თანხმოვნების (სპირანტების) წარმოთქმისას შემდეგს ადგილებში ხდება: ზაგეებთან, კბილებთან, წინა და უკანა სასასთან, ნაქთან, ხორხში.

განვიხილოთ ისინი ცალკ-ცალკე, წარმოთქმის ადგილის მიხედვით.

1. ბ ა ბ ე ე ბ თ ა ნ

ზაგეები ერთმანეთს ეკვრის. ჰაერის ნაკადი გამოაპობს მათ და შემდეგი ბგერები წარმოიშობა: **ბ ფ ჰ მ**. ამ ბგერების წარმოთქმაში აქტიურ მონაწილეობას იღებს ორივე ზაგე (ზედა და ქვედა) და ამიტომ მათ **ბ ა გ ი ს მ ი ე რ** (ლაბიალ) ბგერებს ვეძახით, უფრო ზედმიწევნით კი – **ო რ ბ ა გ ი ს მ ი ე რ** (ბილაბიალ) ბგერებს.

შ ე ნ ი შ ვ ნ ა. ზაგისმიერი (ლაბიალი) ბგერების სახელს ატარებენ აგრეთვე ხმოვნები **ო** და **უ**, რადგანაც მათს წარმოთქმაში აქტიურ მონაწილეობას ზაგეებიც იღებენ.

2. კ ბ ი ლ ე ბ თ ა ნ

ა) ქვედა ზაგე უახლოვდება ზედა კბილებს. იწრუაში ჰაერის გამოტანებისას წარმოიშობა **კ ბ ი ლ-ბ ა გ ი ს მ ი ე რ ი** (დენტილაბიალი) ნაპრალოვანი ბგერა – სპირანტი **ვ**.

ბ) ენის წვერი ებჯინება ზედა კბილებს. გვაქვს: **დ თ ტ**. ესენია **კ ბ ი ლ ი ს მ ი ე რ ი** (დენტალი) ხშირი ბგერები.

3. წ ი ნ ა ს ა ს ა ს თ ა ნ (მ ა ბ ა რ ს ა ს ა ს თ ა ნ)

ა) თუ ენის წვერი მიბჯენილია ნუნისა და კბილის საზღვარზე და თანაც ჰაერის ნაკადისთვის გზა თავისუფალია ცხვირის ღრუსკენაც, მივიღებთ **ნ** ბგერას. წარმოთქმის ადგილის მიხედვით იგია **ნ უ ნ ი ს მ ი ე რ ი** (ალვეოლარი) ბგერა.

ბ) ენის წვერი მიბჯენილია ნუნებზე, მაგრამ ისე, რომ ენის გვერდებზე ნაპრალი რჩება და ჰაერი გამოდის. ენის მიბჯენის ადგილას ჰაერი მხოლოდ ენის სწრაფი ჩამოშორების შემდეგ შეძლებს დენას. ამგვარად წარმოდგება **ნ უ ნ ი ს მ ი ე რ ი** ბგერა **ლ**, რომელიც ერთსა და იმავე დროს ხშირიც არის (ენა მიბჯენილია ნუნებზე) და ნაპრალოვანიც (გვერდებზე ნაპრალებია). ამის გამო ის გვერდითი (ლატერალი) ბგერაა.

ზ) წინა ენის ზურგი აწეულია ოდნავ და ნუნების უკანა ნაწილთან ისეა მიახლოებული, რომ მათ შორის ვიწრო მომრგვალო ნაპრალია დარჩენილი; გვაქვს: **ჟ შ**. ესენია უკანა ნუნის მიერი (უკანა ალვეოლარი) ნაპრალოვანი ბგერები (სპირანტები).

შ ე ნ ი შ ვ ნ ა. ორივე სახის უკანა ნუნისმიერ ბგერებს (ხშულისა და ნაპრალოვანს: **ჯ ჩ ჭ ქ ჟ შ**) შიშინა ბგერებს ემახიან, რადგანაც მათი წარმოთქმისას აკუსტიკური შთაბეჭდილება ისეთია, თითქო შიშინი მოისმისო.

4. შ კ ა ნ ა ს ა ს ა ს თ ა ნ (რ ბ ი ლ ს ა ს ა ს თ ა ნ)

ა) უკანა ენა ზურგით ებჯინება რბილ სასას. წარმოდგება: **გ კ ქ**. ესენია უკანა სასის მიერი (ველარი) ხშული ბგერები.

ბ) უკანა ენა ზურგით ძალიან უახლოვდება რბილ სასას და ქმნის ნაპრალს, სადაც ჰაერის ნაკადი გამოატანს და მივიღებთ **ღ ხ** თანხმოვნებს. ესენია უკანა სასის მიერი (ველარი) ნაპრალოვანი ბგერები. ოღონდ ამათი წარმოთქმის ადგილიუფრო უკან არის გადაწეული, ვიდრე ხშული **გ კ ქ** ბგერებისა.

5. ხ ა ხ ა ს თ ა ნ

უკანა ენის ძირი ებჯინება ხახის უკანა კედელს, წარმოდგება **ყ**. ეს არის ხახისმიერი (ფარინგალი) ხშული ბგერა.

6. ხ (ო) რ ხ შ ი (ქ ი ა შ ი)

ყიის კედლების შევიწროებით მცირე ნაპრალია გაკეთებული; ჰაერი რომ ფილტვებიდან ამოდის, ეხახუნება ამ კედლებს, მაგრამ ისე, რომ ხმის სიმებს არ არხევს. გვაქვს **ჰ**, რომელიც ხორხის მიერი (ლარინგალი) ნაპრალოვანი ბგერაა.

რამდენადაც **ჰ** ბგერის წარმოთქმისას ხორხში ნაპრალი ღიაა და შემდეგ ჰაერის ამომდინარეობას არსად დაბრკოლება არა აქვს, მას ხმოვნის ნიშნები აქვს, მაგრამ აკლია ხმოვანთა წარმოთქმის არსებითი მხარე: სიმები არ ჟღერს, ტონი არ ახლავს და, მაშასადამე, ჩქამია (§ 14). ამიტომ იგი თანხმოვნებს განეკუთვნება. თანხმოვნებში მის ჩარიცხვას კიდევ ის აძლიერებს, რომ მას, სხვა თანხმოვნების მსგავსად, მარცვლის წარმოქმნა არ შეუძლია.

შ ე ნ ი შ ვ ნ ა. რადგანაც ენა უაღრესად აქტიურ მონაწილეობას იღებს ყველა თანხმოვნის გამოთქმაში (გარდა ბაგისმიერი და ხორხისმიერი თანხმოვნებისა), ამიტომ მათ ენის მოქმედი ნაწილის მიხედვითაც არქმევენ სახელებს: წინა ენისმიერნი, უკანა ენისმიერნი.

13. ცხვირისმიერი ბგერები. ხმოვნები და თანხმოვნები (ორის გარდა) ისე წარმოითქმის ქართულში, რომ რბილი სასის ბოლო, რომელსაც ნაქი ჰქვია, ხახის უკანა კედელზეა მიბჯენილი იმნაირად, რომ ცხვირის მილი დაცობილია. ამის გამო ფილტვებიდან ამონადენ ჰაერს თავისუფალი გზა მხოლოდ პირის ღრუზე აქვს. გამონაკლისს შეადგენს ორი თანხმოვანი, რომელთა წარმოთქმისას ნაქი დაშვებულია და ქვემოდან ამონადენი ჰაერი ცხვირის მილშიც პოულობს გამოსავალს. ეს თანხმოვნებია: **მ** და **ნ**, რომელთაც ამის გამო ცხვირის მიერი (ნაზალი) ბგერები ეწოდება.

14. ტონი და ჩქამი. ზოგიერთი ბგერის წარმოთქმისას ხორხში (ყიაში) მოთავსებული ხმის სიმები (ქორდები) პერიოდულად ირხევა ფილტვებიდან ამონადენი ჰაერის ნაკადისგან. ასეთი რხევის გამო წარმოდგება ბგერის ტონი.

თუ ბგერა ისე წარმოითქმის, რომ ხმის სიმები ამ დროს არ ჟღერენ და ტონს არ იძლევიან, ბგერა იქნება მარტოოდენ ჩქამის ხასიათისა.

15. მჟღერი და ყრუ ბგერები. ხმოვნებს ყველას ახლავს ტონი, ე. ი. ა ე ი ო უ ისეთი ბგერებია, რომ მათი წარმოთქმის დროს ხმის სიმები პერიოდულად ირხევა და ჟღერენ, ანუ ხმას გამოსცემენ. ამიტომ ხმოვნები ყველა მ ჟ ღ ე რ ი ბგერებია.

თანხმოვნებს ზოგს ახლავს ტონი, ზოგს კი – არა. ტონიანი თანხმოვნები მ ჟ ღ ე რ ე ბ ი ა, უტონოები კი ყრუდ მოისმის და მათ ყ რ უ ბგერებს ემახიან.

მ ჟ ღ ე რ ი (ტონიანი) თ ა ნ ხ მ ო ვ ნ ე ბ ი ა: **ბ გ დ ვ ზ ლ მ ნ ჟ რ ღ ძ ჯ.**

ყ რ უ (უტონო) თ ა ნ ხ მ ო ვ ნ ე ბ ი ა: **თ კ პ ს ტ ფ ქ ყ შ ჩ ც წ ჭ ხ ჰ.**

ჩქამი ცოტად თუ ბევრად მჟღერ ბგერებსაც ახლავს, მაგრამ ისე, რომ ზოგში ტონი სჭარბობს, ზოგში კი – ჩქამი. ტ ო ნ ი ს ჭ ა რ ბ ო ბ ს ხმოვნებში (ა ე ი ო უ), რამდენადმე აგრეთვე ნარნარა (**რ ლ**) და ცხვირისმიერ თანხმოვნებშიც (**მ ნ**). ჩ ქ ა მ ი ს ჭ ა რ ბ ო ბ ს დანარჩენ თანხმოვნებში (**ბ გ დ** და სხვ.).

16. ყრუ ბგერების დაყოფა. ხორხის მუშაობის მიხედვით ყრუ თანხმოვნები ორ ჯგუფად იყოფა: ერთი ჯგუფი მკვეთრია, მეორე კი – ფშვინვიერი.

მკვეთრები. ზოგიერთი ყრუ ბგერის წარმოსათქმელად საკმაოა ის ჰაერის მარაგიც, რომელიც პირის ღრუში მოიპოვება. ენის ესა თუ ის ნაწილი სწრაფად მოსხლტება ალაგს, სადაც მიბჯენილია, და მივიღებთ შემდეგ ბგერებს: **ტ წ ჭ კ ყ.** იგივეა **პ** ბგერის წარმოთქმის დროსაც, ოღონდ აქ ენა არ იღებს მონაწილეობას: ჰაერი სწრაფად გამოაპობს ბაგეებს.

ექვსივე დასახელებული ბგერის წარმოთქმას თან ახლავს დახშული ყელის (ყიის) სკდომაც, ე.ი. სახმო სიმების გაღება. ამიტომ მათ ორმაგი ხშულობა ახასიათებს. წარმოთქმის თვისებათა გამო მათ ყ ე ლ - ხ შ უ ლ ე ბ ი (აბრუპტივები) ეწოდება, აკუსტიკური შთაბეჭდილების მიხედვით კი – მ კ ვ ე თ რ ე ბ ი.

ფშვინვიერები. ყრუ ბგერების მეორე ჯგუფი ისეთია, რომ თვითეული მათგანის წარმოთქმის დროს ხორხის ნაპრალი ღიაა, ამოდის ჰაერის დიდი რაოდენობა, ისმის ფშვინვა (ასპირაცია) და ამ ნიშნის გამო ფ შ ვ ი ნ ვ ი ე რ ე ბ ი (ასპირატები) ეწოდება. ესენია: **თ ფ ქ ჩ ც.**

შ ე ნ ი შ ვ ნ ა. განსხვავებას მკვეთრებსა და ფშვინვიერებს შორის სულ ადვილად შევამჩნევთ, თუ პირთან ახლოს მივიტანთ ხელის გულს და რიგ-რიგობით წარმოვთქვამთ მკვეთრსა და ფშვინვიერს: **კ – ქ, ჭ – ჩ, წ – ც, ტ – თ, პ – ფ.** ფშვინვიერების წარმოთქმისას ხელის გულს საგრძნობლად ხვდება პირიდან ამონადენი ჰაერი.

17. სამეშლები, წყვილმეშლები, ცალმეშლები. ხუთ მჟღერ თანხმოვანს წარმოების ადგილის მიხედვით ორ-ორი ყრუ შეეფერება: ერთი მკვეთრი და ერთი ფშვინვიერი:

		ბაგისმიერი	კბილისმიერი	წინა ნუნისმიერი	უკანა ნუნისმიერი	უკანა სასისმიერი
მჟღერი		ბ	ღ	ძ	ჯ	გ
ყრუ	ძველეთი	პ	ტ	წ	ჭ	კ
	ფშვინვიერი	ფ	თ	ც	ჩ	ქ

ამგვარად, მიღებულია ხუთი მწკრივი ქართულისათვის დამახასიათებელი
ს ა მ ე უ ლ ე ბ ი ს ა: **ბ პ ფ; დ ტ თ; ძ წ ც; ჯ ჭ ჩ; გ კ ქ.**

სამაგიეროდ, სამ მჟღერს თითო ყრუ შეეფერება; ესენია წ ყ ც ი ლ ე უ ლ ი სპირანტები:

მჟღერი	ზ	ჟ	ღ
ყრუ	ს	შ	ხ

ზოგიერთ მჟღერს სრულებით არ მოეპოვება თავისი მწკრივის ყრუ და განმარტოებით
დგას; ასეთია ც ა ლ ე უ ლ ე ბ ი: **ც მ ნ რ ლ.** სამაგიეროდ, ზოგიერთ ყრუ თანხმოვანსაც
აკლია სათანადო მჟღერი; ესენია: **ჰ ყ.**

18. ხმარებიდან გადავარდნილი ასოები. ზემოთ აღნიშნულ ასოებს გარდა,
ქართულ ანბანში მოიპოვება კიდევ შემდეგი ნიშნები, რომლებიც თანამედროვე
სალიტერატურო ენაში აღარ იხმარება:

ჭ ძ ჯ ჳ მ ჴ (ჟ) უ

ჭ (სახელად **ეი**) იყო ე ხმოვნის მსგავსი ბგერა, რომელსაც ძველის-ძველად
დიფთონგისებრი ელფერი უნდა ჰქონოდა (დაახლოებით: **ეი**). იგი ხმოვანი იყო, მაგრამ –
ზოგჯერ (მაგ., XVII–XVIII საუკ.-ში) ჰ-ში რევდნენ. ვისაც ძველი ტექსტების წაკითხვაში
სპეციალურად არ უვარჯიშნია, სჯობს, რომ ეს ნიშანი ისე წაკითხოს, როგორც **ე**, და
შეცდომა ნაკლები იქნება. ძველის-ძველად **ე** იყო ბერძნ. ეფსილონის ბადალი, **ჭ** კი – ეტასი
(**ე = ε, ჭ = η**).

შ ე ნ ი შ ვ ნ ა. განსვენებული სვიმონ ჯანაშიას წინადადების თანახმად, **ჭ**-ს
შეიძლება „ერი“ ეწოდოს. მაშასადამე, „ენი“ იქნება **ე**, „ერი“ კი – **ჭ** (შდრ. „ხანი“ და
„ხარი“, ე. ი. **ხ** და **ჭ**).

ძ (სახელად **იე**, ზოგჯერ **იოტა**) არის უმარცვლო **ი**, რომელიც წარმოითქმის ენის შუა
წელის მიახლოებით მაგარ სასასთან. თუ ეს მიახლოება ენისა სასასთან იმდენად დიდია, რომ
გამომავალი ჰაერისთვის ერთგვარ დაბრკოლებას წარმოადგენს, მაშინ მას სპირანტული
ხასიათი ექნება და თანხმოვანთა ჯგუფს განეკუთვნება. ასეთი თავისებურების გამო მას
ზოგჯერ ნახევარ ხმოვანს ეძახიან. იგი სასისმიერი (პალატალი) ბგერაა.

ჳ (სახელად **ვიე**) გრაფიკულად წარმოდგარია **უ**-სი და **ი**-ს (**უი**) გადაბმულად
დაწერისაგან და გამოხატავს დიფთონგს, რომლის პირველი ნაწილი უმარცვლო **უ** არის,
მეორე კი – მარცვლიანი **ი** (**უი**). ძველი ქართული ტექსტების დღევანდელი ასოებით ბეჭდვის
დროს, სხვა ნიშნის უქონლობის გამო, ესევე ასოა გამოყენებული იმ ნიშნის გადმოსაცემად ⁽⁴⁾
რომელსაც ძველად ზოგჯერ უმარცვლო **უ**-ს მნიშვნელობა ჰქონდა და ზოგჯერ (უფრო

ხშირად) უ-სა და ი-ს შუა მდებარე ხმოვნისა (¹ შეეფერებოდა ბერძნ. υ-ს და ცალკე გამოითქმოდა დაახლოებით ისე, როგორც ფრანგ. u). ჩვეულებრივ ჯ-ს ისე კითხულობენ, როგორც ვი ჯგუფს.

ჯ (სახელად ხარი, ძველად ჯარი) იყო ხახისმიერი (ფარინგალური) ყრუ ფშვინვიერი ბგერა, რომელიც ზოგ-ზოგ კილოში კიდევაც შენახული, მაგ., მთის კილოებში (ფშაურში, ხევსურულში, თუშურში, მოხეურში, მთიულურ-გუდამაყრულში), ქსნის ხეობაში, ერწო-თიანეთის მხარეს, ქიზიყში, საინგილოში, შიგნი კახეთის ზოგიერთი სოფლის ძველი თაობის ლაპარაკში (მაგ., გრემ-საბუე-ენისელში) და სხვაგანაც. ყველა სიტყვაში, სადაც კი ჯ იხმარებოდა ძველად (და ეხლაც იხმარება ზემოაღნიშნულ კილოებსა და კუთხეებში), სალიტ. ენაში და კილოთა დიდ უმეტესობაში მას შეენაცვლა ხ; გვქონდა: ჯელი, მუჯლი, მჯარი, ჯაჯა, ჯორცი, ვენაჯი და მისთ., ეხლა კი ამათ ნაცვლად გვაქვს: ხელი, მუხლი, მხარი, ხახა, ხორცი, ვენახი და მისთ.

ჭ (ძველად ერქვა ოჰ, ეხლა კი ჰქვია ჰოე). ძველის-ძველად იყო დახურული ო დიფთონგისებრი ხასიათისა (დაახლოებით ოჟ). შემდეგში მას კითხულობდნენ ასე: ოდ (ხანაც ჰოდ). ძველის-ძველად ო შეეფერებოდა ბერძნულ ომიკრონს, მაშინ როდესაც ჭ იყო ბერძნ. ომეგის ბადალი (ო = o, ჭ = ω)¹.

ჭ (ფ) არის კბილ-ბაგისმიერი (დენტალაბიალი) ყრუ სპირანტი, მჟღერი ვ-ს საპირისპირო (გამოითქმის დაახლოებით ისე, როგორც რუსული ფ, ევროპ. ენების f). იგი ქართულის დამახასიათებელი ბგერა არ არის და შემოსულია უცხო ენების გავლენით. დღეს რომ მას მოყვანილობა აქვს, ის მეთვრამეტე საუკუნიდან მოდის, უფრო ძველად კი ისე იწერებოდა, როგორც იმდროინდელ ბერძნულ ხელნაწერებში გამოჰყავდათ ფ ასო (რომელიც იმ დროს უკვე სპირანტად წარმოითქმოდა), ე.ი. ჭ. ამ სახით იგივე მოყვანილობა სომხურს შეჰრჩა დღევანდლამდე, ქართულმა კი, რუსულის გავლენით, სხვა სახისა შემოიღო XVIII საუკუნეში, ერეკლე მეფის დროს. სულხან-საბა ორბელიანი ძველი სახის ასოს ხმარობს. თავის ლექსიკონში ის ამბობს: „ესე ჭა ძველს წიგნებში იჯდა და მწერლებს უგულებელს ექმნათ და ახლა მე ჩაუმატო“. დავით რექტორი კი ამბობს: ერეკლე მეფემ რომ სტამბა გამართა თბილისში, იმ სტამბაში ხუცური თუ მხედრული ასოებით დაბეჭდილ წიგნებში ყველგან ახალი სახის ნიშანი (ფ) იხმარესო.

ჭ. ძველად ენაში კარგად გარჩეული იყო მარცვლიანი და უმარცვლო უ, მაგრამ წერაში მათ არ არჩევდნენ – ერთი და იმავე ნიშნით გამოხატავდნენ. ეს დიდ უხერხულობას ქმნიდა შემდეგში, როცა დაიწყო უმარცვლო უ-ს აღრევა ვ-სთან. უხერხულობის თავიდან ასაცილებლად უმარცვლო უ-ს თავზე განმასხვავებელი (დიაკრიტიკული) ნიშანი დაუსვეს და მივიღეთ ჟ, რომელსაც უბრჯგუ (ე.ი. უ ბრჯგუ) ეწოდა. ვახტანგის გამოცემულმა «ვეფხისტყაოსანმა» (1712) ჯერ კიდევ არ იცის ეს ნიშანი: იქ ძველი უმარცვლო უნები უმეტესად ვინებით არის შეცვლილი. უბრჯგუ შემოდის შემდეგ, ერეკლე მეფის დროს ანტონი კათალიკოზის გავლენით: თჟალი, კჟალი, კჟერცხი და მისთ.

19. ასოთა რიბი. ასოთა დალაგება შეიძლება სხვადასხვანაირად (მაგ., ასოთა მოხაზულობის კვალობაზე ან მათი შესაფერისი ბგერების წარმოთქმის ადგილის მიხედვით და სხვ.), მაგრამ პრაქტიკული მიზნისთვის (სიების შედგენისა, ლექსიკონით სარგებლობისთვის და სხვ.) საჭიროა ვიცოდეთ ის რიგი, რომელიც საუკუნეებით არის

¹ ძველად ამბობდნენ: ანი და ოჰი (= ალფა და ომეგა), ანიდან მოჰამდე (ალფადან ომეგამდე).

გამტკიცებული და რომელიც ცოტაოდენი ცვლილებით იმ რიგს მისდევს, რომელიც ძველ ბერძნულშია დაცული. ცვლილება იმაში გამოიხატება, რომ

1. იქ, სადაც ქართულში არ მოიპოვება ბერძნული ასოს შესაფერისი ბგერა, ჩასმულია ისეთი ასო, რომლის ბგერა თავის მხრივ ბერძნულს აკლია. ესენია: **ა, ჟ**.

2. სხვა დამატებითი ასოები კი, რომლებიც ქართულის დამახასიათებელ ბგერებს გადმოგვცემენ, ყველა მოქცეულია უკანასკნელი ასოს წინ (**ჟ**-ს წინ), სადაც ბერძნულს მხოლოდ ერთი თავისებური ბგერის ასო აქვს.

3. **ტ**-ს შემდეგ ძველად ქართულ ანბანში **ჟ** იყო, რომელიც **ო**-სთან ერთად, ბერძნულის მსგავსად, **უ**-დ წარმოითქმოდა (**ოჟ = უ**). მისი ადგილი შემდეგში **უ**-მ დაიჭირა.

4. ახალ-შემოდებული ასოები (**ჯ ჭ**) სულ ბოლოს იქნა მოთავსებული. ისინი ქართული ანბანის ორგანოებელი ნაწილს არც შეადგენენ.

ძველი ასოებიანად ასოთა რიგი ასეთი იქნება:

ა ბ გ დ ე ვ ზ ჟ თ ი კ ლ მ ნ [ა] ო პ [ჟ] რ
ს ტ უ ფ ქ [დ ყ შ ჩ ც ძ წ ჭ ხ ჯ ჰ] ზ

შ ე ნ ი შ ვ ნ ა 1. ფრჩხილებში ჩასმულია ის ასოები, რომლებიც ძველ ბერძნულს აკლდა (ახალ ბერძნულში **ბ**-ს ნიშანი **ვ**-დ გამოითქმის, **გ**-სი – **ღ**-დ, **ფ**-სი – **ჟ**-დ, **ქ**-სი – **ხ**-დ და სხვ.).

შ ე ნ ი შ ვ ნ ა 2. ასოთა რიგის დახსომებას შემდეგი ხელოვნურად შედგენილი „ლექსი“ ჰშველის:

აბგად ევზჟთ იკალ მანმო,
პაჟა რასტა უფჟა ღაყაშ,
ჩაცა ძაწა ჭახტა ჯაჰჰ.

გამოთქმის გასაადვილებლად აქ მეორდება მხოლოდ პირველი ასო (**ა**).

მ ა რ ც ვ ა ლ ი

20. მარცვლის დახასიათება. გრამატიკაში მარცვალი ჰქვია ერთ ბგერას ან ჯგუფს რამდენიმე ბგერისას, რომლებიც ჰაერის ერთი ტალღის ამოღების დროს გამოითქმის. მარცვალთა რაოდენობის მიხედვით სიტყვა შეიძლება იყოს ერთ-მარცვლიანი, ორ-მარცვლიანი, სამიანი, ოთხიანი და მეტიც. მაგალითად:

ე რ თ-მ ა რ ც ვ ლ ი ა ნ ი ა: და, ძმა, ცა, ფხა, მკა, ცხრა, მე, ხე, მზე, ტყე, მხეცს, მხნე, რკო, ხბო, ყრუ, ცრუ, დუღს;

ო რ-მ ა რ ც ვ ლ ი ა ნ ი ა: კა-ცი, წყა-ლი, მხე-ცი, უ-თხრა, წა-სვლა, სი-ტკბო, სი-ტყვა, მწყე-რი, მკვდა-რი, ცე-ცხლი, კვერ-ცხი და მისთ.;

ს ა მ ი ა ნ ი ა: პე-პე-ლა, ფრინ-ვე-ლი, მო-ვი-და, და-ა-წყო, ი-სკუ-პა, ნა-მგა-ლი, ნი-სკარ-ტი, მერ-ცხა-ლი;

ო თ ხ ი ა ნ ი ა: ან-გა-რი-ში, და-წე-რი-ლი, წა-კი-თხუ-ლი, გან-ცხა-დე-ბა, გან-თი-ად-ზე;

ხ უ თ ი ა ნ ი ა: შე-უ-პო-ვა-რი, მა-სწავ-ლე-ბე-ლი, გა-და-სა-ხა-დი და მისთ.

თუ აქ წარმოდგენილ მაგალითებს დავაკვირდებით, შევნიშნავთ, რომ თვითეულ მარცვალში შედის აუცილებლად ერთ-ერთი იმ ბგერათგანი, რომლებიც ხმოვანთა სახელით არის ცნობილი, ე. ი. ისინი, რომლებსაც ამ ნიშნებით გამოვხატავთ ხოლმე: **ა ე ი ო უ**.

დღევანდელ სალიტერატურო ქართულში ორთოგრაფია ისეთია, რომ, ხმოვანი თუ იწერება, იგი მარცვალს ქმნის აუცილებლად მარტო ან თანხმოვანთან (თანხმოვნებთან) შეერთებით. ამის მიხედვით, რამდენი ხმოვანიც არის სიტყვაში დაწერილი, მარცვალიც იმდენივე იქნება შიგ. იმ შემთხვევაშიც კი, როდესაც ერთნაირი ხმოვანი ზედიზედ მოდის, სხვადასხვა მარცვალია; მაგალითად: გა-ა-კე-თა, და-ა-შა-და, და-ა-არ-სა, მი-ი-ყვა-ნა, მი-ი-ტა-ნა, შე-ე-შინ-და, სა-უ-ცხო-ო, უ-უ-ხვე-სი და მისთ. რამდენი თანხმოვანიც უნდა ახლდეს ხმოვანს (თუნდაც ექვსი, მაგალითად, **მწყრებს**), მარცვლის შედგენისათვის ამას მნიშვნელობა არა აქვს.

არ იწერება, თორემ ენაში უმარცვლო ხმოვანი დღესაც გვაქვს. ასეთია უმარცვლო უ, რომლის მაგივრადაც ვ იწერება ხოლმე, მაგ., „სი-კუდი-ლი“, სადაც უ უმარცვლოა და დღეს ჩვეულებრივ ვ ასოთი არის ხოლმე გამოხატული: სი-კუდი-ლი.

21. ღია და დახურული მარცვალი. მარცვალი **ღ ი ა ა**, თუ იგი ხმოვნით თავდება, მაგრამ, თუ მას ბოლოში თანხმოვანი მოუდის, იგი **დ ა ხ უ რ უ ლ ი ა**. მაგალითისთვის რომ ავიღოთ ექვს-მარცვლიანი სიტყვა „თავ-გა-და-სა-ვა-ლი“, აქ მხოლოდ პირველი მარცვალი იქნება დახურული, დანარჩენი კი – ყველა ღია. **კ ა ც** სიტყვის ეს სამი განსხვავებული ფორმა რომ ავიღოთ: **კ ა-ც ი**, **კ ა ც-მ ა** და **კ ა-ც ა** დ, ვნახავთ, რომ პირველ მათგანში ორივე მათგანი ღია იქნება (**კ ა-ც ი**), მეორე ფორმაში კი პირველი მარცვალი დახურული და შემდგომი ღია (**კ ა ც-მ ა**), ხოლო მესამე ფორმაში პირველი მარცვალი ღია და მეორე დახურული (**კ ა-ც ა** დ). მაგალითები ღია მარცვლებისა: მე, მმა, ტყე, დე-და, ყვე-ლი, დრო-შა, წი-თე-ლი. მაგალითები დახურული მარცვლებისა: ეს, მმას, ტყემ, ყველს, ვარ-დებს, ვჩხვლეტ, ვხერ-ხავ.

22. მარცვალი ლექსში. ქართული ლექსები ისეა შედგენილი, რომ სტრიქონებში მარცვალთა რაოდენობა ჩვეულებრივ თანაბარი რაოდენობით მოდის, უფრო ხშირად რვა-რვა ან ათ-ათი (გაორკეცებით თექვსმეტ-თექვსმეტი ან ოც-ოცი). მაგ., ვაჟა-ფშაველას «ივ. კოტორაშვილის ამბის» ამ ნაწყვეტის ორსავე სტრიქონში:

„რამდენჯერ მარტოს მტრის ჯართან
მას ომი აუტეხია“

რვა-რვა მარცვალია, მაგრამ პირველ სტრიქონში 26 ბგერაა, მეორეში კი – 13, ე. ი. ორჯერ ნაკლები. ასეთი განსხვავების მიუხედავად, ისინი ტოლნი არიან ლექსისთვის: მარცვალი იქაც რვაა და აქაც.

იმავე მწერლის «ეთერის» ამ ნაწყვეტში:

„ღმერთს სთხოვდნენ ცოლ-ქმრის დღეგრძელობას
ვედრებით ნებიერთა“

აგრეთვე თვითეული სტრიქონი რვა-რვა ხმოვანს შეიცავს და მარცვალიც რვა-რვა არის, თუმცა პირველში 26 თანხმოვანია, მეორეში კი – 9, რაც გარეგნულად იქედან ჩანს, რომ დაბეჭდილში პირველი სტრიქონი ორჯერ გრძელია მეორეზე.

შმთავრისი ფონეტიკური მოვლენები

23. ღიჴთონები. ორი ზედიზედ მომდევნო ხმოვნის იმგვარად გამოთქმას, რომ ერთმა მარცვალმა შეადგინოს და მეორემ – არა, დ ი ფ თ ო ნ გ ი ეწოდება. მაგალითად, გურული კაცი რომ **ბევრ** ის ნაცვლად **ბეჴრი**, იტყვის, აქ **ჴ** ერთ მარცვალს შეადგენს (ე მარცვლიანია და **ჴ** – უმარცვლო). ძველ ქართულში დიფთონგები ჩვეულებრივი მოვლენა იყო, მაგრამ უკვე საშუალმა სალიტერატურო ქართულმა დაკარგა დიფთონგების გამოთქმის უნარი და ამას სახელთა ფლექსიაში მნიშვნელოვანი შედეგი მოჰყვა (§§ 60, 74, 79).

24. ბგერათა ბაჴსმა. ბგერათა თანამიმდევრობა ამა თუ იმ სიტყვაში ჩვეულებრივ მტკიცეა. „სახლ“ სიტყვაში, მაგ., ბგერათა თანამიმდევრობის დარღვევა არ იქნება, თუ გვინდა, რომ წარმოდგენა, რომელიც მასთანაა დაკავშირებული, არ შეგვეცვალოს. არ შეიძლება, მაგ., ვთქვათ ს ხ ა ლ ი ან ა ს ხ ლ ი ან ხ ა ლ ს ი და მისთ., არამედ აუცილებლად **ს-ა-ხ-ლ-ი**. მაგრამ ზოგ სიტყვაში, სხვადასხვა მიზეზის გამო, ვერ ვხედავთ ისეთ თანამიმდევრობას, როგორიც მოსალოდნელია. მაგალითად, გვაქვს სიტყვა **ხუთ-ი** და არა უ თ ხ-ი, ამიტომ (ა)თ-**ხუთ**-მეტ'ისაგან უნდა გვქონდეს თ-**ხუთ**-მეტი (რაც აქა-იქ კიდევაც გვხვდება), მაგრამ უფრო ხშირად გაისმის თ-**უთხ**-მეტი, სადაც **ხ** ასოს შესატყვისმა ბგერამ ადგილი გადაინაცვლა. ამგვარადვე ძველი (ა)თ-**რვა**-მეტ'ისაგან უნდა გვქონდეს თ-**რვა**-მეტი, მაგრამ გვაქვს თ-**ვრა**-მეტი.

ხშირია ქართულში ბგერათა გადასმა (მეტათესი), როდესაც ნარნარა **ნ რ ლ** ბგერებს ვ უნდა მოსდევდეს თანხმოვანთა თავმოყრის შემთხვევაში: შდრ. ხ ნ ა ვ-ს, მაგრამ ხ ვ ნ ა; ხ რ ა ვ-ს, მაგრამ ხ ვ რ ა; კ ლ ა ვ-ს, მაგრამ კ ვ ლ ა და მისთ. (უნდა გვქონოდა: ხ ნ ვ-ა, ხ რ ვ-ა, კ ლ ვ-ა; შდრ. მალავ-ს: მ ა ლ ვ ა, ხატავ-ს: ხ ა ტ ვ-ა და მისთ.).

25. ბგერათა შენაცვლება. ზოგჯერ ერთი ბგერაა მოსალოდნელი და მის მაგივრად სხვა ჩნდება ხოლმე. ასეთ მოვლენას შენაცვლებას (სუბსტიტუციას) ვეძახით; იმ ბგერას კი, რომელიც სხვას შეენაცვლა, ბგერინაცვალი ჰქვია. მაგალითად, ვამბობთ **ბ ზ ე**-ო, მაგრამ იმ შენობას, სადაც ბზეს ვინახავთ, ს ა ბ ძ ე ლ' ს ვეძახით (და არა ს ა ბ ზ ე ლ' ს). ამ შემთხვევაში **ზ**-ს შეენაცვლა **ძ**. „ეპიფანეს“ ნაცვლად რომ „ეტიფანე“ გვხვდება („ესე მე ეტიფანეს კათალიკოზსა ჩემითა ჴელითა დამიწერია, ოდეს ანისს ეკლესიანი ვაკურთხენ“: ანისის წარწერა 1218 წლისა), ეს შენაცვლებაა (**პ** ბგერას შეენაცვლა **ტ**). შენაცვლების შემთხვევები განსაკუთრებით ხშირია ზმნის ფორმებში; მაგალითად, ერთი მხრით გვაქვს: **ჰ-ყავს**, **ჰ-ქონდა**, **ჰ-პარავს**; მეორე მხრით კი: **ს-ძულს**, **ს-ძინავს**, **ს-თხოვს** და მისთ. ასეთი შენაცვლება ისტორიულია.

26. ასიმილაცია. ზოგჯერ ერთი ბგერა მეორის გავლენით შეიცვლება ხოლმე ისე, რომ მას დაემსგავსება. ამას ასიმილაციას (დამსგავსებას) ვეძახით. დამსგავსება შეიძლება იყოს ს რ უ ლ ი ან ნ ა წ ი ლ ო ბ რ ი ვ ი.

ს რ უ ლ ი ა ს ი მ ი ლ ა ც ი ი ს მაგალითია: შ ი მ შ ი ლ ი. აქ უნდა გვქონოდა ს ი მ შ ი ლ ი, რადგანაც იგი ნაწარმოებია **სი** პრეფიქსის საშუალებით, როგორც **სი**-რცხვილი, **სი**-რბილი, **სი**-კვდილი და ბევრი სხვა მისთ. მაშასადამე, **სი**-მშილ-ის **სი** მარცვალში **ს** თანხმოვანი **შ**-დ იქნა შეცვლილი, რადგანაც მასზე მოქმედებს მომდევნო **შ**. ასეთივეა აგრეთვე შიში, მიღებულია **სი**-შ-ისაგან.

ნ ა წ ი ლ ო ბ რ ი ვ ი ა ს ი მ ი ლ ა ც ი ა ჩვეულებრივ იმაში მდგომარეობს, რომ გავლენა ხდება მხოლოდ რაიმე იერის მიხედვით, მაგალითად, ბგერის სიმკვეთრისა,

ფშვინვისა ან ჟღერის მიხედვით, ან კიდევ სისინისა და შიშინის მიხედვით. ვთქვათ, ერთად უნდა მოხვდნენ ყრუ ფშვინვიერი **თ** და მჟღერი **გ**: ერთ+გული. პირველი მათგანი მეორის გავლენით მჟღერდება და გვაქვს ერთდგული. ვთქვათ კიდევ, ყრუ მკვეთრ **ტ**-ს ყრუ სპირანტი **ხ** უნდა მოხვდეს ხმოვნის ამოღების შემდეგ მათ შორის: ვტებ: *ვტხდები. ბგერათა შეგუების გამო ყრუ სპირანტს შეენაცვლება ხშული მკვეთრი **ყ**, რომელსაც გამოიწვევს წინამავალი ხშული მკვეთრი **ტ** და ამას მივიღებთ: ვტყდები. ასეთივე ამბავია **ჭიშკარ**შიც: ეს სიტყვა წარმოშობით არის **ბჭის კარი**, მაგრამ თავში **ბ**-ს დაკარგვის შემდეგ უნდა მიგველო **ჭისკარი**, ნამდვილად კი გვაქვს **ჭიშკარი**. მაშასადამე, **ჭ**-ს გავლენით სისინა **ს** იქცა შიშინა ბგერად.

ნაწილობრივი დამსგავსების შემთხვევაა, როცა **-ით** დაბოლოება **გან** თანდებულის დართვის წყალობით **-იდ** სახეს მიიღებს: მაგ., ითქმის გულ-ით, სახლ-ით, ხ-ით, ქალაქ-ით და მისთ., მაგრამ, ამათ რომ **გან** დაერთო, მივიღეთ გულიდ-გან, სახლიდ-გან, ხიდ-გან, ქალაქიდ-გან და მისთ. (შდრ. § 93).

შ ე ნ ი შ ვ ნ ა. ასიმილაცია მეზობელ ბგერებს შორის ყოველთვის როდი ხდება. ქართულის ერთი ფონეტიკური თავისებურება იმაში მდგომარეობს, რომ მას შეუძლია ერთად მდგომი სხვადასხვა რიგის ბგერები ისე გამოთქვას, რომ მათ შორის ასიმილაცია არ მოახდინოს. ამის მაგალითებს იძლევა **ვ მ გ ს** პირის ნიშნების ხმარება: ჩვენთვის ისევე ადვილია **ვბარავ** სიტყვის თქმა, როგორც ამათი: **ვფარავ** და **ვპარავ**. ასეთსავე მაგალითებს წარმოადგენს: **ვწერ**, **მწერ**, **გწერ**, **სწერს**, ან კიდევ **დ**-ს ხმარება ვნებითი გვარის ზმნებში: **სქდება** (ან: **სკდება**), **ავიწყდება** და მისთ.

26 ა. ჰარმონიული ჯგუფები. **ყ, ხ** და **ღ** ჰარმონიულ ჯგუფებს ქმნიან წინამავალ სამეულ ბგერებთან (§ 17): **ყ** მკვეთრებთან (**ჰყ ტყ წყ ჭყ**), **ხ** სათანადო ფშვინვიერებთან (**ფხ თხ ცხ ჩხ**), ხოლო **ღ** სათანადო მჟღერებთან (**ზღ დღ ძღ ჯღ**). არ შეიძლება ამ ჯგუფებში **ყ**-ს ნაცვლად **ხ** ვთქვათ, ან **ღ**, ან კიდევ პირიქით. მაგალითად, არ ითქმის **ტხემალი** ან **ტღემალი**, არამედ **ტყემალი**, არ ითქმის **მერწხალი** ან **მერწღალი**, არამედ **მერცხალი**, არ ითქმის **მარძხენა**, არამედ **მარცხენა** და მისთ.

27. დისიმილაცია. ხანდახან ენაში ასიმილაციის საწინააღმდეგო მოვლენასაც აქვს ადგილი. თუ ერთ სიტყვაში ორი ერთნაირი ბგერაა მოსალოდნელი, შეიძლება, რომ ერთი მათგანი გადასხვაფერდეს, სხვა ბგერად იქცეს. ეს იქნება დისიმილაცია (გადასხვაფერება, გაარმსგავსება).

დისიმილაციის შემთხვევები ქართულში უმთავრესად **რ** ბგერაზე მოდის. ერთ სიტყვაში ორი **რ** ვერ ძლებს და ერთი მათგანი (უფრო ხშირად მეორე) **ლ**-დ გადაიქცევა ხოლმე. მაგ., გვაქვს **ურ** სუფიქსი, რომლითაც ნაწარმოებია: **კახ-ურ-ი**, **ფშა(ვ)-ურ-ი**, **ინგლის-ურ-ი**, **კაც-ურ-ი**, **მხეც-ურ-ი**, **ძაღლ-ურ-ი** და მისთანანი, მაგრამ საკმარისია, რომ **რ**-ნარევი ფუძისაგან გავაკეთოთ ასეთი ფორმა, რომ ერთბაშად **ურ** სუფიქსი **ულ**-ად გადაკეთდეს: მაგ.: **გორ-ულ-ი**, **რაჭ-ულ-ი**, **იმერ-ულ-ი**, **თათრ-ულ-ი**, **რუს-ულ-ი**, **ფრანგ-ულ-ი**, **ლორ-ულ-ი** და მისთ. (მოსალოდნელი იყო: ***გორ-ურ-ი**, ***რაჭ-ურ-ი**, ***იმერ-ურ-ი**, ***თათრ-ურ-ი**, ***რუს-ურ-ი**, ***ფრანგ-ურ-ი** და მისთ.). ამგვარადვე **მ-არ** ნაწარმოებელი **მ-ალ**-ად გადაიქცევა **რ**-გამორეული ფუძეებისაგან ნაწარმოებ სიტყვებში. მართლაც, გვაქვს ერთი მხრით **მ-კვდ-არ-ი**, **მ-დნ-არ-ი**, **მ-ჰკნ-არ-ი**, **მ-ხმ-არ-ი** და მისთ., მაგრამ მეორე მხრით: **მ-ყრ-ალ-ი**, **მ-შრ-ალ-ი**, **მ-ქრ-ალ-ი**, **მ-კრთ-ალ-ი** და მისთ. აგრეთვე ითქმის **ნიჭ-იერ-ი**, **გონ-იერ-ი**, **სულ-იერ-ი** და მისთ., მაგრამ არ ითქმის ***ხორც-იერ-ი**, არამედ, დისიმილაციის ძალით, **ხორც-იელ-ი**.

შ ე ნ ი შ ვ ნ ა 1. უცხო ენებისაგან ნასესხებ სიტყვებშიც ორი რ-საგან ერთი ლ-დ არის ხოლმე გადაკეთებული: გრიგოლ, მარგალიტი და მისთ. მაგრამ ამ წესს არ ემორჩილება უახლოეს ხანებში ევროპული ენებიდან მწიგნობრული გზით შემოსული ტერმინები: რეჟისორი, რედაქტორი, დირექტორი, კორექტორი, პარტერი, ტროტუარი, ტრაქტორი, ტრაქტორი, ორდერი და მისთ., რადგანაც დისიმილაციას ხელს უშლის ამ სიტყვების ხმარება იმავე პირების მიერ რუსულად საუბრის დროს. რუსულში კი – და ბევრ სხვა ენაშიც – ორი რ ერთ სიტყვაში ჩვეულებრივი მოვლენაა. უსწავლელი ხალხის ენაში შეიძლება ასეთ სიტყვებშიც დისიმილაცია მოხდეს: დილექტორი, ორდელი და მისთ.

შ ე ნ ი შ ვ ნ ა 2. თუ რ-ნარევ ფუძეში ლ-ც არის (მაგრამ ისე, რომ ჯერ რ იყოს, შემდეგ ლ), ურ სუფიქსი უცვლელად რჩება: ქართლ-ურ-ი, ყარაქლის-ურ-ი, ავსტრალი-ურ-ი, მორალ-ურ-ი, კვარტალ-ურ-ი და მისთ. (მაგრამ: პოლარ-ულ-ი).

შ ე ნ ი შ ვ ნ ა 3. დისიმილაცია არ ხდება ზოგიერთი ტიპის რთულ სიტყვაში, როგორიცაა:

ა) ფუძის გაორკეცების გზით მიღებული სიტყვები: რაკრაკი, ხარხარი, ფრაფრაში (ხმოვნის გადასმით და შემდგომი ცვლილებით: ფარფაში, პარპაში) და მისთ.;

ბ) ორი სიტყვის შეერთებისაგან წარმომდგარი ერთი ახალი სიტყვა: არაფერი (არა-ფერი), როგორი (= რა გვარი).

27 ა. დისიმილაციური ბამშქერება. ორ ყრუ თანხმოვანთაგან ერთს შეიძლება დისიმილაცია მოუვიდეს და გამჟღერდეს, რასაც გ. ახვლედიანმა დისიმილაციური გამჟღერება უწოდა. ყრუ ბგერათაგან შეიძლება ორივე ერთნაირი იყოს (კრკო – გრკო), შეიძლება სხვადასხვა (პატარა – ბატარა) [ასეთი ფორმები მთის კილოებში გვხვდება]. ისტორიულად ცნობილია ებისკოპოსი, მიღებული ეპისკოპოსისგან (პ-კ → ბ-კ); ცნობილია აგრეთვე კაპარჭი-ც და კაბარჭი-ც (კ-პ → კ-ბ); ჭაპუკი-ც და ჭაბუკი-ც (პ-კ → ბ-კ) (უკანასკნელი მაგალითი შეიძლება სპარსულის ბგერათა გადაწევის ნიადაგზე იყოს წარმოშობილი). დისიმილაციური გამჟღერების შედეგია პატ(რ)ონ-ისაგან წარმომდგარი ბატონ-ი (პ-ტ → ბ-ტ), რომლის ფარდი დღესაც პატონ-ი (ან პატენ-ი) არის მეგრულში. თვით „პატრონი“ ლათინურისგან შემოვიდა ქართულში.

ამავე მოვლენამ სვანურში კოწახურ-ისგან გოწხ-ირ მოგვცა (კ-წ → გ-წ), და ლა-კურკა-საგან ლა-გურკა მივიღეთ (კ-კ → გ-კ)¹.

28. ბბერათა ღაპარბვა. ბგერათა დაკარგვა ჰქვია ისეთ მოვლენას, როცა მოსალოდნელი ბგერა სრულებით აღარ მოიპოვება არც თავის ადგილას, არც სხვა ადგილას გადასმული და არც სხვა ბგერით შენაცვლებული. მაგალითად, უნდა გვეჩვენოს „მამის-და“, მაგრამ გვაქვს „მამიდა“, სადაც დაკარგულია ბგერა ს. „დეიდა“-ში კი ორი ბგერაა დაკარგული: დ და ს, რადგანაც იგი ამ ფორმისგანაა მიღებული: „დე(დ)ი(ს)-და“. განსაკუთრებით ხშირია ქართულში შემდეგი შემთხვევები:

1. ჰ-ს დაკარგვა ხმოვნების წინ. ძველად იხმარებოდა ასეთი ფორმები: ჰურია, ჰომი, ჰამბავი, დღეს კი: ურია, ომი, ამბავი.

¹ ლაგურკა წმ. კვირიკეს საყდარია კალაში.

უცხო ენებიდან ძველად ნასესხებ სიტყვებში („ჰავის“ გარდა) აღარსად შეგვრჩა ჰ ბგერის ხმარება: **ალალი** (ჰალალ'ის ნაცვლად), **არამ-ი** (ჰარამ-ის ნაცვლად), **უნარ-ი** (ჰუნარ'ის ნაცვლად), **ექიმ-ი** (ჰექიმ'ის ნაცვლად) და მისთ. ჰ ბგერის დაკარგვა ჩვეულებრივი ამბავია ზმნებში. მაგალითად, ვამბობთ: ჰ-ყავს, ჰ-ქონდა და მისთ., მაგრამ ამასთანავე ერთად: -უყვარს, -უნდა, -უსმენს, -უკეთებს, -აწერს, -აქვს, -ეგონა, -ემინა და მისთ., მაშინ როდესაც აქ ყველგან მოსალოდნელია (და ძველად კიდევაც იყო) წინ ჰ: ჰუყუარს, ჰუნდა, ჰუსმენს, ჰუკეთებს, ჰაწერს, ჰაქუს, ჰეგონა, ჰემინა და მისთ. ასეთი დაკარგვა ისტორიულია.

შ ე ნ ი შ ვ ნ ა. ხელოვნური ხასიათი აქვს ჰ-ს შენახვას უცხო ენებიდან ახლად ნასესხებ სიტყვებში, როგორიცაა, მაგ., ჰარმონია, ჰეგემონია, ჰიპოთეზა, ჰორიზონტი, ჰიდროსადგური და მისთ.

2. ვ-ს დაკარგვა ბაგისმიერი ბგერების მეზობლობაში:

ა) **ო-სა** და **უ-ს** წინ. მაგალითად, თავ სიტყვისაგან ნაწარმოებ სიტყვებში უნდა გვექონდეს: თავ-ობა, უ-თავ-ური და მე-თავ-ური, მაგრამ გვაქვს: თა-ობა, უ-თა-ური, მე-თა-ური. ამას გარდა, გვაქვს სიტყვები: **სანახავ-ი**, **ნათესავ-ი**, **მკითხავ-ი**, **ტყავ-ი**, **პატივ-ი**, **კივ-ის**, **ხევ-ი**, **ფშავ-ი** და მისთ., მაგრამ ამასთანავე ერთად მოიპოვება იმავე ფუძეებისაგან ნაწარმოები ფორმები: **სანახა-ობა**, **ნათესა-ობა**, **მკითხა-ობა**, **ვეფხის-ტყა-ოსანი**, **პატი-ოსანი**, **კი-ოდა**, **ხე-ობა**, **ფშა-ური** და მისთ. აქ ვ-ს დაკარგვა ყველგან მომდევნო **ო-სი** და **უ-ს** ბრალია, ისე როგორც აქ: „და თ ო, და თ უ რ ა დ გაზდილო, მთა-ბარს დაჰდიხარ ღინჯადა“ (ვაჟა, I, 145).

ბ) **მ-ს** წინ. მაგ., **სვამ-ს**, მაგრამ **სა-სმ-ელი** (და არა **სა-სვმ-ელი**); **ი-ცვამ-ს**, მაგრამ **ჩა-ცმ-ული**, **ტან-სა-ცმ-ელი**; **უ-თქვამ-ს**, მაგრამ **თქმ-ა**; **კვამლ-ი**, მაგრამ **კმ-ევ-ა** და მისთ.

გ) **ო-ს** შორეულ მეზობლობაში (ე.ი. როცა იგი უშუალოდ მასთან კი არ არის, არამედ სხვა რამე მგერითაა დაშორებული); მაგ., **შვრ-ება**, მაგრამ **შრ-ომა**, **თვრ-ება**, მაგრამ **ა-თრ-ობს**, **ს-მვრ-ება**, მაგრამ **ა-ძრ-ობს** და მისთ. ასეთია აგრეთვე **გოდრ-ები** (და არა ***გოდვრ-ები**) და მისთ. (ნ. კიდეც § 31, შნშ. 1).

3. ორ ერთნაირ ბგერათაგან ერთ-ერთის დაკარგვა: **ტანისამოსი** (ტანის-სამოს'ისაგან), **ცისარტყელა** (ცის-სარტყელა'საგან), **წუთისოფელი** (წუთის-სოფელი), **ცამეტი** [(ა)-თ-სამ-მეტ'ისაგან], **მადლობელი** (მმადლობელ-ის ნაცვლად), **წა-ვალ** (ნაცვლად ამისა: წა-ვ-ვალ; შდრ. წა-ხ-ვალ). ასეთი მოვლენა ხშირია უცხო ენებისაგან სიტყვების სესხების დროს: **კასა**, **შილერი**, **გრამატიკა** და მისთ. (კასსა, შილლერ და გრამმატიკა ფორმების ნაცვლად).

4. თანხმოვანთა შეჯგუფების დროს ერთი მათგანის დაკარგვა. აქ განსაკუთრებით აღსანიშნავია **ს-ს** დაკარგვა:

ა) **თ-ს** წინ. ვამბობთ, მაგალითად, **მიწას-თან**, **ხეს-თან**, **წყაროს-თან**, მაგრამ ამასთანავე ერთად: **სახლ-თან**, **კაც-თან**, **სვამ-თან**, **საზღვარ-თან** (და არა **სახლს-თან**, **კაცს-თან**, **სვამს-თან**, **საზღვარს-თან**) და მისთ. (§ 86). ასეთივე ამბავია აგრეთვე აქაც: **აქვს**, **უყვარს**, **ახსოვს**, **ესმის** და მსგავს ფორმებში **თ-ს** დართვისას **ს** შეიძლება დაიკარგოს ხოლმე: **აქვ(ს)თ**, **უყვარ(ს)თ**, **ახსოვ(ს)თ**, **ესმი(ს)თ** და მისთ.

ბ) **ზ, შ, ძ-ს** წინ. **ს** აქ იკარგება აუცილებლად; რადგანაც ამ შემთხვევაში მისი გამოთქმა ძალიან ძნელია, ამიტომ **ზე** და **ში** თანდებულთა წინ მიცემითი ბრუნვის ნიშანი **ს** აღარსად შეგვრჩა: **წყალს**, **ქვას**, **მიწას**, **ხეს**, **წყაროს**, მაგრამ: **სახლ(ს)-ზე**, **ქვა(ს)-ზე**, **მიწა(ს)-ზე**, **ხე(ს)-ზე**, **წყარო(ს)-ზე** და მისთ., ან კიდეც: **სახლ(ს)-ში**, **ქვა(ს)-ში**, **მიწა(ს)-ში**, **ხე(ს)-ში**, **წყარო(ს)-ში** და

მისთ. (§ 95). ამავე მიზეზით **ს** დაიკარგა **მე**-ზე და **შვილ**-ზე გათავებულ გვარებში; მაგ., სააკაძე და გურამიშვილი ასეთი ფორმებისაგანაა წარმომდგარი: სააკას-ძე, გურამის-შვილი.

იკარგება **მ** თანხმოვანთა თავმოყრის გამო: მბრწყინვალე > ბრწყინვალე. იკარგება **რ** თანხმოვანთა თავმოყრის გამო: მთელი (= მრთელი), მობმანდი (= მობრმანდი), ახალგაზდა (=ახალგაზრდა) და მისთ.

ზოგჯერ იკარგება ხმოვნებს შორის **დ**: დედის და > დეიდა. ისტორიულად დამოწმებულია **ტ ზ ც** თანხმოვანთა დაკარგვაც ხმოვნებს შორის: ჩხეტის-ძე > ჩხეიძე (ჩხეტია მეგრულად), მჭეცის ძე > მხეიძე (ხეცია მეგრულად), დარბაზის ერი > დარბაის ერი > დარბაისელი (ნახე კიდევ „ნაზირი“ 159-ე პარაგრაფში).

29. რედუქცია. ზგერათა დაკარგვის ერთ სახეს წარმოადგენს ზოგიერთ ხმოვანთა რედუქცია.

რედუქცია საზოგადოდ ერთი ზგერის მეორე ზგერამდე დაყვანაა დასუსტების გზით. ვთქვათ, **ო** ხმოვანმა მარცვლის შედგენის ძალა დაკარგა, ეს რედუქცია იქნება; მაგალითად, **მაწონ** სიტყვაში **ო** მარცვლიანია, მაგრამ მისი **ო** რომ უმარცვლო შეიქნეს და ამგვარად **მაწონ** ფუძე ორი მარცვლის ნაცვლად ერთ-მარცვლიანი გახდეს, ეს **ო**-ს რედუქცია იქნება. ასეთი ამბავიც ხდება, მაგრამ დასუსტებულ **ო**-ს **ვ** შეენაცვლება და ფუძე მიიღებს ასეთ სახეს: **მაწვნ** (**მაწვნ**-ისა, **მაწვნ**-ითა, სა-**მაწვნ**-ე). ხმოვნის დასუსტება ზოგჯერ მის სრულ გაქრობამდე მიდის, სახელდობრ, როცა რედუქცია მოუდის **ა**-სა და **ე**-ს. ამათი დასუსტების შედეგად აღარაფერი გვაქვს, მაშინ როდესაც **ო**-ს რედუქციის შედეგად ჩვეულებრივ **ვ** გვაქვს ხოლმე. რაც შეეხება **ი**-სა და **უ**-ს, ისინი ქართულში საზოგადოდ მყარი ზგერებია და რედუქციას ჩვეულებრივ არ განიცდიან. რედუქცია, მაშასადამე, ქართულში ეხება სამ ხმოვანს: **ა**-ს, **ე**-სა და **ო**-ს, რომელთაგანაც მხოლოდ უკანასკნელი ტოვებს კვალს. რედუქცია (მიუხედავად იმისა, ტოვებს ხმოვანი კვალს თუ არა) აუცილებლად მარცვალთა შემცირებას იწვევს, ანუ ფუძის შეკუმშვას.

29 ა. სინკოპი. ფუძის შეკუმშვისას რომ ხმოვანი სრულად იქნეს ამოღებული და არავითარი კვალი არ დატოვოს, ამას სინკოპე ჰქვია. სინკოპის მაგალითებია: მართალი – მართლის, მაგარი – მაგრად, სოფელი – სოფლები, მტერი – მტრულად და მისთ.

30. ფუძითა შეკუმშვის მიზეზი. ხმოვნის დასუსტება და მისი უმარცვლოდ ქცევა ან მისი სრული ამოღება (**ს ი ნ კ ო პ ე**) განსაზღვრულ პირობებში ხდება, სახელდობრ, მხოლოდ მაშინ, როცა ფუძეს ბოლოდან დაერთვის ისეთი მაწარმოებელი ელემენტი, რომელიც ხმოვნით იწყება. ამასთანავე ერთად რედუქცია შეიძლება მოუვიდეს მხოლოდ იმ ხმოვანს, რომელიც უახლოესია ამ დართულ ელემენტთან, ე. ი. ფუძის უკანასკნელ ხმოვანს (თუ ფუძე ორი ან მეტი მარცვლისგან არის შემდგარი). **ნაბად**, **კედელ** და **მაწონ** სიტყვებში, რომლებიც ორ-ორი მარცვლისგანაა შემდგარი, შეიძლება მხოლოდ მეორ-მეორე ხმოვანს მოუვიდეს რედუქცია: **ნაბად**-ისა, **კედელ**-ები, **მაწვნ**-ით (და არა პირველს: ***ნაბად**-ისა, ***კედელ**-ები, ***მწონ**-ით). **მასწავლებელ** სიტყვაში – მხოლოდ უკანასკნელ ფუძისეულ ხმოვანს: **მასწავლებლ**-ისა. რომ ნათელი იყოს, თუ რა განსხვავებაა ხმოვნით დაწყებულ და თანხმოვნით დაწყებულ მაწარმოებელ ელემენტთა დართვის ძალას შორის, ავიღოთ მაგალითისთვის **სომეხ** სიტყვა და დავურთოთ თანხმოვნით დაწყებული სუფიქსებიცა და ხმოვნით დაწყებულებიც. პირველ შემთხვევაში ფუძეს არა მოუვა რა, მეორე შემთხვევაში კი გვექნება ფუძისეული ხმოვნის ამოღება და, როგორც ამის შედეგი, ფუძის შეკუმშვა.

თანხმონით დაწყებული სუფიქსები (ფუძე შეუკუმშავია: ს ო მ ე ხ)	ხმონით დაწყებული სუფიქსები (ფუძე შეუკუმშულია: ს ო მ ხ)	სუფიქსის დასაწყისი ბგერაა
	სომხ-ად	ა
სომეხ-მა	ნა-სომხ-არი	„
„ -სა	სომხ-ები	ე
„ -თა	სომხ-ეთი	„
„ -ნი	სომხ-ისა	ი
	სომხ-ით	„
	სომხ-ობა	ო
	უ-სომხ-ო	„
	სომხ-ური	უ

ხმონებით დაწყებულ მაწარმოებლებს შორის გამონაკლისს შეადგენს მხოლოდ ორი: -ი, რომელიც სახელობითი ბრუნვის ნიშანია, და -ო, რომელიც წოდებითში დაერთვის სიტყვას: ითქმის **სომეხ-ი** (და არა: სომხ-ი), **სომეხ-ო** (და არა: სომხ-ო). ეს გამონაკლისი გასაგები ხდება ამ ნიშანთა წარმოშობის ისტორიის გათვალისწინებით.

31. შუბითა შეკუმშვის შემთხვევები. შეიძლება შეიკუმშოს როგორც ერთ-მარცვლიანი, ისე ორ- და მეტ-მარცვლიანი ფუძეც, მაგრამ, როცა ფუძე თანხმონით თავდება, უფრო მაშინ, თუ ბოლოში ასეთი მარცვლებია: **ალ, ელ; ან, ენ; არ, ერ; ამ, ემ; ავ; ოლ, ონ, ორ.** მაგალითები:

ალ, ელ: წყალ-ი, ძვალ-ი, რძალ-ი, ეკალ-ი, კაკალ-ი, ფიწალ-ი, ნამგალ-ი, კედელ-ი, სოფელ-ი, მასწავლებელ-ი და სხვ.

არ, ერ: მხარ-ი, ქმარ-ი, შაქარ-ი, ზამთარ-ი, სტუმარ-ი, მტვერ-ი და სხვ.

ან, ენ: საგან-ი, გუთან-ი, ალაზან-ი, ბერძენ-ი და სხვ.

ავ, ამ: კარავ-ი, ქათამ-ი, ატამ-ი და მისთ. (სხვა მაგალითები: § 68).

ავ-ზე და ამ-ზე გათავებული ფუძეები განსაკუთრებით ხშირია ზმნებში: ვმალ-ავ – მალ-ვ-ა, მალ-ვ-ენ; ვხატ-ავ – ხატ-ვ-ა; დავაბ-ამ – დაბ-მ-ა. მოვარტყ-ამ – მორტყ-მ-ა და მისთ.

შ ე ნ ი შ ვ ნ ა 1. ნარედუქციალი **ო-ს** შედეგად **ვ** უნდა მივიღოთ აუცილებლად: იორი – ივრისა, ნიორი – ნივრისა, ნიგოზი – ნიგვზისა, მინდორი – მინდვრები და მისთ.; მაგრამ, თუ ზოგჯერ ასეთი შედეგი არა გვაქვს, უთუოდ რაიმე ბაგისმიერი ბგერის მეზობლობის ბრალი იქნება (**პ, ბ, ფ, მ, ო-სი**): საპონ-ი – საპნ-ისა, ობოლ-ი – ობლ-ები, ფოთოლ-ი – ფოთლ-ად, ქოჩორ-ი – და-ქოჩრ-ეს და მისთ.

შ ე ნ ი შ ვ ნ ა 2. ერთ-მარცვლიანი უკუმშველი სიტყვა შეიძლება შეიკუმშოს, თუ ის რთული სიტყვის (კომპოზიტის) შემადგენელ ნაწილად იქცა და ბოლოში მოჰყვა: კარი – კარისა, მაგრამ: ცისკარი – ცისკრისა; ბერი – ბერისა, მაგრამ: დედაბერი – დედაბრისა და მისთ.

32. შეკვეცა. შეკვეცა (აპოკოპე) ჰქვია, როცა ხმოვანს ბოლო ადგილი უჭირავს ფუძეში და იგი მომდევნო სუფიქსის დართვის გამო ამოღებული იქნება; მაგ., ღვინო: ღვინ-ისა, სა-ღვინ-ე; დედა: დედ-ისა, დედ-ები და მისთ.

33. ჩართვა. ბგერათა დაკარგვის საწინააღმდეგო მოვლენას წარმოადგენს ეგრეთ წოდებული **ჩ ა რ თ ვ ა**, ე.ი. ისეთი ბგერის გაჩენა, რომელიც სხვა ფორმების მიხედვით

მოსალოდნელი არ არის. მაგალითად, გვაქვს თანდებული -ზე (ვთქვათ, ასეთ მაგალითებში ხმარებული: ფეხ-ზე, თავ-ზე, მთა-ზე), რომლისაგანაც ნაწარმოებია ზე-ვ-ით. მიუხედავად იმისა, რომ -ით სუფიქსის დართვა არ მოითხოვს საზოგადოდ ვ ბგერის გაჩენას (მაგ., დან-ით, ფანქრ-ით, კალმ-ით და სხვ.), იგი აქ ჩნდება ე-სა და ი-ს შორის. ასეთსავე ვ-ს განვითარებას აქვს ადგილი ამ შემთხვევაშიც: ა-ქვა-ვ-ებს, ა-ტყვე-ვ-ებს, აჯადო-ვ-ებს და მისთ.

34. შერწყმა. შერწყმა ჰქვია ორი ბგერისაგან ერთის წარმოშობას მათი შეერთების ნიადაგზე: აუ ჯგუფმა რომ ო მოგვცა „დედა-უფალ“-ში (დედა-უფალი → დედოფალი), ეს შერწყმაა. ათ-სამ-მეტის ნაცვლად რომ (ა)ცამეტი მივიღეთ (თს → ც) და ათ-შვიდმეტის ნაცვლად (ა)ჩვიდმეტი (თშ → ჩ), ესეც შერწყმის მაგალითებია.

შერწყმისავე მაგალითებია ო-დ ქცევა უა ჯგუფისა, სადაც უ უმარცვლოა. ასეთი ქცევა ჩვეულებრივია მოხეურსა და მთიულურში, ნაწილობრივ აგრეთვე ფშაურსა და კახურშიც: გუარი → გორი, თუალი → თოლი, კუალი → კოლი, ცხუარი → ცხორი და სხვ. ქართული სალიტერატურო ენა საზოგადოდ ასეთ შერწყმას გაურბის. გამონაკლისის სახით გვხვდება: „კომლი“ (= კუამლი, „მოსახლის“, „ოჯახის“ მნიშვნელობით) და „როგორი“, რომელიც ასეა მიღებული: რა გუარი → რა გორი და შემდეგ ხმოვანთა ასიმილაციის გზით: როგორი. ამავე სიტყვას დასავლურ კილოებში ხმოვნები შენახული აქვს, ცვლილება თანხმოვნებშია მომხდარი: რა (გ)ვარი, რავა(რ)ი. კითხვა იციან: რავა ხარ? [=რა (გ)ვა(რ) ხარ = როგორ ხარ].

35. ხმოვანთა ჯგუფების ტენდენცია. ზოგიერთ ხმოვანთა ჯგუფს ტენდენცია აქვს, რომ სხვა ჯგუფი მოგვცეს:

1. ეა → ია ზოგიერთ კილოში (მაგ., ფშაურში და აქედან ვაჟას ენაში): მიამა, გიამა, იამა (= მეამა, გეამა, ეამა); „ჭრელი პეპელა დაათრო და გააბრუა იამა; მას მიეპარა ყმაწვილი, დაიჭირა და ი ა მ ა“. ხალხ.); „იქვე დავმარხე კლდის თავზე, სამარე გავუთხარია“ (ვაჟა): გავუთხარია = გავუთხარეა.

2. ოე → უე: მუელი (= მოელი, მოველი, მოვედი), მთხუელი (= მთხოველი) და სხვ. სალიტერატურო ენა ასეთ ტენდენციას გაურბის, თუმცა აქა-იქ შეიძლება შეგვხვდეს: ხბუები (||ხბოები), გოგუები (= გოგოები) და მისთ.

3. ოა → უა: ძალუა (= ძალო-ა); „არ მოგხვდაუა“ (ვაჟა, «ალუდა ქეთ.» = არ მოგხვდაო-ა). ეს მოვლენა ძალიან გავრცელებულია საკუთარ სახელებში: ბერუა, გიგუა, ნინუა, ვასუა და სხვ.

35 ა. ს თანხმოვნის ცვალება ზოგიერთი თანხმოვნის წინ კვეთ ქართულში. ს ბერას მიდრეკილება ჰქონდა, რ-დ ქცულიყო ძველად თ ბ ჯ ჰ თანხმოვნების წინ, მათთან უშუალო მეზობლობაში, ე.ი. სთ, სძ, სჭ, სჯ კომპლექსების ნაცვლად წარმოიშობოდა (შესაბამისად) რთ, რძ, რჭ, რჯ. ამ მოვლენის შედეგად ასეთი ვითარება გვაქვს:

ძველი ქართ.	ახალი ქართ.
სთვა	რთვა
სთუელი	რთველი
სძალი	რძალი
სძე	რძე
ვასჭობ (ვაშჭობ)	ვაჭობ
სჯული (შჯული)	რჯული

ძველი ვითარება ზოგჯერ რამდენადმე დღესაც იჩენს თავს აქა-იქ; მაგ., **სთ** კომპლექსი (**სთვა**-სა და **სთუელ**-ში) **სტ**-დ იქცა და **სტვა** (სტავს) და **სტველი** მოგვცა გურულში (**სტველი** – შემოდგომა გურიაში, როველი – ყურძნის კრეფა, ყურძნის კრეფის დრო ქართლ-კახეთში). **შჭობა** დღესაც შემონახულია ხევსურულში. ანდაზაა: „სხვათა ნასროლ ისარივ ყუნჟს ეშჭავ“ (სხვების ნასროლი ისარიო კუნძს ერჭოო, ე. ი. მიზანს ვერ მოხვდაო). იმავე ხევსურულში **სძ** კომპლექსის ნაცვლად გვაქვს **სზ > ზ**: **ზის ცვარნი** („რძის ცვარნი“, რძე), **ზალი** (სძალი, რძალი), **ქალ-ზალი** – ქალები (გაუთხოვარიცა და რძლად შემოყვანილი გვარში).

36. ანალოგია. გრამატიკაში ხშირად ანალოგიურ წარმოებაზე გვიხდება საუბარი.

ა ნ ა ლ ო გ ი ა ჰქვია რაიმე ფორმის გაჩენას სხვა ფორმის მიმსგავსებით. თავისი ხასიათის მიხედვით ანალოგია შეიძლება იყოს ფონეტიკური, მორფოლოგიური ან სინტაქსური. მაგალითები ფონეტიკური ანალოგიისა:

1. გვაქვს ფუძე **ფრ**, რომლისგანაც ნაწარმოებია **ფრ**-იადი და **უ-ფრ**-ოსი. მაგრამ ამის გვერდით მოგვეპოვება აგრეთვე ფუძე **მცირე**, რომლისგანაც ნაწარმოებია **უ-მცრ**-ოსი. **უფროს**-ი და **უმცროს**-ი ერთიმეორის საწინააღმდეგო ცნებას შეიცავენ და ერთიმეორის დასაპირისპირებლად ხშირად იხმარებიან ერთად (მაგ., „უფროს ძმას ალექსანდრე ერქვა, უმცროსს კი – ივანე“, „უფროსი და ორი წლით ადრე გათხოვდა, ვიდრე უმცროსი“ და მისთ.). ამის გამო „უმცროს“ სიტყვის გავლენით „უფროს“ სიტყვაში **მ** გაჩნდა ზოგ-ზოგ კილოში (ამბობენ: „უ-მ-ფროსი“-ო).

2. თ-**ხუთ**-მეტ'ის ნაცვლად რომ თ-**უთხ**-მეტი მივიღეთ, ეს თ-**ოთხ**-მეტ'ის ანალოგიით აიხსნება.

3. ახალ ქართულში გვაქვს მიმართულების მაჩვენებელი ზმნისწინი **ა**-(ზევით), **და**-(ქვევით), **შე**-(გარედან შიგნით), **გა**-(შიგნიდან გარეთ); მაგ., **ა**-ვიდა, **და**-ვიდა, **შე**-ვიდა, **გა**-ვიდა და სხვ. ძველად კი პირველი მათგანის ნაცვლად გვქონდა **აღ**-(რომელიც ეხლაც კი გვაქვს ზოგ სიტყვაში დარჩენილი: **აღ**-სასრული, **აღ**-ტყინება, **აღ**-მოსავლეთი, **აღ**-ფრთოვანება და მისთ.). ამიტომ ძველად ნაწარმოები იყო **აღ**-მართ, **და**-მართ („თავსა დამართ სცემდა“, «შუმანიკის წამ.»), **შე**-მართ, **უკუ**-მართ („შეხუკრნეს ჳელნი უკუმართ ანდრიას“, «მიმოდასლვად მოციქულთაჲ»: ი. ჯავახიშვილი, ქართული პალეოგრაფია, 1949, გვ. 359) და მისთ. მაგრამ **აღ**-მართ'ის გავლენით **ღ** გაჩნდა იქ, სადაც ის არ იყო მოსალოდნელი: **და**-**ღ**-მართი, **წა**-**ღ**-მართი, **უკუ**-**ღ**-მართი და მისთ. მაშასადამე, **ღ** ბერის გაჩენა ამ ფორმებში **აღმართ**'ის გავლენით აიხსნება.

4. უკანასკნელ, ერთი მაგალითიც: ქართულში გვაქვს ნაწილაკები: **არ(ა)** და **ნუ**. ამათგან ნაწარმოებია **არ(ა)-ვინ** და **ნუ-ვინ**. („ნუვინ იტყვის ობლობისა ვაებას, ნუვინ ჩივის თავის უთვისტომობას“, ბარათ.). მაგრამ პირველი მათგანის გავლენით მეორე ასე გადაკეთდა: **ნურავინ**. აქაც, მაშასადამე, ანალოგიასთან გვაქვს საქმე.

37. კონტამინაცია. თუ ერთმა ფორმამ ისეთი გავლენა მოახდინა მეორეზე, რომ შეჯვარების შედეგად მივიღეთ მესამე, რომელსაც ორივე მათგანის ნიშნები აქვს, ეს იქნება კონტამინაცია. მაგალითები:

1. გვაქვს სიტყვა „ჰაერი“, რომელიც ბერძნულია წარმოშობით და **ჰ** არ უნდა: **აერი** (აქედანაა ნაწარმოები ნელად შემოსული „აეროპლანი“). ი. ჯ ა ვ ა ხ ი შ ვ ი ლ ი ს მიერ გამოცემულს ხანმეტი აპოკრიფის ნაწყვეტში იკითხება: „აღტყორცა ზე აერთა“ (თბ. უნ. მოამბე, II, 391). სპარსულიდანაც შემოსულა „ჰავა“, რომელსაც იგივე მნიშვნელობა ჰქონდა, რაც აერს. „ჰავის“ ზეგავლენით „აერს“ წინ დართვია „ჰ“ და მივიღეთ „ჰაერი“, რომელიც უკვე

X — XI სს. ძეგლებში გვხვდება (საქმე 22,23; I კორ. 9,26; ეფ. 2,2; I თეს. 4, 17). მართალია, „ჰავაც“ დარჩა ხმარებაში, მაგრამ მან მნიშვნელობა იცვალა: ის დღეს ქართულში კლიმატს აღნიშნავს. „აერიც“ დარჩა, მაგრამ მერმინდელი ბერძნ. გამოთქმით: ა ი რ ი, რომელსაც უკანასკნელ ხანებში გ ა ზ ი ს მნიშვნელობა მიეცა (აქედანაა: „აირწინალი“).

2. გვაქვს ზმნები: „დაეწია“, „მიეწია“, მაგრამ ამასთანავე ერთად: „თავი დაახწია“, რომელსაც ძველად რ ახლდა კიდევ: „თავი დაახრწია“ (ვნებ. „დაეხრწევის“, „დაეხრწეოდა“). „თავი დაახრწია“ ნიშნავს: თავი გაითავისუფლა [ძირია: ხერწ, ჰერწ; აქედან: სომხ. *դ-հրծ-ասնել* „გამოხსნა, განთავისუფლება“]. „დაეწია“-სი და „მიეწია“-ს საწყისი იქნება: „დაწევა“, „მიწევა“. „დაწევა“-ს არა მოუვიდა რა (მნიშვნელობის დიფერენციაციის საჭიროებამ დაიცვა), „მიწევა“ კი „თავის დახწევის“ გავლენით „მიხწევად“ გადაკეთდა: მივახწიეთ, მივახწევთ და სხვ. შემდგომ ამას ხ-ს გამჟღერებაც მოჰყვა (აღ ზმნისწინის გავლენით) და შედეგად გვაქვს: „მიღწევა“, მრ. „მიღწევები“.

3. „მოდიოდი“-მ რომ „მოხვიდოდი“-ს ხ შეიძინა, ესეც კონტამინაციის შედეგია. გვაქვს პარალელური ფორმები ვიდ და დ-ენა ზმნათაგან: ვიდ – მოვიდოდი, მოხვიდოდი, მოვიდოდა; დი – მოვდიოდი, მო(ს)დიოდი, მოდიოდა. ამათგან ახალ ქართულში უპირატესობა უკანასკნელს მიეცა, მაგრამ ერთ კილოში მეორე პირის ფორმაში შეჯვარება მოხდა: მოვდიოდი, მოდიხოდი (ან: მოსდიხოდი), მოდიოდა [ასე ლაპარაკობენ გლოლსა და ღებში (რაჭაში, რიონის სათავეებში)].

მ რ ო ზ რ ლ რ ბ ი ა

ზ ო ბ ა ღ ი

38. ძირი, ფუძე, აზიქსი. სიტყვათა მორფოლოგიური ანალიზი, ანუ მათი დაშლა შემადგენელ ნაწილებად, გამოჰყოფს ფუძესა და მაწარმოებელ ელემენტებს, რომელთაც თავთავისი მნიშვნელობა აქვთ. თვითეული მაწარმოებელი ელემენტი, რომელსაც გარკვეული ფუნქცია ახლავს, წარმოადგენს მორფემას (ფორმანტს); მაგ., „შეაქებს“ სიტყვაში, სხვადასხვა ფორმის შეპირისპირების ნიადაგზე (შეაქებს, შეაქებ, აქებ, იქებ, უქებ, აქო, უქო, იქე და სხვ.), გამოიყოფა შემდეგი ელემენტები: **შე-ა-ქ-ებ-ს**. თვითეულ მათგანს თავისი მნიშვნელობა ახლავს, რომელთა დადგენა მორფოლოგიის საქმეა. ერთი მათგანი იქნება **ფუძე** (ამ შემთხვევაში: **ქ** ელემენტი), რომელთანაც დაკავშირებულია ძირითადი ლექსიკური მნიშვნელობა სიტყვისა. ფუძეს, რომელიც შემადგენელ ნაწილებად აღარ დაიშლება, **ძირი** ეწოდება.

ფუძეზე დართულ ყოველგვარ მორფემას **ა ფ ი ქ ს ი** (სართი) ჰქვია. წინ დართულ აფიქსს პრეფიქსი (თავსართი) ჰქვია, ბოლოში დართულს – სუფიქსი (ბოლოსართი), შუაში ჩართულს კი – ინფიქსი (ჩასართი).

39. ორბვარი ცვალება სიტყვისა. სიტყვის ცვალება ორგვარია: ერთი გვადლევს ფორმებს, რომელთაც აერთიანებს ერთი და იგივე ლექსიკური მნიშვნელობა (კაც-ი, კაც-მა, კაც-ს, კაც-ო; ჭამ-ს, ჭამ-დ-ა, ჭამ-ა, ჭამ-ო-ს), მეორე კი წარმოადგენს სიტყვის ლექსიკური მნიშვნელობის მოდიფიკაციას (კაც-ი, კაც-ურ-ი, კაც-ობა, კაც-ებ-ი; ჭამ-ს, ა-ჭმ-ევ-ს, მო-ს-ჭამ-ს). პირველი გვარის ფორმა-ცვალებას, რომელიც ერთი სიტყვის ფარგლებში ხდება, **მ ი მ ო ხ რ ა** (ფლექსია) ეწოდება, მეორე გვარის ფორმა-ცვალებას კი, რომელიც ერთი სიტყვის ფარგლებს ჰშორდება, **წ ა რ მ ო ქ მ ნ ა** (დერივაცია) ეწოდება.

მიმოხრა და წარმოქმნა (შესაბამისად: ფლექსია და დერივაცია, *слагоизменение и словообразование*) ორი სხვადასხვა სახეა სიტყვათა ცვალებისა.

შ ე ნ ი შ ვ ნ ა 1. მტკიცე მზღვარი ამ ორი სახის ფორმა-ცვალებას შორის ქართულში არ არის დადებული: ერთი და იგივე მორფემა შეიძლება სასიტყვათშორისო ურთიერთობის შესაცვლელადაც იქნეს გამოყენებული და ლექსიკური მნიშვნელობის შესაცვლელადაც, ე. ი. მიმოხრასაც განეკუთვნებოდეს და წარმოქმნასაც.

შ ე ნ ი შ ვ ნ ა 2. მეორე სახის ფორმა-ცვალებას წარმოებასაც ეძახიან. მაგრამ „წარმოება“ უფრო ფართო მნიშვნელობის მქონეა, – ის ორივე სახის ფორმა-ცვალებას აღნიშნავს; ვამბობთ: მოთხრობითი ბრუნვის ფორმას **ა წ ა რ მ ო ე ბ ს მა** (ამხანაგ-მა), გეოგრაფიულ სახელებს **ა წ ა რ მ ო ე ბ ს ეთ** (სვან-ეთ-ი) და მისთ.

40. გრამატიკული კატეგორია. ცნება, რომლის გამოსახატავად ენას მოეპოვება გარკვეული გრამატიკული საშუალება, წარმოადგენს გრამატიკულ კატეგორიას. გრამატიკული კატეგორია შეიძლება იყოს მორფოლოგიური ან სინტაქსური.

მ ო რ ფ ო ლ ო გ ი უ რ ი კატეგორია ყალიბდება თანაზომიან ფორმათა შეპირისპირების ნიადაგზე; ასეთებია: ა) **ს ა ხ ე ლ ე ბ შ ი**: ბრუნვა და რიცხვი; ბ) **ზ მ ნ ე ბ შ ი**:

პირი, რიცხვი, დრო, კილო, მწკრივი, ასპექტი, გვარი, ქცევა და სხვ. თვითეული საპირისპირო ფორმა თავისთავად კატეგორიაა. მაგ., რიცხვში ვარჩევთ მხოლობითისა და მრავლობითის კატეგორიას; პირში ვარჩევთ ერთი მხრით სუბიექტური პირისა და ობიექტური პირის კატეგორიას, მეორე მხრით კი პირველისა, მეორისა და მესამე პირისა.

ს ი ნ ტ ა ქ ს უ რ ი კატეგორია ყალიბდება იმის მიხედვით, თუ რა ფუნქცია აქვს სიტყვას წინადადებაში (სუბიექტი, ობიექტი და სხვ.). ისიც შეპირისპირების ნიადაგზეა შექმნილი.

ჩვეულებრივია, რომ ერთი და იგივე სიტყვა ერთი ნიშნის მიხედვით ერთ კატეგორიას განეკუთვნებოდეს, სხვა ნიშნის მიხედვით კი – სხვა კატეგორიას.

41. მეტყველების ნაწილები. ქართულში არსებული სიტყვების მთელ მარაგს ჰყოფენ დარგებად, რომელთაც „მეტყველების ნაწილებს“ ემახიან; ეს დარგებია:

1. **არსებითი სახელი:** დედა, ღრუბელი, სიფხიზლე, ვაჟკაცობა და სხვ.
2. **ზედსართავი სახელი:** შავი, მლაშე, დიდი, კლდოვანი და სხვ.
3. **რიცხვითი სახელი:** სამი, რვა, თერთმეტი, ათასი და სხვ.
4. **ნაცვალსახელი:** მე, ის, თქვენ, ვინ, როგორი და სხვ.
5. **ზმნა:** ვღებავ, ვხნავ, ვაწყობ, ვწევარ, ვიცინი და სხვ.
6. **ზმნიზედა:** მანდ, იქ, ხვალ, შარშან და სხვ.
7. **თანდებული:** მიერ, გამო, -ზე, -ში და სხვ.
8. **კავშირი:** მაგრამ, როცა, თუმცა და სხვ.
9. **ნაწილაკი:** არ, თურმე, ხოლმე და სხვ.
10. **შორისდებული:** ოჰ! ვაშა! და სხვ.

ძველი ქართულისთვის ამათ ემატება კიდევ **ნაწევარი**, რომელიც რიგით ნაწილაკის შემდეგ მოდის:

9. **ნაწილაკი.**
10. **ნაწევარი:** ესე, ეგე, იგი (კაცი ე ს ე, კაცი ე გ ე, კაცი ი გ ი).
11. **შორისდებული.**

პირველი ოთხი ჯგუფი მეტყველების ნაწილებისა **სახელებია**, შემდეგ მოდის **ზმნა**. სახელი და ზმნა კარგად უპირისპირდებიან ერთმანეთს. დანარჩენი მეტყველების ნაწილები კი შეგვიძლია გავაერთიანოთ **უდეტრების** სახელით, რაც იმაზე მიგვითითებს, რომ ისინი არც სახელებია და არც ზმნები. მაშასადამე, გვექნება სამი ჯგუფი:

- I. **სახელები** (არსებითი, ზედსართავი, რიცხვითი, ნაცვალსახელი).
- II. **ზმნები** (ერთ-პირიანი, ორ-პირიანი, სამ-პირიანი, მოქმედებითი, ვნებითი და სხვ.).
- III. **უდეტრები** (ზმნიზედა, თანდებული, კავშირი, ნაწილაკი, ნაწევარი, შორისდებული).

აღნიშნული კლასიფიკაცია მიღებულია არა ერთის, არამედ სხვადასხვა საკლასიფიკაციო ნიშნის მიხედვით: ლექსიკურისა, მორფოლოგიურისა, სინტაქსურისა. ამიტომ აღნიშნული „მეტყველების ნაწილები“ არ წარმოადგენენ ისეთ ოდენობას, რომ ისინი გრამატიკული თვალსაზრისით თანაბრად შეეზომებოდნენ ერთმანეთს. მიუხედავად ამისა, ასეთი დაყოფით ტრადიციულად შემუშავებულ ტერმინებს შეიძლება დღესაც ჰქონდეს ტექნიკური გამოყენება მეცნიერულ გრამატიკაში, რადგან თვითეული „მეტყველების ნაწილი“ გარკვეული გრამატიკული ნიშნების მატარებელია, მორფოლოგიურისა ან სინტაქსურისა, და რაიმე ნიშნის მიხედვით განსხვავებული დანარჩენებისაგან.

42. კლასიფიკაციის ბრამატიკული საფუძველი. მარტო გრამატიკული ნიშნების მიხედვით სიტყვების დაყოფა შეიძლება მოხდეს მორფოლოგიურს ან სინტაქსურ საფუძველზე.

მორფოლოგიური თვალსაზრისით ქართული სიტყვები ორ დიდ ჯგუფად იყოფა: ერთ ჯგუფს შეადგენს ფორმა-ცვალებადი სიტყვები, მეორეს კი – ფორმა-უცვალებლები. ფორმა-ცვალებადთა ჯგუფში შედიან სახელები (არსებითი, ზედსართავი, რიცხვითი, ნაცვალსახელი), ზმნები და ნაწევრები, ფორმა-უცვალებელთაში კი – უდეტრები: ზმნიზედა, მხლებელი (ნაწევრის გამოკლებით, ე.ი. თანდებული, კავშირი, ნაწილაკი) და შორისდებული.

ფორმა-ცვალებადი სიტყვები თავის მხრივ ორ ქვეჯგუფად იყოფა; ესენია: სახელები ნაწევრებითურთ და ზმნები. სახელებსა და ნაწევრებს ახასიათებს ბრუნება, ანუ ფორმა-ცვალება ბრუნვათა მიხედვით, ხოლო ზმნებს – უღლება, ანუ ფორმა-ცვალება პირთა მიხედვით ამა თუ იმ მჭკრივში. სახელ-ზმნები კი (ე. ი. უპირო ფორმები ზმნისა: საწყისები და მიმღეობანი) წარმოადგენენ სახელისა და ზმნის საზიარო ფორმებს: ისინი სახელის მორფოლოგიურ ნიშანსაც გვიჩვენებენ (იბრუნვიან) და ზმნის ზოგიერთ მორფოლოგიურ ნიშანსაც (დროს, ასპექტს). ამგვარად, მორფოლოგიური კლასიფიკაციის მიხედვით შემდეგი ჯგუფები გვაქვს:

**I. ფორმა-ცვალებადი
სიტყვები**

1. სახელები,
2. ზმნები,
3. სახელზმნები,
4. ნაწევრები.

**II. ფორმა-უცვალებელი
სიტყვები**

1. ზმნიზედა,
2. მხლებელი (ნაწევრის გამოკლებით),
3. შორისდებული.

შ ე ნ ი შ ვ ნ ა. ტერმინი „ფორმა-უცვალებელი“ ერთგვარი შეზღუდვით უნდა ვიხმაროთ, რადგანაც ცვალების უნარი რამდენადმე ასეთ სიტყვებსაც აქვთ (§ 102).

სინტაქსური თვალსაზრისით სიტყვები იყოფა ორ ჯგუფად: ერთი მხრით გვაქვს თავისთავადი, ანუ დამოუკიდებელი მნიშვნელობის სიტყვები, რომლებიც წევრებად შედიან წინადადებაში, მეორე მხრით კი – ისეთი „სიტყვები“, რომელთაც დამოუკიდებლობა აკლიათ, წინადადების წევრობა არ შეუძლიათ, მაგრამ მეტად საჭირონი არიან წინადადებაში: ისინი მნიშვნელობას უცვლიან წინადადების წევრს ან მთელ წინადადებას და ამით გარკვეულ სამსახურს ასრულებენ.

დამოუკიდებელი სიტყვები, წინადადებაში მოხმარების თვალსაზრისით, ოთხ ჯგუფად იყოფა; ესენია:

1. სიტყვები, რომლებიც წინადადების ხერხემალს წარმოადგენენ; ეს არის ზმნები, რომლებიც წინადადებაში შემასმენლის სახელს ატარებენ.

2. სიტყვები, რომელთაც შეუძლიათ წინადადებაში წარმოდგენენ სუბიექტისა ან ობიექტის სახით. აქ გვაქვს უპირველეს ყოვლისა არსებითი სახელები, შემდეგ წილობითი რიცხვითები, შემდეგ კიდევ ზოგიერთი ნაცვალსახელი (პირისა, კითხვითი და სხვ.) და, უკანასკნელ, საწყისები და მოქმ. გვარის მიმღეობანი.

3. სიტყვები, რომლებიც წინადადებაში სუბიექტისა და ობიექტის განსაზღვრებად იხმარება: ზედსართავები, რაოდენობითი და რიგობითი რიცხვითები, ზოგიერთი ნაცვალსახელი (კუთვნილებითი და სხვ.) და ვნებ. გვარის მიმღეობანი.

4. სიტყვები, რომლებიც წინადადებაში შემასმენლის განსაზღვრებად გვევლინებიან, ე. ი. გარემოებას აღნიშნავენ (ადგილისას, დროისას და სხვ.), მაგრამ სახელები არ არიან (ზმნიზედები).

5. აღნიშნულთ გარდა გამოიყოფა კიდევ ერთი ჯგუფი, რომელსაც მარტო ფორმალური დანიშნულება აქვს: მხლებლები (ნაწევარი, თანდებულები, კავშირები და ნაწილაკები). თუმცა ამ ჯგუფს გარკვეული მორფოლოგიური და სინტაქსური ფუნქციები აქვს დაკისრებული, მაგრამ ზემორე მოყვანილ ჯგუფებს რაიმე გარკვეული ნიშნით ვერ შეეზომებიან.

6. რაც შეეხება შორისდებულებს, ისინი, როგორც სინტაქსურ კავშირს მოკლებული სიტყვები, კლასიფიკაციის გარეშე რჩებიან, მაგრამ სხვა სიტყვებს უპირისპირდებიან, როგორც წინადადების ეკვივალენტები.

ს ა ხ ე ლ ე ბ ი

I. ჯგუშები შინაარსის მიხედვით

ა რ ს ე ბ ი თ ი ს ა ხ ე ლ ი

43. არსებითი სახელის რაობა. არსებითი სახელი ჰქვია სიტყვას, რომელსაც საგნობრივი წარმოდგენა ახლავს: აღნიშნავს როგორც ფიზიკურ სამყაროში რეალურად არსებულ საგანს (ან მის ნაწილს), ისე გრამატიკული ნიშნების მიხედვით მასთან გათანაბრებულ სიტყვას, რომელიც აღნიშნავს რამეს ადამიანის ფსიქიკური მოქმედების სფეროდან, ან ასახელებს საზოგადოებრივი ცხოვრების რომელსამე მოვლენას. საგნობრიობა – აი არსებითი სახელის არსებითი ნიშანი, მისი ნიშანდობლივი მხარე. ამიტომ ვამბობთ: არსებითი სახელი არის საგნის სახელიო: კაცი, მხეცი, ქვა, ვარსკვლავი, სიზმარი, სიფხიზლე, სიუხვე, გულწრფელობა, ვაჟკაცობა, ჩვეულება, სინდისი და სხვ.

შ ე ნ ი შ ვ ნ ა 1. არსებითი სახელი მკვეთრად არის გამიჯნული ზმნისაგან, მას არავითარი ნიშანი არა აქვს ზმნისა; მაგ., თოხი, ბარი. მაგრამ შეიძლება, რომ სიტყვა, ზმნის ფუძისაგან ნაწარმოები, გარკვეული გრამატიკული ნიშნების მიხედვით არსებით სახელთან იყოს გათანაბრებული (მაგ., იბრუნვოდეს, როგორც არსებითი სახელი, წინადადებაში გამოყენებული იყოს, როგორც არსებითი სახელი), მაგრამ, ამასთანავე ერთად, ზმნის ნიშნებსაც ატარებდეს. ასეთი სიტყვა იქნება არა არსებითი სახელი, არამედ სახელზმნის ის სახე, რომელსაც ს ა წ ყ ი ს ი ეწოდება, მაგ., თოხნა, ბარვა და მისთ. დღევანდელ ქართულში „შენობა“ და „სიმღერა“ არსებითი სახელებია, „შენება“ და „მღერა“ კი – საწყისები. ასეთია აგრეთვე ის სახელზმნა (უმეტესად მაინც), რომელიც მოქმ. გვარის მიმღეობას წარმოადგენს (მაგ., მასწავლებელი, მრეცხელი და სხვ.).

შ ე ნ ი შ ვ ნ ა 2. ტერმინი წარმოდგარია იქედან, რომ მრავალი არსებითი სახელი ისეთ რამეს აღნიშნავს, რაც რეალურად ა რ ს ე ბ ი თ ი ს ა ხ ე ლ ი ს.

44. ჯგუშები. ლექსიკური შინაარსის მიხედვით, რომელსაც რამდენადმე გარკვეული გრამატიკული ნიშნებიც ახლავს, არსებით სახელებში გამოიყოფა სულიერთა და უსულოთა სახელები, ადამიანისა და არა-ადამიანისა (ვინ ჯგუფისა და რა ჯგუფისა), კონკრეტული და აბსტრაქტული, საკუთარი და საზოგადო, კრებითი და ნივთიერებათა სახელები.

1. სულიერთა და უსულოთა სახელები. ს უ ლ ი ე რ ი ეწოდება საკუთარი ძალით მოძრავ ცოცხალ არსებათ, როგორიცაა:

ა დ ა მ ი ა ნ ე ბ ი (კაცი, ქალი, ბავშვი, მუშა, კოლმეურნე, მებაღე, მოწაფე, მასწავლებელი, მეპურე და სხვ.).

ც ხ ო ვ ე ლ ე ბ ი (მაღლი, ხარი, ცხენი, მგელი, ლომი, ირემი და სხვ.).

ფ რ ი ნ ვ ე ლ ე ბ ი (ჩიტი, ქორი, იხვი და სხვ.).

თ ე ვ ზ ე ბ ი (კალმახი, ორაგული, ლოქო და სხვ.).

მ წ ე რ ე ბ ი (ბუზი, კოლო და სხვ.).

ქ ვ ე წ ა რ მ ა ვ ლ ე ბ ი (გველი, ხვლიკი და სხვ.).

უ ს უ ლ ო კი ეწოდება ისეთ საგნებს, რომელნიც მოკლებულნი არიან საკუთარი ძალით მოძრაობის უნარს: ხე, ქვა, ბალახი, ფიცარი, კალამი, სახლი, ბაღი და სხვ.

2. ადამიანთა და არა-ადამიანთა სახელები. ქართულ ენაში ის სიტყვები, რომლებიც აღნიშნავენ ადამიანს (კაცი, ქალი, ბავშვი, მუშა, კოლმეურნე, პიონერი, მეეტლე, მეპურე და სხვ.), სხვა სახელებისაგან, სხვათა შორის, იმითაც გამოიყოფა, რომ ამათზე ითქმის **ვინ**, ყველა დანარჩენებზე კი – **რა**. ვინ მოვიდა? ამ კითხვის პასუხი შეიძლება იყოს: ბავშვი, მეზღე, მუშა და მისთ., მაშინ როდესაც ცხოველებზე, ფრინველებზე და სხვა საგნებზე **რა** ითქმის: რა მოჰკალი? – ხოხობი, იხვი, ირემი, კურდღელი, დათვი და სხვ. რა მოიტანე? – კალამი, ფანქარი, წიგნი, რვეული, ვაშლი და სხვა.

3. კონკრეტული და აბსტრაქტული სახელები. კ ო ნ კ რ ე ტ უ ლ ი სახელი აღნიშნავს არსებას ან ისეთ ფიზიკურ ობიექტს, რომელსაც გრძნობათა ორგანოებით აღვიქვამთ: ბავშვი, დათვი, წიგნი, ქალაქი, სახლი, კიბე, ბგერა, სუნი და სხვ.

ა ბ ს ტ რ ა ქ ტ უ ლ ი (განყენებული) სახელი აღნიშნავს რამეს, რომელსაც ნივთიერი სახე არ გააჩნია; მაგ., სიცოცხლე, გულწრფელობა, სიმშვიდე და სხვ.

4. საკუთარი და საზოგადო სახელები. სახელი შეიძლება იყოს: საკუთარი ან საზოგადო.

ს ა კ უ თ ა რ ი ა ისეთი სახელი, რომელიც ჰქვია ერთ რომელსამე საგანს: ქვეყანას ან კუთხეს, სოფელს ან ქალაქს, მთას, ადგილს, მდინარეს, ტბას და სხვ.; მაგ., საქართველო, მოსკოვი, ტაბახმელა (სოფელია თბილისის ახლოს), ბორბალა (მთაა ალაზნისა და არაგვის სათავეში), მტკვარი და სხვ.

საკუთარ სახელებად ითვლება აგრეთვე ადამიანთა სახელები (შოთა, იოსებ, ლავრენტი, რუსუდან, თინათინ, მაიკო და სხვ.) და გვარებიც (ჭავჭავაძე, წერეთელი, ლომოური, შევჩენკო, პუშკინი, შექსპირი და სხვ.).

ჩვეულებრივ საუბარში „ლუარსაბი“ სახელია და „თათქარიძე“ – გვარი; გრამატიკაში კი ისიც სახელია და ესეც.

ს ა ზ ო გ ა დ ო ა ისეთი სახელი, რომელიც აღნიშნავს არა ერთ გარკვეულს, არამედ მრავალ ერთგვარ საგანს, როგორიცაა: ხე, ქვა, თითი, კბილი, ბალახი, სოფელი, კოკა, ხარი, ცხენი, მგელი, ბუჩქი და სხვ.

საზოგადო სახელი შეიძლება იყოს კრებითი.

5. კრებითი სახელები. კ რ ე ბ ი თ ი ა სახელი, რომელიც აღნიშნავს ადამიანთა, ცხოველთა ან ფრინველთა კრებულს, როგორიცაა, მაგ., ხალხი, ერი, სტუდენტობა, გუნდი, ჯოგი, ხროვა და სხვ.

შ ე ნ ი შ ვ ნ ა. ზოგიერთი სიტყვა (მაგ., ცხვარი, მწერი, ფოთოლი) ერთ ცალ საგანსაც აღნიშნავს და კრებულსაც. მაგალითად, ამ წინადადებაში: „მეცხვარეს ცხვარი მიუდის მთაზე“ ვგულისხმობთ არა ერთ ცხვარს, არამედ ბევრს, ფარას; „ტყემ მოისხა ფოთოლი“, – აქ ვგულისხმობთ არა ერთ ფოთოლს, არამედ მრავალს.

6. ნივთიერებათა სახელები. საზოგადო სახელთაგან შეიძლება გამოვყოთ ნივთიერებათა სახელები: რკინა, ოქრო, ვერცხლი, ტყვია, სპილენძი, წყალი, ღვინო და სხვ.

ზ ე ღ ს ა რ თ ა ვ ი ს ა ხ ე ლ ი

45. ზედსართავის რაობა. ზედსართავი ჰქვია ისეთ სიტყვას, რომელიც არსებითი სახელის რაიმე ნიშანს ასახელებს. მაგ., ქვა შეიძლება იყოს: დიდი, პატარა, მძიმე, მჩატე, შავი, სველი, ბრტყელი, მრგვალი, ხავსიანი, უხავსო და სხვანაირიც. ყველა ესენი ზედსართავებია. არ არსებობს, მაგ., „ბრტყელის“ ცნება თავისთავად, რამე საგნის გარეშე (ქვისა, ხისა და სხვ.). ამიტომ ვამბობთ: ზედსართავი საგნის ნიშნის გამომხატველი სიტყვააო.

შ ე ნ ი შ ვ ნ ა 1. თუ საგნის ნიშნის გამომხატველ სიტყვას ახლავს რამე გრამატიკული ნიშანი ზმნისა – მორფოლოგიური ან სინტაქსური, – ის იქნება არა ზედსართავი სახელი, არამედ სახელზმნის ის სახე, რომელსაც მიმდებარე ეწოდება (უმეტესად ვნებითი გვარისა): აშენებული, ასაშენებელი.

შ ე ნ ი შ ვ ნ ა 2. ტერმინი წარმომდგარია ზედსართავის სინტაქსური თვისებისაგან: წინადადებაში ის „ზედ დაერთვის“ არსებით სახელს. წინათ „ზედსართავის“ ნაცვლად „ზედშესრული“ იხმარებოდა.

46. ჯგუშები. ზედსართავი სახელი შეიძლება იყოს ვითარებითი და მიმართებითი.

1. ვითარებითია პირველადი ზედსართავი სახელი: დიდი, თეთრი, შავი, მაღალი, მწარე, გრძელი, წვრილი და სხვ. ჩვეულებრივ ასეთი ზედსართავი საგანს ისეთი ნიშნის მიხედვით ახასიათებს, რომელიც შეგვიძლია წარმოვიდგინოთ სხვადასხვა ხარისხით (ე.ი. მეტ-ნაკლები ოდენობით): დიდი – უდიდესი, შავი – უშავესი, მწარე – უმწარესი და სხვ. [§ 172].

2. მიმართებითია ზედსართავი, თუ საგნის ნიშანი, რომელსაც ის გამოხატავს, სხვა საგანთან მიმართებით არის ნაგულისხმევი. მაგალითად, როდესაც ვამბობთ, „ხავსიანი ქვა“-ო, ვასახელებთ ქვის ისეთ ნიშანს („ხავსიანობას“), რომელიც სხვა საგნის („ხავსის“) წარმოდგენასთანაა დაკავშირებული. ასეთი ზედსართავი ნაწარმოებია არსებითი სახელისაგან (იშვიათად ზმნიზედისაგანაც): ქუდიანი, უქუდო, საქუდე, გოგირდოვანი, მხეცური, გუშინდელი და სხვ. მიმართებითი ზედსართავი საგანს ახასიათებს ისეთი ნიშნის მიხედვით, რომელიც ხარისხებს მოკლებულია.

შ ე ნ ი შ ვ ნ ა. ზოგიერთ შემთხვევაში მიმართებითი ზედსართავი ვითარებითად არის ქცეული და ხარისხებსაც აწარმოებს: ჭკუა – ჭკვიანი – უჭკვიანესი; ძალა – ძლიერი – უძლიერესი და სხვ.

რ ი ც ხ ვ ი თ ი ს ა ხ ე ლ ი

47. რიცხვითი სახელის რაობა. რიცხვითი სახელი ჰქვია ისეთ სიტყვას, რომელიც რიცხობრივ წარმოდგენას გვაძლევს: საგანს განსაზღვრავს რაოდენობისა ან რიგის მიხედვით, ან კიდევ საგნის ნაწილს გამოხატავს მთელთან შეფარდებით.

შ ე ნ ი შ ვ ნ ა. ქართული თვლის სისტემა შერეული ტიპისაა: ნაწილობრივ ათობითი და ნაწილობრივ – ოცობითი. ათობითი სისტემისაა ქართული თვლა თერთმეტიდან ცხრამეტამდე (ამის ჩათვლით), ასი და ასს ზევით: ათი, (ა)თ-ერთ-მეტი, (10+1), (ა)თ-ექვს-მეტი, (ა)თ-ცხრა-მეტი, ასი (10×10), ათასი (10×100), ათი ათასი (10×1000) და სხვ. ოცობითია ქართული თვლა ოციდან 99-მდე: ოცდაერთი (20+1), ოცდაცხრა, ოცდაათი (20+10), ოცდათერთმეტი... ოცდაცხრამეტი, ორმოცი (2×20), სამოცი (3×20), ოთხმოცი (4×20), ოთხმოცდაცხრამეტი (4×20+19).

48. ჯგუშები. ზემორე მოცემული განსაზღვრის მიხედვით გვაქვს: რაოდენობითი, რიგობითი და წილობითი რიცხვითი სახელები.

1. რაოდენობითი სახელები. რაოდენობითია ისეთი სახელი, რომელიც საგნის რაოდენობას აღნიშნავს: ერთი, ორი, სამი, ოთხი, ხუთი, ათი, ოცი, ორმოცდაათი, ასი, ათასი, მილიონი.

გარკვეული რიცხვის აღმნიშვნელ სახელებს გარდა, მოიპოვება აგრეთვე გაურკვეველი რიცხვის აღმნიშვნელი სახელები: ბევრი, მრავალი, ცოტა, რომლებიც მიმართებითი სახის ოდენობათა გამომხატველია: რაც ერთ შემთხვევაში ბევრად შეიძლება ჩაითვალოს, სხვა შემთხვევაში შეიძლება ცოტა იყოს.

შედგენილობის მიხედვით რაოდენობითი სახელი შეიძლება იყოს მარტივი და რთული.

მ ა რ ტ ი ვ ი ა: ერთი, სამი, ათი, ოცი, ასი;

რ თ უ ლ ი ა ¹: (ა)თ-ერთ-მეტი, (ა)თ-ორ-მეტი, ოც-და-ხუთი, სამ-ოც-და-ხუთი, ათ-ასი.

2. რიგობითი სახელები. რიგობითი ჰქვია ისეთ რიცხვით სახელს, რომელიც აღნიშნავს საგნის რიგს: პირველი, მეორე, მესამე, ოცდამეხუთე, მეასე, ას მეოთხე და სხვ.

რიგობითი სახელი ნაწარმოებია სათანადო რაოდენობითი სახელის ფუძისაგან თავში მე-ს და ბოლოში ე-ს დართვით (მე – ე): მე-ორ-ე, მე-სამ-ე, მე-ათ-ე, მე-თერთმეტ-ე, მე-ოც-ე, მე-ორმოც-ე, მე-ას-ე და სხვ. წარმოების მხრით განკერძოებით დგას პირველი, რომელიც „მეერთე“-ს ნაცვლად იხმარება, მაგრამ რთულ რიცხვით სახელებთან ითქმის მეერთეც და პირველიც: ოცდამეერთე (ან: ოცდაპირველი), ორმოცდამეერთე (ან: ორმოცდაპირველი), ას მეერთე (ან: ას პირველი) და სხვ.

და-თი შერთებული რიცხვითი სახელებისაგან რიგობითის ფორმები ერთეულებს, ათსა და ათმეტეულებს მოუდის; ითქმის: მეოცე, მაგრამ: ოცდამეხუთე (და არა: მეოცდახუთე), ოცდამეათე (და არა: მეოცდაათე); ითქმის: მესამოცე, მაგრამ: სამოცდამეთექვსმეტე (და არა: მესამოცდათექვსმეტე) და სხვ.; ითქმის: მეასე, მეორასე, მეათასე, მაგრამ: ას მეხუთე, ათას ცხრაას ორმოცდამეთორმეტე და სხვ. [§ 170].

3. წილობითი სახელები. წილობითი ჰქვია ისეთ სახელს, რომელიც მთელის ნაწილს რიცხობრივი შეფარდებით გამოხატავს: მესამედი, მეოთხედი, მეთერთმეტედი, მეოცედი, ოცდამეერთედი და სხვ.

შ ე ნ ი შ ვ ნ ა. „მეორედის“ ნაცვლად ითქმის „ნახევარი“, რომელიც უკავშიროდაც დაერთვის სახელს: მეტრ-ნახევარი (= მეტრი და მეტრის ნახევარი), კილო-ნახევარი,

¹ საქმის ვითარების ნათელსაყოფად რთული სახელების ნაწილები აქ დეფისითაა გაყოფილი.

ბოთლ-ნახევარი, თვე-ნახევარი, მანეთ-ნახევარი, ორ თუმან-ნახევარი (= ორი თუმანი და თუმნის ნახევარი, ე. ი. 25 მან.), რვა თუმან-ნახევარი (85 მან.) და სხვ. [§ 170].

ნ ა ც ვ ა ლ ს ა ხ ე ლ ი

49. ნაცვალსახელის რაობა. ნაცვალსახელი ჰქვია ისეთ სიტყვას, რომელიც ფრაზაში ეკვივალენტია რომელიმე სახელისა (არსებითისა, ზედსართავისა, რიცხვითისა): საგანს ან საგნის ნიშანს ის წარმოადგენს არა მისი ჩვეულებრივი სახელით, რომელიც ყოველთვის და ყველასთვის ერთი და იგივეა ამ საგნის ან მისი ნიშნის ერთსა და იმავე ვითარებაში, არამედ ისეთი სახელით, რომელიც მხოლოდ დასახელების მომენტისთვის არის გამოსადეგი. მაგ., „მე“ აღნიშნავს ყოველ მოლაპარაკეს, მაგრამ მხოლოდ და მხოლოდ მოლაპარაკის თვალსაზრისით. ამიტომ ეს „მე“ ავთანდილსაც აღნიშნავს, ტარიელსაც, ფრიდონსაც, თინათინსაც, ნესტან-დარეჯანსაც და სხვასაც, ოღონდ მათ-მათი თვალსაზრისით და მხოლოდ მაშინ, როცა ისინი თავის თავს ასახელებენ.

შ ე ნ ი შ ვ ნ ა. ნაცვალსახელი ერთგვარ მაგივრობას, ანუ ნაცვლობას ეწევა სახელებისას. ამიტომ დაერქვა მას „ნაცვალსახელი“ (უფრო სწორი იქნებოდა „სახელთნაცვალი“), შემოკლებით: ნაცვალი.

50. ჯგუშები. შინაარსის მიხედვით ნაცვალსახელებში გამოიყოფა შემდეგი ჯგუფები: პირისა, ჩვენებითი, კითხვითი, კუთვნილებითი, კითხვით-კუთვნილებითი, მიმართებითი, ურთიერთობითი, განსაზღვრებითი, განუსაზღვრელობითი, უარყოფითი.

1. პირისა: მე, შენ, ეს, ეგ, ის (იგი); ჩვენ, თქვენ, ესენი, ეგენი, ისინი (იგინი); თავი.

„მე“. ამ სიტყვით მოლაპარაკე ადამიანი აღნიშნავს თავის თავს.

„შენ“. ამ სიტყვით მოლაპარაკე ადამიანი აღნიშნავს იმ პირს, რომელსაც მიმართავს საუბრის დროს.

„ჩვენ“. ამ სიტყვის გაგება შეიძლება ორნაირი იყოს:

ა) მოლაპარაკე ადამიანი ამით აღნიშნავს თავის თავს და აგრეთვე იმას ან იმათ, ვისთანაც საუბარი აქვს. ამ შემთხვევაში „ჩვენ“ სიტყვა მნიშვნელობით იგივეა, რაც: „მე და შენ“ ან „მე და თქვენ“; ეს არის ინკლუზიური „ჩვენ“.

ბ) მოლაპარაკე ადამიანი ამით აღნიშნავს თავის თავსა და სხვას (ან სხვებს) იმის გამოკლებით (ან იმათი გამოკლებით), ვისაც ესაუბრება. ამ შემთხვევაში კი „ჩვენ“ სიტყვა მნიშვნელობით იგივეა, რაც „მე და ის“ ან „მე და ისინი“, ან კიდევ „მე და მან“, „მე და მას“, „მე და მათ“; ეს არის ექსკლუზიური „ჩვენ“.

„თქვენ“. ამ სიტყვით მოლაპარაკე ადამიანი ჩვეულებრივ აღნიშნავს ორ პირს ან მეტს, რომელთაც საუბრის დროს ყველას ერთად მიმართავს. თვითეული მათგანისთვის ცალკე-ცალკე მიმართვისას „შენ“ სიტყვა უნდა იხმაროს.

შ ე ნ ი შ ვ ნ ა. მორიდებულ საუბარში **თქვენ**ობით მივმართავთ ხოლმე ერთ კაცსაც. როგორ უნდა შევხედოთ ამ შემთხვევაში „თქვენ“ სიტყვას? გამოხატავს ის ბევრს თუ არა? რა თქმა უნდა, არა. ამ შემთხვევაში „თქვენ“ იგივეა, რაც „შენ“, მაგრამ მათ შორის ისეთივე განსხვავებაა, როგორიც „მოდი“-სა და „მობრძანდი“-ს შორის: ჩვეულებრივ „მოდი“ ითქმის, მაგრამ პატივისცემით მიმართვის დროს „მობრძანდი“-ს

ამბობენ. მაშასადამე, „თქვენ“ სიტყვას ორი მნიშვნელობა ჰქონია: 1) აღნიშნავს ერთზე მეტს, – ეს არის ამ სიტყვის ჩვეულებრივი მნიშვნელობა; 2) აღნიშნავს ერთს, – ეს არის იმავე სიტყვის განსაკუთრებული მნიშვნელობა, რომელიც მას ზრდილობიან საუბარში აქვს მოპოვებული.

საუბარი ადამიანებს შორის, ანუ პირებს შორის იმართება ჩვეულებრივ. ამიტომ „მე“ და „შენ“, „ჩვენ“ და „თქვენ“ პირის სახელებია, უფრო ზედმიწევნით: პირის ნაცვალსახელებია. თვლა რომ მოუბრიდან დავიწყოთ, მის მიერ თავის თავზე ნათქვამი „მე“ ან თავის თავის სხვებში გამორევისას ნახმარი „ჩვენ“ პირველი პირის აღმნიშვნელი სიტყვა იქნება, ხოლო ერთი პირისადმი მიმართული „შენ“ ან ბევრისადმი მიმართული „თქვენ“ მეორე პირისა გამოვა. მაგრამ ამ ორ პირს გარდა მესამეც არის.

მართლაც, რაც ამ ორი პირის გარეშეა, ანუ რაც მოუბრის თვალსაზრისით არ არის არც „მე“ ან „ჩვენ“, არც „შენ“ ან „თქვენ“, ამ სიტყვებით აღინიშნება: **ეს, ეგ, ის ან იგი** (მრავლობითად: **ესენი, ეგენი, ისინი ან იგინი**). ეს ოთხი სიტყვა (თავ-თავისი მრავლობითით) მესამე პირის აღსანიშნავად იხმარება და ამიტომ ისინიც პირის ნაცვალსახელებია, მაგრამ იმდენად, რამდენადაც ისინი პირველისა და მეორე პირის დაპირისპირებით იხმარებიან, თორემ ისე ესენი არ-პირთაც განეკუთვნებიან. ნამდვილი პირის ნაცვალსახელები (**მე, შენ, ჩვენ, თქვენ**) მხოლოდ გადატანით თუ შეიძლება ხმარებულ იქნეს არ-პირთა შესახებ, როდესაც, მაგალითად, ცხოველებს ან უსულო საგნებს, ან კიდევ აბსტრაქტულ წარმოდგენას ვაპიროვნებთ ხოლმე. **ეს-ეგ-ის-იგი** ნაცვალსახელების ხმარება კი არ-პირთა შესახებაც სრულიად ჩვეულებრივი ამბავია. ამ სიტყვებით ჩვენება (მითითება) ვიცით ხოლმე; ამიტომ მათ ჩ ვ ე ნ ე ბ ი თ (მითითებით) ნაცვალსახელებს ვეძახით.

ოთხ სახელთაგან „ის“ და „იგი“ ერთიმეორის ბადალი სიტყვებია, სინონიმებია. „ეს“ მიგვითითებს იმაზე, რომელიც 1-ლი პირის ახლოს არის (ჩემთან, ჩვენთან), „ეგ“ კი – იმაზე, რომელიც მე-2 პირის ახლოს არის (შენთან, თქვენთან), „ის“ ან „იგი“ ითქმის იმაზე, რომელიც არც 1-ლ პირთან არის და არც მე-2-სთან, არამედ სხვაგან. ეს „სხვაგან“ კი მე-3 პირის მყოფობის ფარგალია. მაშასადამე, ეს სახელები ყველანი მე-3 პირის აღმნიშვნელი ყოფილან, მაგრამ ამასთანავე ერთად ამ მე-3 პირის ადგილ-მდებარეობასაც გამოხატავენ 1-ლ და მე-2 პირთან მიმართებით. ეს გარემოება აძლიერებს საბუთს იმისთვის, რომ მათ პირის ნაცვალსახელებიც ეწოდოს.

„თავი“ არსებითი სახელია (მაგ., „თავი დაიბანა“), მაგრამ ხშირად იგი პირის ნაცვალსახელადაც არის გამოყენებული: „თ ა ვ ი მოიკლა, თ ა ვ ი შეაკლა“, „თ ა ვ ს მოიკლავს, თ ა ვ ს შეაკლავს“, „თ ა ვ ი დაიხრჩო“, „თ ა ვ ი გამოიჩინა, თ ა ვ ი ისახელა, თ ა ვ ი შეირცხვინა“ და სხვ. ასეთი მნიშვნელობით „თავი“ პირის ნაცვალსახელებს განეკუთვნება, სხვებისაგან განსხვავებით მას **უკუქცევითს** ეძახიან.

2. ჩვენებითი (მითითებითი). ამ ჯგუფის სახელები გვიჩვენებენ (მიგვითითებენ) რამეს: ეს, ეგ, ის (იგი); ასეთი (აგეთი), ეგეთი (მაგეთი), ისეთი; ამნაირი, მაგნაირი, იმნაირი, ამისთანა, მაგისთანა, იმისთანა; ამდენი, მაგდენი, იმდენი.

როგორც ზემოთ არის აღნიშნული, **ეს, ეგ, ის (იგი)** ჩვენებითიც არის და პირის ნაცვალსახელიც.

3. კითხვითი. ეს ჯგუფი გამოხატავს კითხვას: ვინ? რა? რომელი? როგორი? რარიგი? („რარიგი სამართლიანი იქნებოდა იმათგან მოტანილი სიტყვები“, ყაზ., 215, 30; „რარიგ

საოცარ მშვენიერებით“, ჭავ., 261-262), რანაირი? როდინდელი? სადაური? რამდენი? რაერთი? („ფული რაერთი აქვს?“ ჭავ., 365, 33), რადარა?

4. კუთვნილებითი. ეს ჯგუფი გამოხატავს კუთვნილებით ურთიერთობას საგანსა და ნაცვალსახელით ნაგულისხმევ პირს შორის: ჩემი, შენი, მისი (იმისი), ჩვენი, თქვენი, მათი (იმათი), თავისი (თვისი).

5. კითხვით-კუთვნილებითი: ვისი? რისა? (რისი?).

6. მიმართებითი. ამ ჯგუფის სიტყვები ნაწარმოებია კითხვით ნაცვალსახელთაგან ც(ა) ნაწილაკის დართვით, რომელიც მათ კითხვის ძალას უკარგავს და მიმართებითად აქცევს: ვინც (ვინცა), რაც (რაცა), რომელიც, როგორიც, რანაირიც, როდინდელიც, რამდენიც, ვისიც, რისაც (რისიც), სადაურიც.

შ ე ნ ი შ ე ნ ა. ც შეიძლება სხვა სიტყვას ახლდეს: შდრ. „ამხანაგი, რომლისთვისაც შენ მდინარეში გადახტი“ და „ამხანაგი, რომლის ქუდისთვისაც შენ მდინარეში გადახტი“.

7. ურთიერთობითი: ერთმანეთი (ერთმანერთი), ერთურთი, ერთიმეორე.

8. განსაზღვრებითი: თვით (თვითონ, თითონ, თვითან), თავად, თვითეული, ყოველი, ყველა, სხვა, მავანი. ეს უკანასკნელი იხმარება, როცა არ უნდათ ვისიმე დასახელება: „შენ, მავანო, მკითხაობა მიჩუქებია შენთვის“ (ჭავ., 396,6).

„თვით“ მიღებულია „თავ“ სიტყვის მოქმედ. ბრუნვის ფორმისაგან: თავით → თვით (ძვ. ქართ. თვთ). „თვითონ“ მიღებულია ასე: თვით მან → თვითვან; აქედან ერთი მხრით: თვითონ, მეორე მხრით კი: თვითან. „თავად“ წარმოადგენს იმავე „თავ“ სიტყვის ვითარებითი ბრუნვის ფორმას.

9. განუსაზღვრელობითი: ერთი, ზოგი (ზოგიერთი), კაცი. „კაცი“ არსებითი სახელია, მაგრამ მრავალ შემთხვევაში იგი განუსაზღვრელობით ნაცვალსახელად არის გამოყენებული. მაგ., „რიტორიკაში სწერია: ყველაფერი შესავლით უნდა დაიწყოს კ ა ც მ ა ო“ (ჭავ.). აქ „კაცმა“ განუსაზღვრელობითი ნაცვალსახელია. ამისგან ნაწარმოები უარყოფითი „არაკაცი“ (რომელიც მნიშვნელობით იგივეა, რაც „არავინ“) ცოცხალ კილოებში გვხვდება. „ერთი“ რიცხვითი სახელია, მაგრამ ზოგჯერ ის განუსაზღვრელობითი ნაცვალსახელიც არის; მაგ., „იყო ერთი ღარიბი კაცი“ (= იყო ვიღაც ღარიბი კაცი).

ჩამოთვლილთ გარდა, ერთი რიგი განუსაზღვრელობითი ნაცვალსახელებისა გაკეთებულია კითხვითებისაგან „მე“ ნაწილაკის დართვით: ვინმე, რამე, რომელიმე, როგორიმე, ხოლო მეორე რიგი – რთული ღაც(ა) [ღა-ცა] ნაწილაკის დართვით: ვიღაც, რაღაც, რომელიღაც, როგორიღაც.

10. უარყოფითი. ამ ჯგუფის სახელები გაკეთებულია „ვინ“ და „რა“-საგან წინ უარყოფითი ნაწილაკების დართვით. „რა“-ს მაგივრობას „ფერი“-ც ეწევა. მათი დანიშნულებათა უარყოფა: არავინ, ვერავინ (ვერვინ), ნუვინ (ნურავინ), არაფერი, ვერაფერი, არა (ეს „არა“ მიღებულია აქედან: არ-რა, არა-რა), ვერა (ვერ-რა, ვერა-რა), ნურა, ნურაფერი.

II. ბ რ უ ნ ე ბ ა

ბ რ უ ნ ვ ა

51. ბრუნვის რაობა. სახელის ნაირ-ნაირ ფორმებს შორის გამოიყოფა ერთი ჯგუფი, რომლის წევრებს ლექსიკური მნიშვნელობა ერთი აქვთ, მაგრამ განსხვავდებიან წინადადებაში მოხმარების მიხედვით, ე.ი. სასიტყვათშორისო ურთიერთობის თვალსაზრისით. თვითეული განსხვავებული ფორმა წარმოადგენს ამა თუ იმ ბრუნვის ფორმას, ხოლო სახელთა მიმოხრას, ანუ მათ ფორმა-ცვალებას ბრუნვათა მიხედვით ბ რ უ ნ ე ბ ა (დეკლინაცია) ეწოდება. ი გ ი ვ ე ო ბ ა ლ ე ქ ს ი კ უ რ ი დ ა ს ხ ვ ა დ ა ს ხ ვ ა ო ბ ა გ რ ა მ ა ტ ი კ უ ლ ი, – აი ბრუნვის ფორმათა არსებითი ნიშანი.

ბრუნვის კატეგორია რომ იყოს, აუცილებლად საჭიროა, რომ სახელს მოეპოვებოდეს ორი ფორმა მაინც, რომლებიც ერთმანეთისაგან განსხვავდებიან როგორც ბგერათა შედგენილობის მიხედვით, ისე ფუნქციის მიხედვითაც. თუ სახელს ასეთი ცვალების უნარი არა აქვს, მას არც ბრუნვის კატეგორია მოეპოვება, – ის უბრუნველია.

ქართულში სახელები ყველა იბრუნვის, ისეთებიც კი, რომლებიც ნასესხებია ბრუნვის უქონელი ენებისაგან (მაგ., ფრანგულისაგან) ან ისეთი ენებისაგან, რომლებსაც სახელთა ბრუნება შეიძლება მოეპოვებოდეს საზოგადოდ, მაგრამ ზოგიერთი სახელი მაინც უბრუნველი ჰქონდეს (ასეთია, მაგალითად, რუსული ენა. სიტყვები „პალტო“ და „დეპო“ ფრანგულისაგან რუსულშია ნასესხები, რუსულისაგან კი ქართულშია გადმოსული. არც ერთი მათგანი არ იბრუნვის არც ფრანგულში და არც რუსულში, მაგრამ ქართულში ისინი ბრუნვნიანება.

მეტეც შეიძლება ითქვას: გარკვეულ შემთხვევაში ქართულში შეიძლება ვაბრუნოთ ზმნის პირიანი ფორმებიც და „ფორმა-უცვალებელი“ სიტყვებიც (§§ 98–103).

საერთო წესის გამონაკლისს შეადგენს სულ რამდენიმე ნაცვალსახელი: **მე, შენ, ჩვენ, თქვენ, თვით**, რომლებიც არ იბრუნვიან (§§ 138, 139).

52. ბრუნვათა სახელები და ნიშნები. ბრუნვათა რაოდენობა დღევანდელ სალიტერატურო ქართულში, საერთოდ მიღებული შეხედულების თანახმად, შვიდია (შდრ. §§ 90–96). თვითეულ ბრუნვას თავისი სახელი ჰქვია და საკუთარი ნიშანი აქვს. ეს ნიშნები სიტყვას ბოლოში დაერთვის, დაბოლოებაა.

ბრუნვა	ნიშანი
1. სახელობითი	–ი
2. მოთხრობითი	–მა
3. მიცემითი	–ს
4. ნათესაობითი	–ის
5. მოქმედებითი	–ით
6. ვითარებითი	–ად, –დ
7. წოდებითი	–ო

მოყვანილი დაბოლოებანი ძირითადი სახეა ბრუნვათა ნიშნებისა. მაგრამ თუ რომელიმე სახელი ამა თუ იმ ბრუნვაში არ გვიჩვენებს მისთვის მოსალოდნელ ნიშანს, ეს იმას ნიშნავს, რომ უთუოდ ფონეტიკური ფაქტორია ჩარეული საქმეში და ამის გამო ცვლილებაა მომხდარი: ესა თუ ის ბრუნვის ნიშანი შეიძლება შეიცვალოს ან დაიკარგოს კიდევ.

შ ე ნ ი შ ვ ნ ა. როცა ცვალებაზე ვსაუბრობთ, არ ვგულისხმობთ იმ მოვლენას, რომელიც იმაში მდგომარეობს, რომ ზოგიერთი ბრუნვის დაბოლოება შესაძლებელია გავრცობილ იქნას ა-ს დართვით, რომელიც ბრუნვის ნიშანში არ შემოდის (§ 57).

53. ბრუნვათა რიგი. ბრუნვები ქართულში შეიძლება სხვადასხვა რიგით იქნეს დალაგებული. ერთი მათგანი, რომელიც ტრადიციულადაა გადმოცემული, ბერძნულ-ლათინურ-რუსულ რიგს მისდევს მცირეოდენი ცვლილებით. ქართულის ორ სპეციფიკურ ბრუნვათაგან ერთი – მოთხრობითი – აკუზატივის ადგილასაა ჩასმული, მეორე კი – ვითარებითი – წოდებითის წინ არის დასმული. მიღებულია ასეთი რიგი: სახ., ნათ., მიც., მოთ., მოქ., ვით., წოდ. (სოფელი, სოფლის, სოფელს, სოფელმა, სოფლით, სოფლად, სოფელო).

ამ წიგნში წარმოდგენილი რიგი ქართული სისტემის თავისებურებათაგან გამომდინარეობს: ის ითვალისწინებს არა მარტო ბრუნვის ფორმათა მორფოლოგიურ მხარეს, არამედ აგრეთვე სინტაქსურსაც: ჯერ მოთავსებულია სუბიექტის ბრუნვები: სახ., მოთ., მიც., რომელთაც ფონეტიკურ-მორფოლოგიური თვალსაზრისით აერთიანებს ფუძე-უკუმშველობა გარკვეული ჯგუფის სახელებში (სოფელი, სოფელმა, სოფელს). უკანასკნელი ნიშნის მიხედვით მათთანვე უნდა დამდგარიყო წოდებითიც, მაგრამ სად? რა თქმა უნდა, მეორე ადგილზე, სახელობითის შემდეგ, რადგანაც II მრავლობითში (§ 56) სახელობითი და წოდებითი ერთნაირადაა ნაწარმოები (სოფელ-ნ-ი, სოფელ-ნ-ო). მაგრამ ამ შემთხვევაში ის გათიშავდა სუბიექტის ბრუნვებს (სოფელი, **სოფელო**, სოფელმა; სოფელნი, **სოფელნო**, სოფელთა). ამიტომ წოდებითი ტრადიციულად ბოლოში დარჩა. რაც შეეხება ვითარებითს, შეიძლებოდა ის გადმოგვესვა მიცემითის შემდეგ, რადგანაც ხმოვან-კვეცილ ფუძეებში ფუძის ხმოვნის მიხედვით ის გვერდში ამოუდგებოდა იმ ბრუნვებს, სადაც ეს ხმოვანი შენახულია, და შემდეგ დაიწყებოდა შეკვეცა, მაგრამ ამ შემთხვევაში ფუძის ხმოვანი მაინც იჩენდა თავს უკანასკნელ ბრუნვაში, წოდებითში (დედა, დედა-მ, დედა-ს, დედა-დ, დედ'-ის, დედ'-ით, დედა(ვ); მზე, მზე-მ, მზე-ს, მზე-დ, მზ'-ის, მზ'-ით, მზე-ო); ამიტომ სჯობს, მას იგივე ადგილი შერჩეს, რომელიც ტრადიციულად ჰქონდა მოქმედებითსა და წოდებითს შუა: სოფლით, სოფლად, სოფელო; მზით, მზედ, მზეო.

შ ე ნ ი შ ვ ნ ა. ბრუნვათა სახელწოდებაში ზოგი რამ უკვე შეცვლილია, ზოგიც შესაცვლელია კიდევ. აუცილებელია, რომ სახელწოდების შინაარსი აშკარად არ ეწინააღმდეგებოდეს ბრუნვის ფუნქციას, ამიტომ შესაცვლელია „მოქმედებითი“ და „მოთხრობითი“. პირველისთვის აჯობებდა „საჭურვლობითი“ ან „ჭურვილობითი“ (ინსტრუმენტალი) ყოფილიყო შემოღებული, ხოლო „მოქმედებითი“ (აქტიური, ერგატიული) განჰკუთვნებოდა ბრუნვას, რომელსაც „მოთხრობითს“ ვეძახით.

რ ი ც ხ ვ ი

54. რიცხვის რაობა. გრამატიკული რიცხვი არის სახელისა და ზმნის ზიარი კატეგორია, რომელიც გვამლევს იმის გაგებას, ერთია საგანი თუ ერთზე მეტი (ან: მოქმედებს ერთი თუ ერთზე მეტი). ის ფორმა, რომელიც წარმოდგენას გვამლევს, რომ საგანი ერთია (ან: მოქმედებს ერთი), მ ხ ო ლ ო ბ ი თ ი ა: ბავშვი, კამეჩი, ვარსკვლავი და მისთ.; იცინის, წევს, ციმციმებს და მისთ.; ის ფორმა კი, რომელიც წარმოდგენას გვამლევს, რომ საგანი ერთზე

მეტია (ან: მოქმედებს ერთზე მეტი), მ რ ა ვ ლ ო ბ ი თ ი ა: ბავშვები, კამეჩები, ვარსკვლავები და მისთ.; იცინიან, წვანან, ციმციმებენ და მისთ.

შ ე ნ ი შ ვ ნ ა. ვამბობთ მ ხ ო ლ ო ბ ი თ ი (და არა მ ხ ო ლ ო ბ ი თ ი), რომ მარცვალთა რაოდენობით სიტყვა გაუთანაბრდეს მ რ ა ვ ლ ო ბ ი თ ს, რომელიც მისი კორელატია.

გრამატიკული რიცხვის გაგება სახელთაგან მხოლოდ ისეთს ახლავს, რომელიც აღნიშნავს საგანს, რომელიც დაითვლება; ასეთებია: მუშა, ქალაქი, სოფელი, მთა, მდინარე, თითი, ფანქარი და სხვ. ისეთ სახელს კი, რომლითაც აღნიშნული საგანი არ დაითვლება, გრამატიკული რიცხვის გაგება არ ახლავს; ასეთებია: ჰაერი, ნაცარი, ხილი, რძე და მისთ. ეს უკანასკნელი სახელები მხოლოდ ფორმით არიან მხოლობითი, თორემ, საპირისპირო მრავლობითის უქონლობის გამო, ბევრიდან ერთ ცალ საგნად არ გამოიყოფიან და ამიტომ მათს „მხოლობითის ფორმას“ არ ახლავს სათანადოდ ერთის გაგების შინაარსი და, მაშასადამე, არსებითად ისინი ურიცხვო სახელებია.

შ ე ნ ი შ ვ ნ ა. ზოგიერთ ენაში (მაგ., არაბულში, ბერძნულში, ძველ ბულგარულში) რიცხვის მიხედვით სამ-სამი ფორმა მოეპოვება სახელსაც და ზმნასაც: ფორმა ე რ თ ი ს ა (მხოლ. რიცხვი), ფორმა ო რ ი ს ა (ორობითი რიცხვი) და ფორმა მ რ ა ვ ლ ი ს ა (მრავლ. რიცხვი). ამ ენებში მრავლის გაგება ორს ზემოთ იწყება, ქართულში კი ერთზე მეტის წარმოდგენაც მრავლად არის გაგებული. როცა ორ რამეზეა საუბარი („ორი წიგნი ვიყიდე“, „ორმა კაცმა მოიტანა“ და მისთ.), ჩვენ უ-ორ სიტყვოდ არ შეგვიძლია აზრის სიზუსტით გამოთქმა, ორობითიან ენებში კი ამ სიტყვის ბადალი სიტყვის ხმარება ამ შემთხვევაში აუცილებელი არ არის, – იგივე აზრი გადმოიცემა სახელთა ან ზმნათა განსაკუთრებული ფორმების შემწეობით, რომლებიც ორობითი რიცხვისანი არიან.

ქართულში ამჟამად ორობითი რიცხვი არ მოიპოვება, მაგრამ მისი გადმოწამით რამდენადმე შემონახულია ხევსურულში (ა. შ ა ნ ი ძ ე, ორობითი რიცხვის საკითხისათვის ხევსურულში: თბ. უნ.-ის შრომები, ტ. 121, 1967, გვ. 23–27).

55. გრამატიკული რიცხვი და არითმეტიკული რიცხვი. ზემოთ მოცემული განსაზღვრის თანახმად (§ 51), გრამატიკული რიცხვი წარმოდგენას გვაძლევს ერთისას ან ერთზე მეტისას.

კარგად ვიცით, რომ ერთზე მეტია ერთ-ნახევარიც, ორიც, ორი და ერთი მეოთხედიც, ხუთიც, ცხრა, ათიც, ასიც, ათასიც და სხვა, მაგრამ ამ სიტყვებს გრამატიკულ რიცხვთან არაფერი აქვთ საერთო: ესენი ყველა ა რ ი თ მ ე ტ ი კ უ ლ ი რიცხვებია და გარკვეულ რაოდენობაზე მიგვითითებენ: ოთხია ორჯერ ორი, ხუთია ოთხი და ერთი და სხვ., გრამატიკული რიცხვი კი გულისხმობს მართოდენ ერთს ან ერთზე მეტს. ამის მეტი გარკვეულობა გ რ ა მ ა ტ ი კ უ ლ რიცხვს არ ახლავს. არითმეტიკული რიცხვი ცალკე სიტყვად ითქმის და იწერება: „ე რ თ ი ამხანაგი“, „ს ა მ ი მგელი“, „ო თ ხ-ნ ა ხ ე ვ ა რ ი კილო ფქვილი“ და სხვ. არითმეტიკული რიცხვები ციფრებითაც შეგვიძლია გამოვხატოთ: 1 ამხანაგი, 3 მგელი, 4^{1/2} კილო ფქვილი და სხვ., გრამატიკული რიცხვი კი ცალკე სიტყვად არ ითქმის და ამიტომ არც იწერება, იგი თან ახლავს სახელს ან ზმნას, იგი თვით სახელის ან ზმნის ფორმით არის მოცემული.

გრამატიკული რიცხვი სახელისა ან ზმნისა საპირისპირო ფორმათა თანაარსებობის ნიადაგზე შემუშავებული კატეგორიაა. არითმეტიკული რიცხვი კი ს ა ხ ე ლ ი ა („რიცხვითი სახელი“), რომელიც გრამატიკული რიცხვის გაგებას მოკლებულია. მართალია, რიცხვით სახელს (არითმეტიკულ რიცხვს) შეიძლება მრავლობითის ფორმაც ჰქონდეს („შვიდი“ და „შვიდნი“), მაგრამ ეს არის მხოლოდ ფორმალური მრავლობითი, ე. ი. ისეთი მრავლობითი, რომელსაც სათანადო შინაარსი (წარმოდგენა ერთზე მეტისა) არ ახლავს.

56. მრავლობითის წარმოება. სახელთა მრ. რიცხვის ფორმები ქართულში ორგვარია. ერთი უფრო ახალ ქართულში იხმარება (და ძველში ნაკლებად) და პ ი რ ვ ე ლ ს ვეძახით, მეორე კი უფრო ძველ ქართულში იხმარებოდა (და ახალში ნაკლებად) და მ ე ო რ ე ს ვეძახით.

შ ე ნ ი შ ვ ნ ა 1. ზოგჯერ პირველ მრავლობითს „ახალს“ ეძახიან და მეორეს – „ძველს“. მაგრამ ამ შემთხვევაში „ახალი“ და „ძველი“ იმას არ ნიშნავს, თითქო ერთი მხოლოდ ახალ ქართულში იხმარებოდა და მეორე მხოლოდ ძველ ქართულში.

შ ე ნ ი შ ვ ნ ა 2. მრავლობითი რიცხვის წარმოება არსებითად წარმოქმნას ეკუთვნის, მაგრამ სახელთა ბრუნებას ორსავე რიცხვში ერთად განვიხილავთ. ამიტომ ამისი აქ შემოტანა აუცილებელია.

მრავლობით რიცხვს თავისი ნიშნები აქვს, რომლებიც მხოლოდობითის ფუძეს დაერთვის; ესენია:

1. პ ი რ ვ ე ლ ი ს თ ვ ი ს ებ, რომელიც ყველა ბრუნვაში გაჰყვება, და
2. მ ე ო რ ი ს თ ვ ი ს: ნ, რომელიც მარტოოდენ ორ ბრუნვას აწარმოებს, სახელობითსა და წოდებითს, და თ, რომელიც სხვა ბრუნვებში იჩენს თავს (მოთხრ., მიცემ., ნათესაობითში).

ბრუნვის ნიშნები საერთოა როგორც მხოლოდობითში, ისე მრავლობითში, ე. ი. ბრუნვები ერთნაირადაა ნაწარმოები ორსავე რიცხვში თავ-თავისი ფუძისაგან. ასე რომ განსხვავებას მხოლოდობითსა და მრავლობითს შორის ამა თუ იმ ბრუნვაში საზოგადოდ ფუძე ქმნის ხოლმე. ოღონდ ეს შეეხება I მრავლობითს მთლად და II-ს კი ნაწილობრივ, – იმდენად, რამდენადაც II მრავლობითის მაწარმოებლად ნ გვაქვს, ე. ი. სახელობითსა და წოდებითს. რაც შეეხება მეორე მრავლობითის სხვა ბრუნვებს, აქ თ ელემენტს დაკისრებული აქვს არა მარტო მრავლ. რიცხვის გამოხატვა, არამედ ბრუნვისაც, თანაც რამდენიმესი ერთად, ვინაიდან აქ ბრუნვათა საწარმოებლად სხვა რამე ნიშანი აღარ დაერთვის: თ მრავლობითობის გამოძახებელიც არის და რამდენიმე ბრუნვის აღმნიშვნელიც.

ნარ-თანანი მრავლობითისაგან ახალ ქართულში მხოლოდ ხუთი ბრუნვა იხმარება: სახელობითი, მოთხრობითი, მიცემითი, ნათესაობითი და წოდებითი. რაც შეეხება ორ დანარჩენს (მოქმედებითსა და ვითარებითს), ისინი მხოლოდ ებ'იან მრავლობითს მოეპოვება.

57. ნართაული ა. ფორმები ოთხი ბრუნვისა (მიც., ნათ., მოქ., ვით.) მხოლოდობითში და იმავე ბრუნვებისა I მრავლობითში შეიძლება გავრცობილ იქნეს ა ელემენტის დართვით, რომელიც წარმოშობით ნაშთია განსაზღვრების ნაწილაკისა (ე.წ. ნაწევრისა, ანუ ართრონისა), სახელთან შეზრდილი. ეს ელემენტივე შეიძლება დაერთოს აგრეთვე II მრავლობითის თანიან ფორმებს (მოთ., მიც., ნათ.). ფრჩხილებში რომ ჩავსვათ ეს სავრცობი, ანუ ნართაული ა, რომელიც ბრუნვის ნიშანს არ ეკუთვნის, მივიღებთ შემდეგ ცხრილს, რომელიც შეიცავს როგორც ბრუნვის ნიშნებს, ორსავე რიცხვში, ისე მრავლობითობის ელემენტებს:

მხოლოებითი		მრავლობითი	
		1	2
სახელობითი	-ი	-ებ-ი	-ნ-ი
მოთხრობითი	-მა	-ებ-მა	} -თ(ა)
მიცემითი	-ს	-ებ-ს(ა)	
ნათესაობითი	-ის(ა)	-ებ-ის(ა)	
მოქმედებითი	-ით(ა)	-ებ-ით(ა)	—
ვითარებითი	-ად(ა), -დ(ა)	-ებ-ად(ა)	—
წოდებითი	-ო	-ებ-ო	-ნ-ო

58. თავისთავადი და მსაზღვრელი. მსაზღვრელი და საზღვრული.

მსაზღვრელი და საზღვრული. სახელთა ბრუნების დროს ვარჩევთ ორგვარ შემთხვევას:

1. სახელი სხვა სახელისაგან დამოუკიდებლად არის ფრაზაში ნახმარი; ასეთ სახელს „თავისთავადს“ ვეძახით: „თოფით ჩიტი მოკლეს“ – აქ „თოფით“ და „ჩიტი“ თავისთავადი სახელებია.

2. სახელი სხვა სახელის განსაზღვრებად არის გამოყენებული და მასთან დაკავშირებითაა ფრაზაში ნახმარი; ასეთ სახელს მსაზღვრელს ვეძახით: „ახალი თოფით ბელურა ჩიტი მოკლეს“ – აქ ახალი „თოფის“ მსაზღვრელად არის ნახმარი, ბელურა კი – „ჩიტის“ მსაზღვრელად.

3. თუ თავისთავად სიტყვას მსაზღვრელი ახლავს, ის ამ მსაზღვრელის მიმართ მსაზღვრელი იქნება: „ახალი თოფით“ – აქ მსაზღვრელია „ახალი“ და საზღვრულია „თოფით“; „ბელურა ჩიტი“ – ამაში მსაზღვრელია „ბელურა“, საზღვრული კი – „ჩიტი“.

თავისთავად სახელს, ეხლება მას მსაზღვრელი, თუ არა, ბრუნვის ნიშნები სრული სახით ექნება წარმოდგენილი; მსაზღვრელს კი ბრუნვის ნიშნები შეიძლება მოეკვეცოს ნაწილობრივ ან სავსებითაც კი; მაგ., ამ ფრაზაში: „ვიყიდი ერთ უღელ ხარს“ სამი სახელია, რომელთაგანაც მხოლოდ ერთია თავისთავადი („ხარს“) და ამიტომ სრული ფორმით ის არის წარმოდგენილი. ორი დანარჩენი კი სხვა სახელთან დაკავშირებით არის ნახმარი: „ერთი“ საზღვრავს „უღელს“ („ერთ უღელს“), „უღელი“ კი თავის მხრით „ხარს“ საზღვრავს: „უღელ ხარს“. ამიტომ მსაზღვრელებთან აღარ ვგრძნობთ სრული ბრუნვის ფორმების ხმარების საჭიროებას (ერთს, უღელს) და მათ ბრუნვის ნიშნებს ვაკვეცთ (ერთ, უღელ). მაგრამ ეგვე მსაზღვრელები რომ თავისთავად, ე. ი. სხვა სახელთან დაუკავშირებლად ვიხმაროთ, მაშინვე თვითნებური მათგანი ბრუნვის ნიშანს მიიღებს: „ვიყიდი ერთს“, „ვიყიდი უღელს“.

ერთი და იგივე სახელი შეიძლება თავისთავადადაც ვიხმაროთ და მსაზღვრელადაც, მაგრამ თავისთავადობა ახასიათებს უპირატესად არსებით სახელებს, წილობით რიცხვითებს, ზოგიერთ ნაცვალსახელს (პირისას და სხვ.), საწყისებს და მოქმედებითი გვარის მიმღეობებს, მსაზღვრელობა – კი – უმეტესად ზედსართავეებს, რაოდენობითსა და რიგობითს რიცხვით სახელებს, ზოგიერთ ნაცვალსახელს (კუთვნილებითს და სხვ.) და ვნებითი გვარის მიმღეობებს.

თავისთავადი სახელები

59. წესი და ანომალია. სახელებში ვარჩევთ ერთი მხრით წესებრივ ბრუნებას, ე. ი. ბრუნებას, სადაც საზოგადო წესია დაცული, სადაც გარკვეული ნორმაა გატარებული თავიდან ბოლომდე, მეორე მხრით კი არწესებრივ ბრუნებას, ე. ი. ბრუნებას, სადაც საზოგადო

წესი დარღვეულია ამა თუ იმ სახით, სადაც სადმე რაიმე გადახვევაა საყოველთაო ნორმიდან. საზოგადო წესის დარღვევის შემთხვევებს, ანუ საყოველთაო ნორმიდან გადახვევის მოვლენებს ანომალიებს ვეძახით. ანომალიები შედეგია ფონეტიკური ფაქტორის გავლენისა, სხვადასხვა კილოს ფორმათა ერთმანეთში გარევისა ან სალიტერატურო ენის ხანგრძლივი განვითარებისა ნაირ-ნაირ ისტორიულ პირობებში.

ანომალიები ქართულში უმთავრესად ნაცვალსახელებზე მოდის, რომლებიც, თუ გამოწვევისა არ მივიღებთ მხედველობაში, წოდ. ბრუნვის ფორმას ვერ აწარმოებენ. წოდებითი აკლია საზოგადოდ რაოდენობით რიცხვით სახელებსაც, გარდა ისეთი შემთხვევისა, როგორიცაა «ვეფხის ტყაოსნის»

„ბროლო და ლალო, ო რ ო-ვე, კვლა ერთგან შენათხზენაო“ (1271),

რაც პოეტური ლიცენციის ნიშნია, ან კიდევ ისეთი განსაკუთრებული შემთხვევისა, როცა რაოდენობითი რიცხვითი სახელი I პირის კუთვნილებით ნაცვალსახელთან ერთად არის ნახმარი: „შენ ჩემო ერთო იმედო“, „თქვენ ჩემნო სამნო მმანო“, „თქვენ ჩემნო ხუთნო გრძნობანო“ და მისთ.

ბრუნვის უქონლობასთან ერთად რიცხვის კლებაც უნდა ვახსენოთ. გარკვეული ჯგუფის სახელებს მრავლობითი აკლია; ასეთებია: საკუთარი სახელები (გარდა გვარებისა), აბსტრაქტული სახელები და ნივთიერებათა სახელები, დიდი უმეტესობა ნაცვალსახელებისა და საწყისები.

ბრუნვისა ან რიცხვის უქონლობა კიდევ არ არის ანომალია. როცა ანომალიებზე ვლაპარაკობთ, ის შემთხვევები გვაქვს მხედველობაში, როცა საერთო წესი ასე თუ ისე დარღვეულია ბრუნვის ან რიცხვის წარმოების დროს.

60. ფონეტიკური ფაქტორის გავლენა ქართული ბრუნვის ერთ მთლიან სისტემაზე. ბრუნვის ნიშნები მრავლობითის რიცხვში ყველა სახელს ერთი და იგივე აქვს. ამ მხრით სახელებს შორის არავითარი განსხვავება არ არის: ყველა ერთნაირად იბრუნვის, ყველა ერთ სისტემას მისდევს. ამიტომ, თუ კი რომელსამე სახელს მრავლობითი რიცხვი აქვს, მას აქ აუცილებლად ისეთივე ბრუნვის ნიშნები ექნება, როგორც ყველა დანარჩენ სახელს, რომლებიც მრავლობით რიცხვშია ხმარებული, სულ ერთია, რაწირი მრავლობითიც უნდა იყოს აღებული: პირველი თუ მეორე. სხვანაირად რომ ვთქვათ, მრავლობითის ფორმები ყველა სახელს ერთნაირად აქვს ნაწარმოები, რაც იმას ნიშნავს, რომ ამ რიცხვში მარტოდენ ერთი ჯგუფი გვაქვს ბრუნვიანი სახელებისა, მხოლოდობით კი რამდენიმე ჯგუფია. არსებითად რომ შევხედოთ საქმის ვითარებას, მხოლოდობით რიცხვშიც ქართული ბრუნვა ერთ სისტემას გვიჩვენებს, მაგრამ ეს ერთობა დარღვეულია ფონეტიკური ფაქტორის ზეგავლენით, რის გამოც ბრუნვის ნიშნებმა შეიძლება ან თვით შეიცვალონ სახე, ან ფუძე შეცვალონ რამდენადმე: შეკუმშონ ან შეკვეცონ.

ბრუნვის ნიშანთა სახე-ცვლილების მიხედვით სახელები ორ დიდ ჯგუფად იყოფა: ერთი ა ის სახელები, რომელთაც ფუძის ბოლოკიდურად ანუ უკანასკნელ ბგერად თანხმოვანი მოუდისთ, და მეორე ა ის სახელები, რომელთაც ფუძის ბოლოს ხმოვანი უზისთ; მოკლედ რომ ვთქვათ, ერთია ჯგუფი ბოლოკიდურ-თანხმოვნიანებისა, ანუ, შემოკლებით, თანხმოვნიანებისა, მეორე ჯგუფი კი – ბოლოკიდურ-ხმოვნიანებისა, ანუ, შემოკლებით, ხმოვნიანებისა. ფუძის შეკუმშვა-შეკვეცის მიხედვით თვითეული ჯგუფი კიდევ თავ-თავის ჯგუფად იყოფა. ფუძის შეკუმშვა ან შეკვეცა ერთად-ერთი განმასხვავებელი ნიშანია, რომლის მიხედვითაც სახელები ორ ჯგუფად იყოფა I მრავლობითის წარმოებისას.

ბრუნვის ნიშნები უცვლელად მარტოდენ თანხმოვნიან ფუძეებშია დაცული.

61. ტიპები. წესებრივი ბრუნების მქონე თ ა ვ ი ს თ ა ვ ა დ ი სახელები სამგვარ ყალიბს გვიჩვენებს, რომელთაც ტიპებს ვეძახით. ტიპებად დაყოფა შედეგია ფონეტიკური ფაქტორის ზეგავლენისა ქართული ბრუნების ერთიან სისტემაზე და, როგორც ზემოთ ითქვა (§ 60), მარტო მხოლ. რიცხვს ეხება.

I ტიპს განეკუთვნება თანხმოვნიან ფუძეთა მქონე სახელები, შემოკლებით: თანხმოვნიანი ფუძეები (ან სახელები);

II ტიპს განეკუთვნება კვეცილ-ხმოვნიან ფუძეთა მქონე სახელები, შემოკლებით: კვეცილ-ხმოვნიანი ფუძეები (ან სახელები);

III ტიპს განეკუთვნება უკვეცელ-ხმოვნიან ფუძეთა მქონე სახელები, შემოკლებით: უკვეცელ-ხმოვნიანი ფუძეები (ან სახელები).

მაშასადამე, თანხმოვან-ფუძიანი სახელები ბრუნების მხრით ერთი ტიპისანი არიან, ხმოვან-ფუძიანები კი – ორი სხვადასხვა ტიპისა.

აღნიშნულ ტიპებს შორის ნაწილდება ყველა თავისთავადი სახელი, იქნება ის არსებითი, ზედსართავი, რიცხვითი თუ ნაცვალსახელი. ოღონდ საკუთარ სახელთაგან გამოიყოფა ერთი წყება პირის სახელებისა (ადამიანთა სახელები და ზოგიერთი გვარი), რომლებიც განაწილებულია I და III ტიპის ბრუნებას შორის.

ცალკეა გამოსაყოფი შერწყმულ და მხლებლიან სახელთა ბრუნება.

I ტ ი პ ი

თანხმოვან-ფუძიანი სახელები

62. ჯგუფები. ის თავისთავადი სახელები, რომელთაც ფუძის ბოლოკიდურად თანხმოვანი მოუდის, ბრუნვის ფორმათა წარმოების თვალსაზრისით ორ ჯგუფად იყოფა: ე რ თ ი ა ფუძე-უკუმშველი სახელები და მ ე ო რ ე – ფუძე-კუმშვადები. ფუძე-კუმშვადობა, რომელიც გამოწვეულია ხმოვნით დაწყებულ ბრუნვის ნიშანთა დართვით (§ 30), ეხება მარტო მხოლ. რიცხვის სამ ბრუნვას: ნათ.-ს, მოქ.-ს, ვით.-ს და მთელს ებ-იან მრავლობითს.

თანხმოვნიანთა ჯგუფში გადმოდის I მრავლობითში ყველა ხმოვან-ფუძიანი სახელი, რადგანაც I მრავლობითის ფუძე კეთდება ებ-ის დართვით მხოლობითის ფუძეზე და, მაშასადამე, აქ მრავლობითის ფუძეს ბოლოში უზის თანხმოვანი ბ, რომელსაც უშუალოდ მოსდევს ბრუნვის ნიშნები.

ჯერ განვიხილოთ არსებითი სახელები, შემდეგ კი – სხვა სახელები (ზედსართავები, რიცხვითები, ნაცვალსახელები).

ფუძე-უკუმშველი სახელები

63. საზოგადო სახელები. ფუძე-უკუმშველ საზოგადო სახელთა რაოდენობა ერთობ დიდია. დავასახელოთ რამდენიმე: ე რ თ-მ ა რ ც ვ ლ ი ა ნ ფუძეთაგან: კაც-ი, ქალ-ი, ბავშვ-ი, ხარ-ი, ფურ-ი, ცხენ-ი, ჯორ-ი, იხვ-ი, ბატ-ი, ქორ-ი, მტრედ-ი, გვრიტ-ი, ბარ-ი, თოხ-ი, ფეხ-ი, ხელ-ი, თით-ი, კბილ-ი და სხვ.; ო რ-მ ა რ ც ვ ლ ი ა ნ თ ა გ ა ნ: კამეჩ-ი, აქლემ-ი, არწივ-ი, სადგურ-ი და სხვ.; ს ა მ- და მ ე ტ-მ ა რ ც ვ ლ ი ა ნ თ ა გ ა ნ: ინდაურ-ი, ინსტიტუტ-ი, უნივერსიტეტი-ი და სხვ.

ბრუნების მაგალითი: კაც-ი.

მხოლ.		მ რ ა ვ ლ ო ბ ი თ ი	
		1	2
სახ.	კაც-ი	კაც-ებ-ი	კაც-ნ-ი
მოთ.	კაც-მა	კაც-ებ-მა	კაც-თ(ა)
მიც.	კაც-ს(ა)	კაც-ებ-ს(ა)	„
ნათ.	კაც-ის(ა)	კაც-ებ-ის(ა)	„
მოქ.	კაც-ით(ა)	კაც-ებ-ით(ა)	—
ვით.	კაც-ად(ა)	კაც-ებ-ად(ა)	—
წოდ.	კაც-ო	კაც-ებ-ო	კაც-ნ-ო

64. საკუთარი სახელები. საკუთარ სახელებში ვარჩევთ გეოგრაფიულ სახელებსა და პირის სახელებს.

64 ა. გეოგრაფიული სახელები. სახელები, რომლებიც აღნიშნავენ ქვეყნებს, მხარე-კუთხეებს, ხეობებს, ტბებს, მდინარეებს, ქალაქებს, სოფლებს, უბნებს, მთებს, ბორცვებს, ტყეებს, სამოვრებს, მინდორ-ველებს, დაბლობებსა და სხვ., იმგვარადვე იბრუნვიან, როგორც საზოგადო სახელები. ერთად-ერთ განსხვავებას ისინი რიცხვში გვიჩვენებენ: გეოგრ. სახელებს მრავლ. რიცხვი არა აქვთ, ამიტომ, საპირისპირო ფორმების უქონლობის გამო, ეს სახელები გრამატიკული რიცხვის გაგებას მოკლებულია. მაგალითები:

სახ.	თბილის-ი	შირაქ-ი	არაგვ-ი	სვანეთ-ი
მოთ.	თბილის-მა	შირაქ-მა	არაგვ-მა	სვანეთ-მა
მიც.	თბილის-ს(ა)	შირაქ-ს(ა)	არაგვ-ს(ა)	სვანეთ-ს(ა)
ნათ.	თბილის-ის(ა)	შირაქ-ის(ა)	არაგვ-ის(ა)	სვანეთ-ის(ა)
მოქ.	თბილის-ით(ა)	შირაქ-ით(ა)	არაგვ-ით(ა)	სვანეთ-ით(ა)
ვით.	თბილის-ად(ა)	შირაქ-ად(ა)	არაგვ-ად(ა)	სვანეთ-ად(ა)
წოდ.	თბილის-ო	შირაქ-ო	არაგვ-ო	სვანეთ-ო

65. პირის სახელები. თანხმოვან-ფუძიანი პირის სახელებია: ავთანდილ, ზაგრატ, გურგენ, დავით, ვახტანგ, ზაალ, იოსებ, ლუარსაბ, პლატონ, ტარიელ, ფრიდონ, ყარამან და სხვ.; ასმათ, დარეჯან, ელისაბედ, თამარ, ქეთევან და სხვ. ასეთ სახელებს (თანხმოვან-ფუძიანთაც და ხმოვან-ფუძიანთაც) ძველად არ ჰქონდათ განსხვავებული სამი ბრუნვა: სახ., მოთ. და წოდ., სადაც ბრუნვის ნიშანი საჭირო არ იყო. ახალ ქართულში პირის სახელები, როგორც ცალკე მდგომი ჯგუფი, შეიძლება ითქვას, აღარ არსებობს: საზოგადო სახელების მსგავსად, კარგა ხანია მათ ბრუნვის ნიშანი აქვთ შეძენილი სახ.-სა და მოთ.-ში. ძველებური მდგომარეობა შეირჩინა მხოლოდ წოდებითმა, რომელიც გარეგნულად ფუძეს წარმოადგენს (შდრ. § 82-ის ბოლო). მრავლობითის ფორმები არც პირის სახელებს მოეპოვებათ. მაგალითები:

სახ.	ვახტანგ-ი	თამარ-ი	ეთერ-ი
მოთ.	ვახტანგ-მა	თამარ-მა	ეთერ-მა
მიც.	ვახტანგ-ს(ა)	თამარ-ს(ა)	ეთერ-ს(ა)
ნათ.	ვახტანგ-ის(ა)	თამარ-ის(ა)	ეთერ-ის(ა)
მოქ.	ვახტანგ-ით(ა)	თამარ-ით(ა)	ეთერ-ით(ა)
ვით.	ვახტანგ-ად(ა)	თამარ-ად(ა)	ეთერ-ად(ა)
წოდ.	ვახტანგ	თამარ	ეთერ

შ ე ნ ი შ ვ ნ ა 1. თუ ასეთ სახელს მოსდევს დანართი, მაშინ იგი უბრუნველი გახდება, ბრუნვის ნიშნებს კი მომდევნო სიტყვა (დანართი) მიიღებს: ვახტანგ გორგასალი, თამარ მეფე, ეთერ დეიდა და მისთ. (§§ 126, 127).

შ ე ნ ი შ ვ ნ ა 2. დღევანდელ ქართულში ტენდენციაა, რომ ზოგ ასეთ სახელში სახელობითის ი, ბოლო-უკვეცელ ი-ნიან სახელთა ანალოგიით (აკაკი, გიორგი და სხვ.), ფუძისეულად იქნეს გაგებული: ეთერი-მ (მოთხრ.), ეთერი! (წოდ.), გოდერძი-მ (მოთხრ.), უშანგი-მ (მოთხრ.), ნოდარ-ი! (წოდ.). „გივი“-ს ი უკვე კაი ხანია, რაც ფუძისეულადაა მიჩნეული: გივი-მ (მოთხრ.), გივი-ს (მიც.), გივი! (წოდ.) (ასეთი ფორმების ნაცვლად: გივ-მა, გივ-ს).

66. გვარები. I ტიპის ბრუნების პირის სახელებს განეკუთვნება აგრეთვე გვაროვნული სახელები (ჩვეულებრივ საუბარში: „გვარები“), როგორიცაა: შვილ-ზე და ურ-ზე (ულ-ზე) გათავებული ქართული გვარები: გურამიშვილ-ი, ციციშვილ-ი და სხვ., გიგაურ-ი, ლომაურ-ი, ქერაულ-ი და მისთ. მათვე განეკუთვნება აგრეთვე ზოგი სხვაც: ორბელიან-ი, ყაზბეგ-ი, მოწყობილ-ი, შეწირულ-ი, კანდელაკ-ი, ახალკაც-ი, ციხისთავ-ი, ჟღენტ-ი, ჯაშ-ი და სხვ. ამათთანავე არაქართული გვარები: შექსპირ-ი, ენგელს-ი, ნიუტონ-ი, გოგოლ-ი, პუშკინ-ი, ლერმონტოვ-ი და სხვ.

გვაროვნულ სახელებს რიცხვი აქვთ: ციციშვილები, ახალკაცები, ლერმონტოვები და სხვ. რაც შეეხება წოდებით ბრუნვას, აქ ქართული გვარები ნიშანს მიიღებენ (გურამიშვილ-ო, ყაზბეგ-ო, ციხისთავ-ო), არაქართული გვარები კი შეიძლება ნიშნითაც ვიხმაროთ და უნიშნოდაც: ვორონინ და ვორონინ-ო, ვასილიევ და ვასილიევ-ო. მაგალითი:

მხოლ.		მ რ ა ვ ლ ო ბ ი თ ი	
		1	2
სახ.	გურამიშვილ-ი	გურამიშვილ-ებ-ი	გურამიშვილ-ნ-ი
მოთ.	გურამიშვილ-მა	გურამიშვილ-ებ-მა	გურამიშვილ-თ(ა)
მიც.	გურამიშვილ-ს(ა)	გურამიშვილ-ებ-ს(ა)	„
ნათ.	გურამიშვილ-ის(ა)	გურამიშვილ-ებ-ის(ა)	„
მოქ.	გურამიშვილ-ით(ა)	გურამიშვილ-ებ-ით(ა)	—
ვით.	გურამიშვილ-ად(ა)	გურამიშვილ-ებ-ად(ა)	—
წოდ.	გურამიშვილ-ო	გურამიშვილ-ებ-ო	გურამიშვილ-ნ-ო

ფუძე-კუმშვადი სახელები

67. განსხვავება ფუძე-უკუმშველთაგან. ფუძე-კუმშვად ბოლო-თანხმოვნიან სახელებს ფუძე-უკუმშველთაგან განსხვავება აქვთ მარტოოდენ მხოლობითის სამ ბრუნვაში (ნათ., მოქ. და ვით.-ში) და აგრეთვე I მრავლობითის ყველა ბრუნვაში, სხვაგან კი – არსად. ეს განსხვავებაც მარტოოდენ ფუძის ვითარებას შეეხება: ფუძეა ხოლმე შეკუმშული (ე.ი. ერთი მარცვლით შემცირებული) იმის გამო, რომ უკანასკნელი ხმოვანი ან სრულიად ამოღებულია (როცა რედუქცია ა და ე ხმოვანს მოუდის), ან მარცვლიანობა აქვს დაკარგული და შემდეგ გ-დ არის შეცვლილი (როცა რედუქცია ო-ს მოუდის). უკანასკნელ შემთხვევაში შეიძლება მოსალოდნელი ნარედუქციალი ვ-ც დაიკარგოს, თუ ის ბაგისმიერი ბგერების მეზობლობაში მოჰყვა.

68. როგორ სახელებს ეკუთვნება ფუძე? ფუძე შეიძლება შეეკუმშოს სხვადასხვა შედგენილობისა და სხვადასხვა ბოლო თანხმოვნის მქონე სახელებს, მაგრამ უმთავრესად ისეთებს, რომელთაც ფუძის ბოლოს უზის მარცვლები: **ალ, ელ; ან, ენ; არ, ერ; ამ, ემ; ოლ, ონ, ორ** (§ 31). იკუმშება როგორც საზოგადო, ისე საკუთარი სახელები. უკანასკნელთაგან უმეტესად გეოგრაფიული სახელები და რამდენადმე აგრეთვე **ელ-ზე** გათავებული გვარები. მაგალითები:

ალ: ს ა ზ ო გ ა დ ო ს ა ხ ე ლ ე ბ ი: კვალ-ი, მსხალ-ი, რძალ-ი, წყალ-ი, ხმალ-ი და სხვ.; ბორბალ-ი, ეკალ-ი, კაკალ-ი, კომბალ-ი, მარცვალ-ი, მაყვალ-ი, მერცხალ-ი, ნამგალ-ი, სარდალ-ი, ტყემალ-ი, ფიწალ-ი, ჭარხალ-ი, ხანჯალ-ი, ხინკალ-ი და სხვ.; გენერალ-ი, მუგუზალ-ი, ნაპერწკალ-ი, ფორთოხალ-ი და სხვ.

გ ე ო გ რ. ს ა ხ ე ლ ე ბ ი: ჩარგვალ-ი, წინანდალ-ი, ჭართალ-ი და სხვ.

ელ: ს ა ზ ო გ ა დ ო ს ა ხ ე ლ ე ბ ი: მგელ-ი, მღვდელ-ი, შველ-ი და სხვ.; ბელელ-ი, ბოსელ-ი, კედელ-ი, კურდღელ-ი, მტკაველ-ი, მუცელ-ი, საბელ-ი, სანთელ-ი, სარკმელ-ი, სარტყელ-ი, საჭმელ-ი, სოფელ-ი, უღელ-ი, ფურცელ-ი, ღრუბელ-ი, ჭურჭელ-ი და სხვ.

გ ე ო გ რ. ს ა ხ ე ლ ე ბ ი: ყვარელ-ი, თისელ-ი და სხვ.

გ ვ ა რ ე ბ ი: წერეთელ-ი, გომართელ-ი, კორინთელ-ი, გვერდწითელ-ი და სხვ.

ან: ს ა ზ ო გ ა დ ო ს ა ხ ე ლ ე ბ ი: აკვან-ი, ბატკან-ი, ბოსტან-ი, დედან-ი, გუთან-ი, დუქან-ი, ეჟვან-ი, თიკან-ი (ციკან-ი), თუმან-ი, კურტან-ი, მარან-ი, მელან-ი, მიზან-ი, მტევან-ი, ნიშან-ი, საბან-ი, საგან-ი, სტაქან-ი, უბან-ი, ქედან-ი, ქოთან-ი, ხიზან-ი, ჯაგან-ი, ჯავშან-ი და სხვ.; დერეფან-ი, კიდობან-ი, მოედან-ი, იასამან-ი და სხვ.

გ ე ო გ რ. ს ა ხ ე ლ ე ბ ი: მატან-ი, ქსან-ი (მდ.), წილკან-ი, **-უბან**-ზე გათავებული სოფლის სახელები: ალისუბან-ი, ვარდისუბან-ი, ზედუბან-ი, ურიათუბან-ი, ღოუბან-ი, ჩალაუბან-ი, ციხისუბან-ი და სხვ.; აგრეთვე **-ოვან**-ზე გათავებულები: ბალოვან-ი, ვაშლოვან-ი, თელოვან-ი, წეროვან-ი, ჭილოვან-ი და სხვ.

ენ: წვენ-ი, ბერძენ-ი, ყურძენ-ი, ყავარჯენ-ი, შვეარდენ-ი და სხვ.

არ: ს ა ზ ო გ ა დ ო ს ა ხ ე ლ ე ბ ი: ზვარ-ი, მკვარ-ი („კვრის შუქზედ, რომელიც ძლივს ანათებდა, ვერა გაერჩია რა“: ყაზ., „მამის მკვლელი“), მჩვარ-ი, მხარ-ი, ცვარ-ი, ცხვარ-ი, ჯვარ-ი და სხვ.; აბჯარ-ი, ამქარ-ი, ბაზარ-ი, ბაწარ-ი, ბუხარ-ი, ვაჭარ-ი, ზამთარ-ი, ზეწარ-ი, ზღაპარ-ი, თათარ-ი, ისარ-ი, ლახვარ-ი, მაჭარ-ი, მხატვარ-ი, მუშტარ-ი, ნაცარ-ი, საყდარ-ი, საზღვარ-ი, სიზმარ-ი, სტუმარ-ი, ტაძარ-ი, ფანქარ-ი, ფიცარ-ი, ფუტკარ-ი, ყავარ-ი და სხვ.; კელაპტარ-ი, მეგობარ-ი, ნახევარ-ი, სამოვარ-ი, სოვდაგარ-ი; **-ქარ**-ი: დასტაქარ-ი, ფეიქარ-ი, ჯადოქარ-ი და სხვ.

გ ე ო გ რ. ს ა ხ ე ლ ე ბ ი: გომეწარ-ი, გუდამაყარ-ი (ხეობა), მტკვარ-ი; **ნა-არ**-ი: ნაგომარ-ი, ნატახტარ-ი, ნაქალაქარ-ი და სხვ.

ერ: ს ა ზ ო გ ა დ ო ს ა ხ ე ლ ე ბ ი: მტერ-ი, მწყერ-ი, კისერ-ი, მეწყერ-ი, ოხერ-ი (= უპატრონო), საცერ-ი, დედაბერ-ი, ოფიცერ-ი და სხვ.

გ ე ო გ რ. ს ა ხ ე ლ ე ბ ი: ტეზერ-ი.

ამ: ს ა ზ ო გ ა დ ო ს ა ხ ე ლ ე ბ ი: ატამ-ი, ვახშამ-ი, კალამ-ი, ლაგამ-ი, ქათამ-ი, წალამ-ი („ქვეშ იყო მარანი წალმით დახურული“, ჭავ.), წამწამ-ი, ჭერამ-ი და სხვ.

გ ე ო გ რ. ს ა ხ ე ლ ე ბ ი: ბეკამ-ი, ოკამ-ი, თეძამ-ი (მდ.). „დიღომი“ (სოფ.) [რომელიც მიღებულია „დიღუამ“-ისაგან შერწყმის გზით] იკუმშება: დიღმისა (← დიღვმისა).

ემ: ირემ-ი, ურემ-ი.

ოლ: გოდოლ-ი, ობოლ-ი, ფოთოლ-ი და სხვ.

ონ: დიაკონ-ი, მაწონ-ი, საპონ-ი, ფაიტონ-ი.

ორ: ს ა ზ ო გ ა დ ო ს ა ხ ე ლ ე ბ ი: გოდორ-ი, კოკორ-ი, მინდორ-ი, ნიორ-ი, ქოჩორ-ი, ჩოჩორ-ი, პამიდორ-ი.

გ ე ო გ რ. ს ა ხ ე ლ ე ბ ი: კოჯორ-ი, იორ-ი (მდ.).

სხვა დაბოლოების სახელთაგან შეგვიძლია დავასახელოთ: კაკაბ-ი, ნაბად-ი, სომეხ-ი, ბეჭედ-ი.

სიტყვა არ შეიკუმშება, თუ შეკუმშვის გამო ძნელად გამოსათქმელი თანხმოვნები მოიყრის თავს: წერეთელი – წერეთლისა, მაგრამ: ხინველი – ხინველისა.

ცოცხალ კილოებში ფუძეთა შეკუმშვის წესები ერთნაირი არ არის. ეს გარემოება ნაწილობრივ სალიტერატურო ენაშიც იჩენს თავს, მაგ., „ქართველი“ ჩვეულებრივ არ იკუმშება, მაგრამ კახურში იკუმშება. აქედან ი. ჭავჭავაძის ნაწერებში გვხვდება: „ქართველის საფლავის ქვას“, „ქართველის ნანა ქართველის აკვანზედ“.

„პამიდორი“ იკუმშება („პამიდორის წვენი“), მაგრამ შეიძლება უკუმშველი ფორმაც შეგვხვდეს („პამიდორის წვენი“). „ყალიონს“ ზოგან (მაგ., მთის კილოებში) კუმშვენ („ყალიონის გემო“), ზოგან კი არა. „ხოხობი“ კახეთში იკუმშება („ხოხბის ხორცი“, „ხოხბები“).

საერთოდ აღმოსავლეთ საქართველოში უფრო კუმშვენ სახელებს (კერძოდ გეოგრაფიულებს), ვიდრე დას. საქართველოში: „საყდრიონ“-ისაგან (სოფელია ერწოში) ადგილობრივ ითქმის „საყდრივნის“, მაგრამ „რიონი“ – „რიონისა“, თუმცა „რივნის“ ფორმაც უნდა ყოფილიყო ძველად, რადგანაც გვარია რიმნისთაველი (ე. ი. რივნისთაველი). ადგილობრივ გამოთქმას ზოგჯერ უპირისპირდება სხვა კილოების წარმომადგენელთა გამოთქმა: „იორ“ სიტყვისაგან ნორმალურად იქნება „ივრის პირი“, მაგრამ, ვინც ასეთ გამოთქმას არ იცნობს, შეიძლება „იორის პირი“ თქვას.

69. ფუძე-კუმშვად სახელთა ბრუნების მახასიათებლები.

ფუძიდან ამოღებულია ა, კვალი არ რჩება:

მხოლ.		მ რ ა ვ ლ ო ბ ი თ ი	
		1	2
სახ.	სტუმარ-ი	სტუმრ-ებ-ი	სტუმარ-ნ-ი
მოთ.	სტუმარ-მა	სტუმრ-ებ-მა	სტუმარ-თ(ა)
მიც.	სტუმარ-ს(ა)	სტუმრ-ებ-ს(ა)	„
ნათ.	სტუმრ-ის(ა)	სტუმრ-ებ-ის(ა)	„
მოქ.	სტუმრ-ით(ა)	სტუმრ-ებ-ით(ა)	—
ვით.	სტუმრ-ად(ა)	სტუმრ-ებ-ად(ა)	—
წოდ.	სტუმარ-ო	სტუმრ-ებ-ო	სტუმარ-ნ-ო

ფუძიდან ამოღებულია ე, კვალი არ რჩება:

მხოლ.		მ რ ა ვ ლ ო ბ ი თ ი	
		1	2
სახ.	სომეხ-ი	სომხ-ებ-ი	სომეხ-ნ-ი
მოთ.	სომეხ-მა	სომხ-ებ-მა	სომეხ-თ(ა)
მიც.	სომეხ-ს(ა)	სომხ-ებ-ს(ა)	„
ნათ.	სომხ-ის(ა)	სომხ-ებ-ის(ა)	„
მოქ.	სომხ-ით(ა)	სომხ-ებ-ით(ა)	—

ვით.	სომხ-ად(ა)	სომხ-ებ-ად(ა)	—
წოდ.	სომეხ-ო	სომხ-ებ-ო	სომეხ-ნ-ო

ფუძიდან ამოღებულია **ო**, მის ნაცვლად მიღებულია უმარცვლო **უ**, რომელიც ვ-თია გადმოცემული:

მხოლ.		მ რ ა ვ ლ ო ბ ი თ ი	
		1	2
სახ.	მინდორ-ი	მინდვრ-ებ-ი	მინდორ-ნ-ი
მოთ.	მინდორ-მა	მინდვრ-ებ-მა	მინდორ-თ(ა)
მიც.	მინდორ-ს(ა)	მინდვრ-ებ-ს(ა)	„
ნათ.	მინდვრ-ის(ა)	მინდვრ-ებ-ის(ა)	„
მოქ.	მინდვრ-ით(ა)	მინდვრ-ებ-ით(ა)	—
ვით.	მინდვრ-ად(ა)	მინდვრ-ებ-ად(ა)	—
წოდ.	მინდორ-ო	მინდვრ-ებ-ო	მინდორ-ნ-ო

ფუძიდან ამოღებულია **ო**, მოსალოდნელი ნარედუქციალი უმარცვლო **უ** დაკარგულია ბაგისმიერი ბგერის გავლენით:

მხოლ.		მ რ ა ვ ლ ო ბ ი თ ი	
		1	2
სახ.	ობოლ-ი	ობლ-ებ-ი	ობოლ-ნ-ი
მოთ.	ობოლ-მა	ობლ-ებ-მა	ობოლ-თ(ა)
მიც.	ობოლ-ს(ა)	ობლ-ებ-ს(ა)	„
ნათ.	ობლ-ის(ა)	ობლ-ებ-ის(ა)	„
მოქ.	ობლ-ით(ა)	ობლ-ებ-ით(ა)	—
ვით.	ობლ-ად(ა)	ობლ-ებ-ად(ა)	—
წოდ.	ობოლ-ო	ობლ-ებ-ო	ობოლ-ნ-ო

გეოგრაფიული სახელები

სახ.	ჩარგალ-ი	მტკვარ-ი	ყვარელ-ი	იორ-ი
მოთ.	ჩარგალ-მა	მტკვარ-მა	ყვარელ-მა	იორ-მა
მიც.	ჩარგალ-ს(ა)	მტკვარ-ს(ა)	ყვარელ-ს(ა)	იორ-ს(ა)
ნათ.	ჩარგლ-ის(ა)	მტკვრ-ის(ა)	ყვარლ-ის(ა)	ივრ-ის(ა)
მოქ.	ჩარგლ-ით(ა)	მტკვრ-ით(ა)	ყვარლ-ით(ა)	ივრ-ით(ა)
ვით.	ჩარგლ-ად(ა)	მტკვრ-ად(ა)	ყვარლ-ად(ა)	ივრ-ად(ა)
წოდ.	ჩარგალ-ო	მტკვარ-ო	ყვარელ-ო	იორ-ო

70. ზედსართავი სახელი. დამოუკიდებლად (ე.ი. არსებით სახელთან შეუწყობლად) ნახმარი ზედსართავი იმგვარადვე იბრუნვის, როგორც არსებითი. ფუძის შეკუმშვის წესებიც იგივეა, რაც არსებითებში. იკუმშება ორ- და მეტ- მარცვლიანი ფუძეები: ახალ-ი, მაღალ-ი, მდაბალ-ი, ყვითელ-ი, წითელ-ი, მაგარ-ი, მდიდარ-ი, მსუქან-ი, პატიოსან-ი [სხვა **ოსან** სუფიქსიანი სახელები (ცხენოსანი, მანდილოსანი და სხვ.) დღეს უფრო არსებითებია, ვიდრე ზედსართავები]. ერთმარცვლიან ფუძეთაგან შეიძლება ზოგჯერ ესენი შეიკუმშონ: მრგვალ-ი, ვრცელ-ი, გრძელ-ი, სქელ-ი, თხელ-ი, ბრტყელ-ი, ბრძენ-ი,

განსაკუთრებით ვით.-ში: მრგვლად, ვრცლად, გრძლად, სქლად, თხლად, ბრტყლად, ბრძნად. „მთელ-ი“ იკუმშება ვით.-ში, მაგრამ ზედსართაობა დაკარგული აქვს და ზმნიზებად არის ქცეული („მთლად“ მნიშვნელობით იგივეა, რაც „სულ“).

იერ სუფიქსიან ზედსართავთან ზოგი იკუმშება და შეკუმშვის შედეგად **ივრ-**ს ვიღებთ: მშივრები (ყაზ., 315,9; ჭავ., 369,16); ღონივრები (ყაზ., 207,39); მაგივრად (ყაზ., 287,33; 301,30); ღონივრად (ჭავ., 308,21); მშვენივრად (ყაზ., 310,10).

ასეთსავე შეკუმშვას გულისხმობს **გონიერ-**ისა და **ნებიერ-**ისაგან ნაწარმოები ფორმები: გონიერული (ყაზ. 274,5; 349,26), გონიერულად (ყაზ., 362,27) და ნებიერობა (ჭავ., 335, 34). ასეთივეა: უდივრად (ვაჟა, I, 251, 1), წესივრად (იქვე, 251, 9).

„ტიალი“ შეკუმშვისას გვაძლევს ტივლ ფორმას: ტივლად (ვაჟა, I, 238, 5), ტივლები (I, 8, 9; III, 115, 26).

ფუძე-უკუმშველი ზედსართავის ბრუნების მაგალითი.

მხოლ.		მ რ ა ვ ლ ო ბ ი თ ი	
		1	2
სახ.	დიდ-ი	დიდ-ებ-ი	დიდ-ნ-ი
მოთ.	დიდ-მა	დიდ-ებ-მა	დიდ-თ(ა)
მიც.	დიდ-ს(ა)	დიდ-ებ-ს(ა)	„
ნათ.	დიდ-ის(ა)	დიდ-ებ-ის(ა)	„
მოქ.	დიდ-ით(ა)	დიდ-ებ-ით(ა)	—
ვით.	დიდ-ად(ა)	დიდ-ებ-ად(ა)	—
წოდ.	დიდ-ო	დიდ-ებ-ო	დიდ-ნ-ო

ფუძე-კუმშვადი ზედსართავის ბრუნების მაგალითი.

მხოლ.		მ რ ა ვ ლ ო ბ ი თ ი	
		1	2
სახ.	ახალ-ი	ახლ-ებ-ი	ახალ-ნ-ი
მოთ.	ახალ-მა	ახლ-ებ-მა	ახალ-თ(ა)
მიც.	ახალ-ს(ა)	ახლ-ებ-ს(ა)	„
ნათ.	ახლ-ის(ა)	ახლ-ებ-ის(ა)	„
მოქ.	ახლ-ით(ა)	ახლ-ებ-ით(ა)	—
ვით.	ახლ-ად(ა)	ახლ-ებ-ად(ა)	—
წოდ.	ახალ-ო	ახლ-ებ-ო	ახალ-ნ-ო

71. რიცხვითი სახელი. თანხმოვან-ფუძიანი რიცხვითი სახელები ყველა უკუმშველია, გარდა „მილიონ“-ისა, რომელიც კილოებში აქა-იქ იკუმშება (მაგ., ერწო-თიანეთის მხარეს იტყვიან: „მილივნები აქვს“, „მილივნის პატრონია“, „მილივნიათი კოლმეურნეობა“ და მისთ.). განუსაზღვრელი რიცხვითი სახელი „მრავალ-ი“ იკუმშება.

რიცხვით სახელთა თავისებურება ის არის, რომ წოდ. ბრუნვას ვერ აწარმოებენ (§ 59). ამას გარდა, მრავლობითში მათ II სახის დაბოლოებანი მოუდისთ. მაგალითი:

მხოლ.	2 მრ.	მხოლ.	2 მრ.
სახ.	ხუთ-ი	ხუთ-ნ-ი	ას-ი
მოთ.	ხუთ-მა	ხუთ-თ(ა)	ას-მა
			ას-თ(ა)

მიც.	ხუთ-ს(ა)	„	ას-ს(ა)	„
ნათ.	ხუთ-ის(ა)	„	ას-ის(ა)	„
მოქ.	ხუთ-ით(ა)	—	ას-ით(ა)	—
ვით.	ხუთ-ად(ა)	—	ას-ად(ა)	—

72. ნაცვალსახელი. ნაცვალსახელთაგან ბევრი არწესებრივ ბრუნებას მისდევს. წესებრივი ბრუნების მქონეთაგანაც წოდებითს ჩვეულებრივ მხოლოდ „ჩემი“ და „ჩვენი“ აწარმოებს. მრავლობითიც ბევრს არ მოეპოვება. მაგალითისთვის ავიღოთ „რომელი“:

მხოლ.		მ რ ა ვ ლ ო ბ ი თ ი	
		1	2
სახ.	რომელ-ი	რომლ-ებ-ი	რომელ-ნ-ი
მოთ.	რომელ-მა	რომლ-ებ-მა	რომელ-თ(ა)
მიც.	რომელ-ს(ა)	რომლ-ებ-ს(ა)	„
ნათ.	რომლ-ის(ა)	რომლ-ებ-ის(ა)	„
მოქ.	რომლ-ით(ა)	რომლ-ებ-ით(ა)	—
ვით.	რომლ-ად(ა)	რომლ-ებ-ად(ა)	—
წოდ.	—	—	—

შ ე ნ ი შ ვ ნ ა. ზოგიერთ ნაცვალსახელთაგან წოდებითის ფორმა შეიძლება, როგორც გამონაკლისი, სპეციალურ გამოთქმებში შეგვხვდეს: „შენ, მ ა ვ ა ნ ო, მკითხაობა მიჩუქებია შენთვის“ (ჭავ., 396,6); „ბერა კიდევ იჯდა კერის პირას, აეღო მუგუზალი და აჩინჩხლებდა, ცდილობდა, რომ მეტი ნაპერწკალი გაეყარა მუგუზალს და თან ატანდა: ა მ დ ე ნ ო ღორო, ა მ დ ე ნ ო ცხვარო, ა მ დ ე ნ ო ხარო და კამეჩო, ა მ დ ე ნ ო ბატო, ა მ დ ე ნ ო ინდაურო, ა მ დ ე ნ ო ძირო ფუტკარო, ა მ დ ე ნ ო ორმო პურო“ (ვაჟა).

ასეთივეა აგრეთვე „თქვენი“ ზოგიერთ ძველებურ გამოთქმაში: „თქვენო მაღალ-კეთილშობილებავ! თქვენო ბრწყინვალეზავ!“ (ყაზ., «ელგუჯა»).

73. სახელზმნები. სახელზმნათაგან თანხმოვნით უთავდება ფუძე მხოლოდ მიმდებარე და ძველი წარმოების საწყისებს, რომელთაც ბოლოს აქვთ ილ (ტირ-ილ-ი, სიც-ილ-ი, კივ-ილ-ი) და რომლებიც დღევანდელ ენაში უფრო აბსტრაქტულ არსებით სახელთა რიგებში დგანან, ვიდრე საწყისებისაში. ელ-ზე გათავებული მიმდებარე იკუმშება, თუ შეკუმშვით ისეთი თანხმოვნები არ იყრის თავს, რომ მათი ერთად გამოთქმა ძნელი იყოს: ამშენებელი – ამშენებლები, მაგრამ: დამცველი – დამცველები. საწყისებს მრავლობითი რიცხვი არა აქვს. მაგალითი:

მხოლ.		მ რ ა ვ ლ ო ბ ი თ ი	
		1	2
სახ.	ამშენებელ-ი	ამშენებლ-ებ-ი	ამშენებელ-ნ-ი
მოთ.	ამშენებელ-მა	ამშენებლ-ებ-მა	ამშენებელ-თ(ა)
მიც.	ამშენებელ-ს(ა)	ამშენებლ-ებ-ს(ა)	„
ნათ.	ამშენებლ-ის(ა)	ამშენებლ-ებ-ის(ა)	„
მოქ.	ამშენებლ-ით(ა)	ამშენებლ-ებ-ით(ა)	—
ვით.	ამშენებლ-ად(ა)	ამშენებლ-ებ-ად(ა)	—
წოდ.	ამშენებელ-ო	ამშენებლ-ებ-ო	ამშენებელ-ნ-ო

74. ზოგადი შენიშვნები ხმოვან-შუბიან სახელთა შესახებ. ის სახელები, რომელთაც ფუძის ბოლოკიდურად ხმოვანი მოუდისთ, თავისებურებას მარტოოდენ მხოლოდით რიცხვში იჩენენ. ეს თავისებურება ფონეტიკური ფაქტორით არის გამოწვეული და საზოგადოდ ოთხ ბრუნვას შეეხება: სახელობითს, მოთხრობითს, ვითარებითსა და წოდებითს. განვიხილოთ თვითეული მათგანი ცალკე-ცალკე:

1. ს ა ხ ე ლ ო ბ ი თ შ ი ხმოვან-ფუძიან სახელებს დაკარგული აქვთ ბრუნვის ნიშანი **ი**. ეს ნიშანი ძველს ქართულში სუსტდებოდა ფუძის ბოლოკიდურ ხმოვანთა შემდეგ და მარცვლიანობას კარგავდა (**ი > ე**). ამის გამო ფუძისეული ბოლოკიდური და ბრუნვის ნიშანი, უკვე უმარცვლო, დიფთონგს წარმოადგენდა (**აე, ეე, ოე, უე**), რომელშიც ფუძისეული ხმოვანი სრულ-ძალოვანი იყო, ბრუნვის ნიშნისა კი – სუსტი. ძველსავე ქართულში დაიწყო ამ სუსტი ნაწილის თანდათან დაკარგვა და ახალ ქართულში ეს დაკარგვა უკვე საბოლოოდ დამთავრდა. ამის წყალობით ხმოვან-ფუძიან სახელთა სახელობითის ფორმამ ახალ სალიტერატურო ქართულში ისეთი სახე მიიღო, რომ სავსებით ფუძეს დაემსგავსა: **დედა, ხე, წყარო, ყრუ** და მისთანანი ერთსა და იმავე დროს ფუძესაც წარმოადგენენ და სახელობითის ფორმასაც.

რადგანაც სახელის ბოლოკიდური **ი** შეიძლება იშვიათ შემთხვევებში ფუძის კუთვნილებაც იყოს და სახელობითის ნიშანიც, ამიტომ იმის გამოსარკვევად, თუ რომელი მათგანია ამა თუ იმ შემთხვევაში, მოთხრობითს უნდა მივმართოთ და ერთბაშად გამოირკვევა საქმის ვითარება: ფუძისეული **ი** შენახული იქნება, ბრუნვისა კი დაიკარგება; მაგალითად: ცეცხლ-**ი** – ცეცხლ-მა: **ი** აქ ბრუნვის ნიშანია; მაგრამ: ჩაი – ჩაი-მ, ან: გიორგი – გიორგი-მ, აქ კი – ფუძისეული.

იგივე შეგვიძლია გამოვარკვიოთ მიცემითის ფორმითაც: ცეცხლ-**ი** – ცეცხლ-ს, მაგრამ: ჩაი – ჩაი-ს, გიორგი – გიორგი-ს.

2. მ ო თ ხ რ ო ბ ი თ ი ს ნიშანი **მა**, რომელიც წარმოადგენს **მან** ფორმანტის შეკვეცილ სახეს, კიდევ უფრო შეიკვეცა ხმოვან-ფუძიან სახელებში და **მ** დაგვრჩა. მართალია, შეიძლება აქაც უფრო სრული (**მა**) დაბოლოების ხმარებაც (მაგ., **ც** ნაწილაკის დართვისას: **დედა-მა-ც**), მაგრამ ჩვეულებრივ **მ** იხმარება. ეს იმიტომ, რომ **მ**-ს გამოთქმა ხმოვნის შემდეგ ადვილია (**დედამ**), თანხმოვნის შემდეგ კი – ძნელი: („ავთანდილ-**მ** გადინადირა“). ამის გამო გვაქვს ხმოვნებთან **მ**, თანხმოვნებთან კი – **მა**.

3. ვ ი თ ა რ ე ბ ი თ ი ს ნიშნად ხმოვან-ფუძიან სახელებში მარტოოდენ **დ** ელემენტი გვაქვს და არა **ად**, როგორც თანხმოვან-ფუძიანებში.

4. წ ო დ ე ბ ი თ ი ბრუნვის ნიშნის ბედი რამდენადმე სახელობითისას ჰგავს: ხმოვნის შემდეგ ბრუნვის ნიშანი (**ო**) დასუსტდა, მარცვლიანობა დაკარგა და გაუთანაბრდა უმარცვლო **უ**-ს („ქალაუ!“ ყაზ.); ამის შემდეგ ის ან სულ დაიკარგა, ან არადა მას შეენაცვლა **ვ** თანხმოვანი („ქალავ!“ ვაჟა). ამგვარად მივიღეთ ორგვარი ფორმა, რომელთაგანაც ერთი არაფრით განსხვავდება ფუძისაგან და ამავე დროს სახელობითის ფორმისაგანაც: მაგ., **დედა** – **დედა-ვ**, **მებალე** – **მებალე-ვ**, **გოგო** – **გოგო-ვ** და მისთ.

ბრუნვის ნიშანი **ო** შეიძლება მხოლოდ ერთ-მარცვლიან ფუძეებს შერჩეს: ძმაო, მზეო, ყრუო და მისთ.

5. მრავლობითი რიცხვის წარმოების დროს ეს სახელები არაფრით არ განსხვავდებიან იმ სახელებისაგან, რომელთაც ფუძის ბოლოკიდურად თანხმოვანი მოუდისთ. ეს იმით აიხსნება, რომ I მრავლობითის ფუძის მაწარმოებელია **ებ**, ე.ი. თანხმოვნით გათავებული

აფიქსი. მაშასადამე, I მრავლობითში ბრუნვის ნიშნები საზოგადოდ და საყოველთაოდ თანხმოვანზე დაბოლოებულ ფუძეს დაერთვის და ამიტომ ყოველი სახელი აქ I ტიპს (თანხმოვნითაა ჯგუფს) განეკუთვნება (§ 62) [II მრავლობითში სახელი საზოგადოდ არც იკუმშება და არც იკვეცება].

6. ის სახელები, რომელთაც ფუძის ბოლოკიდურად ხმოვანი აქვთ, ორ ჯგუფად იყოფა: ერთია ჯგუფი ბოლო-კვეცილი სახელებისა და მეორე – ბოლო-უკვეცელებისა. მათ შორის ისე დიდია განსხვავება ბრუნების მხრით, რომ ერთის ნაცვლად არსებითად ორი ტიპი გვაქვს.

II ტიპი

ბოლო-კვეცილი სახელები

75. ბანსხვავება ფუძეებს შორის. ბოლო-კვეცილი სახელები ფუძის უკანასკნელ ბგერად ორ ხმოვანს გვიჩვენებს: ა-სა და ე-ს, რომლებიც ხმოვნით დაწყებულ სუფიქსებს უშუალოდ ხედებიან და იკვეცებიან. კვეცა ხდება მხ. რიცხვის ორ ბრუნვაში: ნათ.-სა და მოქ.-ში და ებ-იანი მრავლობითის ყველა ბრუნვაში. მხ. რიცხვის ორი დასახელებული ბრუნვისათვის არავითარი მნიშვნელობა არა აქვს იმას, ა მოუდის ფუძეს ბოლოში თუ ე; ებ-იანი მრავლობითის წარმოებისათვის კი ამას მნიშვნელობა აქვს: თუმცა აქ ორივე ხმოვნით გათავებული ფუძეები თანხმოვნიან სახელთა ჯგუფში გადადის, მაგრამ განსხვავება მათ შორის ის არის, რომ ა იკვეცება, ე კი – არა. ამის მიხედვით ე-ნიანი სახელები ფუძე-უკუმშველ სახელებს ეკედლება, ა-ნიანი კი – ფუძე-კუმშვადებს.

76. რა სახელებს ეკვეცება ბოლო? ბოლო ეკვეცება: არსებითებს, ზედსართავეებს, რიცხვითებს, საწყისებს.

1. არსებითებში ბოლო ეკვეცება: საზოგადოთაგან თითქმის ყველას, საკუთართაგან კი – გეოგრაფიულებს და ისეთ გვაროვნულ სახელებს („გვარებს“), რომელთაც ბოლოს -მე აქვთ, ან რომლებიც წარმოშობით საზოგადო სახელებია. ბოლო ეკვეცება აგრეთვე აბსტრაქტულ სახელებს.

ა

ს ა ზ ო გ ა დ ო ს ა ხ ე ლ ე ბ ი: ბზა, და, გზა, ზღვა, თმა, თხა, რქა, ტბა, ძმა და სხვ.; ბაგა, ბიძა, დანა, დედა, დეკა, დიკა, დილა, ვეძა, კატა, კოკა, კონა, ლიტრა, ლოყა, მამა, მიწა, მონა, მუხა, ტურა, ფაცხა, ღაღღა, ყანა, ძერა, ჭია, ჭიქა და სხვ.; ბაჭია, გაღია, დეიდა, კრაზანა და სხვ.

ს ა კ უ თ ა რ ი ს ა ხ ე ლ ე ბ ი. გ ე ო გ რ ა ფ ი უ ლ ი: ავჭალა, ასკანა, ასპინძა, ახმეტა, ბოჭორმა, დოლისყანა, ზარზმა, იკორთა, ლამისყანა, მეჯუდა (მდ.), მცხეთა, ნოღა, სამტრედია, ტანია (მდ.), უჯარმა, ყვირილა (მდ.), შილდა, ცაბაურთა, ძირულა (მდ.), წიფა, ჭიათურა, ჭიორა და სხვ.

ა ბ ს ტ რ ა ქ ე ლ ს ა ხ ე ლ ე ბ ს ბოლოში მოუდის **ობა**: ამხანაგობა, ერთობა, მეგობრობა, ძმობა და სხვ., ან **ეზა**: ბედნიერება და სხვ.

ე

ს ა ზ ო გ ა დ ო ს ა ხ ე ლ ე ბ ი: ბზე, დღე, კლდე, მზე, რძე, ტყე, ტყვე, ჭდე და სხვ.; ბაგე, ბადე, ბუდე, გუბე, თონე, კიბე, მოწმე, მხარე, რიყე, სახე, სარკე, უბე, ფურნე, ღამე, ღობე,

წუმპე და სხვ.; მე-ე: მეზადე, მედუქნე, მეეტლე, მეპურე, მეჩექმე და სხვ.; სა-ე: საკირე, სამელნე, საქათმე და სხვ.

ს ა კ უ თ ა რ ი ს ა ხ ე ლ ე ბ ი. გ ე ო გ რ ა ფ ი უ ლ ი: ბოდბე, ზვარე, ფრონე (მდ.); -ცხე: ახალციხე, ბაკურციხე, ვარდციხე, ველისციხე; სა-ე: საბუე, საირმე, სამშვილდე და სხვ.; უცხო გეოგრაფიულ სახელთაგან ასეთივით: ეგვიპტე; გ ვ ა რ ო ვ ნ უ ლ ი: სააკამე, ჭავჭავაძე, თათქარიძე და სხვ.; მეზუკე, მენაზდე და სხვ.

ა ბ ს ტ რ ა ქ ტ უ ლ ს ა ხ ე ლ ე ბ ს სი-ე აფიქსი აქვს: სითეთრე, სიშავე, სიცოცხლე, სიახლე, სიგრძე და სხვ.

2. ზედსართავ სახელთაგან ფუძეს იკვეცენ შემდეგნი: ბრმა, ღრმა, მწვანე, მწარე, მღვრიე, მწიფე, მლაშე, ცხარე და სხვ.

3. რიცხვით სახელთაგან ფუძე ეკვეცება ორს: „რვა“-სა და „ცხრა“-ს და, ამათ გარდა, მე-ე-თი ნაწარმოებ რიცხვით სახელებს: მეორე, მესამე, მეოთხე-სა და შემდ.

საწყისებს ყველას ეკვეცება ა: წერა, გრეხა, თვლა, მალვა, ნგრევა, დაწყება, გმოზა, ცემა, წოლა, დგომა და სხვ.

77. ა ფუძიან სახელთა ბრუნების მაბაღითები.

მხოლ.		მ რ ა ვ ლ ო ბ ი თ ი	
		1	2
სახ.	დედ-ა	დედ-ებ-ი	დედა-ნ-ი
მოთ.	დედა-მ, -მა	დედ-ებ-მა	დედა-თ(ა)
მიც.	დედა-ს(ა)	დედ-ებ-ს(ა)	„
ნათ.	დედ-ის(ა)	დედ-ებ-ის(ა)	„
მოქ.	დედ-ით(ა)	დედ-ებ-ით(ა)	—
ვით.	დედა-დ(ა)	დედ-ებ-ად(ა)	—
წოდ.	დედა (დედა-ვ)	დედ-ებ-ო	დედა-ნ-ო

მხოლ.		მ რ ა ვ ლ ო ბ ი თ ი	
		1	2
სახ.	ზღვა	ზღვ-ებ-ი	ზღვა-ნ-ი
მოთ.	ზღვა-მ, -მა	ზღვ-ებ-მა	ზღვა-თ(ა)
მიც.	ზღვა-ს(ა)	ზღვ-ებ-ს(ა)	„
ნათ.	ზღვ-ის(ა)	ზღვ-ებ-ის(ა)	„
მოქ.	ზღვ-ით(ა)	ზღვ-ებ-ით(ა)	—
ვით.	ზღვ-ად(ა)	ზღვ-ებ-ად(ა)	—
წოდ.	ზღვა-ო (ზღვა-ვ)	ზღვ-ებ-ო	ზღვა-ნ-ო

ა ფუძიანი რიცხვითი მხოლოდ ორია: რვა და ცხრა. ესენი, სხვა რაოდენობითი რიცხვითი სახელების მსგავსად, მრავლობითს მეორე სახისას აწარმოებენ:

	მხოლ.	მრავლ.
სახ.	რვა	რვა-ნ-ი
მოთ.	რვა-მ, -მა	რვა-თ(ა)

მიც.	რვა-ს(ა)	„
ნათ.	რვ-ის(ა)	„
მოქ.	რვ-ით(ა)	_____
ვით.	რვა-დ(ა)	_____
წოდ.	_____	_____

აბსტრაქტულსა და გეოგრაფიულ სახელებს მრავლობითი არა აქვთ; საწყისებს კი მრავლობითიც აკლია და, ჩვეულებრივ, წოდებითიც.

სახ.	ერთობა	მცხეთა	ჭამა
მოთ.	ერთობა-მ, -მა	მცხეთა-მ, -მა	ჭამა-მ, -მა
მიც.	ერთობა-ს(ა)	მცხეთა-ს(ა)	ჭამა-ს(ა)
ნათ.	ერთობ-ის(ა)	მცხეთ-ის(ა)	ჭამ-ის(ა)
მოქ.	ერთობ-ით(ა)	მცხეთ-ით(ა)	ჭამ-ით(ა)
ვით.	ერთობა-დ(ა)	მცხეთა-დ(ა)	ჭამა-დ(ა)
წოდ.	ერთობა-ვ (ერთობა)	მცხეთა-ვ (მცხეთა)	_____

შ ე ნ ი შ ვ ნ ა. როცა საწყისი ფრაზაში გამოყენებულია მიზნის გარემოებად, ის დაისმის ნათ. ბრუნვაში და დაერთვის თანდებული „თვის“ (ან სიტყვა „მიზნით“): ამბის კითხვისთვის, საქმის გაკეთებისთვის, სახლის აშენებისთვის და მისთ. მაგრამ ასეთ შემთხვევაში საწყისის ნაცვლად ჩვეულებრივ იხმარება სათანადო ზმნის მომავლის მიმღეობა (ვნ. გვარისა), რომელიც ვით.-ში დაისმის: ამბის საკითხავად, საქმის გასაკეთებლად, სახლის ასაშენებლად და მისთ. მიზეზის გარემოების შემთხვევაში საწყისი რჩება; შდრ. „ამბის კითხვისათვის არ გაგიჯავრდებიან“, მაგრამ: „ამბის საკითხავად ნუ წახვალ“.

78. ე ფუძიან სახელთა ბრუნების მარაგლობები.

მხოლ.	მ რ ა ვ ლ ო ბ ი თ ი		
	1	2	
სახ.	მეზალე	მეზალე-ებ-ი	მეზალე-ნ-ი
მოთ.	მეზალე-მ, -მა	მეზალე-ებ-მა	მეზალე-თ(ა)
მიც.	მეზალე-ს(ა)	მეზალე-ებ-ს(ა)	„
ნათ.	მეზალ-ის(ა)	მეზალე-ებ-ის(ა)	„
მოქ.	მეზალ-ით(ა)	მეზალე-ებ-ით(ა)	_____
ვით.	მეზალე-დ(ა)	მეზალე-ებ-ად(ა)	_____
წოდ.	მეზალე-ვ (მეზალე)	მეზალე-ებ-ო	მეზალე-ნ-ო

მხოლ.	მ რ ა ვ ლ ო ბ ი თ ი		
	1	2	
სახ.	ტყე	ტყე-ებ-ი	ტყე-ნ-ი
მოთ.	ტყე-მ, -მა	ტყე-ებ-მა	ტყე-თ(ა)
მიც.	ტყე-ს(ა)	ტყე-ებ-ს(ა)	„
ნათ.	ტყ-ის(ა)	ტყე-ებ-ის(ა)	„

მოქ.	ტყ-ით(ა)	ტყე-ებ-ით(ა)	——
ვით.	ტყე-დ(ა)	ტყე-ებ-ად(ა)	——
წოდ.	ტყე-ო (ტყე-ვ)	ტყე-ებ-ო	ტყე-ნ-ო

მხოლ.		მ რ ა ვ ლ ო ბ ი თ ი	
		1	2
სახ.	ჭავჭავაძე	ჭავჭავაძე-ებ-ი	ჭავჭავაძე-ნ-ი
მოთ.	ჭავჭავაძე-მ, -მა	ჭავჭავაძე-ებ-მა	ჭავჭავაძე-თ(ა)
მიც.	ჭავჭავაძე-ს(ა)	ჭავჭავაძე-ებ-ს(ა)	„
ნათ.	ჭავჭავაძ-ის(ა)	ჭავჭავაძე-ებ-ის(ა)	„
მოქ.	ჭავჭავაძ-ით(ა)	ჭავჭავაძე-ებ-ით(ა)	——
ვით.	ჭავჭავაძე-დ(ა)	ჭავჭავაძე-ებ-ად(ა)	——
წოდ.	ჭავჭავაძე-ვ (ჭავჭავაძე)	ჭავჭავაძე-ებ-ო	ჭავჭავაძე-ნ-ო

მხოლ.		მ რ ა ვ ლ ო ბ ი თ ი	
		1	2
სახ.	მწვანე	მწვანე-ებ-ი	მწვანე-ნ-ი
მოთ.	მწვანე-მ, -მა	მწვანე-ებ-მა	მწვანე-თ(ა)
მიც.	მწვანე-ს(ა)	მწვანე-ებ-ს(ა)	„
ნათ.	მწვან-ის(ა)	მწვანე-ებ-ის(ა)	„
მოქ.	მწვან-ით(ა)	მწვანე-ებ-ით(ა)	——
ვით.	მწვანე-დ(ა)	მწვანე-ებ-ად(ა)	——
წოდ.	მწვანე-ვ (მწვანე)	მწვანე-ებ-ო	მწვანე-ნ-ო

მხოლ.		მ რ ა ვ ლ ო ბ ი თ ი	
		1	2
სახ.	მესამე	მესამე-ებ-ი	მესამე-ნ-ი
მოთ.	მესამე-მ, -მა	მესამე-ებ-მა	მესამე-თ(ა)
მიც.	მესამე-ს(ა)	მესამე-ებ-ს(ა)	„
ნათ.	მესამ-ის(ა)	მესამე-ებ-ის(ა)	„
მოქ.	მესამ-ით(ა)	მესამე-ებ-ით(ა)	——
ვით.	მესამე-დ(ა)	მესამე-ებ-ად(ა)	——
წოდ.	მესამე-ვ (მესამე)	მესამე-ებ-ო	მესამე-ნ-ო

აბსტრაქტული და გეოგრაფიული სახელები, როგორც სხვაგან, აქაც არ გვიჩვენებენ მრავლობითის ფორმას. მაგალითებად ავიღოთ: სიცოცხლე, ბოდბე (სოფ.) და ფრონე (მდ.).

სახ.	სიცოცხლე	ბოდბე	ფრონე
მოთ.	სიცოცხლე-მ, -მა	ბოდბე-მ, -მა	ფრონე-მ, -მა
მიც.	სიცოცხლე-ს(ა)	ბოდბე-ს(ა)	ფრონე-ს(ა)
ნათ.	სიცოცხლ-ის(ა)	ბოდბ-ის(ა)	ფრონ-ის(ა)

მოქ.	სიცოცხლ-ით(ა)	ბოდბ-ით(ა)	ფრონ-ით(ა)
ვით.	სიცოცხლე-დ(ა)	ბოდბე-დ(ა)	ფრონე-დ(ა)
წოდ.	სიცოცხლე-ვ (სიცოცხლე)	ბოდბე-ვ (ბოდბე)	ფრონე-ვ (ფრონე)

III ტიპი

ბოლო-შეკვეცილი სახელები

79. ბანსხვაგება ბოლო-კვეცილთაბან. ბოლო-უკვეცილი სახელები ბოლო-კვეცილთაგან მარტოდენ ორ ბრუნვაში განსხვავდებიან: ნათესაობითსა და მოქმედებითში. ამ ბრუნვებში ფუძის ბოლოკიდურ ხმოვანს უშუალოდ უნდა მოსდევდეს ბრუნვის ნიშნის ხმოვანი **ი**, რომელიც ძველად ფუძისეულ ხმოვანზე კი ვერ მოქმედებდა და კი ვერ ასუსტებდა მას, არამედ, პირუკუ, თვითონ სუსტდებოდა და მარცვლიანობის დაკარგვის შემდეგ წინამავალ ფუძისეულ ხმოვანთან ერთად დიფთონგს ქმნიდა. ჯერ კიდევ საშუალმა ქართულმა ვერ შეიგუა დიფთონგის გამოთქმა და მის მეორე ნაწილზე, რომელიც სუსტი იყო, სრულებით აიღო ხელი. ამის წყალობით ნათესაობითის **ის** და მოქმედებითის **ით** დაბოლოებათაგან მივიღეთ შესაბამისად **ს** და **თ**. მაგრამ **ს** ისედაც გვქონდა ბრუნვის ნიშნად მიცემითში, ამიტომ ნათესაობითის ფორმა მიცემითისას დაემსგავსა სრულიად და მათი ერთურთისაგან გარჩევა შესაძლებელი ხდება მხოლოდ სინტაქსურად, სხვა სიტყვებთან დაკავშირებით: ამჟამად შოთას, პეტრეს, უთოს, ძუძუს და მისთანა ფორმები შეიძლება ნათესაობითიც იყოს და მიცემითიც, იმის მიხედვით, თუ რა სიტყვებთანაა ხმარებული წყვილის ცალეხად.

რაც შეეხება მოქმედებითს, იქ მიღებული **თ** აღარ შეგვრჩა, არამედ დაერთო **ი** და მივიღეთ **თი** („შენის ძუძუთი გაზდილან“, ჭავ., 402,5). ოღონდ არ უნდა ვიფიქროთ, თითქო **ით** დაბოლოებაში ხმოვანი იქნა გადასმული და ასეთი გადასმის შედეგად **თი** მივიღეთო. არა, **თ** დაბოლოებას ახლად განუვითარდა ბოლოში **ი**, როდესაც მის წინ **ი** უკვე დაკარგული იყო. ეს **ი** არ ვითარდება **ი**-ზე გათავებული ფუძეების მოქ. ბრუნვაში: ჩაით (და არა ჩაი-თი).

80. ბოლო-შეკვეცილ სახელთა ჯგუფები. ხმოვანი არ ეკვეცება, უპირველეს ყოვლისა, ისეთ სახელებს, რომელთაც ფუძის ბოლოკიდურად აქვთ **ო** და **უ**, მიუხედავად იმისა, სახელი არსებითია თუ ზედსართავი, საზოგადო თუ საკუთარი. **ო**-ზე გათავებული სახელები ხშირია, **უ**-ზე გათავებული კი იშვიათად გვხვდება.

1. **ო**-ზე გათავებულ სახელთაგან შეიძლება ჩამოვთვალოთ:

ს ა ზ ო გ ა დ ო: ბრბო, დო, რკო, რტო (შტო), შნო, ხბო; ასო, ახო, გოგო, ეზო, ერბო, ეჩო, ერდო, თარო, კაბდო, კალო, კიბო, კუბო, კურო, მდელი, ორმო, ოქრო, პალო, სიო, სპილო, ტარო, უთო, ურო, ქატო, წალო, წერო, წყარო, ჭიგო და სხვ.; აკიდო, ბაბილო, ბოგანო, გომბიო, ლობიო, მარაო, ქუთუთო, სამკითხველო და სხვ.

ს ა კ უ თ ა რ ი: ა) **გ ე ო გ რ ა ფ ი უ ლ ი:** ბეჩო, ერწო, სნო, ხულო; ბახმარო, მადარო, ომალო, შუაფხო, ჭრებალო; საქართველო, საგარეჯო, კოდისწყარო და სხვ. ბ) **პ ი რ ი ს ა:** ანდრო, ბეკო, ბესო, გაბრო, გიგო, ვანო, ვასო, თედო, კაკო, სანდრო და სხვ.; ბაბო, თამრო, კატო, კესო, ნინო, ტასო, ქეთო, დარიკო და სხვ. პირის სახელებში შემოდის აგრეთვე უცხო წარმოშობის **გ ვ ა რ ე ბ ი:** მასპერო, რუსო, შევჩენკო, ჰიუგო და სხვ.

ზედსართავთაგან შეიძლება ჩამოვთვალოთ: ვიწრო, ფართო, მჭიდრო, უცხო; **სა-ო**: სასოფლო, საგზაო, საქვეყნო და სხვ.; **უ-ო**: უენო, უგულო, უფულო, უსირცხვილო და სხვ.

2. **უ-ზე** გათავებული სახელები ცოტაა როგორც არსებითებში, ისე ზედსართავებში: ბლუ, ბუ, კუ, რუ, ტლუ, ღრუ, ყრუ, შლუ, ცრუ, ძუძუ, კაკადუ; **ს ა კ უ თ ა რ თ ა გ ა ნ** **გ ე ო გ რ.** სახელები: დვაბზუ (სოფ.), კურზუ, ჩხოროწყუ; **პ ი რ ი ს** სახელები: დუტუ, უტუ, ძუკუ; **უცხო გ ვ ა რ ე ბ ი**: ერნუ, ლერუ და სხვ.

3. საზოგადო სახელებში არ მოიპოვება ფუძე, რომ უკვეცელი **ე** ჰქონდეს. მხოლოდ პირის სახელებია, რომელებიც **ე-ს** არ იკვეცენ, ესენია ადამიანთა სახელები და მათთან გათანასწოებული უცხო წარმოშობის გვარები: ალექსანდრე, კირილე, კოტე, პავლე, პეტრე; ელენე, მაკრინე; ბერანჟე, ბროსე, გოეთე, ლავუაზიე, ჰაინე და სხვ.

4. **ა** ფუძიანი საზოგადო სახელებიც აგრეთვე თითქმის ყველა იკვეცება, გამონაკლისს წარმოადგენს ის სახელები, სადაც **ა** მაწარმოებელია: დედოფალა, ცისარტყელა, წითელა (ავადმყოფობა), ნიბლიას ბუდე (რაზიკ.), მაგრამ შეკვეცილია **ა**: ნიბლიები. ზედსართავთაგან ასეთებია: ქერა, შავთვალა და სხვ. სამაგიეროდ საკუთარ სახელთაგან **პ ი რ ი ს** სახელები ყველა უკვეცელია: ელგუჯა, შოთა, ლუკა, უჩა, მართა და სხვ.

ია, უა და ავა-ზე გათავებული ქართული გვარები (ქირია, ლორია, ჯიქია, გაგუა, სტურუა, ჯაბუა, გუგუნავა, ქოიავა, ხაინდრავა და სხვ.) მხოლობითში არ იკვეცენ ბოლოკიდურს (ლორიას ქალი, გუგუნავას პოემა), მაგრამ მრავლობითში იკვეცენ: ლორიები, გუგუნავები.

5. **ი-ზე** დაბოლოებული ფუძე ქართულში აღარ შეგვრჩა, უცხო წარმოშობის პირის სახელებს გარდა: აკაკი, გიორგი, ლავრენტი, ტერენტი; ასეთივეა გვარები: მაძინი, ტორიჩელი, გორკი, ტოლსტოი, დოსტოევსკი და სხვ. თუ კი სადმე იყო ასეთი ფუძე, მისი ბოლოკიდური **ი** ძველადვე სახელობითის ბრუნვის ნიშნად იქნა გაგებული და სხვა ბრუნვებში მოიკვეცა. ისეთი სახელები კი, როგორიცაა „ჩაი“, „პაი“, „ტრამვაი“, ახლად ნასესხებია ქართულში. მაგრამ რადგანაც ხშირია ქართულში ზმნის ფორმის ან „უცვალელები“ სიტყვის ბრუნება, ამიტომ **ი-ზე** დაბოლოებული ფუძეები შეიძლება სხვაც მოინახოს: მაგ., **გამიხარდი** და **ვიცი** ორივე ზმნაა, რადგანაც მათ ასეთი პარალელური ფორმები მოეპოვება: **გამიხარდი, გამიხარდა; ვიცი, იცი, იცის** და სხვ. მაგრამ „გამიხარდი“ სახელია ამ შემთხვევაში: „ხევსურები ვაჟს სახელად **გამიხარდისაც** არქმევენ“; „**გ ი ც** **ი-მეთქი**, ერთხელ რომ წამომცდა, ამ **ვიციმ** დამღუპა“. – აქ „ვიცი“ ზმნის ფორმაა, სახელსავით წინადადების წევრად (სუბიექტად) გამოყენებული და მოთხრ. ბრუნვაში დასმული (§§ 101, 102).

შ ე ნ ი შ ვ ნ ა. ფუძისეული **ი-ს** ბრუნვის ნიშნად გაგება შეგვიძლია „ნუგემ“-ზე გავითვალისწინოთ; ვამზობთ: „ჩემი ნუგეში“, „ჩემო ნუგეშო“ და სხვ., მაშასადამე, **ი** სახელობითის ნიშნად გვესმის. წარმოშობით კი ეს არის ზმნის ფორმა: „ნუ გემინის“; მაშასადამე, **შ-ს** მომდევნო **ი** წარმოშობით ფუძეს ეკუთვნის.

ზოგიერთ საკუთარ სახელს, უცხო წარმოშობისას, ძველად ფუძისეული **ი** ჰქონდა ბოლოში: ანტონი, ბასილი, გრიგოლი, ნესტორი, მაგრამ დღეს გვაქვს: ანტონ, ბასილ, გრიგოლ, ნესტორ (**ი** სახელობითის ნიშნად იქნა გაგებული და მოკვეცილი).

უცხო წარმოშობის საზოგადო სახელებშიც ფუძისეული ი სახელობითის ნიშნად იქნა გაგებული და სხვა ბრუნვებში ჩამოკვეცილი: ბ ე რ ძ ნ. მონასტერ-ი, ოლარ-ი, პარასკევი-ი; ა რ ა ბ. ყად-ი, მუშტარ-ი, სურა (სურაჰი-საგან); ს პ ა რ ს. აბაზ-ი, ზანგ-ი, ქარვასლა; თ უ რ ქ. ელჩ-ი, გემ-ი, ყუთ-ი და სხვ.

81. შენიშვნები ბოლო-შკვეცელ სახელთა ბრუნების შესახებ.

1. ბოლო-უკვეცელი სახელები მრ. რიცხვის წარმოების მიხედვით, – რამდენადაც კი მათ ამ რიცხვის ფორმები შეიძლება ჰქონდეთ, – საერთო წესის თანახმად ბოლო-თანხმოვნიათა ჯგუფში (I ტიპის ბრუნებაში) გადადიან.

2. ერთ-მარცვლიანმა სახელებმა ნათესაობითსა და მოქმედებითში შეიძლება უცვლელადაც დაიცვან ბრუნვის ნიშნები: დრო-ის, დრო-ით, რუ-ის, რუ-ით და მისთ.; სოფლის სახელებია: „რუს-თავი“ და „რუს-პირი“, რომლებიც სხვადასხვა გვარად არის ნაწარმოები. იშვიათად ამას შეიძლება სხვაგანაც შევხვდეთ: „შოთაის სულის ლხენამა“ (ვაჟა).

3. გავრცელებულია აზრი, თითქო ბოლო-უკვეცელ სახელებს ნათესაობითის ნიშნად -სი მოუდიოდესთ, ე.ი. თითქო, მაგ., შოთასი, პეტრესი, ვასოსი, დუტუსი და მისთ. ნათესაობითის ფორმები იყოს. არა! ესენი ყველა რთული ფორმებია: ნათესაობით-სახელობითი (§§ 99, 130). მართლაც, რომ აქ მარტივად ნათესაობითი ბრუნვის ფორმა არაა, იქიდანაც ჩანს, რომ მარტივი ნათესაობითის ფორმა ყოველთვის იგუებს თვის თანდებულს: კაცის-თვის (ან: კაცისა-თვის), დედის-თვის (ან: დედისა-თვის) და მისთ., მაგრამ არ ითქმის: შოთასი-თვის, პეტრესი-თვის, ვასოსი-თვის, დუტუსი-თვის, არამედ: შოთას-თვის, პეტრეს-თვის, დუტუს-თვის და მისთ. (§ 79).

82. ბოლო-შკვეცელ სახელთა ბრუნების მახასიათებელი.

მხოლ.		მ რ ა ვ ლ ო ბ ი თ ი	
		1	2
სახ.	ლურჯა	ლურჯა-ებ-ი	ლურჯა-ნ-ი
მოთ.	ლურჯა-მ, -მა	ლურჯა-ებ-მა	ლურჯა-თ(ა)
მიც.	ლურჯა-ს(ა)	ლურჯა-ებ-ს(ა)	„
ნათ.	ლურჯა-ს(ა)	ლურჯა-ებ-ის(ა)	„
მოქ.	ლურჯა-თი	ლურჯა-ებ-ით(ა)	—
ვით.	ლურჯა-დ(ა)	ლურჯა-ებ-ად(ა)	—
წოდ.	ლურჯა-ვ (ლურჯა)	ლურჯა-ებ-ო	ლურჯა-ნ-ო

შ ე ნ ი შ ვ ნ ა. მრავლობითში შესაძლებელია ხმოვანთა ასიმილაცია მოხდეს: ლურჯეები.

მხოლ.		მ რ ა ვ ლ ო ბ ი თ ი	
		1	2
სახ.	წყარო	წყარო-ებ-ი	წყარო-ნ-ი
მოთ.	წყარო-მ, -მა	წყარო-ებ-მა	წყარო-თ(ა)
მიც.	წყარო-ს(ა)	წყარო-ებ-ს(ა)	„
ნათ.	წყარო-ს(ა)	წყარო-ებ-ის(ა)	„
მოქ.	წყარო-თი	წყარო-ებ-ით(ა)	—
ვით.	წყარო-დ(ა)	წყარო-ებ-ად(ა)	—

წოდ.	წყარო-ვ (წყარო)	წყარო-ებ-ო	წყარო-ნ-ო
	მხოლ.	მ რ ა ვ ლ ო ბ ი თ ი	
		1	2
სახ.	რუ	რუ-ებ-ი	რუ-ნ-ი
მოთ.	რუ-მ, -მა	რუ-ებ-მა	რუ-თ(ა)
მიც.	რუ-ს(ა)	რუ-ებ-ს(ა)	„
ნათ.	რუ-ს(ა)	რუ-ებ-ის(ა)	„
მოქ.	რუ-თი	რუ-ებ-ით(ა)	—
ვით.	რუ-დ(ა)	რუ-ებ-ად(ა)	—
წოდ.	რუ-ო	რუ-ებ-ო	რუ-ნ-ო

	ა	ე	ი	ო	უ
სახ.	შოთა	პეტრე	გიორგი	ვანო	უტუ
მოთ.	შოთა-მ	პეტრე-მ	გიორგი-მ	ვანო-მ	უტუ-მ
მიც.	შოთა-ს	პეტრე-ს	გიორგი-ს	ვანო-ს	უტუ-ს
ნათ.	შოთა-ს	პეტრე-ს	გიორგი-ს	ვანო-ს	უტუ-ს
მოქ.	შოთა-თი	პეტრე-თი	გიორგი-თ	ვანო-თი	უტუ-თი
ვით.	შოთა-დ	პეტრე-დ	გიორგი-დ	ვანო-დ	უტუ-დ
წოდ.	შოთა	პეტრე	გიორგი	ვანო	უტუ

პარადიგმებში ნაჩვენებია არ არის ნართაული ა (რომელსაც ნ. მარმა ემფატიკური ხმოვანი უწოდა). იგი დღევანდელ ქართულში შეიძლება საკუთარ სახელებსაც დაერთოს მიც., ნათ., მოქ. და ვით.-ში (შოთასა და სხვა). ამას გარდა, არ არის აღნიშნული პარალელური ფორმა მოთხრობითში: შოთა-მა, პეტრე-მა და სხვ., რაც აუცილებელია ც(ა) ნაწილაკის დართვისას: შოთა-მაც.

როგორც ზემოთაც შევნიშნეთ (§ 65), პირის სახელებს ბრუნვის ნიშანი სახელობითში არა ჰქონიათ ძველად და არც დაუკარგავთ. საზოგადო სახელებს კი ყველას ჰქონდა და, როცა ის ხმოვან-ფუძიანებმა დაკარგეს, ამით გაუთანაბრდნენ პირის სახელებს. სამაგიეროდ პირის სახელებმა ბრუნვის ნიშნები შეიძინეს მოთხრობითსა და ნაწილობრივ წოდებითში და ამით ესენი გაუთანაბრდნენ საზოგადო სახელებს. ამას გარდა, პირის სახელები არ გაურბიან ნართაულ ხმოვანს, რომელიც ძველად მხოლოდ საზოგადო სახელთა კუთვნილება იყო. ასეთი გათანაბრების გამო გასაკვირი არ არის, რომ კილოებში ი-ც შეგვხვდეს სახელობითის ნიშნად ა-სთან და ო-სთან: შოთაი, მართაი, ვანოი, კატოი, და ვ – წოდებითის ნიშნად ა-სთან და ე-სთან: თორღავ (ყაზ., 260, 25), კობავ (ყაზ., 305, 22; 313, 36), პეპიავ (ჭავ., 315, 12), ზაქარიავ (ჭავ., 277, 3), პეტრევ (ჭავ., 275, 7), მინდიავ (ვაჟა, «გველის მჭ.»), მზიავ (იქვე), სანდუავ (იქვე) და სხვ.

შ ე ნ ი შ ვ ნ ა. მე-18 ს.-სა და მე-19 ს.-ის I ნახევარში, რამდენადმე შემდეგაც, ება და ობა-ზე გათავებული სახელები მრავლობითში არ იკვეცენ ა-ს: „მღვდელსა ვკითხე იქაური ვითარებაები“ (თეიმ. ბაგრატიონი, მოგზაურობა, 1936).

83. შერწყმულ სახელთა ბრუნება. შერწყმულ სახელთა და სახელზმნათა ერთი ჯგუფი უ-„და“-კავშიროდ არის შეერთებული: დედ-მამა, ცოლ-ქმარი, ცოლ-შვილი, და-

მმა, მიწა-წყალი, სვე-ბედი, სახლ-კარი, ტოლ-ამხანაგი, ტურა-მელა, სიგელ-გუჯარი, ფშავ-ხევსურეთი, გურია-სამეგრელო, ცივ-გომბორი, სმა-ჭამა, წვა-დაგვა, ტანჯვა-წვალემა, ჭრა-კერვა, წერა-კითხვა, მშიერ-მწყურვალე, არეულ-დარეული და მისთ. უმეტესად ორ-ორი სახელია ერთად შერწყმული, მაგრამ შეიძლება სამი და მეტიც იყოს: „ქვა-კლდე-ღრესთან“ (ჭავ., 245, 18). მეორე ჯგუფი წარმოადგენს არსებითის შეერთებას ზედსართავთან ან მიმდებარესთან: სულ-მოკლე, სულ-წასული, სულ-კურთხეული (§ 190).

შერწყმულ სახელთაგან მარტო უკანასკნელი მიიღებს ბრუნვისა და რიცხვის ნიშნებს, თანაც იმ წესით, როგორც ეს მისთვისაა ჩვეულებრივი ცალკე ბრუნების დროს. მაგალითი:

სახ.	ტოლ-ამხანაგ-ი	ქვა-კლდე-ღრე
მოთ.	ტოლ-ამხანაგ-მა	ქვა-კლდე-ღრე-მ, -მა
მიც.	ტოლ-ამხანაგ-ს(ა)	ქვა-კლდე-ღრე-ს(ა)
ნათ.	ტოლ-ამხანაგ-ის(ა)	ქვა-კლდე-ღრ-ის(ა)
მოქ.	ტოლ-ამხანაგ-ით(ა)	ქვა-კლდე-ღრ-ით(ა)
ვით.	ტოლ-ამხანაგ-ად(ა)	ქვა-კლდე-ღრე-დ(ა)
წოდ.	ტოლ-ამხანაგ-ო	ქვა-კლდე-ღრე-ო

ასეთივე სურათია მრავლობითშიც, რამდენადაც ასეთ სახელებს მრავლობითის წარმოების საშუალება აქვს; მაგ., შერწყმული საწყისები (ჭრა-კერვა და მისთ.) მრავლობითს ვერ აწარმოებენ.

შ ე ნ ი შ ვ ნ ა. თუ ორი სახელი „და“ კავშირითაა შეერთებული, თვითეული მათგანი ცალკ-ცალკე იბრუნვის: კალთა და უბე, კალთამ და უბემ, კალთასა და უბეს, კალთისა და უბის და სხვ. ჩვეულებრივ მოსალოდნელია: „კალთასა და უბეში“, მაგრამ გვხვდება პოეტური ლიცენცია: „თან დააქვს აურაცხელი მადლი კ ა ლ თ ა დ ა უ ბ ე შ ი“ (ვაჟა, I, 215, 4).

მ ხ ლ ე ბ ლ ი ა ნ ი ბ რ უ ნ ვ ე ბ ი

84. მხლებლის ღართმა. ბრუნვის ფორმა ქართულში შეიძლება მარტივად იყოს წარმოდგენილი, – მას არა ახლდეს რა. მაგრამ შეიძლება, რომ მას მოსდევდეს მხლებელი. ზოგ შემთხვევაში მხლებელი შეიძლება ისე მჭიდროდ დაუკავშირდეს სახელს, რომ ორივემ ერთი სიტყვა მოგვცეს. ჩვეულებრივ ამას მაშინ აქვს ადგილი, როცა მხლებელი უმარცვლოა ან ერთ-მარცვლიანი, იშვიათად მაშინაც, როცა ორ- და მეტ-მარცვლიანია.

სახელზე უშუალოდ დართულ მხლებლებში თანდებულები და ნაწილაკები გვხვდება, კავშირები და ნაწევრები კი – არა. თანდებულს დაირთავს ზოგიერთი ბრუნვა, ნაწილაკს კი – ყველა.

შ ე ნ ი შ ვ ნ ა. საქმის ვითარების ნათელსაყოფად მაგალითებად მოყვანილ სიტყვებში მხლებლები აქ დეფისით არის გამოყოფილი.

85. თანღეშლიანი სახელობითი. სახელობითი მარტოდენ ვით-ს დაირთავს, ისიც მხოლოდ თანხმოვნთან ფუძეებთან: მხეცი-ვით, მტრედი-ვით, ბატი-ვით. ეს „ვით“ უმეტესად მიცემითს დაერთვის (§ 86).

86. თანღეშლიანი მიცემითი. მიცემითის ფორმას დაერთვის თანდებულები: თან და ვით.

თან. მიწას-თან, ხეს-თან, ტრამვაის-თან, ეზოს-თან, რუს-თან; ლუკას-თან, პეტრეს-თან, აკაკის-თან, გიგოს-თან, დუტუს-თან და სხვ.

როგორც ამ მაგალითებიდან ჩანს, მიცემითის ნიშანი **ს** შენახულია ხმოვნიან ფუძეებთან. მაგრამ თანხმოვნიან ფუძეებთან ბრუნვის ნიშანი იკარგება: კარ-თან, გულ-თან, ცხენ-თან, ქვაბ-თან, დოქ-თან და მისთ. (§ 28,4). ბრუნვის ნიშნის დაკარგვა გამოწვეულია თანხმოვნების თავმოყრით: თუ ფუძეს ბოლოში ერთი თანხმოვანი აქვს, მაშინ თავს მოიყრის სამი თანხმოვანი: ფუძის ბოლოკიდური, ბრუნვის ნიშანი და თანდებულის თავკიდური. თუ ფუძეს ორი ან მეტი თანხმოვანი აქვს ბოლოში, მაშინ ერთად დაჯგუფებულ თანხმოვანთა რიცხვი სათანადოდ გაიზრდება: გულ-ს-თან, სახლ-ს-თან, ცეცხლ-ს-თან და მისთ. გამოთქმის გაადვილების მიზნით ენამ ხელი აიღო ისეთ ელემენტზე, ურომლისობა აზრის გაგებას ხელს არ უშლის.

„თან“ მიღებულია „თანა“-საგან, რომელიც დღესაც იხმარება **ც** ნაწილაკის დართვით: ხესთანა-ც, წყაროსთანა-ც.

ვით. დაერთვის როგორც ხმოვან-ფუძიანს, ისე თანხმოვან-ფუძიან სახელს, მაგრამ აუცილებლად გავრცობილ ფორმას: ბიჭსა-ვით, ძმასა-ვით, მოყვარესა-ვით, წყაროსა-ვით, რუსა-ვით; ლუარსაბსა-ვით, მართასა-ვით, პეტრესა-ვით, გიორგისა-ვით, ნატოსა-ვით, უტუსა-ვით და მისთ.

თანხმოვან-ფუძიან სახელებთან „ვით“ სახელობითსაც უკავშირდება (§ 85).

შ ე ნ ი შ ვ ნ ა. „ვით“-ს ზოგჯერ ნათესაობითსაც უკავშირებდნენ. „სისხლისავით წითელი ენა“ (ყაზ., 290, 33), „მწვანე ხავერდისავით ჯეჯილის ყდა“ (ჭავ., 274, 29), „თურაშაულ ვაშლისავით“ (ჭავ., 334, 15), „ფოსტის ცხენისავით მათრიე“ (ჭავ., 375, 22) და სხვ. სალიტერატურო ენამ ასეთ ფორმებზე საბოლოოდ აიღო ხელი.

87. თანდებულის ნათესაობითი. ნათ. ბრუნვას ერთვის თანდებულები: **თვის, გან, კენ, ებრ, თანავე, დამი.** ეს თანდებულები შეიძლება დაერთოს როგორც გავრცობილს, ისე გაუვრცობელ ფორმას:

თვის: ქალაქის-თვის, დედის-თვის, მეზაღის-თვის, ოქროს-თვის, რუს-თვის; დავითის-თვის, ელენეს-თვის, გიორგის-თვის, კატოს-თვის, დუტუს-თვის; ნართაული ა-ს ხმარებით: დედისა-თვის, გიორგისა-თვის და სხვ.

გან: რკინის-გან, მოწაფის-გან, ხის-გან, მიწის-გან და სხვ.; ნართაული ხმოვნით: რკინისა-გან, მოწაფისა-გან, ხისა-გან, მიწისა-გან და სხვ. „ერთი ხისაგან ნიჩაბიც გამოვა და ბარიცო“ (ანდ.).

კენ: ტყის-კენ, ცის-კენ, ქალაქის-კენ, სოფლის-კენ და მისთ. (აგრეთვე: ტყისა-კენ, ცისა-კენ, ქალაქისა-კენ, სოფლისა-კენ და მისთ.).

ვაჟა-ფშაველას ნაწერებში **კენ**-ის ნაცვლად ხშირად გვხვდება **კე, კ:** მთებისკე (I, 33, 32), ხალხისკე (III, 81, 30), ცეცხლისკე (იქვე, 268,12), მტრისაკე (იქვე, 189,36), იმათკე (იქვე, 197,8); ცისაკ (I, 10, 16) და სხვ.

ებრ: ბატის-ებრ, ზღვის-ებრ, თიხის-ებრ და სხვ.; ეს თანდებული ზოგჯერ პირდაპირ ერთვის ფუძეს: ლომ-ებრ, სხვ-ებრ (ხმოვნის შეკვეცით) და სხვ.

თანავე: ეს თანდებული რთულია: **თანა**-ს **ვე** ნაწილაკი ახლავს. **თანა** იგივეა, რაც **თან** (ოღონდ ძველი ფორმით), რომელიც, როგორც ვნახეთ (§ 86), მიცემითს ერთვის, **თანავე** კი –

ნათესაობით. ჩვეულებრივია მისი ხმარება საწყისთან დ რ ო ი ს გადმოცემის მიზნით: მოსვლის-თანავე, გაკვეთილის დაწყების-თანავე, მატარებლის გაჩერების-თანავე და მისთ.

დამი: ეს არის რთული თანდებული (და-მი), რომელიც ძველად მეორე პირის ნაცვალსახელებს ერთოდა: შენდამი („თუალნი ყოველთანი შენდამი ესვენ, უფალო“), თქუნდამი, მაგრამ: მისა, მათ(დ)ა მიმართ. პირველი პირის ნაცვალსახელთან მი-ს მო ენაცვლებოდა: ჩემდა-მო, ჩუენდა-მო. არსებით სახელებთან ნათ. ბრუნვის ფორმას ერთოდა „მიმართ“: უფლისა მიმართ. ამ ფორმათა კონტამინაციის ნიადაგზე შემუშავდა (-ის-და-მი →) -ისა-დმი: ამხანაგისადმი, მეზობლებისადმი, მიმართვა მოსახლეობისადმი და მისთ.

შ ე ნ ი შ ვ ნ ა. მარტო და შემონახულია ისეთ გამოთქმებში, როგორიცაა: თავისდა-თავად, მე ჩემდა თავად (= მე ჩემის მხრით), იმისდა მიხედვით, ამისდა მიუხედავად, „თავისდა კვალად“ (ყაზ., 346,1 = თავისი მხრით), „ამისდა კვალად“ (ყაზ., 302,29), „მთის ჩვეულებისდა კვალად“ (ყაზ., 299, 12).

88. თანდებულისანი მოქმედებითი. მოქმედებით ბრუნვას ერთვის თანდებული **ურთ:** ცოლ-შვილით-ურთ, მეგობრებით-ურთ, ფესვით-ურთ და მისთ.

ასეთი ფორმის ნაცვლად ამჟამად ხშირად იხმარება **იან** სუფიქსიანი წარმოება ვით. ბრუნვის ფორმით: ცოლ-შვილიანად, მეგობრებიანად, ფესვიანად და მისთ.

შ ე ნ ი შ ვ ნ ა. ზოგიერთი თანდებული შეეზარდა ბრუნვის ფორმას და ახალი ბრუნვები წარმოიშვა (ნ. ლოკალური ბრუნვები, §§ 90–96).

89. ნაწილაკიანი ბრუნვები. ბრუნვის ფორმას შეიძლება ახლდეს ნაწილაკები: **ც (ცა), ღა, მე, ვე (ვ), მეთქი, თქო, ო, ოდე, მც(ა)** და სხვ. ამათგან ზოგი მარტო სახელებს ერთვის, ზოგი კი – ყოველგვარ სიტყვას. **ოდე** მარტო რიცხვითებს ერთვის. ნაწილაკი სახელს დაერთვის საზოგადოდ ბრუნვის ნიშნის შემდეგ. მაგრამ ნაწილაკი შეიძლება შეეზარდოს ფუძეს და მის ნაწილად იქცეს. ამ შემთხვევაში, რა თქმა უნდა, ბრუნვის ნიშნები სულ ბოლოს მოვა. ამას ადგილი აქვს ჩვეულებრივ ნაცვალსახელებთან, რამდენადმე აგრეთვე რიცხვითებთანაც და ისიც გარკვეული ნაწილაკების დართვისას.

ნაწილაკი ყველა ბრუნვის ფორმას შეიძლება დაერთოს, თვით წოდებითაც კი, მაგრამ უკანასკნელს ისეთი ნაწილაკი ერთვის, რომელსაც საყოველთაო გამოყენება აქვს: სახელებსაც მოუდის, ზმნებსაც, ზმნიზედებსაც; ასეთია, მაგ., სხვათა სიტყვის **ო**. წოდებითი საზოგადოდ ნაკლებად მიიღებს ნაწილაკს. «ვეფხისტყაოსნის» „ბროლო და ლალო, ორო-ვე“ პოეტის შემოქმედების ნაყოფია. ნათესაობითის ფორმას ნაწილაკი უშუალოდ გარკვეულ შემთხვევებში ერთვის („ლუარსაბს აწყენინა, მაგრამ შემდეგ ლუარსაბისავე გული მოიგო“), უმეტესად კი – თანდებულის შემდეგ: ლუარსაბისთვისაც, ლუარსაბისგანაც და სხვა. მაგალითები:

სახ.	კაცი-ც	კაცები-ც	კაცნი-ც(ა)
მოთ.	კაცმა-ც	კაცებმა-ც	კაცთა-ც(ა)
მიც.	კაცსა-ც	კაცებსა-ც	„
ნათ.	კაცისა-ც	კაცებისა-ც	„
მოქ.	კაცითა-ც	კაცებითა-ც	—
ვით.	კაცადა-ც	კაცებადა-ც	—
წოდ.	—	—	—

სახ.	კაცი-ვე	სამი-ღა	რძალი-ო
მოთ.	კაცმა-ვე	სამმა-ღა	რძალმა-ო
მიც.	კაცსა-ვე	სამსა-ღა	რძალსა-ო
ნათ.	კაცისა-ვე	სამისა-ღა	რძლისა-ო
მოქ.	კაცით-ვე	სამით-ღა	რძლითა-ო
ვით.	კაცად-ვე	სამად-ღა	რძლად-ო
წოდ.	—	—	რძალო-ო

ც (ცა) ნაწილაკის დართვისას სახელს აუცილებლად ხმოვანი უნდა ბოლოში. იგივეა უმარცვლო **მც** ნაწილაკთანაც და რამდენადმე აგრეთვე **მე, ვე** ნაწილაკებთან. ამიტომ აღდგება ხოლმე ნართაული ხმოვანი ან ძველი ფორმა, რომელსაც ხმოვანი ჰქონდა ბოლოში: დედამ, მაგრამ: დედამა-ც; დედას ან დედასა, მაგრამ აუცილებლად: დედასა-ც; შავად, მაგრამ: შავადა-ც; ეს, მაგრამ: ესე-ც; ის, მაგრამ: ისი-ც; ძმასთან, მაგრამ: ძმასთანა-ც; წყალზე, წყალზეც, მაგრამ: წყალზედ, წყალზედა-ც და მისთ.; ეს, მაგრამ: ესე-ვე და სხვ.

მაერთებელი ხმოვანი თუ არ არის, ზოგიერთ შემთხვევაში (მაგ., თანდებულთან) ის შეიძლება განვითარდეს: დისგან, მაგრამ: დისგანა-ც; ჩემთვის, მაგრამ: ჩემთვისა-ც; ტყისკენ, მაგრამ: ტყისკენა-ც და მისთ. უხმოვნოდ დართვა ჩვეულებრივი იყო ძველად („დისაგან-ცა უფრო დესი“: «ვეფხ.»), და იშვიათად შეიძლება ახლაც შეგვხვდეს: დისგან-ც.

თანდებულიან სახელს ნაწილაკი ბოლოს მოუდის: ძმის-თვის-ვე, მეზობელ-თანა-ც და სხვ.

სხვათა სიტყვის **ო** სულ ბოლოს მოუდის სახელს: „ზოგი მგლის-კენა-ცა-ო“.

ლ ო კ ა ლ უ რ ი ბ რ უ ნ ვ ე ბ ი

90. ცოტა რამ ქართული ენის შესწავლის ისტორიიდან. ქართულ ბრუნვათა ფორმებს ყოველთვის ერთნაირად არ უყურებდნენ. იყო დრო, როცა მოთხრობითის ფორმა ბრუნვად არ მიაჩნდათ. ამ აზრისანი იყვნენ მეტად ცნობილი პირები: აკად. მ. ბ რ ო ს ე და პროფ. დ. ჩ უ ბ ი ნ ა შ ვ ი ლ ი, რომლებიც პეტერბურგში მოღვაწეობდნენ. მაგრამ ასეთი შეხედულების წინააღმდეგ გაილაშქრეს ჩვენში 1853 წ. დ. ყ ი ფ ი ა ნ ი ს მეთაურობით. ამის შესახებ საინტერესო ცნობები მოჰყავს პროფ. ა. ც ა გ ა რ ე ლ ს ამ წიგნში: *Сведения о памятниках груз. письменности*, вып. III, გვ. 54 და შემდ. ამჟამად არავის მოუვა ფიქრად, ამტკიცოს, რომ მოთხრობითის ფორმა ბრუნვის ფორმა არ არისო.

ჩვენს დროსაც ეჭვი გამოთქვს ერთი ბრუნვის შესახებ: ა. ჩ ი ქ ო ბ ა ვ ა მ და ვ. თ ო ფ უ რ ი ა მ გაიზიარეს ზოგიერთი ენათმეცნიერის მიერ გამოთქმული შეხედულება, თითქო წოდებითის ფორმა ბრუნვის ფორმა არ იყოს. აქ არ გამოვუდგები იმის მტკიცებას, რომ ასეთი შეხედულება სიმართლეს არ შეეფერება. მივუთითებ მხოლოდ ჩემს წერილზე, სადაც გარკვეულია საქმის ნამდვილი ვითარება („წოდებითი ფორმის ადგილისათვის გრამატიკაში“ საქ. სსრ-ის მეცნიერებათა აკადემიის მოამბე, III, № 5). მიუხედავად ამისა, ა. ჩიქობავას წოდებითი არ შეუტანია ბრუნვებში („ქართული ენის ზოგადი დახასიათება“: ქართული ენის განმარტებითი ლექსიკონი. I, 1950).

91. ბრუნვის მოშლისა და ბაჟენის პირობები. ცოცხალ ენაში ბრუნვათა რაოდენობა მუდმივ ერთი და იგივე არ არის: ისტორიული განვითარების გარკვეულ პირობებში შეიძლება რომელიმე ბრუნვა მოიშალოს და მისი ფუნქციები სხვა ბრუნვას (ან სხვა ბრუნვებს) გადაეცეს. ისიც შეიძლება, რომ ენას სახელის განსხვავებულ ბრუნვის ფორმათაგან ყველა დაეკარგოს და ერთიდა შერჩეს. ამ შემთხვევაში ბრუნვის კატეგორია სულ მოიშლება. მაგრამ ისიც შესაძლებელია, რომ სხვა პირობებში ახალი ბრუნვები წარმოიშვას.

როდის შეიძლება მოიშალოს რომელიმე ბრუნვა? – მაშინ, როცა ის დაკარგავს სხვა ბრუნვათაგან განსხვავებულ ფორმას და ამ ფორმასთან დაკავშირებულ ფუნქციას (ან ფუნქციებს). როდის შეიძლება გაჩნდეს ახალი ბრუნვა? – მაშინ, როცა ერთისა და იმავე ლექსიკური მნიშვნელობის ფორმებს შორის სახელს გაუჩნდება ისეთი, რომელიც განსხვავებული იქნება სხვებისგან როგორც ბგერათა შედგენილობით, ისე დანიშნულებით, ე. ი. ფორმითაც და ფუნქციითაც.

92. ლოკალურ ბრუნვათა წარმოშობის მიზეზი. ზოგიერთი თანდებული მჭიდროდ შეეხარდა ბრუნვის ფორმას. თანაც ფონეტიკური წესების გავლენით ისეთი ცვლილება მოხდა, რომ წაიშალა მზღვარი ბრუნვის ნიშანსა და თანდებულს შორის. ამის წყალობით შეიქნა საფუძველი, რომ სახელის ფუძეზე დართული ელემენტი მთლიანად ბრუნვის ნიშნად ყოფილიყო გაგებული. ასეთი ამბავი მოხდა სამ ბრუნვაში: მოქმედებითსა, ვითარებითსა და მიცემითში, რის შედეგადაც მივიღეთ სამი ახალი ბრუნვა: გამოსვლითი, მიწევნითი და სადაობითი, რომელთაც **ლოკალურ** (ადგილობრივი) ბრუნვათა ფუნქციები აქვთ მოპოვებული.

93. გამოსვლითი (დაწყებითი). გამოსვლითი ეწოდება ბრუნვას, რომელიც მიგვითითებს რომელიმე პუნქტიდან გამოსვლას. ეს პუნქტი შეიძლება იყოს როგორც სივრცეში, ისე დროში: სახლ-იდან, სოფლ-იდან, გულ-იდან, ხ-იდან, წყარო-დან, რუ-დან; ორშაბათ-იდან, კვირ-იდან, მაის-იდან, ამ წლ-იდან და მისთ.

გამოსვლითი ასეა წარმოდგარი: მოქმედ. ბრუნვას ძველად დაკისრებული ჰქონდა გამოსვლითის ფუნქცია. ეს ფუნქცია მას რამდენადმე ახლაც შემონახული აქვს მთის კილოებში: ხევსურეთით = ხევსურეთიდან, კახეთით = კახეთიდან, „თუშეთით მოსულ მზირია“ (ვაჟა, «ბახტრ.»), „შანშეს ქალი ვარ ბაჩლითა“ (იქვე, ბაჩლითა = ბაჩლიდან. **ბ ა ჩ ა ლ ი** სოფელია ფშავში). მაგრამ ამ ფუნქციისათვის საკმარისი არ აღმოჩნდა მარტივი ბრუნვის ფორმა და მას დაერთო თანდებული **გან**, წარმოდგა ასეთი ფორმები: სახლით-გან, გულით-გან, კახეთით-გან და მისთ. თანდებულის თავკიდურის გავლენით წინა თანხმოვანი გამჟღერდა: გულიდ-გან (§ 26). შემდეგ მათი ურთიერთ შეგუების ნიადაგზე დაიკარგა **გ** და მივიღეთ ფორმა: გულიდან. სად არის აქ სახელის ფუძე? – **გულ**. სადღაა ბრუნვის ნიშანი? ეხლა ბრუნვის ნიშანია მთლიანად **იდან**, ვინაიდან ის განუყოფელია; მართლაც,

ა) არ შეგვიძლია ვთქვათ, რომ **ი** იყოს ბრუნვის ნიშანი და **დან** თანდებული (**ი-დან**);

ბ) არც ასე შეგვიძლია დავანაწილოთ: **იდ-ან** და პირველში ბრუნვის ნიშანი დავინახოთ, მეორეში კი – თანდებული;

გ) არც ასეთი დაყოფა ივარგებს: **იდა-ნ**, ვინაიდან არც **იდა** არის ბრუნვის ნიშანი და არც **ნ** თანდებული.

დ) ვერც იმას ვიტყვით, რომ **იდან** მთლიანად თანდებული იყოს და ის ფუძეს ერთოდეს.

მაშასადამე, ფონეტიკური ფაქტორის ზეგავლენით **ით-გან**-ისაგან მიღებული **იდან** დღეს უკვე განუყოფელი აფიქსია. ეს აფიქსი იმავე რიგებში დგას, რაშიც ბრუნვის ნიშნები, ამიტომ ასეთი დასკვნა გამომდინარეობს: **იდან** დღეს ბრუნვის მაწარმოებელია. ეს ბრუნვაა გამოსვლითი. ოღონდ **იდან** თანხმოვნიანი ფუძეებისა და კვეცილ-ხმოვნიანი ფუძეების შემდეგ გვაქვს, უკვეცილ-ხმოვნიან ფუძეებს კი მის ნაცვლად **დან** მოუდის: წყარო-დან, კალო-დან, რუ-დან და მისთ. მაშასადამე, გამოსვლითი ბრუნვის ნიშანია **იდან** ან **დან**.

94. მიწვევნითი. მიწვევნითია ბრუნვა, რომელიც მიგვითითებს გარკვეულ პუნქტამდე მიწევნას სივრცესა თუ დროში: კახეთ-ამდე, ქალაქ-ამდე, გორ-ამდე, სოფელ-ამდე, სახლ-ამდე, წყარო-მდე, რუ-მდე, ორშაბათ-ამდე, მაის-ამდე, დეკემბრ-ამდე და სხვ. მისი ნიშანია **ამდე** (თანხმოვნიან ფუძეებთან) ან **მდე** (ხმოვნიან ფუძეებთან).

ამდე-ს და **მდე**-ს პარალელურად არსებობს აგრეთვე **ამდის** და **მდის**.

მიწვევნითი ასეა წარმოდგარი: ვითარებით ბრუნვას ძველად მიმართულებითის ფუნქციაც ჰქონდა (წარვიდა გალილუად = წავიდა გალილუას). მიწვევნითის გადმოსაცემად კი მას ერთოდა თანდებული **მდე** ან **მდის**¹, მიღებული იყო ჯგუფი **ად-მდე** (**ად-მდის**) ან **დ-მდე** (**დ-მდის**), სადაც ორ **დ**-ს მართო **მ** ჰყოფდა, რაც სიძნელეს ქმნიდა გამოთქმისათვის. ამიტომ პირველი **დ** დაიკარგა გამოთქმაში: უკვე X საუკუნის ძეგლებში მოგვეპოვება გამარტივების შემთხვევები: **-ამდე** (**-ამდის**). დღევანდელ ქართულში ხომ აღარსად არის პირველი **დ**. ამის გამო წაშლილია ყოველგვარი კვალი ბრუნვის ნიშანსა და თანდებულს შორის: ვერ ვიტყვით, რომ **ა** ბრუნვის ნიშანი იყოს და **მდე** (**მდის**) კი თანდებული, რადგანაც **ა**-ზე გათავებული სახელის ფორმა რომელიმე ბრუნვის ფუნქციით ცალკე არსად გვხვდება. ამიტომ დღეს **ამდე** (ხმოვნიან ფუძეებთან **მდე**) ან მისი ნაცვალი **ამდის** (**მდის**) უკვე ბრუნვის ნიშანია მთლად.

95. საღაოზიტი. საღაოზიტი ბრუნვა, რომელიც მიგვითითებს ადგილ-მდებარეობას. მისი ნიშანი ორი სახითაა წარმოდგენილი, ესენია: **ში** და **ზე**: წყალ-ში, გულ-ში, ქალაქ-ში, სოფელ-ში, ტყე-ში და სხვ.; წყალ-ზე, გულ-ზე, ქალაქ-ზე, სოფელ-ზე, ტყე-ზე და სხვ.

საღაოზიტი მიცემითისაგანაა წარმოშობილი, მასთან **შინა** ან **ზედა** თანდებულის შეზრდის ნიადაგზე. სანამ მიცემითს ჰქონდა ნართაული **ა**, მისი ნიშანი **ს** უზრუნველყოფილი იყო დაკარგვისაგან: წყალსა შინა, წყალსა ზედა. მაგრამ, როცა **ა** დაიკარგა, ბრუნვის ნიშანს უშუალოდ მოჰყვა თანდებული, უკვე ერთ მარცვლად ქცეული (**ში**, **ზე**). მივიღეთ ჯგუფები: **სში** და **სზე**, რომლებიც გამოსათქმელად ძნელია: წყალს-ში, წყალს-ზე. ამას შედეგად მოჰყვა მიცემითის ნიშნის დაკარგვა: წყალ-ში, წყალ-ზე (§ 28,4).

რადგანაც ბრუნვის ნიშნის დაკარგვის შემდეგ **ში** და **ზე** უშუალოდ ფუძეს ერთვის, ამიტომ მათ ისეთივე ფუნქცია მიიღეს, როგორიც ბრუნვის ნიშნებს აქვთ, ისინი ბრუნვის ნიშნები გახდნენ.

შ ე ნ ი შ ვ ნ ა 1. **ში**-ს და **ზე**-ს ფუნქცია განსხვავებულია. შეიძლება ითქვას, რომ აქ არსებითად ორი ბრუნვა გვაქვსო.

შ ე ნ ი შ ვ ნ ა 2. მიცემითი ბრუნვის ფორმა თავს იჩენს, როცა ორი სახელია „და“-თი შეერთებული: ქალაქსა და სოფელში; მთასა და ბარში.

¹ ამ თანდებულის შესახებ ნ. ჩემი „მდე თანდებულის გენეზისისათვის“; საქ. სსრ მეცნ. აკადემიის მოამბე, III, № 4.

შ ე ნ ი შ ვ ნ ა 3. თან-ის დართვისას ეკარგება მიცემითის ნიშანი თანხმომცემიან ფუძეებს (§ 86), მაგრამ ხმოვნიან ფუძეებთან ჯერ კიდევ შემონახულია ეს ნიშანი: კაც-თან, მაგრამ: მიწას-თან. ამიტომ აქ არ ისმის საკითხი ახალი ბრუნვის გამოყოფის შესახებ.

96. ლოკალურთა აღბილი ბრუნვათა რიგში. ლოკალურ ბრუნვათათვის ყველაზე უფრო შესაფერისი ადგილია წოდებითის წინ. მაშასადამე, ბრუნვათა რიგი, ლოკალურთა შეყვანის შემდეგ, ასეთი იქნება: სახ., მოთ., მიც., ნათ., მოქ., ვით., სად., გამ., მიწ., წოდ. მაგალითი:

მხოლ.		მ რ ა ვ ლ ო ბ ი თ ი	
		1	2
1. სახ.	ქალაქ-ი	ქალაქებ-ი	ქალაქ-ნ-ი
2. მოთ.	ქალაქ-მა	ქალაქებ-მა	ქალაქ-თ(ა)
3. მიც.	ქალაქ-ს(ა)	ქალაქებ-ს(ა)	„
4. ნათ.	ქალაქ-ის(ა)	ქალაქებ-ის(ა)	„
5. მოქ.	ქალაქ-ით(ა)	ქალაქებ-ით(ა)	—
6. ვით.	ქალაქ-ად(ა)	ქალაქებ-ად(ა)	—
7. სად.	ქალაქ-ში, -ზე	ქალაქებ-ში, -ზე	—
8. გამ.	ქალაქ-იდან	ქალაქებ-იდან	—
9. მიწ.	ქალაქ-ამდე	ქალაქებ-ამდე	—
10. წოდ.	ქალაქ-ო	ქალაქებ-ო	ქალაქ-ნ-ო

ლოკალურ ბრუნვათა ფორმები II მრავლობითს არ მოეპოვება.

ღამათებითი ცნობები ბრუნვისა და რიცხვის შესახებ

97. იმ ბრუნვის ნაშთი. უძველეს დროს ქართულ ენას უნდა ჰქონოდა ერთი ბრუნვა, რომელსაც იგ აწარმოებდა. ეს ბრუნვა უნდა ყოფილიყო ერთ-ერთი სახეობა მოქმედებითისა. მისი ფორმები ნაშთის სახითაა მოღწეული. ის ძვ. სალიტ. ქართულშიც ნაშთია: ღმრთივ სულიერი, „ცოცხლივ მკუდარ არს“ (I ტიმ. 5,6) და სხვა. მას ამჟამად ზმნიზედური გამოყენება აქვს. არსებითთაგან და ზედსართავთაგან ასეთი წარმოება იშვიათია: ძლივ (ჭავ., 316,37; უმეტესად ეხლა ს-ანის დართვით: ძლივს), მხარ-ილლივ (ყაზ., 88,39; 187,20), სამ-კუთხივ (ყაზ., 124,37), ოთხ-კუთხივ (ყაზ., 326, 2-3), „ცხადივ ამბობ, ადამიანო, თუ სიზმრივ?“ (ჭავ., 308,17), მარჯვნივ, მარცხნივ და სხვ.

ასეთ წარმოებას განსაკუთრებით ხშირად უარყოფით მიმდევობასთან ვხედავთ: „შავთვალამ ხმა-გაუცემლივ, შეუხედლივ გასწია“ (ყაზ., 150,33), „იმის შეუხედლივ“ (ყაზ., 234,1), გაუგებრივ (ყაზ., 253,5), უნებლივ (ჭავ., 321,15). უკლებლივ, უწყვეტლივ, დაუყოვნებლივ, შეუჩერებლივ, დღე-გამოუშვებლივ, ხმა-ამოუღებლივ და სხვ.

აღნიშნულ ფორმებს დღევანდელ ენაში თავისუფლად ენაცვლება მოქმედებითი, ვითარებითი ან სადაობითი: ერთ მხრივ – ერთი მხრით; ნება-უნებლივ (ყაზ., 167,13) – ნება-უნებლიედ (ყაზ., 215,21), „ცხადივ ამბობ, ადამიანო, თუ სიზმრივ?“ (ჭავ., 308,17) – „სიზმარში ხარ თუ ცხადივ“ (ჭავ., 398, 28-29), „ცხადივ თუ სიზმრად“ (ჭავ., 368,38).

98. ქართული ენის ერთი თავისებურება. ქართულ ენას შეუძლია აბრუნოს არა მარტო სახელი, არამედ ზმნაც, ზმნიზედაც, თანდებულიც, კავშირიც, ნაწილაკიც, შორისდებულიც, ე. ი. ყოველგვარი სიტყვა, მათ შორის ჩვეულებრივი სახელის რომელიმე ბრუნვის ფორმაც. მეტიც შეიძლება ითქვას: ქართულს შეუძლია აბრუნოს მთელი წინადადებაც კი. ქართული ენის ამ თავისებურებას უკვე ი ლ ი ა ჭ ა ვ ჭ ა ვ ა მ ე მ მიაქცია ყურადღება («აი ისტორია», ტ. V, 1927, გვ. 95).

99. სახელის ხელმეორედ ბრუნება. ხელმეორედ უფრო ხშირად ნათ.-სა და წოდ.-ში დაყენებული სიტყვა (ან სიტყვები) შეიძლება ვაბრუნოთ. ამისი მაგალითია: „მაგ გლეხს კი მ მ ა ო ს ეუბნება“ (ჭავ., «გლეხთა განთ. სც.»); სხვა მაგალითი: მახსოვს, ერთხელ მატარებელში ერთმა ქართლელმა ასე მიმართა ალერსით თავის 4-5 წლის ბავშვს: „აბა, შვილო, ღ ო რ ო ი იმდერეო“. თუ პირველ შემთხვევაში წოდებითის ფორმა მიცემითშია დაყენებული („მმაო“), მეორე შემთხვევაში სახელობითი გვაქვს („ღოროი“). თვითეული მათგანის ფუძე („მმაო“, „ღორო“) თავისთავად წოდებითია: იმისი სახელობითია „მმა“, ამისი კი – „ღორო-ი“. ასეთივე მაგალითია: „მისმა თ ა ვ ო ჩ ე მ ო მ ყურები წაიღო“. აქ კი „თავო ჩემო“ (სიმღერის სახელი) მოთხრობითშია დასმული (ნათ.-ის ხელმეორედ ბრუნების შესახებ: §§130,131,154).

ხელმეორედ ბრუნებით მიღებულია, სხვათა შორის, სადაობით-გამოსვლითი.

100. საღაოპით-გამოსვლითი. მთის კილოებში გვხვდება რთული ფორმა, რომელსაც ორი ბრუნვის მნიშვნელობა აქვს, – სადაობითისა და გამოსვლითისა: სადაობითის ფორმას ერთვის მოქმედებითის ით (გამოსვლითის ფუნქციით) და გვაქვს დაბოლოებანი: -ზეით, -შიით (ჩიით), რომელთა ფუნქციაა, ზედმიწევნით აღნიშნონ გამოსვლის პუნქტის ვითარება: **ბანზეით** = ბ ა ნ ზ ე იყოს და იქიდან: **ცხვარშიით** = ც ხ ვ ა რ შ ი იყოს და იქიდან. ასეთია, მაგ., ხევსურული ფორმები: სოფელშიით («წელიწდეული», 145,15) ან სოფელშიგით (იქვე, 187,8), კლდეშიგით (იქვე, 154,7), ქარქაშიგით (იქვე, 158,22). ასეთი ფორმები ლიტერატურაშიც შემოიტანა ვაჟა-ფშაველამ: „ცხენზეით არ ჩამომხდარა“ («გიგლია»), „დედათ ჯარზეით ამდგარი“ («ბახტრ.»), „აფშინას ხურჯინშიითა ტიკჰორა მააქვ ჩქარადა“ («გოგოთ. და აფშ.»), „თოფი ვაშიშვლე ჩულშიით“ («მონადირე»), „ვის ეწადება ღალატი სწორჩიით გამორჩეულსა“ («ბახტრ.»), „უკვენას ყურეშიითა კვენესის ხმა გამოდიოდა“ («დევების ქორწილი»). უკვენას ყურეშიითა = უკანა ყურიდან (შდრ. § 99).

100 ა. საღაოპით-მიწევნითი. იმავე მთის კილოებში გვხვდება ფორმები რომლებიც მნიშვნელობით სადაობით-მიწევნითია; ასეთია ხევსურული „ნახევარშიამდი“ («წელიწდეული», 160,25) და „ჭალაშიამდი“ (იქვე, 196,3).

101. ზმნის პირიანი ფორმის ბრუნება. სულხან-საბა ორბელიანი რკვევა-ს ასე ხსნის: „გარჩევასავით“. „გარჩევა“ სახელზმნაა და რა გასაკვირია, რომ მიცემითი ჰქონდეს (გარჩევასა-ვით), მაგრამ ააგლიჩე-ს შესახებ იმავე სულხანს ნათქვამი აქვს: „შეაგლიჯესავით“. „შეაგლიჯე“ კი ბრძანებითი კილოს ფორმაა მეორე პირისა. აი ეს ფორმა სახელის ფუნქციით არის აღებული, მიცემითშია დასმული და დართული აქვს „ვით“: შეაგლიჯესა-ვით. სხვა მაგალითი: „არც ეს ბესარიონ გაბაშვილის სიტყვებია ურიგო: ერთი მ ა ქ ე ს სჯობს ათას მ ქ ო ნ დ ა ს“ (ჭავ., «კაცია-ად.»). ამ მაგალითში „მაქვს“ ისე გვესმის, როგორც უნიშნო სახელობითი, „მქონდას“ კი უცილობლად ფორმითაც მიცემითია: მქონდა-ს (შდრ.: „ერთი ავტომობილი სჯობს ათას ურემს“, სადაც სახელობითის ფორმა ყველასთვის აშკარაა). კიდევ

მაგალითი: „ისევ მოჭორება ირჩივა არ ვიცის თქმასა“ (იქვე). აქ „არ ვიცის“ ნათესაობითშია დასმული (შდრ.: „სიმართლის თქმასა“).

ზემოთ მოყვანილ მაგალითებში ზმნას ყველგან თავისი ზმნური მნიშვნელობა შენახული აქვს, სახელად არის გააზრებული და რომელსამე ბრუნვაში დგას. მაგრამ შეიძლება, რომ ფორმას დაეკარგოს ზმნური მნიშვნელობა; მაგ., „მეწყინა“ და „მახარე“ ზმნური ფორმებია, მაგრამ, როცა ფშავში ამ ფორმებს ადამიანის სახელად ხმარობენ (მ ე წ ყ ი ნ ა ქალის სახელია, მ ა ხ ა რ ე – ვაჟისა), მაშინ ისინი სახელთა რიგებში დგანან: „მეწყინას ჰკითხეს“, „მახარემ მოიტანა“ და მისთ. (შდრ. § 80,5).

102. ზმნიზედი ბრუნება. ზმნიზედის სახელად გამოყენებისა და მისი ბრუნების კარგი მაგალითია: „თვალი და გული ხ ვ ა ლ ი ს კ ე ნ მიგვირბოდა, ხ ვ ა ლ ე ს ველოდით, ხ ვ ა ლ ე გვახსოვდა, ხ ვ ა ლ ე ს ვნატრობდით“ (ჭავ., «ნიკ.გოსტაშ.»). აქ „ხვალე“ სახელობითია, „ხვალეს“ მიცემითი, „ხვალისკენ“ კენ-დართული ნათესაობითი. მოთხრობითისათვის შეგვიძლია ძველი ქართულის მაგალითი დავიმოწმოთ: „ნუ ჰბრუნავთ ხვალისა, რამეთუ ხ ვ ა ლ ე მ ა ნ იზრუნოს თავისა თვისისა“ (მათ. 6,34), ხოლო ნათესაობითისთვის – ს. ორბელიანის ლექსიკონი: **ზეგ** – ხ ვ ა ლ ი ს ხვალ. „დ ღ ე ს ი თ გ ა ნ ცუდ ჩემი ღვინი ყოველი“ («ვეფხ.»). თანამედროვე ქართულში „დღეს“ ზმნიზედის ბრუნებისას ს ჩავარდნილია: დღე – დღისთვის, მაგრამ: დღეს – დღეისთვის.

შ ე ნ ი შ ვ ნ ა: ასევე შესაძლებელია სხვა მეტყველების ნაწილთა ბრუნებაც: „ბუნებაც ვ ა შ ა ს უძახის“ (ვაჟა, «გველის მჭ.»). „ვ ა ი ს გავეყარე და ვ უ ი ს შევეყარე“, ამბობს ქართული ანდაზა. აქ ვაი და ვუი სახელად გამოყენებული შორისდებულებია, რომლებიც მიცემით ბრუნვაშია დასმული.

103. წინადადების ბრუნება. წინადადების ბრუნებისას ყველა სიტყვა ერთ მთლიანობას ქმნის. „მეხი კი დაგეცა“, ცალკე აღებული, წინადადებაა, რომელიც შეიძლება ვაბრუნოთ: „მ ე ხ ი კ ი დ ა გ ე ც ა ს ა ც ზედ დაატანდა“ (ჭავ., «კაცია-ად.»). ი. გოგებაშვილის ერთი საყმაწვილო მოთხრობის სათაურია „იავნანამ რა ქნა“, რომელიც წინადადებაა. თუ ვთქვით: „ი ა ვ ნ ა ნ ა მ რ ა ქ ნ ა ს ავტორი ი. გოგებაშვილია“-ო, ეს იმას ნიშნავს, რომ თხზულების სათაური, რომელიც მთელი წინადადებაა, ჩვენ სახელის ფუნქციით ვიხმარეთ და ნათესაობითში დავსვით.

შ ე ნ ი შ ვ ნ ა. პირიანი ზმნა იქნება ნაბრუნები, ზმნიზედა თუ სხვა მეტყველების ნაწილი (§§ 101–103), წინადადებაში ისინი გამოყენებული იქნებიან როგორც სახელი, ე. ი. მათ ექნებათ რომელიმე სინტაქსური კატეგორიის ფუნქცია (ქვემდებარისა, პირდაპირი დამატებისა, ირიბი დამატებისა თუ სხვა).

104. თავისებურებანი მრავლობითის წარმოების დროს. როგორც ზემოთ არის აღნიშნული (§§ 64, 65, 77, 78), გარკვეული ჯგუფის სახელებს მრავლობითი ჩვეულებრივ არა აქვს. მაგრამ არის ხოლმე უჩვეულო შემთხვევები, როცა ამ საერთო წესის დარღვევას ვხედავთ, განსაკუთრებით ხელოვნურ ენაში, პოეზიაში.

105. პირის სახელები მრავლობითში. პირის სახელებს (ანდრო, თევლე და სხვ.) გარკვეულ შემთხვევებში შეიძლება მრავლობითიც ჰქონდეთ: „აკაკიებო, ბაკაკიებო“ (გრ. ორბ.); ასეთივეა გამოთქმები: „ასმათები ამჟამად ძნელად საპოვნელია“, „ლუარსაბები და დარეჯანები სამუდამოდ ჩაჰბარდნენ ისტორიას“, „დავითების პარტია“ და მისთ.

106. აბსტრაქტული სახელები მრავლობითში. აბსტრაქტული სახელები მრავლობითის ფორმით მხოლოდ პოეზიისა და სამეცნიერო ენის კუთვნილებაა. ამისი მაგალითებია: „ვეფხისტყაოსნის“ „სინატიფე-სიტურფენი“ (503), „სიფიციხენი“ (647), „გაქნევ კარგთა სიშმაგეთა“ (1375), „მე გავკვირვე ჭვრეტასა მის ყმისა სინაზეთასა“ (597), „მუნ იყო არ სიწყნარები“ (2179, ე. ი. არ-სიწყნარეები) და მისთ.

აბსტრაქტულმა სახელმა შეიძლება მნიშვნელობა იცვალოს და კონკრეტული შინაარსი მიიღოს, მაშინ, რა თქმა უნდა, რიცხვის გაგებას შეიძენს: სიმაგრე – სიმაგრეები, სიმაღლე – სიმაღლეები და მისთ. შეიძლება ასეთმა სახელმა ისეთი მოვლენა აღნიშნოს, რომ ის სხვადასხვა სახისა იყოს და დათვლა შეიძლებოდეს. მაშინ შესაძლებელი იქნება მრავლობითის წარმოება: სნეულებანი, სიძნელები და სხვ.

107. საწყისი მრავლობითში. საწყისისაგან მრავლობითის ფორმა შეიძლება პოეზიაში შეგვხვდეს. ამისი მაგალითებია „ვეფხისტყაოსნის“ ადგილები: „ამა ცეცხლისა დებანი“ (1479), „შეჰრჩეს ღაწვისა ბანანი“ (187), ბესიკის „აღარ შემზადა ლიქნები“, „რბენანი“, „კბენანი“ და სხვ.

თუ საწყისი მრავლობითის ადვილად იკეთებს, ისე რომ ხელოვნურობა არ ჩანდეს, ეს იმას ნიშნავს, რომ მას გაუწყვეტია კავშირი ზმნასთან და არსებითებში გადასულა: ლოცვა – ლოცვები, სხდომა – სხდომები, კრება – კრებები და სხვ. ისიც შეიძლება, რომ საწყისი მრავლობითს ვერ აწარმოებდეს, მაგრამ მაინც არსებითად იყოს ქცეული: შობა (დღესასწაუ.), აღდგომა (დღესასწაუ.) და სხვ. „არჩევა“ საწყისია, მაგრამ „არჩევანი“ აღარ არის საწყისი, არსებითია, ოღონდ ფორმით არის მრავლობითი, მნიშვნელობა კი მხოლობითისა აქვს; ამიტომ მრავლობითი მისგან არის ნაწარმოები: არჩევნები.

108. რიცხვითი სახელი მრავლობითში. რიცხვითებს მრავლობითი აქვთ, მაგრამ უშინაარსო, ფორმალური (§ 77). ჩვენთვის ერთია მნიშვნელობით: „გუშინ შ ვ ი დ ნ ი გურჯანელნი“ და „გუშინ შ ვ ი დ ი გურჯანელი“. რომ გავიგონოთ გურჯანელი, მივხვდებით, რომ ერთზეა საუბარი, ხოლო გურჯანელნი რომ გავიგონოთ, მივხვდებით, რომ საუბარი ერთზე მეტს ეხება. შვიდი და შვიდნი კი ასეთ განსხვავებას არ იძლევა. ნარიანი ფორმა (შვიდნი) მაინც შვიდს აღნიშნავს და არა მეტს ან ნაკლებს. ამიტომ მისი მრავლობითი დაცლილია გრამატიკული მრავლობითის შინაარსისაგან. სხვანაირად რომ ვთქვათ, შვიდნი „მრავლობითია“, მაგრამ ფორმალური და არა შინაარსეული.

ჩვეულებრივ რიცხვითი სახელის მრავლობითი ნარ-თანია (II მრავლობითია), გამონაკლისის სახით ებ-იანიც გვხვდება (I მრავლობითი), რა თქმა უნდა, პოეზიაში: „ესე სიტყვები ორები“ („ვეფხ.“, 1564), „უთხრა პასუხად ასჯერ ასები“ (ბესიკი) და მისთ.

შ ე ნ ი შ ვ ნ ა. თუ რიცხვითი სახელი ციფრის აღსანიშნავად არის გამოყენებული, ეს იმას ნიშნავს, რომ ის უკვე არსებითია: „ეთერს საგნებში სამი ოთხი აქვს და რვა ხუთი“. ასეთი მნიშვნელობით ის მრავლობითშიც იხმარება: „ქეთოს კი სულ ხუთ ები აქვს ჩამწკრივებული“.

109. ურიცხო არსებითი. არის რიგი არსებითი სახელებისა, რომლებიც მარტოდენ მხ. რიცხვის ფორმით იხმარება: ჰაერი, ხილი, სუნი, მტვერი, ნაცარი, ტვინი, ფურთხი, მეხი, თოვლი, თრთვილი, ნამი, ლამი (სილა), ქვიშა, ნაკელი და სხვ. არის ისეთებიც, რომლებიც ერთი მნიშვნელობით ურიცხოა, სხვა მნიშვნელობით კი – რიცხვიანი. „წყალი“ ურიცხოა, როცა ვლაპარაკობთ გარკვეულ სითხეზე, რომელსაც ვსვამთ; ითქმის:

„წყალს ვსვამ“, მაგრამ არ ითქმის: „წყლებს ვსვამ“. სამაგიეროდ ითქმის: „მინერალური წყლები“, რადგანაც აქ სხვადასხვა წყალი იგულისხმება: ბორჯომი, ნარზანი, ესენტუკი და სხვ. „წყალი“ მდინარესაც აღნიშნავს და ამიტომ შეგვიძლია ვთქვათ: „საქართველოში ბევრია წყლები“. რაც წყალზე ითქვა, ასეთი რამ შეგვიძლია ზოგ სხვა სახელზედაც ვთქვათ; ესენია: რკინა, სპილენძი, რძე, თაფლი, მარილი, ძმარი და სხვ. სოფლელი კაცისთვის არსებობს მარტო „მარილი“ (მხოლოდითის ფორმით), ქიმიკოსს კი „მარილებთან“ აქვს საქმე. „ქვა“ რიცხვიანი სიტყვაა (ქვა, ქვები), მაგრამ „შავი ქვა“, როგორც გარკვეული მადნის აღმნიშვნელი ტერმინი, ურიცხვია.

110. შორმას შინაარსი არ ახლავს. ზოგიერთი სახელი მრ.-ის ფორმით არის წარმოდგენილი, მაგრამ მრავლობითობის ფუნქცია აღარ აქვს. ასეთებია ეკლესიაში სახმარებელი წიგნების სახელები: ჟამ-ნ-ი, დავით-ნ-ი, ლოცვა-ნ-ი, მარხვა-ნ-ი, თვე-ნ-ი, კურთხევა-ნ-ი; სხვა სახელთაგან: თავ-ნ-ი (ძირითადი თანხა), დედა-ნ-ი (ორიგინალი). განსაკუთრებით ხშირია ასეთი ფორმები გეოგრაფ. სახელებში: რკო-ნ-ი, მსხლ-ებ-ი, კოშკ-ებ-ი, ქვ-ებ-ი, მოწამე-თა, ჩხიკვ-თა, ცაბაურ-თა და სხვ. (§ 171).

ამ სახელებს მრავლობითი რიცხვის გაგება არ ახლავს და ისე იბრუნვიან, როგორც სათანადო თანხმობან-ფუძიანი ან ხმოვან-ფუძიანი სახელები მხოლოდითში: „ჩაიხედა ლოცვანში“, „დაიწყო დავითნის კითხვა“, „თავნზე სარგებელი დაუმატა“, „დედნიდან გადმოიწერა“, „რკონის სიგელი“, „კოშკების გზა“, „ჩხიკვთის ბოლოს“ და მისთ. როგორც ვხედავთ, ამ მაგალითებში მრავლობითის ნიშნები შეზრდია ფუძეს და მისი ნაწილი გამხდარა. „დედანი“ და „არჩევანი“ იკუმშებიან კიდევ და აშკარად მხოლოდითის ფორმად ქცეულან: მრავლობითში გვაქვს: დედნები, არჩევნები („არჩევანი“ წარმოშობით საწყისია, § 107). ასეთივეა აგრეთვე „წმინდანები“ (ყაზ., «ელგუჯა»)

111. უცხო წარმოშობის სახელი მრავლობითის ფორმით. არის შემთხვევები, რომ უცხო წარმოშობის სახელი მრავლობითის ფორმით იყოს შემოსული ქართულში, მაგრამ აქ ის ისე იყოს გაგებული, როგორც მხოლოდითი: ბანოვან-ი (სპ. ბანუ „ქალბატონი“, ბანუ- ან „ქალბატონები“), მარაო (არაბ. მხ. მირვაჰათ, მრ. მარჰვიჰ), ავეჯი (არაბ. მხ. ჰაჯათ, მრ. ჰავაიჯ = „საჭირო რამ“, სახმარი).

112. ორმაგი სუფიქსი მრავლობითში. სასაუბრო ენაში ხშირად გვხვდება ორმაგი სუფიქსი მრავლობითში. სალიტერატურო ენა ამას გაურბის, მაგრამ შეიძლება სადმე შეგვხვდეს: „ასამდინ მსურველი გამოვიდა ჩერქეზებთაგან, თუშებთაგან და დანარჩენ მთიელ ქართველებთაგან“ (ყაზ., 373,37–38), „სხვა დახოცილებთ შორის“ (ყაზ., 384,78), „ერთს იმ ბილიკებთაგანზედ“ (ყაზ., 293,24).

112 ა. ბამეორება. ზოგჯერ მრავლობითი რიცხვის მაგივრობას სახელის გამეორება ასრულებს: „სოფლად ბედურა ჩიტების გ უ ნ დ ი და გ უ ნ დ ი ტრიალებს“ (შ. მღვიმ., «ზამთარი»); „გ უ ნ დ ი და გ უ ნ დ ი ყვავილთა“ (ვაჟა, II, 207); „რ ა ზ მ ი და რ ა ზ მ ი ფიქრების“ (იქვე, 235).

მსაზღვრელი სახელები

113. ჯგუშები. ატრიბუტულ მსაზღვრელად შეიძლება გამოყენებულ იქნეს ყოველგვარი სახელი: არსებითი, ზედსართავი, რიცხვითი, ნაცვალსახელი, მიმდღობა (მოქმ. და ვნებ.), საწყისიც კი. როგორც აღნიშნულია უკვე (§ 58), ატრიბუტული მსაზღვრელის

ფუნქციით უპირატესად აღჭურვილია: ზედსართავი, რიცხვითი (რაოდენობითი და რიგობითი), ზოგიერთი ნაცვალსახელი (კუთვნილებითი და სხვ.) და ვნებითი გვარის მიმღეობა. ამიტომ აქ ჩამოვთვლით მხოლოდ ისეთ სახელებს, რომლებიც ჩვეულებრივ თავისთავად იხმარება, მაგრამ არა იშვიათად მსაზღვრელადაც გვხვდება. ასეთებია არსებითები და საწყისები.

114. არსებითი ატრიბუტულ მსაზღვრელად. არსებითთაგან პირველ რიგში უნდა მოვიყვანოთ ის სახელები, რომლებიც გამოყენებულია ზომისა, წონისა, საწყაოს და ფართობის ერთეულის აღსანიშნავად:

ზომისა: გოჯი, ციდა, მტკაველი, წყრთა, მხარი, ნაბიჯი, ადლი, სანტიმეტრი, მეტრი, კილომეტრი და სხვ.

წონისა: მისხალი, კვერცხი, გირვანქა, ლიტრა, ფუთი, გრამი, კილო (კილოგრამი), ტონა და სხვ.

საწყაოსი: ჭიქა, ბოთლი, ხელადა, ჩარეჩი (ჩარეჯა), თუნგი, დოქი, კოკა, ქვაბი, აბგა, ხურჯინი, ტომარა, კალათი, გოდორი, გიდელი, გუდა, კოდი, ორმო, ურემი, ვაგონი და სხვ.

ფართობისა: დღიური, ქცევა, ჰექტარი.

სხვადასხვა: ხელი, ღერი, ნაჭერი, ნატეხი, ძირი, ფრთა, უღელი, ცალი, წყვილი, კვერი, თავი, თოფი, კომლი და სხვ.

შ ე ნ ი შ ვ ნ ა. ზოგიერთი აქ მოყვანილი არსებითი სახელი წარმოშობით ზედსართავია ან მიმღეობა (დღიური, ნატეხი, ნაჭერი). „დღიური საზრდო“ – აქ ეს სახელი ზედსართავია.

როდესაც ჩამოთვლილი სახელები ატრიბუტული მსაზღვრელის ფუნქციით იხმარება, ჩვეულებრივია მათთან რიცხვითი სახელის დასმა წინ რაოდენობის აღსანიშნავად ¹ : 1 მტკაველი მიწა, 3 ადლი საჩოხე, 15 კილომეტრი გზა, 4 მისხალი ოქრო, 5 კვერცხი მატყლი, 6 გრამი წამალი, 7 ხელადა ღვინო, 1 ქვაბი რძე („ერთი მსუქან ბოზბაშში ამოვლებული პურის ლუკმა მთელ ქვაბ ჩიხირთმას მირჩევნია“, ჭავ., 359,7), „ერთი აბგა მწყერი“ (ჭავ., 349,4), 3 გიდელი ყურძენი, 8 გუდა ყველი, 3 ორმო ფეტვი, 4 ურემი შეშა, 12 დღიური სახნავი მიწა, „ერთი კარგი ხელი ტანისამოსი“ (ჭავ., 296,17), 3 ღერი სანთელი, 5 ნაჭერი საპონი, 10 ძირი ფუტკარი, 60 ფრთა ქათამი, 6 უღელი ხარ-კამეჩი, 3 თავი საჭმელი, 2 თოფი მაუდი, 25 კომლი კაცი და მისთ. „ნათლიმამამ ნახევარი ლიტრა კალმახი მოართვა“ (ჭავ., 400,33).

სხვა მაგალითები: ზღვა სიყვარული, ქვა გული, მუშა ქალი, ლუკმა პური.

ჩვეულებრივია მსაზღვრელად აგრეთვე პ რ ო ფ ე ს ი ი ს აღმნიშვნელი სახელები: მუშა, მასწავლებელი, ექიმი, მჭედელი, ხარაზი, მეზაღე, ვაჭარი და სხვ. ამავე რიგისაა წ ო დ ე ბ ა თ ა და თ ა ნ ა მ დ ე ბ ო ბ ა თ ა სახელებიც: გლეხი, აზნაური, თავადი, გრაფი, მღვდელი, მარშალი, პროფესორი, დოცენტი და სხვ. და აგრეთვე მ ი მ ა რ თ ვ ი ს დროს სახმარებელი სიტყვები: ძია, დეიდა, ამხანაგი, ბატონი. მაგალითები: მუშა ბოქულაძე, პროფესორი მელიქიშვილი, ექიმი სინაიძე, მჭედელი ვანო, მეფე ერეკლე, მამიდა ასმათი, ამხანაგი პეტრე და სხვ.

115. საწყისი მსაზღვრელად. ატრიბუტულ მსაზღვრელად გამოყენებული საწყისი უმეტესად ოდენობის ერთეულის აღსანიშნავად იხმარება: „ერთი გ ა ბ მ ა აბრეშუმი“

¹ სიმოკლისათვის რიცხვითი სახელი ციფრით არის გადმოცემული.

(ჭავ., 345,33; 346,10), სამი გ ა ს რ ო ლ ა საფანტი, ერთი თ ი თ ზ ე გ ა დ ა ხ ვ ე ვ ა ძ ა ფი, ერთი ა ც მ ა ჩირი, სამი წ ვ ე ლ ა ყველი და სხვ. თუ მოყვანილი მაგალითების კითხვაა „რამდენი“ (რამდენი აბრეშუმი? რამდენი საფანტი?), სამაგიეროდ შემდეგ გამონათქვამს კითხვად „როგორი“ ეწყობა: „ამ ყ ე ლ ის ჭ რ ა მუშაობაში“ (ყაზ., 219,31; 222,1).

116. ორბზარი შეწყობა. მსაზღვრელი, ატრიბუტული იქნება ის, თუ მართული, ჩვეულებრივ წინ უძღვის საზღვრულს, მაგრამ იშვიათი არაა, რომ მოსდევდეს მას. ენა სხვადასხვაგვარად ეპყრობა მსაზღვრელს იმის მიხედვით, წინ არის იგი თუ უკან. წინ დასმის შემთხვევაშიც იმას ექცევა ყურადღება, უშუალოდ არის მსაზღვრელთან, თუ სხვა რამე სიტყვით არის გათიშული მისგან.

117. ტიპები. საზღვრულის წინ უშუალოდ მდგომი ატრიბუტული მსაზღვრელი ბრუნების დროს ორ ტიპს გვიჩვენებს: ერთს კიდევ შერჩენია ნიშნები ზოგ ბრუნვაში, მეორეს სრულიად დაჰკარგვია ეს ნიშნები და უბრუნველი გამხდარა. პირველ ტიპს ეკუთვნის თანხმოვან-ფუძიანი სახელები, მეორეს კი – ხმოვან-ფუძიანები.

I ტ ი პ ი

118. თავისებურებანი. თუ თანხმოვან-ფუძიანი სახელი უშუალოდ დგას საზღვრულის წინ, მთავარი მნიშვნელობა, ბრუნების თვალსაზრისით, საზღვრულს ენიჭება; ატრიბუტულ მსაზღვრელს კი რამდენიმე თავისებურება ახლავს:

ა) ბრუნვის ნიშნები აუცილებლად შენახულია სახ.-სა და წოდ.-ში და თითქმის ყოველთვის მოთ.-ში: დიდ-ი კაც-ი, დიდ-მა კაც-მა, დიდ-ო კაც-ო.

ბ) დანარჩენ ბრუნვებში ნიშნები მსაზღვრელს შეიძლება შეეკვეცოს მთლად ან ნაწილობრივ: სრულად ეკვეცება მიც.-სა და ვით.-ში, ნაწილობრივ კი – ნათ.-სა და მოქ.-ში.

გ) მიც.-სა და ვით.-ში სრული შეკვეცის გამო მიღებულია ფორმა, რომელიც იგივეა, რაც ფუძე: მიც. დიდ კაც-ს, ვით. დიდ კაც-ად.

დ) ნაწილობრივი შეკვეცა გულისხმობს მარტო თანხმოვნის ჩამოცლას: ნათ. დიდ-ი კაც-ის, მოქ. დიდ-ი კაც-ით. ამგვარად, თანხმოვანთა ჩამოკვეცის შემდეგ დარჩენილია ხმოვანი ი, რომელიც ნათ.-ში ის ნიშნის ნაშთია, მოქ.-ში კი ით-ისა: ი(ს), ი(თ). ამიტომ მიღებულია ორი ერთნაირი ფორმა (დიდ-ი, დიდ-ი), რომლებიც ემთხვევა სახელობითს, მაგრამ ისინი ყველა სხვადასხვაა წარმოშობით: სახ. დიდ-ი კაც-ი, ნათ. დიდ-ი(ს) კაც-ის, მოქ. დიდ-ი(თ) კაც-ით.

ე) ფუძის შეკუმშვა თითქმის აღარ ხდება. იქ, სადაც შეკუმშვაა მოსალოდნელი, ფუძე პირვანდელი სახითაა წარმოდგენილი: მ ა ლ ა ლ ი ხის, მ ა ლ ა ლ ი ხით, მაგრამ: მ ა ლ ა ლ ხედ. მაშასადამე, ნათ.-სა და მოქ.-ში გამოსავალია სახ.-ის ფორმა. დიალექტებში შეიძლება გამოწკლისები შეგვხვდეს: „ყვითლის სიმინდით დაავსო გოდრები ცარიელაო“ (ხალხ.) (ჩვეულებრივ ითქმის: ყვითელი სიმინდით).

ვ) რაც შეეხება მრ. რიცხვს, მის გამოხატვაში, თუ საზღვრული I მრ.-ის ფორმით არის ნახმარი, მსაზღვრელი არავითარ მონაწილეობას არ იღებს; ხოლო თუ II მრ.-ის ფორმით არის, მაშინ შეიძლება მსაზღვრელიც აწარმოებდეს მრ. რიცხვს ძველებური წესით.

საქმის ვითარების ნათელსაყოფად მაგალითებში მსაზღვრელთან ერთად საზღვრულიც მოგვყავს¹:

მხოლოებითი			I მრავლობითი	
სახ.	დიდ-ი	კაც-ი	დიდ-ი	კაც-ებ-ი
მოთ.	დიდ-მა	კაც-მა	დიდ-მა	კაც-ებ-მა
მიც.	დიდ	კაც-ს	დიდ	კაც-ებ-ს
ნათ.	დიდ-ი	კაც-ის	დიდ-ი	კაც-ებ-ის
მოქ.	დიდ-ი	კაც-ით	დიდ-ი	კაც-ებ-ით
ვით.	დიდ	კაც-ად	დიდ	კაც-ებ-ად
წოდ.	დიდ-ო	კაც-ო	დიდ-ო	კაც-ებ-ო

როგორც ვხედავთ, მსაზღვრელი I მრავლობითში იმგვარადვე „იბრუნვის“, როგორც მხოლოებითში. II მრავლობითში კი სხვა სურათია:

II მრავლობითი			II მრავლობითი	
სახ.	დიდ-ნ-ი	კაც-ნ-ი	მაღალ-ნ-ი	მთა-ნ-ი
ოთ.	დიდ-თ-ა	კაც-თ-ა	მაღალ-თ-ა	მთა-თ-ა
მიც.	„	„	„	„
ნათ.	„	„	„	„
მოქ.	_____	_____	_____	_____
ვით.	_____	_____	_____	_____
წოდ.	დიდ-ნ-ო	კაც-ნ-ო	მაღალ-ნ-ო	მთა-ნ-ო

119. ადრინდელი, ახალი, უახლესი. როგორც სხვა მრავალ შემთხვევაში, ისე აქაც, მსაზღვრელის ბრუნების დროს, დღევანდელი ქართული, ახალ ფორმებთან ერთად ადრინდელსაც გვიჩვენებს, უახლესსაც.

ადრინდელ ფორმად უნდა ჩაითვალოს სრული დაბოლოება ნათ.-სა და მიც.-ში, უახლესად კი – ბრუნვის ნიშნის ჩამოკვეცა ყველგან, სახ.-ისა და წოდ.-ის გარდა.

ადრინდელი			უახლესი	
სახ.	დიდ-ი	კაც-ი	დიდ-ი	კაც-ი
მოთ.	დიდ-მა	კაც-მა	დიდ	კაც-მა
მიც.	დიდ-ს	კაც-ს	დიდ	კაც-ს
ნათ.	დიდ-ის	კაც-ის	დიდ	კაც-ის
მოქ.	დიდ-ი	კაც-ით	დიდ	კაც-ით
ვით.	დიდ	კაც-ად	დიდ	კაც-ად
წოდ.	დიდ-ო	კაც-ო	დიდ-ო	კაც-ო

იგივეა I მრავლობითშიც.

უახლესი ფორმები, რომლებიც ხშირად გვხვდება პოეზიაში, და არც თუ იშვიათად პროზაში, თავისი ხასიათით ძალიან უახლოვდება II ტიპის წარმოებას. ზოგიერთი მწერალი (მაგ., ილია, ვაჟა) მიც.-სა და ნათ.-ში სრულ დაბოლოებას ამჯობინებს. მაგალითები ილია და ნ: ერთს კაცს, ერთს მშვენიერს ზაფხულის დილას, გამხმარს ბალახსა,

¹ აქ და ქვემოთ პარადიგმებში ლოკალური ბრუნვები არ არის შეტანილი.

დღევანდელს ამბავს, გამწარებულს და გაბოროტებულს გულსა, თორმეტს წელს, ერთს უშველებელს ბადიას, ორის დღის, ჩვენის შვილის, ტკბილის ლუკმის, ერთის ღამის, ოთხის წლის, აპრილებულის ცეცხლისაგან და სხვა. მაგალითები ვ ა ჟ ა დ ა ნ: ერთს ამბავს, ჩემს დროს, ამგვარს ვაჟკაცებს, დიდის ყალივნის წევასა და სხვ.

120. ანალოგიური წარმოება. ს ბერის ხმარებას მსაზღვრელის დაბოლოებად მიცემითსა და ნათესაობითში ისტორიული საფუძველი აქვს. ამ საფუძველზე შემუშავდა ანალოგიური წარმოება ორი სხვა ბრუნვისთვის: მოქმედებითისა და ვითარებითისთვის. ამ შემთხვევაში მოქმედებითი დაეყრდნო ნათესაობითს, ვითარებითი კი – მიცემითს:

მიც.	დიდ-ს	კაც-ს	დიდ-ს	კაც-ებ-ს
ნათ.	დიდ-ის	კაც-ის	დიდ-ის	კაც-ებ-ის
მოქ.	დიდ-ის	კაც-ით	დიდ-ის	კაც-ებ-ით
ვით.	დიდ-ს	კაც-ად	დიდ-ს	კაც-ებ-ად

მაგალითად მოყვანილი მსაზღვრელი („დიდი“) ზედსართავია. იგივე სურათი იქნებოდა, რომ მის ნაცვლად მოგვეყვანა რიცხვითი (ხ უ თ ი ამხანაგი), ზოგიერთი ნაცვალსახელი (ჩ ე მ ი ამხანაგი, რ ო გ ო რ ი ამხანაგი), მიმღეობა (ჩ ა ტ ე ხ ი ლ ი ხიდი, ა ს ა შ ე ნ ე ბ ე ლ ი სახლი, გ ა უ თ ა ვ ე ბ ე ლ ი საქმე).

ამგვარად, ს-მ მოქ.-ში თ-ს ადგილი დაიჭირა („დიდ-ითა წყალობ-ითა – დიდი-ს წყალობ-ით“), ვით.-ში – დ-სი (დიდ-ად წყალობა-დ – დიდ-ს წყალობა-დ). მაგალითები: „თქვენის ორის თვალითა“ (ჭავ., 395,13), „შენის ძუძუთი“ (ჭავ., 402,5), „ისეთის ღიმილით“ („სარჩობ.“), „შავის მიწით“ („ოთ. ქვრ.“), „თავისის ხელით“ (იქვე), „ჩემის თვალითა ნანახსა“ (ვაჟა).

121. საზღვრულის თავისებურება მსაზღვრელ არსებითთან. თუ საზღვრულ სახელთან შეწყობილია წონისა და სხვა საადრიცხვო ერთეულის სახელი, საზღვრული სახელი მრავლობითს ვერ აწარმოებს, რადგანაც მასთან ჩვეულებრივ რიცხვითიც არის შეწყობილი. რიცხვით სახელთან კი საზოგადოდ საზღვრული მხოლობითის ფორმით არის წარმოდგენილი: მწყერი – მწყრები, მაგრამ: 3 აბგა მწყერი; მიწა – მიწები, მაგრამ: 5 ჰექტარი მიწა; ხარი – ხარები, მაგრამ: 9 უღელი ხარი და მისთ. ბრუნების მაგალითები:

სახ.	ორ-ი	მისხალ-ი	ვერცხლ-ი	სამ-ი	ურემ-ი	შეშა
მოთ.	ორ-მა	მისხალ-მა	ვერცხლ-მა	სამ-მა	ურემ-მა	შეშა-მ
მიც.	ორ	მისხალ	ვერცხლ-ს	სამ	ურემ	შეშა-ს
ნათ.	ორ-ი	მისხალ-ი	ვერცხლ-ის	სამ-ი	ურემ-ი	შეშა-ის
მოქ.	ორ-ი	მისხალ-ი	ვერცხლ-ით	სამ-ი	ურემ-ი	შეშა-ით
ვით.	ორ	მისხალ	ვერცხლ-ად	სამ	ურემ	შეშა-დ
წოდ.	—	—	—	—	—	—

II ტ ი ვ ი

123. უბრუნველობის მიზეზი. საზღვრულის წინ დასმული ხმოვან-ფუძიანი ატრიბუტული მსაზღვრელი დღევანდელ სალიტერატურო ქართულში ჩვეულებრივ უბრუნველია. მას არც რიცხვი აქვს. ბრუნვისა და მრ. რიცხვის ნიშნები მხოლოდ საზღვრულს აქვს.

საზღვრულის წინ დასმულ ატრიბუტულ მსაზღვრელს საზოგადოდ ტენდენცია აქვს, უბრუნველი გახდეს. მაგრამ, თუ ამ ტენდენციამ მეტი ეფექტი ხმოვან-ფუძიან სახელებში მოგვცა, ვიდრე თანხმოვან-ფუძიანებში, ეს იმით აიხსნება რომ ხმოვან-ფუძიანებს თავისთავად ხმარებისასაც ნაკლებად აქვთ ბრუნვის ნიშნები, ვიდრე თანხმოვან-ფუძიანებს: სახ.-ში კარგა ხანია მათ დაკარგული აქვთ ნიშანი, წოდ.-შიც ხშირია ნიშნის სრულიად დაკარგვა; ერთად-ერთი ბრუნვა, სადაც შეიძლებოდა ხმოვან-ფუძიანი მსაზღვრელი თანხმოვნიანს ბოლომდე გაჰყოლოდა, მოთხრობითი იყო, მაგრამ აქ გადამწყვეტი როლი მარცვლიანობის საკითხს უნდა ეთამაშნა: თანხმოვნიან ფუძეებთან მოთხრობითის ნიშანი მარცვალს ქმნის (-მა), ხმოვნიანებთან კი – არა (-მ). ყველაზე მეტად ბრუნვის ნიშანთა შენახვის საშუალება ე-ზე გათავებულ სახელებს აღმოაჩნდათ, ისიც ნათ.-ში (და ანალოგიურად მოქ.-ში), მაგრამ ამ ჯგუფის სახელებმაც საერთო ტენდენციას აუბეს ფეხი: სახ.-ში ფუძის სახით წარმოდგენილი ფორმის ხმარება განაზოგადეს და უბრუნველი გახდნენ.

124. უბრუნველ მსაზღვრელ ზედსართავთა მავალითები.

ა-ფუძიანი მსაზღვრელი.

მ ხ ო ლ ო ბ ი თ ი			მ რ ა ვ ლ ო ბ ი თ ი	
სახ.	კოხტა	ქალ-ი	კოხტა	ქალებ-ი
მოთ.	„	ქალ-მა	„	ქალებ-მა
მიც.	„	ქალ-ს	„	ქალებ-ს
ნათ.	„	ქალ-ის	„	ქალებ-ის
მოქ.	„	ქალ-ით	„	ქალებ-ით
ვით.	„	ქალ-ად	„	ქალებ-ად
წოდ.	„	ქალ-ო	„	ქალებ-ო

იშვიათად შეიძლება ბრუნვის ნიშანსაც წავაწყდეთ მიც.-ში: „მონა-ს ქალთანა“ (ვაჟა, «ეთერი»). შეიძლება აგრეთვე, რომ, თუ ბრუნვის ნიშანს არა, მის ნაშთს მაინც შევხვდეთ ნათ.-ში ა-ფუძიან სახელებთან: „ჩემი თავი ერთ დროს წმინდი-გიორგის ჯვრად იყო შეფასებული“ (ჭავ., 267,12). წმინდი-გიორგის = წმინდ-ი(ს) გიორგის, მაშასადამე, ფუძე შეკვეცილია.

ე-ფუძიანი მსაზღვრელი.

მ ხ ო ლ ო ბ ი თ ი			მ რ ა ვ ლ ო ბ ი თ ი	
სახ.	მწვანე	მინდორ-ი	მწვანე	მინდვრებ-ი
მოთ.	„	მინდორ-მა	„	მინდვრებ-მა
მიც.	„	მინდორ-ს	„	მინდვრებ-ს
ნათ.	„	მინდვრ-ის	„	მინდვრებ-ის

მოქ.	„	მინდვრ-ით	„	მინდვრებ-ით
ვით.	„	მინდვრ-ად	„	მინდვრებ-ად
წოდ.	„	მინდვრ-ო	„	მინდვრებ-ო

ამგვარადვე იბრუნვის რიგობითი სახელი: მ ე ე ქ ვ ს ე დღე, მ ე ა თ ე კლასი და მისთ.
როგორც ვხედავთ, სახელობითის ფორმა განზოგადებულია ნათ.-ისა და მოქ.-ისთვის,
– ამ ბრუნვებში ფუძე არ იკვეცება.

ე-ფუძიან მსაზღვრელებში ზოგიერთ მწერალთან ჩვეულებრივია ბრუნვის ნიშანი ნათ.-ში (და ანალოგიურად განვითარებული ს მოქ.-ში) და, ამასთან ერთად, ფუძის შეკვეცაც; მწვანის მინდვრის, მწვანის მინდვრით; ცხარის ცრემლის, ცხარის ცრემლით და მისთ. „მწვანის ქათიბით კოხტაობს მთების კალთები ტყიანი“ (ვაჟა, «გოგოთ. და აფშ.»).

ი-ფუძიანი მსაზღვრელი.

მ ხ ო ლ ო ბ ი თ ი			მ რ ა ვ ლ ო ბ ი თ ი	
სახ.	კაი	კაც-ი	კაი	კაცებ-ი
მოთ.	„	კაც-მა	„	კაცებ-მა
მიც.	„	კაც-ს	„	კაცებ-ს
ნათ.	„	კაც-ის	„	კაცებ-ის
მოქ.	„	კაც-ით	„	კაცებ-ით
ვით.	„	კაც-ად	„	კაცებ-ად
წოდ.	„	კაც-ო	„	კაცებ-ო

მოწმობა ლიტერატურიდან: „დამიჯერა იმ კაი კაცმა“ (ჭავ., 270,34), „კაი ცხენს და კაი თოფს კაი საქმეში ახმარებდა“ (ჭავ., 335,15), „მე კაი ოსტატს გიშოვნი“ (ჭავ., 271,38), „შე კაი კაცო“ (ჭავ., 271,38).

შ ე ნ ი შ ვ ნ ა. „კაი“ მიღებული ჩანს „კარგ“-ისაგან; მაშასადამე, აქ ი წარმოშობით სახ. ბრუნვის ნიშანია, ფუძესთან შეზრდილი. გურულ კილოში ი ისევ ბრუნვის ნიშნად არის მიჩნეული, – მიც.-ში აღარ ჩანს: კას გეტყვი.

ი-ფუძიანი მსაზღვრელი.

მხოლოდობითი			მრავლობითი	
სახ.	უმთვარო	ღამე	უმთვარო	ღამეებ-ი
მოთ.	„	ღამე-მ	„	ღამეებ-მა
მიც.	„	ღამე-ს	„	ღამეებ-ს
ნათ.	„	ღამ-ის	„	ღამეებ-ის
მოქ.	„	ღამ-ით	„	ღამეებ-ით
ვით.	„	ღამე-დ	„	ღამეებ-ად
წოდ.	„	ღამე-ვ	„	ღამეებ-ო

გამონაკლისის სახით შესაძლებელია აქაც ვიპოვოთ ბრუნვის ნიშნიანი მაგალითი: „ჩოღროს გზას“ (ვაჟა, «ეთერი»).

შ-ფუძიანი მსაზღვრელი.

მ ხ ო ლ ო ბ ი თ ი			მ რ ა ვ ლ ო ბ ი თ ი	
სახ.	ცრუ	კაც-ი	ცრუ	კაცებ-ი
მოთ.	„	კაც-მა	„	კაცებ-მა
მიც.	„	კაც-ს	„	კაცებ-ს
ნათ.	„	კაც-ის	„	კაცებ-ის
მოქ.	„	კაც-ით	„	კაცებ-ით
ვით.	„	კაც-ად	„	კაცებ-ად
წოდ.	„	კაც-ო	„	კაცებ-ო

125. არსებითი სახელი ატრიბუტულ მსაზღვრელად.

მ ხ ო ლ ო ბ ი თ ი			მ რ ა ვ ლ ო ბ ი თ ი	
სახ.	მუშა	ქალ-ი	მუშა	ქალებ-ი
მოთ.	„	ქალ-მა	„	ქალებ-მა
მიც.	„	ქალ-ს	„	ქალებ-ს
ნათ.	„	ქალ-ის	„	ქალებ-ის
მოქ.	„	ქალ-ით	„	ქალებ-ით
ვით.	„	ქალ-ად	„	ქალებ-ად
წოდ.	„	ქალ-ო	„	ქალებ-ო

ზომისა, წონისა, საწყაოსა და მსგავს სახელებთან საზღვრულს მრავლობითი არა აქვს (შდრ. § 121).

სახ.	სამ-ი	ხელადა	ღვინო	რვა	ლიტრა	ერბო
მოთ.	სამ-მა	„	ღვინო-მ	„	„	ერბო-მ
მიც.	სამ	„	ღვინო-ს	„	„	ერბო-ს
ნათ.	სამ-ი	„	ღვინ-ის	„	„	ერბო-ს
მოქ.	სამ-ი	„	ღვინ-ით	„	„	ერბო-თი
ვით.	სამ	„	ღვინო-დ	„	„	ერბო-დ
წოდ.	—	—	—	—	—	—

უკანასკნელი მაგალითების მსგავსად უბრუნველია მსაზღვრელი საწყისიც: ერთი გ ა ბ მ ა აბრეშუმ-ი, ერთმა გ ა ბ მ ა აბრეშუმმა და შემდგომი.

126. დანართიანი სახელი. მსაზღვრელის ერთი სახეა **დანართი**, ე.ი. არსებითი სახელი, რომელიც მეორე არსებითს საზღვრავს, ჩვეულებრივ, საკუთარს. საკუთარი სახელი (საზღვრული) შეიძლება ერთი სიტყვა იყოს, ორი და მეტიც, მთელი წინადადებაც კი, თუ იგი სახელად არის გამოყენებული. ეს საკუთარი სახელი შეიძლება აღნიშნავდეს ადამიანს, სოფელს, ქალაქს, მდინარეს, გაზეთს, ჟურნალს, საზოგადოებას, გამომცემლობას, ხელობას, თანამდებობას, ტიტულს, ლიტერატურულ ნაწარმოებს (რომანს, მოთხრობას, პოემას, ლექსს, პიესას) და სხვ. დანართი შეიძლება წინაც მოექცეს საზღვრულს და შემდეგაც მოსდევდეს მას. წინ დასმის მაგალითებია: **პ რ ო ფ ე ს ო რ ი** მელიქიშვილი, **მ დ ი ნ ა რ ე** იორი, **ს ო ფ ე ლ ი** ჩარგალი, **გ ა ზ ე თ ი** „სოფლის ცხოვრება“, **მ ჭ ე დ ე ლ ი** ალექსი და მისთ. მეორე ადგილზე დასმის მაგალითებია: **თამარ** **მ ე ფ ე**, **ვახტანგ** **გ ო რ გ ა ს ა ლ ი**, **მოსე** **მ წ ე რ ა ლ ი** და მისთ.

რომელიმე კაცის გვარი მისი სახელის მიმართ აგრეთვე დანართი იქნება: გოგია უ ი შ ვ ი ლ ი, სეხნია ჩ ხ ე ი ძ ე, სულხან ო რ ბ ე ლ ი ა ნ ი და მისთ. დანართიან სახელთაგან ჯერ განვიხილოთ სახელისა და გვარის ბრუნება.

როცა სახელი და გვარი ერთად იხმარება წინადადებაში, სახელი უბრუნველია, ბრუნვის ნიშნებს გვარი მიიღებს:

სახ.	სულხან	ორბელიან-ი	აკაკი	წერეთელ-ი
მოთ.	სულხან	ორბელიან-მა	აკაკი	წერეთელ-მა
მიც.	სულხან	ორბელიან-ს	აკაკი	წერეთელ-ს
ნათ.	სულხან	ორბელიან-ის	აკაკი	წერეთელ-ის
მოქ.	სულხან	ორბელიან-ით	აკაკი	წერეთელ-ით
ვით.	სულხან	ორბელიან-ად	აკაკი	წერეთელ-ად
წოდ.	სულხან	ორბელიან-ო	აკაკი	წერეთელ-ო

ამგვარადვე იბრუნვის წარმომავლობისა, ხელობისა და თანამდებობის სახელი, რომელიც დანართად არის გამოყენებული და მსაზღვრელს მოსდევს; ასეთია; ბექა ო პ ი ზ ა რ ი, გოგია მ ე ჩ ო ნ გ უ რ ე, დავით რ ე ქ ტ ო რ ი და მისთ. ასეთივეა აგრეთვე დანართი, რომელიც საკუთარი სახელის ეპითეტია ან განსაზღვრავს მას რიგისა ან სხვა ნიშნის მიხედვით: დავით ა ღ მ ა შ ე ნ ე ბ ე ლ ი, დიმიტრი თ ა ვ დ ა დ ე ბ უ ლ ი, გიორგი ბ რ წ ყ ი ნ ვ ა ლ ე, მიქელ მ ო დ რ ე კ ი ლ ი, სოლომონ ბ რ ძ ე ნ ი, შოთა კ უ პ რ ი, ბაგრატ დ ი დ ი, ეფრემ მ ც ი რ ე, თეიმურაზ პ ი რ ვ ე ლ ი, ბაგრატ მ ე ო თ ხ ე, გიორგი მ ე ც ა მ ე ტ ე და მისთ.

სახ.	დავით	რექტორ-ი	ბაგრატ	მეოთხე
მოთ.	დავით	რექტორ-მა	ბაგრატ	მეოთხე-მ
მიც.	დავით	რექტორ-ს	ბაგრატ	მეოთხე-ს
ნათ.	დავით	რექტორ-ის	ბაგრატ	მეოთხ-ის
მოქ.	დავით	რექტორ-ით	ბაგრატ	მეოთხ-ით
ვით.	დავით	რექტორ-ად	ბაგრატ	მეოთხე-დ
წოდ.	დავით	რექტორ-ო	ბაგრატ	მეოთხე-ვ

როცა დანართად ნახმარი ხელობისა ან თანამდებობის აღმნიშვნელი სახელი საზღვრულის წინ არის, მაშინ, თუ იგი თანხმოვან-ფუძიანია, ნაწილობრივ I ტიპის მსაზღვრელებში დგას: რექტორ-ი დავით, რექტორ-მა დავითმა, რექტორ დავით-ს და შემდგომი (§ 119), და თუ ხმოვან-ფუძიანია, – II ტიპისაში, ე.ი. უბრუნველია: მეჩონგურე გოგია, მეჩონგურე გოგია-მ და შემდგომი (§ 124).

ამ რიგს მოსდევს უმეტესად ახალ ცნებათა გამომხატველი სახელები, რაც უთუოდ ევროპულ ენათა გავლენას უნდა მიეწეროს (განსაკუთრებით რუსულისას): პ რ ო ფ ე ს ო რ ი მელიქიშვილი, დ ო ც ე ნ ტ ი ხუნდაძე, ა კ ა დ ე მ ი კ ო ს ი ჯავახიშვილი, გ ა ზ ე თ ი „ბრძოლა“, გ ე ნ ე რ ა ლ ი ლესელიძე, კ ო ლ მ ე უ რ ნ ე ო ბ ა „განთიადი“, ა რ ტ ე ლ ი „შრომა“ და მისთ.

სახ.	პროფესორ-ი	მელიქიშვილ-ი	კომედია	გაყრა
მოთ.	პროფესორ-მა	მელიქიშვილ-მა	კომედია	გაყრა-მ
მიც.	პროფესორ	მელიქიშვილ-ს	კომედია	გაყრა-ს

ნათ.	პროფესორ	მელიქიშვილ-ის	კომედია	გაყრ-ის
მოქ.	პროფესორ	მელიქიშვილ-ით	კომედია	გაყრ-ით
ვით.	პროფესორ	მელიქიშვილ-ად	კომედია	გაყრა-დ
წოდ.	პროფესორ-ო	მელიქიშვილ-ო	კომედია	გაყრა-ვ

127. ღანართიანი სახელის ბრუნვის ზოგიერთი საპიტიხი. თუ დანართი ახლავს ისეთ სახელს, რომელიც ერთი სიტყვაა, მათი შეწყობა სახელობით ბრუნვაში ისედაც შეიძლება, რომ დანართი უძლოდეს, და ისედაც, რომ მოსდევდეს: ა) მ ე ფ ე თამარი, გ ა მ ო მ ც ე მ ლ ო ბ ა „მერანი“, გ ა ზ ე თ ი „ბრძოლა“; ბ) თამარ მ ე ფ ე, „მერან“ გ ა მ ო მ ც ე მ ლ ო ბ ა, „ბრძოლა“ გ ა ზ ე თ ი. როცა დანართი მეორე ადგილზეა, საკუთარი სახელი ფუძის სახით არის წარმოდგენილი (სახელობითის ი ჩამოშორდება თანხმოდვანზე გათავებულ ფუძეებს, ხმოვან-ფუძიანებში კი სახელობითი ბრუნვის ფორმა და ფუძე ერთია). რაც შეეხება სხვა ბრუნვებს, უფრო მარტივია, რომ დანართი მეორე ადგილზე იყოს: თამარ მ ე ფ ე, თამარ მ ე ფ ე მ, თამარ მ ე ფ ე ს, თამარ მ ე ფ ი ს და შემდგომი; „მერან“ გ ა მ ო მ ც ე მ ლ ო ბ ა, „მერან“ გ ა მ ო მ ც ე მ ლ ო ბ ა მ, „მერან“ გ ა მ ო მ ც ე მ ლ ო ბ ა ს, „მერან“ გ ა მ ო მ ც ე მ ლ ო ბ ი ს და შემდგომი; „ბრძოლა“ გ ა ზ ე თ ი, „ბრძოლა“ გ ა ზ ე თ მ ა, „ბრძოლა“ გ ა ზ ე თ ს, „ბრძოლა“ გ ა ზ ე თ ი ს და შემდგომი.

მაგრამ, თუ საკუთარი სახელი ორი ან მეტი სიტყვისაგან შედგება, თანაც სხვა ბრუნვის ფორმით არის მოცემული, ან თანდებული ახლავს, მაშინ სჯობს, დანართი სახელობითშიც მეორე ადგილზე იყოს, რომ სხვა ბრუნვების წარმოება გაადვილდეს: „ვაი ჭკუისაგან“ კ ო მ ე დ ი ა, „ვაი ჭკუისაგან“ კ ო მ ე დ ი ა მ, „ვაი ჭკუისაგან“ კ ო მ ე დ ი ა ს და შემდგომი; „ლენინის დროშით“ გ ა ზ ე თ ი, „ლენინის დროშით“ გ ა ზ ე თ მ ა, „ლენინის დროშით“ გ ა ზ ე თ შ ი და მისთ. სტილისტურად სჯობს ითქვას და დაიწეროს: „ხმა კახეთისა“ გაზეთი, „ხმა კახეთისა“ გაზეთის ფურცლებზე და მისთ.

დანართის მეორე ადგილზე დასმა აუცილებელი ხდება, თუ დანართს მსაზღვრელი (ან მსაზღვრელები) ახლავს, როგორც, მაგ., ამ შემთხვევაში: გოგებაშვილის მშვენიერი საყმაწვილო „იავნანამ რა ქნა“ მოთხრობა. აქ სამი მსაზღვრელია: გოგებაშვილის (მოთხრობა), მშვენიერი (მოთხრობა), საყმაწვილო (მოთხრობა), რომლებიც ბრუნების დროს თავ-თავის წესებს დაემორჩილება: ბრუნვის ნიშნებს მხოლოდ თანხმოდვანზე ფუძე-გათავებული „მშვენიერი“ მიიღებს, ისიც მხოლოდ ზოგ ბრუნვაში (§ 118):

სახ.	გოგებაშვილის	მშვენიერ-ი	საყმაწვილო	„იავნანამ რა ქნა“	მოთხრობა
მოთ.	„	მშვენიერ-მა	„	„	მოთხრობა-მ
მიც.	„	მშვენიერ	„	„	მოთხრობა-ს
ნათ.	„	მშვენიერ-ი(ს)	„	„	მოთხრობ-ის
მოქ.	„	მშვენიერ-ი	„	„	მოთხრობ-ით
ვით.	„	მშვენიერ	„	„	მოთხრობა-დ
წოდ.	„	მშვენიერ-ო	„	„	მოთხრობა-ვ

ამგვარივე წყობა აქვს და ბრუნვის ნიშნებსაც მსგავსადვე მიიღებს შემდეგი მაგალითები: პირველი ქართული მხატვრული „ქრისტიანე“ ფილმი, ფალიაშვილის ცნობილი „რისთვის მიყვარხარ“ რომანსი, საბჭოთა კოსმოსური „სოიუზ-4“¹ ხომალდი, საბჭოთა

¹ ითქმის: „სოიუზ-ოთხ“.

ავტომატური „ლუნა-20“¹ სადგური და მისთ. დანართი და საკუთარი სახელი ერთად უნდა იყოს, მათ არაფერი არ უნდა თიშავდეს.

დასასრულ, მოვიყვანოთ სამეცნიერო ლიტერატურასა და ტექნიკაში სახმარებელი გამოთქმები: „მეხურ“ ტერმინი, „კაც“ სიტყვა, „მოვიდა“ ზმნა, „მიწყალე“ ფსალმუნი, AB ხაზი, ABC სამკუთხედი, D კუთხე, E წერტილი, a რაოდენობა, n ხარისხი, x რიცხვი და მისთ.

სახ.	„მეხურ“ ტერმინ-ი	ABC	სამკუთხედი-ი	„კაც“ სიტყვა
მოთ.	„ ტერმინ-მა	„	სამკუთხედ-მა	„ სიტყვა-მ
მიც.	„ ტერმინ-ს	„	სამკუთხედ-ს	„ სიტყვა-ს
ნათ.	„ ტერმინ-ის	„	სამკუთხედ-ის	„ სიტყვ-ის
მოქ.	„ ტერმინ-ით	„	სამკუთხედ-ით	„ სიტყვ-ით
ვით.	„ ტერმინ-ად	„	სამკუთხედ-ად	„ სიტყვა-დ
წოდ.	„ ტერმინ-ო	„	სამკუთხედ-ო	„ სიტყვა-ვ

128. იმპერსონალიზმი. როგორც აღნიშნულია (§ 116), დღევანდელი ქართულის ნორმათა მიხედვით მსაზღვრელისა და საზღვრულის რიგი ჩ ვ ე უ ლ ე ბ რ ი ვ ასეთია: ჯერ მსაზღვრელი, მერმე კი საზღვრული (ტექნიკური გამოთქმა: მსაზღვრელ-საზღვრული). ამ შემთხვევაში სულ ერთია, თუ რას წარმოადგენს მსაზღვრელი: ატრიბუტულია და შეთანხმებულია საზღვრულთან ბრუნვაში (მ ა ღ ა ლ-ი სახლ-ი, ჩ ე მ-ი სახლ-ი, ა შ ე ნ ე ბ უ ლ-ი სახლ-ი), შეწყობილია მასთან უბრუნველად (ვ ი წ რ ო სახლ-ი, მ წ ვ ა ნ ე სახლ-ი, კ ო ხ ტ ა სახლ-ი), თუ მართულია და დამოკიდებულია მისგან ნათ. ბრუნვაში (ხ ი ს სახლ-ი, მ ე ბ ა ღ ი ს სახლ-ი). მაგრამ არ-იშვიათია შებრუნებული რიგიც – ჯერ საზღვრული, მერმე კი მსაზღვრელი (ტექნიკური გამოთქმა: საზღვრულ-მსაზღვრელი): სახლი მაღალი, სახლი ჩემი, სახლი აშენებული, სახლი მწვანე, სახლი ხისა, სახლი მეზღისა და მისთ.

ძველ ქართულში უკანასკნელი რიგი ჭარბობდა (საზღვრულ-მსაზღვრელი), ახალში კი – პირველი (მსაზღვრელ-საზღვრული). მაგრამ ძველ რიგს დღესაც ფართო გამოყენება აქვს, განსაკუთრებით პოეზიაში.

თუ მსაზღვრელ-საზღვრულის შემთხვევაში მსაზღვრელს იშვიათადლა აქვს შერჩენილი ნიშნები (§§ 118,119), სამაგიეროდ საზღვრულ-მსაზღვრელის შემთხვევაში ის ბრუნვიანი ხდება. ეს არის ოღონდ, რომ ასეთმა წყვილმა შეიძლება ყველა ბრუნვა ვერ აწარმოოს.

თუ დ ღ ე ვ ა ნ დ ე ლ ენაში გაბატონებულ ვითარებას ნორმად მივიჩნევთ, მაშინ საზღვრულ-მსაზღვრელი იქნება ინვერსიული რიგი (შებრუნებული რიგი), მაგრამ ი ს ტ ო რ ი უ ლ ი თვალსაზრისით ნორმაა საზღვრულ-მსაზღვრელი, ინვერსია კი – მსაზღვრელ-საზღვრული.

მეორე ადგილზე დასმული მსაზღვრელი სინტაქსური ფორმის მიხედვით შეიძლება იყოს შეთანხმებული ან მართულ-შეთანხმებული.

აღნიშნულთ გარდა მსაზღვრელი შეიძლება იყოს საზღვრულისაგან გათიშული ან სულ განმარტოებული.

129. შეთანხმებული მსაზღვრელი. თუ ატრიბუტული მსაზღვრელი (ზედსართავი, რიცხვითი ან მიმღეობა) მეორე ადგილზეა დასმული, ის საზღვრულთან ერთად იბრუნვის. სინტაქსური ვითარება, რომელსაც ადგილი აქვს ამ შემთხვევაში, არის

¹ ითქმის: „ლუნა-ოც“.

შეთანხმება. რადგანაც არსებითად ასეთი რიგი ძველია, ამიტომ ბრუნვის ნიშანი ხშირად გავრცობილია ნართაული ხმოვნით; ფუძეც იკუმშება, თუ ის საზოგადოდ კუმშვადია; რიცხვის მიხედვითაც ძველი წარმოება ჭარბობს: უმეტესად II მრავლობითი გვხვდება. მაგალითი:

მხოლოდობითი			II მრავლობითი	
სახ.	მთა	მაღალ-ი	მთა-ნ-ი	მაღალ-ნ-ი
მოთ.	მთა-მა	მაღალ-მა	მთა-თა	მაღალ-თა
მიც.	მთა-სა	მაღალ-სა	„	„
ნათ.	მთ-ისა	მაღლ-ისა	„	„
მოქ.	მთ-ითა	მაღლ-ითა	—	—
ვით.	მთა-დ(ა)	მაღლ-ად(ა)	—	—
წოდ.	მთა-ო	მაღალ-ო	მთა-ნ-ო	მაღალ-ნ-ო

შ ე ნ ი შ ვ ნ ა. გამონაკლისის სახით შეიძლება I მრავლობითიც შეგვხვდეს: „მთები მაღლები“ (ვაჟა, «გველის მჭ.»).

130. ორმაზი ბრუნება (მართულ-შეთანხმებული მსაზღვრელის ბრუნება). ნათ. ბრუნვის ფორმით წარმოდგენილი მსაზღვრელი, რომელიც მართულია უშუალოდ წინ დასმის შემთხვევაში (ხ ი ს სახლი, მ ე ბ ა დ ი ს სახლი), მართულ-შეთანხმებული ხდება უკან გადასმისას: მ ა რ თ უ ლ ი ა იმიტომ, რომ ნათესაობითის ფორმა საზღვრულისაგანაა დამოკიდებული, შ ე თ ა ნ ხ მ ე ბ უ ლ ი ა იმიტომ, რომ ეს ნათესაობითის ფორმა ფუძედ არის გამოყენებული და ხელმეორედ ნაბრუნები საზღვრულის ფორმასთან შეწყობის მიზნით (§ 99). ამ გზით მიღებულია ორმაგი ბრუნვა: ნათესაობით-სახელობითი, ნათესაობით-მოთხრობითი, ნათესაობით-მიცემითი და სხვ. თანხმონიან და ხმოვან-კვეცილ ფუძეთაგან ამ შემთხვევაში ჩვეულებრივ ნათესაობითის ფორმა გავრცობილი სახითაა წარმოდგენილი (ბოლოში ა აქვს: სახლი ხისა, სახლი მეზალისა), ამიტომ ხელმეორედ ბრუნებისას მას, უკვე ხმოვნით გათავებულ ფუძეს, ნიშანი აღარ მოუვა სახ.-ში, რაც შეეხება უკვეცელ-ხმოვნიან სახელებს, ისინი მართულ-შეთანხმებული მსაზღვრელის ფორმათა წარმოებისას ერთგვარ თავისებურებას იჩენენ და ამიტომ მათზე ქვემოთ გვექნება მსჯელობა (§ 148).

თუ ასეთი ტიპის სახელი ფ ო რ მ ი თ მართულ-შეთანხმებულია, შ ი ნ ა ა რ ს ი თ იქნება კუთვნილებითი ან სხვა ურთიერთობის გადმომცემი (მასალის აღმნიშვნელი და სხვ.).

მართულ-შეთანხმებულ მსაზღვრელს (გენიტიურ სახელს, §154) მრავლობითის ფორმა ჩვეულებრივ ნარ-თანია აქვს.

ძველად მართულ-შეთანხმებულ მსაზღვრელს ყველა ბრუნვა ჰქონდა, მაგრამ დღეს მას (და მასთან ერთად მის საზღვრულსაც) ხუთილა მოეპოვება: სახ., მოთ., მიც., ვით. და წოდ., როგორც ამას შემდეგი მაგალითი გვიჩვენებს :

სახ.	სახლ-ი	ხისა	სახლ-ნ-ი	ხისა-ნ-ი
მოთ.	სახლ-მა	ხისა-მ(ა)	სახლ-თა	ხისა-თა
მიც.	სახლ-ს(ა)	ხისა-ს(ა)	„	„
ვით.	სახლ-ად	ხისა-დ	—	—
წოდ.	სახლ-ო	ხისა-ვ(-ო)	სახლ-ნ-ო	ხისა-ნ-ო

იგივეა მაშინაც, როცა ფუძედ აღებულია მრავლობითის ფორმა:

სახ.	სიყვარულ-ი	მეგობრებისა
მოთ.	სიყვარულ-მა	მეგობრებისა-მ
მიც.	სიყვარულ-ს(ა)	მეგობრებისა-ს(ა)
ვით.	სიყვარულ-ად	მეგობრებისა-დ
წოდ.	სიყვარულ-ო	მეგობრებისა-ვ(-ო)

მოწმობა ლიტერატურიდან: „ხატო თელეთისაო“ (ჭავ., 382,18), „ჩემო იმედო ქვეყნისაჲ“ (ჭავ., 310,1), „იმედო ხევსურეთისაჲ“ („გველის მჭ.“), „მტრისად შაქცევას ხელისას“ (იქვე).

აღსანიშნავია ის გარემოება, რომ, თუ მსაზღვრელი სახელი ორია, პირველი მართული იქნება, უკანასკნელი კი მართულიცა და შეთანხმებულიც: „მოჭრას წიფლის და თელისას“ (ვაჟა, „გველის მჭ.“). სხვანაირად რომ ვთქვათ, „წიფლის“ იქნება მარტივი ფორმა (ნათ.), „თელისას“ კი – რთული (ნათესაობით-მიცემითი).

შ ე ნ ი შ ვ ნ ა. ფ ო რ მ ი ს თვალსაზრისით ერთია ურთიერთობა სახელებს შორის, იქნება საზღვრული არსებითი თუ საწყისი (წიფლის სახლი, წიფლის მოჭრა; სახლი წიფლისა, მოჭრა წიფლისა); ხოლო გრამატიკული შინაარსით მათ შორის განსხვავებაა: საწყისთან შეწყობილი სახელი ობიექტია (წ ი ფ ლ ი ს მოჭრა), არსებითთან შეწყობილი კი – განსაზღვრება (წ ი ფ ლ ი ს სახლი). განსხვავება იმისაგან წარმოდგება, რომ მიმართება სახელისა სახელთან სხვაა და ზმნისა სახელთან კიდევ სხვა. საწყისი უბრალო სახელი კი არ არის, არამედ ზმნა-სახელია.

თუ მსაზღვრელს ბრუნვის ნიშანი ჩამოეცალა, მაშინ შეთანხმება დაიკარგება და საზღვრულ-მსაზღვრელის სინტაქსური ურთიერთობა მარტო მართვით იქნება წარმოდგენილი; მაგ., ასეთია მდგომარეობა ზოგჯერ ვითარებითში, სადაც არსებითად ძველი ქართულის ფორმა იქნება აღდგენილი: სახლ-ად ხისა-დ → სახლ-ად ხისა.

131. ერთი თავისებურება ვაჟა-ფშაველას ენისა. ზოგ შემთხვევაში შეიძლება თანხმოვან-ფუძიანმა და კვეცილ-ფუძიანმა სახელმაც მოგვცეს სახ.-ის ნიშანი მეორედ ბრუნებისას (მართვა-შეთანხმებისას). ამას რომ ვამბობ, მხედველობაში მაქვს არა ძველი წარმოების სახელები: თავის-ი (თვის-ი), ჩემ-ი, მის-ი, მათ-ი, მამასახლის-ი და მისთ., სადაც ნათ. ბრუნვის გაგება დაკარგულია (§ 156), არამედ ახალი წარმოებისა. მაგ., სახელები: მგელ-ი, თხა, ცა, ცდა, ხე და ტყე ნათ.-სახ.-ში ჩვეულებრივ ამას მოგვცემენ: მგლისა, თხისა, ცისა, ცდისა, ხისა, ტყისა. მაგრამ ვაჟა-ფშაველა ზოგჯერ ფუძედ იყენებს ის დაბოლოებიან ფორმას: მგლის, თხის, ცის, ცდის, ხის, ტყის. ამ შემთხვევაში ეს სახელები სახელობითშიც მიიღებენ ნიშანს, როგორც ამას გვიჩვენებს ერთი ადგილი «ეთერ» პოემიდან:

„აავსეს წყლისა ნაპირი და გარეშემო ტყისი-ა,
ხელში ეჭირა ყველასა მშვილდი, ისარი ხისი-ა.
ყველაზედ მეტად უხდებათ ჩაბალახები მგლისი-ა,
სპასალარს – ვეფხვის ტყავისა, ვეზირთ – ჭიუხის თხისი-ა.
ეთერს რა ჰხედვენ, ჰფიქრობენ: ნეტავ ეს გოგო ვისი-ა?
ეს ქვეყნიური არ არის, სწორედ ასული ცისი-ა.
მეფის ძემ ყმათა უბრძანა: დრო აღარ არის ცდისი-ა“.

შეიძლება მსგავსი მოვლენა მრავლობითის ფუძისაგანაც გვექონდეს:

„ხმალ-ხანჯრის, თოფის მხმარეთ-ი არა სძგერს გული მაგარი“
(«სტუმარ-მასპ.»).

„ვსთქვათ სიბრალული კარგია ხე-ქვა-ბალახთ-ი, ცხოველთ-ი“ («გველის მჭ.»).

132. გათიშული მსაზღვრელი. წინ დასმული ატრიბუტული მსაზღვრელი, თუ ის გათიშულია საზღვრულისაგან, ბრუნვიანი ხდება. ითქმის: „ჭრელ კაბას“, „მწვანე ფოთოლს“, მაგრამ:

„ჭ რ ე ლ ს ჩავიცომდი კ ა ბ ა ს ა“ («ბახტრ.»).

„მ წ ვ ა ნ ე ს ეწვდება ფ ო თ ო ლ ს ა ხარი ირემი რქიანი“ («გოგოთ. და აფშ.»).

წინ დასმული მართული მსაზღვრელი, თუ ის გათიშულია საზღვრულისაგან, მართულ-შეთანხმებული ხდება. ითქმის: „კვლის ნებას არ გვაძლევს“, მაგრამ:

„კ ვ ლ ი ს ა ს არ გვაძლევს ნებასა“ («გველის მჭ.»)

„ს ი ყ ვ ა რ უ ლ ი ს ა ს დავსწნავ გვირგვინსა“ (ვაჟა, V, 238,9).

133. განმარტოებული მსაზღვრელი. განმარტოებულია მსაზღვრელი, როცა მასთან საზღვრული არ არის ნახმარი, მაგრამ იგულისხმება. ამგვარი მოვლენა ჩვეულებრივია, როცა საზღვრულის გამეორება არ ჰსურთ და სტილისტიკური მიზნით გამოტოვებენ ხოლმე. ასეთი მსაზღვრელი ბრუნვის ნიშანს უსათუოდ მიიღებს: „ს ო ფ ლ ი ს ა მზავს ქალაქში ჩამოიტანს, ქ ა ლ ა ქ ი ს ა ს სოფელში წაიღებს“ (ჭავ., 271,4). მოყვანილ მაგალითში ორი მსაზღვრელია: ს ო ფ ლ ი ს და ქ ა ლ ა ქ ი ს ა ს. პირველი მარტივი ფორმითაა წარმოდგენილი (ეს ფორმაა ნათ.-ი), მეორე კი – რთულით (ეს ფორმაა ნათ.-მიც.-ი). რომ ავიღოთ ასეთი ფრაზა: „არც ერთის თქმა, არც მეორისა“ (ჭავ., 289,20) და შევცვალოთ ისე, რომ „თქმა“ ვაბრუნოთ, გვექნება: არც ე რ თ ი ს თქმამ, არც მ ე ო რ ი ს ა მ (მოთ.), არც ე რ თ ი ს თქმას, არც მ ე ო რ ი ს ა ს (მიც.). ხშირია მსაზღვრელის განმარტოება თავისებურ გამოთქმებში: „რა ვქნა მე უბედურის დ ღ ი ს ა მ“ (ჭავ., 304,31), „შე უბედურის დ ღ ი ს ა ვ“ (ჭავ., 303,32), „ექვსი წ ლ ი ს ა მ უკვე კითხვა იცოდა“ და მისთ.

უფრო ხშირია, რომ განმარტოებულმა მსაზღვრელმა სრულიად დაკარგოს კავშირი საზღვრულთან და ზმნიზედად იქნეს გამოყენებული ადგილისა და დროის აღსანიშნავად: ბიძისას, მამიდისას, შუადამისას, გათენებისას, სადილობისას, ვახშმოებისას და მისთ.: „ერთის მედუქნისას“ (ყაზ., 226,32), „ნინიასისას“ (ყაზ., «ელგ.»), „ხარანაულებისას“ («ელგ.»), „შენ მამეულებისას წადი“ (ყაზ., 289,31), „მოხვევებისას სტუმრობა“ (ყაზ., 322,3), „გუშინ მეზობლიანთას გახლდი“ (ჭავ., 346,28). ასეთ შემთხვევებში, თუ ადგილი იგულისხმება, ჩავარდნილია „სახლსა“, თუ დრო, ჩავარდნილია „ჟამსა“: (სახლსა) ბიძისასა → ბიძისას; (ჟამსა) შუადამისასა → შუადამისას.

134. ძველი კონსტრუქციის ნაშთი. კუთვნილებითი პირის ნაცვალსახელები ძველად მოსდევდა საზღვრულს: „მამაო ჩუენო“, „ნებაჲ შენი“. ეს ვითარება დღესაც ცოცხალია ზოგიერთ ნათესაობის აღმნიშვნელ სახელთან, როგორცაა: მამა, დედა, ბიძა, პაპა, რამდენადმე აგრეთვე: მამიდა, დეიდა, დიდედა (ბებია).

კუთვნილებითი ნაცვალსახელი აღნიშნულ სახელებთან დღეს იმდენად შეზრდილია, რომ უკვე კომპოზიტის სახე აქვს მიღებული. ეს გარემოება იქიდან ჩანს, რომ ბრუნვის

ნიშნებს მეორე ნაწილი (ნაცვალსახელი) მიიღებს. რაც შეეხება არსებითს, მან შეიძლება მიცემითსა და მოქმედებითში მოგვცეს თანხმოდან-შეკვეცილი ფორმა, ისიც აღმოსავლურ კილოებში და უმეტესად აქედან გამოსულ მწერალთა ნაწერებში.

სახ.	მამა-ჩემი	დედა-თქვენი
მოთ.	მამა-ჩემმა	დედა-თქვენმა
მიც.	მამა-ჩემს	დედა-თქვენს
ნათ.	მამი-ჩემის (მამა-ჩემის)	დედი-თქვენის (დედა-თქვენის)
მოქ.	მამი-ჩემით (მამა-ჩემით)	დედი-თქვენი (დედა-თქვენი)
ვით.	მამა-ჩემად	დედა-თქვენად
წოდ.	მამა-ჩემო	—

მოწმობა ლიტერატურიდან: „არ ეყოფა იმ უღმერთოს მამი-შენის წილობა?“ (ყაზ., 214,2), „მამი-ჩემისაც ეხატრებოდა“ (ჭავ., 268,34), „ბატონმა ისევ მამი-ჩემის წყენა ირჩია“ (ჭავ., 268,35), „დედი-ჩემის წამალმა ხომ არგო“ (ჭავ., 286,15), „მამი-შენის ცხონებას, არ მომატყო“ (ჭავ., 313,29), „დედი-თქვენის მეგობრობა და ხათრი-ჯამი რომ მაგონდება“ (ჭავ., 363,9), „მამი-თქვენის სიკვდილი“ (ჭავ., 363,38), „დედი-შენის სურვილიც არის“ (ჭავ., 365,30), „პაპი-თქვენისაგან უყიდნია პაპა-ჩემსა“ (ჭავ., 411,31), „ბეჭედი დედი-ჩემისა“ (ვაჟა, «სისხლის ძიება»), „პაპი-ჩემის ანდერძი“ (ვაჟა).

შ ე ნ ი შ ვ ნ ა. ფშაურსა და ხევსურულში „დედა-ჩემ“-ის წოდებითი იქნება „დედას-ჩემო“ (ასიმილაციით: „დედაშ-ჩემო“): მიცემითის ნიშანი შეზრდია ფუძეს და სხვა ბრუნვებშიც გადაუტანიათ: „ვაჰმე, მოგვკდი, დედას-ჩემო“ (ვაჟა, «სცენები». V, 324,20), „გამათხოვე, დედაშ-ჩემო, თორე ხან-დრო წამივიდა“ („წელიწდეული“, გვ. 249). როგორც ჩანს, ეს შეზრდა სხვა სახელებთანაც უნდა იყოს: „ნათლიას-ჩემო“ (ვაჟა, V, 377,17).

135. მსაზღვრელის ბაორკეცება მრ. რიცხვის უძონლობის საკომპენსაციოდ. როგორც უკვე ვიცით, საზღვრულის წინ დასმული მსაზღვრელი ურიცხვოა, რიცხვის გაგებას მხოლოდ საზღვრული გვაძლევს. მაგრამ ზოგჯერ ადგილი აქვს მსაზღვრელის ფუძის გაორკეცებას, რაც ერთგვარ მაგივრობას სწევს მრ. რიცხვის გამოხატვის საქმეში. ამ შემთხვევაში თვით საზღვრული შეიძლება მხოლოდითშიც იდგეს. გაორკეცება თითქმის აუცილებელი ხდება, თუ საზღვრული საზოგადოდ მრავლობითს ვერ აწარმოებს: „ჩ ქ ა რ - ჩ ქ ა რ ი ელვა“ (ყაზ., 248,38), „ა ხ ა ლ - ა ხ ა ლ ი კონები“ (ყაზ., 272,9), „ბევრი რამ ისე ლ ა მ ა ზ - ლ ა მ ა ზ ი მარგალიტით სიტყვები ვუთხარი“ (ჭავ., 419,19), „უფრო მ კ ვ ა ხ ე - მ კ ვ ა ხ ე ქართული დავხარჯე“ (ვაჟა, V, 282,15), „სულ ღ რ მ ა - ღ რ მ ა სიბრძნით არის გაჟინთულიო“ (იქვე, 471,18), „ქმარს მომაკვდავი ეგონა, ც ხ ე ლ - ც ხ ე ლ ი ცრემლი ყარა მან“ (ბესიკი, «რძალ-დედამთ.»), „კრევდის ბებერი მ წ ა რ ე - მ წ ა რ ე ს ა“ (იქვე; აქ მსაზღვრელი განმარტოვებულია). „ზ ო გ - ზ ო გ ი კაცია ეშმაკის მუშა“ (საიათნოვა). ამგვარივე მაგალითებია: ხშირ-ხშირი სიარული, წვრილ-წვრილი ღერები, მსხვილ-მსხვილი ლუკმა, წითელ-წითელი ვაშლი, მწიფე-მწიფე მსხალი, ცხელ-ცხელი პურები და მისთ.

განსაკუთრებით ხშირია გაორკეცება კუთვნილებითი „თავის“-ისა (მოსალოდნელი იყო „თავის-თავისი“, მაგრამ შემოკლებულად „თავ-თავისი“ ითქმის): „მერმე წავიდნენ ცალკ-ცალკე თ ა ვ-თ ა ვ ი ს გზაზე გმირები“ (ვაჟა, «გოგოთ. და აფშ.»); ერთ მთიულურ ლექსში იკითხება:

„გადმოვიდეს მრავალანი¹, გადმოხედეს ჯადასაო²:

თ ა ვ-თ ა ვ ი ს თავს გაურიგეთ, ნუ არიგებთ ცხოთასაო“.

ეს „თავ-თავისი“ მეორე ფორმითაც გვხვდება: „თავ-თავიანთი“: „ისინი დაბრუნდნენ თ ა ვ - თ ა ვ ი ს სახლში და დაადგნენ თ ა ვ-თ ა ვ ი ა ნ თ საქმეს“ (ყაზ., 226,30–31), „ორივე პერობილი თ ა ვ - თ ა ვ ი ა ნ თ საგონებელში წავიდნენ“ (ყაზ., 260,34), „აიღეს თ ა ვ - თ ა ვ ი ა ნ თ ი თოფები“ (ყაზ., 268,1), „ისინი წასულიყვნენ თ ა ვ - თ ა ვ ი ა ნ თ ფიქრში, თ ა ვ - თ ა ვ ი ა ნ თ გულში“ (ყაზ., 295,29–30).

შ ე ნ ი შ ვ ნ ა. ზოგჯერ გაორკეცებას სხვაგვარი ცვლილება შეაქვს მნიშვნელობაში: შავ-შავი = მოშავო, თხელ-თხელი = მოთხელო, ხმელ-ხმელი = მოხმელო. „შავ-შავი, ხმელი კაცი იყო“ (ვაჟა, V,64,19).

[სახელთა გაორკეცებაზე სპეციალურად §§ 179–184].

თ ა ვ ი ს ე ბ შ რ მ ბ ა ნ ი

136. თავისებურ სახელთა ჯგუფები. არწესებრივი ბრუნების მიმდევარ სახელთა რიცხვი ქართულში საზოგადოდ ცოტაა. დიდი წილი ანომალიებისა ნაცვალსახელებზე მოდის. გვაქვს ჯგუფები არსებითი სახელებისა და ნაცვალსახელებისა (პირისა, ჩვენებითი, ნაწილაკიანი) და ერთი წყება გენიტიური სახელებისა.

137. თავისებური არსებითები. არსებით სახელებში თავისებურებანი უმთავრესად ფუძის შეკუმშვის ნიადაგზეა წარმოშობილი.

1. ღმერთი. ამ სიტყვის ფუძე იკუმშება მხოლობითის სამ ბრუნვაში და ამის გამო ოთხი თანხმოვანი იყრის ერთად თავს: **ღმრთ**-ისა. ძნელი გამოსათქმელია. იკარგება **რ** და გვრჩება **ღმთ**, მაგრამ მაინც ძნელია გამოსათქმელად და, გამოთქმა რომ გაადვილდეს, **მ**-ს ენაცვლება უმარცვლო **უ** (რომელიც **ვ**-თია გამოხატული): **ღვთ**-ისა. ამ სიტყვას ფუძე-კუმშვადობა ძველადგანვე მოუდის. ახალ ქართულში ფუძე-კუმშული ფორმების გვერდით ფუძე-უკუმშველიც ჩნდება: „ღ მ ე რ თ ი ს ა“ (ჭავ., 281,34), „ატყობინებდა იმ დროს ღ მ ე რ თ ი ს სწორის კაცის მოსვლას“ (ყაზ., «მამ. მკვლ.», 227,12). ამ უკუმშველი ფუძისაგანაა ნაწარმოები **I** მრავლობითი: ღ მ ე რ თ ე ბ ი.

2. ხუცესი. ამ სიტყვას ძველად ფუძე ეკუმშებოდა: **ხუცს**-ისა, **ხუცს**-ები. **ცს** კომპლექსის გამოთქმის სიძნელის გამო **ს** უნდა დაკარგულიყო (პროფ. ვ. თ ო ფ უ რ ი ა ს ახსნის თანახმად) და მიგვეღო **ხუც**: ხუცისა, ხუცითა, ხუცად, ხუცები და შემდგომი. მართლაც, უკანგორის წარწერაში იკითხება: „პეტრწს ხ უ ც ს ო ბ ა ს ა მე თათვარაზ აღხუმართე ესე ჯუარი“ (ლ. მ უ ს ხ ე ლ ი შ ვ ი ლ ი, არქ. ექსკურსიები მაშავერის ხეობაში, 1941, გვ. 12).

3. ამბავი. ეს სიტყვა ფუძე-კუმშვადთა ჯგუფს ეკუთვნის. ფუძისეული ხმოვნის ამოღების შემდეგ ბაგისმიერი თანხმოვნები იყრის თავს (**მბვ**) და ყველას ერთად გამოთქმის სიძნელის გამო იკარგება უკანასკნელი (**ვ**): **ამბ**-ის(ა), **ამბ**-ით(ა), **ამბ**-ად, **ამბ**-ები და სხვ.

4. ქალამანი. ეს სიტყვა ბევრგან აღმოს. საქართველოში შუა ა-ს ამოღებით იხმარება: ქ ა ლ მ ა ნ ი; შემდეგ კიდევ იკუმშება (ქალმნის, ქალმნები) და თანხმოვანთა თავმოყრის გამო

¹ მ რ ა ვ ა ლ ა ნ ი – ხომლი (ვარსკვლავთა კრებულია ერთი).

² ჯ ა დ ა – ხეობა მთიულეთში.

უკანასკნელი მათგანი (6) იკარგება: ქალმ-ის, ქალმ-ად, ქალმ-ები. ასეთი სახით ეს ფორმები სალიტერატურო ენაშიც გვხვდება.

5. **ლურსმანი.** ამ სიტყვამ, რომელიც არაბულია წარმოშობით (მუსმან), შეცვალა ქართული „სამსჭვალ“. სალიტერატურო ქართულში ის იკუმშება და თანხმოვანთა თავმოყრის გამო შეიძლება დაიკარგოს **ნ** (როგორც ქალმან-ში): ლურსმისა, ლურსმითა, ლურსმები: „როგორც ლურსმითა“ (ჭავ., 302,12).

6. ზოგიერთი -ანა, -არა და არე-თი გათავებული სამ- და მეტ-მარცვლიანი ფუძეები შეკუმშვისას კარგავენ არა მარტო უკანასკნელ ხმოვანს, არამედ იმის წინასაც; მაგ., **ქვეყანა, ქარხანა, ფანჯარა და მოყვარე** ნათესაობითში ასეთს ფორმებს გვაძლევენ: **ქვეყნის(ა), ქარხნის(ა), ფანჯრის(ა), მოყვრის(ა).**

7. **ღვინო.** ო-ზე ფუძე-გათავებულებს შორის ეს სახელი ერთად-ერთია, რომელიც ბოლოკიდურ ხმოვანს მოიკვეცს, მაგრამ მოიკვეცს მარტოოდენ მხოლოდობითში: **ღვინ-ის(ა), ღვინ-ით(ა), მრავლობითში კი – არა: ღვინო-ებ-ი.**

8. **ხბო.** ამ სახელს მრავლობითი ჩვეულებრივი აქვს: **ხბო-ებ-ი.** მაგრამ ამის გვერდით ასეთი ფორმაც გვხვდება: **ხბო-რ-ები.** უკანასკნელი ფორმა წარმომდგარი უნდა იყოს ხბოვრებ-ისაგან (ხბოვრები → ხბორები), რომელიც **ხბოვარ** ფუძეს გულისხმობს, ძველი ორთოგრაფიით **ცხოვარ-ს.** ეს **ცხოვარ** ფუძე დადასტურებულია **ცხოვრედ-ში**, რაც ხბოიანს ნიშნავდა. ათონის ქართველთა მონასტრის აღაპებში ვინმე გიორგის შესახებ იკითხება: „ამან გიორგი შემოწირნა ფურნი სამნი ჳ ბ ო ვ რ ე დ ნ ი“ (აღაპები, № 76). მაშასადამე, ძველად ენაში არსებული პარალელური ფუძეები: **ცხო** და **ცხოვარ** (ან **ცხოვერ**). პირველი ხმოვანზე თავდებოდა, მეორე – თანხმოვანზე და თანაც იკუმშებოდა: **ცხოვრისა, ცხოვრები.** ეს **ცხოვრები** ჩანს დღეს შემონახული **ხბორების** სახით (ვ დაკარგულა ო-ს შემდეგ: ცხოვრები → ხბორები. შდრ. ცხოვრება → ცხორება)¹.

9. **ჭკუა.** სალიტ. ენაში უ ჩვეულებრივ მარცვლიანია: **ჭკუა, ჭკუას, ჭკუის, ჭკუით.** მაგრამ დიალექტებში ჳ კ ვ ა-ც გვხვდება. ამისგან ნათესაობითი იქნება **ჭკვის(ა).** **ჭკვის** (ჭავ., 247,28) კი ჳ კ უ ის და ჳ კ ვ ის ფორმათა აღრევის შედეგი უნდა იყოს (კონტამინაცია).

10. **მოწმე.** წესით ამ სახელის ვითარებითი უნდა იყოს (და გვაქვს კიდევ): **მ ო წ მ ე დ.** მაგრამ პარალელურად ხმოვან-შეცვლილი ფორმაც გვხვდება: „რომ მ ო წ მ ა დ დასწრებოდა იმათ შეერთებას“ (ყაზ., 278,14).

138. ნაცვალსახელები: ერთმანეთი, ყველა, თვით.

1. **ერთმანეთი.** ეს არის თხზული სახელი (კომპოზიტი), რომელშიც შეერთებულია ორი სხვადასხვა ფორმა ერთისა და იმავე სახელისა: ერთ-მან+ერთ-ი (მოთხ. და სახ.). მეორე ნაწილში **რ** ზოგჯერ შენახულია („მოეხვივნენ ერთმანერთს და სამჯერ ჩაიკრეს გულში ერთმანერთი“ (ყაზ., 278,11-12); „ისინი ერთმანერთისათვის გაჩენილან“ (ჭავ., 231,31), მაგრამ უმეტესად იკარგება და გვაქვს **ერთმანეთი**, სადაც უკვე წაშლილია კვალი სხვადასხვა ბრუნვის ფორმათა შეერთებისა. მას ზოგიერთი ბრუნვა აკლია, მათ შორის მოთხრობითიც, რომლის ფორმაც პირველ ნაწილშია შესული, თორემ სხვაფრივ წესიერად იბრუნვის: სახ. ერთმანეთ-ი, მიც. ერთმანეთ-ს(ა), ნათ. ერთმანეთ-ის(ა), მოქ. ერთმანეთ-ით. მრავლობითი არა აქვს.

¹ გადმომცეს, რომ ყვარელში ხბორ-ი მხოლოდობითიც იხმარებაო; მაგ., „ხ ბ ო რ ი გამოვიყვანე ბახჩიდან“ (ეს ფორმა, რომელიც დამიდასტურა რამდენიმე კაცმა, უთუოდ მრავლობითისაგან არის გაკეთებული).

შ ე ნ ი შ ვ ნ ა 1. „ერთმანეთის“ ნაცვლად კილოებში იხმარება **ერთიმეორე** და **ერთურთი**, რომელთაც ლიტერატურაშიც ვხვდებით. ამათაც არ მოეპოვება ყველა ბრუნვა: ს ა ხ. ერთიმეორე, ერთურთი; მ ი ც. ერთიმეორეს, ერთურთს; ნ ა თ. ერთიმეორის, ერთურთის; მ ო ქ. ერთიმეორით, ერთურთით.

შ ე ნ ი შ ვ ნ ა 2. გვხვდება პლეონასტური „ერთი-ერთმანეთი“, რომელიც „ერთიმეორისა“ და „ერთმანეთის“ კონტამინაციით წარმომდგარი ჩანს; „ერთი-ერთმანეთს არ ვუთმობთ იმ ადგილს“ (ჭავ., 262,20), „დიდი თუ პატარა ერთი-ერთმანეთისათვის საჭირონი ვართ“ (ჭავ., 281,3), „იმათი სიცოცხლე უერთი-ერთმანეთოდ“ (ჭავ., 281,3), „უერთ-ერთმანეთოდ“ (ჭავ., 363,12), „იმათი სიცოცხლე უერთ-ერთმანეთოდ შეუძლებელი შექმნილიყო“ (ყაზ., 211,31).

2. ყველა. ეს სიტყვა ბოლო-უკვეცელთა ჯგუფს ეკუთვნის და მხოლობითში არავითარ თავისებურებას არ იჩენს (ს ა ხ. ყველა, მ ო თ. ყველამ, მ ი ც. ყველას, ნ ა თ. ყველას-თვის), მრავლობითში კი ჩვეულებრივ მართო წარიანი ფორმა აქვს: ყველანი. რაც შეეხება თანაზნს („ყველათა“), იგი იშვიათად გვხვდება: „ჩვენ ყველათა ვნახეთ“ (ვაჟა, «მოკვეთილი»), „გაგიმარჯოსთ თქვენ ყველათა“ (იქვე), „დილის ნიავი ყველათა თავს დასტრიალებს მცველად“ (ვაჟა, «ხის ბეჭი»).

3. თვით (თვითონ, თითონ). ეს სიტყვა უბრუნველია. დამოუკიდებლად იხმარება მხოლოდ მაშინ, როცა მოსალოდნელია სახ. ან მოთ.: თვითონ მოვიდა, თვითონ გააკეთა. შეერთებით კი შეიძლება სხვა ბრუნვაში მდგომ სახელთანაც იყოს: თვითონ მეზადეს.

139. პირის ნაცვალსახელები. ოთხი პირის ნაცვალსახელი: **მე, შენ, ჩვენ** და **თქვენ** ისეთ სიტყვებად უნდა იქნენ მიჩნეული, რომელთაც მორფოლოგიური კატეგორიები სახელისა (ბრუნვა და რიცხვი) არ გააჩნიათ.

დავიწყოთ რ ი ც ხ ვ ი დ ა ნ. არ შეიძლება ითქვას, რომ **მე** სიტყვა გრამატიკულად იყოს გამომხატველი მხოლობითი რიცხვისა, ან კიდევ **ჩვენ** მრავლობითისა. მართალია, ძველებური გაგების თანახმად, ერთმანეთის შეპირისპირებით **მე** და **ჩვენ** (ან **შენ** და **თქვენ**) მხოლობით-მრავლობითის სიტყვებად იყო მიჩნეული, მაგრამ ეს გაუგებრობა ორ რამეზე იყო დაფუძნებული: ა) ზმნასთან შეწყობისას **მე** და **შენ**, თვითეული ცალკ-ცალკე, მხოლობითის ფორმას მოითხოვს (**მე ვაკეთებ**, **შენ აკეთებ**), ხოლო **ჩვენ** და **თქვენ** – მრავლობითისას (მაგ., **ჩვენ ვაკეთებთ**, **თქვენ აკეთებთ**). ბ) მნიშვნელობა ამ სიტყვებისა ისეთია, რომ **მე** და **შენ**, მართლაც, თითო-თითო პიროვნებას გვიჩვენებს, ხოლო **ჩვენ** და **თქვენ** – ერთზე მეტს, ე.ი. იმდენს, რამდენიც გრამატიკაში მრავლობითის წარმოდგენას გვაძლევს.

არავითარი ეჭვი არ არის იმაში, რომ ზმნის ფორმები **ვაკეთებ** – **ვაკეთებთ** და **აკეთებ** – **აკეთებთ** ერთიმეორის მიმართ მხოლობით-მრავლობითის ფორმებია, მაგრამ ეგ საბუთი როდია, რომ სახელები **მე, ჩვენ** და **შენ, თქვენ** აგრეთვე მხოლობით-მრავლობითის ფორმად ვიცნათ. სახელის რიცხვის გაგებისათვის გადამწყვეტია არა მასთან შეწყობილი ზმნის ფორმა, არამედ თვით სახელის უნარი, გვიჩვენოს ორი ისეთი სხვადასხვა ფორმა, რომლებიც ერთურთის შეპირისპირებით გამოხატავენ ცნებას ერთისას და მრავლისას. ასეთი უნარი მრავლისაგან მრავალ სახელს აქვს ქართულში; მაგალითად, **ამხანაგი** და **ამხანაგები** ერთიმეორის საპირისპირო ფორმებია მხოლობითისა და მრავლობითის გაგებით: **ამხანაგები**-ო, რომ ვამბობთ, აქ ვგულისხმობთ ერთზე მეტ ამხანაგს, **ამხანაგი** კი მართლმოდენ ერთი კაცის წარმოდგენას შეიცავს. **ამხანაგი** და **ამხანაგები** ერთისა და იმავე ძირის ორი

სხვადასხვა ფორმაა, ხოლო **მე** და **ჩვენ** ან **შენ** და **თქვენ** სულ სხვადასხვა ძირის სიტყვებია და აქ არც შეიძლება ისეთი შეფარდება გვექონდეს, როგორიცაა სხვა სახელებში (ვთქვათ, ამ ფორმებში: **ამხანაგი – ამხანაგები**).

ჩვენ და **თქვენ** რამდენიმე (ერთზე მეტი) პირის გამომხატველია, მაგრამ არც „ჩვენ“ არის რამდენიმე „მე“ და არც „თქვენ“ არის რამდენიმე „შენ“. ამას გარდა, ეს სიტყვები რომ ერთზე მეტს აღნიშნავენ, ეს კიდევ არ ნიშნავს, რომ ამას სათანადო გრამატიკული გამოხატულება ახლდეს, ე. ი. თითქო **ჩვენ** და **თქვენ** თავისი ფორმით იყოს მრავლობითი რიცხვის სიტყვები. ეგრე რომ იყოს საქმე, მაშინ „ხალხი“-ც (რომელიც უეჭველია რამდენსამე პირს აღნიშნავს) მრავლობითის სიტყვა იქნებოდა, მით უმეტეს, რომ ზმნასთან შეწყობისას მას შეუძლია მრავლობითის ფორმაც გამოიწვიოს (მაგ., „იქვე **მიმსხდარიყვნენ** დანარჩენი მოხუცებული **ხალხი** და გაჩუმებულნი ყალიონს სწევდნენ“: ყაზ., «ელისო»). არც ერთ მათგანს არ აქვს ისეთი ფორმა, რომ სიმრავლეზე მიგვითითებდეს. მართალია, ბოლოში ორივეს **ნ** მოეპოვება (**ჩვენ-ნ** და **თქვენ-ნ**), მაგრამ იგი არც შეიძლება მრავლობითის ნიშნად გავიგოთ, თორემ მაშინ **შენ**’ც მრავლობითში გადავა (**შენ-ნ**) და აგრეთვე დიალექტურად არსებული **მენ**’ც, რადგანაც ამათაც აქვთ ბოლოში **ნ**. მაშასადამე, ზემორე ჩამოთვლილი ოთხივე ნაცვალსახელი რიცხვის მიხედვით უცვლელი სიტყვებია.

ეხლა ბ რ უ ნ ვ ე ბ ი ვნახოთ. აღნიშნულ ოთხ ნაცვალსახელთაგან ორი (**მე** და **ჩვენ**) ისეთებია, რომ წოდებითის ფორმას სრულებით ვერ მოგვცემენ, კიდევაც რომ ჰქონდეთ მათ სხვა ბრუნვების ფორმები. ორი დანარჩენი კი (**შენ** და **თქვენ**) შეიძლება მოწოდებისას ვიხმაროთ, მაგრამ ამ შემთხვევაში ერთად-ერთი ცვლილება, რომელიც ბოლოკიდური ბგერის ჩამოშორებაში გამოიხატება, შეიძლება მხოლოდ მაშინ მოუვიდეს, თუ დაერთო რამე განსაზღვრება, ვთქვათ, ასეთი: **შე** დალოცვილო, **თქვე** ოჯახ-აშენებულო და მისთ., ეს **ნ**-ს ჩამოშორებაა (სხვა სიტყვის ხმარებასთან დაკავშირებით) მთელი ფორმა-ცვალება, რომელსაც იჩენენ **შენ** და **თქვენ**, ხოლო ისეთი შემთხვევებისათვის, როცა შეიძლება კაცს ეგულისხმა ძირითადი ბრუნვები: სახელობითი, მოთხრობითი და მიცემითი, არც ერთი მათგანი (**მე**, **შენ**, **ჩვენ**, **თქვენ**) არავითარ განსხვავებას არ გვაძლევს. ნათესაობითში კი პირველ მათგანს (**მე**’ს) შეენაცვლება **ჩემ** (ასეთ ფორმებში: **ჩემ**-თვის, **ჩემ**-გან, **ჩემ** მიერ და მისთ.), სხვები მაინც უცვლელი დარჩება. თუ ამას დავსძენთ, რომ მოქმედებითი და ვითარებითი მათ სრულებით არ გააჩნიათ, უნდა დავასკვნათ, რომ ბრუნვების მხრივაც აღნიშნული ნაცვალსახელები უცვლელი სიტყვებია. რომ ნათქვამი ნათელი იყოს, ჩამოვწეროთ ბრუნვები და მივუწეროთ შესაფერისი «ფორმები»:

სახ.	მე	შენ	ჩვენ	თქვენ
მოთ.	მე	შენ	ჩვენ	თქვენ
მიც.	მე	შენ	ჩვენ	თქვენ
ნათ.	* ჩემ-	* შენ	* ჩვენ	* თქვენ
მოქ.	—	—	—	—
ვით.	—	—	—	—
წოდ.	—	შენ, * შე	—	თქვენ, * თქვე

ვარსკვლავებ-დასმული ფორმები ცალკე არ იხმარება, არამედ სხვა სიტყვასთან დაკავშირებით, მაგ., **ჩემ**-თვის, **შენ**-გან, **ჩვენ** მიერ, **თქვენ**-თვის; **შე** ბეჩავო, **თქვე** ზარმაცებო და მისთ.

ფორმათა უქონლობის გამო, აღნიშნულ სიტყვებს ზოგ შემთხვევაში შეიძლება მაგივრობა გაუწიონ და ამგვარად ნაკლი შეუვსონ სათანადო კუთვნილებითმა ნაცვალსახელებმა, რომელთაც ფუძედ აღებული აქვთ უბრუნველ პირის ნაცვალსახელთა ნათ. ბრუნვისთვის ნაგულისხმევი «ფორმა» (რასაც გარჩევით მხოლოდ ჩემ გვიჩვენებს). ესენი ყველა თითქმის წესებრივად იბრუნვიან, როგორც ამას შესაძარებლად მოყვანილი ცხრილი გვიჩვენებს:

სახ.	ჩემი	შენი	ჩვენი	თქვენი
მოთ.	ჩემმა	შენმა	ჩვენმა	თქვენმა
მიც.	ჩემს(ა)	შენს(ა)	ჩვენს(ა)	თქვენს(ა)
ნათ.	ჩემის(ა)	შენის(ა)	ჩვენის(ა)	თქვენის(ა)
მოქ.	ჩემით(ა)	შენით(ა)	ჩვენი(ა)	თქვენი(ა)
ვით.	ჩემად	შენად	ჩვენად	თქვენად
წოდ.	ჩემო	—	ჩვენო	—

კუთვნილებითი (ბრუნვიანი) ნაცვალსახელები სათანადო პირის (უბრუნველ) ნაცვალსახელებს ნაკლს უვსებენ ან მაგივრობას უწევენ მოქმედებითსა და ვითარებითში, და ზოგჯერ იქაც კი, სადაც პირის ნაცვალსახელებს თითქოს ბრუნვის ფორმა მოეპოვებათ, როგორიცაა, ვთქვათ, ნათესაობითი; მაგ., „ჩ ე მ ი ს-თანა“ დღეს უკვე სწორედ ასეთ მაგივრობას გულისხმობს; ხოლო „ჩ ე მ-თან“, „შ ე ნ-თან“ და სხვ., ან კიდევ „ჩ ე მ-ზე“, „შ ე ნ“-ზე და სხვ. ასეთსავე მაგივრობას გულისხმობს მიცემითსა და სადაობითში (უკანასკნელ მაგალითებში მიცემითის ფორმის ნიშან-კვალი წაშლილია ფონეტიკური წესის ზეგავლენით; უნდა გვქონოდეს: ჩემს-თან, შენს-თან, ჩემს-ზე, შენს-ზე). ასეთივე მაგივრობა შეიძლება სახელობითშიც გვქონდეს: „მე რომ თ ქ ვ ე ნ ი ვიყო, იმას ერთი ლამაზად მივტყეპდი რუსული წკეპლითა“ (ჭავ., «გლეხთა განთავის. სცენები»), „მე რომ თ ქ ვ ე ნ ი ვიყო, ამ სიცრუვისათვის ციმბირში დავაკარგვინებდი“ (იქვე).

შ ე ნ ი შ ე ნ ა. კუთვნილებითი შ ე ნ ი და თ ქ ვ ე ნ ი წოდებითს ვერ აწარმოებენ, თუ მხედველობაში არ მივიღებთ ხელოვნურს, რუსული ენის ზეგავლენით გაკეთებულს „თქვენო აღმატებულებავ“ და მისთანა ფორმებს: „თქვენო მაღალკეთილშობილებავ“ (ყაზ., 272,22).

140. ჩვენებითი სახელები. ჩვენებით (ანუ მითითებით) ნაცვალსახელთაგან თავისებურებას ბრუნების დროს ოთხი ამჟღავნებს: **ეს, ეგ, ის, იგი**. როგორც ზემოთ აღვნიშნეთ (§ 50), ესენი მე-3 პირის ნაცვალსახელებია, მაგრამ ამასთანავე ჩვენებითიც: **ეს** გვიჩვენებს საგანს, რომელიც 1-ლ პირთან არის (ჩემთან, ჩვენთან); **ეგ** გვიჩვენებს საგანს, რომელიც მე-2 პირთან არის (შენთან, თქვენთან); **ის (იგი)** გვიჩვენებს საგანს, რომელიც მე-3 პირთან არის (მასთან, მათთან). მაშასადამე, ესენი ყველა მე-3 პირის ნაცვალსახელებია (ამ შემთხვევაში ისინი გვერდით უდგანან მე და შენ ნაცვალსახელებს), მაგრამ ამასთანავე ერთად ჩვენებითიც, თანაც ისეთი, რომ თვითეული მათგანი გვიჩვენებს, თუ რომელ პირთან არის საგანი: პირველთან (**ეს**), მეორესთან (**ეგ**), თუ მესამესთან (**ის, იგი**).

ამათი თავისებურება იმაში მდგომარეობს, რომ ესენი ორ სხვადასხვა ფუძეს გვიჩვენებენ ბრუნვათა ფორმების წარმოებისას; ესენია მ ო ნ ა ც ვ ლ ე ფუძეები: ერთი ფუძე სახელობითისთვის ორსავე რიცხვში და მეორე ფუძე დანარჩენი ბრუნვებისათვის აგრეთვე ორსავე რიცხვში. რადგანაც შეიძლება მხოლოდ იმას დაუძახო, ვინც ან რაც მეორე პირად

გვაქვს დასახული, ესენი კი მესამეს აღნიშნავენ, ამიტომ წოდებითი ბრუნვის ფორმები მათ არც ერთს არ გააჩნია. დღევანდელ ქართულში „იგი“ სახელს გარდა, ყველას ჩამოკვეცილი აქვს ფუძის ბოლოვიდური ხმოვანი მხოლობითში, მაგრამ სრული სახე აღდგება -ვე, -ც ნაწილაკების დართვისას და აგრეთვე მრავლობითში. სახელობითში მათ ბრუნვის ნიშანი არცა ჰქონიათ ოდესმე და არც შეიძლებოდა დაჰკარგოდათ, ასე რომ აქ ბოლო-უკვეციელი ფუძე და სრული ფორმა სახელობითისა ერთი და იგივეა წარმოშობითაც: იგი და ისი სიტყვებში ბოლოვიდური ი ფუძისეულია და არა ბრუნვის ნიშანი (ისი-ც, ისი-ნ-ი).

მეორე ფუძეზე დაყრდნობილი ფორმები ამ ნაცვალსახელებისა ბრუნვათა წარმოების მიხედვით იმ ჯგუფს განეკუთვნება სახელებისას, რომელთაც ფუძის ბოლოს კვეცადი ა უზისთ: ამა, მაგა, მა (იმა), იმ დიდი განსხვავებით ოღონდ, რომ აქ მოთხრობითის ნიშანია ნ.

მ ხ ო ლ ო ბ ი თ ი				
	1	2	3	
სახ.	ეს(ე)	ეგ(ე)	იგი ის(ი)	
მოთ.	ამა-ნ	მაგა-ნ	მა-ნ	იმა-ნ
მიც.	ამა-ს	მაგა-ს	მა-ს	იმა-ს
ნათ.	ამ-ის	მაგ-ის	მ-ის	იმ-ის
მოქ.	ამ-ით	მაგ-ით	მ-ით	იმ-ით
ვით.	ამა-დ	მაგა-დ	—	იმა-დ

მ რ ა ვ ლ ო ბ ი თ ი				
	1	2	3	
სახ.	ესე-ნ-ი	ეგე-ნ-ი	იგი-ნ-ი ისი-ნ-ი	
მოთ.	} ამა-თ	მაგა-თ	მა-თ	იმა-თ
მიც.				
ნათ.				
მოქ.	—	—	—	—
ვით.	—	—	—	—

შ ე ნ ი შ ვ ნ ა: მესამე პირის ჩვენებითი ნაცვალსახელი მოთ.-ის ფორმით (მ ა ნ), ნაწევრად გამოყენებული, ჯერ კიდევ ძველ ქართულში მოთხრობითის ბრუნვის ნიშნად იქცა და შემდეგ თანდათანობით შეიკვეცა: მან → მა → მ. სახელობითის ნიშანი კი იგი-ს შეკვეცილი სახეა, ფუძესთან შეზრდილი (ი[გი] → ი).

ჩვენებითი ნაცვალსახელები მრავლობითში უმთავრესად II წარმოების ფორმებს გვიჩვენებენ, მაგრამ ამათ გვერდით იხმარება აგრეთვე I მრავლობითის მიხედვით ნაწარმოები ფორმებიც: ესე-ებ-ი, ეგე-ებ-ი, ისე-ებ-ი (*ისი-ებ-ის ნაცვლად); ამა-ებ-მა, მაგა-ებ-მა, იმა-ებ-მა (ასიმილაციის ძალით: ამეებმა, მაგეებმა, იმეებმა) და სხვ., რომლებიც ერთადერთი ფორმებია მოქმედებითსა და ვითარებითში, სადაც II მრავლობითის ფორმები აკლია.

მსაზღვრელად ხმარების დროს ჩვენებითი ნაცვალსახელები ეს, ეგ და იგი (ის) ორ-ორ ფორმას გვაძლევენ, რომელთაც თავ-თავისი ფუძე აქვთ: ეს – ამ, ეგ – მაგ, იგი (ის) – იმ. ამ წყვილთაგან პირველი იხმარება სახელობითში, მეორე კი – დანარჩენ ბრუნვებში. განსხვავება რიცხვის მიხედვით არ არის.

სახ.	ეს კაც-ი	ეზ კაც-ი	ის კაც-ი
მოთ.	ამ კაც-მა	მაგ კაც-მა	იმ კაც-მა
მიც.	„ კაც-ს	„ კაც-ს	„ კაც-ს
ნათ.	„ კაც-ის	„ კაც-ის	„ კაც-ის
მოქ.	„ კაც-ით	„ კაც-ით	„ კაც-ით
ვით.	„ კაც-ად	„ კაც-ად	„ კაც-ად

მ რ ა ვ ლ ო ბ ი თ ი

სახ.	ეს კაც-ებ-ი	ეზ კაც-ებ-ი	ის კაც-ები-ი
მოთ.	ამ კაც-ებ-მა	მაგ კაც-ებ-მა	იმ კაც-ებ-მა
მიც.	„ კაც-ებ-ს	„ კაც-ებ-ს	„ კაც-ებ-ს
ნათ.	„ კაც-ებ-ის	„ კაც-ებ-ის	„ კაც-ებ-ის
მოქ.	„ კაც-ებ-ით	„ კაც-ებ-ით	„ კაც-ებ-ით
ვით.	„ კაც-ებ-ად	„ კაც-ებ-ად	„ კაც-ებ-ად

141. შინ. კითხვით ნაცვალსახელთაგან თავისებურია ვინ და რა. ამათგან მეტ თავისებურებას ვინ იჩენს.

ვინ ნაცვალსახელის თავისებურება იმაში მდგომარეობს, რომ სულ ორ ფორმას გვიჩვენებს ოთხი ბრუნვისათვის, რომლებიც მას მოეპოვება: ესენია ვინ (სახ., მოთ.) და ვის(ა) (მიც., ნათ.). ამ ფორმების ერთმანეთთან შეპირისპირებით ბრუნვის ნიშნებად -ნ და -ს გამოდის, ხოლო ფუძედ ვი (მაშასადამე, ფუძეს ბოლოში მოუდის ხმოვანი ი). სახელობითსა და მოთხრობითში ბრუნვის ნიშნად წარმოდგენილი ნ, როგორც ეს პირველად ჰ. შ უ ხ ა რ თ მ ა აღნიშნა, წარმოშობით მარტოოდენ მოთხრობითისაა და სახელობითში შემდეგ არის გადასული. რაც შეეხება ნათესაობითისა და მიცემითის ფორმათა ურთიერთობას, აქ ნათესაობითში -ის დაბოლოებისაგან, წინამავალი მსგავსი ხმოვნის გავლენით, მარტოოდენ -ს დაგვრჩა და ამიტომ ნათესაობითის ფორმა მიცემითისას დაემსგავსა. ნათესაობითის მაგალითებია: ვის მიერ, ვის-გან, ვის-თვის. მოქმედებითი, ვითარებითი და წოდებითი აკლია. ამათგან მოქმედებითსა და ვითარებითში ნაკლი შეიძლება შევსებულ იქნეს სათანადო კუთვნილებითი ნაცვალსახელის ფორმით, რომელიც თითქმის წესებრივ ფორმებს გვიჩვენებს (§ 148) და შედარების მიზნით პარალელურად აქვეა მოყვანილი:

	კითხვ.	კითხვ-კუთვნ.
სახ.	ვი-ნ	ვის-ი
მოთ.	ვი-ნ	ვის-მა
მიც.	ვი-ს(ა)	ვისა-ს
ნათ.	ვი-ს(ა)	—
მოქ.	—	ვის-ით(ა)
ვით.	—	ვის-ად

ვ ი ნ ნაცვალსახელს მრავლ. რიცხვი ჩვეულებრივ არა აქვს, მაგრამ ცდა კი არის მისი გაჩენისა: „ყარაულებად ვ ი ნ ე ბ ი არიან“-ო, ვკითხულობთ ყაზბეგის «მამის მკვლელში». სიმრავლის გამოსახატავად ჩვეულებრივ „ვინდავინ“ იხმარება: „ვინდავინ იყო კრებაზე?“

შ ე ნ ი შ ვ ნ ა. რთული არავინ და ნურავინ (ან ნუვინ) იმგვარადვე იბრუნვის, როგორც მარტივი ვინ.

142. რა. ამ ნაცვალსახელს მხოლოდობითში ბოლო ეკვეცება, მრავლობითში კი – არა, და ეს არის მთელი მისი თავისებურება: რ-ის(ა), რ-ით(ა), მაგრამ: რა-ებ-ი.

რთული არარა და ნურა იმავე წესს მისდევს, რომელსაც მარტივი რა. ოღონდ არარა შეიძლება შემოკლდეს შუა ხმოვნის ამოღებით და არა-რა'საგან არა მივიღოთ (სადაც ორ ერთნაირ თანხმოვანთაგან ერთია დარჩენილი). ეს არა ნ ა ც ვ ა ლ ს ა ხ ე ლ ი ა, მასში რა შედის და ორი ბრუნვის ფორმა აქვს: სახელობითისა და მიცემითისა: არა, არას; ის უნდა გარჩეულ იქნეს უარყოფის დროს ხმარებული არა ნაწილაკისაგან. „ა რ ა ს ვერჩი“, „ა რ ა ს ვაკეთებ“, „ა რ ა ს ვიტყვი“ და მისთანა შემთხვევებში არა არის უარყოფითი ნ ა ც ვ ა ლ ს ა ხ ე ლ ი მიცემითი ბრუნვის ფორმით (და არა უარყოფითი ნ ა წ ი ლ ა კ ი). არას = არ-რას = არა-რას = არა-ფერს. უარყოფითი ნაცვალსახელისა და უარყოფითი ნაწილაკის არაში გაერთიანებამ და ერთმანეთში არევამ გამოიწვია ა(რ)-რა-ს ნაცვლად არა-ფერ-ის გაბატონება. არ(ა)-რა უფრო იქ დარჩა, სადაც მისი შემადგენელი ნაწილები ერთმანეთისაგან ზმნით არის გათიშული; მაგ., „იყო და არა იყო რა“, „მაგისი არა მესმის რა“, „შინიდან არა მიმაქვს რა, არა გამიყიდნია რა და არ-ც შემიჭამია რა“ (ყაზ., «მამის მკვლელი»).

143. ზოგადი უენიშვნა ნაწილაკიან სახელთა შესახებ. ის სახელები, რომელთაც ბოლოს დაერთვის ნაწილაკები -ვე, -მე, -ლა, -ც(ა), თავისებურებას იმ მხრით იჩენენ, რომ საზოგადოდ ორ-ორ ფორმას გვიჩვენებენ ზოგიერთ ბრუნვაში. ამ წყვილ-წყვილ ფორმათაგან ერთია ძველი წარმოებისა, მეორე – ახლისა.

ძ ვ ე ლ ი წ ა რ მ ო ე ბ ა იმაში მდგომარეობს, რომ ეს ნაწილაკები სიტყვას მხოლოდ ბრუნვის ნიშნების შემდეგ დაერთვის, ასე რომ სახელი სხვადასხვა ბრუნვაში ისე იცვლება, როგორც შეიცვლებოდა, რომ ნაწილაკი სრულებით არ ჰქონოდა დართული.

ა ხ ა ლ ი წ ა რ მ ო ე ბ ი ს მიხედვით კი ეს ნაწილაკები შეზრდილია სახელობითის ფორმასთან და ამ სახით ახალი ფუძეა შექმნილი.

ნაწილაკის შეზრდისას მიღებული ახალი ფუძე ბოლო-უკვეცელთა ჯგუფს ეკუთვნის: ბოლოკიდური ხმოვნები ე (ვეში და მეში) და ა (ლაში) შენახულია ნათ.-სად.-მოქმედებითში, ცა ნაწილაკის ა კი შეიძლება შეიკვეცოს (სახელობითშიც კი!), შეიძლება არაც. ზოგჯერ ძველი და ახალი წარმოება ერთმანეთშია არეული და მაშინ შეიძლება რომელსამე ბრუნვაში მესამე ფორმაც გვეჩვენოს, ნარევი.

შ ე ნ ი შ ვ ნ ა. რომ უფრო ნათელი იყოს საქმის ვითარება, შეუზრდელი ნაწილაკი დეფისითაა გამოყოფილი.

144. ვე ნაწილაკიანი სახელები. ვე ნაწილაკი ყოველგვარ სახელს ერთვის, მაგრამ თავისებურებას მხოლოდ ნაცვალსახელებთან და რიცხვითებთან იჩენს. მაგალითები:

ძ ვ ე ლ ი (ნაწ.-შეუზრდ.)	ა ხ ა ლ ი (ნაწ.-შეუზრდ.)	ნ ა რ ე ვ ი
სახ.	იგი-ვე	იგივე
		—

მოთ.	(ი)მაწ-ვე	—	იმავემ
მიც.	(ი)მას-ვე	იგივეს	იმავეს
ნათ.	(ი)მის-ვე	იგივეს	იმავეს
მოქ.	(ი)მით-ვე	იგივეთი	იმავეთი
ვით.	იმაღ-ვე	იგივედ	იმავედ

მ ხ ო ლ ო ბ ი თ ი		მ რ ა ვ ლ ო ბ ი თ ი		
	(ნაწ.-შეუზრდ.)	(ნაწ.-შეზრდ.)	(ნაწ.-შეუზრდ.)	(ნარევი)
სახ.	ორი-ვე	ორივე	ორნი-ვე	ორთავე
მოთ.	ორმა-ვე	ორივემ	} ორთა-ვე	ორთავემ
მიც.	ორსა-ვე	ორივეს		ორთავეს
ნათ.	ორისა-ვე	ორივეს		ორთავეს
მოქ.	ორით-ვე	ორივეთი	—	—
ვით.	ორად-ვე	ორივედ	—	—

ორივე’ს მსგავსად ნარევ ფორმას მრავლობითში გვაძლევს **სამივე**. ასე იბრუნვის აგრეთვე ზოგიერთი ნაცვალსახელი, როგორიცაა, მაგ., ჩემივე, შენივე, მისივე, ჩვენივე, თქვენივე, მათივე, სხვისივე, ყოველივე და რიცხვით სახელთაგან: ათივე, ოცივე, ასივე და მისთ.

შ ე ნ ი შ ვ ნ ა 1. გვხვდება აგრეთვე მეტად ნარევი ფორმა: ორთავენი, სამთავენი.

შ ე ნ ი შ ვ ნ ა 2. არსებით და ზედსართავ სახელებთან **ვე** ნაწილაკი შეუზრდელია: კაცი-ვე, კაცმა-ვე, კაცსა-ვე და მისთ.; მაღალი-ვე, მაღალმა-ვე, მაღალსა-ვე და სხვ.

145. მე ნაწილაკიანი სახელები. მე ნაწილაკიანი სახელთაგან ყველაზე მეტ თავისებურებას **ვინმე** და **რამე (რაიმე)** იჩენენ, რომლებიც მოთხრობითში მარტოოდენ ახალი წარმოების ფორმებს გვაძლევენ.

	(ნაწ.-შეუზრდ.)	(ნაწ.-შეზრდ.)	(ნარევი)
სახ.	ვინმე	ვინმე	—
მოთ.	—	ვინმემ	—
მიც.	ვის-მე	ვინმეს	ვისმეს
ნათ.	ვის-(...)-მე	ვინმეს	—
მოქ.	—	ვინმეთი	—
ვით.	—	ვინმედ	—

	(ნაწ.-შეუზრდ.)	(ნაწ.-შეზრდ.)	(ნარევი)
სახ.	რა-მე (რაი-მე)	რამე (რაიმე)	—
მოთ.	—	რამემ (რაიმემ)	—

მიც.	რას-მე	რამეს	(რაიმეს)	რასმეს
ნათ.	რის-(...)-მე	{	რამეს (რაიმეს)	—
			რამის	—
მოქ.	რით-მე	{	რამეთი (რაიმეთი)	—
			რამით	—
ვით.	რად-მე		რამედ (რაიმედ)	—

შეუზრდელი მე ნაწილაკის მაგალითი: „და კიდევ რამდენმამე იმის დაახლოვებულმა პირმა“ (ყაზ., 358,15).

აქ საჭიროა შემოვიტანოთ რამდენიმე შენიშვნა:

ა) „ვინმე“ სიტყვას ძველებური წესით (ნაწილაკის შეუზრდელად) მოთხრობითში იგივე ფორმა უნდა მოეცა, რაც სახელობითში, ამიტომ გარჩევა აღარ იქნებოდა ორ ბრუნვას შორის და ამიტომ მოთხრობითში ახალი წარმოების ფორმა გაბატონდა.

ბ) რაც შეეხება ახალი წარმოებისვე ფორმის გაბატონებას „რამე“ სიტყვის მოთხრობითში, აქაც იგივე ამბავია არსებითად, იმიტომ რომ შეუზრდელი სახით უნდა გვექნოდა **რამ-მე**, სადაც ორი ერთნაირი თანხმოვნის შეხვედრისას ერთი დაიკარგებოდა და **რამე** დაგვრჩებოდა, ე. ი. მივიღებდით ისეთსავე ფორმას, რომელიც სახელობითშიც გვაქვს. ამას უნდა გამოეწვია განსხვავების საჭიროება და ახალი წარმოება აქაც გაბატონდა.

გ) ნათესაობითის ფორმები დამოუკიდებელივ არ იხმარება, არამედ რომელიმე თანდებულის დართვით. ამ შემთხვევაში მე სულ ბოლოს დაისმის: ვის-თვის-მე, რის-გან-მე და მისთ.

დ) რა ფუძემ მე ნაწილაკის დართვისას სახელობითში შეიძლება ბრუნვის ნიშანიც შეინახოს და ამგვარად პარალელური ფორმა მივიღოთ: **რამე || რაიმე**. ეს ნიშანი ყველგან გაჰყვება ნაწილაკის შეზრდისას.

ე) „რამე“ სიტყვამ ნაწილაკის შეზრდისას ბოლოკიდური ე შეიძლება შეიკვეცოს (რამის) ან არა (რამეს). სხვა სიტყვებთან მე ნაწილაკი ბოლოკიდურ ე-ს არ იკვეცს.

ვ) ნარევი ფორმები (ვისმეს, რასმეს) ლიტერატურაში იშვიათად გვხვდება: „წაიღებდნენ რასმეს“ (ჭავ., 424,12).

ზ) „ვინმე“-სა და „რამე“-ს მრავლობითი რიცხვის ფორმები შეზრდილი ფუძისაგან აქვს ნაწარმოები ებ სუფიქსის დართვით, განსაკუთრებით, როცა ფუძე გაორკეცებულია: ვინმე – ვინმეები, რამე – რამეები.

146. ღა ნაწილაკიანი ნაცვალსახელები. ღა ნაწილაკის დართვა არსებითთან, ზედსართავთან და რიცხვითთან არავითარ თავისებურებას არ ქმნის, რადგანაც ეს ნაწილაკი მათთან შეუზრდელია და ბრუნვის ფორმათა გარეშე დგას: ქალი-ღა, შვილი-ღა, ხუთი-ღა; ქალმა-ღა, შვილმა-ღა, ხუთმა-ღა და მისთ. თავისებურება მხოლოდ იმ შემთხვევაშია წარმოშობილი, თუ ნაწილაკი შეზრდილია სახელის ს ა ხ ე ლ ო ბ ი თ ი ს ფორმასთან და ამგვარად პარალელური ფორმაა წარმოდგარი; ამას კი ნაცვალსახელებთან აქვს ადგილი: **ვი(ნ)-ღა, რა-ღა, როგორი-ღა, რომელი-ღა**. განვიხილოთ ამათგან **ვი-ღა** და **რა-ღა**. პირველ მათგანში ნაწილაკის შეზრდისას ნ შეიძლება ამოღებულ იქნეს კიდევ.

	(შეუზრდ.)	(შეზრდ.)	(შეუზრდ.)	(შეზრდ.)
სახ.	ვი(ნ)-ღა	ვიღა	რა-ღა	რადღა
მოთ.	—	ვიღამ	რამ-ღა	რადამ

მიც.	ვის-ღა	ვიღას	რას-ღა	რღას
ნათ.	ვის-(...)-ღა	ვიღას	რის-(...)-ღა	რღას
მოქ.	—	ვიღათი	რით-ღა	რღათი
ვით.	—	ვიღად	რად-ღა	რღად

„ყურს ვილა უგდებს ამ დროსა?“ (ვაჟა, I, 215,18).

შ ე ნ ი შ ვ ნ ა 1. მოთხრობითში მოსალოდნელი ნაწილაკ-შეუზრდელი ვინ-ღა აღარ იხმარება.

შ ე ნ ი შ ვ ნ ა 2. ნათეს. და მოქმედებითში რღა შერეული წარმოების ფორმასაც გვამლევს: რიღას (ნათ.), რიღათი (მოქ.). შერეული ფორმის პირველ ნაწილად ნათ.-ში იგულისხმება რის, მოქ.-ში კი რით, რომელთაც ბოლოკიდური თანხმოვნები (ს, თ) ჩამოცლილი აქვთ.

147. ცა ნაწილაკიანი სახელები. თუ ცა ნაწილაკი მარტო დაერთო სახელს, არ შეუზრდება მას, შეიძლება მხოლოდ ბოლოკიდური ხმოვანი დაკარგოს: ვინ-ც(ა), ვისა-ც, ვის-გან-ა-ც; რა-ც(ა), რამა-ც, რასა-ც, რადა-ც; რომელი-ც, რომელმა-ც, რომელსა-ც და მისთ. სამაგიეროდ ეს ც სახელისაგან მოითხოვს ხმოვნით გათავებულ ფორმებს: დედამა-ც, კლდელმა-ც, გოგომა-ც; დედასა-ც, კლდესა-ც, გოგოსა-ც და მისთ. თავისებურებას კი იგი მაშინ ქმნის, როცა ნაცვალსახელზეა დართული -ღა ნაწილაკთან ერთად (ღა-ცა): ვიღაც(ა), რაღაც(ა), როგორიღაც, რამდენიღაც და მისთ. ამ შემთხვევაში ბრუნვის ნიშანი შეიძლება სიტყვას ჰქონდეს: ა) ნაწილაკამდე; ბ) პირველი ნაწილაკის შემდეგ; გ) სულ ბოლოს, ე. ი. შეიძლება, რომ: ა) ორივე ნაწილაკი შეუზრდელი იყოს, ბ) შეზრდილი იყოს პირველი მათგანი, გ) ორივე შეზრდილი იყოს. ამათგან პირველი შემთხვევა იშვიათადლა გვხვდება, მეორეც თანდათან გამოდის ხმარებიდან, მესამე კი ჩვეულებრივია. ცა ნაწილაკის ბოლოკიდური ა შეიძლება შეიკვეცოს და შეიძლება არა.

სახ.	ვი-ღაც(ა)	ვიღა-ც	ვიღაცა
მოთ.	—	ვიღამა-ც	ვიღაცამ
მიც.	ვის-ღაც	ვიღასა-ც	ვიღაცას
ნათ.	ვის-(გან)-ღაც	ვიღას(გან-ა)-ც	ვიღაცას (-ის)
მოქ.	—	ვიღათი-ც	ვიღაცათი (-ით)
ვით.	—	ვიღადა-ც	ვიღაცად

სახ.	რა-ღაც(ა)	რღა-ც(ა)	რღაცა
მოთ.	—	რღამა-ც	რღაცამ
მიც.	რას-ღაც	რღასა-ც	რღაცას
ნათ.	რის-(გან)-ღაც	რღას(თვის-ა)-ც	რღაცას (-ის)
მოქ.	რით-ღაც	რღათი-ც	რღაცათი (-ით)
ვით.	რად-ღაც	რღადა-ც	რღაცად

მრავლობით რიცხვში რღაცა და ვიღაცა ორ-ორ ფორმას გვამლევს იმისდა მიხედვით, შეზრდილია ცა ნაწილაკი თუ არა: რღაებიც, ვიღაებიც, ან: რღაცაები, ვიღაცაები.

შ ე ნ ი შ ვ ნ ა. შეიძლება აგრეთვე, რომ ნაწილაკები შექცეულად დაერთოს: ჯერ -ც ა და მერმე -ღ ა: ვ ი ნ ც ა ღ ა, რ ა ც ა ღ ა (აქედან შუა ხმოვნის ამოღებით: ვინცღა → ვინცხა; რაცღა: რაცღა → რაცხა). მაგრამ ესენი სალიტერატურო ენაში არ იხმარება („მომცა ფაცხა და შით რაცხა!“ გურული თქმა).

148. ბენიტიური სახელები. ქართულში მოიპოვება სახელები, რომლებიც თავისებურებას იმ მხრივ იჩენენ, რომ ზოგ ბრუნვაში თანხმოვნიანთა ჯგუფს ეკუთვნიან, ზოგში კი – ხმოვნიანებისას. ესაა ის სახელები, რომელთაც ხელმეორედ ბრუნებისას ფუძედ გამოყენებული აქვთ ნათესაობითი ბრუნვის ფორმა ბოლო-უკვეცელი სახელებისა, როგორიცაა: ელგუჯა, კოტე, წყარო, გიგო, ყრუ, ძუძუ, დუტუ და მისთ. თავისებურება იმაში მდგომარეობს, რომ ზოგი ფორმისთვის ფუძედ აღებული აქვთ თანხმოვნით დაბოლოებული ფორმა ნათესაობითისა (მაგ., წყაროს), ზოგისთვის კი – ხმოვნით დაბოლოებული (მაგ., წყაროსა). თუ ფუძეს თანხმოვანი აქვს ბოლოში, ასეთს მაშინ ბრუნვის ნიშანიც ეწება სახელობითში: ელგუჯას-ი, პეტრეს-ი, გიგოს-ი, ხბოს-ი, წყაროს-ი, ყრუს-ი, ცრუს-ი და მისთ. (შდრ. §§ 81, 99, 100, 130, 131, 141).

	a (თანხმოვ.)	b (ხმოვ.)		a (თანხმოვ.)	b (ხმოვ.)
სახ.	ელგუჯას-ი	—		ვანოს-ი	—
მოთ.	—	ელგუჯასა-მ		—	ვანოსა-მ
მიც.	—	ელგუჯასა-ს		—	ვანოსა-ს
მოქ.	ელგუჯას-ით			ვანოს-ით	
ვით.	ელგუჯას-ად			ვანოს-ად	

ამგვარსავე სურათს გვიჩვენებს ნაგენიტივარი კუთვნილებითი ნაცვალსახელები: „მისი“, „თავისი“ („თვისი“), „ვისი“ და „სხვისი“:

	(თანხმოვ.)	(ხმოვ.)		(თანხმოვ.)	(ხმოვ.)		(თანხმოვ.)	(ხმოვ.)
სახ.	მის-ი	—		თავის-ი	—		ვის-ი	—
მოთ.	მის-მა	—		თავის-მა	—		ვის-მა	—
მიც.	—	მისა-ს		—	თავისა-ს		—	ვისა-ს
მოქ.	მის-ით			თავის-ით			ვის-ით	
ვით.	მის-ად			თავის-ად			ვის-ად	

კუთვნილებითი ნაცვალსახელები ჩემი, შენი, ჩვენი, თქვენი ჩვეულებრივ თანხმოვნიანთა ჯგუფში არიან, მაგრამ განმარტოებით ხმარებისას მიცემით ბრუნვაში, ზემოთ მოყვანილ კუთვნილებით ნაცვალსახელთა ანალოგიით, უკვე წესებრივად ნაწარმოებ ფორმაზე ბრუნვის ნიშანს ხელახლად დაირთავენ კიდევ და ამგვარად ორმაგ წარმოებას გვიჩვენებენ: ჩემსა-ს, შენსა-ს, ჩვენსა-ს, თქვენსა-ს; ასეთი მაგალითი გვაქვს ამ ფრაზაში: „შ ე ნ ს ა ს არ წაგართმევ, მაგრამ ჩ ე მ ს ა ს ა ც არ გაგატან“. სხვა მაგალითი: „ბუნებას შენ თითქო შ ე ნ ს ა ს აგებინებ და იგი თ ა ვ ი ს ა ს შენ გაგებინებს“ (ჭავ., 253,33) [შდრ. „ჩ ვ ე ნ ს ა წამოდით“ (ყაზ., 343,35); „მასპინძელი არა ჰყავსთ და ჩ ვ ე ნ ს ა კი მოდიან“ (ყაზ., 344, 6–7); „შ ე ნ ს ა მოველ და შევამკობ შენსა ტანადობასა“ (ხალხური ლექსი: აკაკის თვითური კრებული, 1898, IX, მაისი, მე-2 განყოფ., გვ. 18)].

III. წ ა რ მ ო ქ მ ნ ა

ზ ო ბ ა ღ ი

149. წარმოქმნილ ფორმათა რაობა. როგორც ზემოთ არის აღნიშნული (§ 39), სიტყვას ორგვარი ცვალება მოუდის: ერთია მ ი მ ო ხ რ ა (ფლექსია), მეორე კი – წ ა რ მ ო ქ მ ნ ა (დერივაცია). სახელის მიმოხრას ბრუნება ეწოდება.

სახელის ბრუნების დროს მიღებული ფორმები ერთია ლექსიკურად და განსხვავებულია გრამატიკულად (§ 51), წარმოქმნილ მიღებული ფორმები კი ერთია გრამატიკულად და განსხვავებულია ლექსიკურად. ეს შემდეგს ნიშნავს: დერივაციის გზით სახელის ფუძისაგან მიღებული ფორმა ისევ ფუძეა, მაგრამ სხვა სახელისა, რომელსაც შინაარსიც სხვა ახლავს.

150. ძირეული და წარმოქმნილი. სახელი, რომლის ფუძისაგანაც სხვა სახელია ნაწარმოები, არის ძ ი რ ე უ ლ ი, ხოლო მისგან სხვა შინაარსით გაკეთებული სახელი – წ ა რ მ ო ქ მ ნ ი ლ ი. წარმოქმნილი სახელი სხვა სახელია: მას სხვა შინაარსი აქვს, ვიდრე იმ სახელს, რომლის ფუძისაგანაც ის არის ნაწარმოები. ავიღოთ მაგალითი: ძირეულ სახელად ვიგულოთ „მგელი“ და წარმოვქმნათ მისგან ახალი სახელები : მგლ-ებ-ი, მგლ-ობა, მგლ-ური, მგლ-იან-ი, უ-მგლ-ო, სა-მგლ-ე.

151. ფორმოზღოვი ნიშნები წარმოქმნილი სახელებისა. წარმოქმნილ სახელს გარკვეული ნიშნები მოეპოვება ფორმოზღოვი ხასიათისა:

1. მას აქვს ფუძე, რომელიც მეტია ძირეულისაზე და განსხვავდება მისგან მნიშვნელობით. ფუძეთა შედარება გამოჰყოფს წარმოქმნილის მაწარმოებელს.

2. წარმოქმნილი სახელი ი მ ე ო რ ე ბ ს ძირეულის ფორმა-ცვალებას ბრუნვათა მიხედვით. ეს გამეორება მას უნდა გასდევდეს, თუ ყველა ბრუნვაში არა, ბრუნვათა უმეტესობაში მაინც.

მაშასადამე, საკუთარი ფუძის მაწარმოებლის ქონება და ბრუნვის ფორმათა გამეორება – აი ფორმოზღოვი ნიშნები დერივაციული სახელისა. მაგალითი:

	ძირეული		წ ა რ მ ო ქ მ ნ ი ლ ი		
სახ.	მგელ-ი	მგლ-ებ-ი	მგლ-იან-ი	მგლ-ობა	სა-მგლ-ე
მოთ.	მგელ-მა	მგლ-ებ-მა	მგლ-იან-მა	მგლ-ობა-მ	სა-მგლ-ე-მ
მიც.	მგელ-ს	მგლ-ებ-ს	მგლ-იან-ს	მგლ-ობა-ს	სა-მგლ-ე-ს
ნათ.	მგლ-ის	მგლ-ებ-ის	მგლ-იან-ის	მგლ-ობ-ის	სა-მგლ-ის
მოქ.	მგლ-ით	მგლ-ებ-ით	მგლ-იან-ით	მგლ-ობ-ით	სა-მგლ-ით
ვით.	მგლ-ად	მგლ-ებ-ად	მგლ-იან-ად	მგლ-ობა-დ	სა-მგლ-ე-დ
წოდ.	მგელ-ო	მგლ-ებ-ო	მგლ-იან-ო	მგლ-ობა-ვ	სა-მგლ-ე-ვ

შედარება ძირეულსა და წარმოქმნილებს შორის გვარწმუნებს, რომ თვითეულ წარმოქმნილს თავ-თავისი მაწარმოებელი აქვს. მოყვანილ მაგალითში ეს მაწარმოებლებია: ებ, იან, ობა, სა-ე. მაგრამ მაწარმოებლები სხვაც ბევრია. ძირეულის ფუძეზე დართვის ადგილის მიხედვით მაწარმოებელი შეიძლება იყოს: პრეფიქსი, სუფიქსი ან ორივე ერთად – პრეფიქს-სუფიქსი.

152. ბანსხვაგება ძირეულსა და წარმოქმნილს შორის. გრამატიკული ერთობა ძირეულსა და წარმოქმნილს შორის (§ 149) გარკვეულ ფარგლებშია ჩაყენებული: მსგავსებას ისინი იმ მხრივ გვიჩვენებენ, რომ ერთნაირი ფორმა-ცვალება მოუდისთ, – ორნივე იბრუნვიან. ეს კი ნიშნავს, რომ მათ წინადადებაში, სხვა სიტყვებთან შეწყობისას, ფუნქციაც შეიძლება ერთნაირი ჰქონდეთ.

მიუხედავად ასეთი მსგავსებისა, უნდა აღინიშნოს ერთი მნიშვნელოვანი განსხვავებაც: წარმოქმნილი სახელები უმეტესად სხვა მეტყველების ნაწილს განეკუთვნებიან, ვიდრე მათ-მათი ძირეულები: უფრო ხშირად არსებითისაგან ზედსართავია ნაწარმოები და ზედსართავისაგან – არსებითი: **წეს-**ი: წეს-იერ-ი, უ-წეს-ო (უ-წეს-ურ-ი); **მგელ-**ი: მგლ-იან-ი, უ-მგლ-ო, მგლ-ურ-ი, სა-მგლ-ე; **გულ-**ი: გულ-იან-ი, გულ-ოვან-ი, უ-გულ-ო, სა-გულ-ე; **ტყე-**ი: ტყ-იან-ი, უ-ტყე-ო, სა-ტყე-ო და სხვ.; **ყვითელ-**ი: სი-ყვითელ-ე, ; **შავ-**ი: სი-შავ-ე და სხვ.

გვაქვს, რა თქმა უნდა, არსებითისაგან არსებითიც (**წიგნ-**ი: წიგნ-აკ-ი; **ბუჩქ-**ი: ბუჩქ-ნარ-ი; **მგელ-**ი: მგლ-ებ-ი; **მხეც-**ი: მხეც-ობა; **სვან-**ი: სვან-ეთ-ი და მისთ.), ან კიდევ ზედსართავისაგან ზედსართავი (**ყვითელ-**ი: უ-ყვითელ-ეს-ი, მო-ყვითალ-ო და მისთ.) და რიცხვითისაგან რიცხვითი (**ხუთ-**ი: მე-ხუთ-ე), მაგრამ წარმოქმნილ სახელთა უმეტესობა, მეტყველების ნაწილთა თვალსაზრისით, განსხვავებულია თავ-თავისი ძირეულისაგან.

ჩვეულებრივი მოვლენაა, რომ არსებითისაგან ზედსართავი წარმოვქმნათ და ამისგან კიდევ – ახალი არსებითი: **ძალ-**ი: ძლ-იერ-ი: ძლიერ-ება; **ხავს-**ი: ხავს-იან-ი: ხავსიან-ობა; **გულ-**ი: გულ-ად-ი: გულად-ობა და მისთ.

შ ე ნ ი შ ვ ნ ა. გამოწაკლისად გვეჩვენება ისეთი წარმოების ფორმები, როგორიცაა: საუკეთესო, საუცხოო, სასწრაფო, საჩქარო. ამ შემთხვევაში ძირეულ ზედსართავთან ერთად იგულისხმება არსებითიც ან საწყისი: საუცხოო = უცხო კაცისთვის დანიშნული (აქედან შემდეგ: ძალიან კარგი), სასწრაფო = სწრაფი შესრულებისათვის განკუთვნილი და მისთ.

153. ბრუნვის შორმა შუქმდ. ბრუნვის ფორმა შეიძლება გამოყენებულ იქნეს წარმოქმნილი სახელის ფუძედ. ჩვეულებრივ ასეთებია მოქმედებითისა და ვითარებითის ფორმები. **ად** და **ით** უმთავრესად და უპირატესად საბრუნებელი აფიქსებია, მაგრამ ისინი ზოგჯერ წარმოსაქმნელადაც არიან გამოყენებული; მაგალითები:

	ძირეული	წარმოქმნილი	ძირეული	წარმოქმნილი
სახ.	გულ-ი	გულ-ად-ი	შემთხვევა	შემთხვევ-ით-ი
მოთ.	გულ-მა	გულ-ად-მა	შემთხვევა-მ	შემთხვევ-ით-მა
მიც.	გულ-ს	გულ-ად-ს	შემთხვევა-ს	შემთხვევ-ით-ს
ნათ.	გულ-ის	გულ-ად-ის	შემთხვევ-ის	შემთხვევ-ით-ის
მოქ.	გულ-ით	გულ-ად-ით	შემთხვევ-ით	შემთხვევ-ით-ით
ვით.	გულ-ად	გულ-ად-ად	შემთხვევა-დ	შემთხვევ-ით-ად
წოდ.	გულ-ო	გულ-ად-ო	შემთხვევა-ვ	შემთხვევ-ით-ო

რომ „გულადი“ და „შემთხვევითი“ წარმოქმნილი სახელებია (ე. ი. დერივაციულად მიღებული ფორმებია), ამას ადასტურებს მათი ლექსიკური მნიშვნელობის დაშორება მათ-მათი ძირეულის ლექსიკური მნიშვნელობისაგან: „გულადი“ სულ სხვა შინაარსის მქონეა, ვიდრე „გული“; შინაარსული განსხვავებაა აგრეთვე „შემთხვევასა“ და „შემთხვევითს“

შორის, თუმცა ამ განსხვავებას ნაკლებად ვგრძნობთ, მაგრამ უეჭველია, რომ „შემთხვევა“ საწყისია, არსებითად ქცეული (случай), „შემთხვევითი“ კი – ზედსართავი (случайный) [ნახე კიდევ § 175].

სხვაგვარად არის საქმის ვითარება გენიტიურ სახელებთან (§ 154).

154. ბენიტიურ სახელთა რაობა. ორმაგი ბრუნვის მქონე სახელთა შესახებ ზემოთაც გვქონდა საუბარი სხვა საკითხთან დაკავშირებით (§§ 130, 148). საჭიროდ მიგვაჩნია, ერთხელ კიდევ შევეხნეთ მათ, რომ საბოლოოდ გაირკვეს მათი რაობა.

ორ-ფუნქციიან აფიქსებს შორის ურევია ნათ. ბრუნვის ნიშანი **ის** ვარიანტებითურთ (**ისა, სა, ს**) და **თ (თა)**, რომლებიც ახალი სახელის ფუძის საწარმოებლადაც არის გამოყენებული, მაგრამ შედეგი, რომელიც მიღებულია ამ გამოყენების დროს, სხვაა, ვიდრე წარმოქმნის სხვა შემთხვევებში, რადგანაც ამ სახელებს ფუძედ გამოყენებული აქვთ გენიტივის ფორმა, ე.ი. ფორმა ნათესაობითი ბრუნვისა, ამიტომ მათ გ ე ნ ი ტ ი უ რ ი ს სახელით აღვნიშნავთ. ეს ტერმინი მიგვითითებს სახელის მორფოლოგიურ ნიშანზე, სინტაქსურად კი ასეთი სახელი იქნება მ ა რ თ უ ლ-შ ე თ ა ნ ხ მ ე ბ უ ლ ი (§§ 130, 148).

გენიტიური სახელები სხვადასხვაგვარად არის ნაწარმოები, იმის მიხედვით, თუ რომელია გამოყენებული ნათ. ბრუნვის დაბოლოებათაგან: **ის, ისა, სა, ს, თ, თა**.

ის. ეს ძირითადი სახე ნათ. ბრუნვის დაბოლოებისა ძველ ქართულში საკუთარ სახელთა თანხმოვნიან ფუძეებს მოუდიოდა: დავით-ის-ი, თამარ-ის-ი, ელისაბედ-ის-ი და მისთ. ახალ ქართულში ეს ჯგუფი საზოგადო სახელებს შეუერთდა: დავით-ისა, თამარ-ისა, ელისაბედ-ისა და მისთ. გამონაკლისის სახით ის შეიძლება დღესაც შეგვხვდეს, მაგ., ვაჟა-ფშაველას ენაში, საზოგადო სახელებთანაც კი (§ 131), საერთოდ კი **ის** შემონახულია კუთვნილებით ნაცვალსახელებში (§ 156).

ისა. ეს დაბოლოება ძალიან გავრცელებულია: მოუდის სახელებს როგორც მხოლობითში, ისე **ებ**-იან მრავლობითში. მხოლობითში **ისა** დაბოლოებას მიიღებს: თანხმოვან-ფუძიანები ყველა, ხმოვან-ფუძიანთაგან კი – კვეცილები: მეზობლ-ისა (მეზობლებ-ისა), მეგობრ-ისა (მეგობრებ-ისა), დათვ-ისა, წისქვილ-ისა, დედ-ისა, მეზალ-ისა და მისთ.

სა. ეს დაბოლოება ვარიანტია **ისა**-სი და მოუდის **ი**-ზე დაბოლოებულ სახელებს, უმთავრესად საკუთარს: აკაკი-სა, დიმიტრი-სა, ტრამვაი-სა და მისთ.

ს. ეს დაბოლოება ახასიათებს უკვეცელ სახელებს, საკუთარსა და საზოგადოს: ილია-ს-ი, მართა-ს-ი, პეტრე-ს-ი, ელენე-ს-ი, გიგო-ს-ი, დუტუ-ს-ი, წყარო-ს-ი, რუ-ს-ი და მისთ.

თ. ეს დაბოლოება აქვს გვაროვნულ სახელებს: ოთარაან-თ-ი, სოსიკაან-თ-ი, ჯალაბაურიან-თ-ი, ლომაურიან-თ-ი, ციციან-თ-ი და მისთ. გამონაკლისის სახით **თ** ვაჟა-ფშაველას ენაში საზოგადო სახელებთანაც გვხვდება: ბალახ-თ-ი, ცხოველ-თ-ი (§ 131).

თა. ეს დაბოლოება მოუდის საზოგადო სახელებს: მუშა-თა, გლეხ-თა, კოლმეურნე-თა, პროფესორ-თა და მისთ.

ჩამოთვლილი მაწარმოებლები ყველა ერთი დანიშნულებისაა, მაგრამ მათ დართვას სხვადასხვა შედეგი მოსდევს:

თანახმად ახალ ქართულში გატარებული საზოგადო წესისა, ის სახელები, რომელთაც მაწარმოებლის ბოლოში თანხმოვანი აქვთ, სახელობითში **ი**-ს მიიღებენ (ილია-ს-ი, ოთარაან-თ-ი), სხვები კი – არა (მეზობლ-ისა, აკაკი-სა, მუშა-თა და მისთ.). სამაგიეროდ სხვა ბრუნვებში განსხვავებას ადგილი არა აქვს.

ვიკითხოთ: რა ფორმებია ეს? ჩვეულებრივი გაგების თანახმად, აქ არის ნათ. ბრუნვის ფორმა. მაგრამ არის თუ არა საქმის ნამდვილი ვითარება ეგრე მარტივი? საქმის გამოსარკვევად მივმართეთ მაგალითს. საანალიზოდ ავიღოთ ერთი მაგალითი ხმოვანზე გათავებულთაგან (ვთქვათ, „მეზობლის-ა“) და ერთიც თანხმოვანზე გათავებულთაგან (ვთქვათ, „გიგოს-ი“). ამ ორ მაგალითს შორის ის ურთიერთობაა, რომ „მეზობლ-ისა“ ერთ ბრუნვის ნიშანს გვიჩვენებს (ისა-ს), მაშინ როდესაც „გიგო-ს-ი“ ორი ბრუნვის ნიშნის მქონეა (ს-ი): ერთია ნათესაობითის ნიშანი (ს), მეორე – სახელობითისა (ი). „მეზობლისა“ ხმოვანზეა გათავებული და ამიტომ მან სახელობითის ნიშანი არ მიიღო, თორემ ძველი ქართულით აქაც ნიშანი გვექნებოდა: „მეზობლ-ისა-ა“ ¹, მიუხედავად ამისა, ორივე ფორმა ორმაგი ბრუნვის ფორმაა: ნათესაობით-სახელობითი.

თუ აღნიშნულ სახელებს საზღვრულის წინ დავსვამთ, სახელობითის ნიშანი დაიკარგება და ორმაგი ბრუნვის ნაცვლად ცალმაგი დაგვრჩება; ამასთანავე ერთად „მეზობლისა“ ა-საც აღარ დაირთავს: მეზობლ-ის სახლი, გიგო-ს ვაჟი; ასეთივეა აგრეთვე: ოთარაანთ ქალი. უეჭველია, ეს სინტაგმები ფ უ ნ ქ ც ი ი თ იგივეა, რაც მსაზღვრელ-საზღვრულის რიგის შეცვლის შემთხვევაში („სახლი მეზობლისა“, „ვაჟი გიგოსი“, „ქალი ოთარაანთი“), მაგრამ თუ ფ ო რ მ ა ს მივაქცევთ ყურადღებას, დიდ განსხვავებას ვნახავთ: წამმდგარებულ მსაზღვრელს მარტივი ბრუნვის ფორმა აქვს – ნათესაობითი (მეზობლ-ის, გიგო-ს, ოთარაან-თ), მომდევნო კი რთულს გვიჩვენებს – ნათესაობით-სახელობითს (მეზობლ-ისა, გიგო-ს-ი, ოთარაან-თ-ი). მარტივი ფორმა სინტაქსური თვალსაზრისით მართულია: ის არ შეიცვლება, რარიგადაც უნდა იცვალოს მისი საზღვრული: მ ე ზ ო ბ ლ ი ს სახლი, მ ე ზ ო ბ ლ ი ს სახლმა, მ ე ზ ო ბ ლ ი ს სახლს და შემდგომი; გ ი გ ო ს ვაჟი, გ ი გ ო ს ვაჟმა, გ ი გ ო ს ვაჟს და შემდგომი; ო თ ა რ ა ა ნ თ ქალი, ო თ ა რ ა ა ნ თ ქალმა, ო თ ა რ ა ა ნ თ ქალს და შემდგომი; რთული ფორმა კი მართულ-შეთანხმებულია (§ 130): საზღვრულის ბრუნებასთან ერთად ისიც იბრუნვის: სახლი მ ე ზ ო ბ ლ ი ს ა, სახლმა მ ე ზ ო ბ ლ ი ს ა მ, სახლს მ ე ზ ო ბ ლ ი ს ა ს და შემდგომი; ვაჟი გ ი გ ო ს ი, ვაჟმა გ ი გ ო ს მ ა, ვაჟს გ ი გ ო ს ა ს და შემდგომი; ქალი ო თ ა რ ა ა ნ თ ი, ქალმა ო თ ა რ ა ა ნ თ მ ა, ქალს ო თ ა რ ა ა ნ თ ს ა და შემდგომი.

როგორც მოყვანილი მაგალითებიდან ჩანს, შ ი ნ ა ა რ ს ო ბ ლ ი ვ წინ და უკან მდგომი მსაზღვრული ერთია, მაგრამ ფორმის თვალსაზრისით ისინი სხვადასხვა რიგში დგანან (აქ ისეთივე მდგომარეობა გვაქვს, როგორც სახელთა ორგვარი მრავლობითის შემთხვევაში: „ამხანაგები“ და „ამხანაგნი“ ერთია მნიშვნელობით, მაგრამ მათ სხვადასხვა ფორმა აქვთ და სხვადასხვა რიგში დგანან): მსაზღვრელი, როდესაც ის უძღვის საზღვრულს, უცვალელებელია და, როდესაც მოსდევს, იბრუნვის მასთან ერთად, ე. ი. ორმაგი ბრუნვის ფორმას გვაძლევს, მსაზღვრელის საზღვრულთან ერთად ბრუნების მაგალითი ზემოთაა მოცემული (§ 130), აქ კი მსაზღვრელი მოვიყვანოთ მარტო:

a		b (გენიტ.)		a		b (გენიტ.)	
სახ.	მეზობელ-ი	მეზობლ-ისა		გიგო		გიგო-ს-ი	
მოთ.	მეზობელ-მა	მეზობლ-ისა-მ		გიგო-მ		გიგო-ს-მა	

¹ ზემოთ (§ 57) გარკვეულია, რომ ნათ. ბრუნვის ნიშანია ის, ა კი ნართაულია (ემფატიკური ხმოვანი), მაგრამ ამ გარემოებას აქ მნიშვნელობა არა აქვს.

მიც.	მეზობელ-ს	მეზობლ-ისა-ს	გიგო-ს	გიგო-სა-ს
ნათ.	მეზობლ-ის	—	გიგო-ს	—
მოქ.	მეზობლ-ით	—	გიგო-თი	—
ვით.	მეზობლ-ად	მეზობლ-ისა-დ	გიგო-დ	გიგო-სა-დ
წოდ.	მეზობელ-ო	მეზობლ-ისა-ვ	გიგო	გიგო-სა-ვ

როგორც ვხედავთ, გენიტიური სახელები („მეზობლისა“, „გიგოსი“) ი მ ე რ ე ბ ე ნ სათანადო ძირეულის ფორმებს, მართალია, ყველას არა, როგორც ეს ძველ ქართულში იყო, მაგრამ უმეტესობას მაინც.

ფორმათა შედარება ამტკიცებს, რომ „მეზობლის“ და „გიგოს“ ერთი რიგის ფორმებია, „მეზობლისა“ და „გიგოსი“ კი – სხვა რიგისა. აქედან შეგვეძლო დაგვესკვნა, რომ „მეზობლისა“, „გიგოსი“ და „ოთარაანთი“ წარმოქმნის გზით მიღებული ფორმებიაო, მაშასადამე, **ისა, ს, თ** სადერივაციო აფიქსებიაო. ასეთი დასკვნა გენიტიურ სახელთა წარმოებისა, ბუნებისა და მაწარმოებელ ელემენტთა კვალიფიკაციის შესახებ სწორი იქნებოდა მხოლოდ ფ ო რ მ ი ს თვალსაზრისით. რაც შეეხება ლექსიკურ შ ი ნ ა ა რ ს ს, საქმის ვითარება სხვაგვარია: ამ თვალსაზრისით სიტყვაში ცვლილება არ მომხდარა. ამიტომ აღნიშნული ფორმები წარმოქმნის ფორმებად ვერ ჩაითვლება და არც **ისა, ს, თ** იქნებიან წარმოქმნის აფიქსები ჩვეულებრივი გაგებით, რამდენადაც მათ არ დაუკარგავთ ბრუნვის წარმოების უნარი: „მეზობლისა“, „გიგოსი“ და „ოთარაანთი“ ნათ. ბრუნვის ფორმებადაც რჩება.

რომ ასეა, ეს, სხვათა შორის, იქედან ჩანს, რომ მათ შეუძლიათ ერთსა და იმავე დროს მსაზღვრელიც იყვნენ და საზღვრულიც. მსაზღვრელი ერთი სახელის მიმართ, საზღვრული მეორის მიმართ: „სახლი ჩ ე მ ი მეზობლისა“. აქ „მეზობლისა“ ორი სინტაგმის წევრია: „სახლი მეზობლისა“, „ჩემი მეზობლისა“. პირველ მათგანში ის მსაზღვრელია, მეორეში კი – საზღვრული; პირველში თვითონ უწევს ანგარიშს მსაზღვრელს და ეთანხმება მას ბრუნვაში: სახლი მეზობლისა, სახლ-მა მეზობლისა-მ, სახლ-ს მეზობლისა-ს და შემდგომი; მეორე შემთხვევაში კი, პირუკუ, მას ეწყობა მისი მსაზღვრელი: როგორადაც უნდა ვცვალოთ საზღვრული, მსაზღვრელი უცვლელი დარჩება: სახლი ჩ ე მ ი (ს) მეზობლისა, სახლმა ჩ ე მ ი (ს) მეზობლისამ, სახლს ჩ ე მ ი (ს) მეზობლისას და შემდგომი. „ჩემი“ შეგვიძლია ზედსართავით ან მიმღეობით შევცვალოთ („სახლი მ დ ი დ ა რ ი მეზობლისა“, სახლი ქალაქს გ ა მ გ ზ ა ვ რ ე ბ უ ლ ი მეზობლისა“) ან კიდევ სხვა არსებითის ნათ. ბრუნვის ფორმით (სახლი დ ა ვ ი თ ი ს მეზობლისა, სახლი მ ე ბ ა ღ ი ს მეზობლისა და მისთ.), მაგრამ სურათი ყველგან ერთი იქნება.

რაც „მეზობლისა“ ფორმაზე ითქვა, იგივე შეგვიძლია ვთქვათ „გიგოს“ და „ოთარაანთ“ ფორმათა შესახებაც და აგრეთვე სხვა ვარიანტების შესახებაც (აკაკი-სა, მუშა-თა). მაშასადამე, გენიტიური სახელი, რომელიც გვხვდება მსაზღვრელ-საზღვრულის ინვერსიული რიგის დროს (ან მსაზღვრელის განმარტოებისას), ორმაგი ბუნებისაა. ეს მისი ბუნება უფრო აშკარად ჩანს ორ სახელთან მიმართებისას, რომელთაგანაც ერთს საზღვრავს, მეორით კი ისაზღვრება, ერთის მიმართ მსაზღვრელია, მეორის მიმართ კი – საზღვრული. ფორმის მიხედვით ერთს მართავს, ითანხმებს ან შეიწყობს ფუძის სახით, მეორეს კი ეთანხმება. ამის გამო მისი ფორმა ნათ. ბრუნვის ფორმაც არის. მთლიანად ფორმა ორმაგი ბრუნვის ფორმაა (§ 99).

არის კიდევ ერთი გარემოება, რომელიც ადასტურებს, რომ გენიტიური სახელი ორმაგი ბუნებისაა: სახელს შეიძლება ორი და მეტი საზღვრული ჰქონდეს ნათესაობითში დაყენებული სახელების სახით. ამათგან უკანასკნელი უთუოდ იქნება ორმაგი ბრუნვის

ფორმით წარმოდგენილი. ახალ ქართულში ეს მოვლენა სახელობითში მკაფიოდ არ ჩანს: „ამბავი ს ო ფ ლ ი ს ა და ქ ა ლ ა ქ ი ს ა“ – აქ „სოფლისა“ და „ქალაქისა“ თანაბარი ფორმით არის წარმოდგენილი, მაგრამ, როგორც კი სხვა ბრუნვაში დავსვამთ მათ, განსხვავება მაშინვე იჩენს თავს: „ამბავს სოფლისა და ქალაქისას“, „ამბავმა სოფლისა და ქალაქისამ“; ე. ი. პირველი მსაზღვრელი უცვლელი დარჩა, მეორე კი იცვალა. ეს მოვლენა ახალ ქართულში საზოგადოდ მკრთალად არის წარმოდგენილი, ძველში კი ის მკაფიოდ იყო გამოხატული; რომ ავიღოთ ეს მაგალითი «გრ. ხანძთელის ცხოვრებიდან»: „ღმერთი მშვდობისა, სიყუარულისა და კაცთმოყუარებისაჲ“ (12,5) და ვაბრუნოთ, გვექნება:

სახ. ღმერთი მშვდობისა, სიყუარულისა და კაცთმოყუარებისაჲ
მოთ. ღმერთმან მშვდობისა, სიყუარულისა და კაცთმოყუარებისამან
მიც. ღმერთსა მშვდობისა, სიყუარულისა და კაცთმოყუარებისასა
და შემდგომი.

ჩანს, რომ ორმაგი ბრუნვის ფორმები უკანასკნელ მსაზღვრელს აქვს, სხვებს კი შეიძლება ჰქონდეს, შეიძლება არა. ეს იმიტომ, რომ უკანასკნელი მსაზღვრელი (აქ: „კაცთმოყუარებისაჲ“) რკალს ჰკრავს მთელი გამოთქმისას და აუცილებლად ეთანხმება საზღვრულს, მაშინ როდესაც მის წინ მდგომი ორი დანარჩენი მსაზღვრელი აქ მარტივი გენიტივის ფორმითაა წარმოდგენილი. თქმა იმისა, რომ მოყვანილ მაგალითში ყველა მსაზღვრელი ერთნაირი ფ ო რ მ ი ს მქონეაო, არ შეიძლება; არც ის შეიძლება ითქვას, რომ მ ნ ი შ ვ ნ ე ლ ო ბ ი თ უკანასკნელი მათგანი („კაცთმოყუარებისაჲ“) განსხვავებულია სხვებისგანაო. ამიტომ სამართლიანი იქნება დავასკვნათ, რომ ისა დაბოლოება, რომელიც ყველა მათგანს აქვს, ნათ. ბრუნვის ნიშანია, ოღონდ უკანასკნელი სახელი, რომელსაც ის ახლავს, ხელმეორედ არის ნაბრუნები და სხვები კი – არა.

შ ე ნ ი შ ვ ნ ა. ხელმეორედ ნაბრუნებ გენიტივს ნ. მ ა რ მ ა მიმართებიანი ნათესაობითი უწოდა: родительный с отношением (Грамм. древнелитер. груз. языка, გვ. 64).

155. ნაგენიტივარი სახელები. გენიტიური სახელებისაგან უნდა გარჩეულ იქნეს ნაგენიტივარი სახელები. გ ე ნ ი ტ ი უ რ ი ა სახელი, რომელსაც გენიტივის გაგება აქვს, მაგრამ ამასთანავე ერთად სხვა ბრუნვის ფორმებსაც გვიჩვენებს: სახელობითს, მოთხრობითს, მიცემითს და შემდგომთ, ხოლო ნ ა გ ე ნ ი ტ ი ვ ა რ ი ა სახელი, რომლის ფუძე მარტო წარმოშობით არის გენიტივი (ნათ.ბრუნვა), მაგრამ გენიტივის გაგება აღარ აქვს. ასეთია მრავალი გეოგრაფიული სახელი, რომელთაც ბოლოში ის მოუდის: თბილ-ის-ი, ქუთა-ის-ი, მანგლ-ის-ი, შინდ-ის-ი, რუ-ის-ი, ურბნ-ის-ი და სხვ. ასეთივეა თა-ზე გათავებული სოფლის სახელები: ჩხიკვ-თა, ცაბაურ-თა, მოწამე-თა და მისთ. ეს ის სახელებია, რომელთაც რაღაც საზღვრული უნდა ჰქონოდათ ერთ დროს (დაბა, სოფელი, ციხე, ქალაქი და სხვ.), მაგრამ საზღვრულის ჩავარდნის გამო მსაზღვრელს დაჰკარგვია პირვანდელი დანიშნულება და დამოუკიდებელი გამხდარა: დაბად რუ-ის-ი → რუისი, ციხედ ქუთათ-ის-ი – ქუთათისი (აქედან შემდეგ: ქუთათისი) და მისთ. მსგავსი წარმოება (საზღვრულ-მსაზღვრელი) შემონახულია „მამასახლის“-ში და „ერგასის“-ში (ე რ გ ა ს ი ს ი – ასის ნახევარი, ორმოცდაათი; იხმარებოდა ძვ. ქართულში).

აღნიშნული ტიპის სახელები, ახალი ქართულის თვალსაზრისით, გადმონაშთია: მათი **ის** და **თა** წარმოქმნის აფიქსებად ვერ ჩაითვლება, – აქ საქმე გვაქვს ბრუნვის ფორმის მნიშვნელობის შეცვლასთან და არა წარმოქმნასთან.

აღნიშნულ სახელთა ნაგენიტივობა განსაკუთრებით ნათლად **თა-ზე** გათავებულ სახელებში ჩანს, რომელთაც ამასთანავე ერთად მრავლობითის გაგებაც აღარ აქვთ და ისე იბრუნვიან, როგორც **ა-ზე** გათავებული მხოლ. რიცხვის სახელები: მოწამეთის სადგური, ჩხიკვთის საყდარი და მისთ.

156. ნაბენიტივარი ნაცვალსახელები. გენიტიური სახელების მსგავსად ნაწარმოებია კუთვნილებითი ნაცვალსახელები: ჩემი, შენი, ჩვენი, თქვენი, მისი, მათი, თავისი, სხვისი, ვისი.

პირველი ოთხი მათგანი (**ჩემ-ი, შენ-ი, ჩვენ-ი, თქვენ-ი**) ფუძედ იყენებს ნათ. ბრუნვისათვის სავარაუდებელ ფორმას: ჩემ, შენ, ჩვენ, თქვენ (§ 139).

მის-ი და **მათ-ი** ნაწარმოებია **მა** ფუძისაგან, რომელიც „იგი“-ს ენაცვლება ნათ.-სა და სხვა ბრუნვებში (§140). ეს „მისი“ და „მათი“, რომლებიც ერთნია საზღვრულთან მიმართებით, მაგრამ განსხვავდებიან ძირეულთან მიმართებით („მისი“ მიგვითითებს, რომ ეკუთვნის ერთს, „მათი“ გვიჩვენებს, რომ ეკუთვნის მრავალს), ნაწარმოებია ნათ. ბრუნვის ფორმისაგან მხოლ. და მრავლ. რიცხვში და ასე დაიშლებიან: მ-ის-ი, მა-თ-ი. მსგავსადვეა ნაწარმოები: „ამ-ის-ი“ და „ამა-თ-ი“, „მაგ-ის-ი“ და „მაგა-თ-ი“, „იმ-ის-ი“ და „იმა-თ-ი“ (უკანასკნელი წყვილი ვარიანტია „მისი“ და „მათი“-სა).

თავისი ნაწარმოებია „თავ“ სიტყვისაგან, რომელიც გარკვეულ შემთხვევებში უკუქცევითი ნაცვალსახელია (§ 50): თავ-ის-ი (იშვიათად: „თავისა“; ძვ. ქართულით: თვს-ი, რომელიც ამჟამადაც გვხვდება ახალი ორთოგრაფიით: თვის-ი).

შ ე ნ ი შ ვ ნ ა: **„თავისი“** („თავისა“, „თვისი“) კილოთა დიდ უმეტესობაში და სალიტერატურო ქართულში III პირის კუთვნილებას აღნიშნავს, მაგრამ ფშაურში (და აქედან ვაჟა-ფშაველას ნაწერებში) მას შეუძლია (რუს. *свой*-ს მსგავსად) 1-ლი და მე-2 პირის კუთვნილებაც გამოხატოს; მაგალითები:

თავისი („თავისა“, „თავისი“) = **ჩემი**: „არცვის ვაუწყებ ადვილად თ ა ვ ი ს თავგადასავალსა (I, 127,29); „არც გემი მეონდა, არც ნავი, თ ა ვ ი ს მკლავებით ვწვალობდი“ (I, 127,32); „აჰლევებულხარ ძალიან, თ ა ვ ი ს ძმა ვეღარ გიცანი“-ო, მიმართავს ვაჟა თავის ძმას ბაჩანას ერთ საპასუხო ლექსში (II, 169); „ავნთო როგორც საკირე, დავიწვა თ ა ვ ი ს ალზედა“(II, 218); „მე არც დედა მყავს, არც მამა, არცავინ თ ვ ი ს ი ს ტომისა“ («ეთერი»); „დავკარგე ყველა თვისტომი, ვინაც კი მყვანდა თ ა ვ ი ს ა“ («ბახტრ.»).

თავისი = **შენი**: „იუბნე ცხოველ-მყოფლადა, ძმა ამას გეტყვის თ ა ვ ი ს ა“ (თავისი ძმის თედოსადმი მიმართულ ლექსში: I, 117,31); „თ ა ვ ი ს სამშობლოს ვარამი ილაპარაკე ენითა“(I, 156,23).

თავისი = **ჩვენი**: „სიკვდილის შემდეგ თ ა ვ ი ს ი კარგი გაწვიროთ ხსენება“ (I, 106,15); „გამოვეთხოვეთ ნათესავთ, ცოლ-შვილს და თ ა ვ ი ს ყანასა“ (I, 136,6); „ცოცხალის თავით ვერ მივსცემთ მტერს თ ა ვ ი ს მიწის ღალასა“ (I, 136,10).

თავისი = **თქვენი**: „თ ა ვ ი ს ადგილის გულისად მოკვდით და დაისაჯენით“(II, 58) ; „გამარჯვებულნიმც იქნებით თ ა ვ ი ს ხატით და გამჩენით“ (II, 59).

როგორც ვხედავთ, წარმოების თვალსაზრისით ეს ნაცვალსახელები არ განსხვავდებიან გენიტიურ სახელთაგან, რომლებზედაც ზემოთ იყო საუბარი (§ 154), მაგრამ არის ერთი დიდი განსხვავება მათ შორის: კუთვნილებით ნაცვალსახელებს გენიტივის გაგება აღარ აქვთ. მართლაც, არ შეიძლება ითქვას, რომ „მისი“, „მათი“, „სხვისი“ და მისთ. ორმაგი ბრუნვის გაგებას გვაძლევდნენ (ნათ.-სახელობითისას); არა, ესენი ყველა ცალმაგი ბრუნვის ფორმებია, მათი ფორმა სახელობითი. ამის გამო მათში შემავალი **ის** და **თ** წარმოქმნის ელემენტებად უნდა ვცნათ.

ერთია კიდევ აღსანიშნავი: ჩამოთვლილ ნაცვალსახელთა ძირეულები ისეთი სახელებია, რომლებიც საზოგადოდ მოკლებულია მსაზღვრელის მიღების უნარს. ის მსაზღვრელი კი, რომელიც გამოწვევის სახით ასეთ გამოთქმებში გვხვდება: „მე საწყალი“, „შე უბედურო“, „ვინ ოხერი“ და მისთ., მეტად თავისებურია და ჩვეულებრივი ტიპის მსაზღვრელისაგან ძლიერ დაშორებული. ამიტომ მათგან საზოგადო წესის თანახმად ნაწარმოები ფორმები არასოდეს არ გვხვდება საზღვრულის როლში, ისინი მხოლოდ მსაზღვრელებია, თანაც მათი დასმა საზღვრულის წინაც შეიძლება (წინააღმდეგ გენიტიური სახელებისა, რომელნიც მოსდევენ საზღვრულს). ყველაფერი ეს იმას გვიჩვენებს, რომ აღნიშნული ნაცვალსახელები წარმოქმნილ სახელთა რიგებში დგანან.

კუთვნილებით ნაცვალსახელებს გენიტიურ სახელებთან აერთებს წარმოების ფორმა, მაგრამ მათგან განასხვავებს მნიშვნელობა; ხოლო ნაგენიტივარ სახელებთან (§ 155) მათ ის აქვთ საერთო, რომ გენიტივის გაგება მათაც დაკარგული აქვთ, მაგრამ განსხვავდებიან იმით, რომ სინტაგამებში სხვადასხვა ფუნქციას ასრულებენ: ნაგენიტივარი სახელი შეიძლება საზღვრულიც იყოს და მსაზღვრელიც („ძველი მანგლისი“, „მანგლისის ტყე“), ნაგენიტივარი ნაცვალსახელი კი – მსაზღვრელი („ჩვენი მანგლისი“).

158. თანდებულები წარმოქმნის ელემენტთა როლში. ერთი თავისებურება ქართული ენისა იმაში მდგომარეობს, რომ მას შეუძლია თანდებულდართული ფორმა არსებითი სახელისა ფუძედ აქციოს და გამოიყენოს ზედსართავის საწარმოებლად.

ეს მოვლენა უფრო მკაფიოდ ძველ ქართულში იყო გამოხატული; მაგალითები:

მიმართ → **მიმართი**: „ხოლო იოვანე, ვითარცა უფლისა მოწამემან ღირსმან, თქუმულნი ესე **მ ი ს ა მ ი მ ა რ თ ნ ი** არად შეჰრაცხნა“ (ი. ოქროპირის «სიტყუაჲ ღმრთის გამოცხადებისათჳს»: ხელნაწ. A 19, გვ. 278 a).

მიერ → **მიერი**: „და **მ ო ს ე ს მ ი ე რ თ ა** მათ წიგნთაცა კითხვად მოწრაფე იყო“ (ი. ოქროპირის «სიტყუაჲ ნათლისღებისათჳს»: ხანმეტი მრავალთავი: ტ.უ.მ. VII, გვ. 129).

ამჟამად ამით ნაწარმოები გვაქვს ტერმინები: ბაგის-მიერ-ი, კბილის-მიერ-ი და სხვა გრამატიკული ტერმინები (§ 12), აგრეთვე ნების-მიერი.

შინა → **შინაჲ** (მრ. **შინანი**): „და **ს ა ფ ლ ა ვ ე ბ ი ს შ ი ნ ა თ ა** ცხოვრების მიმნიჭებელი“ (აღდგომის საგალობელში; „საფლავების შინათა“ = საფლავებში მყოფთათვის).

გან → **განი**: „კიცჳ დაბმული, რომელსა **კ ა ც თ ა გ ა ნ ი** არა დაჯდომილ არს“ (მარკ. 11,2 C); „და რომელი არს ქუეყანით, ქ **უ ე ყ ა ნ ი ს ა გ ა ნ ი** არს და ქუეყანისასა იტყვს“ (იო. 3,31); „მაშინ **ე რ ი ს ა გ ა ნ თ ა** მათ მთავრისათა წარიყვანეს იესუ ტაძრად“ (მათ. 27,27); „ვეცხლი დიდძალი მისცეს **ე რ ი ს ა გ ა ნ თ ა** მათ“ (მათ. 28,12); „ქალაქისა **მ ი ს გ ა ნ თ ა** მრავალთა ჰრწმენა მისი“ (იო. 4,39); „მრავალთა მოწაფეთა **მ ი ს თ ა გ ა ნ თ ა** რომელთა ესმა ესე, იტყოდეს“ (იო. 6,60); „და მი-ვინმე-ვიდეს **ჩ უ ე ნ გ ა ნ ნ ი** საფლავად“ (ლუკ. 24,24); „არამედ დედათაცა ვიეთმე **ჩ უ ე ნ გ ა ნ თ ა** დამაკვრვეს ჩუენ“ (ლუკ. 24,22); „და ერთი თ ქ უ ე ნ გ ა ნ ი“ (იო. 6,70); „ერთი **მ ა თ გ ა ნ ი**“ (იო. 7,50); „ეგრეცა თევზთა **მ ა თ გ ა ნ ი**“ (იო.

6,11); „და აჰა ორნი მ ა თ გ ა ნ ნ ი“ (ლუკ. 24,13); „ერთი იგი ა თ ო რ მ ე ტ თ ა გ ა ნ ი“ (იო. 20,24) და მისთ.

შორის → **შორისი**: „ყოველი ნ ა წ ი ლ თ შ ო რ ი ს ი ყოვლობად ნაწილი არს ნაწილთაგანისა ყოვლობისა“ (ი. პეტრიწის შრომები, II, 1927, გვ. 132).

თანა → **თანად**: „მაგდანელი მარიამ და იოჰანა და მარიამ იაკობისი და სხუანი მ ა თ თ ა ნ ა ნ ი“ (ლუკ. 24,10 ხანმ.); „ათერთმეტნი იგი და სხუანი მ ა თ თ ა ნ ა ნ ი“ (ლუკ. 24,33 ხანმ.); „ოდეს-იგი შეემშია მას და მ ი ს თ ა ნ ა თ ა მათ“ (მათ. 12,3); „არა ჯერ-იყო ჭამად მისა, არცა მ ი ს თ ა ნ ა თ ა მათ“ (მათ. 12,4).

მათთანანი = მათთან მყოფნი; მისთანათა = მასთან მყოფთ, მასთან მყოფთათვის.

ამგვარი წარმოებისაგან ახალ ქართულში გავრცელებულია: გან-ი, ებრ-ი, მიერ-ი.

გან → **განი**: ის დაერთვის II მრავლობითის ნათ.-ის ფორმას: მიზეზთა-გან-ი, ამხანაგთა-გან-ი, მასწავლებელთა-გან-ი, დევთა-გან-ი და მისთ.

ასეთი ფორმები ჩვეულებრივ იხმარება რიცხვით სახელთან ან „ვინმე“, „რომელიმე“, „ზოგ“ ნაცვალსახელებთან (მაგ., „ერთი მიზეზთაგანი ეს არის“), მაგრამ შეიძლება ცალკეც შეგვხვდეს: „უეჭველია, თ ა გ ვ თ ა გ ა ნ ი მაგას ვერ გაბედავდა“ (ვაჟა, «ტყის კომედია», V, 440); „ფრინველთ უნდოდან გულითა ნ ა დ ი რ თ ა გ ა ნ ი მეფედა“ (ვაჟა, «ნახევარ-წიწილა», IV, 172).

ებრ → **ებრ-ი**: აღნიშნავს მსგავსებას და დაერთვის ნათ. ბრუნვის ფორმას: ლომის-ებრ-ი, ძაღლის-ებრ-ი, პარკის-ებრ-ი, სოკოს-ებრ-ი, ლობიოს-ებრ-ი, ჩემ-ებრ-ი, მის-ებრ-ი და მისთ.

ეს „ებრ“ შეიძლება პირდაპირ ფუძესაც დაერთოს, თუ ის თანხმოვნით თავდება: ლომ-ებრ-ი.

„ებრ“-ი საკმარისი არ აღმოჩნდა მასზე დაკისრებული ფუნქციის შესასრულებლად და მისი გამოყენება ორი გზით წარიმართა:

ა) გავრცობილ იქნა **იგ**-ის დართვით (§ 175).

ბ) **ურ** სუფიქსის გავლენით გადაკეთდა **ებურ**-ად: ლომის-ებურ-ი, დედის-ებურ-ი, თავის-ებურ-ი (აქედან: თავისებურება), ძველ-ებურ-ი, ჩემ-ებურ-ი, ჩვენ-ებურ-ი და სხვ.

შ ე ნ ი შ ვ ნ ა. ჩვენებური „ჩვენს მსგავსსაც“ აღნიშნავს („შემოვსძახოთ ჩვენებურად“) და ჩვენი მხრისასაც („ჩვენებურები არიან“). ასეთივე ორნაირი მნიშვნელობა აქვს **თქვენებურ**საც.

როგორია აღნიშნული ფორმები წარმოქმნის თვალსაზრისით? უეჭველია, აქ არ არის ერთგვარობა:

„ებრ-ი“ და „მიერ-ი“ წარმოქმნის ელემენტებია, რადგანაც ისინი არსებითთაგან ზედსართავეებს აწარმოებენ და მათ მიერ წარმოქმნილი სახელები მნიშვნელობით განსხვავებულია მათ-მათი ძირეულისაგან.

რაც შეეხება „გან“-ს, ის სხვა ვითარებას გვიჩვენებს: მასთან სახელს შენახული აქვს თავისი პირვანდელი მნიშვნელობა. ამიტომ აქ არსებითად ისეთივე მოვლენა გვაქვს, როგორც გენიტიურ სახელებში (§ 154): „თავთაგანი“ იგივეა, რაც „ერთი რომელიმე თავთაგან“. მართალია, აქაც შეიძლება ნაწარმოებმა სიტყვამ ისე განივითაროს მნიშვნელობა, რომ დაშორდეს თავის ძირეულს, როგორც ეს გვაქვს ძვ. ქართულის „ერისაგან“-ში (ე რ ი – ჯარი; ე რ ი ს ა გ ა ნ ი – ჯარისკაცი), მაგრამ საზოგადოდ მნიშვნელობის ასეთ განვითარებას ადგილი არა აქვს, რაც, სხვათა შორის, იმითაც მტკიცდება, რომ ამგვარად ნაწარმოები სახელი

მრავლობითს ვერ აწარმოებს და სათვალავ სიტყვას, „ერთის“ გარდა, ვერ მიიღებს. მართლაც, ითქმის „თაგვთაგანი“, მაგრამ არ ითქმის „თაგვთაგანები“; ითქმის „ერთი მიზეზთაგანი“, მაგრამ არ ითქმის „ორი მიზეზთაგანი“, „სამი მიზეზთაგანი“ და შემდგომი, არამედ ასე: ორი მიზეზი, სამი მიზეზი და შემდგომი ან (თუ ე რ თ ი „პირველის“ მნიშვნელობით არის ნახმარი): მეორე მიზეზი, მესამე მიზეზი და შემდგ. ამ მხრივ ერთგვარ გამონაკლისს „მათგანი“ წარმოადგენს; ითქმის: ორი მათგანი, სამი მათგანი, ოთხი მათგანი და შემდგომი.

159. თანა, ნაირი, გვარი, შერი, რიბი. „ებრ“-ის მნიშვნელობით ქართულში გვხვდება „თანა“, „ნაირი“ და რამდენადმე აგრეთვე „გვარი“, „ფერი“ („ფერა“), „რიგი“.

1. თანა. შეიძლება ვიფიქროთ, რომ „თანა“, რომელიც გვხვდება ნათ. ბრუნვაზე დართვისას (მეზობლის-თანა, ამხანაგის-თანა, დედის-თანა და სხვ.), წარმოშობით არის „თანა“ თანდებული, რომელიც ძველ ქართულში ნათ. ბრუნვას უკავშირდებოდა. მაგრამ, როგორც ზემოთ მოყვანილი მაგალითებიდან ჩანს (§ 158), „თანა“-ს დართვას ასეთ შემთხვევაში სხვა მნიშვნელობა ჰქონდა, – ის აღნიშნავდა „თან მყოფს“: მის თანაჲ = მასთან მყოფი, „მისთანანი“ = მასთან მყოფნი. „არა ჯერ-იყო ჭამად მისა, არცა მ ი ს თ ა ნ ა თ ა მათ“ (მათ. 12,4) = არ შეჰფეროდა ჭამა მას, არც მ ა ს თ ა ნ მ ყ ო ფ თ. ასეთი მნიშვნელობისაგან „მსგავსის“ მიღება შეუძლებელი არ არის, მაგრამ ნათელი არაა ასეთი სემანტიკური განვითარების გზები.

მეორე მხრით, „მსგავსის“ მნიშვნელობით მეგრულში იხმარება „ცალი“, რომელიც ქართულიდან არის გადასული: ჩქიმი-ცალი („ჩემისთანა“), თი-ცალი, ი-ცალი („იმისთანა“), ზესქვი-ცალო („შაშვსავით“). ეს ის სიტყვაა, რომელმაც სვანურში შალ („ვით“) მოგვცა (შაქარშალ „შაქარივით“, ფექშალ „ფქვილივით“ და მისთ.). „ცალ“-ის აღსანიშნავად კი „მარცვლის“ აღმნიშვნელი სიტყვა არის ხოლმე გამოყენებული ზოგიერთ ენაში (სპარსულში, თურქულში, სომხურში): ეს არის სპარს. *დ ა ნ ა* (რომელიც თურქულშიც არის შესული და *თ ა ნ ა*-დ გამოითქმის) და სომხ. *ჰ ა ტ*. უკანასკნელი მსგავსსაც აღნიშნავს ზოგ დიალექტში (ერევნულში, თბილისურში, ახალციხურში, ყარაბაღულში): *հատը չունի* (ან: *հատը չկա*) „ცალი არა ჰყავს“ (სიტყვა-სიტყვით: „მარცვალი არა აქვს: ჰრ. *ა ჭ ა რ ი ა ნ ი Հայկերն գաւառական քաղաքան*, თბ., 1913, *հատ* სიტყვასთან, გვ. 640). ამიტომ ვფიქრობდი, რომ ქართული „თანა“ („მეზობლისთანა“ და „ამხანაგისთანა“-ში) არის სპარსული *დანა* („მარცვალი“) იმ გამოთქმით, რომელიც თურქულშია დადასტურებული (ეს გამოთქმა ქართულ ნიადაგზედაც შეიძლებოდა მიგვეღო: *სდ > სთ*, მეგობრის *დანა > მეგობრისთანა*) და იმ მნიშვნელობით, რომელიც სათანადო სიტყვას სომხურში აქვს მიღებული-მეთქი.

როგორც უნდა იყოს ამ მაწარმოებლის წარმოშობა, წმინდა ქართული თუ უცხო, ერთი მაინც ცხადია: *ის* დაბოლოება 1-ლი და მე-2 პირის ნაცვალსახელებთან (ჩემ-*ის*-თანა, თქვენ-*ის*-თანა და სხვ.) ბრუნვიან სახელთა და ნაცვალსახელთა გენტივის ანალოგიითაა მიღებული (ამხანაგ-*ის*-თანა, მ-*ის*-თანა, ჩემ-*ის*-თანა), იმიტომ რომ, თუ „თანა“ ქართული თანდებულია წარმოშობით, მოსალოდნელია: „ჩემ თანა“, „თქვენ თანა“ და მისთ., ხოლო, თუ აქ სპარს. „დანა“ (→ „თანა“) გვაქვს, მაშინ უნდა გვქონდეს: ჩემი თანა („ჩემი ცალი“), თქვენი თანა („თქვენი ცალი“) და მისთ.

2. ნაირი. ეს სიტყვა მარტივად ცალკე არ გვხვდება, მაგრამ გაორკეცებით ცალკეც ითქმის („ნაირ-ნაირი“) და მნიშვნელობით ამას უდრის: „სხვადასხვა“. წარმოშობით უნდა იყოს არაბული *ნ ა ზ ი რ* (ظير)(შესახედავი“, „მსგავსი“, აქედან სპარს. *ბე-ნაზირ* „უებრო“). თუ ვარაუდი სწორია, *ზ* თანხმოვნის ამოღება ამ სიტყვაში იმავე რიგისა არის, რაც *დ*-სი

„დეიდა“-ში (დედის და → დეიდა), ტ-სი „ჩხეიძე“-ში (ჩხეტიძე → ჩხეიძე; შდრ. მეგრ. ჩხეტია) და ც-სი „მხეიძე“-ში (მხეციძე → მხეიძე; შდრ. მეგრ. ხეცია) და მისთ. მისი ხმარება შეიძლება ნათ. ბრუნვის ფორმასთან (ლობიოს-ნაირი, ტურის-ნაირი), მაგრამ ჩვეულებრივ გვხვდება ნაცვალსახელებთან (რანაირი, ამნაირი, მაგნაირი, იმნაირი, ჩემნაირი და მისთ.; აქედან შემდეგ მეგრ. ნეერი, ნერი) და რიცხვითებთან (ერთნაირი, ორნაირი, სამნაირი და მისთ.).

3. გვარი, ფერი, რიგი. როგორც მაწარმოებელი ელემენტები, ეს სახელები ჩვეულებრივ ნაცვალსახელებთან გვხვდება. ამათგან ყველაზე მეტი გავრცელება „გვარს“ აქვს, „ფერი“ და „რიგი“ უფრო დიალექტურ ფორმებად არის ქცეული: ამგვარი, იმგვარი, *რაგვარი → როგორი (§ 27, შნშ. 3; § 34), ერთგვარი, ორგვარი, სამგვარი და მისთ.; ამფერი, მაგფერი, იმფერი, რაფერი; რარიგი.

შ ე ნ ი შ ვ ნ ა. ამ პარაგრაფში ჩამოთვლილმა სიტყვებმა გარკვეულ შემთხვევებში ძველი ქართულის „ვითარი“ შეცვალეს: ესევითარი = ამისთანა, ამნაირი, ამგვარი, ამფერი.

წარმოქმნილ სახელთა ჯგუფები

161. წარმოქმნილ სახელთა ჯგუფები ზორმისა და შინაარსის მიხედვით. ფორმის მიხედვით წარმოქმნილი სახელები ორ ჯგუფად იყოფა: ერთი მხრით გვაქვს ის სახელები, რომელთაც მაწარმოებლებად სუფიქსები მოუდის: ხანჯლ-იან-ი, ხანჯლ-ურ-ი, ხანჯლ-ობა; მეორე მხრით კი ისეთები, რომელთაც ორ-ორი მაწარმოებელი აქვს, ერთი თავში, მეორე ბოლოში (პრეფიქს-სუფიქსი): სა-ხანჯლ-ე, უ-ხანჯლ-ო, მე-ხანჯლ-ე.

ინფიქსური წარმოების სახელები ქართულში არ მოგვეპოვება. არ მოგვეპოვება არც მარტო პრეფიქსით ნაწარმოები სახელები, თუ მხედველობაში არ მივიღებთ ისეთ გამონაკლისებს, როგორიცაა: უ-რიცხვ-ი და არა-თი ნაწარმოები სახელები: არა-ფერი, არა-თითი, არა-იშვიათი, არა-ლეგალური და სხვ.

შ ი ნ ა ა რ ს ი ს მიხედვით წარმოქმნილ სახელებში შემდეგი ჯგუფები გამოიყოფა: კნინობითი, ქონებისა, უქონლობისა, წარმომავლობისა, აბსტრაქტული, დანიშნულებისა, წინა ვითარებისა, ხელობისა, რიგობითი და წილობითი, გეოგრაფიული, ხარისხისა და სხვ.

ორივე დაჯგუფებას თავ-თავისი ნაკლი აქვს: ფორმათა მიხედვით დაჯგუფებისას, მაგ., გეოგრ. სახელები სვან-ეთ-ი და სა-ბერძნ-ეთ-ი სხვადასხვა ადგილას მოხვდება; შინაარსის მიხედვით დაჯგუფებისას კი, მაგ., ერთნაირი წარმოების სახელები (მაგ., მე-დუქნ-ე და მე-სამ-ე) სხვადასხვა ადგილას მოხვდება.

ჩვენ აქ უპირატესობას შინაარსობრივ დაჯგუფებას ვაძლევთ, თუმცა მისი ბოლომდე გატარება შეუძლებელია.

162. კნინობითი სახელები. კნინობითია სახელი, რომელიც გვიჩვენებს, რომ საგანი, რომელსაც ის აღნიშნავს, ზომით ან სიდიდით ნაკლებია, ვიდრე ძირეული სახელით აღნიშნული: „წიგნაკი“ „წიგნის“ პირისპირ.

კნინობითი ფორმა შეიძლება გამოყენებულ იქნეს ერთი მხრით ალერსის გამოსახატავად (ალერსობითი სახელი) და მეორე მხრით დამცირების მიზნით (დამცირებითი სახელი).

კნინობითი ფორმების წარმოება სალიტერატურო ქართულში მაინცადამაინც

გავრცელებული არ არის, მიუხედავად იმისა, რომ რამდენიმე მაწარმოებელი გვაქვს: ა, იკ, ილ, უკ, უნ. ბევრ მათგანს უფრო გადმონაშთის სახე აქვს, ვიდრე ცოცხალი მაწარმოებლისა.

1. ა. ეს მაწარმოებელი ძალიან გავრცელებულია მთის კილოებში (მაგ., ფშაურში, მოხეურში), სალიტერატურო ენაში კი იშვიათად გვხვდება: კაც-ა (პატარა კაცი), ცხენ-ა (პატარა ცხენი), დედოფალ-ა (პატარა დედოფალი, სათამაშო), ქალ-ა, ვაჟ-ა, რუ-ა (პატარა რუ) და სხვ.

ეგვე კნინობითის ა გვაქვს ადამიანთა საკუთარ სახელებში: ბეჟან-ა, დავით-ა, სიმონ-ა, ლუარსაბ-ა, დარეჯან-ა, საბედ-ა (ელისაბედ-ა), იმედ-ა და მისთ. იგივე ა არის ასეთ სახელებში: პეტრი-ა, პავლი-ა, გიგუ-ა, ვასუ-ა, ნინუ-ა, თიკუ-ა და სხვ. (მოსალოდნელი იყო: პეტრე-ა, პავლე-ა, გიგო-ა, ვასო-ა, ნინო-ა, თიკო-ა, § 35). ასეთივე წარმოებისაა საზოგადო სახელი ძალუა-ც (*ძალო-ა: მიღებულია წოდებითი ფორმისაგან, რომელიც სახელობითად ქცეულა: [რ]ძალო-ა).

როგორც მოყვანილი მაგალითებიდან ჩანს, კნინობითის ა ერთვის ფუძეს, თუ ის თავდება თანხმოვნით ან ო უ ხმოვნებით; მაგრამ, თუ ფუძე თავდება ა-თი, მაშინ მაწარმოებელია ია: და-ია. აქ ფუძისეული ა შენახულია (ფუძის სიმოკლის გამო), მაგრამ ჩვეულებრივ შეკვეცილია: ძამ-ია (ძველი *ძამა'საგან), ბიძ-ია (შემოკლებით: ბია). „ტაგან-ი“ ფშავში აღნიშნავს ფურის საწველელ ხის ვედროს („სეგდა“-ს სვანურად); მისი კნინობითი იქნება: ტაგან-ა. მაგრამ ეგ სიტყვა („ტაგანა“) მთიულეთსა და ხევში ზურგზე წამოსაკიდებელ წყლის საზიდ კასრს აღნიშნავს (სიმაღლით 70-ოდე სანტიმეტრი იქნება; საწველელ ვედროს აქ „ჭელადა“ ჰქვია): მთიულის ახსნით: „ბატარას ტ ა გ ა ნ ა ს ვეძახით და დიდს – ტ ა გ ა ნ ს“. ხევში კი ტ ა გ ა ნ ა დიდის სახელია („ჩემო კელის მამკიდეო, ტაგანაი ამკიდეო“). აქედან ნაწარმოები კნინობითი კი ტ ა გ ა ნ ი ა არის.

ტაგან – ტაგანა – ტაგანიას მაგალითზე გასაგები იქნება ისეთი წარმოება, როგორიცაა: კაც-ი, კაც-ა და კაც-ია („კაცა“ და „კაცია“ ადამიანის სახელებია: პირველი კნინობითია „კაც“ ფორმისა, მეორე კი – კნინობითის კნინობითი) და „ბიჭია“ (კაცის სახელია: ბიჭ-ი, ბიჭა, ბიჭია).

მოცემული ანალიზი საშუალებას გვაძლევს დავასკვნათ, რომ „მელ-ი“ (ასე იტყოდნენ ძველად), „მელ-ა“ და „მელ-ია“ ისეთ ურთიერთობაშია ერთმანეთთან, როგორც „კაცი“, „კაცა“ და „კაცია“, ოღონდ ეს არის, რომ კნინობითის გ ა გ ე ბ ა დღეს აღარც „მელას“ ახლავს და აღარც „მელიას“.

კნინობითის ა მიღებულია აკ'ისაგან, რომელიც ამჟამად წიგნ-აკ-ში და გორ-აკ-შია შემონახული.

სამეცნიერო და ტექნიკური ლიტერატურის ენა ცდილობს გაავრცელოს აკ-ის ხმარება: ბაგირ-აკ-ი, ლილვ-აკ-ი, მილ-აკ-ი, ხაზ-აკ-ი და მისთ.

შ ე ნ ი შ ვ ნ ა. მთიულურ-მოხეურში (აქედან ყაზბეგის მოქმედ პირთა მეტყველებაში) შესაძლებელია რიცხვითისა და ზედსართავი სახელის კნინობითი ფორმაც: სამა-ნ-ი, მანეთა-ნ-ი, ორა-ნ-ი, ცხორა-ნ-ი, ქალა-შავა, ცარიელა ტყავი (ყაზ., 270,2).

კნინობითის ფორმათა მნიშვნელობის დაკარგვის ნიადაგზე ზოგ შემთხვევაში პარალელურმა ფორმებმა იჩინა თავი: ძალ-ი და ძალ-ა, ადგილ-ი და ადგილ-ა, პირ-ი და პირ-ა, ძირ-ი და ძირ-ა. უკანასკნელი სამი სიტყვის „კნინობითი“ ფორმებიდან შენახულია ზმნიზედური გამოთქმები: მის ადგილა-ს, ცეცხლის პირა-ს, ბუჩქის ძირა-ს.

2. უკ. ეს მაწარმოებელი დიალექტურად იხმარება (უმეტესად რაჭაში): ბუმტ-უკ-ი, ძერძერ-უკ-ი. ჩვეულებრივ მას კიდევ ერთვის **ა (უკ-ა):** ცხენ-უკ-ა, ხბო-უკ-ა, მარტო-კ-ა (← *მარტო-უკ-ა), თით-უკ-ებ-ი, ქინძმანძ-უკ-ა და სხვ. ეგევე მაწარმოებელი გვაქვს ამ საკუთარ სახელებში: ან-უკა (ანუკა ბატონიშვილი), გლახ-უკა (ი. ჭავჭავაძის «გლახის ნაამბობის» ერთი მოქმედი პირის სახელია).

3. იკ. ეს მაწარმოებელი დამოუკიდებელივ ბეს-იკ-ში გვხვდება, უფრო კი **ო** დაერთვის: **იკ-ო.** ეს **ო** თავდაპირველად წოდებითის ნიშანი უნდა ყოფილიყო (მამ-იკ-ო, დედ-იკ-ო), მაგრამ შემდეგ იგი ფუძეს შეზრდია. ამჟამად **იკო** უფრო ადამიანთა სახელებში გვხვდება: სოლ-იკო, სოს-იკო, დათ-იკო, ვას-იკო, გოგლ-იკო, თამრ-იკო (თალ-იკო), მა-იკო და სხვ.; იშვიათად აგრეთვე საზოგადო სახელებშიც: მამ-იკო, დედ-იკო, და-იკო, ბიჭ-იკო (იხმარება მიმართვისას; კაცის საკუთარი სახელიც არის), სულ-იკო (ალერსობითია, იხმარება მიმართვისას).

4. ილ. ეს მაწარმოებელი მარტოდენ ორი სახელისაგან აწარმოებს კნინობითის ფორმებს, რომელთაც ალერსობითის მნიშვნელობა აქვს, თანაც დართული აქვს **ო (ილ-ო):** მამ-ილო, დედ-ილო. შეიძლება ამათ მთელი მარცვალი მოეკვეცოს ბოლოში და მივიღოთ: მამი, დედი.

შ ე ნ ი შ ვ ნ ა 1. „ნათლიდედ“, რომელიც მიმართვისას იხმარება (ჩემო ნათლიდედ!), შემოკლებაა „ნათლიდედა“-სი.

„მამი“ და „დედი“ ფორმების მიღება თეორიულად „მამიკო“ და „დედიკო“-საგანაც არის შესაძლებელი, მაგრამ უფრო მიღებული უნდა იყოს „მამილო“ და „დედილო“-საგან.

შ ე ნ ი შ ვ ნ ა 2. **ილ**-ის ფონეტიკური ვარიანტი **ელ**, ა-ს დართვით, საკუთარ სახელებშია შემონახული, უმთავრესად დასავლურ კილოებში: დათ-იკ-ელ-ა, მარ-იკ-ელ-ა, კაც-ი-ელ-ა, ბიჭ-ი-ელ-ა, გიორგ-ელ-ა და მისთ.

როგორც **ილ**, ისე მისი ტყუბის ცალი **ელ**, წარმოშობით უკავშირდება სვანურ მაკნინებელ **ილ** სუფიქსს: ტეტარ გიერგ-ილ („ნაცარქექია გიორგ-ელ-ა“).

5. უნ-ა. ეს რთული მაწარმოებელი რამდენსამე სახელში გვხვდება: კაცუნა („ზოგსა კაცსა კაცი ჰქვია, ზოგსა კაცსა – კაცუნაო, ზოგს დედაკაცს – დედაკაცი, ზოგსა – დედაკაცუნაო“, ხალხ.), ბიჭ-უნა, გოგო-უნა (← *გოგო-ვნა ← გოგო-უნა), კოლო-უნა (← კოლო-ვნა ← კოლო-უნა), დათ-უნა (*დათვ-უნა), ჩიტ-უნა, თაგ-უნა, კატ-უნა, კატუნია (აქედან: თავის მოკატუნება), ციც-უნა (ციცუნია), ვაც-უნა (ვაჟა, «გოგრა»), წალდ-უნა („ზოგს კეტები ეჭირა, ზოგს თოხები, სხვას ბარები, წალდები და წალდუნები“, ვაჟა, «მუცელა»). კაცის სახელები: პაპ-უნა, გლახ-უნა.

დასასრულ, უნდა აღვნიშნოთ, რომ კნინობითის ფორმები არსებითად დაკარგა სალიტერატურო ქართულმა: ისეთი სახელები, როგორიცაა: თავი, ხელი, ფეხი, თვალი, კბილი, სახლი, კარი, ეზო, ხე, ბაღი და მრავალი სხვა, კნინობითის ფორმებს ვერ აწარმოებენ. ამიტომ იძულებული ვართ ხოლმე, რომ სათანადო აზრი აღწერილობით გამოვთქვათ: პ ა ტ ა რ ა თავი, პ ა წ ა წ ა თითები, პ ა ტ ა რ ა ეზო და მისთ.

უეჭველია, კნინობითის ფორმები ბევრია ნაშთის სახით შემონახული ქართულში, მაგრამ მათი კნინობითობის დადგენა ჭირს საპირისპირო ფორმათა დაკარგვისა და, ამასთან დაკავშირებით, ცალად დარჩენილი ფორმის სათანადო შინაარსის დაბნელების გამო. სავარაუდოდ შეიძლება ესენი დავასახელოთ: მუჭ-ა („ერთი მუჭა ბალახი აქლემსაც მაღლა

ახტუნებსო“, ანდ.), ტიტველ-ა, დედი-შობილ-ა, დედის-ერთ-ა, მელის-კუდ-ა, (ბალახია), პაპა-ნაქებ-ა, ბალ-ა-მწარ-ა, ლენ-ცოფ-ა (*ლე-ლ-ცოფა), ცალ-უღელ-ა, („სულ არაობას ცალ-უღელ-ა ხარი სჯობიაო“, ანდ.), ადრეულ-ა („ყმაწვილის გული, შენი ჭირიმე, ადრეულა ყვავილას ჰგავს“, ჭავ., 267,34), გაიძვერ-ა (← გაძვერ-ა ← გასძვერ-ა, გაჰძვერ-ა, ზმნური ფორმა უნდა იყოს, სახელად ქცეული (ა. შ ა ნ ი ძ ე, თანხმომავნი ხმოვნად იქცა: ქართული ენა და ლიტერატურა სკოლაში, 1966, №1), ფინი-ა, გომი-ა და სხვ.

შ ე ნ ი შ ვ ნ ა. „გიჟია“ = გიჟი-ა, გიჟი არის („გიჟიას დაუძახებს ამ მოთხრობის უხეირო დამწერსა“, ჭავ., 331,9).

163. ძონების სახელები. ერთი წყება სუფიქსებისა ამა თუ იმ სახის ქონებას გამოხატავს; ესენია: **იან, იერ, ოსან, ოვან, ედ, ა.**

1. **იან.** ეს მაწარმოებელი მიღებული ჩანს **იან**-ისაგან. ძველად მისი ფუნქცია უნდა ყოფილიყო, აღენიშნა წარმომავლობა ვინმესგან, აქედან შემდეგ უნდა განვითარებულიყო გაგება კუთვნილებისა და ვისიმე მიმდევრობისა: ქრისტ-იან-ი, მაჰმად-იან-ი და მისთ. ამჟამად **იან**-ი აღნიშნავს ყოლა-ქონებას: ცოლ-იან-ი, ცხვრ-იან-ი, საქონლ-იან-ი, წვერ-იან-ი და სხვ.

იან სუფიქსი ამჟამად გამოყენებულია გვარის ერთ-ერთ დაბოლოებად დას. საქართველოში, უმთავრესად სვანეთსა და რაჭა-ლეჩხუმში: ყიფ-იან-ი, რატ-იან-ი, ზურაბ-იან-ი, ლიპარტელ-იან-ი და სხვ. ძველად ასეთი დაბოლოების გვარები აღმოს. საქართველოშიაც უნდა ყოფილიყო გავრცელებული, მაგრამ აქ ეს **იან** შემდეგ შეუცვლია **ძე**-სა და **შვილ**-ს. ამის გამო **იან** დაბოლოებას დაუკარგავს პირვანდელი მნიშვნელობა და გარკვეულ შემთხვევებში შემონახულია ჩამომავლობისა და კუთვნილების აღსანიშნავად, ისიც მხოლოდ მაშინ, თუ ფორმა მრავლობითია. ამ შემთხვევაში მერმინდელი **შვილ**-ი ჩამოშორდება ხოლმე გვარს და აღდება ძველი **იან**. ციც-ი(ს)-შვილი: ციც-იან-(ნ)-ი (= ციციშვილები), სადაც ორი **ნ**-საგან ერთი ისმის ხოლმე, მაგრამ, რომ ორი იგულისხმება, ამას ადასტურებს ნათესაობითის ფორმა, ვთქვათ, ასეთი: „ციციან-თ პური“, ან ნათ.-სახელობითი: ციცი-ან-თ-ი. თუ **შვილ**-ის მოკვეცის შემდეგ **იან**-ი უნდა დაერთოს **ა**-ზე გათავებულს ბოლო-უკვეცელ სიტყვას, მაშინ **იან**-ის პირველი ხმოვანი დასუსტდება და სულ დაიკარგება: ოთარა-(ს)-შვილი: ოთარა-ან-ი, ოძელა-(ს)-შვილი: ოძელა-ან-ი და მისთ. (ამათ ნაცვლად: *ოთარა-დან-ნ-ი, *ოძელა-დან-ნ-ი). უკანასკნელი ფორმის სიტყვები დროთა განმავლობაში სოფლის სახელებად იქცა აღმოს. საქართველოში, განსაკუთრებით კახეთში (ქიზიყითურთ). ოღონდ აქ ფორმა გამარტივებულია, – ორი **ნ**-საგან ერთია დარჩენილი და მრავლობითის გაგება დაკარგულია: მელა-ან-ი, მაჩხა-ან-ი, ტიბა-ან-ი, ოზა-ან-ი, გურჯა-ან-ი და მისთ.

ზოგ შემთხვევაში ქართლში თვით **ძე**-ც შეიძლება მოიკვეცოსო, მითხრეს: მაისურაძე: მაისურა-ა(ნ)-ნ-ი, ფურცელაძე: ფურცელა-ან-(ნ)-ი; მაგრამ ჩვეულებრივ ეხლა **ძე** დაბოლოების მოკვეცა აღარ ხდება: გძელამ-იან-(ნ)-ი. ამგვარად შემონახული **იან**-ი იფართოვებს ხმარების ფარგლებს და სხვა ტიპის გვარებშიც გადადის: ლომაურ-იან-(ნ)-ი, კორინთლ-იან-(ნ)-ი, წერეთლ-იან-(ნ)-ი და სხვ.

მოწმობა ლიტერატურიდან: „აი სოსიკაანთ ბიჭს მოგახსენებენ“ (ყაზ., 228,1); „თოლიკაანთ ჯღუნაი“ (ყაზ., 318,29); „ვისის გორისა ხარ, სტუმარო? – ჯალაბაურიანთი“ (ყაზ., 319,10); „ჩვენებიანთ ვენახში“ (ჭავ., 345,23); „გუშინ მეზობლიანთას გახლდი“ (ჭავ., 346,38); „გძელადიანთ ქალი“, „გძელადიანთ სოფელში“ (ჭავ., «კაცია.-ად.»).

შ ე ნ ი შ ვ ნ ა. „შვილ“-ისა და „მე“-ს მოკვეცა ამა თუ იმ გვარზე იან-ის დართვისას არ ნიშნავს, რომ ამ გვარს ძველად უეჭველად იან დაბოლოება ჰქონდა. მრავლისაგან მრავალ შემთხვევაში უთუოდ აქ ანალოგიურ წარმოებასთან გვაქვს საქმე.

2. იერ (რაე-ნარევ ფუძეებთან დისიმილაციით იელ). შემონახულია ზოგიერთ სახელში: ბიწ-იერ-ი, გან-იერ-ი, გონ-იერ-ი, ზეც-იერ-ი, ზომ-იერ-ი, *თვალ-იერ-ი („ათვალ-იერებს“ ზმნაში), კანონ-იერ-ი, მადლ-იერ-ი, მანკ-იერ-ი, მიწ-იერ-ი, ნიჭ-იერ-ი, (მრავალ)-ჟამ-იერ-ი, სახ-იერ-ი (ძვ. ქართ. = კეთილი), სჯულ-იერ-ი, სინდის-იერ-ი, ღონ-იერ-ი, შვილ-იერ(ება), ძლ-იერ-ი, წამ-იერ-ი, წეს-იერ-ი, წუთ-იერ-ი, ხნ-იერ-ი, (გულის)-ხმ-იერ-ი, ხორც-იელ-ი და სხვ. აღნიშნული სახელები ზედსართავებია, არსებითაგან ნაწარმოები. არსებითად არის ქცეული: სულ-იერ-ი, თხ-იერ-ი (ძველად ტიკს ერქვა, თავდაპირველად ალბათ თხის ტყავისაგან გაკეთებულს), ყველ-იერ-ი (დიდმარხვის წინა კვირა), ზურგ-იელ-ი (თევზია) და სხვ.

იგივე სუფიქსი რამდენიმე ნაცვალსახელთანაც გვაქვს: ამ-იერ-ი, იმ-იერ-ი, მაგ-იერ-ი. აქ „იერ“-ს სხვა მნიშვნელობა აქვს მოპოვებული.

„იერ“-ი გვხვდება ისეთ ნაწარმოებ სიტყვებშიც, რომელთა ძირეული არ შენახულა: ნოყ-იერ-ი, უდ-იერ-ი.

„იერ“-ი მოიპოვება აგრეთვე ზმნათა ფუძეებისაგან ნაწარმოებ სიტყვებში: მშ-იერ-ი, შვენ-იერ-ი (3-შვენ-ის; შემდეგ მ-ს დართვით: მ-შვენ-იერ-ი), ღმობ-იერ-ი, ცნობ-იერ-ი, ყნოს-იერ-ი, ცბ-იერ-ი, *მე-ხს-იერ-ი (აქედან: მეხსიერება), მე-ცნ-იერ-ი, წად-იერ-ი (აქედან: წადიერება), კადნ-იერ-ი (ი-კადრ-ა; *კადრ-იერ-ი → კადნ-იერ-ი).

აღნიშნული სუფიქსის წინ აუხსნელი ნ ჩანს ბედ-ნ-იერ-ში და რ გემ-რ-იელ-ში (გემ-ნ-იერ-ი?); ღვთის-ნიერ-ში კი ნ მ-საგან ჩანს მიღებული, მაშასადამე, აქ ასეთი ვითარება უნდა გვქონდეს: ღვთის-მიერ-ი (§ 161).

„იერ“ სუფიქსს დღეს აღარ შესწევს ძალა, რომ ახალ-ახალი ფუძეებისაგან აწარმოოს სახელები. მისი ადგილი ამ მხრივ იან-მა დაიჭირა.

3. ოსან. აღნიშნავს რისამე მატარებელს ან მქონებელს: მანდილ-ოსან-ი (ვინც მანდილს ატარებს, – ეპითეტია დედაკაცისა), ქუდ-ოსან-ი (ეპითეტია მამაკაცისა), ჩოხ-ოსან-ი, ცხენ-ოსან-ი, მშვილდ-ოსან-ი, ვეფხის ტყა(ც)-ოსან-ი, ფრთ-ოსან-ი, ჯვარ-ოსან-ი და მისთ.

ძველად ოსან-ს უფრო ფართო გამოყენება ჰქონდა, ვიდრე დღეს აქვს: იტყოდნენ, მაგ, ცოლ-ოსან-ი, წვერ-ოსან-ი და სხვ. („ორთა ძმათა წვეროსანთა ძმა მოჰყვანდა უწვერული“, «ვეფხ.»). ამჟამად ის კვლავ იკაფავს გზას ხმარებისათვის: ორდენ-ოსან-ი, მედლ-ოსან-ი, ფრიად-ოსან-ი და სხვ.

შ ე ნ ი შ ვ ნ ა 1. ზოგჯერ ამბობენ ხოლმე: „ფეხოსანი ჯარი“. შეცდომაა, უნდა: ქვეითი ჯარი.

შ ე ნ ი შ ვ ნ ა 2. „კრიალოსან-ი“ წარმოდგარია ბერძნ. კირიე ელეისონისაგან (Κύριε ἐλέησον), რომელიც „უფალო, შეგვიწყალე“-ს ნიშნავს. ასეთი წარმოშობა იმით აიხსნება, რომ ეკლესიაში ეს სიტყვები (ძველი ფორმით: „უფალო, შემიწყალონ“) ზოგჯერ რამდენჯერმე უნდა ეთქვათ ზედიზედ (12-ჯერ, 40-ჯერ). რადგანაც სიტყვების გამეორებისას მათი გუნებაში თვლა ძნელი საქმე იყო (განსაკუთრებით, როცა „უფალო, შეგვიწყალე“ 40-ჯერ უნდა ეთქვათ), ამიტომ საჭირო რაოდენობით

ასხმულ მძივებს იშველიებდნენ: ყოველი თქმისას თითოს ჩააგდებდნენ და, როცა ყველა გათავდებოდა, მექანიკურად გაიგებდნენ, რომ ლოცვის თქმა სათანადო რაოდენობით დასრულებული იყო. თუ საგანს ბერძნული სახელი დაერქვა და არა ქართული (სომხურად მას ეროვნული „ტერ ვოლორმია“ ჰქვია), ეს იმიტომ, რომ ქართული წირვა-ლოცვის დროს ეს სიტყვები ჩვენში ბერძნულადაც ითქმოდა. «გრ. ხანძთელის ცხოვრება», რომელიც X ს.-შია დაწერილი, ადასტურებს: „ქართლად ფრიადი ქუეყანაჲ აღირაცხების, რომელსაცა შინა ქართულითა ენითა ჟამი შეიწირვის და ლოცვაჲ ყოველი აღესრულების, ხოლო კვრიელედსონი ბერძულად ითქუმის, რომელ არს ქართულად: უ ფ ა ლ ო, წ ყ ა ლ ო ბ ა ყ ა ვ, გინა თუ: „უ ფ ა ლ ო, შ ე გ ჯ წ ყ ა ლ ე ნ“. ს. ორბელიანს თავის „ლექსიკონში“ „კრიალოსანი“ მოჰყავს ან „კრიალესვანი“, რომლის მნიშვნელობით „მამათა ცხოვრებაში“ კენჭები იხმარებოდა.

შ ე ნ ი შ ვ ნ ა 3. რაც შეეხება „მგოსანს“, ის სპარსულიდან მოდის: კლსან, გლსან („მეჩანგე“), ოღონდ მას ქართულში მ დაერთო წინ: მ-გოსან-ი. მაშასადამე, ამ სიტყვის ოსან-საც არაფერი საერთო არა აქვს ოსან სუფიქსთან.

4. ოვან. დამოწმებულია რამდენსამე სახელში: გულ-ოვან-ი, სახელ-ოვან-ი, კლდ-ოვან-ი, ფერ-ოვან-ი (ერთ-ფერ-ოვან-ი) და სხვა. გვხვდება აგრეთვე სოფლის სახელებში: ვაშლ-ოვან-ი, ლელ-ოვან-ი, თელ-ოვან-ი, გორ-ოვან-ი, ლამ-ოვან-ი, წერ-ოვან-ი (წერი – მიწიდან ამოღებული ნავთობი) და სხვ.

ამავე ტიპისაა ჯერ-ოვან-ი, რომელიც ნაწარმოებია „ჯერ“-ისაგან, რომელიც ცალკე არ გვხვდება, მაგრამ დამოწმებულია ზმნასთან: ჯერ-არს (= საჭიროა, შესაფერისია: ჯერ-არს შენდა = შეგშვენის, შეგეფერება, შენ უნდა...)

ხელ-ოვან-ი ნაწარმოებია „ხელ“-ისაგან (ძველი გამოთქმით: კელ-ი) და მნიშვნელობით განსხვავებულია ხელ-ოსან-ისაგან, რომელიც იმავე ფუძისაგან არის ნაწარმოები.

შ ე ნ ი შ ვ ნ ა 1. „ხც-ოვან-ი“ ნაწარმოებია „ხცე“ სიტყვისაგან, რომელიც ძველად ჯცე-დ გამოითქმოდა და ნიშნავდა ჭ ა ღ ა რ ა თმას (მეგრ. ქ ჩ ე, ჩე – თეთრი); ხ ც ო ვ ა ნ ი – ჭადართი მოსილი; აქედან (თანხმოვანთა გადასმით და მ-ს დართვით): მცხოვან-ი.

შ ე ნ ი შ ვ ნ ა 2. „ბანოვან-ი“ წარმოშობით არის სპარსული სიტყვა და სხვაგვარად დაიშლება (§ 110), ვიდრე ზემოთ მოყვანილები.

5. ედ. იხმარებოდა რამდენსამე სიტყვაში: ჯუარ-ედ-ი, თუალ-ედ-ი (თვლებიანი), კარ-ედ-ი (= კარიანი), ხატ-ედ-ი (= სახიანი), მუხლ-ედ-ი, ფესუ-ედ-ი, „საგალობელი თავ-ედ-ნ-ი“ (ე.ი. აკროსტიხულნი, სადაც „თავნი იტყვიან“... კ. კ ე კ ე ლ ი ძ ე, ქართ. ლიტ. ისტ., I, 1941, გვ. 153), შარავანდ-ედ-ი (შ ა რ ა ვ ა ნ დ ი – მეფის გვირგვინი, აქედან: შ ა რ ა ვ ა ნ დ ე დ ი – გვირგვინოსანი მეფე, მეფე; ამჟამად ორეოლის მნიშვნელობით იხმარება), კაპ-ედ-ი (ს. ორბ., ლექსიკონი, გაჭეჩა-სთან) და სხვ. ეს სუფიქსი ახალ ქართულში საზოგადოდ მკვდარია, მაგრამ მაინც არის ცდა მისი გამოცოცხლებისა: უჯრ-ედ-ი (რომლის ფუძე არაბულიდანაა ნასესხები: ჰუჯრა).

შ ე ნ ი შ ვ ნ ა. „ხავერდი“ მიღებული უნდა იყოს „ხაო-ედ-ისაგან“ რ-ს ჩართვით: ხაოედი → ხავედი → ხავერდი (ე. ი. ხაოიანი)

6. ა. ეს მაწარმოებელი ქონების წარმოდგენას გვაძლევს გარკვეული ტიპის სახელებში: „წითელ პერანგ-ა ჯალათი“ (ქავ., 428,7); „ერთი შავტარ-ა დანა“ (ქავ., 392,40); „სქელ-კისერ-ა იამშიკი“ (ქავ., 243,6); „ცალ-თვალ-ა ტყავის ხურჯინი“ (ქავ., 243,13-14); „ცალ-თვალ-ა სასიმიდე“ (ქავ., 332,5); „სამ-ფეხ-ა საკიდელი“ (ყაზ., 274,32); („სამფეხ-ა“ იმერეთში ზედადგარს ჰქვია სამი ფეხის გამო); „ორ-ფეხ-ა მუტრუკი“ (ქავ., 319,29); ცხრა-ფეხ-ა, ას-ფურცელ-ა, თორმეტ-გოჯ-ა ნაწლავი, ენა-ჭარტალ-ა (ქავ., 352,24) და სხვ. როგორც მაგალითებიდან ჩანს, ასეთი წარმოების სახელებს მსაზღვრელი ახლავს (რიცხვითისა ან ზედსართავი სახელის სახით), მაგრამ შეიძლება მსაზღვრელი არ ახლდეს: „დილებ-გახსნილი, პერანგ-ა, განსვენებას ეძლეოდა“ (ყაზ., 300,37); წვერ-ა (თევზის სახელია, – იგივეა, რაც მურწა), თით-ა (ყურძნის ჯიშია) [შდრ. § 194].

ეგვევ მაწარმოებელი გამოყენებულია მსგავსების აღსანიშნავად. მსგავსება შეიძლება იყოს ფერისა, მოყვანილობისა ან სხვა რამე ნიშნის მიხედვით: ქერ-ა (ქერის ფერი), სვილ-ა (სვილის ფერი: ს ვ ი ლ ი – ჰვავი), შვინდ-ა (შვინდის ფერი), ღვინ-ა (ღვინის ფერი; აქედან კნინობით: ღ ვ ი ნ ი ა – ხარის სახელია), წითელ-ა (ავადმყოფობაა), კიდობან-ა („შეისვენეს კიდობანა ქვასთან“, ყაზ., 300,37), მაყვალ-ა (ქალის სახელია) და სხვ.

შ ე ნ ი შ ვ ნ ა. ლ ე ლ ა ქალის სახელია ფშავსა და ხევსურეთში (ერთი ლელა, სხვათა შორის, მოქმედი პირია ვაჟას «ბახტრიონში») იგი ნიშნავს „ლელის ფერს“, „მოყვითალოს“, მაშინ როდესაც ლ ე ი ლ ა (ესეც ქალის სახელია) არაბულია წარმოშობით და „ლამეს“ ნიშნავს.

164. უქონლობის სახელები. ქონების სახელთა ანტონიმებია (ე.ი. საწინააღმდეგო შინაარსისა ან არიან) უქონლობის სახელები, ე.ი. სახელები, რომლებიც აღნიშნავენ უქონლობას ძირეულის ფუძით აღნიშნული საგნისას. უქონლობის სახელთა წარმოება ქართულში ორი ტიპისაა: **უ-ურ** და **უ-ო**. ესენი ერთნია წარმოშობით, მაგრამ მათი გამოყენება ქართული სალიტერატურო ენის ხაზით განსხვავებულია ქრონოლოგიურად: უფრო ძველია **უ-ურ**, მაგრამ ამ წარმოების მაგალითებიდან მხოლოდ ნაშთია მოღწეული. სამაგიეროდ დღესაც მკვიდრია **უ-ო**, რომელიც ამჟამად ერთად-ერთი მაწარმოებელია უქონლობის სახელებისა ახალ სიტყვათა ფუძეებისაგან.

1. **უ-ურ** (რაე-ნარევ ფუძეებთან დისიმილაციით: **უ-ულ**). გვხვდება რამდენსამე სახელში: უ-ბედ-ურ-ი, უ-წეს-ურ-ი, უ-პატი(ვ)-ურ-ი, უ-მად-ურ-ი, უ-გონ-ურ-ი (ხმოვანთა ასიმილაციით: უ-გუნ-ურ-ი, ფუძისეული ხმოვნის ამოღებით: უ-გნ-ურ-ი), უ-მად-ურ-ი (ანტონიმია: მადლ-იერ-ი), უ-გემ-ურ-ი, უ-დღე-ურ-ი, უ-ძუძ-ურ-ი, უ-ძლ-ურ-ი და მისთ.; უ-წვერ-ულ-ი, უ-ფერ-ულ-ი, უ-ხერხ-ულ-ი და მისთ.

როგორც მაგალითებიდან ჩანს, ამ გზით არსებითაგან ზედსართავებია ნაწარმოები, ოღონდ უ-ფსკრ-ულ-ი (რომელიც „ფსკერ“-ისაგან არის ნაწარმოები) და უ-ჟმ-ურ-ი (*უ-ჟამ-ურ-ი) არსებითებად არის ქცეული.

ასეთი წარმოება ორიოდ შეიმთხვევაში ზედსართავთა ფუძეებისაგანაც გვხვდება: კეთ-ილ-ი – უ-კეთ-ურ-ი, წმი(ნ)და – უწმი(ნ)დ-ურ-ი.

შ ე ნ ი შ ვ ნ ა. უ-დაბ-ურ-ი, რომელიც ამჟამად „უღრანის“ მნიშვნელობით იხმარება (უდაბური ტყე) წარმოშობით ნიშნავს დაუსახლებელ ადგილს, ისეთს, სადაც „დაბა“ არ არის.

2. უ-ო. ჩვეულებრივი მაწარმოებელია უქონლობის სახელების არსებითაგან: უ-გულ-ო, უ-კბილ-ო, უ-ხელ-ო, უ-ფეხ-ო, უ-ჭკუ-ო, უ-ცოლ-ო, უ-შვილ-ო, უ-წყლ-ო, უ-ხორც-ო, უ-ქუდ-ო და მისთ.

ზოგ შემთხვევაში მსგავსი წარმოების სახელები მხლებელთაგანაც გვხვდება: უ-თუ-ო, უ-ებრ-ო [= რომელსაც მსგავსი არა ჰყავს, ვისაც ტოლი არა ჰყავს]; უ-არ-იანი სახელების (უწყინ-არ-ისა და სხვათა) ანალოგიით: უ-ებარ-ი (ითქმის წამალზე)].

შ ე ნ ი შ ვ ნ ა 1. რადგანაც ზოგ შემთხვევაში ერთისა და იმავე ფუძისაგან ორივე წარმოების სახელი გვაქვს, ამიტომ მათ შორის შეიძლება მნიშვნელობის დიფერენციაციამ იჩინოს თავი: უ-თა(ვ)-ური და უ-თა(ვ)-ო, უ-ბედ-ურ-ი და უ-ბედ-ო, უ-წეს-ურ-ი და უ-წეს-ო, უ-რწყ-ულ-ი და უ-წყლ-ო.

შ ე ნ ი შ ვ ნ ა 2. „უშნო“-ს ფუძე ჩანს „შუენ“: უ-შუენ-ო → უშვნო → უ-შნ-ო (ანტინომია: შუენ-იერ-ი → მ-შვენ-იერ-ი. საეჭვოა, რომ მას *სიიჲ*-თან ჰქონდეს კავშირი („მადლს“ ნიშნავს).

165. წარმოშობის სახელები. ერთი წყება სუფიქსების აღნიშნავს წარმომავლობას: ელ, ურ, იურ, დელ, ეულ.

1. ელ. მაჩვენებელია სადაურობისა ადამიანთათვის: გორ-ელ-ი, ონ-ელ-ი, ქალაქ-ელ-ი, სოფლ-ელ-ი, მოსკოვ-ელ-ი, ამერიკ-ელ-ი და მისთ.

ძველ ქართულში შემონახულია რამდენიმე სახელი, რომელთაც ელ სუფიქსის დართვისას კიდევ მ პრეფიქსიც მოუდიოდა: მ-არად-ელ-ი, (არად-ეთ-ი სოფელია ქართლში), მ-როვ-ელ-ი (რუ-ის-ი-ც სოფელია ქართლში; მისი პარალელური ფორმა უნდა ყოფილიყო რო-ის-ი, აქედან მ-რო-ელ-ი, ვ-ს გაჩენით ო-ს შემდეგ: მ-რო-ვ-ელ-ი); ასეთივე წარმოებისაა: მ-არგუ-ელ-ი, მ-აწყურ-ელ-ი (აწყურის ეპისკოპოსთა ტიტული), მ-ეგვპტ-ელ-ი და სხვ. ამ ტიპის წარმოება დღევანდლამდე შემონახულია მ-ეგრ-ელ-ში (მ-ეგრ-ელ-ი ნიშნავს ეგრ-ის-ის მცხოვრებს) და გვარებში: მ-ეტრევ-ელ-ი, მ-აჩაბ-ელ-ი და სხვ.

შ ე ნ ი შ ვ ნ ა. ასეთ შემთხვევებში თავში დართული მ წარმოშობით იგივეა, რაც სვანური მ (მგ, მუ), რომელიც დღესაც აუცილებელია ადამიანთა სადაურობის საწარმოებლად: მგ-ლაშხ – ლაშხელი, მუ-რუს (მუ-რჷს) – რუსი (აქედან გვარი მ უ რ უ ს ი მ ე, რაც მნიშვნელობით იგივეა, რაც რუსადე, რუსიშვილი, რუსია).

იმ სახელებს, რომელთაც ის და ეთ სუფიქსი აქვთ, ძველად ელ სუფიქსი დაერთოდა პირდაპირ ფუძეზე, რასაც რამდენადმე ეხლაც აქვს ადგილი: წავკ-ის-ი და შინდ-ის-ი სოფლებია თბილისის ახლოს (კოჯრის გზის მარჯვნივ და მარცხნივ); იქაური მცხოვრებლები ამბობენ, რომ ისინი არიან წავკ-ელ-ები და შინდ-ელ-ები (არა: წავკისლები და შინდისლები). ამგვარადვე ურბნ-ის-ისაგან (სოფელია ქართლში) დღესაც ურბნ-ელ-ს ამბობენ, ხოლო არად-ეთ-ისა და დუშ-ეთ-ისაგან ადგილობრივ არად-ელ-ი და დუშ-ელ-ი ითქმის. კახ-ეთ-ისა და იმერ-ეთ-ისაგან საყოველთაოდ ცნობილია: კახ-ელ-ი, იმერ-ელ-ი. მაგრამ ამჟამად მრავალ შემთხვევაში აღარ ხერხდება ის და ეთ სუფიქსების მოკვება და ელ-ის დართვა; ძველად თუ ამბობდნენ: ტფილ-ელ-ი, ქუთათ-ელ-ი, მანგლ-ელ-ი, ბოლნ-ელ-ი, ტბ-ელ-ი და სხვ., ეხლა სამაგიეროდ ვამბობთ: თბილის-ელ-ი, მანგლის-ელ-ი, ბოლნის-ელ-ი, ტბეთ-ელ-ი და მისთ.

ელ სუფიქსი ამჟამად მიმდევრობასაც აღნიშნავს: ლენინ-ელ-ი, სტახანოვ-ელ-ი, ფეხბურთ-ელ-ი.

3. ურ (რაე-ნარევ ფუძეებთან დისიმილაციით: **ულ**) **ელ**-ის ბადალია და აღნიშნავს არა-ადამიანთა სადაურობას: ონ-ურ-ი, ქალაქ-ურ-ი, სოფლ-ურ-ი, მოსკო-(ვ)-ურ-ი, გორ-ულ-ი, ამერიკ-ულ-ი და მისთ.

ურ-ის დართვისას (ისე როგორც **ელ**-ის დართვისას) გეოგრაფიულ სახელს, რომელსაც ბოლოში **ეთ** და **ის** აქვს, შეიძლება ეს **ეთ** და **ის** ჩამოშორდეს ძველი წარმოების თანახმად: დუშ-ეთ-ი: დუშ-ურ-ი მსხალი; კუმ-ის-ი: კუმ-ურ-ი ლედვი; ურბნ-ისი-ი: ურბნ-ულ-ი ვაშლი და მისთ.

ურ (ულ) ზოგჯერ ადამიანთა სადაურობასაც აღნიშნავს ზოგ-ზოგ კილოში (კახურში, ფშაურში): „სანათაი ვარ მე, შვილო, ა ფ ხ უ შ ო უ რ ი ქალია“ (ვაჟა, «ბახტრიონი»). ა ფ ხ უ შ ო სოფელია ფშავში. ეს **ურ** საყოველთაოდ გატარებულია ზმნიზედებისაგან ნაწარმოებ სახელებში: სადა-ურ-ი, აქა-ურ-ი, მანდა-ურ-ი, იქა-ურ-ი, რომლებიც ადამიანზედაც ითქმის და არა-ადამიანზედაც. მსგავსადვე გაურჩევლად ითქმის: გურ-ულ-ი (გური-ულისაგან: „გურული ქალი“, „გურული სიმღერა“), რადგანაც ადამიანთათვის წესებრივად ნაწარმოები „გური-ელ-ი“ მარტოოდენ გურიის ყოფილ მფლობელთა საგვარეულოს მიეკუთვნა. ასევე გაურჩეველია ქუთათ-ურ-ი-ც („ქუთათ-ელ-ი“ ქუთაისის მიტროპოლიტთა ტიტულად იქცა).

აღნიშნული **ურ (ულ)** სუფიქსის გვარების გვარების მაწარმოებლადაც არის გამოყენებული: ბექა-ურ-ი, ცაბა-ურ-ი, წიკლა-ურ-ი, გოგოლა-ურ-ი, ლომა-ურ-ი (ა-ს ნაწილობრივი ასიმილაციით: ლომოური¹), გომელა-ურ-ი და მისთ.; ჯინჭარა-ულ-ი, თურმანა-ულ-ი, ქერა-ულ-ი და მისთ.

წარმომავლობის სუფიქსი **ურ (ულ)** გეოგრაფიულ სახელთაგან სადაურობას გვიჩვენებს, მაგრამ იგივე სუფიქსი სხვა სახელთაგან აღნიშნავს თვისებას სათანადო საგანთან მიმართებით: კაც-ურ-ი, ქალ-ურ-ი, ბავშვ-ურ-ი, მგლ-ურ-ი, მხეც-ურ-ი და სხვ.; ვაჭრ-ულ-ი, მხატვრ-ულ-ი, ღორ-ულ-ი და სხვ.

შ ე ნ ი შ ვ ნ ა 1. ინდო-ეთ-ისაგან უნდა გვქონდეს ინდო-ურ-ი (შრდ. ინდო-ელ-ი); ასეთი ფორმაც გვხვდება (მაგ., გურულში), მაგრამ სალიტერატურო ენაში, **აურ**-ზე გათავებული სახელების ანალოგიით, „ინდაური“ მკვიდრობს. „ინდაური“ ზედსართავია, მაგრამ არსებით სახელად იქცა მსაზღვრელის ჩავარდნის შემდეგ: ინდოური ფრინველი → ინდოური → ინდაური.

შ ე ნ ი შ ვ ნ ა 2. რამდენსამე სიტყვაში უცხო წარმომავლობის სუფიქსი **ი** ქართული **ურ**-ით არის შეცვლილი: ბედა-ურ-ი (არაბ.-თურქ. ბედāვ **ათ** – ბედუინების ცხენი), შა-ური (შაჰ-ური, სპარს. შაჰ – შაჰ-ისა, შაჰის ფული; შდრ. აბაზ-ი და არა: აბაზ-ურ-ი, ე. ი. შაჰ-აბაზ-ის გაჭედული ფული) [XIX ს.-ში „შაური“ 5-კაპიკიანს მიეკუთვნა, „აბაზი“ კი – 20-კაპიკიანს].

ამგვარივე შეცვლა გვაქვს ნუსხ-ურ-შიც. მოსალოდნელი იყო ნასხ-ურ-ი (არაბ. ნასხ), მაგრამ „ნუსხურად“ გადაკეთდა „ნუსხა“ სიტყვის გავლენით, რომელიც იმავე ძირისაა და არბულიდანვეა ნასესხები და რომელიც პირს (კოპიოს) აღნიშნავდა, ხოლო ზოგ შემთხვევაში დედნად მიჩნეულ ცალსაც („ნუსხად მდებარე იყო დიდსა წიგნის საცავსა“, – ასე იკითხება ვანის სახარების ანდერძში).

¹ ცნობილი მწერალი ნ ი კ ო ლ ო მ ა უ რ ი თავისი გვარის დაწერის დროს ადგილობრივ გამოთქმას იცავდა: ლომოური.

3. **იურ.** ამ სუფიქსში ორი მაწარმოებელია გაერთიანებული: ივ + ურ (აქედან: იურ). პირველი (ივ) მაწარმოებელია ძველი ბრუნვისა (§§ 79, 175,3), მეორე კი იგივეა, რაც ზემოთ განხილული ურ. შემონახულია რამდენსამე სიტყვაში: წლ-იურ-ი, ქვეყნ-იურ-ი, მზ-იურ-ი, ც-იურ-ი და მისთ. (ამათ ნაცვლად: *წლ-ივ-ურ-ი, *ქვეყნ-ივ-ურ-ი, *მზ-ივ-ურ-ი, *ც-ივ-ურ-ი).

ამ წარმოებაშია გაერთიანებული უცხო წარმოშობის ივ-ზე დართული ქართული ურ (დისიმილაციით: ულ), რაც ერთად იმავე შედეგს გვაძლევს (ივ-ურ → იურ): აქტ-ი-ურ-ი (*აქტ-ივ-ურ-ი), პას-იურ-ი (*პას-ივ-ურ-ი), პოზიტ-იურ-ი (*პოზიტ-ივ-ურ-ი), იმპერატ-იულ-ი (*იმპერატ-ივ-ულ-ი) და მისთ.

4. **ეულ.** აღნიშნავს წარმომავლობას პირთაგან და ნათ. ბრუნვის ფორმას ერთვის: პატარძლის-ეულ-ი, ერისთვის-ეულ-ი, ჩემ-ეულ-ი („მაგა ცხენსა ჩემეულსა“, «ვეფხ.»), შენ-ეულ-ი („მასვე ცხენსა შენეულსა“, «ვეფხ.»).

შ ე ნ ი შ ვ ნ ა. ამ დაბოლოებისაგან არს. სახელი გაკეთდა; გურიაში იტყვიან: „ჩემი სოულობა“, „მისი სოულობა“ და სხვ., სადაც თავკიდური ს წარმოშობით ნათ. ბრუნვის ნიშნის ნაწილია: ნანეიშვილის-ეულ-ი (სოფელს ჰქვია გურიაში, საჯავახოში), აქედან ასეთი გააზრიანება: *ნანეიშვილი(ს)სეული [ასიმილაციით: ნანეიშვილი(ს) სოული].

ეს სუფიქსი შეიძლება პირდაპირ ფუძესაც დაერთოს: მამა-პაპ-ეულ-ი, მთ-ეულ-ი (→ მთ-იულ-ი).

პირდაპირ ფუძეზე დართვას უნდა ჰქონდეს ადგილი მამ-ულ-სა და დედ-ულ-ში (*მამ-ეულ-ი, *დედ-ეულ-ი).

შ ე ნ ი შ ვ ნ ა. „პატარძელი“ (სოფელია გარეკახეთში) ფუძეზე დართულ ეულს გულისხმობს: პატარძ(ლ)-ეულ-ი.

[პოეტ გ. ლეონიძის ცნობით, პატარძელში 1 კომლი პატარძე ცხოვრობს. პატარძელის ეკლესიაში XVII ს.-ის ჯვარზე მოხსენებულია, რომ ეს ჯვარი პატარძეს შეუწირავსო. მაგრამ პატარძელი უკვე XI ს.-ში მელქისედეკ კათალიკოსის სიგელში იხსენიება].

ეულ-ი იფართოებს მოქმედების არეს და აღნიშნავს ჯიშსაც, რომელიც სხვადასხვა სახის საგნებს აერთიანებს: ხილ-ეულ-ი, თევზ-ეულ-ი, ბოსტნ-ეულ-ი პურ-ეულ-ი, ფართლ-ეულ-ი, შალ-ეულ-ი, ბეწვ-ეულ-ი, ვერცხლ-ეულ-ი (ვერცხლის ნივთები), ოქრო-ულ-ი (*ოქრო-ეულ-ი), ტკბილ-ეულ-ი და სხვ. მაგ., ხილეულია: ვაშლი, მსხალი, ატამი, ყურძენი და სხვ.; თევზეულია: ორაგული, ზუთხი, ლოქო (ლღავი), ხრამული, გელაქნური, ფიჩხული და სხვ.

შ ე ნ ი შ ვ ნ ა 1. **ო რ ა გ უ ლ ი** წარმომდგარი უნდა იყოს არაგვ-ულ-ისაგან (არაგვში ბლომად იცის ორაგული); **ხ რ ა მ უ ლ ი** – ხრამის (ქციის) თევზი, **გ ე ლ ა ქ ნ უ რ ი** – გელაქუნის ტბის კალმახი (გოგჩის ტბის, ანუ სევანის ტბის კალმახი, რომელსაც ადგილობრივ „იშხანს“ ეძახიან).

შ ე ნ ი შ ვ ნ ა 2. ამჟამად ჩვეულებრივია, რომ ჯიშის აღმნიშვნელ სახელს კიდევ კოლექტიობის გამომხატველი **ობა** დაერთო: თევზ-ეულ-ობა, ვერცხლ-ეულ-ობა, ტკბილ-ეულ-ობა და სხვ.

ეულ სუფიქსით არის ნაწარმოები რიგი სახელებისა: ერთ-ეულ-ი, ათ-ეულ-ი, ას-ეულ-ი, ათას-ეულ-ი, გუთნ-ეულ-ი (გუთანში შებმული ხარები და ყველაფერი, რაც ახლავს), აგრეთვე: ღირს-ეულ-ი, შორ-ეულ-ი და სხვ.

5. **დელ.** წარმოშობით ეს სუფიქსი რთულია: **დ-ელ**, რომლის პირველი ნაწილი მიღებულია **დდ**-ისაგან (**დდ-ელ-ი**). იხმარება დროის აღმნიშვნელ სიტყვებთან: გუშინ-დელ-ი, შარშან-დელ-ი, წელან-დელ-ი, უწინ-დელ-ი. ამ სიტყვების ანალოგიით **ნ** ჩნდება სხვა ფუძეებთანაც და მიღებულია **ნ-დელ-ი**: ხვალ-ი-ნ-დელ-ი, დღე-ი-ნ-დელ-ი (ითქმის **დღე-ვ-ა-ნ-დელ-იც**), კვირ-ი-ნ-დელ-ი, სადაც **ი** ნათ. ბრუნვის ნიშნის ნაშთია [ხვალ-ი-ნ-დელ-ი = ხვალი(ს)-დელ-ი].

166. აბსტრაქტული სახელები. აბსტრაქტულ ცნებათა აღმნიშვნელი სახელების საწარმოებლად გვხვდება სუფიქსები **ობა**, **ება** და პრეფიქს-სუფიქსი **სი-ე**.

1. **ობა.** ეს სუფიქსი საწყისური წარმოშობისაა და რთულია: **ობ-ა**. დღეს მას სახელთან მეტი კავშირი აქვს, ვიდრე ზმნასთან. მაგალითებით რომ ვილაპარაკოთ, „მხეცობა“ საწყისია „მხეცობ-ს“ ზმნისა, რომელიც თავისთავად ნასახელარი ზმნაა (ნაწარმოებია „მხეც“-ისაგან), მაგრამ „მხეცობა“ პირველ წყაროსთან („მხეც“ სახელთან) უფრო ახლო დგას, ვიდრე მისგან ნაწარმოებთან („მხეცობს“ ზმნასთან). რომ აგრეთვე, ეს, სხვათა შორის, იქედანაც ჩანს, რომ მოიპოვება რიგი **ობა**-ზე გათავებული სახელებისა, რომელთა ძირეულის ფუძისაგან ზმნა არ იწარმოება: ბატონყმობა, დღეობა, ხელობა (ჯელობა), ხეობა (ჯეობა, ჯევ-ისაგან), თა(ვ)ობა (ასეთი გამოთქმებიდან: სამი თაობა, ახალი თაობა), წყალდიდობა და სხვ. როცა ვამბობთ: „ამა და ამ პირთ კარგი ამხანაგობა აქვთო“, ამით უფრო ის გვინდა ვთქვათ, რომ ისინი კ ა რ გ ი ა მ ხ ა ნ ა გ ე ბ ი არიან (და არა: „ისინი კარგად ამხანაგობენ“). აი ეს არის საფუძველი, რომლის მიხედვითაც ეს მაწარმოებელი აქ არის შემოტანილი.

„ობა“ განყენებულ ცნებათა სახელებს აწარმოებს არსებით სახელთაგან და მოქმ. გვარის მიმდღეობათაგან: ძმ-ობა, მეგობრ-ობა, მეზობლ-ობა, მტრ-ობა, ვაჟკაც-ობა, მონ-ობა, ბავშვ-ობა და სხვ.; მშენებლ-ობა, დამაჯერებლ-ობა და სხვ.

„ობა“ სუფიქსით ნაწარმოებმა სახელმა შეიძლება კონკრეტული მნიშვნელობაც მოიპოვოს: ამ შემთხვევაში ის იქნება კრებითი (კოლექტიური) სახელი. მაგ., „სტუდენტობას“ ორგვარი მნიშვნელობა აქვს: აბსტრაქტული („ამ ვაჟს სტუდენტობა ძალიან მოუხდა“) და კონკრეტული („დღეს სტუდენტობა უნივერსიტეტის ეზოში შეგროვდა“). მსგავსი მაგალითებია: ქართველობა, მეზობლობა, ძმობა (სამონასტრო ცხოვრებაში ძველად).

„ობა“-თია ნაწარმოები ზმნიზედური გამოთქმები წონა-ზომისა და სხვა სახელთაგან: გირვანქობით, ფუთობით, მეტრობით, ასობით, ათასობით, პროცენტობით, თვეობით, წლობით და მისთ. „დღეს გირვანქობით აღარავინ ყიდის რამეს“; „სულ თითო თხილობით ვაგროვე“ (ვაჟა, «ტყის კომედია», V, 440).

დამოუკიდებლად **ობ** სუფიქსი რამდენსამე სიტყვაში იხმარება; ესენია: მაღლ-ობ-ი, (მ)დაბლ-ობ-ი, ფერდ-ობ-ი, გვერდ-ობ-ი, ბექ-ობ-ი ანუ ბეგ-ობ-ი (ბეგობა, ყაზ., 883). ამავე წესით ახლად გაკეთებულია: ფართ-ობ-ი.

იგივე სუფიქსი ჩანს აგრეთვე: ჭა-ობ-სა, ჭყანტ-ობ-სა და ჭილ-ობ-ში (ჭ ი ლ ო ბ ი, ჭ ი ლ ო ფ ი – ჭილისაგან მოქსოვილი საფენი). ესენი ყველა კონკრეტული მნიშვნელობის მატარებელნი არიან.

2. **ება (ებ-ა).** ესეც ისეთივე წარმოშობის სუფიქსია, როგორისაც **ობა**, მაგრამ დღეს მას ზოგ შემთხვევაში თითქო არც კი აქვს კავშირი საწყისთანაო. **ობა**-საგან განსხვავებით, ის **იერ**-ზე გათავებულ ზედსართავთაგან აწარმოებს განყენებულ სახელებს: ბედნიერ-ება,

გონიერ-ება, ზომიერ-ება, კადნიერ-ება, ღმობიერ-ება და სხვ. ზმნური წარმოშობისაა, მაგრამ დღეს სახელია: ცხოვრ-ება; ზმნური ფორმა აქვს ფუძედ არს-ება-ს. ზმნის ფორმა ზედსართავად არის გამოყენებული და ამისაგან შემდეგ აბსტრაქტული სახელია ნაწარმოები: ღირს, ღირს-ი, ღირს-ება.

ება დადასტურებულია ძველი წარმოების „ღმრთა-ება“-ში (ხმოვანთა ასიმილაციით: ღმრთეება; აქედან: ღვთა-ება, ღვთაების მონასტერი). იგივე შეიძლება ითქვას „თავისუფლ-ებ-ის“ შესახებაც („თავისუფალ-ი“ ზედსართავია, მაგრამ შიგ შემავალი „უფალი“ არსებითია).

პეტრიწონის ქართველთა მონასტრის ტიპიკონში **წინამძღურობა** ნიშნავს წინამძღვრად ყოფნას, წინამძღვრის მოვალეობის შესრულებას („ეგოს იგი წინამძღურობასა“ 5,1), ხოლო **წინამძღურება** საწყისია ზმნისა („წინამძღურებითა ღმრთისაჲთა“ 2,11). ეს ზმნა გვაქვს ამ ფრაზაში: „წადი, ღმერთი გიწინამძღვრებს“ («ვეფხ.» 1017).

რიცხვითთაგან ძველ წარმოებას ამჟღავნებს „სამ-ება“, მაგრამ ამის საპირისპიროდ მოგვეპოვება „ერთ-ობა“.

ვნებითი გვარის მიმღეობა საზოგადოდ **ობა**-ს მიიღებს (ჭრილ-ობა, გატეხილ-ობა, დაწერილ-ობა, დადგმულ-ობა დამაბულ-ობა, ზრდილ-ობა და სხვ.), მაგრამ ძველი ქართულიდან მომდინარე ფორმებში **ება**-ც გვხვდება: განკარგულ-ება, განხეთქილ-ება, ხელ-შეკრულ-ება, გამოსახულ-ება, შთაბეჭდილ-ება და სხვ.

3. **სი-ე**. ეს მაწარმოებელი ბადალია **ობა**-სი, მაგრამ მათ შორის ის განსხვავებაა, რომ **ობა** სახელებს აწარმოებს ისეთ სახელთა ფუძეებისაგან, რომლებიც საგანს აღნიშნავენ, ხოლო **სი-ე** აწარმოებს ისეთებისაგან, რომლებიც საგანთა თვისებას ან ნიშანს გამოხატავენ. ითქმის **კაც-ობა** (და არა **სი-კაც-ე**), რადგანაც „კაცი“ საგნია; სამაგიეროდ ითქმის **სი-თეთრ-ე** (და არა **თ-ე-თ-რ-ობ-ა**), რადგანაც „თეთრი“ საგნის ნიშანია. სხვანაირად რომ ვთქვათ, **ობა** აწარმოებს ახალ სახელებს არსებითთაგან (ხელ-ობა), **სი-ე** კი ზედსართავთაგან: სი-წითლ-ე, სი-ლურჯ-ე, სი-მაღლ-ე, სი-ძნელ-ე) და მისთ.

ელ-ზე და **ილ-ზე** გათავებული რამდენსამე ზედსართავს, აბსტრაქტულ სახელთა წარმოებისას, ჩამოეკვეცება ძველი სუფიქსები **ელ** და **ილ**: გრძ-ელ-ი: სი-გრძ-ე, სქელ-ი: სი-სქ-ე, ცხ-ელ-ი: სი-ცხ-ე, ფიცხ-ელ-ი: სი-ფიცხ-ე, ბრტყ-ელ-ი: სი-ბრტყ-ე, ვრც-ელ-ი: სი-ვრც-ე, კეთ-ილ-ი: სი-კეთ-ე. ასეთივეა აგრეთვე „თხ-ელ-ის“ პირვანდელი ფორმისაგან ნაწარმოები სი-თხ-ე, რომელსაც კონკრეტული მნიშვნელობა აქვს მიღებული.

შ ე ნ ი შ ვ ნ ა 1. რამდენსამე სიტყვაში **სი-ეს**-ს ნაცვლად გვაქვს **სი-ო**; ასეთი წარმოება იმ სახელებისაგან გვაქვს, რომელთა ფუძეს ბოლოკიდურად ბაგისმიერი ბ მოუდის, ან უმარცვლო უ: თბ-ილ-ი: სი-თბ-ო, ტკბ-ილ-ი: სი-ტკბ-ო, ლბ-ილ-ი: სი-ლბ-ო („სილბო ჰქონდა ქსოვილისა და სიმტკიცე ნაჭედისა“, «ვეფხ.»), მსხვ-ილ-ი: სი-(მ)სხ-ო (*სი-მსხვ-ო).

შ ე ნ ი შ ვ ნ ა 2. ზოგიერთი სახელისაგან წარმოება მერყეობს: არის: **სი-ე**-ც და **ობა**-ც (**ება**-ც): სი-ძვირ-ე და ძვირ-ობა, სი-მშვენიერ-ე და მშვენიერ-ება (მშვენიერ-ობა), სი-ლაჩრ-ე და ლაჩრ-ობა, სი-ძლიერ-ე და ძლიერ-ება, სი-ჭაბუკ-ე და ჭაბუკ-ობა და მისთ.

ასეთ შემთხვევაში ზოგჯერ შეიძლება მნიშვნელობის განსხვავებას ჰქონდეს ადგილი: სი-მშვიდ-ე და მშვიდ-ობა.

167. დანიშნულების სახელები. დანიშნულების სახელებს ორმაგი

მაწარმოებელი აქვს, პრეფიქსი და სუფიქსი: **სა-ე, სა-ო, სა-ურ**. ჩანს, პრეფიქსი ყველგან ერთია, განსხვავებას ქმნის სუფიქსი.

1. **სა-ე**. გამოხატავს დანიშნულებას, განკუთვნებას: სა-ქათმ-ე, სა-ღორ-ე, სა-ცხვრ-ე, სა-ყურ-ე, სა-თვალ-ე, სა-ფულ-ე, სა-ძუ-ე, სა-პალნ-ე, სა-ყინულ-ე, სა-კირ-ე და სხვ. მრავალ სახელს ზედსართაობა დაკარგული აქვს საზღვრულის ჩავარდნის გამო და არსებითად ქცეულან: **ს ა ღ ო რ ე** – ღორისთვის განკუთვნილი **ა დ გ ი ლ ი**; **ს ა ყ უ რ ე** – ყურისთვის დანიშნული **ს ა მ კ ა უ ლ ი** და მისთ. რა თქმა უნდა, ზედსართაული გაგებაც შეიძლება შენახულ იქნეს: სა-ურმ-ე (გზა), სა-ქალმ-ე (ტყავი), სა-ველ-ე (სამუშაო), სა-ჩოხ-ე (შალი), სა-პერანგ-ე (მასალა) და სხვ.

დანიშნულების გაგება შეიძლება დაბნელდეს: სა-თავ-ე, სა-უკუნ-ე.

შ ე ნ ი შ ვ ნ ა. „სასახლე“ (ძვირფასი სახლის მნიშვნელობით) სხვაგვარად არის ნაწარმოები: აქ **სა**-ში გვაქვს სპარს. სიტყვა „**სრა**“ (რომელიც მოგვეპოვება აგრეთვე ნასესხებ ქარვა-სლა-ში, სადაც **ლ** დისიმილაციით არის მიღებული: ქარავან-სარა → ქარვა-სლა). „სასახლე“, მაშასადამე, წარმოშობით არის შერწყმული სახელი: **სრა-სახ-ლ-ი**. მისი პირველი ნაწილი, – «ვეფხის ტყაოსანს» რომ თავი დავანებოთ, – ეხლაც გვხვდება დამოუკიდებლად: „ბატონის სახლი **ს რ ა დ** მისცეს“ (ვაჟა, «ნახევარ-წიწილა», IV, 172 1 ბ.), მაგრამ უფრო ხშირია „სახლ“-თან შერწყმულად ხმარება: „მიჰმართეს მეფის **ს რ ა-ს ა ხ ლ ს ა** ვაით და ერთის ყოფითა“ (ვაჟა, «ახუნდი»); „ამ ხმაზე დიდი **ს რ ა-ს ა ხ ლ ი** ლიბო-ჭერითურთ იძვოდა“ (ვაჟა, «სული ობლისა»). როცა შერწყმულის პირველი ნაწილის გაგება დაბნელდა და **სა**-დ იქცა, გაადვილდა მთელი გამოთქმის „გაქართულება“: ბოლოში გაჩნდა სუფიქსი **ე** (**სრა-სახლ-ი** → **სა-სახლ-ე**). შეიძლება ასეთ ფორმას წინიდან კიდევ „სრა“ დაერთოს: „სრა-სასახლეები მაქვს გადაჭიმული“ (რაზიკ., «გაზაფხული»).

2. **სა-ო**. იგივე მნიშვნელობით, რაც **სა-ე**, ოღონდ ამას მეტი სასიცოცხლო ძალა აქვს: ახალ-ახალი სიტყვებისაგან ეს აწარმოებს სახელებს, რომლებიც უმეტესად ზედსართავებია: სა-ეეიმ-ო, სა-ჯარ-ო, სა-ქვეყნ-ო, სა-პატარძლ-ო, სა-უნივერსიტეტ-ო და სხვ. ბევრ ასეთ სახელს არსებითის მნიშვნელობა აქვს მოპოვებული: სა-სადილ-ო, სა-მზარეულ-ო, სა-სამართლ-ო, სა-ხელოსნ-ო, სა-მრეკლ-ო, სა-ყელ-ო და სხვ.

ამ ტიპის წარმოება ხშირად გეოგრაფიულ სახელებშია გამოყენებული (§ 171, ი).

შ ე ნ ი შ ვ ნ ა 1. ითქმის: სა-მის-ო, სა-ჩემ-ო, სა-თავის-ო, სადაც, სპეციფიკური ვითარების გამო, გამოსავლად ნათ. ბრუნვის ფორმებია აღებული.

შ ე ნ ი შ ვ ნ ა 2. როგორც **სა-ე**, ისე **სა-ო** სახელებს აწარმოებენ არსებითთაგან. გამონაკლისია: სასწრაფო, საჩქარო და სხვ. (§ 152 შნშ.).

3. **სა-ურ** (რაე-ნარევ ფუძეებთან დისიმილაციით: **სა-ულ**). დადასტურებულია რამდენსამე ძველი წარმოების სახელში; ესენია: სა-თა(ვ)-ურ-ი, სა-თით-ურ-ი, სა-ფეხ-ურ-ი, სა-მკერდ-ულ-ი, სა-ბეჭ-ურ-ი, სა-განძ-ურ-ი, სა-ბარკ-ულ-ი, სა-ცეცხლ-ურ-ი და სხვ. ახლად გაკეთებული ჩანს: სა-ბარგ-ულ-ი.

შ ე ნ ი შ ვ ნ ა. **სა-არ** ზმნათა ფუძეებისაგან ნაწარმოებ სახელებშია გავრცელებული: სა-ბუდ-არ-ი, სა-წინდ-არ-ი, სა-ჩივ-არ-ი, სა-ტკივ-არ-ი და სხვ. **ს ა ბ უ დ ე** – ბუდისთვის დანიშნული, **ს ა ბ უ დ ა რ ი** – სადაც იბუდებს.

168. წინა ვითარების სახელები. ქართულ ენას საშუალება აქვს, საგანი დაასახელოს იმის მიხედვით, თუ რას წარმოადგენდა ის წინათ ან როგორი ვითარება ახასიათებს მას წინანდელთან შედარებით. საამისოდ მას მოეპოვება წყვილ-წყვილი მაწარმოებლები: **ნა-არ** და **ნა-ევ**, რომლებიც ერთია ფუნქციით, მაგრამ ერთ ფუძესთან შეიძლება ერთი წარმოება იყოს დამკვიდრებული, მეორესთან კი – მეორე: „ქმარ“ სიტყვისაგან **ნა-ქმარ-ევ-ი** ითქმის (და არა: **ნა-ქმარ-ალ-ი**), მაგრამ „ცოლ“-ისაგან: **ნა-ცოლ-არ-ი**; „მთ“-ისგან **ნა-მთ-ევ-ი** გვაქვს, მაგრამ „იალალ“-ისაგან – **ნა-იალალ-არ-ი**; „ხმალ“-ისაგან – **ნა-ხმალ-ევ-ი**, მაგრამ „ტყვი“-ისაგან – **ნა-ტყვი-არ-ი**.

ზოგჯერ ერთი და იგივე ფუძე თანაბრად იგუებს ორივე სახის წარმოებას, რომლებიც ერთმანეთს შორის მხოლოდ სუფიქსით განსხვავდებიან.

საზოგადოდ, მოყვანილი აფიქსებით წარმოქმნილი სახელი გამოხატავს სხვადასხვა სახის ყოფილობას. ურთიერთობა ძირეულსა და წარმოქმნილს შორის ლექსიკური შინაარსის მხრივ ისეთია, რომ წარმოქმნილი აღნიშნავს:

ა) საგანს, რომელიც წინათ იგივე იყო, რაც ძირეულით აღნიშნული (მწყემსი: **ნა-მწყემს-არ-ი**);

ბ) ადგილს, სადაც წინათ ის საგანი იყო, რომელსაც ძირეული აღნიშნავს (სოფელი: **ნა-სოფლ-არ-ი**);

გ) საგანს, რომელიც იმ ადგილას იყო, რომელზედაც ძირეული მიუთითებს (მთა: **ნა-მთ-ევ-ი**);

დ) დროს, როდესაც უკვე გავლილია ძირეულით აღნიშნული ხანი (შუალამე: **ნა-შუალამ-ევ-ი**).

შეიძლება ერთმა და იმავე სიტყვამ ორი სხვადასხვა მნიშვნელობა მოგვცეს: **ნა-ლევ-არ-ი** ლევ-ყოფილსაც აღნიშნავს და ლევეთში (ლევებში) ნამყოფსაც. ასეთივეა ნაოსარი.

1. **ნა-არ** (რაე-ნარევ ფუძეებთან დისიმილაციით: **ნა-ალ**):

ა) **ნა-მასწავლებლ-არ-ი**, **ნა-ცოლ-არ-ი**, **ნა-შეგირდ-ალ-ი** და სხვ.;

ბ) **ნა-ქალაქ-არ-ი**, **ნა-სომხ-არ-ი** (სოფელია), **ნა-ტოტ-არ-ი** (სადაც ტოტი დგმულა: „გეტყობა, არხოტის მთაო, ლურჯაის ნატოტარები“, «ხალხური პოეზია», I, 128), **ნა-სახლ-არ-ი**, **ნა-ფეტვ-არ-ი**, **ნა-კალო(ვ)-არ-ი**, **ნა-საკირ-ალ-ი** (ადგილია გურიაში), **ნა-ტერფ-ალ-ი** (სადაც ტერფი დგმულა), **ნა-ტყვი-არ-ი** (სადაც ტყვია მოხვედრილა), **ნა-საყდრ-ალ-ი**, **ნა-პურ-ალ-ი**, **ნა-ქერ-ალ-ი** (ნაქერალ-ა მთაა კახეთ-თუშეთის გზაზე და რაჭა-იმერეთის ქედზე), **ნა-რიონ-ალ-ი** (ძველი კალაპოტია რიონისა სადგ. საჯავახოსა და ნიგოთის შუა) და მისთ.;

გ) **ნა-ციმბირ-ალ-ი** (ციმბირს ნამყოფი).

შ ე ნ ი შ ვ ნ ა. „ნაჭირმაგარი“ (ვისაც ჭირი უნახავს და ამაგი მიუძღვის) გაკეთებულია ჭ ი რ-ა მ ა გ-ისაგან პირველი ა ხმოვნის ამოღებით: „მოგვალთ ჩვენისვე ხელით მოძმეთთვის ნაჭირმაგარი“ (ვაჟა, ი. ჭავჭავაძის ხსოვნას). მოსალოდნელი იყო „ნაჭირამაგარი“.

2. **ნა-ევ**. ა) **ნა-ყმ-ევ-ი**, **ნა-რძლ-ევ-ი**, **ნა-მამამთილ-ევ-ი**;

ბ) **ნა-ქალაქ-ევ-ი**, **ნა-დარბაზ-ევ-ი**, **ნა-ბაკ-ევ-ი**, **ნა-ვენახ-ევ-ი**, **ნა-მარნ-ევ-ი**, [ნამა(რ)ნ-ევ-ი სოფელია ლეჩხუმში], **ნა-ღორ-ევ-ი** (სოფელია მთიულეთში = **ნა-ღვარ-ევ-ი**), **ნა-ქულბაქ-ევ-ი** (სოფელია; ქ უ ლ ბ ა ქ ი – დუქანი), **ნადვალევი** [სოფელი იყო, სადაც დვალევი

სახლებულან (თ. ჟორდ., ქრონ., II, 9); დ ვ ა ლ ი ოსთა ერთ-ერთი ტომის წარმომადგენელს ჰქვია] და სხვ. ამგვარადვეა ნაწარმოები, მაგრამ პირვანდელი მნიშვნელობა დაკარგული აქვთ და ახალი აქვთ მიღებული ამათ: ნა-ბარათ-ევ-ი (ბარათის ნაგლეჯი: ჭავ., 347, 31; 349, 17), ნა-წლ-ევ-ი (პირველად ალბათ წვრილი წელი, შემდეგ საზოგადოდ წელი);

გ) ნა-მთ-ევ-ი (მთაზე ნამყოფი);

დ) დროული სიტყვები უმთავრესად ზმნიზედურად არის გამოყენებული: ნა-შუალამ-ევ-ს, ნა-სადილ-ევ-ს, ნა-ვახშმ-ევ-ს, ნა-შობ-ევ-ს, ნა-აღდგომ-ევ-ს, ნა-ახალწლ-ევ-ს და მისთ.

როგორც ზემოთ არის აღნიშნული, ერთისა და იმავე სახელის ფუძისაგან **ნა-არ-**ითაც შეგვიძლია წარმოვექმნათ ახალი სახელი და **ნა-ევ-**ითაც: ნა-ვენახ-არ-ი და ნა-ვენახ-ევ-ი, ნა-ქალაქ-არ-ი და ნა-ქალაქ-ევ-ი, ნა-გომ-არ-ი და ნა-გომ-ევ-ი (სოფლის სახელებია: ერთია გურიში, მეორე ქართლში), ნა-მონასტრ-ალ-ი და ნა-მონასტრ-ევ-ი, ნა-ზამთრ-ალ-ი და ნა-ზამთრ-ევ-ი, ნა-ბოსლ-არ-ი და ნა-ბოსლ-ევ-ი და სხვ.

შ ე ნ ი შ ვ ნ ა. ზოგ შემთხვევაში **ევ** სუფიქსს **არ-ი** დართვია და ხმოვნის ამოღების გზით (**ე**)**ვ-არ-ი** გაკეთებულა: *ნა-ციხ-ევ-ი (მდრ. მეგრ. ნო-ჯიხ-ევ-ი, რომელიც სოფლის სახელია): ნა-ციხ-ვ-არ-ი (*ნა-ციხ-ევ-არ-ი), *ნა-დიკ-ევ-ი (დ ი კ ა პურია ერთგვარი): ნა-დიკ-ვ-არ-ი („ნადიკვარი“ ადგილია თელავში); *ნა-სიმ-ევ-ი: ნა-სიმ-ვ-არ-ი.

3. **ნა-ურ-**იც გვხვდება ერთ გეოგრაფიულ სახელში **ნა-არ-**ის ნაცვლად: ნა-დაბ-ურ-ი. ეს **ურ** ხელმეორედ არის დართული **ევ-**ზე მეორე გეოგრაფიულ სახელში: ნა-ტბ-ე(ვ)-ურ-ი [ნა-ტბ-ე(ვ)-ურ-ა].

წინა ვითარების საზოგადო სახელები ხშირად საკუთრად არის ქცეული (ნ. ქვემოთაც გეოგრაფ. სახელებში, § 171).

169. ხელობის სახელები. ხელობის გამოსახატავად გვაქვს ორი წყვილი აფიქსი: **მე-ე** და **მე-ურ**.

1) **მე-ე**: მე-ურმ-ე, მე-ფანდურ-ე, მე-დუქნ-ე, მე-ბაღ-ე, მე-მწვანილ-ე, მე-ქოთნ-ე, მე-ლორ-ე, მე-ჩექმ-ე, მე-ნავ-ე, მე-ტივ-ე, მე-ეტლ-ე, მე-ისრ-ე, მე-კარ-ე, მე-ნახშირ-ე, მე-საათ-ე, მე-ველ-ე, მე-ტყავ-ე და სხვ.

2) **მე-ურ** (რაც-ნარევ ფუძეებთან: **მე-ულ**). ეს მაწარმოებელი მხოლოდ რამდენსამე სახელში გვხვდება: მე-ბაღ-ურ-ი, მე-ზღვა-ურ-ი, მე-ბარგ-ულ-ი და სხვ. ამგვარადვეა ნაწარმოები: მე-სვე-ურ-ი (ს ვ ე ჰქვია ერთ ჯერად გატანილ სამუშაოს მკაში, თიბაში, თოხნაში), მე-თა(ვ)-ურ-ი და სხვ.

შ ე ნ ი შ ვ ნ ა. ბევრი ხელობის სახელი უცხო წარმოშობისაა: ა) ა რ ა ბ უ ლ ი: ყასაბი (მეხორცე), დალაღი (საქმის გამრიგე ვაჭრობაში), დალაქი, ბაზაზი, ხაზაზი (მეპურე), ჯალათი, დაბაღი (მეტყავე), ხარატი, ბაყალი (მემწვანილე) და სხვ.; ბ) ს კ ა რ ს უ ლ ი: იჯარადარი (იჯარით ამღები), ხაზინადარი, დახლდარი (ჭავ., 247, 32) ან დახლიდარი (ყაზ., 380, 33 = მედახლე, ვისაც დახლი აბარია), ჩაღვადარი (გურ. ჩალანდარი, ე.ი. ჯილავდარი), ბაირაღდარი (ნაწილობრივი ასიმილაციით: ბაირახტარი – ბაირაღის ხელში მჭერი, მედროშე) და სხვ.

ასეთი სახელი შეიძლება „გაქართულდეს“: მე-ყასბ-ე, მე-ბაყლ-ე, მო-ი-ჯარადრ-ე, მე-ბაირახტრ-ე.

170. რიგობითი და წილობითი სახელები. რიგის აღსანიშნავად რაოდენობით რიცხვით სახელთა ფუძეს დაერთვის პრეფიქს-სუფიქსი **მე-**, რომელიც იგივეა, რაც ხელობის სახელთა მსგავსივე მაწარმოებელი (§ 169): მე-ორ-ე, მე-სამ-ე, მე-ოთხ-ე, მე-ხუთ-ე... მე-ათ-ე, მე-თერთმეტ-ე, მე-თორმეტ-ე... მე-ას-ე, მე-ათას-ე და სხვ. „და“-თი შეერთებულ რიცხვით სახელებში ეს მაწარმოებელი უკანასკნელს დაერთვის (ერთეულს, ათს და ათმეტეულს): ოცდა-მე-ორ-ე, ოცდა-მე-სამ-ე... ოცდა-მე-ათ-ე, ორმოცდა-მე-თორმეტ-ე, სამოცდა-მე-ცამეტ-ე, ოთხმოცდა-მე-თოთხმეტ-ე და სხვ. (§ 48, 2).

არ ითქმის მე-ერთ-ე, არამედ პირვ-ელ-ი, მაგრამ რთული შედგენილობის რიცხვებში შეიძლება ერთიც ითქვას და მეორეც: ოცდა-მე-ერთ-ე-ც და ოცდა-პირველ-ი-ც.

შ ე ნ ი შ ვ ნ ა. „პირველი“ ძალიან ჰგავს ინდოევროპულ შესატყვის სიტყვას (ლათ. prim-us, რუს. перв-ый), მაგრამ მას საფუძველად ქართული **პირ-** ი უძევს: პ ი რ-ვ-ე ლ-ი – პირისაკენ მდგომი, წინ მდგომი. სემანტიკური თვალსაზრისით შდრ. ერთი მხრით წოვა-თუშური დოჰ-ქოტ (პირი, პირისახე) და *დოჰირე(ნ) → დუიჰრე(ნ) „პირველი“, მეორე მხრით კი სომხ. առաջ (წინ) და առաջին „პირველი“.

შ ე ნ ი შ ვ ნ ი ს შ ე ნ ი შ ვ ნ ა. წოვა-თუშურად მოყვანილი სიტყვა დაახლოებით არის გადმოცემული ქართული ასოებით: **ჰ** იქ უფრო „მაგარია“, ვიდრე ქართულში, და, ამას გარდა, ფრჩხილებში ჩასმული **ნ** გადმოგვცემს წინა ხმოვნის ნაზალურ გამოთქმას.

წ ი ლ ო ბ ი თ სახელთა წარმოებისათვის ვითარებითი ბრუნვის ნიშანია გამოყენებული (§ 175) – რიგობითის ვითარებითი ფუძეა წილობითისა: მეოთხ-ე – მეოთხე-დ-ი, მეხუთ-ე – მეხუთე-დ-ი, მე-რვ-ე – მე-რვე-დ-ი, მე-ოც-ე – მე-ოცე-დ-ი და სხვ. რთულ რიცხვით სახელებში წილობითი კვალდაკვალ მისდევს რიგობითს: მე-თერთმეტ-ე – მე-თერთმეტე-დ-ი, ოცდა-მე-სამ-ე – ოცდამესამე-დ-ი, ოთხმოცდა-მე-ხუთ-ე – ოთხმოცდამეხუთე-დ-ი და სხვ. (§ 48, 2).

„ერთ“-ისაგან წილობითი არ კეთდება საზოგადოდ, მაგრამ ითქმის ოცდა-მე-ერთ-ედი, ას-მე-ერთ-ედი და მისთ.

„მეორედ“-ის ნაცვლად „ნახევარი“ ითქმის, მაგრამ: ოცდა-მეორე-დ-ი, ორმოცდა-მეორე-დ-ი, სამოცდა-მეორე-დ-ი და მისთ.

შ ე ნ ი შ ვ ნ ა 1. მსგავსად გაკეთებულია პირველ-ად-ი, მაგრამ სხვა მნიშვნელობით (первичный). რაც შეეხება დანარჩენ რიცხვითებს, მათთან ამავე მნიშვნელობით **ეულ-**ი არის გამოყენებული: მეორ-ეული (вторичный), მესამ-ეულ-ი და შემდგომი. ყველა ესენი უახლესი ენის მონაპოვარია, ტექნიკური ტერმინოლოგიის განვითარებით გამოწვეული.

შ ე ნ ი შ ვ ნ ა 2. წილობის აღსანიშნავად რამდენსამე სიტყვაში გადმონაშთის სახით შენახულია **ნა-ალ-**იც: ნა-სამ-ალ-ი, ნა-ოთხ-ალ-ი, ნა-ათ-ალ-ი, ნა-ას-ალ-ი.

შ ე ნ ი შ ვ ნ ა 3. „ჩარექ-ი“ (მეოთხედის მნიშვნელობით) სპარსულიდან არის შემოსული.

171. გეოგრაფიული სახელები. გეოგრაფიული სახელები ქართულში სხვადასხვა ტიპისა და სხვადასხვა წარმოშობისაა. ყველა მათი გათვალისწინება

შეუძლებელია. აღვნიშნავთ მხოლოდ ზოგიერთებს:

ა) მოიპოვება რიგი გეოგრაფიული სახელებისა, რომელთაც საფუძვლად უძევთ ამა თუ იმ საგნის სახელი, ვთქვათ, მცენარისა, ცხოველისა, ფრინველისა, მინერალისა და სხვისა. ასეთი სახელები ხშირად მრავლობითის ფორმით არის წარმოდგენილი: რკო-ნ-ი (კრკონ-ისაგან), მუხათ-ი, მსხლ-ებ-ი, ქვ-ებ-ი, კომკ-ებ-ი, ხიზნ-ებ-ი, ბაგ-ებ-ი და სხვ. [§ 110].

შ ე ნ ი შ ვ ნ ა. კ რ კ ო, ძველი გაგებით, უნდა ჰქმნოდა ხესაც და მის ნაყოფსაც (როგორც, ვთქვათ, ვაშლი, მსხალი, ატამი, წაბლი და სხვ.). ამჟამად რ კ ო (ფშაურად კ უ რ კ ო) მარტო ნაყოფს ჰქვია, ხეს კი მ უ ხ ა ს ვეძახით. მაშასადამე, (კ) რ კ ო ნ ი – მუხები (იმერხეულსა და აჭარულში კო დღესაც მუხას ჰქვია).

ბ) სოფლის სახელი წარმომდგარია ამა თუ იმ გვარისაგან, რომელიც ამ პუნქტში სახლობს ან სახლებულა. ასეთი სახელები ხშირად მრავლობითის ფორმით არის მოცემული; ასეთია, მაგ., მთიულეთის სოფლები: სეთურ-ნ-ი, კაიშაურ-ნ-ი, ბეგო-ნ-ი, ზაქა-ნ-ი, როსტია-ნ-ი, ჭიკა-ნ-ი და სხვ. (სხვანაირად სეთურთ-კარი, ბეგოთ-კარი, ზაქათ-კარი და მისთ.).

გ) ამგვარივეა წარმოშობით კახეთის სოფლები (ქიზიყის ჩათვლით): მელა-ან-ი, გურჯა-ან-ი, მაჩხა-ან-ი, ოზა-ან-ი, ვაჩნადი-ან-ი (ამჟამად: შრომა) და სხვ. (§ 163, I).

დ) ამგვარი წარმოშობის სახელები ნათ. ბრუნვის ფორმითაც არის დადასტურებული (ფშავსა და ხევსურეთში): ცაბაურ-თა, გოგოლაურ-თა, ბულალაურ-თა, მიგრიაულ-თა და სხვ. (ნაგენიტივარი სახელები, §§ 110, 155).

ე) ებ-იანი მრავლობითი გვხვდება მრავალი სოფლის სახელში: ჩიტაურ-ებ-ი, ზარნაძე-ებ-ი, დვალიშვილ-ებ-ი და სხვ.

ვ) გადმონაშთის სახით შემონახულია ევ დაბოლოებიანი მრავლობითიც: ვაშლ-ევ-ი, ბოსლ-ევ-ი, ბელლ-ევ-ი, ძეგლ-ევ-ი და სხვ. (ვაშლ-ევ-ი = ვაშლ-ებ-ი, ბელლ-ევ-ი = ბელლ-ებ-ი, ბოსლ-ევ-ი = ბოსლ-ებ-ი): ა. შანიძე, ევ კილოს კვალი საქართველოს გეოგრაფიულ სახელებში: მეცნ. აკად. მოამბე, ტ. 2, 1941, გვ. 761.

ზ) დასახლებული პუნქტების ერთი წყება წარმოადგენს კომპოზიტს, რომლის მეორე ნაწილია საზოგადო სახელი: ქალაქი, დაბა, სოფელი, უბანი, ციხე, ჯვარი, წყარო, ყანა, ხიდი და სხვ.; პირველი ნაწილი კი, წარმოშობით, მისი მსაზღვრელია: ახალ-ქალაქი, ახალ-სოფელი, ახალ-დაბა, ურიათ-უბანი, უფლის-ციხე (დღევანდელ ენაზე თარგმნით: ბატონის ციხე), ციხის-ჯვარი, ლამის-ყანა, ტინის-ხიდი და სხვ.

წ) მდინარეთა სახელების ერთი ჯგუფიც კომპოზიტს წარმოადგენს, რომლის მეორე ნაწილია „წყალი“ („წყალა“): ცხენის-წყალი, ეგრის-წყალი (= ენგური; მოსალოდნელი იყო: ეგრისის წყალი), აჭარის-წყალი, ხანის-წყალი, ხევის-წყალა და სხვ.

თ) ხეობათა სახელებში ხშირად „ხევი“ („ჰევი“) ან „ხევა“ („ჰევა“) შედის. ასეთმა სახელმა შეიძლება წყალიც აღნიშნოს, მთელი ხეობაც და სოფლის სახელადაც იქცეს: კავთის-ხევი, კისის-ხევი, ხეფინის-ხევი, შარა-ხევი, თეთრა-ხევა და სხვ.

ი) გეოგრაფიულ სახელებში გამოყენებულია რიგი მაწარმოებლებისა, რომლებიც დანიშნულებას გამოხატავენ: სა-ე, სა-ო, სა-ის, სა-ურ: სა-მშვილდ-ე, სა-ბუ-ე, სა-ირმ-ე, სა-ლანძილ-ე, სა-ღვინ-ე, სა-კირ-ე, სა-ვან-ე, სა-კერპ-ო (სოფელია გუდამაყარში), სა-ცხენ-ის-ი, სა-ორბ-ის-ი, სა-ბად-ურ-ი (მთაა ერწოში) და მისთ.

ამგვარ სახელებს ხშირად ფუძედ აქვთ ეროვნულ-ტომობრივი, საგვარეულო ან რომელიმე მფლობელის სახელი, საკუთარი თუ საზოგადო: სა-მცხ-ე (*სა-მესხ-ე), სა-

ქართველ-ო, სა-მეგრელ-ო, სა-ზან-ო, სა-ათაბაგ-ო, სა-ორბელ-ო, სა-ბარათიან-ო, სა-ციციან-ო, სა-ჯავახ-ო (ადგილ. გამოთქმით: საჯაოხო), სა-გურამ-ო, სა-შაბურ-ო, სა-კორინთლ-ო, სა-წულუკიმ-ო, სა-კოპაძე-ო, სა-ლომინა-ო, სა-დემეტრა-ო (დემეტრაძეთა სოფ.), სა-ჭილა-ო (ჭილაძეთა კუთვნილი), სა-პაიჭა-ო (პაიჭაძეთა სოფ.), სა-მიქა-ო (მიქაძეთა სოფ.), სა-გარეჯ-ო (თავდაპირველად: გარეჯის მონასტრის კუთვნილება) და მისთ.

ია) არაიშვიათია აგრეთვე სხვა მაწარმოებლები: **იან-ი, ოვან-ი, ნა-ევ-ი, ნა-არ-ი, ნა-ურ-ი**: ფიჭვ-იან-ი, წიფლ-იან-ი, კაკლ-იან-ი, მუხ-იან-ი, თელ-იან-ი და სხვ.; ვაშლ-ოვან-ი, ბალ-ოვან-ი, ჭილ-ოვან-ი და სხვ.; ნა-ვენახ-ევ-ი, ნა-დარბაზ-ევ-ი; ნა-ქალაქ-ევ-ი და სხვ.; ნა-ტახტ-არ-ი, ნა-სომხ-არ-ი, ნა-გომ-არ-ი, ნა-ქერ-ალ-ა, ნა-საკირ-ალ-ი, და სხვ.; ნა-დაბ-ურ-ი, ნა-ტბ-ე(ვ)-ურ-ი და სხვ.

იბ) ბევრი გეოგრაფიული სახელი წარმოადგენს ნაგენიტივარ სახელს **ის** დაბოლოებით: თბილ-ის-ი, მანგლ-ის-ი, ურბნ-ის-ი, ქუთა(თ)-ის-ი, შინდ-ის-ი, მარილ-ის-ი (კახეთში), მარელ-ის-ი (იმერეთში), ჯვარ-ის-ა და სხვ. (§ 155).

საზოგადოდ, გეოგრ. სახელებში შეიძლება ყოველგვარი მაწარმოებელი იქნეს გამოყენებული. ზედმიწევნილობა რომ დავიცვათ, უნდა ვთქვათ: ყოველგვარი წარმოების საზოგადო სახელი შეიძლება მიეკუთვნოს რომელსამე დასახლებულ პუნქტს ან ფიზიკურ-გეოგრაფიულ ობიექტს და იქცეს საკუთრად. კერძოდ საამისოდ „თანა“ თანდებულიანი წარმოებაც (§ 158) არის გამოყენებული მთაში: კალოთანა, წითელათანა, ტბათანა, კართანა და სხვ.

შ ე ნ ი შ ვ ნ ა. კ ა ლ ო თ ა ნ ა სოფელი იყო არხოტში (ამჟამად იქ აღარ ცხოვრობენ, კახეთს ჩამოვიდნენო); წ ი თ ე ლ ა თ ა ნ ა (წიფელათანასაგან?) ადგილია არხოტის ჭალაში („წითელათანა გაივსა არხოტ ნაწოცით მკვდრითაო“: «ხალხ. პოეზია», 1, 111); ტ ბ ა თ ა ნ ა საზაფხულო სადგომია ალვანელი თუშებისა ალაზნის თავში (იქ, ზემოთ, პატარა ტბაც არის, საიდანაც წარმოდგა სახელი); კ ა რ თ ა ნ ა ადგილია ფშავში ჩარგლის ქვემოთ, სოფ. ყოფჩის ბოლოს, სადაც ხეობა ისე შევიწროებულია აქედან და იქედან მომდგარი კლდეებისაგან, რომ გეგონება არაგვი ძლივს გადის შიგაო. ის ერთგვარ „კარს“ წარმოადგენს და აქედან არის მისი სახელი:

„არაგვმა ლახტი აიღო ამირანისა რახანი,
მილეწ-მოლეწა კლდეები, მტკვარს გაადინა ჯახანი,
კ ა რ თ ა ნ ა ს ფარი წაართვა, ჟინვანს მოჰგლიჯა ჩაჩქანი“.
(ვაჟა, «გაზაფხული»).

„თანა“ თანდებულიანი გეოგრ. სახელები წარმოადგენს თუშურის შემონატანს ქართულში. ამ ოდესღაც დიდად გავრცელებული ენისა დღეს ნაშთიდაა მოღწეული წოვა-თუშურის სახით. „შემონატანი“ ამ შემთხვევაში თარგმნის საშუალებითაა მოცემული.

საკუთრივ გეოგრაფიულ სახელთა საწარმოებლად მოიპოვება სუფიქსი **ეთ**, რომლის ვარიანტია **იით**. ეს **ეთ** შეიძლება გაძლიერებულ იქნეს დანიშნულების პრეფიქსით (**სა-ეთ**):

1. **ეთ**. ეს სუფიქსი არის ჩვეულებრივი და ყველაზე გავრცელებული სახე გეოგრ. სახელთა საკუთარი მაწარმოებლისა. ის უშუალოდ დაერთვის საზოგადო სახელთა ფუძეს: ტბ-ეთ-ი, ორბ-ეთ-ი, ქორ-ეთ-ი, ბი-ეთ-ი, ნიგოზ-ეთ-ი, თელ-ეთ-ი, კლდე-ეთ-ი და მისთ.

განსაკუთრებით აღსანიშნავია ტომობრივი და ეთნიკური სახელები, რომლებისაგან იმავე **ეთ**-ის საშუალებით გეოგრ. სახელები კეთდება: ხევსურ-ეთ-ი, თუშ-ეთ-ი, მთიულ-ეთ-ი, სვან-ეთ-ი, ოს-ეთ-ი, სომხ-ეთ-ი, რუს-ეთ-ი, სპარს-ეთ-ი, არაბ-ეთ-ი და სხვ.

ამავე სუფიქსს ვხედავთ ქვეყნის მხარეთა სახელებში: აღმოსავლ-ეთ-ი, დასავლ-ეთ-ი, ჩრდილო-ეთ-ი, სამხრ-ეთ-ი.

ჩვეულებრივია ხმელ-ეთ-ი, მაგრამ ხელოვნურია წყლ-ეთ-ი: „თქვენს მეტი ვერვინ გვიამბობს ხმელეთის, წყლეთის ამბავსა“ (ვაჟა, I, 35, 5–6).

ამავე სუფიქსით არის ნაწარმოები რიგი დასახლებული პუნქტებისა, რომელთა ფუძის მნიშვნელობა ამჟამად ნათელი არ არის: სვენ-ეთ-ი, ხვედურ-ეთ-ი, გომარ-ეთ-ი, მურჯახ-ეთ-ი, დუშ-ეთ-ი (ხევსურულად: დუჟ-ეთ-ი), არად-ეთ-ი, აჩაბ-ეთ-ი, არაგვ-ეთ-ი და სხვ.

საყურადღებოა, რომ ეგვევ სუფიქსია გამოყენებული „საიქიოს“ სახელთა საწარმოებლად: სულ-ეთ-ი, შავ-ეთ-ი, მკვდრ-ეთ-ი. ორი მათგანი ხალხურ მეტყველებაშია დაცული მთაში, მესამე კი ძველი სალიტერატურო ენის კუთვნილებაა („მკვდრეთით აღდგა“).

ამავე კატეგორიისაა არსებითად სპარსულიდან შემოსული ჯოჯობ-ეთ-იც, სადაც ქართულობას მარტო მისი წარმოება ამჟღავნებს (ახ. სპ. დოზახ: სომხურში ქართ. ეთ-ს მრავლობითის ქ შეესატყვისება: *ძოქსჲ* დეჟობ-ქ).

ამას გარდა, გვხვდება: ლუდ-ოვ-ეთ-ი (ლუდის ქვეყანა: «ხალხ. პოეზია», I, 200), გზ-ეთ-ი („უგზოს ვლიდენ, თუნდა გზეთსა“: «ვეფხ.»), უკუნ-ეთ-ი, ბნელ-ეთ-ი, სმა-ჰამ-ეთ-ი (ვაჟა, «მუცელა»), მოუსავლ-ეთ-ი (ვაჟა, «მოკვეთილი»).

2. ით. გვხვდება როგორც ვარიანტი ეთ-ისა რამდენსამე სოფლის სახელში: ღვანკ-ით-ი, როკ-ით-ი, მოლ-ით-ი, ბელლ-ით-ი, ხრე-ით-ი (*ლრე-ით-ი? სადაურობის სახელია: ხრე-ვ-ელ-ი) და სხვ. ამგვარადვეა ნაწარმოები : პირმზ-ით-ი (ვაჟა, «წიფლისჩიტა») და სომხ-ით-ი-ც.

შ ე ნ ი შ ვ ნ ა. ვ ა ხ უ შ ტ ი ს განმარტების თანახმად, „სომხითი“ ჰქვია საქართველოს იმ ნაწილს, რომელიც მდებარეობს „დებედიდამ ბოლნისის დასავლის მცირე მთამდე და ქცის მდინარიდამ ლელვარ-ლოქის მთამდე“. მაშასადამე, „სომხეთ-ი“ და „სომხით-ი“ ვარიანტები ერთისა და იმავე სიტყვისა, მაგრამ ისინი სხვადასხვა ცნებას აღნიშნავდნენ.

3. სა-ეთ. გვხვდება სახელებში: სა-სირ-ეთ-ი (ს ი რ ი – ჩიტი), სა-ქაშ-ეთ-ი (სასირეთი და საქაშეთი სოფლებია ქართლში), სა-ბერძნ-ეთ-ი, სა-თათრ-ეთ-ი, სა-ფრანგ-ეთ-ი, სა-სარკინოვ-ეთ-ი (ასურეთი) პეტრიწონის ქართველთა მონასტრის ტიპიკონში (18,9).

ამგვარადვეა გაკეთებული სა-რკინ-ეთ-ი („იმერელმა რკინა მოჰელა და: ღმერთო, სარკინეთი ამოაგდეო“, ანდაზა, გაგონილი მთიულებს შორის ს. ჯორჯში) და სა-მგლ-ეთ-ი („თხამ მგლის სიკვდილი გაიგო, დაიკიკინა, გაიქცა. – თხაო, რას გაგხარებია? განა ს ა მ გ ლ ე თ ი დაიქცა? (ხალხური: ძვ. საქართვე., III, 334).

შ ე ნ ი შ ვ ნ ა 1. არაგვის ხეობის ერთ ნაწილსა და ივრის სათავეების მიმდგომ კუთხეს ფ შ ა ვ ი ჰქვია (აქედან სადაურობის სახელია ფ შ ა ვ ე ლ ი). ეს „ფშავი“ ვარიანტია „ფხოვ“-ისა, რომელიც „შუა-ფხო“-შია დადასტურებული (სოფელია ფშავში). „წინა ფხო“ ამჟამად არ არსებობს, მაგრამ „უკანა-ფხო“-ს ნაცვლად აღგილობრივ ამჟამად „უკვენა ფშავი“ ითქმის (სოფელია არაგვის ერთ სათავეში). ამიტომ ფშავ-ეთ-ი შეცდომაა ან პოეტური ლიცენცია, რომელსაც ვაჟა-ფშაველაც კი მიმართავს („ღმერთო და ჩვენო გამჩენო, ხატებო ფ შ ა ვ ე თ ი ს ა ო“: «ბახტრ.»).

ლიცენციადვე უნდა ვცნათ სა-ფშავ-ეთ-ი („ურჯულოს უთქვამს: უნდა წავიდე და გავამტკერო ს ა ფ შ ა ვ ე თ ი ო“: «სულა და კურდღელა»).

შ ე ნ ი შ ვ ნ ა 2. ჩვეულებრივ ითქმის ოს-ეთ-ი, მაგრამ სა-ოს-ეთ-ო-ც გვხვდება („მე რომ საოსეთოში ვიყავ ნაჩალნიკად“, ყაზ., 156, 20).

როგორც ყოველგვარ სიტყვას, გეოგრაფიულ სახელსაც შეუძლია ცვლილება განიცადოს დროთა განმავლობაში და ზოგჯერ მეტად დაშორდეს პირვანდელ სახეს. ამისი მაგალითებია: თბილისი (ძველად: ტფილისი), ქუთაისი (ძველად: ქუთათისი), ცხინვალი (ძველად: კრცხილოვანი, ქრცხინვალი), ჟინვალი (ძველად: ჟინოვანი), ერთაწმინდა (ძველად: ევსტათე წმინდა) და სხვ.

ზოგ შემთხვევაში ძველი სახელი გაუგებარი გამხდარა და ცდილან მის გააზრიანებას („ხალხური ეტიმოლოგია“): მეჯვრისხევი, გძელი პატიოსანი და სხვ.

შ ე ნ ი შ ვ ნ ა. მეჯვრისხევი სოფელია გორს ზემოთ მდინ. მეჯუდაზე. ძველად მას მეჯუდის ხევი უნდა ჰქმეოდა.

„გძელი პატიოსანი“ ადგილი ყოფილა პატარა ლიახვზე. იქ ძველად ამართული უნდა ყოფილიყო „ძელი პატიოსანი“ (ე. ი. ჯვარი).

172. ხარისხის სახელები. ხარისხისა ჰქვია ისეთ სახელს, რომელიც საგნის ნიშანს გვიჩვენებს მეტი ან ნაკლები ოდენობით. ეს მეტ-ნაკლებობა დამყარებულია ძირეულისა და წარმოქმნილის შედარებაზე. რომ ავიღოთ, მაგალითად, ერთი მხრით „შავი“ და „უშავესი“, მეორე მხრით კი „შავი“ და „მოშავ(ვ)ო“ და თვითეული წყვილის ცალები ერთმანეთს შევადაროთ მნიშვნელობის თვალსაზრისით, დავრწმუნდებით, რომ „უშავესი“ მეტია, ვიდრე „შავი“, ხოლო „მოშავ(ვ)ო“ ნაკლებია, ვიდრე „შავი“.

შედარების დროს გამოსავლად აღებული ფორმა (წარმოქმნის თვალსაზრისით ძ ი რ ე უ ლ ი) მიჩნეულია დ ა დ ე ბ ი თ ხარისხად („შავი“), რომელთანაც შედარებით მასზე მეტი ოდენობის გამომხატველი ფორმა იქნება უ ფ რ ო ო ბ ი თ ი („უშავესი“) და მასზე ნაკლები კი – ო დ ნ ა ო ბ ი თ ი [„მოშავ(ვ)ო“].

ხარისხის ფორმები ზედსართავთა კუთვნილებაა.

უფროობითსა და ოდნაობით სახელებს თავ-თავისი მაწარმოებლები აქვს; ესენია: უ-ეს და მო-ო.

1. უ-ეს. აწარმოებს უ ფ რ ო ო ბ ი თ ი ხარისხის სახელებს, ე. ი. სახელებს, რომლებიც საგნის ნიშანს უფრო მეტი ოდენობით გამოხატავენ, ვიდრე დ ა დ ე ბ ი თ ი ხარისხისანი: დიდ-ი: უ-დიდ-ეს-ი, ახალ-ი: უ-ახლ-ეს-ი, მდაბალ-ი: უ-მდაბლ-ეს-ი, წითელ-ი: უ-წითლ-ეს-ი, ერთგულ-ი: უ-ერთგულ-ეს-ი და მისთ.

ასეთი წარმოება თანაბრად გატარებულია ზედსართავებში, იქნებიან ისინი პირველადი (წითელი, სქელი) თუ ნაზმნარი (მწიფე, მჯობი), ქართული (თეთრი, გლახაკი) თუ უცხო წარმოშობისა (სპეტაკი, ღარიბი).

შ ე ნ ი შ ვ ნ ა. ზოგიერთ ენაში (მაგ., ბერძნულში, ლათინურში, რუსულში) დადებითი ხარისხის საპირისპიროდ მეტი თვისების აღსანიშნავად მოიპოვება ორ-ორი ფორმა, რომელთაგანაც ერთს შედარებით ემახიან (კომპარატივს), მეორეს კი – აღმატებითს (სუპერლატივს). ქართულში ასეთი დიფერენციაცია არ არის: ზოგიერთი ენის მსგავსად (მაგ., არაბულისა), ქართულს მოეპოვება მხოლოდ ერთი ფორმა,

რომელიც საგნის ნიშანს მეტი ოდენობით გამოხატავს, ვიდრე დადებითი; ეს არის უფროობითი (ელატიური) ფორმა.

მართალია, შეიძლება ზოგჯერ უფროობითი ხარისხის ფორმას წინ დაერთოს კიდევ მეორე უ (უ-უ-დიდ-ეს-ი, უ-უ-მშვენიერ-ეს-ი, მაგრამ ეს არის ხელოვნური ფორმა. ასეთ უფროობითს გაძლიერებული ეწოდება.

2. **მო-ო.** აწარმოებს ოდნაობით სახელებს, ე.ი. ისეთ სახელებს, რომლებიც საგნის ნიშანს ნაკლები ოდენობით აღნიშნავენ, ვიდრე დადებითი; დიდ-ი: მო-დიდ-ო, თეთრ-ი: მო-თეთრ-ო, შავ-ი: მო-შა(ვ)-ო, მჟავე: მო-მჟა(ვ)-ო და მისთ.

მიმართება უფროობითი ფორმისა დადებითისადმი ისეთი არ არის, როგორც ოდნაობითისა იმავე დადებითისადმი: საგნის ნიშანს უფროობითი გამოხატავს მეტი ოდენობით განუსაზღვრელად, ოდნაობითი კი – ნაკლები ოდენობით, მაგრამ ერთგვარი განსაზღვრით: მიახლოებით, ოდნავ; მაგალითად, „უ-თეთრ-ეს-ი“ არის ისეთი, რომელიც სითეთრით უმაღლესი ხარისხისაა, „მო-თეთრ-ო“ კი ისეთია, რომელიც თეთრს უახლოვდება, რომელსაც სითეთრის ნიშნები აქვს, რომელიც ოდნავ არის თეთრი. აქედან არის წარმომდგარი მისი სახელი. მაგალითები სულხან ორბელიანის ლექსიკონიდან: **მომჟავო** – მცირედ მჟავე; **მომწარო** არს, მცირედ რამე გემო სიმწარისა ჰქონდეს; **მომსხო** – ცოტად სხვილი; **მოწლო** – ცოტად წვრილი.

ოდნაობითი ხარისხის ფორმები ქართულში უფრო ნაკლებად არის განვითარებული, ვიდრე უფროობითისა: ზოგი ზედსართავისაგან უფროობითი გვაქვს და ოდნაობითი კი – არა.

შენიშვნა 1. ოდნაობითი ხარისხის მნიშვნელობით იშვიათად წა-ც იხმარება: „ცრემლ რო ჩამოგდის ჩქეფარე მაგ ხმელს წაყვითლო პირზედა“ (ვაჟა, I, 24,26). „წაკუთხოვნო მომცრო ასომთავრულით“ (ილია აბულაძე, ქართ. და სომხ. ლიტ. ურთ., 0131,11 ქვ.); წაღვინისფრო და მისთ.

შეიძლება ვიფიქროთ, რომ როგორც **მო**, ისე **წა** წარმოშობით იგივეა, რაც სათანადო ზმნისწინები.

შენიშვნა 2. ქართულს არ მოეპოვება თანაბრობითი ხარისხის ფორმები (ეკვატიური ფორმები), როგორც ეს არის მეგრულში: მა-შხვ-ა „ისე მსხვილი, როგორც“ გოლაში მაშხვა – მთის სიმსხო; კითიში მაგინძა – თითის სიგრძე.

თანაბრობითი ხარისხის მნიშვნელობით ქართულში გამოყენებულია ზედსართავისგან **სი-ე (სი-ო)** აფიქსებით ნაწარმოები აბსტრაქტული სახელი: სიმსხო, სისქე, სიმაღლე, სიგრძე და მისთ., რომელიც შესადარებელი საგნის სახელს, მეგრ. თანაბრობითი სახელის მსგავსად, ნათ. ბრუნვაში მოითხოვს: „ტივის ხის სიმსხო მკლავები“ (ვაჟა, I, 30), „რომ დაგინთო ჩემსი გრძე სანთელი“ (პ. იაშვილი); „ჩემს თვალს არც იმ სითეთრე და არც იმ სირბილე პური არ უნახავ“ („რუსუდ.“, 170, 28); „არც მის სისხო თვალი და მარგალიტი სხვის ხელმწიფის სახლში მინახავს, რომ მას ტახტზე ისხდა“ („რუსუდ.“, 301, 34).

ხარისხებს აწარმოებს ვითარებითი ზედსართავი, ე.ი. ზედსართავი, რომელიც პირველადია თავისი წარმოშობით. რაც შეეხება მიმართებით ზედსართავს, მისგან ხარისხის ფორმები არ იწარმოება, გარდა იმ შემთხვევებისა, როცა უკვე მიმართებითობა დაკარგული აქვს და ვითარებითად არის ქცეული: „გონ“-ისაგან ნაწარმოები „გონიერი“ და „უგნური“

ორივე გვადლევს უფროობითი ხარისხის ფორმებს: უ-გონიერ-ეს-ი, უ-უგნურ-ეს-ი. ასეთივეა „ძლიერი“ და „უძლური“ (რომლებიც მიმართებითაა წარმოშობით, – ორივე ნაწარმოებია „ძალ“-ისაგან); აგეთივეა: ღონიერი, ბედნიერი, ჭკვიანი, პატიოსანი („პატივ“-ისაგან) და სხვ.

მიმდებარებათაგან ხარისხის ფორმები არ იწარმოება, თუ, რა თქმა უნდა, ხელოვნურ ენასთან არ გვაქვს საქმე (როგორც, მაგ., ქვე-შევრდომილი, კეთილ-შობილი: უ-ქვეშევრდომილ-ეს-ი, უ-კეთილშობილ-ეს-ი) ან თუ ზმნური გაგება არ არის დაკარგული და მიმდებარება ზედსართავად არ არის ქცეული (როგორიცაა, მაგ., მჯობი – უმჯობესი, მორცხვი – უმორცხვესი და სხვ.).

ხარისხის ფორმათა წარმოების თვალსაზრისით საყურადღებოა შემდეგი:

1. ზოგიერთ ელ და ილ-ზე დაბოლოებულ (უმეტესად ერთ-მარცვლიან) ფუძეებს მოეკვეცებათ ძველი მაწარმოებელი ელ და ილ და ხარისხის აფიქსები უშუალოდ პირვანდელ ფუძეს დაერთვის: გრძ-ელ-ი: უგრძ-ეს-ი, მო-გრძ-ო; სქ-ელ-ი: უ-სქ-ეს-ი, მო-სქ-ო; ბრტყელ-ი: უ-ბრტყ-ეს-ი, მო-ბრტყ-ო; მსხვ-ილ-ი: უ-მსხვ-ეს-ი (უ-მსხ(ვ)-ოს-ი), მო-მსხ(ვ)-ო; ტკბ-ილ-ი: უ-ტკბ-ეს-ი (ძველად: უ-ტკბ-ოს-ი: „თანა წამომყვა, წავედით უ ტ კ ბ ო ს ნ ი მამა-მეთასა“, «ვეფხ.»), მო-ტკბ-ო.

2. „კეთ-ილ-ი“ ძველად „კარგს“ ნიშნავდა (хорошій) და მისი უფროობითი ფორმა იყო უ-კეთ-ეს-ი. უკანასკნელი ფორმა დარჩა, მაგრამ დადებითად „კეთილის“ ნაცვლად „კარგი“ დამკვიდრდა. ამიტომ ასეთი შეფარდება მივიღეთ: კარგი (კაი) – უკეთესი. რაც შეეხება „კეთილს“, მისი ხმარებაც დარჩა დღევანდლამდე, მაგრამ მნიშვნელობა ოდნავ იცვალა: კ ე თ ი ლ ი ამჟამად გულკეთილს ნიშნავს. ამ მნიშვნელობით სიტყვას უფროობითი ხარისხის ფორმა ხელახლა გაუკეთდა ჩვეულებრივი შაბლონით: კეთილი – უკეთილესი.

3. „წით-ელ-ი“ და „ყვით-ელ-ი“ ოდნაობითში პირვანდელი სუფიქსის ხმოვანს ა-დ იცვლიან: მო-წით-ალ-ო, მო-ყვით-ალ -ო. ამას გარდა, ლ-ს შეიძლება ნ შეენაცვლოს: მო-წით-ან-ო, მო-ყვით-ან-ო.

4. „მცირე“ ძველად უფროობითად „უმცირეს“ ფორმას გვადლევდა („მე, უმცირესმან მმათაგან, ვახტანგმან სახელდებულად“), მაგრამ მან „უფროსის“ გავლენით ი ხმოვანი დაკარგა და „უმცროსი“ მოგვცა (უკვე «ვეფხის ტყაოსანში» გვხვდება: „მე უხუცესმან უმცროსთა კაცი დავსთხოვე ქენებით“) [§ 36].

„უმცირეს“ და „უმცროს“ ფორმები დაშორდა ერთმანეთს მნიშვნელობის მხრით: **უმცირესი** – მცირეზე ნაკლები (საზოგადოდ), **უმცროსი** – ხნით ნაკლები („უმცროსი ძმა“).

ხმოვნის ამოღებითვეა გაკეთებული ოდნაობითი ხარისხის ფორმაც: მომცრო („ერთი სომხური მომცრო ლექსიკონი ვნახე“, ს.-ს ორბელიანი).

5. „ხნიერ“-ისაგან უფროობითში წესით უ-ხნიერ-ეს-ი უნდა გვქონდეს, მაგრამ მის ნაცვლად უ-ხნ-ეს-ი გვხვდება. ოღონდ უნდა შევნიშნოთ, რომ „ხნიერი“ და „უხნესი“ დადებით-უფროობითად შეიძლება მიჩნეულ იქნეს მხოლოდ ფუძის თვალსაზრისით, თორემ შინაარსულად მათ შორის განსხვავებაა: „უხნესს“ დადებითის ფორმა არსებითად აკლია.

6. გვაქვს „(მ)და-რე“ („მდარე ხარისხის საქონელი“), მაგრამ არა გვაქვს მისი საპირისპირო „აღ-რე“. სამაგიეროდ უკანასკნელისაგან ნაწარმოებია უფროობითი ხარისხის ფორმა: უ-აღ-რ-ეს-ი (უფრო ზმნიზედურად იხმარება: უაღრესად).

იგივე სიტყვა, ღ-ს ამოღებით, უ-არ-ეს-ის სახით არის წარმოდგენილი და სხვა მნიშვნელობა აქვს მიღებული, – თითქმის უცუდესს უდრის და ანტონიმია უკეთესისა („ვინცა იყოს უარესი, თავ-შიშველი სამ დღე ვლიდეს“, «ვეფხ.»).

შენიშვნა. ნ. მარს უარესი „უ-აგ-რ-ეს-ის-გან“ გამოჰყავდა, ვითომც: უფრო ავ-იო (Грам., გვ. 70). არ არის სწორი: „უარეს-ი“ მიღებულია „უაღრეს-ისაგან“. სემანტიკური განვითარება „უაღრეს“ – „უარეს“-ისა ასეთია: უა(ღ)რესი, ე. ი. მეტის-მეტი – უპირატესად ცუდის თვალსაზრისით („ესე უარესი წამეკიდა“, ფავნელთა სიგელში, X ს.-ის პირვ. ნახ.), შემდეგ კი საზოგადოდ – უფრო ცუდი.

წარმოშობის თვალსაზრისით უფროობითის ფორმები ყურადღებას იპყრობს როგორც თავისი პრეფიქსით, ისე სუფიქსით:

1. პრეფიქსი უ იმავე წარმოშობისაა, რისაც სასხვისო ქცევის უ. მაგალითები რომ ავამეტყველოთ, უ-კეთ-ეს-ის უ და გა-უ-კეთა-ს უ ერთი და იგივეა ისტორიულად. ძველ სალიტერატურო ქართულში (IX ს.-მდე) ამ უ-ს წინ მიუძღოდა ჰ (ან ხ), რომელიც მე-ჰ პირის ნიშანი იყო ზმნაშიც და სახელშიც: ჰ-უ-კეთ-ეს ან ხ-უ-კეთ-ეს ფორმებში (ზედმიწევნით: ჰ-უკეთ-ჴს ან ხ-უკეთ-ჴს ფორმებში) ძველის-ძველად ჰ პრეფიქსის (resp. ხ პრეფიქსის) ფუნქცია ისე აღიქმოდა, როგორც იმავე ბგერისა გა-ჰ-უ-კეთ-ა ან გა-ხ-უ-კეთ-ა ფორმებში. „ჰუკეთესი“ ფორმის გვერდით უნდა არსებულიყო „გიკეთესი“ და „მიკეთესი“ თვითებული ამა თუ იმ პირის გაგებით: მ-ი-კეთ-ეს-ი – ჩემზე კარგი, გი-კეთ-ეს-ი – შენზე კარგი, ჰ-უ-კეთ-ეს-ი (ან ხ-უ-კეთ-ეს-ი) – მასზე კარგი. შემდეგში მიკეთეს-გიკეთეს ფორმები დაკარგულა და კენტად დარჩენილ ჰ-უ-კეთეს ფორმასაც დაუკარგავს პირიანობის გაგება: იგი გამხდარა ხარისხის გაგების გადმოცემი საზოგადოდ, პირიანობის გარეშე.

ამ ძველის-ძველი დროიდან მომდინარეობს დღევანდლამდე შემონახული „ხუცესი“, რომელიც უფროობითის ფორმაა წარმოშობით: ხ-უ-ც-ეს-ი. ეს სიტყვა ამჟამად მღვდელს ნიშნავს, მაგრამ ძველად მისი მნიშვნელობა იყო „უფროსი“ (საეკლესიო პრაქტიკაში: უფროსი მღვდელი; აქედან შემდეგ საზოგადოდ მღვდელი). „უფროსის“ მნიშვნელობით ახლაც გვაქვს ამ სიტყვის ფონეტიკურად შესაფერისი სიტყვები მეგრულ-სვანურში: მეგრ. უ-ჩ-ა-შ-ი („უფროსი“), სვ. ხ-ო-შ-ა („უფროსი“, „დიდი“). განმარტოებით შემორჩენილმა „ხუცესმა“ დაკარგა თავისი ფუნქცია და მისი თავკიდური ხ ფუძეში იქნა გადარიცხული. ამ ნიადაგზე მეორეული ფორმა იქნა წარმოქმნილი: უ-ხ-უ-ც-ეს-ი, სადაც პრეფიქსი უ ორჯერ არის ნახმარი: (მანდატურთ უხუცესი, მსახურთ უხუცესი, მეღვინეთ უხუცესი და მისთ.).

2. უფროობითი ხარისხის სახელს ძველად ბოლოში ჴს სუფიქსი ჰქონდა (ჰ-უ-მჯობ-ჴს-ი). ეს ჴს ასე დაიშლებოდა: ე-მს (§ 18), სადაც ორი მაწარმოებელი ერთად იყო შერწყმული. ამათგან ე პირველადი იყო და სრულიად საკმარისი, რომ პრეფიქსთან ერთად ხარისხის ფორმა მოეცა: ჰ-უ-მჯობ-ე. ასეთი ფორმები დადასტურებულია ბევრგან. მაგ., «ვეფხისტყაოსანში» გვხვდება: უ-ამ-ე, უ-არ-ე, უ-მართლ-ე, უ-ნათლ-ე; «კელმწიფის კარის გარიგებაში» სწერია: „ქუთათელი უმართლეა“ (= ქუთათელი [უფრო] მართალია).

ასეთი ფორმები ეხლაც ცოცხალი ყოფილა ზ. იმერეთში (მაგ., ს. ხრეთში): უმაღლე, უხნე. აი ეს გარემოება, ერთი მხრით, და მეორე მხრით უ-ო, დადასტურებული უ-ფრ-ო-მს-ში და *უ-ტკბ-ო-მს-ში („უტკბოსნი მამა-ძეთასა“: «ვეფხ.»), გვაგვარაუდებინებს, რომ ხარისხის პირვანდელი სუფიქსია ე ან ო: *ჰ-უ-მაღლ-ე და *ჰ-უ-ტკბ-ო. რაც შეეხება მს მაწარმოებელს, ის არის ნათესაობითი ბრუნვის ნიშანი (უკვეცელი ხმოვნის შემდეგ დასუსტებული: ის → მს). ასე რომ უფროობითი ხარისხის ფორმები არსებითად ნ ა გ ე ნ ი ტ ი ვ ა რ ი სახელებია.

ამ დებულებას, სხვათა შორის, ის გარემოებაც ადასტურებს, რომ სვანურში მოიპოვება ე-ს შესატყვისი მაწარმოებელი (ა: ხ-ო-შ-ა), მს-ისა კი – არა.

173. მცენარეთა კრებულის სახელები. ქართულში მოიპოვება სუფიქსი **ნარ** (რაე-ნარევ ფუძეებთან დისიმილ. **ნალ**), რომელიც დაერთვის მცენარის სახელის ფუძეს და აღნიშნავს ადგილს, სადაც ბლომად მოიპოვება ფუძით დასახელებული მცენარე: ნამც-ნარ-ი, ფიჭვ-ნარ-ი, წაბ(ლ)-ნარ-ი, წიფ(ლ)-ნარ-ი, იფნ-(ნ)არ-ი, კოპიტ-ნარ-ი (კოპიტი – იფანი). ვერხვ-ნალ-ი, მურყნ-(ნ)ალ-ი (მურყანი – თხმელა), არყ-ნალ-ი, დაფ-ნარ-ი (სოფელია საჯავახოში) და სხვ. ამგვარადვეა ნაწარმოები ბუჩქ-ნარ-ი, ძეძუ-ნარ-ი (= ძეძვ-ნარ-ი, «მატ. ქართლ.», A 194,20), ყვავილ-ნარ-ი, ხეხილ-ნარ-ი, ბაღ-ნარ-ი (აქედან **საბაღნარი** რო: „იგი წავა და სხვა მოვა ტურფასა საბაღნაროსა“, «ვეფხ.»).

ორიოდე შემთხვევაში ასეთი წარმოება შეიძლება ისეთი სახელებისაგან, როგორიცაა: თიხა, ქვიშა, კირი, ქვა: თიხნარი, ქვიშნარი, კირნალი, ქვა-რ-ნალ-ა (ადგილია ს. ნოლაში: მიღებული ჩანს აქედან: ქვალ-ნარ-ა).

შენიშვნა. „მუხ“-ისაგან კრებული სახელი იქნება „მუხ-ნარ-ი“, გადასმით: მუხ-რან-ი (სოფელია ქართლში, ქსანზე). მუხ-რ-ოვან-ი კი (სოფელია გარეკახეთში) შედეგია მუხ-ოვან-ისა და მუხრან-ის კონტამინაციისა.

174. შცხო აზიქსიანი სახელები. ქართულში მოიპოვება უცხო წარმოშობის აფიქსები, რომელთაც რამდენადმე მაწარმოებლის ძალა აქვთ ქართულშიც. საზოგადოდ, უცხო ენებიდან შემოსულ სიტყვებში ბლომად მოიპოვება წარმოქმნის აფიქსები, მაგრამ ეს აფიქსები ქართული გრამატიკის თვალსაზრისით მხოლოდ მაშინ შეიძლება ჩაითვალოს მაწარმოებლად, თუ ნასესხებ აფიქსიან სიტყვასთან ერთად მის საპირისპიროდ ძირეულიც მოგვეპოვება. მაგ., ერთდროული არსებობა ყავ-ისა და ყავა-დან-ისა, ჩაი-სა და ჩაი-დან-ისა გამოჰყოფს **დან** სუფიქსს, რომელიც ქართულშიც აღიქმება მაწარმოებლად. სამაგიეროდ ჩამა-დან-ში და შან-დალ-ში იგივე **დან** ჩვენთვის არ გამოიყოფა მაწარმოებლად, რადგანაც ქართულში ცალკე არ იხმარება „ჩამა“ (გვხვდება ჯამა „ჯამაგირ“-ში, რომელიც სხვა სუფიქსს გვიჩვენებს), არც „შან-ი“ [XVII–XVIII სს.-ში იხმარებოდა „შამი“ (შამი და ფარვანა – „სანთელი და პეპელა“); აქედან: შამ-დან-ი – სასანთლე. შემდგომი ფონეტიკური ცვლილებებით: შანდალი].

განსხვავება სპარსულსა და ქართულს შორის „დან“ სუფიქსის ხმარებაში ის არის, რომ სპარსულისთვის ეს სუფიქსი საყოველთაოა და ჩვეულებრივი, ქართულისთვის კი მისი ხმარება ორიოდე მაგალითით ამოიწურება. ეს შეზღუდულობა უნდა გვახსოვდეს, როცა უცხო წარმოშობის აფიქსებზე ვლაპარაკობთ.

უცხო წარმოშობის აფიქსებს შორის ქართულში გამოიყოფა: **დან, ხანა, დარ, იზმ, ისტ, ანტი.**

1. **დან.** სპარსულია, იგივეა მნიშვნელობით, რაც ქართ. **სა-ე** ან **სა-ო**: ყავა-დან-ი (საყავე ჭურჭელი), ჩაი-დან-ი (საჩაიე ჭურჭელი).

2. **ხანა.** სპარსულია, ნიშნავს სახლს; იგივეა მნიშვნელობით, რაც **სა-ე** (ადგილის აღსანიშნავად): ყავა-ხანა (საყავე ადგილი, დუქანი), ლუდ-ხანა (სალუდე), აგურ-ხანა (სააგურე), დაბა(დ)-ხანა (სადაც ტყავსა ქნიან; დაბადი – მეტყავე).

შენიშვნა. იგივე სუფიქსია „ქარხანა“-ში. მაგრამ ქართული ენისათვის „ქარხანა“ შემადგენელ ნაწილებად არ დაიშლება.

3. **დარ.** ესეც სპარსულია, ნიშნავს მქონებელს; იგივეა მნიშვნელობით, რაც **მე-ე**: დახლი-დარ-ი (ან: დახლ-დარ-ი, ვისაც დახლი აბარია, მედახლე), ხაზინა-დარ-ი, იჯარა-დარ-ი (იჯარით ამღები რისამე, მეიჯარე), ბაირად-დარ-ი (მედროშე; ნ. კიდეც § 169, შნშ.).

4. **იზმ.** ბერძნულია წარმოშობით, აწარმოებს აბსტრაქტულ სახელებს, რომელთაგანაც ზოგი აღნიშნავს რომელსამე პირთან დაკავშირებულ მოძღვრებას. მრავალ შემთხვევაში **იზმ**-ი ქართ. **ობა**-ს უდრის: დარვინ-იზმ-ი, მარქს-იზმ-ი, ლიბერალ-იზმ-ი (ლიბერალური დამოკიდებულება, ლიბერალობა) და სხვ.

5. **ისტ.** ბერძნულია წარმოშობით, აღნიშნავს რომელიმე მოძღვრების მიმდევარს: დარვინ-ისტ-ი, მარქს-ისტ-ი, ბუდდ-ისტ-ი და სხვ.

ეგვე **ისტ** გვხვდება ახალ-შემოსულ სიტყვებში: ტრაქტორ-ისტ-ი, ტანკ-ისტ-ი.

6. **ანტი.** ბერძნულია წარმოშობით, დაერთვის წინ, აღნიშნავს საწინააღმდეგოს: ანტი-სახელმწიფოებრივი, ანტი-კოლონიური, ანტი-იმპერიალისტური და სხვ.

175. ბრუნვის აზიძსებით წარმოქმნილი სახელები. ბრუნვის ნიშანი რომ წარმოქმნის აფიქსადაც შეიძლება გამოყენებულ იქნეს, ამისი თეორიული დასაბუთება ზემოთ არის მოცემული (§ 153); აქ კი ამგვარად ნაწარმოები სახელების ჯგუფებს აღვნიშნავთ. გვაქვს სუფიქსები: **ით, (ა)დ, ივ.**

1. **ით.** მოქმ. ბრუნვის ნიშანი ზედსართავ სახელთა წარმოქმნისათვის საზოგადოდ საკმაოდ გავრცელებულია სამეცნიერო და ტექნიკური ლიტერატურის ენაში; კერძოდ, მრავალი გრამატიკული ტერმინი ამის საშუალებითაა გაკეთებული: დადებ-ით-ი, უარყოფ-ით-ი, ჩვენებ-ით-ი, მოქმედებ-ით-ი, ვნებ-ით-ი, კითხვ-ით-ი და სხვა. „ქვე“-საგან ამავე წესით ქვე-ით-ი არის მიღებული.

2. **ად** (ხმოვნების შემდეგ **დ**). ვითარებითის ნიშანიც ზედსართავ სახელებს აწარმოებს არსებითთაგან: თვალ-ად-ი, ტან-ად-ი, ფერ-ად-ი, პურ-ად-ი, ოღონდ ესენი არსებითებია (ს უ ლ ა დ ი – სარჩო, უმთავრესად ხორბლეული).

ხმ-ელ-ისაგან ამავე წესით ხმ-ი-ად-ი გვაქვს (ვ მ ე ლ ი ს ანუ ხ მ ე ლ ი ს ერთი მნიშვნელობაა: მტკნარი, უმარილო, пресный; ხ მ ი ა დ ი – უფუვრად გამომცხვარი პური), ხოლო *ფრ-ელ-ისაგან (რომლის ფუძე „უ-ფრ-ოს“-შია დამოწმებული) იმავე გზით ფრ-ი-ად-ია მიღებული.

ამას გარდა, იგივე წარმოება სხვა ზედსართავისაგანაც არის დამოწმებული: დიდ-ისაგან გვაქვს დი-ად-ი (*დიდ-ად-ი, მარკ. 12,41 C; გამოსლ. 9,18), მცირ-ისაგან მცირ-ედ-ი და რიცხვით პირველ-ისაგან პირველ-ად-ი, უკანასკნელი („პირველადი“) ახალ-შექმნილი ტერმინია. ძირ-ით-ად-ში და გულ-ით-ად-ში ორმაგი სუფიქსია¹. ნელ-ად-ი (არა დიდი ხნისა: ადრეული და ნელადი) ზმნიზედისაგანაა ნაწარმოები (ნ ე ლ ა დ – недавно). ძირეული ზედსართავი („ნელი“) ამ მნიშვნელობით ამაჟამად თითქმის არ იხმარება, მაგრამ მისგან ნაწარმოები ჩანს ძვ. ქართ. „ნიად“ („ნიად განთიადსა მას ერთშაბათისასა“, მარკ. 16,2 – ახალ გათენებულზე კვირას).

როგორც აღნიშნულია, ეგვე სუფიქსი გამოყენებულია წილობით სახელთა საწარმოებლად: მესამე-დ-ი, მეათე-დ-ი და მისთ. (§170).

აღნიშნული წარმოება ამაჟამად ძალიან იფართოვებს მოქმედების არეს: ტექნიკური ლიტერატურის ენაში ჩვეულებრივი ხდება მსგავსად გაკეთებული ფორმები საწყისთაგან:

¹ ძველად უნდა გვქონოდა *გულით-ი, რომლის ვითარებითია **გულითად**; არავინ მაქვს სხუად ერთგული, რომელმანცა თქუენთჳს გ უ ლ ი თ ა დ იზრუნა (ფილიპ. 2,20); გ უ ლ ი თ ა დ იქმოდეთ (კოლას. 3,23). ამისგან მოდის დღევანდელი ორმაგ-აფიქსიანი **გულითად-ი**.

ჭედა-დ-ი, ფეთქა-დ-ი (ფეთქებ-ად-ი), დენა-დ-ი, დნობა-დ-ი, ხსნა-დ-ი, ხურება-დ-ი, კუმშვა-დ-ი და სხვ.

3. ივ. ეს სუფიქსი წარმოშობით ბრუნვის ნიშანია (§ 97), მაგრამ წარმოსაქმნელადაც არის გამოყენებული: მწკრ-ივ-ი (ფუძეა *მწკარ-ი, რომელიც იგივეა, რაც ბწკარ-ი, პწკარ-ი), *ქმრ-ივ-ი [აქედან: ქვრ-ივ-ი; თავდაპირველად ითქმოდა მხოლოდ დედაკაცზე (ნაქმრევზე), შემდეგ კი – მამაკაცზედაც].

ეს ივ ერთვის არაბულიდან შემოსულ „მუდამ“ ზმნიზედას და გვაქვს ზედსართავი: მუდმ-ივ-ი.

იგივე ივ შემონახულია ი(ვ)-ურ-ში: დღ-ი-ურ-ი, ც-ი-ურ-ი და სხვ. (§ 165,3).

იგივე ივ ერთვის ებრ-იან სახელს და გვაქვს ებრ-ივ-ი: გონ-ებრ-ივ-ი, ქონ-ებრ-ივ-ი, საზოგადო-ებრ-ივ-ი, ჩვეულ-ებრ-ივ-ი და სხვ.

ებრ-ივ-ის გავლენით შემდეგ ობრ-ივ არის გაკეთებული: კაც-ობრ-ივ-ი [აქედან: კაცობრი(ვ)ობა], ზნე-ობრ-ივ-ი, მამ-ობრ-ივ-ი, ჯგუფ-ობრ-ივ-ი, მიზეზ-ობრ-ივ-ი და მისთ.

შ ე ნ ი შ ვ ნ ა. ებრივ-სა და ობრივ-ს შორის ფუძეები ამჟამად ასეა განაწილებული: თუ ფუძეს „ება“ აქვს ბოლოში, „ებრივ“ მოუდის და, თუ „ობა“, მაშინ კი „ობრივ“: ღმერთ-ი – ღვთაება – ღვთა-ებრივ-ი («ღვთაებრივი კომედია»), მაგრამ კაც-ი – კაც-ობა – კაც-ობრივ-ი (მაგრამ ძველად ითქმოდა: კაც-ებრივ-ი, მხეც-ებრივ-ი და სხვ.).

176. წარმოქმნა რთული სახელებისაგან. რთული შედგენილობის სახელი, თუ ის ერთ-ცნებიანია, იმგვარადვე წარმოქმნის ახალ სახელს, როგორც მარტივი: დედაკაც-ი – სა-დედაკაც-ო, უ-დედაკაც-ო, დედაკაც-ობა; შვილიშვილ-ი – სა-შვილიშვილ-ო; წისქვილ-ი – სა-წისქვილ-ე, უ-წისქვილ-ო, მე-წისქვილ-ე; მამასახლის-ი – სა-მამასახლის-ო, მამასახლის-ობა და სხვ. ეს კია, რომ ზოგი ასეთი სახელისაგან ახალ სახელთა წარმოქმნა საზოგადოდ ჭირს: „ერთმანეთ“-ისაგან ჩვეულებრივ უ-ერთმანეთ-ო(დ) კეთდება, „დიდმალ-ი“ კი სულ არ იძლევა არავითარ წარმოქმნილს.

რაც შეეხება ორ- და მეტ-ცნებიან რთულ სახელებს, მათგანაც წარმოქმნა საზოგადო წესით ხდება: მთელი გამოთქმა ერთ ერთეულად არის მიჩნეული, პრეფიქსი პირველს მოუდის, სუფიქსი კი – უკანასკნელს. ამიტომ გვაქვს: ტოლ-ამხანაგ-ი – სა-ტოლ-ამხანაგ-ო, უ-ტოლ-ამხანაგ-ო, ტოლ-ამხანაგ-იანი, ტოლ-ამხანაგ-ობა; ცოლ-ქმარ-ი – ცოლ-ქმრ-ობა, ცოლ-ქმრ-ულ-ი; ტაშ-ფანდურ-ი – სა-ტაშ-ფანდურ-ო („სატაშ-ფანდუროდ“, ყაზ., 210,2); „სად თქმულა მკერდ-გაღელილი უხარ-გუთნოდა გურჯიო“ (ვაჟა) და მისთ. „ლუკმა-პურ“-ისაგან გვაქვს „ულუკმაპურო“: „ულუკმაპუროდ დარჩენილს განზედ გამიდგა ამქარი“(ვაჟა).

შ ე ნ ი შ ვ ნ ა. თავ-ბოლო-საგან უქონლობის ფორმად მოსალოდნელი იყო უ-თავბოლო-ო, მაგრამ გვაქვს: უთავბოლო (ერთი ო- თი).

177. წარმოქმნა მსაზღვრელ-საზღვრულისაგან. თუ სახელს მსაზღვრელი ახლავს, ატრიბუტული თუ მართული, ისიც შეიძლება მოექცეს წარმოქმნის ფარგალში.

ატრიბუტული მსაზღვრელი ფუძის სახით არის წარმოდგენილი: შავი მთა – შავ-(მ)თელ-ი (შავთელი), წითელი არმია – წითელ-არმიელი, დიდი მოურავი – დიდ-მოურავიანი, ორი ლულა – „ორ-ლულიანი თოფი“ (ჭავ., 363,3), თორმეტი აბაზი – „თორმეტ-აბაზიანი ცხვარი“ (ჭავ., 386,26). ამგვარივე წარმოებისაა: ორ-შაურ-იან-ი, ხუთ-მანეთ-იან-ი, ათ-თუმნ-იან-ი, სა-თორმეტ-აბაზ-ო და სხვ.

მართული მსაზღვრელიც იმავე ვითარებას გვიჩვენებს; რკინის ხიდი – უ-რკინის-ხიდ-ო, ქალაქის სადგური – სა-ქალაქის-სადგურ-ო, ვეფხის ტყავი – ვეფხის ტყა(ვ)-ოსან-ი და სხვ. „ამ მოთხრობაში 12 ირმის რძეა უკვე და მხოლოდ ჩ ი ტ ი ს რ ძ ე-ღა აკლია, რომ ნამდვილ ქართულ ზღაპრად იქცეს. მაგრამ უ-ჩ ი ტ ი ს-რ ძ ე-ღ ა-ც მას ზღაპრისა და ნატყუარობის უცილობელი თვისებები ახლავს“ (ი. ჯავახიშვილი, დიპლომ., 174); „უ-პ ა რ ხ ლ ი ს-ს ა ხ ა რ ე ბ-ღ ა-ც ცხადია, რომ შატბერდის კრებული ეკუთვნის მეათე საუკუნეს“ (თ. ჟორდ., ქრონ., I, 103);

შ ე ნ ი შ ვ ნ ა. ჩვენებითი ნაცვალსახელი თავისებურებას იჩენს: ის კაცი – უ-იმ-კაც-ო-დ, ეს ბარათი – უ-ამ-ბარათ-ო-დ. „ელისოს დათმობა ვაჟიასათვის შეუძლებელი იყო, რადგანაც თავისი არსებობაც კი ვერ წარმოედგინა უ-ამ-ქალოდ“ (ყაზ.). შდრ. „ვეფხის ტყაოსნის“ „უ-მის ყმის-ო-დ“ (754), სადაც გამოსავლად ნათ. ბრუნვის ფორმაა მიღებული. ამგვარადვე: მისი ჟამი (= თავისი დრო) – უ-მის ჟამისოდ („ვეფხ.“, 1475).

IV. თ ხ ზ მ ა

ზ ო ბ ა ღ ი

177ა (160). წარმოქმნა ღა თხზვა. წ ა რ მ ო ქ მ ნ ა ს (დერივაციას), როგორც სახელთა შექმნის ერთ-ერთ საშუალებას, უპირისპირდება თ ხ ზ ვ ა (კომპოზიცია), რომელიც არსებითად სხვა საშუალებაა სახელის შესაქმნელად: წარმოქმნა გულისხმობს ახალი სახელის გაკეთებას სხვა სახელის ფუძისაგან მისი ძირითადი ლექსიკური მნიშვნელობის ცვლილებით (თავ-ი: თავ-იან-ი, უ-თა(ვ)-ო, სა-თა(ვ)-ურ-ი და სხვ.), თხზვა კი გულისხმობს ახალი სახელის წარმოშობას ფუძის გაორკეცებით (თვ-თავ-ი) ან ორი და მეტი სიტყვის შეერთებით: ერის-თავ-ი, ასის-თავ-ი, თავის-უფალ-ი და სხვ.

თხზულ სახელს (კომპოზიტს) სხვანაირად რთულს ეძახიან.

178. თხზული სახელი ფორმისა ღა შინაარსის მიხედვით. თხზული სახელის შედგენა (კომპოზიცია) სხვადასხვა საშუალებით ხდება ქართულში: ფუძის გაორკეცებით: თავ-თავ-ი, ძერ-ძერ-უკ-ი; ორი სხვადასხვა ფუძის შეერთებით: თავ(ს)-მჯდომარე, თავის-უფალ-ი; ორზე მეტი სხვადასხვა სიტყვის ან ფუძის შეერთებით: (ა)თ-ერთ-მეტ-ი, ოც-და-სამ-ი, თავ(ს)-ქუდ-მოგლეჯილ-ი, გულ(ს)-ხელ-დაკრეფილი.

შინაარსის თვალსაზრისით თხზული სახელი შეიძლება იყოს ერთ-ცნებიანი (ქინძისთავი), ორ-ცნებიანი (წყალ-წაღებული) და ორზე მეტი ცნების შემცველი (ხელ-ფეხ-შეკრული). ერთ-ცნებიანი თხზული სახელები შეადგენენ კომპოზიტებს ვ ი წ რ ო გაგებით (ანუ ს ა კ უ თ რ ი ვ კომპოზიტებს), ორ- და მეტ-ცნებიანი სახელები კი, რომლებიც ფორმალურად არიან ერთმანეთთან შეერთებული, კომპოზიტებად შეიძლება მიჩნეულ იქნენ მხოლოდ ფორმის თვალსაზრისით (კომპოზიტები ფ ა რ თ ო გაგებით). საკუთრივ კომპოზიტებისაგან განსხვავებით მათ შ ე რ წ ყ მ უ ლ ი ჰქვია.

ჩვეულებრივი მოვლენაა, რომ ორ-ცნებიანი კომპოზიტი ერთ-ცნებიანად იქცეს. მაგ., „ცის სარტყელა“, ერთ დროს ორი ცნების შემცველი სიტყვები, ანუ ორი სიტყვა, დღეს ერთ-ცნებიანია, ერთი სიტყვაა: ამ სიტყვის წარმოთქმისას არც „ცა“ აგონდება კაცს და არც „სარტყელი“. იგივე ითქმის „ქინძისთავ“-ზე, „თავისუფალ“-ზე და მრავალ სხვაზედაც.

„ქინძისთავიო“, რომ ვამბობთ, არც „ქინძი“ გვაგონდება და არც „თავი“, არამედ ორივე ეს სიტყვა ერთი საგნის წარმოდგენას გვაძლევს, მაშასადამე, „ქინძისთავი“ ერთი სიტყვაა.

ერთისა და იმავე შედგენილობის კომპოზიტს შეიძლება სხვადასხვა მნიშვნელობა ჰქონდეს: ერთი მნიშვნელობით ის ორ-ცნებიანი იყოს, სხვა მნიშვნელობით კი – ერთ-ცნებიანი: ხ ე ლ-მ ო კ ლ ე – 1) ვისაც მოკლე ხელი აქვს (ორ-ცნებიანი კომპოზიტი); 2) დარიბი, შეუძლებელი (ერთ-ცნებიანი კომპოზიტი); ჭ ი რ-ნ ა ხ უ ლ ი – 1) ვისაც ჭირი უნახავს (ორ-ცნებიანი კომპოზიტი); 2) ხორბლეულის მოსავალი (ერთ-ცნებიანი კომპოზიტი).

ერთ-ცნებიანი კომპოზიტის ნაწილები ერთად იწერება: პირისახე, მკათათვე, ალვისხე, ხელეწო, თავმჯდომარე, ახალგაზრდა, თორმეტი, ხელმოკლე (= დარიბი), ორ- და მეტ-ცნებიანი კი – დეფისით: ხელ-მოკლე (მოკლე ხელიანი), ტოლ-ამხანაგი, მთა-მინდორ-ველი და სხვ.

შ ე ნ ი შ ვ ნ ა. ამ უკანასკნელ ხანებში ბევრი ადარ არჩევს ორ-ცნებიან სიტყვებს ერთ-ცნებიანისაგან და მათაც უდეფისოდ წერენ: წყალწალეხული, გულგატეხილი, ხელმოკლე (ორივე მნიშვნელობით) და სხვ.

აქ, ა ნ ა ლ ი ზ ი ს ჩ ვ ე ნ ე ბ ი ს ა ს, დეფისი ერთ-ცნებიან კომპოზიტშიაც არის ნახმარი.

ფუძე-ბაორკეცეპული კომპოზიტები

179. ფუძის ბაორკეცეპის სახეები. ფუძის გამეორება, ანუ გაორკეცება, ერთ-ერთი საშუალებაა კომპოზიტის შესადგენად, რომელიც საკმაოდ გავრცელებულია როგორც სახელებში, ისე ზმნებში.

სახელებში ფუძის გაორკეცება შეიძლება სხვადასხვანაირი იყოს: მარტივი, თანხმოვნის დისიმილაციით, თანხმოვნის ჩავარდნით, ხმოვნის შენაცვლებით და, უკანასკნელ, დასაწყისი მარცვლის შენაცვლებით [შდრ. § 135].

180. მარტივი ბაორკეცეპა. გაორკეცების გზით არის მიღებული ისეთი სახელები, როგორიცაა: მა-მა, დე-და, პა-პა, *ბე-ბა (კნინ. ბე-ბ-ია; ნაწოდებითარი ბე-ბო), *ბა-ბა (ნაწოდებითარი: ბა-ბო, კნინ. ბა-ბუ-ა), გო-გო, ძუ-ძუ, წამ-წამ-ი, თავ-თავ-ი (= ჯუვილი, თაველი), ფრინველთა სახელები: კაჭ-კაჭ-ი, ლაკ-ლაკ-ი, ძერ-ძერ-უკ-ი, ყაპ-ყაპ-ი, წყალ-წყალ-ა (ანუ წანწყარა = თოხიტარა; დარქმევია წყალ-წყალ ფრენა-ხტომის გამო), ბალახების სახელები: ქონა-ქონა (= დანდური), ია-ია (გურ. = ია), მყრალა-მყრალა და სხვ.; ამათ გარდა, რიგი სხვა სახელებისა: ობ-ობ-ა, ჯო-ჯო და სხვ.

შ ე ნ ი შ ვ ნ ა 1. „პაპა“ აღმ. საქართველოში ნიშნავს მამის მამას ან დედის მამას, დას. საქართველოში კი – იმაზე ერთი თაობით უფროსს, მაშინ როდესაც „ბაბუა“ (ბაბო) აღმოს. საქართველოში ნიშნავს დიდედას, დას. საქართველოში კი – მამის მამას ან დედის მამას (პ ა პ ა ს აღმოსავლური გაგებით).

შ ე ნ ი შ ვ ნ ა 2. მთლად მარტივი არ არის გაორკეცება დედა-ში და ბებია-ში.

შ ე ნ ი შ ვ ნ ა 3. „ბულბულ-ი“ შემოსულია სპარსულიდან.

„ტერ-ტერ-ა“ (სომხის მღვდელი და შემდეგ მღვდელი საზოგადოდ) სომხურია.

„რიკრიკა“ (ნიშნავს თარგს დუშეთში და სხვაგან: „ცხოვრება თვითრჯულია, იგი კი არ გამოიჭრება ხოლმე ხალხისაგან მოგონილ რიკრიკაზედ“, ჭავ.) გადმოკეთებულია რუსული *выкройка*-საგან, ხოლო „წივწივა“ (კიბის საფეხურების საყრდენი კოჭი) წარმომდგარია რუს. *тетива*-საგან.

შ ე ნ ი შ ვ ნ ა 4. რიცხვით სახელთა გამეორებას სულ სხვა დანიშნულება აქვს: სამ-სამი, ათ-ათი, ოც-ოც-ი და სხვ.

181. ბაორკეცება თანხმოვნის დისიმილაციით. ზოგ შემთხვევაში გაორკეცებული ფუძის ერთ-ერთ ნაწილში (იშვიათად ორივეში) დისიმილაციის გამო თანხმოვანია შეცვლილი: ცუნ-ცულ-ა (*ცულ-ცულ-ა: „ცულს მოვიტან ცუნცულასა“, ხალხური), გვირ-გვინ-ი, ზან-ზალ-აკ-ი (← *ზარ-ზარ-აკ-ი) და სხვ.

გაორკეცების თავისებურ მოვლენას წარმოადგენს ის სახელები, რომელთაც ფუძის უკანასკნელი თანხმოვანი ტ შეცვლილი აქვთ რ-დ პირველ ნაწილში: წერ-წეტ-ი (*წეტ-წეტ-ი), კერ-კეტ-ი (მეტად მაგარი), კირ-კიტ-ი (აქედან ფრინველის სახელი: კირ-კიტ-ა), ფირ-ფიტ-ი, ჩერ-ჩეტ-ი, ცერ-ცეტ-ი (*ცეტ-ცეტ-ი), ღირ-ღიტ-ა და სხვ.

შ ე ნ ი შ ვ ნ ა. „კუნკული“ (ბერის ქუდი) შემოსულია ბერძნულიდან.

182. ბაორკეცება თანხმოვნის ჩავარდნით. ზოგ შემთხვევაში გაორკეცებული ფუძის ერთ-ერთ ნაწილში თანხმოვანია ჩავარდნილი და ამის გამო გაორკეცების კვალი წაშლილია; ასეთებია: პატ-პატა'საგან (არჩილი, «საქართველოს ზნეობანი», სტროფი 67) მიღებული პატ-ატ-ა [ან დისიმილაციით: ბატატა, თანხმოვნის ამოღებით: პაატა (კაცის სახელი), წარმომდგარია პატ-(პ)ატა-საგან], პაწ-აწ-ა [პაწ-(პ)აწ-ა-საგან; გვხვდება პაწ-პაწ-ინა-ც: „პაწპაწინა ნიგვზის ტოტი“, (ჭავ., „კაცია-ად.»). ასეთივე მაგალითებია: ბე(რ)-ბერ-ი, კო(რ)-კორ-ი, კუ(რ)-კურ-ი, ქუთ-(ქ)უთ-ო, ხუ(ლ)-ხულ-ა („პატარა რაღაც ხუხულა გაუკეთებია“, იესე ოსესშვ. 65,20), წი(პ)-წიპ-ო (წიფლის ნაყოფი, გურიაში, *წიფ-წიფ-ო-საგან, ფ → პ ნაწილ. ასიმილაციით წ-სთან), გო(რ)-გორ-ა (ურმის თვალი, მთლიანი ხისაგან გამოთლილი, გურიაში; ზმნის ფუძისაგან: გორ-ავ-ს) და სხვ.

შ ე ნ ი შ ვ ნ ა. ზოგიერთი სახელი გაორკეცებულ ფუძეს გვიჩვენებს, მაგრამ მათ პარალელები მოეპოვებათ სხვა ენებშიაც: ოფ-ოფ-ი (შდრ. ლათ. *up-up-a*, *ép-οπ-σ* = *έπιος* ან *ἔπ-αφ-ός*, სომხ. *ყოყ – ոყ*), პილ-პილ-ი (სომხ. *պոպիլ, պոպիլ* ძველი გამოთქმით: პგლ-პილ, პგ-პელ, არაბ.-სპ. *ტილ-ტილ*), ყა-ყაჩ-ო [*ყაჩ-ყაჩ-ო; შდრ. არაბ.-სპ. *ხამ-ხამ*, რომელიც შემოსულია ქართულში: ხაშხაში, ღაჟღაჟი („წითელი თურაშაულ ვალშისავით ხაშხაში ლოყები“, ჭავ., 334,15–16; „ლოყები აუხაშხამდა“, ჭავ., 398,31).

აქვე შეიძლება დავასახელოთ: გუ-გულ-ი (შდრ. ლათ. *cu-cul-us* და პე-პელ-ა (შდრ. ლათ. *pa-pil-io*).

183. ბაორკეცება ხმოვნის უენაცვლებით. არის რიგი სახელებისა, სადაც ფუძე მარტივად კი არ მეორდება, არამედ ამასთანავე ერთად ხმოვანიც იცვლება ერთ-ერთ ნაწილში (ჩვეულებრივ მეორეში). ამას გარდა, ცვლილება შეიძლება რამდენადმე სიტყვის მნიშვნელობასაც შეეხოს: გაორკეცებული ფუძე იხმარება სიმრავლის აღსანიშნავად (გ ო რ-გ უ რ ი – გორები) ან დამცირების გამოსახატავად (მაგ., „ბიჭ-ბუჭები“ აგდებით ლაპარაკის დროს ითქმის) და სხვ.

ამ ტიპის სახელები (გარდა ისეთებისა, რომლებიც ნაწარმოებია ცალკე უხმარებელი ფუძეებისაგან) თავისებურ ჯგუფს ქმნიან კომპოზიტებს შორის და შერწყმულ სახელებს უახლოვდებიან.

მონაცვლე ხმოვანია ჩვეულებრივ უ, მაგრამ ზოგჯერ შეიძლება ა-ც იყოს:

ა – უ: ახალ-უხალ-ი (ახალგაზრდობა: იხმარება მრ.-ის ფორმით: „ხევსურთა ახალ-უხლები გადაიქცეიან ტყემლად“, ვაჟა, „ალუდა ქეთ.«), ბალახ-ბულახ-ი (დარეჯანმა „ბევრი რაღაც ბალახ-ბულახი მიირთო“, ჭავ., „კაცია-ად.«), ძახილ-ძუხილ-ი („დგას ლიქოკს ძახილ-ძუხილი“, ვაჟა, „ძადლიკა ხიმ.«), ნახრავ-ნუხრავ-ი („ახლა კი ასეთ ხმელს ძვალეზს დავეძებ ნახრავ-ნუხრავს“, ვაჟა, „მთათა ერთობა«), ნაყარ-ნუყარ-ი, რამე-რუმე, ჯაგ-ჯუგ-ი (ვაჟა, I, 34, 14), ღავ-ღუგ-ი („მგლების ყმუილი“, იქვე, 38,5), ტყლაპ-ტყლოპ-ი („ხალხ. პოეზია», № 399,5), პანტა-პუნტით („ჩამოდის პანტა-პუნტითა ყავარი გარეთ ნახური“, ვაჟა, IV, 345), ბაქი-ბუქი („სულ დაავიწყდა მაშინვე იმას ყინვაც და მისი ბაქი-ბუქიცა“, ლომ.), ხაბაკ-ხუბაკ-ი (ე. ნინოშვი.) და სხვ. ამგვარივე წარმოებისაა აგრეთვე „აბდა-უბდა“, რომლის ფუძეც ცალკე არ იხმარება.

ე – უ: ხევ-ხუგ-ი, ერთ-ურთ-ი (= ერთმანეთი, იხმარება მთაში, აქედან ყაზბეგისა და ვაჟა-ფშაველას ნაწერებში; ჩვეულებრივ კი ხმოვანი შეცვლილია პირველ ნაწილში: ურთი-ერთობა), ბერ-ბურ-ი (ხევს., „წელიწდეული“, 134, 17), ღელე-ღულე, ძველ-ძ(ვ)ულ-ი (ე. გაბაშვი.), „სულ ძველ-ძულით მოსილნი“ („კათალიკოზ-ბაქარიანი“, 74,2) და სხვ.

ი – უ: ბიჭ-ბუჭ-ი, ხილ-ხულ-ი (ჭავ., 435,10; ვაჟა, I, 209,7), ბინდ-ბუნდ-ი (ყაზ., 887,3 ბ), ჭია-ჭუა (ჭავ., 258, 31) [ითქმის ჭია-ლუა-ც].

ო – უ: გორ-გურ-ი („სუ დამრა ჩრდილი, გორ-გური“, ვაჟა, „მონადირე“).

ო – ა: ბორ-ბალ-ი, გორ-გალ-ი (ორივე დასიმილაციით: *ბორ-ბარ-ი, *გორ-გარ-ი): [ეს ორი სახელი ზმნათა ფუძეებისაგან არის ნაწარმოები: ბრ-უნ-ავ-ს, გორ-ავ-ს].

ი – ა: ჭივ-ჭავ-ი, რიჟ-რაჟ-ი, ხირ-ხარ-ი (დისიმილაციით: ხ ი რ ხ ა ლ ი, მთური გამოთქმით ჯ ი რ-ჯ ა ლ-ი, ნიშნავს ჭიშკარში გაყრილ გრძელ ლატნებს).

შ ე ნ ი შ ვ ნ ა. ძველად იხმარებოდა „რიჟუ-რაჟუ“ (განთიად რიჟუ-რაჟუ ოდენ“, იო. 20,1 C). ჩვეულებრივ ახლაც „რიჟ-რაჟი“ გვხვდება („რა მშვენიერი ხარ, დილის რიჟრაჟო!“ ჭავ., 254,36; რიჟრაჟზედ“, ჭავ., 316,27), მაგრამ ზოგჯერ, სხვა გაორკეცებულ სახელთა ანალოგიით, ხმოვანთა გათანაბრება გვხვდება: „შევხაროდი იმ რ ა ჟ რ ა ჟ დილას“ (ჭავ., 307,21), „ი რ ა ჟ რ ა ჟ ა თუ არა“ (ჭავ., 307, 20).

ქართულში „რიჟ(უ)“ ფუძე ცალკე არ გვხვდება სახელისთვის, მაგრამ მისი შესატყვისი კი ჩვეულებრივია სვანურში (რ ი ჰ – ცისკარი, სინათლე თენების ხანს), ზმნისთვის კი იხმარებოდა ძველადაც: „შე-ოდენ-რიჟუნებოდა“ (იო. 6, 17).

184. ბაორკეცება ღასაწყისი მარცვლის შენაცვლებით. მოიპოვება ფუძის გაორკეცების ისეთი შემთხვევებიც, რომ შეცვლილი იყოს არა მარტო ხმოვანი, არამედ მის წინ მდგომი თანხმოვანიც (ან თანხმოვნებიც), ე.ი. მთელი მარცვალი იყოს შენაცვლებული. ამ შემთხვევაში ნაცვალი ხმოვანია ა, მაგრამ თანხმოვანს (ან თანხმოვანთა ჯგუფს) ენაცვლება მ, რის შედეგადაც მეორე ნაწილის დასაწყისში გვაქვს მა. ეს მოვლენა მკაფიოდ არის გამოხატული, მაგრამ ფართოდ გავრცელებული არ არის; ამის მაგალითებია: გიჟ-მაჟ-ი, ქობ-მახ-ი, კუჭ-მაჭ-ი (ყაზ., 174, 19), ცოტა-მატა („ცოტა-მატა მეც მინაწილეო“, ვაჟა, „გოგრა«), ცუდ-მად-ი („ფილოსოფებრი და ღრმა არა შეუძლია, ცუდმადს ამბობსო“, ვახტანგ VI, „თარგ. კეფხ. ტყაოსნისა“, კვ; „ცუდ-მადს მიჯნურსა ახელებთ ერთმანეთს გასახალისად“ (თეიმ. II,

«გაბაასება რუსთველთან»), ყურე-მარე („დამებნონ ჩემმა სწორებმა ყურე-მარენი მთისანი“, «ხალხ. პოეზია», I, № 519, ი, 11; „განა ცოტა ყურე-მარე აქვს ამ ჩემს მამა-პაპურს დარბაზს?“ ვაჟა, «საახალწლო სიზმ.»), ძონძ-მანძ-ებ-ი („ძონძმანძებში გამოხვეული პაცანა“, გ. ნახუცრიშვილი, «სილვა ვასილიევი», 2, 21), ქინძ-მანძ-უკ-ა (რომელიდაც ბალახის სახელია ს. ორბელიანის მიხედვით). ასეთივე წარმოებისაა, აგრეთვე ღიჭ-მა(ნ)ჭ-ელ-ა (რადაც მცენარეა რ. ერისთავის მიხედვით).

ამავე ტიპის გაორკეცებაა უთუოდ წვრილ-მალ-ი (ვაჟა, V, 235,1; „მრავალნი ქუაბ-საქუაბენი და სხვანი მრავალნი წურილ-მალნი ჭურჭელნი“, ლაბეჭინის სახარების მინაწერი), ან დისიმილაციით: წვრილ-მან-ი; ძველ-მან-ი („ძველმანს სახურავს“, ვაჟა, II, 12,21) და მსხვილ-მან-ი (აქაც დისიმილაციაა; მოსალოდნელი იყო: ძველ-მალ-ი, მსხვილ-მალ-ი). გაორკეცების შემდეგ ორივეს არსებითის მნიშვნელობა აქვს მიღებული, კერძოდ, „წვრიმალ“-ისაგან „საწვრიმალო“ არის ნაწარმოები.

შ ე ნ ი შ ვ ნ ა. ამ გარემოების გაუთვალისწინებლად შეიძლება კაცმა დაიჯეროს, თითქო „წვრილმან“-ის მეორე ნაწილს რაიმე კავშირი ჰქონდეს სომხურ *ման*-თან (Н. М а р р. Избранные работы, V, 18, прим. 2).

თუ ფუძეში ა არის, ის არ შეიცვლება: ჯაგ-მაგი. ხოლო თუ ა იწყებს სიტყვას – მარტივად დაერთვის წინ მ: არე-მარე (რომელიც ასე დაიშლება: არე-მ-არე).

იგივე მოვლენა უნდა დავინახოთ „ახლო-მახლო“-ში, რომელიც ზედსართავია და ზმნიზედაც (უფრო უკანასკნელი), მიუხედავად იმისა, რომ ცალკე მ-ახლ-ობ-ელ-ი-ც გვხვდება.

თითქო ამავე ტიპის წარმოებაა: უსწორ-მასწორ-ი, უზარ-მაზარ-ი და უჩინ-მაჩინ-ი.

შ ე ნ ი შ ვ ნ ა. „აყალ-მაყალ-ი“ ნასესხები სიტყვაა, მაგრამ ზემოთ აღნიშნულ წარმოებასთან არის შეხამებული: წინ ა არის განვითარებული და ამნაირად არე-მარე-ს კორელაციაა შექმნილი: ა-ყალ-მაყალ-ი (არაბ.-სპ. ყ ა ლ-მ ა ყ ა ლ – ჩოჩქოლი, ჩხუბი).

184 ა. გაორკეცებისაგან უნდა გარჩეულ იქნეს ა ს ო ნ ა ნ ს ი, რომელიც სიტყვას იმეორებს წინა თანხმოვნის შეცვლით (ან, თუ სიტყვა ხმოვნით იწყება, თანხმოვნის დამატებით). შემცვლელი (ან დამატებული) თანხმოვანია მ ან ზ: „გოგია კი არა, მ ო გ ი ა არ გინდა?“ (ჭონქაძე, «სურამის ციხე», თ. IV), „აკაკიები, ბ ა კ ა კ ი ე ბ ი“ (გრ. ორბ.), „ინჩი-ბ ი ნ ჩ ი ც არ იცის“ (სომხ. ი ნ ჩ – „რა“), „ოხერ-მ ო ხ რ ე ბ ი“ (ვაჟა, II, 121), „შენ ერთი ქაღალდი უნდა გამიკეთო, რა ვიცი, ბ ი ლ ე თ ს ეძახიან თუ მ ი ლ ე თ ს ა, ქიზიყს ვაპირობ წასვლასა“ (ვაჟა, «დარეჯანი», V, 53) და სხვ.

შ ე ნ ი შ ვ ნ ა. ასეთი მოვლენა სხვა ენებშიც არის დადასტურებული (სპარსულში, თურქულში და სხვ.) და ამიტომ ძნელია იმის თქმა, ნასესხებია მთლიანად, თუ ქართულ ნიადაგზეა შექმნილი ასონანსი ასეთ გამოთქმებში: „ხათრი-მ ა თ რ ი“ (ვაჟა) და ხურდა-მ უ რ დ ა. უფრო მთლიანად ნასესხებსა ჰგავს. ყოველ შემთხვევაში, ფართოდ გავრცელება ასონანსებისა იმერხეულში იმას უნდა მიეწეროს, რომ ამ კილოზე მოუბრებმა თურქული იციან: „ბევრ ინადირებენ, დ ა თ ვ-მ ა თ ვ ბევრ მოკლვენ“ (მარი, Дневник поездки, 81), „ს ი ს ხ ლ ი-მ ი ს ხ ლ ი გაართვა“ (იქვე, 65).

სხვა ტიპის კომპოზიციები

185. სხვადასხვა ფუძისაგან შემდგარი ერთ-ცნებიანი კომპოზიციის სახეები.

სხვადასხვა ფუძისაგან შემდგარი ერთ-ცნებიანი კომპოზიტი, შედგენილობის ვითარების თვალსაზრისით, შეიძლება შემდეგი სახისა იყოს: ა) ნაწილები შეერთებულია „და“ კავშირით; ბ) ნაწილები ერთმანეთის მიმართ წარმოშობით მსაზღვრელ-საზღვრულია; თანაც მსაზღვრელი შეიძლება იყოს ატრიბუტული და მართული (ნათ. ბრუნვაში დასმული); გ) ნაწილებს შორის გამოხატულია სხვადასხვა ურთიერთობა სხვა ბრუნვების საშუალებით.

186. ღა კავშირით შეერთებული კომპოზიტი. „და“ აკავშირებს

ოცეულებთან ერთეულებს, ათსა და ათმეტეულებს: ოც-და-ერთ-ი, ოც-და-ორ-ი, ოც-და-ათ-ი, ორმოც-და-თერთმეტ-ი, სამოც-და-თექვსმეტ-ი და მისთ.

იმავე კავშირით არის შეკრული მიმართულების აღმნიშვნელი ზმნისწინები „მი“ და „მო“ და მიღებულია არსებითი სახელი: მიდამო; ამგვარადვეა ნაწარმოები დღე-და-ღამე (24 საათის განმავლობის მნიშვნელობით; „დღე-ღამე“-ც ითქმის), ზე-და-ქვე (ორ-სართულიანი სახლი მთიულეთში) და რიგი ზმნიზედებისა, მათ შორის „პირ-და-პირ“, რომლისაგანაც ზედსართავი სახელია გაკეთებული: პირ-და-პირ-ი.

შ ე ნ ი შ ვ ნ ა. „თავი-და-თავი“ (= უმთავრესი) და „სხვა-და-სხვა“ ამავე წესით შედგენილი კომპოზიტებია, მაგრამ ერთისა და იმავე ფუძისაგან.

187. ატრიბუტულ მსაზღვრელიანი კომპოზიტი. ხშირია, რომ ატრიბუტული მსაზღვრელი შეზრდოდეს საზღვრულს და მასთან ერთად ერთი ცნების გამომხატველი რთული სიტყვა მოეცეს. რიგის მიხედვით მსაზღვრელი ჩვეულებრივ პირველ ადგილზეა, იშვიათად მეორეზე.

მსაზღვრელად შეიძლება იყოს: არსებითი, ზედსართავი, რიცხვითი, მიმღეობა.

1. ა რ ს ე ბ ი თ ი მ ს ა ზ ღ ვ რ ე ლ ა დ. თუ მსაზღვრელს ფუძე თანხმოდნით უთავდება, შეიძლება იგი სახელობითის ნიშნით შეეზარდოს საზღვრულს, ან შეიძლება მას ეს ნიშანი არ ჰქონდეს. ამ მხრივ ზოგ კომპოზიტში ერთი ვითარებაა (ქალი-შვილი), ზოგში სხვა (ქალ-ბატონი), ზოგიც მერყეობს: შეიძლება ი-ს შენახვაც და მისი მოკვეცაც (გლეხი-კაცი და გლეხ-კაცი). მაგალითი: პირი-სახე, ვაჟი-შვილი, ვაჟ-კაცი (ან: ვაჟი-კაცი), ვაჟ-ბატონი, ფურ-კამეჩი, ფურ-ირემი, ხარ-კამეჩი, ხარ-ირემი, ძელ-ქვა (ხეა) და სხვ.

თუ მსაზღვრელს ფუძე ხმოვნით უთავდება, კომპოზიტში იგი წარმოდგენილია ფუძის სახით: მამა-კაცი, დედა-კაცი, დედა-ბოძი, დედა-მიწა, დედო-ფალი (← დედა-უფალი, § 34), მამფალი (← მამა-უფალი, ძვ. ქართ.), ქვა-მარილი, ქვა-ნახშირი, კლდე-კარი, ბადე-ქონი და სხვ.

როგორც მაგალითებიდან ჩანს, მსაზღვრელად ხშირად ბუნებრივი სქესის აღმნიშვნელი სიტყვებია: მამა-კაცი, ქალი-შვილი, ქალ-ბატონი, ხარ-კამეჩი, ფურ-ირემი და სხვ.

2. ზ ე დ ს ა რ თ ა ვ ი მ ს ა ზ ღ ვ რ ე ლ ა დ. ა) პირველ ადგილზე მდგომი ზედსართავი კომპოზიტებში ფუძის სახითაა წარმოდგენილი: ავ-დარი, ახალ-გაზრდა, ახალ-თესლი, უსურ-ვაზი (← *ოსურ-ვაზი), დი(დ)-დედა, დიდ-ვაჭარი, დიდ-ძალი, დიდ-მარხვა, ძვირ-ფასი, პატა-რძალი (*პატარა რძალი), შავ-ქლიავი, შუა-ღამე, ზედა-პირი, გარე-უბანი და სხვ. განსაკუთრებით ხშირად ასეთი წარმოების სახელები გეოგრაფიულ ნომენკლატურაში

გვხვდება: ახალ-დაბა, ახალ-სოფელი, ახალ-ქალაქი, ახალ-ციხე, ახალ-გორი, ახა-შენი (= ახალ-შენი), გრძელ-ფონი (ადგილია გურიაში, ს. ნოლაში), შუა-მთა და სხვ.

ბ) შებრუნებული რიგით: ცა-რგვალი („ცა-რგვლის გამჩენმა განაგო“, ჭავ., 256,16), ხარ-ლალი (რამდენიმე წლის ჯიხვის ეპითეტია, ყაზ., 136,20), ხორც-მეტი, სვეტი-ცხოველი; გეოგრ. სახელები: დაბა-ძველი (სოფ.), ტაბა-ხმელა (ე. ი. ხმელი ტბა, გამშრალი ტბა), ხევ-ხმელა, ჭალა- დიდი, გორ-მაღალი (სოფ.), ნინო-წმინდა და სხვ.

შ ე ნ ი შ ვ ნ ა. ასეთი სახელები არსებობდა. გამონაკლისია „დიდძალი“ და „ძვირფასი“, რომლებიც ზედსართავებია, და რამდენადმე აგრეთვე „ახალგაზრდა“-ც.

3. რ ი ც ხ ვ ი თ ი ს ა ხ ე ლ ი მ ს ა ზ დ ვ რ ე ლ ა დ. რიცხვითი სახელი კომპოზიტებში ყოველთვის პირველ ადგილზეა და ფუძის სახითაა წარმოდგენილი: ორ-წყალი (ადგილია მთაში, სადაც ხევსურეთისა და ფშავის არაგვი ერთდებიან), ორ-ღობე, ორ-ასი, სამ-ასი... ათ-ასი, ას-ფურცელა (= წიგნარა) და სხვ.

ასიანი და ათასიანი რიცხვითი სახელები ერთ სიტყვად გვესმის და ვწერთ: ორასი, სამასი, ოთხასი... ათასი; ორათასი, სამათასი და შემდგომი. ისიც უნდა შევნიშნოთ, რომ ათასიანები ასეც ითქმის: ორიათასი, სამიათასი, ათიათასი, თორმეტიათასი, ოციათასი და სხვ. ამ შემთხვევაში პირველი ნაწილის ი შეზრდილია ფუძესთან: ორიათასმა კაცმა, ორიათას კაცს, ორმოციათას კაცად და სხვ. ოღონდ გრძელ კომპოზიტებში შეიძლება „ათასი“ გამოეთიშოს წინა ნაწილს: ოთხმოცდათექვსმეტ(ი) ათასმა კაცმა და მისთ.

შ ე ნ ი შ ვ ნ ა 1. რიცხვითი სახელი მეორე ადგილზედაც გვხვდება „ერგასის“-ში (ძვ. ქართ.), მაგრამ აქ სხვა სინტაქსური ურთიერთობაა [§ 155].

შ ე ნ ი შ ვ ნ ა 2. ბევრი სიტყვისაგან შემდგარი დიდი რიცხვები ერთმანეთს ფუძის სახით უკავშირდებიან, ბრუნვის დაბოლოებას კი სულ უკანასკნელი მიიღებს: 1942 – ათას ცხრაას ორმოცდაორი, 6461 – ექვსათას (ან: ექვსიათას) ოთხას სამოცდაერთი, 2.987.826 – ორ მილიონ ცხრაას ოთხმოცდაშვიდი ათას რვაას ოცდაექვსი და მისთ.

შ ე ნ ი შ ვ ნ ა 3. დღეების სახელები: „ორშაბათი“, „სამშაბათი“, „ოთხშაბათი“ და „ხუთშაბათი“ ისეა შედგენილი, როგორც „ორასი“, „სამასი“ და შემდგომი, მაგრამ მნიშვნელობით ამას ნიშნავს: მ ე ო რ ე დღე შვიდეულისა, მ ე ს ა მ ე დღე შვიდეულისა და შემდგომი. გვაკლია „ერთშაბათი“, მაგრამ ძველად ესეც იყო („ერთსა მას შაბათთასა მარიამ მაგდანელი მოვიდა“, იო. 20,1 ხანმ.). შემდეგ „ერთშაბათის“ ნაცვლად ბერძნ. „კვირიაკე“ შემოვიდა ხმარებაში (კ ვ ი რ ი ა კ ე – საუფლო, იგულისხმება დღე), რომლისაგან შემდეგ მივიღეთ: კვირა (კვირე), რომელიც შვიდეულის პირველ დღესაც აღნიშნავს (ამ სახელებით ქართულში შემონახული ძველი სათვალავით) და მთელ შვიდეულსაც.

188. მართულ მსაზღვრეპიანი კომპოზიტი. მართული მსაზღვრელის გამოსახატავად განკუთვნილია ნათ. ბრუნვა. კომპოზიტში შემავალი ასეთი სიტყვა შეიძლება ორივე რიცხვის ფორმით იყოს წარმოდგენილი, თანაც ნათ. ბრუნვის ნიშანი დაიკარგოს სულ ან ნაწილობრივ. ნაწილობრივი დაკარგვა გულისხმობს თანხმოვნის ჩამოცლას მხ. რიცხვის ფორმაში: ის დაბოლოებისაგან იკარგება ს, რჩება მარტო ი.

1. **მხოლ. რიცხვის ფორმა.** ა) ს რ უ ლ ი დ ა ბ ო ლ ო ე ბ ი თ: ცის-კარი, ქინძის-თავი, ენკენის-თვე (სექტემბერი), ღვინობის-თვე (ოქტომბერი), ალვის-ხე, იის-ფერი, ცის-ფერი, ხარის-წარადი (გურ. = ხარის იარადი, ე.ი. კავი გუთნისა), ფეხის-ალაგი, გუთნის-დედა, ჭირის-უფალი, თავის-უფალი, ხელის-უფალი, ასის-თავი, ერის-თავი (ამჟამად გვარია), ჯარის-კაცი, ერის-კაცი, კარის-კაცი, ძმის-წული, დის-წული, გულის-ყური (= მეხსიერება), ხევის-ბერი, მელის-კუდა (ბალახია, ყაზ., 303,32) და სხვ.

რიგი გეოგრ. სახელებისა: ხიდის-თავი, ვარდის-უბანი, ციხის-ძირი, კოდის-წყარო, გრემის-ხევი, ბებრის-ციხე, ცხენის-წყალი და სხვ.

შებრუნებული რიგით (ძველის-ძველი წამოება): მამა-სახლისი, დია-სახლისი (*დედა-სახლისი-ი).

ბ) დ ა ბ ო ლ ო ე ბ ი ს ნ ა წ ი ლ ო ბ რ ი ვ ი შ ე კ ვ ე ც ი თ (ჩამოკვეცილი თანხმოვანი აქ ფრჩხილებშია ჩასმული): ტანი(ს)-სამოსი, წუთი(ს)-სოფელი, მამი(ს)-და, დეი(ს)-და (*დედის-და), შვილი(ს)-შვილი, ოჯახი(ს)-შვილი, მამული(ს)-შვილი, ბატონი(ს)-შვილი, აზნაური(ს)-შვილი (= აზნაური), დედი(ს)-ნაცვალი, მამი(ს)-ნაცვალი, გეოგრ. სახელები: გორი(ს)-ჯვარი, მჭადი(ს)-ჯვარი და სხვ.

ამ ტიპის წარმოებას გულისხმობს ძე-ზე და შვილ-ზე გათავებული გვარები: ჭავჭავა(ს)-ძე, ჯავახი(ს)-შვილი და სხვ. (§ 28,4 ბ).

გ) დ ა ბ ო ლ ო ე ბ ი ს ს რ უ ლ ი შ ე კ ვ ე ც ი თ: ცხვირ(ის)-სახოცი, პირ(ის)-სახოცი, თავ(ის)-საბურავი, თავ(ის)-დაცვა, ხელ(ის)-ეწო, ხელ(ის)-საქმე, ძაღლ(ის)-ყურძენა, ღორ(ის)-ქლიავი, ღორ(ის)-მუცელა, ბაკურ(ის)-ციხე (სოფ.) და სხვ.

2. **მრავლ. რიცხვის ფორმა.** მრავლობითის ფორმა ხშირად II სახისაა (ნათ. ბრუნვაში თანიანი).

ა) ს რ უ ლ ი დ ა ბ ო ლ ო ე ბ ი თ: მკათა-თვე, სულთა-მხუთავი, გულთ-მისანი, მზეთ-უნახავი, ხუროთ-მომღვარი, მიწათ-მოქმედება, ნავთ-სადგური, ურიათ-უბანი (სოფ.), ტოლათ-სოფელი (ერწოში) და სხვ.

ბ) ბ რ უ ნ ვ ი ს ნ ი შ ნ ი ს შ ე კ ვ ე ც ი თ: თიბა(თ)-თვე, პაპა(თ)-ნაქება (თავდაპირველად დიდი სიცხის ეპითეტი, შემდეგ თვითონ სიცხე), შემოკლებით: პაპანება („პაპანებაა, ბული დგას“, რ. ერისთ.), *მამა(თ)-სისხლი (იხმარება ზმნიზედურად: მ ა მ ა ს ი ს ხ ლ ა დ = მამათ სისხლის ფასად, ე.ი. მამაკაცების სისხლის ფასად, რადგანაც მამაკაცის სისხლი ძველი სამართლის მიხედვით უფრო მეტად ფასობდა, ვიდრე დედაკაცისა), წყალ(თ)-სადენი, ჭაპან(თ)-წყვეტა და სხვ.

189. სხვა ბრუნვის ფორმები კომპოზიტის პირველ ნაწილში. ნათ. ბრუნვის გარდა, კომპოზიტში შეიძლება შედიოდეს სხვა ბრუნვის ფორმიანი სიტყვებიც: მოთხრობითისა, მიცემითისა, მოქმედებითისა, ვითარებითისა. ბრუნვის ნიშანი შეიძლება დაკარგული იყოს ან შეკვეცილი რამდენადმე.

1. მ ო თ ხ რ ო ბ ი თ ი ს ა: ერთმან-ე(რ)თი (§ 138,1), ღმერთმან-ი (ფიცის ფორმულა, ერთ დროს მთელი ფრაზა: „ღმერთმან იცის“).

2. მ ი ც ე მ ი თ ი ს ა: თავ(ს)-მდები, თავ(ს)-საბურავი, თავ(ს)-საბურავი, თავ(ს)-ჩამოსაცმელი („ჩაბალახი – ესე არს თავსაბურავი საომარი, გინა წვიმაში თავჩამოსაცმელი რამე“, ვახტ. VI), თავ(ს)-ზარი (თავ(ს)-ზარ-დაცემული), თავ(ს)-გადასავალი, თავ(ს)-სახვევი, თავს-ლაფი (ზოგან: თავს-ხლაფი ← თავს-ჰლაფ-ისაგან) ან თავ-ლაფი (აქედან თავ-ლაფიანობა: „ჩხუბს თავ-ლაფიანობა მოსდევს“), გულ(ს)-ხელ-დაკრეფილი, პირ(ს)-ჯვარი, ყელ(ს)-სახვევი, ყელ(ს)-საბამი, ხელ(ს)-ქვეითი, ჯვარ(ს)-ცმა, წყალ(ს)-ქვეშა და სხვ.

3. მ ო ქ მ ე დ ე ბ ი თ ი ს ა: ქვით-კირი (→ ქვიტკირი), ხელ(ით)-ნაწერი, ხელ(ით)-წერილი.

4. ვ ი თ ა რ ე ბ ი თ ი ს ა: ავად-მყოფი, ყურად-ღება, ყოვლად-წმინდა.

შ ე ნ ი შ ვ ნ ა. აღნიშნული ტიპებით არ ამოიწურება კომპოზიტების შედგენის საშუალებანი ქართულში. არის სხვა ტიპის წარმოებანიც, კერძოდ ზმნიზედის გამოყენება ან სახელით გამოხატული გარემოების გამოყენება პირველ ნაწილში: ქვე-მდებარე, ზე-მდგომი, შინა-არს-ი (არს-ი ზმნის ფორმისაგან მოდის: არს), ქვე-საგებ(ელ)ი, თავ(ს)-მჯდომარე („თავს“ აქ მიცემითია წამოშობით „თავ“ სახელისაგან, მაგრამ სახელი აღარ არის, – ზმნიზედაა), კეთილ-შობილი, კმა-ყოფილი და სხვ.; ან კიდევ თავისებური შეერთება სიტყვებისა ათმეტეულ რიცხვებში: (ა)თ-ერთ-მეტი (= ათი და ერთი მეტად), (ა)თ-ორ-მეტი და სხვ.; რამდენი (← რა-ვ-დენი ← რა-ოდენი), რა-ერთი (აქედან გურული „რეთი“) და სხვ.

ზოგიერთი რთული სახელი ისე შეცვლილა დროთა განმავლობაში, რომ დაუკარგავს სირთულის ნიშნები და მარტივს დაჰმსგავსებია. ამისი მაგალითებია: მამაცი (← მამა-კაცი), დიაცი (← დედა-კაცი), ჭიშკარი (← ბჰის კარი), წისქვილი (← წყლის ფქვილი; „ფქვილი“ ძველად ხელით საფქველ ქვას ერქვა, жернов) და სხვ. [§ 325]. ა. შ ა ნ ი ძ ე, წისქვილის ქვის სახელები ძველ ქართულში (მასალები საქართველოს ეთნოგრაფიისათვის, ტ. II – III, 1962).

შერწყმული სახელები

190. შერწყმულ სახელთა სახეები. შერწყმულის სახელით აღვნიშნავთ ორისა და მეტი ცნების გადმომცემ სახელებს, რომლებიც ფორმალურად არიან გაერთიანებული.

შერწყმა სახელებისა ორგვარია: ა) გაერთიანებულია ერთისა და იმავე ტიპის სახელები: არსებითები (ხელ-ფეხი), ზედსართავები (შიშველ-ტიტველი), მიმღეობანი (მიყრილ-მოყრილი), ზმნიზედები (აქა-იქ); ბ) გაერთიანებულია სხვადასხვა ტიპის სახელები: არსებითი და ზედსართავი (გულ-კეთილი), არსებითი და მიმღეობა (ფეხ-მოტეხილი). პირველი ტიპის სახელებს აღვნიშნავთ ტოლად-შერწყმულის სახელით, მეორე ტიპისას კი – არ-ტოლად შერწყმულისა. ამას გარდა, შეიძლება, რომ ნარევი ხასიათის შერწყმა გვექონდეს: ტოლად-შერწყმულ სახელს დართული ჰქონდეს ზედსართავი ან (უფრო ხშირად) მიმღეობა: პურ-მარილ-ნაჭამი (ყაზ., 298, 27), მხარ-ბეჭ-გადგმული (ყაზ., 217, 1).

მიმღეობა ჩვეულებრივ ვნებითი გვარისაა, იშვიათად საშუალი გვარისაც.

191. ტოლად-შერწყმული სახელები. ტოლად-შერწყმული სახელი უკავშიროდ (ასინდეტურად) შეერთებული სახელია და იმდენ ცნებას შეიცავს, რამდენიც წევრია შეერთებული: ორ-წევრიანი ორს, სამიანი სამს და შემდგომ. თანაბარი სახელების უკავშირო შეერთება წერის დროს დეფისით გადმოიცემა. შერწყმისას წინა სახელი (ან წინა სახელები) ფუძის სახით არის მოცემული, ბრუნვის ნიშანს კი უკანასკნელი მიიღებს (§ 83).

შ ე ნ ი შ ვ ნ ა. გამონაკლისია „დედ-მამა“, სადაც პირველ წევრს უკანასკნელი ხმოვანი აქვს ჩამოკვეცილი.

შერწყმული სახელები შინაარსის მიხედვით სხვადასხვანაირია. ირწყმება: ა) სინონიმები ან სინონიმებთან ახლო მდგომი გამოთქმები; ბ) ანტონიმები; გ) სახელები,

რომლებიც აღნიშნავენ რამე ნიშნის მიხედვით ახლო მდგომ საგნებს და ამის გამო ხშირად იხმარებიან ერთად.

1. სინონიმები და სინონიმური გამოთქმები: ტოლ-ამხანაგი, სვე-ბედი, ნაცარ-ტუტა, ძალ-ღონე, სიგელ-გუჯარი, დევ-გმირი, ოხერ-ტიალი (ან შებრუნებით: ტიალ-ოხერი, ჭავ., 296,17), შიშველ-ტიტველი, *ერ-ფერი, დისილიმაციით: ელ-ფერი (ე რ ი = იერი: „ადვილად საცნობი იყო კაცი ფშაურის ერითა“ ვაჟა, «ბახტრ.», „იცნობის იმის ერითა“, «ხალხ. პოეზია», I, № 401,4) და სხვ.

შ ე ნ ი შ ვ ნ ა. ქარ-ბუქი-ც სინონიმური გამოთქმაა („ბუქი-ც“ სვანურად ქარს ნიშნავს), ოღონდ მას სხვა მნიშვნელობა აქვს მიღებული (ქ ა რ ბ უ ქ ი – თოვლიანი ქარი, ძლიერი).

სინონიმებში ზოგჯერ ერთი უცხოა და მეორე ქართული; რიგის მიხედვით შეიძლება ჯერ ქართული იყოს და მერმე უცხო: ბედ-ი ღ ბ ა ლ ი, ან პირუკუ, – ჯერ უცხო და შემდეგ ქართული: ა ლ ა ლ-მართალი, ღ ა რ ი ბ-დატაკი („იღბალი“, „ალალი“ და „ღარიბი“ არაბ. სიტყვებია).

2. ანტონიმების, ანუ საწინააღმდეგო ცნებათა გამომხატველი სახელების მაგალითებია: ტყე-ველი, მთა-ბარი, სიკვდილ-სიცოცხლე, დედალ-მამალი, ავ-კარგი, ცოცხალ-მკვდარი, უფროს-უმცროსი, დიდ-პატარა და სხვ.

3. რაიმე ნიშნის მიხედვით ერთმანეთთან დაახლოვებული საგნების სახელებია: ცხვირ-პირი, თვალ-წარბი, წვერ-ულვაში, ხელ-ფეხი, მხარ-ბეჭი, მხარ-თემო, დედ-მამა, და-მმა, ცოლ-შვილი, ქმარ-შვილი, დანა-ჩანგალი, გუდა-ნაბადი (მოგზაურობისათვის აუცილებელი ნივთები ძველად), სასმელ-საჭმელი, პურ-მარილი, პურ-ღვინო, მიწა-წყალი, ქვრივ-ობოლი, კარ-მიდამო (აქ „კარი“ ეზოს მნიშვნელობით არის ნახმარი), სახლ-კარი (აქაც „კარი“ ეზოა), ერბო-კვერცხი, მშვილდ-ისარი, ხმალ-ხანჯალი, ტყვია-წამალი, თოფ-იარაღი, ციხე-ქალაქი, საწერ-კალამი, წეს-წყობილება, ტაშ-ფანდური (მოხეურად ტომ-ფანდური) და სხვ.

ხშირია ამგვარად შერწყმა გეოგრაფიული სახელებისა, რომლებიც მეზობლად მდებარეობენ: ქართლ-კახეთი, ფშავ-ხევსურეთი, გურია-სამეგრელო, რაჭა-ლეჩხუმი, სამცხე-საათაბაგო, ცივ-გომბორი („ცივი“ და „გომბორი“ მთებია კახეთში), ერწო-თიანეთი, ლესა-ჭინათი (სოფლებია გურიაში), ეწერ-ბაში (სოფლებია ქვ. იმერეთში) და სხვ.

სიტყვათა შერწყმისას რიგი ჩვეულებრივ ასეთია: ჯერ მოკლე, შემდეგ გრძელი: ხმალ-ხანჯალი, ციხე-ქალაქი, წეს-წყობილება, ბედ-იღბალი, ცივ-გომბორი და სხვ.

ამას გარდა, მნიშვნელობა აქვს იმასაც, რომ, თუ შერწყმულებში ურევია ხმოვანზე გათავებული ფუძე, ის პირველ ადგილზე იყოს: დანა-ჩანგალ-ი, მიწა-წყალ-ი, დო-მხალ-ი, ერბო-კვერცხ-ი, ტყე-ველ-ი და მისთ.

მოყვანილი მაგალითები ორ-ორი წევრისაგან შედგება, მაგრამ შეიძლება მეტიც იყოს: ქართლ-კახეთ-იმერეთი, ტყე-მინდორ-ველ-ი და სხვ.

შ ე ნ ი შ ვ ნ ა 1. ტოლად-შერწყმული სახელები დროთა განმავლობაში ზოგჯერ ისე შეზრდიან ერთმანეთს, რომ ორი ცნების ნაცვლად ერთი მოუციათ: ან-ბანი (§ 7), ძელ-ქვა (მაგარი ხეა), დო-მხალი, კარ-მიდამო, ქარ-ბუქი, ქარ-იშხალი (დისიმილაციით; უნდა ყოფილიყო: ქარ-იშხარი: ი შ ხ ა რ ი იგივეა, რაც ი ს ხ ა რ ი, რომელიც, ს.-ს. ორბელიანის თანახმად, არის „ჩქარი წვიმა, ადრე მომდარებელი“) და სხვ.

შ ე ნ ი შ ვ ნ ა 2. ზოგიერთი სახელის დარქმევის დროს ორი სხვადასხვა საგნის ნიშნებით უსარგებლიათ და მიუღიათ შერწყმული სახელი, რომელიც ერთ ცნებას შეიცავს. ასეთი სახელები ბოლოში ხშირად ა-ს დაირთავენ: გველ-(ვ)ეშაპი, მგელ-კაცი (ჰიენა), ლომ-კაცი (ტრიტონი), მწყერ-ჩიტა, სირ-აქლემა, ვირ-თაგვა (ანუ ვირ-თხა), გველ-თევზა და სხვ.

192. ტოლად-შერწყმულ სახელთა თავისებურება. ტოლად-შერწყმულ სახელთა ბრუნვის შესახებ ზემოთ გვექონდა საუბარი (§ 83). დამატებით აქ უნდა ვთქვათ, რომ ასეთ სახელთაგან მრ. რიცხვი ზოგს აქვს, ზოგს კი – არა. მაგალითები:

ა) „ძლიერ დაჰლდია საფერხე მ თ ა-ღ ე ლ ე ე ბ ზ ე რბენითა“ (ვაჟა, «სისხლის ძიება»), „არწივი ვნახე დაჭრილი, ყ ვ ა ვ-ყ ო რ ნ ე ბ ს ეომებოდა“ (ვაჟა), „თქვენ რომ გიცქერით, მ თ ა-ქ ე ღ ნ ო“ (ვაჟა, «სისხლის ძიება»), „მეორე დღეს შინ მშვიდობით მოვიდნენ ჩვენი ბედნიერი ც ო ლ-ქ მ ა რ ნ ი“ (ჭავ., «კაცია-ად.»); ასეთივეა აგრეთვე: ტოლ-ამხანაგები, მშიერ-ტიტვლები, სიგელ-გუჯრები, ტურა-მელები, ზნე-ჩვეულებანი და სხვ.

ბ) „ბედი“ ქართულში მრავლობითს ვერც მაშინ აწარმოებს, როდესაც ის ცალკეა ნახმარი (შდრ. მხ. судна, მრ. судах), და ვერც მაშინ, როდესაც შერწყმულში შედის: სვე-ბედი; ასეთივეა აგრეთვე „ბედ-იღბალი“ და სხვ. მაგრამ, რომ ავიღოთ „ცოლ-შვილ-ის“ შემადგენელი ნაწილები, ვნახავთ, რომ მრ. რიცხვის ფორმა თვითეულ მათგანს მოეპოვება: ცოლები, შვილები, შერწყმულად კი მარტო მხოლობითში იხმარებიან. ასეთივე მაგალითებია აგრეთვე: მიწა-წყალი, სახლ-კარი და სხვ.

193. არ-ტოლად შერწყმული სახელები. თუ არსებით სახელს, ფუძის სახით წარმოდგენილს, დაერთო ზედსართავი ან მიმღეობა, მივიღებთ ორ-ცნებიან კომპოზიტს, რომლის მეორე ნაწილი პირველს განსაზღვრავს (ზედსართავი ან მიმღეობა არსებითს), ორივე ერთად კი გვიჩვენებს ნიშანს, რომელიც სხვა საგანს ახასიათებს. მაგ., „შუბლ-თეთრი“ აღნიშნავს, ვისაც ან რასაც თ ე თ რ ი შ უ ბ ლ ი აქვს (ხარი, ცხენი და სხვ.), „შუბლ-გატეხილი“ – ვისაც ან რასაც გ ა ტ ე ხ ი ლ ი შ უ ბ ლ ი აქვს (კაცი, ხარი, ცხენი და სხვ.).

კომპოზიტების ეს ტიპი შეიცავს ქონების გაგებას. ამიტომ ესენიც, § 163-ში განხილული სახელების მსგავსად, ქონების სახელებია, მაგრამ იმათგან იმით განსხვავდებიან, რომ ესენი აღნიშნავენ ქონებას არა საგნისას მარტივად, არამედ გარკვეული ნიშნით წარმოდგენილი საგნისას. ეს განსხვავება ნათლად დაჩნდება, თუ შევადარებთ ერთმანეთს ისეთ სახელებს, როგორიცაა: რქიანი და რქა-თეთრი ან რქა-მოტეხილი, კუდიანი და კუდ-მოკლე ან კუდ-ამოძუებული, ხელიანი და ხელ-მარჯვე ან ხელ-მოტეხილი და მისთ.

შ ე ნ ი შ ვ ნ ა. მიმღეობის ფუძის მნიშვნელობის მიხედვით ქონება შეიძლება უარყოფითიც იყოს: ყურ-მოჭრილი, კუდ-მოწყვეტილი, თმა-გაპარსული, თვალ-ამოგდებული და სხვ.

შერწყმულ ქონების სახელს (შემოკლებით: შერწყმულ ქონებისას) ქმნის არსებითის ფუძეზე დართვა ზედსართავისა, რიცხვითისა, მიმღეობისა; ოღონდ მათ შორის ის განსხვავებაა, რომ ზედსართავი შეიძლება წინაც დაერთოს არსებითს და უკანაც, რიცხვითი – მხოლოდ წინ, მიმღეობა კი – მხოლოდ უკან.

194. ზედსართავიანი ქონებისა. როგორც ზემოთ არის აღნიშნული (§ 191), შერწყმულ ქონებისაში ზედსართავი შეიძლება მიუძღოდეს ან მოსდევდეს არსებითს.

1. ზ ე დ ს ა რ თ ა ვ ი მ ი უ ძ ღ ი ს. როდესაც ზედსართავი მიუძღვის არსებითს, ის ფუძის სახით იქნება წარმოდგენილი, ბრუნვის ნიშნებს კი არსებითი მიიღებს. მაგრამ ამ შემთხვევაში ზედსართავს ფუძე თანხმოდგანს უნდა უთავდებოდეს, რადგანაც მხოლოდ ამ შემთხვევაში შეიძლება გარჩეულ იქნეს შერწყმული ქონებისა მსგავსი შედგენილობის მსაზღვრელ-საზღვრულიანი სინტაგმისაგან („დიდ-გული“ და „დიდი გული“). ასეთი შემთხვევებიც ცოტაა და გვხვდება უფრო ა-ს დართვით არსებითის ფუძეზე: დიდ-ყურა (ვირის ეპითეტი), დიდ-თავა, გრძელ-წვერა, შავ-თვალა, შავ-ტარა, სქელ-კისერა, ცისფერ-თვალეა და სხვ. [შდრ. § 163,6]

შ ე ნ ი შ ვ ნ ა. იშვიათად ისიც გვხვდება, რომ არსებითს ორი ზედსართავი ახლდეს, ორივე ფუძის სახით წარმოდგენილი: „დროული გ რ ძ ე ლ თ ე თ რ-წვერა ტუსალი“ (ქავ., «გლახის ნაამბ.»). აქ „დროული“ „ტუსალს“ განსაზღვრავს (დროული ტუსალი), „გრძელი“ და „თეთრი“ – წვერს (გრძელი წვერი, თეთრი წვერი), „გრძელი და თეთრი წვერი“ კი – ისევ ტუსალს (გრძელ თეთრ-წვერა ტუსალი), ასე რომ „ტუსალს“ ორი განსაზღვრება აქვს, „წვერსაც“ – ორი.

2. ზ ე დ ს ა რ თ ა ვ ი მ ო ს დ ე ვ ს. ასეთი შემთხვევები უფრო ხშირია და ჩვეულებრივი. მაგალითები: გულ-წრფელი, გულ-კეთილი, გულ-თბილი, გულ-ცივი, გულ-უბრყვილო, გულ-მაგარი, გულ-ჩვილი, გულ-უხვი, სულ-გრძელი, სულ-მოკლე, თავ-მდაბალი, ხელ-მწიფე (ე. ი. ვისაც ხელი მიუწვდება), ხელ-მოკლე, ყელ-თეთრი, შუბლ-მაგარი, ქედ-ფიცხელი, ტან-წვრილი, გვერდ-წითელი (გვარია), პირ-შავი, პირ-ღია, რქა-წითელი, მტევან-დიდი (ყურძნის ჯიშებია), ძირ-ტკბილა, ძირ-მწარე (ბალახებია), წყალ-წითელა (მდინ.), ერ-მრავალი და სხვ.

დაბა-ძველი (სოფ. ოკრიბაში), დაბა-წვრილი, დაბა-კეთილი (ნ. მარი, Дневник поездки, 26).

შ ე ნ ი შ ვ ნ ა 1. ზოგი აქ ჩამოთვლილ სახელთაგანი ორ-ცნებიანია წარმოშობით, მაგრამ უკვე ერთ-ცნებიანებშია გადარიცხული: ხელმწიფე, თავმდაბალი და სხვ.

შ ე ნ ი შ ვ ნ ა 2. გვარია „თვალჭრელიძე“-ც და „შავთვალაშვილი“-ც, რომელთაც საფუძვლად სხვადასხვა ტიპის წარმოება უძევთ: თვალ-ჭრელი (მსაზღვრელი მოსდევს), შავ-თვალი (მსაზღვრელი მიუძღვის). ასეთივე ვითარებაა აქაც: დღე-გრძელ-ი და გრძელ-წვერა.

195. რიცხვითიანი ქონებისა. რიცხვითი სახელი შერწყმულ ქონებისაში ყოველთვის წინ არის მოქცეული და, რა თქმა უნდა, ფუძის სახით არის წარმოდგენილი; ამის მაგალითებია: ორ-პირი (კაცი, ხმალი), ორ-კაპი, ოთხ-ფეხი (ცხოველი, რომელსაც ოთხი ფეხი აქვს) და სხვ. ასეთ სახელებს შეიძლება ა დაერთოს ბოლოს: სამ-ფეხა, თორმეტ-გოჯა, ას-ფურცელა (= წიგნარა) და სხვ. [§ 163,6].

196. მიმღეობიანი ქონებისა. ორ-ცნებიან ქონებისებში ყველაზე უფრო გავრცელებულია მიმღეობიანი. მიმღეობა ჩვეულებრივ ვნებითი გვარისაა: თავ-დადებული, თავ-დავიწყებული, გულ-გატეხილი, ხელ-აღებული (თავზე ხელ-აღებული), ხელ-გაშლილი, ხელ-ჩართული, სულ-განაბული, ოჯახ-ამენებული, ყურ-მოჭრილი, ცრემლ-მორეული, ჭაღარა-შერთული, თერგ-დალეული, დღე-ნაკლული, დრო-მოჭმული და სხვ.

შ ე ნ ი შ ვ ნ ა 1. ერთი შეხედვით თითქო ამგვარივე წარმოება ახასიათებს ზოგიერთ სხვა გარდაუვალ და გარდამავალ ზმნათა მიმღეობასაცაო, როგორიცაა: თავ-მომწონე, თავ-მოყვარე, ცეცხლ-გამძლე, წყალ-გამკვეთი, ხელ-საყრელი და სხვ., მაგრამ აქ უფრო ნათ. ბრუნვის შეკვეცილ ფორმებთან გვაქვს საქმე: თავ(ის)-მომწონე, ცეცხლ(ის)-გამძლე, წყალ(თ)-გამკვეთი და სხვ.

შ ე ნ ი შ ვ ნ ა 2. წყალ-წაღებული ნიშნავს წყალთ წაღებულს, ე. ი. წყლის მიერ წაღებულს, ვინც ან რაც წყალმა წაიღო (და არა ვინც წყალი წაიღო).

სახელი შეიძლება მრავლობითის ფორმითაც იყოს წარმოდგენილი: კბილებ-დაკრეჭილი (ყაზ., 252,24), ხუნდებ-შეყრილი (ყაზ., 260,18), წელებ-გაყრევინებული, ფეხებ-დასიებული და სხვ. „ვეებერთელა ძერა, ფრთებ-შეკუმშული და ბრჭყალებ-მომზადებული, ისარივით მოქროდა ზემოდამ პირდაპირ იმ ადგილისაკენ, სადაც ისე უდარდელად ჩაეშვა დედა-მწყერი“ (ლომ.).

ისიც შეიძლება, რომ შერწყმული ქონების სახელის ნაწილები კავშირით ან ზმნიზებით იყოს ერთმანეთისაგან დაშორებული: „ახალუბ- და შალვარ-ჩაცმული“ (ჭავ., 349,22); **მტკაველი** – ცერ- და ნეკ-გაშლილი (ს. ორბ.); **ბელეშა** – ზროხა რქა-დაღმა-დადრეკილი (ს. ორბ.); „ყოველნივე ერთბამად ძაძა-შთაცუმულ და ნაცარ-თავსა-გარდასხმულ იქმნებოდეს“ (სინ. მრავალთ., 107,38) (მდრ.: „მეფე იგი მათი... ძაძასა შთაიცუმიდა და ნაცარსა თავსა გარდასხმიდა“, იქვე, 108,3); სისხლ-, ჩირქ- და ლორწო-ნარევი სითხე, ვერცხლ-, ტყვია- და სპილენძ-ნარევი მადანი და მისთ.; ან კიდევ მიმღეობა რაიმე გარემოების სიტყვით იყოს განსაზღვრული (ზმნიზებით ან სახელით) და გათიშული იყოს მასთან შერწყმული სახელისაგან: „თოფებ- მაღლა- აშვერილი“ (ყაზ., 333,4), „კისერ- წინ -წაწვდილი“ (ყაზ., 192,2); „ოდის ყურიდან თ ა ვ ს ა ფ ა რ- უკან- წ ა კ რ უ ლ ი ქალის თავი გამოჩნდა“ (კლდიაშვ., «სამან. დედინ.»); სტუმარ-შინ-შაუყვანელო (ხევსურული ლანძღვა); ხ ა ნ ჯ ა ლ-მკერდ-მკერდსა-გ ა ც მ უ ლ ნ ი შემოტრიალდნენ კლდეზედა“ (ევდოშვ.). ითქმის როგორც „წყალ-გადასხმული“; ისე „წყალ-თავ(ს)-გადასხმული“. მსგავსი გამოთქმაა: „ველ-ზე-აპყრობით ლოცვასა და ვედრებასა შინა იყვნეს“ (სინ. მრავალთ., 106,5).

შ ე ნ ი შ ვ ნ ა. გარემოების აღმნიშვნელი სიტყვა შეიძლება წინ მიუძღოდეს შერწყმულ ქონებისას და, თუ მოკლეა სიტყვა, მასვე შეუერთდეს: თავ(ს)-ზარ-დაცემული, თავ(ს)-ქუდ-მოგლეჯილი (მაგრამ: თავზე ხელ-აღებული), გულ(ს)-ხელ-დაკრეფილი („მთელი დღე ისე გულ-ხელ-დაკრებილი ვიჯექი“, ჭავ., «გლახის ნაამბობი»).

მსაზღვრელი, მართული თუ ატრიბუტული, შეიძლება არსებითსაც ახლდეს: „რ კ ი ნ ი ს ჭახრაკ-მოჭერილი“ (ყაზ., 251,6); „ი ს ლ ი ს სახურავ-გადახდილი სახლი“ (კლდიაშვ., «მიქელა», მოთხრ. და პიესები, 1947, 367); „ხალხმა ერთი ღრმად და ყრუდ ამოიქმინა ისე, როგორც ამოიქნეშს ხოლმე უეცრად ც ხ ე ლ წყალ თავ(ს)-გადასხმული“ (ჭავ., «სარჩობელაზედ»); „შესჩერებიან ბაღლები [დედას] ც ხ ა რ ე ცრემლ-მთოვიარესა“ (ვაჟა, II, 307); „ჩითის ან პირკალის პერანგი, მუქი ლურჯი დომლოდი (გულისპირი), გარშემო შ ა ვ ყაითან-მოვლებული“ (პეპოს ტანსაცმლის აღწერილობიდან: „პეპო“ გ. სუნდუკიანცისა, 1880,2). ასეთივე მაგალითებია: ო რ თით-გაშლილი (ს. ორბ. **გაბაჯან**-თან), ს ა მ თით-მოჭრილი, ც ა ლ თვალ-დავსილი და სხვ.

მსაზღვრელს თავის მხრივ შეიძლება მსაზღვრელივე ახლდეს: „ურმის თავზე

ბრძენსავით დინჯად ზის პატარა მიხა, თავის ძველ მაზარაში გახვეული და თავზე პ ა პ ი ს ც ხ ვ რ ი ს ტ ყ ა ვ ი ს ქ უ დ-ჩამოფხატული“ (ე. გაბაშვილი, «ღვინია გადაიჩეხა»). აქ „ქუდს“ საზღვრავს „პაპა“ და „ტყავი“ (პაპის ქუდი, ტყავის ქუდი), „ტყავს“ კი – „ცხვარი“ („ცხვრის ტყავი“).

შ ე ნ ი შ ვ ნ ა. ზოგ შემთხვევაში შეიძლება, რომ შერწყმული ქონების სახელის მეორე ნაწილადაც, ზედსართავის ნაცვლად, არსებითივე შეგვხვდეს: გულ-ქვა (ვისაც გული ქვისა აქვს), საგინებელი სიტყვები: მამა-ძალი, მკვდარ-ძალი [ვითომც: ვისი მკვდარიც (მამა, დედა და სხვა) ძალიაო].

197. ორ-ცნებიანი შერწყმული ქონების სახელის ერთ-ცნებიანობაში ჩამოსვლა. ჩვეულებრივი მოვლენაა, რომ წარმოშობით ორ-ცნებიანმა შერწყმულმა ქონების სახელმა ორი სიტყვის გაგება დაკარგოს და ერთ-ცნებიანი სიტყვა გახდეს. ამ მოვლენას განსაკუთრებით მაშინ აქვს ადგილი, ა) როცა შერწყმული სახელი, ხშირი ხმარების გამო, ფონეტიკურ ცვლილებას განიცდის და მზღვარი იშლება კომპოზიტის ნაწილებს შორის: ბედ-შავი → ბეჩავი, ყურ-შავი → ყურმა (ძალის სახელია); ბ) როცა შერწყმული სახელი ტერმინად იქცევა: ხელ-მწიფე (ვისაც „ხელი“ მიუწვდება ე.ი. ვინც უფლებამოსილია), დღეს „ორგული“ (ანტონიმი „ერთგულ“-ისა) ერთ-ცნებიანი სიტყვაა, როცა მას ადამიანზე ვხმარობთ („თქვენი მტერი და ორგული“), მაგრამ, თუ ვთქვით „ორ-გული თხილიო“, აქ „ორ-გული“ ორ-ცნებიანი იქნება; „ბოლო-შავი“ ორ-ცნებიანია (ბოლო-შავი დედალი, ბოლო-შავი მამალი და სხვ.), მაგრამ „ბოლოშავი“, როგორც ერთი ჩიტის სახელი, ერთ-ცნებიანია.

ამჟამად ერთ-ცნებიან სიტყვებადაა ქცეული ისეთი კომპოზიტები, როგორიცაა: სულ-გრძელი, სულ-წასული, თავ-მდაბალი, ფეხ-მძიმე (=ორ-სული), ორ-სული, ოთხ-ფეხი, სულ-დგმული, ჭი(რ)-ნახული და მრავალი სხვა.

198. შემოკლებული გამოთქმები. უკანასკნელ ხანებში რუსული ენის გავლენით ძალიან გავრცელდა ქართულში ორი ან მეტი სახელის შემოკლებით შეერთება. შეერთების ხერხი სხვადასხვანაირია: ა) შეიძლება მარტო დასაწყისი ბგერები იყოს წამოდგენილი: ზაჰეს-ი=ზ(ემო) ა(ვჰალის) ჰ(იდრო-) ე(ლექტრო-) ს(ადგური); ბ) შეიძლება სიტყვის დასაწყისი ნაწილები იყოს შეერთებული: სახელგამ-ი = სახელ(მწიფო) გამ(ომცემლობა), აღმასკომი = აღმას(რულებელი) კომ(იტეტ)-ი, რაიკომი = რაი(ონის) კომ(იტეტ)-ი;

გ) შეიძლება პირველი სახელი შემოკლებით იყოს წამოდგენილი, მეორე კი – სრულად: კოლმეურნეობა = კოლ(ექტიური) მეურნეობა, სახბანკ-ი = სახ(ელმწიფო) ბანკ-ი, პარტილეთი = პარტ(იული) ბილეთ-ი და სხვ.

შემოკლებით სიტყვების დაწერა და თქმა დიდ ეკონომიას იძლევა და ეს არის საფუძველი მისი ფართოდ გავრცელებისა, მაგრამ შემოკლების ხერხები ნაირ-ნაირია და სრულიად ნებისმიერი. მართლაც, „სახელმწიფო“ ერთ შემთხვევაში ერთნაირადაა შემოკლებული: სახ-ბანკი, მეორე შემთხვევაში კი სხვანაირად: სახელ-გამი. „სახელმწიფო გამომცემლობა“ შეიძლება სხვანაირადაც შემოკლებულიყო: სახელგამი, სახელგა, სახგამ-ი, სახ-გა, საგ-ი და სხვ. მაგრამ, თუ ჩვენში „სახელგამი“ დამკვიდრდა, ეს იმიტომ, რომ შემოკლების დროს სარგებლობდნენ რუსული შაბლონით: гос-издат (= государственное издательство); მაგრამ, როცა შემდეგ რუსულში კიდევ უფრო შეამოკლეს ეს ორი სიტყვა (ГИЗ) ამას ჩვენში ანგარიში აღარ გაუწიეს და ძველი შემოკლება დარჩა.

აღნიშნული ტიპის შემოკლებანი ხელოვნურია და არაფერი საერთო არა აქვთ

კომპოზიტებთან. არსებითად აქ გვაქვს ერთი სახელწოდების შეცვლა მეორით, რომელიც მოკლეა და უფრო ადვილად მოსახმარი. შდრ. ავტო (= ავტომობილი), კილო (= კილოგრამი), ნიკო (= ნიკოლოზ), ბესო (= ბესარიონ) და მისთ.

ზ მ ნ ე ბ ი

ზ ო ბ ა ღ ი

199. ზმნის რაობა. ზმნა არის მოქმედების აღმნიშვნელი ფორმა-ცვალებადი სიტყვა, რომელსაც ერთ-დროულად რამდენიმე მორფოლოგიური კატეგორია მოეპოვება: პირველ ყოვლისა პირი, რიცხვი, დრო და კილო.

დრო და კილო, შეერთებული სხვადასხვა სახით და ზოგჯერ გართულებული სხვა კატეგორიებით (გზისობით, აქტივით, თანამდევრობით), ქმნის მწკრივის კატეგორიას, რომელიც თავის ფორმებში შეიცავს ამა თუ იმ პირისა და ერთ-ერთი რიცხვის გაგებას.

ზმნის ფორმა-ცვალება მწკრივებში პირისა და რიცხვის მიხედვით შეადგენს ზმნის მიმოხრის შინაარსს ანუ უღლები სისტემას, ხოლო უღლება ჩვეულებრივ მიმდინარეობს ამა თუ იმ გეზის, ორიენტაციის, ასპექტის, გვარის, ქცევისა და კონტაქტის მიხედვით, რომლებიც წარმოქმნის კატეგორიებას.

მაშასადამე, მორფოლოგიური თვალსაზრისით ზმნა არის მეტად რთული შინაარსის მქონე სიტყვა: მისი ერთი ფორმა რამდენიმე ცნების გამომხატველია: რიცხვის გარდა, რომელიც ზმნას საერთო აქვს სახელთან, ჩამოთვლილი კატეგორიები, როგორც უღლებისა (პირი, დრო, კილო, გზისობა, აქტი, თანამდევრობა), ისე წარმოქმნისა (გეზი, ორიენტაცია, ასპექტი, გვარი, ქცევა და კონტაქტი) – ყველა დამახასიათებელი ნიშანია ზმნისა. ასე რომ ზმნის განსაზღვრა შეიძლება თვითთელი ამ ნიშნის მიხედვით:

ა) ზმნა არის პირიანი სიტყვა, ანუ სიტყვა, რომელიც პირთა მიხედვით იცვლება (ვაშენებ, აშენებ, აშენებს);

ბ) ზმნა არის დროიანი სიტყვა, ანუ სიტყვა, რომელიც დროთა მიხედვით იცვლება (ვაშენებ, ვაშენებდი);

გ) ზმნა არის კილოიანი სიტყვა, ანუ სიტყვა, რომელიც კილოთა მიხედვით იცვლება (ვაშენებ, ვაშენო; აშენებ, აშენე);

დ) ზმნა არის ქცევითი სიტყვა, ანუ სიტყვა, რომელიც ქცევათა მიხედვით იცვლება (ვაშენებ, ვიშენებ, ვუშენებ) და სხვა და სხვა.

თვითთელ ასეთ განმარტებას ზმნისას თავ-თავისი ნაკლი ახლავს; მაგ., პირთა მიხედვით შეიძლება ყველა ზმნა არ იცვლებოდეს (ელავს, თოვს და სხვ.), ქცევა შეიძლება ყოველგვარ ზმნას არ მოეპოვებოდეს (ვიცი, მაქვს, მიყვარს და სხვა). ამას გარდა, უღლების კატეგორიათაგან დრო სახელზმნებსაც მოეპოვებათ, წარმოქმნის კატეგორიათაგან კი ასეთივე საზიაროა გეზი, ორიენტაცია, ასპექტი, გვარი და კონტაქტი. „წმინდა“ ზმნის კუთვნილებად რჩება: უღლების მარტივ კატეგორიათაგან: პირი, კილო, გზისობა, აქტი, წარმოქმნის კატეგორიათაგან კი – ქცევა და სიტუაცია. ამიტომ საკუთრივ ზმნის განსაზღვრა შეიძლება ამ კატეგორიების მიხედვით. მაგრამ ყველაზე მეტ ზმნურ ნიშანს შეიცავს მწკრივი, რომელიც რთულია – აერთიანებს ყველა უღლების კატეგორიას და ამასთანავე ერთად წარმოქმნის კატეგორიებსაც გვიჩვენებს. ამიტომ უფრო სრული განსაზღვრა ზმნისა ასეთი იქნება: ზმნა არის უღლებადი სიტყვა, ე. ი. სიტყვა, რომელიც იცვლება მწკრივთა მიხედვით. მწკრივთა

მიხედვით ცვალება გულისხმობს ფორმა-ცვალებას მწკრივიდან მწკრივამდე (ვაქებ, ვაქებდი, ვაქებდე; ვაქე, ვაქო; მიქია, მექო, მექოს) და თვითთული მწკრივის შიგნით (ვაქებ, აქებ, აქებს და შემდგომი; მაქებს, გაქებს და შემდგომი).

შ ე ნ ი შ ვ ნ ა 1. მოქმედება (ანუ ზმულობა) გრამატიკაში აღნიშნავს ყოველგვარ პროცესს (ზრდის, იზრდება; მალავს, იმალება და სხვ.), მდგომარეობას (ზის, წევს, სძინავს, აგდია და სხვ.) და სხვის მიერ მიყენებულ „ვნებას“ (იჭრება, იხევა, ითხრება და სხვ.).

შ ე ნ ი შ ვ ნ ა 2. ტერმინი „ზმნა“ შემოსული ჩანს არაბული გრამატიკული ტერმინოლოგიის გავლენით: ის წარმოადგენს თარგმანს არაბ. ჭიკლ-ისას (* **فعل**), რომელიც ჩვეულებრივ „ქმნას“, „კეთებას“ ნიშნავს, გრამატიკაში კი – „ზმნას“ (ქართულში „ქმნა“ და „ზმნა“ სინონიმებია და ერთმანეთს ენაცვლებიან მწკრივებში: ვ ქ ე ნ ი – ვ ი ზ ა მ).

ბერძნულ-ლათინური გავლენა რომ დამკვიდრებულიყო, სათანადო გრამატიკული ტერმინი იქნებოდა „სიტყვა“ (ῥῆμα, verbum, глагол).

შ ე ნ ი შ ვ ნ ა 3. ზოგიერთ კავკასიურ ენაში ზმნას პირი არა აქვს და ზმნის ცვალება ერთსა და იმავე მწკრივში სხვა კატეგორიის მიხედვით ხდება, რომელსაც კლასს ეძახიან. ასეთია, მაგ., ხუნძური ენა, რომლის ზმნა კლასთა მიხედვით იუღლება.

თანამედროვე რუსულ ენაში ზმნა პირთა მიხედვით იცვლება მხოლოდ აწმყოსა და მყოფადის მწკრივში (пишу, пишешь, пишет; напишу, напишешь, напишет), წარსულისაში კი – სქესთა მიხედვით: писал (я, ты, он), писала (я, ты, она), писало (дитя); писали (мы, вы, они); волновался (я, ты, он), волновалась (я, ты, она), волновалось (море), волновались (мы, вы, они) და მისთ.

პირი იმდენად მნიშვნელოვანი კატეგორიაა ზმნისა, რომ ზოგჯერ ზმნას ამ კატეგორიის მიხედვით განსაზღვრვენ („ზმნა არის პირიანი სიტყვა“), მაგრამ ზმნა საზოგადოდ უფრო ფართო ცნებაა, ვიდრე პირიანი სიტყვა: ის შეიცავს უპირო ფორმებსაც, როგორიცაა ქართულში სახელზმნები (საწყისები და მიმღეობანი), ზოგ ენაში კი სხვა უუღლებელი ფორმებიც, მაგ., ინფინიტივი და დეეპრიჩასტიე რუსულში (говорить, говоря) და უღლებადი უპიროც კი (მაგ., წარსულის ფორმები რუსულში: говорил, -ла, -ло, -ли).

უღლებადი ფორმები შეადგენს ზმნას ვ ი წ რ ო გაგებით (verbum finitum). მას უპირისპირდება ფ ა რ თ ო გაგება ამ ტერმინისა, რომელიც შეიცავს აგრეთვე უუღლებელ ფორმებსაც (verbum infinitum).

200. სახელი და ზმნა. სახელი ქართულში მარტივი შინაარსისაა: საზოგადოდ ის შეიცავს მხოლოდ ორ კატეგორიას – ბრუნვასა და რიცხვს. სამაგიეროდ ზმნა ქართულში უადრესად რთული შინაარსის სიტყვაა: საპირისპირო ფორმათა არსებობის წყალობით მას მოეპოვება თოთხმეტიოდე მორფოლოგიური კატეგორია: პირი, რიცხვი, დრო, კილო, გზისობა, აქტი, თანამდევრობა, მწკრივი, გეზი, ორიენტაცია, ასპექტი, გვარი, ქცევა, კონტაქტი, რომელთაგანაც მას შეუძლია ათი-თორმეტი გვიჩვენოს ერთსა და იმავე დროს. ამის წყალობით ზმნა სრულიად განსხვავებულია სახელისაგან. მართალია, შეიძლება ზმნის წარმოება სახელისაგან და სახელის მიღება ზმნისაგან, მაგრამ ისინი მაინც სულ სხვადასხვა

გაგების მომცემი გრამატიკული ოდენობანია.

გარდამავალ საფეხურს სახელსა და ზმნას შორის წარმოადგენს სახელზმნა, რომელიც ზმნის ნიშნებსაც შეიცავს და სახელისასაც.

201. უღლებისა და წარმოქმნის კატეგორიები. როგორც აღნიშნულია (§ 199), ზმნის კატეგორიათაგან ზოგი უღლებას განეკუთვნება და ზოგი – წარმოქმნას. უღლებისაა კატეგორია, თუ ის ზმნის ძირითად ლექსიკურ მნიშვნელობას არა ცვლის და ამასთანავე ერთად აუცილებლად საჭიროა ამა თუ იმ მწკრივის საწარმოებლად. წარმოქმნისაა კატეგორია, თუ ის მოდიფიკაციას უშვრება ზმნის ძირითად ლექსიკურ მნიშვნელობას და თანაც იმეორებს ძირეული ზმნის მწკრივებს, ყველას თუ არა, უმეტესობას მაინც. რადგანაც უღლების კატეგორია მწკრივში შემავალი კატეგორიაა, ამიტომ შეგვიძლია ვთქვათ, რომ უღლების კატეგორია მწკრივის კატეგორია არისო.

ზმნის მიმოხილვა უღლების კატეგორიათაგან უნდა დავიწყოთ და პირველად რიცხვზე შევჩერდეთ.

I. უღლების კატეგორიები

რ ი ც ხ ვ ი

202. რიცხვის რაობა ქართულ ზმნაში. რიცხვის რაობის შესახებ ზოგადად ზემოთ არის ნათქვამი სახელის რიცხვთან დაკავშირებით (§ 54). აქ კი უნდა შევნიშნოთ, რომ რიცხვის გამოხატვა ზმნაში საზოგადოდ მჭიდროდ არის დაკავშირებული პირის კატეგორიასთან: მხოლოდ პ ი რ ი შეიძლება იყოს ამა თუ იმ რიცხვის მქონე. რადგანაც პირი ქართულში არის სუბიექტური ან ობიექტური, ხოლო ობიექტური პირი შეიძლება იყოს პირდაპირი ან ირიბი, ამიტომ რიცხვის განსაზღვრა ზმნაში ასეთი იქნება: ზმნის პირიან ფორმებს ორ-ორი რიცხვი აქვთ, მხოლობითი და მრავლობითი. მ ხ ო ლ ო ბ ი თ ი ა ფორმა, რომელიც გვიჩვენებს ერთის მოქმედებას, ერთზე მოქმედებას ან ერთის მიმართ ჩადენილ მოქმედებას; მ რ ა ვ ლ ო ბ ი თ ი ა ფორმა, რომელიც მასვე გვიჩვენებს მრავალზე („მრავალი“ ქართ. გრამატიკაში ერთის ზემოთ იწყება, § 54, შნშ.). მაგალითი: აქებს (იგი მას), აქებენ (იგინი მათ); მაქებს (იგი მე), გვაქებს (იგი ჩვენ).

შ ე ნ ი შ ვ ნ ა. რიცხვს ზმნაში აქვს გარკვეული ნიშნები იმისა, რომ წარმოქმნის კატეგორიად იქნეს მიჩნეული (როგორც ეს არის სახელში), მაგრამ ზოგიერთი ნიშნის მიხედვით ის უთუოდ უღლების კატეგორიაა (მაგ., „ვაკეთებ“ ერთი მოუბარი ადამიანის მოქმედებაა; მაგრამ „ვაკეთებთ“ არ არის მრავალი მოუბარი ადამიანის მოქმედება; შდრ. მხ.-მრ.-ის ფორმები მე-3 პირისა, სადაც სხვა ვითარებაა). ამიტომ რიცხვი უღლების კატეგორიაშია შემოტანილი.

203. რიცხვის ბარჩმვის პრინციპი ზმნაში. რიცხვის გარჩევა ზმნებში ორგვარად ხდება:

1. მოიპოვება ორ-ორი ფორმა, რომლებიც ერთმანეთისაგან თ სუფიქსის დართვა-დაურთველობით განსხვავდება; ამათგან უსუფიქსო ფორმა მხოლობითი რიცხვისა იქნება, სუფიქსიანი კი – მრავლობითისა: ვაკეთებ და ვაკეთებ-თ, ჰკლავ და ჰკლავ-თ, გააკეთე და გააკეთე-თ, უნდა და უნდა-თ, წაუყვანია და წაუყვანია-თ და მისთ.

2. მოიპოვება ორ-ორი ფორმა, რომლებიც ერთმანეთს იმით უპირისპირდება, რომ თვითეულ მათგანს თავ-თავისი მაწარმოებელი აქვს:

ა) პ რ ე ფ ი ქ ს ე ბ ი: მ- და გვ-, რომელთაგანაც მ-ანიანი მხოლობითისა იქნება, გვ ჯგუფიანი კი – მრავლობითისა: მ-ყავს და გვ-ყავს, მ-ინდა და გვ-ინდა, მ-ახსოვს და გვ-ახსოვს, მ-იკეთებ და გვ-იკეთებ, მ-ნახეთ და გვ-ნახეთ და მისთ.

ბ) ს უ ფ ი ქ ს ე ბ ი: ერთი მხრით -ს და მეორე მხრით -ნ, -ენ, -ან. ამათგან ს-ანიანი ფორმა მხოლობითი რიცხვისა იქნება, ხოლო, -ნ, -ენ, -ან რომ ერთვის, ისინი მრავლობითისა: თქვა-ს და თქვა-ნ, ამბობ-ს და ამბობ-ენ; თლი-ს და თლი-ან და მისთ.

გ) ს უ ფ ი ქ ს ე ბ ი: ერთი მხრით ა- და მეორე მხრით -ეს, -ენ. ამათგან ანიანი ფორმა მხოლობითი რიცხვისა იქნება, ხოლო -ეს და -ენ სუფიქსიანები – მრავლობითისა: აკეთებდ-ა და აკეთებდ-(ნ)-ენ, გააკეთ-ა და გააკეთ-ეს და მისთ.

შ ე ნ ი შ ვ ნ ა. ძველებური გარჩევა პირდ. ობიექტური პირის რიცხვისა, რომელიც გარკვეულ შემთხვევებში (ენ-ის ხმარება-უხმარებლობაზე იყო დამყარებული, დღეს სალიტერატ. ქართულში ან სრულებით აღარ არის, ან, თუ არის, მხოლოდ ნაშთის სახით არის მოღწეული ზოგიერთი მწერლის ენაში, მაგ., ვაჟას

პოემებში: ვნახე და ვნახ-ენ, ნახა და ნახ-ნ-ა, გაშალ-ეს და გაშალ-ნ-ეს და მისთ. ამათგან უნარო ფორმები მხოლობითისაა, ნარიანი კი – მრავლობითისა (§ 226).

თქმულით არ ამოიწურება საკითხი ზმნის რიცხვის შესახებ ქართულში; ზოგიერთი დეტალი პირის საკითხთან ერთად იქნება გაშუქებული.

პ ი რ ი

204. პირის რაობა. გრამატიკაში არის ზმნის ფორმა, რომელიც გვიჩვენებს ან იმას, ვინც მოუბარია, ან იმას, ვისაც მოუბარი მიმართავს უბნობის დროს, ან კიდეც იმას, ვინც ან რაც არც მოუბარია და არც მისი მიმართვის საგანი, არამედ სხვა.

იმის მიხედვით, თუ რ ო მ ე ლ ი ზემოთ დასახელებულ პირთაგანია ნაგულისხმევი ზმნის ფორმაში, ვარკვევთ რ ო მ ლ ო ბ ა ს პირისას; იმის მიხედვით, თუ რ ო გ ო რ ი ა ესა თუ ის პირი მოქმედების, ანუ მზემლობის თვალსაზრისით, ვარკვევთ რ ო გ ო რ ო ბ ა ს, ანუ ვ ი თ ა რ ე ბ ა ს; ხოლო იმის მიხედვით, თუ რ ა მ დ ე ნ ი პირია წარმოდგენილი ერთ ფორმაში, ვარკვევთ რ ა ო დ ე ნ ო ბ ა ს.

205. რომლობა პირისა. პ ი რ ვ ე ლ პირად რომ მივიჩნიოთ მოუბარი უბნობის მომენტში და მისივე თვალსაზრისით, მაშინ, ვისაც ეს მოუბარი მიმართავს, მ ე ო რ ე პირი იქნება; ხოლო ვინც ან რაც ამ პირების გარეშეა და სხვაა, მ ე ს ა მ ე პირი გამოვა.

განვიხილოთ თვითეული მათგანი ცალკ-ცალკე.

1. **პირველი პირი.** მოუბარი (ანუ მოლაპარაკე ადამიანი), რომელიც თავის თავს მე'ს ეძახის, ერთია, მაგრამ იგივე მოუბარი შეიძლება ერიოს კრებულში, რომელიც ჩვენ სიტყვით აღნიშნება (§ 50). ზმნის ფორმა, რომლითაც მოუბარი უბნობის მომენტში თავის თავს აღნიშნავს (სულ ერთია, მარტო იქნება იგი, თუ სხვებში ერევა), პირველი პირისად ითვლება. პირველი პირის ფორმა ყოველთვის გვაძლევს წარმოდგენას მე ან ჩვენ სიტყვით აღნიშნული ადამიანის ან ადამიანთა მოქმედების შესახებ. რიცხვის მიხედვით ის იქნება მხოლობითი ან მრავლობითი. მ ხ ო ლ ო ბ ი თ ი ა: ვწევარ, ვდგები, ვიტანჯები, ვაკეთებ, ვთლი და მისთ.; მ რ ა ვ ლ ო ბ ი ა თ ი ა: ვწევართ, ვდგებით, ვიტანჯებით, ვაკეთებთ, ვთლით და მისთ.

2. **მეორე პირი.** მოუბარი რომ ვინმეს მიმართავს და მის მიმართ ზმნას იხმარს, რომელიც ამ ვინმეს მოქმედებას გადმოგვცემს, ის ზმნა იქნება მეორე პირის ფორმით. მეორე პირის ფორმა წარმოდგენას გვაძლევს შენ ან თქვენ სიტყვით აღნიშნული ადამიანის (ან აღნიშნულ ადამიანთა) მოქმედების შესახებ. რიცხვის მიხედვით ისიც იქნება მხოლობითი ან მრავლობითი. მ ხ ო ლ ო ბ ი თ ი ა: სწევხარ, სდგები, იტანჯები, აკეთებ, სთლი და მისთ.; ყველა ესენი შენ სიტყვით აღნიშნული პირის მოქმედებას გამოხატავენ; მ რ ა ვ ლ ო ბ ი თ ი ა: სწევხართ, სდგებით, იტანჯებით, აკეთებთ, სთლით და მისთ.; ყველა ესენი თქვენ სიტყვით აღნიშნული პირების მოქმედებას გამოხატავენ.

3. **მესამე პირი.** ვინც ან რაც მოუბრის თვალსაზრისით არ არის არც მე ან ჩვენ, არც შენ ან თქვენ, იქნება იგი ან იგინი (ის ან ისინი). უკანასკნელი ნაცვალსახელები ზმნათა გარკვეულ ფორმებს შეეწყობა. სხვა ფორმებთან კი იგი-ს (ის-ის) ნაცვლად შეიძლება იყოს მან ან მას, იგინი-ს (ისინი-ს) ნაცვლად კი – მათ. ყოველი ფორმა ზმნისა, რომელიც ნაცვალსახელებთან შეწყობისას იგუებს ერთ-ერთს ამ ნაცვალსახელთაგანს: იგი, მან, მას, იგინი (ისინი), მათ, მესამე პირისა იქნება: წევს (იგი), აკეთებს (იგი), დაიძინა (მან), გააკეთა

(მან), სძინავს (მას), წვანან (იგინი, ისინი), აკეთებენ (იგინი), დაიძინეს (მათ), ჰსურთ (მათ) და მისთ. ამგვარად, მესამე პირი არის ფორმა ზმნისა, რომელიც წარმოდგენას გვაძლევს ისეთი ვინმეს ან ისეთი რამის მოქმედების შესახებ, რომელიც (ან რომლებიც) არც მოუბარია და არც მისი მიმართვის საგანი, არამედ სხვა.

მოუბარი ადამიანი უბნობის მომენტში უაღრესად მნიშვნელოვანი კატეგორიაა ზმნის სტრუქტურაში – ის გამოსავალია პირთა გაგებისათვის: მოუბარი, რომელიც ითვლება პირველ პირად, განსაზღვრავს მეორეს, ორივე ესენი ერთად კი არკვევენ მესამეს. ყოველგვარი საუბარი, თხრობა, მსჯელობა ისე მიმდინარეობს, რომ უეჭველად მოუბრად იგულისხმება ვინმე. ყოველი წიგნი (მაგ., «ვეფხ.») ისეა დაწერილი, რომ ყოველ ფრაზაში მოუბრის თვალსაზრისია გატარებული. მოუბარ პირად ხშირად ავტორი ივარაუდება და მე-2 პირად – მკითხველი. ვთქვათ, ავთანდილია მოუბარი და მიმართავს ტარიელს; ამ მომენტში ავთანდილი იქნება 1-ლი პირი და ტარიელი – მე-2, ყველა დანარჩენი კი (როსტევეანი, თინათინი, ნესტან-დარეჯანი, ასმათი, ფრიდონი და სხვა, თუ საუბარია მათზე) – მე-3. თუ ტარიელია მოუბარი, უბნობის მომენტში ის იქნება 1-ლი პირი, ვისაც ის მიმართავს, მე-2 პირი იქნება, ყველა დანარჩენი კი – მე-3. ამის მიხედვით ერთი და იგივე ადამიანი შეიძლება 1-ლი პირიც იყოს, მე-2-ც, მე-3-ც. ეს იმაზეა დამოკიდებული, თუ რომელი მოუბრის თვალსაზრისითაა ნახმარი ზმნის ფორმა.

შ ე ნ ი შ ვ ნ ა. პირზე რომ ვლაპარაკობთ, ჩვეულებრივ საუბარში მარტო ადამიანები გვყავს მხედველობაში. მაგრამ გრამატიკულად პირიანი ფორმა ადამიანზედაც ითქმის და არა-ადამიანზედაც (ცხოველებზე, ფრინველებზე, ნივთებზე, განყენებულ საგნებზე), როგორც ამას ეს მაგალითებიც გვიჩვენებს: „თ ხ ა მ შეჭამა ვენახი“, „კ ა ჭ კ ა ჭ მ ა უთხრა ყვავსაო“, „ვ ა რ დ მ ა გასძახა ბულბულსა“, „ადიდებულმა მ დ ი ნ ა რ ე მ ხიდი წაიღო“, „ყ ვ ა ვ ი ლ მ ა კაცი მოკლა“, „ყ ი ნ ვ ა მ ხეხილი დააზრო“, „ძ ა ლ ა აღმართს ხნავს“ და მისთ.

„– ყანაო, ჩემო ყანაო, ნეტარ, რამ მ ო გ ი ყ ვ ა ნ ა ო?

– ხარმა მ ხ ნ ა, კაცმა დ ა მ თ ე ს ა, მეუფემ მ ო მ ი ყ ვ ა ნ ა ო“ (რაზიკ., «ფშაური ლექსები», გვ. 85). ამ კითხვა-პასუხში „ყანა“ ყველგან ობიექტურ პირად არის წარმოდგენილი: კითხვაში მე-2 პირად, პასუხში კი – 1-ლ პირად.

206. ინკლუზია და ემსკლუზია. პირი სამია მხოლოდით რიცხვში და სამიც მრავლობითში. მაგრამ პირი შეიძლება მეტიც იყოს: მაგ., მრ. რიცხვში სვანური 4 პირს არჩევს: პირველს ი ნ კ ლ უ ზ ი უ რ ს, პირველს ე ქ ს კ ლ უ ზ ი უ რ ს, მეორეს და მესამეს. ქართულში ჩვენეული ფორმა (§ 207) თანაბრად იხმარება, იგულისხმება მოუბართან ერთად ისიც, ვისაც ის მიმართავს საუბრით, თუ არა; მაგ., „ვაკეთებთ“ – ამაში შეიძლება ვიგულისხმოთ არა მარტო „მე და შენ“ ან „მე და თქვენ“, არამედ აგრეთვე „მე და ის“, „მე და ისინი“ (შდრ. § 50,1), სვანურში კი აქ თავ-თავისი ფორმაა: „ლასყიდ“ და „ხჷასყიდ“, რომლებიც, ქართულად რომ ვთარგმნოთ, ორივე „ვაკეთებთ“ იქნება, მაგრამ მათ შორის ს ვ ა ნ ი ს თ ვ ი ს ის განსხვავებაა, რომ „ლასყიდ“ ინკლუზიურია (ე.ი. ისეთი ფორმაა, რომელიც მოუბართან მე-2 პირს აერთიანებს: „ვაკეთებთ მ ე და შ ე ნ“, „ვაკეთებთ მე და თქვენ“), „ხჷასყიდ“ კი ექსკლუზიურია (ე.ი. ისეთი ფორმაა, რომელიც მოუბართან მე-2 პირს გამორიცხავს, სამაგიეროდ მე-3-ს ჩარიცხავს: „ვაკეთებთ მ ე და ის“, „ვაკეთებთ მე და ისინი“).

აგვარად, ინკლუზია გულისხმობს ისეთ ფორმას ზმნისას, რომელსაც ეწყობა „ჩვენ“ და ეს „ჩვენ“ შინაარსით იგივეა, რაც „მე და შენ“ ან „მე და თქვენ“, ხოლო ექსკლუზია

გულისხმობს ისეთ ფორმას ზმნისას, რომელსაც ეწყო „ჩვენ“ და ეს „ჩვენ“ შინაარსით უდრის ერთ-ერთს ამ ხუთ წყვილთაგანს: „მე და იგი“, „მე და იგინი“, „მე და მან“, „მე და მას“, „მე და მათ“, სხვანაირად რომ ვთქვათ, ინკლუზია გულისხმობს ზმნის ფორმით გამოხატულ ჯგუფს მოუბრისა და მეორე პირისას, ექსკლუზია კი – ზმნის ფორმით გამოხატულ ჯგუფს მოუბრისა და მესამე პირისას. მოუბარი ხომ 1-ლი პირია მხ. რიცხვისა, მაშასადამე, ინკლუზიურ ფორმაში მხ. რიცხვის 1-ლ პირთან ერთად გამოხატულია მე-2 პირი, ექსკლუზიურში კი – მხ. რიცხვის 1-ლ პირთან ერთად მე-3 პირი. სახელი კი დარქმეულია იმის მიხედვით, მე-2 პირი ნაგულისხმევია ფორმაში თუ არა.

ი ნ კ ლ უ ზ ი უ რ ი ა ყოველთვის თავის გაგებით ბრძანებითის ფორმა 1-ლი პირისა მრ. რიცხვში, როგორც უნდა იყოს ზმნა – ერთ-პირიანი, ორ-პირიანი თუ სამ-პირიანი: ავდგეთ! წავიდეთ! ავაშენოთ! მივსწეროთ! გავატანოთ!

ე ქ ს კ ლ უ ზ ი უ რ ი ა ყოველთვის თავის გაგებით ფორმა 1-ლი ობიექტური პირისა ორ-პირიან და სამ-პირიან ზმნებში, როცა შიგ სუბიექტურ პირად მე-2-ა, როგორც უნდა იყოს კილო – თხრობითი, კავშირებითი, ბრძანებითი: ხომ ჩაგვწერე? როდის გვადღებდგოდელე? რომ მოგვითანო და მოგვცე; გაგვაცანი! ხომ ჩაგვწერეთ? როდის გვადღებდგოდელეთ? რომ მოგვითანოთ და მოგვცეთ; გაგვაცანით!

ინკლუზიურ-ექსკლუზიური ფორმების გარჩევის ნიშან-კვალი ძველ ქართულშია შემონახული (ობიექტურ პირებში), ახალმა ქართულმა ამისი არა იცის რა.

207. ჩამეული, შენეული და შემდგომი. რადგანაც პირიანი ფორმები ზმნისა შეიცავს პირის ნაცვალსახელების გაგებას ისე, რომ ამ ნაცვალსახელების ხმარება საჭირო არ არის, ამიტომ თამამად შეიძლება ითქვას, რომ

1-ლი პირის ფორმა მხ. რიცხვისა არის ჩ ე მ ე უ ლ ი („ვიცინი“), ამავე პირის ფორმა მრ. რიცხვისა კი – ჩ ვ ე ნ ე უ ლ ი („ვიცინით“);

მე-2 პირის ფორმა მხ. რიცხვისა არის შ ე ნ ე უ ლ ი („იცინი“), ამავე პირის ფორმა მრ. რიცხვისა კი – თ ქ ვ ე ნ ე უ ლ ი („იცინით“);

მე-3 პირის ფორმა მხ. რიცხვისა არის მ ი ს ე უ ლ ი („იცინის“), იმავე პირის ფორმა მრ. რიცხვისა კი – მ ა თ ე უ ლ ი („იცინიან“).

მაშასადამე, თვითეული ამ ექვს სიტყვათაგანი (ჩემეული, შენეული, მისეული, ჩვენეული, თქვენეული, მათეული) ერთსა და იმავე დროს აღნიშნავს პირისა და რიცხვის ფორმას.

208. ვითარება პირისა. ვითარება, ანუ როგორება პირისა გვიჩვენებს, თუ როგორია პირი: მოქმედია თუ უმოქმედო, სუბიექტური თუ ობიექტური.

ქართული ზმნის ერთსა და იმავე რომლობითს პირს ორი სახე აქვს. მაგალითისათვის რომ ამ ზმნებს მივმართოთ: ვდგავარ, ვაკეთებ, ვწერ, ვათბობ, ვნახავ და მისთ., დავრწმუნდებით, რომ აქ ყველგან 1-ლი პირის ფორმებია, რადგანაც, უეჭველია, ყველა ესენი მოუბარს გულისხმობენ, რაც იქედანაც ჩანს, რომ ყველგან შეგვიძლია მე სიტყვა შევუწყოთ: მე ვდგავარ, მე ვაკეთებ, მე ვწერ, მე ვათბობ, მე ვნახავ და მისთ.; მაგრამ უეჭველია ისიც, რომ მოუბარი იგულისხმება აგრეთვე იმავე ფუძის ზმნათა ამ ფორმებშიც: მიდგას, მიკეთებ, მიწერთ, მათბობენ, მნახავს, რადგანაც ამათაც შეგვიძლია შევუწყოთ მე: მე მიდგას, მე მიკეთებ, მე მიწერთ, მე მათბობენ, მე მნახავს. „ნახვა“ ზმნისაგან ერთსა და იმავე მწკრივში აი რამდენი ფორმაა შესაძლებელი, რომლებსაც მე შეეწყობა: გნახავ, ვნახავ, გნახავთ, მნახავ, მნახავს, მნახავთ, მნახავენ. ესენი ყველა გვაძლევს წარმოდგენას 1-ლი პირის (მოუბრის)

შესახებ და, მაშასადამე, ყველა 1-ლი პირის ფორმაა. მაგრამ როგორღა გავარჩიოთ ისინი ერთმანეთისაგან? ავიღოთ შესადარებლად ეს ორი: „გნახავ“ და „მნახავ“. 1-ლი პირი იმაშიც იგულისხმება და ამაშიც: გნახავ მე, მნახავ მე; მაგრამ ამასთანავე ერთად ორგანვე იგულისხმება მე-2 პირიც: გნახავ შენ, მნახავ შენ. მაშასადამე, იქაც და აქაც ორ-ორი პირია გამოხატული, 1-ლი და მე-2: გნახავ (მე შენ), მნახავ (შენ მე). მართალია, 1-ლი და მე-2 პირი იქაც მოცემულია ფორმით და აქაც, მაგრამ განსხვავება დიდია მათ შორის: სხვაა ის ურთიერთობა, რომელიც გამოხატულია 1-ლსა და მე-2 პირს შორის „გნახავ“ ფორმაში, და სულ სხვაა ის ურთიერთობა, რომელიც წარმოდგენილია „მნახავ“-ში; სახელდობრ: ერთ შემთხვევაში 1-ლი პირი ჩანს მოქმედების ჩამდენად („გნახავ“), მეორეში კი – მე-2 პირი („მნახავ“). იგივე ვითარება იქნება, თუ მე-2 პირის ფორმას გადავიყვანთ მრავლობითში: „გნახავთ“ (მე თქვენ), „მნახავთ“ (თქვენ მე) [„მშვიდობით, ჩემო პაწაწინა ობლებო! ვეღარ მ ნ ა ხ ა ვ თ და ვეღარც გ ნ ა ხ ა ვ თ თავის დღეში“ (რაზიკ., „ნიბლია“]. ამგვარადვე „გნახავ“ - ში მოქმედების ავტორობა 1-ლ პირს მიეწერება, ხოლო „მნახავს“ ფორმაში მოქმედად მე-3 პირია გამოყვანილი; „მნახავ“ ფორმა მოქმედად მე-2-ს გულისხმობს, „გნახავს“ კი – მე-3-ს.

ის პირი, რომელიც ზმნის ფორმაში მოქმედების ჩამდენად არის წარმოდგენილი, ს უ ბ ი ე ქ ტ უ რ ი ა, ხოლო ის პირი, რომელიც ფორმაში გამოხატულია, მაგრამ მოქმედად არ არის გამოყვანილი, ო ბ ი ე ქ ტ უ რ ი ა. ამის მიხედვით „გნახავ“ ფორმაში სუბიექტურია 1-ლი პირი, ობიექტურია მე-2, „მნახავ“-ში კი, პირუკუ, სუბიექტურია მე-2, ობიექტურია 1-ლი.

209. რაოდენობა პირისა ერთ ფორმაში. ქართული ზმნის ერთსა და იმავე ფორმაში შეიძლება გამოხატულ იქნეს ე რ თ ი, ო რ ი ან ს ა მ ი პირი. იმის გამორკვევისთვის, თუ რამდენი პირია გამოხატული ერთ ფორმაში, შემთხვევათა დიდისაგან დიდს უმრავლესობაში ეს ხერხი გვშველის: ზმნას უნდა შევუწყოთ პირის ნაცვალსახელები: მე, შენ, იგი, მან, მას, ჩვენ, თქვენ, იგინი, მათ და, რამდენსაც მოიხდენს ამათგან ესა თუ ის ფორმა, პირიც იმდენი იქნება შიგ. ამასთანავე ერთად უნდა გვახსოვდეს, რომ ამ ნაცვალსახელთაგან ისინი, რომლებთანაც საზოგადოდ თანდებულის დართვა შეიძლება (ასეთებია: ჩვენ, შენ, თქვენ, მას, მათ), ამ შემთხვევაში სუფთად უნდა იყვნენ წარმოდგენილი, ე.ი. არავითარი თანდებული (-ში, -ზე, -თან, -თვის და სხვ.) არ უნდა ახლდეს. ამის მიხედვით

ე რ თ-პ ი რ ი ა ნ ი ფორმები იქნება: ვარ (მე), ვწევარ (მე), ჰხტი (შენ), სდგები (შენ), თბება (იგი), ვიძალეებით (ჩვენ), იტანჯებით (თქვენ), ტრიალებენ (იგინი) და მისთ.

ო რ-პ ი რ ი ა ნ ი ფორმები იქნება: მოვსწონვარ (მე მას), გიყვარვარ (მე შენ), გძულს (იგი შენ), დამტანჯა (მან მე), მივეპარე (მე მას), გვნახეს (მათ ჩვენ) და მისთ.

ს ა მ-პ ი რ ი ა ნ ი ფორმები იქნება: დაგვიწერს (იგი ჩვენ მას), მოგიტანეს (მათ შენ იგი), დაუტოვა (მან მას იგი), ჩავაბარეთ (ჩვენ მას იგი), მიათხოვეს (მათ მას იგი) და მისთ.

შ ე ნ ი შ ვ ნ ა 1. ქართული ზმნის ფორმათა უმრავლესობა ორ- და სამ-პირიანია. ამიტომ ამბობენ, რომ ქართულ ზმნას მრავალპირიანობა (პოლიპროსოპია) ახასიათებს.

შ ე ნ ი შ ვ ნ ა 2. პირის რაოდენობა არ უნდა ავრიოთ გრამატიკულ რიცხვში; მაგ., „იმალეებიან“ რიცხვის მიხედვით მრავლობითია, მაგრამ პირი ერთია: მარტო მესამე; „მემალეებიან“-ში კი ორია პირი: მე-3 მრავლობითი რიცხვისა (მათეული) და 1-ლი მხოლობითისა (ჩემეული).

210. აბეჭდულება ზმნისა. იმის მიხედვით, ერთი პირია ფორმაში წარმოდგენილი

თუ მეტი (ორი ან სამი), ვარჩევთ აგებულებას. აგებულებით ქართ. ზმნის ფორმა ორგვარია: აბსოლუტური (ანუ მიუმართავი) და რელატიური (ანუ მიმართებითი).

1. **აბსოლუტური აგებულებისაა** ფორმა, როცა მასში მარტოდენ ერთი პირია გამოხატული. ეს პირი ჩვეულებრივ სუბიექტურია; მაგალითები¹: კვდები (მე), იტანჯები (შენ), წევს (იგი), ვართ (ჩვენ), იმალებით (თქვენ), მიდიან (იგინი) და მისთ.

2. **რელატიური აგებულებისაა** ფორმა, როცა მასში ორი ან სამი პირია გამოხატული; ამათგან:

ო რ-პ ი რ ი ა ნ ზმნაში ერთი პირი სუბიექტისაა, მეორე კი – ობიექტისა: გნახავ (მე შენ), დასწერ (შენ მას), დამეკარგა (იგი მე), დაგტანჯეს (მათ შენ), გათალა (მან იგი), შესწვათ (თქვენ იგი) და მისთ.

ს ა მ-პ ი რ ი ა ნ ზმნაში ერთი პირი სუბიექტისაა, ორი კი – ობიექტისა: დამიწერა (მან მე ი გ ი), მიუტანე (შენ მას ი გ ი), მისცეს (მათ მას ი გ ი), დაგანებებს (იგი შენ მ ა ს) და მისთ.

როგორც ვხედავთ, სუბიექტური პირი საზოგადოდ ყოველგვარ ფორმაშია ნაგულისხმევი, ობიექტური კი – მხოლოდ მაშინ, თუ ფორმაში ორი ან სამი პირია გამოყვანილი.

სუბიექტურსა და ობიექტურ პირს თავ-თავისი ნიშნები მოეპოვება, რომელთაც პ ი რ ის ნ ი შ ნ ე ბ ს (ანუ პ ი რ ი ე ლ ნ ი შ ნ ე ბ ს) ვეძახით.

ობიექტური პირის ნიშნების ხმარებისას მნიშვნელობა აქვს იმას, თუ როგორია ზოგჯერ გარდამავლობა ზმნისა და, ამასთან ერთად, როგორია მიმართება.

211. ბარჯამავლობა. პირი, რომელიც ობიექტად არის წარმოდგენილი ზმნის ფორმაში, შეიძლება ორგვარი იყოს: ე რ თ ი, რომელთანაც ზმნის გარდამავლობაა დაკავშირებული, და მ ე ო რ ე, რომელსაც ზმნის გარდამავლობასთან არაფერი აქვს საერთო. მაგალითისთვის რომ ავიღოთ და ერთმანეთს შევადაროთ ეს ორი ფორმა ზმნისა: „მხატავს“ და „მიხატავს“, ვნახავთ, რომ 1-ლი პირი ორგანვე უმოქმედოა, ე.ი. ობიექტად არის წარმოდგენილი, მაგრამ განსხვავება მათ შორის დიდია: „მხატავს“-ში სუბიექტის მოქმედება (ამ შემთხვევაში მე-3 პირისა) პ ი რ დ ა პ ი რ ე ხება მოუბარს (1-ლ პირს), ანუ, როგორც ამბობენ, პირდაპირ გადადის მასზე, „მიხატავს“-ში კი სუბიექტის მოქმედება, მართალია, ეხება იმავე მოუბარს, მაგრამ ეხება არა პირდაპირ, არამედ სხვა საგანთან დაკავშირებით, ვთქვათ, ასე: „მიხატავს ს ა ხ ლ ს“. აქ რომ სუბიექტად მე-3 პირია, მისი მოქმედება პირდაპირ ს ა ხ ლ ს ეხება, რადგანაც ს ა ხ ლ ს ხატავს იგი და არა მე მხატავს, ხოლო რადგანაც იგი სახლს ხატავს ჩ ე მ თ ვ ი ს ა ნ ჩ ე მ ს ა ს, ამიტომ „მიხატავს“ ფორმა (რომელიც ამ შემთხვევაში მნიშვნელობით ამას უდრის: ხატავს ჩემთვის ან ხატავს ჩემსას) 1-ლ პირს იმგვარად წარმოგვიდგენს, რომ მას ეს ხატვა ეხება არა პირდაპირ, არამედ ი რ ი ბ ა დ, ე.ი., როგორც ამბობენ, ზმნით გამოხატული მოქმედება არ გადადის მასზე.

ყოველი ზმნა, რომელსაც პირდაპირ-ობიექტური პირის ფორმები აქვს, გ ა რ დ ა მ ა ვ ა ლ ი ა, ხოლო, რომელსაც პირდაპირ-ობიექტური პირის ფორმები არა აქვს ან არ შეიძლება ჰქონდეს, გ ა რ დ ა უ ვ ა ლ ი ა.

212. მიმართების სახეები. რადგანაც რელატიური აგებულების ზმნის ფორმაში შეიძლება ორი ობიექტური პირი იყოს გამოხატული, რომელთაგანაც ერთი პირდაპირია, ხოლო მეორე ირიბი, ამიტომ მიმართებაც (ანუ რელაცია) სუბიექტური პირისა

¹ მაგალითებში სუბიექტურ პირთან შეწყობილი ნაცვალსახელი შავად არის დაბეჭდილი.

ობიექტურისადმი ორგვარია: პირდაპირი და ირიბი.

შეიძლება, რომ ზმნაში მარტო ერთი მიმართება იყოს, ანუ, რაც იგივეა, მიმართება ც ა ლ მ ა გ ი იყოს. ამ შემთხვევაში იგი იქნება ან პირდაპირი, ან ირიბი.

პ ი რ დ ა პ ი რ ი მიმართების ფორმები ობიექტურ პირს სუბიექტურის უშუალო მოქმედების საგნად გულისხმობს: ვაკეთებ, ვათბობ, ვზრდი, ვხევ, ვიშენებ, ვინახავ, ვჭრი და მისთ. ასეთი მიმართება მარტოოდენ გარდამავალ ზმნებშია შესაძლებელი.

ი რ ი ბ ი მიმართების ფორმები შეიცავს ობიექტურ პირს, მაგრამ მას სუბიექტური პირის უშუალო მოქმედების საგნად არ გულისხმობს: დამეკარგა, გამიცეცა, გამიცრუვდა, მომიკვდა და მისთ. ასეთი მიმართება მარტოოდენ გარდაუვალ ზმნას ახასიათებს.

ო რ მ ა გ ი მიმართების ზმნაში პირდაპირი მიმართებაც არის და ირიბიც. ასეთებია: აუშენებს, ჩავაბარე, დამკრა, მოგიტანს და მისთ. ორმაგი მიმართება შეიძლება მარტოოდენ გარდამავალ ზმნას მოეპოვებოდეს.

გარდამავალი ზმნა ორ-პირიანია ან სამ-პირიანი, გარდაუვალი ზმნა კი – ერთ-პირიანი ან ორ-პირიანი.

პირთა რაოდენობიდან თუ გამოვალთ, ასეთი სურათი გვექნება: ერთ-პირიანი ზმნა გარდაუვალია, ორ-პირიანი ზმნა შეიძლება გარდაუვალიც იყოს და გარდამავალიც, სამ-პირიანი ზმნა კი გარდამავალია.

პირდაპირია მიმართება თუ ირიბი, ამას უღლების თვალსაზრისით მარტოოდენ მაშინ აქვს მნიშვნელობა, როდესაც ობიექტურ პირთაგან ფორმაში მესამეა გამოხატული.

სუბიექტური პირი

213. ზოგადი. პირის გამოხატვა ზმნაში შემდეგ პრინციპზეა დამყარებული: ამა თუ იმ პირისათვის რომელსამე რიცხვში განკუთვნილი ფორმა მთლიანად უნდა იყოს გამორჩეული დანარჩენ პირთა ფორმებისაგან, ის სხვაგვარად უნდა ბგერდეს. ამ შემთხვევაში მნიშვნელობა არა აქვს იმას, მოეპოვება მას საკუთარი ნიშანი თუ არა. რომ შევადაროთ ერთმანეთს ეს ფორმები: ვაშენებ, აშენებ, აშენებს, ვაშენებთ, აშენებთ, აშენებენ, დავრწმუნდებით, რომ თვითეული მათგანი მკვეთრად არის განსხვავებული სხვებისაგან: „ვ-აშენებ“ – ამას ახასიათებს პრეფიქსი ვ; „აშენებ“ – ამას არც პრეფიქსი აქვს, არც სუფიქსი; „აშენებს“ – ამას ახასიათებს სუფიქსი ს; „ვ-აშენებთ“ – ამას 1-ლი პირის მხ. რიცხვის ფორმისაგან თ განასხვავებს; „აშენებთ“ – ამასაც მე-2 პირის მხ. რიცხვის ფორმისაგან იგივე თ განასხვავებს; „აშენებენ“ – ეს ფორმა სულ სხვანაირია, ვიდრე დანარჩენები.

საყურადღებოა, რომ მე-2 პირის ფორმას ორსავე რიცხვში ძველად პრეფიქსი ჰ ჰქონდა ხმოვნის წინაც: ჰ-აშენებ, ჰ-აშენებთ. ეს ჰ პირის ნიშანი იყო, მაგრამ დაიკარგა და ფორმა უმისოდაც იმავე სამსახურს ეწევა, რასაც ძველად. ეს იმიტომ, რომ მე-2 პირის ფორმები მაინც განსხვავებული დარჩა სხვა პირთა ფორმებისაგან.

სხვა მაგალითი: გვაქვს ზმნის ფორმები: მო-ვალ, მო-ხ-ვალ, მო-ვა. ამათგან პირის ნიშანი მარტო მე-2-ს აქვს (ხ), 1-ლი და მე-3 კი ამჟამად უნიშნოებია. მაგრამ მაინც სამივე პირის ფორმა დღესაც ისევე მკაფიოდ არის გარჩეული ერთმანეთისაგან, როგორც ძველად იყო, მიუხედავად იმისა, რომ 1-ლი პირისას ვ აკლია წინ (ის ძველ სალიტერატურო ენაშიც აკლდა), მე-3-ისას კი ბოლოში ორი ბგერა აქვს ჩამოკვეცილი (ლს), რომელთაგანაც ერთი (ლ) ფუძეს ეკუთვნოდა და მეორე (ს) პირს მიუთითებდა: *მო-ვ-ვალ (→ მო-ვალ), მო-ხ-ვალ (→ მო-ხ-ვალ), მო-ვალ-ს.

214. სუბიექტური პირის ნიშნების აღბილი. რიცხვის ნიშანი.

სუბიექტური პირის ნიშნები (ანუ მოკლედ: სუბიექტური ნიშნები) ზმნას თავშიც მოუდის და ბოლოშიც. თავში მოუდის 1-ლსა და მე-2 პირს, ბოლოში კი – მე-3-ს. მაშასადამე, პირველი ორი პირის სუბ. ნიშანი პრეფიქსი ყოფილა, მესამისა კი – სუფიქსი. პრეფიქსული ნიშნები საერთოა 1-ლსა და მე-2 პირის ორსავე რიცხვში, ე.ი. 1-ლსა და მე-2 პირს ერთი და იგივე ნიშანი აქვს მხოლობითსა და მრავლობითში. მაგრამ მრავლობითში, მხოლობითისაგან განსხვავებულად, ბოლოს ერთვის **თ**, რომელიც პირის ნიშანი კი არაა, არამედ, როგორც აღვნიშნეთ (§ 203), გრამატიკული სიმრავლის ანუ პლურალობის გამომხატველი სუფიქსია. საზოგადოდ ეს **თ** რომ დავუსვავთ ბოლოში 1-ლისა ან მე-2 პირის მხ. რიცხვის ფორმას, მივიღებთ მრავლობითის ფორმას სათანადო პირისას და, პირიქით, რომ ჩამოვაცალოთ ბოლოკიდური **თ** მრავლობითის ფორმას ერთ-ერთის ამ პირთაგანისას, მივიღებთ მხოლობითის ფორმას იმავე პირისას: ვაკეთებ – ვაკეთებ-**თ**, აკეთებ – აკეთებ-**თ**, გავაკეთო – გავაკეთო-**თ**, დასწერო – დასწერო-**თ** და მისთ.

შ ე ნ ი შ ვ ნ ა. არის შემთხვევებიც, როცა მრავლობითის ფორმას მხოლობითისაგან ვერ ვაწარმოებთ მექანიკურად, მარტოოდენ **თ**-ს დართვით. ეს არის სახელდობრ მაშინ, თუ ძველი წარმოება ინიანი და ენიანი ვნებითისა ეხლაც ძალაშია: ვიყავ – ვიყვნით, გავერიე – გავერიენით, წავეკიდე – წავეკიდენით და მისთ.; ან კიდევ მაშინ, როცა საჭირო ხდება **თ**-ს წინ **ი**-ს ჩართვა: მოვკალ – მოვკალით, წავედ – წავედით და მისთ. ეს კია, რომ ეს ნართაული **ი** მრავლობითიდან მხოლობითშიც გადმოდის (მოვკალი, წავედი და მისთ.) და, თუ მისი ხმარება მხოლობითშიც საბოლოოდ გაბატონდა (ამის ნიშნები მკაფიოდ ჩანს), მაშინ საერთო წესი აქაც გვექნება: ამ ტიპის ზმნებში მხ.-ისა და მრ.-ის ფორმები მარტოოდენ **თ**-ს დართვა-დაურთველობით იქნება გარჩეული.

მარტოოდენ სუბიექტური ნიშნები იხმარება ფორმაში მაშინ, როდესაც ზმნა აბსოლუტური აგებულებისაა (ე. ი. როცა ზმნა ერთ-პირიანია), რელატიური (მიმართებითი) აგებულების დროს კი (ე. ი. როცა ზმნა ორ- და სამ-პირიანია) – მხოლოდ იმ შემთხვევაში, თუ მიმართება ცალმაგია და პირდაპირი, თანაც ობიექტურ პირად მესამეა ნაგულისხმევი.

1-ლი და მე-2 პირი სუბიექტისათვის მუდმივ ერთსა და იმავე ნიშნებს გვიჩვენებს. აქ გარჩევა არ არის არც რიცხვისა და არც მწკრივის მიხედვით, ხოლო მე-3 პირის სუბიექტური ნიშანი სხვადასხვაა არა მარტო მხოლობითსა და მრავლობითში, არამედ ზოგჯერ აგრეთვე სხვადასხვა მწკრივშიც.

განვიხილოთ თვითეული პირის ნიშანი ცალკ-ცალკე.

215. სუბიექტური ნიშანი პირველი პირისა. 1-ლი პირის სუბ. ნიშანი არის **ვ**:

ვ-წერ, **ვ**-აკეთბ, **ვ**-ნადირობ, **ვ**-წვები, **ვ**-მალავ, **ვ**-ათბობ, და-**ვ**-წერე, გა-**ვ**-აკეთო, **ვ**-ინადირო, **ვ**-წვებოდი, და-**ვ**-მალე, გა-**ვ**-ათბე და მისთ. ყველა ესენი მხოლობითის ფორმებია. მრავლობითში გვექნება იგივე ფორმები, **თ**-თი გაზრდილი: **ვ**-წერ-**თ**, **ვ**-აკეთებ-**თ**, **ვ**-ნადირობ-**თ**, **ვ**-წვები-**თ**, **ვ**-მალავ-**თ**, **ვ**-ათბობ-**თ**, და-**ვ**-წერე-**თ**, გა-**ვ**-აკეთო-**თ**, **ვ**-ინადირო-**თ**, **ვ**-წვებოდი-**თ**, და-**ვ**-მალე-**თ**, გა-**ვ**-ათბე-**თ** და მისთ.

სუბიექტური ნიშანი 1-ლი პირისა შეიძლება დაიკარგოს მარტოოდენ მაშინ, თუ იგი **ვ**-თივე დაწყებულ ფუძეს უნდა დაერთოს [წა-(**ვ**)-ვალ, გადა-(**ვ**)-ვარდები], ან მაშინ, თუ მას მოსდევს **უ**: და-(**ვ**)-უწერე, (**ვ**)-უთხარ, შე-(**ვ**)-უტანე, წა-(**ვ**)-ულე და მისთ. (შდრ. § 28,2). ჩვეულებრივ ასეთ შემთხვევაში **ვ** იწერება, მაგრამ გამოთქმაში თითქმის ყოველთვის

იკარგება ხოლმე (ნ. კიდეც § 229,2,ბ).

216. სუბიექტური ნიშანი მეორე პირისა. მე-2 პირის სუბ. ნიშანი არის **ჰ**. ეს **ჰ** არის ძირითადი სახე, რომელიც მომდევნო ბგერის გავლენით შეიძლება შეიცვალოს, რადგანაც იგი ქართულში საზოგადოდ სუსტი ბგერაა და ადვილად ეგუება მომდევნო ბგერის გამოთქმას. შეგუება იქამდე მიდის, რომ ხმოვნების წინ სრულიად იკარგება: **ჰა, ჰე, ჰი, ჰო, ჰუ** ისეთი ჯგუფებია ამჟამად ჩვენთვის, რომ ჩვეულებრივ მათგან მარტო ხმოვნები გვრჩება: **ა, ე, ი, ო, უ**. ასეთივე ამბავია თითქმის ყოველთვის ისეთი თანხმოვნების წინაც, როგორიცაა სპირანტები: **ხ, ღ, ს, ზ, შ, ჟ**; მართლაც, ჯგუფები: **ჰხ, ჰღ, ჰს, ჰზ, ჰშ, ჰჟ** ძნელი გამოსათქმელია და ამიტომ **ჰ**-ს დაკარგვა ასეთ ბგერებთანაც ხშირია, თუმცა ყოველთვის არ ხდება მაინც.

რაც შეეხება დანარჩენ თანხმოვნებს, ისინი ორ ჯგუფად იყოფა: ერთია გავლენიანი, მეორე კი არა. გავლენიანი ჯგუფის ძალა **ჰ**-ზე იმაში გამოიხატება, რომ ეს ბგერა უკვალოდ კი არ დაიკარგება, არამედ შეიცვლება **ს**-დ. ეს ხდება სახელდობრ ცხრა ბგერის წინ, რომლებიც კბილისა და ნუნისმიერი ბგერებია და სამ მწკრივად არის წარმოდგენილი: **ჰ, ჯ, ჩ; წ, ძ, ც; ტ, დ, თ**. სხვანაირად რომ ვთქვათ, ჯგუფები **ჰჰ, ჰჯ, ჰჩ, ჰწ, ჰძ, ჰც, ჰტ, ჰდ, ჰთ** უნდა შეიცვალოს სათანადოდ და ასეთი სახე მიიღოს: **სჰ, სჯ, სჩ; სწ, სძ, სც; სტ, სდ, სთ**. ეს შენაცვლება ისტორიულია და დღევანდელ ქართულში შემონახულია როგორც შედეგი ოდესღაც ცოცხალისა და მკვიდრი ფონეტიკური მოვლენისა.

სხვა თანხმოვნებთან კი **ჰ** ცოტად თუ ბევრად დღესაც შენახულია, რადგანაც ისეთი ჯგუფები, როგორიცაა **ჰყ, ჰკ, ჰქ, ჰპ** და სხვები, შედარებით ადვილი გამოსათქმელია.

ჰ-ს ასეთი ფონეტიკური თავისებურების გამო მე-2 პირის სუბიექტური ნიშანი ნაირ-ნაირია და დამოკიდებულია იმაზე, თუ რა ბგერა უნდა მოსდევდეს მას. ამის მიხედვით ის იქნება: **ჰ, ს** ან არაფერი. ამათგან **ჰ** არის ძირითადი სახე, **ს** მისი ბგერინაცვალია, ხოლო, როცა ფორმა უნიშნოა (ე. ი. როცა მე-2 პირის ნიშნად აღარაფერია), იგულისხმება, რომ უნდა გვექონდეს **ჰ**, რომელიც დაკარგულია. თუ ამ ბგერის დაკარგვის შედეგსაც, ასე ვთქვათ **ნ უ ლ ს**, ბგერინაცვლად მივიჩნევთ პირობით, შეგვიძლია ვთქვათ, რომ მე-2 პირის სუბიექტური ნიშანი არის **ჰ** ან მისი ბგერინაცვალი. მაგალითები:

ჰ-ყვირი, **ჰ**-კვეთ, და-**ჰ**-გავო, მო-**ჰ**-ქსოვო, და-**ჰ**-პატიჟებ და მისთ.;

-აკეთებ, -ათავებ, -ეჭვობ, -იკითხო, -ომობ, -ურჩობ და მისთ.;

ს-ჰამ, **ს**-წიწკნი, **ს**-ცხოვრობ, **ს**-ტირი, **ს**-დებ, **ს**-თვლემ და მისთანანი.

მოყვანილი მაგალითები მხოლოდითი რიცხვისაა. მრავლობითი რიცხვისათვის საჭიროა **თ**-ს დართვა ბოლოში:

ჰ-ყვირი-**თ**, **ჰ**-კვეთ-**თ**, და-**ჰ**-გავო-**თ**, მო-**ჰ**-ქსოვო-**თ**, და-**ჰ**-პატიჟებ-**თ**;

-აკეთებ-**თ**, -ათავებ-**თ**, -ეჭვობ-**თ**, -იკითხო-**თ**, -ომობ-**თ**, -ურჩობ-**თ**;

ს-ჰამ-**თ**, **ს**-წიწკნი-**თ**, **ს**-ცხოვრობ-**თ**, **ს**-ტირი-**თ**, **ს**-დებ-**თ**, **ს**-თვლემ-**თ**.

შეიძლება, რომ **ს**, რომელიც განსაზღვრული ბგერების წინ **ჰ**-საგან არის განვითარებული, თავის მხრით კიდეც **შ**-დ შეიცვალოს შიშინა ბგერების წინ: **სჰ** → **შჰ**, **სჯ** → **შჯ**, **სჩ** → **შჩ**; **შ**-ჰამ, **შ**-ჯერდები, **შ**-ჩიჩქნი და მისთ. ასეთი მოვლენა გავრცელებული იყო ძველად, ძალიან გავრცელებულია ახლაც ზოგ კილოში (მაგ., ხევსურულში), მაგრამ დღევანდელ სალიტერატურო ენაში იშვიათია.

როგორც გამოწკლისი უნდა აღინიშნოს ორი ზმნა, სადაც მე-2 პირის სუბ. ნიშნად **ხ** არის: **ხ**-არ და **ხ**-ვალ (მო-**ხ**-ვალ, მო-**ხ**-ვიდე), რაც უძველესი სალიტერატურო ენის ნაშთია, ე.წ. ხანმეტობის დროისა.

შ ე ნ ი შ ვ ნ ა. ხანმეტობა ახასიათებდა ქართ. სალიტერატურო ენას V-VII სს.-ში. ტერმინი „ხანმეტი“ ცნობილია გ. მ თ ა წ მ ი დ ლ ი ს დროიდან (XI ს.) და აღნიშნავს ისეთი ენით დაწერილ ტექსტს, რომელშიც **ხ** ასო (**ხან**) „მეტია“ XI საუკუნის სალიტ. ქართულის ნორმათა თვალსაზრისით (აგრეთვე დღევანდელი ენის ნორმათა თვალსაზრისითაც). „მეტი“ **ხ** გვხვდება ზმნათა ფორმებში: ა) მე-2 პირის სუბ. ნიშნად (**ხ**-ზი, **ხ**-დგა, **ხ**-იხილო), ბ) მე-3 პირის ობ. ნიშნად ირიბი მიმართებისას (**ხ**-ერქუა, **ხ**-ესმა, **ხ**-აქუს), გ) ინიან ვნებითში (**ხ**-იყო, **ხ**-იქმნების) და დ) უფროებით ხარისხში (**ხ**-უმეტეს-ი, **ხ**-უმჯობეს-ი (§ 172, გვ. 142).

ხანმეტი ტექსტები ცნობილია 1923 წლიდან და გამოცემულია აკად. ი. ჯ ა ვ ა ხ ი შ ვ ი ლ ი ს ა, პროფ. რ. ბ ლ ე ი კ ი ს ა და ჩემ მიერ.

VIII საუკუნიდან ხანმეტობა ჰაემეტობამ შეცვალა: ყველგან, სადაც უძველეს ძეგლებში „მეტი“ **ხ** იყო, ამ ხანიდან სალიტ. ენაში **ჰ** გვაქვს. ჰაემეტობამ ენაში დიდხანს ვერ გასტანა, – მალე დაიწყო **ჰ**-ს დაკარგვა ხმოვნების წინ და მისი **ს**-დ ქცევა კბილისა და ნუნისმიერი ბგერების წინ. IX ს.-ში უკვე დასრულებული ჩანს ეს ფონეტიკური ცვლილების პროცესი. დღევანდელი სალიტ. ენის სათავე აღნიშნული პრეფიქსების ხმარების საკითხში ჰაემეტი ძეგლების ენაა.

ჰ-ს **ს**-დ გადაქცევა ერთბაშად ვერ მოხდებოდა: გარდამავალი საფეხური მათ შორის უნდა ყოფილიყო ბგერა, რომლის დასაწყისი **ჰ** არის და დასასრული **ს**. მსგავსი რთული ბგერა დღესაც მოისმის აქა-იქ კილოებში (ფშაურში, კახურში, ქართლის ზოგიერთ კუთხეში). ის ზოგჯერ I X - X სს.-თა ძეგლებშიც გვხვდება და **ჰ**ს ჯგუფის სახითაა წარმოდგენილი.

217. პირის ნიშნის საპითხი ბრძანებითში. დღევანდელი სალიტერატურო ენა ვეღარ არჩევს რიგიანად, თორემ წ ე ს ი თ მე-2 პირის წართქმით ბრძანებითს (ე. ი. ისეთ ბრძანებითს, რომელსაც არ ახლავს უარყოფითი ნაწილაკები **არ** და **ნუ**), სუბიექტური ნიშანი არ უნდა, როგორც ეს წესად იყო ძველად და წესად არის ეხლაც ზოგიერთ დღევანდელ კილოში.

ძველ ქართულში თანხმოვნით დაწყებულ ზმნებში გარჩეული იყო ერთიმეორისაგან ისეთი ფორმები, როგორიცაა, მაგ., გან-**ჰ**-კუეთე (თხრობითი კილო: ვთქვათ, გუშინ) და გან-კუეთე (ბრძანებითი კილო), მო-**ჰ**-კალ (თხრ. კ.) და მო-კალ (ბრძ. კ.). ფშავში, კახეთსა და ქიზიყში, ზოგან აგრეთვე ქართლშიც დღესაც არჩევენ ასეთ ფორმებს: „გა-**ჰ**-ლეწე“ თხრობითი კილოა („შენ რომ გუშინ პური გაჰლეწე“), „გალეწე“ კი ბრძანებითი („მოდი და პური გალეწე!“) [§ 252].

დღევანდელი სალიტერატურო ენა ასეთ გარჩევას საზოგადოდ აღარ დაგიდევს. მაგრამ აქაც ეს ძველებური წესი ნაშთის სახით საყოველთაოდ შემონახულია მარტოდენ „მოვიდა“ ზმნაში, სადაც თხრობითისა და ბრძანებითის დაპირისპირებას ყველანი ვგრძნობთ: „მო-**ხ**-ვედი“ და „მოდი“. „მო-**ხ**-ვედი“ თხრობითი კილოა და ამიტომ სუბიექტური ნიშანი **ხ** საჭიროა, „მოდი“ კი წართქმ. ბრძანებითია და სუბიექტური ნიშანი არ უნდა და არც არის. ეს „მოდი“ მიღებულია „მოვედ“ ფორმისაგან **ი**-ს დართვით: მოვედი → მოედი → მოდი. „მოვედი“ (ბრძ. კ.) და „მო-**ხ**-ვედი“ (თხრ. კ.) მარტო პირის ნიშნით არიან გარჩეული ერთმანეთისაგან.

რაც შეეხება უ კ უ თ ქ მ ი თ ბ რ ძ ა ნ ე ბ ი თ ს, რომელიც აკრძალავს წარმოდგენს და რომლის ფორმას ყოველთვის ახლავს ნაწილაკი **ნუ** ან **არ**, მას პირის ნიშანი ჰქონდა ძველად და ეს ნიშანი ნაშთის სახით დღესაც შემონახულია საყოველთაოდ **ვალ – ვიდ** ზმნაში: ნუ მო-

ხ-ვალ, არ მო-**ხ**-ვიდე. სხვა ზმნებში კი პირის ნიშანი შენახულია ბევრ ცოცხალ კილოში, განსაკუთრებით კი მთის კილოებში (და აქედან ზოგჯერ ვაჟას ენაში: „ნუ დაჰბრმავდები გონებით, ნუ დასჩლუნგდები გრძნობითა“, ვაჟა, II, 129).

218. სუბიექტური ნიშანი მისამე პირისა მხოლოდით რიცხვში.

სუბიექტური ნიშანი მე-3 პირისა მხ. რიცხვში არის სუფიქსი **-ს** ან **-ა**, იშვიათად **-ო**. როდესაც ნიშნად **-ს** არის, მაშინ ყველა პირს ერთსა და იმავე მწკრივში ერთი და იგივე ფუძე აქვს: **გ-ნახავ**, **ჰ-ნახავ**, **ნახავ-ს**; **გ-ნახავდე**, **ჰ-ნახავდე**, **ნახავდე-ს**; **გ-ნახო**, **ჰ-ნახო**, **ნახო-ს**; **გ-აკეთებ**, **(ჰ)-აკეთებ**, **აკეთებ-ს**; **გ-წერ**, **ს-წერ**, **წერ-ს** და მისთ. მაგრამ, როდესაც მე-3 პირს სუბიექტურ ნიშნად **-ა** (ან **-ო**) აქვს, მაშინ ზოგჯერ ზმნა სხვა ფუძეს გვიჩვენებს, ვიდრე 1-ლსა და მე-2 პირში. მაგალითები: **გა-გ-აკეთე**, **გა-აკეთე**, **გა-აკეთ-ა**; **გ-აქე**, **-აქე**, **აქ-ო**; **გ-თქვი**, **ს-თქვი**, **თქვ-ა**; **გ-აკეთებდი**, **-აკეთებდი**, **აკეთებდ-ა**; **გ-იწერები**, **იწერები**, **იწერებ-ა** („იწერები-ს“ ფორმისაგან) და მისთ. ასე რომ მე-3 პირის ფორმა მთლიანად მაინც განსხვავებულია 1-ლისა და მე-2 პირის ფორმათაგან.

შ ე ნ ი შ ვ ნ ა. პირის ა ნიშანში არ უნდა ავრიოთ **ა**, რომელიც **არს** ზმნის შემოკლებისაგანაა წარმომდგარი: **მებაღე-ა**, **სტუდენტი-ა**, **კარგი-ა** (მდრ. § 233, შნშ.).

219. სუბიექტური ნიშანი მისამე პირისა მრავლობით რიცხვში. მე-3

პირის სუბ. ნიშნად მრავლობით რიცხვში რამდენიმე სუფიქსია: **-ენ**, **-ან**, **-ნ**, **-ნენ**, **-ეს**; მაგალითები:

1. **-ენ**: **აკეთებ-ენ**, **ათბობ-ენ**; **აკეთებდ-ენ**, **ათბობდ-ენ**. რადგანაც ეს სუფიქსი ხმოვნით იწყება, ამიტომ იგი ზოგჯერ ფუძის შეკუმშვას იწვევს აწმყო-მყოფადში: **მაღავ-ს**, მაგრამ: **მაღვ-ენ**, **ხატავ-ს**, მაგრამ: **ხატვ-ენ**, **კლავ-ს**, მაგრამ: **კლვ-ენ**, **დაარტყამ-ს**, მაგრამ: **დაარტყმ-ენ** და მისთ. (§ 31).

შ ე ნ ი შ ვ ნ ა. **ენ** დაბოლოება ხან მთლიანად პირის ნიშანს წარმოადგენს მრ. რიცხვში და დაუშლელია (ასეთი დაპირისპირებით: **ხატავ-ს** – **ხატვ-ენ**), ხანაც დაიშლება: **ე + ნ**. ამათგან პირის ნიშანი მარტო **ნ** იქნება (ასეთი დაპირისპირებით: **ხატავდე-ს** – **ხატავდე-ნ**).

2. **-ან** სუფიქსი გვხვდება ყოველთვის, როცა ზმნის ბოლოში თემის ნიშნად ან მწკრივის ნიშნად ი აქვს: **ჭრი-ან**, **ჭყივი-ან**, **გარბი-ან**, **იცი-ან**, **გააგონი-ან** („შაუთვალი-ან ქალასა, გააგონი-ან რძალასა“, ანდაზა), **აკადრი-ან** („ავი არ მაკადრი-ან, კარგი არ მაღირსი-ან“, ანდ.), **ივინი-ან**, **თხრი-ან** და მისთ. მაგრამ ზოგიერთი ზმნა („საშუალი“ გვარისა), რომლებიც მას დაირთავს, კიდეც სხვა თავისებურებასაც გვიჩვენებს: **-ან** დაბოლოების წინ თავს იჩენს ხოლმე **-ან**, რაც ნათლად ჩანს მხოლოდობითისა და მრავლობითი ფორმების დაპირისპირებისაგან: **დგა-ს** – **დგ-ან-ან**, **წევ-ს** – **წვ-ან-ან**, **ჰგავ-ს** – **ჰგვ-ან-ან**, **ჰყავ-ს** – **ჰყვ-ან-ან**. ლ. კ ი კ ნ ა მ ი ს ახსნის თანახმად, პირველი **ან** არის თემის ნიშანი, რომელიც გარკვეულ შემთხვევებშია შემონახული.

შ ე ნ ი შ ვ ნ ა. ზოგიერთ შემთხვევაში **ან** დაბოლოება წარმოშობილია **არიან** ზმნისაგან, რომელშიც უკვე არის პირის ნიშანი (**არი-ან**): ყოფილ **არიან** → ყოფილ-**ან**, შობილ **არიან** → შობილ-**ან**.

3. **-ნ** გვხვდება II კავშირებითში: **გააკეთო-ნ**, **ქნა-ნ**, **დაიხოცნე-ნ** (უკანასკნელი ამჟამად

სალიტერატურო ენაში იშვიათი ფორმა).

4. **-ნენ** იმდენად შეიძლება მთლიანად ჩაითვალოს მრავლობითი რიცხვის მე-3 პირის სუბიექტურ ნიშნად, რამდენადაც შიგ შემავალი პირველი **ნ** ვისამე ენაში მხოლოდ მე-3 პირში გვხვდება და იმავე რიცხვის 1-ლისა და მე-2 პირის ფორმებში კი – არა: წავიდ-**ნენ** (ამათთან შეპირისპირებით: წა-ვედით, წა-ხვედით, წა-ვიდ-**ნენ**), იყვ-**ნენ** (ასეთი შეპირისპირებით ერთი კაცის ენაში ან ერთ კილოში: ვიყავით, იყავით, იყვ-**ნენ**), წაეკიდ-**ნენ** (ასეთი შეპირისპირებით: წავეკიდეთ, წაეკიდეთ, წაეკიდ-**ნენ**); თორემ, თუ **ნ** ვისამე ენაში 1-ლისა და მე-2 პირის ფორმებშიც შედის (ამ შემთხვევაში მას წინ კიდევ **ე** ექნება), მაშინ იგი პირის ნიშანს აღარ განეკუთვნება, მაგ., ამ შემთხვევაში: ვიყვ-**ენ**-ით, იყვ-**ენ**-ით, -იყვ-**ნ**-ენ; წავეკიდ-**ენ**-ით, წაეკიდ-**ენ**-ით, წაეკიდ-**ნ**-ენ. მაშასადამე, აქ მე-3 სუბიექტური პირის ნიშნად მარტოოდენ **-ენ** უნდა ვიგულოთ, რომელიც სულ ბოლოს არის (იყვ-**ენ**, წაეკიდ-**ენ**).

5. **-ეს** სუფიქსი ძველად ფართოდ იყო გამოყენებული. იგი თანაბრად იხმარებოდა წყვეტილშიცა და უწყვეტელშიც, როგორც გარდამავალს, ისე გარდაუვალ ზმნებში. თანამედროვე სალიტერატურო ენაში კი **ეს** დაბოლოება გარდამავალ ზმნებს შეჰრჩათ (ან კიდევ გარდამავალთაგან გამოსულ გარდაუვალ ზმნებს ცელქობს – იცელქებს ტიპისას) და ისიც მარტოოდენ წყვეტილში: გააკეთ-**ეს**, დააგ-**ეს**, გაათბ-**ეს**, დაიბარ-**ეს**, იცელქ-**ეს** და მისთ., ხოლო მისი ადგილი (**ნ**)**ენ** დაბოლოებამ დაიჭირა წყვეტილში გარდაუვალ ზმნებში (საშუალსა და ვნებითში), უწყვეტელში კი საზოგადოდ ყოველგვარ ზმნაში (გარდამავალშიცა და გარდაუვალშიც): იყვ-(**ნ**)-**ენ**, გაემართ-(**ნ**)-**ენ**, აკეთებდ-(**ნ**)-**ენ**, წერდ-(**ნ**)-**ენ**, აშენებდ-(**ნ**)-**ენ** და მისთ. (§ 506).

შ ე ნ ი შ ვ ნ ა. მე-3 პირის სუბ. ნიშანთა შესახებ დამატებით მწკრივთა წარმოების მიმოხილვისასაც გვექნება საუბარი.

220. სუბიექტურ ნიშანთა ცხრილი. რაც ზემოთ ითქვა სუბ. ნიშანთა შესახებ რიცხვითურთ, შეგვიძლია თვალსაჩინო გავხადოთ შემდეგი ცხრილის საშუალებით:

მხოლ. რ.	მრავლ. რ.
1. ვ ———	ვ ——— თ
2. ჰ, —, ს —	ჰ, —, ს ——— თ
3. ——— ს, ა, ო	——— ენ (ნენ), ან, ნ, ეს

221. ორმაგი გამოხატვა სუბიექტური პირისა. დღევანდელ ქართულში არის შემთხვევები სუბიექტური პირის ორმაგად აღნიშვნისა, რაც მეშველი ზმნის ხმარებასთან არის დაკავშირებული. აქ ვარჩევთ ორგვარ შემთხვევას:

1. რთული ზმნის პირველი ნაწილი ძველადაც პირიანი ფორმა იყო, მაგრამ მას ახალ ქართულში დასჭირდა სხვა ზმნის მიშველება. რაკი პირის ნიშანი თავ ზმნასაც ჰქონდა და დღევანდლამდე შემოჰრჩა, ხოლო მეშველ ზმნას კიდევ თავისი მოჰყვა, ამიტომ ერთ რთულ ფორმაში ორი ნიშანი მივიღეთ პირისა. ოღონდ ასეთი მოვლენა შეიძლება ახასიათებდეს მარტოოდენ გარდაუვალ ზმნას (საშუალთაგან ზოგიერთს, სტატიკურ ვნებითთაგან ყველას), ისიც აწმყოში და მხოლოდ 1-ლსა და მე-2 პირში. მაგ., ძველად იყო: ვ-ზი, ჰ-ზი, ზი-ს, ეხლა კი 1-ლსა და მე-2 პირში (ქვემოთ, მეორე პუნქტში მოყვანილი ზმნების ანალოგიით) ვარ და ხარ უნდა დავურთოთ, მესამე კი ძველებურადვე მარტივი ფორმა დარჩა: ვზი-ვარ, ჰზი-ხარ, ზი-ს;

ვუყვარ-ვარ, უყვარ-ხარ, უყვარ-ს; ვსძულ-ვართ, სძულ-ხართ, სძულ-ან; ვაგდი-ვარ, აგდი-ხარ, აგდი-ა და მისთ. მეშველი ზმნა საჭირო არ არის აღნიშნულ ზმნათა სხვა მწკრივებში: ვუყვარდი, ვსძულდი; ვუყვარდე, ვსძულდე; ვეგდე, ვეგდო, ვეგდეები და მისთ.

2. რთული ზმნის პირველი ნაწილი (თავი ზმნა) ძველად უპირო ზმნა იყო და პირი (და აგრეთვე რიცხვიც) მეშველი ზმნის შემწეობით იყო ხოლმე აღნიშნული: ყოფილ ვარ, ყოფილ ხარ, ყოფილ არს, ყოფილ ვართ, ყოფილ ხართ, ყოფილ არიან; ყოფილ ვიყავ, ყოფილ იყავ, ყოფილ იყო... შემდეგ თავი ზმნისა და მეშველი ზმნის ფორმები გაერთიანდა, მაგრამ გაერთიანებას პირის ნიშნების გაჩენა მოჰყვა თავ ზმნაში 1-ლისა და მე-2 პირის ფორმებში (ზემოთ, პირველ პუნქტში განხილული ჯგუფის ზმნათა ანალოგიით), მე-3 პირში კი მეშველი ზმნა შეიკვეცა: **არს** ფორმისაგან მივიღეთ **-ა**, **არიან** ფორმისაგან კი **-ან**; **ვყოფილ-ვარ**, **(3)ყოფილ-ხარ**, **ყოფილ-ა**; **ვყოფილ-ვართ**, **(3)ყოფილ-ხართ**, **ყოფილ-ან**; **ვშობილ-ვარ**, **შობილ-ა** და შემდგომი. ამგვარად, უპირო ნაწილმა პირის ნიშანი მიიღო და იმ შემთხვევაში, როცა მეშველად „ვიყავ“ ფორმა უნდა იყოს გამოყენებული, მეშველ ზმნას სრულიადაც ართმევს თავის პირის ნიშანს: **ვყოფილ-ვარ**, მაგრამ უკვე ამის გვერდით იხმარება **ვყოფილიყავ** (ყოფილ-ვიყავ-ისაგან). ამ წართმევას ხელი იმან შეუწყო, რომ მეორე პირის ფორმაში მეშველ ზმნას ისედაც არ ჰქონდა პირის ნიშანი, რადგანაც ხმოვნის წინ იგი კაი ხანია დაკარგული იყო: ვიყავ, იყავ [(3)იყავ-ისაგან]. ამიტომ პირის ნიშნის ხმარება თავი ზმნის წინ განზოგადებულ იქნა და მე-2-შიც გადავიდა: **ვყოფილიყავ**, **(3)ყოფილიყავ**, **ყოფილიყო**; მაგ., „მთელმა სოფელმა იცის, რომ ქურდი არა ვარ და ცხო, საცა გინდა **ვყოფილიყავ**, თქვენ რაი?“ (ყაზ., „მამის მკვლეელი“); „იქნება ეხლა მე **ვყოფილიყავ** რიგიანი მუშა კაცი, ცოლ-შვილი გარს შემორტყმული მყოლოდა. რომ მოვმკვდარიყავ კიდეც, დამტირებელი მეყოლებოდა“ (ჭავ., „გლახის ნაამბობი“).

როდესაც 1-ლი და მე-2 სუბიექტური პირი ორმაგადაა გამოხატული, მაშინ I პირის ნიშანი რთული ფორმის ორსავე ნაწილშია: ჩამო-ვ-მდნარ-ვ-არ, და-ვ-რჩენილ-ვ-არ, ვ-ზი-ვ-არ, მო-ვ-სულ-ვ-არ და მისთანანი; პირველი მათგანი ჩვეულებრივ იკარგება უ-ს წინ: „არაფერს და-უძლევევარ“ (ჭავ., „კაცია-ად.“), მაგრამ შეიძლება შენახულ იქნეს ორთოგრაფიულად: „ეგრე გა-ვ-უჩენივარ“ (ჭავ., „გლახის ნაამბობი“).

მე-2 პირში თავი ზმნის პირის ნიშანი ცვალებადია: **ჰ**, **—**, **ს** (მომდევნო ბგერასთან შეხამებით), მეშველში კი მუდმივ **ხ** არის: **ჰ-ზი-ხ-არ**, **ს-დგა-ხ-არ**, **უყვარ-ხ-არ** და მისთ.

ობიექტური პირი

222. ზომბადი. სუბიექტური ნიშნებისაგან განსხვავებით ობიექტური ნიშნები ქართულ ზმნას მხოლოდ თავში აქვს. ბოლოში შეიძლება მარტოოდენ მრავლობითის ნიშანი ჰქონდეს მასაც, თორემ პირის ნიშანი ობიექტურ პირს ყველას წინ მოუდის: პირველსაც, მეორესაც, მესამესაც (რამდენადაც უკანასკნელს იგი მოეპოვება).

საზოგადოდ უნდა შევნიშნოთ, რომ ქართულში არ არსებობს არც ერთი ფორმა ზმნისა, რომ შიგ ობიექტური ნიშანი იყოს და ამასთანავე ერთად სუბიექტის პირიც არ იყოს გამოხატული. სხვანაირად რომ ვთქვათ, თუ ფორმაში ობიექტური პირია გამოხატული, აღნიშნულია აგრეთვე (თუ რეალურად არა, ფორმალურად მაინც) სუბიექტური პირიც, ურომლისოდაც საზოგადოდ ქართული ზმნის ფორმა წარმოუდგენელია (შდრ. §§ 234, 235, 236).

რაკი 1-ლსა და მე-2 პირს სუბიექტური ნიშნები წინ მოუდის (§§ 215, 216), ხოლო

ობიექტურ პირებსაც ყველას წინ აქვს პირის ნიშანი, ამიტომ იმ ფორმებში, სადაც ე რ თ ი მ ხ რ ი თ სუბიექტად 1-ლი პირია, ობიექტად კი მე-2 ან მე-3, მ ე ო რ ე მ ხ რ ი თ კი სუბიექტად მე-2 პირია, ობიექტად კი 1-ლი ან მე-3, შეხვედრა ხდება სხვადასხვანაირი პირის ნიშნებისა, რასაც შედეგად ზოგიერთი ცვლილება მოსდევს (ამაზე შემდეგ გვექნება საუბარი, § 229), მაგრამ ასეთ შეხვედრას ადგილი არა აქვს მაშინ, როცა სუბიექტად მე-3 პირია, რადგანაც მე-3 სუბ. პირს ნიშნები ორსავე რიცხვში ბოლოს მოუდის. ამიტომ ობიექტური ნიშნების ვითარების გამოსარკვევად სჯობს ასეთ ფორმებს მივმართოთ.

ობიექტური პირების გამოხატვისას რიცხობრივი გარჩევა ხან ხერხდება, ხან კი – არა. ამიტომ ჯერ ამაზე შევჩერდეთ მოკლედ.

223. რიცხვი ობიექტური პირისა. ახალ სალიტერატურო ქართულში რომელიმე ობიექტური პირის მრ. რიცხვის ფორმა ამავე პირის მხ. რიცხვის ფორმისაგან საყოველთაოდ გარჩეულია მარტო 1-ლ პირში, მე-2-სა და მე-3 პირში კი ხან გარჩეულია, ხან კი – არა, იმისდა მიხედვით, ძველი წარმოება კვლავ ძალაშია, თუ ახალმა გაიკაფა გზა საბოლოოდ. გარჩევა ხდება -თ სუფიქსის საშუალებით, რომელიც ბოლოს დაერთვის ხოლმე. გარჩევა ახალმა ქართულმა შეიმუშავა, ძველად კი 1-ლი და მე-2 ობ. პირი ან სრულებით არ იყო რიცხვის მიხედვით გარჩეული, ან თუ იყო, სხვანაირად, და არა -თ-ს საშუალებით.

შ ე ნ ი შ ვ ნ ა 1. როცა ფორმაში პირდაპირი მიმართება იგულისხმებოდა, მრ.-ის ფორმა მხ.-ისაგან ძველად ენ აფიქსის საშუალებით იყო გარჩეული II სერიის ფორმებში: დაგწერე (მე შენ) და დაგწერ-ენ (მე თქვენ), დავწერე (მე იგი) და დავწერ-ენ (მე იგინი), დაგწერა (მან შენ) და დაგწერ-ნ-ა (მან თქვენ), დაწერა (მან იგი) და დაწერ-ნ-ა (მან იგინი), დაგწერეთ (ჩვენ შენ) და დაგწერ-ენ-(ი)-თ (ჩვენ თქვენ), დავწერეთ (ჩვენ იგი) და დავწერ-ენ-(ი)თ (ჩვენ იგინი), დაგწერეს (მათ შენ) და დაგწერ-ნ-ეს (მათ თქვენ) და მისთ. ზოგ ზმნაში ენ აფიქსის დართვა უფრო ნათლად ჩანს: სიტყუად ვთქუ, მაგრამ სიტყუანი ვთქუ-ენ.

შ ე ნ ი შ ვ ნ ა 2. როდესაც მიმართება ირიბი იყო, მაშინ გარჩევა რიცხვის მიხედვით შეიძლება არ მომხდარიყო 1-ლ პირშიც კი; მაგ.: დამიწერა (მე ან ჩვენ), დაგიწერა (შენ ან თქვენ), დაუწერა (მას ან მათ); მინდა (მე ან ჩვენ), გინდა (შენ ან თქვენ), უნდა (მას ან მათ) და მისთ. ამჟამად კი „დამიწერა“ მარტოდენ მხოლოდობით რიცხვს განეკუთვნება, მრავლობითში კი „დაგვიწერა“ ითქმის, რაც ძველდაც იხმარებოდა (მაშინდელი ორთოგრაფიით: დაგვწერა).

რიცხობრივი გარჩევა ობიექტური პირებისა უფრო ადვილად ხერხდება, თუ ფორმა ხმოვნით თავდება; ეს ფორმა მხოლოდობითისთვის არის გამოყენებული, ხოლო მრავლობითისთვის თ დაერთვის ბოლოში: გინდა – გინდა-თ, დაუწერია – დაუწერია-თ, ჰგონია – ჰგონია-თ, გაგიჯავრდება – გაგიჯავრდება-თ, მოგიტანა – მოგიტანა-თ, გეტყვი – გეტყვი-თ, მოგერეოდე – მოგერეოდე-თ, შეგატყო – შეგატყო-თ და მისთ. მაგრამ, თუ ფორმას ბოლოში თანხმოვანი აქვს, მაშინ ზედ კიდევ -თ-ს დართვა შეიძლება აღარ მოხდეს და ობ. პირის მხოლოდობით-მრავლობითობა აღარ იქნეს გარჩეული: სწერს (მას, მათ), გწერ (შენ, თქვენ), გწერენ (შენ, თქვენ), მოგწეროს (შენ, თქვენ), მისწეროს (მას, მათ), მოგწერეს (შენ, თქვენ), მისწერეს (მას, მათ), მოგწერონ (შენ, თქვენ), მისწერონ (მას, მათ). სხვათა შორის, ასეთი ამბავია მუდმივ, როცა სუბიექტად პირველი პირია მრ. რიცხვისა და თ ისედაც არის ბოლოში: მოგწერეთ (ჩვენ შენ, ჩვენ თქვენ), მოგწეროთ (ჩვენ შენ, ჩვენ თქვენ) და მისთ. მაგრამ

დღევანდელ ენაში ტენდენციაა, გამოხატულ იქნეს ობიექტის რიცხვი, და ამიტომ **თ-ს** დართვაც თანდათან ჩვეულებრივი ხდება: დაგიმაღავ (შენ) – დაგიმაღავ-**თ** (თქვენ), გაგატარებ (შენ) – გაგატარებ-**თ** (თქვენ), გცემ (შენ) – გცემ-**თ** (თქვენ), დაგიმაღავს (შენ) – დაგიმაღავს-**თ** (თქვენ), გეტყვის (შენ) – გეტყვის-**თ** (თქვენ), მოგიტანოს (შენ) – მოგიტანოს-**თ** (თქვენ), გაქვს (შენ) – გაქვს-**თ** (თქვენ), გეტყვიან (შენ) – გეტყვიან-**თ** (თქვენ) და მისთ.

თ-ს დართვისას სუბიექტური ნიშანი მე-3 პირისა მხ. რიცხვში **-ს** ხშირად იკარგება კიდეც (§ 28,4): აქვ-**ს**: აქვ-**ს-თ** → აქვ-**(ს)-თ** → აქვ-**თ**; მოგიტან-**ს**: მოგიტან-**(ს)-თ** → მოგიტან-**თ**; დაგიწერ-**ს**: დაგიწერ-**(ს)-თ** → დაგიწერ-**თ**. ამის გამო ობიექტური პირების გარჩევა (გარეგნულად მაინც) **თ-ს** დართვა-დაურთველობაზე კი არ არის დამყარებული, არამედ პირის ნიშნისა და მრ. რიცხვის ნიშნის შენაცვლებაზე. **ს-ს** დაკარგვის შემდეგ მიღებული ფორმა ზოგჯერ შეიძლება არეულ იქნეს სხვა ფორმებში: მაგ., „მოგიტანთ“ შეიძლება ოთხნაირად გავიგოთ: 1) ჩვენ შენ, 2) ჩვენ თქვენ, 3) მე თქვენ, 4) ის თქვენ. უკანასკნელ შემთხვევაში „მოგიტანთ“ მიღებულია ამ ფორმისაგან: მოგიტანს-**თ**. როცა რიცხობრივი გარჩევა ობიექტისა არ ხერხდება, მაშინ იმ ფორმებთან ასოციაციით, რომლებშიც ასეთი გარჩევა ხდება, ვამბობთ, რომ მხოლოდობისა და მრავლობითის ზიარი ფორმა აქვსო. მაგალითად: **მ-ი**ყვარს და **გვ-ი**ყვარს არჩევენ რიცხვს, აგრეთვე **გ-ინ**და და **გ-ინ**და-**თ**. ამიტომ, როცა გვაქვს „მო-გ-იტანეს“, რომელსაც თანაბრად ეწყობა მე-2 პირის ნაცვალსახელები „შენ“ და „თქვენ“ (მოგიტანეს შენ, მოგიტანეს თქვენ), ვამბობთ, რომ იგი ზიარი ფორმაა რიცხვის მიხედვით. არსებითად კი ობიექტური პირისთვის ურიცხო ფორმაა.

შ ე ნ ი შ ვ ნ ა 1. როგორც ძველი ქართულიდან ჩანს, **თ** თავდაპირველად აღნიშნავდა მხოლოდ სუბ. პირების მრავლობითობას, ისიც მხოლოდ 1-ლსა და მე-2 პირში (მის პარალელს ამ შემთხვევაში სვანური **დ** წარმოადგენს). მაგრამ შემდეგ ის ორი ობიექტური პირის მრავლობითობის აღსანიშნავადაც იქნა გამოყენებული: ირიბისთვის მე-2-სა და მე-3 პირში (გინდა-**თ**, უნდა-**თ**), პირდაპირისთვის კი – მართლ მე-2 პირში: „დაგლახტოს-**თ** და დაგაშამათოს-**თ** იმ გმირმა კოპალამ!“ (ვაჟა, «მოკვეთილი»), „კარგი იქნება, თქვენც რო ეგრე ლეკებმა დაგიჭირონ-**თ** და წაგასხა-**თ**“ (= წაგასხან-**თ**, ვაჟა, «დარეჯანი»).

შ ე ნ ი შ ვ ნ ა 2. საყურადღებოა, რომ ეგევ **თ** (ეგებ „თქვენ“ სიტყვის გავლენითაც) ზმნებიდან სხვა მეტყველების ნაწილებშიც გადავიდა და დაერთო სიტყვას, რომელიც მრავლისადმია მიმართული: გამარჯობა-**თ!** სადამო მშვიდობისა-**თ!** („სადამო მშვიდობისათო, სთქვა ბიძაჩემმა“, ვაჟა, «მოგონება», V, 67,3); „არიქა-**თ** (ვ)უშველოთო“ (იქვე, 233,23; 247,16); „არიქა-**თ** დათვიო“ (იქვე, 247,36); „მშვიდობიანობას ეცადეთ, თქვენი ჭირიმე-**თ**, მშვიდობიანობას“ (ყაზ., «ელგ.»), „თქვენი ჭირიმე-**თ**“ (ვაჟა, «შთაბეჭდილებანი», V, 25,27; «მოკვეთილი», V, 394,27); „აბა-**თ**, თქვენი ჭირიმე-**თ**“ (ib. 395,32); „აჰა-**თ**, წაიღეთ, საწყლებო“ («წისქვილი», V, 111, 8); „აბა-**თ**, აჰა-**თ**, ბაღლებო“ (184,30); „კარგია-**თ-ღა**, გაჰხედეთ იმ ქალსა, მშიერი იქნების“ (ყაზ., «ელგ.»); „ვაჟო-**თ**“ (ვაჟა, «სცენა მთაში», 366,1); „რას დასდით, რას დაემებთ, ბიჭო-**თ**, და შინ არ სხედხართ კერაჩია?“ (ვაჟა, «საშობაო მოთხრ.», V, 167,4).

224. ობიექტური ნიშანი პირველი პირისა. 1-ლი პირის ობიექტური ნიშანი ზმნაში მუდმივ ერთისა და იმავე სახისაა. აქ არავითარი მნიშვნელობა არა აქვს იმას, პირდაპირია მიმართება, თუ ირიბი (ე. ი. პირდაპირ-ობიექტურია 1-ლი პირი თუ ირიბ-ობიექტური). გარჩევა მხოლოდ რიცხვის მიხედვით ხდება: მხოლოდობითია ყოველთვის **მ**,

მრავლობითში კი – ყოველთვის **გვ**. რაკი, მაშასადამე მხოლოდობითსა და მრავლობითს თავ-თავისი ნიშანი აქვს, ამიტომ მრავლობითში საჭირო აღარ არის კიდევ დამატებით რაიმე ნიშანი; საკმარისია, რომ მხოლოდობითის ფორმა შეიცვალოს ისე, რომ **მ**-ს ადგილას **გვ** ჩაისვას, და მრავლობითის ფორმა მზად იქნება. მაგალითები:

მ ხ ო ლ ო ბ ი თ ი: **მ**-კლავს, **მ**-ჭამს, **მ**-აქებს, **მ**-ათბობს, **მ**-ყავს, **მ**-ძულს, **მ**-ცემს, **მ**-ჭირს, **მ**-ახსოვს, **მ**-იყვარს, **მ**-ეუბნება, **გა-მ**-ლანძღა, **და-მ**-ათრო, **გა-მ**-იყოს, **შე-მ**-ინახა, **მო-მ**-იტანა და მისთ.

მ რ ა ვ ლ ო ბ ი თ ი: **გვ**-კლავს, **გვ**-ჭამს, **გვ**-აქებს, **გვ**-ათბობს, **გვ**-ყავს, **გვ**-ძულს, **გვ**-ცემს, **გვ**-ჭირს, **გვ**-ახსოვს, **გვ**-იყვარს, **გვ**-ეუბნება, **გა-გვ**-ლანძღა, **და-გვ**-ათრო, **გა-გვ**-იყოს, **შე-გვ**-ინახა, **მო-გვ**-იტანა და მისთ.

შ ე ნ ი შ ვ ნ ა. ობიექტურ პირებში ამჟამად არ არის ე.წ. ინკლუზიურ-ექსკლუზიური ფორმების გარჩევა (§ 209), ხოლო სვანურის ზოგი კილო (მაგ., ბალსხემოური) ამას დღესაც არჩევს: მაგ., ქართ. „გვამზადებს“ სვანურად იქნება გუამზარე ან ნამზარე. ამათგან **გუ**-ამზარე ი ნ კ ლ უ ზ ი უ რ ი ფორმაა (გვამზადებს მე და შენ, მე და თქვენ), **ნ**-ამზარე ე ქ ს კ ლ უ ზ ი უ რ ი ა (გვამზადებს მე და მას, მე და მათ). ძველ ქართულში ინკლუზიურ-ექსკლუზიური ფორმების ნაშთი სწორედ ობიექტურ პირებშია შემონახული, როგორც ეს პირველად აღვნიშნე «ქართ. ზმნის საქცევის» ფრანგ. რეზუმეში (ტ.უ.მ., VI, 1926, გვ. 335, შნშ. 1).

225. ობიექტური ნიშანი მეორე პირისა. მე-2 პირის ობიექტური ნიშანიც მუდმივ ერთია: ეს არის **გ**, რომელიც თანაბრად იხმარება როგორც პირდაპირ-ობიექტური პირისთვის, ისე ირიბ-ობიექტურისთვის ორსავე რიცხვში.

რაკი მრავლობითობის აღსანიშნავად **თ** შეიძლება დართულ იქნეს ბოლოს და შეიძლება არა, ამიტომ ამის მიხედვით გვაქვს რიცხოვრივად გარჩეული ფორმა (რიცხვიანი) ან რიცხოვრივად გაურჩეველი (ურიცხო); მაგალითები:

რ ი ც ხ ვ ი ა ნ ი (განსხვავებული) ფორმებია: **გ**-ეტყვის (შენ) – **გ**-ეტყვი(ს)-**თ** (თქვენ), **გ**-აქვს (შენ) – **გ**-აქვს(ს)-**თ** (თქვენ), **გ**-იყვარს (შენ) – **გ**-იყვარ(ს)-**თ** (თქვენ), **და-გ**-იწერია (შენ) – **და-გ**-იწერია-**თ** (თქვენ), **გ**-ინდა (შენ) – **გ**-ინდა-**თ** (თქვენ) და მისთ.

უ რ ი ც ხ ო (ზიარი) ფორმებია: **და-გ**-ჭირს (შენ, თქვენ), **მო-გ**-იტანს (შენ, თქვენ), **და-გ**-ჭირან (შენ, თქვენ), **მო-გ**-იტანენ (შენ, თქვენ), **და-გ**-იწერონ (შენ, თქვენ) და მისთ.

226. ობიექტური ნიშანი მესამე პირისა პირდაპირი მიმართებისას. როგორც აღნიშნული იყო (§ 212), მესამე ობიექტური პირისთვის მნიშვნელობა აქვს იმას, თუ როგორია მიმართება: პირდაპირი თუ ირიბი.

მე-3 პირდაპირ-ობიექტურ პირს საკუთარი ნიშანი არა აქვს არც მხოლოდობითში და არც მრავლობითში. ამის გამო არც გარჩევაა ფორმებისა ობიექტის რიცხვის მიხედვით, ე. ი. ზმნას ერთი და იგივე ფორმა აქვს მაშინაც, როცა ობიექტი მხ. რიცხვშია, და მაშინაც, როცა იგი მრავლობითშია; ფორმები: კლავს, ხატავს, მაღავს, ტეხს, თხრის, აკეთებს, ათბობს და მისთანა ერთ ობიექტზედაც ითქმის და ბევრზედაც: კლავს მას – კლავს მათ, ხატავს მას – ხატავს მათ, დაწვა სახლი – დაწვა სახლები, ამოთხარა ორმო – ამოთხარა ორმოები, გააკეთა საქმე – გააკეთა საქმეები და მისთ.

შ ე ნ ი შ ვ ნ ა. ძველად გარჩევა იყო მრავლობითი რიცხვისა იმ შემთხვევაში, თუ ობიექტი წარიან მრავლობითში იყო ნახმარი; მაგალითი:

„თვალთა ჯელი უკუივლო, ცხელ-ნ-ი ცრემლ-ნ-ი მოიწურ-ნ-ა,
ჯმალ-კაპარჭი მოიმაგრა, მკლავ-ნ-ი გაიმამაცურ-ნ-ა“ („ვეფხ.“, 93).

აქ რომ „ცრემლი“ და „მკლავი“ მხ. რიცხვში მდგარიყო, ხოლო „ჯელი“ და „ჯმალ-კაპარჭი“, პირიქით, ნარიან მრ.-ში, იგივე ადგილი ასე შეიცვლებოდა:

„თვალთა ჯელ-ნ-ი უკუივლ-ნ-ა, ცხელი ცრემლი მოიწურა,
ჯმალ-კაპარჭ-ნ-ი მოიმაგრ-ნ-ა, მკლავი გაიმამაცურა“.

იგივე იქნებოდა, რომ „მკლავი“ და „ცრემლი“ მხოლოდითის ნაცვლად ებ'იან მრავლობითში მდგარიყო, მაგრამ მაშინ მარცვალთა რაოდენობა გადიდდებოდა და ლექსი დაირღვეოდა [ცხელი ცრემლები მოიწურა... მკლავები გაიმამაცურა].

ახალ ქართულში რიცხობრივი განსხვავება აღარ არის, თუ არ მივიღებთ მხედველობაში ზოგიერთ მთის კილოს და იქედან გამოსული მწერლების ენას და იქაური ხალხური სიტყვიერების ნიმუშებს. მაგალითები ვაჟადან:

„გრგვინვით ჩამოვლ-ნ-ეს ჭალანი“ („კოპალა“),
„შვიდი გავზარდე ვაჟკაცი, თითო ლომისა დარია;
შვიდივ გამიწყდა ერთ დღესა, მამაც იმათთან მკვდარია.
ხომარის გორზედ დავმარხ-ენ, თავზე დასტირის ქარია“ („ბახტრ.“).

მაგალითები ხალხური პოეზიიდან:

„ზოგნი ჭრ-ნ-ა, ზოგნი ჩაკაფ-ნ-ა, ზოგნი წაუვლენ ჭირითა.
გადაუშალ-ნ-ა ქოჩორნი, გადაპოხილნი ტვინითა.
ბალათერაის დედამა თმანი დაიჭრ-ნ-ა ძირითა“ („ხალხ. პოეზია“, I, 29).

227. ობიექტური ნიშანი მესამე პირისა ირიბი მიმართებისას. მე-3 ირიბ-ობიექტური პირის ნიშანი არის **ჰ**, რომელიც მომდევნო ბგერას უნდა შეეხამოს. ამ შეხამებისას იგი შეიძლება სრულიადაც დაიკარგოს (ხმოვნების წინ აუცილებლად, ჩვეულებრივ აგრეთვე სპირანტების წინაც) ან შეიცვალოს **ს**-დ კბილისა და ნუნისმიერი ბგერების წინ (**ჭ ჯ ჩ წ ძ ც ტ დ თ**). მაშასადამე, მესამე ირიბ-ობიექტური პირის ნიშანი იგივე ყოფილა, რაც მეორე პირის სუბიექტური ნიშანი, და ფონეტიკური ვითარებაც იგივე ჰქონია ერთისა და იმავე ბგერის გავლენით. ამიტომ აქაც შეგვიძლია ვთქვათ: მე-3 ირიბ-ობიექტური პირის ნიშანი არის **ჰ** ან მისი ბგერინაცვალიო.

რიცხვის მიხედვით ფორმა შეიძლება იყოს ზიარი, ანუ გაურჩეველი, ე.ი. თანაბრად შეეხებოდეს ობიექტს ორსავე რიცხვში, და შეიძლება აგრეთვე განსხვავებულიც, ანუ თავ-თავისი მხ.-სა და მრ.-ში. ზიარი ფორმები ჩვეულებრივია გარდამავალ ზმნებში, თავ-თავისი კი – გარდაუვალებში. მაგალითები:

ა) მესამე ირიბ-ობიექტური პირის ნიშანია **ჰ** (ძირითადი სახე): **ჰ**-ღვიძავს, **ჰ**-ყავდა, **ჰ**-ყოფნის, **ჰ**-პარავს, **მი-ჰ**-გვარა, **მო-ჰ**-კვეთეს, **მი-ჰ**-ვარდნია, **მო-ჰ**-კვდომია და მისთ. ამათგან „ჰპარავს“, „მიჰგვარა“ და „მოჰკვეთეს“ თანაბრად ითქმის ორსავე რიცხვზე: **ჰ**პარავს მას – **ჰ**პარავს მათ, **მი**ჰგვარა მას – **მი**ჰგვარა მათ, **მო**ჰკვეთეს მას – **მო**ჰკვეთეს მათ. დანარჩენები კი შეიძლება გადაკეთებულ იქნეს მრავლ. რიცხვის ფორმად: **ჰ**ღვიძავ(ს)-**თ**, **ჰ**ყოფნი(ს)-**თ**, **მი**ჰვარდნია-**თ**, **მო**ჰკვდომია-**თ** და მისთ.

ბ) მესამე ირიბ-ობიექტური პირის ნიშანი აღარაფერია, რადგანაც **ჰ** დაკარგულია.

აღვადგინოთ ეს დაკარგული **ჰ** ფორმები: **(ჰ)**-ახსოვს, **(ჰ)**-აქვს, და-**(ჰ)**-აწერა, **(ჰ)**-უყვარს, **(ჰ)**-უწერს, მო-**(ჰ)**-უკლა, **(ჰ)**-ესმის, **(ჰ)**-ებრძოდა, შე-**(ჰ)**-ეწია და მისთ.

გ) მესამე ირიბ-ობიექტური პირის ნიშანია **ს**, წარმომდგარი **ჰ**-საგან; მაგალ.: **ს**-ძულს, **ს**-ძინავს, **ს**-ცემს, **ს**-ტაცებს, შე-**ს**-წუხებია, და-**ს**-ჭირებია, გა-**ს**-თეთრებია და მისთ.

შ ე ნ ი შ ვ ნ ა 1. არ უნდა ავრიოთ, პირდაპირი მიმართების დროს მე-3 პირდაპირ-ობიექტურ პირს რომ არაფერი აქვს, იმ უნიშობასთან, რომელიც **ჰ**-ს დაკარგვისაგან არის წარმომდგარი და მესამე ირიბ-ობიექტურ პირს ახასიათებს: პირდაპირ-ობიექტური პირის ფორმას ძველად არაფერი ჰქონდა და დღესაც არაფერი აქვს¹, ირიბ-ობიექტურისას კი ძველად ჰქონდა საკუთარი ნიშანი, მაგრამ ფონეტიკური პროცესების გამო დაეკარგა. მაგ., „დაწერა“ (მან იგი) და „დაუწერა“ (მან მას იგი) დღეს ორივე უნიშნაა **ობ**. პირებისთვის, მაგრამ მათ შორის ის განსხვავებაა, რომ „დაწერა“ ძველადაც აგრე იყო, „დაუწერა“ კი ასეთი ფორმისაგანაა წარმომდგარი: და-ჰ-უწერა (ხანმეტ ძეგლებში: და-ხ-უწერა).

შ ე ნ ი შ ვ ნ ა 2. სუბიექტური ნიშანი მე-2 პირისა და ობიექტური ნიშანი მე-3 ირიბ-ობიექტური პირისა ერთნაირი ბგერაა, მაგრამ ისინი უთუოდ განსხვავებული ფორმებისაგან მომდინარეობენ. განსხვავებას მათ შორის მწერლობის შექმნის წინა ხანაში უნდა ჰქონოდა ადგილი: მოღწეული წერილობითი ძეგლების ენაში ეს განსხვავება არსად დადასტურებული არ არის.

228. ობიექტური ნიშნების ცხრილი. შემდეგი ცხრილი თვალსაჩინოდ წარმოგვიდგენს ზემოთ ნათქვამს ობიექტური ნიშნების შესახებ. ცხრილში შეტანილია რიცხვის ნიშანიც, რომელიც ხანდახან მე-2 პირსა და მე-3-ში იჩენს თავს, უმთავრესად ირიბი მიმართების დროს.

პირდ. მიმართება		ირიბი მიმართება	
პირი	მხოლ. რ.	პირი	მხოლ. რ.
1.	მ _____	1.	მ _____
2.	გ _____	2.	გ _____
3.	_____	3.	ჰ , —, ს _____
	მრავ. რ.		მრავ. რ.
1.	გვ _____	1.	გვ _____
2.	გ _____ (თ)	2.	გ _____ (თ)
3.	_____	3.	ჰ , —, ს _____ (თ)

ღამატებითი ცნობები პირის შესახებ

229. სუბიექტ-ობიექტური ნიშნების შეხვედრა. როდესაც ერთ ფორმაში ორი პირია გამოხატული, სუბიექტური და ობიექტური, მოსალოდნელია, რომ ორივე პირის

¹ I სერიის ფორმებში ზოგ შემთხვევაში პირდ.-ობიექტურ პირსაც ჰქონდა ნიშანი, მაგრამ ამ საკითხს აქ გვერდს ვუვლით.

ნიშანი იყოს ფორმაში წარმოდგენილი. ეს კიდევაც არის, თუ სუბიექტური და ობიექტური პირის ნიშნები ერთმანეთს არ ჰხვდება. ამას ადგილი აქვს მაშინ, როდესაც სუბიექტად მე-3 პირია, რომელსაც თავისი ნიშნები ბოლოში აქვს და თავში დართულ ობიექტურ ნიშნებს არას გზით არ შეიძლება შეჰხვდეს: მ-ნახავ-ს, მ-ნახვ-ენ, გ-ნახავდე-ს, გ-ნახავდე-ნ, მ-ცემ-ა, მ-ცემ-ეს, გ-ცემო-ს, გ-ცემო-ნ, ს-ცემ-ა, ს-ცემ-ეს, მი-ჰ-გვარ-ა, მი-ჰ-გვარ-ეს და მისთ. სულ სხვაა, როცა სუბიექტად ნაგულისხმევია 1-ლი პირი ან მე-2, რომელთაც სუბიექტურ ნიშნად პრეფიქსები აქვთ. როცა სუბიექტის პრეფიქსი ობიექტისას ჰხვდება, მაშინ სამგვარი გამოსავალია: შეიძლება, რომ ორივე ნიშანი იქნეს შენახული, ან ერთი მათგანი დაიკარგოს, ან კიდევ ორივე დაიკარგოს.

1. ორი სხვადასხვა პირის ნიშნის შენახვა მხოლოდ მაშინ ხდება, როცა სუბიექტად პირველია და ობიექტად მესამე. ამ შემთხვევაში ახალ ქართულში რიგი ყოველთვის ასეთია: ჯერ სუბიექტის ნიშანი და მერმე ობიექტისა. მაგრამ ეს შეიძლება მხოლოდ მაშინ მოხდეს, თუ პირის ნიშნები უნდა დაერთოს თანხმოვნით დაწყებულ ზმნას: ვ-ჰ-კითხე, მი-ვ-ჰ-გვარე, მო-ვ-ჰ-კვეთე, მო-ვ-ჰ-პარე, ვ-ს-თხოვე, მო-ვ-ს-ტაცე, მი-ვ-ს-წერე და მისთ.

შ ე ნ ი შ ვ ნ ა. ძველ ქართულში (V–VII სს.) ამ შემთხვევაში რიგი შებრუნებული იყო, რადგანაც სუბიექტური ნიშანი ვ გადაისმოდა: *ვჰკითხე → ჰუკითხე, *ვჰთხოვე → ჰუთხოვე, *ალ-ვჰმართე → ალ-ჰუმართე და მისთ., სადაც სუბ. ნიშანი 1-ლი პირისა ვ უმარცვლო უ-დ არის ქცეული ხორხისმიერი ჰ-ს გავლენით (ხანმეტ ძეგლებში აქ ჰ-ს ნაცვლად ხ არის: ხუკითხე, ხუთხოვე, ალხუმართე და მისთ.).

2. როდესაც ორ პირის ნიშანთაგან ერთი იკარგება და მეორე რჩება, ვარჩევთ სამ შემთხვევას:

ა) იკარგება ობიექტური, რჩება სუბიექტური. ამას ადგილი აქვს მაშინ, როდესაც სუბიექტია პირველი პირი, ობიექტია მესამე, და თანაც შემდგომი ბგერა ხმოვანია. ამ შემთხვევაში ხმოვან ბგერათაგან შესაძლებელია მხოლოდ სამი: ა უ ე. მაგალითები: ვ-ათხოვე, ვ-უთხოვე, გამო-ვ-ეთხოვე, რაც მიღებულია ამ ფორმებისაგან: *ვ-ჰ-ათხოვე, *ვ-ჰ-უთხოვე, *გამო-ვ-ჰ-ეთხოვე. მომდევნო ხმოვნის გავლენით დაიკარგა მეორე ადგილას სავარაუდებელი ობიექტური ნიშანი ჰ.

მრავალ შემთხვევაში დაკარგვა მაშინაც ხდება, თუ მომდევნო ბგერა თანხმოვანია (განსაკუთრებით სპირანტი): მი-ვ-(ჰ)-მართე, შე-ვ-(ჰ)-ხვედრივარ და მისთ.

შ ე ნ ი შ ვ ნ ა. ძველ ქართულში აქაც სუბიექტური ნიშანი ვ გადასმულია ობიექტურის შემდეგ: *შე-ვჰაბთ → *შე-ჰუაბთ: „შეხუაბთ ესე კარი“ (გვხვდება ბოლნისის V ს.-ის წარწერაში; ნიშნავს: „შევაბით ეს კარი“).

ბ) იკარგება სუბიექტური ნიშანი, რჩება ობიექტური. ამას ადგილი აქვს, როცა სუბიექტია პირველი პირი და ობიექტი – მეორე, ან პირუკუ: სუბიექტია მეორე პირი და ობიექტი – პირველი. მაგალითები: გ-კლავ, მ-კლავ, გვ-კლავ; გ-წერ, მ-წერ, გვ-წერ; გ-თხოვთ, მ-თხოვთ, გვ-თხოვ; გ-ნახავ, მ-ნახავ, გვ-ნახავთ და მისთ.

შ ე ნ ი შ ვ ნ ა. როდესაც ვამბობთ, „იკარგება“ სუბიექტური ნიშანიო, ამას იმის ძალით ვამბობთ, რომ, როგორც ზემოთ ვნახეთ, ზოგ ფორმაში ორივე პირის ნიშანი ერთმანეთის გვერდით მართლაც არის შენახული, და ამის მიხედვით აქაც მოსალოდნელი იყო ორივეს ხმარება, თორემ, რამდენადაც ქართული ენის ისტორიას

წერილობითი ძეგლებით ვიცნობთ, ორივე ნიშნის ხმარება ასეთ შემთხვევაში არსად არ არის დადასტურებული.

გ) ძნელია იმის თქმა, თუ რომელი იკარგება და რომელი რჩება – სუბიექტური თუ ობიექტური. ძალიან თავისებური მდგომარეობაა მაშინ, როდესაც ორივე პირს ერთნაირი ნიშანი მოუდის, ე.ი. როცა სუბიექტად მეორე პირია და ობიექტად მესამე (ირიბი). როგორც ვიცით, ორსავე დასახელებულ პირს ერთნაირი ნიშანი აქვს (ჰ ან მისი ბგერინაცვალი) და, როდესაც მათ ერთად უნდა მოიყარონ თავი, ერთ-ერთი მათგანი დაიკარგება და მეორე დარჩება. ამას ადგილი აქვს თანხმოვნის წინ: მო-ჰ-პარო (შენ მას იგი), ჰ-გავხარ (შენ მას), მო-ს-ტაცო (შენ მას იგი), ს-თხოვო (შენ მას იგი) და მისთ.

3. ორივე ნიშნის დაკარგვას მაშინ აქვს ადგილი, როდესაც სუბიექტი მეორე პირია და ობიექტი მესამე, რომელთაც ერთნაირი ნიშანი აქვთ. წესის მიხედვით ორი ერთნაირი ბგერის თავმოყრის გამო ერთ-ერთი უნდა დარჩეს (ნ. ზემოთ, მუხლი გ), მაგრამ, თუ შემდეგ ხმოვანი მოსდევს, მაშინ ისიც იკარგება: აბარებ (შენ მას მ ა ს), გა-ატან (შენ მას მ ა ს), ათხოვო (შენ მას ი გ ი), უთხრა (შენ მას ი გ ი), შე-უთვალო (შენ მას ი გ ი), შე-ეხვეწო (შენ მას) და მისთ.

შ ე ნ ი შ ვ ნ ა 1. წართქმით ბრძანებითში მეორე პირის სუბიექტური ნიშანი საჭირო არ არის (§ 217) და ამიტომ, როცა ისეთი ბრძანებითის ფორმებია, სადაც სუბიექტად მეორე პირია და ობიექტად მესამე ირიბი, დაკარგვისა და დარჩენის შემთხვევები მარტოოდენ ობიექტურ ნიშანს შეეხება: მი-ართვი, წა-ულე და სხვ.

შ ე ნ ი შ ვ ნ ა 2. როგორც აღნიშნულია (§ 213), პირის გამოხატვა ზმნაში თვით პირის ნიშნის ხმარებასთან აუცილებლად დაკავშირებული არ არის. მაგ., „დაჯედ“ ფორმაში პირის ნიშანი არ არის, მაგრამ პირი მაინც გამოხატულია (მე-2 სუბიექტური ბრძან. კილოსი); „მხატავ“-ში კი ორი პირია გამოხატული (1-ლი და მე-2), მაგრამ ნიშანი მხოლოდ ერთ მათგანს აქვს. ისიც შეიძლება, რომ ერთ ფორმაში სამი პირი იყოს გამოხატული და არც ერთ მათგანს ნიშანი არ ჰქონდეს, როგორც, მაგ., ამაში: „უნდა მი-უ-ტანო“ (შენ მას იგი).

230. არეგ-დარეგის შემთხვევები სუბიექტ-ობიექტური ნიშნების ხმარების დროს. ახალ ქართულში სუბიექტ-ობიექტური პრეფიქსების ხმარებისას ხშირად არეგ-დარეგას აქვს ადგილი. რამდენადაც საკითხი შეეხება, ერთი მხრით, 1-ლისა და მე-3 სუბიექტური პირის ფორმათა წარმოებას და, მეორე მხრით, 1-ლისა და მე-2 ობიექტური პირის ფორმათა წარმოებას, საქმის ვითარება ყოველთვის ნათელია და არავითარ გაუგებრობას არა აქვს ადგილი, მაგრამ მე-2 სუბიექტური პირისა და მე-3 ირიბ-ობიექტურის წარმოებისას ხშირად დიდი არეგ-დარეგა სუფევს. ეს არეგ-დარეგა არც თუ ახალი ამბავია და გამოწვეულია სხვადასხვა მიზეზით, რომლებზედაც აქ ვერ შევჩერდებით. ვისაც საკითხი აინტერესებს, შეუძლია მიმართოს ამ ჩემს გამოკვლევას: «სუბიექტური პრეფიქსი მეორე პირისა და ობიექტური პრეფიქსი მესამე პირისა ქართულ ზმნებში», 1920 [მე-2 გამოცემა: ა. შ ა ნ ი ძ ე, თხზულებანი. I, 1957].

აღვნიშნავთ მხოლოდ, რომ ჰ და ს, როგორც პრეფიქსები ქართ. ზმნისა, ახალ სალიტერატურო ენაში ხშირად იქ არის ხმარებული, სადაც არ არის საჭირო, ანდა, პირუკუ, იქ აკლია, სადაც მოსალოდნელია. ამ მხრივ სალიტერატურო ენა ერთ დონეზე დამდგარი არ არის. მაგ., ნ. ბარათაშვილის «მერანში» ვკითხულობთ: „გ ა ჰ კ ვ ე თ ე ქარი, გააპე წყალი“. ცხადია, აქ წართქმითი ბრძანებითია და, მაშასადამე, ჰ არ უნდა, მაგრამ ბარათაშვილი მას

ხმარობს. ი. ჭავჭავაძის «გაზაფხულში» ვკითხულობთ: „ტყემ მოისხა ფოთოლი, აგერ მერცხალიც ჰჭყივის, ბაღში ვაზი ობოლი მეტის ღხენითა სტირის“. „ჭყივის“ და „სტირის“ ერთ-პირიანი ზმნებია, ისინი გამოხატავენ მარტო სუბ. პირს, რომელსაც ბოლოში მოეპოვება ნიშანი ს (ჭყივი-ს, ტირი-ს). ამიტომ წინ დასმული ჰ და ს (ჰ-ჭყივის, ს-ტირის) ზედმეტია. ხშირად ერთსა და იმავე მწერალს ერთი და იგივე ფორმა სხვადასხვაგვარად აქვს დაწერილი; მაგ., შ. არაგვისპირელის ერთ მოთხრობაში («დიდი-დედა მარიამი და ხატაურა»: რჩეული ნაწერები, 1927) ერთ ადგილას „დაკარგა“ იკითხება (3,16), სხვა ადგილას კი – „დაჰკარგა“ (11,20). იმავე მწერლის იმავე მოთხრობაში ერთ ადგილას „სცოდნოდა“ არის (9,1), მაგრამ ორი სტრიქონის შემდეგ (9,3) იკითხება „ჰსცოდნოდა“, სადაც ჰ ზედმეტია. ასეთი მაგალითები უამრავია.

სამაგიეროდ ამა თუ იმ კილოში ერთგვარობაა დაცული. ოღონდ კილოები ერთმანეთისაგან ძალიან განსხვავდება ამ საკითხში: ერთში ეს საკითხი ერთნაირადაა გადაჭრილი, მეორეში მეორენაირად, მესამეში კიდევ სხვანაირად და ასე შემდგომ. წარმოდგენილი სქემა კი საქმის ისეთ ვითარებას გადმოგვცემს, რომელიც ისტორიულადაც დადასტურებულია, ზოგიერთ თანამედროვე ცოცხალ კილოშიც ჰპოვებს დასაყრდენს და რამდენადმე სალიტერატურო ენაშიც არის გატარებული.

231. დასახელება და აღნიშვნა პირის ფორმებისა. აბსოლუტური აგებულების ზმნას (ერთ-პირიან ზმნას) მარტოდენ სუბიექტური პირები მოეპოვება და ამიტომ მარტივია როგორც დასახელება, ისე დაწერა სათანადო პირისა: ესა და ეს ფორმა არის ესა და ეს პირი ამა და ამ რიცხვისაო; მაგ., „ვარ“ არის ჩემეული (1-ლი პირი მხ. რიცხვისა), „სდგახარ“ – შენეული (მე-2 პ. მხ. რიცხვისა), „იწყება“ – მისეული (მე-3 პ. მხ. რიცხვისა), „ვიყინებით“ – ჩვენეული, „იმალებით“ – თქვენეული, „წვანან“ – მათეული და მისთ. როდესაც ერთი პირია დასახელებული, ჩვეულებრივ იგი სუბიექტის პირია. ერთ-პირიან ფორმებს ასე აღვნიშნავთ დაწერისას: „ვარ“ 1^s, „სდგახარ“ 2^s, „იწყება“ 3^s, „ვიყინებით“ 1^p, „იმალებით“ 2^p, „დგანან“ 3^p და მისთ. აქ s და p ასოები, რომლებიც ზემოთ იწერება, რიცხვს აღნიშნავს: s მხოლობითს, p მრავლობითს (s – singularis, p – pluralis).

როდესაც ფორმა მიმართებითია, ანუ რელატიური, და შიგ, მაშასადამე, ორი ან სამი პირია აღნიშნული, მაშინ

1. თუ ფორმა ორ-პირიანია, ჯერ ვასახელებთ სუბიექტურ პირს მისი რიცხვითურთ და შემდეგ ობიექტურ პირს მისი რიცხვითურთ. თუ ფორმა საერთოა ორსავე რიცხვში (ე. ი. თუ ფორმა ურიცხოა), რიცხვის ნიშანი არ დაისმის; მაგ., „გნახავ“ არის ჩემეულ-შენეული (1^s 2^s); „მნახვენ“ იქნება მათეულ-ჩემეული (3^p 1^s); „გვნახა“ მისეულ-ჩვენეული (3^s 1^p) და მისთ.; ან კიდევ „მიყვარს“ იქნება მისეულ-ჩემეული (3^s 1^s); „გიყვარვარ“ ჩემეულ-შენეული (1^s 2^s); „უყვარხარ“ იქნება მეორე მხ. და მესამე საერთო (2^s 3). დაწერისასაც ორ-პირიანი ფორმისთვის პირველი რიცხვი უსათუოდ სუბიექტისა უნდა იყოს, მეორე კი – ობიექტისა. რიცხვი აღნიშნება როგორც მხოლობითისა, ისე მრავლობითისა: მხოლობითისა s ნიშნით, მრავლობითისა p ნიშნით. თუ ფორმა საერთოა ორივე რიცხვისთვის, მაშინ რიცხვი აღარ იწერება. თუ გვინდა მეტი ზედმიწევნილობა დავიცვათ და აღვნიშნოთ ისიც, როგორია მიმართება, პირდაპირი თუ ირიბი, მაშინ გვერდში ვუწერთ d და i ასოებს; ამათგან d იქნება პირდაპირის აღსანიშნავად (directa, იგულისხმება persona), i კი ირიბისა (indirecta). მაგ., ასე:

„მნახა“ $3^s 1^{sd}$, „გვნახო“ $2^s 1^{pd}$, „მეწვივნენ“ $3^p 1^{si}$.

2. თუ ზმნა სამ-პირიანია, მაშინ სუბიექტური პირი სულ თავში იქნება, ხოლო ობიექტურ პირთაგან ირიბის აღნიშვნა უნდა უსწრებდეს პირდაპირისას; მაშასადამე, სამ-პირიან ზმნაში ასეთი თანმიმდევრობა უნდა იყოს პირებისა: სუბიექტი, ირიბი ობიექტი, პირდაპირი ობიექტი, ე.ი. პირველი რიცხვი ყოველთვის სუბიექტს აღნიშნავს, მეორე – ირიბ ობიექტს, მესამე – პირდაპირს. მაგ., „მითხრეს“ ($3^p 1^s 3$), „მოგვაკლო“ ($3^s 1^p 3$), „დაგვიმალეთ“ ($2^p 1^p 3$), „მომყიდოთ“ ($2^p 1^s 3$) და მისთ. რაკი, მაშასადამე, თავისთავად ცხადია, რომ სამ-პირიან ფორმაში მეორე რიცხვი ირიბი ობიექტ. პირისაა, მესამე კი პირდაპირისა, ამიტომ d და i ასოების ხმარება ამ შემთხვევაში ზედმეტი იქნებოდა.

გამარტივებული სახით აღნიშვნა მარტოოდენ პირების დასახელებას ან დაწერას გულისხმობს, რიცხვისას და მიმართებისას კი – არა, მაგ., დგანან (3), მოდი (2), წაიღოს (3.3), დამტანჯა (3.1), მომიტანონ (3.1.3), უთხარ (2.3.3.), დაგწერ (1.2), მნახე (2.1) და მისთ.

232. წყობა სუბიექტური და ობიექტური. აბსოლუტური აგებულების ზმნას ერთსა და იმავე მწკრივში შეიძლება მხოლოდ ექვსი ფორმა ჰქონდეს. რომლებიც სუბიექტურ წყობას შეადგენენ: ვხმები, ჰხმები, ხმება, ვხმებით, ჰხმებით, ხმებიან. რელატიური აგებულების ზმნას კი ერთსა და იმავე მწკრივში შეიძლება 28-მდე აუდიოდეს ფორმათა რიცხვი (§ 290, 291). თვითეულ ამ ფორმაში სუბიექტის პირიც არის, რომელიმე რიცხვისა, და ობიექტისაც. თუ სუბიექტის პირების მიხედვით დავაწყოთ მათ, მივიღებთ სუბიექტურ წყობას, და თუ ობიექტების მიხედვით, – მაშინ გვექნება ობიექტური წყობა. მაგალითად, ასეთი წყობა: ვამზადებ, ამზადებ, ამზადებს, ვამზადებთ, ამზადებთ, ამზადებენ; ან ასეთი: მამზადებ, მამზადებს, მამზადებთ, მამზადებენ და მისთ., სადაც სუბიექტის პირები იცვლება (რიცხვის მიხედვითაც) და ობიექტისა კი არა, იქნება სუბიექტური წყობა. ასეთი კი: მამზადებს, გამზადებს, ამზადებს, გვამზადებს, გამზადებსთ, ამზადებს; ან კიდევ ასეთი: მამზადებ, გვამზადებ, მამზადებთ, გვამზადებთ, სადაც სუბიექტის პირი ყველგან უცვლელია, ობიექტისა კი – ცვალებადი, წყობა ობიექტური იქნება. რელატიური აგებულების ზმნათა დიდ უმრავლესობას მოეპოვება ერთი წყობაც და მეორეც, მაგრამ არის ზმნები, სადაც წყობა შეიძლება იყოს მხოლოდ სუბიექტური ან მხოლოდ ობიექტური. ამ შემთხვევაში სუბ. წყობის მქონე ზმნებს უცვლელ ობიექტურ პირად მესამე აქვთ (ვიცი, იცი, იცის, ვიცით, იცით, იციან) და ობიექტური წყობის მქონესაც მუდმივ სუბიექტურ პირად ისევ მესამე: მძინავს, გძინავს, სძინავს, გვძინავს, გძინავს(ს)თ, სძინავს(ს)თ (ნახეთ კიდევ § 237).

233. პირ-ნაკლი ზმნები. თუ ზმნას ზოგიერთი პირის ფორმები აქვს და ზოგისა აკლია, შეგვიძლია მოვლენა აღვნიშნოთ არა მარტო ქონების, არამედ კლების თვალსაზრისითაც. უკანასკნელ შემთხვევაში ზმნებისათვის მივიღებთ ასეთ სახელწოდებას: პირ-ნაკლი ზმნები.

მოიპოვება ზმნები, რომელთაც აკლია ზოგიერთი პირი (სუბიექტისა ან ობიექტისა). სუბიექტის პირები შეიძლება აკლდეს ზმნას აბსოლუტური აგებულებითაც და რელატიურითაც. აბსოლუტურებია, მაგ., ბნელა, ცივა, თბილა, ცხელა, რომელთაც მარტოოდენ მე-3 პირის ფორმები აქვს, უწყვეტელშიც: ბნელოდა, ციოდა, თბილოდა, ცხელოდა.

ჩვეულებრივ არ ითქმის არც „ვწვიმ“ ან „სწვიმ“, არამედ მარტო „წვიმს“; ასეთივეა აგრეთვე თოვს, ელავს, გრგვინავს, ყინავს და ზოგი სხვა, რომელთაც მარტო მე-3 სუბ. პირის

ფორმები მოეპოვება.

შ ე ნ ი შ ვ ნ ა. ზმნები: ბნელა, ცივა, თბილა, გრილა, ცხელა, ვარგა და კმარა წარმოშობით არის სახელი და ზმნა (შედგენილი შემასმენელი): ბნელ-ა(რს), ცივ-ა(რს), ცხელ-ა(რს) და შემდგომი. მაშასადამე, აქ ა წარმოშობით არის „არს“ ზმნის ნაშთი. მიუხედავად ამისა, ის პირის ნიშნის ფუნქციით არის აღჭურვილი – მხოლოდ მისი წყალობით არის, რომ „ცივა“, „ცხელა“ და სხვა ზმნად გვესმის. რომ ესენი ზმნებია, იქედან ჩანს, რომ ამ ფორმების საპირისპიროდ მათ სხვა მწკრივის ფორმებიც განივითარეს: ცივა, ცი(ვ)ოდა, ცი(ვ)ოდეს; ცხელა, ცხელოდა, ცხელოდეს და მისთ. შდრ.: „უნდა ბანაჲ სამოთხესა მას შინა ქმრისა თვისისასა, რამეთუ ც ხ ე ლ ი ყ ო“ (დანელ 13,15, ათონის ხელნ.; ც ხ ე ლ ი ყ ო = ცხელოდა). თუ ამ ფორმას აწმყოში გადმოვიყვანთ, ამას მივიღებთ: ც ხ ე ლ ა რ ს, რამაც ახ. ქართულის „ცხელა“ მოგვცა. კმა არის → კმარის → კმარა.

234. ფორმისა და ფუნქციის ურთიერთობა პირიანობის საკითხთან დაკავშირებით. უკვე ვიცით, რომ ფორმაში შეიძლება სრულებით არ იყოს პირის ნიშანი, მაგრამ პირი მაინც იყოს გამოხატული (§ 213). ამის საწინააღმდეგო მოვლენასაც აქვს ადგილი ქართულში: შეიძლება ფორმას ორი პირის ნიშანი ახლდეს, მაგრამ შინაარსი მას ერთი პირისა ჰქონდეს. ამისი კარგი მაგალითია „გახლავს“ ზმნა, რომელიც ლექსიკური მნიშვნელობით იგივეა, რაც „არის“, ოღონდ იხმარება მორიდებულ საუბარში, რომელიც უმცროსისაგან უფროსისადმი მიმართული. მოვიგონოთ დიალოგი ლუარსაბსა და მის მოურავს დათოს შორის ი. ჭავჭავაძის «კაცია-ადამიანიდან»:

„– ტარხუნა ხომ არ ის?

– გ ა ხ ლ ა ვ ს.

– კიტრი?

– კიტრიც გ ა ხ ლ ა ვ ს.

– მაშ, სახლი სავსე ყ ო ფ ი ლ ა! – თქვა ბატონმა სიამოვნებით.

– როდის გ ხ ლ ე ბ ი ა თ ნაკლული, შენი ჭირიმე, რომ ეხლა ი ყ ო ს?“

აქედან ჩანს, რომ „არის“ და „გახლავს“ მნიშვნელობით ერთია, ერთია აგრეთვე „ყოფილა“ და „გხლებიათ“, ოღონდ ბატონი მოურავის მიმართ „არის“ ზმნას ხმარობს, მისი მოურავი კი ბატონის მიმართ – „გახლავს“ ზმნას. დათომ ერთხელ უმტყუნა თავის თავს – ეთიკეტი ბოლომდი ვერ დაიცვა და „იყოს“ წამოსცდა (მოსალოდნელი იყო: როდის გ ხ ლ ე ბ ი ა თ ნაკლული, რომ ეხლა გ ა ხ ლ დ ე ს), მაგრამ ეს აიხსნება იმით, რომ ნუანსი, რომელიც ამ ზმნის ხმარებას ახლავს, თანდათან დავიწყებას ეძლევა.

ლექსიკური მნიშვნელობის გამორკვევის შემდეგ გადავიდეთ გრამატიკულ ანალიზზე. მოყვანილ დიალოგში „გახლავს“ ზმნას ნიშანი ორი პირისა აქვს: გ-ახლავ-ს. ამ ნიშნების მიხედვით ირკვევა, რომ ფორმა წარმოშობით ორ-პირიანია. მიუხედავად ამისა, ფორმას ერთი პირის გაგება აქვს და არა ორისა.

საყურადღებოა, რომ ეს ზმნა პირ-ნაკლია: აკლია მე-2 სუბ. პირის ფორმა (სადაც მას „[ჰ]ბრძანდები“ ენაცვლება) და მოეპოვება მხოლოდ ფორმები ორი დანარჩენი სუბ. პირისა:

აწმყო		უწყვეტელი	
მხ. რ.	მრ. რ.	მხ. რ.	მრ. რ.
1. გახლავარ	გახლავართ	1. გახლდი(თ)	გახლდით
2. ბრძანდები]	[ბრძანდებით]	2. [ბრძანდებოდი]	[ბრძანდებოდით]
3. გახლავს	გახლავან	3. გახლდა(თ)	გახლდნენ

ასეთი თავისებურება აღნიშნული ზმნისა იმით აიხსნება, რომ წარმოშობით ის ორ-პირიანია. მისი ორ-პირიანი ფორმები დღესაც ხმარებაშია, მაგრამ მაშინ ის „ყოფნას“ კი არ ნიშნავს, არამედ „თან ყოფნას“. ამ შემთხვევაში ზმნას ორივე წყობის ფორმები მოეპოვება და, სხვათა შორის, მე-2 პირის სუბიექტურიც: ა) ვახლავარ (= მასთან ვარ), ახლავხარ (= მასთან ხარ), ახლავს (= მასთან არის), ვახლავართ, ახლავხართ, ახლავან; ვახლდი, ახლდი, ახლდა...; ვახლდე, ახლდე, ახლდეს და სხვ. ბ) მახლავს (= ჩემთან არის), გახლავს (= შენთან არის), ახლავს, გვახლავს და შემდგომი.

აი ეს „გახლავს“ არის, რომელსაც ზემოთ განხილულ შემთხვევაში ორ პირთაგან ერთი აქვს დაკარგული; სახელდობრ, დაკარგული აქვს ობიექტური და დაცული აქვს სუბიექტური. ამიტომ აქ გ პრეფიქსი უფუნქციოა და ფორმა მე-2 ობ. პირის შინაარსისაგან დაცლილია. მიუხედავად ამისა, წყობა ზმნას ობიექტური შერჩა.

მე-2 სუბიექტური პირის ფორმის კლება იმით აიხსნება, რომ მორიდებული ლაპარაკი მე-2 პირის მიმართ არის, რომელიც აქ მხოლოდ ფორმალურად არის წარმოდგენილი გ ნიშნით. ერთ ფორმაში კი ვერ მოთავსდება 1-ლ სუბიექტურთან 1-ლი ობიექტური და მე-2 სუბიექტურთან მე-2 ობიექტური (§ 287).

მაშასადამე, „გახლავს“ არსებითად პოლისემიური ფორმაა, ე. ი. ფორმა, რომელსაც მნიშვნელობა ერთზე მეტი აქვს, ამ კონკრეტულ შემთხვევაში – ორი. ამიტომ ის რელატიურად არის და აბსოლუტურიც: რელატიურია ერთ შემთხვევაში („თან ყოფნის“ გაგებით) და აბსოლუტურია სხვა შემთხვევაში („ყოფნის“ გაგებით). მისი რელატიური ფორმა ორ-პირიანია, აბსოლუტური კი (მისიც და სხვისიც საზოგადოდ) – ერთ-პირიანია. ამიტომ თქმა იმისი, რომ „გახლავს“ ზმნა ორ-პირიანია ყოველთვის, რადგანაც ორი პირის ნიშანი აქვსო, ეს უკიდურესი ფორმალიზმი იქნებოდა.

მოყვანილი ზმნა მშვენიერი მაგალითია იმ დებულების დასამტკიცებლად, რომ საზოგადოდ გრამატიკული შ ი ნ ა ა რ ს ი, ფუნქცია, აუცილებელია ფორმის საკვალიფიკაციოდ. ის კონტროლს უწევს სიტყვის ბგერითს მხარეს („ფორმას“ ვ ი წ რ ო მნიშვნელობით) და თვითონაც მისი კონტროლის ქვეშ არის. ორნივე ერთად კი – „ფორმა“ და „ფუნქცია“ ერთ მთლიანობას ქმნიან („ფორმას“ ფართო მნიშვნელობით, § 1). რადგანაც საზოგადოდ ფორმა ფუნქციისთვის არის შექმნილი და არა ფუნქცია ფორმისთვის, ცხადია, საბოლოოდ გადამწყვეტია ფუნქცია. ამიტომ იქ, სადაც ფუნქციას აღარ შეეფერება ის გრამატიკული სამოსი, რომელსაც ის ატარებს, გამოსავალია ფუნქცია და სიტყვის გრამატიკული კვალიფიკაცია ახალი შინაარსის მიხედვით უნდა მოხდეს.

235. პირის ღაპარბვა. პოლისემია. თუ სახელმძღვანელოდ მივიღებთ წინა პარაგრაფში მოყვანილ დებულებას ფორმისა და ფუნქციის ურთიერთობის შესახებ, მაშინ საკმაოდ აღმოჩნდება ქართულში ისეთი ზმნები, რომლებიც წარმოშობით რელატიურებია, მაგრამ გარკვეულ შემთხვევებში აბსოლუტურნი გამხდარან. ავიღოთ თუნდაც „ციება“. ეს ზმნა ნასახელარია, – ნაწარმოებია „ცივ“ სიტყვისაგან. მას საზოგადოდ ორ-პირიანობა

ახასიათებს: ვაცი(ვ)ებ, აცი(ვ)ებ, აცი(ვ)ებს, ვაცი(ვ)ებთ და შემდგომი; მაციებს, გაციებს, აციებს და სხვ. („ყინვაში უპალტოდ სიარული მაციებს და სურდო მემართება“, „ზაფხულში ღვინოს აციებენ“ და სხვ.). მაშასადამე, ზმნას მოეპოვება ორივე წყობის ფორმები, რაც აშკარა ნიშანია ორ-პირიანობისა.

ეგვე ზმნა, თუ ის გარკვეულ ავადმყოფობას გულისხმობს, ერთ-წყობიანია, რადგანაც მე-3 სუბ. პირი უცვლელია: მაციებს, გაციებს, აციებს და შემდგომი. „მ-აციებს-ს“ ორ პირის ნიშანს გვიჩვენებს, მაგრამ მას მარტო „მე“ ეწყობა და, მაშასადამე, ერთი პირის გაგება ახლავს და არა ორისა. ეს პირია 1-ლი ობიექტური, სუბიექტური კი, რომელიც ს-თია წარმოდგენილი ფორმაში, დაკარგულია. მაშასადამე, „მაციებს“ პოლისემიური ფორმაა, – აქ ორი სხვადასხვა ფორმაა, მსგავსი გარეგნულად, მაგრამ განსხვავებული შინაარსეულად: ერთ შემთხვევაში ერთ-პირიანი, სხვა შემთხვევაში ორ-პირიანი.

ასეთივე პოლისემიურობა ახასიათებს ამ ზმნებსაც: მ-აცხრობს-ს, მ-აცხელებს-ს, მ-აკანკალებს-ს, მ-ათრთოლებს-ს, მ-აჟრჟოლებს-ს, მ-ამიგძიებს-ს და მისთ., რომლებიც ორ-პირიანობის შემთხვევაში გარდამავალი ზმნებია.

236. ზომრით ორ-პირიანი, ზუნძციით ერთ-პირიანი. პოლისემიური სიტყვა ორი ან მეტი მნიშვნელობის მქონეა, – მას ერთგან ერთი მნიშვნელობა აქვს, სხვაგან კი – სხვა. მაგრამ მოიპოვება ისეთი ზმნებიც, რომელნიც ფორმით ორ-პირიანია, ფუნქციით კი ყოველთვის ერთ-პირიანი. ასეთებია: მ-ძინავს-ს, მ-ღვიძავს-ს, მ-თვლემს-ს, რომელთაც მარტო 1-ლი პირის გაგება აქვთ, წყობაც მარტო ობიექტური აქვთ, სუბიექტური პირის გაგება კი დაკარგული აქვთ.

237. პირი უცვალელები და ცვალელები. უცვალელები სახელით აღვნიშნავთ ისეთ რომლობითს პირს, რომელიც მუდმივ ახლავს რელატიურ ფორმას და არ არის შესაძლებელი, რომ სხვა პირით შევცვალოთ. სამაგიეროდ ცვალელები იქნება ისეთი რომლობითი პირი, რომლის შეცვლა შეიძლება. მაგალითი: „ვიცი“ უთუოდ ორ-პირიანი ზმნაა: შიგ არის ორი პირი: 1-ლი სუბიექტური და მე-3 ობიექტური (საგუებლებია: მე იგი). ამათგან სუბ. პირი ცვალეებადია (ვიცი, იცი, იცის), ობიექტური კი – უცვალელები: ჩვეულებრივ არ ითქმის „მიცი“, „გიცი“, თუმცა ძველად ასეთი რამეც შესაძლებელი იყო („უფალო, შენცა მიცი, ვინ ვარ მე“, ევსტ. მცხეთ.) და გამონაკლისის სახით შეიძლება ეხლაც შეგვხვდეს სადმე: „ღმერთმა ნუ გიცის“ (ვაჟა, «ტყის კომ.»). ამის გამო ობიექტური პირის გაგება ამ ზმნაში მკრთალია და „ვიცი“ უახლოვდება ევროპულ ენათა (ბერძნულისა, ლათინურისა, რუსულისა და სხვათა) გარდამავალ ზმნას, რომელიც ერთ-პირიანია.

ლექსიკური შინაარსი ზოგიერთი ორ-პირიანი ზმნისა ისეთია, რომ ერთი პირი უცვალელები უნდა იყოს. „სმა“ შეიძლება წყლისა და სხვა სითხისა. რადგანაც მოუბარი მუდამ ადამიანია და არ შეიძლება, რომ იგი შესვან, ამიტომ 1-ლი პირი მხ. რიცხვისა არ შეიძლება ობიექტურად იქნეს წარმოდგენილი ამ ზმნაში, მისი ობიექტი ჩვეულებრივ მე-3 პირია. მაგრამ აი რას ჩივის მდინარე:

„თუ კი მე მსვამენ ყველანი, ჩემით იკლავენ წყურვილსა,
რატომ არ აასრულებენ სოფლის მდინარის სურვილსა?“ (ვაჟა, «სოფლის სურათები»).

ასეთივეა აგრეთვე „კითხვა“ ზმნა. კითხვა შეიძლება ისეთი რამისა, რაც ჩვეულებრივ მე-3 პირად გვაქვს დასახული (წიგნი, გაზეთი, ჟურნალი). 1-ლი და მე-2 პირი მასთან ობიექტად არ შეიძლება. მაგრამ: „რა გამოდის ასეთი ბელეტრისტიკიდან? – ეკითხება ეგნატე

(ნინოშვილი) თავის თავს. – მხოლოდ ის, რომ გ კ ი თ ხ უ ლ ო ბ ე ნ, სტკბებიან, გადიდებენ და გამვლელ-გამომვლელს ეკითხებიან: ვინაა ამის დამწერო?“ [ე. ნინოშვილის ბიოგრაფიიდან, თხზულებანი, I (1925), გვ. 100].

ასეთივე ზმნებია: „იტყვის“, „თქვა“, „ბრძანა“, რომელთაც მე-3 ობ. პირი ჩვეულებრივ არ ეცვლება. ისეთი ფორმა კი, როგორიცაა „მიტყოდენ“, შეიძლება გამონაკლისის სახით შეგვხვდეს („ნუ დამშრეტ, ქვესკნელს ნუ მიმცემ, მ ი ტ ყ ო დ ე ნ დაკარგულადა“, ვაჟა, I, 311).

უფრო ხშირია, რომ ცვალებადი იყოს ობიექტური პირი და უცვალებელი იყოს სუბიექტური: ზმნა „მჯერა“ თითქო ორ-პირიანიაო (ეწყობა ორი საგუბელი: მე იგი), მაგრამ სუბ. პირი უცვალებელია და ამიტომ მისი გაგება მკრთალია.

„მაქვს“ ზმნა უსულო საგანზე ითქმის, სულიერზე კი – „მყავს“: სახლი მაქვს, ფული მაქვს, წიგნი მაქვს და სხვ.; ძმა მყავს, ცხენი მყავს, ცხვარი მყავს და სხვ. თითქო ეს ზმნები ერთნაირიაო, მაგრამ არა! მოუბარი ადამიანი სულიერია და ამიტომ „მყავს“ ზმნისაგან შესაძლებელია სუბ. წყობის ფორმებიც (ვჰყავარ), „აქვს“ ზმნისაგან კი ასეთი ფორმები შეუძლებელია. ამიტომ, თუმცა „მაქვს“ ორ-პირიანია (მე იგი), მაგრამ მისი სუბ. პირი მკრთალია.

შ ე ნ ი შ ვ ნ ა. ძველად ეს ზმნა იშვიათად სულიერებზედაც ითქმოდა: „კაცი არა მ ა ქ უ ს“ (იო. 5,7) = კაცი არ მყავს; „რომელსა ა ქ უ ს სძალი, სიმღ არს“ (იო. 3, 29) = რომელსაც ჰყავს რძალი, სიმეა.

„ცივა“ და „ცხელა“ ამჟამად ზმნებია (§ 233, შნშ.). ვამბობთ: „გუშინ ციოდა, დღეს კი ცხელა“. ამათ აბსოლუტური ფორმების გაგება აქვთ. მაგრამ მოიპოვება რელატიური ფორმებიც: „მცივა“, „მცხელა“ („მაგისათვის ეხლა მე არა მცხელა“). ამ შეპირისპირების ნიადაგზე თითქო „მცივა“ ორ-პირიანი უნდა იყოს, მაგრამ საქმე ის არის, რომ მისი სუბ. პირი უცვალებელია და არა თუ მკრთალია, არამედ უჩინოც.

უცვალებელი პირი ჩვეულებრივია ორ-პირიან ზმნათა სათავისო ქცევის ფორმებში და სამ-პირიან ზმნებში.

სათავისო ქცევის ფორმებში სუბიექტური პირი ცვალებადია, ობიექტური პირი კი – ჩვეულებრივ უცვალებელი. უცვალებელ პირად აქ მე-3 გვხვდება. მისი ფორმაში გამოყოფა და ცალკე პირად აღქმა ძნელია, ყოველ შემთხვევაში მისი გაგება ძნელია.

სამ-პირიან ფორმებში ორ ობიექტურ პირთაგან ერთი პირდაპირია, მეორე კი ირიბი. ამათგან ირიბი ცვალებადია, პირდაპირი კი – უცვალებელი. ისიც თითქმის ყოველთვის მე-3 პირია. ამიტომ ამ უცვალებელი პირის გაგებაც მკრთალია, მით უმეტეს, რომ მას არც პირის ნიშანი აქვს და არც რიცხვისა. მაგალითი:

„ვაშენებ“ ორ-პირიანია (მე მას). ეს მისი ორ-პირიანობა იმაზეა დამყარებული, რომ შეგვიძლია ორივე პირი ვცვალოთ: ვაშენებ, აშენებ, აშენებს; მაშენებ, გაშენებ და სხვ.

ეხლა ავიღოთ „ვიშენებ“. ესეც ორ-პირიანია (ვიშენებ მე მას, ვიშენებ მე სახლს). მაგრამ ახა ეხლა ვცადოთ ამისი ობიექტური პირის დაძვრა ადგილიდან და სხვა რომღობითი პირით შეცვლა. ვერ შევცვლით, რადგანაც ყველა სუბიექტურ პირს ყველგან ეს მე-3 ობიექტური ახლავს. ამის გამო ამ უცვალებელი პირის გაგება მკრთალია.

ეხლა ეს ვნახოთ: „ვუშენებ“. ეს ზმნა სამ-პირიანია (მე მას მას, მე მას სახლს); ამ სამ პირთაგან ერთი სუბიექტურია და ორი ობიექტური. სუბიექტური პირი ცვალებადია: ვუშენებ, უშენებ, უშენებს; ცვალებადია აგრეთვე ირიბ-ობიექტურიც: ვუშენებ, გიშენებ. მაგრამ პირდაპირ-ობიექტური პირი არ იცვლება: ყოველგვარ პირთა კომბინაციაში უთუოდ

ისიც იგულისხმება. ამიტომ მისი გაგება მკრთალია.

ვამბობთ მკრთალიაო, მაგრამ ეგების არც არის მესამე (პირდაპირ-ობიექტური) პირი შიგ? არა, არის. რომ აგრეა, ამას ამტკიცებს, ჯერ ერთი, ძვ. ქართულის უღლება: ძველ ქართულში პირდაპირი მიმართების ფორმები რიცხვიანი იყო მე-2 სერიის ფორმებში (ა ღ ზ ა რ დ ა იგი, ა ღ ზ ა რ დ ნ ა იგინი), რიცხვი კი ზმნაში მხოლოდ პირს აქვს. მაშასადამე, არ შეიძლება პირის გაგება არ ახლდეს ასეთ ფორმას. მაგრამ ეს ძველად იყო. დღევანდელ ქართულში პირთა რაოდენობის დასადგენად და მესამე პირის გამოსაჩენად შეპირისპირების საშუალება გვაქვს: „ვაშენებ“ და „ვუშენებ“ ყველაფრად ერთნაირი ფორმებია, მაგრამ ერთია განსხვავება: „ვუშენებ“ მეტია, ვიდრე „ვაშენებ“: ვაშენებ მე სახლს, მაგრამ: ვუშენებ მე მ ა ს სახლს. მოემატა ირიბი პირის გაგება, რომლის არსებობა ფორმაში უეჭველია (ეს პირი ცვალებადია). თუ „ვაშენებ“ ორ-პირიანია, ცხადია, რომ „ვუშენებ“ სამ-პირიანი იქნება.

ი ნ ვ ე რ ს ი ა

238. ინვერსიის რაობა. ი ნ ვ ე რ ს ი ა ჰქვია შექცევას, ანუ შებრუნებას, რომელიც საზოგადოდ თავს იჩენს რიგის შემთხვევაში. ვთქვათ, რომელიმე ენის რომელსამე საკითხში ორი გრამატიკული ოდენობის რიგი (მაგ., მსაზღვრელისა და საზღვრულისა) ნორმალურად ასეთია: AB; მაშინ იმავე ენის იმავე საკითხში იმავე ოდენობათა BA რიგი იქნება შექცეული (შებრუნებული), ანუ ინვერსიული. ცნობილია, მაგ., ქვემდებარისა და შემასმენლის ინვერსია ევროპის ენებში (ფრანგ., ინგ., გერმ.-ში) კითხვის გამოხატვის შემთხვევაში. ქართულში ცნობილია მსაზღვრელ-საზღვრულის ინვერსია: მეზობლის სახლი და სახლი მეზობლისა (§ 128), დიდ-თავა და თავ-დიდი (§ 194). ინვერსია ქართულში თავს იჩენს აგრეთვე პირის ნიშანთა გამოყენებისას ზმნაში.

239. ჰინის რიბი ღა მანის რიბი. როგორც ვიცით, პირის ნიშნები ქართულში ორგვარია: სუბიექტური და ობიექტური. სუბიექტურია ნიშანი, რომელიც პირს ზმნის ფორმაში სუბიექტად, ანუ მოქმედად სახავს, და ობიექტურია ნიშანი, რომელიც ზმნის ფორმაში გამოხატულ პირს ობიექტად, ანუ უმოქმედოდ წარმოგვიდგენს. რადგანაც ქართული ზმნის ფორმა შეიძლება იყოს არა მარტო ერთ-პირიანი (მონოპროსოპული), რომელიც წარმოადგენს ერთ პირს, სუბიექტს, არამედ მრავალ-პირიანიც (პოლიპროსოპული), რომელიც ფორმაში ასახავს ორს ან სამ პირს, სუბიექტს და ობიექტს (ან: სუბიექტს და ორ ობიექტს), ამიტომ უკანასკნელი მოვლენის საფუძველზე შემუშავებულია ორი რიგი პირის ნიშნებისა, სუბიექტური და ობიექტური (§ 210). რადგანაც ერთ რიგს მეთაურობს 1-ლი პირის ნიშანი ვ, ხოლო მეორეს – იმავე 1-ლი პირის ნიშანი მ, ამიტომ შეგვიძლია სუბიექტურ რიგს ვ ი ნ ი ს რიგი ვუწოდოთ და ობიექტურს – მ ა ნ ი ს რიგი. ეს გარეგნული ნიშნის მიხედვით დარქმეული სახელები საჭიროა, რომ უფრო ნათელი იყოს პირის ნიშანთა ინვერსიის საფუძველი.

240. პირის ნიშანთა ინვერსიის საფუძველი. ვამბობთ: ვინის რიგის ნიშნები სუბიექტურია და მანის რიგისა კი – ობიექტურიო, მაგრამ არის კი ყოველთვის აგრე? არა, ყოველთვის აგრე არ არის. ირკვევა, რომ ორივე რიგის ნიშნებს შეუძლია სუბიექტის ფუნქციითაც აღჭურვის სათანადო პირი ფორმაში და ობიექტის ფუნქციითაც. ეს იმაზეა დამოკიდებული, თუ რა დანიშნულება ეძლევა მთლიანად ორ-პირიან ფორმას, რა ურთიერთობა უნდა დაამყაროს მან პირებს შორის.

შესაძლებელია, რომ ერთისა და იმავე ბგერითი შედგენილობის ფორმა ერთ შემთხვევაში ერთი ფუნქციით გვევლინებოდეს და სხვა შემთხვევაში – სხვით. მაგალითად ავიღოთ პრეფიქსისა და სუფიქსის ფუნქცია „მომიკლავ-ს“ ფორმაში (მო-მ-იკლავ-ს), რომელთაგანაც მ მანის რიგისაა და ს – ვინის რიგისა. ზემოთ მოცემული ცნობების მიხედვით მ ობიექტურ პირს (უმოქმედო პირს) უნდა აღნიშნავდეს და ს – სუბიექტურს (მოქმედს).

ეს მართლაც არის ასეთ წინადადებაში: „ბიძა-ჩემი“ სანადიროდ წავიდა და უთუოდ კურდღელს მ ო მ ი კ ლ ა ვ ს“. მომიკლავს – ის მე (მოქმედია ის, მე-3 პირი, 1-ლი პირი კი უმოქმედოა). მაგრამ ეხლა აბა ეს წინადადება ვნახოთ: „ჩემს სიცოცხლეში მხოლოდ ერთხელ მ ო მ ი კ ლ ა ვ ს კურდღელი“. აქ კი პირთა ფუნქცია შებრუნებულია: მოქმედად 1-ლია გამოყვანილი, უმოქმედოდ კი – მე-3: მ ო მ ი კ ლ ა ვ ს – მე ის.

მაშასადამე, „მომიკლავს“ ფორმაში 1-ლი პირი, რომელიც მ ნიშნით არის წარმოდგენილი, პირველ წინადადებაში ობიექტურია, მეორეში კი – სუბიექტური; სამაგიეროდ მე-3 პირი, რომელიც ს ნიშნის მექონებელია, პირველ წინადადებაში სუბიექტურია, მეორეში კი – ობიექტური.

პირის ნიშანთა კვალიფიკაცია სათანადო პირთა მოქმედების როგორობაზეა დამყარებული. ამიტომ, ცხადია, თუ პირველი წინადადების „მო-მ-იკლავ-ს“ ფორმაში მ პრეფიქსი ობიექტური ნიშანია, მეორე წინადადებაში იგივე ნიშანი სუბიექტური იქნება. ამავე საფუძველზე ს სუფიქსი პირველი წინადადების „მომიკლავს-ში“ სუბიექტური გამოვა და მეორე წინადადებისაში კი – ობიექტური. მაშასადამე, თუ პირველი წინადადების „მომიკლავს“ ზმნაში პირის ნიშანთა მნიშვნელობას ნორმად მივიჩნევთ, მეორე წინადადების იმავე ბგერითი შედგენილობის ფორმაში პირის ნიშანთა მნიშვნელობა ი ნ ვ ე რ ს ი უ ლ ი იქნება.

რაც 1-ლი პირისა და მე-3 პირის ნიშნებზე ითქვა „მომიკლავს“ ზმნის მაგალითზე, იგივე შეგვიძლია ვთქვათ მე-3 სუბიექტური პირის სხვა ნიშანთა შესახებაც ორსავე რიცხვში იმავე ზმნისა ან სხვა ზმნების ჩვენებით, აგრეთვე მე-2 პირის ნიშნების შესახებაც მრავალი სხვა ზმნა მიხედვით. აქედან დასკვნა: ქართულში ადგილი აქვს პირის ნიშანთა ინვერსიას, რაც იმაში გამოიხატება, რომ ვინის რიგის ნიშნები ერთ შემთხვევაში სუბიექტური პირის აღმნიშვნელად გვევლინებიან, სხვა შემთხვევაში კი – ობიექტური პირისად; პირუკუ: მანის რიგის ნიშნები ერთ შემთხვევაში ობიექტური პირების ამსახველებია ზმნაში, სხვა შემთხვევაში კი – სუბიექტური პირებისა.

ოღონდ ერთია: როგორც ვიცით (§ 226), 1-ლსა და მე-2 პირში ობიექტური ნიშნები ერთი და იგივეა ორივე მიმართების დროს, განსხვავება მაშინ იჩენს თავს, როდესაც ობიექტური პირი მესამეა, სადაც პირდაპირ-ობიექტური პირი უნიშნოა, ირიბ-ობიექტური პირი კი – ნიშნისანი. ინვერსიის შემთხვევაში მე-3 პირის სუბ. ნიშნებს, რომლებიც სუფიქსებია, ირიბ-ობიექტური პირის ნიშანი (პრეფიქსი) ენაცვლება. აქედან განზოგადებას ვახდენთ 1-ლისა და მე-2 პირისთვისაც და ვამბობთ: ინვერსიის დროს სუბიექტურ ნიშნებს ირიბ-ობიექტური პირის ნიშნები ენაცვლებაო.

მაშასადამე, თუ აქაც, პირის ნიშანთა კვალიფიკაციის დროს, სახელმძღვანელოდ მივიჩნევთ პრინციპს, რომელიც ზემოთ (§ 234) არის მოცემული ზოგადად ფორმისა და ფუნქციის ურთიერთობის შესახებ, უნდა ვთქვათ, რომ ვინის რიგის ნიშნები, რომლებიც ოდესღაც (ვიდრე ქართული ენა სალიტერატურო ასპარეზზე გამოვიდოდა) მხოლოდ სუბიექტურები იყვნენ, დღევანდელ ენაში ხან სუბიექტურებია, ხანაც ობიექტურები; მანის

რიგისანი კი, რომლებიც ოდესღაც მხოლოდ ობიექტური პირის აღნიშვნის ფუნქციით იყვნენ აღჭურვილნი, დღეს ხან ობიექტურ პირსა და ხანაც სუბიექტურ პირს აღნიშნავენ.

ერთი რამ მაინც გარკვევით უნდა აღინიშნოს: შემთხვევათა აბსოლუტურ უმრავლესობაში ვინის რიგის ნიშნები დღესაც სუბიექტური პირის აღმნიშვნელობა უმთავრესად და უპირატესად, მანის რიგისანი კი დღესაც ობიექტური პირის ამსახველობა უმეტესად და უმრავლესად.

შ ე ნ ი შ ვ ნ ა. მიუხედავად მნიშვნელობის გაცვლა-გამოცვლისა, ტერმინი „სუბიექტური“ შეიძლება მარტო ერთ რიგს მივაკუთვნოთ, ვინის რიგისას, რომ ამით თავიდან ავიშორეთ ზოგიერთი უხერხულობა. მაგრამ ტერმინოლოგიურმა ერთიანობამ არ უნდა დაფაროს და მიჩქმალოს პირის ნიშანთა ინვერსიის ბუნება.

241. ინვერსიულ ფორმათა ალბილი უღლების სისტემაში. პირის ნიშანთა ინვერსიას გარკვეული ადგილი უჭირავს ზმნათა უღლების სისტემაში: ის გვხვდება მარტო III სერიის ფორმებში და ისიც გარდამავალ ზმნებში. გარდაუვალმა ზმნებმა საზოგადოდ ინვერსია არ იცის, არ იცის ის არც გარდამავალმა ზმნებმა I-სა და II სერიაში.

ამ ფორმათა წარმოებისა და წარმოშობის შესახებ ქვემოთ იქნება საუბარი, აქ კი ასეთი მაგალითით დავკმაყოფილდები: თითო სერიიდან ორ-ორ მწკრის მოვიყვან, ერთს თხრობით კილოიანს, მეორეს კავშირებითიანს. საქმის ვითარების ნათელსაყოფად დაკარგულ პირის ნიშანს ფრჩხილებში აღვადგენ.

I ს ე რ ი ა

მხ.	1. ვ-ნახავ	ვ-ნახავდე
	2. ჰ-ნახავ	ჰ-ნახავდე
	3. ნახავ-ს	ნახავდე-ს
მრ.	1. ვ-ნახავ-თ	ვ-ნახავდე-თ
	2. ჰ-ნახავ-თ	ჰ-ნახავდე-თ
	3. ნახვ-ენ	ნახავდე-ნ

II ს ე რ ი ა

მხ.	1. ვ-ნახე	ვ-ნახო
	2. ჰ-ნახე	ჰ-ნახო
	3. ნახ-ა	ნახო-ს
მრ.	1. ვ-ნახე-თ	ვ-ნახო-თ
	2. ჰ-ნახე-თ	ჰ-ნახო-თ
	3. ნახ-ეს	ნახო-ნ

III ს ე რ ი ა

მხ.	1. მ-ინახავ-ს	მ-ენახო-ს
	2. გ-ინახავ-ს	გ-ენახო-ს
	3. (ჰ)-უნახავ-ს	(ჰ)-ენახო-ს
მრ.	1. გვ-ინახავ-ს	გვ-ენახო-ს
	2. გ-ინახავ-(ს)-თ	გ-ენახო-(ს)-თ
	3. (ჰ)-უნახავ-(ს)-თ	(ჰ)-ენახო-(ს)-თ

რ. ერისთავი ერთ თავის ცნობილ ლექსს ასე იწყებს:

„სადაც ვშობილვარ, გავზრდილვარ და მისროლია ისარი“...

ამ წინადადებაში სამივე ზმნის ფორმა მესამე სერიისაა, მაგრამ ორი მათგანი შეუქცეველია – 1-ლი პირის ნიშანი ვინითაა წარმოდგენილი: ვ-შობილ-ვარ, გა-ვ-ზრდილ-ვარ (მიღებულია ასეთი ფორმებისაგან: შობილ-ვარ, გაზრდილ-ვარ, § 221), მესამე კი – შექცევული: მ-ისროლია. ეს იმიტომ, რომ პირველი ორი ზმნა გარდაუვალია, მესამე კი – გარდამავალი,

რომელსაც III სერიაში პირთა წარმოებისას ინვერსიულობა ახასიათებს.

ეს ზმნები რომ III სერიიდან II-ში გადმოვიყვანოთ და მის ერთ-ერთ მწკრივში დავსვათ, შეეცევა ადგილი არ ექნება – პირველი პირი ყველგან ვინით იქნება გამოხატული: „სადაც ვ-იშევ, გა-ვ-იზარდე და ვ-ისროლე ისარი“. იგივე სურათი გვექნება I სერიაშიც: „სადაც ვ-იშობი, გა-ვ-იზრდები და ვ-ისვრი ისარს“.

მაშასადამე, გარდამავლობა და III სერია – აი აუცილებელი პირობა პირის ნიშანთა ინვერსიისათვის ზმნაში.

პირთა რაოდენობის თვალსაზრისით აღსანიშნავია, რომ ინვერსიული ფორმა შეიძლება მხოლოდ ორ-პირიანი იყოს.

თქმულით არ ამოიწურება საკითხი პირთა წარმოების შესახებ ქართ. ზმნაში. ზოგიერთი დეტალი სხვა კატეგორიებთან დაკავშირებით იქნება განხილული; ესენია: მწკრივი (§§ 287–294), გვარი (§§ 347–352, 364), ქცევა (§ 416) და კონტაქტი (§§ 427–429: 431).

ფ რ ო

242. ღროის რაობა. რა არის გრამატიკული დრო? – გრამატიკაში დრო ეწოდება ისეთ ფორმას ზმნისას, რომელიც გვიჩვენებს მოქმედების მომენტის შეფარდებას უბნობის (ანუ ლაპარაკის) მომენტთან. ამ შეფარდების მიხედვით ირკვევა, რომ ზმნით გამოხატული მოქმედება ხდება ან უბნობის მომენტში, ან სხვა დროს. დროული გამოხატვა მოქმედების იმაზეა დამოკიდებული, რომ ყოველგვარი ამბავი, რომელიც კი მომხდარა, ხდება, თუ უნდა მოხდეს, გადმოცემულია მოუბრის თვალსაზრისით და მისი უბნობის მომენტთან შეფარდებით. ამ შეფარდებისას შეიძლება აღმოჩნდეს, რომ:

ა) მოქმედება ხდება სწორედ იმ მომენტში, როცა მოუბარი ადამიანი (მაშასადამე, 1-ლი პირი მხ. რიცხვისა) ამ მოქმედებას ახსენებს;

ბ) მოქმედება უსწრებს უბნობის მომენტს;

გ) მოქმედება უნდა მოხდეს უბნობის მომენტის შემდეგ.

პირველს (ა) შემთხვევაში გვაქვს ერთ-დროულობა, ანუ ერთ-ჟამიერობა უბნობისა და მოქმედებისა – ორივე ერთსა და იმავე ფიზიკურ დროს ხდება; მეორესა (ბ) და მესამე (გ) შემთხვევაში კი უბნობის მომენტი და მოქმედების მომენტი სხვადასხვაა ფიზიკურად, მაგრამ ისე, რომ მეორე (ბ) შემთხვევაში უბნობის მომენტს მოქმედების მომენტი უსწრებს, მესამე (გ) შემთხვევაში კი – პირუკუ: მოქმედების მომენტს უბნობისა უსწრებს. რომელი რომელს უსწრებს – უბნობის მომენტი მოქმედებისას, თუ მოქმედების მომენტი უბნობისას, – ან რ ა მ დ ე ნ ა დ უსწრებს – ერთი წუთით, ერთი საათით, ერთი დღით, ერთი კვირით, ერთი თვით, ერთი წლით, მთელი საუკუნით თუ მეტით – ეს სულ ერთია. მნიშვნელობა აქვს მხოლოდ იმას, რომ განსხვავება იყოს ორ მომენტს შორის, თუნდაც სულ მცირეოდენი. როცა განსხვავება არ არის ორ მომენტს შორის და უბნობის მომენტი და მოქმედების მომენტი ერთი და იგივე ფიზიკური დროა, მაშინ ზმნის ფორმა ე ხ ლ ა ნ დ ე ლ ი ა (ანუ ა მ ჟ ა მ ა დ ი, თქმისთანადი: „ვაშენებ“); როცა განსხვავებაა, მაგრამ ისე, რომ მოქმედება უბნობის მომენტს უსწრებს, მაშინ ის წ ა რ ს უ ლ ი დროა („ვაშენებდი“, „ავაშენე“, „ამიშენებია“); ხოლო, როცა მოქმედება უბნობის შემდეგ უნდა იყოს, მაშინ მ ო მ ა ვ ა ლ ი დროა („ავაშენებ“).

შ ე ნ ი შ ვ ნ ა 1. გაუგებრობის თავიდან ასაცილებლად აქვე უნდა განვაცხადოთ, რომ დ რ ო ი ს აღსანიშნავად მხოლოდ ეს სამი ტერმინი გვაქვს

გამოყენებული: ეხლანდელი, წარსული და მომავალი. რაც შეეხება აქამომდე არსებულებს: აწმყო, წამყო და მყოფად, ისინი შეიძლება გარკვეულ მწკრივებს მივაკუთვნოთ. აქაც ქართულში ამათგან მარტო „აწმყო“ და „მყოფადი“ გვჭირდება. „წამყო“ კი შეიძლება სხვა ენებისთვის გამოგვადგეს.

შენიშვნა 2. ტერმინები აწმყო, წამყო და მყოფადი ხელოვნურია და ანტონი I-ისაგან მომდინარეობენ. პირველ ორ მათგანს ჩამოკვეცილი აქვს ბოლო მარცვალი: აწ-მყო (ფი), წა-მყო (ფი); მყოფადი (მყოლობადი, მყობადი) იგივეა, რაც ყოფადი, ე. ი. რაც იქნება, რაც უნდა იყოს.

აღნიშნული ტერმინები, ხელოვნურობის გარდა, რამდენადმე უხერხულიც არის ამჟამად, რადგანაც „აწმყო“-ში „აწ“ ძველი მნიშვნელობით არის ნახმარი: აწ – ეხლა, აწ-მყო (ფი) – ეხლა მყოფი, მაგრამ დღეს ტერმინის პირველ ნაწილს „აწი“-ს უკავშირებენ, რომელსაც დასავლურ კილოებში სულ სხვა მნიშვნელობა აქვს: აწი (← აწით) – ამას იქით, ამიერიდან. ერთი სკოლის მასწავლებელი ჩიოდა: „აწმყო“ ბევრ ბავშვს მომავალი ჰგონიაო.

პირიან ზმნებში დრო ყველა კილოიან ფორმას აქვს, მაგრამ ყველაზე უფრო ნათლად და სრულად ეს კატეგორია თხრობით კილოიან ფორმებშია გამოხატული.

243. დროთა რაოდენობის პრობლემა საზოგადოებრივ ენაში და კერძოდ ქართულში. მოცემული განსაზღვრის თანახმად გრამატიკული დრო შეიძლება მხოლოდ სამი იყოს: ეხლანდელი, წარსული და მომავალი. ეხლანდელია ფორმა ზმნისა, რომელიც წარმოდგენას გვაძლევს, რომ მოქმედების მომენტი უზნობისას ემთხვევა; წარსულია ფორმა, რომელიც გვაგებინებს, რომ მოქმედება უზნობის მომენტს უსწრებდა, და მომავალია ფორმა, რომელიც აღნიშნავს, რომ მოქმედება უზნობის მომენტის შემდეგ მოხდება.

ამტკიცებენ, რომ დროთა რაოდენობა ბევრ ენაში სამზე მეტია. ეს მტკიცება იმ უცილობელ ფაქტს ეყრდნობა, რომ სხვადასხვა ენაში მოიპოვება რამდენიმე ფორმა, რომლებიც წარსულს ასახავენ, და რამდენიმე ფორმა, რომლებიც ეხლანდელს ან მომავალს გამოხატავენ. კერძოდ ქართულშიც მოიპოვება რამდენიმე ფორმა, რომლებიც წარსულს განეკუთვნებიან (ვჭამდი, ვჭამე, მიჭამია, მეჭამა), და ამის მიხედვით ასკვნიან, რომ დრო ამა და ამ ენაში ამდენი და ამდენიაო. მაგ., ს. ხუნდაძით ქართულში თხრობით კილოში (მისი ტერმინით: მოთხრობით კილოში) ხუთი დროა: აწმყო (ვსწერ, ვკითხულობ), სამი წამყო: ა) წამყო I (ვსწერდი, ვკითხულობდი), ბ) წამყო II (ვსწერე, ვკითხე), გ) წამყო III (მიწერია, მიკითხავს) და მყოფადი (ვსწერ, ვკითხავ). მისივე აზრით, კავშირებით კილოშიც (მისი ტერმინით: ნატვრით კილოში) ხუთი დროა: აწმყო (ვსწერდე, ვკითხულობდე), ორი წამყო: ა) წამყო I (მეწერა, მეკითხა), ბ) წამყო II (მეწეროს, მეკითხოს) და ორი მყოფადი: ა) მყოფადი I (ვსწერდე, ვკითხავდე), ბ) მყოფადი II (ვსწერო, ვკითხო). ხოლო პირობით კილოს, იმავე ავტორის აზრით, მარტო ერთი დრო აქვს: წამყო დრო (ვსწერდი, ვკითხავდი; დავსწერდი, წავიკითხავდი) [ქართ. გრამატიკა, ქუთ., 1904, გვ. 58–59]. მამასადამე, ს. ხუნდაძე დროებს კილოთა მიხედვით ანგარიშობს: თხრობითში ხუთ დროს პოულობს, კავშირებითშიც – ხუთს და პირობითში – ერთს.

ნ. მარი წერდა [ვთარგმნით ძველი ტერმინებით]: ძველ ქართულში „კილო ოთხია: თხრობითი, კავშირებითი, ნატვრითი და ბრძანებითი. კილოებს შორის არ არის გარდაუვალი მზღვარი მნიშვნელობისა და ხმარების მხრით, კავშირებითისა და ნატვრითი

კილოს გარჩევა თხრობითისაგან მკვეთრად გატარებული არ არის: ძველს სალიტერატურო ენაში კავშირებითი იხმარება მყოფადის მნიშვნელობით, თხრობითის აორისტი ხშირად კავშირებითს ენაცვლება, ნამყო უსრული გვხვდება ნატვრითის ნაცვლად, და პირუკუ, აორისტის მეორე პირები ბრძანებითად არის გამოყენებული, ამგვარადვეა აკრძალვით უარყოფით ნუ-სთან აწმყოს მეორე პირები. ამიტომ კილოებს განვიხილავთ როგორც ცალკე დროებს. ძირითადი დრო რვა არის: აწმყო, ნამყო უსრული, ნატვრითი, აორისტი, კავშირებითი (იგივე მომავალი), ნამყო სრული, წინარეწარსული, ნამყო კავშირებითი“ (Грамматика древнелитер. груз. языка, Л., 1925, გვ. 141–142).

ა. ჩ ი ქ ო ბ ა ვ ა წერდა: „განყენებულად თუ ავიღებთ, დრო სამია: აწმყო, ნამყო, მყოფადი... ეს სამი დრო განყენებულადაა აღებული მოქმედებისა და მისი აღმნიშვნელი სიტყვის შეფარდების ნიადაგზე. ამა თუ იმ ენაში ამ სამი დროის კონკრეტიზაციამ შეიძლება მოგვცეს გაცილებით მეტი ერთეულები დროისა; მაგ., ახალ ქართულში გვაქვს ერთი აწმყო, ერთი მყოფადი და ოთხი ნამყო: ნამყო უწყვეტი ანუ უსრული: აკეთებდა, აშენებდა, შრომობდა...; ნამყო ძირითადი ანუ ნამყო წყვეტილი (აორისტი): აკეთა, აშენა, იშრომა...; თურმეობითი პირველი: უკეთებია, უშენებია, უშრომია...; თურმეობითი მეორე: ეკეთებინა, ეშენებინა, ეშრომა. გერმანულში სამი ნამყო დროა, ფრანგულში – ოთხი ნამყო, ლათინურშიაცა და ძველს ბერძნულშიც ოთხი ნამყო იყო... იმავე გერმანულსა და ფრანგულში ორი მყოფადია, ზოგ კავკასიურ ენაში ათიოდე აღწერითი ფორმა აქვს ნამყო დროს. აწმყოც კი შეიძლება იყოს ერთზე მეტი; ასეა, მაგ., ევროპულ ენათაგან ინგლისურში, კავკასიურ ენათაგან, მაგ., ხუნძურში“ («ზოგადი ენათმეცნიერება», I. 1939, § 55).

როგორც ვხედავთ, ახალ ქართულში ს. ხ უ ნ დ ა ძ ი თ 11 დროა: ხუთი თხრობით კილოში („მოთხრობითში“), ხუთიც კავშირებითში („ნატვრითში“) და ერთიც „პირობითში“. ჩამოვწეროთ მის მიერ მოყვანილი მაგალითები და დავნომროთ თვითეული „დრო“; გვექნება: 1) ვსწერ, ვკითხულობ, 2) ვსწერდი, ვკითხულობდი, 3) ვსწერე, 4) მიწერია, 5) ვსწერ, ვიკითხავ, 6) ვსწერდე, ვკითხულობდე, 7) მეწერა, 8) მეწეროს, 9) ვსწერდე, ვიკითხავდე, 10) ვსწერო, 11) ვსწერდი, ვიკითხავდი. რომ გადავალაგოთ ეს ფორმები წარმოების მიხედვით და თავ-თავისი ნომერი ფრჩხილებში მივუწეროთ, შემდეგი სურათი გვექნება:

1. ვსწერ, ვკითხულობ [1]	7. ვსწერე [3]
2. ვსწერდი, ვკითხულობდი [2]	8. ვსწერო [10]
3. ვსწერდე, ვკითხულობდე [6]	9. მიწერია [4]
4. ვსწერ, ვიკითხავ [5]	10. მეწერა [7]
5. ვსწერდი, ვიკითხავდი [11]	11. მეწეროს [8]
6. ვსწერდე, ვიკითხავდე [9]	

შ ე ნ ი შ ვ ნ ა. რადგანაც „წერა“ დაუსრულებელი ასპექტის ფორმაა და ის მყოფადის წრეში აწმყოს წრისაგან განსხვავებულ ფორმებს ვერ მოგვცემს, ამიტომ ს. ხუნდაძეს „ვსწერ“-თან ერთად მეორე ზმნაც აქვს მოყვანილი, რომელსაც აღნიშნული ფორმები განსხვავებული აქვს (ვკითხულობ, ვკითხულობდი, ვკითხულობდე; ვიკითხავ, ვიკითხავდი, ვიკითხავდე). ეს მეორე ზმნა აქ მხოლოდ I სერიის ფორმებში მოგვყავს.

მოყვანილი მაგალითები გვარწმუნებს, რომ ს. ხ უ ნ დ ა ძ ე ს ჩამოთვლილი აქვს დღევანდელ ქართულში არსებული საყოველთაოდ ცნობილი მწკრივები, გარდა

ბრძანებითისა, რომელიც მას, როგორც ჩანს, „დროდ“ არ მიაჩნია. მაშასადამე, მისთვის „დრო“ იგივეა, რაც ჩვენთვის „მწკრივი“.

ნ. მ ა რ ი ს შეხედულება გრამატიკული დროის შესახებ ძველი ქართულის მაგალითებზე აგრეთვე საბოლოოდ მწკრივის გაგებას გვაძლევს, ხოლო, თუ ა. ჩ ი ქ ბ ა ვ ა ს მაგალითებს დავაკვირდებით, ძნელი არ იქნება შევნიშნოთ, რომ „დროდ“ მას მარტო თხრობითი კილოს შემცველი მწკრივები მიაჩნდა, სხვა მწკრივები მას კილოდ ჰქონდა გაგებული. ეს შემდეგიდან ჩანს: „ძველს ქართულში კავშირებითიც არსებითად თხრობითი კილოს დ რ ო ს წარმოადგენდა: ასე რომ კავშირებითის კ ი ლ ო დ ქ ც ე ვ ა მეორეული მოვლენაა“ (§ 56). თუ ასეთ ახსნას გავიზიარებთ, გამოდის, რომ კავშირებითის ფორმა ძველად „დრო“ იყო და შემდეგ „კილოდ“ იქცა (რაც ძნელი დასაჯერებელია), მაშასადამე, ზოგი მწკრივი ა. ჩ ი ქ ბ ა ვ ა ს თ ვ ი ს დროა, ზოგი კი – კილო.

შეიძლებოდა სხვა ავტორებიც დაგვესახელებინა, რომ გვეჩვენებინა, თუ როგორი არევ-დარევა სუფევს დროის გაგებაში, მაგრამ ამ წიგნში ესეც საკმარისია. ასეთი მცდარი შეხედულება „დროის“ შესახებ იქედან მომდინარეობს, რომ სპეციალურ ლიტერატურაში გრამატიკული დროის პრობლემა სწორად არ არის დასმული და გადაწყვეტილი.

საზოგადოდ დროის კატეგორიას რევენ მწკრივის ერთ-ერთ კატეგორიასთან (კილოსთან ან თანამდევრობასთან) ან თვით მწკრივთან და ეს აღრევა, რომელიც ჭრელად ასახავს ზოგადი საენათმეცნიერო საკითხის შესწავლის უმწეო მდგომარეობას ენის სტრუქტურულ ნაწილში, ქართულ ნიადაგზედაც უკრიტიკოდ არის გადმოტანილი. საჭიროა და აუცილებელი, რომ დროის კატეგორია გამოითიშოს სხვა კატეგორიებისაგან და მას თავისი ალაგი მიეჩინოს და სხვებსაც თავ-თავისი მოენახოს.

ქართული ენის უხვი მასალების შესწავლა და სხვა ენებზე დაკვირვება გვარწმუნებს, რომ დრო ერთ-ერთი ელემენტია მწკრივისა და რომ ის შეიძლება მხოლოდ სამი სახისა იყოს არა მარტო თანამედროვე რუსულში (говорю, я говорил, буду говорить), არამედ ქართულშიც, სომხურშიც, თურქულშიც, კავკასიისა და ევროპის ენებშიც: ფრანგულში, გერმანულსა და ინგლისურში. ქართულში (ან სხვა რომელსამე ენაში, რომელსაც მე ვიცნობ) არ არის რამდენიმე „აწმყო“, რამდენიმე „მყოფადი“, ან რამდენიმე „ნამყო“ (თუ ამათ „დროდ“ გავიგებთ, როგორც ესმოდათ). კერძოდ ფორმები: აშენებდა, აშენა, უშენებია, ეშენებინა – ყველა ერთია დ რ ო ი ს კატეგორიის თვალსაზრისით, ისინი ა მ მ ხ რ ი ვ არავითარ განსხვავებას არ გვიჩვენებენ, რადგანაც ყველანი თანაბრად გულისხმობენ, რომ მოქმედება უბნობის მომენტს უსწრებდა. რომ ეს ასეა, ამას ვნახავთ მწკრივთა მიმოხილვისას, სადაც ფორმათა რაოდენობის გამოთვლის ნიმუში იქნება მოყვანილი (§ 296).

ეხლა კი დავსვათ ასეთი საკითხი: ნუთუ მართლა არ შეიძლება, რომ საზოგადოდ დრო სამზე მეტი იყოს ენაში?

244. სამზე მეტი დრო. ზემოთ (§ 242) აღნიშნულია, რომ, როდესაც განსხვავებაა უბნობის მომენტსა და მოქმედების მომენტს შორის, არ ჩანს, თუ როგორია ეს განსხვავება ფიზიკურად, ე.ი. იმ გარკვეული დროის მიხედვით, რომელიც შეიძლება გავზომოთ. გრამატიკული დრო არ შეიძლება გაიზომოს. მაგ., წინადადება „მიწა ი ძ რ ა“ შეიძლება ისეთ მოვლენაზედაც ითქვას, რომელიც უბნობის მომენტიდან ერთი წუთით არის დაშორებული, და ისეთზედაც, რომელიც ათი ათასი წლის წინათ მომხდარა, ამ მხრივ „წარსულის“ გაგება გრამატიკაში ერთია და განუყოფელი, მას დასაბამი (დასაწყისი) არა აქვს, მაგრამ დასასრულია უბნობის მომენტი. ერთია აგრეთვე გაგება „მომავლისაც“, რომელსაც დასაბამად უბნობის მომენტი აქვს, მაგრამ დასასრული არ უჩანს: „მიწა დ ა ი ძ რ ი ს“ ისეთ მოვლენასაც

გულისხმობს, რომელიც უბნობის მომენტს უშუალოდ მოჰყვება, და ისეთსაც, რომელიც შეიძლება საუკუნეების შემდეგ მოხდეს. თუ ასეა, სხვა გზა არ არის, თუ კიდეც არ გავიმეორეთ მარტივი ჭეშმარიტება, რომ დრო მხოლოდ სამია: ეხლანდელი, წარსული და მომავალი.

თეორიულად სამზე მეტი დროც არის შესაძლებელი. ამისთვის საჭიროა, რომ არსებობდეს განსაკუთრებული ფორმები (ორი ან მეტი) დროის სხვადასხვა ნაკვეთის აღსანიშნავად უბნობის მომენტამდე (წარსულში) ან უბნობის მომენტის შემდეგ (მომავალში); თანაც აუცილებელია, რომ ამ ფორმებს (ორს ან მეტს) ახლდეს ზუსტი გაგება ამა თუ იმ დროის ნაკვეთისა უბნობამდე თუ უბნობის შემდეგ. მაგალითად, ქართულში გვაქვს ასეთი ფორმები: ვწერდი, ვწერე, მიწერია, რომლებიც ერთმანეთისაგან განსხვავდებიან როგორც ფორმით, ისე ფუნქციით. მაგრამ ვამბობთ: დ რ ო ი ს თვალსაზრისით ესენი ყველა ერთიაო. მოდი და ხელოვნურად დავამყაროთ მათ შორის დროული განსხვავება: „ვწერდი“ მივაკუთვნოთ მხოლოდ იმ წარსულს, რომელიც დღევანდელ დილას აქეთ გამოვლილ დროს გულისხმობს, „ვწერე“ მივაკუთვნოთ იმ დროს, რომელსაც გაუვლია გუშინ დილიდან დღეს დილამდე, ხოლო „მიწერია“ – იმ დროს, რომელიც დაუსაბამოა, დასასრულად კი გუშინდელი დილა აქვს. ვივარაუდოთ, რომ ასეთი მიკუთვნება საყოველთაოდ არის გატარებული ქართულ ენაში და ყველას ისე ესმის, როგორც ნაჩვენებია. ისიც ვთქვათ, რომ დღეს პირველი იანვარია და სამი სხვადასხვა ფრაზა გავიგონეთ:

ა) ერთმა თქვა: ოთხი საათის განმავლობაში ვ წ ე რ დ ი.

ბ) მეორემ: ოთხი საათის განმავლობაში მეც ვ წ ე რ ე.

გ) მესამემ: ოთხი საათის განმავლობაში მეც მ ი წ ე რ ი ა.

ამ ფრაზების გაგონებასას აი რა სურათი გადაგვეშლება: ზემოთ დათქმული მნიშვნელობის მიხედვით გრამატიკული განსხვავება ამ ფრაზებს შორის კონკრეტულად ასეთ სახეს მიიღებს:

ა) ვინაც თქვა, ვ წ ე რ დ ი ო, – მას უწერია დღეს, პირველ იანვარს, დილას აქეთ.

ბ) ვინაც თქვა, ვ წ ე რ ე ო, მას უწერია 31 დეკემბრის დილას აქეთ 1 იანვრის დილამდე (გუშინ ან წუხელ).

გ) ვინაც თქვა, მ ი წ ე რ ი ა ო, მას უწერია 31 დეკემბრის დილამდე, მაგრამ არ ვიცით დანამდვილებით, თუ რომელ წელს და რა რიცხვში.

ასეთი გაგება რომ გვქონდეს ენაში, მაშინ, ცხადია, დღევანდელი ჩვენი ერთი წარსული სამად დაიშლება და დრო სამის ნაცვლად ხუთი გვექნება: 1 ეხლანდელი, 2 მომავალი და 3 წარსული.

ხუთზე მეტი დრო მაშინ გვექნებოდა, რომ ამგვარადვე შეიძლებოდა მომავლის დაშლაც, ვთქვათ ასე:

დ) დ ა ვ წ ე რ რომ აღნიშნავდეს მოქმედებას უბნობის შემდეგ ხვალ დილამდე (2 იანვრის დილამდე).

ე) დ ა ვ წ ე რ ო რომ აღნიშნავდეს მოქმედებას ხვალ დილის შემდეგ (2 იანვრის დილიდან მოყოლებული დაუსრულებლად).

თუ დღევანდელი მომავალი ორად დავშალოთ, მაშინ ექვსი დრო გვექნება (3 წარსული, 1 ეხლანდელი და 2 მომავალი); მაგრამ, თუ მეტად დავშლით ან წარსულს, ან მომავალს (ან ორივეს ერთად), გრამატიკული დროის რაოდენობა სათანადოდ გაიზრდება.

მოყვანილი მაგალითები თეორიული მსჯელობის ფარგლებს არ სცილდება. მაგრამ, რომ ასეთი რამ სადმე ენაში მკაფიოდ გამოხატული ფაქტი იყოს და, მაშასადამე, თეორია

ყოველდღიური პრაქტიკით იყოს ზურგ-გამაგრებული, მაშინ, რა თქმა უნდა, უფლება გვექნება ვილაპარაკოთ სამზე მეტი დროის შესახებ. მაგრამ, ვინაიდან ამას არსად ადგილი არა აქვს (მე, ყოველ შემთხვევაში, ასეთი ფაქტი არ ვიცი), დროის კატეგორია ისე განვიხილოთ, როგორც საჭიროა, მას სხვა კატეგორიებში ნუ გავრევთ და ამით დროთა რაოდენობას უსაფუძვლოდ ნუ გავზრდით.

245. უფრო ფორმები. დრო ერთი მთავარ ნიშანთაგანია ზმნისა. ის მოეპოვება პირიან ზმნასაც და უპიროსაც (ქართულში მარტო მიმდებარებს, ზოგიერთ ენაში სხვა უფლებელ ფორმებსაც, მაგ., ინფინიტივს, რუსულში დეეპრიჩასტიესაც). საზოგადოდ პირიანი ფორმა დროიანი ფორმაც არის, მაგრამ ზოგჯერ პირიან ფორმას შეიძლება გამოეცალოს დროის შინაარსი. თუ ზმნის ფორმით არ არის გათვალისწინებული მოქმედების მომენტის შეფარდება უბნობის მომენტთან, მაშინ არც გვაქვს დროის გამოხატვა, ანუ – რაც იგივეა – ზმნაში არ არის მოცემული არც ერთი დრო: არც ეხლანდელი, არც წარსული და არც მომავალი. მაგ., თუ მსურს აღვნიშნო, რომ ნადირობა კოტეს ხელობაა საზოგადოდ, ვიტყვი: „კოტე ნადირობს“, მაგრამ ამ შემთხვევაში გრამატიკულ დროს არც ერთს არ ვგულისხმობ. მაშასადამე, „ნადირობს“ ასეთ ფრაზაში უდროო ფორმა. სამაგიეროდ, ვთქვათ, ასეთი ამბავია: აი ამ წუთში ვხედავთ, რომ კოტეს ხელში თოფი აქვს მომარჯვებული და მწევრებითურთ კურდღელს მისდევს; თუ ამ დროს ვთქვი: „კოტე ნადირობს“, მაშინ კოტეს მოქმედებას ჩემი უბნობის მომენტს ვუფარდებ და იგივე „ნადირობს“ დროიანი იქნება – ეხლანდელი.

მაშასადამე, ერთი და იგივე ფორმა შეიძლება ერთ შემთხვევაში დროიანი იყოს, სხვა შემთხვევაში კი – უდროო.

ზმნა „დადის“ დროიანია, როდესაც ვამბობ: „შეხე, ჩემი შვილი ბაღში და დის“. მაგრამ იგივე ფორმა უდროოა, როდესაც ვამბობ: „ჩემი შვილი უკვე სკოლაში და დის“.

დროის გაგებას არ ვდებთ ზმნებში, როცა მსჯელობა გვაქვს ისეთ საუკუნოვან მოვლენათა შესახებ, როგორიცაა: „მთვარე დედამიწის გარშემო ტრიალებს“, „რიონი შავ ზღვას ერთვის“, „თევზი ცურავს“, „გველი ხოხავს“, „ჩიტი ფრინავს“ და მისთანები.

246. ეხლანდელისა და მომავლის ფორმათა ურთიერთობა. ქართულში წარსულის ფორმები მკაფიოდ გარჩეულია სხვა დროთა ფორმებისაგან, მაგრამ ეხლანდელსა და მომავალს შორის მტკიცე ფორმოვლივი ზღვარი ყოველთვის არ არის დადებული – ერთმა და იმავე ფორმამ შეიძლება ეხლანდელის გაგებაც მოგვცეს და მომავლისაც; მაგ., „იქს“ ეხლანდელია ამ ფრაზაში: „ჰკითხა: რასა იქს ქალიო?“ («ვეფხ.»), მაგრამ მომავალია ამ ფრაზაში: „ეხლა რომ მაგაებს მეუბნება და მაგაებს ჩადის, მერე რაღასა იქს, როცა თავისუფლება უფრო ძვლებში გაუჯდება?“ (ჭავ., «გლეხთა განთ. სცენები»).

ასეთივე პოლისემიური ფორმებია: ჭამს, ბრძანებს, ასწავლის, სცემს, განაგრძობს, უყურებს, იძინებს, შეადგენს, არჩენს, ათამაშებს და სხვ.

კ ი ლ ი

247. კილოს რაობა. კილო არის ფორმა ზმნისა, რომელიც გვიჩვენებს, რომ მოუბრის მიერ დასახელებული მოქმედება უნდა იქნეს გაგებული ან როგორც უეჭველი ფაქტი, ან როგორც შესაძლებელ-სავარაუდებელი, ან კიდევ როგორც შესასრულებელი. ამის

მიხედვით გვაქვს სამი კილო: თხრობითი, კავშირებითი და ბრძანებითი (კილო – modus, наклонение).

შ ე ნ ი შ ვ ნ ა. მოცემული განსაზღვრა კილოსი გრამატიკის ერთ დარგს ეხება. ენათმეცნიერებაში „კილო“ კუთხურ მეტყველებასაც აღნიშნავს (ხევსურული კილო, აჭარული კილო).

248. თხრობითი კილო. თხრობითია კილო, რომელიც ზმნით აღნიშნულ მოქმედებას ისე წარმოადგენს, რომ ის უნდა იქნეს გაგებული, როგორც ნამდვილი ფაქტი, რომელიც ხდება ერთ-ერთ დროში (ეხლანდელში, წარსულში, მომავალში): ვაშენებ, ვაშენებდი, ავაშენე, ამიშენებია, ავაშენებ.

შესაძლებელია თვით მოუბარს ამ კილოთი აღნიშნული მოქმედება ნამდვილად არ მიაჩნდეს, მაგრამ მსმენელმა ის ისე უნდა გაიგოს, როგორც უეჭველი ფაქტი. მაგ., ქურდობაში დაჭერილი პირის განცხადება: „მე არ მომიპარავს, მავანმა მოიპარაო“ შეიძლება არ შეეფერებოდეს სიმართლეს, მაგრამ ეს ისეთი ფორმით არის მოცემული, რომ მას ჰსურს, მისი განცხადება დაკარგული ნივთის შესახებ სხვების მიერ ნამდვილ ფაქტად იქნეს მიღებული.

თხრობითი კილო ყველა კილოზე უფრო მდიდარია მწკრივებით. ზოგიერთი კატეგორიის გამოხატვა (მაგ., უნახაობისა, მრავალგზისობისა) მხოლოდ ამ კილოიან მწკრივებშია შესაძლებელი.

249. კავშირებითი კილო. კავშირებითია კილო, რომელიც ზმნით აღნიშნულ მოქმედებას ისე წარმოადგენს, რომ იგი არ არის ფაქტი, მაგრამ შეიძლება ხდებოდეს, მოხდეს, ან მომხდარიყოს. რომ შევადაროთ ერთმანეთს ეს ფორმები: „ვაშენებ“ და „ვაშენო“, დავრწმუნდებით, რომ მათ შორის ის განსხვავებაა, რომ ერთი ფაქტს გადმოგვცემს („სახლს ვაშენებ“), მეორე კი ისეთ მოქმედებას გვიჩვენებს, რომელიც შესაძლებელია, მაგრამ ფაქტი არ არის („სახლი მე ვაშენო?“).

კავშირებითი კილოს ფორმა ხშირად დამოკიდებულ წინადადებაში იხმარება. ამ შემთხვევაში ჩვეულებრივია, რომ ის მთავარ წინადადებას „რათა“ ან „რომ“-ის საშუალებით უკავშირდება:

„ის ურჩევნია მამულსა, რომ შვილი სჯობდეს მამასა“ (ჭავ.).

„ადარ მეღირსა, მშვენიერო ჩვენო კახეთო,

რომ გომბორის მთით შენს შვენებას კვლავ გადამოვხედო,

და ვეშო დაბლა, შენს წალკოტებს ჩამოვუარო,

და იმათ ჩრდილში განვისვენო და გავიხარო“ (ვ. ორბ.).

კავშირი შეიძლება არ იყოს, მაგრამ იგულისხმებოდეს:

„შენი ზედაშის მადლს ვფიცავ, შენ არ მოგაკლო ბარია,

გაგსხლა, შაგყელო, დაგთოხნო, არც კი ჩნდეს განათხარია,

გაგფურქნო, გაგალამაზო, როგორც რომ პატარძალია“ (რ. ერისთ.).

„სწყუროდეს, წყალსა ვინ დაღვრის კაცი უშმაგო, ცნობილი?!“ («ვეფხ.»).

დამოუკიდებლად (უკავშიროდ) ხმარებული კავშირებითი შეიძლება ბრძანებითად

იქნეს გამოყენებული: წავიდეს! წავიდეთ!

კავშირებით კილოიან მწკრივში სამივე დრო შეიძლება იქნეს გადმოცემული: ეხლანდელი, წარსული და მომავალი, მაგრამ მწკრივებით ის ისე მდიდარი არ არის, როგორც თხრობითი.

250. ბრძანებითი კილო. ბრძანებითია კილო, რომელიც ზმნით აღნიშნულ მოქმედებას შესასრულებლად წარმოგვიდგენს; ის გვიჩვენებს, რომ მოუბრის სურვილი უნდა იქნეს შესრულებული. ყოველდღიურ ცხოვრებაში ეს სურვილი შეიძლება გამოხატულ იქნეს არა მარტო ბრძანების სახით, არამედ თხოვნისა, ხვეწნა-მუდარისა და წაქეზების სახითაც, მაგრამ გრამატიკაში ყველას ბრძანებითი ჰქვია, რადგანაც ფორმოზოგიკი განსხვავება მათ შორის არ არის: ააშენე! ააშენეთ! ააშენოს! ააშენონ!

ბრძანებითში ვარჩევთ წართქმითსა და უკუთქმით ფორმებს: წ ა რ თ ქ მ ი თ ი ა ფორმა, რომელიც ზმნით გამოხატული მოქმედების შესრულებას გულისხმობს: წადი! ააშენე! უ კ უ თ ქ მ ი თ ი ა ფორმა, რომელიც ზმნით აღნიშნული მოქმედების აკრძალვას წარმოადგენს. ამიტომ უკანასკნელს ცალკე, სხვასთან შეუპირისპირებლად, ა კ რ ძ ა ლ ვ ი თ ი ჰქვია. აკრძალვითის ფორმას ყოველთვის ახლავს ნაწილაკი ნუ ან არ: ნუ ააშენებთ! არ ააშენოთ!

ბრძანება ყოველთვის სუბიექტური პირისადმია მიმართული. სუბ. პირთან ერთად ფორმაში შეიძლება ობიექტური პირიც იყოს გამოხატული, მაგრამ მოქმედება ობ. პირს შეიძლება იმდენად ეხებოდეს, რამდენადაც სხვა შემთხვევაში – პირდაპირ ან ირიბად: მომკალი! ჩამწეროს! მომიტანეთ! მოგვახსენონ!

როცა სუბიექტური პირი ჩავარდნილია და ფორმაში ობიექტურიცაა რჩება, ჩავარდნილი სუბიექტური პირი შეიძლება მაინც გამოხატული იყოს ფორმალურად: გ ე ძ ი ნ ო ს!

251. ბრძანებითი კილო პირველი პირისა. რადგანაც ბრძანებითი კილო მოუბრის სურვილის განხორციელებას გულისხმობს, ხოლო მოუბარი 1-ლი პირია მხ. რიცხვისა, ამიტომ მისი სურვილის შემსრულებელი შეიძლება იყოს მე-2 და მე-3 პირი. მაშასადამე, შეიძლება 1-ლმა პირმა უბრძანოს მე-2 და მე-3 პირს, 1-ლ პირს კი მხოლოდ იმ შემთხვევაში, თუ მოუბართან ერთად სხვებიც არიან, ე. ი. როდესაც ფორმა მრ. რიცხვისაა. ამ პირს თავისი საკუთარი მწკრივი არ გააჩნია და ფორმა ნასესხები აქვს კავშირებითისაგან: წავიდეთ! ავაშენოთ!

როგორც აღნიშნულია (§ 206), ბრძანებითის ფორმა, რომელიც შეიცავს მრ. რიცხვის 1-ლ სუბ. პირს, ი ნ კ ლ უ ზ ი უ რ ი ა თავისი შინაარსით (დავხოცოთ! მივსწეროთ! მოვახსენოთ!) და ე ქ ს კ ლ უ ზ ი უ რ ი ა, თუ იგი შეიცავს იმავე 1-ლ ობიექტურ პირს მრავლობითში: ბარემ დავხოცეთ! წერილი მოგვწერეთ! მოგვახსენეთ!

252. ბრძანებითი კილო მეორე პირისა. დღევანდელ სალიტერატურო ქართულს აღარ შეჰრჩა ფორმალური საშუალება წართქმითი ბრძანებითის გამოსახატავად მე-2 პირში. ძველად კი წართქმით ბრძანებითს საკუთარი მწკრივი ჰქონდა და მე-2 პირის ფორმის განსხვავება თხრობითი კილოს ამავე პირის ფორმისაგან წყვეტილის მწკრივში მკაფიოდ იყო გატარებული: ბრძანებითს სუბიექტური ნიშანი არ ჰქონდა, თხრობითს კი ჰქონდა. მაგალითები:

(წყვეტილი)

მო-კალ!	მო-კალთ!	მო-ჰ-კალ,	მო-ჰ-კალთ
და-მალე!	და-მალეთ!	და-ჰ-მალე,	და-ჰ-მალეთ
გა-ტეხე!	გა-ტეხეთ!	გა-ს-ტეხე,	გა-ს-ტეხეთ
და-წერე!	და-წერეთ!	და-ს-წერე,	და-ს-წერეთ
ჰამე!	ჰამეთ!	ს-ჰამე,	ს-ჰამეთ

ხანმეტ მეგლებში ბრძანებითის ფორმები იმგვარადვეა, როგორც აქ არის წარმოდგენილი, თხრობით კილოში კი (წყვეტილის მწკრივში) მოყვანილთ ნაცვლად მხ. რიცხვში ასეთები გვხვდება: მო-ხ-კალ, და-ხ-მალე, გან-ხ-ტეხე, და-ხ-წერე, ხ-ჰამე (მრ. რიცხვში თ ერთოდ).

როგორც აღნიშნულია, დღევანდელ სალიტერატურო ქართულში ასეთი განსხვავება ამ ორ კილოს შორის მხოლოდ ვედ ზმნაშია შემონახული: მოდი და მო-ხ-ვედი (§ 217).

ცოცხალ კილოთაგან დღეს ზოგი კიდევ არჩევს წართქმ. ბრძანებითის თხრობითისაგან მე-2 პირის ფორმას. ასეთებია მთის კილოები (ხევსურული, თუშური, მოხეური, ფშაური და ნაწილობრივ ქართლური, კახური და ქიზიყური).

მაგალიტები ხევსურულიდან: მო-კალი (ბრძ.) და მო-ხ-კალი, გა-რეცხე და გა-ღ-რეცხე, და-ბერდი და და-ღ-ბერდი, და-წვი და და-ს-წვი, ჰამე და შ-ჰამე და მისთ.

რადგანაც დღევანდელ სალიტერატურო ქართულში მე-2 პირის ფორმას წართქმითი ბრძანებითისას დაემთხვა მე-2 პირის ფორმა თხრობითი კილოსი წყვეტილის მწკრივში, რომელიც წარსულ დროს გამოხატავს, ამიტომ ერთად-ერთი საშუალება მათი გარჩევისათვის არის დროული გაგება: წარსულის გაგებით ფორმა იქნება თხრობითი (ააშენე), მომავლის გაგებით კი – ბრძანებითი (ააშენე!).

253. ბრძანებითი კილო მესამე პირისა. მე-3 პირის წართქმ. ბრძანებითის საკუთარი ფორმა ჰქონდა ძვ. ქართულში: წარ-ვედინ (= წავიდეს!), მო-კალნ (= მოკლას!), იყავნ (= იყოს!) და სხვ., მაგრამ ეს ფორმა კაი ხანია გადავარდა.

ამჟამად ამ პირისადმი მიმართულ ბრძანებას კავშირებითი მწკრივისაგან ნასესხები ფორმით გამოვხატავთ: წაიღოს! უთხრას! ააშენოს! წაიღონ! უთხრან! ააშენონ! „მოღალატეს რ ი ს ხ ა ვ დ ე ს ლომისა!“ (ყაზ., 278,9).

254. თხრობითი კილო. მთის კილოებში გვხვდება ფორმა, რომელიც ბრძანებითია, მაგრამ თხოვნის ელფერი გადაჰკრავს. ასეთი ფორმები შეიძლება მთიდან გამოსული მწერლების ნაწარმოებშიც შეგვხვდეს:

„მთავ, შენ ის ჩემი ნათქვამი გულ-მკერდზე და ი წ ე რ ო დ ი!

ბარო, წარბნი და წამწამნი იმ სიტყვით და ი კ ე რ ო დ ი!“ (ვაჟა, «დამსეტყვე, ცაო», I, 280–281).

ასეთივეა აგრეთვე ეს ფორმებიც: „როცა შეგიყვარდე, მ ი თ ხ რ ო დ ე“ (ყაზ., 141, 34), „და ა რ ი გ ო დ ე ე ბაღლი!“ (ყაზ.); „წ ა მ ო მ ი ლ ო დ ი ხავიწი“ (ვაჟა).

შ ე ნ ი შ ვ ნ ა. ერთმა მოხევემ ჩემთან საუბარში იხმარა ფორმა „დაასველოდე“. მე შევეკითხე, რა განსხვავებაა „დაასველე“ და „დაასველოდე“ ფორმებს შორის-მეთქი. მან მიპასუხა: „დაასველოდე“-ში „სულ მუდამ“ იგულისხმებაო, ე. ი. გამოდის, რომ,

მისი გაგების თანახმად, „დაასველოდე“ უსრული სახის ფორმაა და ხოლმეობითის გაგებას იძლევა.

255. აკრძალვითი. აკრძალვითს, ანუ უკუთქმით ბრძანებითს, საკუთარი მწკრივი არ გააჩნდა და არც ამჟამად გააჩნია. საყურადღებოა, რომ ის წართქმითი ბრძანებითის მწკრივს კი არ იყენებს, არამედ სხვა კილოთაგან სესხულობს ფორმებს. ეს კილოებია: თხრობითი და კავშირებითი, მაგრამ ისე, რომ თხრობითთან **ნუ** ნაწილაკია საჭირო, კავშირებითთან – **არ**: ნუ გააკეთებ! არ გააკეთო! ნუ წახვალ! არ წახვიდე!

შ ე ნ ი შ ვ ნ ა. იშვიათად **ნუ**-ს ხმარება შეიძლება კავშირებითთანაც შეგვხვდეს:

„ნუ დავიმარხო ჩემსა მამულში, ჩემთა წინაპართ საფლავებს შორის!
ნუ დამიტოროს სატრფომ გულისა, ნუ და დამეცეს ცრემლი მწუხარის!“
(ბარათ.).

ეს მაგალითი იმ მხრივაც არის საყურადღებო, რომ აქ ბრძანება თავის თავისადმია მიმართული (ე. ი. მხ. რიცხვის 1-ლი პირისადმი: „ნუ დავიმარხო“). ეს იმით აიხსნება, რომ ფორმა ვნებითია და მოქმედება რეალურად სხვებმა უნდა შეასრულონ.

256. ღრო ბრძანებითი კილოიან ფორმაში. ფორმა, რომელიც კილოს თვალსაზრისით წართქმ. ბრძანებითია, დროის თვალსაზრისით შეიძლება იყოს მხოლოდ მომავალი (აკეთე! გააკეთე!). ეხლანდელი და წარსული წართქმ. ბრძანებითს აკლია, რაც იმით აიხსნება. რომ მოქმედება, რომელიც წარსულს ეკუთვნის, ისეთია, რომ მოუბარს არ შეუძლია გამოიყენოს ვისიმე დასაქმებისათვის, რომ ეხლანდელში არ შეიძლება ბრძანების გამოხატვა, ცხადი იქნება ასეთი დაპირისპირებით: „აკეთებ“ და „აკეთე“: „აკეთებ“ ეხლანდელი დროა, „აკეთე“ კი – მომავალი. მაშასადამე, წართქმ. ბრძანების ასპარეზია მომავალი. ეხლანდელი დრო მარტო **ნუ**-იან აკრძალვითს აქვს: ნუ აკეთებ!

შ ე ნ ი შ ვ ნ ა. გვხვდება მაგალითები, სადაც ბრძანება წარსულ დროიანი ფორმით არის მოცემული:

„როდესაც ჰხნავდა და ღრმად მამულს ავლევდა კვალსაო,
„დაჰკარით, მაგრა დაჰკარით, ნუ და აოჩნეთ ხარები!“
დაუყვირებდა მეხრეებს სიცოცხლე-განამწარები“ (ვაჟა, I, 251).

„ხელი ნუ მომტეხე“ (ვაჟა, «მოკვეთილი»); „სიტყვა ბანზე ნუ ააგდე“ (ჭონქ, «სურამის ციხე») და მისთ. ასეთ ბრძანებითში გამოხატულია საყვედური, რომ გარკვეული მოქმედებაა ჩადენილი.

257. კილოთა შრთიერებობა. სპეციალურ ლიტერატურაში ვხვდებით მტკიცებას, თითქო შეიძლებოდა დროის გადაქცევა კილოდ ანდა პირუკუ: კილოსი დროდ (ასეთი შეხედულების ნიმუშები ზემოთ არის მოყვანილი, § 243). არა, კილო და დრო სულ სხვადასხვა კატეგორიებია და მათი ერთმანეთში გადასვლა არ ხდება, როგორც არ შეიძლება, მაგალითად, ბრუნვის ფორმა რიცხვის ფორმად გადაიქცეს, ან კიდევ პირის ფორმა – დროის ფორმად. მაგრამ შეიძლება მოხდეს აი რა: მწკრივში შეიძლება დროული გაგება მიიჩქმალოს და კილოური წამოიწიოს, ან კიდევ შეიძლება, რომ მწკრივი, რომელიც უმთავრესად ერთ კილოს ემსახურება, ზოგ შემთხვევაში სხვა კილოს გადმოსაცემად იყოს გამოყენებული.

სხვათა შორის, ამას ხშირად ვხედავთ ბრძანებითის დროს: „მოხვალ“ თხრობითია მომავლის გაგებით, მაგრამ „ნუ“-ს დამატება მას უკუთქმით ბრძანებითად აქცევს იმავე მომავლის გაგებით. „მოვიდეს“ კავშირებითია ამ შემთხვევაში: „არ მსურს, რომ აქ მოვიდეს“, მაგრამ ბრძანებითია სხვა შემთხვევაში: „მოვიდეს!“ დრო კი იქაც და აქაც ერთი და იგივეა – მომავალი.

257 ა. პირობითი და შედეგობითი. მწკრივის ფორმათა აღნიშნულ თვისებაზეა დამყარებული ორი სხვა კილოს გამოხატვა ქართულში, პ ი რ ო ბ ი თ ი ს ა და შ ე დ ე გ ო ბ ი თ ი ს ა. ეს „კილოები“ უერთმანეთოდ არ გვხვდება, არამედ მუდამ ერთად, მაგრამ რთული ქვეწყობილი წინადადების ნაწილებში: ერთი დამოკიდებულში, მეორე მთავარში. ამათ გადმოსაცემად, მაშასადამე, ორი ზმნაა საჭირო, რომელთაგანაც ერთი აღნიშნავს მოქმედებას, როგორც პირობას, მეორე კი – ამ პირობიდან გამომდინარე შედეგს სხვა მოქმედების სახით.

პ ი რ ო ბ ი თ ი ა ზმნის ფორმა, რომელიც რომელსამე მოქმედებას წარმოგვიდგენს, როგორც აუცილებელ პირობას მეორე მოქმედების შესასრულებლად. ის გვხვდება დამოკიდებულ წინადადებაში.

შ ე დ ე გ ო ბ ი თ ი ა ზმნის ფორმა, რომელიც გვიჩვენებს, რომ ზმნით აღნიშნული მოქმედება მოხდებოდა, თუ სათანადო პირობა იქნებოდა შესრულებული. აღნიშნულ ფორმებში დრო წარსულია გამოხატული. საილუსტრაციოდ მოვიყვანოთ ერთი ადგილი ვაჟა-ფშაველას «პატარა მწყემსის ფიქრებიდან»: პატარა მწყემსს ერთგული ძაღლი ჰყავდა, რომელიც პატრონს არავის დააჩაგვრინებდა. ერთხელ ეს მწყემსი საჭიდაოდ გამოიწვია ტილუნამ. იჭიდნენ. ტილუნა ხერხით სჯობდა, მწყემსი კი – ღონით. ბოლოს ტილუნამ წააქცია მწყემსი და ყელში წაუჭირა. „ნახა ჩემმა ყურშამ, რომ ტილუნა აღარ ხუმრობდა, ებგერა, წააქცია და, მე რომ არ მივშველებოდი, სულ ლუკმა-ლუკმა დაგლეჯდა“-ო, ამბობს მწყემსი. აქ ორი მოქმედებაა დასახელებული: მ ი შ ე ვ ე ლ ე ბ ა და და გ ლ ე ჯ ა. პატრონის მიშველება რომ არა, ძაღლი დაგლეჯდა ტილუნას, ასე რომ ერთი მოქმედება მიზეზია მეორის შესრულებლობისა.

არც პირობითს და არც შედეგობითს საკუთარი მწკრივის ფორმა არ გააჩნია. ამიტომ ისინი არც მწკრივების შექმნაში იღებენ მონაწილეობას დამოუკიდებლად. პირობითისთვის დღევანდელ ქართულში II თურმეობითს ვიყენებთ და შედეგობითისთვის – I ხოლმეობითს.

თუ მოქმედება, რომელიც პირობას წარმოადგენს, შესრულებულია, ის ზმნის უ კ უ თ ქ მ ი თ ი ფორმით უნდა იყოს გადმოცემული: „მე რომ არ მივშველებოდი, ძაღლი დაგლეჯდა“ (მაშასადამე, მივეშველე – მოქმედება შესრულებულია).

თუ მოქმედება არ არის შესრულებული, ზმნა წ ა რ თ ქ მ ი თ ი ფორმით უნდა იყოს მოცემული: „მე რომ მივშველებოდი, ძაღლი მაინც დაგლეჯდა“ (მაშასადამე, არ მივეშველე – მოქმედება არ შესრულებულა).

შ ე ნ ი შ ე ნ ა. ძველი გრამატიკების მიხედვით პირობითია არა ის ფორმა, რომელიც პირობას შეიცავს, არამედ ის, რომელიც შედეგს წარმოადგენს (ე.ი. მოყვანილ მაგალითში არა „მივშველებოდი“, არამედ „დაგლეჯდა“).

258. ბზისობის რაობა. გზისობა არის ზმნის ფორმა, რომელიც გვიჩვენებს, თუ რამდენგზის არის მოქმედება ჩადენილი, ერთგზის თუ მრავალგზის, ანუ ერთხელ თუ მრავალჯერ.

ქართულ ზმნას აქვს საშუალება ერთი ფორმით აღნიშნოს არა მარტო მოქმედება, რომელიც ერთხელ მოხდა, არამედ ისეთიც, რომელიც მეორდებოდა, ე. ი. ერთხელის მეტად ხდებოდა. ამის მიხედვით გვაქვს ფორმა ერთგზისი და მრავალგზისი.

ერთგზისია ფორმა, რომელიც ერთხელ მომხდარ მოქმედებას აღნიშნავს, და მრავალგზისია ფორმა, რომელიც რამდენჯერმე გამეორებულ მოქმედებას გამოხატავს. მაგალითები: დაჯდა და დაჯდის, მოიტანა და მოიტანის, მოკლა და მოკლის და მისთ.

გზისობის კატეგორია შეიძლება გამოხატულ იქნეს მარტო წარსულში.

შენიშვნა. ამ კატეგორიის სახელად წინათ **ჯერობას** ვხმარობდი.

259. მრავალგზისობა ახალ ქართულში. ერთგზისობისთვის ქართულში გამოყენებულია წყვეტილის ფორმები. რაც შეეხება მრავალგზისობას, მისთვის ძველად საგანგებო მწკრივი იყო, რომელიც დღევანდელ მთის კილოებსა და ქიზიყშია დაცული და აქედან ლიტერატურაშიც არის შემოტანილი; ამის მაგალითია: „ბაგრატ ზახარაძის ცოლი ელენე შევიდის თათხში, სადაც ესვენა მისი მეუღლე, და აცქერდის, ამოიოხრის და უკანვე გამოზრუნდის“ (ვაჟა, „ბაგრატ ზახარაძის სიკვდილი“). ზმნები: შევიდის, დააცქერდის, ამოიოხრის და გამოზრუნდის – ყველა წარსულში მომხდარ მოქმედებას აღნიშნავს, მაგრამ მათი თავისებურება ის არის, რომ მოქმედებას გამეორებულად გვიჩვენებს, რაც ადვილი გასაგებია ასეთ ფორმებთან დაპირისპირებით: შევიდა, და აცქერდა, ამოიოხრა და გამოზრუნდა, რომლებიც ერთგზის მოქმედებას გულისხმობენ.

განსაკუთრებით ხშირად ამ ფორმებს ვაჟა-ფშაველა მიმართავს თავის ლექსებსა და პოემებში; მაგ.:

„სთვლობით გულ-გაცოფებულმა ირემმა დაიდრიალის,
ან მოსქდის ზოვი მთიდან, და იძრის, და იხრიალის,
ახავლდის შველი დამთხვარი, კოდალამ დაიკრიალის,
ჭალას აძრახდის ხოხობი, ზარივით დაიზრიალის,
ზღაპარს უამბობს ნიავი, ფოთლებმა დაიშრიალის“ („ეთერი“).

ასეთივე ფორმაა „გადაზრუნდის“ რ. ერისთავის „ზამთარ“ ლექსში:

„გადაზრუნდის ჩვენი ციგა, კოტრიელა, კოტრიელა“.

და „შედგის“ ი. ევდოშვილის ერთს პოემაში:

„თქმულება არი: იმ ალაგს უწინა ჰფლობდა გველიო.

ხან კუდზედ შედგის ტრიალით, ხანაც თბებოდა მზეზედა“.

ცოცხალ კილოთა უმეტესობამ და სალიტერატურო ქართულმა ეს ფორმები დაკარგა, სამაგიეროდ მათი გამოხატვა უწყვეტელსა და მისგან ნაწარმოებ ხოლმეობითის მწკრივს დააკისრა. მაგალითები: „რაკი კნეინა თვალს გააწყყეტდა, შავარდენივით გადამოფრინდებოდა ტახტიდამ, გადაიკრავდა შუბლსაფენს, ზედ წაიკრავდა ჩითმერდინს, გადაიცვამდა ჩითის კაბასა – ხანდისხან სიჩქარისაგან უკუღმაცა – შიშველა ფეხს შეიმოსავდა ჩუსტითა და – ჰერი, ბიჭო – დაეშვებოდა ჩალურისაკენ“ (ჭავ., „კაცია-ად.“). „მასპინძლის სახლს რომ დაუახლოვდებოდა,

(ბანა) ჯერ წყაროზე ჩ ა ვ ი დ ო დ ა, ხელ-პირს დ ა ი ბ ა ნ დ ა, ტანისამოს გ ა მ ო ი ც ვ ლ ი დ ა, ახალს ჩ ა ი ც ვ ა მ დ ა, ძველს ისევ ფუთაში გ ა ა ხ ვ ე ვ დ ა, ულვაშებს გ ა დ ა ი კ რ ა ვ დ ა და, როცა მასპინძლის ეზოში შ ე ვ ი დ ო დ ა, ულვაშ(ს)აკრს მ ო ი ხ ს ნ ი დ ა და გამოწკიპინებული ულვაშებით მ ი ე გ ე ბ ე ბ ო დ ა სახლის პატრონს“ (გ. წერ., «რუხი მგელი»).

მრავალგზისი ფორმა „ხოლმე“-ს გაგებას შეიცავს. ეს „ხოლმე“ შეიძლება დაერთოს ზმნის ფორმას, მაგრამ რომ არ დაერთოს, იმითაც არა დაშავდება რა. მაგ., „შ ე ვ ყ ო ფ დ ი ხ ო ლ მ ე ხელს ჯილეში, ქვებში და, თუ შ ე ვ ხ ვ დ ე ბ ო დ ი თეხს, დ ა ვ ი ჭ ე რ დ ი დ ა გ ა მ ო ვ ი ყ ვ ა ნ დ ი“ (ა. წერ., «ჩემი თავგად.»).

შ ე ნ ი შ ვ ნ ა 1. „ხოლმე“-ს დართვა აუცილებელია, როცა განმეორებული მოქმედება აწმყოს ან მყოფადის ფორმით არის გადმოცემული. რადგანაც აწმყო-მყოფადში საგანგებო ფორმები ამ კატეგორიისათვის არ მოგვეპოვება: ბიძა-ჩემი სანადიროდან ზოგჯერ ხოხობსაც მ ო ი ტ ა ნ ს ხ ო ლ მ ე.

შ ე ნ ი შ ვ ნ ა 2. თუ მოქმედება მეორდება, ის შეიძლება ჩვეულებად გადაიქცეს. ამიტომ მრავალგზისი ფორმები ისეთ მოქმედებასაც გადმოგვცემს, რომლებიც ჩვეულებად არის ქცეული. ამიტომ ასეთ ფორმებს ჩ ვ ე უ ლ ე ბ ი თ ს ა ც ეძახიან. ამ შემთხვევაში ამ მწკრივმა შეიძლება სულაც დაკარგოს დროის კატეგორია.

ა ქ ტ ი

260. აქტის რაობა. ა ქ ტ ი ანუ ს ა ქ მ ე არის ზმნის ფორმა, რომელიც გვიჩვენებს, ნახა მოუბარმა ზმნით გამოხატული მოქმედება, თუ არა.

ქართულ ზმნას აქვს საშუალება, აღნიშნოს არა მარტო ისეთი მოქმედება, რომელსაც მოუბარი დასწრებია და უნახავს, არამედ ისეთიც, რომელსაც ის არ დასწრებია და არ უნახავს. ამის მიხედვით გვაქვს ორი აქტი: ნახული და უნახავი (ანუ დასწრებული და დაუსწრებელი).

ნ ა ხ უ ლ ი ა ზმნის ფორმა, რომელიც მოქმედებას წარმოგვიდგენს როგორც მოუბრის მიერ ნახულს: წავიდა, მოიტანა, თქვა, ააშენა და მისთ.

უ ნ ა ხ ა ვ ი ა ზმნის ფორმა, რომელიც ისეთ მოქმედებას აღნიშნავს, რომელიც მოუბარს არ უნახავს: წასულა, მოუტანია, უთქვამს, აუშენებია და მისთ.

აქტის ანუ საქმის კატეგორიის გამოხატვა ქართულში წარსულ დროიანი ფორმის საშუალებით არის შესაძლებელი.

261. უნახავ ფორმათა საშუალები. ნახულის ფორმა გადმოგვცემს პირდაპირ, უშუალოდ მოპოვებულ ცნობას მოქმედების შესახებ, უნახავისა კი ისეთს, რომელიც ისე მომხდარა, რომ მოუბარი იმ დროს იქ არ ყოფილა, ანდა, თუ ყოფილა და დასწრებია, ცნობიერება მაინც არა ჰქონია (ვთქვათ, სძინებია, ძალზე მთვრალი ყოფილა, გაშტერებული ან ფიქრებში წასული ყოფილა და სხვა) და ამის გამო მოქმედება ვერ შეუმჩნევია, ვერ დაუნახავს. მის ცნობიერებამდე ეს მოქმედება არ მისულა. ამიტომ, თუ ნახულის ფორმა საზოგადოდ ცნობიერია, სამაგიეროდ უნახავის ფორმა უცნობელი იქნება.

დაუსწრებელი მოქმედების შესახებ შეიძლება ორგვარად გაიგოს მოუბარმა: სხვისგან გაიგოს ამის შესახებ, ან თვით ნახოს მოქმედების შედეგი და ამ შედეგის მიხედვით გაითვალისწინოს, თუ რა უნდა მომხდარიყო. უკანასკნელ შემთხვევაში მოქმედების გათვალისწინება წარმოადგენს დასკვნას ორი მდგომარეობის შედარებიდან, რომელთაც

მოუბარი იცნობს— ერთს წინანდელს და მეორეს ახალს. ვთქვათ, წუხელ ვხედავდი, რომ თოვდა. თოვლის „მოქმედებას“ მე თვითონ დავესწარ, მე ის ჩემი თვალით ვნახე, ამიტომ დღეს ვამბობ: „წუხელ თოვლი მოვიდა“. მაგრამ, თუ გუშინ თოვლის ნასახივ არ იყო ეზოში და მოთოვა ღამით, როდესაც მეძინა, დღეს დილას, თოვლის დანახვაზე რომ წამოვიძახო: „თოვლი მოსულა“, ამ შემთხვევაში მსმენლის ყურადღებას იმ გარემოებასაც მივაქცევ, რომ თოვლის მოსვლა მე არ მიწახვას. ეს კი იმით შევიტყვე, რომ განსხვავებას ვხედავ გუშინდელსა და დღევანდელ ვითარებას შორის: გუშინ არაფერი იყო ეზოში და დღეს კი ეზო თეთრად არის გადაპენტილი. აი ეს განსხვავება ორ ვითარებას ანუ ორ მდგომარეობას შორის საშუალებას მაძლევს გარკვეული დასკვნა გამოვიტანო თოვლის მოსვლის შესახებ.

ასეთი დასკვნის გამოტანა ყოველ გონიერ ადამიანს შეუძლია. ყოველ გონიერ ადამიანს შეუძლია აგრეთვე აღნიშნოს, რომ მოქმედების შესახებ მას სხვისგან აქვს გაგონილი, მაგრამ ყოველ ენაში არ მოიპოვება საშუალება უნახავი მოქმედება (სხვისგან შეტყობილი, თუ თავის გონების დასკვნით მიღებული) ერთი ზმნის ფორმით იქნეს გადმოცემული, როგორც ეს ქართულშია. აბა ცადეთ და რუსულად თარგმნეთ ეს ორი წინადადება: „ეს რა ჩიტი მოფრენილა?“ და „ეს რა ჩიტი მოფრინდა?“

შ ე ნ ი შ ვ ნ ა 1. ნახული აქტის ფორმებით ისეთი ამბებიც გადმოიცემა ხოლმე, რომლებიც არ გვინახავს და არც შეგვეძლო გვენახა, მაგრამ ეს არ გვიშლის, რომ უნახავის საპირისპირო კატეგორიას ასეთი სახელი ვუწოდოთ.

შ ე ნ ი შ ვ ნ ა 2. უნახავი აქტის ფორმები მოიპოვება მეგრულ-სვანურშიც და კავკასიის სხვა ენებშიც, აგრეთვე თურქულ ენებშიც. ამიტომ სიმართლეს არ შეეფერება ვ. გო რ დ ლ ე ვ ს კ ი ს მტკიცება, თითქო ასეთი ფორმა მხოლოდ თურქულ ენებში გვხვდებოდეს და ამიტომ შეიძლებოდეს მას „თურქული ზმნის ფორმა“ ეწოდოს (В. А. Г о р д л е в с к и й, Грамм. турецкого языка, М., 1928, გვ. 95).

თ ა ნ ა მ დ ე ვ რ ო ბ ა

262. თანამდევრობის რაობა. თანამდევრობის სახელით აღვნიშნავთ ზმნის ფორმას, რომელიც გვაგებინებს, თუ როგორია დროული მიმართება ორი მოქმედებისა წარსულსა ან მომავალში. ორი მოქმედების შეფარდებისას შეიძლება აღმოჩნდეს, რომ ორივე ერთ დროს მიმდინარეობს და გვაქვს ე რ თ დ რ ო უ ლ ო ბ ა ორი მოქმედებისა. მაგრამ თუ განსხვავებაა დროში, მათ შორის ისეთი ურთიერთობა იქნება, რომ ერთი უნდა უსწრებდეს, მეორე მოსდევდეს. როგორც სწრება, ისე მოდევნა ხდება მხოლოდ ორ გრამატიკულ დროში, წარსულსა და მომავალში, მაგრამ ერთდროულობა ჩვეულებრივ მხოლოდ წარსულშია გამოხატული.

თანამდევრობა ახლო დგას დროის კატეგორიასთან, მაგრამ იმით განსხვავდება მისგან, რომ გრამატიკული დროის გაგება გამომდინარეობს უზნობის მომენტისა და მოქმედების მომენტის შეფარდებისაგან, თანამდევრობა კი – ორი მოქმედების ერთმანეთთან შეფარდებისაგან. დროის დასადგენად ერთი მოქმედებაა საჭირო, თანამდევრობისათვის კი – ორი, რომელთაგანაც ერთი შეიძლება იგულისხმებოდეს.

ამგვარად, დრო ერთი კატეგორიაა და თანამდევრობა – სხვა. წამდვარებული მოქმედებაცა და მომდევნოც ენაში საზოგადოდ შეიძლება ორივე წარსულში იყოს ან ორივე

მომავალში, ქართულში კი მხოლოდ წარსულშია შესაძლებელი. თანამდევრობა ერთად-ერთი კატეგორიაა, რომელიც ზმნის უპირო ფორმათაგან მიმღეობას მოეპოვება (§ 583).

თანამდევრობის ფორმები ქართულში სამგვარია: ერთდროულობა, უწინარესობა და შემდგომობა.

263. ერთდროულობა. ერთდროულია ზმნის ფორმა, რომელიც გვაგებინებს, რომ ერთი მოქმედება სხვა დასახელებულ (ან ნაგულისხმევ) მოქმედებასთან ერთად ხდებოდა. ერთდროულობა შეიძლება გამოხატულ იქნეს წარსულში. მაგალითი: „შინ რომ დავბრუნდი, თოვდა“. „თოვდა“ ფორმით გამოხატული დრო ემთხვევა შინ დაბრუნების დროს. სხვა მაგალითი: „ამხანაგი რომ შემოვიდა, მე ვწერდი“, – ამხანაგის შემოსვლა და ჩემი წერა ერთსა და იმავე დროს ხდებოდა. არ შეიძლება ითქვას: ამხანაგი რომ შემოვიდა, მე ვწერე, ან ასე: ამხანაგი რომ შემოვიდა, მე მიწერია, ან კიდევ: ამხანაგი რომ შემოვიდა, მე მეწერა, არამედ მხოლოდ ასე: „ამხანაგი რომ შემოვიდა, მე ვწერდი“. აქ „ვწერდი“ ფორმით ნაჩვენებია, რომ ამხანაგის შემოსვლის მომენტში მე წერაში ვიყავი გართული.

ერთდროულობის გამოსახატავად განსაკუთრებული მწკრივი არ მოიპოვება, მისთვის უწყვეტლის მწკრივია განკუთვნილი: ამხანაგი რომ შემოვიდა, ვთამაშობდი, ვჭრიდი, ვთლიდი და სხვ.

264. უწინარესობა და შემდგომობა. თუ თანამდევრობით გათვალისწინებულია, რომ ორ მოქმედებათაგან ერთი უძლოდა, მეორე მოსდევდა, ერთი იქნება უწინარესი, მეორე – შემდგომი (ანუ მომდევნო). შეიძლება, რომ განსხვავება მათ შორის იმგვარად იყოს დამყარებული, რომ უწინარესისთვისაც და შემდგომისთვისაც სხვადასხვა მწკრივი იყოს შემუშავებული ენაში, მაგრამ ისიც შეიძლება, რომ საკუთარი ფორმა მხოლოდ ერთ მათგანს მოეპოვებოდეს.

ქართულში მხოლოდ წარსულის ხაზით შეგვიძლია დავამყაროთ განსხვავება ორ მოქმედებას შორის, რომელთაგანაც ერთი უსწრებდა, მეორე კი მოსდევდა. ასეთია, მაგ., შემდეგი ადგილი ყაზბეგის «ციკოდან»: „მონადირე გადაწვა კლდეზე და ისე დაინახა ჯიხვი, რომელსაც ვარჯიში მოსწეოდა, გასულიყო კლდის ნაპირად, ამოედოს სამი ფეხი ქვეშ, მეოთხე კი პირდაპირ გაეშვირა და ისე დაწოლილიყო“.

პირველ ყოვლისა უნდა აღვნიშნოთ, რომ აქ ჯიხვის მოქმედება გადმოცემულია უნახავი აქტის ფორმებით: მონადირეს ჯიხვის მოქმედება არ უნახავს, ყველაფერი ეს მან გაითვალისწინა იმის საშუალებით, რომ ჯიხვი ერთ მდგომარეობაში დატოვა, როცა მიპარვა დაუწყო მოსაკლავად, და შემდეგ, როცა წამოუარა და კლდეზე გადაწვა, სხვა სურათი გადაეშალა თვალწინ. ამ სურათის მიხედვით მან აღადგინა თავის გონებაში ყველაფერი, რაც ჯიხვს უნდა ექნა ამ ორ მომენტს შორის: ვარჯიშის მოწყენა, კლდის ნაპირად გასვლა, სამი ფეხის ქვეშ ამოდება, მეოთხის პირდაპირ გაშვება და ისე დაწოლა. მაგრამ ჩვენთვის ამჟამად ის არის საყურადღებო, რომ ყველა მოქმედება ჯიხვისა ისეთი ფორმებით არის გადმოცემული, რომლებიც ამჟღავნებს, რომ ისინი მიუძღოდნენ მონადირის მოქმედებას, რომელიც აქ „დაინახა“ ზმნით არის გადმოცემული; მონადირემ დაინახა ჯიხვი, რომელსაც ვარჯიში მოსწეოდა, კლდის ნაპირად გასულიყო და სხვა. მოყვანილ ფორმებში უწინარესია ჯიხვის მოქმედების გამომხატველი ზმნის ფორმები (მოსწეოდა და სხვა). შემდგომია (მომდევნოა) მონადირის მოქმედების აღმნიშვნელი (დაინახა).

უწინარესობა დამოკიდებულ წინადადებაში იხმარება და II თურმეობითის საშუალებით გადმოიცემა ქართულში, შემდგომობა კი – წყვეტილით. თუ დამოკიდ.

წინადადება დამატებითია, ან ქვემდებარული, შემდგომობის აღსანიშნავად მთავარში სულ რამდენიმე ზმნა შეიძლება იყოს გამოყენებული: ვნახე, შევნიშნე, დავინახე, დავრწმუნდი, აღმოჩნდა, გამოირკვა და მისთანანი. ოღონდ ესენიც ხშირად არ ითქმის, მაგრამ ერთ-ერთი მათგანი აუცილებლად ი გ უ ლ ი ს ხ მ ე ბ ა. როდესაც დამოკიდებული წინადადება განსაზღვრებითია, მთავარი წინადადების ზმნა შეიძლება ბევრი სხვადასხვა იყოს: „დავიჭირე კაკაბი, რომელიც როგორღაც ქორს და ს ხ ლ ტ ო მ ო და კლანჭებიდან“.

265. მომავალი წარსულში და წარსული მომავალში. ფრანგი ენათმეცნიერი ვ ა ნ დ რ ი ე ს ი ერთ თავის წიგნში ამბობს: „ფრანგულში მოგვეპოვება სხვადასხვა დროების გამმა არა მარტო სამი დაყოფის შესაბამისად, წარსულისა, აწმყოსა და მომავლისა, არამედ აგრეთვე დროთა რელატიურ განსხვავებათა შესაბამისადაც: ჩვენ მოგვეპოვება საშუალება გამოვხატოთ მომავალი წარსულში და წარსული მომავალში. ცოტას იზოვის კაცი ენას ისე მდიდარს ამ მხრივ, როგორც ფრანგულია“-ო (J. V e n d r y è s, Le langage, Paris, 1921, გვ. 116). განა შეიძლება ვილაპარაკოთ მომავალზე წარსულში, ან წარსულზე მომავალში? მაშინ რაღაა მომავალი? რაღაა წარსული? მაშ, როგორ უნდა დაისვას საკითხი: მომავალი წარსულში თუ შემდგომი წარსულში? წარსული მომავალში თუ უწინარესი მომავალში? ეს კითხვები მოითხოვს მკაფიოსა და გარკვეულ პასუხს. რამდენადაც გრამატიკული დროის კვალიფიკაციის დროს მუდმივ ერთი და იგივე თვალსაზრისი უნდა გვქონდეს, არ ქნილა და არ შეიძლება იქნეს, რომ წარსულში მომავალი გამოიხატოს და მომავალში – წარსული.

თუ იმ თვალსაზრისზე დავდგებით, რომ დროთა გაგება მუდამ ერთი და იგივე უნდა იყოს, მტკიცედ გვეცოდინება, რომ „წარსული“ და „მომავალი“ გრამატიკაში დროა ორივე, მაგრამ ისინი ერთმანეთის საპირისპირო ცნებებია და ერთი გამორიცხავს მეორეს. ეს, ალბათ, ვ ა ნ დ რ ი ე ს ს ა ც კარგად მოეხსენებოდა. თუ აგრეთ, მაშ რისგანღა წარმოდგება დროთა მთელი გამმა ფრანგულში? – იმისგან, რომ ავტორი შეცდომაში შეუყვანია ორი სხვადასხვა კატეგორიის აღრევას. დააცილეთ ერთმანეთს დრო და თანამდევრობა და მაშინ „მომავალი წარსულში“ ისევ წარსული იქნება (და არა მომავალი) და „წარსული მომავალში“ მაინც მომავალი გამოვა (და არა წარსული). მაშასადამე, დროისა და თანამდევრობის გამიჯვნით გამმაც დაიკარგება (და დაიკარგება არა მარტო ფრანგულში, არამედ სხვა ენებშიც) და აღარც საჭირო იქნება საუბარი დროთა მთავარ დაყოფასა და დაქვემდებარებულ დაყოფაზე, როგორც ამას დანიელი ენათმეცნიერის ნაშრომში ვხედავთ (O. J e s p e r s e n. The Philosophy of Grammer, Lond., 1935, გვ. 257, 262).

მ წ კ რ ი ვ ი

266. უღლებად ფორმათა ჯგუფები. ზმნის უღლებად ფორმათა მთელი მარაგიდან ჩვენს წარმოდგენაში გამოიყოფა ჯგუფები, რომლებიც გარკვეული ნიშნების მიხედვით აერთიანებენ შიგ შემავალ ფორმებს. მაგ., რაღაც საერთოა ამ ფორმებში: ვაქებ, აქებ, აქებს, ვაქებთ და შემდგომი, რომლებიც ერთ ჯგუფს ქმნიან და ამ ჯგუფთან გარკვეული წარმოდგენა გვაქვს დაკავშირებული; ერთი ჯგუფის ფორმებია აგრეთვე შემდეგიც: ვაქებდი, აქებდი, აქებდა, ვაქებდით და შემდგომი; სხვა ჯგუფია შემდეგი: ვაქებდე, აქებდე, აქებდეს, ვაქებდეთ და შემდგომი; კიდევ სხვაა შემდეგი: ვაქე, აქე, აქო, ვაქეთ და სხვ.

საზოგადოდ ირკვევა, რომ თანამედროვე სალიტერატურო ქართულში ზმნას შეიძლება ჰქონდეს 11 ასეთი ჯგუფი, რომლებიც შედგება უმეტესად ექვს-ექვსი ან თვრამეტ-თვრამეტი ერთეულისაგან. ექვს-ექვსი ფორმა აქვს აბსოლუტურ ზმნას (ერთ-პირიან ზმნას), თვრამეტ-თვრამეტი კი – რელატიურს (ორ- და სამ-პირიანს). ეს ექვს-ექვსი ან თვრამეტ-თვრამეტი ფორმა განსხვავებულია ერთმანეთთან შეპირისპირებისას, მაგრამ ყველა ისინი ერთი და იგივეა სხვა ჯგუფის ფორმებთან შეპირისპირებისას. რა განასხვავებს ერთი ჯგუფის ფორმებს ურთიერთ შორის? ქართულში ეს არის პირი და რიცხვი, სხვა ენებში ზოგჯერ აგრეთვე სხვა კატეგორიებიც: სქესი ან კლასი. რა აერთიანებს მათ სხვა ჯგუფის ფორმებთან შეპირისპირებით? – ქართულში მაერთიანებელია დრო და კილო, ზოგჯერ აგრეთვე სხვა კატეგორიებიც: გზისობა, აქტი, თანამდევრობა.

267. ჯგუფების საერთო სახელი. აღნიშნულ ჯგუფებს საერთო სახელი არა აქვთ, მაგრამ თვითეულ მათგანს სახელს არქმევენ ერთის ან ორი მაერთიანებელი კატეგორიის მიხედვით, როგორიცაა დრო, კილო და სხვა (მაგ., აწმყო, მყოფადი, ბრძანებითი, წარსულის კავშირებითი და სხვ.), ან კიდევ მათ რაიმე ნიშნის მიხედვით ასახელებენ: პერფექტი, იმპერფექტი, აორისტი, ჩვეულებითი და სხვა.

ყოველთვის, როდესაც უხდებათ საუბარი აღნიშნულ ჯგუფებზე, როგორც გრამატიკულ ოდენობაზე, გარკვეული ტერმინის უქონლობის გამო, ხმარობენ ერთ-ერთი დომინანტი ნიშნის მიხედვით დარქმეულ სახელს, როგორიცაა „დრო“, „კილო“, ან მათი შეერთება „დრო-კილო“, ან კიდევ ამბობენ „ფორმა“-ო, რომელიც არსებითად არაფრის მთქმელია. აღნიშნულ ჯგუფთა გაიგივება „დროსთან“ ან „კილოსთან“ სრულიად მცდარია, ამიტომ მე ჩემ თავს ნება მივეც, მათთვის საერთო სახელად მ წ კ რ ი ვ ი მეწოდებინა.

268. მწკრივის ელემენტები. მწკრივის შედგენილობა ყოველთვის ერთი და იგივე არ არის. აქ ვარჩევთ ორგვარ შემთხვევას. თვითეული მწკრივის შიგნით იცვლება პირი და რიცხვი, ზოგ ენაში სქესიც (მაგ., არაბულში) ან კლასიც; უცვლელია: დრო, კილო, გზისობა, აქტი, თანამდევრობა. მწკრივები ერთმანეთს შორის განსხვავდებიან სწორედ უცვალელებელი ელემენტების მიხედვით, დრო უმეტესად ყველაშია, მაგრამ სხვადასხვა სახისა: ეხლანდელი, წარსული ან მომავალი, კილოც ყველაშია, მაგრამ ესეც სხვადასხვა სახისა: თხრობითი, კავშირებითი, ბრძანებითი. გზისობა, აქტი და თანამდევრობა ზოგ მწკრივში მოიპოვება, ზოგში კი – არა, მაგრამ თუ არის, ის ყველა ცვალებად წევრში გასდევს (პირში, რიცხვში).

ე ლ ე მ ე ნ ტ ე ბ ი დაერქვა მწკრივის ფარგლებში უცვალელებელ კატეგორიებს, რომლებიც მის ხერხემალს წარმოადგენენ. ქართული მწკრივის ელემენტებია: დრო, კილო, გზისობა, აქტი, თანამდევრობა. სხვა ენაში შეიძლება სხვა ელემენტებიც იყოს, მაგალითად, „განგრძობილობა“, რომელიც შედის ინგლისურის ე.წ. continuous tense-ებში და მეტად ზრდის მწკრივთა რაოდენობას ამ ენაში.

269. მწკრივი, როგორც კატეგორია. განხილული კატეგორიები (პირი, რიცხვი, დრო, კილო, ჯერობა, აქტი, თანამდევრობა) ყველა მარტივია, მაგრამ ცალკე არც ერთი მათგანი არ გვხვდება, არამედ სხვებთან ერთად. თუ განსაკუთრებულ შემთხვევებს არ მივიღებთ მხედველობაში, ოთხი კატეგორია თითქმის ყოველთვის ერთად არის წარმოდგენილი ზმნის ფორმაში: პირი, რიცხვი, დრო და კილო (ზოგ ენაში ამათ სქესი ან კლასი ემატება), სხვები კი (გზისობა, აქტი, თანამდევრობა) შეიძლება ფორმაში ერიოს, შეიძლება არა. მაგ., „წავიდეს“ – ამაში პირიც არის (მე-3), რიცხვიც (მხ.), დროც (მომ.), კილოც

(ბრძ.), მაგრამ აკლია სხვა კატეგორიები. „წავიდის“ – ამაში ოთხივე აღნიშნული კატეგორია მოიპოვება, ოღონდ შეცვლილია დრო (წარს.), მაგრამ ამასთანავე ერთად ემატება გზისობა (მრავალგზ.). „წასულა“ – ამაში აღნიშნულ კატეგორიათაგან არ არის გზისობა, სამაგიეროდ მოიპოვება აქტი (უნახ.). „წასულიყო“ – ამაში ყველაა, გარდა გზისობისა. ამგვარად, ფორმათა სხვადასხვაობა იმაზეა დამოკიდებული, თუ როგორია შედგენილობა მწკრივისა, რომელიც რთული კატეგორიაა: ის აერთიანებს რამდენიმე ელემენტს, ორს ან მეტს.

არის თუ არა მწკრივი გრამატიკული კატეგორია? რომ სწორი პასუხი გავსცეთ ამ კითხვას, უნდა მოვიგონოთ, რომ ყოველგვარი გრამატიკული კატეგორია ყალიბდება საპირისპირო ფორმათა არსებობის ნიადაგზე (§ 40). თუ ამ თვალსაზრისით შევხედავთ მწკრივებს, დავრწმუნდებით, რომ ერთი რომელიმე ჯგუფი, რომელსაც საერთოდ მწკრივი ეწოდა, ისეთ მიმართებაშია დანარჩენებთან, როგორც სხვა რომელიმე – ყველა დანარჩენთან. ისინი ერთგვარ მოვლენას ასახავენ ენაში, ერთმანეთს თანაბრად შეეზომებიან, თითქმის ყველას ერთი და იგივე რაოდენობა აქვთ ფორმებისა¹, თვითეულ მათგანთან გარკვეული ცნებაა დაკავშირებული და ყველა ერთად წარმოდგენას გვაძლევს, რომ ისინი შეადგენენ საპირისპირო სახეებს ზოგადი კატეგორიისას.

როგორც რეალურია ყოველდღიურ ცხოვრებაში წყალი, კირი ან ტალი (კაჟი), რომელთა ქიმიური შედგენილობა (H_2O – წყალი, CaO – კირი, SiO_2 – ტალი) სპეციალისტის გარდა, არავინ იცის, ისევე რეალურია ენაში მწკრივი. ზოგიერთი ელემენტი მწკრივისა (გზისობა, აქტი, თანამდევრობა) აქამომდე გამოუყოფელი იყო ქართულში, მაგრამ მწკრივი იმდენად თვალსაჩინო მოვლენაა, რომ დიდი ხანია, რაც შემჩნეულია თითქმის ყველა საპირისპირო ფორმა და უბრალო პრაქტიკულ სახელმძღვანელოებშიც არის შეტანილი. ყველა ეს საბუთია იმისა, რომ მწკრივი გრამატიკულ კატეგორიად იქნეს მიჩნეული. ოღონდ სხვა კატეგორიები მარტივია, დაუშლელი, მწკრივი კი რთულია და შეიცავს რამდენიმე კატეგორიას, ელემენტებად წოდებულს, ქართულში უმთავრესად დროსა და კილოს.

270. მწკრივთა კერძო სახელების ღარქმევის პრინციპისათვის.

ცნობილი ამბავია, რომ ტრადიციულად შემუშავებული გრამატიკული ნომენკლატურა ხშირად არ შეეფერება საქმის ნამდვილ ვითარებას და ზოგჯერ ისეთია, რომ პირდაპირ ხელს გვიშლის მოვლენის შესწავლისა და სწორად შეფასების საქმეში. მაგრამ არსად ტრადიციული ტერმინები ისე ხელის შემშლელი არ ყოფილა, როგორც ზმნათა უღლების დარგში. ტრადიციის უგულვებელყოფა რომ შესაძლებელი იყოს, სულ შესაცვლელია მთელი კომპლექტი მწკრივთა სახელებისა. იდეალური იქნებოდა, რომ მწკრივთა სახელების დარქმევის დროს მხედველობაში არ ყოფილიყო მიღებული მათი შემადგენელი ელემენტები, როგორიცაა დრო, კილო, გზისობა და სხვა, არამედ მონახულიყო სრულიად ნეიტრალური სახელები, – თუნდაც ხელოვნური, – რომლებიც მიეკუთვნებოდა ამა თუ იმ მწკრივს; ვთქვათ, სახელები დარქმეოდათ მათ ხეების სახელების მიხედვით: არყისა, ფიჭვისა, ნაძვისა, სოჭისა, წიფლისა, რცხილისა, წაბლისა, მუხისა და სხვა, რაც არსებითად ერთგვარი რეფორმა იქნებოდა. მაგრამ რადგანაც ამის შესაძლებლობა ამჟამად არ არის, ისეთი ხერხი მაინც უნდა იქნეს მოძებნილი, რომ მოვლენის არსებითი მხარე არ დაიჩრდილოს.

მწკრივების სახელთა დარქმევის დროს შეიძლება შემდეგი პრინციპით ვიხელმძღვანელოთ: როდესაც მწკრივში ელემენტთაგან მარტო დრო და კილო არის, თხრობით კილოიან მწკრივებს დროის მიხედვით დავარქვათ სახელი, სხვა კილოიან

¹ ბრძანებითის მწკრივში ფორმათა რაოდენობა ნაკლებია, ვიდრე თხრობითისაში.

მწკრივებს კი – კილოთა მიხედვით. როდესაც მწკრივში დროსა და კილოს სხვა ელემენტები ემატება, მაშინ სახელის არჩევის დროს მთავარი ყურადღება ამ დამატებულ ელემენტს მიექცეს. თუ სადმე ნეიტრალური სახელი მოიძებნება, ტრადიციულად შემუშავებული, ის თავის ალაგას იქნეს გამოყენებული. ამ შემთხვევაშიც მწკრივის ცნება არ უნდა ავრიოთ დროის ან კილოს ცნებასთან (§ 285).

271. სერიები. ფორმათა წარმოების თვალსაზრისით და აგრეთვე სინტაქსურ თავისებურებათა თვალსაზრისითაც, ქართულში არსებული მწკრივები სამ ჯგუფად იყოფა, რომელთაც სერიებს ვეძახით. გვაქვს პირველი სერია, მეორე და მესამე.

პირველი სერია ახალ ქართულში თავის მხრით ორ ქვე-ჯგუფად იყოფა, რომელთაც წრეებს ვეძახით. გვაქვს აწმყოს წრე და მყოფადის წრე.

სერიების მიხედვით მწკრივები ასეა განაწილებული: I-შია 6 მწკრივი (3 აწმყოს წრეში, 3-ც მყოფადისაში), II შეიცავს 2 მწკრივს, III – სამს.

წრეებად დაყოფა I სერიას მხოლოდ ახალ ქართულში ახასიათებს. ძველმა ქართულმა (V–X სს.) ის სრულებით არ იცის. სამაგიეროდ ძველ ქართულს I სერიაში მოეპოვებოდა 6 მწკრივი. წრეების წარმოქმნის საფუძველია ასპექტის გამოხატვის სისტემის შეცვლა (§§ 333–336).

პირველი სერიის მწკრივები

ა წ მ ყ ო ს წ რ ი ს ა

272. აწმყო. შედგება ორი ელემენტისაგან: დროისა და კილოსაგან. დრო უმეტესად ეხლანდელია (ვსწავლობ, ვცხოვრობ, ვწერ, ვაშენებ), მაგრამ შეიძლება მომავლის გაგებაც ჰქონდეს (ვწერ, ვაშენებ, ვასწავლი).

მწკრივმა დროული გაგება შეიძლება სრულიად დაკარგოს და მარტო კილო დაგვრჩეს. ეს ხდება მაშინ, როცა მუდმივ ბუნებრივ მოვლენათა შესახებ ვლაპარაკობთ და ზოგ სხვა შემთხვევაშიც (§ 245).

სახელი ძველია დატოვებული, მაგრამ გამოყენებულია მწკრივის აღსანიშნავად და არა დროისა: ეხლანდელის (პრეზენტის) გაგებას გადმოგვცემს თუ არა, ის მაინც აწმყოა და არა სხვა. მაგალითად, „ვჭამ“, როგორც მწკრივი, ყოველთვის აწმყოა, მაგრამ დრო ერთ შემთხვევაში შეიძლება ეხლანდელი იყოს, სხვა შემთხვევაში – მომავალი, სხვა შემთხვევაში კიდევ სულ დაცლილი იყოს დროის გაგებისაგან. ამისი მაგალითია:

ა) ხომ ჰხედავ, რომ ვჭამ? (დრო ეხლანდელია);

ბ) მომიტანე საჭმელი და ვჭამ (დრო მომავალია);

გ) როცა საჭმელი მაქვს, ვჭამ (დროული გაგება არა აქვს).

საინტერესოა, რომ შევადაროთ ქართული ენა ამ მხრივ სხვა ენებს. მაგ., რომ ვთარგმნოთ სამივე წინადადება რუსულად და ინგლისურად, ვნახავთ, რომ ერთი ქართული ფორმის ნაცვლად რუსულად ორი იქნება, ინგლისურად კი – სამი.

ა) ხომ ჰხედავ, რომ ვჭამ? Ты же видишь, что я ем. Can't You see that I am eating?

ბ) მომიტანე საჭმელი და ვჭამ. Принеси мне пищу и буду есть. Bring me some food and I shall eat.

გ) როცა საჭმელი მაქვს, ვჭამ. Когда у меня есть пища, я ем. When I have food I eat.

ამგვარად, ის დროული განსხვავება, რომელიც ქართულში მხოლოდ წინადადებაში შემავალი სიტყვების საშუალებით არის დამყარებული, ინგლისურმა თარგმანმა სამივე

შემთხვევაში ფორმოზივაც გამოამჟღავნა, რუსულმა კი ეს მხოლოდ ნაწილობრივ შეძლო. სხვათა შორის, აქ არის მაგალითი იმ „ორი აწმყოსი“, რომელიც თითქოს ინგლისურში მოიპოვებოდა (შდრ. § 243).

ეს მაგალითი ნათლად ამტკიცებს, რომ მწკრივი სხვაა და დრო კიდევ – სხვა.

273. უწყვეტილი. ჩვეულებრივ შედგება ორი ელემენტისაგან: დრო წარსულია, კილო – თხრობითი. ზოგჯერ ის თანამდევრობასაც შეიცავს, – სახელდობრ, ერთდროულობას წარსულში, – ზოგჯერ აგრეთვე უსრული ასპექტის გადმოცემა ეკისრება წარსულში სრულ-ასპექტიანი წყვეტილის საპირისპიროდ. მაგალითები: ვსწავლობდი, ვცხოვრობდი; ვწერდი, ვაშენებდი.

როგორი მნიშვნელობაც უნდა ახლდეს ზმნის ფორმას ამა თუ იმ წინადადებაში, თუ ის „ვწერდი“-ს მწკრივისა არის, მაინც უწყვეტელი იქნება.

274. აწმყოს კავშირებითი. შედგება ორი ელემენტისაგან: დროისა და კილოსაგან. დრო ეხლანდელია ან მომავალი, კილო – კავშირებითი. ვამბობთ: „აწმყოს კავშირებითი“, რომ გავარჩიოთ მყოფადის კავშირებითისაგან. მაგალითები: ვსწავლობდე, ვცხოვრობდე; ვწერდე, ვაშენებდე.

რადგანაც ეს კავშირებითი I სერიაში შედის, ამიტომ მას ხშირად I კავშირებითს ეძახიან. მაგრამ I სერიაში შედის აგრეთვე მყოფადის კავშირებითიც.

მ ქ ო უ ა ღ ი ს წ რ ი ს ა

275. მყოფადი. დრო უმეტესად მომავალია, კილო – თხრობითი (ორ-ელემენტია იმ მწკრივი). ყოველგვარ ზმნას ის არ მოეპოვება: უსრულ-ასპექტიან ზმნებს არ აქვთ არც მყოფადი, არც სხვა მწკრივები მისი წრისა. აწმყოს წრის მაგალითებად დასახელებულ ზმნათაგან ამ წრის ფორმები მხოლოდ ორს მოეპოვება; ესენია: ვისწავლი, ვიცხოვრებ. სრულ-ასპექტიან ზმნათა მაგალითებია: დავწერ, ავაშენებ.

276. პირველი ხოლმეობითი. შედგება სამი ელემენტისაგან: დრო წარსულია, კილო – თხრობითი, გზისობა – მრავალგზისი. სახელი უკანასკნელი კატეგორიისაგან არის მიღებული: ვამბობთ „პირველი“, რადგანაც I სერიაში შედის. მაგალითები: ვისწავლიდი, ვიცხოვრებდი, დავწერდი, ავაშენებდი. მრავალგზისობა ამ მწკრივს მხოლოდ იმ შემთხვევაში აქვს, თუ კილო თხრობითია და ნახმარია ამბავში, რომელიც რამდენსამე მოქმედებას შეიცავს: დილით გ ა ვ ი ღ ვ ი ძ ე ბ დ ი თუ არა, ა ვ დ გ ე ბ ო დ ი, პირს დ ა ვ ი ბ ა ნ დ ი, საჩქაროდ ჩ ა ვ ი ც ვ ა მ დ ი, ჯერ ჩაის დ ა ვ ლ ე ვ დ ი, შემდეგ მაგიდას მ ი ვ უ ჯ დ ე ბ ო დ ი და წერას გ ა ნ ვ ა გ რ ძ ო ბ დ ი.

შეიძლება თხრობითი კილოს ნაცვლად ამავე მწკრივმა შედეგობითი გადმოგვცეს (§ 257ა): ეგ რომ მცოდნოდა, ადრე გ ა ვ ი ღ ვ ი ძ ე ბ დ ი, აქამომდე ა ვ დ გ ე ბ ო დ ი და პირსაც დ ა ვ ი ბ ა ნ დ ი. ამ შემთხვევაში ფორმაში გზისობა არ არის. მწკრივის სახელი მაინც I ხოლმეობითია.

შ ე ნ ი შ ვ ნ ა. უკვე ა. ქ უ თ ა თ ე ლ ა ძ ე ს აქვს შენიშნული, რომ ამ მწკრივს შეუძლია განმეორებული მოქმედება აღნიშნოს, ოღონდ ის მას „დროს“ ეძახის: „დღემდის ცნობილი იყო საზღვრებით დახრაში ნამყო უსრულის ერთი სახე. ჩვენ

მივიღეთ მისი მეორე სახეც, რადგან მას მოითხოვდა ენა და მისი კანონი. თუ კი შეიძლება, მაგალითად, ითქვას: ხშირად მუშაობისაგან „ვიქანცებოდი“ ხოლმე და, ძალღონე-მოშვებული, სავარძელში „ვჯდებოდი“, ეგრევე კანონიერი იქნება ითქვას: ხშირად მუშაობისაგან „და-ვიქანცებოდი“ ხოლმე და, ძალღონე-მოშვებული, სავარძელში „ჩა-ვჯდებოდი“. თუ ეს ასეა, საზღვრებით დახრას ემატება კიდევ ერთი დრო, რომელსაც ჩვენ ვუწოდებთ „ნამყო განმეორებული“, რადგან ჩვენის აზრით, ამ ფორმაში მოქმედება რამდენჯერმე არის განმეორებული“ («ქართულ ზმნების კლასიფიკაცია», 1897, გვ. 3–4).

277. მყოფადის კავშირებითი. ამ მწკრივს მოეპოვება ორი ელემენტი: დრო (მომ.) და კილო (კავშ.). სახელი კილოსაგან აქვს მიღებული. ვამბობთ „მყოფადისაო“, რომ გარჩეულ იქნეს აწმყოს კავშირებითისაგან, რომელიც აგრეთვე I სერიაში შედის. მაგალითები: ვისწავლიდე, ვიცხოვრებდე; დავწერდე, ავაშენებდე.

II სერიის მწკრივები

278. წყვეტილი. რომ შევადაროთ ერთმანეთს ეს ორი წარსულ დროიანი მოქმედება: „ვჭამდი“ და „ვჭამე“ იმის თვალსაზრისით, თუ როგორი პროცესია გამოხატული მათი საშუალებით, ვნახავთ, რომ ერთი პროცესი უწყვეტელია (ვჭამდი), მეორე კი – შეწყვეტილი (ვჭამე). აი ეს არის მიზეზი, რომ ერთ მწკრივს „უწყვეტელი“ დაერქვა, მეორეს – „წყვეტილი“. წყვეტილის მაგალითებია: ვისწავლე, ვიცხოვრე, დავწერე, ავაშენე.

ეს მწკრივი ცენტრალურია წარსულ დროიან მწკრივებს შორის: მასთან ხდება სხვადასხვა სახის შეპირისპირება თითქმის ყველა მწკრივისა, რომლებიც წარსულის ელემენტთან ერთად თხრობით კილოს შეიცავენ: მრავალგზისთან ერთგზისია (წავიდის – წავიდა), უნახავთან – ნახული (წასულა – წავიდა), უწინარესთან – შემდგომი (შეიტყო, რომ მისი ამხანაგი სოფელში წასულიყო), უსრულ სახესთან – სრული (აშენებდა – ააშენა) [§ 341].

შ ე ნ ი შ ვ ნ ა. ნ. მ ა რ ი ამ მწკრივის აღსანიშნავად „აორიტს“ ხმარობდა, რომელიც უფრო ძველი ქართულისთვის გამოდგებოდა.

278 ა. ბრძანებითი. განსაკუთრებული მწკრივი ბრძანებით კილოს მხოლოდ ძველ ქართულში ჰქონდა, ისიც მე-2 და მე-3 პირთათვის:

მხოლ.	მრავლ.
1. _____	_____
2. მოვედ	მოვედით
3. მოვედინ	მოვიდედ

რაც შეეხება პირველ პირს მრავლობითი რიცხვისას, აქ ბრძანებითი კილოს გამოსახატავად კავშირებითის ფორმა იყო გამოყენებული: მოვიდეთ! ამ ზმნებში: „მოვედით, თაყუანის-ვსცეთ“ კილო ორგანვე ბრძანებითია, მაგრამ მწკრივი სხვადასხვაა, რადგანაც პირველი მათგანი („მოვედით“) მე-2 პირის ფორმაა, მეორე კი („თაყუანის-ვსცეთ“) – 1-ლი პირისა. ახალ ქართულში ამ მწკრივზე მხოლოდ ზოგიერთი კილოს მიხედვით შეიძლება ლაპარაკი, მაგ., ხევსურულისა, ფშაურისა, კახურისა.

279. მეორე ხოლმეობითი. ვამბობთ „ხოლმეობითი“, რადგანაც ის მრავალგზისობის გაგებას შეიცავს, რომელიც, თუ სათანადო ფორმა არა გვაქვს, „ხოლმე“-თი უნდა გადმოიცეს. ვუმატებთ „მეორეო“, რადგანაც II სერიაში შედის. მაგალითები: ვწერი (დავწერი), ვაშენი (ავაშენი).

შ ე ნ ი შ ვ ნ ა. ნაშთის სახით ამ მწკრივის ფორმა საყოველთაოდ „იცის“ და „უწყის“ ზმნათა სახით შემოგვრჩა. ოღონდ მათ დ რ ო ი ს თვალსაზრისით ეხლანდელის გაგება მიიღეს და ამით აწმყოს მწკრივში ჩადგნენ. რომ აღნიშნული ზმნები II სერიის ფორმებია წარმოშობით, ამას მათი სინტაქსური კონსტრუქცია ამჟღავნებს: ამხანაგმა იცის, ალაჰმა უწყის (ქვემდებარე მოთხრობითში მხოლოდ II სერიის მწკრივის ფორმებთან დაისმის, ისიც მხოლოდ გარდამავალ ზმნებთან).

ამ მწკრივს მნიშვნელობით რამდენადმე უწყვეტელი უახლოვდებოდა და ეხლაც უახლოვდება. ხშირად ფრაზაში ერთიმეორის გვერდით უწყვეტლისა და ხოლმეობითის ფორმები იხმარებოდა.

ეს მწკრივი ახალ ქართულში საყოველთაოდ აღარ არის, – ზოგიერთ კილოს შეჰრჩა. მის ნაცვლად სხვა კილოებმა და სალიტერატურო ენამ შეიმუშავა I ხოლმეობითი (§ 276), რომელიც უწყვეტელს გამოეყო. ეს შემუშავება პარალელურად ხდებოდა II ხოლმეობითის გადავარდნასთან ერთად.

მწკრივი იხმარება მრავალჯერ გამეორებული მოქმედების აღსანიშნავად. აგრეთვე ის გადმოგვცემს ჩ ვ ე უ ლ ე ბ ი თ ს მოქმედებას, მუდამ გამეორებულ მოქმედებას და ამიტომ შეიძლება, რომ ის წარსულ დროს კი აღარ შეიცავდეს, არამედ სულ დაცლილი იყოს დროის ელემენტისაგან (§ 259, შნშ. 2).

280. მეორე კავშირებითი. ეს მწკრივი ორი ელემენტის შემცველია: დროისა (მომ.) და კილოსი (კავშ.). ვეძახით მეორეს, რადგანაც II სერიაში შედის. მაგალითები: ვწერო (დავწერო), ვაშენო (ავაშენო).

შეიძლება მწკრივში კილოს ელემენტი იქნეს შეცვლილი: კავშირებითის ნაცვლად ბრძანებითი იყოს (ძველ ქართულში აგრეთვე თხრობითიც), მაგრამ დრო იგივე დარჩება. ბრძანებითის შემთხვევაში გამოყენებულია მე-3 პირის ფორმები (ორივე რიცხვისა) და 1-ლი პირისა მრ. რ.-ში: ისწავლოს! ისწავლონ! ვისწავლოთ!

თუ ბრძანება აკრძალვას წარმოადგენს, მაშინ მწკრივი მე-2 პირისთვისაც არის გამოყენებული. უარყოფით ნაწილაკთაგან არ უნდა: არ ისწავლო! არ ისწავლოთ!

შ ე ნ ი შ ვ ნ ა. თუ მხედველობაში არ მივიღებთ საყოველთაო ხმარებიდან გადავარდნილ მწკრივებს (ბრძანებითსა და II ხოლმეობითს), თანამედროვე სალიტერატურო ქართულისათვის II სერიაში დაგვრჩება მხოლოდ ორი მწკრივი: წყვეტილი და II კავშირებითი.

III სერიის მწკრივები

281. პირველი თურმეობითი. I თურმეობითში სამი ელემენტია: დრო (წარს.), კილო (თხრ.) და აქტი (უნახავი). მაგალითები: მიწერია (დამიწერია), მიშენებია (ამიშენებია).

უნახავი აქტის ფორმა გვიჩვენებს მოქმედებას, რომელიც გათვალისწინებულია შედეგის მიხედვით ან სხვისგან არის გაგონილი: წ ა ს უ ლ ა – ჩანს, რომ წასულია; მითხრეს, რომ წავიდაო; სახლი ა უ შ ე ნ ე ბ ი ა – შედეგს ვხედავთ წარსულში გაწეული მუშაობისას აშენებული სახლის სახით. ასეთი შედეგის თვალსაზრისით არის დაფასებული მოქმედებაც, რომელიც წარსულში უნდა მომხდარიყო, მაგრამ არ მოხდა. ეს ისეთი მოქმედებაა, რომელიც დადებით შემთხვევაში წყვეტილით არის გადმოცემული, მაგრამ უბრალო უარყოფის შემთხვევაში მას I თურმეობითი უნდა შეენაცვლოს. მაგალითები: წავიდა – არ წასულა, მოიტანა – არ მოუტანია, გააკეთა – არ გაუკეთებია, დაწერა – არ დაუწერია, მოკვდა – არ მომკვდარა და მისთ. ეს თითქო უცნაურიაო, მაგრამ არა: წყვეტილი არის ნახული აქტის მწკრივი. ნახვა შეიძლება მხოლოდ დადებითად შესრულებული მოქმედებისა (ვნახე, რომ წერილს წერდა და ამიტომ ვამბობ: დ ა წ ე რ ა-მეთქი), მაგრამ არ შეიძლება ნახვა ისეთი მოქმედებისა, რომელიც არ მომხდარა, არ შესრულებულა. ამას ვამბობთ მხოლოდ შედეგის ან სხვისი ნათქვამის მიხედვით და ეს არის მიზეზი, რომ მოქმედების უბრალო უარყოფა ამ მწკრივის საშუალებით არის ხოლმე გადმოცემული.

კიდევ უფრო ნათელი იქნება ეს გარემოება, თუ შევადარებთ ერთმანეთს ამ სამ ფორმას, რომელთაგანაც ერთი დადებითია, ორი კი – უარყოფითი: დაწერა – არ დაწერა – არ დაუწერია. „დაწერა“ ფორმას უარყოფითად უპირისპირდება არა მისივე მწკრივის „არ დაწერა“, არამედ სხვა მწკრივის ფორმა („არ დაუწერია“). ეს იმიტომ, რომ „არ დაწერა“ ნახულის ფორმაა და რაკი ვნახე, ვიცი, რომ არ ი ნ ე ბ ა დაწერა. ასე რომ აქ გამოხატულია უარყოფითი დამოკიდებულება სუბიექტისა ზმნით აღნიშნული მოქმედებისადმი. მაშასადამე, უარყოფა ორივე მწკრივით შეიძლება გადმოიცეს, მაგრამ უბრალო უარყოფისთვის I თურმეობითია განკუთვნილი, წყვეტილი კი ნებისმიერ ან განგებ ჩაუდენელ მოქმედებას აღნიშნავს, ან კიდევ, – ვერ ნაწილაკის ხმარებისას, – მოქმედების შეუძლებლობას: ვერ დაწერა.

უნახავი აქტის მწკრივები (კერძოდ I თურმეობითი) „თურმე“-ს გაგებას შეიცავს: ყ ო ფ ი ლ ა = იყო თურმე, წ ა ს უ ლ ა = წავიდა თურმე. რადგანაც უნახაობის კატეგორია მარტო წარსულში შეგვიძლია საგანგებო ფორმით გამოვხატოთ, ამიტომ იქ, სადაც ფორმა გვაკლია, „თურმეს“ ვიშველიებთ ხოლმე: „საწყალ გოგოს თავისის თითებით მოგროვილის ფულით ერთი ჩითმერდინი უ ყ ი დ ნ ი ა, იმას (ელისაბედს) უ ნ ა ხ ა ვ ს და წ ა უ რ თ მ ე ვ ი ა. ეხლა თ უ რ მ ე თავზედ ი კ რ ა ვ ს“ (ჭავ., «კაცია-ად.»). აქ „იკრავს“ აწმყოს ფორმით არის გადმოცემული, რომელსაც უნახაობის გამოხატვა არ შეუძლია და აუცილებელია „თურმეს“ დართვა. თურმეობითის ფორმას კი „თურმეს“ დართვა არას ჰმატებს, – ის ისედაც არის შიგ გამოხატული და აქედან წარმოდგა მისი სახელი.

282. მეორე თურმეობითი. შედგენილობის თვალსაზრისით II თურმეობითი I-ისაგან ერთი ელემენტით განსხვავდება. ეს ელემენტია თანამდევრობა (უწინარესი). მწკრივი გადმოგვცემს ისეთ უნახავ მოქმედებას, რომელიც სხვას უსწრებდა: ეწერა (დაეწერა), ეშენებინა(აეშენებინა).

ამ მწკრივის კილო ჩვეულებრივ თხრობითია, მაგრამ ხშირია მისი გამოყენება III კავშირებითის ნაცვლადაც: იგი იხმარება ისეთი მოქმედების გადმოსაცემად, რომელიც ფაქტი არ იყო, მაგრამ რომელიც ივარაუდებოდა, როგორც პირობა სხვა მოქმედების შესრულებისათვის. ამ შემთხვევაში მისი კილოა არა თხრობითი, არამედ პირობითი (§ 257ა) და აქტის ელემენტი (უნახაობა) ფორმაში აღარ არის: მოვარდნილ ნიაღვარს რომ სახლისთვის

მირი გ ა მ ო ე თ ხ ა რ ა, სახლი დაგვეწეროდა და დავილუპებოდი. მიუხედავად ამისა, მწკრივის სახელი მაინც II თურმეობითია (§ 285).

შ ე ნ ი შ ვ ნ ა. თურმეობითის მწკრივებს (პირველს, მეორეს) სახელი დაერქვა უნახაობის ელემენტის მიხედვით. მათი რუსული თარგმანი იქნება I заочный (ряд), II заочный (ряд). ამ მწკრივთა ფორმები გადმოგვცემს ისეთ მოქმედებასაც, რომლის შედეგი ჩანს (ან ჩანდა) და ამ შედეგის მიხედვით გააზრებულია თვით მოქმედება ამიტომ მათ შეიძლება შედეგობრივი-ც ეწოდოს, როგორც ეს არის უკვე ჩემს 1930 წელს გამოსულ გრამატიკაში (გვ. 124). მათი რუსული შესატყვისი იქნება: I результативный (ряд), II результативный (ряд). მაგრამ ტერმინად უფრო შესაფერისია თურმეობითი, რომელიც სასკოლო სახელმძღვანელოშიც შევიდა და დამკვიდრდა.

283. მისამე კავშირებითი. თვითეულ სერიას თავ-თავისი კავშირებითი მოეპოვება, რომელთაც ამა თუ იმ სერიაში შემავლობის მიხედვით ვნომრავთ: პირველი, მეორე, მესამე. III კავშირებითის ელემენტებია: დრო (წარს.) და კილო (კავშ.). მაგალითები: მეწეროს (დამეწეროს), მეშენებინოს(ამეშენებინოს).

III კავშირებითის ხმარების არე ახალ ქართულში შემცირდა: პირობის აღნიშვნის შემთხვევაში მის ნაცვლად II თურმეობითი იხმარება: ფული რომ მ ქ ო ნ ე ბ ო დ ა, გასესხებდი (ნაცვლად ამისა: ფული რომ მ ქ ო ნ ე ბ ო დ ე ს, გასესხებდი). ძველი კონსტრუქცია შემორჩენილია აქა-იქ, მაგ., რაჭაში.

284. მწკრივების ცხრილი. რომ თავი მოუყაროთ ზემორე თქმულს მწკრივთა სერიებში განაწილების შესახებ, შემდეგ ცხრილს მივიღებთ:

I ს ე რ ი ა

ა) აწმყოს წრე

1. აწმყო: ვწერ, ვაშენებ.
2. უწყვეტელი: ვწერდი, ვაშენებდი.
3. აწმყოს კავშირებითი: ვწერდე, ვაშენებდე.

ბ) მყოფადის წრე

1. მყოფადი: დავწერ, ავაშენებ.
2. I ხოლმეობითი: დავწერდი, ავაშენებდი.
3. მყოფადის კავშირებითი: დავწერდე, ავაშენებდე.

II ს ე რ ი ა¹

1. წყვეტილი: ვწერე (დავწერე), ვაშენე (ავაშენე).
2. ბრძანებითი: წერე (დაწერე), აშენე (ააშენე).
3. II ხოლმეობითი : ვწერი (დავწერი), ვაშენი (ავაშენი).
4. II კავშირებითი: ვწერო (დავწერო), ვაშენო (ავაშენო).

III ს ე რ ი ა

1. I თურმეობითი: მიწერია (დამიწერია), მიშენებია (ამიშენებია).

¹ აქ შემოტანილია კილოებში შემონახული ორი მწკრივიც: ბრძანებითი და II ხოლმეობითი.

2. II თურმეობითი: მეწერა (დამეწერა), მეშენებინა (ამეშენებინა).

3. III კავშირებითი: მეწეროს (დამეწეროს), მეშენებინოს (ამეშენებინოს).

285. ფორმისა და ფუნქციის ურთიერთობის საკითხი მჭკრივში.

მჭკრივს ფორმა ერთი აქვს, ფუნქცია კი – ხშირად სხვადასხვა. სახელი მჭკრივს შეიძლება ერთი ფუნქციის მიხედვით ჰქონდეს დარქმეული, მაგრამ როგორსა და რამდენ ფუნქციასაც უნდა ასრულებდეს ამა თუ იმ შემთხვევაში, ფორმით ის მაინც ერთი ერთეულია. ნომენკლატურამ არ უნდა შეგვიყვანოს შეცდომაში: აწმყოს მჭკრივმა შეიძლება დრო მომავალი გადმოსცეს და მყოფადის მჭკრივმა – ეხლანდელი.

რომ ნათელი იყოს ნათქვამი, აღნიშნულ მოვლენას პარალელი მოვუძებნოთ სახელთა ბრუნვებში: სახელობითი მუდამ სახელობითია, ასრულებს ის სუბიექტის ფუნქციას თუ ობიექტისას: მართლაც, ახირებული რამ იქნებოდა, რომ ერთ შემთხვევაში „ამხანაგი“ სახელობითად (ნომინატივად) მიგვეჩნია („ა მ ხ ა ნ ა გ ი მოვიდა“), სხვა შემთხვევაში კი – შემასმენლობითად (აკუზატივად: „ა მ ხ ა ნ ა გ ი მოიყვანეს“), როგორც ამას, მაგ., მ. კ ე ლ ე ნ ჯ ე რ ი ძ ი ს «ქართ. პრაქტიკულ გრამატიკაში» ვხედავთ (ქუთ., 1920); ამგვარადვე, მიცემითი მუდამ მიცემითია, გადმოგვცემს ის სუბიექტს („ა მ ხ ა ნ ა გ ს მოუყვანია“), პირდაპირ ობიექტს („ა მ ხ ა ნ ა გ ს მოიყვანს“), თუ ირიბ ობიექტს („ა მ ხ ა ნ ა გ ს მოწმე მოუყვანეს“). მსგავსადვე მოქმედებითი ბრუნვა მოქმედებითია, გადმოგვცემს ის საშუალებას („ს ა თ ვ ა ლ ე ე ბ ი თ წააკითხა“), თუ ვითარებას, როგორ მიმდინარეობს მოქმედება, როგორც პროცესი („ს ი ა მ ო ვ ნ ე ბ ი თ წაიკითხა“).

ბრუნვა სახელის მიმოსახრელი საშუალებაა, მჭკრივი კი – ზმნისა. ფუნქცია ერთსაც და მეორესაც სხვადასხვა შემთხვევაში შეიძლება სხვადასხვა ჰქონდეს, მაგრამ თვითეული ბრუნვა და თვითეული მჭკრივი თითო ერთეულია.

მჭკრივის ელემენტები, რომლებზედაც ზემოთ იყო საუბარი, არ არის ისეთი რამ, რომ მათ ნივთიერი სახე გააჩნდეს. ამიტომ მათი ფორმაში ყოფნა-არყოფნა არ შეიძლება პირწმინდად მიედაროს ქიმიურ ელემენტთა არსებობა-არარსებობას რომელსამე საგანში. მჭკრივის ელემენტები მეტად მოძრავი რამეა და ბევრად დამოკიდებული ზმნის ფორმის გარემოცვისაგან. სიმკვიდრეს მჭკრივს ფორმა ანიჭებს, რომელიც შეიცავს არა მარტო ბგერით მხარეს, არამედ მთელ კომპლექსს ნიშნებისას, რომლებიც უღლებისა და წარმოქმნის საკითხებთან არის დაკავშირებული.

ზოგჯერ ხდება ადგილიდან დაძვრა ფორმისა და ერთი მჭკრივიდან მეორეში გადასვლა. „ვიცი“ აშკარად II სერიის ფორმაა წარმოშობით (§ 279, შნშ.), მაგრამ თქმა იმისა, რომ „ვიცი“ დღეს II ხოლმეობითის ფორმააო, არ იქნებოდა სწორი, რადგანაც II ხოლმეობითისა მას სინტაქსური ურთიერთობის გარდა აღარაფერი აქვს, – ის მთლიანად I სერიაშია გადმოსული და აწმყოს მჭკრივში დგას, რაც იქედან ჩანს, რომ აწმყოს წრის მჭკრივები ყველა არსებული მოდელის მიხედვით აქვს გაკეთებული: მართლაც, „ვიცოდი“ და „ვიცოდე“ ისეთ ურთიერთობაშია „ვიცი“-სთან, როგორც „ვტიროდი“ და „ვტიროდე“ – „ვტირი“-სთან ან „ვაშენებდი“ და „ვაშენებდე“ – „ვაშენებ“-თან. მაშასადამე, ახალმა შინაარსმა (ეხლანდელისამ) ახალი ადგილი მიუჩინა ფორმას: II სერიისა იყო და სულ მთლად I სერიაში გადმოიყვანა.

იგივე ვითარება გვაქვს „მინდა“-ს შემთხვევაშიც. ეს ფორმა ძველად უწყვეტელი იყო (მინდა = მსურდა), ამჟამად კი აწმყოდ მიგვაჩნია და ეს არა მარტო იმიტომ, რომ მას ეხლანდელის გაგება აქვს, არამედ იმიტომაც, რომ ფორმოზღოვ ის ყველაფრად აწმყოსია: 1-ლისა და მე-2 პირის ფორმას მეშველი ზმნის დახმარებით იკეთებს (ვუნდივარ, უნდიხარ).

ამას გარდა, უწყვეტლისა და I კავშირებითისათვის ეს „აწმყო“ არის გამოსავალი: მინდა – მინდოდა, მინდოდეს.

286. მწკრივის წევრები. წევრების სახელით აღვნიშნავთ ცალკეულს (სხვებისაგან განსხვავებულ) ფორმებს, რომლებიც მოეპოვება ზმნას მწკრივში; მაგ., აწმყოს მწკრივი „ვიცინი“ ზმნისა შედგება 6 წევრისაგან: ვიცინი, იცინი, იცინის, ვიცინით, იცინით, იცინიან.

წევრთა რაოდენობა სხვადასხვაა არა თუ სხვადასხვა ენაში, არამედ აგრეთვე ერთსა და იმავე ენაშიც. ყველაზე უფრო გავრცელებულია ექვს-წევრიანობა: სამი წევრი მხოლობითი და სამიც მრავლობითი. ეს იმ ენებში, სადაც უღლება სუბიექტურია (აბსოლუტურია) და რიცხვი მარტო ორია: მხოლობითი და მრავლობითი. ინკლუზიურ-ექსკლუზიური ფორმების არსებობა ენაში ზრდის წევრების რიცხვს; მაგ., სვანურში ერთ-პირიანი ზმნის მწკრივს 7 წევრი აქვს – 3 მხ.-ში და 4 მრ.-ში (§ 206).

თუ მწკრივის ცვალებად კატეგორიებში სქესიც ურევია ან კლასი, ეს საგრძნობლად გაზრდის წევრთა რიცხვს. მაგ., არაბულში, სადაც სქესიც არის და რიცხვი სამი (მხ., ორ., მრ.), წევრთა რაოდენობა 13-მდე აღის ე.წ. „სრულის“ მწკრივში, „უსრულის“ მწკრივში კი, სადაც ზოგიერთი ფორმა ერთიმეორეს ემთხვევა, წევრთა რაოდენობა 11-მდე დადის. ის კიდევ უფრო ჩამოდის ძირს ბრძანებითში, სადაც ორ-ორი წევრია მხ.-სა და მრ.-ში და ერთი წევრი ორობითში.

დღევანდელ ქართულში წევრთა რაოდენობის საკითხი ასეა მოგვარებული: ერთ-პირიან ზმნებს მწკრივში ნორმალურად ექვს-ექვსი წევრი აქვს, ორ-პირიან ზმნას კი – სულ ცოტა თვრამეტ-თვრამეტი. ვამბობ „სულ ცოტა“-მეთქი, რადგანაც ზოგ ზმნას ზოგ მწკრივში უხერხდება მეტი წევრების ქონება (19-დან 22-მდე). 18 წევრი – ეს მინიმუმია, რომელიც შეიძლება ორ-პირიან ზმნას ჰქონდეს (§ 291).

რაც შეეხება სამ-პირიან ზმნას, მას წევრთა რაოდენობა იმდენივე აქვს, რამდენიც ორ-პირიანს, რადგანაც სამ-პირიან ზმნაში ერთი ობიექტი უცვალებელია და ამის გამო წევრთა რაოდენობა არ იზრდება (§ 293).

ყველაზე ნაკლებ რაოდენობას წევრებისას გვიჩვენებს ბრძანებითის მწკრივი, რადგანაც მას საკუთრად მარტო მე-2 სუბ. პირის ფორმები აქვს, ისიც ზოგ კილოში (მაგ., კახურში), დღევანდელ სალიტერატურო ენაში კი საერთოდ გაურჩეველია წყვეტილის იმავე პირის ფორმისაგან; მაგ., თუ წყვეტილში „დავწევი“ ზმნას ექვსი წევრი აქვს (დავწევი, დასწევი, დაწვა, დავწევით, დასწევით, დაწვენ), ბრძანებითში მარტო ორი ექნება: დაწევი, დაწევით (სხვა პირთათვის ფორმები ნასესხებია II კავშ.-ისაგან). ორ-პირიან ზმნას კი ბრძანებითში მეტი წევრი აქვს (§ 291).

მწკრივის წევრთა რაოდენობას ორ- და სამ-პირიან ზმნაში არკვევს პირთა შესაძლებელი კომბინაციები და ფორმის გაუმეორებლობა.

287. პირთა შესაძლებელი და შეუძლებელი კომბინაციები მწკრივში. რელატიური აგებულების ზმნაში ყოველ სუბიექტურ პირს როდი შეიძლება მიმართება ყოველ ობიექტურ პირთან ჰქონდეს. ვთქვათ, ზმნა ორ-პირიანია, შიგ ერთი პირი მოქმედია და მეორე უმოქმედო, ანუ ერთი სუბიექტური და მეორე ობიექტური. ვთქვათ ისიც, რომ უმოქმედო პირი სუბ. პირის მოქმედების უშუალო საგანია, ე. ი. რომ ის პირდაპირ-ობიექტურია. მაშინ ერთ ფორმაში შეიძლება მოთავსდნენ ერთად:

1-ლ სუბ. პირთან მე-2 ობ. პირი, ან მე-3 ობიექტური: გაქებ (1.2), ვაქებ (1.3);

მე-2 სუბ. პირთან 1-ლი ობ. პირი, ან მე-3 ობიექტური: მაქებ (2.1), აქებ(2.3);

მე-3 სუბ. პირთან ერთ-ერთი ობ. პირი: 1-ლი, მე-2, ან მე-3: მაქებს (3.1), გაქებს (3.2), აქებს (3.3).

მაშასადამე, შეუძლებელია შემდეგი დაჯგუფებანი ანუ კომბინაციები: 1-ლი პირისა 1-ლთან (1.1) და მე-2 პირისა მე-2-სთან (2.2), სულ ერთია, იქნება ობიექტური პირი პირდაპირი თუ ირიბი, ხოლო სრულიად შესაძლებელია მე-3 სუბ. პირის კომბინაცია იმავე მე-3 ობ. პირებთან (3.3).

რაც ითქვა სუბ. პირისა და პირდ.-ობ. პირების შესაძლებელ და შეუძლებელ დაჯგუფებათა შესახებ, იგივე შეგვიძლია გავიმეოროთ სუბ. პირებისა და ირიბ-ობ. პირების დაჯგუფებათა შესახებ.

288. მიზეზი კომბინაციათა განსხვავებისა პირთა შორის. რა არის იმის მიზეზი, რომ 1-ლი და მე-2 სუბ. პირი არ შეიძლება მოთავსდეს თავ-თავის ობ. პირთან და მე-3 კი შეიძლება მოთავსდეს? – მიზეზი ის არის, რომ საზოგადოდ არ შეიძლება ერთ ფორმაში ერთი და იგივე არსება სუბიექტადაც იყოს წარმოდგენილი და ობიექტადაც.

მოქმედ პირს სხვა პირი უნდა ჰქონდეს სამოქმედოდ. მარტივად რომ გამოვთქვათ, ეს შემდეგს ნიშნავს (მაგალითები მხ.რ.-ზე ვნახოთ): თუ მე ვმოქმედებ, შემიძლია ვიმოქმედო შენზე და მასზე. მე ერთი ვარ, შენც ერთი ხარ, ის კი სხვადასხვაა. მართლაც, მე რომ ავთანდილი ვარ და შენ – ტარიელი და მე შენ გელაპარაკები, ამ მომენტში ჩემთვის როსტევეანიც მე-3 პირია („იგი“), ფრიდონიც, ნესტანიც, თინათინიც, ასმათიც, რამაზიც და სხვანი და სხვანი. მაშასადამე, 1-ლი პირი ერთია, ასევე ერთია მე-2 პირიც, მე-3 პირი კი მრავალია. და მრავალთაგან სუბიექტი შეიძლება ერთი იყოს და ობიექტი – სხვა (ვთქვათ, სუბიექტი ფატმანი იყოს, ობიექტი – ნესტანი ან სხვები). ასე რომ ზოგადი დებულება, რომელიც ამბობს, რომ ერთი და იგივე პირი ერთ ფორმაში არ შეიძლება სუბიექტიც იყოს და ობიექტიცო, არსებითად ურყევია ყველა რომლობითში. მართლაც, „გაქებ“ – მე (ავთანდილი) შენ (ტარიელს); „ვაქებ“ – მე (ავთანდილი) მას (როსტევეანს, ფრიდონს, ნესტანს, ასმათს და სხვ.); „მაქებ“ – შენ (ტარიელი) მე (ავთანდილს), „აქებ“ – შენ (ტარიელი) მას (როსტევეანს, ფრიდონს, ნესტანს, ასმათს და სხვ.); „აქებს“ – ის (ფრიდონი) მას (ნესტანს, თინათინს, ფატმანს, სარიდანს, როსტევეანს და სხვას, ან: ფატმანი ნესტანს, თინათინს, ასმათს და სხვ.). რაკი ე რ თ ი მ ე ს ა მ ე პირი არა თავის თავზე მოქმედებს, არამედ სხვა მ ე ს ა მ ე პ ი რ ზ ე, ამიტომ სამივე პირი (1-ლი, მე-2, მე-3) არსებითად თანაბარ მდგომარეობაშია: თვითიველ მათგანს ს ხ ვ ა ა რ ს ე ბ ა აქვს სამოქმედოდ და არა თავისი თავი (§ 398).

რაც მხოლოდობითის მაგალითებმა გვიჩვენა, მასვე გვიჩვენებს მრავლობითის მაგალითებიც.

289. ერთი და იგივე პირი სუბიექტად და ობიექტად. შეიძლება ვინმემ გაკვირვებულად იკითხოს: ნუ თუ არ შეიძლება, რომ ერთმა და იმავე პირმა თავის თავზე იმოქმედოს? – ამისი პასუხია: შეიძლება და კარგადაც შეიძლება, მაგრამ ენას ამის გამოხატვა ე რ თ ი ს ი ტ ყ ვ ი თ არ შეუძლია, აუცილებლად სხვა სიტყვა უნდა იქნეს მოშველებული. ეს სიტყვაა „თავი“, რომელიც უკუქცევითი ნაცვალსახელია (§ 50); გაქე, ვაქე, მაგრამ: თ ა ვ ი ვიქე; მაქე, აქე, მაგრამ: თ ა ვ ი იქე; მაქო, გაქო, აქო, მაგრამ: თ ა ვ ი იქო. „გაქე“ ერთი სიტყვაა, „თავი ვიქე“ კი – ორი.

ეს „თავი“ გრამატიკულად ობიექტია და სრულიად არ უდრის იმავე პირს: „თავი ვიქე“ იმგვარადვეა გაკეთებული, როგორც „შვილი ვიქე“ (თავი ვიქე = ჩემი თავი ვაქე; შვილი ვიქე

= ჩემი შვილი ვაქე). ასე რომ „თავი ვიქე“ ფორმალურად ორ სხვადასხვა გრამატიკულ პირს გულისხმობს (1. 3).

ამას გარდა, არის სხვა განსხვავებაც: როდესაც ობიექტად სხვა პირია, ზმნა ერთი ქცევით არის წარმოდგენილი, და როდესაც ობიექტად თავისი თავი აქვს, მაშინ ქცევა ჩვეულებრივ იცვლება: ვ-აქე, აქე, აქო, მ-აქო, გ-აქო, მაგრამ: თავი ვ-იქე, თავი იქე, თავი იქო.

შ ე ნ ი შ ვ ნ ა. ქცევის შეუცვლელობა სამ-პირიანობის შემთხვევაში შეიძლება: შ ვ ი ლ ი შეაკლა მუშაობას – თ ა ვ ი შეაკლა მუშაობას; დედას შ ვ ი ლ ი ჩააბარა – დედას თ ა ვ ი ჩააბარა და მისთ.

290. შესაძლებელ კომბინაციათა რაოდენობა მწკრივში. რადგანაც გამორიცხულია 1-ლი სუბ. პირის შეერთება 1-ლ ობიექტურ პირთან და მე-2 სუბიექტური პირისა მე-2 ობიექტურ პირთან, ამიტომ, როდესაც ობიექტური პირი მხოლოდითშია, ვიღებთ ორ შეუძლებელ კომბინაციას სუბ. პირთა მხ. რ.-ში და ორსაც სუბ. პირთა მრ. რ.-ში. მაშასადამე, თუ სუბ. პირებს ვცვლით ორსავე რიცხვში და ობ. პირს ყველგან მხ. რიცხვში დავტოვებთ, მივიღებთ 4 შეუძლებელ კომბინაციას.

ეხლა ობიექტიც ვცვალოთ რიცხვის მიხედვით. ობ. პირის მრ. რ.-ში გადაყენებით მივიღებთ ისევ 4 შეუძლებელ კომბინაციას. მაშასადამე, ყველა პირის ცვლა რიცხვისა და როგორობის მიხედვით (ე.ი. სუბიექტურ-ობიექტურობის მიხედვით) მოგვცემს 8 შეუძლებელ კომბინაციას. სუბიექტსაც და ობიექტსაც პირი სამი აქვს მხ.-ში და სამიც მრ.-ში, მაშასადამე, თვითეულ მათგანს სულ ექვსი. რომ შეიძლებოდეს ყოველი სუბ. პირის ყოველ ობიექტურთან ერთს ფორმაში შეერთება ორსავე რიცხვში, მაშინ შესაძლებელ კომბინაციათა რიცხვი იქნებოდა ოცდათექვსმეტი (6X6=36). მაგრამ, როგორც ვთქვით, 8 კომბინაცია შეუძლებელია. ოცდათექვსმეტს გამოვაკლოთ რვა და მივიღებთ ოცდარვას.

ამგვარად, ორ-პირიანი ზმნის სუბიექტურ და ობიექტურ პირთა შესაძლებელ კომბინაციათა რაოდენობა რომელსამე მწკრივში შეიძლება 28 იყოს, შეუძლებლისა კი – 8.

291. შორმის ბამეორება მწკრივში. მიუხედავად იმისა, რომ სუბიექტურ და ობიექტურ პირთა შესაძლებელი დაჯგუფება 28-მდე ადის, ფორმოზოგი განსხვავება მწკრივის წევრებს შორის შეიძლება ყოველთვის ამდენი არ იყოს. იშვიათად შეიძლება შეგვხვდეს, რომ თვითეულ შესაძლებელ კომბინაციას თავ-თავისი განსხვავებული სახე ჰქონდეს, როგორც ამას ძველ ქართულში ვხედავთ II სერიის მწკრივებში (მაგ., წყვეტილში) და, ძველი ქართულის მსგავსად, ნაშთის სახით მთის ზოგიერთ კილოში იმავე II სერიაში. მაგალითად, ძველი ქართულის მიხედვით „ქება“ ზმნა შემდეგ ფორმებს გვაძლევს წყვეტილში:

- მხ. 1. გაქე (მე შენ), ვაქე (მე იგი); გაქენ (მე თქვენ), ვაქენ (მე იგინი) [4].
2. მაქე (შენ მე), აქე (შენ იგი); გუაქენ (შენ ჩუენ), აქენ (შენ იგინი) [4].
3. მაქო (მან მე), გაქო (მან შენ), აქო (მან იგი); გუაქნა (მან ჩუენ), გაქნა (მან თქვენ), აქნა (მან იგინი) [6].
მრ. 1. გაქეთ (ჩუენ შენ), ვაქეთ (ჩუენ იგი); გაქენით (ჩუენ თქვენ), ვაქენით (ჩუენ იგინი) [4].
2. მაქეთ (თქვენ მე), აქეთ (თქვენ იგი); გუაქენით (თქვენ ჩუენ), აქენით (თქვენ იგინი) [4].

3. მაქეს (მათ მე), გაქეს (მათ შენ), აქეს (მათ იგი); გუაქენეს (მათ ჩუენ), გაქენეს (მათ თქუენ), აქენეს (მათ იგინი) [6].

ამგვარად, 1-ლ და მე-2 სუბიექტურ პირთან მივიღეთ ოთხი-ოთხი ფორმა მხ.-სა და მრ.-ში, მე-3 სუბ. პირთან კი – ექეს-ექესი. ეს გვაძლევს ჯამლად 28-ს.

ასეთი რაოდენობა გაუმეორებელი ფორმებისა ძველ ქართულშია შესაძლებელი და ისიც ყველა მწკრივში არა (I სერიის მწკრივში ასეთ რამ იქაც შეუძლებელია). დღევანდელ სალიტ. ქართულში ობიექტს განსხვავება რიცხვის მიხედვით საყოველთაოდ მარტო 1-ლ პირში შეაქვს, სხვა პირებში კი – აქა-იქ. თუ მივიღებთ ამასთანავე მხედველობაში, რომ ფონეტიკური წესების ზეგავლენით ერთი ფორმა შეიძლება მეორეს დაემსგავსოს, ადგილი აქვს ფორმათა გამეორებას. მაგ., ერთი „გაქებთ“ დღევანდელ ენაში შეიძლება შემდეგ დაჯგუფებათა გადმომცემი იყოს: მე თქვენ, ჩვენ თქვენ, იგი თქვენ.

ამიტომ, როცა წევრებზე ვლაპარაკობთ, მხედველობაში გვაქვს გ ა უ მ ე ო რ ე ბ ე ლ ი ფორმები. გაუმეორებელ ფორმათა რიცხვი ორ-პირიანი ზმნისა ერთ მწკრივში, ბრძანებითს გარდა, 18 მაინც არის (ცხრა – სუბიექტურთა მხ.-ში და ცხრაც – სუბიექტურთა მრ.-ში), მაგრამ ზოგჯერ შეიძლება მეტიც იყოს: 19, 20, 21, 22-ც კი! ეს დამოკიდებულია ამა თუ იმ ზმნის შესაძლებლობაზე, გაუმეორებელი ფორმები მოგვცეს.

ბრძანებითის მწკრივი ორ-პირიანი ზმნისა, რა თქმა უნდა, ნაკლებს მოგვცემს: მაქე, მაქეთ, გვაქე, გვაქეთ, აქე, აქეთ [6].

შ ე ნ ი შ ვ ნ ა. ზოგიერთ კილოში ობიექტის მრავლობითობის გამოსახატავად ზმნაში იხმარება ყე ნაწილაკი, რომელიც უმთავრესად ირიბ ობიექტს განეკუთვნება; გითხარი (შენ) – გითხარი-ყე (თქვენ); უთხარი (მას) – უთხარი-ყე (მათ); გითხრა (შენ) – გითხრა-ყე (თქვენ); უთხრა (მას) – უთხრა-ყე (მათ). თუ ამ ნაწილაკის რეგულარული ხმარება ობიექტურ პირებს ყველგან გაარჩევს რიცხვში, მაშინ წევრთა საერთო რაოდენობა 28-მდეც მიაღწევს.

292. პირთა კომბინაციების ცხრილი. რომ ნათელი იყოს, თუ როგორია პირთა შესაძლებელი და შეუძლებელი კომბინაციები, შევადგინოთ ცხრილი. ვერტიკალურად სუბიექტური პირები ჩამოვწეროთ, ჰორიზონტალურად – ობიექტურები. ესეც და ისიც ორივე რიცხვის მიხედვით გავაკეთოთ. შეუძლებელ კომბინაციათა უჯრედები გადავხაზოთ. შესაძლებელ კომბინაციათა უჯრედებში თავ-თავის ადგილას ზმნის ფორმები ჩავწეროთ (ადგილს არკვევს ჰორიზონტალური და ვერტიკალური მიმართულების გადაჯვარედინება). თუ კი სადმე ფორმა მეორდება, მას ვარსკვლავი დავუსვათ, რომ შესაძლებელი იყოს მისი გამოკლება საერთო რიცხვიდან. ერთ ცხრილში აწმყოს მწკრივის ფორმები ჩავწეროთ ორ-პირიანი გარდამავალი ზმნისა, მეორეში – იმავე ორ-პირიანი გარდამავალი ზმნისა წყვეტილში, მესამეში – ფორმები ორ-პირიანი გარდაუვალი ზმნისა აწმყოში. ამა თუ იმ ფორმის სათანადო უჯრედში ჩაწერის გაადვილების მიზნით და, საზოგადოდ, საქმის ვითარების უფრო ნათელსაყოფად პირის რომლობის აღმნიშვნელ ციფრებს გვერდით ფრჩხილებში სათანადო ნაცვალსახელები მივუწეროთ. მაგალითები: ვაქებ, ვაქე, ველი.

პირი		ობიექტური						სუბიექტი
		1 (შე)	2 (შენ)	3 (მას)	1 (ჩვენ)	2 (თქვენ)	3 (მათ)	
სუბიექტური	1 (შე)		გაქებ	ვაქებ		*გაქებთ	*ვაქებ	მხოლოდობითი
	2 (შენ)	მაქებ		აქებ	გვაქებ		*აქებ	
	3 (იგი)	მაქებს	გაქებს	აქებს	გვაქებს	*გაქებს	*აქებს	
	1 (ჩვენ)		გაქებთ	ვაქებთ		*გაქებთ	*ვაქებთ	მრავლობითი
	2 (თქვენ)	მაქებთ		აქებთ	გვაქებთ		*აქებთ	
	3 (იგივე)	მაქებენ	გაქებენ	აქებენ	გვაქებენ	*გაქებენ	*აქებენ	
ობ. პირის რიცხვი		მხოლოდობითი			მრავლობითი			

ორ-პირიანი გარდამავალი ზმნა აწმულოში

293. ჟებრტა რაოღენოგა სამ-პირიან ზმნაში. როგორილაა საქმის ვითარება სამ-პირიან ზმნაში? რამდენი წევრი შეიძლება ჰქონდეს მას რომელსაჲმე მწკრივში? ამის საპასუხოდ უნდა მოვიგონოთ, რომ სამ პირთაგან ერთი სუბიექტურია და ორი – ობიექტური, ობიექტურ პირთაგან კი ერთი პირდაპირია, მეორე – ირიბი.

პირი		ობიექტური						სუბიექტი
		1 (შე)	2 (შენ)	3 (იგი)	1 (ჩვენ)	2 (თქვენ)	3 (იგივე)	
სუბიექტური	1 (შე)		გაქე	ვაქე		*გაქე(თ)	*ვაქე	მხოლოდობითი
	2 (შენ)	მაქე		აქე	გვაქე		*აქე	
	3 (მან)	მაქო	გაქო	აქო	გვაქო	გაქოთ	*აქო	
	1 (ჩვენ)		გაქეთ	ვაქეთ		*გაქეთ	*ვაქეთ	მრავლობითი
	2 (თქვენ)	მაქეთ		აქეთ	გვაქეთ		*აქეთ	
	3 (მათ)	მაქეს	გაქეს	აქეს	გვაქეს	გაქესთ	*აქეს	
ობ. პირის რიცხვი		მხოლოდობითი			მრავლობითი			

ორ-პირიანი გარდამავალი ზმნა წყვეტილში

ორ-პირიანი გარდამავალი ზმნა წყვეტილში

როგორი კომბინაციაც უნდა ავიღოთ ამ სამი პირისა, ორ ობიექტურთაგან ერთი უთუოდ რომლობის მიხედვით მესამე იქნება, ეს უთუოდ რომლობით მე-3 ობიექტური პირი ჩვეულებრივ პირდაპირია, რომელსაც პირის ნიშანი არ გააჩნია. მაგრამ, რომც გააჩნდეს, ეს ობ. პირი უცვლელია და ამიტომ ვერც იქონიებს გავლენას წევრთა რაოდენობაზე – ფორმათა სხვადასხვაობა აქ დამოკიდებული იქნება მარტოოდენ სუბიექტურისა და ირიბ-ობიექტური პირების ურთიერთობისა და მათი რიცხვში ცვალებისაგან.

მაგალითი:

სუბიექტი მხოლოდობითა

სუბიექტი მრავლობითა

1. გკითხე (მე შენ იგი)
ვკითხე (მე მას იგი)
2. მკითხე (შენ მე იგი)
ჰკითხე (შენ მას იგი)
გვკითხე (შენ ჩვენ იგი)
3. მკითხა (მან მე იგი)
გკითხა (მან შენ იგი)
ჰკითხა (მან მას იგი)
გვკითხა (მან ჩვენ იგი)

1. გკითხეთ (ჩვენ შენ იგი)
ვკითხეთ (ჩვენ მას იგი)
2. მკითხეთ (თქვენ მე იგი)
ჰკითხეთ (თქვენ მას იგი)
გვკითხეთ (თქვენ ჩვენ იგი)
3. მკითხეს (მათ მე იგი)
გკითხეს (მათ შენ იგი)
ჰკითხეს (მათ მას იგი)
გვკითხეს (მათ ჩვენ იგი)

როგორც ვხედავთ, სუბიექტური და ირიბ-ობიექტური პირები იცვლება, როგორც ამას მათი საგუებლებიც გვიჩვენებს, მაგრამ ერთი პირი უცვალბეელია.

		ობიექტური						სუბ. პირის ნიშნები
		1 (მე)	2 (შენ)	3 (მას)	1 (ჩვენ)	2 (თქვენ)	3 (მათ)	
სუბიექტური	1 (მე)		გელი	ველი		*გელით	*ველით	მხოლოდობითი
	2 (შენ)	მელი		ელი	გველი		*ელით	
	3 (იგი)	მელის	გელის	ელის	გველის	გელისთ	*ელის	
	1 (ჩვენ)		გელით	ველით		*გელით	*ველით	მრავლობითი
	2 (თქვენ)	მელით		ელით	გველით		*ელით	
	3 (იგიანი)	მელიან	გელიან	ელიან	გველიან	*გელიან	*ელიან	
ობ. პირის რიცხვი		მხოლოდობითი			მრავლობითი			

ორ-პირიანი გარდამავალი ზმნა აწმყოში

ეს არის მე-3 პირდაპირ-ობიექტური, რომელიც ყველა ფორმაში იგულისხმება და რომელსაც საგუებლად ყველგან „იგი“ მოუდის.

რადგანაც შემთხვევათა დიდისაგან დიდ უმეტესობაში უეჭველად მე-3 პირი უცვალელებელია და თანაც ისეთია, რომელსაც საკუთარი პირის ნიშანი არც კი აქვს, აბა როგორ და რა საშუალებით უნდა შეიტანოს მან განსხვავება ფორმებში? აკი არც შეაქვს და ამიტომ ის ვერც ზრდის წევრთა შესაძლებელ რაოდენობას ორ-პირიანი ზმნის მწკრივის წევრთა რაოდენობასთან შედარებით. ამის საილუსტრაციოდ მოვიყვანოთ მეოთხე ცხრილიც. მაგალითი: ვუქე.

		ო ბ ი ე ქ ტ უ რ ი						სუბ. პირის ნიშნები
		1.3 (მე იგი)	2.3 (შენ იგი)	3.3 (მას იგი)	1.3 (ჩვენ იგი)	1.2 თქვენ იგი	3.3 (მათ იგი)	
სუბიექტები	1 (მე)		გიქე	ვუქე		*გიქე(თ)	*ვუქე	მხილადები
	2 (შენ)	მიქე		უქე	გვიქე		*უქე	
	3 (მას)	მიქო	გიქო	უქო	გვიქო	გიქო(თ)	*უქო	
	1 (ჩვენ)		გიქეთ	ვუქეთ		*გიქეთ	*ვუქეთ	მრავლები
	2 (თქვენ)	მიქეთ		უქეთ	გვიქეთ		*უქეთ	
	3 (მათ)	მიქეს	გიქეს	უქეს	გვიქეს	გიქესთ	*უქეს	
ობ. პირის ნიშნები		მ ხ ო ლ ო ბ ი თ ი			მ რ ა ვ ლ ო ბ ი თ ი			

სამ-პირიანი გარდამავალი ზმნა წყვეტილში

294. იშვიათი შემთხვევები პირთა კომბინაციისა სამ-პირიან ზმნაში. უცვალელებელ პირად იშვიათად, მაგრამ მაინც გვხვდება ირიბ-ობიექტური პირი, ხოლო ცვალებადად – პირდაპირი. მაგ., „დამაკრე“ შეგვიძლია ისეც გავიგოთ, რომ ჩემზე იქნა დაკრული რაღაც, და ისეც, რომ მე ვიქენ დაკრული რაღაცაზე. თუ რომელი გაგებათაგანი აქვს ზმნას ამა თუ იმ შემთხვევაში, ამას არკვევს სახელებთან შეწყობა ზმნისა: ერთია „ფ ი ც ა რ ი დამაკრეს“ და სხვაა „ფ ი ც ა რ ს დამაკრეს“: 1-ლი პირი იმაში ირიბი ობიექტია, ამაში კი – პირდაპირი; სამაგიეროდ „ფიცარი“ იმაში პირდაპირი ობიექტია, ამაში კი – ირიბი. მაშასადამე, მიუხედავად იმისა, რომ მოუბარი (1-ლი პირი) ერთ შემთხვევაში ირიბი ობიექტია, მეორეში კი – პირდაპირი, ფორმალურ განსხვავებას ეს ვერ ახდენს ზმნის ფორმაზე: იქაც „დამაკრეს“ არის და აქაც. ვერ ვიპოვით განსხვავებას, რა ზმნაც უნდა მოვიყვანოთ და რომელი მწკრივიც, თუ არ მივიღებთ მხედველობაში მო და მი ზმნისწინთა

შენაცვლებას (მომყიდა – მიმყიდა, მომცა – მიმცა და მისთ.). მოწმობა ლიტერატურიდან და ხალხური სიტყვიერებიდან:

ა) 1-ლი პირი პირდაპირ ობიექტად სამ-პირიან ზმნაში:

„ფატმან წ ა მ გ ვ ა რ ა გრძნეულთა, ღმერთიმცა მას ეტერების“ (ვეფხ., 1298,3).

„კვლაცა მ ი მ ც ა შესაპყრობლად ქაჯთა ძნელად საომართა“ (ვეფხ., 1299,3).

„ნურცა მ ი მ ც ე მ ავისა ქნად მე ეშმაკსა მწვალეებელსა“ (როსტ., II, 4956,4).

„ცას მოწმენდილსა დავესწარ, ვარსკვლავი ვნახე მრავალი,

ბატონმა ციციშვილს მ ი მ ც ა; ღმერთო, შენ მიეც ზარალი!“

(«თეატრი», 1886, № 25).

„სიკვდილს მ ო მ ტ ა ც ე, სიცოცხლე მიზოძე იგ აქ შენაო“

(თეიმ. I, «ვარდ-ბულბულ.»).

„დავიბადე, მ ი მ ა ბ ა რ ე ნაბიჭვარად მეცხოვრეთა“ (როსტ., I I, 4786).

„შენმა გონებამ მ ი მ ა მ ს გ ა ვ ს ა მილეულს მთვარეს“ (ბესიკი).

„რა ია გამიწყრა, ნარგიზს მივმართე: ვარდს მ ა მ უ დ ა რ ე, ალერსი ჩართე“

(ბესიკი).

„ვაი, რა ვუყო თავსაო, მერე ამ საწყალ ქმარსაო:

არც შეუძლია მარჩინოს, არც დ ა მ ა ნ ე ბ ა სხვასაო“

(გურული ხალხური ლექსიდან).

„ასეთი საქმე მიყავითო: სიბერის ჟამს გრძნეულთ არ დ ა მ ა ნ ე ბ ო თ ო“

(«რუსუდ.», 307,32),

ე. ი. გრძნეულებს არ დაანებოთ ჩემი თავიო.

„ესო, მესო, მელი ჩიოდესო... სომეხს მიმყიდესო“

(ფშაური ლექსი, თ. რაზიკაშვილის ჩანაწერი).

(კამეჩი ამბობს): „ჩემმა პატრონმა... ერთი კასაბი მოიყვანა და მას მ ი მ ყ ი დ ა“

(«ქილილა და დამ.», 243,23).

ბ) მე-2 პირი პირდაპირ ობიექტად სამ-პირიან ზმნაში: „სულ ძირს გაგყრიტ და ირემს შ ე გ ა ჭ მ ე ვ თ“ (რაზიკ., «ფითრია»); „შენც მოგვლავ, თავსაც მოვიკლავ და შენ კი აღარავის დ ა გ ა ნ ე ბ ე ბ“ (ყაზ., «ციკო», 141); „ბარემ მეც არავის დ ა გ ა ნ ე ბ ე ბ“ (ყაზ., «მამის მკვლელი», 214).

[შდრ. ამას შემდეგი ფრაზები, სადაც იმავე ფორმაში მე-2 ობ. პირი ირიბია და მე-3 – პირდაპირი: „ჩემს გრძნობას გულში მოვიკლავ, გულში დავიმარხავ და შენ კი თავს არ დ ა გ ა ნ ე ბ ე ბ“ (ყაზ., «ელისო», 175); „მე გითხარ, თავს არ დ ა გ ა ნ ე ბ ე ბ-მეთქი“ (ყაზ., «ელისო», 180).

სხვათა შორის, აქ ისიც არის საყურადღებო, რომ აღნიშნულ ფორმებში ორი ობიექტური ნიშანია მოსალოდნელი: 1-ლისა და მე-3 პირისა, ან მე-2-ისა და მე-3 პირისა. მართლაც, „მიმცა“ და „მიმაბარეს“ ფორმებისათვის ასეთი წარმოშობაა სავარაუდებელი: *მი-3-მ-ცა (მან მ ა ს მე), *მი-3-მ-აბარა (მან მ ა ს მე). მსგავსად ამისა „შეგაჭმევთ“ («ფითრიდან» ამოღებულ წინადადებაში) ამას გვაგვარაუდებინებს: *შე-3-გ-აჭმევთ (ჩვენ მ ა ს შენ). მაშასადამე, ორ ობიექტურ ნიშანთაგან პირდაპირისა ჩანს, ირიბისა კი – არა. ეს იმას ნიშნავს, რომ 1-ლისა და მე-2 პირის გამოხატვას ფორმაში მეტი მნიშვნელობა ენიჭება, ვიდრე მესამისას. ამის პარალელს ქცევის მიმოხილვისასაც ვიპოვით.

მაშასადამე, ფორმა-ცვალება მწკრივში სამ-პირიანი ზმნისა, რომელსაც უცვალეზელ პირად მე-3 პირდაპირი აქვს, არ განსხვავდება ორ-პირიანი გარდამავალი ზმნის ფორმა-

ცვალებისაგან იმავე მწკრივში. მართლაც, ზმნა „შემაჰმევს“ იმგვარსავე ფორმებს გვიჩვენებს, როგორც მაქებს, გაქებს, აქებს: შემაჰმევს (= შეაჰმევს ჩემს თავს მას), შეგაჰმევს (= შეაჰმევს შენს თავს მას), შეაჰმევს და შემდგომი. ამიტომ ასეთი სამ-პირიანი ზმნის წევრთა რაოდენობაც რომელსამე მწკრივში ისეთივეა, როგორიც ორ-პირიანი გარდამავალი ზმნისა, ე.ი. ფაქტობრივ 18 ან ცოტა მეტი.

295. წევრთა საერთო რაოდენობა ქართული ზმნისა. როგორც ვიცით, თვითეულ მწკრივში აბსოლუტური უღლების ზმნას ექვს-ექვსი წევრი აქვს და რელატიურისას – თვრამეტ-თვრამეტი მაინც. მწკრივებს რომ გამოვაკლოთ II ხოლმეობითი, რომელიც დღევანდელ ქართულში იშვიათად-ღა იხმარება, და ბრძანებითი, რომელსაც სხვა მწკრივებისაგან განსხვავებული ფორმები თითქმის აღარ აქვს, 13 მწკრივისაგან 11 დაგვრჩება (I სერიაში 6, II-ში 2, III-ში 3): ვცხოვრობ, ვცხოვრობდი, ვცხოვრობდე; ვიცხოვრებ, ვიცხოვრებდი, ვიცხოვრებდე; ვიცხოვრე, ვიცხოვრო; მიცხოვრია, მეცხოვრა, მეცხოვროს. ერთ-პირიან გარდაუვალ ზმნას თვითეულ მწკრივში 6 წევრი აქვს, მაშასადამე, ყველა მწკრივში მას სულ 66 წევრი ექნება ($6 \times 11 = 66$). ეს 66 არის მაქსიმუმი ერთ-პირიანი გარდაუვალი ზმნის წევრებისა 11 მწკრივში. მაგრამ, თუ ზმნას აკლია ზოგიერთი მწკრივი, მისი წევრების რიცხვი სათანადოდ შემცირდება.

თუ რელატიური ზმნის წევრთა რაოდენობას თვითეულ მწკრივში თვრამეტ-თვრამეტად ვიანგარიშებთ, მაშინ საერთოდ იმდენ წევრს მივიღებთ, რამდენსაც შეადგენს 18 გადამრავლებული მწკრივების რაოდენობაზე. ზოგ ზმნას არ შეუძლია ყველა მწკრივი ჰქონდეს; მაგ., ასპექტიან ზმნებს I სერიაში აკლიათ ერთ-ერთი წრის მწკრივები (სრულ-ასპექტიანს – აწმყოს წრისა, უსრულ-ასპექტიანს – მყოფადისა), მაშასადამე, აქვთ სულ 10 მწკრივი. გამოვაკლოთ ამასაც II ხოლმეობითი და ბრძანებითი, დაგვრჩება 8. ამ 8 მწკრივში საერთო რაოდენობა ასეთ ზმნათა წევრებისა იქნება 144 ($18 \times 8 = 144$).

296. მრავალი ერთში და ერთი მრავალში. როგორც აღვნიშნეთ (§ 268), უღლების მარტივი კატეგორიები ცალკე კი არ გვხვდება, არამედ სხვებთან ერთად ზმნის ამა თუ იმ ცალკეულ ფორმაში, რომელსაც ჩვენ „მწკრივის წევრი“ ვუწოდეთ. ზმნის ერთ ფორმაში, რომელიც ერთ სიტყვას წარმოადგენს, რამდენიმე კატეგორია იყრის თავს: პირი, რიცხვი, დრო, კილო, გზისობა, აქტი, თანამდევრობა. მაგალითი: ა უ შ ე ნ ე ბ ი ა – ამაში შემდეგი კატეგორიები ჩანს: პირი (სუბ. მესამე და ობ. მესამე), რიცხვი (მხ. სუბ. პირისა), დრო (წარს.), კილო (თხრ.), აქტი (უნახავი). მაშასადამე, ერთი სიტყვა მრავალ ცნებას იტევს და ეს არის „მრავალი ერთში“.

მეორე მხრით, რამდენიმე სიტყვამ შეიძლება ერთი ცნება მოგვცეს: ვ ა შ ე ნ ე ბ, ა შ ე ნ ე ბ, ა შ ე ნ ე ბ ს – სიტყვა სამია, განსხვავებული პირთა მიხედვით, მაგრამ რიცხვი ერთია (მხ.); ა შ ე ნ ე ბ ს, ა შ ე ნ ე ბ ე ნ – სიტყვა ორია, განსხვავებული რიცხვის მიხედვით, მაგრამ პირი ერთია (მესამე); ვ ა შ ე ნ ე ბ დ ი, ვ ა შ ე ნ ე, მ ი შ ე ნ ე ბ ი ა – სიტყვა სამია, მაგრამ დრო მათში ყველგან ერთია (წარს.); ვ ა შ ე ნ ე ბ, ვ ა შ ე ნ ე ბ დ ი, ვ ა შ ე ნ ე, მ ი შ ე ნ ე ბ ი ა – სიტყვა ოთხია, მაგრამ კილო ყველგან ერთია (თხრ.). მაშასადამე, შეიძლება, რომ რამდენიმე ფორმა გვქონდეს ცალკეული სიტყვების სახით, მაგრამ ყველა მათ რაღაც აერთიანებდეს, ე. ი. მოცემული იყოს „ერთი მრავალში“.

296 ა. მჭკრივის ღაღბენის ისტორიისათვის. როგორც აღნიშნულია (§ 175,3), „მჭკრივი“ წარმოქმნილია „მჭკარ“ სიტყვისაგან, რომელიც იგივეა, რაც „ბჭკარი“, „პჭკარი“. ამჟამად „ბჭკარი“, სხვათა შორის, სტრიქონსაც აღნიშნავს წიგნში.

თავდაპირველად მჭკრივის მნიშვნელობით „წევრს“ ვხმარობდით («ქართ. გრამატიკა. I. მორფოლოგია», 1930, §§ 141, 142, 144, 146, 151), შემდეგ „რიგს“ («ძველი ქართული ენა»: ა. შანიძე, ა. ბარამიძე, ი. აბულაძე, «ძველი ქართული ენა და ლიტერატურა», 1934, გვ. 024, § 42, შნშ.). 1938 წლიდან საბოლოოდ „მჭკრივზე“ გადავედი (ნ. «ძვ. ქართ. ენა» აღნიშნული კოლექტიური ნაშრომის მეხუთე გამოცემაში, 1938, გვ. 297, § 42, შნშ.).

ამ საკითხის შესახებ მოიპოვებ ჩემი სპეციალური გამოკვლევა, რომელიც მოხსენებად წავაკითხე სსრ კავშირის მეც. აკადემიის ლიტერატურისა და ენის განყოფილებაში 27 იანვარს 1941 წ. ეს მოხსენება შემდეგ დაიბეჭდა («Категория ряда в глаголе. Общие вопросы ормообразований глаголов на примерах грузинского языка»: ენის, ისტორიისა და მატერ. კულტურის ინსტიტუტის მოამბე, X, 209–229). ამ გამოკვლევაში კრიტიკულად განხილულია ძველი შეხედულებანი გრამატიკული დროის შესახებ. შემდეგ ეს გამოკვლევა შემოკლებულად დაიბეჭდა «ქართ. გრამატიკის საფუძვლების» წინასწარ გამოცემაში (I ნაკვეთი, 1942, 208–228). ამ წიგნის წინასიტყვაობაში, სხვათა შორის, ვწერდი:

მჭკრივი სხვაა, დრო კი სხვაა, შუა უზის დიდი მზღვარი,
ნურინ გარევთ ერთმანეთსა, გესმეს ჩემი ნაუბარი!

ა. ჩიქობავამ (რომელიც, სხვათა შორის, ჩემს მოხსენებასაც დაესწრო ლენინგრადში 27. I. 1941) მჭკრივის ნაცვლად „ნაკვეთი“ შემოიღო („ერგატიული კონსტრუქციის პრობლემა იბერიულ-კავკასიურ ენებში“. I. 1948, გვ. 7) და გამოთქვა აზრი, რომ „ნაკვეთი“ გრამატიკული კატეგორია არ არისო. „მჭკრივი“ რომ გრამატიკული კატეგორიაა, ეს ზემოთ არის დასაბუთებული (§ 269).

II. წარმოქმნის კატეგორიები

ზოგადი

297. უღლებისა და წარმოქმნის ფორმათა ბარჩევის ნიშანი.

წარმოქმნის ფორმა ზმნაში იმით განსხვავდება უღლების ფორმისაგან, რომ ის ზმნას ძირითად ლექსიკურ მნიშვნელობას უცვლის და ახალს აძლევს. მაგრამ ეს ახალი ხშირად ისე ახლო დგას ძირეული ზმნის მნიშვნელობასთან, რომ ძნელია მისგან გამორჩევა. ამიტომ უნდა მონახულ იქნეს ისეთი ნიშანი, რომლის მიხედვით შესაძლებელი იქნება უღლებისა და წარმოქმნის ფორმათა გარჩევა. ეს ნიშანია მწკრივის გამოჩენა.

მივმართოთ მაგალითს: რა ურთიერთობაა „გააკეთა“ ფორმასა და „გაკეთდა“-ს შორის: არის ეს ფორმები ერთისა და იმავე ზმნისა, თუ სხვადასხვა ზმნისა? ლექსიკურ მნიშვნელობას თუ მივაქცევთ ყურადღებას, ძალიან ძნელია იმის თქმა, რომ ეს სხვადასხვა ზმნებიაო, იმიტომ რომ „ვანომ საქმე გააკეთა“ და „საქმე გაკეთდა“ ერთსა და იმავე მოქმედებას გადმოგვცემს, მაგრამ სხვადასხვა თვალსაზრისით: ერთი – მოქმედი პირის გამოჩენით, მეორე – მის გამოუჩენლად. თუ აღნიშნულ ზმნებს გავშინჯავთ შემადგენელი ელემენტების მიხედვით, დავრწმუნდებით, რომ ერთიც და მეორეც წყვეტილის მწკრივის ფორმაა. თუ გადავიყვანთ ერთ მათგანს სხვა რომელსამე მწკრივში, მეორე ზმნაც გადაჰყვება, გადაჰყვება მესამე მწკრივშიც, მეოთხეშიც და შემდგომ: გააკეთოს – გაკეთდეს, გაუკეთებია – გაკეთებულა, გააკეთებს – გაკეთდება და სხვა. მაშასადამე, „გაკეთდა“ ზმნა ი მ ე ო რ ე ბ ს „გააკეთა“ ზმნის მწკრივებს. აქედან დასკვნა: „გააკეთა“ და „გაკეთდა“, მიუხედავად მათი ლექსიკური მნიშვნელობის სიახლოვისა, სხვადასხვა ზმნებია. თუ ერთ მათგანს მივიჩნივთ ძ ი რ ე უ ლ ა დ, მეორე იქნება წ ა რ მ ო ქ მ ნ ი ლ ი. ვთქვათ, „გააკეთა“ ძირეულია, მაშინ „გაკეთდა“ იქნება წარმოქმნილი (ვამბობთ „ვთქვათ“-ო, რადგანაც წარმოქმნის საკითხი ისე მარტივი არ არის ზმნებში, როგორც სახელებში).

298. პირთა რაოდენობის შეცვლა. არის სხვა ფორმალური ნიშანიც, რომელიც გვშველის იმის დადგენაში, წარმოქმნას განეკუთვნება ფორმა, თუ არა. ეს არის პირთა რაოდენობის შეცვლა: ერთ-პირიანი ზმნა რომ ორ-პირიანად გადავაკეთოთ ან ორ-პირიანი სამიანად ვაქციოთ, მივიღებთ წარმოქმნილ ფორმას. მაგალითი: „დაიძალა“ ერთ-პირიანია, „დაეძალა“ კი – ორ-პირიანი. ესენი ერთიმეორის მიმართ სხვადასხვა ზმნებია. სხვადასხვა ზმნებად უნდა მივიჩნიოთ აგრეთვე „დამალა“ და „დაუმალა“, რადგანაც ერთია ორ-პირიანი, მეორე – სამ-პირიანი. ოთხივე აღნიშნული ზმნა ერთისა და იმავე ფუძისაგან არის გაკეთებული, მაგრამ სულ სხვადასხვა ზმნებია, თვითეული მათგანი ი მ ე ო რ ე ბ ს სხვების მწკრივებს, ყველას თუ არა, უმეტესობას მაინც:

ა) დაიძალემა, დაიძალეზოდა, დაიძალეზოდეს; დაიძალა, დაიძალოს; დამალულა, დამალულიყო, დამალულიყოს.

ბ) დაეძალემა, დაეძალეზოდა, დაეძალეზოდეს; დაეძალა, დაეძალოს; დაჰმალვია, დაჰმალვოდა, დაჰმალვოდეს.

გ) დამალავს, დამალავდა, დამალავდეს; **დამალა**, დამალოს; დაუმალავს, დაემალა, დაემალოს.

დ) დაუმალავს, დაუმალავდა, დაუმალავდეს; **დაუმალა**, დაუმალოს (მესამე სერიის მწკრივები აკლია).

შეიძლება პირთა რაოდენობა ერთნაირი იყოს ორ ზმნაში, რომლებიც ერთისა და იმავე ფუძისაგანაა გაკეთებული, მაგრამ მათ შორის მაინც იყოს განსხვავება წარმოქმნის მიხედვით. ამისი მაგალითია: „გააკეთა“ და „გაიკეთა“; ამაშიც და იმაშიც ორი პირია გამოხატული, ლექსიკური მნიშვნელობითაც ახლო დგანან ერთმანეთთან, მაგრამ ისინი სხვადასხვა ზმნებია, რაც აშკარად ჩანს იქედან, რომ „გაიკეთა“ გაიმეორებს „გააკეთა“-ს ყველა მწკრივს, გარდა III სერიის მწკრივებისა (ეს სერია მეტად თავისებურია).

ზემოთქმულის მიხედვით სხვადასხვა ზმნებია:

ა) ე რ თ- დ ა ო რ-პ ი რ ი ა ნ თ ა გ ა ნ: კვდება და უკვდება, დაკარგულა და დაჰკარგვია, რჩება და ჰრჩება (ასეთი წინადადებიდან: „დედა სამსახურში დადის და ბავშვი მარტო რჩება შინ“; „დედა სამსახურში დადის და ბავშვს ხმის გამცემი არავინ ჰრჩება შინ“) და მისთ.

ბ) ო რ- დ ა ს ა მ-პ ი რ ი ა ნ თ ა გ ა ნ: დაწერა და დააწერა, მოჭრა და მოსჭრა („ხე მოჭრა“, „ყური მოსჭრა“), წაიღო და წაუღო და მისთ.

299. წარმოქმნის შრტიერტობა უღლებასთან. უღლებასა და წარმოქმნას შორის გარდაუვალი მზღვარი არ არსებობს. შეიძლება უღლების ელემენტი წარმოქმნის ელემენტად იქცეს ან პირუკუ.

თუ კატეგორიას, რომელსაც ჩვენ ელემენტი ვუწოდეთ (§ 268), განუვითარდა ფორმები ყველა მწკრივისათვის ან მათი უმეტესობისათვის, მაშინ ის დატოვებს უღლების ფარგლებს და წარმოქმნაში გადავა. პირუკუ: თუ წარმოქმნის კატეგორიას დაეკარგა მწკრივთა უმეტესობა და ერთში ან ორში იქნა შემონახული, მაშინ ის უღლების კატეგორიაში გადაირიცხება. მაგალითი: მრავალგზისობის გამოხატვა რომ სამივე სერიის ყველა მწკრივში იყოს შესაძლებელი, მაშინ ის იქნება კატეგორია წარმოქმნისა და არა უღლებისა. პირუკუ: სათავისო ქცევის გამოხატვა რომ ერთ რომელსამე მწკრივში იყოს შესაძლებელი (მაგ., აწმყოში), სხვაგან კი არა, მაშინ ის უღლების კატეგორიაში გადაირიცხება.

300. წარმოქმნილ ფორმათა სხვადასხვაობა. წარმოქმნილ ფორმათაგან ზოგი გრამატიკული კატეგორიების რიცხვში ექცევა, ზოგი კი – არა, იმის მიხედვით, აქვთ მათ საკატეგორიო ნიშნები, თუ არა. ქართულში წარმოქმნის კატეგორიად უნდა მიჩნეულ იქნენ: გეზი, ორიენტაცია, ასპექტი, გვარი, ქცევა და კონტაქტი, რომლებიც საპირისპირო ფორმათა თანაარსებობის ნიადაგზეა ჩამოყალიბებული. ამათგან ასპექტი დღევანდელ ქართულში რამდენადმე უღლების კატეგორიადაც შეიძლება იქნეს მიჩნეული (§ 341), მაგრამ მას მეტი ნიშნები აქვს წარმოქმნისა და ამიტომ მისი განხილვა ამ განყოფილებაში მოვაქციეთ.

საზოგადოდ განსხვავება ერთისა და იმავე ფუძისაგან ნაწარმოებ ორ ზმნას შორის მით უფრო მეტია, რაც უფრო მეტი შესაძლებლობა აქვთ მათ, ფორმათა გამეორება გვიჩვენონ არა მარტო მწკრივებში, არამედ ს ა ხ ე ლ ზ მ ნ ე ბ შ ი ც. ამ თვალსაზრისით ყველაზე მეტი გასაქანი აქვს ორ კატეგორიას, რომლებიც პირველად ამ წიგნის ერთი ნაკვეთის პირველ გამოცემაშია დადგენილი (1942 წ.).

წარმოქმნის ფორმათა მიმოხილვა სწორედ ამ კატეგორიებით უნდა დავიწყოთ.

ბეზი და ორიენტაცია

301. ბეზის რაობა. გ ე ზ ი ს სახელით აღვნიშნავ ზმნით გამოხატული მოქმედების დამოკიდებულებას სივრცეში მდებარე სხვადასხვა პუნქტთან, რომლის მიხედვით ირკვევა, რომ ეს დამოკიდებულება უარყოფითია ან დადებითი. თუ უარყოფითია, ზმნა არ აღნიშნავს არავითარ მიმართულებას არც ერთი პუნქტისაკენ, – მოქმედება აბსოლუტურია, ყველა პუნქტისადმი ნეიტრალურია, დადებით შემთხვევაში მოქმედება მიმართულია რომელიმე პუნქტისაკენ. პუნქტი შეიძლება იყოს მაღლა ან დაბლა, შიგნით ან გარეთ, გადაღმა ან გადმოღმა, ზედაპირზე ან სიღრმეში, წინ ან უკან. ამის მიხედვით გვაქვს ორი გეზი: მ ი უ მ ა რ თ ა ვ ი და მ ი მ ა რ თ უ ლ ი. მაგალითები: წერა და ჩაწერა, ხატვა და ჩახატვა, გდება და გაგდება, გორება და აგორება, ფრენა და გადაფრენა და სხვა. ამათგან მ ი უ მ ა რ თ ა ვ გეზს გვიჩვენებს მარტივი ფორმები: წერა, ხატვა, გდება, გორება, ფრენა; ხოლო მ ი მ ა რ თ უ ლ გეზს – რთული ფორმები: ჩაწერა, ჩახატვა, გაგდება, აგორება, გადაფრენა.

მიმართული გეზის ცნება მ ი მ ა რ თ უ ლ ე ბ ა არის. მიმართულება ქართულში რამდენიმე სახისაა.

302. ორიენტაციის რაობა. ორიენტაციის სახელით აღვნიშნავ გრამატიკულ კატეგორიას, რომელიც გვიჩვენებს მოუბარი პირის დამოკიდებულებას ზმნით გამოხატულ მოქმედებასთან, რომლის მიხედვით ირკვევა, განიხილავს მოუბარი (1-ლი პირი) ამ მოქმედებას როგორც ისეთს, რომელიც მიმართულია იმ პოზიციისაკენ, რომელიც თვითონ უჭირავს სივრცეში, თუ როგორც ისეთს, რომელიც საწინააღმდეგო მიმართულებით მიდის. თუ მოქმედება მიმართულია იმ ადგილისაკენ, სადაც მოუბარი იმყოფება, მაშინ მოქმედების სუბიექტი (თუ ზმნა გარდაუვალია) ან პირდაპირი ობიექტი (თუ ზმნა გარდამავალია), ა ქ ე თ მოიმართება, უ ა ხ ლ ო ვ დ ე ბ ა მოუბრის პოზიციას და, თუ მიმართულება საწინააღმდეგოა, მაშინ მოქმედების სუბიექტი ან პირდაპირი ობიექტი ი ქ ე თ მოიმართება, ჰ შ ო რ დ ე ბ ა მას. ამის მიხედვით გვაქვს ორი ორიენტაცია: მახლოვებელი და მაშორებელი, ანუ სააქეთო და საიქეთო.

როგორც მიმართულებას, ისე ორიენტაციას, ქართ. ენა ზმნისწინის საშუალებით გამოხატავს. ამიტომ ის ზმნები, რომლებიც ზმნისწინს არ დაირთავენ, მოკლებულია როგორც მიმართულების გამოხატვის საშუალებას, ისე ორიენტაციისას. მაგრამ, მეორე მხრით, ზმნისწინის დართვა ყოველთვის არ ნიშნავს ამ კატეგორიების გამოხატვას.

303. ზმნისწინი, მისი ადგილი და ზმნასთან დამოკიდებულება. თავში დართულ პირის ნიშნებს შეიძლება წინ უსწრებდეს ერთ- ან ორ-მარცვლიანი ნაწილი ზმნისა, რომელსაც ზ მ ნ ი ს წ ი ნ ი ეწოდება. „შეიძლება წინ უსწრებდეს“-ო, ვამბობთ, რადგანაც შეიძლება ზმნას არც ჰქონდეს იგი. თუ ეს ნაწილი ზმნას ახლავს, მაშინ მას სულ პირველი ადგილი უჭირავს და ცვალებადი პრეფიქსული ნაწილები (პირისა, გვარისა და ქცევის ნიშნები) შემდეგ მოუდის ზმნას. ისიც შეიძლება, რომ ასეთი ცვალებადი ნაწილები ზმნას თავში არც ჰქონდეს და მაშინ ზმნისწინი პირდაპირ ზმნის ფუძეზე იქნება წინიდან მიყრდნობილი, უშუალოდ. როგორც უნდა იყოს საქმის ვითარება ამ მხრივ, სულ ერთია, ზმნისწინი მაინც ზმნის ნაწილად მიგვაჩნია და მის დანარჩენ ნაწილთან ერთად იწერება, გამოუყოფლად; მისი არც გადასმა შეიძლება და არც გამოთიშვა იმგვარად, რომ მასა და ზმნის

დანარჩენ ნაწილებს შორის რამე სიტყვა ან ნაწილაკი იქნეს ჩასმული. მაგალითები: ქრის და მი-ქრის, მო-ქრის; მაქვს და მი-მაქვს, მო-მაქვს, შე-მაქვს, გა-მაქვს, და-მაქვს, შემო-მაქვს, გადა-მაქვს; თქვა და და-თქვა, გამო-თქვა, გადა-თქვა და მისთ.

ზმნისწინი მოუდის პირიან ზმნასაც და უპიროსაც (ზმნას ფ ა რ თ ო მნიშვნელობით). როგორც ერთში, ისე მეორეში შეიძლება იგი პირდაპირ ზმნის ფუძეზე იყოს მიყრდნობილი და შეიძლება გათიშული იყოს რაიმე მორფემით; მაგ., ტ ე ხ ფუძისაგან გა ზმნისწინის დართვით შემდეგი ფორმებია გაკეთებული:

პ ი რ ი ა ნ ი: გა-ტება (მან იგი), გა-ტებს (იგი მას), გა-ვ-ტებ, გა-გ-ტებ, გა-მ-ტებოს, გა-უ-ტებია, გა-ე-ტება, გა-ი-ტება, გა-გ-ი-ტება, გა-მ-ი-ტება, გა-გვ-ი-ტებოს და მისთ.

უ პ ი რ ო: გა-ტება (გატებამ, გატებას, გატების, გატებით), გა-ტებილი, გა-მ-ტები, გა-სა-ტები, გა-უ-ტებელი (შდრ. §§ 323, 588–594, 596).

304. ზმნისწინიანი და უზმნისწინო ზმნები. ზმნისწინის ხმარების მიხედვით ზმნები ორ ჯგუფად იყოფა:

1. ზმნები ან ზმნის ფორმები, რომელთაც ზმნისწინი არ დაერთვის სრულებით; ასეთებია: ს წ ა მ ს, უ ყ ვ ა რ ს, ს ძ უ ლ ს, ჰ ღ ვ ი ძ ა ვ ს, ს ძ ი ნ ა ვ ს, ს წ ყ ი ნ ს, დ გ ა ს, ს წ ყ უ რ ი ა, ჰ შ ი ა, ს ც ა ლ ი ა, ა გ დ ი ა, ა ჩ ნ ი ა, ს წ ე რ ი ა, მ ა ს წ ა ვ ლ ე ბ ლ ო ბ ს, კ ი თ ხ უ ლ ო ბ ს, ც ო ც ხ ლ ო ბ ს, ს ც ე მ ა და მისთ.

2. ზმნები, რომელთაც შეუძლიათ ზმნისწინი დაერთონ ან არ დაერთონ, მაგ., ხატვა და და-ხატვა, გრება და და-გრება, კრეფა და მო-კრეფა, წერა და ჩა-წერა, ფრინავს და მი-ფრინავს, გორავს და და-გორავს და მისთ.

შ ე ნ ი შ ე ნ ა. იშვიათად ისეთი ზმნებიც გვხვდება, რომლებიც უზმნისწინოდ არ იხმარება; გვაქვს: მი-ვიდა, მო-ვიდა, შე-ვიდა, გა-ვიდა, წა-ვიდა, და-ვიდა, გადა-ვიდა, ა-ვიდა, შემო-ვიდა, გამო-ვიდა, წამო-ვიდა, ამო-ვიდა, მაგრამ ცალკე ვ ი დ ა ამჟამად არ მოგვეპოვება.

305. ზმნისწინის უშნძციები. ზმნისწინს ქართულში დაკისრებული აქვს ოთხგვარი სამსახური: 1) აღნიშნოს მიმართულება და, ამასთანავე ერთად, 2) ორიენტაცია, 3) სრული სახით წარმოგვიდგინოს მოქმედება და 4) აწარმოოს სრულიად ახალი ზმნა. მესამე ფუნქცია ზმნისწინისა არ გამოირჩევა პირველ ორს, არამედ ჩვეულებრივ მათთან ერთად იხმარება. ამიტომ ზმნისწინს შეუძლია ერთსა და იმავე დროს აღნიშნოს გეზიც, ორიენტაციაც და მოქმედების სრული სახეც.

გეზისა და ორიენტაციის აღნიშვნა ადრინდელი ფუნქციაა ზმნისწინისა, სრული სახის გამოხატვა კი – მერმინდელი, შედარებით ახალი. ადრინდელი ანუ პირვანდელი მნიშვნელობისაგან ზმნისწინს განვითარებული აქვს კიდევ მეოთხე ფუნქცია, ერთისა და იმავე ძირის საშუალებით სხვადასხვა მოქმედება გამოხატოს; მაგ., გ ო ნ ძირისაგან გვაქვს სულ სხვადასხვა მნიშვნელობის ზმნები: გა-გონება, ჩა-გონება, შე-გონება, მო-გონება (გა-ა-გონა, შე-ა-გონა, ჩა-ა-გონა, მო-ა-გონა); ღ ძირისაგან: მი-ღება, წა-ღება; კ ა ლ ძირისაგან: და-კვლა და მო-კვლა. ასეთივეა აგრეთვე: და-ქცევა და წა-ქცევა, წა-კითხვა და მო-კითხვა და ბევრი სხვა.

ზმნისწინი ერთი ნიშანთაგანია ზმნისა: ზმნისწინი თუ მოეპოვება სიტყვას, ის ზმნაა (თუ ვ ი წ რ ო მნიშვნელობით არა, ფ ა რ თ ო თ ი მაინც), გარდა, რა თქმა უნდა, იმ შემთხვევებისა, როდესაც ფორმას გაწყვეტილი აქვს კავშირი ზმნასთან და გადარიცხულია სხვა მეტყველების ნაწილში.

ზმნისწინის წარმოშობის საკითხი მჭიდროდაა დაკავშირებული ზმნის ჩამოყალიბებასთან. გარკვეული ნიშნები ზმნას მხოლოდ ზმნისწინის წყალობით აქვს მოპოვებული: გეზი, ორიენტაცია, ასპექტი (უკანასკნელი ახალ ქართულში). თუ ზმნას არ ეწყობა ზმნისწინი, მას არ შეუძლია გამოხატოს არც ერთი მათგანი. პირველი ორი მაინც მხოლოდ ზმნისწინის ზმნასთან ხმარების შედეგია, ასპექტი კი შეიძლება საზოგადოდ სხვაგვარადაც იქნეს გამოხატული.

ზმნისწინის მეოთხე ფუნქციის აღნუსხვა ლექსიკონის საქმეა; მესამე ფუნქციაზე, რომელიც ქართ. სამწერლობო ენის ისტორიულ მანძილზე შემუშავდა (ე. ი. ისეთ ხანაში, რომლისთვისაც წერილობითი ძეგლები მოგვეპოვება) და რომელიც მოქმედების სრული სახის გამოხატვას გულისხმობს, ქვემოთ გვექნება საუბარი, ასპექტის განხილვასთან დაკავშირებით, აქ კი ჯერ მის პირველსა და მეორე ფუნქციაზე შევაჩეროთ ყურადღება.

306. მოქმედების მიმართულება და პირველი პირი. მოქმედების მიმართულების აღნიშვნა პირვანდელი დანიშნულება იყო ზმნისწინისა, რომელი დანიშნულებაც მას დღევანდლამდე შეჰრჩა ზმნაში, განსაკუთრებით მკაფიოდ კი ისეთებში, რომლებიც მოძრაობას გამოხატავენ. როგორც აღნიშნული გვაქვს (§ 205), ყოველი მოქმედება, პირიანი ფორმით გამოხატული, მოუბრის ანუ მომთხრობი პირის თვალსაზრისით არის გადმოცემული (ეს პირი 1-ლი პირია მხ. რიცხვისა). ეს საერთო მოვლენაა ყოველ ენაში. მაგრამ ქართულში მომთხრობის თვალსაზრისი მოქმედების მიმართულების აღნიშვნის დროსაც არის გატარებული, რაც საერთო მოვლენად ვერ ჩაითვლება: ზოგ ენას იგი აქვს, ზოგს კი – არა.

307. ორიენტაცია იქმთკენ და აქმთკენ. ავიღოთ ჯერ ეს წყვილი ზმნისწინი: **მი** და **მო** და ვნახოთ მათი ძირითადი მნიშვნელობა. „ცურავს“ ზმნასთან, მაგალითად, **მი**-ც შეგვიძლია ვიხმაროთ და **მო**-ც: **მი**-ცურავს, **მო**-ცურავს. ამათგან „ცურავს“ აღნიშნავს გარკვეული სახის მოძრაობას წყალში ორიენტაციის აღუნიშნავად, ხოლო **მი**-ცურავს და **მო**-ცურავს ამასთანავე აღნიშნავენ ცურვის ორიენტაციას: **მი**-ცურავს ი ქ ი თ კ ე ნ, ს ა დ ა ც მ ე ა რ ვ ა რ, **მო**-ცურავს – ა ქ ე თ კ ე ნ, ს ა დ ა ც მ ე ვ ა რ. რაც ითქვა „ცურავს“ ზმნის შესახებ, იგივე შეგვიძლია გავიმეოროთ ამათ შესახებაც: გორავს, ფრინავს, ქრის, ბზუის და მრავალი სხვა ზმნის შესახებაც. მართლაც: **მი**-გორავს და **მო**-გორავს ისეთსავე ურთიერთობაშია „გორავს“ ფორმასთან, როგორც **მი**-ცურავს და **მო**-ცურავს „ცურავს“ ფორმასთან. ასევეა აქაც: ქრის და **მი**-ქრის, **მო**-ქრის; ფრინავს და **მი**-ფრინავს, **მო**-ფრინავს; ბზუის და **მი**-ბზუის, **მო**-ბზუის და მისთ. მაშასადამე, **მი** და **მო** ნაწილაკებმა გარკვეული ხასიათის ცვლილება შეიტანეს ზმნის ლექსიკურ მნიშვნელობაში, აღნიშნეს მიმართულება, რომელიც უიმათოდ ზმნაში არ არის მოცემული: „ცურავს“-ო, რომ თქვეს, ის გავიგეთ მხოლოდ, რომ ვიღაც ან რაღაც მოძრაობს წყალში და სხვა არაფერი, **მო**-ცურავს კი მეტს გვეუბნება: წყალში მოძრაობს ისე, რომ იმ ადგილს უახლოვდება, სადაც მე ვარ, **მი**-ცურავს – ჰშორდება იმ ადგილს, სადაც მე ვარ. „ტროიკა, რომელსაც ნუნუ **მი**-ჰყვანდა, **მი**-გრიანებდა ვლადიკავკასისაკენ“ (ყაზ., 367,14) – ვხვდებით, რომ ტროიკა ჰშორდებოდა იმ ადგილს, სადაც მოუბარი იმყოფებოდა.

საზოგადოდ, **მი** და **მო** ერთიმეორის საწინააღმდეგო ზმნისწინებია, როგორც ამას სხვა მაგალითებიც გვიჩვენებს: **მი**-იტანა და **მო**-იტანა, **მი**-ვიდა და **მო**-ვიდა, **მი**-ფრინდა და **მო**-ფრინდა, **მი**-აკითხა და **მო**-აკითხა, **მი**-აგება და **მო**-აგება, **მი**-ცუნცულდა და **მო**-ცუნცულდა და მისთ. მაშასადამე, ამ ნაწილაკებს დაკისრებული აქვთ გამოხატონ მოქმედების მოძრაობა 1-ლი პირისაკენ ან საწინააღმდეგო მიმართულებით.

308. მიმართულების ხუთი სახე. მი და მო ისეთი ზმნისწინებია, რომ გვიჩვენებენ მოქმედების ორიენტაციას მე-3 პირისაკენ (ი ქ ე თ კ ე ნ) ან 1-ლი პირისაკენ (ა ქ ე თ კ ე ნ). ეს ორიენტაცია, რა თქმა უნდა, სივრცეს გულისხმობს, მაგრამ მეტი არაფერია მოცემული: ჩიტი მი-ფრინდა, ჩიტი მო-ფრინდა – ვიცით, რომ ჩიტმა ფრენით მიაღწია ან იქ, სადაც მე არა ვარ (ჩიტი მი-ფრინდა), ან აქ, სადაც მე ვარ (მო-ფრინდა). ორსავე შემთხვევაში მარტივი ვითარებაა გამოხატული: 1-ლი პირის პოზიციის დამოკიდებულება ჩიტის ჰაერში მოძრაობასთან.

სხვა ზმნისწინებში მეტია მოცემული, ვიდრე „იქითკენ“ ან „აქეთკენ“. აქ ყურადღება ექცევა იმასაც, თუ როგორია ურთიერთობა სივრცეში ორი პუნქტისა, რომელთაგანაც ერთია ისეთი, საიდანაც მოძრაობა იწყება, და მეორე, – საითკენაც იგი მიიმართება. მაშასადამე, აქ უკვე ზმნისწინით ერთსა და იმავე დროს ორგვარი ვითარებაა გამოხატული: ა) 1-ლი პირის პოზიცია სუბიექტის ან ობიექტის მოძრაობის დროს და ბ) ურთიერთობა ორ პუნქტს შორის, რომლებიც სხვადასხვანაირად მდებარეობენ სივრცეში. 1-ლი პირის პოზიცია აღნიშნულია ხოლმე ან წართქმითად (ე.ი. აღნიშნულა, რომ მოძრაობა 1-ლი პირისკენაა), ან უარყოფითად (ე.ი. ისე, რომ მოძრაობა მისკენ არ არის მიმართული, ანუ, – რაც იგივეა, – მოძრაობაა მე-3 პირისკენ [მე-2 პირის შესახებ ამ საკითხში ნ. § 312]. განვიხილოთ მიმართულების სახეები.

ადამიანთა, ცხოველ-ფრინველთა და სხვა არსებათა და საგანთა მოქმედება და მოძრაობა ბუნებაში სივრცეს გულისხმობს; მაგალითად,

ა) თუ ჩიტი ძირს არის და ხეზე ა ფ რ ი ნ დ ა, მაშინ მოძრაობას მიმართულება ექნება დაბლიდან მაღლა, ანუ **ქვევიდან ზევით**;

ბ) ჩიტი შეიძლება ხიდან ძირს დაეშვას, ე.ი. იმოძრაოს მაღლიდან დაბლა, ანუ **ზევიდან ქვევით**;

გ) თუ ვიტყვით: ჩიტი გ ა მ ო ფ რ ი ნ დ ა-ო, მაშინ ვგულისხმობთ მოძრაობას **შიგნიდან გარეთ** (ოთახიდან, ბელლიდან, ტყიდან, ბუჩქიდან და სხვ.);

დ) თუ ჩიტი ველზეა და ტყისკენ მიემშრება, რომ შიგ შეიმალოს, ვიტყვით შ ე ფ რ ი ნ დ ა-ო. ამასვე ვიტყვით მაშინაც, თუ ჩიტი ბელელში, სახლში ან სხვა შენობაში ან ისეთ რამეში შესრიალდა ფრენით, რომელიც ირგვლივ შემოცულია (გამოქვაბული, ბუჩქი და სხვა). აქ კი მიმართულებაა **გარედან შიგნით**;

ე) თუ ჩიტი ჰაერში მოძრაობის დროს მდინარეს ან მთას გადასცილდა, ვიტყვით გ ა დ ა ფ რ ი ნ დ ა-ო.

მაშასადამე, მოძრაობა სივრცეში (მიმართულება) შეიძლება ხუთი სახისა იყოს: ა) ქვევიდან ზევით; ბ) ზევიდან ქვევით; გ) შიგნიდან გარეთ; დ) გარედან შიგნით და ე) ისე, რომ დაძლეულ იქნეს მოძრაობის დროს წინ დახვედრილი რაიმე დაბრკოლება (ღობე, შენობა, მდინარე, მთა).

309. მიმართულების სახეთა გამოხატვის საშუალებანი. თვითუფლს სახეს მიმართულებისას მოეპოვება წყვილ-წყვილი ზმნისწინი, რომელთაგანაც ერთი შედგენილობით მარტივია (მარტივია მეორესთან შედარებით) და თან აღნიშნავს მამორებელ ორიენტაციას, მეორე კი შედგენილობით რთულია (დართული აქვს მო პირველთან შედარებით) და განეკუთვნება ისეთ შემთხვევებს, როდესაც ორიენტაცია მახლოებელია ნაგულისხმევი.

1. ქვევიდან ზევით. ასეთი მიმართულების მაჩვენებელი ზმნისწინებია ა და ამო: ა – მოძრაობაა ი ქ ე თ, სადაც მე არა ვარ (ზევით არ ვარ), ამო – მოძრაობაა ა ქ ე თ, სადაც მე ვარ (ზევით ვარ). მაგალითები:

ა) იქეთ: ა-ვიდა, ა-ფრინდა, ა-ვარდა, ა-ცურდა, ა-გორდა, ა-იყვანა, ა-აგდო, ა-ზიდა და სხვა [მაშორებელი ორიენტაცია].

ბ) აქეთ: ამო-ვიდა, ამო-ფრინდა, ამო-ვარდა, ამო-ცურდა, ამო-გორდა, ამო-იყვანა, ამო-აგდო, ამო-ზიდა და სხვა [მაახლოებელი ორიენტაცია].

2. ზევიდან ქვევით. ასეთი მოძრაობის გამოსახატავად იხმარებოდა და ნაწილობრივ ეხლაც იხმარება და, ხოლო მისი ტყუბის ცალი დამო კი – აღარა. ამის გამო საორიენტაციო ძალას და ზმნისწინი მოკლებულია. მაგალითები:

და-ვიდა, და-ფრინდა, და-ვარდა, და-ცურდა, და-გორდა, და-იყვანა, და-აგდო და სხვა.

შ ე ნ ი შ ვ ნ ა. და ზმნისწინის ხმარების არე ზ ე ვ ი დ ა ნ ქ ვ ე ვ ი თ მიმართულების აღსანიშნავად ძალიან შეზღუდულია. როგორც ქვემოთ ვნახავთ (§ 310), ამ მნიშვნელობით დღევანდელ ენაში გაბატონებულია ჩა, რომლის პირველადი მნიშვნელობა მეტია, ვიდრე „ზევიდან ქვევით“.

რაც შეეხება დამო-ს, ის დღეს სრულიად აღარ არის ცოცხალი მაწარმოებელი, ნაშთის სახით კი გვხვდება ამ სიტყვაში: „დამოკიდებული“ (ვამბოთ: „ეს იმაზეა დამოკიდებული“-ო, აქედან: „დამოკიდებულება“). დამო-ს ადგილი დღეს საყოველთაოდ ჩამო-ს უჭირავს: ძველად თუ იტყოდნენ: „დამოჰკიდეს ძელსა“-ო, დღეს ვიტყვით: „ხეზე ჩამოჰკიდეს“-ო.

3. შიგნიდან გარეთ. ამის გამოსახატავად იხმარება გა და გამო: გა – მოძრაობა ი ქ ე თ, სადაც არა ვარ (გარეთ არა ვარ), გამო – მოძრაობაა აქეთ, სადაც ვარ (გარეთ ვარ). მაგალითები:

ა) ი ქ ე თ: გა-ვიდა, გა-ფრინდა, გა-ვარდა, გა-ცურდა, გა-გორდა, გა-იყვანა, გა-აგდო, გა-ზიდა და სხვა [მაშორებელი ორიენტაცია].

ბ) ა ქ ე თ: გამო-ვიდა, გამო-ფრინდა, გამო-ვარდა, გამო-ცურდა, გამო-გორდა, გამო-იყვანა, გამო-აგდო, გამო-ზიდა და სხვა [მაახლოებელი ორიენტაცია].

4. გარედან შიგნით. ამის გამოსახატავად იხმარება შე და შემო: შე – მოძრაობაა ი ქ ე თ, სადაც არა ვარ (შიგნით არა ვარ), შემო – მოძრაობაა ა ქ ე თ, სადაც ვარ (შიგნით ვარ). მაგალითები:

ა) ი ქ ე თ: შე-ვიდა, შე-ფრინდა, შე-ვარდა, შე-ცურდა, შე-გორდა, შე-იყვანა, შე-აგდო, შე-ზიდა და სხვა [მაშორებელი ორიენტაცია].

ბ) ა ქ ე თ: შემო-ვიდა, შემო-ფრინდა, შემო-ვარდა, შემო-ცურდა, შემო-გორდა, შემო-იყვანა, შემო-აგდო, შემო-ზიდა და სხვა [მაახლოებელი ორიენტაცია].

5. დაბრკოლების გადალახვა. ამის გამოსახატავად მოგვეპოვება გადა და გადმო: გადა – მოძრაობაა ი ქ ე თ, სადაც არა ვარ (გადაღმა არა ვარ), გადმო – მოძრაობაა ა ქ ე თ, სადაც ვარ (გადმოღმა ვარ). მაგალითები:

ა) ი ქ ე თ: გადა-ვიდა, გადა-ფრინდა, გადა-ვარდა, გადა-ცურდა, გადა-გორდა, გადა-იყვანა, გადა-აგდო, გადა-ზიდა და სხვა [მაშორებელი ორიენტაცია].

ბ) ა ქ ე თ: გადმო-ვიდა, გადმო-ფრინდა, გადმო-ვარდა, გადმო-ცურდა, გადმო-გორდა, გადმო-იყვანა, გადმო-აგდო, გადმო-ზიდა და სხვა [მაახლოებელი ორიენტაცია].

მაშასადამე, მოძრაობა ქ ვ ე ვ ი დ ა ნ ზ ე ვ ი თ და ზ ე ვ ი დ ა ნ ქ ვ ე ვ ი თ ერთმანეთის საწინააღმდეგო გაგებას გვაძლევს – ორსავე შემთხვევაში იგულისხმება ორი პუნქტი, რომელთაგანაც ერთი მაღლა ძევს და მეორე – დაბლა. ასეთსავე საწინააღმდეგო გაგებას გვაძლევს მოძრაობა შ ი გ ნ ი დ ა ნ გ ა რ ე თ და გ ა რ ე დ ა ნ შ ი გ ნ ი თ, – აქაც ორ

პუნქტს შორის არის მოძრაობა: ერთი პუნქტია შიგნით, მეორე კი – გარეთ. თვითეულს ამ მიმართულებათაგანს წყვილ-წყვილი მაწარმოებლები აქვს საორიენტაციოდ.

რაც შეეხება მიმართულების იმ სახეს, რომელიც რაიმე დაბრკოლების გადალახვას გულისხმობს, აქაც არსებითად ორი პუნქტი იგულისხმება, რომლებიც ერთმანეთისაგან გაყოფილია ამ დამაბრკოლებელი საგნით (ღობით, მდინარით, საზღვრით და სხვ.).

შ ე ნ ი შ ვ ნ ა. ქართული სალიტერატურო ენის უძველესი პერიოდის ძეგლებში (V – X სს.-ში) გვხვდება კიდევ ერთი წყვილი ზმნისწინი: **წიად** და **წიადმო**, რომლებიც წყალთან დაკავშირებით იხმარებოდა; წ ი ა ღ-ჯ დ ა – წყალზე გადავიდა, წ ი ა ღ მ ო-ჯ დ ა – წყალზე გადმოვიდა. მაგრამ დღეს წყლიანი დაბრკოლების დაძლევა **გადა**-თი და **გადმო**-თი გადმოიცემა.

აქ ჩამოთვლილმა ზმნისწინებმა აღნიშნეს 5 სახე მიმართულებისა და 2 ორიენტაცია. აქედან ცხადია, რომ გრამატიკაში მიმართულების ცნება სხვა არის და ორიენტაციისა – სხვა. მ ი მ ა რ თ უ ლ ე ბ ა, როგორც გრამატიკული კატეგორია, გულისხმობს მოძრაობას სივრცეში რომელიმე მიმართულებით ამა თუ იმ გარემოებაში მყოფი პუნქტისაკენ, მაგრამ ისე, რომ მოუბარი პირის პოზიცია მხედველობაში არ არის მიღებული, ო რ ი ე ნ ტ ა ც ი ა კი გულისხმობს მარტოოდენ მოძრაობის ურთიერთობას მოუბარი პირის პოზიციასთან, სხვა გარემოებათა ანგარიშ-გაუწევლად. ამის მიხედვით წინა პარაგრაფში განხილული **მი** და **მო** საორიენტაციო ზმნისწინებია, ამ პარაგრაფში განხილულები კი – მიმართულებისა და ორიენტაციისა.

მაგრამ ქართულში მიმართულება, ჩამოთვლილთ გარდა, სხვანაირიც შეიძლება იქნეს დასახელებული, ან კიდევ დასახელებულ იქნეს არა მოქმედების მიმართულება **ს ა ი თ კ ე ნ მ ე**, არამედ **ა რ ე**, **ს ა დ ა ც** მოქმედება წარმოებს. გამარტივების მიზნით უკანასკნელსაც „მიმართულება“ ვუწოდოთ.

310. ორმაზი მიმართულება. მიმართულება **გ ა რ ე დ ა ნ** შ ი გ ნ ი თ შეიძლება გართულდეს ახალი მომენტის მიმატებით: თუ შიგნითა პუნქტი გარეთაზე დაბლა ძევს, შეიძლება აღნიშნულ იქნეს, რომ ა) მოქმედება მიიმართება **გ ა რ ე დ ა ნ** შ ი გ ნ ი თ და ამასთანავე ერთად ბ) **ზ ე ვ ი დ ა ნ** ქ ვ ე ვ ი თ. ამისთვის მოგვეპოვება წყვილი ზმნისწინი: **ჩა** და **ჩამო**: **ჩა** – მოძრაობაა ი ქ ე თ, სადაც არა ვარ (ქვევით არა ვარ), **ჩამო** – მოძრაობაა ა ქ ე თ, სადაც ვარ (ქვევით ვარ). მაგალითები:

ა) ი ქ ე თ: **ჩა**-ვიდა, **ჩა**-ფრინდა, **ჩა**-ვარდა, **ჩა**-ცურდა, **ჩა**-გორდა, **ჩა**-იყვანა, **ჩა**-აგდო, **ჩა**-ზიდა და სხვა [მაშორებელი ორიენტაცია].

ბ) ა ქ ე თ: **ჩამო**-ვიდა, **ჩამო**-ფრინდა, **ჩამო**-ვარდა, **ჩამო**-ცურდა, **ჩამო**-გორდა, **ჩამო**-იყვანა, **ჩამო**-აგდო, **ჩამო**-ზიდა და სხვა [მაახლოებელი ორიენტაცია].

ამ „რთულ“ მიმართულებას (თუ შეიძლება ასე ითქვას) და „მარტივ“ **ზ ე ვ ი დ ა ნ** ქ ვ ე ვ ი თ მიმართულებას შორის, რომელიც **და**-თი გადმოიცემა (§ 309), ის განსხვავებაა, რომ **და** მიგვითითებს მოძრაობას ზედაპირისაკენ, ჩა კი – მოძრაობას სიღრმისაკენ. გარეგნულად ეს იმით იცნობა, რომ ზედაპირისაკენ მოძრაობა **ზე** თანდებულს მოითხოვს სახელთან, სიღრმისკენ კი – **ში**-ს. **ზე**-სთან **და** უნდა, **ში**-სთან – **ჩა** და **ჩამო**. ითქმის: თხრილ-**ზე** **და**-ვარდა, მაგრამ: თხრილ-**ში** **ჩა**-ვარდა (**ზე**-დართულ სახელს **ჩა**-დართული ზმნა არ ეწყობა და **ში**-დართულ სახელს – **და**-დართული ზმნა).

და-ს მნიშვნელობა კარგად ჩანს ისეთ გამოთქმაში, როგორიცაა ზღაპრის სიტყვები: „რწყილი ა ხ ტ ა, დ ა ხ ტ ა, მივიდა ღორთან და სთხოვა“. აქ ა-ხტა და **და**-ხტა ერთმანეთის

საპირისპირო ფორმებია: ა-ხტა გულისხმობს მოძრაობას ქვევით და ზევით, და-ხტა კი – მოძრაობას ზევით და ქვევით, მაგრამ რისამე ზედაპირზე. ჩა-ხტა კი მეტია, ვიდრე და-ხტა: ჩ ა ხ ტ ა – ზევიდან ქვევით, მაგრამ რაღაც სიღრმეში: წყალში, მიწაში, ორმოში, თხრილში, ჭაში და სხვაში. ის მეტია აგრეთვე, ვიდრე შე-ხტა: „ოთახში შეხტა“-ო, რომ თქვეს, მივხვდით, რომ მოძრაობა ყოფილა გარედან შიგნით, მაგრამ „ოთახში ჩახტა“-ო, რომ გავიგონეთ, მივხვდით, რომ მოძრაობა ყოფილა გარედან აც და ზევით და აც, სახურავის მხრიდან.

ჩა ზმნისწინის ასეთი მნიშვნელობა იმით აიხსნება, რომ ეს მაწარმოებელი წარმოშობით რთულია – შედგება ორი ზმნისწინისაგან: შე+და. ამ რთული ზმნისწინისაგან ხმოვნის რედუქციის შემდეგ მივიღეთ შდა (შედა → შდა), რომელმაც თავის მხრით ასიმილაციის გზით მოგვცა შთა; ამან კი თანხმოვანთა შერწყმის შემდეგ (§ 34) – ჩა. ამიტომ ჩა შეიცავს ორისავე შიგ შემავალი ზმნისწინის გაგებას: გ ა რ ე დ ა ნ შ ი გ ნ ი თ (შე) და ზ ე ვ ი დ ა ნ ქ ვ ე ვ ი თ (და).

ერთია ამასთანავე კიდევ აღსანიშნავი: და-თი ორიენტაციას ვეღარ გამოვხატავთ (§ 309, 2), ჩა-ს კი შესწევს ამის უნარი, ამიტომ გასაკვირველი არ არის, რომ ამო ზმნისწინის საპირისპირო ცარიელი ადგილი ჩამო-მ დაიჭირა და შემდეგ თვით ა-საც ჩა დაუპირისპირდა. ამგვარად, ერთი ა-ს საპირისპიროდ მივიღეთ ორი: და და ჩა, ამო-ს საპირისპიროდ კი – მარტო ჩამო. თბილისიდან კოჯორს ა-ვიდა ან ამო-ვიდა, მაგრამ: კოჯრიდან თბილისს ჩა-ვიდა ან ჩამო-ვიდა (იმისდა მიხედვით, თუ სად იმყოფება მომთხრობი პირი).

შ ე ნ ი შ ვ ნ ა. ჩა-თი აღნიშნულ მიმართულებას შეიძლება „ორმაგი“ ეწოდოს მხოლოდ გრამატიკული თვალსაზრისით.

311. მოქმედება წინა და უკანა არეში. აღნიშნულ ზმნისწინთა რიცხვს უნდა დავსძინოთ კიდევ ორი წყვილი: წა და წამო და უკუ და უკმო. პირველი წყვილი გამოხატავს მოქმედებას წინა არეში, მეორე წყვილი კი აღნიშნავს მოქმედებას უკანა არეში. ეს წყვილები ერთმანეთის საპირისპირო „მიმართულების“ მაჩვენებლებია, ოღონდ მათ შორის ის განსხვავებაა, რომ წა და წამო ცოცხალი მაწარმოებლებია დღესაც, უკუ და უკმო კი ძველადაც იშვიათად იხმარებოდა, – მხოლოდ ზოგიერთ ზმნასთან, – ეხლა კი თითქმის ვეღარსად ვხვდებით.

წა აღნიშნავს მოძრაობას, მომთხრობისაგან დამაშორებელს, წამო- კი – მოძრაობას, მომთხრობის დამახლოებელს. მაგალითები:

ა) ი ქ ე თ: წა-ვიდა, წა-ცურდა, წა-გორდა, წა-იყვანა, წა-აგდო, წა-ზიდა და სხვა [მაშორებელი ორიენტაცია].

ბ) ა ქ ე თ: წამო-ვიდა, წამო-ცურდა, წამო-გორდა, წამო-იყვანა, წამო-აგდო, წამო-ზიდა და სხვა [მახლოებელი ორიენტაცია].

„ქუთაისიდან გორს წამოვიდა“-ო, შეიძლება ისეთმა კაცმა თქვას, რომელიც ან გორშია, ან გორის აღმოსავლეთით: მცხეთაში, თბილისში, თელავში, ბაქოში და სხვაგან, მაგრამ ბათუმში ან სოხუმში (ცხუმში) მყოფი იტყვის: „ქუთაისიდან გორში წავიდა“. „ფეხი აღარ წაიტეხეს სტუმრებმა“ (ყაზ., 211, 39. გაჯავრებით არის ნათქვამი).

თუ წა და წამო წინა არეს გულისხმობენ სამოქმედო ასპარეზად, სამაგიეროდ უკუ-სა და უკმო-ს მოქმედება უკანა არეში გადააქვთ. წა, ასე ვთქვათ, ფრონტალურ ვითარებას გადმოგვცემს, უკუ კი – ზურგისას. კარგად ჩანს მათი დაპირისპირება წა-(დ)მართ-სა და უკუ-(დ)მართ-ში (§ 36,3).

დღევანდელმა სალიტ. ქართულმა არ იცის უკუ და უკმო, გარდა ისეთი გამოთქმებისა, როგორიც არის „პირ-უკუ“ და „წინა-უკმო“. ძველად კი ერთიც და მეორეც ზმნისწინად იყო გამოყენებული; მაგ., «ვეფხისტყაოსანში» იკითხება:

„თვალთა ხელი უ კ უ-ი ვ ლ ო, ცხელნი ცრემლნი მოიწურნა“ (93).

„წა, უ კ უ-დ ე გ! ავი, შმაგი, უმეცარი, შლეგი, წბილი!“ (759).

„უ კ უ-დ გ ე ს და თაყვანი-სცეს მეფემან და მისთა სპათა“ (46).

„უ კ უ-ვ ჰ ყ ი ვ ლ ე: აწ გამოჩნდეს, არ მინდოდეს, ვისმცა ვუნდი“ (556).

„ერთი კაცი უ კ მ ო-რ ე-ს წ ყ დ ა, მოდგა, მალვით მეუბნების“ (432).

ერთ ხალხურ ლექსში მელია ამბობს:

„უ კ უ-ვ ი ხ ე დ ე, მომდევდა პატრონი, გზირის შვილია“.

უ კ უ-დ ე გ – უკან მიდებ, უ კ უ-დ გ ე ს – უკან დაიხიეს, უ კ უ-ვ ჰ ყ ი ვ ლ ე – უკან მივიხედე და მივაძახე, უ კ მ ო-რ ე-ს წ ყ დ ა – მოსწყდა ცოტა უკან.

312. ორიენტაციის აღნიშვნა ღა მეორე პირი. ორიენტაცია, რომელიც 1-ლ პირისკენს უპირისპირდება, არის ორიენტაცია მე-3 პირისაკენ; **ამო**-ვიდა – აქ, ჩემთან, **ა**-ვიდა – იქ, სადაც მე არა ვარ. ამგვარად, ზმნაში გარკვევით აღინიშნება 1-ლი პირისკენი ორიენტაცია, აღინიშნება წართქმით, მე-3 პირისკენი ორიენტაცია კი აღინიშნება, მაგრამ უკუთქმით, იმდენად, რამდენადაც ეს მიმართულება არ არის 1-ლი პირისკენ.

როგორიღაა საქმის ვითარება ორიენტაციის საკითხში მე-2 პირთან, რომლის მყოფობის არე მკაფიოდ გარჩეულია ჩვენებით ნაცვალსახელებში და ზმნიზედებში: ეს, **ეგ**, ის, ასეთი, **ეგეთი**, ისეთი; ამნაირი, **მაგნაირი**, იმნაირი; აქ, **მანდ**, იქ? საერთო მოსაზრების თანახმად მოსალოდნელი იყო, რომ მე-2 პირისკენ მიქცეული მოქმედებაც აშკარად გამოჩნდებოდა, მაგრამ ქართ. ენას ამისი საშუალება არ მოეპოვება. რადგანაც მე-2 პირი ის პირია, რომელსაც ეუბნებიან, ხოლო ასეთი პირი ჩვეულებრივ იქვე არის, სადაც მოუბარია, ამიტომ ის 1-ლი პირის მყოფობის არეში იგულისხმება და იმავე ზმნისწინს ხმარობს, რასაც 1-ლი პირი, ე. ი. **მო**-ს. როდესაც ვკითხულობთ: „თქვენთანაც კი **მო**-მასწავლეს“-ო (ჭავ., «კაცია-ად.»), ეს იმას ნიშნავს, რომ მე-2 პირი, რომელსაც ელაპარაკებიან, იქვეა, სადაც 1-ლი პირი. ამიტომ გვაქვს:

(1-ლი პირი)	(მე-2 პირი)	(მე-3 პირი)
მო -მცა	მო -გცა	მი -სცა
მო -მყიდა	მო -გყიდა	მი -ჰყიდა
მო -მწერა	მო -გწერა	მი -სწერა
მო -მმართა	მო -გმართა	მი -(ჰ)მართა
მო -მიტანა	მო -გიტანა	მი -უტანა და მისთ.

ძველად მე-2 პირისკენ მიქცეული მოქმედება გარკვეულ შემთხვევებში **მი**-თი გადმოიცემოდა („ესე ყოველი **მი**-გცე“, მათ. 4,9 = ამას ყველაფერს **მო**-გცემ; „რაჲ-იგი იყოს სამართალი, **მი**-გცე თქუენ“, მათ. 20,4 = რაც ალალი იქნება, **მო**-გცემ თქვენ; „მთხოვე მე, რადცა გნებავს, და **მი**-გცე შენ“, მარკ. 6,22 = მთხოვე, რაც გინდა, და **მო**-გცემ შენ). მაგრამ დღეს ასეთ მოვლენას ადგილი აღარ აქვს: „**მო**-გესალმებით, ქედებო, **მო**-მაქვს სალამი გვიანი“ („ბახტრ.«).

მე-3 პირზედაც ითქმის **მო**: **მო**-ჰგვარა, **მო**-სწერა, **მო**-უტანა და მისთ., მაგრამ ასეთ შემთხვევაში იგულისხმება, რომ მე-3 პირიც ახლოს არის 1-ლ პირთან, იქვეა სადღაც და, მაშასადამე, აქ მაინც ნაჩვენებია მოქმედების ორიენტაცია 1-ლი პირისკენ: „ნათლიმამამ (ლუარსაბს) ნახევარი ლიტრა კალმახი მოართვა“ (ჭავ., «კაცია-ად.»).

როდესაც **მი**-ს და **მო**-ს სრულიად დაკარგული აქვს პირვანდელი ფუნქცია, აღნიშნონ მოქმედების გეზი და ორიენტაცია, მაშინ მათ პირთა განურჩევლად ვხმარობთ: **მი**-ვიღე, **მი**-მაჩნია, **მო**-აგონა, **მო**-იფიქრა, **მო**-კლა და მისთ.

313. ზმნისწინთა შედგენილობა. ჩამოვწეროთ ყველა ზმნისწინი ორ მწკრივად¹: პირველში მოვაქციოთ ის ზმნისწინები, რომლებიც ორიენტაციას გვიჩვენებენ მე-3 პირისაკენ (ი ქ ე თ), მეორეში კი – ისინი, რომლებიც ორიენტაციას გვიჩვენებენ 1-ლი პირისაკენ (ა ქ ე თ). ამის მიხედვით გვექნება:

	1	2	3	4	5	6	7	8	9
ა) ს ა ი ქ ე თ ო რ.	მი	ა	და	გა	შე	ჩა	გადა	წა	უკუ
ბ) ს ა ა ქ ე თ ო რ.	მო	ამო	[დამო]	გამო	შემო	ჩამო	გადმო	წამო	უკმო

ამგვარად, მიღებულია ცხრა წყვილი ზმნისწინი, რომელთაგანაც უკანასკნელი (**უკუ** და **უკმო**) დღევანდელი ქართულის კუთვნილება აღარ არის, თუ არ მივიღებთ მხედველობაში ასეთ ნაშთს: „მტერი უკუ-ვაგდეთ“. თუ **წიად**-სა და **წიადმო**-საც დავუმატებდით, მაშინ 10 წყვილი იქნებოდა.

თუ შევადარებთ ამ მწკრივებს ერთმანეთს, ადვილად დავრწმუნდებით, რომ სააქეთო ორიენტაციის ზმნისწინები, პირველის გარდა, წარმოადგენენ განმეორებას საიქეთო ორიენტაციისას, ოღონდ დართული აქვთ **მო**, რომელიც ცალკეც იხმარება, როგორც **მი**-ს საპირისპირო მორფემა. მაშასადამე, ორიენტაციის განსხვავება ორივე მწკრივის ზმნისწინებს შორის (პირველი წყვილის გარდა) გამოხატულია **მო**-ს დართვა-დაურთველობის საშუალებით. ამ დებულებას არ ეწინააღმდეგება შედარება **გადა**-სი და **გადმო**-სი, ერთი მხრით, და **უკუ**-სი და **უკმო**-სი, მეორე მხრით, რადგანაც აქ ბოლო ხმოვნების დაკარგვასთან გვაქვს საქმე: **გადა-მო** → **გად-მო**, **უკუ-მო** → **უკმო** (უმარცვლოდ გამხდარი უ დაიკარგა მ-ს მეზობლობაში). ბოლო ხმოვნის დაკარგვა **გადა**-ში შეიძლება **მო**-ს დაურთველადაც მოხდეს: „გადიარეს“ (ყაზ., «ციკო»), „გადუშვირა თოფი“ (იქვე).

შ ე ნ ი შ ვ ნ ა. **მი**-ზე **მო**-ს დართვა გვაქვს „მიმო-სვლა“-სა, „მიმოქცევა“-სა და რამდენიმე სხვაში („სისხლის მიმოქცევა“, „ზღვის მიმოქცევა“), მაგრამ ესენი იქეთ და აქეთ მიმართულებას აღნიშნავენ, რაც, ჩვეულებრივ, ზმნის გაორკეცებით გადმოიცემა: მიდი-მოდის, გადი-გამოდის და მისთ.

ნათქვამის მიხედვით შეიძლება დავასკვნათ, რომ მაშორებელი ორიენტაციის ზმნისწინები მარტივია, მახლოებლისა კი – ყველა რთული, გარდა პირველისა. მაგრამ ასეთი დასკვნა სწორი იქნება მხოლოდ იმ შემთხვევაში, თუ ზმნისწინის შედგენილობას **მო**-ს ქონების თვალსაზრისით შევხედავთ. რომ მაშორებლებშიც მოიპოვება რთული შედგენილობის ზმნისწინი, ამისი მაგალითი **ჩა**-ს ანალიზზე ვნახეთ: **ჩა** ← **შთა** ← **შდა** ← **შე**-**და** (§ 306). მაგრამ იმავე მწკრივში სხვაც არის რთული შედგენილობის ზმნისწინი, რომელიც

¹ ეს სიტყვა აქ ჩვეულებრივი მნიშვნელობით არის ნახმარი: მ წ კ რ ი ვ ი – რიგი.

მეორე ნაწილად იმავე და-ს გვიჩვენებს: გა-და. ამას გარდა, რთულია უძველესი ქართულის წი-ალ-იც.

თუ მო-დართულ ფორმებს არ მივიღებთ მხედველობაში, მაშინ გაუმეორებელ ზმნისწინთა რიცხვი დღევანდელ ქართულში იქნება ცხრა: მი, მო, გა, შე, ა, და, ჩა, გადა, წა. ეს არის ის ძირითადი მარაგი, რომლითაც ქართული ენა ახერხებს მოქმედების მიმართულება სივრცეში კონკრეტულად წარმოგვიდგინოს და თანაც გვიჩვენოს მოუბარი პირის ურთიერთობა ამ მიმართულებასთან.

314. ზმნისწინები ძველი სახით ახალ ქართულში. ზოგ ზმნისწინს ძველად სხვა სახე ჰქონდა, ვიდრე დღეს. სალიტ. ენის მანძილზე ძირითადი მარაგიდან ცვლილება არ განუცდია ოთხს; ესენია: მი, მო, შე, და; სხვები კი იცვალნენ, ზოგი მეტად, ზოგი ნაკლებად: ყველაზე მეტი ცვლილება შთა-ს მოუვიდა, რომელიც ჩა-დ იქცა, სხვებს კი ჩამოეკვეცათ ბოლო თანხმოვანი (სრული შედგენილობის გარდა-ში „ბოლო თანხმოვანი“ პირველ ნაწილს აქვს), როგორც ამას აქვე შესადარებლად დართული ცხრილი გვიჩვენებს:

ა) ძველად იყო:	გან	ალ	შთა	გარ-და	წარ
ბ) ეხლა არის:	გა	ა	ჩა	გა-და	წა

ძველად იტყოდნენ: გან-ვიდა, გან-ალო, გან-ყო, გან-მართლდა, ეხლა კი ვამბობთ: გა-ვიდა, გა-ალო, გა-ყო, გა-მართლდა.

ძველად იტყოდნენ: შთა-ვიდა, შთა-ყო, შთა-აგდო, ეხლა კი ვამბობთ: ჩა-ვიდა, ჩა-ყო, ჩა-აგდო.

ძველად იტყოდნენ: გარდა-აგორვა, გარდა-ილო, გარდა-ჰკიდა, ეხლა კი ვამბობთ: გადა-აგორა, გადა-ილო, გადა-ჰკიდა.

ძველად იტყოდნენ: წარ-ვიდა, წარ-უძლუა, წარ-მოიყვანა, ეხლა კი ვამბობთ: წა-ვიდა, წა-უძლვა, წა-მოიყვანა.

მაშასადამე, გან-მა ნ დაკარგა და დაგვრჩა გა, ალ-მა ლ დაკარგა და მივიღეთ ა, შთა ჩა-დ იქცა, გარდა-სგან გადა მივიღეთ, წარ-მა რ დაკარგა და დაგვრჩა წა. მაგრამ ეს ძველი სახის ზმნისწინები ზოგ შემთხვევაში ეხლაც გვხვდება და იხმარება როგორც პირიან ზმნაში, ისე უპიროში. მაგალითები:

გან: გან-ახლება, გან-აგრძობს, გან-გმირვა, გან-დევნა, გან-დეგილი, გან-ვითარება, გან-ზრახვა, გან-თავისუფლება, გან-თიადი, გან-თქმული, გან-კარგულება, გან-კერძოებული, გან-კიცხული, გან-კუთვნილი, გან-კურნება, გან-მარტება, გან-მეორებით, გან-მტკიცება, გან-საზღვრა, გან-სხვაება, გან-ქრა (ყაზ., „ელისო“), გან-ჰქრა (ყაზ., „მამის მკვლ.“), გან-ქიქება, გან-ყენებული, გან-შორება, გან-ცვიფრება, გან-ცხადება, გან-ცხრომა, გან-წირული, გან-ხილვა, გან-ხორციელება და სხვა.

ალ: ალ-ბეჭდილი, ალ-გზნება, ალ-დგენა, ალ-დგომა, ალ-ზრდა, ალ-კვეთა, ალ-კრძალვა, ალ-მატება („არ აღემატება“), ალ-ნიშვნა, ალ-ნუსხვა, ალ-ორძინება, ალ-რევა, *ალ-სრულება (აქედან: აღმასრულებელი, აღმასკომი, § 158), ალ-ტაცება, ალ-ტყინება, ალ-ფრთოვანება, *ალ-შენება (აქედან: აღშენებული, აღშენებლობა), ალ-შფოთება, ალ-წერა, ალ-ჭურვა და სხვა; აღმო-სავლეთი, აღმო-ფხვრა, აღმო-ჩენა, აღმო-ცენება და სხვა.

შთა: შთა-ბეჭდილება, შთა-გონება, შთა-მო-მავლობა, შთა-ნთქმული.

გარდა: გარდა-მავალი, გარდა-უვალი, გარდა-ტეხა, გარდა-ქმნა, გარდა-ცვალება.

წარ: წარ-დგომა (წარ-დგა), წარ-მავალი, წარ-მო-თქმა, წარ-მო-შობა.

კაცმა რომ თქვას, ეს სიტყვები არსებითად ლიტერატურული გზით არის ძველი ქართულიდან გადმოცემული ან გადმოღებული.

315. მნიშვნელობის დიფერენციაცია. ზოგჯერ ერთიმეორის გვერდით მოგვეპოვება ძველი და ახალი სახე ზმნისწინისა. უმეტესად ასეთი სიტყვები ერთი და იმავე ლექსიკური მნიშვნელობით იხმარებიან, მაგრამ განსხვავდებიან სტილისტიკურად. მაგ., **აღ-**გზნებას ვიტყვით, თუ **ა-**გზნებას, ლექსიკური მნიშვნელობის თვალსაზრისით სულ ერთია ჩვენთვის, ისე როგორც სულ ერთია **აღ-**შფოთება და **ა-**შფოთება, **აღ-**კრძალვა და **ა-**კრძალვა, **გან-**თავისუფლება და **გა-**თავისუფლება, **წარ-**დგენა და **წა-**დგენა, **წარ-**მოთქმა და **წა-**მოთქმა, **გარდა-**ქმნა და **გადა-**ქმნა, **გარდა-**ცვალება და **გადა-**ცვალება და მისთანანი.

მაგრამ არის ხოლმე შემთხვევები, როცა ძველი და ახალი ფორმა ლექსიკური მნიშვნელობის სადიფერენციაციოდ არის გამოყენებული. მაგ., **აღ-**ზრდა და **ა-**ზრდა დღეს, – თუ საყოველთაოდ არა, მრავალ შემთხვევაში მაინც, – სხვადასხვა მნიშვნელობის მქონეა. **აღ-**ზრდა გულისხმობს ჩვევა-ცოდნისა და განათლების მიცემას ბავშვისა და მოზარდისათვის, **ა-**ზრდა კი – ზრდას სიმაღლეზე (კაცისას, ცხოველისას, მცენარისას). ამის მიხედვით სხვადასხვა გაგებას მოგვცემს „უშნოდ აღზრდილი“ და „უშნოდ აზრდილი“. მსგავსად ამისა სხვადასხვაა **წარ-**სული და **წა-**სული, **აღ-**დგომა და **ა-**დგომა, **გან-**ახლება და **გა-**ახლება და სხვა. ეს განსხვავება ნათლად გამოჩნდება ფრაზებში; ითქმის: „ეს ამბავი წ ა რ ს უ ლ შ ი მოხდა“, მაგრამ არ ითქმის: „ჩემი ძმა ქალაქშია წ ა რ ს უ ლ ი“; ითქმის: „მუშაობა განახლდა“, მაგრამ: „ძველისძველი იყო და, რომ გარეცხეს, თითქო გაახლდაო“.

316. ახალი გააზრება. თუ ძველი სახის ზმნისწინის ხმარება სისტემებრია და მკვიდრი ენაში, შეიძლება მოხდეს გადასინჯვა მთელი ზმნის ფორმისა (ზმნისწინითურთ) მისი შედგენილობის დასადგენად და ზმნისწინის ბოლო თანხმოვანი ფუძეში იქნეს გადარიცხული – ის ფუძეს შეეზარდოს (ოღონდ ეს ამბავი ეხება მარტო სამ ზმნისწინს; ესენია: **გან**, **აღ**, **წარ**). ამგვარი ახალი გააზრების შედეგია ასეთი ფორმები: „გაენთავისუფლებინათ“ (ყაზ., «ციკო»), „ისიც გავანთავისუფლო“ (ყაზ., «ელისო»), „თავს ინთავისუფლებს“ და მისთ., რაც გვავარაუდებინებს, რომ ვინც ასეთ ფორმებს ხმარობს, მისთვის აქ ზმნისწინია **გა**, ხოლო **ნ** ფუძეს ეკუთვნის: **გა-**ნთავისუფლება (და არა: **გან-**თავისუფლება). ამგვარივე მოვლენაა აქაც: **გა-**ნსახიერება („ანსახიერებს“), **გა-**ნკურნება („როგორ ინკურნებიან მუშები“: «კომ.», 31.8.1927), **გა-**ნვითარება („ინვითარებს“), **გა-**ნხორციელება („გაანხორციელა“, „გაუნხორციელებელი“) და სხვ.

ამგვარივე მოვლენაა **წარ-**დგენაშიც. კანცელარიის ენაში ხშირად გვხვდება: „ამასთანავე ერთად ვარდგენ“ და „გირდგენ“, რაც გულისხმობს, რომ ზმნა ასეა გააზრებული: **წა-**რდგენა.

აღ-ს კაი ხანია დაეწყო **ღ-**ს დაკარგვა: უკვე X ს.-ის ძეგლებში გვხვდება გამარტივებული სახე ამ ზმნისწინისა. ახალ ქართულში ის შემონახულია როგორც იშვიათი ნაშთი. ამიტომ გასაკვირი არ არის, რომ ამ ზმნისწინიანი ფორმის შედგენილობის გადასინჯვამ ის ფუძეს მიაკუთვნოს: „ამ ხანში იაგო მოუთმენლად ელოდა ნუნუს, რომლის დაგვიანებაც ისე აწუხებდა და ა ღ შ ფ ო თ ე ბ დ ა იმის გულს“ (კარიჭაშვილის გამოცემა. 208,31; აბაშელის გამოც. 181,10); ფრაზაში მოყვანილი ფორმა შედეგია ასეთი ანალიზისა: **ა-**ღშფოთება (და არა: **აღ-**შფოთება); „და ბ-ნ დიამბეგს კი აღსრულებინებდნენ თავიანთ პირად სურვილს“. ლიტერატურული თვალსაზრისით ორში ერთი: ან „აღასრულებინებდნენ“ (როგორც შესწორებულია ა. აბაშელის გამოცემაში, 187,17), ან კიდევ: „ასრულებინებდნენ“.

აღ-იან ზმნებში განსაკუთრებით უნდა შევჩერდეთ ორზე: ერთია აღ-იარება და მეორე აღ-ორძინება. პირველის გარშემო კაი ხანია წარმოებს კამათი სალიტერატურო ენის ასპარეზზე: ვ ა ღ ი ა რ ე ბ უნდა, თუ ა ღ ვ ი ა რ ე ბ-ო. წარმოშობით, რა თქმა უნდა, ღ ეკუთვნის ზმნისწინს, მაგრამ ლიტერატურაში გვხვდება მისი ფუძესთან შეზრდის შემთხვევები, რის გამოც პრეფიქსული ნაწილები (მაგ., პირის ნიშნები) წინ არის გადმოსული: „ღვთის წინაშე ვ ა ღ ი ა რ ე ბ“ (ჭავ., «გლახის ნაამბობი»), „გამორკვევამ გამოააშკარავა და იძულებული გახდა რეზოლუციის ავტორები, თვითონ ე ღ ი ა რ ე ბ ი ნ ა თ, რომ“ («კომ.», 19.8.1927). თუ აღ-ს დღესაც ზმნისწინად გავიგებდით, მაშინ მოყვანილი ფორმების ნაცვლად უნდა იყოს: ა ღ-ვ ი ა რ ე ბ და ა ღ-ე ა რ ე ბ ი ნ ა თ (ან ა ღ ე ა რ ნ ა თ). ამ ზმნის საწყისი ძველად აღ-სარება იყო, მაგრამ მან განსაკუთრებული მნიშვნელობა მიიღო ქრისტიანული ეკლესიის პრაქტიკაში და ამიტომ საჭირო გახდა ახალი საწყისის გაკეთება: ა ღ ი ა რ ე ბ ა, აქედან გვაქვს მიმღეობა: ა ღ ი ა რ ე ბ უ ლ ი, მაშასადამე, ზმნისწინის ღ შეზრდილია ფუძესთან სათავისო ქცევის ნიშნითურთ!

„აღორძინების“ საკითხი უფრო მარტივია. მართალია, აღ აქაც ზმნისწინია წარმოშობით, მაგრამ რაკი „ორძინ“ ფუძე დღეს აღარსად გვხვდება უზმნისწინოდ ან სხვა ზმნისწინთან, ან საზოგადოდ სხვა შედგენილობით და სხვა დაჯგუფებაში, ამიტომ ღ ბერის ზმნისწინიდან ზმნის ფუძეში გადარიცხვა ადრე, სწრაფად და ადვილად მოხდა. დღეს იშვიათად თუ სადმე იქნება კაცი, რომ, ძველი ქართულის ცოდნის გავლენით, აღ-ში ზმნისწინი იცნოს, საზოგადოდ კი ფუძედ აქ უკვე ღ ო რ ძ ი ნ მიაჩნიათ. ამიტომ ჩვეულებრივია ასეთი ფორმები: ა ს ა ღ ო რ ძ ი ნ ე ბ ლ ა დ (ყაზ., «ელისო»), ღ ო რ ძ ი ნ დ ე ბ ა და სხვა (ძველი ნორმის მიხედვით მოსალოდნელი იყო: „აღ-საორძინებლად“, „ორძინდება“). ღ ისე მკვეთრად შეეზარდა ფუძეს და მის განუყრელ ნაწილად იქცა, რომ ყაზბეგი შესაძლებლად ცნობს წინ სხვა ზმნისწინი დასვას: „თვით უძრავნი ყვავილნიც კი თითქოს შეიძრნენ, გადიშაღნენ, იცვალეს მკრთალი ფერი და, ღამის ნამით გაღორძინებულნი, მსწრაფად გაცხოველდნენ“ («მამის მკვლეელი»).

317. კალკი. კ ა ლ კ ი ეწოდება სიტყვებისა და გრამატიკული ფორმების იმგვარადვე ხმარებას, როგორც ეს სხვა ენისთვის არის დამახასიათებელი. მაგ., ხევსური რომ ცისარტყელას „მშვილდ-ისარს“ დაუძახებს („მშვილდ-ისარანი“), ეს წოვა-თუშურის კალკია [წ.-თ. ყ ა ტ ყ - წ ა ქ ი – ცისარტყელა (სიტყვა-სიტყვით: მშვილდ-ისარანი)]. ჩვენ რომ ერთ კომპლექტ ტანისამოსზე „ერთ ხ ე ლ ტანისამოსს“ ვამბობთ, ეს სპარსულის კალკი ჩანს (დაქ დასტ ჯამა). ამჟამად გავრცელებული გამოთქმები: „რაც არ უნდა მოხდეს“, „რადაც არ უნდა დამიჯდეს“ რუსულის კალკია, სადაც უარყოფითი ნაწილაკი აუცილებელია: что бы ни случилось; во что бы то ни стало.

რუსული ენის გავლენა ქართულზე, სხვათა შორის, რამდენადმე ზმნისწინების ხმარებაზედაც გავრცელდა. უკანასკნელ ხანებში არის ცდა გან-სა და გა(რ)და-ს მისცენ ისეთი მნიშვნელობა, რომელიც წინათ უცნობი იყო.

1. რუს. ზმნა ან ნაზმნარი სახელი, რომელშიც შედის ზმნისწინი раз (მომდევნო ყრუ ბგერასთან ასიმილაციით рас) ხშირად ისე ითარგმნება ქართულად, რომ ზმნას გა(გან) ზმნისწინი მოუდის: разбить – გატეხა, разобрать – გარჩევა, развернуть – გაშლა, разделить – გაყოფა, различить – გარჩევა, расколоть – გაპოზა, растерзать – გაგლეჯა, распределить – განაწილება, распоряжение – განკარგულება და სხვა. ამ ნიადაგზე ქართ. გან-ი გაიგივებულ იქნა რუს. раз-თან და გამოყენებულ იქნა ზმნებში ისეთ სიტყვათა გადმოსაღებად, როგორიცაა: разгрузить–განტვირთვა, разоружить–განიარაღება, раскулачить–განკულაკება.

2. რუს. пере მრავალ შემთხვევაში უნაკლოდ ითარგმნება გადა-თი: перенести – გადატანა, передать – გადაცემა, перевести – გადათარგმნა და სხვა. მაგრამ ქართ. გადა ყოველთვის არ უდრის რუს. пере-ს. „გადატვირთვა“ ჩვეულებრივ ტვირთის გადაღებას ნიშნავს, მაგრამ რუს. перегруженный-ს გავლენით გადა ტვირთული ამჟამად ჭარბად დატვირთულის, ანუ ზედმეტად დატვირთულის მნიშვნელობით იხმარება; ასეთივე კალკია: перекупщик – გადა მყიდველი, перерасход – გადა ხარჯვა, переутомленный – გადა ღლილი.

318. ქართული ენის შეფარება ზოგიერთ ენასთან გეზისა და ორიენტაციის საკითხში. ქართულს ძალიან უხვად აქვს ზმნისწინები, მაგრამ ზოგ ენას ერთი მწკრივი აქვს ზმნისწინებისა (და არა ორი), ზოგს იმ ერთ მწკრივშიც ცოტა აქვს, ზოგს კი სულაც არ მოეპოვება არავითარი ზმნისწინი; მაგ., სომხურში ძალიან იშვიათია ზმნისწინი, არაბულში ის სულ არ მოიპოვება.

1. შესადარებლად ჯერ არაბულს მივმართოთ. ჩვენ ერთი „ვიდა“-საგან სხვადასხვა ზმნისწინის საშუალებით სხვადასხვა ზმნა შეგვიძლია გავაკეთოთ. შემო-ვიდა, გა-ვიდა, ჩამო-ვიდა და სხვა, სამაგიეროდ არაბულს აქ სულ სხვადასხვა ფუძის ზმნები აქვს: დახალა („შემოვიდა“, „შევიდა“), ხარაჯა („გამოვიდა“, „გავიდა“), ნაზალა („ჩამოვიდა“, „ჩავიდა“). ჩვენ ზმნისწინით ვარჩევთ შემო-სავალს, გა-სავალს და ჩამო-სავალს, მაშინ როდესაც არაბულს მათ შესატყვისად სხვადასხვა ფუძისაგან ნაწარმოები სიტყვები აქვს, რომლებიც ქართულშიც არის შემოსული სესხის სახით: დახალი („შემოსავალი“), ხარჯი („გასავალი“), მანზილი (ქართულში მანძილად გადაკეთებული: „ჩამოსავალი“, ე. ი. სადაც ჩამოვლენ, ანუ ჩამოხდებიან ხოლმე ცხენებიდან თუ აქლემებიდან და დაისვენებენ მოგზაურობის დროს, ე. ი. სადგური; აქედან შემდეგ სიგრძის ზომა სადგურებს შორის, მერმე მანძილი საზოგადოდ).

ამო-ვიდა და და-ვიდა ან ჩა-ვიდაო, ვამბობთ ჩვენ მნათობთა შესახებ (მზისა, მთვარისა, ვარსკვლავისა), ამიტომ გვაქვს მარტოოდენ ზმნისწინით გარჩეული სიტყვები: აღმო-სავლეთი და და-სავლეთი, არაბულს კი აქ სულ სხვადასხვა ზმნა მოეპოვება: შარაკა („ამოვიდა“ მნათობი: მზე, მთვარე, ვარსკვლავები) და დარაზა („დავიდა“, „ჩავიდა“ მნათობი), საიდანაც ნაწარმოებია მაშრიკი ანუ მაშრიყი (აღმოსავლეთი) და მაღრიბი (დასავლეთი), რომლებიც ქართულშიც არის შემოსული. «ვეფხისტყაოსნის» ერთ ტაეპში, რომელიც მერმინდელ ჩანართად ითვლება, იკითხება:

„მოვიდიან შესამკობლად ქვეყნით ყოვლნი სულიერნი:

კლდით ნადირნი, წყალშიგ თევზნი, ზღვით ნიანგნი, ცით მფრინველნი,

ინდო-არაბ-საბერძნეთით, მაშრიყით და მაღრიბელნი,

რუსნი, სპარსნი, მოფრანგენი და მისრეთით მეგვიპტელნი“ (968).

ცხადად ჩანს, თუ რამდენი თავისუფლება ჰქონია ქართულს, რომ ერთი ფუძისაგან რამდენიმე ზმნა გააკეთოს სხვადასხვა ზმნისწინის დართვით. არაბული კი იძულებულია, რომ ერთისა და იმავე მოქმედების აღსანიშნავად, რომელიც სხვადასხვა მხარეს არის მიმართული, ზმნისწინის უქონლობის გამო, სხვადასხვა ფუძეს მიმართოს. ამიტომ ზმნის ფუძეთა რაოდენობა არაბულში გაცილებით მეტია, ვიდრე ქართულში. ამის გამო რომელიმე კაცისთვის, რომლისთვისაც ქართულიც უცხოა და არაბულიც, ქართულის სალექსიკონო მარაგის დაძლევა უფრო ადვილი უნდა იყოს, ვიდრე არაბულისა.

აქედან დასკვნა: მოქმედების გეზის გამოხატვა გ რ ა მ ა ტ ი კ უ ლ ი ს ა შ უ ა ლ ე ბ ი თ არაბულს არ შეუძლია, მაგრამ ამ ნაკლს ის მდიდარი ლ ე ქ ს ი კ ი ს ს ა შ უ ა ლ ე ბ ი თ ივსებს. ორიენტაციაზე ლაპარაკი აქ შეუძლებელია.

2. ეხლა ზმნისწინის მქონე ენაც ავიღოთ, მაგ., რუსული, და შევადაროთ ქართულს; ავიღოთ, მაგ., წინადადება: „პეტრე მ ი ვ ი დ ა და წერილი მ ი უ ტ ა ნ ა პავლეს“ და ვთარგმნოთ რუსულად: Петр пришел и принес письмо Павлу. ეხლა ესეც ვთარგმნოთ: „პეტრე მ ი ვ ი დ ა და წერილი მ ი უ ტ ა ნ ა პავლეს“. მაინც იგივე გამოვა რუსულად. მაშასადამე, ის განსხვავება, რომელიც ქართულში არის მი-ვიდა და მი-უტანა-სა და მო-ვიდა და მო-უტანა-ს შორის, რუსულმა ენამ ვერ აღნიშნა: пришёл მი-ვიდა-საც ნიშნავს და мо-ვიდა-საც, принёс მი-უტანა-საც და мо-უტანა-საც. მაშასადამე, ერთი რუსული ზმნისწინი при ორი ქართულის შესაფერისად არის გამოყენებული: იგი მი-საც ფარავს და მო-საც, განურჩევლად. ასეა მიმართულების სხვა სახის ზმნისწინებშიც. ზედმიწევნით დასაცავად რუსული ენა ასეთ შემთხვევაში სხვა სიტყვებს მიიშველებს: м и в и д а – пришел туда, მოვიდა – пришел сюда, მაგრამ თვითონ ზმნა მოკლებულია საშუალებას, აღნიშნოს, სხვა სიტყვის დაუხმარებლად, მოქმედების მიმართულება აქეთ და იქეთ, რადგანაც რუსულს აქვს ერთი მწკრივი ზმნისწინებისა და არა ორი, როგორც ეს ქართულშია. ამიტომ, მაგ., თუ რომელსამე შენობას (ვთქვათ, დიდი სადგურის დარბაზს) ორი კარი აქვს, ერთი შესვლისთვის განკუთვნილი და მეორე გამოსვლისთვის, ერთსა და იმავე კარს რუსულად ერთი და იგივე წარწერა უნდა გაუკეთდეს შიგნიდანაც და გარედანაც, ქართულად კი – სხვადასხვა: შესავალ კარს რუსულად ორივე მხრიდან вход დაეწერება, ქართულად კი – შიგნიდან: შ ე მ ო ს ა ვ ა ლ ი, გარედან: შ ე ს ა ვ ა ლ ი; გამოსავალ კარს რუსულად ორსავე მხარეს выход დაეწერება, ხოლო ქართულად – შიგნიდან: გ ა ს ა ვ ა ლ ი, გარედან: გ ა მ ო ს ა ვ ა ლ ი.

აი ეს კონკრეტულობაა, რომ ქართულს ახასიათებს მოქმედების სივრცესთან დამოკიდებულების საკითხში: ქართულს შეუძლია გეზიც აღნიშნოს და ორიენტაციაც, რუსულს კი გეზის აღნიშვნა შეუძლია, მაგრამ გრამატიკული კატეგორია ორიენტაციის მისთვის უცხოა.

319. მეორეული მნიშვნელობა ზმნისწინისა. ზმნისწინი, რა თქმა უნდა, წარმოქმნის ელემენტია, მაგრამ მისი საშუალებით წარმოქმნილი ზმნა ძალიან არ არის დაშორებული ძირეული ზმნის ლექსიკურ მნიშვნელობას: წარმოქმნილი ზმნა, გეზისა და ორიენტაციის გარდა, იგივეა, რაც ძირეული. მაგრამ ზმნისწინმა შეიძლება დაკარგოს ამ ორი ფუნქციის აღნიშვნის უნარი და გადაიქცეს სრულიად ახალი ზმნის მაწარმოებელ ელემენტად. მაგალითი: კალ ფუძისაგან გაკეთებული გვაქვს მო-კლა და და-კლა. ესენი ორივე გულისხმობს სიცოცხლის წართმევას, მაგრამ სხვადასხვაგვარად: მო-კლა-ო, თუ თქვეს, ვგულისხმობთ სიცოცხლის წართმევას საზოგადოდ, არ ვიცით, როგორ და რა საშუალებით; თუ იარაღი იგულისხმება, ეს იარაღი ს ა ს რ ო ლ ი უნდა იყოს: ქვა, ჯოხი, თოფი, ისარი და სხვა; მაგრამ თუ თქვეს და-კლა-ო, ვგულისხმობთ, რომ სიცოცხლე წაურთმევიათ წაქცეულისთვის რაღაც მ ჭ რ ე ლ ი იარაღით: ხმლით, ხანჯლით, დანით. მო-კლა და და-კლა ზმნები თუმცა ახლოს არიან ერთმანეთთან, მაგრამ განსხვავება მათ შორის არ არის გეზობრივი ხასიათისა, არამედ სხვაგვარი. სხვა მაგალითი: წა-გება და მო-გება სულ სხვადასხვა ზმნებად გვესმის, თუმცა მათ ერთი და იგივე ფუძე აქვთ. აქ ნახმარ ზმნისწინებს აღარაფერი კავშირი აქვთ გეზის აღნიშვნასთან. მიმართული გეზის აღნიშვნა ორიენტაციასაც გულისხმობს, ამათ კი საპირისპირო ფორმები არ მოეპოვებათ. ითქმის: ფული მო-იგო, მაგრამ არ ითქმის: ფული მი-იგო; ითქმის: ქონება წა-აგო, მაგრამ არ ითქმის: ქონება წამო-აგო. ეხლა

ეს ვნახოთ: არის თუ არა გა-კეთება-ში გა ზმნისწინი გეზის მაჩვენებელი? – არა, არ არის; რომ იყოს, მაშინ გვექნებოდა როგორც გა-აკეთა, ისე გამო-აკეთა, გარჩეული მარტო ორიენტაციის მიხედვით. გამო-აკეთა, მართალია, ითქმის, მაგრამ ის სხვა ზმნაა, ვიდრე გა-აკეთა: გა მ ო ა კ ე თ ა – უკეთესი გახადა, გამოასწორა.

თითქო ჩა-წერა და ჩამო-წერა საპირისპირო ფორმებია, განსხვავებული მხოლოდ ორიენტაციის მიხედვით, მაგრამ არა: ჩა-წერა-ს აქვს შიგნიდან მიმართულების გამოხატვის უნარი, ჩამო-წერა კი ამას მოკლებულია, მრავალ შემთხვევაში მაინც; იმიტომ რომ, როცა ამბობენ, „სიტყვები ჩამოწერა“-ო, აქ სრულიად არ ვგულისხმობთ წერის ორიენტაციას აქეთკენ.

მეორეული მნიშვნელობა ყველაზე მეტად გა და და ზმნისწინებს აქვთ მოპოვებული: გა-ტეხა არ არის შიგნიდან გარეთ გატეხა, ხოლო შე-ტეხა და ჩა-ტეხა მიმართულების გაგებასაც შეიცავენ. ამგვარადვე და-მაღა არ ნიშნავს ზემოდან ქვევით მოქმედებას, ხოლო შე-მაღა და ჩა-მაღა სათანადო მიმართულების გაგებას მოკლებული არ არის.

იმდენად მრავალფეროვანია წარმოქმნის ნუანსები ზმნისწინთა გამოყენების საკითხში, რომ შეუძლებელია, სპეციალური გამოკვლევის გარეშე, აღინუსხოს, თუნდაც მიახლოებით, ძირითადი ხაზები ამ საკითხში.

აქ აღვნიშნავთ მხოლოდ ზოგიერთ თავისებურებას და და შე ზმნისწინისას.

და-ს შესახებ უნდა მოვიგონოთ, რომ ის ა-ს საპირისპირო მიმართულების აღმნიშვნელია და გვხვდება როგორც დამოუკიდებელი, ისე შე-სთან შერწყმული (შე-და → ჩა, § 308). რადგანაც და ზმნისწინს აღარ აქვს საპირისპირო დამო, ამიტომ ახალ-ახალი ზმნების საწარმოებლად ის ძალიან ხშირად არის გამოყენებული. მის მეორეულ მნიშვნელობათაგან განსაკუთრებით ორია აღსანიშნავი: ერთი ისევ მიმართულების ფარგლებშია მოქცეული, მეორე კი ამ ფარგლების გარეთ არის გასული.

320. ბანშსაზღვრელობის და. „და“ ზმნისწინი მოქმედების გეზის აღნიშვნის საკითხში საზოგადოდ ა-ს უპირისპირდება, მაგრამ მრავალ შემთხვევაში ის უპირისპირდება მი-სა და მო-ს; უპირისპირდება იმ მხრივ, რომ თუ ესენი აღნიშნავენ მოძრაობას გარკვეული მიმართულებით (მი – იქეთ, მო – აქეთ), და ანეიტრალებს მათ და აღნიშნავს მოძრაობას საერთოდ, გარკვეული მიმართულების დაუსახელებლად, ასე ვთქვათ გაურკვეველი მიმართულებით. მაგალითი: მი-რბის – იქეთ, მო-რბის – აქეთ, მაგრამ და-რბის – სხვადასხვა მიმართულებით. ამ მნიშვნელობით ეს და სხვა ზმნისწინებსაც უპირისპირდება, რთულს თუ მარტივს: მი-აქვს, მო-აქვს, შე-აქვს, შემო-აქვს, გამო-აქვს, გა-აქვს, ჩა-აქვს, ჩამო-აქვს, გადა-აქვს, გადმო-აქვს, – ყველა ესენი გარკვეულ მიმართულებას აღნიშნავენ, ხოლო სივრცეში გადანაცვლების მნიშვნელობა, განსაზღვრული მიმართულების გარეშე, მარტო და-სთან არის დაკავშირებული: და-აქვს. ამ და-მ, მაშასადამე, ყველა ზმნისწინის მნიშვნელობას ძალა დაუკარგა, გააბათილა, გაანეიტრალა. უამზმნისწინოდ ზმნას წაღებ-წამოღების მნიშვნელობა არ მოეპოვება. ა ქ ვ ს აღნიშნავს ქონებას, მაგრამ ზმნები: მი-აქვს, მო-აქვს და სხვა, მათ შორის აგრეთვე და-აქვს, აღნიშნავენ თან ქონებას სივრცეში მოძრაობისას, ე. ი. ტარებას. სხვა მაგალითი: დის ზმნა უზმნისწინოდ წყალზე ან სხვა რამ სითხეზე თუ ითქმის, თორემ სხვაზე – არა. ზმნისწინების დართვით გვაქვს: მი-დის, მო-დის, შე-დის, გა-დის და სხვა, რომლებიც ადამიანსა და ცხოველებზედაც ითქმის. სამაგიეროდ და-დის ის ზმნაა, რომელიც სიარულს გულისხმობს ზოგადად, მიმართულების განუსაზღვრელად. ერთი მაგალითიც: ბ ზ უ ი ს აღნიშნავს ბუზის „ხმინაობას“, ყოველგვარი მოძრაობის გარეშე, მი-ბზუის და მო-ბზუის – იმავე მოქმედებას საიქეთო ან სააქეთო მიმართულებით, და-ბზუის კი – იმავე მოქმედებას

სხვადასხვა მიმართულებით. მაშასადამე, და ზმნისწინი მიმართულების საკითხში სხვებთან შედარებით ნეიტრალურია; მასთან დაკავშირებულია მარტო სივრცეში გადანაცვლების აღნიშვნა, განსაზღვრული მიმართულების აღნიშვნა.

და ზმნისწინის ამგვარი მნიშვნელობა ხშირად გვხვდება როგორც გარდაუვალს, ისე გარდამავალ ზმნებში, რომლებიც ამა თუ იმ სახის მოძრაობას აღნიშნავენ, ან ისეთებში, რომლებიც უზმნისწინოდ არავითარ დამკვრას არ გულისხმობენ ადგილიდან: და-ქრის, და-ხტის, და-ცურავს, და-ცუნცულებს, და-ღმუის, და-ყფეს (ყეფით მიდი-მოდის), და-აჭენებს, და-აქროლებს, და-ათრევს, და-არხევს, და-ეხეტება, და-ძვრება და სხვა. ასეთ ზმნებში და-ს საპირისპიროდ განსაკუთრებით ჩვეულებრივია მი და მო-ს ხმარება.

შ ე ნ ი შ ე ნ ა. ყოველი მოძრაობის გამომხატველი ზმნა ასეთ და-ს როდი მიიღებს: გვხვდება მი-იბრძვის და მო-იბრძვის („მოიბრძოდა წინ“, ყაზ., 366,14; „აქ მოიბრძვიან“, ვაჟა, II, 202,26), მაგრამ არ გვხვდება და-იბრძვის; ითქმის მი-იჭამს (ჭამით მიდის) და მო-იჭამს (ჭამით მოდის), მაგრამ არ ითქმის და-იჭამს (ზემოთ მოყვანილი მნიშვნელობით); გვაქვს მი-იწევს და მო-იწევს, მაგრამ არ გვაქვს და-იწევს და მისთ. „ფიცხლად მოიგინებოდა“ («ამირ.-დარ.», 425, 3).

321. თითოობის ღა. „და“ ზმნისწინის ხმარებასთან ხშირად დაკავშირებულია ისეთი მოქმედება, რომელიც შესრულებულია პირდაპირ ობიექტზე ცალკ-ცალკე. ეს კი გარდამავალ ზმნასთან არის შესაძლებელი (სუბიექტი მხ.-შიც შეიძლება იდგეს და მრ.-შიც). მაგალითი: ყაზბეგის «მამის მკვლელობაში» კვითხულობთ: „სტუმრები დასხა ქალმა, დ ა ჰ ხ ა დ ა ფხთ“. რატომ დ ა ჰ ხ ა დ ა და არა გ ა ჰ ხ ა დ ა? ფეხსაცმელზე ხომ ჩვეულებრივ გ ა ჰ ხ ა დ ა ითქმის? – იმიტომ, რომ აქ განსაკუთრებით ექცევა ყურადღება, რომ მოქმედება მრავალ ობიექტზე იქნა შესრულებული, მაგრამ არა ყველაზე ერთად, არამედ ცალკ-ცალკე და სათითაოდ. „ფეხსაცმელები“ აღნიშნავს სახელის მრავლობითობას, მაგრამ ამის პარალელურად ზმნითაც აღნიშნულია მოქმედების მიყოლებით ჩადენა, ასე ვთქვათ მ რ ა ვ ლ ო ბ ი თ ო ბ ა მოქმედებისა (და არა მრავალგზისობა!). ასეთივე მაგალითია აქაც: „გოგიამ ფიცრებიც დ ა თ ა ლ ა“ (ე. ნინ., «გოგ. უიშვ.»). აქ დ ა თ ა ლ ა ნახმარია მრავალ ობიექტზე მოქმედების თავისებურების აღსანიშნავად.

ზმნისწინის შეცვლის საფუძველი შემდეგია: ზოგიერთი ზმნის მიერ აღნიშნული მოქმედება ისეთია, რომ მას ერთ სუბიექტთან მრავალი ობიექტი არ შეიძლება ერთბაშად ჰქონდეს, არამედ მხოლოდ ერთი. ამიტომ, თუ საჭიროა ერთი სუბიექტის მოქმედება მრავალ ობიექტზე, ს ა თ ი თ ო ო დ უნდა მიჰყვეს: ჯერ ერთს მოჰრჩეს, მერე მეორეს, შემდეგ მესამეს და ეგრე ბოლომდის. სწორედ ასეთია ყაზბეგიდან მოყვანილი მაგალითი ქალის მიერ ფ ე ხ ს ა ც მ ე ლ ე ბ ი ს დ ა ხ დ ი ს შესახებ: ერთ ქალს შეუძლია მრავალი ფეხსაცმელი (ვთქვათ შვიდი წყვილი) ერთბაშად დაინახოს, ერთბაშად დააფასოს, ერთბაშად იყიდოს, მოიტანოს, ძირს დაყაროს, ცეცხლში დაწვას და სხვა, მაგრამ არ შეუძლია შვიდ სტუმარს ერთბაშად გახადოს, არამედ ჯერ ერთს, მერე მეორეს, შემდეგ მესამეს და ეგრე მიყოლებით. აი ეს ს ა თ ი თ ო ო დ შ ე ს რ უ ლ ე ბ უ ლ ი მ ო ქ მ ე დ ე ბ ა ა, რომელსაც და ზმნისწინი ითვალისწინებს, ამიტომ გასაგებია განსხვავება ფ ი ც რ ი ს გ ა თ ლ ა ს ა და ფ ი ც რ ე ბ ი ს დ ა თ ლ ა ს შორისაც: ერთმა კაცმა ჯერ ე რ თ ი ფ ი ც ა რ ი უნდა გ ა თ ა ლ ო ს, მერე მეორე, შემდეგ მესამე და ეგრე ბოლომდის ყველა; ასეთივეა აგრეთვე შ ე კ ვ რ ა მ ნ ი ს ა ან დ ა კ ვ რ ა მ ნ ე ბ ი ს ა: „დაკართ იგი ძნეულად“ (მათ. 13,30 C).

აღნიშნული საფუძველი და ზმნისწინის შენაცვლების საზოგადოდ უკვე შერყეულია, მაგრამ თუ ის კიდევ სადმე ასე თუ ისე მკვიდრია, ისევ და უფრო აღმოსავლურ კილოებში.

საზოგადოდ „თითოობით“ შესრულებული მოქმედება ობიექტის სიმრავლეს გულისხმობს. ობიექტი შეიძლება მრავლობითის ფორმით არ იყოს წარმოდგენილი, მაგრამ სახელი კოლექტიური უნდა იყოს ან საგანთა სიმრავლე უნდა იგულისხმებოდეს: „სალიამ და დედაჩემმა დაიწყეს ჯ ა მ-ჭ უ რ ჭ ლ ი ს რეცხა, დ ა რ ე ც ხ ე ს და დააწყეს თაროზე“ (ვაჟა, V, 180,1). ამისდა კვალად გვაქვს:

(ობიექტი მხოლობითშია)		(ობიექტი მრავლობითშია)	
კაკალი	გა-ტეხა	კაკლები	და-ტეხა
ქალი	გა-ლანძღა	ქალები	და-ლანძღა
კბილი	ამო-აძრო	კბილები	და-აძრო
ბიჭი	გა-ლახა ¹	ბიჭები	და-ლახა
მგელმა თხა	შე-ჭამა	მგელმა თხები	და-ჭამა
კაბა	შე-კერა	კაბები	და-კერა
კვერი	გამო-აცხო	კვერები	და-აცხო
მორი	გა-ხეთქა	მორები	და-ხეთქა
ბავშვი	გა-აღვიძა	ბავშვები	და-აღვიძა ² და მისთ.

მაშასადამე, როცა ობიექტი მხოლობით რიცხვშია, მაშინ ერთი ზმნისწინია ნახმარი (გა, ამო, შე, გამო და სხვა), მაგრამ, როცა ობიექტი მრავლობითში გადადგება, მაშინ შე ე ი ძ ლ ე ბ ა ზმნაში ჩვეულებრივ ზმნისწინს და შეენაცვლოს. „შეიძლება“-ო, ვამბობთ, რადგანაც აუცილებელი აღარ არის ასეთი შენაცვლება; რა თქმა უნდა, ობიექტის მრავლობითში დასმის დროსაც შეგვიძლია იგივე ზმნისწინი ვიხმაროთ, რაც ჩვეულებრივია ობიექტის მხ.-ში დასმისას: გა-ჰხადა ერთ ფეხსაცმელზედაც ითქმის და მრავალზედაც, გა-თალა ფიცარზედაც ითქმის და ფიცრებზედაც, გა-ტეხა კაკალზედაც ითქმის და კაკლებზედაც, ამო-აძრო კბილზედაც ითქმის და კბილებზედაც და ასე სხვა.

თითოობით მოქმედება აშკარად ჩანს ზოგჯერ მაშინაც, როცა ობიექტი მხ. რ.-შია. ამას ადვილად შევამჩნევთ, თუ შევადარებთ ერთმანეთს ორ სინტაგმას, როგორიცაა: „პურის გა-ჭრა“ და „პურის და-ჭრა“. „პურის გაჭრა“ გულისხმობს პურის ორად გაყოფას, „პურის დაჭრა“ კი – პურის რამდენიმე ნაწილად ქცევას, რომელსაც დანით მოქმედებაც რამდენჯერმე უნდა.

თითოობით მოქმედება არ არის მრავალგზისობა, – თითოობის ფორმებს თავისი ხოლმეობითი მოეპოვება: დაჭრის, დაზარდის, დათალის და სხვა (დ ა თ ლ ი ს მყოფადია, დ ა თ ა ლ ი ს – II ხოლმეობითი).

სათითოო მოქმედებას გულისხმობს მრავალ ობიექტზე თ ვ ლ ა, ამიტომ ჩვეულებრივია ამასთან და: დ ა თ ვ ა ლ ა თხები.

პირდაპირი ობიექტი მარტო გარდამავალი ზმნის კუთვნილებაა, მაგრამ თითოობის და გარდაუვალ ზმნასთანაც გვხვდება და ზმნის უპირო ფორმებთანაც.

გარდაუვალ ზმნათაგან თითოობის და-ს ვნებითი გვარისანი მიიღებენ, ვნებითის ფორმაში თითოობის ფუნქციის გამოხატვა მოქმედ. გვარის სათანადო ფორმის უკუფენას

¹ „გალახვა“ აღმ. კილოებში წაქცევას ნიშნავს (გ ა ლ ა ხ ა – წაქცია, მიწაზე გააგორა). დას. კილოებში კი – ცემას (გ ა ლ ა ხ ა – სცემა).

² დააღვიძა – მრავალი განაღვიძა (ს. ორბ.).

წარმოადგენს და დაკავშირებულია ს უ ბ ი ე ქ ტ ი ს სიმრავლესთან. ამიტომ აქ ზმნის ფორმა ჩვეულებრივ მრ. რ.-შია, თუმცა კი მხ.-შიც შეიძლება იყოს, მაგრამ მხოლოდ მესამე პირში: ბ ა ვ შ ე ბ ი და-ზარდა [მოქმ.] – ბავშვები და-იზარდნენ (ან და-იზარდა) [ვნებ].

იგივე ითქმის უპირო ფორმებზედაც, როგორიცაა საწყისი და მიმღეობა, ოღონდ მიმღეობა ვნებითი გვარისა უნდა იყოს. ერთთანაც და მეორესთანაც სინტაგმაში შემავალი სახელი ან ფორმით უნდა იყოს მრავლობითი, ან შინაარსით (კოლექტ. სახელი): „ბ ა ვ შ ე ბ ი ს და-ზარდა“, „და-ზარდილი ბავშვები“. მოწმობა ლიტერატურიდან:

ა) გარდამავალი ზმნები (მოქმ. გვარისა):

„მან, გლახ, იგინი და ჯ ა დ ნ ა მტერთაცა საწყალობელად“ („ვეფხ.“, 94).

„ამან უფრო და გ ვ ა შ მ ა გ ნ ა, თავი სრულად გავაშეთეთ“ (იქვე, 288).

„ჩავალ ქალაქად და ერბოს ნახევარ მარჩილად გ ა ვ ყ ი დ ი, მით თორმეტ ქათამს სამამლეს წიწილებს ვიყიდი, მოვიყვან, და ვ ზ რ დ ი, და ვ ვ ე რ ა ვ, და ვ ა ს უ ქ ე ბ და თვითოს თვითო აბაზად გ ა ვ ყ ი დ ი. მერმე მით საეშვე გოჭებს ვიყიდი, გ ა ვ ა ს უ ქ ე ბ და და ვ ა კ ე რ ა ტ ე ბ და ოროლ მარჩილად და ვ ყ ი დ ი“ (ს.ორბ.) [აქ საყურადღებოა პარალ. ფორმები: გავყიდი – დავყიდი, გავასუქებ – დავასუქებ. სულხანი ბოლომდე არ იცავს და-ს შენაცვლებას ობიექტის მრ. რ.-ის ან სათითოო მოქმედების მიხედვით. მაგ., მოსალოდნელი იყო: „თვითოს თვითო აბაზად დავყიდი“]. „ახლა ბანდულებს მიჰმართა, და პ ო ხ ა... წრიაპის თასმებიც და პ ო ხ ა“ (ვაჟა, V, 70, 6–8); „ღმერთო, და ზ ა რ დ ე სოფლისა ბაღლები ძუძუ-მწოველი“ (იქვე, 236, 5); „მაშ, ლეკებს, სპარს-ოსმალებს რა ვუყოთ, და ვ ჭ რ ა თ ყელები?“ (იქვე, 225, 7) (თუ ობიექტი მხოლოდობითია, ითქმის: „ყელი გ ა მ ო ს ჭ რ ა“); „ზაფხულობით ჭრიანტლით და გ ვ ჭ რ ა კბილები და ზამთარში – მახოხით“ (იქვე, 65, 29); „და ვ ა ც ხ ო ბ ი ნ ე ნაზუქები“ (იქვე, 252, 17); „აჰა ნახე, რაკი არ აგიყენებს¹ მაგისი ტყავი, რაც ცხვრები (მაგ მგელმა) და გ ი ჭ ა მ ა“ (იქვე, 392, 27); „აბა ი თხა-ცხვრები სადა გყავ? არ უნდათ იმათ მოძებნა? ვინ იცის, და ჭ ა მ ა კიდეც მგელმა“ (იქვე, 170, 22) [შდრ. „მომაგონდა ჩემი ვაცი და ვიფიქრე, ვინ იცის, შ ე ჭ ა მ ა მგელმა-მეთქი“, იქვე, 170, 27]; „ჯერ ეს ჩემი სანთლები და ვ ა კ ე თ ო თ“ (იქვე, 174, 32); „მოსტეხა ცეცხლზედ წართულს ფიჩხს ტ ო ტ ი და და ა კ ე თ ა თვითონ წილები“ (იქვე, 177, 7).

„არ და ა ა ფ რ ი ნ ე ს მერცხლებმა ბარტყები“ (გოგ.); „ქალებმა და ყ ვ ლ ი ფ ე ს ბატები, და წ ი წ კ ნ ე ს, და ტ უ ს ე ს, ფეხებსაც ჭარი წააძვრეს, მერე გამოწეღეს, კუჭები და ა ტ ყ ა ვ ე ს, და რ ე ც ხ ე ს და ხონჩით იქვე ტახტთან თაროზე შედგეს“ (რაზიკ.).

ბ) გარდაუვალი ზმნები (ვნებ. გვარისა): „აი და ა ი ზ ა რ დ ე ნ ი თ!“ (იქვე, 179, 31); „ძველი დროება რომ დაბრუნდეს და თანაც ძველი ბატონები და ც ო ც ხ ლ დ ნ ე ნ, მერე? – არა, ისინი ნუ და ც ო ც ხ ლ დ ე ბ ი ა ნ! – რადა გგონია, რომ ბატონები არ გ ა ც ო ც ხ ლ დ ე ბ ი ა ნ ძველს დროსთან ერთად?“ (ვაჟა, V, 224). „თქვენი ჭირიმე, ყორნებო... და ი ლ ე ქ ე ბ ი თ სისხლითა, ილტოზე ჩახვალთ წყალზედა“ (იქვე, 169); „მამასახლისო, გზაში არ და გ ე ქ ე ნ ე ნ, თოკები არ დაჭრან“ (იქვე, 442, 30).

NB. ვნებითად ასეთი ზმნები მხოლოდ მრავლობითში იხმარება.

გ) ვნებითის მიმღეობა: „მომიტანა თავის ხელით და ქ ს ო ვ ი ლ ი წინდები“ (ვაჟა, V, 63, 15); „სანთლები მაქვს და ს ა კ ე თ ე ბ ე ლ ი“ (იქვე, 174, 22); „თქვენ არ და ს ა ზ დ ე ლ ე ბ ო“ (იქვე, 176, 33); „ხშირად და მ ა მ ღ რ ე ბ ი მწვანის ბალახით,

¹ რაკი არ აგიყენებს – როგორ არ აღგიდგენს; რა თქმა უნდა, გიზღავს.

ნამარილეები, ისა და თვალშავა (ე. ი. ვირი და ირემი) ერთმანეთსა ლოკავდნენ“ (იქვე, 267, 23).

322. შე ზმნისწინის თავისებურება. როგორც აღვნიშნეთ (§ 309), **შე** ზმნისწინი გამოხატავს მიმართულებას **გ ა რ ე დ ა ნ შ ი გ ნ ი თ.** ამიტომ არის, რომ ისეთი ზმნები, რომლებიც გულისხმობენ გარედან შიგნით მოძრაობას (მაგ., სასმელ-საჭმლის მიღება), უპირატესად ამ ზმნისწინით იხმარება: **შე-ჭამა, შე-სვა და სხვ.** მაგრამ აღნიშნულს გარდა, შეიძლება ამ ზმნისწინისა ორი თავისებურება იქნეს დასახელებული:

1. **შე** ზოგჯერ აღნიშნავს მაღლა, ზევით მიმართულ მოქმედებას. საყოველთაოდ ცნობილია, მაგ., ცხენზე **შე-ჯდომა** („შე რა მნახა, ცხენსა შ ე ჯ დ ა“, «ვეფხ.» 110). იგივეა მის მონაცვლე ზმნაშიც: „შ ე ს ხ დ ე ს მეფე და ავთანდილ“ (იქვე, 96). ცნობილია **შე-საგან** ნაწარმოები ზმნიზედა: **შეის** (= შესვლისას), რომლის საპირისპიროა **გაის** (= გასვლისას). ეს მშვენივრად არის დამოწმებული «ვეფხის ტყაოსანში»: „შ ე ი ს ხასობს, გ ა ი ს ქუმობს“ (761), რაც ამას ნიშნავს: „შ ე ს ვ ლ ი ს ა ს კარგ გუნებაზეა, გ ა ს ვ ლ ი ს ა ს – ცუდზე“. აქ, მაშასადამე, **შე** მისი ჩვეულებრივი მნიშვნელობით არის ნახმარი. მაგრამ ს.-ს. **ო რ ბ ე ლ ი ა ნ ი** თავის ლექსიკონში შემდეგსაც ადასტურებს: „**შეის** – ა ღ მ ა მავალს“. ეს არ არის შემთხვევითი: იმავე ლექსიკონგრაფს აღნუსხული აქვს:

შეებნა – ზე შეეფანტა.

შეეზირა – რქსავით მ ა ღ ლ ა ეჭირა.

შეეკვალა – ა ღ მ ა კვალი აევლო.

შეეჩხრია – ა ღ მ ა მოენახა.

შეეკივლა – უკაფიოდ მ ა ღ ლ ა შეეძახა.

შეეზომა – შ ე ღ მ ა გ ი ნ ა შ ი გ ნ ი თ

შეეკრიჭა – ზ ე შეეკვეცა.

გ ა რ ე დ ა მ გაეზომა.

უკანასკნელ მაგალითში, მაშასადამე, ორივე მიმართულებაა მოცემული: **შ ე ღ მ ა და შ ი გ ნ ი თ.** „შავს ღორს თუნდა ა ღ მ ა შ ე ფ ხ ა ნ ე, თუნდა დ ა ღ მ ა ჩ ა მ ო ფ ხ ა ნ ე, მაინც ღორია“ («ქართ. ანდაზები», 1876). – აქ „აღმა“-ს „დაღმა“ უპირისპირდება, „შე-ფხანას“ – „ჩამო-ფხანა“.

2. **შე** ზმნისწინი ზოგჯერ გულისხმობს ისეთ მოქმედებასაც, რომელიც ცოტაა ზომით ან მოცულობით, ან ნაკლებია ხარისხით. ეს მისი მნიშვნელობა შეგვიძლია გავითვალისწინოთ ასეთი დაპირისპირებით: **გა-წითლდა და შე-წითლდა** (გ ა წ ი თ ღ დ ა – წითელი შეიქნა; შ ე წ ი თ ღ დ ა – ოდნავ წითელი შეიქნა), **გა-თეთრდა და შე-თეთრდა**, **გა-ხურდა და შე-ხურდა**, **და-თვრა და შე-თვრა**, **გა-თხელდა და შე-თხელდა**, **და-წვა და შე-წვა** (მაგ., დ ა წ ვ ა სახლი, შ ე წ ვ ა ხორცი) და მისთ. იმავე ს.-ს. **ო რ ბ ე ლ ი ა ნ ს** თავის ლექსიკონში შეტანილი აქვს:

შელვინება – მ ც ი რ ე სიმთვრალე.

შეეცივებინა – მ ც ი რ ე დ გაეცივებინა.

უკანასკნელი მნიშვნელობა კარგად არის გამოხატული დღესაც: „იქვე ცეცხლთან იდგა ტაგანი, ლუდით სავსე, რომ ცოტა შ ე მ თ ბ ა რ ი ყ ო“ (ვაჟა, V, 182,24).

323. ტმესი. ტ მ ე ს ი ანუ გ ა კ ვ ე თ ა ეწოდება ერთმანეთთან მჭიდროდ დაკავშირებული ორი სიტყვის გაწყვეტას სხვა სიტყვის (ან სიტყვების) შუაში ჩასმით. არსებითად ტმესი გვაქვს, როცა მსაზღვრელი და საზღვრული გაყოფილია ერთმანეთისაგან ასეთი სახით:

„მას თ ი ნ ა თ ი ნ ი ს შვენება ჰკლევდის წ ა მ წ ა მ თ ა ჯ ა რ ი ს ა“ («ვეფხ.» 40),

რაც ამას ნიშნავს: მას ჰკლავდა ხოლმე შვენება თ ი ნ ა თ ი ნ ი ს წ ა მ წ ა მ თ ა ჯ ა რ ი ს ა. მსაზღვრელსა და საზღვრულს შორის ჩასმულია ორი სიტყვა: „შვენება ჰკლევდის“.

ტმესი ჩვეულებრივი მოვლენა იყო ზმნისწინიან ზმნებთან ძველ ქართულში, მას ხშირად ვხვდებით შემდეგაც. «ვეფხისტყაოსანში» საკმაოდ ხშირია ზმნისწინის ზმნისაგან გამოთიშვისა და მათ შუა ნაწილაკისა და ნაცვალსახელის ჩასმის შემთხვევები. ნაწილაკთაგან გვხვდება: ვე, ცა, ღა, ვით (ვითა), რა, ნაცვალსახელთაგან – ვინ („ვინმეს“ მნიშვნელობით). მაგალითები:

ვე: „მკერდსა დაასხა, გა-ვე-ხდა ლაჟვარდი ფერად ლალისად“ (1345,4).

ცა: „დანა დაიცა, მო-ცა-კვდა, დაეცა, გასისხლმდინარდა“ (625,4).

„მეფე გაკვირდა, გა-ცა-წყრა, გული უც მისთვის მწყრომარე“ (91,1).

„თავსა გარდავჰკარ, მო-ცა-ვკალ, დავჰკსენ სოფლისა თმობასა“ (910,5).

„ცხენი მომგვარეს, შე-ცა-ვჯე, მეფე ჩემთანა მვლელია“ (356,4).

„ესე სიტყვა დაასრულა, ყმამან სულთქნა: ა-ცა-ტირდა“ (913,4).

ღა: „ისმენდი ჩემთა ამბავთა, თუ სულნი შე-ღა-მრჩებიან“ (347,4).

„ესე სამკლავე შეიბი, თუ ჩემი გა-ღა-გვლენოდეს“ (496,2).

ვით(ა): „ფატმან ხათუნს მოსლვა მისი, შე-ვით-ვატყევ, არ ეწყინა“ (1076,4).

„მო-ვითა-ჰკლავ იმა კაცსა, წადი, მოკალ მალვით ღამით“ (1107,2).

ვინ: „წა, ესე ჰკადრე მეფესა, შე-ვინ-ვიდოდეს ვირეო“ (741,2).

როგორც მაგალითებიდან ჩანს, ზმნისწინს ერთგვარი დამოუკიდებლობა აქვს, ის აუცილებლად მიკრული არ არის ზმნაზე: გა-ვე-ხდა = გახდა-ვე, ისევ გახდა [ე. ი. ტარიელის გალურჯებული სახე („ლაჟვარდი“) ისევ ლალისფრად გახდაო], „შე-ვით-ვატყევ“ = ვით შევატყვე, როგორც შევატყვე, „შე-ვინ-ვიდოდეს ვირე“ = ვიდრე ვინმე შევიდოდეს, „თუ სულნი შე-ღა-მრჩებიან“ = თულა შემრჩება სული და სხვა.

დიდი არ არის ეს დამოუკიდებლობა, მაგრამ მაინც გვიჩვენებს იმ გზას, რომელიც ზმნისწინს გაუვლია სრული დამოუკიდებლობიდან სრულ დაქვემდებარებამდე და მორფმად ქცევამდე.

დღეს ტმესისა შორეული მოგონებაა გვაქვს, რამდენადაც ზმნა და ზმნისწინი მაინც იყოფა პირისა, ქცევისა და გვარის ნიშნებით ან მიმღეობათა აფიქსებით (§ 303). მაგრამ ეს მოგონებაა და არა ტმესი, რადგანაც ამ შემთხვევაში ზმნა და ზმნისწინი ცალკე ერთეულებად არავის ესმის.

შ ე ნ ი შ ვ ნ ა. გვხვდება „გაცამტვერება“, მაგრამ მას არავითარი კავშირი არა აქვს ტმესთან: ზმნა ნაწარმოებია შერწყმული სახელისაგან (ნ ა ც ა რ-მ ტ ვ ე რ ი): გ ა ა ც ა მ ტ ვ ე რ ა – გაა(ნა)ცა(რ)მტვერა, ე. ი. ნაცრად და მტვრად აქცია. აქ რომ ტმესი იყოს, გვექნებოდა: გა-ცა-ამტვერა.

324. ზმნისწინისა და თანდებულის შრთიერთობა. ზმნისწინი იგივეა ზმნისათვის, რაც თანდებული სახელისათვის. ერთიც და მეორეც დამოუკიდებელი სიტყვა იყო ერთ დროს, მაგრამ დამოუკიდებლობა დაკარგეს და შეეზარდნენ სახელს ან ზმნას. მსგავსება ამით არ ამოიწურება. ზოგ შემთხვევაში ერთი და იგივე „სიტყვა“ (ოდესღაც დამოუკიდებელი) სახელთან თანდებულად არის გამოყენებული, ზმნასთან კი – ზმნისწინად:

1. ში – შე. სახელებში ში გვხვდება: ქალაქ-ში, სოფელ-ში, ქუჩა-ში და სხვა. ეს ში ძველად შინა-ს სახით იხმარებოდა, მაგრამ აქ ნა იგივეა, რაც ნა შემდეგ სიტყვებში: ქვე-ნა, ზე-

ნა, აქა-ნა (იმერ.). როცა **ში-ნა-ს ნა** ჩამოჰშორდა, დაგვრჩა პირველი შემადგენელი ნაწილი (**ში**), რომელიც ზმნაში ფონეტიკური სახეცვლილებით არის წარმოდგენილი (**შე**). ასე რომ, როცა ვამბობთ „ქალაქ-**ში შე**-ვიდა“-ო, არსებითად ვიმეორებთ ერთსა და იმავე მორფემას.

2. **გან**. კიდევ უფრო ნათელია იგივეობა **გან** თანდებულისა და **გან** ზმნისწინისა.

როგორც ვიცით, გამოსვლითი ბრუნვა მიღებულია მოქმ. ბრუნვისაგან **გან** თანდებულის დართვისა და მერმე შერწყმის ნიადაგზე: ქალაქით-გან → ქალაქიდან (§ 93). თუ აღვადგენთ ამ ძველ ფორმას და თან **გა** ზმნისწინის ძველ სახესაც მოვიგონებთ (§ 314), მივიღებთ **გან**-ის ერთნაირ მოხმარებას სახელის ბოლოში და ზმნის თავში: ქალაქით-**გან გან**-ვიდა (= ქალაქიდან გავიდა).

3. **მი – მო**. ეს წყვილი ხშირად გვხვდებოდა სახელებთან, მაგრამ დღეს მარტო **მი** გვაქვს: მეგობრისად-**მი** და სხვა (§ 87). ოღონდ ეს **მი** ქართულში დღეს ბოლოში მოუდის სახელს; ოდესღაც კი, ძალიან ძველად, მწერლობის დაწყებამდე, ის წინაც შეიძლებოდა დართოდა სახელს (პრეპოზიციაც იყო), როგორც ამას ამტკიცებს **მდე (მდის)** თანდებულის ისტორია: **მდე** და **მდის** (სოფლა-მდე, ქალაქა-მდე; სოფლა-მდის, ქალაქა-მდის) მიღებულია **მი-დღედ** და **მი-დღის** ფორმათაგან: მი-დ(ღ)ე(დ), მი-დ(ღ)ის, აქედან შემდეგ: **მ(ი)დე, მ(ი)დის, მდე, მდის** (ნ. ჩემი „**მდე** თანდებულის გენეზისისათვის“; საქ. სსრ მეცნ. აკადემიის მოამბე, ტ. III, 1942, N 5). რამდენადმე სახელის წინ ხმარების შემთხვევები ძველ ქართულშიც არის დადასტურებული: მიცხრა ჟამამდე (მათ. 27,45 C), მიმკამდის (მათ. 13,30 C), მისაფუძვლადმდე (ფს. 136,7) და მისთ. ასეთივეა აგრეთვე: მოაქამდე (მათ. 11,12 C). იგივე **მი** და **მო** ზმნასთან ზმნისწინია და ორიენტაციას აძლევს ზმნით აღნიშნულ მოქმედებას.

შ ე ნ ი შ ვ ნ ა. ეხლა ამბობენ: „ჩემი **მი**-სამართი“-ო, რაც გვიჩვენებს, რომ ზმნისწინს დაუკარგავს საორიენტაციო ძალა.

4. **გარდა**. ამისი თანდებულობა აშკარაა ასეთ გამოთქმებში: მეგობრის **გარდა**, ამის **გარდა** (ამას **გარდა**). იგივე „**გარდა**“ ზმნისწინია **გარდა-ტეხა-ში** და სხვაგანაც. აქედან შემდეგ მიღებული გვაქვს **გადა** (§ 314).

შ ე ნ ი შ ვ ნ ა: არის სოფელი ატენი (ტანიის ხეობაში, გორიდან 8-ოდე კილომეტრზე) და იქვე მახლობლად სოფ. **გარდატენი**, რაც ასე დაიშლება: **გარდ-ატენი** (ე. ი. გადაღმა ატენი). მაშასადამე, აქ „**გარდა**“ სახელთანაც არის ნახმარი წინ. ოღონდ აქ ასეთი ვითარებაა: ზმნიზედა „**გარდა**“ გამოყენებული ყოფილა ზედსართავად და ეს ზედსართავი შეჰზრდია სოფლის სახელს, როგორც ეს გვაქვს ახალ-ქალაქ-სა, ახალ-ციხე-სა და სხვებში (§ 187,2). ამგვარივე წარმოშობისაა **გარდაბანი-ც** (**გარდა-უბანი**).

5. **გამო**. მიღებულია **გან-მო**-საგან: ამის გამო, დიდი მწუხარების გამო და მისთ. **გან** თანდებულებაც არის და ზმნისწინიც, იგივეა არსებითად **მო-ც**.

325. ზოგი ზმნისწინის ბენეზისისათვის. ქართულ ზმნისწინთა წარმოშობილობის გათვალისწინება მარტოდენ ქართულის ნიადაგზე, შესადარებელ მასალათა მოძიე ენებიდან მოუხმობლად, მხოლოდ ნაწილობრივ და ძალიან შეზღუდულ ფარგლებშია შესაძლებელი. ამ საკითხისათვის, უდაოდ, ძველი ფორმებია მხედველობაში მისაღები. აქ ორიოდეზე შევჩერდები.

აღ-ისა და **და**-ს დაპირისპირება არა მარტო **აღ**-ვიდასა და **და**-ვიდას შორის იჩენს თავს, არამედ **უ-აღ**-რე-ს-სა და **უ-და**-რე-ს-ს შორისაც (ამჟამად ჩვეულებრივ „უმდარესი“

ითქმის, § 172,6). იგივე დაპირისპირებაა მ-აღ-ალსა და მ-დაბ-ალ-ს შორისაც, ოღონდ ამ დაპირისპირებით და-ს უძველესი სახე ჩნდება: დაბ. ეს დაბ იგივეა წარმოშობით, რაც სვანური დაბ („ყანა“, „სახნავი მიწა“) და ქართ. დაბა. ძვ. ქართულში „დაბა“ სოფელს ნიშნავდა, მაგრამ მისი ძირითადი მნიშვნელობა „მიწა“ უნდა ყოფილიყო, ასე რომ და-ვარდა (ძველისძველად: *დაბ-ვარდა) „მიწაზე ვარდა“ უნდა ყოფილიყო. ამის ანალოგიას წარმოადგენს გიმ, რომელიც სვანურში „მიწას“ ნიშნავს, მეგრულში კი ზმნიზედა არის: (გ ი მ ე – „ძირს“) და ზმნისწინის როლსაც ასრულებს. გ ი მ ა-ყ ო თ ა მ ა „ჩამოგდება“, გ ი მ ა-ნ წ ყ გ მ ა – „ჩამოხსნა“ (ი. ყიფშიძე, Грамм. мингр. Языка, СПб, 1914, გვ. 0119, 217 ა).

აღ შედის წი-აღ-ში, რომელიც უძველეს ქართულში იხმარებოდა. ეს წი-აღ წარმომდგარი ჩანს წყლის აღ-ისაგან, როგორც წი-სქვილი წყლის ფქვილისაგან (§ 189).

„ფქვილი“ ძველად საფქველ ქვას აღნიშნავდა: „უადვილეს არს მისა, უკუეთუმცა ლოდი ფ ქ ვ ი ლ ი ს ა ღ ზედა ედვა ქედსა და შთავრდომილ იყო ზღუასა“, ლუკ. 17,2 (ა. შანიძე. წისქვილის ქვის სახელები ძველ ქართულში: მასალები საქართველოს ეთნოგრაფიისათვის, ტ. II–III, 1962, გვ. 37–46).

შ ე ნ ი შ ვ ნ ა. „წიაღ“ დღესაც შემონახული გვაქვს ერთ სოფლის სახელში: წიაღ-უბან-ი (მდებარეობს ქვემო იმერეთში, ვანის რაიონში და ამას ნიშნავს: გაღმაუბანი).

ა ს კ ე ქ ტ ი

326. ასკექტის რაობა. ა ს კ ე ქ ტ ი ანუ ს ა ხ ე არის ფორმა, რომელიც ზმნის მიერ აღნიშნულ მოქმედებას წარმოადგენს ან ისე, რომ მას ბოლო არ უჩანს, ან ისე, რომ მას ბოლო უჩანს. პირველ შემთხვევაში გვაქვს დაუსრულებელი მოქმედება, მეორეში – დასრულებული. ამის მიხედვით გვაქვს ორი ასპექტი (ანუ ორი სახე): დაუსრულებელი და დასრულებული, ანუ უსრული და სრული. მაგალითები: ვწერე და დავწერე, ვხატე და დავხატე, ვაღე და გავაღე, ვღებუ და შევღებუ, ვაცხვე და გამოვაცხვე, ვნაყე და დავნაყე, ვაგდე და ჩამოვაგდე. „ლეკებმა მ ბ ე გ ვ ე ს, ჯერ იმათ ვერ დ ა მ ბ ე გ ვ ე ს, – ისევ ის თევდორე ვარ, დათვმა როგორ უნდა დ ა მ ბ ე გ ვ ო ს?!“ (ვაჟა, «დათვი»). ამ წინადადებაში „მბეგვეს“ ზმნის ფორმა არ ითვალისწინებს მოქმედების დასრულებას: მოქმედება დაუსრულებელია, დაუმთავრებელია, ბოლომდი არ არის მიყვანილი, ასპექტი უსრულია; „დამბეგვეს“ – აქ კი ზმნა ითვალისწინებს დასრულებას მოქმედებისას, რომელიც ბოლომდეა მიყვანილი, ასპექტი სრულია. სხვა მაგალითი: „ი თ მ ი ნ ა დიდხანს და ვეღარ მ ო ი თ მ ი ნ ა“ (ვაჟა, «ჩხიკვთა ქორწ.»). „ითმინა“-თი მოცემულია, რომ მოქმედება, რომელსაც ეწეოდა სუბიექტი, არ დასრულებულა, „მოითმინა“-თი კი –, რომ მოქმედება დასრულდა. ეს მეორე მაგალითი იმით არის საყურადღებო, რომ „თმენა“ და „მოთმენა“ თავისთავად ორივე ისეთ მოქმედებას გულისხმობს, რომელსაც ერთგვარი ხანგრძლივობა აქვს, მაგრამ იმით განსხვავდებიან, რომ პირველი არ ითვალისწინებს, რომ მოქმედებას ბოლო მოეღო, მეორე კი ამას ითვალისწინებს.

327. ასკექტის წარმოშობის საშუალება ქართულში. ასპექტის საწარმოებლად თანამედროვე ქართ. ენას მარტო ერთი საშუალება მოეპოვება: ეს არის ზმნისწინის დართვა. თუ ზმნა ასპექტიანია, უზმნისწინოდ ის უსრული სახისაა (იმპერფექტულია), ხოლო თუ ზმნისწინი დაერთო – სრული სახისა იქნება (პერფექტული შეიქნება). ამ შემთხვევაში სულ ერთია, თუ რომელი იქნება ზმნისწინი: მახლობელი თუ

მაშორებელი ორიენტაციისა, მარტივისა თუ რთული შედგენილობისა. ამიტომ ერთ უსრულ ფორმას, ვთქვათ, „წერა“-ს რამდენიმე სრული უპირისპირდება: მი-წერა, მო-წერა, ა-წერა, და-წერა, შე-წერა, გა-წერა, გამო-წერა, ჩა-წერა, ჩამო-წერა, გადა-წერა, გადმო-წერა, რომლებიც ყველა ე რ თ ი ა ასპექტის თვალსაზრისით.

328. ასპექტი ღა ღრო. ეხლანდელი დრო ისეთი დროა, როდესაც საუბარია ზმნით აღნიშნული მოქმედების შესახებ. ამიტომ ასეთი დრო შეიძლება მარტო უსრული სახის ზმნას ჰქონდეს. რაც შეეხება წარსულსა და მომავალს, მათი გამოხატვა უსრულ-ასპექტიან ზმნასაც შეუძლია და სრულ-ასპექტიანსაც. ამიტომ უსრულ-ასპექტიან ზმნას სამივე დრო აქვს, სრულ-ასპექტიანს კი – მარტო ორი.

უ ს რ უ ლ ი ა ს პ ე კ ტ ი

1. ე ხ ლ ა ნ დ ე ლ ი (აი ამ წუთს, ლაპარაკის მომენტში): ვწერ, ვგრეხ, ვხატავ, ვთლი, ვაპობ.
2. მ ო მ ა ვ ა ლ ი (ხვალეც): ვწერ, ვგრეხ, ვხატავ, ვთლი, ვაპობ; ვწერო, ვგრიხო, ვხატო, ვთალო, ვაპო; წერე, გრიხე, ხატე, თალე, აპე.
3. წ ა რ ს უ ლ ი: ვწერდი, ვგრეხდი, ვხატავდი, ვთლიდი, ვაპობდი; ვწერე, ვგრიხე, ვხატე, ვთალე, ვაპე; მიწერია, მიგრეხია, მიხატავს, მითლია, მიპია; მეწეროს, მეგრეხოს, მეხატოს, მეთალოს, მეპოს.

ს რ უ ლ ი ა ს პ ე კ ტ ი

1. მ ო მ ა ვ ა ლ ი: დავწერ, დავგრეხ, დავხატავ, გავთლი, გავაპობ; დავწერო, დავგრიხო, დავხატო, გავთალო, გავაპო; დაწერე, დაგრიხე, დახატე, გათალე, გააპე.
2. წ ა რ ს უ ლ ი: დავწერე, დავგრიხე, დავხატე, გავთალე, გავაპე; დამიწერია, დამიგრეხია დამიხატავს, გამითლია, გამიპია; დამეწეროს, დამეგრეხოს, დამეხატოს, გამეთალოს, გამეპოს.

328 ა. ასპექტი ღა სერია. II და III სერიის მწკრივები თანაბრად მოეპოვება უსრულ-ასპექტიანსაც და სრულ-ასპექტიან ზმნასაც; მაგალითად: გრიხა-ც წყვეტილია და დაგრიხა-ც, აპო-ც და დააპო-ც, ხატა-ც და დახატა-ც; ან კიდევ: ორივე I თურმეობითია: უწერია-ც და დაუწერია-ც, უგრეხია-ც და დაუგრეხია-ც, უპია-ც და დაუპია-ც და მისთ.

სულ სხვა მდგომარეობა გვაქვს I სერიაში: აქ მწკრივები განაწილებულია ორ ასპექტს შორის: აწმყოს წრის მწკრივები უსრული ასპექტისაა, მყოფადის წრისა კი – სრულისა. მაგალითები:

უ ს რ უ ლ ი ა ს პ ე კ ტ ი

1. ა წ მ ყ ო: ვწერ, ვგრეხ, ვხატავ, ვთლი, ვაპობ.
2. უ წ ყ ვ ე ტ ე ლ ი: ვწერდი, ვგრეხდი, ვხატავდი, ვთლიდი, ვაპობდი.
3. ა წ მ ყ ო ს კ ა ვ შ.: ვწერდე, ვგრეხდე, ვხატავდე, ვთლიდე, ვაპობდე.

ს რ უ ლ ი ა ს პ ე კ ტ ი

1. მ ყ ო ფ ა დ ი: და-ვწერ, და-ვგრეხ, და-ვხატავ, გა-ვთლი, გა-ვაპობ.
2. I ხ ო ლ მ.: და-ვწერდი, და-ვგრეხდი, და-ვხატავდი, გა-ვთლიდი, გა-ვაპობდი.
3. მ ყ ო ფ. კ ა ვ შ.: და-ვწერდე, და-ვგრეხდე, და-ვხატავდე, გა-ვთლიდე, გა-ვაპობდე.

329. ასკმპტი ღა ბეზი. გეზიანი და ასპექტიანი ზმნები მრავალ შემთხვევაში ემთხვევა ერთმანეთს: თუ ზმნა ზმნისწინს არ მიიღებს (უყვარს, ცხოვრობს და სხვა), მას არც გეზი აქვს და არც ასპექტი, რადგანაც ერთიც და მეორეც ზმნისწინიანი და უზმნისწინო ფორმების გვერდი-გვერდ არსებობის გამოა გამოხატული. მაგრამ არის განსხვავება და დიდიც: ზმნისწინის დართვის უნარი ყოველთვის არ ნიშნავს არც გეზისა და არც ასპექტის გამოხატვას. შეიძლება ერთი მათგანი აღინიშნოს, მეორე კი – არა. მაგალითები:

- ა) გეზიც არის, ასპექტიც: შე-იტანა (მიმართული გეზი, სრული ასპ.).
- ბ) გეზი არის, ასპექტი არა: ბზუის (მიუმართავი გეზი), მი-ბზუის, მო-ბზუის, და-ბზუის (მიმართული გეზი).
- გ) ასპექტი არის, გეზი არა: და-ჭრა, გა-ლახა, მო-კვდა და სხვა (სრული ასპ.).

330. ასკმპტი ღა ორიენტაცია. ორიენტაციასაც ხშირად ემთხვევა ასპექტი, რადგანაც ორიენტაციის ერთად-ერთი საშუალება იგივეა, რაც სრული ასპექტის მაწარმოებელი მორფემა, ე. ი. ზმნისწინი. თუ ზმნა ზმნისწინს არ დაირთავს საზოგადოდ, მას არც ორიენტაციის გამოხატვა შეუძლია და არც ასპექტისა; მაგ., „წევს“ – აქ არც ერთია და არც მეორე. მაგრამ ზმნისწინის დართვა კიდეც არ ნიშნავს ამ კატეგორიების გამოხატვას. ორიენტაცია მართო ზმნისწინიან ზმნებს აქვთ, უზმნისწინოებს – არა, ასპექტი კი – იმათაც და ამათაც. მაშასადამე, შედარების დროს მხოლოდ ზმნისწინიანი ფორმებია საჭირო.

- ა) ორიენტაციაც არის და ასპექტიც: გა-გზავნა (მაშორებელი ორ., სრული ასპ.).
- ბ) ორიენტაცია არის, ასპექტი არა: მო-ბზუის (მაახლ. ორ.), „მიდის და მიყაყანებს“ (ჭავ., «სარჩ.») [მაშორებელი ორ.].
- გ) ასპექტი არის, ორიენტაცია არა: მო-კვდა (სრ. ასპ.).

331. ასკმპტი ღა მრავალბზისობა. უსრული ასპექტი რამდენადმე უახლოვდება მრავალბზისობას, რომელიც უღლების კატეგორიებში შედის: „კარი ვ ა ღ ე“ ნიშნავს მოქმედებას, რომელიც შეგვიძლია წერტილების სახით წარმოვიდგინოთ: თვითეული წერტილი წარმოადგენს ცდას კარის გაღებისას, მაგრამ არ ჩანს, რომ ეს ცდა დამთავრებული იყოს. სურათი შეიცვლება, თუ მას რომელსამე ზმნისწინს დავურთავთ: „კარი ვ ა ღ ე და ნახევარი საათის შემდეგ ძლივს გ ა ვ ა ღ ე“. ვ ა ღ ე – მოქმედება არ არის დამთავრებული, ასპექტი უსრულია, გ ა ვ ა ღ ე – მოქმედება დამთავრებულია, ასპექტი სრულია. იგივე იქნება, რომ გა-ს ნაცვლად სხვა ზმნისწინი ვიხმაროთ: გამო-ვალე, შე-ვალე. ამათი საშუალებითაც დასრულებული სახე მიეცემა მოქმედებას.

რაკი უსრული ვ ა ღ ე წარმოადგენს ა რ ა ე რ თ ხ ე ლ ცდას კარის გაღებისას, ამიტომ ეს გარემოება ზოგჯერ ზმნის გამეორებით აღინიშნება: ვ ა ღ ე, ვ ა ღ ე და ძ ლ ი ვ ს გ ა ვ ა ღ ე (ან: ვ ე რ გ ა ვ ა ღ ე). აი ეს არის იმის საფუძველი, რომ, როდესაც საჭიროა აღნიშვნა მოქმედების ცდის ა რ ე რ თ ხ ე ლ ო ბ ი ს ა, ვიმეორებთ ხოლმე უსრული ასპექტის ფორმებს, რასაც ხშირად ვხვდებით ანდაზებსა და გამოცანებში:

- „ერთი საბელი მაქვს, ვ კ ე ც ე, ვ კ ე ც ე, ვერ დაკვეცე“ (გზა).
- „ერთი პირსახოცი მაქვს, ვ ა შ რ ე, ვ ა შ რ ე, ვერ გავაშრე“ (ენა).
- „ობლის კვერი ც ხ ვ ა ო, ც ხ ვ ა ო, გვიან გამოცხვაო, მაგრამ კარგად გამოცხვაო“ (ანდ.).
- „ქათამმა ჩ ხ რ ი კ ა, ჩ ხ რ ი კ ა და თავისი დასაკლავი დანა გამოჩხრიკაო“ (ანდ.).
- „ვ ს დ ი ვ ე, ვ ს დ ი ვ ე, ვერ მოვეწივე, დავდეგი და მოვუცადევო“ («ქართ. ანდაზები», 1876 წ.).

„წყალი ნ ა ყ ე, ნ ა ყ ე და ისევ წყალი დადგებაო“ (ანდ., იქვე).

„ფურმა ი წ ვ ე ლ ა, ი წ ვ ე ლ ა, ბოლოს ჰკრა წიხლი და სულ დაღვარაო“ (ანდ.).

რა თქმა უნდა, ზმნის გამეორება ა უ ც ი ლ ე ბ ე ლ ი ა რ ა რ ი ს, მაგრამ ის ფაქტი, რომ ეს შესაძლებელია და ზოგჯერ, ასე ვთქვათ, კიდევაც „უხდება“, ამას უთუოდ მნიშვნელობა აქვს: ცხადია, კატეგორია ახლოს დგას მრავალგზისობასთან.

ზოგჯერ უსრული სახით მოცემული ფორმა პირდაპირ განმეორებულ მოქმედებასაც აღნიშნავს: „მაგ სამასხარაო კალანჩხათი როგორ უნდა დაიჭირო ისეთი სწრაფი და მარდი თევზი? არა, კაკო, კალმახს თავი დაანებე, შენი საკბილო არ არის, ი ჭ ი რ ე პატარა ზანტი ჭიჭყინები“ (გოგებ.). აქ ზმნა არ მეორდება, მაგრამ თამამად შეიძლება გამეორებაც: ი ჭ ი რ ე და ი ჭ ი რ ე პატარა ზანტი ჭიჭყინები (მრავალი თევზის ერთად დაჭერა მხოლოდ ბადით ან ფაცრით შეიძლება, ხელით კი – თითო-თითოსი, გამეორებული მოქმედებით).

ეგვეა იმის საფუძველი, რომ, როცა ვპკითხე ერთ წოვა-თუმს: რა განსხვავებაა „თეგდარ“-სა და „თაგდარ“-ს შორის-მეთქი (ის თუში მასწავლებელი იყო, რამდენადმე ერკვეოდა გრამატიკულ საკითხებში), მან მიპასუხა: „თეგდარ“ მრავლობითიაო. მას ამით ალბათ უნდოდა ეთქვა, რომ „თეგდარ“ გამეორებულ მოქმედებას აღნიშნავსო. მართლაც წოვა-თუმურად: თ ე გ დ ა რ – „კეთება“ (უსრ. ასპ.), თ ა გ დ ა რ – გაკეთება (სრ. ასპ.) [ასპექტი აქ ხმოვნის შენაცვლებით არის გამოხატული: ე – ა: თეგ-დარ – თაგ-დარ].

ამ სიახლოვით არის გამოწვეული, რომ უწყვეტლის ფორმა, რომელიც ასპექტიან ზმნებში ყოველთვის უსრულია, შეიძლება ხოლმეობითის გვერდით იყოს ხმარებული:

„სასტუმროს იყვნენ ხევსურნი, ლუდი ედულა წიქასა;

ისხდენ ბანზედ და ღ რ ე ო ბ დ ე ნ, თასებით ს ვ ა მ დ ე ნ იმასა.

ზოგნი უ კ რ ა ვ დ ე ნ ფანდურსა, ზედ და ჰ მ ღ ე რ ო დ ე ნ დიდადა,

მსმენელთა გრძნობას უ დ ე ბ დ ე ნ საგმირო ამბებს ხიდადა;

აღზნებით გმირთა სახელებს ლექსებში ს თ ვ ლ ი დ ე ნ წმიდადა,

მოხუცნი ჩიბუხებს ს წ ე ვ დ ე ნ, ბოლი ეხვიათ ნისლადა,

გ ა ნ მ ა რ ტ ა ვ დ ი ა ნ მათ ამბავს, შანდობა თ ქ ვ ი ა ნ გმირთადა.

ახლების საწურთნელადა ი ხ ს ე ნ ე ბ დ ი ა ნ ქებითა“ (ვაჟა, «გველის მჭამ.»).

მოყვანილ ნაწყვეტში თ ქ ვ ი ა ნ II ხოლმეობითია, გ ა ნ მ ა რ ტ ა ვ დ ი ა ნ და ი ხ ს ე ნ ე ბ დ ი ა ნ კი – უწყვეტლის ხოლმეობითი (II ხოლმეობითის დაბოლოებით). პოეტს შეეძლო ეთქვა: შენდობას ა მ ბ ო ბ დ ე ნ, გ ა ნ მ ა რ ტ ა ვ დ ე ნ, ი ხ ს ე ნ ე ბ დ ე ნ, მაგრამ ფორმა მეტრიკის მოთხოვნილებას დაუმორჩილა და მივიღეთ „უწყვეტლის ხოლმეობითი“, რაც აიხსნება წარსულ-დროიანი ზმნის უსრული სახის სიახლოვით ხოლმეობითთან.

მიუხედავად ამისა, მაინც გარკვევით უნდა განვაცხადოთ, რომ სიახლოვე არ ნიშნავს იგივეობას: უსრული ასპექტი სხვა კატეგორიაა და მრავალგზისობა – სხვა, რაც იქედან ჩანს, რომ უსრულ-ასპექტიან ზმნებს თავისი ხოლმეობითი აქვს: ვალი, ვაკეთი, ვკეცი, ვაცხვი და სხვა.

332. უასპექტო ზმნები. უასპექტოა ზმნა, თუ ის ზმნისწინს არ დაირთავს საზოგადოდ; ასეთებია: ა) რიგი გარდაუვალი ზმნებისა: არის, უყვარს, ბავშვობს, ცხარობს, ცდილობს, ზის და სხვა; ბ) სტატიკური ვნებითის ფორმები: სწერია, ჰყრია, ახატია, აფენია და სხვა.

ამას გარდა, ბლომად მოიპოვება ზმნები, რომლებიც ზმნისწინს დაირთავენ, მაგრამ ასპექტი არა აქვთ. ეს იმით იცნობა, რომ ზმნისწინის დართვით, საზოგადო წესის თანახმად (როგორც ეს ზემოთ ვნახეთ, § 328), ზმნა აწმყოს წრიდან მყოფადისაში გადადის (კერძოდ აწმყოს ფორმა ეხლანდელი დროის გაგებას კარგავს და მომავლისად იქცევა), მაგრამ ასეთ მოვლენას აქ არ ვხედავთ. ქრის და და-ქრის – ორივე აწმყოს მწკრივისა არის და ორივეს ეხლანდელი დროის გაგება აქვთ. თუ მათ შევადარებთ ამ ზმნებს: გრებს და დაგრებს, დავრწმუნდებით, რომ განსხვავება დიდია:

დ რ ო ის თ ვ ა ლ ს ა ზ რ ი ს ი თ: ა) „ქრის“ მხოლოდ ეხლანდელია, „გრებს“ კი – ეხლანდელიც და მომავალიც („ვერ ჰხედავ, რომ თოვს გრებს?“ „შენ ოღონდ მოუტანე სათოკე მასალა და ხვალაც გრებს“); ბ) „და-ქრის“ ეხლანდელია, „და-გრებს“ კი – მომავალი.

მ წ კ რ ი ვ ი ს თ ვ ა ლ ს ა ზ რ ი ს ი თ: „ქრის“ და „და-ქრის“ – ორივე აწმყოა, ხოლო „გრებს“ აწმყოა, „და-გრებს“ კი – მყოფადი.

ამგვარად, ზმნისწინის დართვამ „ქრის“ ზმნაში ვერ შეიტანა ვერავითარი ცვლილება ვერც დროისა და ვერც მწკრივის თვალსაზრისით, „გრებს“ ზმნაში კი შეიტანა: ეხლანდელის გაგება ჩამოაშორა და მხოლოდ მომავლისა დაუტოვა და ამით აწმყოს მწკრივიდან მყოფადისაში გადაიყვანა. აქედან დასკვნა: „ქრის“ და „დაქრის“ უასპექტოა, „გრებს“ და „დაგრებს“ – ასპექტიანი („გრებს“ – უსრ. ასპ., „დაგრებს“ – სრ. ასპ.).

რაც ითქვა „დაქრის“ შესახებ, იგივე შეგვიძლია გავიმეოროთ ამავე ფუძის სხვა ზმნისწინიანი ფორმების შესახებაც: **მო-ქრის**, **მი-ქრის**, **შე-ქრის** და სხვა. ამას გარდა, როგორც ნეიტრალურია ზმნისწინი ასპექტის საკითხში ამ ზმნასთან, ისე ნეიტრალურია ბევრ სხვასთანაც, როგორც ამას დაპირისპირება აჩენს: რბის და **მი-რბის**, გორავს და **და-გორავს**, ჰშურს და **შე-ჰშურს**, ჩანს და **მო-ჩანს**, დის და **ჩა-დის**, აპობს და **მი-აპობს** („სცურავთ ზღვაზე და მიაპობთ ზვირთებს ჟინით“, გ. ქუჩიშვილი, «ახალგაზრდობას»: «ახალგაზრდა კომ.», 29.11.1945); „უკუეთუ რომელიმე განზრახვის აღსრულებაში დაბრკოლება შემხვდა, თითქმის ამით ძალა უფრო მომეტება და ყოველთვის უფრო მომეტებულის ენერგიით **მივიბრძვი** ერთხელ ნიშნად ამორჩეულის საგნისაკენ“ (ყაზ.) და სხვ.

333. ასპექტი ძველ ქართულში. თუ ასპექტს განვიხილავთ ისტორიული თვალსაზრისით, მეტისმეტად საყურადღებო მოვლენას აღმოვაჩენთ. მართლაც, ასპექტი ძველ ქართულშიც იყო და ახალშიც არის, მაგრამ ის ძველად სულ სხვა პრინციპზე იყო დაფუძნებული, ვიდრე დღეს.

ძველ ქართულში ასპექტი უღლების კატეგორია იყო და მწკრივში შედიოდა, როგორც მისი ელემენტი: I სერიის მწკრივები უსრული ასპექტისანი იყვნენ, II სერიისა კი – სრულისანი. ზმნისწინს ამ საკითხში არავითარი ძალა არ ჰქონდა: ის ან გეზს აღნიშნავდა, ორიენტაციითურთ, ან ახალი ზმნის საწარმოებელი მორფემა იყო. ამიტომ აწმყოს მწკრივის ეხლანდელ დროს ზმნისწინის დართვა მომავლისად ვერ გადააქცევდა: „წერს“ და „შთასწერს“ ორივე აწმყოს მწკრივს განეკუთვნებოდა და ორივე ეხლანდელ დროს აღნიშნავდა (წ ე რ ს пишет, შ თ ა ს წ ე რ ს записывает, вписывает). სამაგიეროდ II სერიის მწკრივები ყველა სრულ-ასპექტიანი იყო (რა თქმა უნდა, იმდენად, რამდენადაც ზმნას ძალა შესწევდა, ასპექტი ჰქონოდა, – ზოგი ზმნა უასპექტო იყო). ამიტომ ძველად ასპექტის საკითხში ერთმანეთს უპირისპირდებოდა არა ზმნისწინიანი და უზმნისწინო ფორმები, როგორც ეს არის დღეს, არამედ მწკრივები, რომლებიც ელემენტების შედგენილობით ყველაფრად ერთნაირი იყვნენ, მაგრამ განსხვავდებოდნენ სერიულად, ე. ი. წარმოების მიხედვით. ამ პრინციპის საფუძველზე ერთმანეთს უპირისპირდებოდა:

ა) უწყვეტელი და წყვეტილი: უწყვეტელი უსრული იყო (დავსწერდ), წყვეტილი – სრული (დავწერე);

ბ) I კავშირებითი¹ და II კავშირებითი: I კავშ. უსრული იყო (დავსწერდე), II კავშ. – სრული (დავწერო);

გ) თხრობით კილოს მომავალში საკუთარი მწკრივი არ ჰქონდა, ის ან I კავშირებითს იყენებდა, ან II-ს. ამათგან I უსრული იყო, II – სრული: ვ ჰ ყ ო ფ დ ე – буду делать (უსრ.), ვ ყ ო – ვიზამ, сделаю (სრ.), დავსწერდე буду писать, დავწერო напишу;

დ) ბრძანებითს საკუთარი მწკრივი ჰქონდა მე-2 და მე-3 პირისთვის როგორც პირველ სერიაში, ისე მეორეში; ამათგან I სერიის მწკრივთა ფორმები უსრული იყო: დასწერდი (пиши), II-ისა კი – სრული: დაწერე (напиши);

ე) აწმყო თავისთავად უსრული იყო.

რომ ნათელი იყოს აღნიშნული სისტემა ასპექტის გამოხატვისა, მოვიყვანოთ ორიოდ მოწმობა ძეგლებიდან:

1) „რამსა გ ა მ ო მ ც დ ი თ მე, ორგულნო?“ (მარკ. 12,15). – ზმნას ზმნისწინი აქვს (გამო), მაგრამ დრო ეხლანდელია: „რამსა გამომცდით“ = რას მცდით?

2) „ხ ო ლ ო მ ა ნ ჰ რ ქ უ ა: მ ო ვ ე დ! და გ ა რ დ ა მ ო ვ ი დ ა პეტრე ნავით და მ ო ვ ი დ ო დ ა იესუდსა“ (მათ. 14,29). – აქ ზმნები „მოვედ“ და „მოვიდოდა“ ორივე ზმნისწინიანია, მაგრამ ამას ორიენტაციისათვის აქვს მნიშვნელობა და არა ასპექტისთვის. ასპექტისთვის კი მნიშვნელობა იმას აქვს, რომ „მოვედ“ II სერიას ეკუთვნის (წ. ბრძანებითია) და „მოვიდოდა“ – I სერიას (უწყვეტელია). ამიტომ „მოვედ“ სრულია, „მოვიდოდა“ – უსრული. სამაგიეროდ უზმნისწინო „ჰრქუა“ სრულია, რადგანაც წყვეტილის ფორმაა.

3) „შ ე ი პ ყ რ ა ი გ ი, შე ა შ თ ო ბ დ ა მას და ე ტ ყ ო დ ა“ (მათ. 18,28). აქ სამი ზმნაა, პირველი – წყვეტილის ფორმით, მეორე და მესამე – უწყვეტლის ფორმით. პირველი სრულია, სხვები კი – უსრული. მაშასადამე, მიუხედავად იმისა, რომ პირველ ორ ზმნას შე ზმნისწინი აქვს (შე-იპყრა, შე-აშთობდა), მათ შორის ასპექტის მხრივ განსხვავებაა: „შეიპყრა“ სრულია, რადგანაც წყვეტილია, „შეაშთობდა“ კი – უსრული, რადგანაც უწყვეტელია. ერთი და იმავე ასპექტის გაგებას ისინი მხოლოდ მაშინ მოგვცემდნენ, რომ ერთსა და იმავე მწკრივში ყოფილიყვნენ დაყენებული: „შეიპყრა და შეაშთო“ – მწკრივი წყვეტილია, ორივე სრულია; „შეიპყრობდა და შეაშთობდა“ – მწკრივი უწყვეტელია, ორივე უსრულია.

4) „ხოლო იესუს ს ც ა შოლტითა და მ ი ს ც ა მათ“ (მარკ. 15,15). – „სცა“ და „მისცა“ ერთმანეთისაგან ზმნისწინით განსხვავდება, მაგრამ ორივე წყვეტილში დგას, ამიტომ ორივე სრულია.

5) „და ს ც ე მ დ ე ს მას თავსა ლერწმითა და ჰ ნ ე რ წ ყ უ ვ ი დ ე ს მას“ (მარკ. 15, 21). – აქ ორივე ზმნა უზმნისწინოა, მაგრამ ეს კი არ განსაზღვრავს, რომ ორივე უსრულია, არამედ ის, რომ ორივე უწყვეტელშია.

6) „და უ პ ყ რ ა მას იესუ ჯელი მისი და გ ა ნ ი ყ ვ ა ნ ა იგი გარეშე დაბასა და ჰ ნ ე რ წ ყ უ ა თუალთა მისთა და დ ა ს დ ვ ა მას ჯელი მისი და ჰ კ ი თ ხ ა მას“ (მარკ. 8,23). – აქ ხუთი ზმნაა, სამი უზმნისწინო (უპყრა, ჰნერწყუა, ჰკითხა) და ორი ზმნისწინიანი (გან-იყვანა, და-სდვა), მაგრამ ხუთივე სრული ასპექტისაა, რადგანაც ყველა წყვეტილის ფორმაა.

7) „თქუნ ე ც ი თ მაგათ ჭამადი“ (მათ. 14, 16). – „ეცით“ წართქმ. ბრძანებითია, მწკრივი II სერიისაა და, მაშასადამე, სრულია, თუმცა კი ზმნისწინი არა აქვს.

¹ კავშირებითი მაშინ არ იყო ორად დაშლილი.

8) „მარტვლნი ერთსა ხოლო ჟამსა ი წ ა მ ნ ე ს, ხოლო ესე(ნი) ყოველსა ჟამსა ი წ ა მ ე ბ ო დ ე ს“ (ხანძთ., 7,54-55) – აქ მხოლოდ ასპექტია განმასხვავებელი, სხვა ელემენტები ყველა ერთნაირია.

9) რომ ზმნისწინს ძველად მნიშვნელობა არ ჰქონდა ასპექტის საკითხისთვის, ეს მშვენივრად ჩანს „იწყეს“ და „დაიწყებდა“ ფორმების დაპირისპირებით გრ. ხანძთელის «ცხოვრებიდან»: „და ერთობით ჯუარი დასწერეს ადგილსა მას და ი წ ყ ე ს საქმედ – სენაკებისათჳს ქუეყანისა დავაკებად“ (7,36-37). – ი წ ყ ე ს უზმნისწინაა, მაგრამ წყვეტილის ფორმაა და სრულია (начали); მაგრამ შეადარეთ: „ხოლო ნეტარმან გრიგოლ ადგილი საეკლესიოდ დაავაკა და, ვითარ დ ა ი წ ყ ე ბ დ ა ეკლესიასა, ესე ლოცვამ ცრემლით წართქუა“ (10,6). – აქ იმავე ზმნას და აქვს დართული, მაგრამ უსრულია (начинал), რადგანაც უწყვეტელში დგას.

334. ბერძნული სისტემიდან სლაურამდე. მოყვანილი მაგალითები ცხადყოფს, რომ სისტემა, რომელიც წარმოდგენილია ძველი ქართულის წერილობითი ძეგლებით ასპექტის გამოხატვის საკითხში, ტიპობრივად სულ სხვაა, ვიდრე ის, რასაც დღეს ვხედავთ ქართულში. სერიების დაპირისპირების პრინციპი, რომელიც ძველ ქართულშია გატარებული, მოგვაგონებს ბერძნულს, რომელშიც აწმყოსი და აორისტის თემები უპირისპირდება ერთმანეთს: აწმყოს თემა მასთან დაკავშირებული მწკრივებითა და უუღლებელი ფორმებით (ინფინიტივით, მიმღეობით) უსრული ასპექტისაა, აორისტისა კი (მისი მიმყოლი ფორმებითურთ: მწკრივებით, ინფინიტივით, მიმღეობით) – სრულისა¹. დღევანდელი ქართული კი მისდევს იმ სისტემას, რომელიც წარმოდგენილია სლაურ ენებში და კერძოდ რუსულში. მაშასადამე, ასპექტის განხილვა ისტორიული თვალსაზრისით ამჟღავნებს სისტემის მთლიანად შეცვლას, ის გვიჩვენებს იმ გზას, რომელიც ქართულ ენას გაუვლია იმ სისტემიდან, რომელიც ბერძნულშია წარმოდგენილი, იმ სისტემამდე, რომელიც სლაურ ენებს ახასიათებს. ოღონდ მსგავსება, რომელსაც ადგილი აქვს დღევანდელ ქართულსა და სლაურ ენებს შორის ასპექტის საკითხში, მხოლოდ ზოგად ხაზებშია მოცემული, დეტალებში კი დღევანდელი ქართული ასპექტი ძალიან განსხვავდება სლაურისაგან.

335. თანდათანობა სისტემის შეცვლაში. ერთი სისტემიდან მეორეზე გადასვლა ერთბაშად ვერ მოხდებოდა, ამას გრძელი ისტორია აქვს: ის ხდებოდა ნელ-ნელა და თანდათანობით. ამიტომ XI-XVI საუკუნეების ძეგლებში გვერდი-გვერდს შეიძლება ძველი სისტემის ნიმუშებიც იყოს და ახლისაც.

ჯერ კიდევ ძველი ქართულის ძეგლებში კანტი-კუნტად მოიპოვება ახალი სისტემის ნიმუშები. მაგალითად, ზაქარია წინასწარმეტყველის ერთი ადგილი (13,7) ასეა დამოწმებული მათესა და მარკოზის თავში: „წერილ არს: დ ა ვ ს ც ე მწყემსი და განიბნინენ ცხოვარნი“ (მათ. 26,31; მარკ. 14,27). მაგრამ ასეა ზოგ რედაქციაში, ზოგში კი სხვაგვარად იკითხება: „დ ა ვ ს ც ე მ მწყემსსა და განიბნინენ ცხოვარნი“. ხელნაწერები ამ საკითხში ასეა განაწილებული: ადიშურსა და ათონურში ორგანვე „დავსცე მწყემსი“ იკითხება (იგივეა ორსავე ადგილას აგრეთვე გიორგი მთაწმიდლის რედაქციაში, როგორც ეს ნაბეჭდი წიგნებიდან ჩანს), ჯრუჭისა და პარხლისაში მათეს თავში არის: „დავსცე მწყემსი“, მარკოზისაში კი – „დავსცემ მწყემსსა“ (ზედმიწვენილობით რომ ვთქვათ, ჯრუჭის ხელნაწერში იკითხება: მათეს თავში „დავჰსცე“, მარკოზისაში „დავჰსცემ“), ტბეთურში კი

¹ არსებითად იგივე პრინციპია გატარებული ძველ სომხურშიც (გრაბარში).

ორგანვე „დავსცემ მწყემსსა“ არის, როგორც ამას გამოცემა აჩენს. არავითარი ეჭვი არ არის, რომ აქ მომავალი დროის თხრობითი კილოს მნიშვნელობით არის ნახმარი როგორც „დავსცე“, ისე „დავსცემ“ ფორმა (ბერძნულში აქ იკითხება წინადადება მყოფადის ფორმით: $\pi\alpha\rho\acute{\alpha}\zeta\omega\ \tau\acute{o}\nu\ \pi\alpha\iota\mu\acute{\epsilon}\nu\alpha$; სომხურშიც მას მისდევს: *հարից գհովիւն*) ეჭვი არ არის არც იმაში, რომ ერთ შემთხვევაში მომავლის ფორმა თხრობითი კილოსი ძველი სისტემით არის გამოხატული („და ვ ს ც ე მწყემსი“ – II სერია, II კავში.), მეორე შემთხვევაში კი – ახალი სისტემით („და ვ ს ც ე მ მწყემსსა“ – I სერია, მყოფადი).

XI საუკუნიდან რიცხვი ახალი სისტემის მიხედვით ნაწარმოები ფორმებისა თანდათან მატულობს. ორიოდ მაგალითი: „უკუეთუ მიგიშუნე ამას საქმესა ზედა, პირველად საქმეთა თქუნთა წ ა ი წ ყ მ ე დ თ და მერმე მონასტერი უწესოდ გ ა ვ ა“ (გიორგი მთაწმ., «ცხორ. იოვ. და ეფთ.», 68). – „წაიწყმედთ“ და „გავა“ სრული ასპექტის ფორმებია, ახალი სისტემის მიხედვით გაკეთებული (ძველი XI ს.-ისაა). ახალი სისტემისავე ნიმუშია შემდეგი ადგილი მიჯნამოროელთა და ოპიზართა სიგლიდან (XI ს.): „და თუცა ოპიზარნი უნუგეშინისცემოდ გაგუეშუნეს, იგინი შ ე წ უ ხ დ ე ბ ო დ ე ს“ (შედეგობითი კილო).

მეტად საყურადღებოა ამ მხრივ «ვეფხისტყაოსანი», რომელიც ძველი სისტემის ფორმებთან ერთად ახლისასაც ბლომად გვიჩვენებს.

„რად და ს ს წ ა მ ე ბ სიმწარესა ყოველთათვის ტკბილად მხედსა?“ (113,3). – აქ ზმნისწინი აქვს დართული, მაგრამ დრო ეხლანდელია, მაშასადამე, ძველი სისტემაა მოხმარებული.

„ბრძანა: მინდორს შ ე ვ ჯ დ ე ბ ი ო“ (170,3). – აქ კი აშკარაა, რომ მომავლის ფორმაა, მაშასადამე, ფორმა ახალი სისტემის მიხედვით არის გაკეთებული. ეხლა ეს ვნახოთ:

„მონადირეთა უბრძანა: მინდორნი მ ო ი ა რ ე ნ ი თ,

და ს ს ც ე ვ ი თ ჯოგი მრავალი, თავნი ამისთვის ა რ ე ნ ი თ“ (71).

რომელი სისტემის თვალსაზრისითაც უნდა შევხედოთ ამ ადგილს, „მოიარენით“ და „დასცევით“ სრული იქნება მაინც (ძველით იმიტომ, რომ წართქმ. ბრძანებითა და II სერიის ფორმა; ახლით იმიტომ, რომ ორივეს ზმნისწინი აქვს), „არენით“ კი განსხვავებას მოგვცემს: ძველით ის სრული ასპექტისა იქნება (II სერიის ფორმაა და იმიტომ), ახლით კი – უსრულისა (ზმნისწინი არ ახლავს; ამ მხრივ ის უპირისპირდება „მოიარენით“ ფორმას, რომელიც სრულია). აღნიშნულ ადგილას სისტემა ძველი ჩანს და „არენით“ სრულად უნდა იქნეს გაგებული.

„მშვილდსა ფიცხელსა მ ო გ ვ ც ე მ დ ი თ, ისარსა მ ო გ ვ ა რ თ მ ი დ ი თ ა,

ნაკრავსა შ ე ა დ ა რ ე ბ დ ი თ, ნასროლსა და ს ს თ ვ ა ლ ვ ი დ ი თ ა“ (74).

აქაც ფორმები ბრძ. კილოსია, მაგრამ ასპექტი უსრულია, სისტემა ისევ ძველია გამოყენებული.

336. სისტემის შეცვლის შედეგები. სისტემის შეცვლას ასპექტის საკითხში მეტად მნიშვნელოვანი შედეგები მოჰყვა მორფოლოგიური თალსაზრისით:

1. ასპექტი ძველად უღლების კატეგორია იყო: ის აუცილებელი ელემენტი იყო თვითეული მწკრივისა I-სა და II სერიაში, მაგრამ ახალ სისტემაზე გადასვლით ეს კატეგორია გამოვიდა უღლებიდან და წარმოქმნაში დაიჭირა ადგილი, რადგანაც ამ გზით მან ზმნის პარალელურ ფორმებს (უზმნისწინოსა და ზმნისწინიანს) მწკრივებში სხვადასხვა გრამატიკული მნიშვნელობა მისცა: გრიხა – დაგრიხა, გრიხოს – დაგრიხოს, უგრეხია – დაუგრეხია და სხვა.

2. პარალელურ ფორმათა განსხვავებული გამოყენებით ახალმა სისტემამ აწმყოს ჯგუფის სამი მწკრივისაგან წარმოქმნა სამი ახალი მწკრივი, განსხვავებული ერთიმეორისაგან შესაბამისად არა მარტო ასპექტის მიხედვით, არამედ დროისა და სხვა ელემენტების მიხედვითაც. ეს მოხდა ისე, რომ გარეგნულად ახალი არაფერი არ ყოფილა შექმნილი, – გამოყენებულ იქნა არსებული მარაგი ფორმებისა, ოღონდ გრამატიკული შინაარსის შეცვლით.

3. ახალ მწკრივებში ზმნისწინიან ზმნებს რამდენიმე უზმნისწინოც გადაჰყვა (§ 339).

4. შეიქმნა საფუძველი იმისა, რომ მომავლის საწარმოებლად თხრობითი კილოს გაგებით აწმყოს მწკრივი ყოფილიყო გამოსავალი და II კავშირებითს საშუალება მიეცა თხრობითი კილოს გამოხატვაზე აეღო ხელი და მარტო კავშირებითობა აღენიშნა.

5. I სერიის ფორმების ორად გაყოფის გამო ერთმა გარემოებამაც იჩინა თავი: რაკი ზმნისწინმა მაპერფექტივებელი ძალა მოიპოვა და ამით მან I სერიის მწკრივთა სრულ-ასპექტიანი ფორმები ჩამოაშორა აწმყოს და მასთან წარმოების მხრით გაერთიანებულ მწკრივებს და მათ საპირისპიროდ მყოფადის წრის მწკრივები წარმოქმნა, ძირეულ მწკრივებში (აწმყოში, უწყვეტელში, აწმყოს კავშირებითში) აღარ დაგვრჩა არავითარი საშუალება, რომ გეზი და ორიენტაცია იქნეს გამოხატული: „აღებს“ – ამაში შეიძლება გა-ღებაც ვიგულისხმოდეს, შე-ღებაც და გამო-ღებაც; „წერს“ შეიძლება და-წერასაც გულისხმობდეს, ჩა-წერასაც, გადა-წერასაც, გადმო-წერასაც და სხვასაც.

6. იგივე ვითარება შეიქნა უსრული სახის ზმნებისთვის II და III სერიაშიც: ისინი აქაც მოკლებულია გეზისა და ორიენტაციის გამოხატვის საშუალებას.

7. თუ ძველად ჩვენი «აორისტი» (წყვეტილი), ბერძნულის მსგავსად, ყოველთვის სრული სახისა იყო, დღეს ის სრული სახისაც გვაქვს და უსრულისაც:

„მ ა ლ ა და ვ ე ლ ა რ დ ა მ ა ლ ა ა ფ შ ი ნ ა მ წ ყ ლ უ ლ ი გ უ ლ ი ს ა“ (ვაჟა, «გოგ. და აფშ.»).

აგრევია „აორისტთან“ ერთად II სერიის ყველა მწკრივში.

8. ასპექტი შეიძინა III სერიის ფორმებმა და სახელზმნებმა.

ერთი სიტყვით, მოხდა მნიშვნელოვანი გადაჯგუფება ფორმებისა და, სხვათა შორის, I სერიისაგან ჩამოყალიბდა ორი ჯგუფი, ერთმანეთისაგან განსხვავებული ზოგიერთი არსებითი ნიშნის მიხედვით. მაგრამ, რადგანაც ორივე ჯგუფი სინტაქსურად ისევ ერთად არის და ზოგი რამ ისევ საერთოა მორფოლოგიურადაც, ერთი სერიისაგან მივიღეთ არა ორი სერია, არამედ ორი ქვე-სერია: ერთს მეთაურობს აწმყო და ა წ მ ყ ო ს წ რ ი ს სახელით აღვნიშნავთ, მეორეს მეთაურობს მყოფადი და სახელად მ ყ ო ფ ა დ ი ს წ რ ე დაერქვა.

ორიოდე სიტყვით რომ შევაჯუღმლოთ შედეგი, რომელიც მოჰყვა მორფოლოგიაში სისტემის შეცვლას ასპექტში, უნდა ვთქვათ, რომ ზმნისწინმა ზმნას მისცა ასპექტი ახალ საფუძველზე, მაგრამ ამ ასპექტმა, უსრულობის შემთხვევაში, ზმნას წაართვა ზმნისწინი და ამით მოუსპო მას საშუალება, დამოკიდებულება ჰქონოდა სხვადასხვა ვითარებაში მდებარე პუნქტებთან სივრცეში. სხვანაირად რომ ვთქვათ, ზმნისწინმა შეუქმნა ზმნას „ახალი“ ასპექტი, სხვა სისტემისა, ამ „ახალმა“ ასპექტმა კი გარკვეულ შემთხვევებში მოუშალა ზმნას გეზი და ორიენტაცია.

ამგვარად, ასპექტის კატეგორიამ აღნიშნა, ასე ვთქვათ, დიდი მოხვეული ქართული სალიტერატურო ენის ისტორიაში და ამით გარკვეული მიჯნა დაიდო ძველ ქართულსა და ახალს შორის. ამ მიჯნაზე ძვეს საშუალო ქართული, რომელიც ასახავს ამ ორი სისტემის პარალელურ არსებობას და ენის ცდას, უფრო და უფრო მეტი გასაქანი მოუპოვოს ახალ სისტემას და მივიწყებას მისცეს ძველი.

გრამატიკული კატეგორია ასპექტისა ძირითადი განმასხვავებელი ნიშანია ძველსა და ახალ ქართულს შორის. როგორც ვნახეთ, ეს კატეგორია ძველ ქართულში სულ სხვა სისტემისა იყო, ვიდრე ახალში: ძველ ქართულში ამ გრამატიკული მოვლენის მიხედვით ერთმანეთს უპირისპირდებოდა I-ისა და II სერიის მწკრივები, რომელთაგანაც I სერიისა უსრული სახის ფორმებს გვიჩვენებდა, II სერიისა კი – სრული სახისას: დასწერდა (უსრ.) – დაწერა (სრ.). ახალ ქართულში კი ერთმანეთს უპირისპირდება ზმნისწინიანი და უზმნისწინო ფორმები, რის გამოც სრული სახის ფორმები I სერიის მწკრივებშიც მოგვეპოვება და II-ისაშიც: წერს (უსრ.) – დაწერს (სრ.), წერა (უსრ.) – დაწერა (სრ.).

ძველი სისტემის შეცვლის ჩანასახი X საუკუნის ძეგლებშია დადასტურებული. ეს ჩანასახი თანდათან იზრდებოდა XI–XVII საუკუნეთა მანძილზე, მაგრამ ისე, რომ მის პარალელურად თანდათან სუსტდებოდა ძველი სისტემა და ილეოდა მისი ნიშნები.

ასპექტის სისტემის თანდათანობით ცვლასთან დაკავშირებით დაიწყო თხრობით-კილოიანი მომავალი დროის გამოხატვა აწმყოს მწკრივისაგან გამოყოფილის ახალი მწკრივის საშუალებით, ე. ი. I სერიის მწკრივით, რაც ძველი ქართულში შეუძლებელი იყო. მაგ., გ. მთაწმიდლის ენაზე (XI ს.) „მოვკუდები“ ჯერ კიდევ ეხლანდელი დროის გაგებით არის ნახმარი („მ ო ვ კ უ დ ე ბ ი, დედოფალო“ = ვკვდები, ქალბატონო. სისტემა ძველია), «ამირან-დარეჯანიან»-ში კი იმავე ფორმას მომავლის მნიშვნელობა აქვს, ე.ი. ახალი სისტემაა გამოყენებული: „ანუ მ ო ვ კ უ დ ე ბ ი¹ მათთანვე, ანუ ვიკსნე იგინიცა“. აქ საყურადღებოა ისიც, რომ „მოვკუდები“ ფორმის გვერდით იკითხება „ვიკსნე“, რაც ძველ სისტემაზე მიგვითითებს.

სისტემის შეცვლის პროცესი დამთავრებულია ახალ ქართულში, თუმცა მაგალითები ძველი სისტემის მოვლენებისა დღევანდელ ქართულშიც არის ნაშთის სახით შემორჩენილი.

337. კმელი სისტემის ნაშთები დღევანდელ ქართულში. მიუხედავად იმისა, რომ სისტემა ასპექტის გამოხატვისა დღევანდელ ქართულში ძირითადად შეცვლილია ძველთან შედარებით, მრავლად მოიპოვება ძველი სისტემის ნაშთები.

უპირველეს ყოვლისა უნდა აღვნიშნოთ, რომ უზმნისწინო ფორმები: „ბრძანა“, „თქვა“, „უთხრა“, „ჰკითხა“, „სთხოვა“, „ქნა“, რომლებიც წყვეტილში დგანან, ყველა სრულ-ასპექტიანია, როგორც ძველადაც იყო. ამათგან მართო „ბრძანა“-ს, „სთხოვა“-სა და „ქნა“-ს აქვს აწმყო: „ბრძანებს“, „სთხოვს“, „იქნა“, რომლებიც ეხლანდელ დროდაც გვესმის და, მამასადამე, უსრულია, მაგრამ აღნიშნულ ფორმებს მომავლის გაგებაც აქვს და, მამასადამე, ისინი შეიძლება ხან სრულად იქნენ გაგებული და ხან უსრულად: (მაგ., ბ რ ძ ა ნ ე ბ ს прикажет; будет приказывать). დანარჩენ ზმნებს აწმყოს წრის მწკრივები არა აქვს, – აქ მათ სხვა ზმნები ენაცვლება: თქვა – ამბობს, უთხრა – ეუბნება, ჰკითხა – ეკითხება. სამაგიეროდ, მათი მონაცვლეები („იტყვის“, „ეტყვის“ და „ჰკითხავს“) სრული ასპექტისაა და მყოფადის წრეშია გადასული. ეს კია, რომ „ჰკითხავს“ შეიძლება ზოგჯერ უსრულის ფორმადაც იქნეს გაგებული (როგორც ეს ძველად იყო) და ეხლანდელი დრო გადმოგვცეს.

„სცა“ ძველად სრული იყო და მისი შემცვლელი „სცემა“ დღესაც სრულია, მიუხედავად იმისა, რომ ზმნისწინი არა აქვს. მისი საპირისპირო უსრ. ფორმა დღესაც „სცემდა“ არის (უწყვეტელი). ასევე შეცვალა „უთხრა“-მ „ჰრქუა“ და მანაც დღევანდლამდე დაიცვა ასპექტის სრულობა.

¹ თუ, რასაკვირველია, „მოვკუდები“ მერმინდელი გადამწერის კალამს არ ეკუთვნის (ნაცვლად „მოვკუდე“ ფორმისა).

საყურადღებოა, რომ „იხილა“ ზმნაც სხვა ფუძის ზმნამ შეცვალა ახალ ქართულში: ეს არის ზმნა „ნახა“, რომელმაც ასპექტის საკითხში „იხილა“ გაიმეორა: II სერიის ფორმები ამ ზმნისა ყველა სრულია: ნახა, ნახოს, ნახის, ნახე. ის სრულია I სერიაშიც, ამიტომ ის აქ მყოფადის წრეშია მოქცეული და არა აწმყოსაში: ნახავს, ნახავდა, ნახავდეს. საზოგადოდ „ნახ“ ფუძესთან ასპექტის სრულობაა დაკავშირებული და ის ყველგან სრულია, მიუხედავად იმისა, ახლავს ზმნისწინი (და-ი-ნახა), თუ არა (ნახა).

ზოგიერთი ზმნისწინიანი ფორმის თავისებურება დღევანდელ ქართულში სწორედ იმით აიხსნება, რომ ძველი სისტემა მთლად არ არის დავიწყებული:

„ათრევს“ აღნიშნავს ზმნის მოქმედებას ზოგადად, ასე ვთქვათ, უსივრცოდ, „მიათრევს“ კი – იმავე მოქმედებას სივრცეში, განსაზღვრული მიმართულებით, „მოათრევს“ აგრეთვე განსაზღვრულ მიმართულებას გვიჩვენებს, „დაათრევს“ კი – იმავე მოქმედებას განუსაზღვრელი მიმართულებით. ზმნისწინებს ამ შემთხვევაში მარტო მიმართულების აღნიშვნა აქვთ დაკისრებული: მიათრევს = თრევით მიაქვს, მოათრევს = თრევით მოაქვს, დაათრევს = თრევით დააქვს. მაშასადამე, აქ ზმნისწინი ისევეა ნახმარი, როგორც ძველად იხმარებოდა, მარტო გეზისა და ორიენტაციის გამოსახატავად. მაგრამ „მიათრევს“ და „მოათრევს“ შეიძლება სხვაგვარადაც იქნეს გაგებული: მიათრევს = თრევით მიიტანს, მოათრევს = თრევით მოიტანს, და მაშინ ზმნისწინს საასპექტო ძალაც ექნება მოპოვებული, – ის დასრულებულობის გაგებას მისცემს ზმნის მოქმედებას.

თქმულის მიხედვით „დაარხევდა“ უასპექტოა შემდეგ წინანადებაში: „ნუნუს თმები, რომელიც ქარს გაეშალა, და ა ა რ ხ ე ვ და, მოჰხვდა იმის სახეს“ (ყაზ., «მამის მკვლელი», 213,17), იმიტომ რომ აქ „დაარხევდა“ ამას ნიშნავს: „რხევით მიმოჰქონდა“, კორექტურულ შეცდომად რომ მივიჩნიოთ აქ და-ს ზმნასთან შეერთება და ის კავშირად გამოვყოთ (როგორც ეს არის ა. აბაშელის გამოცემაში, 185), გვექნება: „ნუნუს თმები, რომელიც ქარს გაეშალა და ა რ ხ ე ვ და, მოჰხვდა იმის სახეს“. ამ შემთხვევაში ის ასპექტიანადაც შეგვიძლია გავიგოთ და უასპექტოდაც: ასპექტიანია ასეთი დაპირისპირებით: არხევდა – დაარხევდა (ქარი კი არა, სიოს რომ მოებერა, ისიც ადვილად და ა რ ხ ე ვ და ნუნუს თმებს: „არხევდა“ უსრულია, „დაარხევდა“ – სრული), მაგრამ უასპექტოა, თუ მის საპირისპიროდ ისეთი „დაარხევდა“ იქნება, რომელიც მარტო მიმართულებას აღნიშნავს (იქეთ-აქეთ არხევდა). საზოგადოდ, არის ზმნები, რომლებთანაც ზმნისწინს შეუძლია მარტო გეზი აღნიშნოს, ასპექტი არა, მაგრამ შეიძლება ერთიც აღნიშნოს და მეორეც. ამ შემთხვევაში ზმნისწინად ყველაა შესაძლებელი, მაგრამ უმეტესად ესენი იხმარება: **მი, მო, და**. ასეთი ზმნებია: მოიქნევს (ა. ქნევით მოაქვს; ბ. ქნევას იზამს), მო-იჭამს (პურს მოიჭამს = პურის ჭამით მოდის, მაგრამ: „ბავშვს ძუძუ აწოვე, თორემ შიმშილისაგან თითს მოიჭამს“), მო-იკაფავს, მო-იგრიხება, მო-ძვრება, მი-ერეკება, და-ატარებს და სხვა.

მთავარი ნაშთი მაინც ხმოვნის მონაცვლეობაა: გარკვეულ ზმნებში **ი** ახასიათებდა სრულ ასპექტს (შეკრიბა), **ე** კი – უსრულს (შეკრებდა), მონაცვლეობა დარჩა, მაგრამ მას ნახევრად ძალა წაერთვა, რადგანაც სრული ასპექტი ამჟამად ენიანი ფორმითაც გადმოიცემა: შეკრებს.

338. ნაწილობრივი შეხსენება ნაპლისა. როგორც აღვნიშნეთ (§ 335), ახალ სისტემაზე გადასვლით ასპექტმა, უსრულობის შემთხვევაში, გეზი და ორიენტაცია დაუკარგა ზმნას. ამას განსაკუთრებით მძიმე შედეგები I სერიაში მოჰყვა: აწმყოს წრეში ზმნას აღარ შესწევს ძალა მოქმედების მიმართულება წარმოადგინოს სივრცეში (გეზი) და ამავე დროს

გამოხატოს მოძრაობის დამოკიდებულება 1-ლ პირთან (ორიენტაცია). ამიტომ ზმნისწინთა მიხედვით განსხვავებული ნაირ-ნაირი ზმნები აქ ერთმანეთს ემსგავსება.

ქართულს შეუძლია უსრულ-ასპექტიანი ზმნისაგან სრულ-ასპექტიანი წარმოქმნას, მსგავსად რუსულისა, მაგრამ არ შეუძლია სრულ-ასპექტიანისაგან უსრული აწარმოოს და ამავე დროს ზმნისწინიც შეუნახოს, როგორც ეს არის რუსულში: ვწერ – пишу, ჩა-ვწერ – за-пишу, в-пишу, გადა-ვწერ – пере-пишу, აქ სრული ანალოგიაა, მაგრამ აღნიშნული სრულ-ასპექტიანი ზმნებისაგან სუფიქსის საშუალებით რუსულში ადვილად კეთდება უსრული ასპექტის ფორმა: за-писываю, в-писываю, пере-писываю, რომლის მსგავსი ქართულში არ მოიპოვება. მაგ., ს ა ლ ა მ ფუძისაგან, რომელიც არაბულიდანაა ნასესხები, გვაქვს ზმნისწინით განსხვავებული ზმნები: მი-სალმება და გამო-სალმება, რომლებიც სხვადასხვა ლექსიკური შინაარსისაა: მ ი ს ა ლ მ ე ბ ა – სალამის მიცემა შეხვედრისას, შეყრისას, გ ა მ ო ს ა ლ მ ე ბ ა – სალამის მიცემა გაყრისას, გამოთხოვებისას. თუ ასპექტი სრულია, მათ აშკარად განსხვავებული ფორმები აქვთ: მიესალმება, გამოესალმება, მიესალმა, გამოესალმა, მისალმებია, გამოსალმებია. რაც შეეხება I სერიის აწმყოს წრეს, აქ მათ განმასხვავებელი ნიშნები დაეკარგებათ (ერთს მი, მეორეს გამო) და ერთმანეთს დაემსგავსებიან: ესალმება. ამიტომ კონტექსტის გარეშე გაუგებარი რჩება, მისალმებაზეა საუბარი თუ გამოსალმებაზე: „ეს მამულის მოსიყვარულე, იმისთვის თავგანწირული ჩეჩნები ე ს ა ლ მ ე ბ ო დ ნ ე ნ თავის სამშობლოს“ (ყაზ., „ელისო“). აქ ამბის მსვლელობის მიხედვით შეგვიძლია გავიგოთ, რომ ავტორს გ ა მ ო ს ა ლ მ ე ბ ა აქვს მხედველობაში (და არა მ ი ს ა ლ მ ე ბ ა), თორემ თვითონ ზმნის ფორმა ამის შესახებ ვერას გვეუბნება. ამ ნაკლს ნაწილობრივ ძველ სისტემაზე გადასვლით ვფარავთ:

„მ ო გ ე ს ა ლ მ ე ბ ი თ, ქედებო, მომაქვს სალამი გვიანი“ („ზახტრ.“).

ზოგ შემთხვევაში პირდაპირ ძველი ფორმაა ეხლაც ხმარებული და ეს სრულებით არ ეხამუშება ყურს: განაგრძობს, განეკუთვნება, განიხილავს, განსაზღვრავს, განმარტავს, განაზოგადებს, განასხვავებს, აღწერს, აღმოფოთებს, აღნიშნავს, აღრიცხავს, აღჭურავს, შთააგონებს, წარმოგიდგენთ და სხვა, რომელთაც საჭიროების მიხედვით ეხლანდელის გაგებაც აქვთ. მაგრამ ასეთ შევსებას, რა თქმა უნდა, გარკვეული უხერხულობა ახლავს.

339. დროის ბაღაწევის მიზეზი უზმნისწინო ზმნებში. დღევანდელ ენაში ძირითადი საშუალება ასპექტის საწარმოებლად არის ზმნისწინი. უზმნისწინო ფორმები უსრული ასპექტის ზმნებს აწარმოებს, ზმნისწინიანი კი – სრული ასპექტისას.

ასპექტის ახალმა სისტემამ აწმყოს ფორმიან ზმნისწინიან ზმნებთან ერთად მნიშვნელობა რამდენიმე უზმნისწინო ზმნასაც გამოუცვალა: „ვეფხის ტყაოსანში“ „ილოცავს“ და „იტყვის“ ჯერ კიდევ ეხლანდელი დროის გაგებით იხმარება:

„ი ლ ო ც ა ვ ს, ი ტ ყ ვ ი ს: მაღალო, ღმერთო ხმელთა და ცათაო“ (809),

მაგრამ მათ დღეს მომავლის გაგება აქვთ. ამათთან ერთად მომავლის გაგების მატარებელია შემდეგი ზმნებიც: ნახავს, იყიდის, ჰკითხავს (იკითხავს), იტყვის, ეტყვის და ზოგი სხვაც.

მიზეზი ასეთი დროის გადაწევისა (ეხლანდელი → მომავალი) იმით აიხსნება, რომ სათანადო ფორმებმა II სერიაში სრული ასპექტის გაგება უზმნისწინოდაც შეინახეს და I სერიის ფორმებმა მათ აუბეს ფეხი, სრული ასპექტი შეიძინეს და მივიღეთ სრული გათანაბრება: ნახა – ნახავს, იყიდა – იყიდის, ჰკითხა – ჰკითხავს, თქვა – იტყვის (აქ შენაცვლება იყო ძველადაც და ამჟამადაც შენაცვლება), ჰრქუა (უთხრა) – ეტყვის და სხვა.

340. ფორმისა და ფუნქციის ურთიერთობის საკითხი ასკამტში. სად უნდა მოვათავსოთ დრო-გადაწყვეტილი ფორმები, რომელ მწკრივში, აწმყოში თუ მყოფადში? თუ წარმოებას მივაქცევთ ყურადღებას, ისინი ყველა აწმყოს ფორმებია, მაგრამ მნიშვნელობით უთუოდ მყოფადის წრის ზმნებთან ერთად არიან. აწმყოში მათ სხვა ზმნები ენაცვლებათ (ნახულობს – ნახავს, ყიდულობს – ყიდის, ეკითხება – ჰკითხავს, ამბობს – იტყვის, ეუბნება – ეტყვის) და ამის მიხედვით მათ მყოფადში აქვთ მოპოვებული ადგილი: „ვნახავ“ მყოფადის ფორმაა, „ვნაყავ“ კი – აწმყოსი, მიუხედავად იმისა, რომ ერთგვარად ნაწარმოები ფორმებია.

ზმნისწინი ამჟამად მაპერფექტივებული საშუალებაა, მაგრამ ზმნისწინის დართვა ზმნის გაპერფექტივებას ყოველთვის არ იწვევს. ხშირია, რომ, ორაზროვნობის თავიდან ასაცილებლად, ძველი სისტემა იქნეს გამოყენებული და ზმნისწინს შერჩეს მარტო გეზისა და ორიენტაციის მნიშვნელობა, ან კიდევ ახალი ზმნის საწარმოებელი ძალა. ამიტომ იმის გამოსარკვევად, თუ რა გაგება აქვს ზმნას ამა თუ იმ შემთხვევაში, კონტექსტია საჭირო. აი, მაგ., როგორ განურჩევლად არის ნახმარი ზმნისწინიანი და უზმნისწინო ფორმები: „დალაგდებიან. ზურნა საჭიდაოს დაუკრავს. ერთი მხრიდან ამირინდო თავის ამხანაგებით გამოიყვანს მოჭიდავე ქართლელს, მეორე მხრიდან – დავით ასლანიშვილი. ორნივ ამხნევევენ ფალავნებს, უსწორებენ ჩოხებს, უკეცენ ჩოხის კალთებს. ჭიდაობაა. ქართლელი წააქცევს კახელს“ (ყაზ., «კონსტ. ბატონიშვილი»). ასევე განურჩევლადაა ნახმარი ზმნისწინიანი და უზმნისწინო ფორმები თხრობითი კილოს მნიშვნელობით აქაც: (იაგო) „ძალზე აღებდა პირს და შეისუნთქავდა ყნოსიერებით სავსე ბალახს. ყოველი ბალახი, ყოველი ყვავილი გამაცოცხლებლად მიიზიდავდა იმის თვალს და წარმოუთქმელად ახარებდა იმის გულს“ (ყაზ., «მამის მკვლელები»). მოყვანილი ფრაზების ზმნები, რომელთაც ზმნისწინი აქვთ და, მიუხედავად ამისა, აწმყოს ფორმის ზმნებთან არიან და ეხლანდელი დროის გაგებას გვაძლევენ, სხვა შემთხვევაში შეიძლება მომავლის ფორმად იქნენ გაგებული, ხოლო იმათ, რომელთაც თხრობითი კილოს გაგება აქვთ, უწყვეტლის ფორმების გვერდით იხმარებიან და იგივე მნიშვნელობა აქვთ, სხვაგან შეუძლიათ შედეგობითი კილოს მნიშვნელობა მოიპოვონ. მართლაც, ცალკე აღებული ფრაზა: „ქართლელი წააქცევს კახელს“ სწორედ მომავლის გაგებას მოგვცემს, ხოლო ასეთ ფრაზაში: „იაგოს რომ მიწდვრისკენ გაეხედა, ყოველი ყვავილი გამაცოცხლებლად მიიზიდავდა იმის თვალს“, „მიიზიდავდა“ ზმნა შედეგობითი კილოს მნიშვნელობას მოიპოვებს. აქედან უნდა დავასკვნათ: დალაგდებიან, დაუკრავს და გამოიყვანს მყოფადის მწკრივს უნდა მივაკუთვნოთ, შეისუნთქავდა და მიიზიდავდა კი – I ხოლმეობითს, მიუხედავად იმისა, რომ მოყვანილ ადგილებში პირველ ჯგუფს ეხლანდელის მნიშვნელობა აქვს, რომელიც ჩვეულებრივ აწმყოთი გადმოიცემა, და მეორე ჯგუფს კი – უწყვეტლისა.

საზოგადოდ ამა თუ იმ მწკრივისადმი მიკუთვნების საკითხი უნდა გადაწყდეს დღევანდელ ქართულში საერთოდ გატარებული ნორმების მიხედვით. ამიტომ: განსაზღვრავს, აღნიშნავს, განასხვავებს და მისთანა ზმნები მყოფადში უნდა მოვათავსოთ და არა აწმყოში.

341. ასკამტი უღლებისა და წარმოქმნის ურთიერთობის თვალსაზრისით. ეჭვი არ არის, რომ დღევანდელი ასპექტი საზოგადოდ წარმოქმნის კატეგორიაა, მაგრამ ვერ ვიტყვით, რომ მას მთლად გაწყვეტილი ჰქონდეს კავშირი უღლებასთან.

ჯერ ერთი: წყვეტილის სრულ-სახიან ზმნას ამავე მწკრივის უსრულ-სახიანი ფორმა იმავე ფუძის ზმნისა მხოლოდ განსაკუთრებულ შემთხვევაში უპირისპირდება, თორემ ჩვეულებრივ მას ისევ უწყვეტელი უდგას მოპირისპირედ, როგორც ეს ძველად იყო: „ჩემი მეგობარი წერილს წერდა და, როდესაც დაწერა, თქვა“. ასეთივე საპირისპიროა: შემას აწყობდა – შემა დააწყო, ფიცარს თლიდა – ფიცარი გათალა, ხეს ჭრიდა – ხე მოჭრა და სხვა.

შენიშვნა. ეს არის იმის საფუძველი, რომ წყვეტილს წინათ ნამყო სრულს ემახდნენ და უწყვეტელს – ნამყო უსრულს.

ეხლა მეორე: განსხვავება „ვწერ“ და „ვწერდი“ ფორმებს შორის მხოლოდ დროულია. აგრეთვე მარტო დროული განსხვავება ჩანს მკაფიოდ ამ ფორმებს შორისაც: „ვწერ“ და „დავწერ“, იმიტომ რომ სხვა ნუანსი (მოქმედების დასრულება), რომელიც და ზმნისწინს ამ შემთხვევაში შეაქვს, იზრდილება დროის მიერ და იმდენად უმნიშვნელოა, რომ, დროული განსხვავების გარდა, თითქმის ვეღარაფერს ვამჩნევთ: ურთიერთობა „ვწერ“ და „დავწერ“ ფორმებს შორის იმგვარივე გვეჩვენება, როგორც „ვწერ“ და „ვწერდი“ ფორმებს შორის, ამიტომ, თუ იქ ერთსა და იმავე ზმნასთან გვაქვს საქმე, აქ როგორღა უნდა ვთქვათ, რომ სხვადასხვა ზმნეზიო?

და ზმნისწინი განკერძოებით არ დგას ამ ზმნასთან. მრავალია ზმნა, რომელთაც ეგვევ ზმნისწინი სრული ასპექტის მიცემით უცვლის დროს ან სხვა ელემენტებს (კილოს, გზისობას); ასეთებია: ვაწყობ – დავაწყობ, ვხნავ – დავხნავ, ვთვლი – და-ვთვლი, ვამსხვრევ – და-ვამსხვრევ, ვადნობ – და-ვადნობ, ვკიდებ – და-ვკიდებ და სხვა.

მეორე მხრით, სხვა ზმნისწინებშიც ურევია ისეთები, რომ უმთავრესად ასპექტისთვის იყვნენ გამოყენებული, ხოლო გეზი და ორიენტაცია აღარ იყოს მხედველობაში მიღებული; მაგალითად, ვტეხ – გა-ვტეხ, ვაკეთებ – გა-ვაკეთებ, ვაშრობ – გა-ვაშრობ, ვათეთრებ – გა-ვათეთრებ, ვყიდი – გა-ვყიდ, ვასწორებ – გა-ვასწორებ და სხვა; ასეთივე აგრეთვე: ვღებავ – შე-ვღებავ, ვიცვამ – ჩა-ვიცვამ და სხვა. საზოგადოდ, უზმნისწინო ზმნა, უსრულ-ასპექტიანი, უსივრცო წარმოდგენას გვაძლევს მოქმედების შესახებ, ზმნისწინი კი ამ წარმოდგენას კონკრეტულ სახეს აძლევს სივრცეში და თანაც განსაზღვრავს მოქმედებას დასრულების თვალსაზრისით. ამიტომ უზმნისწინო ფორმაში თავს იყრის რამდენიმე ზმნა, რომლებიც მხოლოდ სრულ-ასპექტიანობის შემთხვევაში განსხვავდებიან. ლექსიკური შინაარსით „კლავს“ და „მოკლავს“ ერთ ხაზზე მდებარეობს, „კლავს“ და „დაკლავს“ – სხვა ხაზზე, „კლავს“ და „ჩაკლავს“ – კიდევ სხვაზე. ასეთსავე სხვადასხვა ხაზებს გვიჩვენებს სხვა ზმნებიც ზმნისწინის შეცვლით. ეს ხაზები აწმყოს წრის ფორმებში ჯვარედინდებიან:

(წყვეტ.)	(აწმყო)	(მყოფ.)	(წყვეტ.)	(აწმყო)	(მყოფ.)
მოკლა – კლავს – მოკლავს			შეკერა – კერავს – შეკერავს		
დაკლა – კლავს – დაკლავს			გაკერა – კერავს – გაკერავს		
ჩაკლა – კლავს – ჩაკლავს			დაკერა – კერავს – დაკერავს		

ერთიც კიდევ: სრულ-ასპექტიან ზმნას საზოგადოდ არ მოეპოვება ეხლანდელი დრო, რაც ადვილად გასაგებია, მაგრამ უსრულ-ასპექტიანი ზმნა მოკლებულია საშუალებას, პარალელური ფორმა ამოუყენოს გვერდში სრულ-ასპექტიან ზმნას მომავალში, როგორც ამას რუსულში აქვს ადგილი (пишу – буду писать), ქართულ უსრულ-ასპექტიან ზმნას საკუთარი მწკრივი მომავლის თხრობითი კილოსათვის არ მოეპოვება.

დასკვნა: ასპექტს უღლების ფარგლებიდან სულ გამოსულად ვერ მივიჩნევთ, მას რამდენადმე კიდევ შერჩენილი აქვს უღლების კატეგორიის ნიშნები.

342. დიმიტრი ყიფიანის ტაბულა. ასპექტის კატეგორია დღევანდელ ქართულში არსებითად იმავე საფუძველზეა აგებული, რაზედაც სლავურ ენებში, კერძოდ რუსულში, სადაც ეს კატეგორია უფრო ნათელიც არის, ვიდრე ქართულში. რადგანაც ჩვენს სკოლებში XIX ს.-ში რუსულ გრამატიკაზე იზრდებოდნენ, ხოლო ასპექტის კატეგორია რიგიანად იყო წარმოდგენილი რუსულ გრამატიკულ ლიტერატურაში, მოსალოდნელი იყო, რომ ის სათანადო სიცხადით იქნებოდა გაშუქებული ქართულშიც, მაგრამ ამას საერთოდ ვერ ვხედავთ. ერთად-ერთი გამონაკლისია დ. ყ ი ფ ი ა ნ ი ს მიერ შედგენილი ტაბულა „წერა“ ზმნის უღლებისა, რომელიც სახელმძღვანელოთა კომიტეტს გადაეცა 31.III.1853 წელს. ამ ტაბულაში „წერა“ ყველგან უსრული სახით არის მოყვანილი და თან შენიშვნა აქვს გაკეთებული რუსულად: „თავში რომ დაემატოს ერთ-ერთი ნაწილაკი, მაგ., „და“, ყველა დროში წარმოდგება სრული ანუ დამთავრებული სახე ზმნისა“-ო. აქედან ცხადია, რომ ასპექტის ხასიათი სწორად არის გამორკვეული.

შ ე ნ ი შ ვ ნ ა. სახელმძღვანელოთა შემდგენელი კომიტეტი (Комитет начертания учебных пособий) რამდენიმე განყოფილებისაგან შედგებოდა, მათ შორის იყო ქართულიც (Грузинский отдел). წევრები, როგორც ჩანს, ზოგნი მხოლოდ სათანადო განყოფილებათა სხდომებს ესწრებოდნენ, ზოგნი კი განყოფილებაშიც იღებდნენ მონაწილეობას და კომიტეტის პლენუმშიც. ქართული განყოფილების თავმჯდომარე იყო დ. ყ ი ფ ი ა ნ ი, რომელიც, პ. ი ო ს ე ლ ი ა ნ თ ა ნ ერთად, პლენუმის წევრიც იყო.

აღნიშნული ტაბულის შედგენის საბაზი, როგორც ჩანს, ქართ. განყოფილებაში სარეცენზიოდ შესული დ. ჩ უ ბ ი ნ ა შ ვ ი ლ ი ს ქართული გრამატიკა იყო.

პეტერბურგის უნივერსიტეტის ადიუნქტ-პროფესორმა დ. ჩ უ ბ ი ნ ა შ ვ ი ლ მ ა კომიტეტს წარუდგინა სკოლებში გავრცელების ნებართვისათვის მის მიერ რუსულად შედგენილი გრამატიკა ქართ. ენისა და რუსულ-ქართული ლექსიკონი, რომლებიც ამიერ-კავკასიის სკოლების სახელმძღვანელოდ იყო განკუთვნილი. კომიტეტმა ისინი სარეცენზიოდ გადასცა ქართ. განყოფილებას. განყოფილებამ მოისმინა დ. ყ ი ფ ი ა ნ ი ს ვრცელი დასაბუთებული კრიტიკა ამ სახელმძღვანელოების შესახებ და თავის სახელით გადასცა ის კომიტეტს 31.III.1853 წელს. კრიტიკას დართული ჰქონდა ტაბულა „წერა“ ზმნის უღლებისა, რომელსაც ხელს აწერენ:

დ. ყ ი ფ ი ა ნ ი, კომიტეტის წევრი და ქართ. განყოფილების თავმჯდომარე,

პ. ი ო ს ე ლ ი ა ნ ი, კომიტეტის წევრი,

ზ. ყ ო რ დ ა ნ ა შ ვ ი ლ ი, კომიტეტის წევრი ქართ. განყოფილებაში,

ე ფ რ ე მ ა ლ ე ქ ს ი შ ვ ი ლ ი, მღვდელი, წევრი ქართ. განყოფილებისა,

ივ. თ უ რ ქ ი ს ტ ა ნ ი შ ვ ი ლ ი, კომიტეტის წევრი ქართ. განყოფილებაში,

ზ ა ქ ა რ ი ა მ ო ლ ო დ ი ნ ა შ ვ ი ლ ი (?), კომიტეტის წევრი ქართ. განყოფილებაში (ხელის მოწერა გაურკვეველია).

ტაბულას მიწერილი აქვს ქართ. განყოფილების თავმჯდომარის ხელით: К представлению Грузинского Отдела в Комитет Начертания Учебных Пособий от 31 марта 1853 года. Тифлис.

ეს ტაბულა («Спряжение Глагола წერა писать») ამჟამად დაცულია საქ. მუზეუმში ყოფ. წერა-კითხვის საზოგადოების ხელნაწერთა ფონდში (S 4913/ზ). ის მოხსენებულია აღნიშნულ

სახელმძღვანელოთა რეცენზიაში, რომელიც გამოაქვეყნა პროფ. ა. ც ა გ ა რ ე ლ მ ა (Сведения, I, вып. 3-й, СПб. 1894, у.в. 70).

რეცენზიისა და ტაბულის ავტორი უთუოდ დ. ყიფიანია, რადგანაც რეცენზიის ერთ ადგილას პ. ი ო ს ე ლ ი ა ნ ი, რომელიც აგრეთვე ხელს აწერს ტაბულას, მესამე პირად არის დამოწმებული (ნათქვამია: Тщетные попытки католика Антония, академика Броссе, почтеннейшего нашего сочлена П. И. Иоселиани, адъюнкт-профессора Чубинова, – оказали более или менее важные заслуги науке და სხვა, გვ. 64).

ამას გარდა, დ. ყ ი ფ ი ა ნ ი ერთ თავის მოხსენებაში, რომელიც მას კავკასიის ოლქის მზრუნველის ბარონ ა. ნ ი კ ო ლ ა ი ს თ ვ ი ს მიუერთმევია 26.II.1854 წ., ადასტურებს შემდეგს: მე კარგად ვიცი (мне достоверно известно), რომ, პ. ი ო ს ე ლ ი ა ნ ს გარდა, ქართ. გრამატიკას ადგენდნენ ყ ო რ დ ა ნ ა შ ვ ი ლ ი და თ უ რ ქ ი ს ტ ა ნ ი შ ვ ი ლ ი, მაგრამ მათაც ყოველგვარად ხელი აიღეს დ. ჩ უ ბ ი ნ ა შ ვ ი ლ ი ს მეტოქეობაზე (ა. ც ა გ ა რ ე ლ ი, იქვე, გვ. 99).

არის კიდევ ერთი საბუთი ავტორის ვინაობის დასადგენად: აღნიშნული ტაბულა, მცირეოდენი ცვლილებით, შეტანილია დ. ყ ი ფ ი ა ნ ი ს «ახალ ქართულ გრამატიკაში», რომელიც „სხარტულად დაწერილია მამისაგან შვილებისათვის“ და გამოცემულია პეტერბურგში 1882 წელს. თუმცა აქ შენიშვნა არ არის, მაგრამ სამაგიეროდ თვითველ მწკრივთან მოყვანილია სრული სახეც: ვ ს წ ე რ დ ი-ს რუბრიკის ქვეშ: „სრული – დავსწერდი“, ვ ს წ ე რ ე-ს ქვეშ: „სრული – დავსწერე“ და შემდგომი.

343. ცხრილი. დაგვრჩა ერთი: შევაჯამლოთ ზემოთ ნათქვამი ცხრილში, რომელიც მოკლედ და თვალსაჩინოდ წარმოგვიდგენს ასპექტის ვითარებას დღევანდელ ქართულში. მაგალითებად მოყვანილია სამი ზმნა: **ტება, ქება და მალვა**. ამათში „ქება“ ზმნისწინთაგან მხოლოდ **შე-**ს მიიღებს, რომელსაც ზმნაში მართო სრული ასპექტის გაგება შეაქვს: ქება – **შე-ქება**. რაც შეეხება ორ დანარჩენს, მათ სხვადასხვა ზმნისწინის მიღება შეუძლიათ, მაგრამ, თუ მართო ასპექტია მხედველობაში და გეზსა და ორიენტაციას ანგარიში არ ეწევა, მაშინ „ტება“-ს **გა** უნდა, „მალვა“-ს კი – **და**: ტება – **გა-ტება**, მალვა – **და-მალვა**. ცხრილში ჯერ ნაჩვენებია „ტება“ ზმნის სრული უღლება სუბიექტური პირების მიხედვით თითო სერიის თითო მწკრივში (I სერიაში ორივე წრისათვის), მერმე კი სამივე ზმნის 1-ლი სუბ. პირის ფორმები თვითველ მწკრივში, გარდა წართქმ. ბრძანებითისა, სადაც მე-2 პირის ფორმებია მოყვანილი.

I ს ე რ ი ა		II ს ე რ ი ა		III ს ე რ ი ა	
აწმყო (უსრ.)	მყოფ. (სრ.)	(უსრ.)	წყვეტილი (სრ.)	I თ უ რ მ ე ო ბ ი თ ი (უსრ.)	(სრ.)
მხ. 1.3. ვტებ	გა-ვტებ	ვტებე	გა-ვტებე	მიტებია	გა-მიტებია
2.3. სტებ	გა-სტებ	სტებე	გა-სტებე	გიტებია	გა-გიტებია
3.3. ტებს	გა-ტებს	ტება	გა-ტება	უტებია	გა-უტებია
მრ. 1.3. ვტებთ	გა-ვტებთ	ვტებეთ	გა-ვტებეთ	გვიტებია	გა-გვიტებია
2.3. სტებთ	გა-სტებთ	სტებეთ	გა-სტებეთ	გიტებიათ	გა-გიტებიათ
3.3. ტებენ	გა-ტებენ	ტებეს	გა-ტებეს	უტებია(თ)	გა-უტებია(თ)

I ს ე რ ი ა
უ ს რ უ ლ ი (აწმყოს წრე)

აწმყო	ვტებ	ვაქებ	ვმაღავ
უწყვეტ.	ვტებდი	ვაქებდი	ვმაღავდი
აწმყ. კავშ.	ვტებდე	ვაქებდე	ვმაღავდე

სრული (მყოფადის წრე)

მყოფადი	გა-ვტებ	შე-ვაქებ	და-ვმაღავ
I ხოლმ.	გა-ვტებდი	შე-ვაქებდი	და-ვმაღავდი
მყოფ. კავშ.	გა-ვტებდე	შე-ვაქებდე	და-ვმაღავდე

II ს ე რ ი ა

	(უსრ.)	(სრ.)	(უსრ.)	(სრ.)	(უსრ.)	(სრ.)
წყვეტ.	ვტებე	გა-ვტებე	ვაქე	შე-ვაქე	ვმაღე	და-ვმაღე
II ხოლმ.	ვტები	გა-ვტები	ვაქი	შე-ვაქი	ვმაღი	და-ვმაღი
II კავშ.	ვტებო	გა-ვტებო	ვაქო	შე-ვაქო	ვმაღო	და-ვმაღო
ბრძან.	ტებე	გა-ტებე	აქე	შე-აქე	მაღე	და-მაღე

III ს ე რ ი ა

	(უსრ.)	(სრ.)	(უსრ.)	(სრ.)	(უსრ.)	(სრ.)
I თურმ.	მიტებია	გა-მიტებია	მიქია	შე-მიქია	მიმაღავს	და-მიმაღავს
II თურმ.	მეტება	გა-მეტება	მექო	შე-მექო	მემალა	და-მემალა
III კავშ.	მეტებოს	გა-მეტებოს	მექოს	შე-მექოს	მემალოს	და-მემალოს

იმის ნათელსაყოფად, თუ რა განსხვავებაა ძველსა და ახალ ქართულს შორის ასპექტის გამოხატვის საშუალებათა საკითხში, მოვიყვანოთ შესადარებლად ძვ. ქართულის მწკრივებიც:

I სერია

(უსრული)

აწმყო: გან-ვსტებ, ვაქებ, და-ვჰმაღავ.

უწყვეტილი: გან-ვსტებდ, ვაქებდ, დავჰმაღევედ.

I კავშ. (იგივე **მყოფადი**): გან-ვსტებდე, ვაქებდე, და-ვჰმაღევიდე.

I ბრძ.: გან-სტებდი, აქებდი, და-ჰმაღევიდი.

II სერია

(სრული)

წყვეტილი: გან-ვტებე, ვაქე, და-ვმაღე.

II კავშ. (იგივე **მყოფადი**): განვტებო, ვაქო, და-ვმაღო.

II ბრძ.: გან-ტებე, აქე, და-მაღე.

II სერიაში არ მოიპოვებოდა ისეთი მწკრივი, რომ მას ეხლანდელის გაგება ჰქონოდა, ამიტომ აწმყოს არაფერი უპირისპირდებოდა II სერიიდან. რაც შეეხება აწმყოს ხოლმეობითს, რომელიც ნაკლული იყო (სუბიექტისთვის მარტო მე-3 პირის ფორმები ჰქონდა: მხ. რ. წერ-ნ, არ-ნ; მრ. რ. წერ-ედ, არი-ედ), ის ვერ უპირისპირდებოდა წყვეტილის ხოლმეობითს, რადგანაც მრავალგზისობის კატეგორია ახლოს დგას უსრული ასპექტის კატეგორიასთან (§ 331). ამიტომაც, რომ აწმყოს ხოლმეობითი და წყვეტილის ხოლმეობითი ხშირად გვხვდება ერთად, განურჩევლად, პერმანსივის მნიშვნელობით: „რომელი გარდამრჭ საქმე ა რ ნ, მას ა უ წ ყ ი ა ნ“ (ხანძთ.); „რაჟამს ი ტ ყ ჯ ნ, ბრძნად ა ღ ა ღ ი ს პირი თჳსი და წესი გა ნ უ ჩ ი ნ ი ს ენასა თჳსსა“ (ib.)

რაც შეეხება III სერიის მწკრივებს, მათ სულ სხვა შედგენილობა ჰქონდათ ელემენტების მხრივ და საპირისპირო ფორმები აკლდათ, ამიტომ უასპექტონი იყვნენ.

344. ბჰარის რაობა. გვარი არის ზმნის ფორმა, რომელიც გვიჩვენებს, თუ როგორია ურთიერთობა გრამატიკულად მოქმედ პირსა და ზმნით აღნიშნულ მოქმედებას შორის: გამომდინარეობს მოქმედება სუბიექტური პირისაგან და სხვა პირზეა პირდაპირ დამართებული, განიცდის ამ მოქმედებას, თუ გამომდინარეობს მისგან, მაგრამ ისე, რომ არც სხვა პირზეა დამართებული და არც განცდილია სხვისი ზემოქმედებით. ამის მიხედვით გვაქვს სამი გვარი: მოქმედებითი, ვნებითი და საშუალი.

მ ო ქ მ ე დ ე ბ ი თ ი ა (აქტიურია) გვარი, რომელიც გვიჩვენებს, რომ გრამატიკულად მოქმედი პირი, რომელსაც სუბიექტურის სახელით ვიცნობთ, იგივეა, რაც რეალურად მოქმედი პირი, და მას მოეპოვება სამოქმედო პირი, პირდაპირ-ობიექტურის სახელით ცნობილი; მაგალითი: „ვაგორებ“ (მე მას).

ვ ნ ე ბ ი თ ი ა (პასიურია) გვარი, რომელიც გვიჩვენებს, რომ სუბიექტური პირი იმასვე განიცდის, რასაც პირდაპირ-ობიექტური სათანადო მოქმედებითში, ოღონდ ზმნის ფორმით არ ჩანს, თუ ვისგან ან რისგან; მაგალითი: „გორდება“.

ს ა შ უ ა ლ ი ა (მედიალურია) გვარი, რომელიც გვიჩვენებს, რომ სუბ. პირი „მოქმედებს“ ისე, რომ სამოქმედო ობიექტი არა აქვს, მაგრამ ამ მოქმედებას არ „განიცდის“, როგორც ამას ადგილი აქვს ვნებითში; მაგალითი: „გორავს“.

მოყვანილი განსაზღვრა გვარის კატეგორიისა მოცემულია ზმნის პირიან ფორმათა მიხედვით. მაგრამ გვარი უპირო ფორმებსაც მოეპოვებათ. ქართულში ასეთია მიმღეობა. მიმღეობის ფორმათა მიხედვით კი გვარის განსაზღვრა ასეთი იქნება: გვარი არის ზმნის ფორმა, რომელიც გვიჩვენებს, რომ საგანი, რომელსაც აღნიშნავს ან რომლის მიმართაც ნახმარია ეს მიმღეობა, ა) სხვა საგნის მიმართ არის მოქმედების ჩამდენი, ბ) ან მოქმედება მას აქვს „განცდილი“ (ანუ „დამართებული“), გ) ან კიდევ გამოყვანილია მოქმედად, მაგრამ სხვა საგანთან მიმართების გარეშე და განუცდელად. ნათქვამია: „მ გ ო რ ა ვ ს ქვას ხავსი არ მოეკიდებაო“ („ქართ. ანდაზა“, 1876), მაგრამ იგივე ანდაზა ასეც ითქმის: „ა გ ო რ ე ბ უ ლ ქვას ხავსი არ მოეკიდებაო“. მ გ ო რ ა ვ ი ა, რაც გორავს, ა გ ო რ ე ბ უ ლ ი ა, რაც ააგორეს, ხოლო მ გ ო რ ე ბ ე ლ ი ა, ვინც აგორებს. ეს ფორმები მიმღეობის ფორმებია, რომლებიც გვართა მიხედვით ასეა განაწილებული: მ გ ო რ ე ბ ე ლ ი – მოქმ., (ა) გ ო რ ე ბ უ ლ ი – ვნებ., მ გ ო რ ა ვ ი – საშუალი.

თუ ზმნას ავიღებთ ფართო მნიშვნელობით, ე. ი. თუ შევაერთებთ პირიანსა და უპირო ფორმებს და გვარს ისე განვსაზღვრავთ, უნდა ვთქვათ: გვარი არის ზმნის ფორმა, რომელიც გვიჩვენებს: ა) ან იმას, რომ მოქმედება ჩადენილია ობიექტის მიმართ, ე. ი. სხვა პირის ან საგნის მიმართ, ბ) ან იმას, რომ მოქმედება განცდილია თვით პირის ან საგნის მიერ, გ) ან კიდევ იმას, რომ მოქმედება ჩადენილია უობიექტოდ, მაგრამ განუცდელად.

შეფარდება სამივე გვარის ფორმებს შორის თანაბარი არ არის. მოქმედებითი და ვნებითი კვალდაკვალ მისდევენ ერთმანეთს (საყოველთაოდ თუ არა, გარკვეული ტიპის ზმნებში მაინც). რაც შეეხება საშუალს, ის ზოგ თავისებურებას გვიჩვენებს. ამიტომ პირველად ორ გვარზე უნდა შევჩერდეთ – მოქმედებითსა და ვნებითზე.

მოქმედებითი გვარი შემოკლებით ა ქ ტ ი ვ ა დ ითქმის, ვნებითი – პ ა ს ი ვ ა დ, საშუალი – მ ე დ ი უ მ ა დ.

შ ე ნ ი შ ვ ნ ა. ტერმინი „გვარი“ უდრის ლათ. genus-ს (genus verbi) და მნიშვნელობით იგივეა, რაც ბერძნ. დიათესი (διάθεσις), რუს. залог. საამისოდ

ლათინურად ზოგჯერ იხმარებოდა vox, საიდანაც მიღებულია ფრანგ. voix და ინგლ. voice. იშვიათად ამის ქართ. თარგმანს („ხმას“) ჩვენშიც ხმარობდნენ (მაგ., კ. დოდაშვილი).

345. ურთიერთობა მოქმედებითსა და ვნებითს შორის. ქართულში კარგად უპირისპირდება ერთმანეთს მოქმედებითი და ვნებითი.

თუ მოქმედებითი ორ-პირიანია, ურთიერთობა პირებს შორის ყოველთვის ასეთია: ერთი პირი მეორეზე მოქმედებს, ანუ ერთი პირი მ ო ქ მ ე დ ი ა, მეორე კი – მისი ს ა მ ო ქ მ ე დ ო; გრამატიკის თვალსაზრისით მოქმედი პირი სუბიექტურია, სამოქმედო – პირდაპირ-ობიექტური: „ვათბობ“ (მე მას).

თუ მოქმედებითი სამ-პირიანია, ერთი პირი მ ო ქ მ ე დ ი ა, მეორე – ს ა მ ო ქ მ ე დ ო, მესამე – გ ა რ ე შ ე, მოქმედი პირი სუბიექტურია, სამოქმედო – პირდაპირ-ობიექტური, გარეშე – ირიბ-ობიექტური: „ვუთბობ“ (მე მას მას).

თუ ვნებითი ერთ-პირიანია, ეს ერთი პირი სუბიექტურია („ვთბები“) და თუ ორ-პირიანია, მაშინ გრამატიკის თვალსაზრისით ასეთი ურთიერთობაა მათ შორის: ერთი პირი სუბიექტურია, მეორე ირიბ-ობიექტური: „ვუთბები“ (მე მას).

იმის ნათელსაყოფად, თუ რა ურთიერთობაა თვით გვარის ფორმებს შორის, ე. ი. აქტივსა და პასივს შორის, მივმართოთ უმარტივეს ფორმებს – ორ-პირიან მოქმედებითსა და ერთ-პირიან ვნებითს.

მოქმ. გვარის ზმნის ორ-პირიან ფორმაში სუბიექტურ პირს გარდა გამოხატულია პირდაპირ-ობიექტური პირი, როგორც ამას შემდეგი მაგალითები გვიჩვენებს: ვაქებ, ვტანჯავ, ვტეხ, ვაშენებ, ვათბობ, – აქ ყველგან მოქმედია 1-ლი პირი, სამოქმედოა მე-3 (ფორმაა ჩემეულ-მისეული: მე მას); იგივე მაგალითები პირთა სხვაგვარი დაჯგუფებით: გაქებ, გტანჯავ, გტეხ, გაშენებ, გათბობ. – აქაც ყველგან მოქმედია 1-ლი პირი, სამოქმედოა მე-2 (ფორმაა ჩემეულ-შენეული: მე შენ). შეიძლება სხვაგვარადაც დავაჯგუფოთ სუბიექტ-ობიექტური პირები, მაგრამ აქ ესეც კმარა.

აღნიშნულ ფორმათა საპირისპირო ვნებითი ისეთია, რომ აქ მოქმედება „ემართება“ ანუ „მოსდის“ პირს, რომელიც გ ა ნ ი ც დ ი ს ვ ნ ე ბ ა ს, თუმცა კი ზმნის ფორმიდან არა ჩანს, თუ ვისგან ან რისგან; მაგალითები: ვიქები, ვიტანჯები, ვტყდები, ვშენდები, ვთბები.

მოყვანილ მაგალითთაგან საანალიზოდ ავიღოთ „ვთბები“, რომელიც გვარის მიხედვით უპირისპირდება ყველა სუბიექტურ ფორმას, რომლებთანაც 1-ლი პირი პირდაპირ-ობიექტურია მოქმედებითში, ე. ი. ამაებს: მათბობ, მათბობს, მათბობთ, მათბობენ. „ვთბები“ – არ ჩანს, რომ სხვა მოქმედებდეს ჩემზე. თვითეული მისი საპირისპირო ფორმა კი ორ პირს გულისხმობს, რომელთაგანაც ერთი მიზეზია მეორის თბობისა; მაგ., „მათბობს“ ფორმის მიხედვით მე-3 პირი სიტბოს იწვევს 1-ლში; სამაგიეროდ „ვთბები“ აღნიშნავს, რომ 1-ლი პირი, რომელიც წარმოდგენილია შიგ, „ვნებულია“, ე.ი. მას მიეწერება მოქმედება, რომელიც არ არის სხვა პირისაგან გამომდინარე, – მოქმედება მასში ხდება სხვისგან ჩაურევლად, სხვისი მოქმედების გარეშე.

346. კონვერსია. ურთიერთობა აქტივსა და პასივს შორის ისეთია, რომ ერთი წარმოადგენს მეორის მობრუნებულ სახეს. ამიტომ ერთი გვარიდან მეორეში გადაყვანა არსებითად არის ფორმის მობრუნება ანუ კონვერსია (მოქცევა). თუ გამოსავლად მოქმ. გვარს ავიღებთ, ვნებითი იქნება მისი მობრუნებული სახე, ხოლო თუ გამოსავლად ვნებითს მივიჩნევთ, მაშინ, პირუკუ, მოქმედებითი აღმოჩნდება ვნებითის მობრუნებული სახე.

ქართული ენა უმეტესად აქტიური ფორმების ენაა. თანაც ცოტაა ისეთი ვნებითი ზმნები, რომელთაც სათანადო მოქმედებითი არ მოეპოვებოდეს, თუ ამასთანავე მხედველობაში მივიღებთ იმ გარემოებას, რომ ზოგმა ენამ (მაგ., აფხაზურმა) ვნებითი გვარის ფორმები არც კი იცის, კონვერსიის საკითხების გარჩევისას უნდა გამოვიდეთ მოქმედებითიდან; გვექნება: ვნებითი გვარის ფორმები არის მობრუნებული სახე მოქმედებითისა, ანუ, რაც იგივეა, პასიური ფორმა აქტიურის კონვერსიული სახეა.

მობრუნებას (მოქცევას) ანუ კონვერსიას გარკვეული შედეგი მოსდევს ორი პირისთვის: სუბიექტურისა და პირდაპირ-ობიექტურისთვის.

347. კონვერსია და სუბიექტური პირი. პირის დაკლება. ის პირი, რომელიც სუბიექტურია მოქმედებითში, გვარის მობრუნების დროს კი არ გადაჰყვება ვნებითში, არამედ დაიკარგება სრულიად. ამიტომ პირთა რაოდენობა მუდამ ერთით ნაკლებია ვნებითში, ვიდრე სათანადო მოქმედებითში; სახელდობრ: სამ-პირიანი ზმნა ორ-პირიანად იქცევა და ორ-პირიანი – ერთ-პირიანად.

მაგალითები სამ-პირიანობაზე: ბიჭმა გოგოს კოკა გაუტეხა – გოგოს კოკა გაუტყდა, მეზობელს სახლი აუშენა – მეზობელს სახლი აუშენდა, გული გაუხეთქა – გული გაუსქდა, დასძმა წაჰკიდა – დასძმა წაეკიდა, სიტყვას დააწერს – სიტყვა დაეწერება. მოყვანილ მაგალითებში მოქმ. გვარის ფორმები ყველა სამ-პირიანია (გაუტეხა, აუშენა, გაუხეთქა, წაჰკიდა, დააწერა), სათანადო ვნებითისა კი – ორ-პირიანი (გაუტყდა, აუშენდა, გაუსქდა, წაეკიდა, დაეწერება).

მაგალითები ორ-პირიანობაზე: ბიჭმა კოკა გატეხა – კოკა გატყდა, მეზობელმა სახლი ააშენა – სახლი აუშენდა, გული გახეთქა – გული გასქდა, სიტყვას დაწერს – სიტყვა დაიწერება. ამ მაგალითებში მოქმ. გვარის ფორმები ყველა ორ-პირიანია (გატეხა, ააშენა, გახეთქა, დაწერს), სათანადო ვნებითისა კი – ერთ-პირიანი (გატყდა, აუშენდა, გასქდა, დაიწერება).

რომ ყველაფრად ნათელი იყოს საქმის ვითარება კონვერსიის დროს, მოყვანილ მაგალითთაგან საანალიზოდ ავიღოთ ეს წყვილი: „კოკა გატეხა“ და „კოკა გატყდა“; თანაც გავავრცოთ პირველი წინადადება ქვემდებარით: „ბიჭმა კოკა გატეხა“. ორ-პირიან „გატეხა“ ფორმას ორი სახელი ეფარდება: „ბიჭი“ და „კოკა“, რომელთაგანაც ერთია სუბიექტი, ანუ ქვემდებარე („ბიჭმა“), მეორე კი – პირდ. ობიექტი („კოკა“). ვნებითად რომ შემოვაბრუნოთ ეს ფრაზა, ამას მივიღებთ: „კოკა გატყდა“, სადაც ზმნა ერთ-პირიანია და მის შესაფერისად ფარდი სახელი ერთიდაა: „კოკა“. მაშასადამე, კონვერსიის ძალით დაიკარგა სუბიექტური პირი და მისი ფარდი სახელი („ბიჭმა“), მივიღეთ ერთ-პირიანი ზმნა, რომელსაც ფარდად ერთი სახელი აქვს: „კოკა“, რომელიც უკვე სუბიექტი გახდა. როცა გავიგონეთ: „ბიჭმა კოკა გატეხა“-ო, მივხვდით, თუ ვინ არის მოქმედების ჩამდენი და რა არის ამ მოქმედების საგანი, ე. ი. ვინ არის გამტეხი და რა არის გატეხილი, ხოლო, როცა თქვეს: „კოკა გატყდა“-ო, ის გავიგეთ მხოლოდ, რომ კოკას იგივე საქმე მოუვიდა, რაც პირველ შემთხვევაში (როცა თქვეს: „ბიჭმა კოკა გატეხა“-ო), ოღონდ განსხვავება ის არის, რომ ახლა უკვე არ ვიცით, თუ ვისგან გამომდინარეობს კოკის გატეხა („კოკა“ აქ უკვე გრამატიკული სუბიექტია).

მაშასადამე, ნიშანდობლივი თვისება ვნებითისა ის არის, რომ ის ზმნით გამოხატულ მოქმედებას წარმოგვიდგენს რეალურად შემსრულებელი პირის გამოუჩენლად.

სუბიექტური პირის დაკარგვა კონვერსიის დროს არ ნიშნავს, რომ ვნებითში სუბ. პირი არ იყოს. არა, ვნებითში სუბ. პირი არის, მაგრამ მას მოქმედებითში სხვა პირი შეესატყვისება, როგორც ამას შემდგომ პარაგრაფში ვნახავთ.

348. კონვერსია ღა პირდაპირი. მოქმ. გვარის ფორმის ვნებითში გადაყვანის დროს ის პირი, რომელიც აქტივში პირდაპირ-ობიექტურია (ანუ, შემოკლებით, რომელიც პირდაპირია), სუბიექტური ხდება პასივში. ეს შემდეგს ნიშნავს: რაც პირდაპირს მოსდის სუბიექტური პირისაგან აქტივში, იმას სუბიექტური პირი თვითონვე განიცდის პასივში. მაგალითები მისეულ-ჩემეულზე: მაშენებს – ვშენდები, მამკობს – ვიმკობი, მმაღავს – ვიმაღლები, მათბობს – ვთბები და სხვა.

თუ პასიურ ფორმას აქტიურად ვაქცევთ, მაშინ, პირუკუ, სუბიექტური პირი პასივისა აქტივში პირდაპირ-ობიექტური გახდება. თავისთავად ცხადია, რომ ზმნის ფორმას ერთი პირი მოემატება, ოდონდ აქტივში სუბ. პირთაგან რამდენიმეა შესაძლებელი: 1-ლთან მე-2 და მე-3, მე-2-სთან 1-ლი და მე-3, მე-3-სთან კი – ყველა. მაგალითები: ვიმაღლები – მმაღავს, ვიტანჯები – მტანჯავს, ვთბები – მათბობს და მისთ. (ან: ვიმაღლები – მმაღავ, ვიმაღლები – მმაღავთ, ვიმაღლები – მმაღვენ).

349. კონვერსია ღა ირიბი. აქტივის პასივად გადაკეთების დროს ირიბ-ობიექტურ პირს (შემოკლებით: ირიბს) არა მოუვა რა, – ის თავის ალაგას დარჩება, ოდონდ, რა თქმა უნდა, აქტიური ფორმა უთუოდ სამ-პირიანი უნდა იყოს, რომელიც პასივში ორ-პირიანი გახდება: ბავშვს კოკა გ ა უ ტ ე ხ ე ს – ბავშვს კოკა გ ა უ ტ ყ დ ა; სახლი ა მ ი შ ე ნ ა – სახლი ა მ ი შ ე ნ დ ა; გუშინ რომ საქმე მ ო მ ა ნ დ ე – გუშინ რომ საქმე მ ო მ ე ნ დ ო; კარგი ამბავი გულს მ ო გ ფ ხ ა ნ ს – კარგი ამბისაგან გული მ ო გ ე ფ ხ ა ნ ე ბ ა და მისთანანი. აქ აქტიური ფორმები ყველა სამ-პირიანია, მათი პასივი კი – ყველა ორ-პირიანი, რასაც მათ-მათი საგუებლები გამოაჩენს: გაუტეხეს (მათ მას იგი) – გაუტყდა (მას იგი), ამიშენა (მან მე იგი) – ამიშენდა (მე იგი), მომანდე (შენ მე იგი) – მომენდო (მე იგი), მოგფხანს (იგი შენ მას) – მოგეფხანება (იგი შენ).

350. კონვერსია ღა პირთა ურთიერთობა საზოგადოფ. ზემორე თქმულის მიხედვით პირთა ურთიერთობა კონვერსიის შემთხვევაში ასე გვეხატება: როდესაც აქტივის ფორმა პასივში გადაგვყავს, აქტივის სუბიექტური პირი იკარგება, პირდაპირი სუბიექტურად იქცევა, ირიბი კი ირიბადვე რჩება¹. აქედან დასკვნა: კონვერსიის საკითხი არსებითად ორი პირის საკითხია: სუბიექტურისა და პირდაპირ-ობიექტურისა.

მაშასადამე, აქტივ-პასივი – ეს არის საშუალება, რომელიც მოეპოვება ენას, რომ საგნის დამოკიდებულება მოქმედებისადმი ორნაირად ასახოს: ერთი ისე, რომ რომელიმე საგანი მოქმედების ობიექტად იქნეს გამოყვანილი, მეორე კი ისე, რომ იგივე საგანი ამ მოქმედების მიმართ სუბიექტად იქნეს წარმოდგენილი. ეს დებულება ნათელი იქნება სათანადო სახელთა შეწყობით ზმნის ფორმასთან: „მაღლები მ ი უ ს ი ე ს მგელს“, – აქ ფორმა აქტივია, „მაღლები“ პირდ. ობიექტად არის გამოყვანილი; „მაღლები მ ი ე ს ი ვ ნ ე ნ მგელს“, – აქ კი ფორმა პასივია და „მაღლები“ სუბიექტად არის წარმოდგენილი.

351. კონვერსიის აუცილებელი პირობა. ქართული ზმნის პოლიპროსოპიისა (მრავალ-პირიანობისა) და მრავალნაირ ფორმათა არსებობის გამო ზოგჯერ ძნელია ფორმის ერთი გვარიდან მეორეში სწორად გადაყვანა, განსაკუთრებით მაშინ, თუ ვნებითი ორ-პირიანია. ავიღოთ ასეთი მაგალითი: „სიკვდილსაც ისე დ ა ვ ა ვ ი წ ყ დ ი, როგორც კაცსა“ (ჭავ., «გლახ. ნაამბ.»). – აქ „დავავიწყდი“ პასივია. ეს ზმნა რომ აქტივში გადავიყვანოთ,

¹ III სერიაში ირიბ-ობიექტური პირი დარჩება, მაგრამ სუბიექტური გახდება: შდრ.: „ვ ა ხ ტ ა ნ გ ს ცხენი დაუკარგავს“ და „ვ ა ხ ტ ა ნ გ ს ცხენი დაჰკარგვია“.

წინადადებამ თითქო ასეთი სახე უნდა მიიღოს: „სიკვდილმაც ისე და მ ი ვ ი წ ყ ა, როგორც კაცმა“. მაგრამ, კარგად თუ დავუკვირდებით, აღმოჩნდება, რომ საქმე აგრე არ არის: „დავაფიყდი“ ორ-პირიანი ფორმაა (დავაფიყდი მე მ ა ს), ორ-პირიანია აგრეთვე „დამიფიყა“-ც (მ ა ნ მე). უკვე ვიცით, რომ კონვენსიამ განსხვავება უნდა მოგვეცეს პირთა რაოდენობაში (§ 347): ორ-პირიანი პასივი სამ-პირიანად უნდა იქცეს აქტივში, ორ-პირიანი აქტივი კი ერთ-პირიანი უნდა გახდეს პასივში. „დავაფიყდი“ და „დამიფიყა“ კი ერთურთის მიმართ ასეთ ურთიერთობას ვერ გვიჩვენებენ, მაშასადამე, ისინი არ შეიძლება იყვნენ ერთურთის კონვენსიული ფორმები. მართლაც: „დავაფიყდი“ – ამისი ერთ-ერთი კონვენსიული ფორმაა აქტივში „დამიფიყეს“ ასეთი საგუებლებით: მათ მას მე, ე. ი. ასეთი გაგებით: ჩემი თავი დავაფიყეს მას (ვთქვათ, სიკვდილს, კაცს), სადაც 1-ლი ობ. პირი პირდაპირია, მე-3 ობიექტური კი – ირიბი. ასეთი პირდაპირი ცვალებადია და ასეთი ირიბი – უცვალელებელი, რაც იშვიათი მოვლენაა (§ 294); ჩვეულებრივ კი აქტივში ცვალებადად ირიბი გვხვდება, უცვალელებად – პირდაპირი: დამაფიყეს (მათ მე იგი), დავაფიყეს (მათ შენ იგი), დავაფიყეს (მათ მას იგი) და შემდგომი. მაშასადამე, „დამიფიყეს“ ფორმა პოლისემიური ფორმაა, – ის ორნაირ გაგებას შეიცავს:

ა) და მ ა ვ ი წ ყ ე ს – მათ მე მას; ამისი ვნებითია: და ვ ა ვ ი წ ყ დ ი (მე მას);

ბ) და მ ა ვ ი წ ყ ე ს – მათ მე იგი; ამისი ვნებითია: და მ ა ვ ი წ ყ და (მე იგი).

რაც შეეხება „დამიფიყა“ ფორმას, რომელიც ორ-პირიანია და ერთი შეხედვით მოქმედებითი, მას არ მოეპოვება თავისი ცალი ვნებითში, აღწერილობით კი ასე გადმოიცემა: „დავიწყებულ ვიქმენ“.

„დავაფიყდი“-ს ტიპისაა შემდეგი ფორმები: შევსძულდი, გავახსენდი, შევეცოდე, მოვეწონე და მისთანა. ამ ზმნების თავისებურება ის არის, რომ ვნებითში ისინი ერთი ზმნის ფორმებად ითვლებიან (რადგანაც, მაგ., „დავაფიყდი“ და „დამიფიყდა“ ერთმანეთისაგან მხოლოდ პირთა ურთიერთობით განსხვავდებიან), სათანადო მოქმედებითის ფორმები კი ორი სხვადასხვა ზმნის კუთვნილებაა, რომლებიც, რამდენადაც იხმარებიან, ფორმოვლივ ერთმანეთს ემთხვევიან, პოლისემიური ფორმებია.

ამიტომ კონვენსიის დროს აუცილებელი პირობაა, რომ განსხვავება იყოს პირთა რაოდენობის მხრივ. თუ ეს პირობა დარღვეულია, ცხადია, ორი ფორმა ერთისა და იმავე ფუძისა, ერთი გარდამავალი, მეორე გარდაუვალი, ერთურთის მიმართ კონვენსიული ვერ იქნება. თუ ორ-პირიანი ვნებითი გვაქვს და სათანადო სამ-პირიანი მოქმედებითი არა, ეს ნიშნავს, რომ მას ცალი აკლია; ჩვეულებრივია, მაგ., ზმნები: „ვეჩხუბე“, „ვეომე“, „ვებაასე“ და სხვა, მაგრამ იშვიათია: მაჩხუბა მან მას მე, მაომა (მან მას მე), მაბაასა (მან მას მე) და მისთ. სინონიმური გამოთქმებია: ევედრება, ეხვეწება, ემუდარება და ეაჯება, მაგრამ სათანადო აქტივი მარტო პირველ ორს აქვს: ავედრებს, ახვეწებს (შეავედრა, შეახვეწა). იშვიათად შეიძლება ესეც შეგვხვდეს: „ამუდარებს“ („ვარდს მ ა მ უ დ ა რ ე, ალერსი ჩართე“, ბესიკი), „აჯება“ კი აქტიურად თუმც გვხვდება („მ ი ა ჯ ე თ ვინ, ხორცთა დაწვა კმა არს, მისცეს სულთა ლხენა“, „ვეფხ.“, 10; „იაჯს“, „იაჯდის“), მაგრამ აქტიურ ფორმას სათანადო პასიური აკლია და პასიურს – სათანადო აქტიური.

ზემორე თქმულის გათვალისწინებით განვიხილოთ ზოგიერთი მაგალითი.

შეამკო–შეიმკო. პირველი ფორმა მოქმედებითია და ორ-პირიანი, მეორე კი – ვნებითი და ერთ-პირიანი. ისინი ერთურთის მიმართ კონვენსიული ფორმებია, მაგრამ არა ყოველთვის. მაგ., ამ ფრაზაში: „არსენი კათალიკოსმან... საყდარი მამათმთავრობისაჲ შე ა მ კ ო სრულიად და შე ე ი მ კ ო მაღლითა“ (ხანძთ., 42) საქმე ისეა წარმოდგენილი, რომ

რაც პირველ შემთხვევაში პირდ. ობიექტს მოსდის სუბიექტისაგან (საყდარს არსენისაგან), მეორე შემთხვევაში იგივე მოსდის სუბიექტს (არსენის), რომელზედაც ნათქვამია, „შეიმკო“-ო. სულ სხვა ვითარება იქნებოდა, რომ „შეიმკო“ ფორმის სუბიექტად საყდარი იგულისხმებოდეს: მაშინ „შეამკო – შეიმკო“ კონვერსიული ფორმები იქნებოდა.

ავავსენით – ავივსენით. «ვეფხისტყაოსანში» ვკითხულობთ: „ჩვენ მივართვით, მათ გვიბოძეს, ა ვ ა ვ ს ე ნ ი თ, ა ვ ი ვ ს ე ნ ი თ“ (1124). კარგი დაპირისპირებაა მოქმედებითისა და ვნებითისა, მაგრამ ისინი კონვერსიულ ფორმებად ვერ მიიჩნევა. ეს მხოლოდ მაშინ იქნებოდა, რომ მოქმედებითი პირი (მე-3) ვნებითში სუბიექტური იყოს (ა ვ ა ვ ს ე ნ ი თ – ა ი ვ ს ე ს), ან ვნებითის სუბიექტური პირი მოქმედებითში პირდაპირი იყოს (ა გ ვ ა ვ ს ე ს – ა ვ ი ვ ს ე ნ ი თ).

იმავე პოემაში იკითხება: „მიღვწიან, მ ო მ ი გ ო ნ ე ბ ე ნ, დამლოცვენ, მ ო ვ ე გ ო ნ ე ბ ი“ (803). აქაც მშვენიერი დაპირისპირებაა აქტივ-პასივისა (მ ო მ ი გ ო ნ ე ბ ე ნ – მ ო ვ ე გ ო ნ ე ბ ი), მაგრამ ეს ერთი ძირის ზმნები ერთმანეთის მიმართ კონვერსიული ფორმები არ არის, რადგანაც „მომიგონებენ“ სათავისო ქცევის ფორმაა, ორ-პირიანი, რომელსაც თავისი ვნებითი არა აქვს. „მოვეგონებიც“ ორ-პირიანი ფორმაა, მისი შესატყვისი კონვერსიული ფორმა აქტივში იქნება სამ-პირიანი „მომავგონებენ“ ასეთი გაგებით: მოავგონებენ მას ჩემს თავს, ე. ი. იმგვარად, რომ 1-ლი პირი პირდაპირ-ობიექტური იყოს და არა ირიბ-ობიექტური.

რჩებოდა – არჩენდა. პირველი ფორმა ვნებითია და ერთ-პირიანი, მეორე – მოქმედებითი და ორ-პირიანი. ისინი ერთიმეორის კონვერსიული ფორმებია, მაგრამ ეს იმ შემთხვევაში, თუ მათთან შეწყობილი სუბიექტები სხვადასხვა პირი აღმოჩნდება. ამ მაგალითში კი: „მაგით რ ჩ ე ბ ო დ ა ის და არ ჩ ე ნ დ ა თავის ცოლსა“ (ჭავ., «გლახ. ნაამბ.») ორსავე ზმნას ერთი და იგივე რეალური პირი მოუდის სუბიექტად, მაშასადამე, კონვერსიული ფორმები არაა.

არჩენდა – თავს ირჩენდა. არც ეს ზმნები იქნება ერთმანეთის მიმართ კონვერსიული ფორმები, რადგანაც ორივე ზმნა მოქმედებითი გვარისაა: „ირჩენდა“ სათავისო ქცევის ფორმაა და არა ვნებითი.

შევაძულე – შევსძულდი („ჩემი ერთგულების გამო ბევრს შ ე ვ ს ძ უ ლ დ ი“ (ჭავ., «გლახ. ნაამბ.»). „შევაძულე“ სამ-პირიანია (მე მას იგი), „შევსძულდი“ კი – ორ-პირიანი (მე მას); პირველი მოქმედებითია, მეორე – ვნებითი, მაგრამ ერთურთის მიმართ ისინი კონვერსიული ფორმები არაა, იმიტომ რომ ერთი და იგივე პირია წარმოდგენილი სუბიექტად პირველშიც და მეორეშიც. პირველის შესატყვისი იქნებოდა „შესძულდა“, მეორისა კი – შემაძულა (ან შემაძულეს, ან კიდევ შემაძულე, შემაძულეთ, ამ გაგებით: მე მას, ე. ი. პირველი პირი რომ პირდაპირი იყოს).

საზოგადოდ, კონვერსიის დროს ასეთი ვითარებაა: არ შეიძლება, რომ ერთი და იგივე საგანი სუბიექტური პირი იყოს მოქმედებითშიც და ვნებითშიც: აქაც პირველი და იქაც პირველი ან კიდევ აქაც მეორე და იქაც მეორე. რაც შეეხება მესამე პირს, აქ კი შესაძლებელია ორივე საგანი მესამე პირი იყოს გრამატიკულად, მაგრამ რეალურად აუცილებლად სხვადასხვა, – ვთქვათ, ერთში პეტრე, მეორეში პავლე: პავლემ პეტრე გ ა გ ზ ა ვ ნ ა – პეტრე გ ა ი გ ზ ა ვ ნ ა.

352. კონვერსია ღა ინვერსია. როგორც დავრწმუნდით (§§ 347, 348, 351), კ ო ნ ვ ე რ ს ი ა გულისხმობს ფორმის იმგვარად შეცვლას, რომ პირდაპირ-ობიექტური პირი სუბიექტურად იქნეს წარმოდგენილი. რაც შეეხება ი ნ ვ ე რ ს ი ა ს, ის კი გულისხმობს პირის

ნიშნების შეცვლას ერთისა და იმავე რომლობითი პირის გამოსახატავად: სუბიექტურ პირს ობიექტურ-ნიშნიანი ფორმა გამოხატავს და ობიექტურ პირს – სუბიექტურ-ნიშნიანი (§§ 238–241). რადგანაც კონვერსია მიგვითითებს როლების გაცვლაზე პირდაპირ-ობიექტურსა და სუბიექტურს შორის, შეიძლება დაგვესკვნა, რომ ამას სათანადო ნიშანთა გაცვლა-გამოცვლა უნდა მოჰყვეს, ე. ი. პირდ.-ობიექტური პირის ნიშნები ვნებითში სუბიექტურის ფუნქციით უნდა აღიჭურვოს, მაგრამ არა! კონვერსია სხვაა და ინვერსია სხვა:

ა) კონვერსია ყველა სერიაში აქვს ადგილი, ინვერსიას კი – მხოლოდ მესამეში;

ბ) კონვერსია გულისხმობს როლების გაცვლას პირდაპირ-ობიექტურსა და სუბიექტურ პირს შორის, ინვერსია კი – როლების გაცვლას ირიბ-ობიექტურ ნიშნებსა და სუბიექტურებს შორის (§ 240, უკანასკნ. აბზაცი).

ასე რომ კონვერსია და ინვერსია არა თუ არ ემთხვევიან ერთმანეთს, არამედ სულ სხვადასხვა მოვლენას აღნიშნავენ ენაში. ეს არის მიზეზი, რომ სახელიც სხვადასხვა ეწოდა მათ: ერთს კონვერსია, მეორეს ინვერსია.

353. ქართულის შეფარება სხვა ენებთან აქტივ-პასივის შრიტერუმის საპიტიზში. აქტივ-პასივი რომ ერთმანეთის კონვერსიული სახეა, ეს ისეთი ენებიდანაც კარგად ჩანს, სადაც მოქმ. გვარის ზმნა ერთ-პირიანია. მაგ., არაბ. „კათალა“ აქტივი (კათალა ზადდუნ რაჯულან – „ზაიდმა კაცი მოკლა“), ხოლო მისი შესატყვისი პასივი იქნება „კუთილა“ (კუთილა რაჯულუნ – „კაცი მოკლა“ = კაცი მოკლეს). აქტიური „კათალა“ და პასიური „კუთილა“ ერთ-პირიანი ზმნებია ორნივე, მამასადამე, პირთა რაოდენობის მხრივ მათ შორის განსხვავება არ არის. ასეთივე ვითარებაა ლათინურშიც (ornat „ამკობს“ – ornatur „იმკობა“), რუსულშიც (строит „აშენებს“ – строится „შენდება“) და სხვა ენებშიც, რომელთაც მრავალ-პირიანობისა (პოლიპროსოპიისა) არა იციან რა. ასეთ ენებში მორფოლოგიური განსხვავება აქტივსა და პასივს შორის დამყარებულია მარტოოდენ იმაზე, რომ მოქმ. გვარის ფორმათა საპირისპიროდ სხვა ფორმები მოიპოვება, რომელთაც ვნებითის შინაარსი აქვთ. ქართულში კი ამას პირთა რაოდენობის გარჩევაც ახლავს. აქტივი ყოველთვის ერთი პირით მეტია სათანადო პასივზე.

შენიშვნა. „მოკლა“ ზუსტად ვერ გადმოგვცემს არაბ. „კათალა“ ფორმას, რადგანაც ქართ. ფორმა ორ-პირიანია, არაბული კი – ერთ-პირიანი. ასეთივე ურთიერთობაა ქართ. „ამკობს“ და ლათ. ornat-ს შორის და ქართ. „აშენებს“ და რუს. строит-ს შორისაც.

354. ფორმოზღივი შეფარება აქტივსა და პასივს შორის. დაპირისპირება მოქმედებითსა და ვნებითს შორის იმაზეა დამყარებული, რომ მოქმედებითს თავისი ფორმები მოეპოვება და ვნებითს – თავისი. ფორმოზღივ გარჩევას მათ შორის ყველა მწკრივში აქვს ადგილი და არსად შეხვედრა არ ხდება. გარჩევა სხვადასხვა საშუალებით ხერხდება: ან იმით, რომ ვნებითს საკუთარი ნიშანი აქვს, რომელიც მას მოქმედებითისაგან ძირითადად განასხვავებს ამა თუ იმ მწკრივში, ან იმით, რომ ვნებითს ფორმები სხვა პრინციპზე აქვს აგებული, ვიდრე სათანადო მოქმედებითს. საკუთარი ნიშანი ვნებითს საზოგადოდ I-სა და II სერიაში მოეპოვება, სხვა პრინციპზე კი ფორმებს III სერიაში იკეთებს.

შენიშვნა. შეხვედრა შეიძლება მოხდეს, მაგრამ არა თავის მოქმედებითთან, არამედ სათავისო ქცევის ფორმებთან, ისიც მეორე სერიის ფორმებში: „დაიწყო“ შეიძლება მოქმედებითიც იყოს და ვნებითიც.

355. ზნეპითის ჯბუშუბი. ფორმათა წარმოების მიხედვით ქართ. ზმნებში გამოიყოფა ორი დიდი ჯგუფი: ერთს ეკუთვნის ზმნები, რომელთაც ვნებითის ნიშანი ფუძის წინ დაერთვის, მეორეს – ის ზმნები, რომელთაც ვნებითის ნიშანი ფუძის შემდეგ მოუდის. მაშასადამე, პირველ ჯგუფს პასივის საწარმოებლად პრეფიქსაცია ახასიათებს, მეორეს კი – სუფიქსაცია. ამის მიხედვით პირველი ჯგუფის ვნებითი არის პრეფიქსიანი, მეორე ჯგუფისა კი – სუფიქსიანი.

ამას გარდა, მოიპოვება ერთი წყება ზმნებისა, რიცხვით ძალიან მცირე, რომელთაც ვნებითი სულ სხვა პრინციპზე აქვთ აგებული. თუმცა მათი ფორმები სათანადო მოქმედებითის ფორმათაგან ყველა მწკრივშია გარჩეული, მაგრამ მათ არ გააჩნიათ რაიმე გარკვეული ნიშანი, რომ იგი ყველა ფორმას გასდევდეს I-სა და II სერიაში. ამიტომ მათ შეგვიძლია „უნიშნო“ ვუწოდოთ.

356. პრეფიქსიანი ზნეპითი. პრეფიქსიანია ვნებითი, რომელიც ნიშნებს ფუძის თავში მიიღებს. ეს ნიშნებია **ი** და **ე**, რომლებიც ასე ინაწილებენ ფორმებს: ერთ-პირიანებს (აბსოლუტურებს) **ი** მოუდის, ორ-პირიანებს (რელატიურებს) – **ე**: **ი-წერება** – **ე-წერება**, **ი-გრიხება** – **ე-გრიხება**, **ი-მალება** – **ე-მალება**, **ი-წვის** – **ე-წვის**, და-**ი-ლევა** – და-**ე-ლევა**, შე-**ი-ნახება** – შე-**ე-ნახება**, ჩამო-**ი-ნგრევა** – ჩამო-**ე-ნგრევა** და სხვა. ამ ნიშანთა მიხედვით ამ ტიპის ვნებითს ინიანი ჰქვია ან ენიანი, შეერთებით – ინ-ენიანი.

ანდაზაა: „მჯობის მჯობი არ დ ა ი ლ ე ვ ა ო“ («მესხური ანდაზები და გამოცანები», შეკრ. და გამოც. მესხ კ. გვარამაძისაგან, ახალ-სენაკი, 1890), რომელიც აბსოლუტურ ფორმას შეიცავს. რელატიურად რომ გადავაკეთოთ, იგივე ანდაზა ასეთ სახეს მიიღებს: „მჯობს მჯობი არ დ ა ე ლ ე ვ ა ო“ (ჭავ., «კაცია-ად.», IX).

პრეფიქსიანი ვნებითი საზოგადოდ პირველად ზმნებს ახასიათებს: წერს – იწერება, ჭამს – იჭმება, შლის – იშლება, აბამს – იბმება, აპობს – იპობა, არღვევს – ირღვევა და სხვა. ამავე წარმოების ვნებითი რამდენადმე აგრეთვე ნასახელარ ზმნებშიც მოდის: კალა: კალავს – იკალება; ბარი: ბარავს – იბარება; ფერი: ფერავს – იფერება; ხერხ-ი: ხერხავს – იხერხება; ცელი: ცელავს – იცელება; ფილტრი: ფილტრავს – იფილტრება; ნომერ-ი: ნომრავს – ინომრება და სხვა.

სამ-პირიანი მოქმედებითი ზმნა, როგორც უნდა იყოს ნაწარმოები, თუ კი ის პრეფიქსიან ვნებითს იკეთებს, ვნებითად მობრუნებისას ყოველთვის **ე**-ს მოგვცემს: მი-ს-წერს (იგი მას მას) – მი-ე-წერება (იგი მას), შე-ა-წერს (იგი მას მას) – შე-ე-წერება (იგი მას), და-უ-წერს (იგი მას მას) – და-ე-წერება (იგი მას). სხვა მაგალითები: ცეცხლი წ ა უ კ ი დ ა – ცეცხლი წ ა ე კ ი დ ა; ძმა წ ა ჰ კ ი დ ა – ძმა წ ა ე კ ი დ ა; კაცი გ ა მ ო ა კ ი დ ა – კაცი გ ა მ ო ე კ ი დ ა. ამ მხრივ ენიანი ფორმა პრეფიქსიან ვნებითში ს ა ზ ი ა რ ო ა მოქმედებითი გვარის სამ-პირიან ფორმათა ყველა ტიპისათვის.

პრეფიქსიანი წარმოებისაა ე.წ. მიჩნევისა და გუნების ვნებითი ნასახელარ ზმნებში (§§ 360, 361).

357. სუფიქსიანი ზნეპითი. სუფიქსიანია ვნებითი, რომელიც ნიშანს ფუძის ბოლოს მიიღებს. ეს ნიშანია დღეს **დ**: შენ-**დ-ება**, კეთ-**დ-ება**, შავ-**დ-ება**, წითელ-**დ-ება** და სხვა. ამ ნიშნის გამო ამ ტიპის ვნებითს დონიანსაც ვეძახით.

სუფიქსიანი ვნებითი ახასიათებს ნასახელარ ზმნებს: მდიდარ-ი – მდიდრ-**დ-ება**, მწვან-ე – მწვან-**დ-ება**, მწარ-ე – მწარ-**დ-ება**, მხეც-ი – მხეც-**დ-ება**, მტკიც-ე – მტკიც-**დ-ება**, ძველ-ი – ძველ-**დ-ება** და სხვა. კანტი-კუნტად ის პირველად ზმნებშიც მოიპოვება: ტეხს –

ტყ-დ-ება (← ტხ-დ-ება), ხეთქ-ს – სქ-დ-ება (← ხთქ-დ-ება), ძვ. ქართ. და-ჰჳსნა – და-ჰჳსნ-დ-ა და სხვა.

სუფიქსიანი ტიპი ვნებითისა მეტად პროდუქციანია: როდესაც ახალ-ახალი სახელებისაგან ზმნას აქტიურად **ა-ებ** აფიქსთა საშუალებით ვაწარმოებთ, სათანადო პასივი დონიანია: ვ-ა-კომისრ-ებ – კომისრ-დ-ება, ვ-ა-სტუდენტ-ებ – სტუდენტ-დ-ება, ვ-ა-ფორმ-ებ – ფორმ-დ-ება და სხვა. „ფორმა“ სიტყვისაგან რომ აქტივი ავ-ით გაკეთებულიყო, მაშინ მისი ვნებითი პრეფიქსიანი იქნებოდა: ვ-ფორმ-ავ – ი-ფორმება (შდრ. ნომერ-ი: ვ-ნომრ-ავ – ი-ნომრება).

შ ე ნ ი შ ვ ნ ა. როგორც ძვ. ქართულის მასალები გვიჩვენებს, სუფიქსიანი ვნებითის ნიშანი **დ** მიღებულია **ნ**-საგან დისიმილაციის ნიადაგზე ნარნარა (**ნ რ ლ**) ბგერებთან, რომლებიც სახელთა ფუძეებს აბოლოვებდნენ: *გან-მდიდრ-**ნ**-ა → გამდიდრ-**დ**-ა, გან-მართლ-**ნ**-ა → გან-მართლ-**დ**-ა და მისთ. შემდეგ ეს **დ** განზოგადდა და ყოველგვარი ბგერით გათავებულ ფუძეს დაერთო: შეწუხ-**ნ**-ა → შეწუხ-**დ**-ა, აღყუა-**ვ**-**ნ**-ა → ა(ღ)ყუა-**ვ**-**დ**-ა, დამძიმ-**ნ**-ა → დამძიმ-**დ**-ა და სხვა. ეს **ნ** ნაშთია **ენ** მარცვლისა, რომელიც აღდგებოდა წყვეტილის 1-ლსა და მე-2 პირში: შევწუხ-**ენ**, შესწუხ-**ენ**, მაგრამ: შეწუხ-**ნ**-ა. მამასადამე, **ნ**-ს ხმოვანი მიუძღვის წინ და ეს გასაგებს ხდის იმ გარემოებას, რომ, თუ საზოგადოდ სახელის ფუძე იკუმშება, ის შეიკუმშება მაშინაც, როცა მისგან ვნებითი გვარის ზმნაა ნაწარმოები: მალლ-**დ**-ება, მართლ-**დ**-ება, მდიდრ-**დ**-ება და სხვა.

358. უნიშნო ვნებითი. უნიშნოს სახელით აღვნიშნავთ იმ ვნებითს, რომელსაც დღევანდელ ენაში აღარ მოეპოვება არავითარი სპეციალური ნიშანი, რომელიც მას მოქმედებითისაგან ისევე განასხვავებდეს, როგორც ეს არის პრეფიქსიან და სუფიქსიან ვნებითში, სადაც ვნებითობის ნიშანი ყველგან ჩანს I-სა და II სერიაში. უნიშნო ვნებითში განსხვავება აქტივისა და პასივის ფორმებს შორის დამყარებულია სხვადასხვა ტიპის წარმოებაზე. აწმყოში ესენიც დაირთავენ **ებ-ი** დაბოლოებას, რომელიც ყველა ფორმაში შედის, გარდა მე-3 სუბ. პირის ფორმისა, სადაც ძველი **ებ-ი**-ს ნაცვლად ამჟამად **ებ-ა** გვაქვს: ვთბები, სთბები, თბება (ძველად: ვტფები, სტფები, ტფების). საზოგადოდ, აქტივისა და პასივის ფორმებს შორის არსად, არც ერთი სერიის რომელსამე მწკრივში შეხვედრა არ ხდება, როგორც ამას შემდეგი მაგალითი გვიჩვენებს: ვათბობ – ვთბები, გავათბობ – გავთბები, გავათბე – გავთბი, გავათბო – გავთბე, გაათბე – გათბი და სხვ. მამასადამე, ფორმათა განსხვავება მოქმედებითსა და ვნებითს შორის აქაც ისე მკაფიოდ არის გატარებული, როგორც პრეფიქსიანსა და სუფიქსიან ვნებითსა და მათ-მათ მოქმედებითს შორის I-სა და II სერიაში. რაც შეეხება III სერიის ფორმათა წარმოებას, უნიშნო ვნებითიც იმავე პრინციპს ადგას, რასაც სხვა ვნებითები: გავმთბარვარ.

უნიშნო ვნებითი უპროდუქციოა. მისი ხმარება განისაზღვრება რამდენიმე ფუძით, რომლებიც უხსოვარი დროიდან დღევანდლამდეა შემონახული.

359. ვნებითის ნაშანსები. ვნებითის დანიშნულებაა საზოგადოდ, პირდაპირ-ობიექტური პირი მოქმედების ავტორად, მის შემსრულებლად წარმოადგინოს.

თუ მოქმედება უსულო საგანს ეხება, პასიური ფორმა მოქმედებას ისე წარმოგვიდგენს, რომ რეალურად მოქმედი პირი არ ჩანს: სადილი მ ზ ა დ დ ე ბ ა, წერილი ი წ ე რ ე ბ ა, წიგნი ი ბ ე ჭ დ ე ბ ა, გაკვეთილი ი წ ყ ე ბ ა, აგეთი ფერი მალე ხ უ ნ დ ე ბ ა, სანთელი ქ რ ე ბ ა და სხვა.

თუ მოქმედება სულიერს ეხება, პასიური ფორმა ზოგჯერ მეტად აქტიურ მოქმედებას მიაწერს გრამატიკულ სუბიექტს: ყაჩაღი ტყეში და ი მ ა ლ ა, ჩემი ამხანაგი თელავს გა ე მ გ ზ ა ვ რ ა, დიასახლისი სტუმარს შინ შ ე უ ძ ღ ვ ა, ვანო კოტეს წ ა ე კ ი დ ა, მგელი ცხვარს ე ც ა და მისთ., მაგრამ თუ მათაც პასიურს ვეძახით, იმიტომ, რომ ისინი კონვერსიულ მიმართებაშია სხვა ფორმებთან, რომელთაც აქტივის სახელით ვიცნობთ (ყაჩაღი ტყეში და ი მ ა ლ ა, ჩემი ამხანაგი თელავს გა ა მ გ ზ ა ვ რ ე ს, ერთმა ქალმა ვანო კოტეს წ ა ჰ კ ი დ ა), ან იზიარებენ ვნებითის მორფოლოგიურსა და სინტაქსურ თვისებებს (დ ი ა ს ა ხ ლ ი ს ი სტუმარს შინ შეუძღვა, მ გ ე ლ ი ცხვარს ეცა და სხვა).

ვნებითის ამ საერთო ხასიათს ზოგჯერ ერთვის ნუანსები, რომელთაც შესაძლებლობისა, მიჩნევისა და გუნების სახელით აღვნიშნავთ.

უღლების ფორმათა წარმოების მხრივ ეს ვნებითები შეზღუდულია: მათ უმთავრესად I სერიის ფორმები შეიძლება ჰქონდეს, სხვებისა – იშვიათად.

360. შესაძლებლობის ზნებითი. შესაძლებლობისაა (პოსიბილიტიურია) ვნებითის ფორმა, რომელიც აღნიშნავს, რომ მოქმედება შესაძლებელია. ეს შესაძლებლობა ან ფიზიკური ხასიათისაა, ან გულისხმობს, რომ მოქმედება დაშვებულია, მიღებულია, ნებადართულია, აკრძალული არ არის, ე. ი. ისეთია, რომ „შეიძლება“. ასეთებია ზმნები: იჭმევა, ისმევა და სხვა. ვამბობთ: „ზოგი სოკო იჭმევს, ზოგი კი – არა“, „ღვინო ისმევს, ნავთი კი – არა“.

ვნებითის პოსიბილიტივი (რომელსაც ა. ჩიქობავამ პოტენციალისი უწოდა) უმთავრესად პრეფიქსიანი წარმოებისა გვხვდება როგორც აბსოლუტური ფორმით, ისე რელატიურით. ანდაზაა: „თუ გული გულობს, ქადა ორივე ხელით იჭმევსაო“. ითქმის „ეჭმევა“-ც: „ძუძუ-მწოვარ ბავშვს მაგარი საჭმელი არ ეჭმევა“. ასეთივეა აგრეთვე ა მ ე ღ ე ბ ი ს (= შემოძლია ავიღო) ამ წინადადებიდან: „თვალ-მარგალიტი ავიღე, რაც ოდენ ა მ ე ღ ე ბ ი ს და“ („ვეფხ.“, 1177).

საყურადღებოა, რომ შესაძლებლობის ვნებითი საშუალო ზმნათა ფუძეებისაგანაც არის ნაწარმოები: „მათ შუა ერთი მდინარე ჩაუდისთ, ესდენ დიდი, რომელ უნაოდ არცა ზამთარ გა ის ვ ლ ე ბ ი დ ა და არცა ზაფხულ“ („რუსუდ.“); „შინ აღარ და მ ე ღ ე ბ ი ს და წამოვალ“ (ყაზ., 276,26); შინ არ „მ ე ჯ დ ი მ ე ბ ა“; „ჩვენ კი აღარ გ ვ ე ც ხ ი ვ რ ე ბ ი ს მაგათგან“ (ყაზ., 128,2).

361. მიჩნევის ზნებითი. მიჩნევისაა ვნებითის ფორმა, რომელიც აღნიშნავს, თუ რად მიაჩნია გრამატიკული სუბიექტი გრამატიკულ ობიექტს ან რად ეჩვენება სუბიექტი ობიექტს. ასეთი ფორმა ყოველთვის ორ-პირიანია და მხოლოდ ნასახელარ ზმნებში გვხვდება. ამ შემთხვევაშიც ვნებითი პრეფიქსიანია, მისი ნიშანია ე: მედიდება, მეხვევება, მეცოტავება („თუ სამოცი გ ე ც ო ტ ა ვ ო თ, ერთი ოციოდე კიდევ მოუმატეთ“, ჭავ., 420,2), მემძიმება („მ ე მ ძ ი მ ე ბ ი ს და ტვირთი და ვცდილობდი“, ვაჟა, „მუცელა“, V, 338), მემწარება („გოგრას არაყი ე მ წ ა რ ე ბ ა, მაგრამ აბრუს არ იტეხს“, ვაჟა, „გოგრა“, V, 220,10) და სხვა. ამავე წარმოებისაა „მემეტება“ (ე. ი. მეტად მიმაჩნია ჩემთვის, ამიტომ შემოძლია გა ვ ი მ ე ტ ო). ასეთივეა აგრეთვე „კეთილ“-ისაგან ნაწარმოები „მეკეთა“ „ვეფხის ტყაოსან“-ში: „მ ე კ ე თ ა ესე თათბირი ვაზირთა ნავაზირევი“ (426) და „ლამაზ“-ისაგან ნაწარმოები „მელამაზა“ შემდეგ წინადადებაში: „გუცქეროდი ჩემს ქოხს, ეხლა უფრო მ ე ლ ა მ ა ზ ა“ (ვაჟა, V, 245,15). მ ე კ ე თ ა – კეთილად მივიჩნიე, კარგი მეჩვენა, მომეწონა; მ ე ლ ა მ ა ზ ა – ლამაზი მეჩვენა.

362. ბუნების მნიშვნელობა. გუნებისაა ვნებითი, რომელიც გამოხატავს, რომ ადამიანის სულიერი განწყობილება („გუნება“) მიმართულია იმ მოქმედებისაკენ, რომელიც ზმნით არის აღნიშნული. ეს ვნებითი უთუოდ ორ-პირიანია და ე-თია ნაწარმოები. ასეთი ზმნა შეიძლება პირველად იყოს და ნასახელარიც: მემღერება, მეცინება (სიცილის გუნებაზე ვარ), არ მეტირება (ტირილის გუნებაზე არა ვარ), მეცეკვება და სხვა. ერთი ფშაველი დედაკაცი ამბობს: „შენს თვალთ ენაცვალოს დარეჯანი, შენ ერთი ქალადი უნდა გამიკეთო, რა ვიცი, ბილეთს ეძახიან, ბიჭო, თუ მილეთსა, ქიზიყს ვაპირებ წასვლასა“. ამაზე ასე უპასუხებენ: „ეჰ, რადა ხარ დაუსვენარი, მოუსვენარი დედაკაცი, რა გ ე ქ ი ზ ი ყ ე ბ ა, იქ რა დაგრჩომია, რაღა დროს შენი აქეთ-იქით სიარულია?“ (ვაჟა, „დარეჯ.“, V, 53). „რა გექიზიყება“ ამას ნიშნავს: რა ქიზიყს წასვლის გუნებაზე ხარ? მსგავსი მაგალითებია: „მ ე მ ღ ე რ ე ბ ა და ვიმღერი“ (ვაჟა, 1,124); „ის უფრო ცოდვა არ არის, რომ მ ე მ ღ ე რ ე ბ ო დ ე ს და არ ვიმღერო?“ (ვაჟა, „მოკვეთ.“, V, 404,2); „გოგრას ე ტ ი რ ე ბ ა, მაგრამ არა ტირის“ (V, 217,29); „ნათლიდელა საქმის დედაკაცია, რა ე მ ა ს ლ ა ა თ ე ბ ა?“ (ჭავ., „ოთ. ქვრ.“); „აწ არცა მ ე ც ი ნ ე ბ ი ა ნ და არცა მ ე ტ ი რ ე ბ ი ა ნ“ („ვისრ.“, 292, გვ.14-15).

363. გვარის საპირობო მისამამ სერიის ფორმებში. გვარი მკაფიოდ გამოხატული გრამატიკული კატეგორიაა I და II სერიის მწკრივებში: ვზრდი – ვიზრდები, გავზრდი – გავიზრდები, გავზარდე – გავიზარდე და სხვა. გვაქვს თუ არა გვარი III სერიის ფორმებშიც? რომ სწორი პასუხი გავსცეთ ამ კითხვას, საჭიროა ვიცოდეთ, გვაქვს თუ არა III სერიის მწკრივებშიც ერთისა და იმავე ძირისაგან ნაწარმოებ ორ ზმნას შორის ისეთივე ურთიერთობა, როგორც ეს არის I-სა და II სერიაში, თანაც როგორც ფორმის, ისე შინაარსის მხრივ? ამ კითხვის პასუხი უთუოდ დადებითი უნდა იყოს. მართლაც, როგორც უნდა იყოს წარმოშობა III სერიის ფორმებისა (ამაზე ქვემოთ), ისინი ქართული ენის წერილობითი ისტორიისათვის ხელ-მისაწვდომი მასალების მიხედვით წყვილ-წყვილ ფორმებს გვაძლევენ, რომლებიც ერთიმეორის მიმართ აშკარა ოპოზიციურ ურთიერთობას გვიჩვენებენ. ეს ოპოზიცია სხვა არა არის რა, თუ არა აქტივ-პასიური დაპირისპირება იმავე ძირის ზმნათა სხვა ფორმებისა I-სა და II სერიაში. გრამატიკული სისტემის მიხედვით აღნიშნული წყვილ-წყვილი ფორმა წამოადგენს უშუალო გაგრძელებას I-ისა და II სერიის ფორმებისას: ერთი აქტივისას, მეორე პასივისას. ნათქვამის ნათელსაყოფად მივმართოთ მაგალითს.

უეჭველია, რომ „გამიზრდია“ და „გავზრდილვარ“ ერთისა და იმავე მწკრივის ფორმებია, როგორც ერთისა და იმავესია „ვზრდი“ და „ვიზრდები“ ან „გავზრდი“ და „გავიზრდები“, ან კიდევ „გავზარდე“ და „გავიზარდე“. ისიც უეჭველია, რომ „გამიზრდია“ და „გავზრდილვარ“ სულ სხვადასხვა მნიშვნელობის მქონე ფორმებია და ერთიმეორის ნაცვლად მათ ვერ ვიხმართ. არც ის უნდა იყოს საცილობელი, რომ მათი ფუნქციის მიხედვით ასეთი პროპორცია შეგვიძლია დავადგინოთ: $a:b=c:d$, სადაც a არის „გამიზრდია“, b – „გავზრდილვარ“, c – „ვზრდი“, d – „ვიზრდები“. თუ აღნიშნულ პროპორციაში სიტყვებს ჩავსვამთ, გვექნება: „გამიზრდია“ ისე ეფარდება „გავზრდილვარ“-ს, როგორც „ვზრდი“ „ვიზრდები“-ს. მაშასადამე, ფუნქციის მიხედვით „გამიზრდია“ იმ ფარგალში ექცევა, სადაც „ვზრდი“ გვაქვს, ხოლო „გავზრდილვარ“ იმ ჯგუფს ეკედლება, რომელშიაც „ვიზრდები“ ურევია. ცხადია, „გამიზრდია“ მოქმ. გვარის სისტემაშია მოქცეული, „გავზრდილვარ“ კი – ვნებითისაში, როგორც ამას შემდეგი ცხრილი ნათელყოფს:

	I სერ.	II სერ.	III სერ.
მ ო ქ მ.	ვზრდი	გავზრდი	გამიზრდია

ვ ნ ე ბ. ვიზრდები გავიზრდები გავიზარდე გავზრდილვარ

რაც ითქვა „გამიზრდია“ – „გავზრდილვარ“ ზმნათა შესახებ, რომლებიც I თურმეობითის ფორმებია, იგივე შეგვიძლია ვთქვათ III სერიის ორი სხვა მწკრივის ფორმათა შესახებაც: „გამეზარდა“ – „გავზრდილიყავ“ (II თურმ.), „გამეზარდოს“ – „გავზრდილიყო“ (III კავშ.). ესენიც ერთურთის მიმართ აქტიურ-პასიური ფორმებია. ამიტომ აქტივ-პასივის შეფარდება მოყვანილ მაგალითზე III სერიაში ასე გვეხატება:

	I თურმ.	II თურმ.	III კავშ.
მ ო ქ მ.	გამიზრდია	გამეზარდა	გამეზარდოს
ვ ნ ე ბ.	გავზრდილვარ	გავზრდილიყავ	გავზრდილიყო

მოყვანილი ფორმები მოქმედებითისა ორ-პირიანია, სათანადო ვნებითისა კი – ერთპირიანი.

ეხლა სამ-პირიანი მოქმედებითი ვნახოთ და მისი სათანადო ორ-პირიანი ვნებითი. მაგალითი:

	აწმყო	მყოფ.	წყვეტ.	I თურმ.
მ ო ქ მ.	ვუზრდი	გავუზრდი	გავუზარდე	—
ვ ნ ე ბ.	ვეზრდები	გავეზრდები	გავეზარდე	გავზრდივარ

მიუხედავად იმისა, რომ ფორმათა წარმოების მიხედვით III სერიის აქტიურ-პასიური ფორმები არსებითად განსხვავდება I-ისა და II სერიის შესატყვის ფორმათაგან, გვარის კატეგორიისათვის აუცილებელი პირობა – საპირისპირო ფორმათა ქონება – აქაც სავსებით დაცულია. მაშასადამე, ერთად-ერთი მორფოლოგიური ნიშანი, კატეგორიული ხასიათისა, რომელიც III სერიის აღნიშნულ წყვილთა ცალგანს ერთმანეთისაგან განასხვავებს, ეს არის გვარი. ამიტომ ამ პარაგრაფის თავში დასმული კითხვის პასუხი, ერთად-ერთი და სწორი, შეიძლება მხოლოდ შემდეგი იყოს: გვარი III სერიის მწკრივებშიც გვაქვს: მოქმედებითად მიდის ინვერსიული ფორმები, ვნებითად კი – მათ-მათი საპირისპირო მიმღეობიანი ფორმები.

364. პასივის რელატიურ ფორმათა თავისებურება III სერიის მწკრივებში. როგორც აღვნიშნეთ, პასივის ფორმაში პირთა რაოდენობა ერთით ნაკლებია სათანადო აქტივის ფორმასთან შედარებით (§ 347). ეს წესი საზოგადოდ III სერიის ფორმებშიც არის დაცული: „გამიზრდია“ (მე იგი) ორ-პირიანია, მისი საპირისპირო „გავზრდილვარ“ კი – ერთ-პირიანი (მე).

საზოგადოდ, III სერიის ფორმები მეტად თავისებურია. აღსანიშნავია, სხვათა შორის, რომ სამ-პირიანი მოქმედებითი მარტო I და II სერიაშია შესაძლებელი, III-ში კი არა. ფორმა, რომელიც ამ სერიაში მოქმედებითის სისტემაშია შესული, ყოველთვის ორ-პირიანია, ამიტომ ასეთი ვითარება გვაქვს: ორ-პირიანი ზმნა III სერიაში ორ-პირიანობას დაიცავს (დაწერს – დაწერა – დაუწერია, შეინახავს – შეინახა – შეუნახავს, გატეხს – გატეხა – გაუტეხია და მისთ.), რაც შეეხება სამ-პირიან ზმნას, ის ან დაკარგავს ერთ პირს და ორ-პირიანი გახდება, ან სრულებით ვერ აწარმოებს ამ სერიის ფორმებს.

პირველის მაგალითებია:

მყოფ.	წყვეტ.	I თურმ.	II თურმ.
(იგი მას მას)	(მან მას იგი)	(მას იგი)	(მას იგი)

მისწერს	მისწერა	მიუწერია	მიეწერა
შეაწერს	შეაწერა	შეუწერია	შეეწერა
ჰკითხავს	ჰკითხა	უკითხავს	ეკითხა

მეორის მაგალითები:

მყოფ.	წყვეტ.	I თურმ.	II თურმ.
(იგი მას მას)	(მან მას იგი)		
გაუტეხს	გაუტეხა	—	—
დააწერს	დააწერა	—	—

თუ ეხლა ვნებითს მივმართავთ, ვნახავთ, რომ მას III სერიაში აბსოლუტური ფორმისთვისაც მოეპოვება გაგრძელება და რელატიურისთვისაც (ე. ი. ერთ-პირიანისთვისაც და ორ-პირიანისთვისაც); მაგალითი:

	მყოფ.	წყვეტ.	I თურმ.	II თურმ.
ა ბ ს ო ლ.	გაიზრდება	გაიზარდა	გაზრდილა	გაზრდილიყო
რ ე ლ ა ტ.	გაეზრდება	გაეზარდა	გაჰზრდია	გაჰზრდოდა

ამათგან ერთ-პირიანი „გაიზრდება“ კონვერსიული ფორმაა ორ-პირიანი „გაზრდის“ (ან „გაზრდი“, „გაჰზრდი“ და სხვა) ფორმისა; მაშასადამე, აქტივი და პასივი აქ ერთმანეთს ფეხდაფეხ მიჰყვება, ხოლო „გაეზრდება“ კონვერსიულად „გაუზრდის“ (ან „გაეუზრდი“, „გაუზრდი“, „გაეუზრდით“ და სხვა) ფორმას მოგვცემს, რომელსაც III სერიაში ფორმები აკლია და მისი ვნებითი აქ განმარტოებული დარჩება, უცალოდ:

	მყოფ.	წყვეტ.	I თურმ.	II თურმ.
ა ბ ს ო ლ.	გაუზრდის	გაუზარდა	—	—
რ ე ლ ა ტ.	გაეზრდება	გაეზარდა	გაჰზრდია	გაჰზრდოდა

მიუხედავად ამისა, „გაჰზრდია“-ს პასიობას იმით ვგრძნობთ, რომ მას კავშირი აქვს I და II სერიის სათანადო ფორმებთან, სადაც მათი პასიობა საპირისპირო ფორმების ქონების გამო მკაფიოდ გამოხატული მოვლენაა.

ეხლა თუ ავიღებთ სამ-პირიან მოქმედებითს, რომელიც III სერიაში ორ-პირიანობამდე ჩამოდის, და მასაც მივუწერთ საპირისპირო ვნებითის ფორმებს, შემდეგს მივიღებთ „შეწირა“ ზმნის მაგალითზე:

	მყოფ.	წყვეტ.	I თურმ.	II თურმ.
ა ქ ტ.	შეაწერს (3-პ.)	შეაწერა (3-პ.)	შეუწერია (2-პ.)	შეეწერა (2-პ.)
პ ა ს.	შეეწერება (2-პ.)	შეეწერა (2-პ.)	შესწერია (2-პ.)	შესწეროდა (2-პ.)

აქედან ჩანს, რომ იმ სამ-პირიან ზმნებში, რომელთაც შეუძლიათ აწარმოონ – მართალია პირის დაკლებით, მაგრამ მაინც შეუძლიათ აწარმოონ – III სერიის ფორმები, დარღვეულია ის პრინციპი, რომელიც საზოგადოდ საფუძვლად უძევს აქტივ-პასივის ურთიერთობას პირთა რაოდენობის საკითხში. მაშასადამე, შეიძლება, რომ ორ-პირიან ვნებითს ორ-პირიანი მოქმედებითი შეეფარდებოდეს და არა სამიანი, მაგრამ ამას მხოლოდ III სერიაში აქვს ადგილი, რაც ამ სერიის ფორმათა წარმოშობის საკითხთან არის დაკავშირებული. აქ ორ-პირიანი ვნებითი ორ-პირიან მოქმედებითს საპირისპირო ფორმათა სისტემის მიხედვით უკავშირდება. იგივე ითქმის ერთ-პირიანი ვნებითისა და ორ-პირიანი

მოქმედებითის ურთიერთობის შესახებაც III სერიაში („გამიზრდია“ – „გავზრდილვარ“). თუმცა გარეგნულად აქ პირთა ურთიერთობის თვალსაზრისით ყველაფერი წესზეა, მაგრამ ეს წესი შემთხვევით დაემთხვა I-სა და II სერიაში არსებულ წესს.

365. აღწერილობითი ვნებითი. ზოგიერთ ზმნას არ უხერხდება ვნებითის ფორმათა წარმოება. ამიტომ მათ მაგივრობას ეწევა აღწერილობითი, ანუ პერიფრასტული ფორმები, რომლებიც ასეა ნაწარმოები: საუღლებელი ზმნა ვნ. წარსულ-დროიანი მიმდევობის სახით არის წარმოდგენილი, ხოლო მწკრივის წარმოება მეშველ ზმნას აქვს დაკისრებული. მეშველად გამოყენებულია „იქნება“, „იქნა“. ამ მოვლენას სრულ-სახიან ზმნებში აქვს ადგილი. მაშასადამე, აღწერილობითი ვნებითი არ შეიძლება აწმყოს წრეში შეგვხვდეს, რომელიც უსრულ-სახიან ზმნის კუთვნილებაა. „გააღეს კარი“ – ამისი ვნებითია „გაიღო კარი“, მაგრამ „გაიღეს თანხა“ – ამისი ვნებითია – „გაღებულ იქნა თანხა“; „აიღეს ვალი“ – ამისი ვნებითია: „აღებულ იქნა ვალი“.

აღწერილობით ვნებითს მიმართავენ: წაყვანა, გატანა, შეძენა და მრავალი სხვა, უმეტესად ისეთი ზმნები, რომელთაც მოქმედებითში ფორმა სათავისო ქცევისა აქვთ და გაგება – საარვისოსი.

პერიფრასტული ვნებითი უნდა გარჩეულ იქნეს შედგენილი შემასმენლისაგან, რომელშიც ვნებითის მიმდევობა შედის. ასეთი შედგენილი შემასმენელი აწმყოს წრეშიც იხმარება. ამას გარდა, II სერიაში მას „იყო“ მოუდის და არა „იქნა“: „თანხა გაღებულია“, „თანხა გაღებული იყო“, „თანხა გაღებული იქნება“. ასეთ შედგენილ შემასმენელს რელატიური ფორმებიც უკეთდება: ამ შემთხვევაში „არის“ ზმნას აწმყოში „აქვს“ და „ჰყავს“ ენაცვლება: „თანხა გაღებული მაქვს“, „თანხა გაღებული მქონდა“, „თანხა გაღებული მექნება“, „ძმა გაგზავნილი მყავს“, „ძმა გაგზავნილი მყავდა“, „ძმა გაგზავნილი მეყოლება“. პერიფრასტული ვნებითი კი მარტოოდენ აბსოლუტურ ფორმებს გვაძლევს. ამას გარდა, რადგანაც ფორმა აბსოლუტურია, აქ აღარ ხდება გარჩევა სულიერსა და უსულოს შორის, როგორც შედგენილ შემასმენელთან, – ყველგან „იქნება“ და „იქნა“ უნდა: „თანხა გაღებულ იქნება“, „თანხა გაღებულ იქნა“, „ძმა გაგზავნილ იქნება“, „ძმა გაგზავნილ იქნა“. როგორც მაგალითებიდან ჩანს, პერიფრასტულ ვნებითში მიმდევობა ფუძის სახით არის წარმოდგენილი (მაგრამ იმ შემთხვევაში, როცა მიმდევობა მიუძღვის მეშველ ზმნას), შედგენილ შემასმენელში კი მას სახელობითის ნიშანიც ახლავს დღევანდელ ქართულში.

შედგენილი შემასმენლისა და პერიფრასტული ვნებითის გარჩევა ძნელდება III სერიის ფორმებში.

პერიფრასტული ვნებითი ახალ ქართულში თანდათან იფართოებს ხმარების არეს და ისეთ ზმნათაგანაც გვაქვს, რომლებიც ადვილად აწარმოებენ ვნებითს: მაგ., ამ წიგნის § 53 ასე იწყება: „ბრუნვები ქართულში შეიძლება სხვადასხვა რიგით იქნეს დალაგებული“. იგივე წინადადება ასეც შეიძლება გადმოიცეს (ან გადამოცემული იქნეს): „ბრუნვები ქართულში შეიძლება სხვადასხვა რიგით დალაგდეს“.

366. დეკონენსები. დეკონენსის სახელით აღნიშნავენ ზმნას, რომელსაც ფორმა პასივისა აქვს და მნიშვნელობა – აქტივისა.

გვაქვს სამ-პირიანი მოქმ. ზმნა „აძლევს“, რომელიც ვნებითად მობრუნებისას ორ-პირიანი გახდება: „ედლევა“. მაგრამ ამ ფორმის გარდა გვაქვს აგრეთვე „იდლევა“, რომელიც გარეგნულად ვნებითია. მართლაც, ერთი შეხედვით „იდლევა“ და „ედლევა“ ისეთ ურთიერთობაშია ერთმანეთთან, როგორც „ინგრევა“ და „ენგრევა“, „იბნევა და ებნევა“,

„იღვრება“ და „ელვრება“ და მისთ. მაგრამ არა! ფუნქციის მიხედვით „იძლევა“ არ არის „ეძლევა“-ს აბსოლუტური ცალი, რადგანაც, ის რომ მართლაც ვნებითი იყოს, სხვა მნიშვნელობა ექნებოდა და პირდ. ობიექტს ვერ იგუებდა. ჩვენ კი ვამბობთ: ს ი ტ ყ ვ ა ს იძლევა, პ ი რ ო ბ ა ს იძლევა და მისთანა. – „პირობას იძლევა“ გრამატიკულად იგივეა, რაც „პირობას დებს“, იმ განსხვავებით, რომ ირიბ ობიექტთან „დებს“ ზმნა გვარის ფორმას არ შეიცვლის („პირობას მიდებს“), „იძლევა“ კი ასეთ შემთხვევაში ფორმას აქტიურს მიიღებს: „პირობას მამძლევს“. აქედან ჩანს, რომ ფუნქციით „იძლევა“ – „მამძლევს“ ისეთ ურთიერთობაშია ერთმანეთთან, როგორც „დებს“ – „მიდებს“, მაშასადამე, „იძლევა“ არ შეიძლება პასივად იქნეს გაგებული. „მამძლევს“ ფორმას ირ. ობიექტის გაგება ახლავს, „იძლევა“ კი ამ ობიექტის გაგებას მოკლებულია. რაც შეეხება პირდაპირ ობიექტს, ის, მართალია, ფორმას ეწყობა, მაგრამ ეწყობა ისევე, როგორც შეიძლება შეეწყოს გარდამავალ ზმნას ინდო-ევროპულ ენებში (ბერძნულში, ლათინურში, რუსულში და სხვაგან). ორპირიანობის გაგება ამ ზმნაში მიღებულია (შდრ. § 237), რადგანაც მას მარტო სუბიექტური წყობის ფორმები აქვს: ვიძლევი, იძლევი და შემდგომი, როგორც ამას აბსოლუტური აგებულების ზმნებში აქვს ადგილი. ამას გარდა, III სერიის ფორმებს ინვერსიულად იკეთებს: უძლევია.

დასკვნა: „იძლევა“ პასივია ფორმით, მნიშვნელობით კი აქტივია, რადგანაც სახელი, რომელთანაც ის შეწყობილია სახელობით ბრუნვაში, ზმნით აღნიშნული მოქმედებისათვის რეალობის თვალსაზრისით სუბიექტია და არა ობიექტი. ამის ძალით ის გარდამავალ ზმნათა რიგებში დგას. აი ეს არის არსებითი ნიშანი დეპონენსური ზმნებისა.

დეპონენსი „იძლევა“ აწმყოს წრისაა და III სერიის მწკრივებში იხმარება: იძლევა, იძლეოდა, იძლეოდეს; უძლევია, ეძლია, ეძლიოს.

„იძლევა“ განმარტებით არა დგას ქართულში. არის რიგი ზმნებისა, რომელთაც დეპონენსური ხასიათი აქვთ და მარტო აწმყოს წრის მწკრივებში იხმარებიან: იბღვირება, იგინება, იკბინება, ილანძღება, ილოცება (= ლოცავს), ილოლნება, იმუქრება, ირწმუნება, ისწავლება, იტანება, იტყუება, იფიცება, იქოლება (= ქოქოლას აყრის), იღრინება, იყლაპება, იყურება (გამოიყურება), იცემება, იცქირება, იცოხნება, იწერება, იწყევლება, იჭყიტება, იხედება, იხვეწება და სხვა. მოწმობა ლიტერატურიდან: „მეც მომივიდა ქაღალდი, რომელშიაც ი წ ე რ ე ბ ი ა ნ“ (ყაზ., 27,33); „ზენაით იწერებიან“ («ხალხ. პოეზია», I 469); „კარგი, კარგი, ნუ ი წ ყ ე ვ ლ ე ბ ი“ (ყაზ., 144,I); „დედაკაცებიც და ბავშვებიც იქ შეიკრიბნენ, ისინიც ი ლ ა ნ ძ ე ბ ო დ ნ ე ნ“ უშვერის პირით და კაცებს აქეზებდნენ“ (ყაზ., 157, 33–34); „ხარები თვალეზ-დახუჭულნი ი ც ო ხ ნ ე ბ ო დ ნ ე ნ“ (ჭავ., 421, 15); „ი ლ ო ღ ნ ე ბ ო დ ა“ (ჭავ., 429,37); „ღვდლები პირსაც არ იბანენ, ისე შადიან საყდრებში; რაიც საწირი შასდის, სულ თითონ ხო ჭამენ, იყრიან ჯიბეში, შიგვე საყდარში ერობისთვის ი გ ი ნ ე ბ ი ა ნ, ი ლ ა ნ ძ ე ბ ი ა ნ, ჩხუბობენ დიაკვნებთან და ხალხთან“ (ყაზ., 334–335).

უკანასკნელი მაგალითის სიტყვები „ერობისთვის იგინებიან, ი ლ ა ნ ძ ე ბ ი ა ნ“ აქტიურად ასე გადმოიცემა: ერობას აგინებენ, ლანძღავენ. მაშასადამე, აქ ფორმას გარდამავლობაც აღარ აქვს, რადგანაც პირდაპირი ობიექტი უბრალო დამატებად არის ქცეული („ერობისთვის“), მაგრამ გაგება მაინც აქტიური აქვთ, რამდენადაც „ღვდლები იგინებიან და ილანძღებიან“ კი არ ნიშნავს, რომ მღვდლები გინებისა და ლანძღვის ობიექტები იყვნენ სხვათაგან, არამედ სუბიექტები, ე. ი. ისინია, რომ აგინებენ და ლანძღავენ ერობას. სხვა მაგალითები: „თავლიდამ გამორბოდა კიდეც მეჯინიბე, ვილასაც მხარ-უკუღმა მუშტს უღერებდა, ი მ უ ქ რ ე ბ ო დ ა, მ ო ი ლ ა ნ ძ ე ბ ო დ ა“ (ჭავ., «ოთ. ქვრ.»); „საშინლად

ი ტ ა ნ ე ბ ა მგელი“ (ვაჟა, V, 28,23); „ჩიტები ხეებზე ბუზღუნებენ, ი წ ყ ე ვ ლ ე ბ ი ა ნ, ი ქ ო ლ ე ბ ი ა ნ“ (იქვე, V, 35,5); „ისხამს არაყს ყანწში და ი ლ ო ც ე ბ ა“ (იქვე, V, 375, 11; შდრ. V, 446,1); „ხვიმურს პირი დაუღია მშიერ გლახასავით, თითქოს ი ხ ვ ე წ ე ბ ა, მაჭამეთ პური, მოწყალება მოიღეთო“ (ვაჟა, V, 114,6); „ძაღლები ი ყ ე ფ ე ბ ო დ ე ნ და ღრენით მიიკმენდავდენ ხოლმე ხმასა“ (იქვე, V, 8,26); „დედაჩემი წიფლის გვერდზედ იდგა და გემრიელად ი ც ო ხ ნ ე ბ ო დ ა“ (იქვე, V, 11,6); „ერთი მძორი იდგა ალაგსა ერთსა და შვიდი-რვა ძაღლი ეხვივნენ, სჭამდეს მძორსა და ი ღ რ ი ნ ე ბ ო დ ნ ე ნ და შუღლობდნენ და კბენდნენ ერთმანეთსა“ (ს. ორბ., «სიბრძნე სიცრ.»).

მაგალითები ძველი და საშუალო ქართულიდან: „ხოლო უკუეთუ ურთიერთას ი კ ბ ი ნ ე ბ ო დ ი თ და შ ე ი ჭ ა მ ე ბ ო დ ი თ, იხილეთ, ნუუკუე ურთიერთას განილინეთ“ (გალატ. 5,15); „ფიცხლად მ ო ი გ ი ნ ე ბ ო დ ა“ («ამირ.-დარ.» 425).

იგინება შეიძლება ვნებითიც იყოს და დეპონენსიც. მაგალითი: „რომელმან განკურნა ეშმაკეულნი მათნი, ეშმაკეულ უწოდეს მას, და იგი დაითმენდა: ი გ ი ნ ე ბ ო დ ა და იგი არა აგინებდა; შეაწუხებდეს და იგი არა განრისხნებოდა“ («მამათა სწავლანი», 179). მოყვანილ მაგალითში ი გ ი ნ ე ბ ო დ ა ვნებითია, ხოლო ამ ტაეპში: „მტერთა ექადდა, წყრებოდა, ი გ ი ნ ე ბ ო დ ა, ჩიოდა“ («ვეფხ.» 593) იგივე ი გ ი ნ ე ბ ო დ ა დეპონენსია.

საზოგადოდ დეპონენსური ფორმის დანიშნულებაა, თავიდან აირიდოს რელაცია ანუ მიმართება ობიექტისადმი. ვახტანგ VI-ის «ვეფხის ტყაოსნის თარგმანში» ხშირია ხმარება „ისწავლება“ ზმნისა, რომელსაც იგივე მნიშვნელობა აქვს, რაც „ასწავლის“ ფორმას, ოღონდ უირიბ-ობიექტოდ, როგორიც არის, ვთქვათ, რუს. учит: „აქა ნადირობის რიგს ისწავლება“ (ობ), „ყოვლს სასწავლოს ისწავლება“ (ქუგ), „ბატონ-ყმობის ხუმრობას და ლაპარაკს და შექცევას ისწავლება“ (მწ) (ნ. კიდევ შემდ. ტაეპების თარგმანი: ჟდ, რმთ, რნვ).

დეპონენსური ფორმები ზმნას შუალობითი კონტაქტის ფორმებისაგანაც ი-თი უკეთდება: „კარგ ამბებს ი ტ ყ ო ბ ი ნ ე ბ ი ა ნ“; „ბედშაო, რა ხელს ი კ ვ რ ე ვ ი ნ ე ბ ი?“ (ყაზ., 139,17) [§ 428]. უკანასკნელი ზმნა მხოლოდ ფორმით არის შუალობითი, შინაარსით კი – არა.

გამონაკლისის სახით დეპონენსი ზოგჯერ რელატიური ფორმითაც იხმარება: იმუქრება – ემუქრება. შდრ. „ადიდებული მდინარე სოფლის წალეკას ი მ უ ქ რ ე ბ ა“ და „ადიდებული მდინარე ს ო ფ ე ლ ს წ ა ლ ე კ ა ს ე მ უ ქ რ ე ბ ა“, სადაც „სოფელს“ ირიბი ობიექტია და „წალეკას“ – პირდაპირი. თუ ასეთ ზმნას II და III სერიის ფორმების გაკეთება უხერხდება (რაც იშვიათია), მას პირდ. ობიექტი მიც.-ში შეენახება: ადიდებული მდინარე სოფელს წ ა ლ ე კ ა ს დაემუქრა, ადიდებული მდინარე სოფელს წ ა ლ ე კ ა ს დაჰმუქრებია.

შ ე ნ ი შ ვ ნ ა. „ილანძლება“ და „იგინება“ წყვეტილის ფორმით არის მოცემული ამ წინადადებაში: „სადამოზე ანუკა დაბრუნდა, ბევრი იტირა საბრალომ, ი ლ ა ნ ძ ღ ა და ი გ ი ნ ა“ (ვაჟა, «დარეჯანი», 49,4–5). ცხადია, რომ ზმნები დეპონენსური გაგებით არის ნახმარი.

გვხვდება ისეთი რელატიური დეპონენსებიც, რომელთაც მართო პირდ. ობიექტი ეწყობა: ერეკება, ეზიდება, ეწევა. მაგალითები: „ქუდით ბუზს უნდა ერეკებოდეს“ (ჭავ., 336,12); „მიერეკებოდნენ ხარებს“ (ყაზ., 97,5); „ბევრ შემას ეზიდებოდა ნაცვალი“ (ყაზ., 227,9); „მიეზიდებოდნენ შვილებისთვის საზრდოს“ (ვაჟა, V, 15,22); „საჭმელს ეზიდებოდნენ“ (ყაზ., 291, 28); „სასარგებლო მუშაობას ეწევა“. აღნიშნული ზმნები, რა თქმა უნდა, პასივის გაგებითაც შეიძლება ვიხმაროთ: „ერეკება“ – „დაერეკება“ პასივია შემდეგ ადგილას:

„ნათქომი არის: კოკაი მუდამ არ ზიდავს წყალსაო.

წყლის სამ ზიდვაში გატყდების, და ე რ ე კ ე ბ ი ს ქვასაო“.

(«ხალხ. პოეზია», № 208, 8–9).

რომ შევადართო ერთმანეთს ეს ორი წინადადება: „ამ გარემოებას ანგარიში არ ე წ ე ვ ა“ და „მძიმე უღელს ე წ ე ვ ა“, დავრწმუნდებით, რომ ზმნა „ეწევა“ პირველში პასიურად არის ნახმარი, მეორეში კი – აქტიურად (ანგარიში არ ეწევა = ანგარიშს არ უწევს; უღელს ეწევა = უღელს წევს). მაგრამ რადგანაც ფორმით ზმნა მეორე შემთხვევაშიც პასიურია, ამიტომ მას პირველისაგან განსხვავებით დეპონენსს ვეძახით.

დეპონენსური გაგება აქვთ „ეკითხება“, „ეპასუხება“ და „ეუბნება“ ზმნებსაც: „მეზობელს ამბავს ე კ ი თ ხ ე ბ ა“, „შენ როგორ ჰბედავ, რომ ეგრე მ ე პ ა ს უ ხ ე ბ ი?“ (ყაზ., 223,25), „ეხლა რომ მაგაებს მ ე უ ბ ნ ე ბ ა და მაგაებს ჩადის, მერე რაღას იქს, როცა თავისუფლება უფრო ძვლებში გაუჯდება?“ (ჭავ., «გლეხთა განთ. სც.»), „მერე მღვდელი რაღასაც ე უ ბ ნ ა ფარაჯაში გახვეულს“ (ჭავ., «სარჩობ.»). უკანასკნელი მაგალითი იმ მხრივაც არის საყურადღებო, რომ ის II სერიის ფორმაა (წყვეტ.) და ორივე ობიექტი აქვს: რ ა ღ ა ს ა ც (პირდ.) და ფარაჯაში გ ა ხ ვ ე უ ლ ს (ირ.). „ვინ გ ე კ ი თ ხ ე ბ ა“-ში ზმნა დეპონენსია, ხოლო იგივე ფორმა „რა გ ე კ ი თ ხ ე ბ ა“-ში პასივია.

დეპონენსობა ითქმის „იტყვის“ ზმნის შესახებაც, რომელიც აშკარად გარდამავალი ზმნაა: „იტყვის სიტყვას“, „მმას ამბავს ეტყვის“. ეს ზმნა ამჟამად მარტო მყოფადის წრეში იხმარება (§ 339), სხვაგან კი მას სხვა ზმნები ენაცვლება: იტყვის – უბნობს (ამბობს) – თქვა; ეტყვის – ეუბნება – უთხრა, რაც არაპირდაპირი გზით მის გარდამავლობას ადასტურებს.

შ ე ნ ი შ ვ ნ ა. საინტერესოა, შევადართო „იტყვის“ ზმნა „ისმის“ ზმნას. აქტიურად ისინი ძველად „ატყუებს“ და „ასმენს“ ფორმებს იძლეოდნენ: „ყრუთა ჰასმენს და უტყუთა ჰატყუებს“ (მარკ. 7,37 ჰაემ.). „ჰატყუებს“ მეტია, ვიდრე „ჰასმენს“, რადგანაც პირველის ირიბი ობიექტი შემსრულებელი ობიექტია და ზმნა შუალობით კონტაქტიანი ზმნების რიგებში დგას.

საზოგადოდ ქართულში ასეთი ვითარება გვაქვს: თუ ზმნას ი პრეფიქსი აქვს და შეიძლება მისი ე-დ შეცვლა, პასივის ფორმებთან გვაქვს საქმე: ი-წვის – ე-წვის, ი-თქმის – ე-თქმის, ი-ზრდება – ე-ზრდება და მისთ. ამ ნიშნის მიხედვით „იტყვის“ და „ეტყვის“ პასივის ფარგალში ექცევა, თორემ მათ პასივისა საზოგადოდ არაფერი აქვთ.

არის თუ არა პრეფიქსული ი-ე უთუოდ პასიობის მაჩვენებელი? თუ არის, მაშინ, უეჭველია, პასივი იქნება აგრეთვე „ი-სვრის“ და „ე-სვრის“¹, რომელთაც გაგება აქტიური აქვთ. ამის მიხედვით ვიტყოდით, რომ ეს ზმნა დეპონენსიაო, მაგრამ ამათ II სერიაში ქვემდებარის ბრუნვად მოთხრობითი მოუდის: ისროლა მონადირემ, ესროლა მონადირემ. ამას გარდა, III სერიის ფორმები პირველ მათგანს ინვერსიულად აქვს ნაწარმოები: ისვრის – ისროლა – უსროლია. ამიტომ ამ ზმნათა დეპონენსობაც საეჭვოა.

შ ე ნ ი შ ვ ნ ა. ამ ზმნების ასეთი თავისებურება იმით აიხსნება, რომ მათ წინათ სხვა ფორმები ჰქონდათ: „ისრევს“ – „ისრია“, „ესრევს“ – „ესრია“; საწყისად მოუდიოდათ „სრევა“, მიმდევობად – „სრეული“, როგორც ეს «ვეფხისტყაოსნიდან» ჩანს:

„ზოგთაგან ხოკა პირისა, ზოგთაგან ს რ ე ვ ა რიდისა“ (1006).

¹ ამ ზმნებში ვ განვითარებულია (*ისრის, *ესრის).

„მოსრნის მხეცნი და ნადირნი ისარმან ჩემმან ს რ ე უ ლ მ ა ნ“ (333).

„ესრევს“ მხოლოდ პრეფიქსით არის პასივის მსგავსი, თორემ სუფიქსი აქტივისა აქვს. **ევ** სუფიქსის ი-ზე გადასვლით (ესრ-ევ-ს – ესრ-ი-ს, კონტამინაციით: ესრვის, ესვრის) მოხდა გარეგნული დამსგავსება პასივთან.

„ესრევს“ ზმნის მსგავსად ე აქვს პრეფიქსად „ე-მებს“ ზმნასაც (მვ. ქ. ე-მი-ებ-ს) და „ც-ემ-ა“ ზმნას წყვეტილში: „მი-ვ-ე-ც“, რომელთაც ფუნქციაც აქტიური აქვთ და ფორმებიც სხვაფრივ ყველაფრად აქტიური.

დეპონენსურად იხმარება „უყვება“ ზმნაც, რომელსაც ორი ობიექტი აქვს, პირდაპირი და ირიბი: „ამხანაგს ამბავს უყვება“ – „ამხანაგს ამბავს მოუყვა“, სადაც „ამხანაგს“ ირიბია და „ამბავს“ პირდაპირი, მაგრამ ეს პირდაპირიც ირიბია წარმოშობით: ამბავს ჰყვება – ამბავს მოჰყვა. პირდაპირად გახდომასთან დაკავშირებით მან შეიძლება ფორმაც იცვალოს: ა მ ბ ა ვ ი მოჰყვა, ა მ ბ ა ვ ი მოუყვა.

შეგვიძლია დავსძინოთ, რომ „იცინის“ ზმნა რელატიურად „უცინის“ ფორმას გვაძლევს („დაგიღრეჯია, მეფეო, აღარ გ ი ც ი ნ ი ს პირო“, «ვეფხ.»), მაგრამ გვაქვს კიდევ „ეცინის“, რომელიც მნიშვნელობით იგივეა, რაც „დასცინის“ და საეჭვოა, რომ ის ამ ე-ს გამო ვნებითად იქნეს მიჩნეული.

ზემორე თქმულის მიხედვით შეგვიძლია დავასკვნათ, რომ ე პრეფიქსის ხმარების არე ზოგ შემთხვევაში ანალოგიურად არის გაფართოებული, მაგრამ თავდაპირველად ის მარტო ვნებითის ნიშანი არ უნდა ყოფილიყო, როგორც ამას დღეს გადმოწამის სახით „მი-ვ-ე-ც“ ფორმა გვიჩვენებს (§ 418, შნშ.).

როგორც მაგალითები გვიჩვენებს, დეპონენსური ხასიათი აქვს იმ ზმნებს, რომლებიც ვნებითს პრეფიქსით აწარმოებენ. სუფიქსიანთაგან ამავე ჯგუფს მიეკუთვნება „ჰპირდება“, რომელიც ორ ობიექტს იგუბს და – „უყვება“ ზმნის მსგავსად – I და II სერიის ფორმებსაც ადვილად იკეთებს: ჰპირდება იგი მას მას – დაჰპირდა იგი მას მას. ორივე ობიექტი ირიბია წარმოშობით (ერთი პირისა, მეორე ნივთისა), მაგრამ მეორე ობიექტი (ნივთისა) ამჟამად პირდაპირად არის გაგებული.

ამგვარად, საკითხი დეპონენსობის შესახებ ქართულში არსებითად რამდენსამე ზმნას ეხება, რომლებიც აწმყოს წრეში პასივის ფორმას ატარებენ და მნიშვნელობა აქტივისა აქვთ. მყოფადის წრის მწკრივის ფორმები მათ არა აქვთ, იშვიათად უკეთდებათ II და III სერიის მწკრივები.

367. ჰნებითის ფორმათა ხმარების არის ბაზართობა. პასივის ფორმათა ხშირი ხმარება მეტად დამახასიათებელია ზოგიერთი ენისთვის. ქართ. ენა უმეტესად აქტიური ფორმების ენაა და პასიურ გამოთქმებში ზომიერებას იცავს. მაგრამ უნდა აღინიშნოს, რომ უკანასკნელ ხანებში პასიური კონსტრუქციების ხმარება ძალიან გაიზარდა სამეცნიეროსა და ტექნიკურ ლიტერატურაში, აგრეთვე საგაზეთო წერილებში, რაც ნაწილობრივ იმით აიხსნება, რომ ითარგმნება დიდძალი ლიტერატურა რუსულიდან და სხვა ენებიდან. ზოგჯერ პასიური ფორმები ისეთი ფუძეებისაგან იწარმოება, რომლებიც წინათ მხოლოდ აქტიურად იხმარებოდა: განიხილება, მიიღება, წარმოიდგინება, აღიდგინება (საქ. სსრ მეცნ. აკად. მოამბე, III, 967), შეინიშნება, გამოვლინდება, ხასიათდება, მოწმდება, დგინდება და მისთ.

შ ე ნ ი შ ვ ნ ა. თარგმნას ამ საკითხში ძველადაც ჰქონდა გავლენა; მაგ., ძვ. ქართულში „აღმოიყვანა“ ვნებითად უნდა გავიგოთ შემდეგ წინადადებაში: „მაშინ იესუ ა ღ მ ო ი ყ ვ ა ნ ა სულისაგან უდაბნოდ“ (მათ. 4,1 ჯრ.-პარხ.), რაც ბერძნული გამოთქმის ზუსტად გადმოცემის ბრალია: Τότε ὁ Ἰησοῦς ἀνῆλθι εἰς τὴν ἔρημον τοῦ πνεύματος (მაგრამ იმავე ფუძის ზმნა სხვა ზმნისწინით მოქმედებითია აქ: „და მესხეულად სულმან გ ა ნ ი ყ ვ ა ნ ა ი გ ი უდაბნოდ“, მარკ. 1,12).

368. სხვადასხვა ტიპის ვნებითა შრთიერთობისათვის. ვნებითის ისტორიული განვითარების გზების განხილვა ამჟღავნებს, რომ შეიძლება ვნებითის წარმოება ერთი ტიპიდან მეორეში გადავიდეს.

პირველ ყოვლისა უნდა აღვნიშნოთ, რომ მესამე ტიპის ვნებითიდან რამდენიმე ზმნა პირველში გადმოვიდა: ძველად „შეკრიბა“ ზმნა ვნებითში „შეკრბა“ ფორმას გვაძლევდა, ამჟამად კი პრეფიქსიანი ფორმები გვაქვს: შეიკრიბა, შევიკრიბებით. „დაგლიჯა“ ეხლაც „დაგ(ლ)ჯა“ ფორმას გვაძლევს გურულში („ფეხსაცმელი დამიგჯა“), მაგრამ სალიტ. ენაში „დაიგლიჯა“ იხმარება; „დავთვერ“ და „დათვრა“-ს ნაცვლად აღმოს. კილოებში „დავითვერ“ და „დაითვრა“ გვხვდება; წმე(ნ)დს – იწმი(ნ)დება, მაგრამ გვხვდება აგრეთვე ძველი წარმოების „წმდება“: „წყალი დაწ(მ)და“ (ქართლში „დაწკნდა“ გამიგონია); „დაჭყლეტა“ ზმნისაგან მოსალოდნელია „დაჭყლტა“ და ეს კიდევაც უნდა გვხვდებოდეს აქა-იქ ზ. იმერეთში „დაჭყდა“-ს სახით, მაგრამ ჩვეულებრივ „დაიჭყლიტა“ იხმარება.

შ ე ნ ი შ ვ ნ ა. პროფ. კ. მ ო დ ე ბ ა ძ ი ს მეღვინეობის სახელმძღვანელოში შამპანური ღვინის დამზადების შესახებ ხელნაწერ დედანში იკითხებოდა: „გადაზიდვის დროს ყურძენი რომ არ დ ა ჭ ყ დ ე ს, შამპანში და ზოგან ბურგუნდიაშიც მთელ, დაუჭყლეტელ მტევნებს სპეციალურ კალათებში ალაგებენ და რესორიანი ეტლებით მარანში მიაქვთ“. ავტორს ურჩიეს, რომ ზმნა მოეცა ისეთი ფორმით, რომელიც ამჟამად სალიტერატურო ენაში იხმარება და დაბეჭდილ წიგნში „დაიჭყლიტოს“ იკითხება («მეღვინეობა», 1931, გვ. 185; ავტორი ზემო იმერელი იყო, ს. კაცხიდან).

უფრო ხშირია გადასვლა I ტიპიდან II-ში ან პირუკუ. „შენება“ ზმნას ძველად პრეფიქსიანი ვნებითი ჰქონდა. მაგ., ზარზმის სამრეკლოს წარწერაში იკითხება: „აღუმენა წმიდად ეკლესიად“ (ე. თაყ., Аpx. экск. I, 22), მაგრამ ის დღეს სუფიქსიანთა ჯგუფშია გადასული: აშენდა. წარმოების ტიპის გამოცვლისათვის ამ შემთხვევაში ალბათ გადამწყვეტი იყო ის გარემოება, რომ „აღუმენა“ ერთ-პირიანად იყო ქცეული და რელატიური ფორმების გასაკეთებლად არავითარი საშუალება არ არსებობდა.

ზოგჯერ ორივე ტიპის ფორმები პარალელურად იხმარება ერთი და იმავე მნიშვნელობით:

შეეთვისა – შეუთვისდა.

დაესახლა – დასახლდა.

დაემორჩილა – დაჰმორჩილდა («ვეფხ.» 263, ყაზ., 39, 19; „მაგათ როგორ უნდა დავმორჩილდე“, ყაზ., 354, 30).

ჩაესაფრა (ყაზ., 5,24; 22,19) – ჩაუსაფრდა.

გაექანა – გაქანდა („რა წამს ქალმა თვალი მოჰკრა, სიხარულით გ ა ე ქ ა ნ ა იმისაკენ“, ყაზ., 28,8-9; 163,27; 252,29; მაგრამ: „ელგუჯა ხმალ-ამოწვდილი გადახტა და გ ა ქ ა ნ დ ა თავის ამხანაგებისაკენ“, ყაზ., 29, 33-34).

შეენანა – შეჰნანდა (ყაზ., 132,24).

ეჰირვება – სჰირდება („ეჰირვებოდა“ ყაზ., 60,29); დაეჰირა – დასჰირდა („ოდეს დაგვეჰირა“, საქ. სიძვ., II, № 164, 1702 წ.; № 164, 1704 წ. – ამ მაგალითზე ნ. კეცხოველმა მიმითითა).

დაეზარა – დაჰზარდა („მახიამ რამდენჯერმე წამოიწია ასადგომად, მაგრამ დაჰზარდა“, ყაზ., 212,37; „მე არ დაგზარდებოდი“, ჭავ., 271,27; „დაზარდა, არ წამოვიდა“, ჭავ., 416,11).

ეხირება – უხირდება („ერთი მედუქნე მეხირება რასმე“, ყაზ., 227,37).

ეარშიყება – უარშიყდება („უარშიყდებოდა“, ყაზ., 278,21).

მოეწყინება – მოსწყინდება („ის იმედობდა, რომ გირგოლას მოსწყინდებოდა იმის დევნა“, ყაზ., 309,13).

მოეწადა – მოსწადა („მოეწადა იმისი შველა“, ყაზ., 285,39; „მოსწადა იმის შურისძიება“, ყაზ., 339,1).

ემნელება – უმნელდება.

გაეყინა – გაუყინდა („სისხლი ძარღვებში გამიყინდა“, ჭავ., 313, 37; შდრ. „განიჰნეს წყალნი, შეჰყინდეს და დადგეს“, გამოსლვ. 15,8).

გადმოედინა – გადმოსდინდა („ცრემლები გადმოედინა“, ყაზ., 244,14; „კოკასა შიგან რაცა დგას, იგივე წარმოსდინდებოს“, «ვეფხ.» 1094).

ეთანხმება – სთანხმდება და სხვ.

ასეთი ნაირ-ნაირი წარმოება ზოგ შემთხვევაში ძველი ქართულიდან არის ცნობილი: „დაემტკიცოს“, მათ. 18, 16 = „დამტკიცნეს“ C; „მეყსეულად განუმტკიცნეს“ (ვარიანტი: განემტკიცნეს) ფერწნი მისნი და კოჭნი“, საქმე 3,7.

ზოგჯერ ზმნისწინის გამოცვლას ვნებითის ტიპის გამოცვლაც მოსდევს: შეეხარბა მეზობლის ქონება – დაჰხარბდა მეზობლის ქონებას, მიეშველა – გაჰშველდა („მაშინვე გაჰშველდნენ ერთმანეთს“, ყაზ., 37,32).

გვხვდება „შეეშინა“ და „შეშინდა“, მაგრამ ერთი ობიექტური წყობით არის მოყვნილი, მეორე კი – სუბიექტურით („შეეშინა და ძწოდა“, მარკ. 5,33 = „შეშინდა და ძწოდა“, იქვე C).

ზოგჯერ ტიპის შეცვლას მნიშვნელობის შეცვლაც სდევს: „ემზადება“ სხვაა და „მზადდება“ სხვა („ემზადება წასასვლელად“, „მზადდება სადილი“); „იდიდება“ ერთია და „დიდება“ სხვა („იდიდება“ – ადიდებენ, „იდიდოს მისი სახელი“; „დიდება“ – დიდი ხდება); „ეძალება“ – ძალას ატანს, „უძალდება“ – წინააღმდეგობას უწევს. ასეთივეა აგრეთვე „დაეჯერება“ და „დასჯერდება“ („შენოდენა დედაკაცს სიზმარიც დაეჯერება“, ჭავ., 338,25; დაგჯერდება – დაგთანხმდება, გიყაბულებს); მოეხმარა და მოჰხმარდა („ნუ დამიკარგავთ ამდენ ჭირნახულს, თორემ თუ არ მომახმარებთ, ღუთით არც თქვენ მოგხმარდებათ“ (იესე ოსესშვ., 59,15); „გამწარდება“ და „გაიმწარება“ („შენ არავის რას უშავებ, სხვისაგან გაიმწარები“, ვაჟა, I, 145, 2).

„აატირა“-ს ვნებითია „ატირ-დ-ა“, მაგრამ „გაატირა“-სი – „გა-ე-ტირა“ (= ტირილით გაჰყვა). ჩვეულებრივ ითქმის „კეთ-დ-ება“, მისი რელატიური ფორმაა „უკეთდება“; მაგრამ „უკეთდება“ ერთია და „ეკეთება“ სხვა („მე იქ აღარა მეკეთებოდა რა“, ჭავ., 324,23 = მე იქ აღარაფერი მქონდა გასაკეთებელი).

შენიშვნა. გვხვდება ორმაგი წარმოების ფორმებიც, ე. ი. ფორმები, რომელთაც პრეფიქსიც აქვთ და სუფიქსიც, რაც კონტამინაციით აიხსნება: შეეშინდა (ყაზ., 137,7; 231,6; კონტამინაცია „შეშინდა“ და „შეეშინა“-სი); შეებრალდა („დიდად

შევებრალდი“, იესე ოსესშვ., 39,2 ქვ.; „შევებრალდა დედაბერი“, ბესიკი, «რძალ-დედამთ.»; შდრ. მისივე: „შემბრალდა, წაველ შეჭირვებითა“). „გაუხარდა“-ს პარალელურად გვხვდება „გაეხარა“ („სადაც ვის უჭირს, ვინც წვალობს, მათ გ ა ე ხ ა რ ა თ ყველასა“, ვაჟა, I, 201), მაგრამ ამასთანავე ერთად ჩვეულებრივია აგრეთვე „გაეხარდა“.

369. საშუალო გზარი. არის რიგი სახელთა და ზმნათა ფუძეებისა, რომელთაგანაც შეიძლება ვაწარმოოთ მოქმედებითის საპირისპიროდ არა მარტო ვნებითი გვარის ზმნა, არამედ სხვანაირი ზმნაც, რომელიც კონვერსიულ ურთიერთობაშია მოქმედებითი გვარის ზმნასთან, მაგრამ ვნებითი არ არის. ზოგი ნიშნის მიხედვით ეს ზმნა მოქმედებითს ჰგავს, ზოგით კი – ვნებითს: ფორმა უმეტესად მოქმედებითისა აქვს, ფუნქცია – ვნებითისა. ამის გამო მას ს ა შ უ ა ლ ს (მედიუმს) ვეძახით. ასეთია, მაგ., შემდეგი ზმნები: ხურს, დულს, ტირის, გორავს, ხარობს, ლალობს, ფასობს, ტრიალებს და სხვა, რომელთაც საპირისპიროდ მოქმედებითიც მოეპოვებათ და ვნებითიც:

მოქმ.	ვნებ.	საშ.	მოქმ.	ვნებ.	საშ.
ახურებს	ხურდება	ხურს	აცხარებს	ცხარდება	ცხარობს
ადულებს	დუღდება	დულს	ალალებს	ლალდება	ლალობს
ატირებს	*ტირდება	ტირის	აფასებს	ფასდება	ფასობს
აგორებს	გორდება	გორავს	ატრიალებს	*ტრიალდება	ტრიალებს

სუბიექტის ობიექტისადმი დამოკიდებულების თვალსაზრისით საშუალო ზმნა იზიარებს ვნებითის თვისებას: სუბიექტური პირი აქაც მოქმედებს, ასე ვთქვათ, თავისთვის, სხვა პირზე მოქმედების გადაუტანლად. ამიტომ პირდაპირი მიმართების ფორმები საშუალო ზმნის უღლებშიც გამოირიცხულია. აქედან ცხადია, რომ საშუალო ზმნა გარდაუვალია. ამ მხრივ ის ვნებითთან ერთად არის და ორნივე უპირისპირდება მოქმედებითს, რომელიც მორფოლოგიურად პირდ. მიმართების ფორმებს გვიჩვენებს და სინტაქსურად გარდამავალია. ვაჟა-ფშაველას ერთ პოემაში ვკითხულობთ:

„ერთხელ ლომს, ნადირთ მეფესა, ხარი მოეკლა ირემი,
მ ო ს თ რ ა ვ დ ა თავის ბინისკე ნადავლი, ნანადირები“.
(«მეჯლიში ლომისა»).

აქ ნახმარი „მოსთრავდა“ ფორმით მოქმედებითს ჰგავს, მაგრამ მნიშვნელობით იგივეა, რაც „მოეთრეოდა“. ამის გამო ის საშუალოა.

შ ე ნ ი შ ვ ნ ა. მოყვანილი „მოსთრავდა“ შინაარსით აბსოლუტური ფორმა ჩანს, მიუხედავად იმისა, რომ გარეგნულად რელატიურია. თითქო შეიძლება მისი რელატიურად გაგებაც: „ჩამოტიროდა ბაყაყი, მ ა ს თ რ ა ვ დ ა ტიტველ ფაშია“ (ვაჟა, «ფშაველი და მისი წუთისოფელი»: ძვ. საქ., II, განყ. IV, 337). აქ „მასთრავდა“ ამას უნდა ნიშნავდეს: „მოეთრეოდა მისი“. „დამთრავ“ ფშაურად ამას ნიშნავს: „დაეთრევა ჩემი“.

პირთა რაოდენობის თვალსაზრისითაც მედიუმში პასივთან არის: მასაც მხოლოდ ერთ-პირიანი ან ორ-პირიანი ფორმები შეიძლება ჰქონდეს, სამიანი კი – არა; ორ-პირიანი ფორმაში ერთი პირი სუბიექტურია და მეორე – ობიექტური: უდულს, უჩანს, თავს დასტრიალებს და სხვა.

რადღა ჰყოფს მედიუმს პასივისაგან? – ის, რომ იმას თავისი ფორმები აქვს, ამას კი – თავისი. წარმოების თვალსაზრისით დიდია განსხვავება მედიუმსა და პასივს შორის; ერთი მხრით: გორავს, გორავდა, გორავდეს, მეორე მხრით: გორდება, გორდებოდა, გორდებოდეს; ერთი მხრით: ცხარობს, ცხარობდა, ცხარობდეს, მეორე მხრით: ცხარდება, ცხარდებოდა, ცხარდებოდეს და მისთ.

განსხვავებაა მედიუმსა და პასივს შორის მწკრივთა წარმოების მხრივაც: შეიძლება, რომ ზოგიერთი მწკრივის ფორმა მედიუმმა აწარმოოს, პასივმა კი – არა, ან პირუკუ; მაგ., „წევს“ ზმნას აწმყოს წრის მწკრივებისაგან მარტო ერთი აქვს (აწმყო), სხვები კი – არა, მაშინ როდესაც „წვება“-ს ამ წრეში ყველა მწკრივი მოეპოვება: წვება, წვებოდა, წვებოდეს. „დულს“ ზმნას ყველა მწკრივი მოეპოვება აწმყოს წრეში, სათანადო ვნებითი კი („დულდება“) თითქმის უხმარებელია.

რა აქვს საერთო მედიუმს აქტივთან? – ის, რომ გარეგნულად მასაც ისეთივე სახე აქვს, როგორც მოქმედებითს: „ტრიალებს“ და „ატრიალებს“ გარეგნულად ერთმანეთისაგან ა-თი განსხვავდებიან, მაგრამ ა არ არის საზოგადოდ ისეთი ნიშანი, რომ იმის მიხედვით გვარებს ვარჩევდეთ, თორემ „წერს“ და „ა-წერს“ ან „წევს“ და „ა-წევს“ სხვადასხვა გვარის ზმნები იქნებოდა. „ქრის“ და „ხრის“ ერთნაირად ნაწარმოები ზმნებია, მაგრამ ერთი გვარისა არ არიან; წ ე ვ ს „წოლის“ მნიშვნელობით და წ ე ვ ს „წევის“ („გაწევის“) მნიშვნელობით ერთნაირად ჟღერენ, მაგრამ სხვადასხვა გვარს ეკუთვნიან.

ამას გარდა, თემის ნიშნებად საშუალოსა შეიძლება ჰქონდეს ი, ავ, ებ, ობ (ხტ-ი-ს, ცურ-ავ-ს, ფრიალ-ებ-ს, ხარ-ობ-ს), ან ისიც შეიძლება, რომ საშუალოს არავითარი თემის ნიშანი არ ჰქონდეს (თოვ-ს, ქუხ-ს, წუხ-ს და სხვ.); ყველაფერი ეს საშუალო გვარის ზმნას მოქმედებითთან აახლოებს. მართალია, საპირისპირო ფორმებს (საშუალოსა და მოქმედებითს) ჩვეულებრივ სხვადასხვა ნიშანი მოუდის (გორ-ავ-ს – აგორ-ებ-ს, წუხ-ს – აწუხ-ებ-ს), მაგრამ ზოგჯერ ერთნაირიც აქვთ: ტრიალ-ებ-ს – ატრიალ-ებ-ს და მისთ.

ამგვარად, საშუალო გვარი მორფოლოგიურად მოქმედებითისაგანაც განსხვავდება და ვნებითისაგანაც: მოქმედებითისაგან ფუნქციით, ვნებითისაგან ფორმით. თუ განსხვავების ნაცვლად მსგავსების მიხედვით ვიმსჯელებთ, უნდა ვთქვათ: საშუალო ზმნას ფორმა მოქმედებითისა აქვს, ფუნქცია – ვნებითისა.

აუცილებელი როდია, რომ ერთისა და იმავე ფუძისაგან სამივე გვარის ზმნა იყოს ნაწარმოები. ხშირია, რომ მოქმედებითის საპირისპიროდ მარტო მედიუმი მოიპოვებოდეს ან მარტო ვნებითი. მაგ., „სადილ“-ისაგან გვაქვს: „ასადილებს“ (აქტ.) და „სადილობს“ (მედ.). ასეთივე აქტივ-მედიუმი: ავახშმებს – ვახშმობს, ახარებს – ხარობს, მიაქროლებს – მიქრის, ათამაშებს – თამაშობს, გააცინა – გაიცინა, დააჩოქა – დაიჩოქა და მისთ.

მარტო აქტივ-პასივის შემთხვევები უამრავია.

370. ორი ჯგუფი საშუალო ზმნებისა. საშუალო გვარის ზმნები საზოგადოდ მეტად ჭრელ სურათს გვაძლევენ ფორმათა წარმოების მხრივ. თუ მცირე-რიცხოვან გამონაკლისებს არ მივიღებთ მხედველობაში, საკუთრად მათ მარტო აწმყოს წრის მწკრივები მოეპოვებათ, დანარჩენი მწკრივები კი შევსებული აქვთ იმავე ფუძის სხვანაირად ნაწარმოებ ფორმათა საშუალებით. იმის მიხედვით, თუ როგორ ივსებენ ისინი ამ დანაკლისს, გამოირჩევა ორი ჯგუფი: ერთი, რომელიც აქტიურ ზმნებს მიჰყვება, და მეორე, რომელიც პასივის ფორმა-წარმოებას იზიარებს. პირველ ჯგუფს აღვნიშნავ მედიააქტივის სახელით, მეორეს – მედიაპასივისა.

371. მედიოაქტივი. საშუალო ზმნათა ერთი ჯგუფი დანაკლის ფორმათა შესავსებად თავისი ფუძის მოქმ. გვარის ზმნათა სათავისო ქცევის ფორმებს იყენებს, მაგრამ ერთი მნიშვნელოვანი ცვლილებით: პირდაპირ-ობიექტური პირის გამორიცხვით. ამის გამო ისინი რამდენადმე მოქმ. გვარის თვისებას იზიარებენ: III სერიის ფორმებს ინვერსიულად იკეთებენ. ამას ერთვის სინტაქსური მოვლენაც: სუბიექტის ბრუნვად ასეთ ზმნებთან მოთხრობითია II სერიაში და მიცემითი III-ში: დულს წყალი, იდულეს წყალი, მაგრამ: იდულა წყალმა, უდულნია წყალს; ცხოვრობს კაცი, მაგრამ: იცხოვრა კაცმა, უცხოვრია კაცს.

მედიოაქტივი ზმნები გარდაუვალია, პირდ. ობიექტური მიმართების ფორმები აკლია და ამის მიხედვით არც სათანადო ფარდი აქვს პირდ. ობიექტის სახით. რიცხვი ასეთი ზმნებისა საკმაოდ დიდია: თოვს, წვიმს, ელავს, ქუხს, ქრის, ცხოვრობს, ხარობს, ცურავს, მეფობს, ჩქარობს, ხტის, დის, წვეთს, ბოლავს, წუხს და სხვა. ამავე ჯგუფში შემოდის მეორეული წარმოების ზმნები „თევზაობს“ ტიპისა: ბანაობს, ცურაობს, ჭიდაობს, ქანაობს, გორაობს და სხვა. გარეგნულად ამავე ჯგუფს ეკედლება ა-ზე გათავებულ სახელთა ფუძეებისაგან ნაწარმოები ზმნები: ციგა-ობ-ს, კოხტა-ობ-ს. ამ ზმნებში და აგრეთვე მეორეული წარმოების ზმნებში ო-ს წინ დაკარგულია ვ, რომელიც სათანადო მოქმედებით მოეპოვება: აბან-ავ-ებ-ს, აცურ-ავ-ებ-ს, აგორ-ავ-ებ-ს, აკოხტ-ავ-ებ-ს და მისთ.: აბან-ავ-ებ-ს – ბან-ა(ვ)-ობ-ს.

372. მედიოაქტივის მიმართება პასივთან. ურთიერთობა მედიოაქტივსა და პასივს შორის მეტად თავისებურია და მრავალფეროვანი. აღვნიშნოთ ზოგი რამ:

1. არის შემთხვევები, რომ საშუალო ენაცვლება ვნებითს. ეს ხდება უსრული ასპექტის შემთხვევაში. მაგ., „ადულეს“ ზმნის საპირისპიროდ საშუალოც გვაქვს („დულს“) და ვნებითიც („დულდება“), მაგრამ ვნებითი გვარის ფორმათა ხმარება სრული ასპექტის შემთხვევებით ამოიწურება (ადულდება, ადულდა, ადულდებულა და სხვა); რაც შეეხება უსრულ ასპექტს, აქ ვნებითის მაგივრობას მედიუმში ეწევა: დულს, დულდა, დულდეს, იდულეს, იდულა, უდულნია: წყალმა იდულა, იდულა და ბოლოს ადულდა. ასეთივე მაგალითია: მიკვირს – გამიკვირდება, გამიკვირდა.

გარკვეულ ზმნათაგან განსაკუთრებით ჭირს სუფიქსიანი ვნებითის წარმოება აწმყოს წრის მწკრივებში: „აყვავებს“ ზმნას ვნებითად „ყვავდება“ მოუდის, მაგრამ აგეთი ფორმა იშვიათად იხმარება („ია ყვავდება გაზაფხულის დამდეგს“, გოგებ., „დედა-ენა“, 1940, გვ. 48), ჩვეულებრივ კი „ყვავის“ ითქმის. ამგვარივე ურთიერთობაა ამ ზმნებს შორისაც: „წუხს“ და „წუხდება“, „ქუხს“ და „ქუხდება“, „დის“ და „დინდება“, „ფრინავს“ და „ფრინდება“, „როკავს“ (= ცეკვავს) და „როკდება“, „ტირის“ და „ტირდება“, „გოგავს“ და „გოგდება“ და მისთ. აქ მოყვანილი საშუალო ზმნები ჩვეულებრივია, მაგრამ იშვიათია ვნებითის ფორმათა ხმარება. ალბათ რითმით ან მარცვალთა რაოდენობით არის გამოწვეული „გოგდება“ ფორმა ხალხურ ლექსში: „ყველა ფრინველი ხეზე ზის, მწყერი მიწაზე გოგდება“, თორემ ჩვეულებრივ „გოგავს“ ითქმის. „გოგდება“ და „გოგავს“ ერთსა და იმავე აზრს გადმოგვცემს, მაგრამ სხვადასხვა საშუალებით: ერთი პასიურად, მეორე მედიალურად, აწმყოში ისინი ერთიმეორის მაგივრობას გასწევენ, მაგრამ საკმარისია ზმნისწინი დავურთოთ, რომ განსხვავება მოგვცენ: „დაგოგავს“ ისევ აწმყოა, „დაგოგდება“ კი – მყოფადი („კესო მთელი დღე დაგოგავდა ფერად ყვავილებსა და მწვანე მდელოებს შორის“, ჭავ., «ოთ. ქვრ.») [§ 396].

ორ-პირიანი „გაახარა“ (მან იგი) კონვერსიულად საშუალოს მოგვცემს: „გაიხარა“ (მან), სამ-პირიანი „გაუხარა“ კი – ვნებითს: „გაუხარდა“, რომელსაც პირვანდელი მნიშვნელობა

რაჭულში ჰქონია დაცული: ბავშვი გაუხარა – ბავშვი გაუხარდა (= მისმა ბავშვმა გაიხარა). ორ-პირიანი „ა-ყვირა“ კონვერსიულად ვნებითს მოგვცემს („ა-ყვირ-დ-ა“), მაგრამ ორ-პირიანივე „დააყვირა“ – საშუაღს („და-ი-ყვირა“). ასეთივე ზმნებია: „აკივღდა“ და „დაიკივღა“, „აჩხავღდა“ და „დაიჩხავღა“ და სხვ. [§ 396].

2. მედიაღური ფორმები მრავღისაგან მრავალ შემთხვევაში აბსოღუტურად იხმარება, რელატიურად კი ვნებითს (resp. დეპონენსს) უნდა მივმართოთ: ჭიკჭიკებს – ეჭიკჭიკება, საუბრობს – ესაუბრება, ხუმრობს – ეხუმრება და სხვ. (მაგრამ ითქმის როგორც „ეხუმრა“, ისე „უხუმრა“). ამიტომ შემდეგ მაგალითებში ვნებითის ფორმა არ შეიღლება საშუაღლით შევცვაღლოთ:

„ზოგჯერ მზეა და ოღესმე ცა რისხვით მ ო უ ქ უ ხ დ ე ბ ი ს,
რათგან შვება აქვს სოფელსა, თვით რად ვინ შ ე უ წ უ ხ დ ე ბ ი ს“ (ვეფხ., 705).
„კოკასა შიგან რაცა დგას, იგივე წ ა რ მ ო ს დ ი ნ დ ე ბ ი ს“ (იქვე, 1094).
„როგორც დამიკრავ ფანღურსა, მეც ისე დ ა გ ი რ ო კ დ ე ბ ი“ (ხალხური).

3. ერთსა და იმავე აქტიურ ზმნას შეიღლება ორი სხვადასხვა მნიშვნეღლობა ჰქონღდეს და კონვერსიულად ერთ შემთხვევაში საშუაღლს გვაღღევღდეს, მეორეში კი – ვნებითს. ამისი მაგალითია: აბრუნებს – ბრუნღება – ბრუნავს. „წყღის ძაღა წისქიღღს ა ბ რ უ ნ ე ბ ს“ – „წისქიღღი წყღის ძაღლით ბ რ უ ნ ა ვ ს“. აქ „აბრუნებს“ – „ბრუნავს“ ერთუღრთის მიმართ აქტივ-მედიუმიია; მაგრამ: „მამა ბავშვს საღამოღობით შინ ა ბ რ უ ნ ე ბ ს“ – „ბავშვი საღამოღობით შინ ბ რ უ ნ დ ე ბ ა“, – აქ კი „აბრუნებს“ – „ბრუნღება“ აქტივ-პასივია.

4. პირდაპირი ობიექტის უქონღლობის გამო ვნებითი და საშუაღლი თანაბარ მღღგომარეობაშია და ზოგჯერ თამამად ვუნაცვღლებთ მათ ერთმანეთს: „იღღიმება“ ვნებითად მიღღღის აწმყოს წრეში, სხვაგან კი მედიაღური ფორმები ენაცვღლება: გაიღღიმებს – გაიღღიმა.

373. მემღიოკასიში. საშუაღლ ზმნათა მეორე წყება (რიცხვით ნაკღლები, ვიღღრე პირვეღღი) დანაკღღის ფორმებს თავისი ფუღღის ვნებითით ივსებს; ამიტომ მას არ სჭირღდება არც მოთხრობითი ბრუნვა სუბიექტის ბრუნვად II სერიის ფორმებთან და არც ინვერსია III სერიაში და ამასთან დაკავშირებით მიცემითი ბრუნვა სუბიექტისათვის. ასეთებია: დგას, წევს, ძევს [შენაცვღლებით: იღღვა – იღღება – ძევს], სძინავს, ჰღღვიძავს, სწყინს, უყვარს, სძულს და სხვა, რომელთაგანაც ზოგი (მაგ., უყვარს, სძულს) II სერიის ფორმებს ვერც იკეთებს, მაგრამ III-ისა აქვს (ჰყვარება, სძულება). კონვერსიული ვითარება აქაც იმავე სახისაა, როგორიც მედიოაქტივში ვნახეთ:

მოქმ.	ვნებ.	საშ.	მოქმ.	ვნებ.	საშ.
დგამს	იღღმება	დგას	აძულებს	სძულღება	სძულს
აწვენს	წვება	წევს	აშორებს	ჰშორღება	ჰშორავს
[ღებს]	[იღღება]	ძევს	ახსომებს	ახსომღება	ახსოვს
აწყურებს	სწყურღება	სწყურია	ახლებს	ეახლება	ახლავს
აკღებს	აკღღება	*აკღს			

ამავე ჯგუფში შემოღღის ზმნები, რომღლებიც მარტო I სერიაში (უმეტესად აწმყოს წრეში) იხმარება: ჭირს, ჩანს, მწიფს, უშავს, უმძიმს, უკვირს და სხვა.

მოქმ.	ვნებ.	საშ.	მოქმ.	ვნებ.	საშ.
აჭირებს	*ჭირდება	ჭირს	ამწიფებს	მწიფდება	მწიფს
აჩენს	ჩნდება	ჩანს	უშავებს	უშავდება	უშავს
უმძიმებს	უმძიმდება	უმძიმს	აკვირებს	კვირდება	*კვირს

მედიოპასივს დღევანდელ ქართულში მეშველი ზმნა სჭირდება 1-ლსა და მე-2 სუბ. პირში: ვდგავარ, ვსძულვარ, მოვსწონვარ და სხვა, გარდა ისეთი არქაული შემთხვევებისა, როგორიცაა „ვშორავ“ ბესიკის ამ ლექსში:

„ჰაერი ცივ-ნამიანი ჩემთვის აღარა მზიანი,
მას ვშორავ გულ-სევდიანი, ვის მოლოდნა მაქვს გვიანი“.
(გ. ლეონიძე, ბესიკი: «ლიტ. მატ.», 3–4, გვ. 415).

შ ე ნ ი შ ვ ნ ა. საშ. „დგას“ სხვა სამეულშიც შედის: ადგენს – დგება – დგას.

**374. შრტიერტობა ბვარებს შორის შორმისა ღა შუნძციის მიხედ-
შოთ.** ქართ. ენის ჩამოყალიბების ისტორიულ პირობათა გამო ფუნქციონალურ მიმართებას გვარებს შორის ყოველთვის არ ახლავს ერთგვარი გაფორმება. მაგალითები:

1. „უყვარს“ ფორმა თითქო ასეთ საპირისპირო ფორმებს მოითხოვს: უყვარებს – უყვარდება – უყვარს, მაგრამ საქმე ის არის, რომ „უყვარს“ მოკლებულია ქცევის გაგებას, ის ორ-პირიანი რელატიური ფორმაა და ამიტომ არის, რომ „აყვარებს“ ფორმის პირისპირ დგას.

2. „აკლებს – აკლდება – აკლს“. უკანასკნელი ფორმა ძველად იხმარებოდა. მისგან ნაწარმოებია უწყვეტელი და I კავშირებითი: აკლს, აკლდა, აკლდეს. „აკლს“ ფორმის ადგილი ახალ ქართულში სტატიკურთა მიხედვით ნაწარმოებმა „აკლია“-მ დაიჭირა.

3. „აწონებს“ ზმნა ვნებითად „ეწონება“-ს გვაძლევს; რაც შეეხება „მოსწონს“ ფორმას, ის საშუალოა „მოაწონებს“ ფორმისა, „მოაწონებს“ დღეს მყოფადის წრეშია გადასული და „მოსწონს“ უცალოდ რჩება აწმყოში.

4. „ვიწუნებ – მწუნს“: „ნუმცა გუწუნს ჩუენ სიმცირჳ ესე კრებულისაჲ ამის“ (სინ. მრავალთ., 77,16).

5. „ადინებს“ ზმნა კონვერსიის ძალით საშუალოში „იძინებს“ ფორმას გვაძლევს („დედა ბავშვს აძინებს“ – „ბავშვი იძინებს“). რაც შეეხება „სძინავს“ ფორმას, რომელიც დღეს ერთ-პირიანია და ობიექტური წყობით იხმარება, კონვერსიულად სამ-პირიან ფორმას გულისხმობს. ცხადია, „ადინებს“ – „დაადინა“ ძველად შეიძლებოდა სამ-პირიანიც ყოფილიყო, როგორც ამას ერთ ხალხურ ლექსში დღესაც ვხედავთ: „საფურცლეს მოკლეს ზურაბი, ძილ დ ა ა ძ ი ნ ე ს მაგარი“ («ხალხ. პოეზია», I, 8). „დაადინა“-ს ვნებითია „დაეძინა“ (დაადინა მ ა ნ მ ა ს ი გ ი – დაეძინა მ ა ს ი გ ი). შემდეგ კი, პირდ. ობიექტის ჩავარდნის გამო, ირიბი იქცა პირდაპირად და მივიღეთ ორ-პირიანი „ადინებს მას“ – „დაადინა იგი“. მაშასადამე, დღევანდელი „დაადინა“ და „დაეძინა“ ერთმანეთის კონვერსიული ფორმები არ არის. თუ ჩავსვამთ აღნიშნულ ფორმებს სამ გვართა სქემაში, შემდეგს მივიღებთ:

მოქმ.	ვნებ.	საშ.
ადინებს (2-პ.)	—	იძინებს (მედიოაქტ.)
*ადინებს (3-პ.)	ეძინება	სძინავს (მედიოპას.)

6. რაც ითქვა „ადინებს“ ჯგუფის შესახებ, იგივე შეიძლება ითქვას „აღვიძებს“ ჯგუფის შესახებაც („აღვიძებს“ – „იღვიძებს“, მაგრამ: „ელვიძება“ – „ჰღვიძავს“) და რამდენადმე

აგრეთვე „აცინებს“ ჯგუფის შესახებაც: „აცინებს“ – „იცინის“ (აქტივი – მედიაოქტ.), „ეცინება“ კი უცალოდ არის.

375. ქართული მედიუმი და ბერძნული მედიუმი. როგორც ვნახეთ, ქართ. მედიუმს საფუძვლად უძველეს დაპირისპირება აქტივთან კონვერსიის ნიადაგზე. პირთა რაოდენობის თვალსაზრისითაც ის აქტივზე ნაკლებია: ვნებიტის მსგავსად სამ-პირიან აქტივს ორ-პირიანი მედიუმი შეესატყვისება და ორ-პირიან აქტივს – ერთ-პირიანი მედიუმი. გარდაუვალობის თვალსაზრისითაც ის ვნებიტთან არის.

სულ სხვა ვითარება გვაქვს ბერძნულში: ის ფორმა, რომელიც ბერძნულში მედიუმის სახელით არის ცნობილი, პირთა რაოდენობის თვალსაზრისით არ განსხვავდება არც აქტივისაგან და არც პასივისაგან, რადგანაც ისინი აქ ყველა ერთ-პირიანებია. მაგრამ ეს არაფერი, რადგანაც მრავალ-პირიანობა (პოლიპროსოპია) ბერძნულს არ მოეპოვება. მთავარია შემდეგი: იქ, სადაც მედიუმი ბერძნულში აშკარად განსხვავებულია ფორმით და ფუნქციით როგორც აქტივისაგან, ისე პასივისაგან (მაგ., აორისტში), მას გარდამავლობასთან ერთად ახასიათებს მიმართება სამოქმედო ობიექტთან კუთვნილების ნიადაგზე, ეს კი სულ სხვა ამბავია და უნდა გაგებულ იქნეს არა გვარის ფორმად (ე. ი. არა დიათესის ფორმად, როგორც ესმით ხოლმე, არამედ სათავისო ქ ც ე ვ ი ს ფორმად. ქცევა კი, ანუ ვერსია, სულ სხვა კატეგორიაა, ვიდრე გვარი (§ 417).

376. უზგარო ზმნები. გვარზე იმდენად შეგვიძლია ვილაპარაკოთ, რამდენადაც ენას მოეპოვება საშუალება, რომ ერთისა და იმავე ფუძისაგან აწარმოოს თუ სამი ფორმა არა (აქტივი, პასივი, მედიუმი), ორი მაინც, რომლებიც ერთმანეთის მიმართ აქტივ-პასივია (გრებს – იგრიხება) ან აქტივ-მედიუმი (აცხოვრებს – ცხოვრობს).

შ ე ნ ი შ ვ ნ ა. ითქმის როგორც „ფული მიჭირდება“, ისე „ფული მიჭირს“, როგორც ეს ჩანს შემდეგიდან: თედო რაზიკაშვილს 1905 წ. აგვისტოში «ივერიის» რედაქციისათვის გაეგზავნა პოლიტიკური შინაარსის ზღაპარი «ყორანი», რომლის ბოლოს წერილი მიეწერა, სადაც, სხვათა შორის, იკითხებოდა: „ფულები ძალიან მიჭირს“ (გადმოწერილი მაქვს დედნიდან). იგივე ფორმაა დადასტურებული ვაჟას ერთ ლექსში, რომელიც მზისადმია მიმართული: „მთას უჭირს შენი სინათლე, მე, მდილს, არ მიჭირს არადა“ (I, 190). სხვაგან იგივე ვაჟა ამბობს: „სიმტკიცე მიჭირს დიადი, ახლა ისეთი დრო არი“; „მეც ნამი მიჭირს და სითბო, გული ყვაოდეს, ლაღობდეს“. „მიჭირდება“ ვნებითია, „მიჭირს“ – საშუალო, ოღონდ ფორმოვლივ ისინი ერთმანეთს არ ფარავენ.

უგვაროა ისეთი ზმნები, რომელთაც საპირისპირო ფორმები სრულიად აკლია; ასეთებია: არის, იცის, სწამს, აქვს, ჯამს (ძვ. ქ.), ღირს და სხვა. „ხარობს“ გვარიანი ფორმაა (საშ.), რადგანაც მისი საპირისპიროა „ახარებს“ („კარგი ამბავი გულს ახარებს“ – „კარგი ამბისაგან გული ხარობს“). მაგრამ „შეჰხარის“ უგვაროა, რადგანაც აკლია საპირისპირო „შეჰხარებს“. თუ მას საშუალებას ეძახიან, მხოლოდ იმ საბუთით, რომ ვნებიტის ფორმა არა აქვს და გარდაუვალია.

377. უცალო მოქმედებითი. უცალოა მოქმედებითი, რომელიც გარდამავალია და მარტოოდენ ფორმით არის მოქმედებითი, სათანადო ვნებითი ან საშუალო აკლია. მაგ., „უბრძანა“ მოქმედებითია, მისი ვნებითია „უბრძანა“. მოქმედებითია აგრეთვე „მოაბრძანა“,

რადგანაც პირისპირ „მოზრძანდა“ უდგას, მაგრამ „ზრძანა“ უცალოა: არ ითქმის „იზრძანა“. ამიტომ ის დაცლილია გვარის გაგებისაგან. ერთად-ერთი, რაც საბუთს გვაძლევს, რომ მას „მოქმედებითი“ ვუწოდოთ, ეს არის მისი კავშირი აშკარა გვარიან ფორმებთან: ბრძანა – უბრძანა. მსგავსად ამისა, „მოსთხოვა“ მოქმედებითია, რადგანაც მას მხარს უჭერს მისი ცალი ვნებითში: „მოეთხოვა“ (პასუხი მოსთხოვოს – პასუხი მოეთხოვოს), მაგრამ „მოითხოვა“ უცალოა. უცალოა აგრეთვე „დაინახა“, „დაანახვა“ კი ცალიანია და გვარის გაგებას სავსებით გვაძლევს (დაანახვა – დაენახვა).

საზოგადოდ უცალოა სათავისო ქცევის ფორმები: ააშენა – აშენდა, აუშენა – აუშენდა, მაგრამ: აიშენა – ამას ვნებითი არა აქვს. ასეთივე ვითარებაა აქაც: დაწერს – დაიწერება, დაუწერს – დაეწერება, დააწერს – დაეწერება, მაგრამ: დაიწერს – ამას ვნებითი აკლია. გამონაკლისს შეადგენს ის ზმნები, რომლებიც სათავისოა ფორმით, ფუნქცია კი საარვისოსი აქვთ: დაიწყებს – დაიწყება, შეინახავს – შეინახება, (წა)იკითხავს წიგნს – წიგნი (წა)იკითხება და მისთ.

378. უცალო ზმნებითი. გვხვდება ისეთი ზმნებიც, რომლებიც მარტო ფორმის მიხედვით არის ვნებითი, საპირისპირო მოქმედებითი არ მოეპოვებათ და ამის გამო გვარის ნამდვილ შინაარსს მოკლებულია; მაგ., გვაქვს ერთ-პირიანი გარდაუვალი „წყრება“, მაგრამ არ მოიძებნება მისი კონვერსიული ზმნა, რომ ის „წყრება“ ფორმის პირისპირ ორ-პირიანი ჩანდეს და მოქმ. გვარის გაგებას გვაძლევდეს. რაკი, მაშასადამე, „წყრება“-ს აკლია ცალი, რომელიც მას გვარის ფუნქციას ნამდვილად მიანიჭებდა, ამიტომ მისი ვნებითობა უფრო მოჩვენებითია, ვიდრე ნამდვილი. ასეთი ვნებითი ფორმალურად არის ვნებითი და არა ფუნქციონალურად. მსგავსი მაგალითებია: ელის, ებრძვის, ერჩის („გული ერჩის“), ეგულება, ეღირება (ღირს – ეღირება), ეცდება, მიაჩერდა და სხვა. შიგ ურევია „შეიჭრა“-ც ასეთი ფრაზიდან: „მონადირისაგან დაჭრილი ირემი ტყეში შ ე ი ჭ რ ა“ და „გაიჭრა“ („ველად გ ა ი ჭ რ ა“). „ეძგერა“ ნამდვილი პასივია, რადგანაც საპირისპიროდ „აძგერა“ აქვს, მაგრამ „ეცა“ დღეს უცალოა, რადგანაც მისი ცალი „სცა“ აღარ იხმარება. „ჩ ა ა ც ი ვ დ ა, აღარ მ ი ე შ ვ ა“ – ამათგან საპირისპირო ფორმა არც ერთს არ მოეპოვება.

379. უცალო საშუალო. გვხვდება ზმნებიც, რომლებიც გარეგნულად მოქმედებითს ჰგავს, მაგრამ გარდაუვალია, საპირისპირო გვარის ფორმები კი აკლია. მაგ., გვაქვს ზმნა „მოსდგამს“ (ასეთი წინადადებიდან: „გვარად მოსდგამს“), რომელიც უცალოა: არ ითქმის არც „გვარად მოადგამს“ (მოქმ.), არც „გვარად მოედგმება“ (ვნებ.). სამაგიეროდ საშუალო გვარისაა „ჩასდგამს“ ამ წინადადებიდან:

„გორი რამ ჩ ა ს დ გ ა მ ს შუბისწვრად, მუხა-იფნებით ფარული“ (ვაჟა, «ბახტრ.»),

სადაც „ჩასდგამს“ ამას ნიშნავს: „ჩადგმულია“ (მაშასადამე, ზმნას სტატიკური იერი აქვს), მისი საპირისპირო ფორმებია: ჩასდგამს (მოქმ.), ჩაიდგმება (ვნებ.), ჩასდგამს (საშ.). ერთად-ერთი რამ, რაც ასეთი დაპირისპირების წინააღმდეგ ითქმის, ეს ისაა, რომ ამჟამად მოქმ.-ისა და ვნებითის ფორმები მწკრივის თვალსაზრისით მყოფადია, საშუალო „ჩასდგამს“ კი – აწმყო.

380. შენაცვლება ბგარში. ზოგიერთ ზმნას არ მოეპოვება კონვერსიული ფორმა იმავე ფუძისა, მაგრამ შეიძლება, რომ ეს ნაკლი შევსებულ იქნეს სხვა ფუძის ზმნით. ასეთებია: დააყენა (2-პირ.) – დადგა („ურემი დააყენა“ – „ურემი დადგა“), დააყენა (3-პირ.) – დაადგა („შავი დღე დააყენა“ – „შავი დღე დაადგა“), გააგდო – გავარდა („თოფი გააგდო“ – „თოფი

გავარდა“), გადაყარა – გადაცვივდა („ნაცარი გადაყარა“ – „ნაცარი გადაცვივდა“). ვაჟა-ფშაველას ერთ მოთხრობაში ვკითხულობთ: „საცა სკოლაში მისცეს, ყველგნით ან თვითონ გა მო ვ ა რ დ ა, ან გა მო ა გ დ ე ს“ (V, 205, 2–3). „გამოვარდა“ და „გამოაგდეს“ სხვადასხვა ფუძის ზმნებია, მაგრამ ფუნქციით ისინი ერთურობის მიმართ ისეთნია, როგორც „გამოიზარდა“ და „გამოიზარდეს“.

სხვათა შორის, „კლავს“ ზმნა, თუ ის „დაკვლას“ გულისხმობს, ვნებითად „იკვლება“-ს გვამღვებს, მაგრამ „მოკვლის“ შემთხვევაში ვნებითი არ იხმარება და მას „კვდება“ ენაცვლება. ამიტომ „კლავს“ და „კვდება“ ისე ეფარდებიან ერთმანეთს, როგორც სვან. ადგარი („კლავს“) და იდგარი („კვდება“). ამის გამოა, რომ ითქმის: ფული დახარჯა – ფული შემოეხარჯა, სხვისი ქონება შეჭამა – სხვისი ქონება შემოეჭამა, მაგრამ: კაცი მოკლა – კაცი შემოაკვდა.

381. ბვარი და გარდამავლობა. გვარის საკითხი წყდება საპირისპირო ფორმათა პარალელური არსებობით კონვერსიის ნიადაგზე, გარდამავლობისა კი – პირდაპირი ობიექტის შეწყობის უნარით. თუ ზმნას პირდაპირი ობიექტი ეწყობა, ის გარდამავალია: „ვანომ გაკვეთილი ი ც ი ს“. „იცის“ ორ-პირიანია (მან ის) და ორი სახელი ეფარდება: სუბიექტი და პირდ. ობიექტი; ცხადია, ზმნა გარდამავალია, მაგრამ „იცის“ არ არის მოქმედებითი, რადგანაც საპირისპირო ვნებითი ან საშუალი აკლია.

აგრეთვე „ქირაობს“ გარდამავალია („ქირაობს ოთახს“, „იქირავა ოთახი“), მაგრამ ის არ არის გვარიანი, რადგანაც კონვერსიული ფორმები აკლია. რაც შეეხება ამ წყვილს: „აქირავებს“ – „ქირავდება“, ისინი ერთურობის მიმართ აქტივ-პასივია, პირველი გარდამავალია, მეორე გარდაუვალი: აქირავებს ოთახს – ქირავდება ოთახი.

მსგავსად ამისა „ვსწავლობ“ გარდამავალია, რადგანაც მას პირდ. ობიექტი აქვს: ვსწავლობ ფრანგულს, ვსწავლობ წერას და სხვ. („მე იმათგან ზოგჯერ ჭ კ უ ა ს ა და ხშირად ე ნ ა ს ა ვსწავლობო“, ჭავ., «ოთ. ქვრ.»). „ვსწავლობ“ და „ვასწავლი“ ისეთს მიმართებაშია ერთმანეთთან, როგორც, ვთქვათ, „ვჭამ“ და „ვაჭმევ“, ან „ვიცვამ“ და „ვაცმევ“. შეიძლება „ვსწავლობ“ ზოგჯერ აბსოლუტურად იქნეს ნახმარი, მაგრამ ეს სხვა მოქმ. ზმნებსაც ახასიათებს: გული უცემს, თვალი უჭრის და მისთ. („ნეტა დედას სხვასავით ორი თვალი არა ჰქონოდა... თუ აქვს, რად უ ჭ რ ი ს ერთი თავისად, მეორე შვილისად?“ ჭავ., «ოთ. ქვრ.»).

საზოგადოდ მოქმ. გვარის ფორმა გარდამავალია, ვნებითისა და საშუალისა კი – გარდაუვალი. ყოველი მოქმედებითი გარდამავალია, მაგრამ ყოველი გარდამავალი არ არის მოქმედებითი.

382. ბვარი და ზმნისწინი. ზმნისწინის დართვის თვალსაზრისით საშუალი გვარი მკვეთრად გამოიყოფა მოქმედებითისაგან და ვნებითისაგან: აქტივსა და პასივში ჩვეულებრივია ზმნისწინის ხმარება. რაც შეეხება მედიალურ ზმნებს, ისინი სრულებით არ დაირთავენ ზმნისწინს, ან, თუ დაირთავენ, მხოლოდ ზოგიერთები და ისიც თითქმის მხოლოდ აწმყოს წრის მწკრივებში: მი-გორავს, მი-ფრინავს, მი-ცურავს, მი-ქრის, მო-სწონს, ჩა-სდგამს („გორი რამ ჩასდგამს შუბისწვრად, მუხა-იფნებით ფარული“, ვაჟა, «ბახტრ.») და მისთ. სხვა მწკრივებში მედიუმი ზმნისწინს იშვიათად მიიღებს.

383. ბვარი და ასპექტი. ასპექტი მოეპოვება მარტო ორი გვარის ზმნას: აქტიურსა და დინამიკურ პასიურს; რაც შეეხება სტატიკურ ზმნებსა და მედიალურს, ისინი უასპექტონია. ოღონდ, როგორც აღვნიშნეთ (§§ 371, 372), მედიუმმა შეიძლება უსრული ასპექტის მაგივრობა გაუწიოს დონიან ვნებითს, განსაკუთრებით აწმყოს წრეში.

384. ფორმისა და ფუნქციის ურთიერთობის საკითხი გვარში. ფორმისა

და ფუნქციის ურთიერთობის საკითხს რამდენადმე ზემოთაც ვეხეობდით (§§ 366, 374). საჭიროა, კვლავ დავუბრუნდეთ მას. როგორც აღვნიშნეთ, ცალმხრივი წარმოება მოჩვენებით წარმოგვიდგენს გვარს და არა ნამდვილად (§ 376). ნამდვილი შინაარსი მხოლოდ მაშინ აქვს გვარის ფორმას, როცა აქტივის გვერდით პასივი მოიპოვება ან მედიუმი, ან კიდევ ამათ გვერდით აქტივი. ამიტომ ის ფორმები, რომელთაც გვარობლივი კორელაცია, კონვერსიის ნიადაგზე დადგენილი, არ მოეპოვებათ, არსებითად უგვარონი არიან, მაგრამ ფორმის მიხედვით შეიძლება ერთ-ერთ მათგანთან მოვათავსოთ: აქტივთან, პასივთან ან მედიუმთან.

ამას გარდა, შეიძლება, გვარის ფორმამ ისე იცვალოს შინაარსი, რომ დასცილდეს მნიშვნელობით ოდესღაც საკორელაციო ფორმებს და ამით სულ გამოვიდეს გვარის კატეგორიიდან. მაგ., ცხადია, რომ „გაყო“ მოქმედებითია, „გაიყო“ – მისი ვნებითი („ორად გაყო“ – „ორად გაიყო“). ერთსაც და მეორესაც ზმნისწინი აქვს (გა-), უზმნისწინო „ყო“ კი დღეს აღარ იხმარება, დარჩა მისი საპირისპირო „იყო“, მაგრამ მას დაეკარგა ვნებითის მნიშვნელობა. ძველ ქართულში კიდევ იხმარებოდა აქტიური „ყო“ („ვინ ყო საქმე ესე“ = ვინ ქნა ეს საქმე?), მაგრამ „იყო“-ს მასთან კავშირი ჰქონდა წარმოშობის თვალსაზრისით და არა შინაარსეულად. ამიტომ „იყო“ ძველ ქართულშიც უგვარო იყო. ის შემდეგ მეშველ ზმნადაც იქნა გამოყენებული, ე. ი. გარკვეულ შემთხვევებში მორფემის სამსახურამდე ჩამოქვეითდა (წასულ-იყო).

არის რიგი ვნებითი ზმნებისა, რომლებიც ფორმით ორ-პირიანებია, მაგრამ გაგება ერთი პირისა აქვთ; ასეთებია: გაემგზავრა, გაემართა (= წავიდა), მოემზადა, გაექანა, მოეწყო, დაემხო, დაეშვა, გაება, გაეთრა და სხვა. ამათი ერთ-პირიანობა იქიდან ჩანს, რომ მართლ ერთ სახელს იწყობენ, სუბიექტს, მეორეს კი, მიცემითში დასმულ ირიბ ობიექტს, არ მიიღებენ: გაება მახეში (და არა: მახეს), დაეშვა მიწაზე (და არა: მიწას), დაემხო მიწაზე (და არა: მიწას), გაეთერ (ბრძან.) და სხვ. მართალია, ითქმის „გაემართა თელავს“, მაგრამ აქ „თელავს“ ადგილის გარემოებაა და არა ობიექტი.

ამას გარდა, შემდეგია აღსანიშნავი: III სერიის ფორმები სხვადასხვანაირად აქვთ ნაწარმოები ერთ-პირიანსა და ორ-პირიან ვნებითებს (მაგალითი: იმალება – დამალულა, მაგრამ: ემალება – დაჰმალვია). ზემორე აღნიშნული ზმნები კი III სერიის ფორმებს ისე აწარმოებენ, როგორც ერთ-პირიანები საზოგადოდ: გამგზავრებულა, მომზადებულა, გაქანებულა, მოწყობილა, დამხოზილა, დაშვებულა, გაბმულა და მისთანა.

რომ შევადაროთ ერთმანეთს „გაემართა“ და „დაემართა“, ერთბაშად შევნიშნავთ განსხვავებას: გაემართა იგი, მაგრამ: დაემართა მას იგი, მაშასადამე, „გაემართა“ ერთ-პირიანია, „დაემართა“ კი – ორ-პირიანი („ვანო გაემართა თელავისაკენ“, „ვანოს ცუდი საქმე დაემართა“).

ზოგჯერ ერთი და იგივე ფორმა ერთ-პირიანადაც შეიძლება გაგებულ იქნეს და ორ-პირიანადაც: ასეთია „დაეცა“. ის ორ-პირიანია ასეთ ფრაზაში: „ბანიდან ქვა გადმოვარდა და ბავშვს დაეცა“, მაგრამ ერთ-პირიანია ასეთში: „ბავშვი ბანიდან გადმოვარდა და მიწაზე დაეცა“. იმისი I თურმეობითია „დასცემია“, ამისი კი – „დაცემულა“. მაშასადამე, „დაეცა“-ს პოლისემიურობა ახასიათებს.

ზემორე მოყვანილი მაგალითები იმის მაჩვენებელია, რომ ზოგჯერ არსებობს აშკარა დაცილება ფორმასა და ფუნქციას შორის. თუ ისტორიულად განვიხილავთ ამ მოვლენას, დავრწმუნდებით, რომ გრამატიკული შინაარსი იცვალა, მაგრამ ფორმა ძველი დარჩა: დღეს ითქმის „მიწაზე დაეცა“-ო, სადაც „მიწაზე“ ადგილის გარემოებაა, მაგრამ ძველისძველად

„დაეცა“ უთუოდ ირიბ ობიექტს ითხოვდა: „დაჰეცა ქუეყანასა“, სადაც „ქუეყანასა“ (= მიწასა) ირ. ობიექტად უნდა ყოფილიყო გაგებული.

კონსტრუქციის შეცვლასთან ერთად ხშირად ფორმის შეცვლაც ხდება. ასეთი შემთხვევებიც გვაქვს: „დაჰბადა“ ძველისძველად სამ-პირიანი უნდა ყოფილიყო, მისი კონვერსიული „დაებადა“ კი –ორ-პირიანი. მაგრამ უძველეს წერილობით ძეგლებში (მაგ., ოთხთავებში) „დაჰბადა“ უკვე ორ-პირიანია და მისი კონვერსიული „დაებადა“ – ერთ-პირიანი: დ ა ჰ ბ ა დ ა – გააჩინა, შექნა, დ ა ე ბ ა დ ა – გაჩნდა, შეიქნა („შაბათი კაცისათჳს დ ა ე ბ ა დ ა და არა კაცი შაბათისათჳს“, მარკ. 2,27). რაკი ამის გამო ფორმა და ფუნქცია ერთმანეთს აშკარად დასცილდნენ, ენა შეეცადა წინააღმდეგობის დაძლევის, ფორმა ახალ შინაარსს დაუმორჩილა და მივიღეთ „დაიბადა“, რომელიც საყოველთაოდ გატარებულია ახალ ქართულში. ოღონდ ის ამჟამად მხოლოდ ბავშვის გაჩენაზე ითქმის, ძველი მნიშვნელობა კი „ებადება“ და „აბადია“-შია შემონახული („არაფერი ებადება“; „რა აბადია“ = რა გააჩნია).

„დაიბადა“-ს გარდა ასეთივე კონსტრუქციის შეცვლა მოხდა ზოგ სხვა ზმნაშიც: გაიმართა, დაითესა, დაიბეჭდა და სხვა (შდრ. «სუბ. პრეფიქსი მეორე პირისა», §§ 35, 36).

ასევე ორ-პირიანი უნდა ყოფილიყო ძველისძველად, ქართ. ენაზე მწერლობის დაწყებამდე, აგრეთვე „აღუშენა“, მაგრამ ძველ ქართულში ის ერთ-პირიანია. ამასთან დაკავშირებით ის მეორე ტიპის ვნებითში გადავიდა და რელატიური ფორმები აღიდგინა (§ 368).

აბსოლუტურად უნდა გავიგოთ „ერწევინა“ ამ წინადადებაში: „როცა ქარი უბერავს, სხვა ხეები ე რ წ ე ვ ი ა ნ, მხოლოდ ხმელი წიფელი არ ინძრევა“ (ვაჟა, «ხმ. წიფ.», V, 87,32) და აგრეთვე „ჩავეფარები“ ამაში: „ტყე რომ გაცვდება, მეც მაშინ მიწაში ჩ ა ვ ე ფ ა რ ე ბ ი“ (ვაჟა, «სოფ. სურ.», V, 212,19).

„ღირს“ ზმნას მყოფადში „ედირება“ აქვს. ისინი ფორმის მიხედვით მედიუმ-პასივია, რომლებიც ერთმანეთს მწკრივებში ენაცვლებიან. მაგრამ ნამდვილად გვარის გაგება არც ერთს აქვს და არც მეორეს. უკანასკნელი ორ-პირიანია ფორმით, მაგრამ გაგება ერთი პირისა აქვს.

დინამიკა და სტატიკა

385. სტატუსი და მისი რაობა. ს ტ ა ტ უ ს ს, ანუ მ დ გ ო მ ა რ ე ო ბ ა ს, ვუწოდებთ ფორმას, რომელიც ვნებითი გვარის ზმნის მიერ აღნიშნულ მოქმედებას წარმოგვიდგენს დინამიკურად ან სტატიკურად. ამის მიხედვით გვაქვს ორი სტატუსი: დინამიკური და სტატიკური.

დ ი ნ ა მ ი კ უ რ ი ა ფორმა, რომელიც მოქმედებას აჩენს პროცესის სახით (ე. ი. მის მსვლელობაში), და ს ტ ა ტ ი კ უ რ ი ა ფორმა, რომელიც მოქმედებას ერთ ვითარებაში წარმოგვიდგენს. როგორც წყალი შეიძლება იყოს მდინარი ან დამდგარი, ისე ზოგიერთი მოქმედება შეიძლება წარმოვიდგინოთ ორი სახით: მიმდინარე პროცესად ან პროცესის შედეგად, რომელიც უძრავ ვითარებას ასახავს ერთ მომენტში. დ ი ნ ა მ ი კ ა – ეს არის მოქმედება მოძრაობის სახით, ს ტ ა ტ ი კ ა კი – „მოქმედება“ უძრავ მდგომარეობაში. განსხვავებას მათ შორის ადვილად შევამჩნევთ, თუ შევადარებთ ერთმანეთს ამ ორ ზმნას: „ეფინება“ და „აფენია“. თუ გავიგონეთ ფრაზა: „მთებს მზის შუქი ეფინება“-ო, წარმოგვიდგება, რომ მზის შუქი თანდათან გადადის ჩრდილ ადგილებში, მამასადამე, შუქი მოძრაობს, მსვლელობაშია; მაგრამ თუ გავიგონეთ: „მთებს მზის შუქი აფენია“-ო, მივხვდებით, რომ მთებზე მზის შუქი უკვე მიფენილია და მის მოძრაობას ადგილი არა აქვს.

მიფენის პროცესი წინათ ყოფილა, ეხლა კი ამ პროცესის შედეგთან გვაქვს საქმე. აღნიშნულის მიხედვით შეგვიძლია დავასკვნათ, რომ აქ არის აშკარად გამოხატული სტატუსი: „ეფინება“ დინამიკური ფორმაა, „აფენია“ კი – სტატიკური. ასეთივე ურთიერთობაა ამ ზმნებშიც: „იღვრება“ და „ღვრია“. „წყალი იღვრება“ – ვხედავთ, რომ პროცესია: წყალი დის; „წყალი ღვრია“ – წყალი დაღვრილია, მაშასადამე, ვხედავთ არა წყლის დაღვრის პროცესს, არამედ ამ პროცესის შედეგს. სხვა მაგალითები:

დინამ.	სტატ.	დინამ.	სტატ.
იწერება	სწერია	იხატება	ხატია
ეცხება	აცხია	ეკერება	აკერია
ეფარება	აფარია	ერჭობა	არჭვია
ერთყმება	არტყია	ეხურება	ჰხურავს

დინამიკური ფორმა გულისხმობს მოქმედების მიმდინარეობას დროში, სტატიკური კი – მოქმედების ასახვას ერთ მომენტში.

თუ რასმე რეალურს მივამსგავსებთ ამ ფორმებს, შეიძლება ითქვას, რომ დინამიკური ფორმა ზმნისა – ეს არის კინოსურათი, წარმომდგარი მოძრაობაში მოყვანილი კინოლენტისაგან, რომელზედაც მრავალი მომენტი ასახული თანამიმდევრობით, ხოლო სტატიკური ფორმა – ეს არის ერთი კადრი ამ სურათიდან, ე. ი. ფოტოსურათი.

შ ე ნ ი შ ვ ნ ა. ს ტ ა ტ უ ს ი – ლათ. status, ფრანგ. état, რუს. состояние.

386. სტატუსი როგორც კატეგორია. ყოველგვარი გრამატიკული კატეგორია საპირისპირო ფორმათა ნიადაგზეა ჩამოყალიბებული. ამიტომ არა ყოველი ვნებითი არის დინამიკური სტატუსისა, არამედ ისეთი, რომელსაც მოეპოვება საპირისპირო ფორმა სტატიკური ზმნის ნიშნებით, როგორც, მაგ., ესენი: ითესება – სთესია, იწერება – სწერია, ინთება – ანთია და მისთ. რადგანაც ასეთი შეფარდება არა ყოველ ვნებითს მოეპოვება, ამიტომ სტატუსი, როგორც გრამატიკული კატეგორია, სუსტად არის გამოხატული ქართულში.

387. სტატიკურ ზმნათა მნიშვნელობისათვის. სტატიკური ზმნა მნიშვნელობით ისეთია, რომ თამამად შეიძლება შეცვალოთ ის წინადადებაში შედგენილი შემასმენლით, რომელშიც ვნებითის მიმღეობა შედის: სთესია – დათესილია, სწერია – დაწერილია, ჰმარხია – დამარხულია, ანთია – დანთებულია, აწყვია – დაწყობილია, აზარია – მიზარებულია აქვს (ან ჩაზარებულია აქვს) და მისთ. მაშასადამე, სტატიკური ზმნა – ეს არის ფორმა, რომელსაც შეუძლია თამამად შეცვალოს პასივის მიმღეობიანი შედგენილი შემასმენელი. ამიტომ, სადაც სტატიკური ფორმა არა გვაქვს, იქ სწორედ ასეთი შემასმენელი იხმარება: „იმ მარნის უკანა კედელზედ ა მ ო ყ ვ ა ნ ი ლ ი გ ა ხ ლ დ ა თ ერთი პატარა ოთახი მოაჯრითურთ. მოაჯარს ე კ რ ა ზედ მერცხლის ბუდესავით ერთი მცირედი ფიცრული“ (ჭავ., «კაცია-ად.»). „მიკვრა“ ზმნას აქვს სტატიკური ფორმა (აკრავს – ეკრა), „ამოყვანას“ კი – არა, ამიტომ ერთ შემთხვევაში ნახმარია სტატიკური ფორმა („ეკრა“), მეორე შემთხვევაში – მეშველზმნიანი მიმღეობა: „ამოყვანილი გახლდათ“ = ამოყვანილი იყო (§ 234).

388. სტატიკურ ზმნათა სია. სტატიკური ზმნები ისე მცირე-რიცხოვანია, რომ შეიძლება მათი ჩამოთვლა. უმთავრესად შემდეგი ზმნები გვხვდება:

1. ა-ბია, ება, ბმულა, ჰბმია.
2. ა-ბადია, ებადა („ვისაც საკუჭნაოში არაფერი ა ბ ა დ ი ა“, ვაჟა, «ტყის კომ.»). დინამიკური: ებადება. აქტიურია: ჰბადებს ან *აბადებს: „მე ქვრივ-ოხერს ვინ მ ო მ ა ბ ა დ ა“, ჭავ., «კაცია-ად.». ბადებულა, ჰბადებია.
3. ა-ბარია, ებარა („ამდენი საქონელი და მწყემსი მე მ ა ბ ა რ ი ა“, ყაზ., 283,7), ჰბარებია.
4. ა-ბეჭდია („ელისაბედს... ახსოვს კი არა, გულს ღრმად აბეჭდია ის ტურფა სადამო“, ე. გაბაშვი., 115).
5. ა-ბნევია, ებნია.
6. ჰ-ბურავს, ებურა („არც არა ბევრი ტანთ ეცვა, არც არა მკლავთა ებურა“: რაზიკ., «ფშ. ლექსები», გვ. 12, № 13), ჰბურებია.
7. უ-ბღვერია (თვალეზი: ვაჟა, I, 249,6).
8. უ-ბჯენია, ებჯინა („ფეხები აქეთ პირას მიწაზე ე ბ ჯ ი ნ ა თითის წვერებითა“, ჭავ., «ოთ. ქვრ.»; „მკლავი ხანჯალზედ ე ბ ჯ ი ნ ა“, ჭავ., «კაცია-ად.»), ჰბჯინებია.
9. ა-გია, ეგო (აგია = დაგებულია, მაგ., ლოგინი, ხალიჩა), გებულა, ჰგებია.
10. ჰ-გიეს, ეგო (იხმარებოდა ძველად; ნიშნავდა: არის, არსებობს).
11. ა-გდია (ჰ-გდია), ეგდო („იქვე გ დ ი ა იმისი ლახტი“, ვაჟა «კლდე მტირ.», V, 136,9), გდებულა, ჰგდებია.
12. ა-გროვია („იქ აგროვია მარგალიტები“, ვაჟა, II, 191,32).
13. ჰ-გონია, ეგონა.
14. ა-ვალა (= დავალებული აქვს; ქართლელისაგან გაგონილი ფორმა). საპირისპირო: ევალება.
15. ა-ვლია, ევლო: „იმათ ჭირსა და ლხინს ცალკე ღობე ა ვ ლ ი ა, ჩვენსას – ცალკე“ (ჭავ., «ოთ. ქვრ.»); „ჯვარის მონასტერ მონასტერს (იერუსალიმში) გარშემო ა ვ ლ ი ა ოთხ-კუთხიანი მკვიდრი ქვიტკირის გალავანი“ (პ. კონჭოშვილი, მოგზაურობა, 77), ჰვლებია.
16. ს-თესია (უ-თესია), ეთესა, თეს(ებ)ულა, სთესებია.
17. სთრავს (მთვრალია) – ეთრო (მთვრალი იყო): „მთრვალთა ესე ამბავი მოგუივიდა, ვითა: ჩიჟავაძემან სამწევრისი დაარბიაო. თაყას ე თ რ ო და ვერა შეიტყო. ადგა გამრეკელი და სამნივე შვილნი თანა წარგვიტანნა“ (ნ. ბერძენიშვილი, ფეოდალური ურთიერთობიდან XV ს.-ში).
18. უ-კავია, ეკავა, ჰკავებია.
19. უ-კეთია, ეკეთა: „მანამდე თადა სათვალეს ატარებდა, ახლა კი აღარც სათვალე ეკეთა“ («კომუნისტი», 5.12.1957).
20. ა-კერია, ეკერა.
21. უ-კეცია, ეკეცა.
22. ჰ-კიდია (= დაკიდებულია), ჰკიდავს („მას ჰკიდავენ“, იო. 12,6), უკიდია [მოკიდებული აქვს (ხელი, ცეცხლი)]. ეკიდა, კიდებულა, ჰკიდებია.
23. ა-კმევია, ეკმია.
24. ა-კოსია („ეს ბუხრული ქუდი დღესაც აკოსია თავზე“, გ. წერ.), ჰკოსებია.
25. ა-კრავს (ა-კრია, ჰ-კრია) („იქნება ამოირეცხო გულიდან, თუ ფშავლობისა გაკრია“, ვაჟა, «მოკვეთ.», V, 432,15; „ეხლა მთას ნისლი აკრია“, იქვე, 437,5); „არც ფეხზე ჰკრიან ნაღწია“ (ფშ.), ეკრა, ჰკვრია.
26. ა-ლაგია, ელაგა.
27. ჰ-მარხია, ემარხა.
28. ჰ-მოსია (გმოსიეს, მათ. 22,12), ემოსა (მარკ. 1,6).
29. უ-მწყვდევია, ემწყვდია („იმათ რუსები ე მ წ ყ ვ დ ი ა თ მთიულეთის ჭალებში“, ყაზ., «ელგ.»), „ადგილს ვ ე მ წ ყ ვ დ ი ე თ ჭიდროსა ქანჩახებს შორის უგზოსა“ (ვაჟა, «ივ. კოტორაშვი. ამბავი»).
30. ა-მხვია, ემხო (ა მ ხ ვ ი ა = დამხოვილია).
31. ა-ნთია, ენთო, ნთებულა, ჰნთებია.
32. ა-ოხრია: „რად გინდა ფული? ჩემს სიძეს ვანოს იმდენი აოხრია, რომ ორივეს ყელამდე შემოგვაწვდებო“ (ს. შანშ.,

- მოგონება ილო მოსაშვილზე: «ლიტ. საქ.», 1966. 23 დეკ.).
33. უ-პყრია, ეპყრა, ჰპყრობია.
34. ა-რგია (= მორგებული აქვს); არგია (= მისი სასარგებლოა: „ანათებ და კარგი ხარ, მაგრამ მე რას მარგიხარ?“ ა. წერ.).
35. უ-რევია, ერია, რეულა („იმ ბაყაყებში რ ე უ ლ ა ერთი დიდრონი ყიყინა“: ვაჟა, I, 134, 27. მაშასადამე, „ურევია“ შეიძლება ერთ-პირიანადაც იქნეს გაგებული), ჰრევია.
36. ჰრთავს (= დართული აქვს, ურევია), ერთო (იხმარებოდა ძველად): „აწ ვინაჲ ჰრთავს ღუარძლი ესე“ (მათ. 13,27C); „არაი რთავს ჩემის მამულისა ჩემსა სისხლისა ბაღდადით მოგებულისა მეტი“ (მაგან აბულეთის ძის სიგელში, XIII ს.); „მათ თანა ერთო კაცი ერთი გოლიათი“ («ქ. ცხ.», I, 15).
37. ჰ-რტყია, ა-რტყია, ერტყა: „თუ ცხვარი წაგასხმეინოთ, წელთამც ნუ გვრტყია ხმალიო“ (რაზიკ., «ფშ. ლექსები», გვ. 13, № 18), ჰრტყმია.
38. (*ჰ-რქვია →) ჰქვია, ერქვა (სახელი), ჰრქმევია.
39. არქვა (= ახურავს): „და გვრგვნი ათორ-მეტთა მათ მოციქულთა სწავლი-საჲ არქვა თავსა ზედა მისსა“ («თარგმ. გამოცხადებისაჲ», 12,1).
40. *უ-რჩევნია (*ურჩევია), ერჩია.
41. ა-რჭვია (← ასჭვია), ერჭო (ერჭვა ← ესჭვა): „გულსა ასი ათასი ისარი მარჭვია“ («ვისრ.», 56,15); „სხვათა ნასროლ ისარივ ყუნჭს ესჭვავ“ (ხევსურული ანდაზა: «წელიწდ.», 205), რჭობილა, ჰრჭობია. ამავე ძირისაა „სამსჭვალი“.
42. ა-საფლავია (იხმარება მარტო აწმყოში).
44. ა-სვია (ა ს ვ ი ა = დასობილია), ესვა, სობილა, ჰსობია.
44. უ-სვია (= წასმული აქვს), ჰსმია.
45. ა-სვენია, ესვენა; სვენებულა, ჰსვენებია („პეტრიწონის ქართველთა მონასტრის ტიპიკონში“ „სუენებია“ აწმყოს მნიშვნელობითაა ნახმარი).
46. მა-სმიეს (ძველად: გაგონილი მაქვს).
47. ა-სხია, ესხა; სხმულა, ჰსხმია.
48. ს-ტანია (ფშ. სტანავ), ეტანა („იმას ორი სხვა ამხანაგი ეტანა“, ვაჟა, V, 260,15), სტანებია.
49. ს-ტევია, ეტია: „თავის ტყავში არ ეტია“; „მტკუარი ვერღარა ე ტ ი ა ნადინებსა თვსსა“ («მატ. ქართლ.», A 19ა, 30); „მივიდეს, ნახეს: რამაზის ლაშქარი ძლივლა ეტია“ («ვეფხ.», 1617). უფრო დინამიკური იხმარება: ეტევა, ეტეოდა.
50. ს-ტენია („ბნელს ბოსელში ვტენივართ“, ე. გაბაშვ.); „ყორნის ფრთა ბროლსა სტენია“ («ვეფხ.», 1622).
51. ა-ტიალია („რა მაქვს, რა მატიალია?“ ვაჟა, I, 53,12).
52. ს-ტოლია („გულ-გახეთქილი ბაღლები ღობე-ყორებს სტოლია“ ვაჟა, I, 271,18); ე ტ ო ლ ე ბ ა – ეფარება; ს ტ ო ლ ი ა – ამოფარებულია მას; სტოლებია.
53. ა-ტყვია (წყვეტილი აკლია, უწყვეტელში დინამიკური ენაცვლება: ეტყობოდა).
54. ჰ-ფანტია, ეფანტა.
55. ა-ფარია, ეფარა, ჰფარებია.
56. ა-ფენია, ეფინა.
57. უ-ფლიეს (იხმარებოდა ძველად: „სხუასა ნუ ვის უფლიედ ჩუენ თანა შემოსლვად“, «წამ. შუმ.», 6,3).
58. *ჰფლიეს (დაფლულია), ეფლა („სადა-იგი ეფლა გუამი წმ. რაჟდენისი“, ჯუანშერ A 136,2); „ქვევრი მიფლია“.
59. ა-ფრქვევია, ეფრქვია („ნამქერისაგან გა-ტიტვლებულ ადგილებისთვის მზეს მო-ესწრო და რაც დანარჩენი თოვლი ე ფ რ ქ ვ ი ა, გაედნო“, რაზიკ., «გაზაფხ. »).
60. ჰ-ღვრია, ეღვარა, ღვრილა.
61. ჰ-ყრია, უყრია, ეყარა, ყრილა.

62. მი-ყრია (გაყრილი მაქვს): „ფერჯთა გაუქსნელი ემუდა მიყრია“ («ვისრ.» 56,15).
63. უ-ყენია, ეყენა („მეფეს გვერდს ე ყ ე ნ ა უფროსი ვეზირი“, ვაჟა, «მუცელა»); „ისინი შესხდნენ ცხენებზედ, რომელნიც იქვე ე ყ ე ნ ა თ“ (ყაზ., 127,22). ჰყენებია.
64. ჰ-ყუდია, ეყუდა: ყუდებულა, ჰყუდებია.
65. ყუნთია, ეყუნთა: „გავხედავ, ვხედავ სოფელსა, თავ-მოსაწყლებით ყ უ ნ თ ი ა“, ვაჟა, V, 235,26; „ვითომ დასეტყვულს ფეტვსა ჰმკის, თავის მამულში ჰ ყ უ ნ თ ი ა“, ვაჟა, V, 110,4 ქვ. შდრ. ჰ-ყუნტია.
66. ჰ-ყუნტია, ეყუნტა. ჰ ყ უ ნ ტ ი ა – დაყუნტულია (დაყუნტებულია), ე. ი. წამოძვდარია (ძალდი, ბაყაყი): დ ა ყ უ ნ ტ დ ა (მელია: ვაჟა, III, 221,4 ქვ.), დ ა ყ უ ნ ტ ე ბ უ ლ ი (მელია: იქვე, 222,18). თუმცა გვხვდება აგრეთვე ამავე მნიშვნელობით დ ა ყ უ ნ თ ე ბ უ ლ ი-ც (ძალდი: ვაჟა, I, 155, 3).
67. ა-შავია („რა აშავია“-ო, იტყვიან ცუდად მოხსენების დროს, ე. ი. რა აბადიაო, რა გააჩნიაო).
68. ჰ-შლია, ეშალა („პარკეთიანს იატაკზე ძუის ხალიჩა შლია“, «იზა», I, 283,10–11; „არ გასცივდე, მიწაზე რომ სწევხარ“-ო, უთხრეს ერთ ქალს ერწოში. – „ქვეშ მიშლია“-ო, უპასუხა მან; „ქვეშ ე შ ა ლ ა ლეკური ნაბდის ნაგლეჯი“, ჭავ., «გლ. ნაამბ.»).
69. ს-ჩვევია (იხმარება მარტო აწმყოს წრის ფორმებში).
70. ს-ჩრია, ეჩარა („ყალიონი სჩრავ პირშია“, ვაჟა, I, 66,14; „ხვთისოს კეცში გამომცხვარი პურის მოზრდილი ყუა ეჩარა ილღი-აში“, ვაჟა, V, 167,28); მწყემსებს „კომბლე-ბი ილღიაში ეჩარათ“, (ჭავ., «ოთ. ქვრ.»).
71. ა-ჩნია (წყვეტილის ნაცვლად უწყვეტელი იხმარება: აჩნდა). იმავე მნიშვნელობით „აჩნევია“ (ან „ამჩნევია“) იხმარება: „ზედ აჩნევია“ (ჭავ., 284,2).
- წყვეტილი არც ამას აქვს, ენაცვლება დინამიკური ფორმა უწყვეტლის ფორმით: „ემჩნეოდა“.
72. ს-ჩხირია, ეჩხირა („გაუსხვეპელი ვაჟკაცი არ ჩანს, აღარსად სჩხირია“, ვაჟა, V, 149,10; „და ამოაგდონ ძირითა, საცა ეკალი სჩხირია“, იქვე, 213,2).
73. ა-ცვია, ეცვა, სცმია (სცმევია).
74. ა-ცხია (ს-ცხია), ეცხო, სცხებია.
75. ს-წერია, ეწერა, წერებულა, სწერებია.
76. ა-წყვია, ეწყო: წყობილა, სწყობია.
77. უ-ჭირავს (უ-ჭერია), ეჭირა („იმ დალოცვილის შვილებს რკინის ჭახრაკისებრ მაგრა ვ ე ჭ ი რ ე“, ჭავ., «გლ. ნაამბ.»).
78. უ-ჭყეტია, ეჭყიტა („საწყალი კურდღელი! სძინავს და თვალები უჭყეტია, – თუ ფხიზელია, ხომ უჭყეტია და უჭყეტია!“ ვაჟა, «კურდღ.»); ლუარსაბი „ვერც არასა ჰხედავდა, თუმცა თვალები კი ე ჭ ყ ი ტ ა“ (ჭავ., «კაცია-ად.»).
79. ა-ხატია, ეხატა, ხატულა, ჰხატებია.
80. უ-ხელია („რად უხელია მძინარე კურდღელს თვალები?“ ვაჟა, «კურდღ.»). წყვეტილი იქნება ე ხ ი ლ ა (მრ. ე ხ ი ლ ნ ე ს, ე ხ ი ლ ვ ნ ე ს): „შეიპყრა იგი ძრწოლამან და ეცვალა ფერი პირისა მისისაჲ და დაადგრა იგი უტყუად. რამეთუ თუალნი ე ხ ი ლ ვ ნ ე ს კამკამებად [და ხედვად] ვერ შეუძლებ-და იგი (პორფ. ღაზნ., 200). შდრ. „აღდგა სავლე ქუეყანით, თუალნი ზე ე ხ ი ლ ნ ე ს და ჰხედვიდა არარას“ (საქმე 9,8).
81. ა-ხვევია, უ-ხვევია (ფშ. უხვევავ): „ალყა გიხვევავთ მაგარი“ (რაზიკ., «ფშ. ლექსე-ბი», გვ. 13, № 18); ეხვია („კალათაში პაპაჩემს ორი ხმიადის ნაჭერი ეხვია“, ვაჟა, V, 185,16); „იკადრა ერთის ლურჯის ხელსახოცის ამოღება, რომელშიაც რაღაცეები ეხვია“ (ჭავ., «კაცია-ად.»); ჰხვევია, ჰხვეოდა, ჰხვეოდეს.
82. ჰ-ხირია, ეხირა („შეჰხვდა იასაულს, რომელიც იქვე ე ხ ი რ ა“, ყაზ., 379,12).

83. უ-ხუთავს, ეხუთა: „გული მისი ეშმაკსა ე
ხ უ თ ა და თუალნი მისნი ვისის
კუბოსკენ დარჩომილ იყვნეს («ვისრ.»,
62,8-9).

84. ჰ-ხურავს, ეხურა („კაცი ვარ და ქუდი
მხურავს“).

85. უ-ხუჭავს თვალეზი (= დახუჭული აქვს
თვალეზი): „ვდგევარ და თვალი მიხუჭავ“
(ბაჩანა).

სია, უეჭველია, სრული არ არის, მაგრამ ყველა რომ ჩამოიწეროს, ალბათ, საერთო
რიცხვი 120-ს ძლივს მიაღწევს (სამიოდე მაგალითი Vogt-ის გრამატიკიდან მაქვს ამოღებული:
აბეჭდია, აკოსია, სტენია).

აღნიშნული ზმნები ზმნისწინს არ დაირთავენ და უწყვეტელსა და I კავშ.-ს ვერ
იკეთებენ. ამით ისინი მკვეთრად გამოირჩევიან დინამიკური ზმნებისაგან.

გვარის თვალსაზრისით ეს ზმნები პასივში შედიან და მედიოპასივებთან ერთად 1-
ლსა და მე-2 სუბ. პირში მეშველ ზმნას მიიღებენ აწმყოში.

სტატიკური ფორმები უმთავრესად ზმნათა ფუძეებისაგან კეთდება, მაგრამ გვხვდება
სახელთა ფუძეებისაგანაც: ავალია, აშავია („შავ“-ისაგანაც; „ვინ მიაშავებს“ – ვინ მისცემს),
ასაფლავია. უკანასკნელი მიღებულია „საფლავ“-ისაგან (ასაფლავებენ – ასაფლავია), რომელიც
თავის მხრით ფ ა ლ ფუძეს ეყრდნობა: დაფვალ, დაფლა, ფლავს, საფლავ-ი.

დინამიკისა და სტატიკის საკითხი მარტო გარდაუვალ ზმნებს ეხება.

389. ფორმისა და ფუნქციის ურთიერთობის საკითხი სტატიკურ ზმნებში. სტატიკურობა ზმნისა მხოლოდ მაშინ არის ნათელი, როცა მას გვერდში
საპირისპიროდ დინამიკური ფორმა უდგას, ამიტომ „სთესია“ ნამდვილად არის სტატიკური,
რადგანაც ჩვეულებრივია დინამიკური „ითესება“. ასევე შინაარსიანია: ეკერება – აკერია,
ეკიდება – ჰკიდია, იღვრება – ჰღვრია, ინთება – ანთია, ეცხება – აცხია, ეჩრება – სჩრია და
მისთ. მაგრამ „ჰგონია“ მარტო ფორმით არის სტატიკური, შინაარსი კი აღარ აქვს, რადგანაც
საპირისპირო ფორმა ამჟამად აკლია (შდრ. § 386). ასეთივე იყო ძველად აგრეთვე ჰგოეს.

390. სტატიკურ ზმნათა დაბოლოებისათვის. სტატიკურ ზმნებს ძველ
ქართულში აწმყოს მწკრივში ფუძის ბოლოს იე სუფიქსი მოუდიოდა, რომლის მეორე ნაწილი
(ე) იკარგებოდა მე-3 პირის მრ. რიცხვში: ვ-ჰგონიე, ჰ-გონიე, ჰ-გონიე-ს, ვ-ჰგონიე-თ,
ჰ-გონიე-თ, ჰ-გონი-ან. ახალ ქართულში კი ამ ზმნებმა 1-ლსა და მე-2 სუბ. პირში მეშველი
ზმნა დაირთო, მე-3-ში კი ეს-ის ადგილი ა-მ დაიჭირა, რომელიც ზოგ შემთხვევაში
მრავლობითის ფორმიდან მოდის [ჰგონი-ა(ნ)] და რომელიც გარეგნულად მეშველი არს
ზმნის შეკვეცილ სახეს ჰგავს. ამიტომ ისეთი სურათია დღეს, თითქო მეშველი ზმნა ყველა
პირში იყოს გატარებული: ვჰგონი-ვარ, ჰგონი-ხარ, ჰგონი-ა, ვჰგონი-ვართ, ჰგონი-ხართ,
ჰგონი-ა(ნ). მაშასადამე, ამჟამად მე-3 სუბ. პირის ფორმას მხ.-ში ბოლოს ია მოუდის: სწერია,
სთესია, ჰკიდია და მისთ. (ძველად: სწერიეს, სთესიეს, ჰკიდიეს და მისთ.); გამონაკლისს
შეადგენენ ავ-იანი ზმნები, რომელთაც შენახული აქვთ ავ: ჰხურ-ავ-ს, აკრ-ავ-ს, უჭირ-ავ-ს (აქ
უნდა გავიხსენოთ, რომ ავ-იან გარდამავალ ზმნებს I თურმეობითში ავ შენახული აქვთ:
მიხილ-ავ-ს და არა მიხილ-იე-ს. გარდამავალ ზმნებს I თურმეობითში და სტატიკურებს
აწმყოში ერთნაირი წარმოება ახასიათებს). მაგრამ მათ პარალელური ფორმებიც მოეპოვებათ,
ანალოგიით გაკეთებული და ია-ზე გათავებული: ახურია („ცა მახურია თავზედა“, ვაჟა, I,
168,19), აკრია, უჭერია. სამაგიეროდ, ფშაურმა და ხევსურულმა ამ შემთხვევაში ავ-ს მისცა

დიდი გასაქანი: იე-ს დაბოლოების ნაცვლად ავ-ს გაატარა ბევრგან, ოღონდ სუბიექტური ს ნიშნის ჩამოკვეცით. მაგალითები ფშაურიდან: სჩრ-ავ, სტან-ავ, არტყ-ავ, აბ-ავ და მისთ.; მაგალითები ვაჟა-ფშაველადან: „სულ ფეხზე ჰყუდავ“ (V, 63,32; შდრ. „სულ ფეხზე უ ყ უ დ ი ა ხმალი“, V, 136,8); ავლავ (I, 44,19); ჰბავ (I, 26,34); აცვავ (III, 108,18); სტანა(ვ)-ო (III, 189,31); მაგალითი ხევსურულიდან: „ყანას რო სთესავ თესლიო“ („ხალხ. პოეზია“, № 399,7).

391. სტატიკური ზმნები და მედიოპასივი. სტატიკურ ზმნებთან მნიშვნელობით ახლო დგას მედიოპასივი. შეიძლება ითქვას, რომ გრამატიკული მნიშვნელობის მხრივ არ არის არავითარი განსხვავება მედიოპასივსა და სტატიკურ ზმნებს შორისო. მართლაც: წევს, დგას, ზის, სხედს, ძევს, სძინავს, ჰღვიძავს და სხვა არსებითად სტატიკური ზმნებია, იმიტომ რომ ფორმები: დგას – იდგა, წევს – იწვა, ზის – იჯდა, სხედს – ისხდა, ძევს – იდვა, სძინავს – ეძინა, ჰღვიძავს – ეღვიძა და მისთანანი ისეთ ურთიერთობაშია ერთმანეთთან, როგორც სწერია – ეწერა, ჰკიდია – ეკიდა და მისთ. მაგრამ, მეორე მხრით, ექვი არ არის, რომ მათ სხვადასხვა ფორმა აქვთ; შევადაროთ ერთმანეთს ეს წყვილი: „წევს“ და „ჰკიდია“. კონვერსიის თვალსაზრისით ორივე ერთნაირია: აწვენს – წვება – წევს; ჰკიდებს – ეკიდება – ჰკიდია. მაგრამ „წევს“ და „ჰკიდია“ სხვადასხვანაირად გაკეთებული ფორმებია. II სერიის ფორმებიც ამას სხვანაირად აქვს ნაწარმოები (ეკიდა), იმას კი – სხვანაირად (წ ვ ა: „ქვე წვა, ვით კლდისა ნაპრალსა ვეფხი პირ-გამეხებული“, „ვეფხ.“, 522; აქედან შემდეგ ვნებით ზმნათა ანალოგიით: იწვა). სტატუსის თვალსაზრისითაც ისინი თითქო ერთნია: ორივე გადმოგვცემს ისეთ ვითარებას, რომელიც სუბიექტის „მოქმედებას“ უძრავად წარმოგვიდგენს, ან, უფრო ზუსტად რომ ვთქვათ, ერთ მდგომარეობაში ყოფნას აღნიშნავს. ამასთანავე ერთად ორივე შეგვიძლია ასე თუ ისე მიმღებობიანი კონსტრუქციით შევცვალოთ: წ ე ვ ს – დაწოლილია, ჰ კ ი დ ი ა – დაკიდებულია.

მეორე მხრით ისიც არის აღსანიშნავი, რომ „ჰკიდია“-ს გვერდით, – იშვიათად, მაგრამ მაინც, – „ჰკიდავს“ ფორმაც გვხვდება: „სამსახურიც ჰკიდავს“ (ცხრაზმის ხელისუფალთა X ს. ძეგლზე: «საისტ. მოამბე», I, 1925, გვ. 97); „მამიჩემის ვალი ბარძიმს ჰკიდავს“ (იესე ოსესშვ., 95, 10); „ჰკიდავს ზღუდის კარი ბჭესა მისსა, რკინისა“, ვახუშტი, «აღწ. სამეფ. საქართვ.», 151,2-1 ქვ.). თუ ამასთანავე მოვიგონებთ, რომ ავ-ზე სხვა ზმნებიც გვაქვს ამავე ტიპისა (ჰხურავს, აკრავს, უჭირავს), რაღა გვიშლის, რომ აქვე შემოვიტანოთ «ჰშორავს» („გულისხმა-ყო, რამეთუ ე შ ო რ ა იგი ქუაბსა მას ხუთ მილიონ“, «იოანე შეყენებულის ცხ.», კიმენი I, 20,31), „სძინავს“, „ჰღვიძავს“, „სთრავს“ („რომელთა გთრავს თვინიერ ღვნისა“, ესაია 28,1) და მისთანანი? და თუ ესენიც სტატიკური ზმნებია, რაღა იქნება „ჩასდგამს“ ამ წინადადებიდან: „გორი რამ ჩ ა ს დ გ ა მ ს შუბისწვრად“, რომელიც ზემოთაც დავიმოწმეთ ვაჟა-ფშაველადან (§ 379)? ეხლა დავსძინოთ ამას კიდევ, რომ მთის კილოებმა სტატიკურ ზმნებში ავ დაბოლოება გაატარა ბევრგან (§ 390), და ადვილად დავრწმუნდებით, თუ რამდენად ძნელია ზღვარის გავლება მედიოპასივსა და სტატიკურ ზმნებს შორის. საკითხი ასედაც შეიძლება დაისვას: ხომ არ შეიძლება, რომ სტატიკური ზმნები, გვარის თვალსაზრისით, საშუაღს მიეკუთვნოს, ვთქვათ, ასე:

მოქმ.	ვნებ.	საშ.	მოქმ.	ვნებ.	საშ.
ღვრის	იღვრება	ღვრია	უკიდებს	ეკიდება	უკიდია
წერს	იწერება	სწერია	აკერებს	ეკერება	აკერია
ხატავს	იხატება	ხატია	აკრავს	ეკვრება	აკრავს

ამგვარი განაწილება სტატისტიკური ზმნებისა იმ მხრივ იქნებოდა შეუფერებელი, რომ მაშინ საშუალო გვარში გაერთიანდებოდა სულ სხვადასხვა ტიპის ზმნები, რომლებიც სხვადასხვაგვარად იკეთებენ მწკრივის ფორმებს. სხვა არა იყოს რა, ნამდვილი სტატისტიკური ზმნა საზოგადოდ ორ-პირიანია (თუმცა არის შემთხვევები ერთ-პირიანად ქცევისა: ჰგიეს, აგია, აგდია, სწერია, სთესია და სხვ.), ხოლო საშუალო ზმნებში ერთ-პირიანობა ჩვეულებრივი მოვლენაა: დგას, წევს, ზის, რბის, ხტის, მწიფს და სხვ.

იგივე სურათი იქნებოდა, რომ საშუალო გვარი მოგვეშალა და შიგ შემავალი ზმნები სტატისტიკურებისთვის შეგვეერთებინა.

ამიტომ სტატისტიკურ ზმნებს გვარის თვალსაზრისით ვნებით ვაკუთვნებთ და მისი ადგილი გვართა სისტემაში ასე გვაქვს წარმოდგენილი:

მოქმ.	ვ ნ ე ბ ი თ ი		მოქმ.	ვ ნ ე ბ ი თ ი	
	დინამ.	სტატ.		დინამ.	სტატ.
ღვრის	იღვრება	ღვრია	უკიდებს	ეკიდება	უკიდია
წერს	იწერება	სწერია	აკერებს	ეკერება	აკერია
ხატავს	იხატება	ხატია	აკრავს	ეკვრება	აკრავს

ნათქვამის საფუძველზე შეგვიძლია დავასკვნათ, რომ ძირითად განსხვავებას სტატისტიკურ ზმნებსა და მედიოპასივს შორის ფორმათა წარმოება ამჟღავნებს. მაგრამ, როგორც შემდგომ პარაგრაფში ვნახავთ, არც ეს ნიშანია მკვიდრი.

392. სტატისტიკურ ზმნათა ფარგლების გაზარტოება. მედიოპასივისა და სტატისტიკური პასივის ფუნქციონალური სიახლოვით აიხსნება ის გარემოება, რომ, როგორც ვთქვით, ერთი მხრით სტატისტიკური ზმნები იღებენ ავ დაბოლოებას, მაგ., ჰკიდავს (განსაკუთრებით მთის კილოებში: ჰყუდავ და სხვ., § 390), მეორე მხრით მედიოპასივი იცვლის თავის დაბოლოებას და სტატისტიკურისაზე გადადის.

„მევს“ ზმნას (ძველად „მეს“) სასხვისო ქცევის ფორმად „უმევს“ უნდა ჰქონდეს და აქვს კიდევ. მაგრამ მის ნაცვლად „უდგია“-ც გვხვდება („თავი უ დ ვ ი ა მკლავზედა“, ვაჟა, I, 6,1). არ შეიძლება აქ არ დავინახოთ ენის ტენდენცია მედიოპასივის გათანაბრების სტატისტიკურ ვნებითთან. ასეთივე ტენდენცია გვაქვს აქაც: დგას – უდგას – ადგას. უკანასკნელ ფორმათა ნაცვლად ზოგ კილოში „უდგია“ და „ადგია“ გვხვდება („ჯერ კიდევ სული გ ვ ი დ გ ი ა“, ყაზ., 206,28); „ყველაზე მეტი სამსახური ჩვენ გ ვ ა დ გ ი ა“, ყაზ., 224,32). საყურადღებოა ისიც, რომ წყვეტილში რელატიურ ფორმებს ე აქვთ ამჟამად: „ედგა“. ამიტომ, თუ ძველად წყვეტილის ფორმები: დგა – უდგა – ადგა ისეთ ურთიერთობაში იყო ერთმანეთთან, როგორც აწმყოსი: დგას – უდგას – ადგას, სამაგიეროდ ამჟამად ასეთი შეფარდება გვაქვს: დგას – უდგას – ადგას: იდგა – ედგა. ეს ი-დგა – ე-დგა ამჟამად ისე მიდის, როგორც დინამ. ვნებითი და-ი-ხა – და-ე-ხა-ს ტიპისა. სამაგიეროდ ამ ხაზით: უდგას – ედგა (resp. ადგას – ედგა) ეს ზმნები ისე წარმოგვიდგება, როგორც უწერია – ეწერა (resp. აწერია – ეწერა), ე. ი. როგორც სტატისტიკური ზმნები.

საზოგადოდ უახლეს ქართულს აქვს ერთგვარი ტენდენცია სტატისტიკურთა ფარგლებში მოაქციოს ისეთი ზმნებიც, რომლებიც ტიპობრივად მედიოპასივია. მაგ., უეჭველია, რომ „სახლობს“ მედიოაქტივი ზმნაა ამ გამოთქმაში: „ჩემი სახლიც ს ა ხ ლ ო ბ ს“, მაგრამ მას სხვა მნიშვნელობაც აქვს: ს ა ხ ლ ო ბ ს – დასახლებულია, სახლ-კარი აქვს, ასახლია (თუ შეიძლება

ასე ითქვას). უკანასკნელი მნიშვნელობით ზმნა მედიოპასივია და წყვეტილში „ესახლა“-ს გვამღევს:

„მე სოფლის თავსა ვ ე ს ა ხ ლ ე, არა სოფელი ჩემს თავსა“ (ხალხ.).

ცხადია, სახლობს – ესახლა ფუნქციით ისეთ ურთიერთობაშია ერთმანეთთან, როგორც სწერია – ეწერა, ჰკიდია – ეკიდა, აბია – ება და სხვა. თუ აგრეა, რა გვიშლის ხელს, რომ ტიპობრივად სხვანაირი ზმნაც (ობ-იანი) სტატიკურებში ჩავრიცხოთ? – თითქო არაფერი.

მედიაოქტივია აგრეთვე „ბჟუტავს“ (ბჟუტავს – იბჟუტებს – იბჟუტა). მაგრამ რაღა „ებჟუტა?“ („სინათლე გამოდიოდა, ჭრაქი ე ბ ჟ უ ტ ა თ“, რაზიკ., «გაზაფხ.») – ცხადია, ის ისე უნდა გავიგოთ, როგორც სტატიკური ზმნა, რომლის აწმყოა „უბჟუტავს“ (უბჟუტავს – ებჟუტა). და თუ სტატიკურია რელატიური ზმნა „უბჟუტავს“, რაღა უნდა იყოს მისი აბსოლუტური ცალი „ბჟუტავს?“

ეხლა ეს ვნახოთ: ჰმართებს – ემართა („ფული ჰმართებს“ – „ფული ემართა“). ზმნა ყველაფრად სტატიკური ჩანს, რომ სათანადო დინამიკური ედგეს გვერდით. მართალია, აქა-იქ ითქმის: „ჩემი ფული დაემართა“-ო (ე. ი. ვალად დაედოო), აქედან აწმყოში მოსალოდნელია „ემართება“, მაგრამ ის ფულზე არ ითქმის, სხვა შემთხვევაში კი ითქმის, მაგ., რა გემართება = რა მოგდის.

როგორც ვხედავთ, სტატიკურ ზმნათა რიგებში ექცევა ისეთი ზმნებიც, რომელთაც თემის ნიშნებად მოუღდის ავ (აკრავს, ჰხურავს და სხვ.), **ობ** (სახლობს), **ებ** (ჰმართებს), **ამ** (ზმნისწინიანი „ჩასდგამს“). ამგვარად იშლება ფორმალური ზღვარი მედიოპასივსა და სტატიკურებს შორის.

სტატიკურებში მოქცეულია დღეს „ჰქვია“, მიღებული აქტივი ფორმისაგან; ეს ფორმა წარმოშობით ხოლმეობითია: ჰრქვან (ძვ. ქ.). ის სამ-პირიანი ფორმაა, მე-3 სუბ. პირით მრ.რ.-ში, მაგრამ იმპერსონალურად ხმარების შედეგად სუბ. პირი მიიღია, შემდეგ სულ დაიკარგა და ორ-პირიანი გახდა. შემდეგ კი პირდ.-ობიექტური პირი ზმნაში სუბიექტურად იქნა გაგებული. ამას გარდა, ფორმამ დრო იცვალა, წარსულის ნაცვლად ეხლანდელის გაგება მიიღო და აწმყოში გადმოვიდა. ამით სტატიკურებს მიეკედლა საცსებით: ჰქვია (← ჰრქვია) – ერქვა.

სტატიკურ ზმნათა დიდისაგან დიდი უმეტესობის დაბოლოება დღეს ია არის (ძველი იე-ს). ამ დაბოლოებაზე გადმოვიდა რიგი ზმნებისა აწმყოში: სჯობია (ჩვეულებრივ „სჯობს“: „სჯობს სიცოცხლესა ნამრახსა სიკვდილი სახელოვანი“, «ვეფხ.»), აკლია (ძველად: აკლს), მი-აჩნია, გა-აჩნია (არაფერი გააჩნია = არაფერი აბადია), სწყურია (ძველად: სწყურის), ჰშია (ძველად: ჰშიის), ჰრცხვენია (ძველად: ჰრცხვენის), ეშინია (ძვ. ეშინის), უხარია(ნ) (ძვ. უხარის), რომლებიც წარსულის ფორმას უწყვეტლით იკეთებენ: სჯობდა, აკლდა, მიაჩნდა, გააჩნდა, სწყუროდა, ჰშიოდა, ჰრცხვენოდა, ეშინოდა, უხაროდა. რაც შეეხება „სცალია“-ს (ძველად: სცალს), მასთან „ეცალა“ უფრო ჩვეულებრივია, ვიდრე „სცალდა“; „შეუძლია(ნ)“ კი „შე-ეძლო“-ს გვამღევს. ძველად გვქონდა: სწადის – სწადოდა (შემდეგ აგრეთვე: სწადდა), ეხლა კი გვაქვს: სწადია(ნ) – ეწადა („ეწადა ბეჩავს ადგომა, მაგრამ ველარა დგებოდა“: ვაჟა), ე.ი. ზმნა სტატიკურებს მიეკედლა მთლად.

ამავე ჯგუფშია შემოსატანი „მისჩერებია“ („შესჩერებია“), რომელიც აწმყოა და ეხლანდელი დროის გაგებას შეიცავს (= მიჩერებულია, უყურებს), მაგრამ არ განსხვავდება I თურმეობითისაგან: მიაჩერდება, მიაჩერდა, მისჩერებია. ასეთივეა აგრეთვე „ჩასცივებია“.

392ა. სტატუსის კატეგორიის დადგენის ისტორიისათვის. ეს კატეგორია პირველად დადგენილია ჩემს 1930 წ. გამოსულ „მორფოლოგიაში“ (§§ 100–103). ოღონდ იქ

მხოლოდ ქართული ტერმინებია ნახმარი: მ დ ი ნ ა რ ე ო ბ ი თ ი ვნებითი და მ დ გ ო მ ა რ ე ო ბ ი თ ი ვნებითი. სათანადო საერთაშორისო ტერმინები (დ ი ნ ა მ ი კ უ რ ი ვნებითი და ს ტ ა ტ ი კ უ რ ი ვნებითი) პირველად 1933 წელს ლითოგრაფიულად დაბეჭდილ „ქართული ენის“ VII განაკვეთში მაქვს მოყვანილი (განათლების სახალხო კომისარიატი. დაუსწრებელი პედაგოგიური ინსტიტუტი. ენისა და ლიტერატურის სექცია. ა. შანიძე და ვ. თოფურია. ქართული ენა. განაკვეთი VII-X. 1933, გვ. 123).

ქ ც ე ზ ა

393. ქცევის რაობა. სუბიექტური პირისა და ობიექტური პირის (ან ობიექტური პირების) უბრალო აღნიშვნის გარდა, ქართულ ზმნას მოეპოვება აგრეთვე საშუალება გამოხატოს, რომ

ა) ობიექტი, რომელსაც ობიექტური პირი ეფარდება ფორმაში, არავისი კუთვნილება არ არის და არც ვისთვისმეა დანიშნული; ან

ბ) ობიექტი მოქმედ პირს, ანუ სუბიექტურ პირს ეკუთვნის ან მისთვის არის განკუთვნილი; ან კიდევ

გ) ერთი ობიექტი მეორეს ეკუთვნის ან მისთვის არის განკუთვნილი.

მოდვრებას ქართ. ზმნის ამ საშუალებათა შესახებ ეწოდება საქცევი, ხოლო თვითეულ ფორმას, კუთვნილება-დანიშნულების მიხედვით განსხვავებულს, – ქ ც ე ზ ა, ანუ ვ ე რ ს ი ა. ამის მიხედვით გვაქვს სამი ქცევა: საარვისო, სათავისო და სასხვისო, ანუ, რაც იგივეა, სამი ვერსია: ნეიტრალური, სასუბიექტო და საობიექტო.

ს ა ა რ ვ ი ს ო ა (ნეიტრალურია) ფორმა, რომელიც გვიჩვენებს, რომ პირდ. ობიექტი არავისი კუთვნილება არ არის და არც ვისთვისმეა განკუთვნილი (დანიშნული): „სახლს ვ ა შ ე ნ ე ბ“.

ს ა თ ა ვ ი ს ო ა (სასუბიექტოა) ფორმა, რომელიც გვიჩვენებს, რომ პირდ. ობიექტი ეკუთვნის მოქმედ პირს, სუბიექტს, ან მისთვისაა განკუთვნილი: „სახლს ვ ი შ ე ნ ე ბ“.

ს ა ს ხ ვ ი ს ო ა (საობიექტოა) ფორმა, რომელიც გვიჩვენებს, რომ პირდ. ობიექტი ირიბს ეკუთვნის ან ირიბისთვისაა განკუთვნილი: „სახლს ვ უ შ ე ნ ე ბ“.

მაშასადამე, ქცევა ანუ ვერსია არის ფორმა, რომელიც აღნიშნავს, თუ რა ურთიერთობაა კუთვნილება-დანიშნულების თვალსაზრისით სუბიექტსა და ობიექტს შორის ან ობიექტებს შორის. ეს აღნიშვნა ორგვარია: წართქმითი და უკუთქმითი, ე. ი. კუთვნილება-დანიშნულებითი ურთიერთობა შეიძლება აღინიშნოს ან არ აღინიშნოს, საამისოდ მოიპოვება საოპოზიციო ფორმები, რომლებიც ერთმანეთს კუთვნილება-დანიშნულების მიხედვით უპირისპირდებიან.

შ ე ნ ი შ ვ ნ ა. ქცევა აღნიშნავს არა მარტო ფორმას, კუთვნილების მიხედვით განსხვავებულს, არამედ აგრეთვე განკუთვნილების ანუ დანიშნულების მიხედვით განსხვავებულსაც, მაგრამ სიმოკლისათვის ხშირად მარტო კუთვნილებას ვახსენებთ ხოლმე.

ქცევათა ბუნებისა და თვისების გამორკვევა უფრო გარდამავალი ზმნების საშუალებით არის შესაძლებელი. რომ ავიღოთ მაგალითისათვის „წერა“ და „კეთება“ ზმნისაგან ნაწარმოები ფორმები:

წერს, ი-წერს, უ-წერს, ან
ა-კეთებს, ი-კეთებს, უ-კეთებს,

ვნახავთ, რომ ისინი ერთიმეორის დაპირისპირებით სულ სხვადასხვა წარმოდგენას გვაძლევენ: „წერს“, „ა-კეთებს“, – აქ ფორმით არ არის ნაგულისხმევი არავითარი კუთვნილებითი ურთიერთობა; შეიძლება ითქვას: წერს თ ა ვ ი ს თ ვ ი ს ან წერს შ ე ნ თ ვ ი ს ან წერს ჩ ე მ თ ვ ი ს; აკეთებს თ ა ვ ი ს თ ვ ი ს ან აკეთებს შ ე ნ თ ვ ი ს ან კიდევ აკეთებს ჩ ე მ თ ვ ი ს. სამაგიეროდ „ი-წერს“ ან „ი-კეთებს“ ფორმები გულისხმობს, რომ წერს ან აკეთებს თ ა ვ ი ს თ ვ ი ს (არ შეიძლება ითქვას: იწერს შენთვის ან იკეთებს ჩემთვის), ხოლო „უ-წერს“ ან „უ-კეთებს“ ნიშნავს, რომ წერს ან აკეთებს ს ხ ვ ი ს თ ვ ი ს (აქაც არ შეიძლება ითქვას: უწერს შენთვის ან უკეთებს ჩემთვის). მაშასადამე, „წერს“ და „აკეთებს“ ფორმაში ა რ ა ვ ი ს ი კუთვნილება არ არის გამოხატული, დანარჩენებში კი გამოხატულია, რომ მოქმედება თ ა ვ ი ს ა ზ ე ა ან თ ა ვ ი ს თ ვ ი ს ა ა („ი-კეთებს“, „ი-წერს“), ან არა და ს ხ ვ ი ს ა ზ ე ა ან ს ხ ვ ი ს თ ვ ი ს ა ა განკუთვნილი („უ-კეთებს“, „უ-წერს“). აქედან არის მათი სახელწოდება: ს ა ა რ ვ ი ს ო, ს ა თ ა ვ ი ს ო და ს ა ს ხ ვ ი ს ო.

განვიხილოთ თვითეული მათგანი ცალკე-ცალკე.

394. საარგისო ძეგლს ბარდამაგალ ზმნაში. გარდამავალ ზმნებში საწინაო პირიელი ნიშნები (ე. ი. სუბიექტური და ობიექტური პრეფიქსები) ზოგჯერ უშუალოდ ერთვის ფუძეს, ზოგჯერ კი საჭიროა განსაკუთრებული მაერთებელი ხმოვანი ა-ს სახით. მაგ., ამ ფორმებში: მ-კლავ-ს და მ-წერ-ს (უკანასკნელი ამ ფრაზიდან: „წერილს მწერს“) სუბიექტ-ობიექტის მარტივი ურთიერთობის გამოსახატავად, სუბიექტ-ობიექტური (მ-ს) ნიშნების გარდა, არავითარი მორფემა არ მოგვეპოვება, მაგრამ ამ ფორმებში: მ-ა-მზადებ-ს და მ-ა-ჰმევ-ს, სუბიექტურ-ობიექტურ ნიშნებს გარდა, არის კიდევ ა, რომელიც მოქცეულია ობიექტურ ნიშანსა და ზმნის ფუძეს შორის. ეხლა თუ ავიღებთ ამ ოთხ მაგალითს, რომელთაგანაც პირველ წყვილს (მ-კლავ-ს, მ-წერ-ს) მარტოოდენ ობიექტური ნიშანი მიუძღვის წინ, ხოლო მეორე წყვილს დამატებით აქვს კიდევ ა (მ-ა-მზადებ-ს, მ-ა-ჰმევ-ს) და ერთმანეთს დაუპირისპირებთ არა წარმოების მიხედვით (ე.ი არა მორფოლოგიური აგებულების მიხედვით), არამედ სინტაქსური თვალსაზრისით, მაშინ „მ-კლავ-ს“ და „მ-ა-მზადებ-ს“ ერთ ჯგუფში მოექცევა, ვინაიდან მათთან ობიექტად მარტოოდენ „მე“ შეიძლება დაისვას („მკლავს მე“, „მამზადებს მე“), ხოლო „მ-წერ-ს“ და „მ-ა-ჰმევ-ს“ მეორე ჯგუფში ამოჰყოფს თავს, ვინაიდან ამ ფორმებთან მეორე ობიექტიც არის შესაძლებელი („მწერს მ ე წ ე რ ი ლ ს“, „მაჰმევს მ ე პ უ რ ს“). რა აერთებს ამ შემთხვევაში ორი სხვადასხვა წარმოების ფორმას, ანუ, რაც იგივეა, რა არის საერთო ერთი მხრით „მ-კლავ-ს“ და „მ-ა-მზადებ-ს“ ფორმას შორის და მეორე მხრით „მ-წერ-ს“ და „მ-ა-ჰმევ-ს“ ფორმას შორის? – ის, რომ თვითეულ წყვილში შემავალი ზმნები ერთისა და იმავე სინტაქსური ურთიერთობის გამომხატველია: პირველი წყვილის ზმნები ერთ ობიექტს იგულებს, მეორე წყვილისა კი – ორს. მაშასადამე, რომ იქნეს გამოხატული პირი სუბიექტისა და ობიექტისა (ან ობიექტებისა), ზოგჯერ საკმარისი ყოფილა, სუბიექტურ ნიშნებს გარდა, მარტოოდენ ობიექტური ნიშანი, ზოგჯერ კი ამასთან ერთად საჭირო ყოფილა ა ხმოვნის დართვაც. ეს მოვლენა უფრო ნათლად შეგვიძლია გავითვალისწინოთ ისეთი ზმნების საშუალებით, რომელთაც, ამა თუ იმ ზმნისწინის ხმარებასთან დაკავშირებით, სხვადასხვა კონსტრუქცია აქვთ, უნიშნო (ნულიანი) და ანიანი:

უ ნ ი შ ნ ო ა (ნულიანია): გა-კვეთა (მან იგი) – მო-ჰ-კვეთა (მან მას იგი); გა-ტეხა (მან იგი) – მო-ს-ტეხა (მან მას იგი); გა-წყვიტა (მან იგი) – მო-ს-წყვიტა (მან მას იგი); და-წერა (მან იგი) – მი-ს-წერა (მან მას იგი) და მისთ.

ა: ა-ა-დულა (მან იგი) – შე-ა-დულა (მან მას იგი) [*შე-ჰ-ა-დულა'საგან]; გა-ა-თხოვა (მან იგი) – მი-ა-თხოვა (მან მას იგი) [მი-ჰ-ა-თხოვა'საგან]; და-ა-ბერა (მან იგი) – შე-ა-ბერა (მან მას იგი); გა-ა-შრო (მან იგი) – შე-ა-შრო (მან მას იგი) და მისთ. პირველ მაგალითებში, როგორც უნიშნო წარმოებაში, ისე ანიანში, ზმნას ერთი ობიექტი აქვს, რომელიც, თუ ზმნა მესამე ობიექტურ პირშია, ბრუნვა-ცვალებადია, მაგ., გაკვეთს მ ა ს – გაკვეთა ი გ ი, აადულდებს მ ა ს – აადულა ი გ ი და მისთ.; მეორეში კი – ორ-ორი: ბრუნვა-ცვალებადიც და ბრუნვა-უცვალებელიც; მაგ., მოჰკვეთს მ ა ს ყ უ რ ს – მოჰკვეთა მ ა ს ყ უ რ ი; შეაშრობს მ ა ს ც რ ე მ ლ ს – შეაშრო მ ა ს ც რ ე მ ლ ი და მისთ. მაშასადამე, ერთი ობიექტი ექნება ზმნას თუ ორი, ეს სრულებით არ არის დამოკიდებული იმაზე, არაფერი აქვს მას პირის პრეფიქსების მაერთებლად ფუძესთან, თუ აქვს ხმოვანი ა. მეორე ობიექტის გაჩენასთან ერთად (ეს ობიექტი კი ირიბია, ბრუნვა-უცვალებელი) მესამე ობიექტურ პირში ჩნდება სათანადო მორფოლოგიური ნიშანიც, ჰ, რომელიც ზოგიერთ ფონეტიკურ პირობებში ვერ ძლევს: ა-ს წინ იკარგება, ხოლო ცხრა თანხმოვნის წინ ს-დ იქცევა (§ 237). ორ-ობიექტიანი კონსტრუქციის დროს ერთისა და იმავე ფუძის ზმნებში შეიძლება ორივე წარმოება იყოს გამოყენებული:

ჰ-კითხა – მი-(ჰ)-ა-კითხა	მი-ს-წერა – მი-(ჰ)-ა-წერა
მო-ს-ტეხა – მო-(ჰ)-ა-ტეხა	მო-ს-ჰრა – მო-(ჰ)-ა-ჰრა
მო-ს-წყვიტა – მო-(ჰ)-ა-წყვიტა	და მისთ.,

მაგრამ ერთ-ობიექტიანში, როდესაც ეს ერთი ობიექტი მესამე პირის ფორმასთან ბრუნვა-ცვალებადია, ერთსა და იმავე ზმნაში ან ერთი წარმოებაა გამოყენებული, ან მეორე; მაგალითად:

უ ნ ი შ ნ ო ა: ტეხს, გრეხს, ჰრის, თხრის, სვრის, ყიდის, ჰამს, ხევს და მისთანანი.

ა ნ ი ა ნ ი ა: ა-კეთებს, ა-შავებს, ა-ბერებს, ა-მრავლებს, ა-ქრობს, ა-თბობს, ა-დნობს და მისთანანი.

აღსანიშნავია ის ფაქტი, რომ სახელთა ფუძეებისაგან გარკვეული ტიპის გარდამავალი ზმნები ა-თია ნაწარმოები; მაგ., „შემ“-ისაგან არ ითქმის: *შემებს, არამედ ა-შემებს, „მიწ“-ისაგან არ ითქმის *მიწებს, არამედ ა-მიწებს, „წითლ“-ისაგან: ა-წითლებს, „მდიდრ“-ისაგან: ა-მდიდრებს და სხვა, და სხვა.

მსგავსად ამისა, ა გამოყენებულია გარდამავალ ზმნათა საწარმოებლად გარდაუვალ ზმნათა ფუძეებისაგან: დულ-ს – ა-დულდებს, წუხს – ა-წუხებს, დი-ს – ა-დ-ენ-ს, რბი-ს – ა-რბ-ენ-ს (ან ა-რბ-ევ-ს) და სხვ.

თვით გარდამავალი ზმნისაგან, რომელსაც მაწარმოებლად არავითარი ხმოვანი არა აქვს, შუალობითი კონტაქტის ფორმებს უანოდ ვერ ვაწარმოებთ; მაგ., წერს, მაგრამ: ა-წერინებს; ტეხს, მაგრამ: ა-ტეხინებს; თხრის, მაგრამ: ა-თხრევინებს და მისთ. (§ 426).

ამის მიხედვით შეგვეძლო გვეთქვა, რომ ა-ს დანიშნულება მეორეული ზმნების წარმოებაა საარვისო ქცევითაო.

როგორც უნდა იყოს წარმოშობა ანიანი ფორმებისა და, საზოგადოდ, როგორც უნდა იყოს ურთიერთობა უნიშნობასა და ა-ს შორის ამ შემთხვევაში, არ არსებობს ფუნქციონალური განსხვავება მათ შორის კუთვნილება-დანიშნულების თვალსაზრისით:

ორივე თანაბრად უპირისპირდება ინიანსა და უნიან წარმოებას. მართლაც, რომ ავიღოთ ერთი მხრით რიგი ზმნებისა:

ტეხს	ო-ტეხს	უ-ტეხს	წერს	ო-წერს	უ-წერს
გრეხს	ო-გრეხს	უ-გრეხს	ხევს	ო-ხევს	უ-ხევს
თლის	ო-თლის	უ-თლის	ხრის	ო-ხრის	უ-ხრის

და მეორე მხრით კი ეს რიგი ზმნებისა:

ა-კეთებს	ო-კეთებს	უ-კეთებს	ა-ჩენს	ო-ჩენს	უ-ჩენს
ა-თბობს	ო-თბობს	უ-თბობს	ა-ქებს	ო-ქებს	უ-ქებს
ა-შენებს	ო-შენებს	უ-შენებს	ა-შავებს	ო-შავებს	უ-შავებს

ვნახავთ, რომ ის ფორმები, რომლებიც ზედა რიგში უნიშნოდ არის ნაწარმოები, ქვედაში კი ა-თი, ერთსა და იმავე წარმოდგენას გვაძლევენ ინიანისა და უნიანი ფორმების დაპირისპირებით, ე. ი. ფუნქციონალური განსხვავება, მაგ., „ტეხს“ ფორმასა და „ო-ტეხს“ (resp. „უ-ტეხს“) ფორმას შორის ისეთივეა, როგორიც, ვთქვათ, „ა-კეთებს“ და „ო-კეთებს“ (resp. „უ-კეთებს“) ფორმას შორის: რაც იმისთვისაა უნიშნო წარმოება, იგივეა ამისთვის ანიანი.

ეგვევ ითქმის იმ ზმნებზედაც, რომელთაც ორი ობიექტი აქვს. განსხვავება ჰ-კითხა'სა და ი-კითხა'ს [ან (ჰ)-უ-კითხა'ს] შორის, ან ს-თხოვასა და ი-თხოვას [ან (ჰ)-უ-თხოვას] შორის იგივეა, რაც და-(ჰ)-ა-ბარა'სა და და-ი-ბარა'ს [ან და-(ჰ)-უ-ბარა'ს] შორის, ან კიდევ: გა-ა-კეთა იმავე ფუძისაგან შუალობითი კონტაქტის ფორმით ნაწარმოების გა-(ჰ)-ა-კეთებინა'ს პირისპირ იგივეა, რაც გა-ი-კეთა გა-ი-კეთებინა'ს პირისპირ, ანდა გა-უ-კეთა გა-უ-კეთებინა'ს პირისპირ. ასეთივე შეფარდებაა ამ ფორმებშიც: გა-ტეხა – გა-ა-ტეხინა, გა-ი-ტეხა – გა-ი-ტეხინა, გა-უ-ტეხა – გა-უ-ტეხინა და მისთ. ერთი სიტყვით, უნიშნო წარმოებაცა და ანიანიც თანაბრად უპირისპირდება ინიანსა და უნიან წარმოებას, ერთ-ობიექტიანი იქნება ზმნა თუ ორ-ობიექტიანი.

რაში გამოიხატება ეს დაპირისპირება ანუ ოპოზიცია, რა ქმნის მათ შორის განსხვავებას? – ის, რომ ინიანსა და უნიანს კუთვნილების გაგება ახლავს, უნიშნოსა და ანიანს კი – არა. მართლაც, და-წერა, გა-ტეხა, მო-კლა ან გა-ა-კეთა, გა-ა-შავა, და-ა-ლბო, და-ა-წერინა, გა-ა-ტეხინა, გა-ა-კეთებინა და მისთანანი არავითარ გაგებას არ გვაძლევენ კუთვნილებისას, მაშინ როდესაც და-ი-წერა (ან და-უ-წერა), გა-ი-ტეხა (ან გა-უ-ტეხა), მო-ი-კლა (ან მო-უ-კლა), გა-ი-კეთა (ან გა-უ-კეთა), გა-ი-შავა (ან გა-უ-შავა), და-ი-ლბო (ან და-უ-ლბო), და-ი-წერინა (ან და-უ-წერინა) – ყველანი კუთვნილებით ურთიერთობას გამოხატავენ. ამის მიხედვით უნიშნო და ანიანი ფორმები უკუთვნიელი ფორმებია (და-წერა, გა-ტეხა, მო-კლა და მისთ., გა-ა-კეთა, გა-ა-შავა, და-ა-ლბო, და-ა-წერინა და მისთ.), ინ-უნიანი ფორმები კი – ყველა კუთვნილებითია: და-ი-წერა, გა-ი-ტეხა, მო-ი-კლა, გა-ი-კეთა, გა-ი-შავა, და-ი-ლბო, და-ი-წერინა და მისთ., ან და-უ-წერა, გა-უ-ტეხა, მო-უ-კლა, გა-უ-კეთა, გა-უ-შავა, და-უ-ლბო, და-უ-წერინა და მისთ.

ის ფორმები, რომლებიც არავითარ კუთვნილებით ურთიერთობას არ გამოხატავენ სუბიექტსა და ობიექტს შორის (ან ობიექტებს შორის), მაგრამ რომელთაც მოპირისპირედ კუთვნილების გამომხატველი ფორმები უდგას, არის ს ა ა რ ვ ი ს ო ქ ც ე ვ ი ს, ანუ ნ ე ი ტ რ ა ლ უ რ ი ვ ე რ ს ი ი ს ფორმები.

საარვისო ქცევა უნიშნოა ან მისი ნიშანია ა.

395. სათავისო ქცევა. სათავისო ქცევა ანუ სასუბიექტო ვერსია საზოგადოდ აღნიშნავს პირდ. ობიექტის კუთვნილებითს ურთიერთობას სუბიექტთან. მისი ნიშანია **ი**: **ი-შენებს**, **ი-კეთებს**, **ი-წერს**, **ი-თბობს** და მისთ.

სათავისო ქცევა მხოლოდ გარდამავალ ზმნაში გვხვდება. ამ ფორმით ყოველთვის ორი პირია მოცემული: სუბიექტური და პირდ.- ობიექტური, რომელთაც, – თუ ისინი მესამე რომლობითს აღნიშნავენ, – სათანადო ფარდიც აქვთ ხოლმე ზმნასთან შეწყობილი სახელების სახით. ამ სახელების ფუნქციაა, გამოხატონ სუბიექტი და პირდ. ობიექტი. თუ ფორმაში 1-ლი ან მე-2 პირი ურევია, მაშინ სუბიექტად (resp. ობიექტად) თვით ეს პირებია ნაგულისხმევი, დამოუკიდებლად იმისა, აქვთ შეწყობილი სათანადო ნაცვალსახელები (**მ ე, შ ე ნ, ჩ ვ ე ნ, თ ქ ვ ე ნ**), თუ არა.

რაკი პირი ორია ფორმაში, ამიტომ ურთიერთობა, კუთვნილება-დანაშნულების ნიადაგზე დამყარებული, მხოლოდ მათ შორის ან ფარდი სახელებით ნაგულისხმევ საგნებს შორის არის შესაძლებელი. ეს შესაძლებლობაც მუდამ ერთი სახისაა: სათავისო ქცევით აღნიშნულია ობიექტური პირის ან სამოქმედო საგნის (ობიექტის) კუთვნილებითი ურთიერთობა მოქმედ პირთან ან საგანთან, მარტივად რომ ვთქვათ, პირდ. ობიექტისა სუბიექტთან:

- მხ. 1.3 ვ-ი-შენებ = ვაშენებ ჩ ე მ ს ა ს ან ჩ ე მ თ ვ ი ს;
- 2.3 ი-შენებ = აშენებ შ ე ნ ს ა ს ან შ ე ნ თ ვ ი ს;
- 3.3 ი-შენებს = აშენებს თ ა ვ ი ს ა ს ან თ ა ვ ი ს თ ვ ი ს;
- მრ. 1.3 ვ-ი-შენებთ = ვაშენებთ ჩ ვ ე ნ ს ა ს ან ჩ ვ ე ნ თ ვ ი ს;
- 2.3 ი-შენებთ = აშენებთ თ ქ ვ ე ნ ს ა ს ან თ ქ ვ ე ნ თ ვ ი ს;
- 3.3 ი-შენებენ = აშენებენ თ ა ვ ი ს ა ს ან თ ა ვ ი ს თ ვ ი ს.

როგორც ვხედავთ, სუბიექტური პირი (resp. სუბიექტი) მოქმედებს ისეთ პირზე ან საგანზე, რომელიც მისია ან მისთვისაა განკუთვნილი. ამიტომ, რომელი პირიც უნდა იყოს მზემელი ანუ მოქმედი, – პირველი, მეორე თუ მესამე, – ობიექტურ პირს (resp. ობიექტს) მასთან ექნება კუთვნილებითი ურთიერთობა. სუბიექტი მოქმედებს **თ ა ვ ი ს ა ზ ე** ან **თ ა ვ ი ს თ ვ ი ს** და ამიტომაც, რომ ამ ფორმას **ს ა თ ა ვ ი ს ო** ანუ **ს ა ს უ ბ ი ე ქ ტ ო** დაერქვა.

შ ე ნ ი შ ვ ნ ა. „სათავისო“ სიტყვის ჩვეულებრივ საუბარში ხმარების მაგალითი (არა გრამატიკული ტერმინის მნიშვნელობით): რამინი რომ გახელმწიფდა, „იხარებდა, გასცემდა, სმიდა, კელმწიფეთა და დიდებულთა საკარგავი მოუმატა და მათგან **ს ა თ ა ვ ი ს ო** ერთგულობა და სამსახური მოიმატა“ («ვისრ.», თ. 39).

396. სათავისო ქცევის ხმარების არმ. სათავისო ქცევის ფორმათა ხმარება მრავალფეროვანია. შეიძლება დასახელებულ იქნეს რამდენიმე ჯგუფი შემთხვევებისა, სადაც ზმნით გამოხატული მოქმედება უმთავრესად ან მხოლოდ ამ ქცევით არის წარმოდგენილი.

1. უპირველეს ყოვლისა უნდა აღვნიშნოთ, რომ, როდესაც სუბიექტი თავის სხეულზე ან თავის სხეულის ნაწილებზე მოქმედებს, სათავისო ქცევას მიემართავთ ხოლმე: **ტანი და-ი-ბანა**, **თავი მო-ი-ფხანა**, **თვალები ამო-ი-წმინდა**, **ყური გამო-ი-ჩხრიკა**, **კბილი მო-ი-ცვალა**, **პირი გამო-ი-რეცხა**, **თმა მო-ი-კრიჭა** (ან **შე-ი-ღება**, **და-ი-ვარცხნა**, **და-ი-გლიჯა**, **და-ი-წნა**), **ულვაშები გადა-ი-გრიხა**, **კისერი მო-ი-ტეხა**, **ხელი გა-ი-წაფა**, **ფეხი ი-ღრძო**, **მუხლი და-ი-შავა**, **ცხვირი მო-ი-ხოცა**, **ფრჩხილები და-ი-ქნა**, **წელი ი-ტკინა**, **ყელი მო-ი-ღერა**, **გული გა-ი-**

ხარა (ან გა-ი-ხეთქა, და-ი-მშვიდა), წარბები შე-ი-ჭმუხნა, შუბლი შე-ი-კრა, მუწუკი გამო-ი-წურა და სხვა.

იგივე ამბავია არსებითად, როცა ვამბობთ: თავი მო-ი-კლა, სული წა-ი-წყმინდა და მისთ.

შ ე ნ ი შ ვ ნ ა. გამონაკლისია: პირი და-ა-ღო, თვალი ა-ა- ხილა, ხელი გამო-ყო და მისთ.

2. როცა ობიექტად დასახელებულია თავსახურავი სამკაული, ტანისამოსი (ან მისი ნაწილი) ან ფეხსაცმელი თუ იარაღი, რომელიც ტანზე აქვს კაცს, ჩვეულებრივ სათავისო ქცევასვე მივმართავთ ხოლმე, თუნდაც ობიექტი სუბიექტს არ ეკუთვნოდეს. ამ შემთხვევაში გადამწყვეტია ის გარემოება, რომ სუბიექტი თ ა ვ ი ს თ ვ ი ს მოქმედებს: ქუდი და-ი-ხურა, პერანგი ჩა-ი-ცვა (ან ქალამანი ჩა-ი-ცვა), პალტო მო-ი-სხა, სარტყელი შე-ი-რტყა, კალთები ა-ი-კვალთა, საყელო გადა-ი-კეცა, გულ-მკერდი გადა-ი-ღელა, საკინძი გა-ი-ხსნა, ხმალი ი-შიშვლა, ხანჯალი ი-ძრო, ნაბადი მო-ი-ხადა და მისთ. ითქმის: „ჩემი ქუდი დ ა ი ხ უ რ ა“, მაგრამ არ ითქმის: „ჩემი სახლი აიშენა“.

შ ე ნ ი შ ვ ნ ა. შეიძლება სათავისო ქცევით აღინიშნოს კუთვნილება სხვა სახელისა, რომელიც უბრალო დამატებად ან ადგილის გარემოებად არის წინადადებაში წარმოდგენილი: თ ა ვ შ ი ხელი შემოიკრა, ფეხი ფ ე ხ ზ ე შემოიდვა, გ უ ლ ზ ე ხელები დაიკრიფა, ჯ ი ბ ე შ ი ფული ჩ ა ი დ ვ ა ან ჯ ი ბ ე ს ხელი ი კ რ ა („იკრა პეტრემ ჯიბეს ხელი“, ჭავ., «სარჩობ.») და სხვა. ამ ნაწყვეტში:

„გონთით გადვარდა ბეჩავი, ხელი ი ტ ა ც ა თმაზედა,
შუა გახია მანდილი, ხორცი ი გ ლ ი ჯ ა ტანზედა“ (ვაჟა, I, 27),

„იტაცა“-ს სათავისობა „თმით“ არის გამოწვეული და არა „ხელით“ (იმიტომ რომ შეიძლება ითქვას: „ხელი სტაცა თმაზედ“); „იგლიჯა“-სიც აგრეთვე უფრო „ტანით“ არის გამოწვეული, ვიდრე „ხორციით“.

ასეთივეა აგრეთვე „იმტვრევს“ ამ წინადადებაში: „ძმა თავის ძმისას ძვალს იმტვრევს ცერზე“ (ვაჟა, I, 164).

3. სათავისო ქცევა იჩენს თავს, როცა მოქმედება სუბიექტისთვისაა დანიშნული ან მისკენ არის მიმართული: ფული ა-სესხა, მაგრამ: ფული ი-სესხა; წიგნი ა-თხოვა, მაგრამ: წიგნი ი-თხოვა; ქონება ჩა-ა-ბარა, მაგრამ: ქონება ჩა-ი-ბარა და მისთ. ამიტომ, რომ ითქმის: „არც სხვისას შე-ი-რჩენს და არც თავისას შე-ა-რჩენს სხვასა“ (ჭავ., «ოთ. ქვრ.»). ამითვე აიხსნება განსხვავება ჰ-ვ რ ა – ი-ვ რ ა-ს შორის ამ ანდაზაში: „ვირმა პალო მოაძრო და ერთი სხვასა ჰ ვ რ ა და ათასი თავად ი ვ რ ა ო“ (ვაჟა, «ფშავ. და მისი წუთისოფ.»). ამიტომვე, რომ ითქმის: დოინჯი შემო-ი-ყარა, თავში ქვა ი-ეც (ან თავში ქვა ი-ხალე) და მისთ.

ზოგჯერ ასეთ შემთხვევაში განსხვავების დადგენაში ქცევის შეცვლასთან ერთად ზმნისწინიც იღებს მონაწილეობას: ქალი გა-ა-თხოვა, მაგრამ ცოლი ი-თხოვა, სახლი გა-ყიდა, მაგრამ სახლი ი-ყიდა, ფული წა-ა-გო, მაგრამ ფული მო-ი-გო და მისთ. უკანასკნელი ზმნა უზმნისწინოდაც გვაძლევს მნიშვნელობის განსხვავებას: ფულს ა-გებს, ფულს ი-გებს.

4. როცა გარდამავალ ზმნას ირიბი ობიექტიც აქვს საარვისო ქცევით და ამ ირიბის გამორიცხვა გვსურს, სათავისოზე გადავდივართ: სახელი ჰკითხა – სახელი ი-კითხა, ქათამი

მო-ჰ-პარა – ქათამი მო-ი-პარა, პური ს-თხოვა – პური ი-თხოვა, ქალი მო-ს-ტაცა – ქალი მო-ი-ტაცა და მისთ. ასეთი სათავისო მნიშვნელობით საარვისოს უახლოვდება.

5. სათავისო ქცევის ფორმათა ხშირი ხმარების გამო ზოგ ზმნას სულ დაეკარგა საარვისო ფორმები და მათ მაგივრობას ამჟამად სათავისო ეწევა. ეს მოვლენა ისტორიულად კარგად დადასტურებულია „პოვნა“ ზმნაში. ძვ. ქართულში ეს ზმნა საარვისოთი იხმარებოდა: „პოვა ერთი მოყუასი თვსი“ (მათ. 18,28); „რომელი ეძიებდეს, პოვოს“ (მათ. 7,8); „პოვნა სხუანი“ (მათ. 20,6) და სხვ. მაგრამ დღეს მის ნაცვლად სათავისო იხმარება: იპოვა. ოღონდ ამ სათავისოს ფორმას ამჟამად ფუნქცია საარვისოსი აქვს.

„ქმნა“ ზმნა II სერიაში საარვისოს ფორმით იხმარება: ქ მ ნ ა მან იგი, რომელსაც სათანადო სათავისო და სასხვისო უდგას გვერდით („და იაკობ წარმოვიდა კარვებად და ი ქ მ ნ ა სახლი და საცხოვარსა უ ქ მ ნ ა საყოფელი“: დაბ. 33,16), I სერიაში კი მას ამჟამად სათავისო ენაცვლება: რა ქნა – რასა ი-ქს (მონაცვლე ზმნასაც სათავისოს ფორმა აქვს: რას ი-ზამს). აქაც ფორმით სათავისო ზმნა ფუნქციით საარვისოა.

ძველად ა-გრძნა იხმარებოდა, ეხლა კი ი-გრძნო იხმარება. ფუნქციით ესეც საარვისოშია გადარიცხული (სასხვისოა „უგრძნო“ ასეთ გამოთქმაში: „გულმა უგრძნო“).

ამგვარივე შინაარს-დაცლილი სათავისოა: შე-ი-ნახა, წა-ი-ღო, მო-ი-ტანა, და-ი-ჭირა და მისთ., რომლებიც ფუნქციის მიხედვით საარვისოს ფორმებთან არიან გათანაბრებული (§ 414).

ის სათავისო ქცევის ფორმები, რომლებიც დაცლილია ქცევის შინაარსისაგან და პირდაპირ ობიექტს ვერ მიიღებენ („თავსაც“ კი), საშუალო გვარის ზმნებშია გადასული (მედიოაქტივებში): გაახარა – გაიხარა, დაუყვირა – დაიყვირა, დააკივლა – დაიკივლა, დააჩხავლა – დაიჩხავლა და მისთ. (§ 372).

397. იშვიათი ფორმები სათავისო ძცვებით. სათავისო ქცევა ორ-პირიანი ფორმაა. ობიექტურ პირად აქ ჩვეულებრივ მესამეა, მაგრამ ზოგჯერ 1-ლი და მე-2-ც გვხვდება. მაგალითები 1-ლ პირზე: „არავინ დ ა მ ი დ გ ი ნ ნ ა ჩუენ“ (მათ. 20,7); „უკუეთუ შემკრას მე და მ ი თ რ ი ო ს, მიხარის“ («წამ. შუშან.», 15,4); „მერმე ერთსა ღლიასა მე შ ე მ ო მ ი გ დ ო და ერთსა უსიბ“ («ამირ.-დარ.»);

„მიბრძანა, ახლოს მ ი მ ი ს ვ ა, მოდიო, თავი დახარა“ («ვეფხ.», 548);

„სრულ მეღექსეთ მ ი უ ფ რ ო ს ო ნ, ვით ისრაელთ მღვდელი არონ“ («არჩ.»);

„მიმიყვანეს არა-ღირსთა, ღირსეულად მ ი მ ს ა ხ უ რ ე ს: (გურამ., 85,9);

„ნუ გაახარებ ჩემ თავზე ბოროტ სულებს და მ ი მ ს ა ხ უ რ ე მთელი ჩემი ქონებით, სარჩო-საბადებლით“ (ვაჟა, «მუცელა», V, 332,6); „ვირი სიკვდილს ელოდა, სხვა მოსალოდნელი მას წუთისოფელში არაფერი დარჩენოდა. მ ი მ ი ბ ა რ ე ო, ევედრებოდა თავის გამჩენს“ (ვაჟა, «უძლ. ვირი», V, 259,16); „ქვეშსაგებად დ ა მ ი გ დ ო ავადმყოფობამ“ (ჭავ., «გლახ. ნაამბ.»);

„შე დაჭირების კულაო, მოდი, დაგვიხსენ სულაო,

ყმად დ ა გ ვ ი წ ე რ ე ყველანი, წელში გაგვიგდე ცულაო“.

(ხალხური. შეტანილია ყაზბეგის «ელგუჯაში», გამოც. 1935, გვ. 131);

„ატაბეს ვიყავ ჯორწილში, ყველამ გ ა მ ი გ ა ძირშია“ («ხალხ. პოეზია», № 631);

„მიშველე, შვილო ივანე, ლეკმა წ ა მ ი დ ვ ა ძირსაო“.

(ფშაური ლექსი, თ. რაზიკაშვილის ჩანაწერი);

„რად დამჭერ, თუ კი მორჩენით არ გ ა მ ი ხ დ ი დ ი მონადა“ (ვაჟა, I, 23,23).

მაგალითი ძველი ქართულიდან: „არცა კეთილთა შენთა აღთქუმათა, არცა ძვრ-ძვრთა ბოროტთა შენთა ჩემ ზედა მოწევნითა შ ე მ ი ძ ლ ო განყენებად უფალსა ჩემსა იესუ ქრისტესა“ («მარტვლობად გობრონისი»: ძვ. ქართ. აგიოგრ. ლიტერატურის ძეგლები. I, 181,20).

1-ლი პირის მაგალითები ადვილად გადაკეთდება მე-2-ისაზე, გარდა იმ შემთხვევებისა, სადაც სუბიექტური პირიც მეორეა (მე-2 პირი სუბიექტად და ობიექტად ერთ ფორმაში შეუძლებელია, § 287).

398. სასხვისო ძცევა ბარდამავალ ზმნაში. სასხვისო ქცევა ანუ საობიექტო ვერსია აღნიშნავს კუთვნილებითს ურთიერთობას ობიექტებს შორის: პირდ. ობიექტი (resp. პირდ.-ობიექტური პირი) ეკუთვნის ირიბს ან განკუთვნილია ირიბისთვის (resp. ირიბ-ობიექტური პირისთვის). მისი ნიშანია ი ან უ, რომლებიც ასე ინაწილებენ ფორმებს: ი იხმარება მაშინ, როცა ირიბ ობიექტად 1-ლი ან მე-2 პირია (მ-ი-წერს, გ-ი-წერს; მ-ი-შენებს, გ-ი-შენებს; გ-ი-წერ, გ-ი-შენებ), უ კი მაშინ, როცა ირიბ ობიექტად მე-3 პირია (უ-წერს, უ-შენებს; ვ-უ-წერ, ვ-უ-შენებ).

სასხვისო ქცევა გარდამავალი ზმნისა სამ-პირიანია. აქ სუბიექტი (resp. სუბიექტური პირი) მოქმედებს არა თავისაზე ან თავისთვის, როგორც სათავისოში, არამედ სხვისაზე ან სხვისთვის. სხვა პირად აქ შესაძლებელია არა მარტო პირველი და მეორე, არამედ მესამეც, იმიტომ რომ, თუ პირველ პირად იგულისხმება მარტოდენ ერთი მოუბარი (მხოლოდობითში), ან მოუბარ-გამორეული ერთი კრებული (მრავლობითში), თუ მეორე პირადაც აგრეთვე ერთი ადამიანი (მხოლ.) ან ადამიანთა ერთი კრებული (მრავლ.) იგულისხმება, სამაგიეროდ მესამე პირად წარმოდგენილ საგანს ერთობის ან ერთობლიობის ნაცვლად სხვადასხვაობა და მრავალფერობა ახასიათებს. ვთქვათ, თუ მოქმედია (ანუ სუბიექტია) პავლე, მაშინ მისი სამოქმედო (ანუ ობიექტი) შეიძლება იყოს ყველაფერი მის გარდა, ე. ი. არა მარტო მ ე, შ ე ნ, ჩ ვ ე ნ, თ ქ ვ ე ნ სიტყვებით გამოხატული პიროვნებანი და საგნები, არამედ სულ სხვადასხვა პიროვნება, საგანი თუ საგნობრივი წარმოდგენა: პეტრეც, სანდროც, ნიკოც, გუთანიც, ფიქრიც, ხატვაც და მრავლისაგან მრავალი სხვა (§ 288). ამიტომაც, რომ, თუ მოქმედია, ვთქვათ, 1-ლი პირი, მისი მოქმედების საგანი ან მოქმედების შედეგი შეიძლება მხოლოდ მე-2-ისა ან მე-3-ისთვის იყოს განკუთვნილი (მაგ., გ-ი-კეთებ, ვ-უ-კეთებ, გ-ი-წერ, ვ-უ-წერ და მისთ.); თუ მოქმედია მე-2 პირი, მისი მოქმედება შეიძლება მხოლოდ 1-ლისა ან მე-3 პირისთვის იყოს მიმართული (მაგ., მ-ი-წერ, უ-წერ; მ-ი-კეთებ, უ-კეთებ და მისთ.); ხოლო, როდესაც მოქმედია მე-3 პირი, მისი მოქმედება შეიძლება სამივე პირისთვის იქნეს განკუთვნილი: მ-ი-წერს, გ-ი-წერს, უ-წერს; მ-ი-შენებს, გ-ი-შენებს, უ-შენებს. მაგალითები:

მ-ი-წერს = წერს ჩ ე მ ს ა ს ან ჩ ე მ თ ვ ი ს;
გ-ი-წერს = წერს შ ე ნ ს ა ს ან შ ე ნ თ ვ ი ს;
უ-წერს = წერს ს ხ ვ ი ს ა ს ან ს ხ ვ ი ს თ ვ ი ს;
გვ-ი-წერს = წერს ჩ ვ ე ნ ს ა ს ან ჩ ვ ე ნ თ ვ ი ს.

ამიტომ არის, რომ ამ ფორმებს დაერქვა სასხვისო ანუ საობიექტო, რადგანაც მოქმედი პირისთვის სხვაა ის პირი, რომლისთვისაც მოქმედება ხდება ან რომელსაც ეკუთვნის პირდ. ობიექტი.

399. მსგავსება და განსხვავება სათავისო და სასხვისო ძცევის ფორმებს შორის. სათავისო და სასხვისო ქცევა ზოგ რამეში მსგავსებას გვიჩვენებს, ზოგში კი – განსხვავებას.

მსგავსება სათავისოსა და სასხვისოს შორის უპირველეს ყოვლისა ის არის, რომ ერთიცა და მეორეც მოწოდებულია ზმნის ფორმით გამოხატონ კუთვნილება-დანიშნულება ობიექტისა და ამით ზედმეტად გახადონ ნაცვალსახელთა შემდეგი ფორმების ხმარება: ჩ ე მ ი, შ ე ნ ი, თ ა ვ ი ს ი, მ ი ს ი, ჩ ვ ე ნ ი, თ ქ ვ ე ნ ი, მ ა თ ი, ჩ ე მ თ ვ ი ს, შ ე ნ თ ვ ი ს, თ ა ვ ი ს თ ვ ი ს, მ ი ს თ ვ ი ს, ჩ ვ ე ნ თ ვ ი ს, თ ქ ვ ე ნ თ ვ ი ს, მ ა თ თ ვ ი ს. ამის გამოა, რომ სამ-სიტყვიანი წინადადება „ჩემი სახლი ავაშენე“ (ან „სახლი ავაშენე ჩემთვის“) შეგვიძლია ორ-სიტყვიანით შევცვალოთ: „სახლი ავიშენე“; მსგავსად ამისა, ამ წინადადებაში: „შენი სახლი ააშენეს“ (resp. „სახლი ააშენეს შენთვის“) შეგვიძლია სიტყვა „შენი“ (resp. „შენთვის“) ამოვიღოთ და ის გაგება, რომელიც მასთან არის დაკავშირებული, ზმნაში გადავიტანოთ: „სახლი ავიშენეს“. წინადადება: „დაარბიეს ჩ ე მ ი ქვეყანა და ამოწყვიტეს ჩ ე მ ი ლაშქარი“ ამგვარად შეგვიძლია შევცვალოთ: „დ ა მ ი რ ბ ი ე ს ქვეყანა და ა მ ო მ ი წ ყ ვ ი ტ ე ს ლაშქარი“ (ს. ჩხეიძე, «საქ. ცხოვრ.»: «ქ. ცხ.», II, 316); „ვინ მოვიდა, რომელმან ა მ ო მ ი წ ყ ვ ი ტ ნ ა ლაშქარნი და დ ა მ ი ჯ ო ც ნ ა ბუმბარეზნიო“ («ამირ.-დარ.»).

სათავისო და სასხვისო ქცევა ერთსა და იმავე ნიშანს გვიჩვენებს 1-ლსა და მე-2 ობიექტურ პირში, განსხვავებულს კი – მე-3-ში. ამ მხრივ ეს ორი ქცევა ერთგვარ პარალელს წარმოადგენს ობიექტური ნიშნების ხმარების მიმართ (როგორც ვნახეთ, პირდაპირსა და ირიბ ობიექტს ერთნაირი ნიშნები აქვთ 1-ლსა და მე-2 პირში და განსხვავებული – მე-3-ში, §§ 226–228). ამის გამო ერთი და იგივე ფორმა (მაგ., და-მ-ი-ყენა) შეიძლება სათავისოც იყოს და სასხვისოც; ის სათავისოა ასეთ ფრაზაში: „ერთმა ულმოზელმა ვაჭარმა მსახურად დ ა მ ი ყ ე ნ ა და ორ წელიწადს უჯამაგიროდ მიმსახურა“ და სასხვისოა შემდეგში: „მამაჩემმა ერთი ობოლი ბიჭი მსახურად დ ა მ ი ყ ე ნ ა“. განსხვავება სათავისოსა და სასხვისოს შორის მე-3 ობ. პირში გამოჩნდება: სათავისოს შერჩება ი ხმოვანი, სასხვისოს კი უ-დ გადაუკეთდება.

მაშასადამე, მე-3 ობიექტურ პირში სათავისოს თავისი ფორმა აქვს, სასხვისოს – თავისი. ამიტომ იმის გამოსარკვევად, თუ რა ფორმასთან გვაქვს საქმე 1-ლსა და მე-2 ობიექტურ პირში, ის მე-3 ობიექტურში უნდა გადავიყვანოთ. თუ იქაც ი დარჩა, ფორმა სათავისო იქნება (მსახურად დამ-ი-ყენა, მსახურად დაგ-ი-ყენა, მსახურად და-ი-ყენა) და თუ უ მოგვცა, მაშინ ქცევა სასხვისო იქნება (ერთი ბიჭი მსახურად დამ-ი-ყენა, მსახურად დაგ-ი-ყენა, მსახურად და-უ-ყენა).

მე-3 ობიექტურ პირში გადაყვანა – ეს მორფოლოგიური ხერხია ფორმის გამოსაცნობად. მაგრამ არსებობს სინტაქსური ხერხიც იმის გამოსაცნობად, სათავისოა ფორმა თუ სასხვისო: ზმნას უნდა შევუწყოთ სახელები (მაგ., საგუებლები) და თუ ორი შეიწყო მხოლოდ, სათავისო ყოფილა, და თუ სამი – სასხვისო. „დათვმა მ ო მ ი გ დ ო ქვეშ და მზეგვა“, – აქ „მომიგდო“ ორ-პირიანია (მან მე) და ქცევა სათავისოა; „ამხანაგმა ვაშლი მ ო მ ი გ დ ო“, – აქ კი „მომიგდო“ სამ-პირიანია (ეწყობა სამი სახელი: მან მე იგი), მაშასადამე, ფორმა სასხვისო ქცევისაა.

სინტაქსური ხერხი უფრო მარტივია და ჩვეულებრივ მას მივმართავთ ხოლმე პოლისემიურ ფორმათა გამოსაცნობად ქცევაში.

ერთ განსხვავებაზე სპეციალურად შემდგომ პარაგრაფში გვექნება საუბარი.

400. იშვიათი ფორმები სასხვისო ძმებით. სასხვისო ქცევას გარდამავალ ზმნაში პირდაპირ ობიექტად ჩვეულებრივ მე-3 პირი აქვს, ირიბად კი ყველა შეიძლება ჰქონდეს. უცვალელებელია პირდაპირი, ცვალებადი – ირიბი. აღნიშნული კომბინაცია სუბიექტ-ობიექტური პირებისა სასხვისო ქცევაში ჩვეულებრივია და საყოველთაოდ გატარებული.

იშვიათად ისიც გვხვდება, რომ ამავე ქცევაში ობიექტური პირებისათვის შებრუნებული ვითარება იყოს, ე. ი. პირდაპირ ობიექტად ყველა პირი იყოს, ირიბად – მესამე, მაშასადამე, იცვლებოდეს პირდაპირი, უცვალელებელი კი ირიბი იყოს. ამ შემთხვევაში ჩვენთვის 1-ლი და მე-2 პირდ.-ობიექტური პირის ფორმებია საყურადღებო. 1-ლი პირის მაგალითებია: „მას აქეთ, რაც ფეხზე სიარული შევიძელ, სულ სხვისშვილად¹ ვარ. შვიდის წლისა მამა-ჩემმა დიდყურაანთ და ა მ ი ყ ე ნ ა მოჯამაგირედ“ (ვაჟა, «პატ. მწყემსის ფიქრები», V, 27,5). უეჭველია, რომ აქ მოყვანილი წინადადების „დამიყენა“-ში 1-ლი პირი პირდ. ობიექტია, ირიბად კი მიცემითში დასმული „დიდყურაანთ“ მიდის. კიდევ უფრო ნათელია იმავე ფორმის მნიშვნელობა შემდეგს წინადადებაში: „მე წამომიყვანა და ერთ ულმოებელ ვაჭარს და ა მ ი ყ ე ნ ა მოჯამაგირედ“ (ვაჟა, «ერემ-სერემ-სურ.», V, 283,8). აქაც „დამიყენა“ ამას ნიშნავს: „ჩემი თავი დაუყენა“, მაშასადამე, მთელი ფრაზა ამას ნიშნავს, „მე წამომიყვანა და ჩემი თავი ერთ ულმოებელ ვაჭარს დაუყენა მოჯამაგირედ“. ცხადია, „დამიყენა“-ში 1-ლი პირი პირდაპირი ობიექტია.

მოყვანილ მაგალითში პირდ. ობიექტად 1-ლი პირი იყო. მაგრამ რაც 1-ლ პირზე ითქმის, იგივე ითქმის მე-2-ზედაც: „შენ ქუეყანამან წმიდად და სათნოდ მ ი გ ი პ ყ რ ა ღმერთსა“ («ქებად წმ. ჰაბომსი»). მ ი გ ი პ ყ რ ა – შენი თავი მიუპყრა.

აქედან ჩანს, რომ „დამიყენა“-ს პოლისემიური გაგება აქვს: ერთ შემთხვევაში ის სათავისო ქცევის ფორმაა, მეორესა და მესამეში – სასხვისოსი:

ა) და ა მ ი ყ ე ნ ა (მან მე): „ერთმა ულმოებელმა ვაჭარმა მოჯამაგირედ დამიყენა“. დამიყენა, დაგიყენა, დაიყენა (ქცევა სათავისოა).

ბ) და ა მ ი ყ ე ნ ა (მან მე იგი): „მამა-ჩემმა ერთი ობოლი ბიჭი დამიყენა მოჯამაგირედ“. დამიყენა, დაგიყენა, დაუყენა (ქცევა სასხვისოა, ცვალებადია ირიბი).

გ) და ა მ ი ყ ე ნ ა (მან მას მე): „მამა-ჩემმა ერთ ულმოებელ ვაჭარს დამიყენა მოჯამაგირედ“. დამიყენა, დაგიყენა, დაუყენა (ქცევა ისევ სასხვისოა, ოღონდ ცვალებადია პირდაპირი).

თქმულის ნათელსაყოფად მოვიყვანოთ შესადარებელი პარადიგმები:

საარვისო (მან მე)	სათავისო (მან მე)	I სასხვისო (მან მე იგი)	II სასხვისო (მან მას მე)
1. და-მ-ა-ყენა	და-მ-ი-ყენა	და-მ-ი-ყენა	და-მ-ი-ყენა
2. და-გ-ა-ყენა	და-გ-ი-ყენა	და-გ-ი-ყენა	და-გ-ი-ყენა
3. და- -ა-ყენა	და- -ი-ყენა	და-(პ)-უ-ყენა	და-(პ)-უ-ყენა

როგორც ვხედავთ, ორივე სასხვისო ი-ს მიიღებს 1-ლსა და მე-2 ობიექტურ პირში.

აქ ისიც არის აღსანიშნავია, რომ, როცა სასხვისოში პირდ. ობიექტად 1-ლი პირია და ირიბად მე-3 (მე-2 სასხვისო), ქცევის ნიშნად ი არის და არა უ: და-მ-ი-ყენა (მან მ ა ს მე), და-გ-ი-ყენა (მან მ ა ს შენ). მაშასადამე, აქ ისეთივე მდგომარეობა გვაქვს, როგორც მაშინ, როცა სასხვისო ქცევა ფორმალურია, გაგება კი საარვისოსი აქვს: გა-მ-ი-შვა, გა-გ-ი-შვა, გა-უ-შვა (§ 411).

401. ობიექტურ პირის ნიშანთა ფუნქცია ქცევის ფორმებში. მფლო-ბელი ობიექტი. ობიექტურ პრეფიქსებს ქცევის ფორმათა მიხედვით სხვადასხვა ფუნქცია ეძლევა გარდამავალ ზმნებში:

¹ ს ხ ვ ი ს შ ვ ი ლ ი – მოჯამაგირე (ფშაურად).

1. ს ა ა რ ვ ი ს ო ქცევაში ობიექტური პრეფიქსი სათანადო პირს წარმოგვიდგენს „წმინდა“ ობიექტად – პირდაპირად ან ირიბად. ამ მხრივ ერთგვარი განსხვავებაა პრეფიქსებს შორის: 1-ლისა და მე-2 პირის პრეფიქსები სათანადო პირს წარმოგვიდგენენ ან პირდაპირად (ჩა-მ-წერა, ჩა-გ-წერა, ჩა-გვ-წერა) ან ირიბად (მო-მ-წერა, მო-გ-წერა, მო-გვ-წერა), მე-3 პირისა კი – მხოლოდ ირიბად (მი-ს-წერა, ჰ-კითხა) [§ 228].

2. ს ა თ ა ვ ი ს ო ქცევაში მარტო ორი პირის ობიექტური ნიშნები იხმარება, 1-ლისა და მე-2-ისა; მათი ფუნქციაა, სათანადო პირი წარმოადგინონ პირდ. ობიექტად (მ-ი-მსახურა, გ-ი-მსახურა, გვ-ი-მსახურა).

3. რაც შეეხება ს ა ს ხ ვ ი ს ო ქცევას, აქ ობიექტური ნიშნების ფუნქციის შესახებ ორი რამ უნდა ითქვას:

ა) მათ იგივე ფუნქცია აქვთ, რაც საარვისოსა და სათავისოში, ე. ი. სათანადო პირს ისინი წარმოგვიდგენენ „წმინდა“ ობიექტად – პირდაპირად ან ირიბად. ირიბ ობიექტთან მაშინ გვაქვს საქმე, როცა ფორმით დანიშნულებაა გამოხატული. თუ ასეთ ფორმას საარვისოში გადავიყვანთ, იმავე აზრის გადმოსაცემად თ ვ ი ს თანდებულიანი სიტყვა უნდა ვიხმაროთ: ჩ ე მ თ ვ ი ს, შ ე ნ თ ვ ი ს, თ ა ვ ი ს თ ვ ი ს და შემდგომი: სურათი და მ ი ხ ა ტ ა = სურათი დახატა ჩ ე მ თ ვ ი ს.

ბ) ირიბ ობიექტურ პრეფიქსებს სხვა ფუნქციაც აქვთ: ისინი სათანადო პირს წარმოგვიდგენენ მფლობელ ობიექტად, ე. ი. ისეთ ობიექტად, რომელსაც ეკუთვნის სუბიექტი ან მეორე ობიექტი. ამ შემთხვევაში თუ ფორმას საარვისოში გადავიყვანთ, იგივე აზრი კუთვნილებითი ნაცვალსახელების დართვით უნდა გამოვთქვათ: ჩ ე მ ი, შ ე ნ ი, თ ა ვ ი ს ი და შემდგომი: „სახლი და მ ი წ ვ ა“ = ჩ ე მ ი სახლი და წ ვ ა.

აღვნიშნოთ I ირიბის სახელით ის ირიბი ობიექტური პირი, რომელიც „წმინდა“ ობიექტია და კუთვნილებას არ გამოხატავს, II ირიბის სახელით კი – ის ობიექტური პირი, რომელიც კუთვნილებას გამოხატავს. ამ უკანასკნელს სხვანაირად მ ფ ლ ო ბ ე ლ ი ირიბი ანუ პ ო ს ე ს ო რ ი დავარქვათ. I ირიბის მაგალითი იქნება: ხელი ჰ კ რ ა ბავშვს, II ირიბისა (მფლობელისა): ხელი უ კ რ ა ბავშვს (= ხელი ჰკრა მის ბავშვს).

კუთვნილება ანუ პოსესიობა არ ჩანს ამ წინადადებაში: „რაში მიწუნებს მითამ?“ (ჭავ., «კაცია-ად.»), რადგანაც ფორმა გარეგნულად სათავისოა, შინაგანად კი, ე. ი. ფუნქციით – საარვისო (მიწუნებს, გიწუნებს, იწუნებს), მაგრამ თუ ზმნას სასხვისოში გადავიყვანთ, კუთვნილების გაგებას მოგვცემს: „რას მიწუნებს მითამ“, სადაც „მიწუნებს“ ამას ნიშნავს: იწუნებს ჩ ე მ ს ა ს (მიწუნებს, გიწუნებს, უწუნებს). სასხვისოა აგრეთვე: „ნუ მ ი ო ც ე ბ თ და თქვენთან ყოფნა მწადიან“ (ჭავ., «ოთ. ქვრ.»). ნუ მ ი ო ც ე ბ თ – ნუ იოცებთ ჩემსას (ჩემს სიტყვებს) (მფლობელი ობიექტის შესახებ: §§ 402, 411).

402. ორი ირიბი ბარჯამავალ ზმნაში. მფლობელი ირიბის ხმარების არე საკმაოდ ვრცელია, განსაკუთრებით აღმოს. კილოებში. ჩვეულებრივი შემთხვევების გარდა, უნდა აღვნიშნოთ რამდენიმე ჯგუფი ზმნებისა, სადაც ფორმით ორი ირიბია ნაგულისხმევი და კუთვნილ ფორმათა ხმარებას განსაკუთრებული ელფერი აქვს:

ა) საარვისო ქცევით ხმარებული სამ-პირიანი ზმნა, რომელშიც ირიბი პირი „წმინდა“ ობიექტია, ადვილად გადაკეთდება სასხვისო ქცევის ფორმად, სადაც „წმინდა“ ირიბის გაგება დარჩება, თუმც კი მიღებული, მაგრამ მოემატება გაგება მფლობელი ირიბისა, ანუ პოსესორისა. ასეთებია შემდეგი ზმნები: *ართვა – ურთვა (წაართვა, გამოართვა, მიაართვა), მისწერა – მიუწერა, მიაბა – მიუბა, აჭმია – უჭმია, ჰკრა – უკრა (ან დაჰკრა–დაუკრა), ხელი

ახლო – ხელი უხლო, მშვილდს მოსწია – მშვილდს მოუწია, ყელი გამოსჭრა – ყელი გამოუჭრა და მისთ. მაგალითები ლიტერატურიდან და ხალხური სიტყვიერებიდან:

1–2. მ ი ა ბ ა – მ ი უ ბ ა, ს ც ა – უ ც ა. XV საუკუნის მიწურულში შემდეგი ამბავი მომხდარა: ვიღაც ჩვენებური ვაჭარი მესხეთიდან აბრეშუმის საყიდლად ყოფილა ქ. არეშში, მაშინდელ შაქის სახანოში. მესხს და შაქელ მედუქნეს ჩხუბი მოჰსვლიათ. შაქელს უცემნია მესხისთვის. შეურაცხყოფილი მესხი დაჰმუქრებია მედუქნეს ათაბაგის სახელით („აქადა ძალი და სიმხნე ათაბაგისა“-ო, ნათქვამი აქვს ვახუშტს). ამას კიდევ უფრო გაუბრაზებია მედუქნე, რომელსაც უწყალოდ უცემნია მესხისთვის, ნაყიდი აბრეშუმიც წაურთმევია და მიუძახნია: „არ მ ი მ ი ბ ა ს ყური სამშჰვლითა დუქანსა ჩემსა და მ ი ც ე ს წიხლი დარბაზსა ამას ჩემსა ათაბაგმან შენმან ამისთვის“-ო (ვახუშტი, «ქ. ცხ.», II, 157). მოყვანილი წინადადების სიტყვები: „არ მიმიბას ყური სამშჰვლითა დუქანსა ჩემსა“ ამას ნიშნავს: არ მიაბას ჩ ე მ ი ყური ლურსმნით ჩემს დუქანს, ხოლო „არ მ ი ც ე ს წიხლი დარბაზსა ამას ჩემსა“ ნიშნავს: წიხლი არ სცეს (ე. ი. წიხლი არ ჰკრას) ამ ჩ ე მ ს დარბაზს. მართალია, აქ კუთვნილება ზმნით არის გამოხატული (არ მ ი ც ე ს = არ სცეს ჩემსას), მაგრამ ის ნაცვალსახელითაც არის გამეორებული („დარბაზსა ამას ჩ ე მ ს ა“-ო).

შ ე ნ ი შ ვ ნ ა. ამბავი, რომელიც აქ არის მოთხრობილი, უნდა მომხდარიყო **როა** ქრონიკონს (1483 წ.). ამ დროს მესხეთში ათაბაგად იყო ყვარყვარე III, აღბუღას ძე. შაქის სახანო იყო დღევანდელ აზერბაიჯანში, მტკვრის მარცხენა მხარეს მთებამდის, ივრის შესართავს ქვემოთ, კახეთსა და შირვანის სახანოს შუა.

შემდეგი მოთხრობიდან ჩანს, რომ ყვარყვარე ათაბაგს სანანებლად გაუხდია შაქელი მედუქნისთვის მისი სიტყვები და საქციელი.

3. მ ი ს წ ე რ ა – მ ი უ წ ე რ ა, მ ო ს წ ე რ ა – მ ო უ წ ე რ ა: „რაცა იგი მანდაური, მ ო გ ვ ი წ ე რ ე, გაამჟღავნე“ («ვეფხ.», 1274); „რომ მ ი გ ვ ი წ ე რ ო წერილი“ (ვაჟა, «მთათა ერთობა»); „რაკი სახკომსაბჰომ მ ი მ ი წ ე რ ა, გათავდა საქმე“ («კომ.», 18.4. 1937, 3,6). მ ი მ ი წ ე რ ა – მისწერა ჩემგან, ჩემთვის; რომ მ ი გ ვ ი წ ე რ ო – რომ მისწერო ჩვენგან, ჩვენი სახელით.

4. *ა რ თ ვ ა – *უ რ თ ვ ა: „რაც ღალა წაეღოსთ, ის გ ა მ ო უ რ თ ვ ი და ამათ მოეც“ («საქ. სიძვ.», III, №538, 1785 წ.); „რაც ამ ჩემს განაყოფს კაციას ჩემთვის მიწები წე(ე)რთმიოს, ხელი აუმართა და ჩემი მიწები ან რაც ღალა ეღოს ჩემს მამულშია, ისიც გ ა მ ო მ ი რ თ ვ ა ს“ («საქ. სიძვ.», III, №543, 1778 წ.); „წყალობას ვითხოვ, ოქმი მიბოძოს, რომ ჩემი თეთრი თავისის ანგარიშით გ ა მ ო მ ი რ თ ო ს და მომბაროს... თავისი ჰაყხი ახლავ გ ა მ ო უ რ თ ვ ი და მოეც“ («საქ. სიძვ.», III, N 551, 1793 წ.); „გთხოვთ საჩექმეც წ ა მ ი რ თ ო თ“ (ჭავ., «გლ. განთ. სცენები»); „წამიდვენ, ძღვენი მ ი მ ი რ თ ვ ე ს, ხელმწიფესა სალამი მიმაცემინეს“ («რუსუდ.», კ. IV, ანთოლოგია, II, 83, 12); „ეს დედა-ჩემსა მ ი მ ი რ თ ვ ი“ («ავთანდილმ გადინადირა»-ს ერთ-ერთ ვარიანტში); „კიდევ მ ი მ ი რ თ ვ ი თ ალუდას წვეწ-ხორცი გაცხელებული“ (ვაჟა, «ალ. ქეთ.»); „ჩემ სარჩო-საბადებელი მ ი მ ი რ თ ვ ი თ თამარ-მეფესა“ (ვაჟა, I, 21, 3); „მ ი მ ი რ თ ვ ი მამის სალოცავს“ (ვაჟა, «უიღბლო იღბლ.»); „შაგრჩეს მუხლები! სამუხლე მ ი გ ვ ი რ თ ვ ი თ შუშანას“ (ვაჟა, «მოკვეთ.», V, 419, 28).

5. ს ტ ა ც ა – უ ტ ა ც ა: „სიდედრი გამომეგება, აღვირს მ ი ტ ა ც ა ხელიო“ (ხალხური ლექსიდან).

6. ა ხ ლ ო – უ ხ ლ ო: „ჩემ სალაროს ხელს ნუ მ ი ხ ლ ე ბ“ (ს. ორბ., «სიბრძნ.-სიცრ.»).

7. გ ა მ ო ს ჭ რ ა – გ ა მ ო უ ჭ რ ა, დ ა ს ჭ რ ა – დ ა უ ჭ რ ა: „მსხვილს შვილებს ყელი დ ა მ ი ჭ რ ა, წვრილები ფეხით მისრისა“ (გურამ., 142, 11).

8. მ ო ს წ ი ა – მ ო უ წ ი ა: „მშვილდს მ ო მ ი წ ი ვ ა მუხთალმა“ (გურამ., 136,17).

9. ა ჭ მ ი ა – უ ჭ მ ი ა: „ემ მამალს ამაღამ თქვენ გაბარებთ, ხოლო კი არაფერს შ ე მ ი ჭ მ ი ო თ ო“ (ერწოული ზღაპრიდან); „ცხენსაც ლამაზად მ ი ჭ მ ე ვ დ ე ნ, მენაც მაწვენდნენ ყინჩადა“ (ფშაური ლექსიდან; «ხალხ. სიტყვ.», I, 497,19); „მ ი ჭ მ ი ე თ ღალმისტიურსა თავის საჭმელი პურიო“ («ხალხ. პოეზია», № 458,7).

10. ა ნ ე ბ ა – უ ნ ე ბ ა: „ცხენს არ მ ი ნ ე ბ ო ს თავია“ (ი. ბუქურ., «თუშ. ლექს.», № 35,8: «ხალხ. სიტყვ.», 105).

11. შ ე ა ტ ყ ო ბ ი ნ ა – შ ე უ ტ ყ ო ბ ი ნ ა: „იობას შ ე მ ი ტ ყ ო ბ ი ნ ე თ, ნუ გამიყიდის ცხენსაო“ (მოხეური ლექსიდან).

12. მ ი ჰ ხ ე დ ა – მ ი უ ხ ე დ ა: ჩვეულებრივია გამოთქმა: „ბავშვს მ ი მ ი ხ ე დ ე“.

13. მ ი ა ბ ა რ ა – მ ი უ ბ ა რ ა (მაგალითი ქვემოთ, ივანეურის ლექსში).

14. ა კ ლ ე ბ ს – უ კ ლ ე ბ ს (მაგალითი ქვემოთ. ივანეურის ლექსში).

15. თ ა ვ ი დ ა ა ნ ე ბ ა – თ ა ვ ი დ ა უ ნ ე ბ ა: „თ ა ვ ს დ ა მ ი ნ ე ბ ე ბ ს ბაღლებსა“ (ვაჟა, I, 215,7 ქვ.).

მოყვანილ მაგალითებში საარვისო ფორმა სამ-პირიანია და კუთვნილების გაგებას არ შეიცავს; ირიბ-ობიექტური პირი, რომელიც ფორმაშია, „წმინდა“ ობიექტია, რომელსაც I ირიბს ვეძახით. ეს I ირიბი უღლების დროს ცვალებადია, მასთან უცვლელია პირდაპირ-ობიექტური პირი: მო-მ-აბა, მო-გ-აბა, მი-ა-ბა და შემდგ.; შეიძლება ასეც: მი-მ-აბა, მი-გ-აბა, მი-აბა და შემდგ., სადაც 1-ლი და მე-2 პირი პირდ. ობიექტია და მე-3 – ირიბი. მაგრამ აქაც ობ. პირები „წმინდა“ ობიექტებია, – კუთვნილების გაგება მათ არ ახლავს.

სამაგიეროდ პოსესიურ ფორმებში ერთი ობ. პირი მეორის მსაზღვრელია კუთვნილების მიხედვით, – ის საზღვრავს ან პირდაპირს (მ ი მ ი ბ ა – მიაბა მან მას ჩ ე მ ი) ან ირიბს (მ ი ც ა – სცა მან იგი ჩ ე მ ს ა ს).

ბ) საარვისო ქცევა ზოგჯერ ორ-პირიანია და ის სათავისოს ფორმით არის წარმოდგენილი (§ 411), სასხვისო ქცევაში გადაყვანით ფორმას ემატება კუთვნილების გაგება: იწყინა – უწყინა, დაიწუნა – დაუწუნა, მიიღო – მიუღო (= წაართვა), იგლოვს – უგლოვს, იბრალებს – უბრალებს და მისთანანი. მაგალითები ლიტერატურიდან:

1. ი გ ლ ო ვ ს – უ გ ლ ო ვ ს: „ნუცა მტირ და ნუცა მ ი გ ლ ო ვ, ჩემო, შენთვის დაკარგულსა“ („ვეფხ.“, 1306). აქ „მიგლოვ“ 1-ლ პირს პირდ. ობიექტად წარმოგვიდგენს. ფორმა საარვისოა (გარეგნობით სათავისო): მიგლოვს, გიგლოვს, იგლოვს და შემდგომი. სამაგიეროდ ვახტანგის გამოცემაში იგივე ტაეპი ასე იკითხება: „ნუცა მტირ და ნუცა მ ი გ ლ ო ვ, ჩემო, ჩ ე მ ს ა სიყვარულსა“ (ჩსჟვ), სადაც 1-ლი პირი განსაზღვრავს „სიყვარულს“, რომელსაც კუთვნილებითი „ჩემსა“-ც ახლავს, და ფორმა სასხვისოა: მიგლოვს (= იგლოვს ჩემსას), გიგლოვს, უგლოვს¹.

2. შ ე ი ბ რ ა ლ ა – შ ე უ ბ რ ა ლ ა: „კიდევ თავის სულს აბრალებს: მკვდარს ხო აღარა გარდამეხდევს რაო, სული შ ე მ ი ბ რ ა ლ ე თ ო“ (ვახტ. VI, «თარგ.», ჟღე). ს უ ლ ი შ ე მ ი ბ რ ა ლ ე თ = ჩემი სული შეიბრალეთ.

3. მ ი ი ღ ო – მ ი უ ღ ო: „სრულად მ ი მ ი ღ ო ყოვლი ღონები“ (ბესიკი); „მე საწუთრომან მ ი მ ი ღ ო, რაც საბადისი მეზადა“ (გურამ., 136,9).

¹ თუ „ჩემსა სიყვარულსა“ სიტყვებს ფიცილად გავიგებთ („ჩემს სიყვარულს გაფიცებ“), მაშინ „ნუცა მიგლოვ“-ში 1-ლი პირი პირდ. ობ. იქნება (მიგლოვს, გიგლოვს, იგლოვს).

გ) „თქმა“ ზმნა ორ-პირიანია (თ ქ ვ ა: მან იგი). სამ-პირიანად გადაკეთება მას უზმნისწინოდ არ უხერხდება, მაგრამ ამავე მიზნით მას „თხრობა“ ენაცვლება (უ თ ხ რ ა: მან მას იგი), რომელიც ქცევის მიხედვით გარეგნულად სასხვისოა, მაგრამ სათანადო გაგება არა აქვს, რადგანაც სათავისო აკლია. სამაგიეროდ სპეციფიკურ გამოთქმებში (მაგ., თხოვნით კილოში, § 254) იხმარება „უთქვა“, რომელსაც პოსესიური გაგება ახლავს:

„მ ი თ ქ ვ ი დ ი თ ჩილოვლებსა, ხახონს უჭირეთ მხარიო“.

(თუშური ლექსიდან: «ძვ. საქ.», II, განყ. IV, № 8).

„მ ი თ ქ ვ ი დ ი თ ჩემსა ხაზენის, ცხენს არ მ ი ნ ე ბ ო ს თავია“.

(თუშ. ლექსიდან: იქვე, № 85).

ხშირია პოსესიური ფორმები (კერძოდ „მითქვიდი“ ფორმა) ივანეურის ლექსში:

„ჩემ ჯალაფთ ეგრე მ ი თ ქ ვ ი დ ი: კარგა მ ი ჭ მ ი ა ნ ცხენსაო,
გ ა მ ი კ ვ ე ბ ი დ ი თ ზამთარსა, თივას ნუ მ ი კ ლ ე ბ თ, ქერსაო;
დედასა ეგრე მ ი თ ქ ვ ი დ ი თ: ქალ ნუ დაიჭრის თმათაო,
ობოლიც კარგა გაზარდეთ, ნუ მ ი მ ი ბ ა რ ე ბ თ სხვათაო“.

(«ხალხ. პოეზია» I, № 184 გ., გვ. 449).

„მითქვიდი“ და „გამიკვებიდი“ ხევსურული ფორმებია, ფშაურად იქნებოდა: „მითქოდი“ და „გამიკვებოდი“. „მითქოდი“ კუთვნილი ფორმაა, სათანადო უკუთვნელია მონაცვლე ფუძისაგან ნაწარმოები „უთხროდი“:

„ქალს თვალ-შალშავას¹ უ თ ხ რ ო დ ი თ, მალე მოიჭრას თმანია“ (ვაჟა, I, 20, 7ქვ.).

დ) განკერძოებით დგას „დამახება“ ზმნა ხმოვის მნიშვნელობით. ამ შემთხვევაში ის სასხვისო ქცევით მიდის, მაგრამ ქცევის გაგება არა აქვს, რადგანაც საპირისპირო ფორმები აკლია: დამიძახა, დაგიძახა, დაუძახა („ამხანაგს უძახის“ – „ამხანაგს დაუძახა“). პირდაპირი ობიექტი მას ჩვეულებრივ არა აქვს, თუმცა კი შეიძლება ჰქონდეს: ს ა ხ ე ლ ი დამიძახა. პირდაპირი ობიექტის ჩავარდნის შემდეგ ირიბი გამოდის პირდაპირის როლში, თუმცა კი თავის სინტაქსურ თვისებას ინარჩუნებს. ამის გამო ამჟამად „დამიძახა“ გრამატიკულად იმგვარადვე გვესმის, როგორც „გამიშვა“: დ ა მ ი ძ ა ხ ა – он позвал м е н я, ამხანაგს დაუძახა – он позвал т о в а р и щ а; ეს ობიექტი, წარმოშობით ირიბი, თავის ალაგას რჩება სხვა ობიექტის შეყვანის შემდეგაც: „დ ა მ ი ძ ა ხ ე თ ნაჩაღნიკს! ერთი კარგად გავაწყვლინო ის დაჭერილები... წადით, დ ა მ ი ძ ა ხ ე თ! (ყაზ., «ელგ.», 99). მაშასადამე, მოყვანილი წინადადების „დამიძახეთ“ ტიპობრივად ისეთივე ფორმაა, როგორც „დამინება“ ამ წინადადებიდან: „თავი დამინება ბალღებს“, რომელსაც ერთი პირდაპირი აქვს („თავი“; ეს „თავი“ ფორმალური ობიექტია) და ორი ირიბი (1-ლი პ. და „ბალღებს“); ამ ირიბთაგან ერთი მფლობელია (1-ლი პ.), მეორე – კუთვნილი („ბალღებს“); თ ა ვ ი დ ა მ ი ნ ე ბ ა ბ ა ლ ღ ე ბ ს – თავი დაანება ჩ ე მ ს ბალღებს. მაგრამ მსგავსებასთან ერთად განსხვავებაც არის: „დამიძახეთ“-ში პირდაპირი ობიექტი ჩავარდა [„დამიძახეთ ნაჩაღნიკს (სახელი)“] და ამის გამო სხვაგვარი ფუნქციონალური ვითარება შეიქნა: ერთი ირიბი პირდაპირად იქცა და მეორე – წმ. ობიექტად. დღეს „დამიძახეთ ნაჩაღნიკს“ გრამატიკული ფუნქციით ამას უდრის: „მომიყვანეთ ნაჩაღნიკი“.

¹ შ ა ლ შ ა ვ ი – მოცვი; თ ვ ა ლ-შ ა ლ შ ა ვ ა – თვალ-მოცვა, მოცვისთვალეზა.

403. ქცევის საკითხი გარდამავალ ზმნათა III სერიის ფორმებში.

ქცევა კარგად გამოხატული გრამატიკული კატეგორიაა ქართულში, მაგრამ ის მხოლოდ ზმნის პირიან ფორმებს მოეპოვება და ისიც I-სა და II სერიაში. რაც შეეხება III სერიას, იქ ქცევებზე გარჩევას ადგილი არა აქვს, რადგანაც ზმნას აკლია საპირისპირო ფორმები, კუთვნილება-დანიშნულების მიხედვით განსხვავებული. ამიტომ ქცევიანი და უქცეო ფორმები უღლებადი გარდამავალი ზმნისა ასეა განაწილებული:

ქ ც ე ვ ი ა ნ ი ფ ო რ მ ე ბ ი (I და II სერია)				უ ქ ც ე ო ფ ო რ მ ე ბ ი (III სერია)		
აწმყო	მყოფ.	წყვეტ.		I თურმ.	II თურმ.	III კავშ.
საარვ.	ა-შენებს	ა-ა-შენებს	ა-ა-შენა	ა-უ-შენებია	ა-ე-შენებინა	ა-ე-შენებინოს
სათავ.	ი-შენებს	ა-ი-შენებს	ა-ი-შენა	—	—	—
სასხვ.	უ-შენებს	ა-უ-შენებს	ა-უ-შენა	—	—	—

მიუხედავად იმისა, რომ „აუშენებია“ გაგრძელებაა „აშენებს“ – „ააშენებს“ – „ააშენა“ ფორმებისა, მას არ შესწევს ძალა ქცევებრი წარმოდგენა მოგვცეს, რადგანაც საპირისპირო ფორმები აკლია, მაშინ როდესაც სათანადო უკუთვნილი ფორმა I და II სერიაში (აწმყოში, მყოფადში, წყვეტილში და სხვაგან) ქცევიანია. ეს იმიტომ არის, რომ I-სა და II სერიაში უკუთვნილ ფორმებს კუთვნილებითი უდგას პირისპირ, III სერიაში კი ფორმა განმარტოებულია, უცალოა, ამიტომ უკუთვნილია, თუმცა კი წარმოების მიხედვით სასხვისოა (შდრ. § 487).

404. ქცევა გარდაუვალ ზმნებში. ქცევის საკითხი გარდაუვალ ზმნებში რამდენადმე სხვაგვარია, ვიდრე გარდამავლებში.

1. ჯერ ერთი: გარდაუვალ ზმნებს ქცევა ან სრულებით არ მოეპოვებათ, ან, თუ მოეპოვებათ, მხოლოდ ორი: საარვისო და სასხვისო, სათავისო კი აკლიათ; აკლიათ იმიტომ, რომ, როგორც ზემოთ არის აღნიშნული (§ 393), სათავისო ქცევით საზოგადოდ გამოხატულია კუთვნილებითი ურთიერთობა პირდაპირ-ობიექტურ პირსა და სუბიექტურს შორის (resp. პირდაპირ ობიექტსა და სუბიექტს შორის). მაგრამ, რადგანაც პირდაპირ-ობიექტური პირი (resp. პირდაპირი ობიექტი) შეიძლება მხოლოდ გარდამავალ ზმნას ჰქონდეს, გარდაუვალს კი – არა, ამიტომ სათავისო ქცევა გარდაუვალ ზმნაში გამორიცხული.

2. ეხლა მეორე: ქცევებრი ურთიერთობის წართქმითი სახის დასამყარებლად გარდაუვალ ზმნაში მართო ორი სინტაქსური ოდენობა გვაქვს: სუბიექტი და ირიბი ობიექტი (ან მათი მორფოლოგიური ფარდები: სუბიექტური პირი და ირიბ-ობიექტური პირი). ამიტომ განსაზღვრა კუთვნილება-დანიშნულების მიხედვით შეიძლება სუბიექტს (ან სუბიექტურ პირს) შეეხებოდეს. ეს მოვლენა სუფიქსიანი ვნებითის ზმნის მაგალითზე განვიხილოთ.

405. ქცევა სუფიქსიან ვნებითში. თუ პასიურ ზმნათაგან ქცევის საკითხის გასაშუქებლად სუფიქსიანებს ავიღებთ, შედარების მიზნით სათანადო აქტივსაც უნდა მივმართოთ, რადგანაც პასივი საზოგადოდ აქტივის უკუფენას წარმოადგენს, ანუ, რაც იგივეა, აქტივის კონვერსიული სახეა (§ 346). უნდა ავიღოთ საარვისოს და სასხვისოს ფორმები, რადგანაც სათავისოს ფორმა, თუ ის ნამდვილია და არა მოჩვენებითი (ე. ი. არა ფორმალური), ვნებითში არ გადაიყვანება. მაგალითებად „გატეხა“ და „გაკეთება“ გამოვიყენოთ. აქტივში გვექნება: ერთი მხრით გა-ტეხა და გა-აკეთა, მეორე მხრით კი – გა-უ-ტეხა და გა-უ-კეთა. თუ ამ ფორმებს პასივში გადმოვიყვანოთ, გვექნება: ერთი მხრით გა-ტყდა

და გა-კეთდა, მეორე მხრით გა-უ-ტყდა და გა-უ-კეთდა. მივსცეთ ამ ზმნებს ფარდები: სუბიექტად „სანდრო“, ობიექტად პირველს „ბავშვი“ (ირ.) და „კოკა“ (პირდ.), მეორეს – „ამხანაგი“ (ირ.) და „საქმე“ (პირდ.). სათანადოდ გამართული წინადადებანი ზმნის წყვეტილის ფორმით შემდეგ სახეს მიიღებს:

აქტივი		პასივი	
ს ა ა რ ვ.	სანდრომ კოკა გა ტ ე ხ ა	კოკა გა ტ ყ და	
ს ა ს ხ ვ.	სანდრომ ბავშვს კოკა გა უ ტ ე ხ ა	ბავშვს კოკა გა უ ტ ყ და	
აქტივი		პასივი	
ს ა ა რ ვ.	სანდრომ საქმე გა ა კ ე თ ა	საქმე გა კ ე თ და	
ს ა ს ხ ვ.	სანდრომ ამხანაგს საქმე გა უ კ ე თ ა	ამხანაგს საქმე გა უ კ ე თ და	

გამოდის, რომ რაც „გატეხა“ არის „გაუტეხა“-სთვის, იგივეა „გატყდა“ „გაუტყდა“-სთვისაც. ამიტომ, თუ „გატეხა“ საარვისოა, საარვისოა აგრეთვე „გატყდა“-ც და, თუ სასხვისოა „გაუტეხა“, სასხვისოა იქნება აგრეთვე „გაუტყდა“-ც. უეჭველია, იგივე ურთიერთობაა „გაკეთება“ ზმნის მოყვანილ ფორმებს შორისაც. ამიტომ ასეთი პროპორცია შეგვიძლია დავადგინოთ:

$$\begin{array}{cc}
 \text{აქტივი} & \text{პასივი} \\
 (\text{საარვ.}) (\text{სასხვ.}) & (\text{საარვ.}) (\text{სასხვ.}) \\
 \text{გატეხა : გაუტეხა} & = \text{გატყდა : გაუტყდა} \\
 \text{გაკეთა : გაუკეთა} & = \text{გაკეთდა : გაუკეთდა}
 \end{array}$$

ეხლა ვნახოთ, რა ურთიერთობაა პასივში სუბიექტურ პირსა და ობიექტურს შორის (შესაბამისად: სუბიექტსა და ობიექტს შორის). „გატყდა“ და „გაკეთდა“ აბსოლუტური (ერთ-პირიანი) ფორმებია და აშკარად უკუთვნელობა, მაგრამ „გაუტყდა“-სა და „გაუკეთდა“-ში ორ-ორი პირია და ამ პირებს თავ-თავისი ფარდი აქვთ სუბიექტისა და ირიბი ობიექტის სახით. კითხვა ურთიერთობის შესახებ ორ-პირიან ფორმებს ეხება.

აქტივის ირიბ-ობიექტური პირი პასივში უცვლელი რჩება (§§ 349, 350), მაშასადამე, უცვლელი რჩება მისი ფარდიც: ბ ა ვ შ ვ ს კოკა გაუტეხეს – ბ ა ვ შ ვ ს კოკა გაუტყდა. აქტივში პირდაპირ-ობიექტური პირი პასივში სუბიექტური ხდება (ან აქტივ კონსტრუქციაში პირდაპირი ობიექტი პასივში სუბიექტი ხდება). რადგანაც აქტივ კონსტრუქციაში სასხვისო ქცევით გამოხატულია, რომ პირდ. ობიექტი ეკუთვნის ირიბს ან დანიშნულია ირიბისათვის, პასივ კონსტრუქციაში იგივე მიმართება ირიბისადმი სუბიექტურმა პირმა (resp. სუბიექტმა) უნდა გვიჩვენოს. აგრეც არის: პასივში სასხვისო ქცევით გამოხატულია, რომ სუბიექტი ეკუთვნის ირიბს ან დანიშნულია ირიბისათვის. მაშასადამე, განსხვავება აქტივსა და პასივს შორის სასხვისო ქცევაში ის არის, რომ აქტივში ირიბს ეკუთვნის ან ირიბისათვის განკუთვნილია პირდაპირი (შესაბამისად: პირდ.-ობ. პირი), პასივში კი – სუბიექტი (შესაბამისად: სუბ. პირი).

შ ე ნ ი შ ვ ნ ა. რა თქმა უნდა, სასხვისო ქცევა კუთვნილებას ყოველთვის არ გამოხატავს, მაგრამ ეს თანაბრად შეეხება როგორც პასივს, ისე აქტივს; ითქმის: „შ ე ნ ი კოკა გა მ ი ტ ყ და“ და „შ ე ნ ი კოკა გა მ ი ტ ე ხ ე ს“ (მაშასადამე, ფორმა რელატიურია, თუმცა უკუთვნელი), მაგრამ არ ითქმის: „შ ე ნ ი სახლი ა მ ი შ ე ნ და“ ან „შენი სახლი ა მ ი შ ე ნ ე ს“.

406. ძველა უნიშნო ზნებითში. უნიშნო ვნებითში საქმის ვითარება ქცევისთვის იმგვარივეა, როგორც სუფიქსიან ვნებითში. ამიტომ მარტო მაგალითის მოყვანით დავკმაყოფილდები: დნება (საარვ.) – უდნება (სასხვ.), ქრება – უქრება, წყრება – უწყრება და მისთ.

407. ძველა პრეფიქსიან ზნებითში. ი-თი და ე-თი ნაწარმოებ ვნებითში ორ-ორი ფორმა მოგვეპოვება, რომლებიც ერთურთისაგან აგებულების მიხედვით არის განსხვავებული: ერთია აბსოლუტური, მეორე კი – რელატიური: ი-წერება – ე-წერება, ი-ნახება – ე-ნახება, ი-მალება – ე-მალება, ი-წვის – ე-წვის და მისთ. ამათგან აბსოლუტური ფორმები შეესაბამება მოქმედებითი ზმნის ისეთ კონსტრუქციას, სადაც ობიექტად მე-3 ობ. პირის ფორმასთან მარტო ბრუნვა-ცვალებადი სახელია, რომელიც აქ სუბიექტად არის წარმოდგენილი: წერს წიგნს – წიგნი იწერება, მალავს ნაქურდალს – ნაქურდალი იმალება, დაწვა სახლი – სახლი დაიწვა და მისთ., ხოლო რელატიური ფორმები შეესაბამება მოქმედ. ზმნის ისეთ ფორმებს, სადაც ორი ობიექტია, რომელთაგანაც ერთი მე-3 ობ. პირში ბრუნვა-უცვალებელია და მეორე – ბრუნვა-ცვალებადი. აქტივი კონსტრუქციის ვნებითად გადაკეთებისას ბრუნვა-ცვალებადი სახელი, რომელიც იქ პირდ. ობიექტი იყო, აქ სუბიექტად მოგვევლინება, ხოლო ბრუნვა-უცვალებელი ობიექტი თავის სახეს შეინახავს აქაც, ე. ი. ისევ ობიექტად დარჩება; მაგ., მი-ს-წერს ძმას წ ე რ ი ლ ს, მი-ე-წერება ძმას წ ე რ ი ლ ი; შე-ა-წერს მეზობელს გ ა დ ა ს ა ხ ა დ ს, შე-ე-წერება მეზობელს გ ა დ ა ს ა ხ ა დ ი; და-უ-წერს დას ლ ე ქ ს ს, და-ე-წერება დას ლ ე ქ ს ი და მისთ. პასივისათვის სულ ერთია, საარვისო ქცევაში შედის აქტივი კონსტრუქციის ბრუნვა-უცვალებელი ობიექტი თუ სასხვისოში: აქ ორივე თანაბრად ერთსა და იმავე ფორმას მოგვცემს, რომელსაც შეიძლება ს ა ზ ი ა რ ო ვუწოდოთ (§ 356), მაგრამ ეს საზიარო ფორმა, რომელიც აგებულებით რელატიურია, სათანადო აბსოლუტურ ფორმასთან დაპირისპირებით კუთვნილება-უკუთვნილობის გაგებას ვერ მოგვცემს; მაგ., ი-წერება'ც უკუთვნილი ფორმაა და ე-წერება'ც, რამდენადაც ეს უკანასკნელი მიღებულია ს-წერს და ა-წერს ფორმისაგან, მაგრამ რადგანაც ეგვე ე-წერება უ-წერს ფორმის შესაფერისიც არის, ამიტომ კუთვნილებითი ურთიერთობის გაგება მან აბსოლუტურ ფორმასთან დაპირისპირებით უშუალოდ თუ ვერ მოგვცა, შეიძლება ერთგვარად მოქმედებითი გვარის სასხვისო ფორმის ასოციაციის შუალობით მოგვეცეს. ამის მიხედვით ენიან ვნებითში ქცევა არის, მაგრამ ისე მკაფიოდ გამოხატული არაა, როგორც სუფიქსიანსა და უნიშნო ვნებითში, ან კიდევ საშუალ ზმნებში.

ქცევებრი მიმართება აბსოლუტურსა და რელატიურ ფორმებს შორის აქ ასეთია: აბსოლუტური (ინიანი) საარვისოდ მიდის, რელატიური (ენიანი) – სასხვისოდ. მართლაც, ურთიერთობა ამ ფორმებს შორის: და-ი-კარგა – და-ე-კარგა (ამ ფრაზებიდან: „ცხენი დაიკარგა“ და „ცხენი დაეკარგა“) კუთვნილება-დანიშნულების თვალსაზრისით ისეთივეა, როგორც ამაებში: მო-კვდა – მო-უ-კვდა („ცხენი მოკვდა“; „ცხენი მო-უ-კვდა“). ეს კი თავის მხრით კავშირშია ასეთ ფორმებთან: „ცხენი მოკლა“ – „ცხენი მოუკლა“, „ცხენი დამალა“ – „ცხენი დაუმალა“; „ცხენი გახედნა“ – „ცხენი გაუხედნა“ და მისთ.

რისი ნიშანია ი და ე, გვარისა თუ ქცევისა? რა თქმა უნდა, გვარისა (პასივისა), მაგრამ სათანადო აქტივთან მიმართებით და აგრეთვე სხვა ტიპის ვნებითებთან ფუნქციონალური დამოკიდებულებით მათ შეუძლიათ ქცევის ნიშნობაც გასწიონ.

რა თქმა უნდა, პრეფიქსიანი ვნებითის რელატიური ფორმები ზოგჯერ რელატიურობის იქით ვერ მიდის და ქცევის გაგებას ვერ გვაძლევს (§ 413), მაგრამ იმის თქმა არ იქნებოდა სწორი, რომ ისინი საზოგადოდ მოკლებულია ქცევის გაგებასაო. გადამწყვეტია

ის გარემოება, რომ ფორმათა დაპირისპირება არის და რომ ეს ოპოზიცია გარკვეულ მიმართებაშია ერთი მხრით სათანადო მოქმედებითი ქცევიან ფორმებთან და მეორე მხრით სხვა ტიპის ვნებითა ფორმებთან, სადაც ქცევის გაგება, საკუთარი ნიშნის ქონების გამო, მკვიდრია. მაგალითად, „გადამეშალა“ ისეთსავე გაგებას გვაძლევს, როგორსაც „ამიყვავდა“ ამ წინადადებაში: „როგორც კოკორი მზისგან, გული ისე გ ა დ ა მ ე შ ა ლ ა და ა მ ი ყ ვ ა ვ დ ა“ (ჭავ., „გლახ. ნაამბ.“). და თუ „ამიყვავდა“ ქცევიანია, „გადამეშალა“ რად უნდა იყოს მოკლებული იმავე კატეგორიას?

ცალკე უნდა გამოვეყოთ ქცევის საკითხი სტატიკურ ვნებითში.

408. ქცევა სტატიკურ ვნებითში. სტატიკურ ზმნებსაც ქცევა ორი აქვთ: საარვისო და სასხვისო. საარვისო ფორმები წარმოშობით ორ-პირიანია ყველა, მაგრამ ამჟამად ბევრი მათგანი ერთ-პირიანია: სწერია, სთესია, ჰგდია, ჰყრია, აბია, აწყვია, ასხია და სხვა; სასხვისო თითქმის ყველას უკეთდება: სწერია – უწერია, აბია – უბია, ასხია – უსხია და მისთ. (მაგრამ განმარტებით დგას და უქცეოა „უჭირავს“).

სტატიკურ ზმნებს ქცევა მარტო აწმყოში აქვთ (I სერიიდან მათ საკუთრივ მარტო ეს მწკრივი მოეპოვებათ). რაც შეეხება II სერიის მწკრივებს, იქ ყველა ერთ ფორმას გვიჩვენებს, რომელსაც მაწარმოებლად ე აქვს: ეწერა, ეთესა, ეგდო, ეყარა, ება, ეწყო, ესხა და სხვ. ამიტომ კუთვნილების გამოხატვის საშუალება ამ ფორმებს უშუალოდ არ მოეპოვებათ. მაგრამ რელატიურ ფორმებს, აწმყოს ფორმებთან კავშირის გამო, შეუძლიათ კუთვნილების გაგებაც მოგვცენ: ჩ ე მ ს უბის წიგნში ს წ ე რ ი ა = უბის წიგნში მ ი წ ე რ ი ა; ჩ ე მ ს უბის წიგნში ე წ ე რ ა = უბის წიგნში მ ე წ ე რ ა. მაშასადამე, აქ ისეთივე ვითარებაა, როგორიც ენიან ვნებითში (§ 407).

409. ქცევა საშუალო ზმნებში. საშუალო ზმნა სათანადო მოქმედებით ზმნასთან ისეთსავე კონვერსიულ მიმართებაშია, როგორშიც ვნებითი. ამიტომ ქცევის საკითხი აქაც ისევე წყდება, როგორც ვნებითში: ქცევა საშუალო ზმნასაც ორი შეიძლება ჰქონდეს, საარვისო და სასხვისო; საარვისო უნიშნოა, სასხვისო კი – ინ-უნიანი: გორავს – უ-გორავს, ბრუნავს – უ-ბრუნავს, ტრიალებს – უ-ტრიალებს, ზის – უ-ზის, წევს – უ-წევს, წუხს – უ-წუხს, დულს – უ-დულს და სხვა.

ამ ქცევით ზოგჯერ აქაც აღინიშნება კუთვნილება არა მარტო სუბიექტისა, არამედ ისეთი ობიექტისაც, რომელიც წინადადებაში გარემოებად მიდის: „ყოველსა კაცსა ასე ეგონა: პირსა იადონი უ ბ უ დ ო ბ ს ო ან მერცხალი ჭიკჭიკებსო“ (ს. ორბ., «სიბრძნ.-სიცრ.») (პ ი რ ს ა უ ბ უ დ ო ბ ს – მის პირში ბუდობს). ასეთივე მაგალითია: „ფულები ბლომად უ ჭ ყ ა ო დ ა ჯიბეში“ (ვაჟა, V, 292,4); „ასი ათასი ვარდი პირსა ზედა უ ყ უ ა ო დ ა და ოცდათორმეტი მარგალიტი შიგან უ ნ ა თ ო ბ დ ა“ («ვისრ.», 82,25).

ქცევა საშუალო გვარის ზმნებს შეიძლება მხოლოდ I სერიის აწმყოს წრის მწკრივებში ჰქონდეს (ისიც მხოლოდ მედიოაქტივებს), რადგანაც სხვაგან საკუთარი ფორმები აკლიათ და შევსებული აქვთ „ნასესხები“ ფორმებით (§§ 525–528).

410. ქცევის საპიტიხი ბარდაშუალო ზმნათა III სერიის ფორმებში. თუ გარდამავალ ზმნაში გამორიცხულია ქცევის გაგება III სერიის ფორმებში (§ 403), იმასვე ვერ ვიტყვით გარდაუვალო ზმნათა შესახებაც, რადგანაც ასეთ ზმნებს ქცევებრივი განსხვავება რამდენადმე III სერიაშიც შეუძლიათ მოგვცენ საპირისპირო ფორმების წყალობით. მართლაც, ის ურთიერთობა, რომელიც მოგვეპოვება გარდაუვალო ზმნათა აბსოლუტურსა და რელატიურ ფორმებს შორის I-სა და II სერიაში, III სერიაშიც ძალაში რჩება, მიუხედავად

იმისა, რომ აქ სხვაგვარი წარმოებაა: ფუნქციონალურად „სახლი აშენებულა“ ისე ეფარდება ამ გამოთქმას: „სახლი ამშენებია“, როგორც „სახლი შენდება“ ამას: „სახლი მიშენდება“. თუ „მიშენდება“ სასხვისოა „შენდება“-ს პირისპირ, ცხადია, იგივე ურთიერთობა გვექნება III სერიის ფორმებშიც: „ამშენებია“ სასხვისოა „აშენებულა“-ს პირისპირ. რაკი აგრეა, გარდაუვალ ზმნათა აბსოლუტური და რელატიური ფორმები გარკვეულ ადგილს პოულობენ ქცევათა სისტემაში. თვალსაჩინოებისათვის მოვიყვანოთ ცხრილი:

I და II სერია			III სერია	
	აწმყო	წყვეტ.	I თურმ.	II თურმ.
ს ა ა რ ვ.	შენდება	ა-შენდა	ა-შენებულა	ა-შენებულიყო
ს ა ს ხ ვ.	უ-შენდება	ა-უ-შენდა	ა-ჰ-შენებია	ა-ჰ-შენებოდა
ს ა ა რ ვ.	თება	გა-თბა	გა-მთბარა	გა-მთბარიყო
ს ა ს ხ ვ.	უ-თება	გა-უ-თბა	გა-ს-თბობია	გა-ს-თბობოდა
ს ა ა რ ვ.	ო-ხატება	და-ო-ხატა	და-ხატულა	და-ხატულიყო
ს ა ს ხ ვ.	ე-ხატება	და-ე-ხატა	და-ჰ-ხატვია	და-ჰ-ხატვოდა
ს ა ა რ ვ.	ო-წვის	და-ო-წვა	და-მწვარა	და-მწვარიყო
ს ა ს ხ ვ.	ე-წვის	და-ე-წვა	და-სწვია	და-ს-წ(ვ)ოდა

მაშასადამე, გარდაუვალ ზმნათა ფორმები, კუთვნილების გამოხატვის თვალსაზრისით, ერთგვარი ჯაჭვით არის გადაბმული ერთმანეთთან. ამ ჯაჭვის რგოლები უფრო მკვიდრია იქ, სადაც ქცევას ნიშანიც მოეპოვება, რომელიც მას მოქმედებითი გვარის ფორმებთან აკავშირებს, მაგ., უ-შენდება – უ-შენებს. სხვაგან კი ქცევის კატეგორია სუსტად არის წარმოდგენილი.

411. ორი ირიბი ბარდაშვალ ზმნაში. გვხვდება ისეთი გარდაუვალი ზმნები, რომლებიც ქცევის მიხედვით სასხვისოა და გაგებას ორი ობიექტური პირისას შეიცავენ. რადგანაც ზმნა გარდაუვალია, არ შეიძლება, რომ რომელიმე ობიექტური პირი პირდაპირი იყოს. ამ პირებს გარდა ფორმაში არის კიდევ სუბიექტური პირიც. ურთიერთობა პირებს შორის ისეთია, რომ ერთი ირიბი მეორის კუთვნილებას ან სუბიექტი ერთ-ერთ ირიბს ეკუთვნის. როგორიც უნდა იყოს საქმის ვითარება, პირის ნიშანი ერთ ირიბს ექნება და არა ორივეს (§ 402).

ფუნქცია ამ ირიბებს სხვადასხვა აქვთ: ერთი წარმოგვიდგენს პირს „წმინდა“ ობიექტად, მეორე – მფლობელ ობიექტად. პირის ნიშანი ამათგან მფლობელს მოუდის. ზმნა შეიძლება ვნებითიც იყოს და საშუალებაც. მაგალითები ლიტერატურიდან და ხალხური სიტყვიერებიდან:

ა) ზმნა ვნებითი გვარისაა, დინამიკური.

1. მ ი მ ე კ ყ ა რ: „დედას უკადრათ მ ი მ ე კ ყ ა რ, თავზე დაარტყი ფეხია“ («როსტ.», II, 4782a, გვ. 507). დედას უკადრათ მ ი მ ე კ ყ ა რ = ჩ ე მ ს დედას უკადრად მიეპყარ.

2. „წვრილ-ხმელი ხეებიც მე დამხარიან ზევიდამ, თვითონ თავ-შიშველნი ტოტებს მე მაფარებენ: ჩვენს იას არ შეგვიცოცდეს, ან არაფერმა არ აწყინოსო“ (ვაჟა, «ია»). აქ ზმნა თავად აღნიშნავს კუთვნილებას. ამიტომ თამამად შეიძლება, რომ კუთვნილებითი ნაცვალსახელი „ჩვენი“ არც ყოფილიყო ნახმარი; ისიც შეიძლება, რომ მეორე ზმნასაც მსგავსივე ფორმა ჰქონოდა: „იას არ შეგვიცოცდეს ან არაფერმა არ გვიცოცინოსო“ (მეორე ზმნა გარდამავალია, მოქმედებითი).

3. გ ა მ ო გ ი ყ ვ ე ბ ი თ. თ. რაზიკაშვილის ჩაწერილ ერთ ფშაურ ლექსში იკითხება:

„კი დაიქცა ჩარგალი, გადმოვარდნენა ზღვანია?
ნადობ კი გამითხოვდაა, კი დამეცნენა ცანია?
მეწადა მაგის მაყრობა, მაგრამ შორნი მქონ გზანია.
ცხენი მყავ მეტად ჯანდაგი, არც ფეხზე ჰკრიან ნაღნია.
გ ა ჰ ყ ე ვ ი თ, ჩემო სწორებო, თუ გწამთ ლაშარის ჯვარია!
ახლა მე გ ა მ ო გ ი ყ ვ ე ბ ი თ, თუ ღმერთმა მამცა ხანია:
ან უცოლო ძმა გექნებათ, ან გასათხოვარ ქალია,
ახლა მე გ ა მ ო გ ი ყ ვ ე ბ ი თ, რო მოვიშორო ვალია“.

გ ა ჰ ყ ე ვ ი თ მაყრად – ზმნა ორ-პირიანია (თქვენ მას); გ ა მ ო გ ი ყ ვ ე ბ ი თ მაყრად – ზმნა სამ-პირიანია და ამას უდრის: გამოვჰყვები მე თქვენსას (თ ქ ვ ე ნ ს უცოლო ძმას, ან თ ქ ვ ე ნ ს გასათხოვარ ქალს).

ბ) ზმნა ვნებითივით, სტატიკური. უფრო ხშირია ამავე ტიპის სამ-პირიანი ფორმების ხმარება სტატიკურ ზმნებში; მაგალითები:

1. მ ი მ ა რ თ ე ბ ს: „მიმართებს ჯალაბაურსა ბეგარი შარშანდელია“ (ხევსურული ლექსიდან); „ვისაც მ ი მ ა რ თ ე ბ ს, არ იძლევიანო“, სწერდა ერთი ერწოელი თავისიანებს 1922 წელს (ე. ი. ვისაც ჰმართებს ჩემი ფული, არ იძლევიანო).

2. მ ო მ ი ტ ყ დ ა: „როცა გაუჭირდება, ისევ მკითხავთან გარბის: აბა, მკითხო, მიკითხე, რომელი ხატის მიზეზისაგან გამიტყდა ურმის ღერძი ამა და ამ დროსა და ან კამეჩს რისგან მ ო მ ი ტ ყ დ ა ფეხიო“ (ვაჟა, V, 232). გატყდა – გამიტყდა, მოსტყდა – მომიტყდა. გ ა მ ი ტ ყ დ ა ურმის ღერძი = გატყდა ჩემი ურმის ღერძი; მ ო მ ი ტ ყ დ ა კამეჩს ფეხი = მოსტყდა ჩემს კამეჩს ფეხი.

3. მ ი ხ უ რ ა ვ ს:

„ქალმა თქო: ქმარი მეწყალის, ბორბალ გამთენე ღამისა.

სხვამ უთხრა: არას მეწყალის, – ნაზად მ ი ხ უ რ ა ვ კრავლისა“.

(«წელიწდ.», 248).

4. მ ი ც ვ ი ა: „ცოლს არ მ ი ც ვ ი ა კაბაო“ (ვაჟა, I, 245, 18).

მ ი ც ვ ი ა – აცვია ჩემსას ან სცვია ჩემსას, შდრ. „არცრა ტანთ მცვია, არც ფეხთა“ (იქვე, 82) [ნ. კიდევ უ ც ვ ი ა თ შემდეგ მაგალითში].

5–7. მ ი ს ხ ი ა, მ ი ვ ლ ი ა, მ ი ბ ი ა:

„შიგ უწევთ ბატონიშვილი, უ ს ხ ი ა თ ოქროს ქოჩორი,

ზარბაფთისა არტახებით, მოვის პერანგი უ ც ვ ი ა თ,

მთვარე გრეხილად უ ვ ლ ი ა თ, ვარსკვლავი ღილად უ ბ ი ა თ“ (ხალხ.).

უ ს ხ ი ა თ – ასხია მათს (ბატონიშვილს), უ ც ვ ი ა თ – აცვია მათს, უ ვ ლ ი ა თ – ავლია მათს, უ ბ ი ა თ – აბია მათს.

8. მ ი ქ ვ ი ა ნ: „რას მ ი ქ ვ ი ა ნ ტკბილი სიტყვა“ (ჭავ., «ოთ. ქვრ.»); „სახელი რას მ ი ქ ვ ი ა ნ უსახრავოდავო“ (ვაჟა, V, 229, 14); „მოუსვენარი რას მ ი ქ ვ ი ა ნ“ (იქვე, 52,8); „ხოლო რას გ ი ქ ვ ი ა ნ“ (იქვე, 345,36); „სტუმარი ჩვენ გ ვ ი ქ ვ ი ა ნ სხვა სოფელშიით მასულს“ («წელიწდ.», 126,10). რ ა ს მ ი ქ ვ ი ა ნ = რას ჰქვია ჩემთან, ს ტ უ მ ა რ ი ჩვენ გ ვ ი ქ ვ ი ა ნ = სტუმარი ჩვენში ჰქვია.

გ) ზმნა საშუალია.

1. მიმიდევს: „კახეთ მაგვიკლეს ჭრელი, ლეკებს მიგვიდე ვალიო“ („ხალხ. პოეზია», № 199,3); „მითხოს მიგვიდე ვალია“ (იქვე, 218,24). ვალი მიგვიდევს – ჩვენი ვალი აძევს.

2. მიშია. ანდაზა: „შინ რომ ბალებს გიშოდეს, გარეთ ტაბლას რა უნდაო?“ – „მშია“ ზმნა არსებითად ერთ-პირიანად არის ქცეული, მაგრამ წარმოშობით ორ-პირიანია. ბალებს გიშოდეს – შენს ბალებს ჰშოდეს.

3. მიტკივა. „ხო არა გიჭირსთ კაცით, საქონით, ბეჩავ, ან ამ ვაჟს ხომ არ გიტკივა?“ (ვაჟა, «დარეჯ.», V, 44,31). ამ ვაჟს ხომ არა გიტკივა = ამ შენს ვაჟს ხომ არა სტკივა რა?

4. მიჯობს. „ვაგლახი მიჯობს მღერასა“ („ვეფხ.», 235).

412. შპცეო ზმნები. ქცევაზე იმდენად შეგვიძლია ლაპარაკი, რამდენადაც ზმნის ფუძეს ძალა შესწევს ორი ფორმა მაინც გვიჩვენოს, რომლებიც ერთურობის დაპირისპირებით კუთვნილება-უკუთვნილობის გაგებას მოგვცემს. ამიტომ ისეთი ზმნები, რომელთაც საპირისპირო ფორმები აკლიათ, უქცეონი არიან; ასეთია, მაგ., ჰ-გონია, ჰ-ქვია, ი-ცის, უ-ჭირავს, უ-ყვარს, ა-ქვს, ა-ხსოვს და მისთ., რომელთაც საპირისპირო ფორმები არ მოეპოვება. მაგრამ თუ მაინც ვინმე იტყვის, რომ ი-ცის სათავისო ქცევას, ან უ-ყვარს სასხვისოვო, ხოლო ა-ქვს და ა-ხსოვს საარვისოვო, ეს ისე უნდა გავიგოთ, რომ ესენი წარმოების მიხედვით დგანან ქცევიანი ზმნების სათანადო ფორმების რიგებში. მართლაც, არ ითქმის *ცის (ან *ა-ცის) ან *უ-ცის, არამედ ი-ცის, რომელიც ისეა ნაწარმოები, როგორც, ვთქვათ, ი-შლის, ან ი-თლის, ან კიდევ ი-კეთებს, რომელთაც სხვა ფორმებიც მოეპოვებათ საპირისპიროდ:

შლის, ი-შლის, უ-შლის

თლის, ი-თლის, უ-თლის

ა-კეთებს, ი-კეთებს, უ-კეთებს და მისთ.

ამიტომ ი-ცის ზმნა უფუნქციო, ფორმალური სათავისოა, ისე როგორც უფუნქციო სასხვისოა მისი შესატყვისი ზმნები მეგრულად (უ-ჩქუ) და სვანურად (ხ-ო-ხალ), რომელთაც საპირისპირო ფორმები აკლიათ. ასეთი უცალო ფორმა მოჩვენებით არის ქცევიანი: ი-ცის – მოჩვენებითი სათავისო, უ-ჩქუ და ხ-ო-ხალ – მოჩვენებითი სასხვისო.

არ ითქმის *ყვარს (ან *ჰ-ყვარს, *ა-ყვარს), არამედ მხოლოდ უ-ყვარს, რომელიც ისეა ნაწარმოები, როგორც უ-დის, ან უ-ცემს (ამ წინადადებიდან: „გული უცემს“), ან კიდევ უ-წუხს, რომელთაც საპირისპირო ფორმებიც მოეპოვებათ.

დის (ს-დის): უ-დის

ს-ცემს: უ-ცემს

წუხს: უ-წუხს და მისთ.

თუ ქართ. უ-ყვარს უქცეოა, უქცეო იქნება აგრეთვე მისი შესატყვისი ზმნები მეგრულად და სვანურად: მ. უ-ყორს, სვ. ხ-ა-ლატ, რადგანაც არც მათ აქვთ საპირისპირო ფორმები. ესენი რელატიური ზმნებია მხოლოდ და მათი ქცევიალობა მოჩვენებითია.

შეიძლება პარალელურად არსებობდეს ორი სხვადასხვა ფორმა, ერთურობის მიმართ თითქოს სათავისო და სასხვისო, მაგრამ თუ მათ სათანადო მნიშვნელობაც არ ახლავს, ნამდვილ ქცევაზე ლაპარაკი შეუძლებელია. მაგ., ა-ჩვენა-ც გვხვდება და უ-ჩვენა-ც, მაგრამ

ფუნქციონალური განსხვავება მათ შორის არ ჩანს: „მაჩვენე“ და „მიჩვენე“ ერთია მნიშვნელობით. ვაჟას აქვს:

„მთვარეო, ბევრმა გიმღერა, ბევრმა გ ა შ ტ ე რ ა თვალები“ (I, 268).

მაგრამ ზმნას იგივე მნიშვნელობა ექნებოდა, რომ პოეტს დაეწერა: ბევრმა გ ი შ ტ ე რ ა თვალები (ოღონდ ითქმის მხოლოდ „მი-ა-შტერდა“).

413. კუთვნილების ბამოხატვა საარვისო ძცემის შორმით. საარვისო ქცევა კუთვნილება-დანაშნულების თვალსაზრისით საზოგადოდ ნეიტრალურია, მაგრამ არის ხოლმე შემთხვევები, როცა მასაც შეუძლია კუთვნილების გაგება მოგვცეს. ეს ხდება მაშინ, როცა:

1. გ ა რ დ ა მ ა ვ ა ლ ზმნას ორი ობიექტი ეწყობა, რომელთაგანაც ერთი მეორის ნაწილია, ან ერთი მეორის კუთვნილებაა. ანდაზაა: „პაპამ ტყემალი ჭამა და შვილიშვილს კბილი მოჰკვეთაო“. აშკარაა, რომ კბილი შვილიშვილისა არის, ისე როგორც კბილი ჩემია, როცა ვამბობ, „ტყემალმა კბილი მომკვეთა“-მეთქი. იგივე ვითარებაა ამ მაგალითებშიც: მგელმა ცხვარს დუმა მოსჭამა, ხეს ტოტი მოსჭრეს, ჭიდაობის დროს ერთმა ბიჭმა მეორეს პერანგი შემოახია, ქეთომ კატოს ღილი მოჰგლიჯა, ჯიბიდან ფული ამომაცალეს, ამხანაგმა მხარზე ხელი დამკრა, ექიმმა გულზე ხელი დამადო, დედაბერს ქათამი მოჰპარეს, „ღვარმა დ ა მ ტ ა ც ა ხარები“ (ვაჟა, I, 29, 5) და მისთ. ოღონდ კუთვნილების გაგება აქ მოცემულია არა ზმნის ფორმით, არამედ იმ ურთიერთობით, რომელიც რეალურად არსებობს ობიექტებს შორის, როგორიცაა: შვილიშვილი და კბილი (ან მე და ჩემი კბილი), ცხვარი და დუმა, ხე და ტოტი, ბიჭი და პერანგი, კატო და ღილი, კაცი და ჯიბე, კაცი და მხარი, კაცი და გული, დედაბერი და ქათამი და მისთ.

2. მსგავსივე მდგომარეობაა მაშინაც, როცა გ ა რ დ ა უ ვ ა ლ ი ზმნა ორ-პირიანია: მუხლი მომეკვეთა, ცხვირიდან სისხლი მდიოდა, თავზე ბუზი გაზის და მისთ.

შ ე ნ ი შ ვ ნ ა. კუთვნილებითი ნაცვალსახელი ზედმეტია ზოგ შემთხვევაში, მაგრამ ნათარგმნ ტექსტში ის დედანთან დაახლოების მიზნით არის ნახმარი: „შემიწყალე ძე ჩემი“ (მათ. 17,75 ჰაემ.); ორში ერთი: ან „შეიწყალე ძე ჩემი“, ან „შემიწყალე ძე“); „ვინ შემახო სამოსელსა ჩ ე მ ს ა?“ (მარკ. 5,30). ამავე მოტივით არის მიღებული ასეთი კონსტრუქცია: „ჰუპყრა კელი ყ რ მ ი ს ა დ მ ი ს (მარკ. 5,41 ჰაემ.; მოსალოდნელი იყო: ჰუპყრა კელი ყ რ მ ა ს ა მას).

როცა გვაქვს საპირისპირო ფორმები: აბსოლუტური „დის“ და რელატიური „უ-დის“ („სუნი დის“ – „სუნი უდის“), ვამბობთ: „დის“ საარვისოა, „უდის“ კი – სასხვისო. მაგრამ, როცა გვაქვს აბსოლუტური „დის“ და რელატიური „სდის“ („ომში სისხლი ღვარივით დიოდა“ და „დაჭრილ კაცს სისხლი სდიოდა“), აქ უკვე ძნელია იმის თქმა, რომ „დის“- „სდის“ (შესაბამისად: „დიოდა“ – „სდიოდა“) ერთურობის პირისპირ საარვისო და სასხვისო იყოს.

საზოგადოდ ისე გადახლართულია ერთმანეთში სხვადასხვა ტიპის რელატიური ფორმები, რომ ზოგჯერ ჭირს გადაჭრით თქმა იმისა, თუ რასთან გვაქვს საქმე. მაგ., უეჭველია, რომ „მო-ვიდა“ და „მო-მ-ი-ვიდა“ ერთურობის მიმართ საარვისო და სასხვისოა (ჩ ე მ ი წერილი მ ო ვ ი დ ა = წერილი მ ო მ ი ვ ი დ ა), მაგრამ მეორე მათგანს აწმყოში ფუნქციის მიხედვით უფრო „მო-მ-დის“ შეეფერება, ვიდრე „მო-მ-ი-დის“: ჩემი წერილი მოდის – წერილი მომდის. საკითხავია: თუ იქ „მომივიდა“ სასხვისოა, აქ მისი ცალი („მომდის“) რაღა

უნდა იყოს? საზოგადოდ არის კი ფუნქციონალური განსხვავება „მომდის“ და „მომიდის“ ფორმებს შორის? და მერმე ეს წყვილი ხომ განმარტოებით არ დგას! რა განსხვავებაა, ვთქვათ, ამ ფორმებს შორის: „ალი აუვარდა პირზე“ და „ალი აჰვარდა პირისა“ (ვაჟა, I, 27,21)? ან კიდევ: პოეტური ლიცენციაა ვითომ „მშრება“ ამ წინადადებაში: „მიხმება, მ შ რ ე ბ ა ხახაო“ (ვაჟა, I, 245, 1 ქვ.)? სადაც „მიხმება“ ითქვა, იქ უეჭველია „მიშრება“ უნდა თქმულიყო, მაგრამ მარცვალთა რაოდენობამ პოეტი შეზღუდა და „მშრება“ ათქმევინა. მაგრამ როგორ ათქმევინებდა, რომ გრამატიკული შინაარსით „მშრება“ არსებითად იყოს განსხვავებული „მიშრება“ ფორმისაგან?! შდრ. „წმითა კუნესისა ჩემისაძთა შემწმეს ჯორცნი ჩემნი ძუალთა ჩემთა“ (ფს. 101,6).

ზემორე თქმულის გამო უნდა შევნიშნოთ, რომ ზოგჯერ გარდაუვალი ზმნის სასხვისო ქცევის ფორმა ორ-პირიანი რელატიურობის იქით ვერ მიდის და ამ შემთხვევაში მას შეიძლება სხვა ორ-პირიანი ფორმა ენაცვლებოდეს.

საზოგადოდ კი უნდა ვთქვათ, რომ მტკიცე გაგება ქცევისა გარდაუვალ ზმნებში იქ არის, სადაც კუთვნილება-დანაშინულება ისეთი გრამატიკული საშუალებით არის გამოხატული, რომელიც რელატიურ საპირისპირო ფორმაში ქცევის ნიშანს გვიჩვენებს და კონკურენტად მას სხვა რელატიური (უნიშნო) ფორმა გვერდით არ უდგას.

414. ფორმისა და ფუნქციის ურთიერთობის საკითხი ძველის ფორმებში. ფორმისა და ფუნქციის ურთიერთობის საკითხს ქცევაში რამდენადმე უკვე შევეხებით (§§ 403, 407, 409, 410). დამატებით აქ უნდა აღვნიშნოთ შემდეგი: არის რიგი გარდამავალი ზმნებისა, რომლებიც იხმარებიან სათავისო ქცევით ან სასხვისოთი, მაგრამ შესაფერისი მნიშვნელობა არა აქვთ; ასეთებია:

ა) ს ა თ ა ვ ი ს ო ს ფორმით: ა-ი-ლო, და-ი-ჭირა, და-ი-წყო, შე-ი-ნახა, გა-ი-ტანა, წა-ი-ყვანა, და-ი-ცვა, გა-ი-გო, მო-ი-წონა, და-ი-წუნა, შე-ი-პყრო, და-ი-ნახა და ბევრი სხვა.

ბ) ს ა ს ხ ვ ი ს ო ს ფორმებით: გა-უ-შვა, წა-უ-სვა („წამალი წაუსვა“).

აღნიშნული ფორმები რომ განმარტოებულნი ყოფილიყვნენ, ე. ი. უცალონი, როგორც, მაგ., და-უ-კრა ასეთს გამოთქმაში: „ფანდური დაუკრა“ (ძველად ითქმოდა: „ფანდურს დაუკრა“, ხევსურულში ეხლაც: „ფანდურს დამიკარ, ბერკუნდო“, «ხალხ. პოეზია», № 543, 2), ვიტყვოდით, რომ უქცეო ზმნებიაო, მაგრამ საპირისპირო ფორმებიც აქვთ: აილო – აულო, დაიჭირა – დაუჭირა, დაიწყო – დაუწყო, შეინახა – შეუნახა, გაიტანა – გაუტანა, გაუშვა – გაიშვა, წაუსვა – წაისვა და მისთ. მაშ როგორილა ეს ზმნები ურთიერთ შორის ქცევის თვალსაზრისით?

მივმართოთ მაგალითს: ი-ნახავს – შე-ი-ნახა. ამ ფორმით არ ჩანს არავითარი კუთვნილება: „სადილი შეინახა“-ო, რომ თქვეს, ვერ გავიგეთ, ვისი იყო, ან ვისთვის იქნა შენახული ეს სადილი. მაგრამ როცა თქვეს: „ძმას სადილი შეუნახა“-ო, გავიგეთ, რომ ან ძმის სადილი შეინახეს, ან სადილი შეინახეს ძმისთვის.

საინტერესოა, პარალელი გავიყვანოთ ამ ქართული ზმნის ფორმასა და სათანადო ზმნების ფორმებს შორის მეგრულსა და სვანურში. „ინახავს“ ზმნა მეგრულად ასე ითარგმნება: „ჩუანს“ (რომელსაც ეტიმოლოგიურად „სცავს“ შეესატყვისება), სვანურად კი – „აშხუნი“. ქცევის თვალსაზრისით ერთიც და მეორეც უნაკლო ზმნებია, რადგანაც ყველა საპირისპირო ფორმა აქვთ: ჩუანს – ი-ჩუანს – უ-ჩუანს, ა-შხუნი – ი-შხუნი – ხ-ო-შხუნი. ამ სამი ფორმის ნაცვლად ქართულს ორილა აქვს, მესამე აკლია, მაგრამ სად? თუ ფორმიდან გამოვალთ, ერთი ვითარება გვექნება, და თუ ფუნქციის მიხედვით ვიმსჯელებთ, – სხვა

ვითარება. როგორი თვალსაზრისითაც უნდა შევხედოთ საქმეს, „უ-ნახავს“ სასხვისო იქნება მაინც. რაც შეეხება „ინახავს“ ზმნას, ის ფორმის თვალსაზრისით ერთგან დაიჭერს ადგილს, ფუნქციის თვალსაზრისით კი – მეორეგან. მართლაც,

ა) თუ ფორმიდან გამოვალთ, ქართულ-მეგრულ-სვანური ზმნები შემდეგნაირად დალაგდებიან:

	საარვ.	სათავ.	სასხვ.
ქ ა რ თ.	—	ი-ნახავს	უ-ნახავს
მ ე გ რ.	ჩუანს	ი-ჩუანს	უ-ჩუანს
ს ვ ა ნ.	ა-შხუნი	ი-შხუნი	ხ-ო-შხუნი

ბ) და თუ ფუნქციიდან გამოვალთ, ასეთი სურათი გვექნება:

	საარვ.	სათავ.	სასხვ.
ქ ა რ თ.	ი-ნახავს	—	უ-ნახავს
მ ე გ რ.	ჩუანს	ი-ჩუანს	უ-ჩუანს
ს ვ ა ნ.	ა-შხუნი	ი-შხუნი	ხ-ო-შხუნი

მაშასადამე, ქართული „ინახავს“ ერთ შემთხვევაში სთავისო ქცევის ფორმებთან არის (ი-ნახავს, ი-ჩუანს, ი-შხუნი), გვაკლია საარვისო; მეორე შემთხვევაში კი საარვისოს ფორმებს უდგას გვერდით (ი-ნახავს, ჩუანს, ა-შხუნი), გვაკლია სათავისო.

პირველი თვალსაზრისი ფორმალიზმია, მეორე – ფუნქციონალიზმი. საკითხავია: რას უნდა მივსცეთ უპირატესობა, რა ქცევასთან გვაქვს საბოლოოდ საქმე? არის ეს შერეული ხასიათის ფორმა (ე. ი. იმისიც და ამისიც), თუ ერთ რომელიმე ქცევას უნდა მიეკუთვნოს გარკვევით? – ამ კითხვას ჩვენ ასე უნდა ვუპასუხოთ: წარმოშობით „ინახავს“, რა თქმა უნდა, სათავისო ქცევაა, მაგრამ დღეს ის საარვისოა. რომ ასეა, ამას შემდეგი ფაქტი ადასტურებს:

ა) სათავისო ქცევა (ისე როგორც სასხვისო ქცევა) III სერიის ფორმებს ვერ იკეთებს, ეს კი იკეთებს: ინახავს, შეინახა, შე ე უ ნ ა ხ ა ვ ს.

ბ) სათავისო ქცევის ფორმას ვნებითად ვერ მოაქცევ, ამისაგან კი ვნებითიც კეთდება: ინახება, შეინახება, შეინახა, შენახულა.

გ) საარვისო ქცევისაგან შუალობითი კონტაქტის ფორმები ა-თია ნაწარმოები და სათავისოსაგან ი-თი, ამას კი შუალობითში ა მოუდის: შე-ი-ნახა, მაგრამ: შე-ა-ნახვინა.

ყველა ეს საბუთია იმისა, რომ „ინახავს“ – „შეინახა“ დღევანდელი ენის ქცევათა სისტემაში საარვისოდ იქნეს მიჩნეული და, მაშასადამე, ფორმისა და ფუნქციის სადაო საკითხში უპირატესობა ფუნქციას მიენიჭოს.

„ინახავს“ – „შეინახა“ დღეს საარვისოა და, სხვათა შორის, ამით აიხსნება, რომ მას ადვილად უკეთდება ფორმები, სადაც პირდ. ობიექტად 1-ლი და მე-2 პირია: „მინამ ერთი ორიოდ გროში მქონდა და ვხარჯავდი, მინამ მ ი ნ ა ხ ა“ (ჭავ., „გლ. ნაამბ.“); „მენა შენ მ ი ნ ა ხ ა ვ დ ი და მენა შენ გ ი ნ ა ხ ა ვ დ ი“ (ჭავ., „გლ. განთ. სც.“).

მსგავსად ამისა, და-ი-წყებს ზმნა „სათავისო“ ქცევაა, მაგრამ სათავისოა ფორმის მიხედვით, წარმოების ძალით, თორემ ფუნქციით საარვისოდ არის ქცეული. გრამატიკული შინაარსის დაცილება გარეგნული ფორმისაგან, ანუ ფუნქციის გადანაცვლება, აქაც იმით არის გამოწვეული, რომ მესამე ფორმა გვაკლია: არ მოიპოვება საარვისოსთვის განკუთვნილი ფორმა: *და-წყებს ან *და-ა-წყებს (როგორც არ არის *შე-ნახავს ან *შე-ა-ნახავს). სულ სხვაა, მაგ.,

„დაწყობა“ ზმნა („დალაგების“ მნიშვნელობით), რომელსაც სამივე ქცევის ფორმა მოეპოვება და ამიტომ მისი „და-ი-წყობს“ ნამდვილი სათავისო ქცევაა (და-ა-წყობს შემას, და-ი-წყობს შემას, და-უ-წყობს შემას), ხოლო მასთან შედარებით „და-ი-წყებს“ ფორმის „სათავისობა“ მოჩვენებითია.

რაც „შეინახა“ და „დაიწყებს“ ზმნების შესახებ ითქვა, იგივე შეიძლება ითქვას სხვა ამავე ტიპის ზმნათა შესახებაც, რომლებიც ზემოთაა ჩამოთვლილი.

არსებითად იგივე ითქმის სასხვისო-ფორმიან უ-შვა და უ-სვა ზმნების შესახებაც (ა-უ-შვა, გა-უ-შვა, მი-უ-შვა, შე-უ-შვა და სხვა; წა-უ-სვა, მო-უ-სვა, და-უ-სვა და სხვა), იმ განსხვავებით ოღონდ, რომ „უშვა“ ჩვეულებრივ ორ-პირიანია (გაუშვა მან იგი), „უსვა“ კი – სამ-პირიანი. „წა-უ-სვა“ და „წა-ი-სვა“ ისეთ ურთიერთობაშია ერთმანეთთან, როგორც „ჰკრა“ და „იკრა“, ან „ასესხა“ და „ისესხა“. გა-უ-შვა-ს, მართალია, საპირისპირო ფორმა მოეპოვება გა-ი-შვა-ს სახით, მაგრამ გა-ი-შვა და გა-უ-შვა ერთურობის მიმართ მნიშვნელობით ისეთსავე მდგომარეობაშია, როგორც გა-ი-კეთა და გა-ა-კეთა ან და-ი-წერა და და-ა-წერა, ე. ი. გა-უ-შვა ფორმას სასხვისო ქცევის ფუნქცია კი არ აქვს, არამედ საარვისოსი. ასეთი გადანაცვლება ფუნქციისა იმით არის გამოწვეული, რომ არ მოიპოვება მესამე ფორმა (უნიშნო ან ანით ნაწარმოები, ვთქვათ, *გა-შვა ან *გა-ა-შვა), რომელთან დაპირისპირებითაც „გა-უ-შვა“ ფორმა შეიძლება სასხვისო ქცევის ფუნქცია შეენარჩუნებინა.

საყურადღებო ფაქტია, რომ გა-უ-შვა ზმნამ ამავე ტიპის ზმნა შეცვალა, რომელიც ძველად იხმარებოდა: გან-უ-ტევა. ამ წინადადებაში: „აწ გ ა ნ მ ი ტ ე ვ ე მონაა შენი, უფალო, სიტყვსაგზრ შენისა მშვიდობით“ (ლუკ. 2,29) ზმნა 1-ლ პირს პირდაპირ ობიექტად წარმოგვიდგენს, ისე როგორც ამაში: „შინ გ ა მ ი შ ვ ი“.

შ ე ნ ი შ ვ ნ ა. რა თქმა უნდა, ზოგჯერ „გამიშვი“ ფორმაში ერთ-ერთი პირი შეიძლება ირიბიც იყოს, როგორც, მაგ., აქ: „ხელი გამიშვი“ და, მაშასადამე, ზმნა სამ პირს გამოხატავდეს, მაგრამ უმეტესად ის ორ-პირიანია და ობიექტური პირი – პირდაპირი.

415. ქცევა და ასპექტი. ქცევის ფორმებს არავითარი დამოკიდებულება არა აქვს ასპექტის ფორმებთან, იქნება ასპექტი ძველი სისტემით გამოხატული თუ ახლით. მაგრამ არის რამდენიმე ზმნა, სადაც სხვადასხვა ქცევის ფორმა თითქო ასპექტური დიფერენციაციისთვის არის გამოყენებული, – საარვისო ფორმები უსრულად მიდის, სასხვისო კი – სრულად: ჰკბენს – უკბენს, სჩხვლეს – უჩხვლეს, სჩქმეს – უჩქმეს, ჰრქენს – ურქენს. „რა-გინდ ვარამმა მ კ ბ ი ნ ო ს ა“ (ვაჟა, I, 43, 21), – აქ „მკბინოს“ უსრულია, სრული იქნება: მ ი კ ბ ი ნ ო ს. განსხვავება დაიკარგება III სერიაში: მკბენს – მიკბენს, მკბინა – მიკბინა, მაგრამ: უკბენა.

რომ აქ ქცევა არაფერ შუაშია, იქედან ჩანს, რომ ასეთივე დიფერენციაცია სხვანაირად ნაწარმოებ ფორმებს შორისაც გვხვდება: ჰკოცნის – აკოცებს, სჯობნის – აჯობებს, ჰვნებს – ავნებს, სწყენს – აწყენს, სტკენს – ატკენს. II სერიის ფორმები პირველი წყვილის ორივე ცალს აქვს: ჰკოცნა – აკოცა, სხვა წყვილებიდან კი – მხოლოდ მეორე ცალებს: აჯობა, ავნო, აწყინა, ატკინა.

416. პირთა რაოდენობის საკითხი ქცევისასთან დაკავშირებით. პირთა რაოდენობის საკითხი ქართ. ზმნაში საზოგადოდ გარკვეულია: გარდაუვალ ზმნას შეიძლება ჰქონდეს ერთ-პირიანი და ორ-პირიანი ფორმები, გარდამავალს კი – ორ- და სამ-პირიანი. ეს ზოგადი დებულება ურყევია ქცევის კატეგორიის შესწავლის შემდეგაც. მაგრამ არის

ზოგიერთი კერძოობითი ხასიათის მოვლენა, რომლებიც გვაწვდილია, – თქმულის თანახმად (§ 241), – საკითხს კვლავ დაუზრუნდეთ.

1. დავიწყოთ გ ა რ დ ა უ ვ ა ლ ი ზმნიდან. მაგალითისთვის მივმართოთ სტატიკურ „აცვია“-ს. ეს ზმნა ორ-პირიანია, მისი საგუებლებია: იგი მას. აქ სუბიექტია და ობიექტიც მე-3 პირია. თუ „აცვია“ ორ-პირიანია, ორ-პირიანივე იქნება „მაცვია“-ც, რომელიც მისეულ-ჩემეული ფორმაა, სადაც სუბიექტია მე-3 პირი, ობიექტია 1-ლი (მაცვია: ი გ ი მე). რაკი ზმნა გარდაუვალია, ცხადია, რომ 1-ლი პირი აქ ირიბი იქნება. მაგრამ „აცვია“- „მაცვია“ ფორმათა გვერდით არსებობს იშვიათი ფორმა „მიცვია“, რომელიც უფრო აღმოს. კილოებმა იცის (§ 411). ეს „მიცვია“ არ უდრის არც „მაცვია“-ს და არც „აცვია“-ს, რადგანაც ამათი ობიექტური პირი უკუთვნელია; „მიცვია“-ში კი კუთვნილების გაგებაა შეტანილი და დაახლოებით ამას უდრის: აცვია ჩ ე მ ს ა ს. ამიტომ ფრაზა: „ცოლს არ მ ი ც ვ ი ა კაბა“ ამას ნიშნავს: „ჩ ე მ ს ცოლს არ ა ც ვ ი ა კაბა“, მაშასადამე, ირიბი ობიექტი განსაზღვრულია კუთვნილების თვალსაზრისით: ის 1-ლ პირს ეკუთვნის. ეს 1-ლი პირი ობიექტია, მაგრამ მ ფ ლ ო ბ ე ლ ი ო ბ ი ე ქ ტ ი. ამიტომ, თუ „აცვია“-ს საგუებელია „მას იგი“, „მიცვია“-ს საგუებელი იქნება „ჩემსას იგი“, სადაც „ჩემსას“ ფორმაში არსებითად ორი საგუებელია შეერთებული: „მე იგი“.

რაც „მიცვია“-ს შესახებ ითქვა, იგივე (ან მსგავსი რამ) შეიძლება ითქვას იმავე ტიპის სხვა ზმნების შესახებაც, რომლებზედაც ზემოთ გვეყენა საუბარი (§ 411): მ ი მ ა რ თ ე ბ ს – ჰმართებს მას ჩ ე მ ი, მ ი ხ უ რ ა ვ ს – ჰხურავს (ახურავს) იგი ჩ ე მ ს ა ს, უ ს ხ ი ა თ – ასხია ის მ ა თ ს, უ ბ ი ა თ – აბია იგი მ ა თ ს, მ ი მ ე პ ყ ა რ – მიეპყარ შენ ჩ ე მ ს ა ს, არ შე გ ვ ი ც ი ვ დ ე ს – არ შესცივდეს ჩ ვ ე ნ ს ა ს და მისთ. ამ საგუებლებში ჩ ე მ ი, ჩ ვ ე ნ ი, ჩ ე მ ს ა ს, ჩ ვ ე ნ ს ა ს, მ ა თ ს სათანადო პირს მფლობელად წარმოგვიდგენენ და კუთვნილების თვალსაზრისით სუბიექტს (ან მეორე ობიექტს) განსაზღვრვენ.

ამ მოსაზრებით „მიცვია“, „მიმეპყარ“ და მისთანა გარდაუვალი ზმნები სამ-პირიანი ჩანს. ეს სამ-პირიანობა იქედან მომდინარეობს, რომ, როცა ფორმა უკუთვნელია, ფორმა ორ-პირიანია (აცვია, მიეპყარ), ემატება კუთვნილების გამომხატველი პირი და ფორმა სამ-პირიანი ხდება: მიცვია, მიმეპყარ. ამ სამ პირთაგან ერთი სუბიექტია და ორი ირიბი ობიექტი. ამ ობიექტთაგან ერთი მფლობელია, მეორე – უბრალო.

მაშასადამე, გარდაუვალ ზმნაში, სუბიექტურ პირს გარდა, შეიძლება გამოხატულ იქნეს ორი ობიექტი, რომელთაგანაც ერთი მიიკუთვნება სუბიექტს ან მეორე ობიექტს და ამის გამო მფლობელ ობიექტს ვეძახით. პირის ნიშანი ამ მფლობელ ობიექტს მოუდის და არა მეორეს, ამიტომ მისი გაგება მკვიდრია და ნათელი, მეორისა კი – მკრთალი.

2. ეხლა გ ა რ დ ა მ ა ვ ა ლ ი ზმნები ვნახოთ. მაგალითად ავიღოთ „მიმიბა“ („არ მიმიბას ყური სამშუკლითა დუქანსა ჩემსა და არ მიცეს წიხლი დარბაზსა ამას ჩემსა ათაბაგმან შენმან ამისთვს“ [§ 402]. საარვისო ქცევით ეს ზმნა სამ-პირიანია იმ შემთხვევაშიც, როცა ცვალებადად ირიბია (მომბა: მან მე იგი, მოგაბა, მიაბა) [§ 294]. რომელი ობიექტური პირიც უნდა ავიღოთ, ეს პირი ყველგან „წმინდა“ ობიექტი იქნება. მაგრამ თუ ფორმას გადავიყვანთ სასხვისოში, პირთა რაოდენობას მოემატება ერთი, რომელიც მფლობელს აღნიშნავს, სხვა პირები კი უცვალებელი დარჩება: მ ი ა ბ ა – მან მას იგი, მაგრამ მ ი მ ი ბ ა – მან მას ჩ ე მ ი (ან ჩ ე მ ს ა ს). ეს „ჩემი“ (ან „ჩემსას“) განსაზღვრებაა პირდ. ობიექტისა (ჩ ე მ ი ყ უ რ ი), ან ირიბი ობიექტისა („ჩემს დუქანს“). რადგანაც ამ განსაზღვრებით თვით ეს ობიექტიც არის მითითებული, ამიტომ თეორიულად „მიმიბა“ ფორმა 4 პირს შეიცავს. მაგრამ ამ პირთაგან ნიშანი მარტო ორს მოუდის: სუბიექტს და მფლობელ ობიექტს, ცვლითაც ესენი იცვლებიან პირისა და რიცხვის მიხედვით, ე. ი. უღლების თვალსაზრისით ესენია მნიშვნელოვანი.

ამიტომ ამ ორი პირის გაგება ნათელია და მკვიდრი, დანარჩენებისა კი – მკრთალი. რა თქმა უნდა, ასეთ გარდამავალ ზმნას შეიძლება ოთხი სახელი შეეწყოს: სუბიექტი, პირდაპირი, მფლობელი ირიბი და „წმინდა“ ირიბი, მაგრამ პირთა რაოდენობის საკითხი ზმნაში დამოკიდებულია იმაზე, თუ რა საშუალება მოეპოვება ზმნას ფორმა-ცვალებისათვის პირსა და რიცხვში, ე. ი. რა შემადგენელი ნაწილები იღებენ აქტიურ მონაწილეობას ფორმა-ცვალებაში. ამ თვალსაზრისით ფორმის აქტიური მონაწილეობა: სუბიექტური პირი და ის ობიექტური პირი, რომელსაც კუთვნილების გაგება ახლავს, ე. ი. მფლობელი ირიბი. სხვა ობიექტური პირები კი (გარდაუვალში ერთი, გარდამავალში ორი) უცვალელებელია და ფორმათა შენების თვალსაზრისით პასიური¹.

ზემოთ მოყვანილი მაგალითებიდან ნათელია, რომ მფლობელი ირიბი კუთვნილების მიხედვით განსაზღვრავს ან პირდ. ობიექტს [„ეს მამალი არაფერს შემიჭმიოთო“, – პირდაპირია „მამალი“, ირიბია სხვა რამე (ტურა, მელა და სხვა)], ან ირიბს [„ცხენსაც ლამაზად მიჭმევდენ“, – პირდაპირია საჭმელი (ქერი, თივა და სხვა, რომელიც აქ არ არის, მაგრამ შეგვიძლია ვიგულისხმოთ), ირიბია „ცხენი“]. წყვეტილში გადაყვანით და „ქერის“ ობიექტად შეწყობით წინადადება ასე გაიმართება: „ც ხ ე ნ ს ა ც ლამაზად მიჭმიეს ქ ე რ ი“. მაგრამ იგივე „ცხენი“ პირდაპირად გადაიქცევა, თუ ირიბად სხვა რამეს ვიგულებთ: „ცხენიც ლამაზად შემიჭმიეს მგელს“.

აქედან დასკვნა: არის შემთხვევები, როცა გარდაუვალი ზმნა სამ-პირიანი ჩანს და გარდამავალი – ოთხ-პირიანი. მაგრამ იქაც და აქაც ნათლად და მკაფიოდ მხოლოდ ის პირებია გამოხატული, რომელთაც ცვალების საშუალება აქვთ. ასეთი საშუალება კი ქართულ ზმნაში მარტო ორ პირს აქვს: სუბიექტურს და ერთ ობიექტურს. მორფოლოგიურ საშუალებათა ასეთი შეზღუდულობით არის განსაზღვრული, რომ მესამე პირი გარდაუვალ ზმნაში და მესამე და მეოთხე პირი გარდამავალში ნათელ წარმოდგენას ვერ გვაძლევენ.

შ ე ნ ი შ ვ ნ ა. ძვ. ქართულში უცვალელებელი პირდ.-ობიექტური პირი სამპირიანი ზმნისა მხოლოდ რიცხვის მიხედვით იღებდა მონაწილეობას ფორმათა შენებაში, ისიც გარკვეულ შემთხვევებში (თუ ზმნა II სერიაში იდგა): „დამიწერა სიგელი“ – „დამიწერ-ნ-ა სიგელნი“. მაგრამ ეს ნიშანი დაკარგულია ახალ სალიტერატურო ქართულში.

417. ძველის საკითხი ინდოევროპულ ენებში. ქცევა მკაფიოდ გამოხატული გრამატიკული კატეგორიაა ქართულსა და მოძმე ენებში – მეგრულ-ჭანურსა და სვანურში: გარდამავალ ზმნებში აქ სამ-სამი ფორმა გვაქვს კუთვნილება-დანიშნულების მიხედვით განსხვავებული, გარდაუვალ ზმნებში კი – ორ-ორი. სხვა ენებში, რამდენადაც ვიცი, ეს კატეგორია ცალკე გამოყოფილი არ არის, მაგრამ ჩემთვის უეჭველია, რომ ის ინდოევროპულ ენებსაც მოეპოვებათ, თუმცა არა ისე მკაფიოდ გარჩეული, როგორც ეს ჩვენს ენებშია. მაგ., ძველი ბერძნულისათვის აშკარად უნდა დაისვას საკითხი იმის შესახებ, რომ მას ქცევის კატეგორია მოეპოვება გარდამავალ ზმნებში, რომელთაც გარკვეულ შემთხვევებში (მაგ., აორისტში) ორ-ორი ფორმა აქვთ ერთმანეთისაგან მკვეთრად გარჩეული კუთვნილება-დანიშნულების მიხედვით როგორც ფორმით, ისე ფუნქციით: საარვისო და სათავისო. მაგრამ ძველ გრამატიკოსებს ბერძნული სათავისო ქცევის ფორმები ისეთ ფორმებად მიაჩნდათ, რომლებიც თითქოს თანაბრად შეეზომებოდეს მოქმედებითსა და ვნებითს. ამიტომ

¹ „აქტიური“ და „პასიური“ ამ შემთხვევაში ჩვეულებრივი მნიშვნელობით არის ნახმარი და არა გრამატიკულისა.

მიღებული იყო სამ-გვარიანი სქემა: მოქმედებითი – ვნებითი – საშუალო (აქტივი – პასივი – მედიუმი), რომელსაც დღევანდელი ევროპელი ენათმეცნიერებიც სავსებით იზიარებენ.

აქტივი	პასივი	მედიუმი
ἑπαίνευσθε(ν)	ἑπαίνεσθῃ	ἑπαίνεσθαιτο

თუ ამ ფორმებს შევხედავთ გვარისა და ქცევის კატეგორიების შესწავლის შემდეგ ქართ. ენის მასალებზე, აღმოჩნდება, რომ ისინი ერთი სიბრტყის მოვლენას კი არ ასახავენ, არამედ სხვადასხვისას: პირველი და მეორე ერთმანეთს კონვერსიის მიხედვით შეეზომება, პირველი და მესამე – კუთვნილება-დანაშნულების მიხედვით. ამიტომ განსხვავება პირველსა და მესამეს შორის გვარის მიხედვით არის, პირველსა და მესამეს შორის – ქცევის მიხედვით. მეორე და მესამე კი თანაშეუზომელი ფორმებია. ამ გარემოებას ქართული თარგმანი გამოააშკარავებს:

	აქტივი	პასივი
გ ვ ა რ ი	ἑπαίνευσθε(ν)	ἑπαίνεσθῃ
	[მან აღზარდა (იგი)]	[იგი აღიზარდა]
ქ ც ე ვ ა	საარვისო ἑπαίνευσθε(ν)	სათავისო ἑπαίνεσθαιτο
	[მან აღზარდა (იგი)]	[მან აღიზარდა (იგი)]

ერთად-ერთი განსხვავება ქართულსა და ბერძნულს შორის პირთა რაოდენობაა გარდამავალ ზმნაში. სხვაფრივ ქართ. და ბერძნული ზმნა თანაბარია. ცხადია, ბერძნულს ქცევის კატეგორია აქვს, მაგრამ მარტო გარდამავალ ზმნებში და ისიც არა ყველა მწკრივში. მაგრამ თუ ქცევის კატეგორიის გვარიდან გამოთიშვა ვერც ძველმა გრამატიკოსებმა მოახერხეს და ვერც ეხლანდელმა ბერძნული ენის სპეციალისტებმა, ეს იმიტომ, რომ ბერძნულში ეს კატეგორია მკაფიოდ გამოხატული არ არის, ბევრგან წაშლილია განსხვავება სათავისო ქცევის ფორმასა და ვნებითი გვარის ფორმას შორის, ერთსა და იმავე „მედიალურ“ ფორმას შეუძლია გარდამავალიც იყოს (მაშასადამე, სათავისოობა გასწიოს) და გარდაუვალიც (მაშასადამე, ვნებითი გვარის როლი შეასრულოს).

აქედან დასკვნა: გვარის კატეგორიიდან უნდა გამოიყოს ქცევის კატეგორია და მას დამოუკიდებელი ადგილი მიეჩინოს ბერძნულში და სხვა ინდოევროპულ ენებში, სადაც სათავისო ფორმები, მედიუმად წოდებული, გადმონაშთის სახით არის მოღწეული (შდრ. § 375).

418. სათავისო ქცევისა და ინიანი ვნებითის შრთიერთობისათვის.

სათავისო ქცევის ნიშანია პრეფიქსი **ი**: და-**ი**-წერა. ინიანი ვნებითის ფორმები მხოლოდობითში საზოგადოდ სავსებით იგივეა, რაც სათანადო სათავისოსი: დაიწყო ა) он начал то; ბ) оно началось. სათანადო მაგალითი ლიტერატურიდან: „რომელმან **განიკითხოს**, იგიცა **განიკითხოს** და რომლითა კუერთხითა სცეს, მითვე იგუემოს“ (ბასილი კესარიელი, სინანულისათჳს და სიკუდილისა: «მამათა სწავლანი», 149,10–11). პირველი **განიკითხოს** მოქმედებითია, მეორე – ვნებითი (= განკითხულ იქნება).

პრეფიქსი **ი** მოუდის აგრეთვე გარკვეული ტიპის ზმნებს აბსოლუტური აგებულებისას ვნებითში: და-**ი**-წერა. საკითხავია: შემთხვევითია ეს გარემოება, თუ არა? თუ

შემთხვევითი არ არის, ხომ არ შეიძლება საკითხი დაისვას იმის შესახებ, რომ ორივე ი ერთია წარმოშობით? ამ საკითხის გადასაწყვეტად სამი გარემოებაა საყურადღებო:

1. სათავისო ქცევა მოქმედ. გვარის კუთვნილება. მართალია, მას აკლია საპირისპირო ვნებითი, მაგრამ სხვაფრივ ის ყველაფრად თანაბარია ორ-პირიან საარვისოსთან, რომელთანაც ის გარკვეულ კავშირშია. მოქმ. გვარის ზმნა საზოგადოდ გარდამავალია, გარდამავალია სათავისოც, მაგრამ ქართულში ხშირად ადგილი აქვს სათავისო ფორმის გარდაუვალად გამოყენებას. ეს ხდება მედიოაქტივ ზმნებში (§§ 370, 371), რომლებიც დანაკლის ფორმათა შესავსებად თავისივე ფუძის მოქმ. ზმნის სათავისოს მიმართავენ: ცხოვრობს, ცხოვრობდა, ცხოვრობდეს, მაგრამ: ი-ცხოვრებს, ი-ცხოვრა. დღეს ჩვენ ერთისა და იმავე ზმნის ფორმებად გვესმის „ცხოვრობს“ და „ი-ცხოვრა“, მაგრამ ისინი წარმოშობით სხვადასხვა ზმნებია: „იცხოვრებს“ არის სათავისო ქცევა, რომელსაც საარვისოდ „აცხოვრებს“ აქვს. მაგრამ ეს სათავისო ქცევის ფორმა დაცლილია ქცევის შინაარსისაგან იმით, რომ მას პირდ. ობიექტი ჩამოეცალა და უობიექტოდ დამრჩალი ზმნა გარდაუვალი გახდა. მიუხედავად ამისა, მას შერჩენილი აქვს ორი ნიშანი გარდამავალი ზმნისა, ერთი სინტაქსური, მეორე მორფოლოგიური: ა) II სერიის ფორმებთან მას სუბიექტი მოთხრობითში მოუდის (ი ც ხ ო ვ რ ა კ ა ც მ ა), ბ) III სერიის ფორმები ინვერსიულად აქვს ნაწარმოები და ამასთან დაკავშირებით სუბიექტი მიცემითში უდგას (უ ც ხ ო ვ რ ი ა კ ა ც ს).

„აცხოვრა“-ს სუბიექტიც აქვს და პირდ. ობიექტიც: კოტემ კარგად აცხოვრა ცოლ-შვილი; სხვათა შორის პირდ. ობიექტად მასთან უკუქცევითი ნაცვალსახელი „თავი“-ც შეიძლება იყოს („თ ა ვ ს საცა უნდა ვ ა ც ხ ო ვ რ ე ბ“, ვაჟა, V, 6, 11). მაგრამ სადღაა პირდ. ობიექტი სათავისოსთან? „იცხოვრა მან“, მაგრამ რა იცხოვრა? – თითქო „თავი“, რომელიც დაიკარგა, რადგანაც ერთად-ერთი იყო და ამიტომ ადვილად საგულისხმებელი. პირდ. ობიექტის დაკარგვით ზმნამ გარდამავლობა დაკარგა, ამით ის საშუალებას გაუთანაბრდა და მისი დანაკლისი ფორმების შევსებაც იკისრა. მის აქტივ წარმოებას მარტო მისი სინტაქსური ძალა გვაგონებს II და III სერიაში და მორფოლოგიური ნიშანი III-ში (ინვერსია). მაგრამ ერთიც ვნახოთ, ზმნამ ხელი აიღო ამ ნიშნებზედაც და გაუთანაბრდა სხვა ტიპის ვნებითებს. რაღა დაგვრჩება მაშინ აქტივი ფორმისაგან? – აღარაფერი და... მაშინ წარმოშობით აქტივი ფორმა ნამდვილ პასივად გადაიქცევა.

ასეთი განვითარების გზა უნდა ჰქონდეს გავლილი ინიან ვნებითს ქართულში.

მართლაც, ობიექტიანი ს ა ა რ ვ ი ს ო „გა-ა-ხარა“ („დედამ ბავშვი გაახარა“) და უობიექტო ს ა თ ა ვ ი ს ო „გა-ი-ხარა“ („ბავშვმა გაიხარა“) ფუნქციონალურად ისეთსავე ურთიერთობაშია ერთმანეთთან, როგორც აქტიურ-პასიური ფორმები: გაზარდა – გაიზარდა, გაამდიდრა – გამდიდრდა, გაახმო – გახმა, გატეხა – გატყდა და მისთ., სადაც კონვერსია აშკარად გამოხატული მოვლენაა (პროპორცია: დედამ ბავშვი გაახარა: დედამ ბავშვი გაზარდა = ბავშვმა გაიხარა: ბავშვი გაიზარდა). ამიტომ შეიძლება ითქვას, რომ უობიექტო „გაიხარა“ ვნებითიაო, მაგრამ, თუ ვამბობთ, რომ „გაიხარა“ საშუალება და არა ვნებითიო, იმიტომ, რომ II სერიის ფორმებთან სუბიექტი მას მოთხრობითში ეწყობა და არა სახელობითში (ბ ა ვ შ ვ მ ა გაიხარა); დასძინეთ ამას ინვერსია III სერიის ფორმებში („გაუხარნია“) და სუბიექტის შეწყობა მიცემითში („ბ ა ვ შ ვ ს გაუხარნია“) და აშკარა გახდება, რომ მისი ვნებითად გამოცხადება შეუძლებელია.

2. ინიანი ვნებითის კავშირს მოქმედებითთან ის უცილობელი ფაქტი ამჟღავნებს, რომ სუბიექტური პირის ფორმები ვნებითს ძვ. ქართულში (ნაწილობრივ ახალშიც) ორივე რიცხვის მიხედვით იმგვარადვე აქვს ნაწარმოები, როგორც სათანადო მოქმედებითს პირდ.-

ობიექტური პირის ფორმები მხ.-სა და მრ.-ში. ამას თვალსაჩინოდ შემდეგი მაგალითი გვიჩვენებს:

აქტივი		პასივი	
ობ. მხ.	3.1 აღმზარდა	სუბ. მხ.	1 აღვიზარდე
	3.2 აღზარდა		2 აღიზარდე
	3.3 აღზარდა		3 აღიზარდა
ობ. მრ.	3.1 აღმზარდ-ნ-ა	სუბ. მრ.	1 აღვიზარდ-ენ-ით
	3.2 აღზარდ-ნ-ა		2 აღიზარდ-ენ-ით
	3.3 აღზარდ-ნ-ა		3 აღიზარდ-ნ-ეს

ეს დამთხვევა პასივისა აქტივის ფორმებთან, რაც მართო პრეფიქსიან ვნებითს ახასიათებს, არ არის შემთხვევითი. საქმე ის გახლავს, რომ, როგორც არა ერთხელ არის ნათქვამი, პასივი აქტივის კონვერსიული სახეა: აქტივის პირდაპირ-ობიექტური პირი პასივში სუბიექტური ხდება. ამიტომ პასივში სუბ. პირის ფორმები ორ-ფუძიანობას იჩენენ: მხ.-ში მარტივი ფუძე აქვთ, მრ.-ში – რთული, ენ აფიქს-დართული. ეს იმიტომ, რომ პასივის ფორმები სუბ. პირისათვის აქტივის პირდ.-ობიექტურის ფუძეს ეყრდნობა: მხოლობითში მხოლობითისას, მრავლობითში მრავლობითისას.

3. არის კიდევ ერთი გარემოება, რომელიც შუქს ჰფენს ინიანი პასივისა და სათავისოს ურთიერთობის საკითხს: რით აიხსნება ის გარემოება, რომ დეპონენსებს ფორმა ვნებითისა აქვს და ფუნქცია მოქმედებითისა (§ 365)? – იმით, რომ ინიანი ვნებითი მოქმედებითისაგან არის წარმოშობილი, სახელდობრ სათავისო ქცევის ფუძისაგან.

უეჭველია, ქართული მოვლენის ანალოგიას წარმოადგენს ინდოევროპული პასივის წარმოშობა მედიალური ფორმისაგან. ბერძნული მედიუმში კი, როგორც გამოირკვა (§ 417), გარკვეულ შემთხვევებში სხვა არა არის რა, თუ არა სათავისო ქცევა.

შ ე ნ ი შ ვ ნ ა. გასარკვევი რჩება საკითხი ენიანი ვნებითის შესახებ. ნ. მ ა რ ი ფიქრობდა, რომ ე მიღებულია შერწყმის გზით აი ჯგუფისაგანო: აი → ეი → ებ → ზ → ე: *მ-ა-ი-სმის → მ-ე-სმის (Грам., 138). ასე რომ იყოს საქმე, მაშინ ენიანი ვნებითი ინიანისაგან იქნებოდა გამოსული და მისი წარმოშობის საკითხიც მასთან ერთად გადაწყდებოდა.

419. ქცევის კატეგორიის შესწავლის ისტორიიდან. კარგა ხანია შენიშნულია ე.წ. „მიჩემებითი“ ანუ „მიკუთვნილებითი“ ფორმები ქართ. ზმნისა (ცნობები მოეპოვებათ დ. ჩ უ ბ ი ნ ა შ ვ ი ლ ს, პ. კ ვ ი ც ა რ ი ძ ე ს, კ. დ ო დ ა შ ვ ი ლ ს, ა. ქ უ თ ა თ ე ლ ა ძ ე ს, თ. ჟ ო რ დ ა ნ ი ა ს, ს. ხ უ ნ დ ა ძ ე ს და სხვებს), მაგრამ არ იყო გამორკვეული, თუ რა ურთიერთობაა „მიჩემებითისა“ და მიუჩემებელ ფორმებს შორის და რას წარმოადგენს არსებითად მიჩემებითი ფორმები.

3. შ უ ხ ა რ თ ი ფიქრობდა, რომ ქართ. ზმნას აქვს ოთხი ძირითადი ფორმა: ერთი უნიშნო (ვ-ს-წერ) და სამი ნიშნიანი: ა (ვ-ა-წერ), ი (ვ-ი-წერ), ე (ვ-ე-წერები). უ კ ი (მე-3 ობ. პირში) პარალელური ფორმაა ინისაო (Über das Georgische, ვენა, 1895, გვ. 15). მათი ფუნქციის შესახებ ის არას ამბობს.

ნ. მ ა რ ი გამოდიოდა ქართულისა და სემიტური ენების ნათესაობის თეორიიდან, რომელიც მანვე შექმნა, და ქართ. ქცევათა ფორმებს განიხილავდა ისეთ ფორმებად,

რომლებიც არაბულად ნავყის სახელით არის ცნობილი (ნავყ), რუსულად კი порода-თი აღინიშნება. პირველად მას ორსავე გვარში ოთხი ნავყი მიაჩნდა.

მ ო ქ მ ე დ ე ბ ი თ ი		ვ ნ ე ბ ი თ ი	
ნიშანი	მაგალითი	ნიშანი	მაგალითი
I. —	ვწერ	—	ვწყრები
II. ი	ვისმენ	ი	ვიწერები, ვიცხადები
III. ა	ვაჩერებ, ვაცხადებ	დ(ნ)	ვჩერდები, ვცხადდები
IV. ა—ინებ	ვ-ა-ჩერებინებ, ვ-ა-ცხადებინებ	ე	ვეცხადები

მეოთხე ნავყი ნ. მ ა რ ს მეორეულ მოვლენად მიაჩნდა: მოქმედებითში ის ნაწარმოებია III ნავყისაგან, ვნებითში კი – II-ისაგანაო (Осн. таблицы, 1908, ტაბ. XI).

ეგვეე სქემა გაიმეორა მან 17 წლის შემდეგაც, 1925 წელს გამოსულს ქართულს გრამატიკაში (ტაბ. VIII, გვ. 141), ოღონდ დაურთო მეხუთე ნავყი, რომელსაც ნიშნად ტ აქვსო: ვ-კუნ-ეტ, ვ-სხლ-ეტ, ვ-შრ-ეტ, ვ-წრ-ეტ (გვ. 140).

როგორც ვხედავთ, порода ტერმინით ნ. მ ა რ ს სულ სხვადასხვა სახის მოვლენები აქვს გაერთიანებული.

არაბული გრამატიკის გავლენა არ ასცდა არც ჩემს პირველ ცდას, რომ ქცევის მოვლენები გამეაზრებინა როგორც სისტემა ყველა ფორმათა წარმოების ერთი ფუძისაგან:

ნიშანი	მაგალითი [მოქმედ.]	ნიშანი	მაგალითი
1. —	და-წერა (ძირით.)	5. ა—ინ	და-ა-წერ-ინ-ა
—	მი-ს-წერა (პარალ.)	6. უ—ინ	და-უ-წერ-ინ-ა [ვნებ.]
2. ი	და-ი-წერა	7. ი	და-ი-წერა
3. უ	და-უ-წერა	8. ე	და-ე-წერა
4. ა	და-ა-წერა		

(ამის შესახებ: «სუბ. პრეფიქსი...», 1920, 36–37, 50–51, 79. «ნასახელ. ზმნები ქართულში»: ტ. უ. მ. I, 1919–1920, გვ. 88–89).

შემდეგს ეტაპს წარმოადგენს ჩემი გამოკვლევა: «ქართული ზმნის საქცევი», რომელიც დაიბეჭდა 1926 წელს «ტფილისის უნივერსიტეტის მოამბეში» (ტ. VI, გვ. 312–333), რომელსაც ახლავს რეზუმე ფრანგულ ენაზე (Versions du verbe géorgien, გვ. 334–338) და ერთი ტაბულა. აქ პირველად არის დადგენილი ამ კატეგორიის რაობა და სათანადო ტერმინები. ოღონდ ეს გამოკვლევა რამდენადმე არ იყო თავისუფალი ფორმალიზმისაგან: ქცევა 5 იყო: საარვისო (ვწერ), სათავისო (ვიწერ: მე მას), სასხვისო (ვუწერ), სათანაო (ვსწერ: მე მას მას) და საზედაო (ვაწერ).

ეს სქემა გაიზიარა და გაატარა თავის ნაშრომში გ. დ ე ე ტ ე რ ს მ ა (Das kharthwelische Verbum, ლფც., 1930). ამასობაში გამოვიდა ჩემი «მორფოლოგია» (1930), სადაც მოძღვრებამ ქცევის შესახებ საბოლოო სახე მიიღო. აქ უკვე ქცევათა რიცხვი სამამდეა დაყვანილი (საარვისო, სათავისო, სასხვისო), ამოღებულია „სათანაო“ (რომლის ქცეობაში ა. ჩ ი ქ ო ბ ა ვ ა ც დაეჭვდა) და საზედაო. მიუხედავად ამისა, ჰ. ფ ო გ ტ მ ა შესაძლებლად სცნო, რომ „საზედაო“ ქცევათა სისტემაში დაეტოვებინა თავის ფრანგულად დაწერილ ქართ. ენის გრამატიკაში (H. V o g t. Esquisse d'une grammaire du géorgien moderne. ოსლო, 1936), რომელიც მთლიანად გადაამუშავა ავტორმა და შარშანწინ გამოსცა (Grammaire de la langue

géorgienne. 1971). „საზედაო“ აქ Version locale-ად არის თარგმნილი. „ვერსია“, როგორც გარკვეული გრამატიკული კატეგორიის აღმნიშვნელი ტერმინი, შევიდა სპეციალურ ლიტერატურაში ევროპულ ენებზე გამოსულ წიგნებშიც (გ. დ ე ე ტ ე რ ს ი ს ა და ჰ. ფ ო გ ტ ი ს ნაწერებში, აგრეთვე კ. ჩ ხ ე ნ კ ე ლ ი ს ა და W. Böder-ისაში), ოღონდ ბ. რ უ დ ე ნ კ ო მ არჩია, რომ ძველი ტერმინი (порода) დაეტოვებინა, თუმცა აღნიშნა კი, რომ ეს ტერმინი შეუფერებელიაო (Грамм. груз. яз., 1940, § 67).

აქ წარმოდგენილი მოძღვრება წარმოადგენს დაზუსტებას და განვითარებას იმ პრინციპებისას, რომლებიც ჩემს მორფოლოგიაშია მოცემული 1930 წელს (§§ 89–96).

კ ო ნ ტ ა ქ ტ ი

420. კონტაქტის რაობა. კ ო ნ ტ ა ქ ტ ი ს სახელით აღვნიშნავ გარდამავალი ზმნის ფორმას, რომელიც გვიჩვენებს, რომ სუბიექტური პირი მოქმედებს პირდ. ობიექტზე უშუალოდ ან სხვა პირის შუალობით. ამის მიხედვით გვაქვს ორი კონტაქტი: უშუალო და შუალობითი (resp. უმეშვეო და მეშვეობითი).

უ შ უ ა ლ ო ა კონტაქტი, რომელიც აღვნიშნავს, რომ სუბიექტური პირი მოქმედებს პირდ. ობიექტზე უშუალოდ, სხვა პირის ჩაურევლად: ვწერ, ვხატავ, ვაშენებ, ვიჭერ.

შ უ ა ლ ო ბ ი თ ი ა კონტაქტი, რომელიც აღვნიშნავს, რომ სუბიექტური პირი მოქმედებს პირდ. ობიექტზე სხვა პირის შუალობით: ვაწერინებ, ვახატვინებ, ვაშენებინებ, ვაჭერინებ.

შუალობითი კონტაქტის ფორმას დამოუკიდებლად კაუზატივს ეძახიან, ანუ ფაქტიტივს, ზოგჯერ აგრეთვე იძულებითისაც (რუსულად: побудительный, понудительный ან принудительный глагол).

421. ხელმძღვანელი და შემსრულებელი. შუალობითი კონტაქტის მიხედვით რეალურად მოქმედებს არა ერთი პირი, არამედ ორი: პირი, რომელიც ხელმძღვანელობს მოქმედებას, და პირი, რომელიც უშუალოდ მოქმედებს და პირადად ასრულებს ხელმძღვანელის დავალებას. ხელმძღვანელი პირი – ეს არის საქმის მოთავე, ინიციატორი, მისი ორგანიზატორი, ხოლო ვინც უშუალოდ მოქმედებს, ერთგვარი იარაღია საქმის ორგანიზატორის ხელში. ამ ორ პირს გარდა, არის კიდევ მესამე პირი, რომელიც წარმოადგენს მათი მოქმედების საგანს. აღვნიშნოთ ეს პირები შესაბამისად ამ ტერმინებით: ხელმძღვანელი, შემსრულებელი, სამიზნო; მოვიყვანოთ მაგალითიც: „პეტრემ პავლეს ქურდი დააჭერინა“. ამ წინადადების მიხედვით მოქმედებენ პეტრე და პავლე, მაგრამ მათი როლები ამ მოქმედებაში სხვადასხვანაირია: პეტრეა დაჭერის ინიციატორი, ხოლო პავლე – ფაქტობრივი შემსრულებელი ამ დაჭერისა: ქურდთან საქმე უშუალოდ პავლეს აქვს. ამგვარად, პეტრე ხელმძღვანელობას უწევს პავლეს, რომელიც თავის მოქმედებაში სხვისი ნების გამახორციელებელია. ესენი ორნივე მოქმედებენ მესამეზე – ქურდზე, რომელიც არის დაჭერის საგანი ანუ სამიზნო.

ზმნაში სამივე პირია ასახული, მაგრამ სხვადასხვანაირად: ხელმძღვანელი – სუბიექტურ პირად, ფაქტიურად შემსრულებელი – ირიბ-ობიექტურად, ხოლო სამიზნო – პირდაპირ-ობიექტურად: დ ა ა ჭ ე რ ი ნ ა (მან მას იგი). დასახელებულ ზმნაში სამივე პირი რომლობის მიხედვით მესამეა, რის გამოც საქმის ვითარება შეიძლება ყველაფრად ნათელი არ იყოს. ამიტომ ვცვალოთ ისინი. თუ სუბიექტურ პირებს ვცვლით, გვექნება: დავაჭერინე,

დააჭერინე, დააჭერინა, დავაჭერინეთ და შემდგომი; თუ ირიბ-ობიექტურ პირებს ვცვლით, გვექნება: დამაჭერინა, დაგაჭერინა, დააჭერინა, დაგვაჭერინა. პირდ.-ობიექტური პირების ცვლა იმავე ფორმებს მოგვცემს, რასაც ირიბ-ობიექტურისა: გარჩევას მათ შორის (ე. ი. პირდაპირ-ობიექტურია პირი, თუ ირიბი) მხოლოდ სახელთა შეწყობის საშუალებით მოვახერხებთ. „სანადიროდ წაგიყვან და მწყერს დაგაჭერინებ“, – აქ მე-2 პირი ირიბ-ობიექტურია. ხოლო ამ წინადადებაში: „დაგაჭერინებ თელავსა, ციმბირს ვერ გადაურჩები“ იგივე მე-2 პირი პირდაპირ-ობიექტურია.

„დააჭერინა“ ფორმით გამოხატულ პირთა ფარდი სახელებია: სუბიექტურისა „პეტრემ“, ირიბ-ობიექტურისა „პავლეს“, პირდაპირ-ობიექტურისა „ქურდი“. ამიტომ „პეტრემ“ სუბიექტია, „პავლეს“ – ირიბი ობიექტი, „ქურდი“ – პირდაპირი ობიექტი.

422. სუბიექტი და ობიექტი ფორმისა და ფუნქციის თვალსაზრისით კონტაქტიან ფორმებში. თუ შუალობითი კონტაქტის ზმნას განვიხილავთ პირთა გამოხატვის საშუალებათა თვალსაზრისით, დავრწმუნდებით, რომ არც სუბიექტური პირი და არც ობიექტური პირი (ან პირები) არ განსხვავდება უშუალო კონტაქტის სათანადო პირებისაგან არც მორფოლოგიურად და არც სინტაქსურად.

რომ განსხვავება არ არის, ამას ამ მაგალითების შედარება გვიჩვენებს: „პეტრემ პავლეს ქურდი დააჭერინა“, „პეტრემ პავლეს მწყერი დაუჭირა“, „პეტრემ პავლეს ცხენი აჩუქა“, „პეტრემ პავლეს სახლი დაუწვა“, „პეტრემ პავლეს ამბავი ჰკითხა“, „პეტრემ პავლეს წიგნი სთხოვა“ და მისთ. აქ მხოლოდ პირველი წინადადების ზმნაა შუალობითი კონტაქტისა („დააჭერინა“), სხვები კი უშუალო კონტაქტის ფორმებია. მაგრამ პირის ნიშნები ყველგან ერთია: სუბიექტისა სუფიქსი ა (დააჭერინ-ა, დაუჭირ-ა, აჩუქ-ა, დაუწვ-ა, ჰკითხ-ა, სთხოვ-ა), ირიბ-ობიექტურისა პრეფიქსი ჰ, რომელიც უცვლელად „ჰ-კითხა“-შია შემონახული, სხვაგან კი ან ს-დ არის ქცეული (ს-თხოვა), ან დაკარგულია ხმოვნების წინ: *და-ჰ-აჭერინა, *და-ჰ-უჭირა, *ჰ-აჩუქა, *და-ჰ-უწვა (*დაჰუწვა). მაგრამ ყველაფერი ეს ფონეტიკური წესების ჩარევის ბრალია, მორფოლოგიურად კი აქ ყველგან ერთსა და იმავე ოდენობასთან გვაქვს საქმე. რაც შეეხება პირდ.-ობიექტურ პირს, მას ნიშანი არსად არა აქვს.

სინტაქსური კავშირის მიხედვით თუ შევხედავთ საქმეს, ვნახავთ, რომ აქაც სრული პარალელიზმია: ფარდი სახელების ბრუნვის ფორმები ყველგან ერთია: სუბიექტისა – მოთხრობითი („პეტრემ“), ირიბი ობიექტისა – მიცემითი („პავლეს“), პირდაპირი ობიექტისა – სახელობითი („ქურდი“, „მწყერი“, „ცხენი“, „სახლი“, „ამბავი“, „წიგნი“).

მაშასადამე, ფორმის თვალსაზრისით სუბიექტური პირი და ორივე ობიექტური ორივე კონტაქტისა ყველგან თანაბარ პირობებშია ჩაყენებული.

თუ ფუნქციის თვალსაზრისით შევხედავთ აღნიშნულ ზმნებსა და მათთან შეწყობილ სახელებს, დავრწმუნდებით, რომ დიდ განსხვავებას აქვს ადგილი: უშუალო კონტაქტის ფორმა ერთ მოქმედ პირს გულისხმობს, რომელიც სუბიექტურის სახელით არის ცნობილი და რომელსაც უშუალოდ აქვს საქმე პირდ.-ობიექტურ პირთან (ან პირდ. ობიექტთან). შუალობითი კონტაქტისა კი ორ მოქმედ პირს გულისხმობს: ერთს ხელმძღვანელს (ანუ ორგანიზატორს), მეორეს შემსრულებელს (ანუ ეგზეკუტორს). ამათგან ხელმძღვანელი სუბიექტად მიდის, მოქმედების უშუალოდ შემსრულებელი (ეგზეკუტორი) კი – ირიბ ობიექტად.

ასეთი ფუნქციონალური განსხვავება სხვადასხვა კონტაქტის სუბიექტურ პირებსა და ირიბ-ობიექტურ პირებს შორის (resp. სუბიექტებსა და ირიბ ობიექტებს შორის) დამოკიდებულია არა პირთა გამოხატვის საშუალებათაგან და არა სინტაქსური

კავშირისაგან, არამედ იმისაგან, რომ შუალობითი კონტაქტის ფორმას, ფუძის სხვაგვარი შედგენილობის წყალობით, სხვა გრამატიკული შინაარსი აქვს მოპოვებული, ვიდრე უშუალო კონტაქტისას.

მამასადადმე, შუალობითი კონტაქტის ფორმა ერთი მოქმედების შესრულებას ორ პირს მიაწერს, მაგრამ სხვადასხვა სახის მონაწილეობით: ერთი მათგანია ხელმძღვანელი ანუ მეთაური, მეორე – მისი ფაქტიურად გამახორციელებელი; პირველი სუბიექტური ნიშნით არის წარმოდგენილი, მეორე – ირიბ-ობიექტურით. გრამატიკულად პირველი სუბიექტია, მაგრამ ხელმძღვანელი სუბიექტი, მეორე კი – ობიექტი, მაგრამ შემსრულებელი ობიექტი.

საყურადღებო ფაქტია, რომ პირდაპირი ობიექტი (სამიზნო) ყველა ტიპის ზმნაში ორივე კონტაქტის ფორმით ერთნაირად არის წარმოდგენილი: შუალობითი კონტაქტის ფორმა მის მიმართ ნეიტრალურია, ის არავითარ გავლენას არ ახდენს მასზე: ქურდი დაიჭირა – ქურდი დააჭერინა, მგელი მოკლა – მგელი მოაკვლევინა, წერილი დაწერა – წერილი დააწერინა და მისთ.

მამასადადმე, ზმნის გადაყვანა შუალობითში – ეს ნიშნავს სუბიექტური პირის ნუანსის გამოცვლას და ფორმაში შეყვანას უშუალოდ მოქმედი პირისას.

შ ე ნ ი შ ვ ნ ა. როგორც შემდეგ ვნახავთ (§ 431), ზოგ შემთხვევაში უშუალოდ მოქმედი პირი შეიძლება ზმნის ფორმით გათვალისწინებული იყოს, მაგრამ მკაფიოდ არ იყოს წარმოჩენილი.

423. შუალობითი კონტაქტის წარმოება. შუალობითი კონტაქტის ფორმათა მაწარმოებელია: ევ, ინ და ევინ.

1. ევ მოუდის თითო-ორი ზმნას, როგორიცაა: ჭამ-ს – აჭმ-ევ-ს, სვამ-ს – ასმ-ევ-ს, იცვამ-ს – აცმ-ევ-ს. ეგევე ევ გვაქვს ართმ-ევ-ს და არქმ-ევ-ს ზმნებშიც, მაგრამ ამათ დაკარგული აქვთ შუალობითი კონტაქტის გაგება. ეს ევ ხმოვან-შეცვლილად არის წარმოდგენილი II სერიის ფორმებში (ივ).

ძველსა და საშუალო ქართულში უფრო გავრცელებული იყო ევ-ის ხმარება (და რამდენადმე დღესაც გავრცელებულია ზოგიერთ კილოში, მაგ., ხევსურულში), როგორც ამას ეს მაგალითები გვიჩვენებს:

ჭ ნ ა ვ ს – ა ჯ ნ ვ ე ვ ს: „ხოლო ოდესეას არა ენება წასლვაჲ... მოიყვანნა ჯარი და ვირი და... ა ჯ ნ ვ ე ვ დ ა მათ ერთად“ (ილ. აბულ., „ელინთა ზღაპრობანი“, ენიშკის მ ო ა მ ბ ე, III, 60).

კ ლ ა ვ ს – ა კ ლ ვ-ე ვ-ს (გადასმით: აკვლევს): „აწ აღარავის მ ო ვ ა კ უ ლ ე ვ, მეფეა წარმართებული“ („ვეფხ.“-ის გაგრძ.); „დაგაკვლევთ კურეტს“ (ბეს. გაბუური, «ხევს. მასალ.»: «წელიწდ.» 123,22).

გ ა ხ ს ნ ა – გ ა ხ ს ნ ე ვ ა: „სისხლი დამწამეს, მეფემან ბრძანა გ ა ხ ს ნ ე ვ ა ხელისა“ („ვეფხ.“).

გ ა რ ყ ვ ნ ა – გ ა რ ყ ვ ნ ე ვ ა: „მოიქსენეთ ვედრი ჩემი და ნუოდეს დამივიწყებთ დავითს, ჰნახევდით გულს-მოდგინებით ქმნილსა ჩემსა და ნუოდეს ვის გ ა ა რ ყ უ ნ ე ვ თ კულა მას დიდებულსა ლავრასა“ (დ. აღმაშენებლის სიგელი, ბოძებული შიომღვიმის ლავრისადმი).

გ ა დ ა ი ჯ დ ი ს – გ ა დ ა ა ჯ დ ე ვ ს: „ნადიმსაცა მუნვე გადაგაჯდო“ („ამირ.-დარ.“). ეგევე ფორმა დღესაც იხმარება ხევსურულში: „და კიდევ სამამფიცროსაც გადააჯდევს“ („წელიწდ.“, 139,13).

თქმა – თქმევ: „ათქუმა სამ გზის“ («ცხ. ნინოფსი»); „ყმამან თქვა, თუ: არ ეგების აწ ამისი ასრე თქმევა“ («ვეფხ.», 243); „გულსა სხუა გიც და ენასა სხუასა ათქმევ“ («ვისრ.», 174,1); „მე იმედი მომეცა დაწვრილებით თქმევისა“ (ჭავ., 266,25).

ქ (მ) ნ ა – ქ (მ) ნ ე ვ ა: „გაქნევ კარგთა სიმმაგეთა“ («ვეფხ.», 1375); „რას მაქნევდით, რა გინდოდათ“ (იქვე, 293); „რას აქნევ ენ მიმინოსა? – მწყერს აჭერინებენ“ (ჭავ., 293,31); „რა ოხრობასა აქნევ დი მაგ ხმაღს, რომ ნაჭერ-ნაჭერ ხმლით არ აჰკუწე სულ-წაწყმედილი შენი ბატონი?“ (ჭავ., «კაკო ყაჩ.»). აქ „აქნევდი“ ამას ნიშნავს: „აკეთებინებდი“, და არა ამას: „ატრიალებდი“, როგორც ზოგიერთს ჰგონია. „ქურდობას აქნევს“ (ბეს. გაბუური, «ხევს. მასალ.», 124,2).

2. **ინ** მოუდის ზმნათა დიდ უმეტესობას: წერ-ს – აწერ-ინ-ებს, ტეხ-ს – ატეხ-ინ-ებს, გრეხ-ს – აგრეხ-ინ-ებს, აქცევ-ს – აქცევ-ინ-ებს, ხატ-ავ-ს – ახატ-ინ-ებს, აკეთებ-ს – აკეთებ-ინ-ებს, აპობ-ს – აპობ-ინ-ებს, სცემ-ს – აცემ-ინ-ებს და მისთ. ეს ფორმები ჩვეულებრივია სალიტერატურო ენაში.

3. **ევინ.** ეს აფიქსი რთულია, წარმოდგარია ევ-ისა და ინ-ის შეერთებისაგან (**ევინ**), რომლებზედაც ზემოთ გვქონდა საუბარი.

ევ გარკვეული ტიპის ზმნებს მოუდიოდათ, მაგრამ ის არ აღმოჩნდა საკმარისი შუალობითი კონტაქტის საწარმოებლად და დაერთო **ინ**: ათლ-ევ-ინ-ებს, აჭრ-ევ-ინ-ებს, ათხრ-ევ-ინ-ებს, ახსნ-ევ-ინ-ებს, აკვლ-ევ-ინ-ებს, ათქმ-ევ-ინ-ებს, აქნ-ევ-ინ-ებს და მისთ. **ევინ**-ის ნაცვლად ზოგიერთ კილოში (მაგ., ფშაურში) **ეინ** ითქმის: ახვნ-**ეინ**-ებს.

4. **ი(ვ).** ეს სუფიქსი მარტივია და **ინ**-ის ნაცვლად დაერთვის ზმნათა დიდ უმეტესობას ზოგ კილოში (მაგ., გურულში): წერ-ს – აწერ-ი-ებს, ტეხ-ს – ატეხ-ი-ებს, გრეხ-ს – აგრეხ-ი-ებს, ხატავ-ს – ახატ-ი-ებს, აკეთებ-ს – აკეთებ-ი-ებს და მისთ. **ევინ**-ის ბადალად აქ გვაქვს: **ევ-ი(ვ)**: ათლ-ევი-ებს, ათხრ-ევი-ებს, აკვლ-ევი-ებს, ათქმ-ევი-ებს და მისთ.

შ ე ნ ი შ ვ ნ ა. ეს **ინ** და **ივ** (შესაბამისად) **ენ** და **ევ** სუფიქსთა ხმოვან-შეცვლილი ვარიანტებია: ად-ენ-ს – ად-ინ-ა, დააბნ-ევ-ს – დააბნ-ი(ვ)-ა. ამათგან **ინ**-იანი ფორმები სალიტერატურო ენის კუთვნილებად იქცა, **ივ**-იანი კი კილოებში შემოინახა.

როგორც სახელზმნათა წარმოება გვიჩვენებს (საწყისისა და მიმდღობისა), პრეფიქსს კავშირი აქვს შუალობითი გზის ფორმათა წარმოებასთან: გა-ხსნ-ევ-ა, თქმ-ევ-ა, წა-ღებ-ინ-ება, მო-კვლ-ევ-ინ-ებული, გა-ტეხ-ინ-ებული, დასა-წვ-ევ-ინ-ებელი, მოსა-ტან-ინ-ებელი და მისთ.

ამასვე ადასტურებს სათავისო და სასხვისო ქცევის ფორმათა წარმოებაც, რაზედაც ქვემოთ გვექნება საუბარი (§§ 438, 439, 440).

424. კონტაქტი გვარისა და ძცვის კატეგორიებთან შედარებით. ორ კონტაქტთაგან ერთია ძირეული, მეორე – წარმოქმნილი: ძირეულია უშუალო კონტაქტის ფორმა („ვწერ“), წარმოქმნილია შუალობითი კონტაქტისა („ვაწერინებ“). ამ წარმოქმნილის გამოა, რომ ძირეული ზმნა კონტაქტიან ფორმად წარმოგვიდგება; მაგალითით რომ ვთქვათ, „ვაწერინებ“ რომ არა, „ვწერ“ ზმნა არ იქნებოდა კონტაქტიანი ფორმა.

წარმოქმნილი ფორმა კონტაქტისა, შუალობითი, არსებითად განსხვავდება გვარისა და ქცევის წარმოქმნილ ფორმათაგან (როგორც ვიცით, გვარში წარმოქმნილ ფორმად მიდის ვნებითი, ქცევაში კი – სათავისო და სასხვისო). განსხვავება იმაში მდგომარეობს, რომ შუალობითი კონტაქტის ფორმისაგან შეიძლება ვაწარმოოთ ფორმები როგორც ვნებითი გვარისა, ისე სათავისო და სასხვისო ქცევისა. ამ მხრივ შუალობით კონტაქტს

განსაკუთრებული ადგილი უჭირავს ქართ. ზმნის სისტემაში წარმოქმნის კატეგორიებს შორის: წარმოქმნილი ფორმა აქ საკმაოდ დაშორებულია ძირეულისაგან ლექსიკური შინაარსით, უფრო მეტად, ვიდრე გვარისა და ქცევის შემთხვევაში. თუ ამას დავსძენთ, რომ კონტაქტი სახელზმნებსაც მოეპოვებათ (დაწერინება, დაწერინებული), შეგვიძლია ვთქვათ, რომ კონტაქტი მკაფიოდ გამოხატული და ერთი უმკვიდრეს კატეგორიათაგანია ქართულში.

425. შუალობითის ზნეებითი. შუალობითის ფორმები ვნებითი გვარის ზმნასაც მოეპოვება, თუმცა იშვიათად. ამ მოვლენას უმთავრესად აღმოსავლურ კილოებში ვხვდებით. ვნებითი ამ შემთხვევაში ყოველთვის ორ-პირიანია და ე-თია ნაწარმოები, მაშინაც კი, როცა სათანადო უშუალო კონტაქტის ფორმას **დ** სუფიქსი აწარმოებს: ვაცემინებ – ვეცემინები, ვაკვლევინებ – ვეკვლევინები, ვათრევინებ – ვეთრევინები, ვალანძლევინებ – ველანძლევინები, ვაშავებინებ – ვეშავებინები და მისთ.

რადგანაც პასივი აქტივის კონვერსიული სახეა, ამიტომ პასივში ისეა საქმე წარმოდგენილი, რომ სუბიექტია მიზეზი იმისა, რომ მასზე იმოქმედოს ირიბმა ობიექტმა, რომელიც რეალურად საქმის შემსრულებელია (ეგზეკუტორია): „ამათ დედა გამიხარდის გაჰყოლია, **გ ა ს ტ ა ც ე ბ ი ნ ე ბ ი ა**, ბაღებისად თავი დაუნებებავ“ (ვაჟა, «დარეჯ.», V, 50, 31). – „დარეჯანი გამიხარდის **გ ა ს ტ ა ც ე ბ ი ნ ე ბ ი ა**“ ამას ნიშნავს: დარეჯანს ისე მოუწყვია საქმე, რომ ის გამიხარდის გაეტაცნა, ასე რომ გატაცების მიზეზი თვითონ დარეჯანია. მსგავსი მაგალითებია: „**ვ ე თ რ ე ი ნ ე ბ ი** ზღვის ტალღებს“ (ვაჟა, I, 128, 16); „**ა ი ე ს ხ ო** ნადირია, მგელია, მტაცებელია, მჭამელი სხვისა სარჩოსი, და როგორ უყვარს თავის შვილები; **მ ო გ ე კ ვ ლ ე ი ნ ა თ** შვილების გულისთვი, ეგებ იმათ რამ მივუტანო, შიმშილით არ დამეხოცნენო“ („მოკვეთ.», V, 398, 1–4); „თქვენ ისა თქვით, რომ არ **მ ო ე კ ვ ლ ე ი ნ ო თ** უგემურად, უკეთურად თავის მკვლელს, რა უნდა ჰქმნათ-მეთქი“ (ვაჟა, V, 462,3); „ციკო წყნარად **გ ა ე შ ვ ე ბ ი ნ ა**“ (ყაზ., 151,8).

მსგავსი გამოთქმები აქტივში ერთსა და იმავე არსებას გულისხმობს სუბიექტად და პირდაპირ ობიექტად. მაგრამ, რადგანაც ერთი და იგივე არსება არ შეიძლება ერთ ფორმაში გამოხატულ იქნეს სუბიექტადაც და ობიექტადაც, ამიტომ პირდ. ობიექტად უკუქცევითი ნაცვალსახელი „თავი“ იხმარება, რომელიც რიცხვის მიხედვით არ იცვლება (§§ 288, 289): **თ ა ვ ი გ ა უ ტ ა ც ე ბ ი ნ ე ბ ი ა** – **გ ა ს ტ ა ც ე ბ ი ნ ე ბ ი ა**; **თ ა ვ ს უ** და **ა წ ყ ე ვ ლ ი ნ ე ბ** – „**ნ უ** და **ე წ ყ ე ვ ლ ი ნ ე ბ ი**“ (ჭავ., 312,32); **თ ა ვ ს ვ ა თ რ ე ვ ი ნ ე ბ** ტალღებს – **ვ ე თ რ ე ვ ი ნ ე ბ ი** ტალღებს; ტყუილად **თ ა ვ ს გ ა ლ ა ნ ძ ვ ი ნ ე ბ თ** – ტყუილად **გ ე ლ ა ნ ძ ვ ი ნ ე ბ ი თ**; უსახელოდ **მ ო გ ა კ ვ ლ ე ვ ი ნ ე** თავი – „უსახელოდ **მ ო გ ე კ ვ ლ ე ვ ი ნ ე**“ (ჭავ., 324,14) და მისთ. ოღონდ, თუ აქტივში პირდ. ობიექტად სხვა პიროვნებაა ან სხვა საგანი, ის წესისამებრ პასივში სუბიექტად იქნება წარმოდგენილი: უწინ ჩვენ **ა მ დ ე ნ ს** არ **გ ვ ა ხ დ ე ვ ი ნ ე ბ დ ნ ე ნ** – „უწინ ჩვენ **ა მ დ ე ნ ი** არ **გ ვ ე ხ დ ე ვ ი ნ ე ბ ო დ ა**“ (ყაზ., 322,26).

426. შუალობითის ქცევები. შუალობითი კონტაქტის ზმნას სამივე ქცევის ფორმები მოეპოვება, როგორც ამას ეს მაგალითები გვიჩვენებს: ვაჭერინებ, ვიჭერინებ, ვუჭერინებ; ვატეხინებ, ვიტეხინებ, ვუტეხინებ; ვაწერინებ, ვიწერინებ, ვუწერინებ; ვაშენებინებ, ვიშენებინებ, ვუშენებინებ და მისთ. როგორიც უნდა იყოს საარვისო-ქცევიათი უშუალო კონტაქტის ფორმა წარმოების თვალსაზრისით: უნიშნო თუ ა-ნიანი (ზოგჯერ აგრეთვე ფორმით ი-ნიანი თუ უ-ნიანი, მაგრამ ფუნქციით საარვისო, § 414), მას შუალობითის საარვისოში **ა** ექნება პრეფიქსად: წერს – ა-წერინებს, ა-შენებს – ა-შენებინებს, ი-ჭერს –

ა-ჭერინებს, გა-უ-შვებს – გა-ა-შვებინებს. ოღონდ შუალობითის საარვისოს ძველად წინ ობიექტური ნიშანი მოუდიოდა კიდეც: ჰ-ა-წერინებს და მისთ. რაც შეეხება შუალობითის სათავისოსა და სასხვისოს, მათი მაწარმოებლობა ი და უ შესაბამისად: ი-წერინებს (სათავ.), (ჰ)-უ-წერინებს, მ-ი-წერინებს (სასხვ.).

განვიხილოთ თვითნებური ქცევა ცალკ-ცალკე.

427. შუალობითის საარვისო. უშუალო კონტაქტის საარვისო ადვილად გადადის შუალობითში, თუ ის ორ-პირიანია და პირდ. ობიექტად მე-3 პირი აქვს, ძნელად გადადის, თუ ის ორ-პირიანია და პირდ. ობიექტად 1-ლი ან მე-2 პირი აქვს, და კიდეც უფრო ძნელად გადადის, თუ ის სამ-პირიანია და პირდ. ობიექტად ისევ 1-ლი ან მე-2 პირი აქვს.

1. ორ-პირიანი საარვისო, რომელსაც ობიექტად მე-3 პირი აქვს, შუალობითში გადაყვანისას სამ-პირიან ფორმას გვაძლევს, რადგანაც ემატება შემსრულებელი პირი (ეგზეკუტორი). ამ პირს თავისი ნიშანი აქვს, რომელიც მისეულსა და მათეულში იკარგება ხმოვნების წინ: სახლს აშენებს – სახლს მაშენებინებს (გაშენებინებს, აშენებინებს, გვაშენებინებს), საქმეს აკეთებს – საქმეს მაკეთებინებს (გაკეთებინებს, აკეთებინებს, გვაკეთებინებს) და მისთ.

ასეთი შუალობითი ჩვეულებრივია და უამრავი. მგონია არ შევცდეთ, თუ ვიტყვი, რომ არ მოიპოვება ორ-პირიანი გარდამავალი ზმნა პირდაპირი ობიექტის მესამე პირში, რომ მისგან ასეთი ფორმის წარმოება არ შეიძლებოდეს.

2. სულ სხვაა ორ-პირიანი საარვისო, რომელსაც ობიექტად 1-ლი ან მე-2 პირი აქვს. ასეთი ფორმის შუალობითში გადაყვანა იშვიათია, მაგრამ მაინც გვხვდება, განსაკუთრებით აღმოსავლურ კილოებში და აქედან ლიტერატურაშიც. ასეთი შუალობითი სამ-პირიანია, მაგრამ პირის ნიშანი პირდაპირს მოუვა, ირიბი კი (ეგზეკუტორი) უნიშნოდ დარჩება. მაგალითები:

I პირი პირდაპირ ობიექტად

დ ა მ წ ვ ა – დ ა მ ა წ ვ ე ვ ი ნ ა (= დააწვევინა ჩემი თავი): „ცეცხლსა უშრეტსა უწყალოდ სხვამან ვინ დ ა მ ა წ ვ ე ვ ი ნ ა“ (თეიმ. I, «ვარდ.-ბულბ.»).

მ ო მ კ ლ ა – მ ო მ ა კ ვ ლ ე ვ ი ნ ა (= მოაკვლევინა ჩემი თავი): „ბარამს არ მ ო მ ა კ ვ ლ ე ვ ი ნ ა თვითონ მისითა ნებითა“ («როსტ.», II, 3005); „ლამის რომ სახშიაც აღარ შამიშო, სიცივეს მ ა მ ა კ ვ ლ ე ვ ი ნ ო“ (ვაჟა, V, 171,29).

გ ა მ ა გ დ ო – გ ა მ ა გ დ ე ბ ი ნ ა (= გააგდებინა ჩემი თავი): „ერთხელ თვითონ ერეკლემ გ ა მ ა გ დ ე ბ ი ნ ა ლეკებს ცოცხალ-მკვდარი“ (იქვე, V, 162,17).

დ ა მ ნ ი შ ნ ა – დ ა მ ა ნ ი შ ვ ნ ი ნ ა (= დაანიშვინა ჩემი თავი): „ეცადე, რომ რენენკამფთან დ ა მ ა ნ ი შ ვ ნ ი ნ ო; ხომ ამ პირობით წამოველ, რომ ეს მოგეხდინა ჩემთვის“ (ნ. ბარათაშვილის წერილი გრ. ორბელიანს. 1922 წ. გამოც., გვ. 104).

გ ა მ მ ა რ ც ვ ა – გ ა მ ა მ ა რ ც ვ ი ნ ა (= გაამარცვინა ჩემი თავი): „ეგეც ჩემი მმარცველია: ეგ რომ კაცი ყოფილიყო, მე არ გ ა მ ა მ ა რ ც ვ ი ნ ე ბ დ ა-მ ე თ ქ ი“ (ჭავ., «სარჩობ.»).

დ ა გ ვ ბ ე გ ვ ა – დ ა გ ვ ა ბ ე გ ვ ი ნ ა (= დააბეგვინა ჩვენი თავი): „კაცო, აიქ დათვს არ დ ა გ ვ ა ბ ე გ ვ ი ნ ო; შენ შენი ღმერთი, თავი დაგვანებო“ (ვაჟა, «დათვი», V, 457,5).

დ ა მ ა პ ა ტ ი მ რ ა – დ ა მ ა პ ა ტ ი მ რ ე ბ ი ნ ა (= დააპატიმრებინა ჩემი თავი): „თუმცა ჩემი ძმისათვის „არარა ბოროტი მიქმნიეს“, მაგრამ მან მაინც დ ა მ ა პ ა ტ ი მ რ ე ბ ი ნ ა“ (ი. ჯავახიშვილ., ქ. ერის ისტ., III, 1949, 254).

II პირი პირდაპირ ობიექტად

დაგხვრეტ – დაგახვრეტინებ (= დავახვრეტინებ შენს თავს): „დააგდე, თორემ ახლავ დაგახვრეტინებ“ (ყაზ., 261,37).

დაგალპობ – დაგალპობინებ (= დავალპობინებ შენს თავს): „სუდში წაგათრევ და ქურდობისათვის დაგალპობინებ“ (ე. გაბაშვი., «მაგდ. ლურჯა»).

გაგაწვენს – გაგაწვენინებს (= გააწვენინებს შენს თავს): „აი სად არის ეხლა ის დრო, რომ ეხლა შენი ბატონი მაგისტრის არ გაგაწვენინებს და ფეხებიდან თავამდე ტყავს არ აგადრობს!“ (ჭავ., 410, 4–5).

დაგაჭერ – დაგაჭერინებ (= დავაჭერინებ შენს თავს): „დაგაჭერინებ თელავსა, ციმბირს ვერ გადაურჩები“ (ფშაური ლექსიდან) [„დაგიჭერ“ საარვისო ფუნქციის მიხედვით, ისე როგორც შემდგომი მაგალითის „წაგიყვანეთ“].

წაგიყვანეთ – წაგაყვანინეთ (= წააყვანინეთ შენი თავი): „დაგავიწყდა განა, მზევინარო, ჩემი სიკეთე? რა მინდოდა, რა მომარბენდა ამ თავ-მკვდარს, რატო არ წაგაყვანინეთ ბახასა და ქისტებსა?“ (ვაჟა, «მოკვეთ.», V, 404, 8).

დაგაპატიმრებ – დაგაპატიმრებინებ (= დავაპატიმრებინებ შენს თავს): „დაემუქრა: დაგაპატიმრებინებო“ (თიანელისაგან გაგონილი 1942 წ.).

3. სამ-პირიანი საარვისო შუალობითში მრავალ შემთხვევაში უკლებლივ არ გადაიყვანება. უმეტესად ისე ხდება ხოლმე, რომ უბრალო ობიექტი გამოდის ფორმიდან და თავის ადგილს შემსრულებელ ობიექტს (ეგზეკუტორს) უთმობს. ამიტომ სამ-პირიანობას არა ემატება რა: ამბავი ჰკითხა – ამბავი აკითხვინა; წერილი მისწერა – წერილი მიმაწერინა; ქათამი მოჰპარა – ქათამი მოგაპარვინა, სალამი მისცა – სალამი მიმაცემინა და მისთ.

უბრალო ობიექტის ფორმიდან გამოსვლა უფრო აშკარად მაშინ ჩანს, როცა ასეთად 1-ლი ან მე-2 პირია: წერილი მომწერე – წერილი მოაწერინე (ჩემთვის), ფული მოგცეს – ფული მოაცემინოს (შენთვის), სახლი მოგვყიდე – სახლი მოაყიდვინე (ჩვენთვის) და მისთ.

შენიშვნა. „ცემა“ ზმნა (დარტყმის მნიშვნელობით) წარმოშობით სამ-პირიანია: სცა (მან მას კუერთხი), მაგრამ ამჟამად ის ორ-პირიანად მიდის: სცემს მას ჯოხით, სცემა მას ჯოხით. ამ შემთხვევაში პირად. ობიექტი (კუერთხი, ჯოხი) დამატებად არის ქცეული და საჭურვლის გაგება აქვს მოპოვებული. ირიბი ობიექტი ინარჩუნებს თავის სინტაქსურ ძალას. შუალობით კონტაქტში იგივე ვითარებაა: „გაცემინებ“ = ვაცემინებ შენთვის, ე. ი. „ისე ვიზამ, რომ გცემონ“ („დამეხსენ, თვარ გაცემინებ, სიგრძე მოგეცეს განადო“, თეიმ. I, «ვარდ.-ბულბ.»).

428. შუალობითის სათავისო. იშვიათად, მაგრამ მაინც გვხვდება შუალობითი კონტაქტის სათავისო, განსაკუთრებით აღმ. საქ.-ში. პირთა რაოდენობის თვალსაზრისით შუალობითი კონტაქტის სათავისო არ განსხვავდება უშუალო კონტაქტის სათავისოსაგან: ესეც ორ-პირიანია და ისიც: სახლი აიშენა – სახლი აიშენებინა, საქმე გაიკეთა – საქმე გაიკეთებინა. ასეთ ფორმაში შემსრულებელი პირი (ეგზეკუტორი) არ ჩანს, ფორმათა შენებაში მარტო ორი პირი იღებს მონაწილეობას: სუბიექტური და პირდაპირ-ობიექტური. ასეთია, მაგ., „დავისობინო“ «ვეფხისტყაოსნიდან»:

„მას ყმასა ჭრმალი არა ვჰკრა, არც მისი დავისობინო“ (229).

საინტერესო ის არის, რომ საარვისო ქცევით ეს ზმნა სამ-პირიანია, როგორც ამას ვახტანგის გამოცემაში ვკითხულობთ:

„მას ყმასა ჯრმალი არა ვჰკრა, არცა მას დ ა ვ ა ს ო ბ ი ნ ო“.

მაშასადამე, პირთა რაოდენობას ზმნის ფორმის საარვისოდან სათავისოში გადაყვანით დააკლდა ერთი პირი, როგორც ამას აქვს ადგილი უშუალო კონტაქტის ფორმებშიც: ჰკითხა – იკითხა, სთხოვა – ითხოვა, აჩუქა – იჩუქა და მისთ. (§ 396,4).

ზოგ შემთხვევაში შუალობითი კონტაქტის სათავისო ქცევის ფორმებს სათანადო ფუნქცია დაკარგული აქვს, როგორც ამას ეს მაგალითები გვიჩვენებს:

გ ა ი ტ ე ხ ა – გ ა ი ტ ე ხ ი ნ ა: „ოთარაანთ ქვრივი... ჯერ ხომ გულმა გასტეხა, მერე თვითონ მოერია გულსა, თვითონ გ ა ი ტ ე ხ ი ნ ა გული“ (ქავ.).

გ ა დ (ა) ვ ი გ დ ე ბ – გ ა დ (ა) ვ ი გ დ ე ბ ი ნ ე ბ, მ ო ვ ი გ დ ე – მ ო ვ ი გ დ ე ბ ი ნ ე: „გ ა დ ვ ი გ დ ე ბ ი ნ ე ბ თ მაშინა ყინულის ლოდსა ქედითა“ (ვაჟა, «მთათ მითხრეს», I, 87,15) [„მოვიგდებინე“-ს მაგალითი ნ. ქვემოთ].

გ ა ყ რ ა – გ ა ყ რ ე ვ ი ნ ე ბ ა, გ ა დ ა ყ რ ა – გ ა დ ა ყ რ ე ვ ი ნ ე ბ ა, მ ო ყ რ ა – მ ო ყ რ ე ვ ი ნ ე ბ ა: თავგი ამბობს: „მოიცა, ამ კავენს გ ა ვ ი ყ რ ე ი ნ ე ბ“ (ვაჟა, V, 437,13); „როდესაც (წიფლის) ხე წაიქცა, გუგულის კაბამ გ ა დ ი ყ რ ე ი ნ ა ზევიდამ ფოთლები და წითლად გამობრჭყვინდა“ (ვაჟა, «ია»); „სწორედ ამ დროს ამოაჩინა თავი იამ, გ ა დ ი ყ რ ე ვ ი ნ ა თავიდან წიფლისა და თხილის ხმელი ფოთლები“ (ვაჟა, V, 156,31); „მთელი საათი ვიწმინდეთ თავი და ტანი და, როგორც იყო, გ ა ვ ი ყ რ ე ი ნ ე თ ზედასხმული ბურდო“ (იქვე, 181,28); „ბიჭო ნოდარ, აბა მარდად გააცხელე წყალი, ე მტვერი გ ა ვ ი ყ რ ე ი ნ ო“ (ვ. ბარნოვი, «შინაური მტერი»); „არუთინას ცხენები დაფრთხნენ, ერთმა მ ო ი ყ რ ე ვ ი ნ ა ბოხჩები, მეორემ – ერბოიანი გულები“ (ვაჟა, V, 49,26).

მოყვანილი მაგალითების ზმნები ფორმით, რასაკვირველია, შუალობითია, მაგრამ ფუნქციით უთუოდ უშუალოა. მართლაც, როცა სუბიექტად არაადამიანია, მასთან ზმნა ჩვეულებრივ უშუალო კონტაქტის ფორმით გვხვდება, შუალობითისით კი – განსაკუთრებულ შემთხვევებში. აღნიშნულ ზმნებთან სუბიექტად არა-ადამიანებიც გვხვდება: თავგი, გუგულის კაბა (ყვავილია), ია, ცხენი. მათი „მოქმედება“ ისეთი არ არის, რომ შუალობითის ფორმას მოითხოვდეს, მაგრამ მაინც შუალობითის ფორმითაა მოცემული. ამიტომ, მაგ., ამ წინადადებაში: „არუთინას ერთმა ცხენმა მ ო ი ყ რ ე ვ ი ნ ა ბოხჩები“ ზმნა ფუნქციის მიხედვით შუალობითისა კი არ არის, არამედ უშუალო: მ ო ი ყ რ ე ვ ი ნ ა = მოიყარა, გადმოყარა.

ასეთივე მაგალითია აქაც: მონადირე მოგვითხრობს: დათვი მომდევდაო. დავუკვივლე: დამეხსენ, ჩამომეხსენო. რომ ვერაფერი გავაგონეო, განაგრძობს ის, „ცოტა გზა კიდევ გამოვიარე, მოვეფარე ერთს კაი დიდს ჭანდარს, მ ო ვ ი გ დ ე ბ ი ნ ე ბარგი, მოვსალთავდი და მივუშვირე თოფი. დათვი მოდის. კარგა ახლოს რომ მოვიდა, ნიშანი შიგ ნიკორა შუბლში მივეც“-ო და სხვა (ვაჟა, V, 68, 26–28). არავითარ შემთხვევაში არ შეიძლება, რომ აქ „მოვიგდებინე“ ფუნქციით შუალობითი კონტაქტის ფორმად იქნეს გაგებული, ფორმით კი უთუოდ შუალობითია. აქედან ცხადია, რომ მოყვანილი ფორმა გარეგნულად არის შუალობითი, თორემ ფუნქციით ის უშუალოა.

ფორმით შუალობითი კონტაქტისაა, მაგრამ ფუნქციით უშუალო ჩანს აგრეთვე ზმნა აქაც: „ბედშაო, რა ხელს ი კ ვ რ ე ვ ი ნ ე ბ ი?“ (ყაზ., 139,17) [ზმნა დეპონენსია, § 366]. ეს არის ნიმუშები ფორმისა და ფუნქციის ერთმანეთისაგან დაცილებისა. შეიძლება ეს ამბავი

გარკვეულ ზმნებთან იყოს დაკავშირებული (გატეხინება, გაყრევინება, მოგდებინება), ისიც გარკვეულ კილოში (ვთქვათ, ფშაურში).

429. შუალობითის სასხვიისო. შუალობითი კონტაქტის სასხვისო ქცევის ფორმები შედარებით უფრო ხშირია, ვიდრე ამავე კონტაქტის სათავისოსი. ამას გარდა აქ არ გვხვდება ფორმისა და ფუნქციის დაცილება, როგორც ეს სათავისოში ვნახეთ.

რაც შეეხება ფორმის გადაყვანას უშუალო კონტაქტიდან შუალობითში, ეს ასე ხდება: სამივე პირი უშუალო კონტაქტისა თავ-თავისი ნიშნებით უკლებლივ გადადის შუალობითში, სადაც ემატება იმის გაგება, რომ მოქმედება სხვისი შუალობით არის გაკეთებული. შემსრულებელი პირი ჩვეულებრივ ზმნის ფორმაში არ ჩანს, ოღონდ წინადადებაში შეიძლება ერიოს სიტყვა, რომელიც შემსრულებელს ანუ მეშუალებს (ეგზეკუტორს, მედიატორს) გულისხმობს.

1. დ ა მ ი წ ე რ ა – დ ა მ ი წ ე რ ი ნ ა: (მანუჩარ სოლდასშვილმა) „...სიგელი ჯვარის მამის დეკანოზს იოანე მოძღვარს დ ა მ ი წ ე რ ი ნ ა“ (იესე ოსესშვ., 49,7); „სტეფანე კოტეტისშვილს სიგელი თვითონ (დოლოვნელმა ბერუამ) და იმისმა ძმებმა დ ა მ ი წ ე რ ი ნ ე ს“ (იქვე, 25,9); „თუ ამას გარკვევით კაის ჯელად დ ა მ ი წ ე რ ი ნ ე ბ და გამომიგზავნი“ (გიორგი XI-ის წერილი ს.-ს. ორბელიანს: «საქ. სიძვ.», II, 223); „ეს ნუსხა არის, შენთვის კიდევ გექნება, იმაზედ გ ა დ მ ი წ ე რ ი ნ ე, დიად დაგიმადლებ“ (იქვე, გაგრძელება).

2. დ ა მ ი ბ ე ჭ დ ა – დ ა მ ი ბ ე ჭ დ ვ ი ნ ა: (ნიკოლოზ ქავთარიშვილმა) „სიგელი მიქელ თეოდოტეს შვილს დ ა მ ი წ ე რ ი ნ ა, სარდარსა, მისკარბაშს და სხვათ დ ა მ ი ბ ე ჭ დ ვ ი ნ ა“ (იესე ოსესშვ., 20, 17–19); „ასოების ორი ქარტა კიდევ დ ა მ ი ბ ე ჭ დ ვ ი ნ ე“ (თეიმურაზ ბატონიშვილის წერილი ბროსეს 1835 წ. 13 აპრ.).

3. მ ო გ ი ჭ ე დ ე – მ ო გ ი ჭ ე დ ი ნ ე: „მე ფრიად ცოდვილმან მხევალმან შენმან ხორეშან, გიორგი ლარაძის მეუღლემან, მ ო გ ი ჭ ე დ ი ნ ე ხატი ესე“ (ე. თაყ., Аpx. экск., IV, 93).

4. გ ა მ ი კ ე თ ე – გ ა მ ი კ ე თ ე ბ ი ნ ე: „მე ხუცურის წერილის ასოები მინდა, თუ შეიძლება მანდ პარიზში გ ა მ ი კ ე თ ე ბ ი ნ ე ჩემის ხარჯით“ (თეიმურაზ ბატონიშვილის წერილი ბროსეს 1883 წ. 9 ნოემბ.).

5. დ ა ვ უ ხ ა ტ ე – დ ა ვ უ ხ ა ტ ვ ი ნ ე: „ჩვენ, მუხრანის ბატონის შვილმან ბოლნელ ეფისკოპოზმან ბაგრატის ძემან პატრონმან ნიკოლოზ მოვედით ბოლნისს სიონთა ღვთის საჭის მპყრობელად, ამისი პატიოსნება ვიგულეთ, დ ა ვ უ ხ ა ტ ვ ი ნ ე თ შიგნით კაკელი“ (ბოლნისის სიონის სამრეკლოს წარწერა); „კარგი მიყიდეთ გულის ქვა, დ ა მ ი ხ ა ტ ვ ი ნ ე თ ჯვარია“ (ს. მაკალ., «მთიულ.», 51,12).

6. მ ო უ ტ ა ნ ა – მ ო უ ტ ა ნ ი ნ ა: „ერთმან არაბმან ერთი ცხენი მომიყვანა, ორი ათას მარჩილად დააფასა. ხალიფამ მაშინვე მ ო უ ტ ა ნ ი ნ ა“ (ს. ორბ., «სიბრძნე სიცრ.»); „მალე მტერი მოგიკვდეს, მალე იუნკრობა მ ო გ ი ტ ა ნ ი ნ ო“ (ყაზ., «მამ. მკვლეელი», 338).

7. მ ო უ ყ ვ ა ნ ა – მ ო უ ყ ვ ა ნ ი ნ ა: „კაცი გაგზავნა მაშინვე, მ ო უ ყ ვ ა ნ ი ნ ა ცხენია“ («კათალიკოს-ბაქარიანი», 85,1).

8. დ ა ვ უ კ ე რ ე – დ ა ვ უ კ ე რ ვ ი ნ ე, შ ე მ ი კ ე რ ო თ – შ ე მ ი კ ე რ ვ ი ნ ო თ: „საადღგომოთ ყოველს სულს ტანისამოსი დ ა ვ უ კ ე რ ვ ი ნ ე“ (იესე ოსესშვ., 118,9); „თუ შეიძლებოდეს, ერთი ხელი ტანისამოსი კარგათ შ ე მ ი კ ე რ ვ ი ნ ო თ“, ს. დოდაშვილის წერილები, 139).

9. დ ა უ წ ვ ი – დ ა უ წ ვ ე ი ნ ე: „აგრეთვე ხალხი ააჯანღე, ქაიხოსრო სახლთხუცესზე მიუხდუნე; თუ არ წამოვიდეს, სახლ-კარი სულ დ ა უ წ ვ ე ი ნ ე და ააკლებინე, ოღონდ

ჯანღში ნუ გაერევი“ (დავით ბატონიშვილის წერილი თავის ძმა ბაგრატისადმი: ი. ჯავახიშვილი, «საქ. სამეფო ტახტის მემკვიდრეები»: მოამბე, 1900, აპრ., II, 15).

10. გ ა უ გ დ ე ბ ი ნ ა: „მიუტდა,ჰმალე გადაჰკრა, ცხენს თავი გ ა უ გ დ ე ბ ი ნ ა“ («ვეფხ.»-ის გაგრძ., 1687); „მაშინ წამოიჩოქა მაჩაბელმა, გაიკრა ხრმაღს ხელი, შემოუკრა ცხენსა, ცხენს თავი გ ა უ გ დ ე ბ ი ნ ა და ტახტაზედ დაასო“ («ქ. ცხ.»-ის გაგრძ.: მ. ჯანაშვილი, «ნაშრომი», I, 43).

11. გ ა გ ი ჟ უ ჟ ა ვ – გ ა გ ი ჟ უ ჟ ი ნ ე ბ: „სიცივეს გ ა გ ი ჟ უ ჟ ი ნ ე ბ თ ცოლ-შვილსა“, (ვაჟა, V, 205,23).

12–13. გ ა გ ი ჭ რ ი – გ ა გ ი ჭ რ ე ვ ი ნ ე ბ, ა მ ო გ ი ვ ს ე ბ – ა მ ო გ ი ვ ს ე ბ ი ნ ე ბ: „თუ რომ (ტანისამოსი) განიერი მოგივიდა, გ ა გ ი ჭ რ ე ვ ი ნ ე ბ მუცელს და ა მ ო გ ი ვ ს ე ბ ი ნ ე ბ ჩალითა“ («ქოროლი»: «ცისკარი», 1872, თებერვ., გვ. 101,1.)

14. წ ა მ ი ხ დ ი ნ ე – წ ა მ ი ხ დ ე ნ ი ნ ე: „დამღუპე, ათის წლის სარჩო წ ა მ ი ხ დ ე ნ ი ნ ე ჯორებსა“ (ვაჟა, «ნახ. წიწ.»).

მოყვანილ მაგალითთაგან ავიღოთ უკანასკნელი და განვიხილოთ მისი ზმნა: წ ა მ ი ხ დ ი ნ ე სამ პირს შეიცავს (შენ მე იგი). ეს სამივე პირი უკლებლივ არის გადასული შუალობითში: წ ა მ ი ხ დ ე ნ ი ნ ე (შენ მე იგი), მაგრამ ამასთანავე ერთად აქ თეორიულად თითქოს მეოთხე პირიც უნდა ივარაუდებოდეს, ეგზეკუტორი, რომელსაც წინადადებაში „ჯორებსა“ სიტყვა ეფარდება, მაგრამ ეს მეოთხე პირი არაფრით არ არის წარმოდგენილი ზმნის ფორმაში. ამიტომ მისი გაგება მკრთალია.

430. კონტაქტი და ბარჯამავლობა. კონტაქტის ფორმათა დადგენისას გამოსავლად ავიღეთ გარდამავალი ზმნები „წერს“ და „აშენებს“ ტიპისა. ეს იმიტომ, რომ ქართ. ზმნათა სისტემაში ამ ტიპის წარმოება წარმოადგენს ძირითად სახეს, რომლის გარშემო თავს იყრის ყველა დანარჩენი ფორმები. მართლაც, „წერს“ ძირეულია „აწერინებს“ ფორმის პირისპირ, ისე როგორც „აშენებს“ – „აშენებინებს“ ფორმის პირისპირ. მსგავსად ამისა ძირეულ-წარმოქმნილია შემდეგი წყვილები: ტეხს – ატეხინებს, გრეხს – აგრეხინებს, გზავნის – აგზავნინებს, ხატავს – ახატვინებს, აბამს – აბმევინებს, ალებს – ალებინებს, ახმობს – ახმობინებს და მისთ.

მოყვანილ წყვილ-წყვილ ზმნათა პირველი ცალეები აღნიშნავენ უშუალოდ ჩადენილ მოქმედებას. ასეთსავე უშუალო მოქმედებას აღნიშნავენ შემდეგი ზმნებიც: ატირებს, ადუღებს, აწუხებს, აგორებს, აწვენს, ახტუნებს, ამწიფებს, აცხოვრებს და მისთ., რომელთაც შუალობითი გზის ფორმები საერთო შაბლონის მიხედვით აქვთ გაკეთებული: ატირებინებს, ადუღებინებს, აწუხებინებს, აგორებინებს, აწვენინებს, ახტუნებინებს, ამწიფებინებს და მისთ. მაგრამ ამ ზმნათა უშუალო კონტაქტის ფორმებს გვერდს უდგას ასეთი ფორმებიც: ტირის, დუღს, წუხს, გორავს, წევს, მწიფს, ცხოვრობს და მისთ., რომელთაც პირდ. ობიექტი არა აქვთ და არც შეიძლება ჰქონდეთ, რადგანაც ესენი გარდაუვალი ზმნებია. წარმოების თვალსაზრისით კი ესენი ჩანან ძირეულად და გარდამავალი ფორმები – წარმოქმნილებად. მართლაც, ძნელი არ არის იმის გარკვევა, თუ რომელია ძირეული და რომელი წარმოქმნილი ამ წყვილის ცალეებს შორის: ტირ-ი-ს (ძვ. ქ. ტირ-ს) – ა-ტირ-ებ-ს; დუღ-ს – ა-დუღ-ებ-ს, წევ-ს – ა-წვ-ენ-ს, ძვ. ქ. ვალ-ს – ა-ვლ-ენ-ს და მისთ. რაც შეეხება ისეთ წყვილებს, როგორიცაა: გორ-ავ-ს – ა-გორ-ებ-ს, ცხოვრ-ობ-ს – ა-ცხოვრ-ებ-ს და მისთ., აქ თვითთელი მათგანი დამოუკიდებელი წარმოების ფორმაა, მაგრამ თუ მაინც დავსვამთ საკითხს, რომელი მათგანი შეიძლება მიჩნეულ იქნეს ძირეულადო, ჩვენი არჩევანი, უეჭველია, გორ-ავ-ს და ცხოვრ-ობ-ს ფორმებზე შეჩერდება, ა-გორ-ებ-ს და ა-ცხოვრ-ებ-ს კი წარმოქმნილებში მოჰყვება. ასეთივე

ურთიერთობა ჩანს ამ წყვილის ცალებს შორისაც: კივ-ი-ს და აკივ-ლ-ებ-ს, ხტ-ი-ს და ა-ხტ-უნ-ებ-ს, ყარ-ს და ა-ყრ-ოლ-ებ-ს და მისთ. წარმოქმნილ ფორმებს მაწარმოებელ აფიქსებზე ვატყობთ, რომლებიც ძირეულში არ მოიპოვება.

ფუნქციონალური განსხვავება აღნიშნულ ფორმებს შორის გარდამავლობის მიხედვით არის მოცემული: ძირეული გარდაუვალია („ტირ-ი-ს“), წარმოქმნილი კი – გარდამავალი („ა-ტირ-ებ-ს“). ეს განსხვავება იმისგანაა დამოკიდებული, რომ მეორე ფორმაში პირდ.-ობიექტური პირის გაგებაა შეყვანილი.

მაშასადამე, გვაქვს სამეულები: ტირის – ატირებს – ატირებინებს, დულს – ადულებს – ადულებინებს, წუხს – აწუხებს – აწუხებინებს, წევს – აწვენს – აწვენინებს და მისთ., რომელთაგანაც პირველი გარდაუვალია, ორი დანარჩენი – გარდამავალი (ტ ი რ ი ს გარდაუვალი, ა ტ ი რ ე ბ ს გარდამავალი, ა ტ ი რ ე ბ ი ნ ე ბ ს აგრეთვე გარდამავალი). ამათგან შუა ფორმა ორსავე წყვილში შედის: დულს – ა დ უ ლ ე ბ ს; ა დ უ ლ ე ბ ს – ადულებინებს. ფუნქციონალური განსხვავება პირველი წყვილის ცალებს შორის გარდამავლობისაგან არის დამოკიდებული, მეორე წყვილის ცალებს შორის კი – კონტაქტისაგან. მართლაც, გარდამავლობის თვალსაზრისით მეორე წყვილის ცალები თანაბარია სრულიად: ისიც გარდამავალია და ესეც, პირდ.-ობიექტური პირის ფორმები (resp. პირდ. ობიექტი) იმასაც აქვს და ამასაც (ატირებს ბავშვს, ატირებინებს ბავშვს). ამიტომ, რამდენადაც გარდამავლობა პირდაპირი ობიექტისაგან არის დამოკიდებული, ამ მხრივ კი მეორე წყვილის ცალებს შორის არავითარი განსხვავება არ არსებობს, უნდა დაისვას კითხვა: მართებულია განა, რომ უშუალო კონტაქტის ფორმას (ადულებს, წერს, აშენებს) ცალმაგად გარდამავალი ეწოდოს და შუალობითისას კი (ადულებინებს, აწერინებს, აშენებინებს) – ორმაგად გარდამავალი, როგორც ეს სპეციალურ ლიტერატურაში საყოველთაოდ არის გავრცელებული? ორმაგად გარდამავალი მხოლოდ მაშინ იქნებოდა ზმნა, რომ პირდაპირი ობიექტი მას ორი ეწყობოდე.

შ ე ნ ი შ ვ ნ ა. მით უფრო საცილობელია სამმაგი გარდამავლობის ამბავი, როგორც ამას ბ. რ უ დ ე ნ კ ო ს გრამატიკაში ვხედავთ (§ 108). საზოგადოდ „მრჩობლ-სხმით-გარდასვლითი“ ფორმები ანტონი I-ისა, გაიოზისა და სხვათა (ვაწერინებინებ, დავაცემინებინებ, ვაჭრევინებინებ, ანუ კვლავ-სხმით-გარდასვლითი ფორმები (მ. ჯანაშვილისა: ვაკეთებინებინებ) ბუნებრივად არ არსებობს ქართულში, ესენი ხელოვნური ფორმებია.

ერთი რამ საყურადღებოა მაინც: წარმოების თვალსაზრისით შეიძლება გაერთიანებულ იქნეს წარმოქმნა გარდაუვალი ზმნისაგან გარდამავალი ზმნისა და უშუალო კონტაქტის ზმნისაგან შუალობითი კონტაქტის ზმნისა. ეს ჩვეულებრივი მოვლენაა ზოგ ენაში (არაბულში, სპარსულში, თურქულში და სხვ.). მაგ., არაბ. ხ ა რ ა ჯ ა-საგან („გავიდა“) ისეა ნაწარმოები ა ხ რ ა ჯ ა („გაიყვანა“), როგორც ქ ა თ ა ბ ა-საგან („დაწერა“) ა ქ თ ა ბ ა („დააწერინა“). ქართულში ამ ერთიანობას რამდენადმე იწ აფიქსი გვიჩვენებს, რომელიც ეწ-ის ხმოვან-შეცვლილი სახეა: ა-წვ-ეწ-ს – ა-წვ-იწ-ა; ა-შენებ-ს – აშენებ-იწ-ებს. საერთოა აგრეთვე ევ: წააქვ-ევ-ს გარდამავალია, მაგრამ უშუალო კონტაქტისა, გაახსნ-ევ-ს კი – გარდამავალი, მაგრამ შუალობითი კონტაქტისა; უწ აფიქსი ქართულში გარდაუვალი ზმნისაგან გარდამავალს აწარმოებს: ჰრწამს – არწმ-უნ-ებს, ხტის – ახტ-უნ-ებს, მიუხდა – მიუხდ-უნ-ა („ხალხი ააჯანღე, ქაიხოსრო სახლთხუცესზე მიუხდუნე“: სრული ციტატი ნ. ზემოთ, § 429,9),

დასმა – ადგილს დაჯდუნება (ს.ორბ.). სვანურში კი იგივე **უნ** შუალობითი კონტაქტის საწარმოებლად არის გამოყენებული: ტიხე („აბრუნებს“) – ხ-ჰ-ტხ-უნ-ე („აბრუნებინებს“).

431. პირთა რაოდენობა შუალობითი კონტაქტის ფორმებში.

შუალობითი კონტაქტის საარვისო ქცევის ფორმებში ჩვეულებრივ სამი პირია მოცემული: სუბიექტური, პირდაპირ-ობიექტური და ირიბ-ობიექტური (უკანასკნელი შემსრულებელ ობიექტს წარმოადგენს), მაგრამ არის შემთხვევებიც, სადაც ერთს ფორმაში ორი ირიბია მოსალოდნელი. ეს მოვლენა უფრო აშკარად მაშინ ჩანს, როცა პირდაპირად 1-ლი ან მე-2 პირია. ავიღოთ სამ-პირიანი ფორმა უშუალო კონტაქტისა „გამოასალმა“ ასეთს წინადადებაში: „მონადირემ ნუკრი სიცოცხლეს გამოასალმა“. აქ „ნუკრი“ პირდაპირია, „სიცოცხლეს“ – ირიბი, ორივე მათგანს ზმნის ფორმაში სათანადო გამოხატულება აქვს. გადავიყვანოთ ზმნა შუალობითში, გვექნება: „გამოასალმებინა“. შევუწყოთ ამასაც ფარდი სახელები: „მონადირემ თოფი მასროლინა და ნუკრი სიცოცხლეს გამომასალმებინა“. „გამომასალმებინა“ ფორმა ორ ირიბს იგუებს, რომელთაგანაც ერთი შემსრულებელია („მე“), მეორე – უბრალო („სიცოცხლეს“). მაშასადამე, ზმნას მოემატა ეგზეკუტორის გაგება, რომელიც ირიბი ობიექტია, მაგრამ ამით დაიჩრდილა მეორე ირიბ-ობიექტური პირის გაგება. ის კიდევ უფრო დაიჩრდილება, თუ პირდაპირად 1-ლს ან მე-2 პირს ავიღებთ, მაგ., ასეთს წინადადებაში, რომლითაც შველი გამოუცდელ ნუკრს მიმართავს: „ეგენი (დედაკაცი და ბაღლი) წავლენ, ასწავლიან მონადირეს ჩვენს ბინას და გ ა მ ო გ ვ ა ს ა ლ მ ე ბ ი ნ ე ბ ე ნ სიცოცხლეს“ (ვაჟა, «შელის ნუკრის ნაამბ.», V, 13,7). აქ ზმნის ფორმიდან ნათლად ჩანს ორი პირი: სუბიექტური (მ ა თ ე უ ლ ი, რომლის ნიშანია სუფიქსი **ენ**) და პირდ. ობიექტური (ჩ ვ ე ნ ე უ ლ ი, რომლის ნიშანია პრეფიქსი **გვ**): გამო-**გვ**-ასალმებინებ-**ენ**. ორი დანარჩენი პირი, რომლებიც თეორიულად ივარაუდება (შემსრულებელი ირიბი და უბრალო ირიბი), მართალია, იწყობენ სათანადო ფარდ სახელებს („მონადირეს“, „სიცოცხლეს“), მაგრამ ფორმის შენებაში აქტიურ მონაწილეობას ვერ იღებენ და მკრთალად ჩანან.

მსგავსად ამისა, „მისცა“ სამ-პირიანია (მან მას იგი). შუალობითში გადაყვანით ის ოთხიანი უნდა გახდეს: მ ი ა ც ე მ ი ნ ა (მან მას იგი მას). მართლაც, ასეთ ზმნას შეუძლია ოთხი სახელი შეიწყოს: „წამიდღვნენ, ძღვენი მიმირთვეს, ხელმწიფესა სალაში მ ი მ ა ც ე მ ი ნ ე ს“ («რუსუდ.», კ. IV, ანთოლ. II, 83,12). მ ი მ ა ც ე მ ი ნ ე ს – მათ მე სალაში ხელმწიფეს. მაგრამ პირის ნიშანი მარტო ორს აქვს: სუბიექტს და შემსრულებელ ობიექტს (მი-მ-აცემინ-ეს). ამიტომ ნათლად ეს პირები მოჩანს ფორმაში, ორი დანარჩენი კი მკრთალია.

შუალობითი კონტაქტის სათავისო ქცევის პირთა რაოდენობაზე ზემოთ გვქონდა საუბარი (§ 423). გადავიდეთ სასხვისოზე.

უშუალო კონტაქტის სასხვისო ყოველთვის სამ-პირიანია. შუალობითში გადაყვანით შემსრულებელი ობიექტური პირი ემატება და ოთხიანი უნდა გახდეს: „სიგელი დამიწერა“ – „სიგელი დამიწერინა“. „დამიწერა“ სამ სახელს იგუებს (მან მე იგი), „დამიწერინა“ კი – ოთხს: მან მე იგი მას. ამათგან „მე“ უბრალო ირიბია, „მას“ – შემსრულებელი. „მანუჩარმა სიგელი მოსე მღვდელს დ ა მ ი წ ე რ ი ნ ა“ (იესე ოსესშვ., 49,6 ქვ.), ე. ი. მანუჩარ სოლადასშვილმა სიგელი მოსე მღვდელს დააწერინა ჩემთვის. აქაც ზმნაში ნათლად და მკაფიოდ ორი პირი ჩანს, რომლებიც ფორმა-ცვალებაში იღებენ მონაწილეობას: სუბიექტური (მისეული) და უბრალო ირიბი (ჩემეული), ორი დანარჩენი კი მკრთალია.

შ ე ნ ი შ ვ ნ ა. ძველს ქართულშიც კი, რომელსაც მეტი საშუალება აქვს, გამოხატოს პირთა რაოდენობა ზმნის ფორმაში, არ შეიძლება სამზე მეტი პირი იყოს

წარმოდგენილი რაიმე ნიშნით, პირისა ან მრ. რიცხვისა. მაგალითები: „ხ უ თ ხ რ ნ ე ს სიტყუანი ესე ათერთმეტა მათ“ (ლუკ. 24,9). აქ **ხ მე-3** ირიბ-ობიექტური პირის ნიშანია, **ნ** – პირდ.-ობ. პირის ნიშანი მრ. რიცხვისა, ხოლო **ეს** – მე-3 სუბ. პირი ნიშანი მრ. რიცხვისა. სხვა მაგალითი: „უკუეთუ არა მ ი ხ უ ტ ე ვ ნ ე თ კაცთა შეცოდებანი მათნი, არცა მამამან თქუნმან მ ო გ ი ტ ე ვ ნ ე ს შეცოდებანი თქუნნი“ (მათ. 7,28). აქ **მ ი ხ უ ტ ე ვ ნ ე თ** ზმნაში **ხ მე-3** ირიბ-ობიექტური პირის ნიშანია, **ნ** – პირდ.-ობ. პირის ნიშანი მრ. რიცხვისა, ხოლო **თ** – მე-2 სუბ. პირის ნიშანი მრ. რიცხვისა. (მაშასადამე, ამ ფორმაში ერთი ნიშანი პირისაა, ორი – სხვა პირთა მრ. რიცხვისა); **მ ო გ ი ტ ე ვ ნ ე ს** ფორმაში კი **გ მე-2** ირიბ-ობ. პირის ნიშანია, **ნ** – პირდ.-ობ. პირის ნიშანი მრ. რიცხვისა, **ს კი**–მე-3 სუბ. პირის ნიშანი (მხ. რ.). უკანასკნელ შემთხვევაში ასეთი ვითარებაა: ორ პირს პირის ნიშანი აქვს, ერთს კი – რიცხვისა.

432. კონტაქტის კატეგორიის შესწავლის ისტორიიდან. კონტაქტიანი ფორმები მრავალ ენას მოეპოვება (არაბულს, თურქულს, სპარსულს და სხვ.). ენის სპეციალისტები კარგად იცნობენ შუალობითი კონტაქტის ფორმას, რომელსაც ძველი ქართველი გრამატიკოსები (ანტონი I, გაიოზი და სხვები) სხმით-გარდასვლითს ეძახიან, ევროპელი გრამატიკოსები კი – კაუზატივს ანუ ფაქტიტივს. მაგრამ, რამდენადაც ვიცი, არ იყო გამორკვეული ურთიერთობა ძირეულ ფორმასა და კაუზატივს შორის და ამ ურთიერთობით გამოწვეული ვითარება. ერთი სიტყვით, იყო ცნება კაუზატივისა, მაგრამ სათანადოდ დაფასებული არ იყო მისი საოპოზიციო ცალი. ამიტომ არც ზე-კატეგორიის ცნება იყო (ცნება კონტაქტისა). ამით აიხსნება ის გარემოება, რომ შუალობითი კონტაქტის ფორმა ზოგჯერ განსაკუთრებული გვარის ფორმად მიაჩნდათ. უცხო ენების გრამატიკებს რომ თავი დავანებოთ, შეიძლება დავიმოწმოთ ქართ. ენის გრამატიკა ბ. რ უ დ ე ნ კ ო ს ი, სადაც მოყვანილია спряжение глаголов побудительного залога (§ 107). გვარის კატეგორიაში შეტანა კაუზატივისა მცდარია, რადგანაც გვარის მიხედვით ეს ფორმა მოქმედებითია და მას სათანადო ვნებითიც მოეპოვება.

პირველად კონტაქტის კატეგორია დადგენილია ჩემს გრამატიკაში, რომელიც 1930 წ. გამოვიდა (§§ 124, 125). ოღონდ იქ ამ კატეგორიის აღსანიშნავად ნახმარია ტერმინი „გზა“¹, რომლის ნაცვლად შემდეგ შემოვიღე „შეხება“ ანუ „კონტაქტი“, რომელიც უკეთ გადმოგვცემს აღნიშნული კატეგორიის ბუნებას და მეტი შანსი აქვს, რომ საერთაშორისო ლინგვისტურ მეცნიერებაში შევიდეს, გავრცელდეს და საყოველთაოდ დამკვიდრდეს.

433. სუბიექტურ და ობიექტურ პირთა ნიშანები. გვარისა და კონტაქტის კატეგორიების მიმოხილვის დასრულების შემდეგ ორიოდ სიტყვით უნდა შევჩერდეთ სუბიექტურ და ობიექტურ პირთა რაობის შესახებ და ვნახოთ, თუ როგორია ამ მხრივ მიმართება გრამატიკასა და საქმის რეალურ ვითარებას შორის. გრამატიკაზე რომ ვლაპარაკობთ, ამ შემთხვევაში მხედველობაში გვაქვს მორფოლოგიური საშუალებანი ზმნისა.

1. სუბიექტური პირი. მორფოლოგიის თვალსაზრისით სუბიექტურია პირი, რომელიც მოქმედად არის წარმოდგენილი ზმნის ფორმაში. თუ მხედველობაში არ მივიღებთ ინვერსიის შემთხვევებს, აგრეთვე ფონეტიკური ვითარებით გამოწვეულ სხვადასხვაობას (მე-3 სუბ. პირისთვის ნაირ-ნაირობასაც მწკრივთა და სხვადასხვა ტიპის ზმნათა მიხედვით), სუბიექტური პირი მუდმივ ერთგვარად არის გამოხატული ზმნის ფორმაში. მაგალითი 1-ლ

¹ „გზა“ არა და „გზისობა“ კი, როგორც გრამატიკული ტერმინი, საბოლოოდ მიეჩინა იმ კატეგორიას, რომელიც „ჯერობის“ სახელით იყო აღნიშნული.

პირზე: ვ-წერ, ვ-იწერები, ვ-სწერივარ, ვ-აწერინებ, ვ-ეწერინები. აქ 1-ლი პირი ყველგან სუბიექტურია, მაშასადამე, ყველგან მოქმედია გრამატიკის თვალსაზრისით. მაგრამ ამასთანავე ერთად აღნიშნული ფორმებით საქმის რეალური ვითარება სხვადასხვანაირად არის ასახული:

ვ წ ე რ – აქ რეალურადაც მე ვარ მოქმედი.

ვ ი წ ე რ ე ბ ი – აქ კი რეალურად სხვა მოქმედებს და არა მე (სხვა მწერს) [ფორმა აღებულია პასიური მნიშვნელობით].

ვ ს წ ე რ ი ვ ა რ – აქაც რეალურად სხვას უმოქმედნია ჩემზე, სხვის მიერ ვარ დაწერილი.

ვ ა წ ე რ ი ნ ე ბ – სხვა წერს ჩემი დავალებით.

ვ ე წ ე რ ი ნ ე ბ ი – სხვა მწერს, მაგრამ ამისი მიზეზი მე ვარ.

როგორც ვხედავთ, 1-ლი პირი ყველგან სუბიექტია, მაგრამ ის სხვადასხვა სახით წარმოგვიდგება:

ვ წ ე რ – 1-ლი პირი აქტიური სუბიექტია.

ვ ი წ ე რ ე ბ ი – 1-ლი პირი პასიური სუბიექტია.

ვ ს წ ე რ ი ვ ა რ – 1-ლი პირი ისევ პასიური სუბიექტია, მაგრამ მოქმედება უბნობის მომენტამდე მომხდარა, უბნობის მომენტში კი ამ მოქმედების შედეგი ჩანს.

ვ ა წ ე რ ი ნ ე ბ – 1-ლი პირი ხელმძღვანელი სუბიექტია, – ის სხვა პირს ამოქმედებს.

ვ ე წ ე რ ი ნ ე ბ ი – 1-ლი პირი ხელმძღვანელი სუბიექტია, მაგრამ პასიური: ის თვითონვეა მიზეზი იმისა, რომ მასზე მოქმედებენ.

მაშასადამე, სუბიექტებს შორის განსხვავებაც არის. ეს განსხვავება იმისაგანაა დამოკიდებული, რომ თვითთელი ამ ფორმათაგანი სხვადასხვა შედეგნილობისაა. ასე რომ სუბიექტური პირის ნუანსების დადგენაში მთელი ფორმა იღებს მონაწილეობას, პირის ნიშანს კი ეკისრება გამოხატოს, რომ პირი მოქმედია და აგრეთვე, თუ რომელია (პირველი, მეორე თუ მესამე).

2. ობიექტური პირი. მორფოლოგიურად ობიექტურია პირი, რომელიც არ მოქმედებს. მაგრამ ეს უმოქმედობა სხვადასხვა სახისაა, როგორც ამას შემდეგი გვიჩვენებს (მაგალითები 1-ლ პირზე):

დ ა მ წ ე რ ა – მე წერის უშუალო ობიექტი ვარ.

მ ო მ წ ე რ ა – წერის უშუალო ობიექტი სხვაა (მაგ., წერილი), მე კი არ ვმოქმედებ და ობიექტი ვარ, მაგრამ არა პირდაპირი, არამედ ირიბი.

მ ი წ ე რ ი ა – ჩემსაში სწერია. მე ირიბი ობიექტი ვარ, მაგრამ მფლობელი (რაშიაც სწერია ან რაზედაც სწერია, ის ჩემია).

დ ა მ ა წ ე რ ი ნ ა – მე ისევ ირიბი ობიექტი ვარ, მაგრამ აქტიურად შემსრულებელი.

დ ა მ ე წ ე რ ი ნ ა – მე ისევ შემსრულებელი ობიექტი ვარ, მაგრამ პასიური.

მაშასადამე, ყველა მაგალითში 1-ლი პირი ობიექტია. პირველ შემთხვევაში ეს ობიექტი პირდაპირია, სხვა შემთხვევებში კი – ირიბი. პირდაპირი ობიექტი შინაარსით მუდმივ ერთი სახისაა, ირიბი კი – სხვადასხვა: უბრალო, მფლობელი (პოსესორი), შემსრულებელი (ეგზეკუტორი). ეს ობიექტები ყველა მ-თია ზმნაში აღნიშნული. განსხვავება პირდაპირსა და ირიბს შორის 1-ლსა და მე-2 პირში ფორმოზლივ არ ჩანს, მე-3 პირში კი ძველად ისინი მკაფიოდ გარჩეული იყვნენ ერთმანეთისაგან. სამაგიეროდ ყველა ტიპის ირიბს ერთს რომელსამე პირში და ერთსა და იმავე ფონეტიკურ ვითარებაში ნიშანი ერთი აქვს. მიუხედავად ამისა, ხერხდება სხვადასხვა შინაარსის ობიექტების გამოხატვა. ეს იმიტომ,

რომ ობიექტური პირის რაობის დადგენაშიც მთელი ფორმა იღებს მონაწილეობას და არა მარტო პირის ნიშანი. პირის გაგება რომ მარტო პირის ნიშანზე იყოს დამოკიდებული, მაშინ, ვთქვათ, „და-მ-წერა“ ან „მო-მ-წერა“ ერთსა და იმავე გაგებას მოგვცემდა 1-ლი ობიექტური პირისათვის. მაგრამ ეს ასე არ არის: „დამწერა“-ში მე პირდაპირი ობიექტი ვარ, „მომწერა“-ში კი – ირიბი.

სუბიექტი მოქმედია, ობიექტი – უმოქმედო, სუბიექტი მიზეზია მოქმედებისა, ობიექტი – არა. აი ეს არის იმის საფუძველი, რომ ეს ორი წინადადება: „მეტყველებ კაცი მოკლავ“ და „მეტყველებ კაცი შემოაკვდა“ თუმცა ერთსა და იმავე მოქმედებას აღნიშნავს, მაგრამ სხვადასხვა თვალსაზრისით: პირველ შემთხვევაში ფორმა აქტიურია და მოქმედების მიზეზად (სუბიექტად) მეტყვევა გამოყვანილი, მეორე შემთხვევაში კი ფორმა პასიურია და მკვლელობის მიზეზად (სუბიექტად) თვით მოკლული კაცია გამოყვანილი, მეტყვევ კი ობიექტია ამ საქმეში, ის უნებური მონაწილეა მოქმედებისა, რომელიც მისი ხელით სხვამ ჩაიდინა.

ს ი ტ უ ა ც ი ა

434. სიტუაციის რაობა. ს ი ტ უ ა ც ი ა ანუ მ დ ე ბ ა რ ე ო ბ ი ს სახელით აღვნიშნავთ ზმნის კატეგორიას, რომელიც გვიჩვენებს მოქმედების ლოკალიზაციას ამა თუ იმ საგანთან მიმართებით. ლოკალიზაცია წართქმითია ან უკუთქმითი, ე. ი. ზმნის ფორმა მას ან მიგვითითებს, ან არ მიგვითითებს. ამის მიხედვით გვაქვს ორი სიტუაცია: მითითებული ან მიუთითებელი.

მითითებული სიტუაცია აღნიშნავს, რომ მოქმედება ხდება რ ა ზ ე დ მ ე, ამიტომ ასეთ ფორმას ს ა ზ ე დ ა ო ს ა ც ვეძახით. ეს კატეგორია სუსტად არის გამოხატული ქართულში და გვხვდება მხოლოდ პირველადს ზმნებში. მაგალითები:

1. გ ა რ დ ა მ ა ვ ა ლ ნ ი: წერს – ა-წერს, ტეხს – ა-ტეხს, ყრის – ა-ყრის, თლის – ა-თლის, ჭრის – ა-ჭრის და მისთ.

2. გ ა რ დ ა უ ვ ა ლ ნ ი: ა) მ ე დ ი ო პ ა ს ი ვ ნ ი: დგას – ა-დგას, წევს – ა-წევს, ძევს – ა-ძევს, ზის – ა-ზის, სხედან – ა-სხედან და მისთ.; ბ) ს ტ ა ტ ი კ უ რ ნ ი: ს-წერია – ა-წერია, ჰყრია – ა-ყრია და მისთ.

მოყვანილ წყვილ-წყვილ მაგალითთაგან პირველი ცალეები მიუთითებელი სიტუაციის ფორმებია (წერს – ს-წერია), მეორე კი – მითითებულისა, სახელდობრ ს ა ზ ე დ ა ო (ა-წერს, ა-წერია).

435. საზედაოს ნიშანი და ბავრცელების არმ. როგორც მოყვანილი მაგალითებიდან ჩანს, საზედაოს ნიშანია პრეფიქსი ა. ეს ნიშანი ზმნას I სერიაშიც აქვს და II-შიც: ა-წერს – ა-წერა, ა-წევს – ა-წვა, ა-ზის – ა-ჟდა და მისთ. ოღონდ სტატიკურ ზმნებს ეს ნიშანი მარტო აწმყოში აქვთ: ა-წერია (სხვა მწკრივები I სერიისა მათ აკლიათ). რაც შეეხება II სერიის მწკრივებს, აქ მათ, – რელატიური პრეფიქსიანი ვნებითის მსგავსად, – ე აქვთ ყველა ტიპის წარმოებისათვის; ზმნები: ს-წერია, უ-წერია და ა-წერია – ყველა ე-წერა-ს გვაძლევს. ამიტომ სტატიკურ ზმნებში სიტუაციაზე საუბარი მარტო აწმყოს ფორმის მიხედვით შეგვიძლია.

განკერძოებით დგას საკითხი III სერიის შესახებ. აქ არც გარდამავალსა და არც გარდაუვალ ზმნას საზედაო ფორმა არ შეჰრჩება. სხვანაირად რომ ვთქვათ, საზედაო ფორმას

აკლია III სერიის მწკრივები, სადაც ის ძირეული ზმნის ფორმაზე გადადის. მაგალითი გარდამავალი ზმნებიდან:

	I სერ. (მყოფ.)	II სერ. (წყვეტ.)	III სერ. (I თურმ.)
მ ი უ თ ი თ.	და-წერს	და-წერა	და-უწერია
მით. (ს ა ზ ე დ.)	და-ა-წერს	და-ა-წერა	

„დაუწერია“ ნორმალურად მიუთითებული სიტუაციის ფორმათა გაგრძელებაა (დაწერს – დაწერა-სი); მითვე სარგებლობს მითითებული ფორმაც, საზედაო (დააწერს – დააწერა), ოღონდ ის აქ ვერ გვიჩვენებს იმ მნიშვნელობას, რომელიც მითითებულ ფორმებს თავ-თავის საპირისპირო ფორმათაგან განსხვავებით I-სა და II სერიაში მოეპოვება.

მაშასადამე, სამ-პირიანი გარდამავალი ზმნა და-ა-წერა ისევე ვერ გვაძლევს საკუთარი წარმოების ფორმებს III სერიის მწკრივებში, როგორც რომელიმე სხვა სამ-პირიანი ფორმა, მაგ., და-ს-წერა (ასეთი ფრაზიდან: „ჯუარი დასწერა“, ძვ. ქ.). რატომ? – იმიტომ რომ სიტუაცია საზოგადოდ ირიბი ობიექტის გამოხატავსთან არის დაკავშირებული. ირიბ-ობიექტური პირის ნიშანი გარდამავალ ზმნაში III სერიის ფორმებში სუბიექტისთვის არის გამოყენებული ინვერსიულად (§§ 240, 351). ამიტომ ირიბ-ობიექტური პირი ფორმიდან გადის, ადგილს სუბიექტურ პირს უთმობს და თვითონ აღუნიშვნელი რჩება ზმნაში.

რაც შეეხება გარდაუვალ ზმნებს, მათი ყოველგვარი რელატიური ფორმა ერთს წარმოებაშია გაერთიანებული III სერიის მწკრივებში: და-ა-ჯდა და და-უ-ჯდა აქ ორივე და-ს-ჯდომია ფორმას მოგვცემს; ამგვარადვე მი-ს-დგა და მი-ა-დგა – ორივე მი-ს-დგომია-ში იყრის თავს.

436. სიტუაცია და ქცევა. არის ერთგვარი მსგავსება მითითებულ სიტუაციასა და საარვისო ქცევას შორის: საზედაოს ნიშანია პრეფიქსი ა (ა-წევ-ს); ეგეთივე პრეფიქსი მოუდის ნიშნად საარვისო ქცევასაც მეორეულ ზმნებში, იქნება ეს მეორეული ზმნა ნასახელარი (შავ-ი – ა-შავ-ებ-ს), თუ ნაზმნარი (წევ-ს – ა-წევ-ენ-ს). ამ მსგავსების გამო ერთად განიხილავდნენ მათ. მაგრამ ისმის საკითხი: ასახვენ თუ არა ისინი ერთისა და იმავე ხასიათის მოვლენას ენაში? მაგალითით რომ ვთქვათ, არის თუ არა ფორმები: ი-წერს – უ-წერს – ა-წერს ფუნქციის თვალსაზრისით ყველა ისეთი ხასიათისა, რომ თანაბრად შეეზომებოდნენ მათს ძირეულ „წერს“ ფორმას? – არა, არ არის. მართლაც, გამოსავალ ფორმას, ძირეულს, ორი მათგანი პირდ. ობიექტის კუთვნილება-დანაშინულების მიხედვით უპირისპირდება: წერს – ი-წერს, წერს – უ-წერს, უკანასკნელი კი – მოქმედების ლოკალიზაციის მიხედვით ირიბ ობიექტთან მიმართებით: წერს – ა-წერს. ამიტომ ა-წერს ფორმა გამოეყოფა ი-წერს და უ-წერს ფორმებს და ცალკე დაუდგება თავის ძირეულს პირისპირ:

	საარვ.	სათავ.	სასხვ.
ქცევა	წერს	ი-წერს	უ-წერს
	მიუთით.	მითით. (საზედ.)	
სიტუაცია	წერს	ა-წერს	

ეს იმიტომ, რომ სხვაა ის ურთიერთობა, რომელიც არსებობს, ერთი მხრით, წერს – ი-წერს (ან წერს – უ-წერს) ფორმებს შორის და, მეორე მხრით, წერს – ა-წერს ფორმებს შორის.

განმასხვავებელ ნიშნად პირველი წყვილის ცალებს შორის კუთვნილება-დანიშნულებაა, აქ კი – მიმართება ირიბ ობიექტთან სივრცეში განლაგების თვალსაზრისით; იქ ქცევაა ანუ ვერსია, აქ კი – სიტუაცია. ამიტომ მათი ერთ სიბრტყეზე განხილვა შეუძლებელია. საზედაო ფორმა რომ ქცევის ფორმად ვიცნათ, მაშინ, უეჭველია, ქცევის განსაზღვრაში ახალი მომენტი უნდა შევიტანოთ და არსებითად ორი სხვადასხვა კატეგორია შევაერთოთ. ეს იგივე იქნებოდა, რომ ერთად განგვეხილა ისეთი ფორმები, როგორიცაა, ვთქვათ: და-წერა, და-ო-წერა (აქტ.), და-უ-წერა, და-ო-წერა (პას.) და და-ე-წერა (პას.) იმ მარტივი მოსაზრების გამო, რომ ყველა მათ, პირველს გარდა, პრეფიქსი აქვს მაწარმოებლად.

437. სიტუაციის აუცილებელი პირობა. წართქმითი სახის სიტუაცია, ე.წ. საზედაო, უთუოდ გულისხმობს ირიბ ობიექტს, რომლის შეწყობის შესაძლებლობა ისევე აუცილებელი პირობაა ამ ფორმის ხმარებისათვის, როგორც პირდ. ობიექტის შეწყობის უნარი ზმნის გარდამავლად მიჩნევისათვის. როცა ვკითხულობთ:

„წარსულთა დროთა ამაგი ზედ მ ა წ ე რ ი ა მკერდზედა“ (ვაჟა, V, 213),

აქ ირიბ ობიექტად 1-ლი პირი უნდა გავიგოთ, „მკერდზედა“ კი ადგილის გარემოებაა, რომელიც შეგვიძლია მარტივი (უთანდებულო) მიცემითის ფორმით ან სხვა სიტყვით შევცვალოთ (მაგ., მ კ ე რ დ ს, შ უ ბ ლ ს, შ უ ბ ლ ზ ე დ ა); ზედმიწევნილობის გულისთვის მას კიდევ „ზედ“ აქვს დართული: ზედ... მ კ ე რ დ ზ ე დ ა). მე-3 პირში გადაყვანით ზმნას ბრუნვა-უცვალელები სახელი გაუჩნდება: აწერია ლ ო დ ს, ეწერა ლ ო დ ს (resp. ლოდზე).

რომ ნათელი იყოს ზმნის ფორმის მიმართება ირიბ ობიექტთან, მაგალითისთვის ავიღოთ „მო-კვდა“. ირიბ ობიექტს ეს ზმნა „მო“ ზმნისწინით არ მიიღებს, მაგრამ, თუ „მო“-ს ნაცვლად „მი“-ს ვიხმართ, მაშინ ირიბი ობიექტი გაუჩნდება, ოღონდ თვითონ ზმნა ფორმას იცვლის – მაერთებელ ხმოვანს მიიღებს ა-ს სახით: მი-ა-კვდა. ეს ა გარდაუვალ ზმნებთან ირიბი ობიექტის სასიგნალო ნიშანია, რასაც ამ წყვილის ცალების შედარება გვიჩვენებს: ჩა-კვდა – ჩა-ა-კვდა; ჩა-კვდა ერთ-პირიანია, ჩა-ა-კვდა კი – ორ-პირიანი. ეს მეორე პირი აქ ირიბი ობიექტია. ასევე ორ-პირიანებია: და-ა-კვდა, გადა-ა-კვდა, შე-ა-კვდა, შემო-ა-კვდა, რომლებშიც ირიბი ობიექტის გაგებაა შეტანილი. იგივე მოვლენაა აქაც: მი-ა-ტყდა, შე-ა-ტყდა, და-ა-ტყდა, ჩა-ა-ტყდა; მი-ა-წვა, და-ა-წვა, ჩა-ა-წვა და მისთ.

ამგვარსავე ვითარებას გვიჩვენებს თანხმოვნით დაწყებული პირველადი გარდამავალი ზმნებიც: და-კლა, ჩა-კლა, მაგრამ: და-ა-კლა, შე-ა-კლა, ჩა-ა-კლა, მი-ა-კლა, წა-ა-კლა („ქათამმა თქვა: გოჭი დაკლეს, მე წამაკლეს; ცხვარი დაკლეს, მე წამაკლეს“); ერთ ობიექტთან ითქმის: მან და-წერა, ჩა-წერა და სხვა, მაგრამ მეორე ობიექტთან (ყოველთვის თუ არა, მრავალ შემთხვევაში მაინც) ა დაერთვის: და-ა-წერა, ჩა-ა-წერა, მი-ა-წერა, წა-ა-წერა, შე-ა-წერა; პირდაპირთან ითქმის: გა-ტეხა, ჩა-ტეხა, მაგრამ ირიბის დამატებით: და-ა-ტეხა, ჩა-ა-ტეხა, გადა-ა-ტეხა და სხვა.

მაშასადამე, იმ პირველადს გარდამავალ ზმნებშიც, რომელთა საარვისო ქცევის ფორმას ნიშანი არ უნდა, ა პრეფიქსი აგრეთვე ირიბი ობიექტის სასიგნალო ნიშანია.

რა თქმა უნდა, ა პრეფიქსი ყოველთვის არ მიგვითითებს ირიბ ობიექტზე, მეორეულ ზმნებში ის გარდამავალ ზმნათა მაწარმოებელია საარვისო ქცევით: ა-წითლებს, ა-გორებს, ა-წვეს, ა-დგენს და მისთ.; მაგრამ პირველადს ზმნებში ა-ს ფუნქცია ნათელია: ის ირიბი ობიექტის გამოხატვასთან არის დაკავშირებული როგორც გარდამავალს, ისე გარდაუვალ ზმნებში.

438. სათანაო. ურთიერთობა საზოგადოებას. გვაქვს ორგვარად გაფორმებული მიმართება ირიბ ობიექტთან როგორც გარდამავალს, ისე გარდაუვალს ზმნაში: უნიშნო და ნიშნიანი (ა-ნიანი). ამისი მაგალითებია: და-ს-წერა, და-ა-წერა (ჯვარი დასწერა, სიტყვა დააწერა), ს-ტეხს – ა-ტეხს (ხეს რტოს სტეხს, სოფელს მეხს ატეხს თავზე), ს-ძევს – ა-ძევს და მისთანანი. გამოვიყენოთ არსებული ტერმინი „სათანაო“ უნიშნო ირიბი მიმართების აღსანიშნავად (როგორიცაა: ს-დის, ს-ძევს, ს-წერს, ს-ტეხს და მისთ.) და ვნახოთ, რა ურთიერთობაა მასა და საზედაოს შორის. თანაც არ უნდა შეგვიყვანოს შეცდომაში დღევანდელმა ვითარებამ, რომელიც ფონეტიკური წესების შედეგია: და-ს-წერა და და-ა-წერა ასეთი ფორმებისგან არის მიღებული (შესაბამისად): და-ჰ-წერა და და-ჰ-ა-წერა. ასე რომ განმასხვავებელი ნიშანი მათ შორის ისტორიულად მარტო ა არის.

წინა პარაგრაფში გამოთქმულ მოსაზრებას ა აფიქსის ფუნქციის შესახებ პირველადს ზმნებში ის გარემოება უჭერს მხარს, რომ იმავე პირველადს ზმნებს საარვისო ქცევის ფორმები შუალობით კონტაქტში ა-თი აქვთ ნაწარმოები: ტეხს – ა-ტეხინებს, წერს – ა-წერინებს, ჰამს – ა-ჰმევს და მისთ. რა ემატება შუალობითში აღნიშნულ ზმნებს პირთა რაოდენობის თვალსაზრისით? – ემატება მესამე პირი, ირიბ-ობიექტური, რომლის ნიშანი დაკარგულია მე-3 რომლობითში, მაგრამ შენახულია 1-ლსა და მე-2-ში: მ-ა-წერინებს, გ-ა-წერინებს, *ჰ-ა-წერინებს. რატომ გახდა აუცილებელი ა-ს დართვა? კონტაქტის ბრალია ვითომ? – ეგრე რომ იყოს, მაშინ უანოდ ვერ ვაწარმოებდით ვერავითარ შუალობითის ფორმას, მაგრამ, როგორც ვიცით (§ 423), შუალობითი კონტაქტის ფორმათა წარმოება არ არის უთუოდ ა-სთან დაკავშირებული (წერინება, ი-წერინებს, უ-წერინებს). გვრჩება, მაშასადამე, დავასკვნათ, რომ ა-ს დართვა ამ შემთხვევაში ირიბ-ობიექტური პირის გამოხატვასთან არის დაკავშირებული. უფრო ზედმიწევნით რომ ვთქვათ, ირიბ-ობიექტურ პირს ვერ შევიყვანთ თანხმობით დაწყებული საარვისო-ქცევითი პირველადი ზმნისაგან ნაწარმოებ შუალობითში, თუ საწინაო პირის ნიშანსა და ზმნის ფუძეს შორის მაერთებელ ხმოვანს არ ჩავსვამთ: წერს – მ-ა-წერინებს, გ-ა-წერინებს, (ჰ)-ა-წერინებს, გვ-ა-წერინებს.

თუ აღნიშნული მოსაზრება სწორია, მაშინ უეჭველია, რომ ა ერთისა და იმავე ფუნქციის მატარებელია პირველადს ზმნებში, გარდამავალი იქნება ფორმა, თუ გარდაუვალი: წევს – მ-ა-წევს, ძევს – მ-ა-ძევს, ზის – მ-ა-ზის, წერს – მ-ა-წერს – მ-ა-წერინებს, ტეხს – მ-ა-ტეხს – მ-ა-ტეხინებს და მისთ.

439. პარალელი სვანურიზაცია. საყურადღებოა, რომ სვანური უბრალო ირიბი მიმართების ფორმას უანოდ ვერ აწარმოებს. ეს მოვლენა იქ მე-3 ობიექტური პირის ფორმაშიც აშკარად ჩანს, რადგანაც ამ პირის ნიშანი სვანურს დღევანდლამდე დაცული აქვს ხ-ს სახით. მაგალითები: სგურ („ზის“) – ხ-ა-სგურ („აზის“), ლ-გ-გ („დგას“) – ხ-ა-გ („ადგას“). ცუირ („დარჩენილია“) – ხ-ა-ცუირ („დარჩენილი აქვს“), ტჷლი („იმახის“) – ხ-ა-ტჷლი („უმახის“), ტიხე „აბრუნებს“ – ხ-ა-ტიხე („უბრუნებს“ – უბრალო რელატიური ფორმა ირიბისათვის; ხ-ო-ტიხე იქნება: „უბრუნებს მისას“, ე. ი. სასხვისო ქცევა); კუიშე („ტეხს“) – ხ-ა-კუიშე („ატეხს“: თხუმი გაკს ხაჷშე – „თავზე კაკალს ამტვრევს“) და მისთ. საზოგადოდ, ირიბ-ობიექტური პირის ნიშანი ზმნას სვანურში უხმოვნოდ არ უერთდება, თუ, რა თქმა უნდა, რედუქციას ადგილი არა აქვს მარცვალთა რიცხვის გადიდების შემთხვევაში: ხ-ა-ტჷლი („უმახის“), მაგრამ ლა-ხ-ტჷლ [*ლა-ხა-ტჷლ] (დაუმახა). ამიტომ გასაგებია, რომ შუალობითი

კონტაქტის ფორმა პირველად ზმნათაგან სვანურშიც ა-ს გვიჩვენებს: ტიხე („აბრუნებს“), მაგრამ ხ-ჰ-ტხუნე („აბრუნებინებს“).

ქართულში ირიბ-ობიექტური პირის ნიშანი უშუალოდაც ერთვის ზმნის ფუძეს (ჰ-გავს, ს-ძულს, მო-მ-წერა, მი-ს-წერა), სვანურში კი მაერთებელი ა არის საჭირო: ხ-ა-ჯემ („ჰ-გავს“), ხ-ა-სისგ („ს-ძულს“).

440. სათანაო და საზედაო განურჩევლად. ზოგ შემთხვევაში განურჩევლად ვხმარობთ სათანაო და საზედაო ფორმებს; ამისი მაგალითები ძველი ქართულიდანაც შეგვიძლია დავიმოწმოთ და ახლიდანაც, თანაც როგორც გარდამავალს, ისე გარდაუვალ ზმნებში:

და ა ჰ კ უ ე თ ა – და ა ა კ უ ე თ ა. ოთხთავის ხელნაწერებში ერთსა და იმავე ადგილას ზოგში „დაჰკუეთა“ იკითხება, ზოგში კი – „დააკუეთა“: „სადაცა დააპყრის იგი, და ა ჰ კ უ ე თ ი ს“ (მარკ. 9,18 ადიშ., ტბ.; „და ა ა კ უ ე თ ი ს“, ათონ., ჯრ., პარხ.); „სულმან მან არაწმიდამან და ა ჰ კ უ ე თ ა იგი“ (მარკ. 9,20 ტბ., ადიშ.; „და ა ა კ უ ე თ ა“ ათონ., ჯრ., პარხ.); „შენ აღმიღე და დამკუეთე მე“ (ფს. 101,11) (ვარიანტი: დამაკუეთე).

და ს დ გ ა – და ა ა დ გ ა: „დასვა და თავსა გვირგვინი და ს დ გ ა თავისა ჴელითა“ („ვეფხ.“, 45); „და ა ა დ გ ე ს თავსა გვირგვინი“ („ვეფხ.“, 1187).

და ვ ს ც ვ ი თ ე – და ვ ა ც ვ ი თ ე. ზეზვა გაფრინდაულის ლექსში ნათქვამია («ხალხ. პოეზია», № 27):

„ავავსე დიდი მინდორი თათრის ხოჯაის ძვალითა,
მგელს და ვ ა ც ვ ი თ ე კბილები, ტურას – ლოყები ჴამითა“.

ერთს ვარიანტში კი იკითხება: „მგელსა და ვ ს ც ვ ი თ ე კბილები“.

„ძევს“ ზმნა (ვარიანტები: ძეს, ძე) გარდაუვალია და აბსოლუტური. იგი მიღებულია ძ ე ს ფორმისაგან, წ ე ვ ს და ი დ ვ ა ზმნის გავლენით. უკანასკნელს ის ენაცვლება მწკრივებში: წ ე ვ ს – ი წ ვ ა, ძ ე (ვ) ს – ი დ ვ ა: „აჰა ცული ძირთა თანა ხეთასა ძ ე ს“ (მათ. 3,10); „ზედა ეწერა: აჰა ძ ე ს აზჯარი საკვირველიო“ („ვეფხ.“, 1368). პირის ნიშნის ჩამოკვეციტ მივიღეთ მისი ვარიანტი ძ ე, რომელიც მთის კილოებში იხმარება: ძ ე ვ ს (ძ ე ს, ძ ე). რელატიურად შეიძლება სამგვარად წარმოგვიდგეს: ს-ძევს, უ-ძევს, ა-ძევს. ამათგან „ძევს“ ძირითადია ყველას მიმართ, რადგანაც ყველა მას შეეზომება:

ძ ე ვ ს – ს ძ ე ვ ს, – განსხვავებაა უბრალო რელაციის მიხედვით;

ძ ე ვ ს – უ ძ ე ვ ს, – განსხვავებაა ქცევის მიხედვით;

ძ ე ვ ს – ა ძ ე ვ ს, – განსხვავებაა სიტუაციის მიხედვით.

ამისი მაგალითები ვაჟადან:

„და შენც, სიკვდილო, ფერი გ ძ ე სიცოცხლის ნაწყენობითა“ (I, 37, 9).

„ხმალი გვერდს უ ძ ე“ (I, 124,20); „ხიდი არ გ ვ ი ძ ე წყალზედა“ (I, 81,8).

„თქვენ აღარ გ ა ძ ე თ ბაჟები“ (I, 110,9).

თუ სასხვისო ქცევის „უძე“-ს არ მივიღებთ მხედველობაში და ორ დანარჩენ რელატიურ ფორმას შევადარებთ ერთმანეთს, ვნახავთ, რომ მოსალოდნელი ფუნქციონალური განსხვავება სათანაო „სძე“-სა და საზედაო „აძე“-ს შორის აღარ არის, რადგანაც შეიძლება ითქვას: „ფერი გძე“ და „ფერი გაძე“, „ბაჟი გძე“ და „ბაჟი გაძე“.

მე-2 სუბ. პირში ამ ზმნას ახალ ქართულში მეშველი ზმნა უნდა (§ 550, თ).

„დადება“ ზმნა ირიბ ობიექტთან ძველად სათანაოთი იხმარებოდა („დასდვა“ ჯელი წმიდამან ნინო ერთსა ქვასა“, ქართლ. მოქც., თაყ.-ის გამოც., 792,4), მაგრამ ეხლა საზედაოთი ვხმარობთ („ხელი დასდვა ერთ ქვას“). მაშასადამე, ძველი „დასდვა“ და ახალი „დადება“ ერთნია ფუნქციის თვალსაზრისით.

მიუხედავად ამისა, უნდა ითქვას, რომ სათანაო და საზედაო ფორმები საერთოდ განსხვავებულად არის გამოყენებული: დას წერილი მ ი ს წ ე რ ა და ბოლოში ლექსი მ ი ა წ ე რ ა; შინ მ ო ს წ ე რ ა, მაგრამ: პირობას ხელი მ ო ა წ ე რ ა; ცას ვარსკვლავი მ ო ს წ ე რ ა, მაგრამ: ამ ადგილს ხალხი მ ო ა წ ე რ ა და მისთ.

441. სათანაოს ბენეზისისთვის. ზემორე თქმულის საფუძველზე შეიძლება დავასკვნათ, რომ უხმოვნო მიმართება ირიბი ობიექტისადმი მიღებული უნდა იყოს ხმოვნის ამოღების ნიადაგზე, ე. ი. „სათანაო“ საერთოდ საზედაოსაგან უნდა მომდინარეობდეს. ამას არ ეწინააღმდეგება ის გარემოება, რომ ძველად „დასდვა“ იხმარებოდა, ეხლა კი – „დადება“.

ხმოვნის ამოღება, როგორც ჩანს, კილოებში სხვადასხვა დროს და სხვადასხვა სახით ჩატარებულა და სალიტერატურო ენას შემოუკრებია ნარევი ფორმები: ზოგი ურედუქციო და ზოგი ნარედუქციალი. შემდეგ ენა ცდილა განსხვავების დამყარებას მათ შორის და ამის შედეგად მივიღეთ „საზედაო“, რომელიც გარკვეულ შემთხვევაში განსხვავებას გვაძლევს სათანაოსაგან. რომ არ გვქონდეს აშკარად განსხვავებული ფორმები ამ ტიპისა: წერს – ა-წერს, ს-წერია – ა-წერია, ს-ტეხს – ა-ტეხს, ს-ჭრის – ა-ჭრის, მი-ს-წერა – მი-ა-წერა და მისთ., მაშინ არც დაისმოდა საკითხი სიტუაციის შესახებ ქართულში. მაგრამ განსხვავებული ფორმები გვაქვს და ამ ფაქტს სათანადოდ უნდა გაეწიოს ანგარიში.

შ ე ნ ი შ ვ ნ ა. ზოგ შემთხვევაში სათანაო შეიძლება სხვა ხმოვნის ამოღების გზითაც იყოს მიღებული; შდრ. ეტრფის (*ჰ-ეტრფის) და შე-ს-ტრფის (← *შე-ჰ-ტრფის), უ-ყურებს (← *ჰ-უ-ყ-ურებს) და შე-ჰ-ყურებს, უ-ტრიალებს (← *ჰ-უ-ტრიალებს) და თავს და-ს-ტრიალებს და მისთ.

ერთი კი უნდა ითქვას მაინც: საზედაოს ცნების დადგენაში რამდენადმე ზმნის ლექსიკური მნიშვნელობაა გადამწყვეტი: ჯდომა, წოლა, დგომა, წერა და მრავალი სხვა სახის მოქმედება შეიძლება რ ა ზ ე დ მ ე. ამიტომ ეგევე მნიშვნელობა რომ შეჰრჩეს ზმნას, ზმნისწინთაგან და ან ჩა უნდა მიიღოს: და-ა-წვა, და-ა-ჯდა, და-ა-დგა, და-ა-წერა, ჩა-ა-კვდა და მისთ. ზმნისწინის შეცვლით ზედაობის გაგება იკარგება და გვრჩება უბრალო რელაცია ირიბთან: მი-ა-წვა, შე-ა-კვდა, მი-ა-წერა და მისთ.

ამიტომ სიტუაციაზე ლაპარაკი მხოლოდ იქ შეიძლება, სადაც განსხვავება ფორმებს შორის ირიბთან მიმართების მიხედვით არის დამყარებული: ჩა-კვდა და ჩა-ა-კვდა, და-წერა და და-ა-წერა და მისთ.

442. სიტუაციის აღბილი წარმოქმნის კატეგორიებს შორის. მითითებული სიტუაციის ფორმა, საზედაო, წარმოქმნის კატეგორიებს შორის ყველაზე უფრო ახლოს ქცევასთან დგას, რადგანაც მასაც მარტო I და II სერიის მწკრივები აქვს გარჩეული, III-ისა კი – არა. ამას გარდა, ეს კატეგორია, ქცევის მსგავსად, არც სახელზმნებს მოეპოვებათ (მიმღეობასა და საწყისს), მაშინ როდესაც სხვა წარმოქმნის კატეგორიები (გეზი, ორიენტაცია, ასპექტი, გვარი, კონტაქტი) სახელზმნებშიც არის გატარებული.

საზედაოს ფორმა მოკლებულია ქცევის გაგებას, რადგანაც საპირისპირო ფორმები არ მოეპოვება. ამ მხრივ ის დიდად განსხვავდება შუალობითი კონტაქტისაგან, რომელსაც,

როგორც ვიცით, ქცევის ფორმებიც აქვს. მაგრამ საყურადღებოა, რომ რამდენიმე ზმნა საზედაოს ფორმით სუფიქსითაც განსხვავდება ძირეულისაგან: კერ-ავ-ს – ა-კერ-ებ-ს, ჭედ-ს (ან ჭედ-ავ-ს) – ა-ჭედ-ებ-ს, ფარ-ავ-ს – ა-ფარ-ებ-ს, წებ-ავ-ს – აწებ-ებ-ს, ხეთქ-ს – ახეთქ-ებ-ს და მისთ. აღნიშნულ ზმნებს ქცევის გაგება აქვთ I სერიაში (ა-კერებს – ი-კერებს – უ-კერებს), მაგრამ II სერიაში, თემის ნიშნის ჩამოცილების გამო, ეს გაგება დაეკარგებათ, რადგანაც მარტო ანიანი ფორმა შეჰრჩებათ ძირეულისაგან განსხვავებული. მაგალითი:

		საარ.	სათავ.	სასხვ.
I სერია (აწმყო)	კ ე რ ვ ა	კერ-ავ-ს	ი-კერ-ავ-ს	უ-კერ-ავ-ს
	კ ე რ ე ბ ა	ა-კერ-ებ-ს	ი-კერ-ებ-ს	უ-კერ-ებ-ს
II სერია (წვეტილი)	კ ე რ ვ ა	საარ. კერა	სათავ. ი-კერა	სასხვ. უ-კერა
	კ ე რ ე ბ ა	ა-კერა	[ი-კერა]	[უ-კერა]

ამგვარად, II სერიაში სათავისო და სასხვისოს ფორმები წარმოქმნილი ფორმისა დაემთხვა ძირეულისას. განსხვავება დაჰრჩა მარტო საარვისოს ფორმას, მაგრამ მან, საპირისპირო ფორმათა უქონლობის გამო, ქცევის გაგება დაკარგა.

აქ, მაშასადამე, ქცევის თვალსაზრისით, ისეთივე მდგომარეობა შეიქნა, როგორც „აჭმევს“ და „ასმევს“ ზმნებში, რომელთაც სალიტ. ენაში და კილოთა უმეტესობაში თემის ნიშანი დაკარგეს II სერიის ფორმებში, ამით ძირეულ „ჭამა“ ზმნას გაუთანაბრდნენ და ქცევის გაგება დაკარგეს: ა-ჭმევს – უ-ჭმევს, მაგრამ ა-ჭამა-ს აღარ აქვს ცალი, რადგანაც, „უ-ჭამა“ ძირეული ზმნის საარვისოა: ჭამა – ი-ჭამა – უ-ჭამა. ქცევის გაგება ამ ზმნას შენახული აქვს მთის კილოებში, სადაც კონტაქტის ნიშანი მოიპოვება ი(ვ)-ის სახით: ა-ჭმ-ი(ვ)-ა – უ-ჭმ-ი(ვ)-ა:

„კას ყმას ა ჭ მ ი ე, დედაო, დილა ადრიან სადილი“ («ხალხ. პოეზია», № 283).

„მ ი ჭ მ ი ე თ ღალმისტიურსა თავის საჭმელი პურიო“ (იქვე, № 458).

ზმნის კატეგორიათათვის ზოგადად

443. საუშუაველი პრთი სიტყვის სხვადასხვა კატეგორიის ფორმად ბაბებისა. ზმნის კატეგორიების მიმოხილვის დასრულების შემდეგ საჭიროა შევჩერდეთ იმაზე, თუ რა არის იმის საფუძველი, რომ ერთმა და იმავე ბგერათა კომპლექსმა, რომელსაც ქართულში ჩვეულებრივის აზრიანი სიტყვის სახე აქვს, შეიძლება ერთსა და იმავე დროს რამდენიმე გაგება მოგვცეს, ანუ, – რაც იგივეა, – ერთმა და იმავე ზმნამ ერთისა და იმავე ბგერითი შედგენილობით რამდენიმე გრამატიკული შინაარსი დაიტოს? რა არის იმის საფუძველი, რომ რომელიმე ფორმა, ვთქვათ, „დავწერე“, ერთსა და იმავე დროს რამდენიმე კატეგორიას გვიჩვენებს როგორც უღლებისას, ისე წარმოქმნისას? – საფუძველი ის გახლავს, რომ ამ ფორმის გვერდით ენაში არსებობს რიგი იმავე ზმნის ფუძისაგან ნაწარმოები ფორმებისა, რომელთაც ეს ერთი „დავწერე“ სხვადასხვანაირად შეეზომება და დაუპირისპირდება. შედეგი ის არის, რომ ერთთან დაპირისპირებისას ერთ ნიშანს ვიღებთ, მეორესთან დაპირისპირებისას – მეორეს, მესამესთან – მესამეს და ასე ბოლომდის. ეს ნიშნები

კატეგორიებია, რომლებიც გარკვეულ ცნებებს შეიცავენ. მაშასადამე, მორფოლოგიური თვალსაზრისით ერთი და იმავე ბგერითი შედგენილობის სიტყვა სხვადასხვა დაპირისპირებათა ნიადაგზე სხვადასხვა ფუნქციის მატარებლად წარმოგვიდგება. დაპირისპირებისას აუცილებელია, რომ საოპოზიციო ცალი (ან ცალები) განსხვავებული იყოს როგორც გარეგნული სახით, ბგერობლივ, ისე გრამატიკული შინაარსითაც, ე. ი. როგორც ფორმით, ისე ფუნქციით. აღნიშნულ „დავწერე“ ზმნაში უ ლ ლ ე ბ ი ს კატეგორიათაგან წარმოდგენილია: პირი (თანაც სუბიექტური და ობიექტური), რიცხვი, დრო, კილო, გზისობა, აქტი, თანამდევრობა, მწკრივი; წ ა რ მ ო ქ მ ნ ი ს კატეგორიათაგან: ასპექტი, გვარი, ქცევა, კონტაქტი, სიტუაცია (აკლია გეზი და ორიენტაცია). განვიხილოთ თვითნებური მათგანი ცალკ-ცალკე.

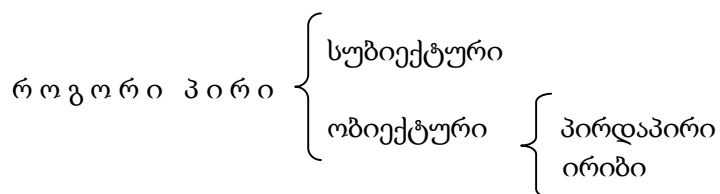
უძლეების კატეგორიები

1. პირი. პირის მიხედვით „დავწერე“ ზმნა პირველიც არის და მესამეც. პირველი ს უ ბ ი ე ქ ტ უ რ ი ა, მესამე – ო ბ ი ე ქ ტ უ რ ი. რომ 1-ლი პირი ს უ ბ ი ე ქ ტ უ რ ი ა, ამას აჩენს შემდეგი საპირისპირო ფორმები: დავწერე – დასწერე – დაწერა; რომ მე-3 პირი ობიექტურია, ამას აჩენს შემდეგი დაპირისპირება: დავწერე (მე იგი) – დაგწერე (მე შენ).

მე-3 ობიექტური პირი, რომელიც „დავწერე“-შია წარმოდგენილი, არის პირდაპირი, რადგანაც მოიპოვება საოპოზიციო ფორმა „დავაწერე“, სადაც „დავწერე“-ს გაგება მთლიანად არის შესული, მაგრამ დამატებულია მეორე ობიექტის გაგება. ეს დაპირისპირება უფრო ნათელი იქნება, თუ ფორმას 1-ლ ობ. პირში გადმოვიყვანთ: დამწერა – დამაწერა. „დამწერა“-მე ვარ დაწერილი, „დამაწერა“-ჩემზეა სხვა დაწერილი.

მაშასადამე, პირის კატეგორია ქართულში მეტად რთული კატეგორიაა. ნუანსებს რომ თავი დავანებოთ, რომელბზედაც ზემოთ იყო საუბარი (§ 433), ერთი მხრით გვაქვს გაგება პირის რ ო მ ლ ო ბ ი ს ა, რაც გულისხმობს სამ ქვეკატეგორიას: 1-ლ პირს, მე-2-სა და მე-3-ს. მეორე მხრით გვაქვს გაგება ვ ი თ ა რ ე ბ ი ს ა ანუ რ ო გ ო რ ო ბ ი ს ა, რაც ორ ქვეკატეგორიას გულისხმობს: ს უ ბ ი ე ქ ტ ი ს ა ს და ო ბ ი ე ქ ტ ი ს ა ს. ობიექტური პირი თავის მხრით ორად დაიშლება კიდევ: გვაქვს პირდაპირ-ობიექტური პირი და ირიბ-ობიექტური პირი. გრაფიკულად ეს შემდეგნაირად შეგვიძლია გავითვალისწინოთ:

რ ო მ ე ლ ი პ ი რ ი: პირველი, მეორე, მესამე.

ინდოევროპულ ენებში, სემიტურებში და თურქულებში პირი მხოლოდ რომლობის გაგებას იძლევა, როგორობისას კი – არა. ქართულში რომლობას ერთვის როგორობის გაგებაც. ამ მხრივ ქართულსა და მის მოძმე ენებს – ჭანურ-მეგრულსა (კოლხურს) და სვანურს – მხარს უჭერს რიგი სხვა ენებისა, მაგ., აფხაზურ-ჩერქეზული და ბასკური.

2. რიცხვი. რიცხვი შეიძლება ჰქონდეს პირს როგორც სუბიექტურს, ისე ობიექტურს. „დავწერე“ ფორმა სუბიექტური პირისათვის მხოლოდითია, რადგანაც მოიპოვება საპირისპირო „დავწერეთ“, რომელიც მრავლობითად გვესმის; ობიექტური პირისათვის ამჟამად „დავწერე“ ურიცხვია, მაგრამ ძველ ქართულში რიცხვიანი იყო: დავწერე – დავწერენ

(„დავწერე“ მხოლოდითად მიდიოდა, „დავწერენ“ კი – მრავლობითად). სხვა მაგალითი: დამწერა – დავწერა. პირველი ფორმა („დამწერა“) ობიექტური პირისთვის მხოლოდითაა, მეორე კი („დავწერა“) იმავე ობიექტური პირისთვის – მრავლობითი.

3. დრო. დროის მიხედვით „დავწერე“ წარსულია, რადგანაც მას პირისპირ უდგას „დავწერ“, რომელსაც მომავლის გაგება აქვს.

4. კილო. კილოს მიხედვით „დავწერე“ თხრობითია, რადგანაც მოიპოვება საპირისპირო „დამეწეროს“, რომელიც კავშირებითია. სხვა მაგალითი: „დავწეროთ“ თხრობითია, რადგანაც მოიპოვება საპირისპირო „დავწეროთ“, რომელიც ბრძანებითია (ზოგ შემთხვევაში კავშირებითიც).

5. გზისობა. ამ კატეგორიის თვალსაზრისით „დავწერე“ ერთგზისია, რადგანაც მას უპირისპირდება „დავწერი“ (ზოგ კილოში „დავწერიდი“, „დავწეროდი“) ან „დავწერდი“, რომლებიც მრავალგზისობის გაგებას გვაძლევენ. ეს კატეგორია დღეს სუსტად არის ქართულში გამოხატული.

6. აქტი. აქტის მიხედვით „დავწერე“ ნახულია, ვინაიდან მას უნახავი აქტის ფორმა უდგას პირისპირ: „დამიწერია“.

7. თანამდევრობა. ამ კატეგორიის მიხედვით „დავწერე“ შემდგომია, რადგანაც მას უწინარესი უპირისპირდება: „დამეწერა“. დაპირისპირება უფრო ნათელია ორი სხვადასხვა ზმნის მაგალითზე: „წერილი და ვ წ ე რ ე ქაღალდზე, რომელიც ერთ ამხანაგს გუშინ ჩემთვის გა მო ე გ ზ ა ვ ნ ა“. უწინარესია ქაღალდის გა მო გ ზ ა ვ ნ ა, შემდგომია წერილის და წ ე რ ა.

8. მწკრივი. მწკრივის მიხედვით „დავწერე“ წყვეტილია, რადგანაც მას სხვა მწკრივები უპირისპირდება: „დავწერო“ (II კავშ.), „დავწერ“ (მყოფ.), „დამიწერია“ (I თურმ.) და სხვები.

წარმოქმნის კატეგორიები

1. გეზი. „დავწერე“ უგეზოა, რადგანაც საპირისპირო ფორმა აკლია. ასეთი იქნებოდა „ვწერე“, მაგრამ ის, „დავწერე“-სთან შედარებით, ფუნქციონალურ განსხვავებას მიმართულების თვალსაზრისით ვერ გვიჩვენებს. მაგრამ, თუ ავიღებთ სხვა ფორმას, მაგ., „ჩავწერე“-ს, მას გეზი ექნება, რადგანაც უპირისპირდება იგივე „ვწერე“, რომელიც მიუმართავი ფორმაა, „ჩავწერე“ კი ერთ-ერთი სახეა მიმართული გეზისა.

2. ორიენტაცია. არც ორიენტაცია აქვს „დავწერე“-ს, რადგანაც აკლია საპირისპირო ფორმა, მოახლოება-დაშორების თვალსაზრისით განსხვავებული.

3. ასპექტი. ასპექტის მიხედვით „დავწერე“ სრულია, ვინაიდან მას უპირისპირდება უსრული „ვწერე“, ზოგ შემთხვევაში აგრეთვე – „ვწერდი“.

4. გვარი. გვარის მიხედვით „დავწერე“ მოქმედებითია, რადგანაც მოიპოვება საპირისპირო „დაიწერა“, რომელიც ვნებითია.

5. ქცევა. ქცევის მიხედვით „დავწერე“ საარვისოა, რადგანაც მას პირისპირ სათავისო და სასხვისო ქცევის ფორმები უდგას: „დავიწერე“ (სათავ.), „დავუწერე“ (სასხვ.).

6. კონტაქტი. ამ კატეგორიის მიხედვით „დავწერე“ უშუალოა, რადგანაც მოიპოვება შუალობითის ფორმა „დავაწერინე“.

7. სიტუაცია. სიტუაციის მიხედვით „დავწერე“ მიუთითებელი ფორმაა, რომელსაც მითითებული „დავაწერე“ უდგას პირისპირ (საზედაო).

როგორც ვხედავთ, ფორმების დაპირისპირება ერთი ნიშნის მიხედვით ხდება, დანარჩენი ნიშნები კი ყველა საერთოა. როცა, ვთქვათ, პირზე გვაქვს საუბარი და გვინდა

დავრწმუნდეთ, რომ 1-ლი პირი სუბიექტურია და არა ობიექტური, მესამე კი, პირუკუ, ობიექტური და არა სუბიექტური, არ შეეხება ერთ სხვა ნიშანს (რიცხვს, დროს, კილოს და სხვ.), არამედ მხოლოდ 1-ლსა და მე-3-ს შეეცვლით პირის ინდექსების მიხედვით და მივიღებთ ასეთ დაპირისპირებას: დაწერე – დამწერა. როცა გვსურს იმის გამორკვევა, თუ რომელია სუბიექტური პირი, ყველა სხვა ნიშანს ხელ-უხლებლად დავტოვებთ და პირისპირ ისეთ ფორმებს შევპყროთ, სადაც განსხვავება მარტო სუბ. პირების მიხედვით იქნება; მივიღებთ ასეთ დაპირისპირებას: დაწერე – დასწერე – დაწერა. ობიექტური პირისთვისაც ასეთივე პირობის დაცვით შემდეგ დაპირისპირებას ვნახავთ: დაწერე – დაგწერე. რიცხვის გამორკვევის დროს საპირისპირო ფორმებში პირიც იგივე რჩება, დროც, კილოც და სხვა კატეგორიები (უღლებისა თუ წარმოქმნისა), გვექნება ამგვარი შეყრა პირისპირ: დაწერე – დაწერეთ. ქცევის გამორკვევის დროს მარტო კუთვნილება-დანაშინულებას ვაქცევთ ყურადღებას, სხვა ნიშნები კი ყველა უცვლელია; გვაქვს ასეთი საოპოზიციო ცალები: დაწერე – დავიწერე – დავუწერე. ასეთივე მეთოდით ვარკვევთ სხვა კატეგორიებსაც. ერთი სიტყვით, ეს ნაირ-ნაირი დაპირისპირებაა, რომ ნაირ-ნაირ მორფოლოგიურ ნიშანს გვაძლევს ერთისა და იმავე ბგერითი შედგენილობის სიტყვაში (ამ შემთხვევაში „დაწერე“ ზმნაში). სადაც დაპირისპირების საშუალება არ არის, იქ არც არის მორფოლოგიური ნიშანი. დაპირისპირება, მაშასადამე, სულ ცოტა, ორ სხვადასხვა ფორმას გულისხმობს, ურთიერთ შორის განსხვავებულს ბგერათა შედგენილობითაც და გრამატიკული მნიშვნელობითაც. განვმარტოთ მაგალითზე:

„დაწერე“ ფორმას რომ არ უპირისპირდებოდეს „დაწერეთ“, მაშინ ვერას ვიტყვოდით სუბ. პირის რიცხვის შესახებ, ვინაიდან სხვა ნიშნების მიხედვით ისინი ერთნია. აკი ვერას ვამბობთ იმავე ფორმის ობიექტური პირის რიცხვის შესახებ, ვინაიდან დღეს „დაწერე“-ს ამ მხრივ აღარაფერი უპირისპირდება: „ლექსი“ იქნება პირდ. ობიექტად, „ლექსები“, თუ „ლექსნი“, მაინც „დაწერე“ ითქმის.

„დაწერე“ ფორმის პირისპირ რომ არ გვქონდეს „დამიწერია“ ან „დამეწერა“, არ გვექნებოდა აქტის კატეგორია, რომელიც, სხვათა შორის, კარგად გამოხატულია თურქულ ენებშიც (შდრ. ანატოლიურ-თურქ. აზდემ – აზმეშემ).

რომ გვქონდეს მარტოდენ „დაწერე“ და მის გვერდით არ მოგვეპოვებოდეს „დავიწერე“ ან „დავუწერე“, მაშინ არ გვექნებოდა ქცევის გაგება; სხვანაირად რომ ვთქვათ, ჩვენი „დაწერე“ ისევე უქცეო იქნებოდა, როგორც ლათ. scripsi, არაბ. ქ ა თ ა ბ თ უ ან თურქ. ა ა ზ დ გ მ.

რომ, ვთქვათ, იმავე „დაწერე“-ს პირისპირ არ ედგეს „დავაწერინე“, მაშინ ქართულში არ იქნებოდა კონტაქტის კატეგორია; მაგრამ ერთ მათგანს უშუალოდ შესრულებული მოქმედების გაგება ახლავს, მეორეს კი – სხვისი შუალობით შესრულებული მოქმედებისა, ამიტომ ორივე კონტაქტიანია, ისე როგორც მათი ანატოლიურ-თურქული შესატყვისები: აზდემ – აზდერდემ.

ეგვე ითქმის სხვა მორფოლოგიურ კატეგორიებზედაც ქართულში თუ სხვა ენებში. საზოგადოდ, საკითხი იმის შესახებ, თუ რა ქმნის გრამატიკულ ფორმას და რატომ განეკუთვნება ერთი და იგივე სიტყვა სხვადასხვა კატეგორიას, შეიძლება მარტივად წარმოვიდგინოთ ნათესაური კავშირის ანალოგიით. კარგად ვიცით, რომ ერთი და იგივე პირი ერთთან მიმართებით შეიძლება იყოს მამა, მეორესთან პაპა, მესამესთან შვილი, მეოთხესთან ძმა, მეხუთესთან მზლი, მეექვსესთან სიმამრი, მეშვიდესთან მამამთილი და სხვა; მაგალითად, ვახტანგ VI ვახტანგ V-ისთვის იყო შვილისშვილი (ძის ძე), არჩილ მეფისა

და გიორგი XI-ისთვის ძმისწული, ლევანისა და თუთასთვის შვილი (ძე), იესესთვის ძმა, რუსუდანისთვის ქმარი, ჩერქეზთ ბატონისთვის სიძე, ბაქარისა და ვახუშტისთვის მამა, ალექსანდრესთვის პაპა. მსგავსად ამისა, ერთისა და იმავე ფუძის სიტყვას ნაირ-ნაირი მიმართება აქვს იმავე ფუძის სხვადასხვა სიტყვასთან.

უღლებისაა კატეგორია, თუ ის საჭიროა ერთის ან რამდენიმე მწკრივის საწარმოებლად; წარმოქმნისაა კატეგორია, თუ ის ახალ ზმნას ქმნის და მწკრივის ფორმებს იმეორებს. მწკრივების გამეორება ხდება არა ყველა ქვე-კატეგორიაში, არამედ იმაში (ან იმათში), რომელიც (ან რომლებიც) წარმოქმნილად ითვლება: გეზში მიმართული, ორიენტაციაში მაახლოებელი, ასპექტში სრული, გვარში ვნებითი (უფრო ზედმიწევნით: პრეფიქსიანი ვნებითი), ქცევაში სათავისო და სასხვისო, კონტაქტში შუალობითი, სიტუაციაში მითითებული (საზედაო).

ასპექტი რამდენადმე დღესაც უღლების კატეგორიაა, რადგანაც ზმნათა დიდ უმეტესობაში განსხვავება აწმყოს წრის მწკრივებსა და მყოფადის წრის მწკრივებს შორის ამ კატეგორიის მიხედვით ხდება.

ზოგ შემთხვევაში ჭირს იმისი გადაწყვეტა, თუ რომელია ძირეული და რომელი წარმოქმნილი: გვარში საშუალო და მოქმედებითი, მოქმედებითი და სუფიქსიანი ვნებითი, მოქმედებითი და უნიშნო ვნებითი, სტატუსში დინამიკური და სტატიკური ფორმები, მაგრამ რადგანაც აღნიშნულ კატეგორიებს ერთი მხრით მნიშვნელობა აქვთ არა რომელიმე მწკრივის ან მწკრივთა ერთი ჯგუფის წარმოებისათვის, არამედ მთელი უღლებისათვის, მეორე მხრით კი ისინი ქართული ენის სისტემაში საპირისპირო ურთიერთობას ქმნიან გარკვეული ნიშნის მიხედვით ფუნქციონალურად, ამიტომ მათი განხილვა უფრო ბუნებრივია წარმოქმნის კატეგორიებში.

444. კატეგორია ნამდვილი და მოჩვენებითი. წინა პარაგრაფში მოყვანილ მოსაზრებათაგან გამომდინარეობს დებულება იმის შესახებ, რომ რომელიმე გრამატიკული კატეგორია შეიძლება იყოს ნამდვილიცა და მოჩვენებითიც. ნამდვილია კატეგორია, როცა რომელსამე სიტყვის ფორმას სათანადო ფუნქციაც ახლავს სხვა ფორმათა დაპირისპირების ნიადაგზე, და მოჩვენებითია კატეგორია, როცა სიტყვის ფორმა რაიმე გარეგნული ნიშნის მიხედვით, წარმოების ძალით, შეიძლება განეკუთვნოს ამა თუ იმ კატეგორიას, მაგრამ საპირისპირო ფორმათა უქონლობის გამო სათანადო ფუნქციას მოკლებულია. მაგალითად, უ-წერს ნამდვილად არის სასხვისო ქცევა, მაგრამ არის თუ არა და-უ-წერა და უ-ყვარს სასხვისო ქცევის ფორმები? რამდენადაც ამ ზმნათა უ არ არის ფუძისეული ხმოვანი, ცხადია, ის მაწარმოებელი აფიქსია, მაგრამ აქვს თუ არა ქცევის ფუნქციის მინიჭების ძალა ამ აფიქსს? – არა, არა აქვს, რადგანაც საოპოზიციო ცალები, სხვა აფიქსით ნაწარმოები და კუთვნილების მიხედვით განსხვავებული, აღნიშნულ ზმნებს არ მოეპოვებათ (§§ 412, 414). ამიტომ ცხადია, რომ უ-ყვარს და და-უ-წერია მოჩვენებითი სასხვისოა, ე.ი. არ-ნამდვილი, უფუნქციო, ფორმალური.

რაც ქცევის კატეგორიის შესახებ ითქვა, მსგავსი რამ შეიძლება ითქვას სხვა კატეგორიების შესახებაც ზმნებში თუ სახელებში, უკანასკნელებში რიცხვისა და ბრუნვის კატეგორიათა მიხედვით.

ერთი სიტყვით, მოჩვენებითი კატეგორია, ნამდვილის გვერდით, ფართოდ გავრცელებული მოვლენაა საზოგადოდ ენებში და კერძოდ ქართულში. თვითეულ მათგანზე შეჩერება შორს წაგვიყვანდა. მოვჭრათ მოკლედ: ნამდვილ კატეგორიას გრამატიკული შინაარსი ახლავს, ფუნქციად წოდებული, მოჩვენებითი კი დაცლილია ამ შინაარსისაგან.

III. უ ლ ე ბ ა

ზ ო ბ ა ღ ი

445. მყარი ნაწილი ზმნისა. ამა თუ იმ ზმნის ყოველგვარი ფორმა რომ ვაწარმოთ (პირიანი თუ უპირო), საჭიროა ვიცოდეთ მყარი ნაწილი ზმნისა, ანუ უცვალელებელი ნაწილი, რომელსაც ერთვის ცვალებადი ნაწილები.

ურთიერთობა უცვალელებელსა და ცვალებად ნაწილებს შორის ყოველთვის ერთი და იგივე არ არის: ერთი და იგივე ნაკვეთი ზმნისა შეიძლება უცვალელებელ ნაწილად იქნეს მიჩნეული ფორმათა ერთი ან რამდენიმე ჯგუფისთვის, ხოლო ცვალებადად წარმოგვიდგეს სხვებისთვის. მაგალითად რომ ავიღოთ **ვაქებდე** ფორმა და ანალიზი ვუყოთ მას, ვნახავთ, რომ აქ უცვალელებელი იქნება **აქებდე** ფორმათა ამ ჯგუფისათვის: **ვ-აქებდე, აქებდე, აქებდე-ს, ვ-აქებდე-თ, აქებდე-თ, აქებდე-ნ**. მაგრამ მოყვანილ ჯგუფს შეიძლება დავუპირისპიროთ მეორე ჯგუფი, რომლის მიხედვით უკანასკნელი ე ცვალებად ნაწილში მოექცევა და უცვალელებლად მარტო **აქებდ** დაგვრჩება: **ვ-აქებდ-ი, აქებდ-ი, აქებდ-ა, ვ-აქებდ-ით, აქებდ-ით, აქებდ-ნენ**.

ამგვარად მიღებული **აქებდ** კიდევ შეგვიძლია შევკვეცოთ პირველი ბგერის ჩამოცლით და მივიღოთ **ქებდ** ფორმათა ამ ჯგუფების დაპირისპირებით: **ვი-ქებდ-ე, ვუ-ქებდ-ე** (ან: **ვი-ქებდ-ი, ვუ-ქებდ-ი**).

ეს **ქებდ** კიდევ შეიძლება დავშალოთ იმგვარად, რომ **დ** ცვალებად ნაწილში მოჰყვეს და უცვალელებლად მარტო **ქებ** დაგვრჩეს: **ვა-ქებ, ა-ქებ, ა-ქებ-ს, ვა-ქებ-თ, ა-ქებ-თ, ა-ქებ-ენ** (ან: **ვი-ქებ, ი-ქებ, ი-ქებ-ს** და შემდგომი; ან კიდევ: **ვუ-ქებ, უ-ქებ, უ-ქებ-ს** და შემდგომი).

არც ეს **ქებ** არის განუკვეთელი: მასაც შეგვიძლია ჩამოვაშოროთ **ებ** და დაგვრჩება მარტო **ქ**: **ვა-ქ-ე, ვა-ქ-ო, მი-ქ-ია, მე-ქ-ო**.

მაშასადამე, რომ ვამბობთ „უცვალელებელი ნაწილი“ და „ცვალებადი ნაწილი“, ეს შედარებითი ცნებები ყოფილა: რაც ფორმათა ერთი ჯგუფისთვის არის უცვალელებელი, ფორმათა მეორე ჯგუფისთვის ის შეიძლება აღარ იყოს უცვალელებელი. **ვაქებდე** ზმნის მაგალითზე ვნახეთ, რომ მყარ ანუ უცვალელებელ ნაწილად ერთ შემთხვევაში შეიძლება **აქებდე** გავიგოთ, მეორეში – **აქებდ**, მესამეში – **ქებდ**, მეოთხეში – **ქებ**, მეხუთეში – **ქ**.

რომ გავერკვეთ პირიანი ზმნის უცვალელებლისა და ცვალებადი ნაწილების საკითხში, საჭიროა ვიცოდეთ: **ფუძე, თემა, სავრცობი** და მწკრივთა წარმოების საშუალებანი, კერძოდ **მწკრივის ნიშანი**.

ფ უ ძ ე

446. ფუძის რაობა. ფუძე ჰქვია იმ ნაწილს ზმნისას, რომელსაც უკავშირდება ზმნის ლექსიკური მნიშვნელობა. ეს ნაწილი მყარია, მოიპოვება ამა თუ იმ ზმნის ყოველგვარ პირიანსა თუ უპირო ფორმაში და წარმოდგენილია ერთი, ორი ან მეტი ბგერით. მაგალითები:

ერთ-ბგერიანი ფუძეებია: **ქ, ღ, გ, ზ**, რომელთაგანაც ნაწარმოებია შესაბამისად ზმნები: ქება, ღება, გება, ზმა (ვა-ქ-ებ, ვა-ღ-ებ, ვა-გ-ებ, ვა-ზ-ამ).

ორ-ბგერიანი ფუძეებია: **წყ, ცხ, სვ, შვ**, რომელთაგანაც ნაწარმოებია შესაბამისად: ვი-წყ-ებ, ვა-ცხ-ებ, ვ-სვ-ამ, ვუ-შვ-ებ.

სამ-ბგერიანი ფუძეებია: **წერ, ხედ, ხურ, თეს**, რომელთაგანაც ნაწარმოებია შესაბამისად: ვ-წერ, ვ-ხედ-ავ, ვ-ხურ-ავ, ვ-თეს-ავ.

ოთხი ბგერისგანაა შემდგარი შემდეგი ფუძეები: **ვიწყ, ყვარ**, რომელთაგანაც ნაწარმოებია ზმნები: ვი-ვიწყ-ებ, მი-ყვარ-ს.

447. ფუძე და ძირი. მრავალ შემთხვევაში ზმნის ფუძე იგივეა, რაც ძირი. საზოგადოდ ერთ-თანხმოვნიანი ფუძეები ამავე დროს ძირებია; ეგევე ითქმის უმეტესად ორ-თანხმოვნიანი ფუძეების შესახებაც. მაგ., **ზ**, რომლისაგანაც ნაწარმოებია **ზ-მა** (ვა-ზ-ამ, დავა-ზ-ი, დავა-ზ-ა), ფუძეც არის ზმნისა და ძირიც. აგრეთვე **წყ**, რომლისაგან ნაწარმოებია ვი-წყ-ებ, და-ი-წყ-ო, ფუძეც არის და ძირიც; ეხლა თუ ავიღებთ „ვათბობ“ ზმნას, ვნახავთ, რომ მისი ფუძეა **თბ** (ვა-თბ-ე, ვ-თბ-ები, გა-მ-თბ-არ-ი და სხვ.), მაგრამ ეს **თბ** ისტორიულად მიღებულია **ტეფ**-ისაგან (ძვ. ქ. გან-ვ-ტეფ = გავთბი), ასე რომ სიტყვის ძირია **ტეფ**, ხოლო თანამედროვე ქართულის ფორმა „ვათბობ“ ფუძედ **თბ**-ს გვიჩვენებს.

448. ფუძის შეკუმშვა და შეკვეცა. შეიძლება ფუძიდან ამოღებულ იქნეს ხმოვანი და ფუძე შეიკუმშოს. ამისი მაგალითებია: **ღვარ, კარ, ჭერ**, რომელთაგანაც გვაქვს ფორმები: ვ-ღვარ-ე და ვ-ღვრ-ი, ვ-კარ-ი და ვ-კრ-ავ, ვ-ჭერ-ი და ვ-ჭრ-ი.

შეიძლება აგრეთვე ფუძისეული **ვ** (რომელიც ძველად უმარცვლო უ იყო) შეიკვეცოს ან ამოღებულ იქნეს მომდევნო **ო**-ს გავლენით: გამო-ცხვ-ა, მაგრამ გამოვა-ცხ-ობ (*გამოვა-ცხვ-ობ), ვ-თქვ-ი, თქვ-ა, მაგრამ თქ-მული, სა-თქ-მ-ელი. ამ მაგალითებში ვინს უშუალოდ მოსდევს **ო** ან **მ**, მაგრამ შეიძლება ფუძისეულ ვინს ონისაგან თანხმოვანი ყოფდეს: შვრ-ება, მაგრამ: შრ-ომა; ტყავი ს-ძვრ-ება, მაგრამ: ტყავს ა-ძრ-ობს და მისთ. (§ 28).

თემა

449. თემის რაობა და სახეები. თემა ჰქვია ზმნის ბაზისს, რომელზედაც დაყრდნობილია პირველი სერიის მწკრივთა ფორმები ან მეორე სერიისა, ე. ი. რომელიც მოეპოვება I ან II სერიის მწკრივთა ყველა ფორმას. თემა – ეს არის ჩონჩხი, რომელზედაც ასხმულია ზმნის ფორმები ერთ-ერთ სერიაში: პირველში ან მეორეში.

მორფოლოგიური თვალსაზრისით, რომელსაც აგრეთვე მხარს უჭერს სინტაქსური თავისებურებანი გარდამავალი ზმნებისა, ყველა მწკრივის ფორმები იყოფა სამ ჯგუფად, რომელთაც სერიებს ვეძახით (§ 271). ზმნას პირველისა და მეორე სერიის მწკრივებში საზოგადოდ სხვადასხვა თემა აქვს; რაც შეეხება მესამე სერიას, აქ ზმნას განსაკუთრებული თემა არ გააჩნია და ჩვეულებრივ ან პირველი სერიის თემას იყენებს (უფრო ხშირად), ან მეორისას (უფრო იშვიათად), ან კიდევ სულ სხვა პრინციპის მიხედვით აგებს თავის ფორმებს, ვიდრე პირველისა და მეორე სერიის მწკრივებში. ამიტომ თემათა მიმოხილვისას მხედველობაში გვაქვს პირველი ორი სერიის ფორმები.

შ ე ნ ი შ ვ ნ ა. ქართული ზმნის ორ-თემიანობას პირველად ყურადღება კ. დოდაშვილმა მიაქცია („საგრამატიკო ესკიზი“: «ივერია», 1887, № 214).

შედგენილობის მიხედვით თემა შეიძლება იყოს მარტივი, რთული და გავრცობილი.

მარტივი თემა აქვს II სერიის ფორმებს, რთული კი – I-ისას. რთული თემა კეთდება მარტივისაგან თემის ნიშნის დართვით. ამას გარდა, I სერიის ორ მწკრივს აწმყოს წრეში და ორსაც მყოფადისაში თემა გავრცობილი აქვს **დ ან ოდ**-ის დართვით, რომელთაც **ს ა ვ რ ც ო ბ ს** ვეძახით (§§ 465, 473).

თემა მოქმედებითი გვარის ზმნებში

450. ერთ-თემიანები და ორ-თემიანები. მოქმედებითი გვარის ზმნები უშუალო კონტაქტისა თემათა მიხედვით ორ ჯგუფად იყოფა: ერთი მხრით გვაქვს ერთ-თემიანი ზმნები, მეორე მხრით კი – ორ-თემიანები.

ე რ თ - თ ე მ ი ა ნ ი ა ზმნა, რომელსაც პირველისა და მეორე სერიის ფორმები ერთსა და იმავე ბაზისზე აქვს დაყრდნობილი.

ო რ - თ ე მ ი ა ნ ი ა ზმნა, რომელსაც პირველსა და მეორე სერიაში განსხვავებული თემები მოეპოვება.

თუ რამდენ-თემიანია ზმნა, ამას არკვევს დაპირისპირება ერთი მხრით აწმყოს ან მყოფადის ფორმისა II სერიის რომელიმე მწკრივის (მაგ., წყვეტილის) ფორმასთან რომელსამე სუბ. პირში, ვთქვათ პირველში; მაგალითები:

I ს ე რ ი ა	II ს ე რ ი ა	
აწმყო	წყვეტ.	II კავშირ.
ვ-წერ	ვ-წერ-ე	ვ-წერ-ო
ვ-ჭამ	ვ-ჭამ-ე	ვ-ჭამ-ო
ვ-გრეხ	ვ-გრეხ-ე	ვ-გრეხ-ო
ვ-თლ-ი	ვ-თალ-ე	ვ-თალ-ო
ვ-ხატ-ავ	ვ-ხატ-ე	ვ-ხატ-ო
ვ-სვ-ამ	ვ-სვ-ი	ვ-სვ-ა
ვ-ბრძან-ებ	ვ-ბრძან-ე	ვ-ბრძან-ო
ვა-პ-ობ	ვა-პ-ე	ვა-პ-ო

მოყვანილ რვა მაგალითთაგან პირველი ორი ზმნა ერთ-თემიანია (მათი თემებია **წერ** და **ჭამ** ორსავე სერიაში), დანარჩენები კი ყველა ორ-თემიანია, რადგანაც მათ სხვადასხვა თემა აქვთ I-სა და II სერიაში: ერთ მათგანს სხვადასხვა თემა ხმოვნის შენაცვლებით აქვს ნაწარმოები (**გრეხ-გრეხ**), სხვებს კი მარტივ თემაზე დართული აქვთ სხვადასხვა მაწარმოებლები – თემის ნიშნები: **ი** (**თალ-თლ-ი**), **ავ** (**ხატ-ხატ-ავ**), **ამ** (**სვ-სვ-ამ**), **ებ** (**ბრძან-ბრძან-ებ**) და **ობ** (**პ-პ-ობ**).

451. ერთ-თემიანი ზმნები. მცირეა რიცხვი ისეთი ზმნებისა, რომელთაც ერთი და იგივე თემა აქვთ მწკრივთა ორსავე სერიაში. ასეთებია, მაგალითად, **წერ**, **ჭამ**, **ტეხ**, **რეცხ**. მართლაც, თუ ამ ფუძეთაგან აწმყოს ვაწარმოებთ და პირისპირ წყვეტილს დავუყენებთ, გვექნება: ვ-წერ – ვ-წერ-ე, ვ-ჭამ – ვ-ჭამ-ე, ვ-ტეხ – ვ-ტეხ-ე, ვ-რეცხ – ვ-რეცხ-ე, ხოლო, თუ მეორე კავშირებითს მივუყენებთ გვერდით, ამას მივიღებთ: ვ-წერ-ვ-წერ-ო, ვ-ჭამ-ვ-ჭამ-ო, ვ-ტეხ – ვ-ტეხ-ო, ვ-რეცხ – ვ-რეცხ-ო. აქედან ცხადია, რომ ამ ზმნებს პირველ სერიაშიც იგივე თემა აქვთ, რაც მეორეში.

სია ერთ-თემიანი ზმნებისა. გვხვდება უმთავრესად შემდეგი ერთ-თემიანი ზმნები:

ვპ-ბან (ვი-ბან)	ვ-ტებ
ვ-ბერტყ	ვპ-ფხან
ვ-თელ („დრუბელს ფეხითა სთელენ“, ყაზ., 82,32)	ვ-ქექ
ვ-თეს	ვ-ქსოვ
ვ-თიბ	ვ-ღებ
ვს-თხოვ	ვ-ღობ
ვ-პეც	მოვი-ყვან
ვ-პვეთ	ვ-ჩერ
ვ-პვეც	ვ-ჩეხ
ვ-პვეხ, ვი-პვეხ („ნუ მოჰკვეხ მშვილ- დოსნობასა“, „ვეფხ.“, „ნუ იკვეხ“, ჭავ., 383,40; „ჯარის მოთავე კი ჰკვეხ- და“, ყაზ., 98, 39)	ვ-ძოვ
ვ-ლეს	ვ-წერ
ვ-ლექ	ვს-წოვ („ამ ზაფხულს მოსწოვენ“, ყაზ., 231,23)
ვი-მღერ, დავპ-მღერ („[ფანდურს] დაპ- მღერდა“, ყაზ., 195,10)	ვ-ჭამ
ვ-ნაყ	ვ-ჭედ
ვ-პენტ	ვ-ხეთქ
ვ-რაცხ („თავიანთ მოვალეობადა რაცხდნენ ყაზ., 356,8)	ვ-ხეხ
ვ-რეკ	ვ-ხვეტ
ვ-რეცხ („სარეცხსა ჰრეცხდა“, ჭავ., 307,36)	ვი-ხვეჭ
მოვი-ტან	ვ-ხერ (= ვ-ჭერ, ე. ი. ვაპობ)
	ვი-ხმარ (= ვი-ჭმარ)
	ვ-ხოც (= ვჯოც; „შენის ქალისთვის კაცებს ხომ არ შევახოც“, ყაზ., 144,12; „ძალღებოვით ჩავხოცო“, 374,16).

ჩამოთვლილი ზმნების უმეტესობას დაერთო ავ და ისინი ორ-თემიანებში გადავიდნენ: ვთიბავ, ვთესავ, ვჩეჩავ, ვხოცავ და სხვ. (§ 464).

ი დაერთო ამათ: ვმღერი, ვიკვეხი; „ვიქმ“ ფორმის პარალელურად არსებობს „ექმნი“ (მნიშვნელობის დიფერენციაციით).

ერთ-თემიანობა შეჰრჩა რამდენიმე მათგანს: ვპბან, ვტებ, ვწერ, ვჭამ, ვიხმარ, მოვიტან, მოვიყვან, მოვჭახან და ყველა ოვთან: ვსთხოვ, ვქსოვ, ვძოვ, ვწოვ, რომლებშიც ოვ წარმოშობით სუფიქსია (ვ-ქს-ოვ).

452. ხმოვან-მონაცვლე ზმნები. ერთ ჯგუფს ზმნებისას, რომელთაც მწკრივთა ორსავე სერიაში მარტივი თემები მოეპოვებათ, განსხვავება ამ თემებს შორის შინაგანი ხმოვნის შენაცვლებაზე აქვს დამყარებული. ეს შენაცვლება (ალტერნაცია) ყოველთვის ერთი ტიპისაა: პირველ სერიაში **ე**, მეორეში **ი** (**ე-ი**); მაგალითად, **ვ-გრეხ** და **ვ-გრიხ-ე** (ან **ვ-გრიხ-ო**), **ვ-წყვეტ** და **ვ-წყვიტ-ე** (ან **ვ-წყვიტ-ო**), **ვ-გლეჯ** და **ვ-გლიჯ-ე** (ან **ვ-გლიჯ-ო**) და მისთ.

ხმოვან-მონაცვლე ზმნათა სია

ხმოვან-მონაცვლეთა ჯგუფს განეკუთვნება შემდეგი ზმნები (სია სრული არ არის. მოგვყავს უფრო ხშირად ხმარებული ზმნები):

ბზეკ-ა (გააბზიკა, კუდა-ბზიკა)
 ბნედ-ა (დაბნიდა)
 ბრექ-ა
 ბრემ-ა
 ბლენმ-ა
 ბლვერ-ა (უბლვერს, შეჰბლვირა, დაუ-
 ბლვირა)
 ბლნეჯ-ა („პირსა ბლნეჯით“, «ვეფხ.», 950;
 „პირი დაებლნიჯა“, იქვე, 868)
 გლეს-ა
 გლეჯ-ა
 გმერ-ა (უგმირა)
 გრეხ-ა
 დრეკ-ა
 დღვებ-ა
 დღლეზ-ა
 ზელ-ა
 ზნექ-ა
 თვლემ-ა
 თქვეფ-ა
 კვნეტ-ა
 კმენდ-ა, გა-კმენდ-ა (ხმისა)
 კრეზ-ა
 კრეფ-ა
 კრეჭ-ა (თავისა, ცხვრისა)
 კრეჭ-ა (კბილებისა)
 კრეხ-ა, კრეხვ-ა: „ეკკლესიის კრეხუა“
 (კათალიკოსთა სამართალი. 1, ს. კაკაბა-
 ძის გამოცემა, 1913); „ეკლესია მღუდელ-
 მან ვინმე განჰკრიხა“ (ტიმოთეს «მიმო-
 ხილვა», 121, 2-3); მიმღეობაა მკრეხელი.
 ლეკ-ა (დალეკა, წალეკა). ამ ზმნამ ხმოვანი
 შეიძლება შეიცვალოს (წალიკა),
 შეიძლება არა („წარღვნა მაინც მოსუ-
 ლიყო, რომ სულ წაველეკეთ“, ყაზ.,
 260, 25-26). ითქმის აგრეთვე ლექ-ა,
 აქედან: ნალექი.
 მზერ-ა
 მრეზ-ა („ავიმრიზე“, ჭავ., 433,3)
 მხელ-ა, გა-მხელ-ა
 ჟლეტ-ა
 ჟლენტ-ა

ჟღლემ-ა (გურ. = სრესა რბილად)
 სვრემ-ა („ჩაუსვრიმა გეჯაში სხვადასხვა
 უწმინდურება“, ყაზ., 22,1)
 სრეს-ა
 სხეპ-ა („მხარ-ილლივ გადასხიპა“, ყაზ.,
 192,14)
 სხლეტ-ა
 ტვლეპ-ა
 ტკეც-ა (= ცემა; ტ კ ი ც ე ს = ხევს. სცემეს)
 ტკვერ-ა
 ტლეკ-ა
 ტყეპ-ა
 ტყლემ-ა („ხელში მოვიგდე მაჟარი, ერთს
 დავტყლიშე წითელ-წვერას“, ვაჟა)
 ფლეთ-ა, ფლერთ-ა
 ფხეკ-ა
 ფშეკ-ა (ხარმა კუდი გააფშიკა; ფხეხი
 გაფშიკა = მოკვდა).
 ფშვნეტ-ა
 ფხლენ-ა, ფხრენ-ა („გაუფხრიწა ახა ლოხი“,
 ყაზ., 252, 32); „გინდა გახიე, გინდა
 გაფხრიწე“, ჭავ., «ოთარ. ქვრ.»)
 ქლემ-ა („წისქვილის ქვებია, რომ ერთმან-
 ერთს ეფშვნიტ-ექლიშებიან“, ვაჟა, V,
 109, 20)
 ქრეჯ-ა (ხევს. = მიბამვა ხმაში, მოქმედება-
 ში)
 ღვრემ-ა (დაიღვრიმა, დაღვრემილი)
 ღლეტ-ა
 ღმეჭ-ა, ღმენჭ-ა („დაეღმიჭათ იმისი პირი-
 სახე“, ყაზ., 195, 14)
 ღრეც-ა
 ღრეჯ-ა (დაღრეჯ-ა = მოწყენა; მოღრეჯ-ა =
 მოგრეხა, მოზრუნება, მაგ., თავისა)
 ყვლეფ-ა
 შვერ-ა
 შვლეპ-ა („ვიშვლიპე ქუდი“, ჭავ., 278,18;
 „ქუდ-მოშვლეპილმა“, ჭავ., 277, 25)
 შვლეჭ-ა („იშვლიჭა ხმალი“)
 შრეტ-ა („ან იმ ცრემლის ტბას ვინ დამ-
 რეტს“, ვაჟა, I, 149)
 ჩვრეტ-ა

ჩქევ-ა, ჩქევ-ა („ერთმა კაცმა გამოჩქევია არაგვი“, ყაზ., 79,38)

ჩხვლეთ-ა

ჩხრეკ-ა

ცვეთ-ა

ცრეც-ა („გაცრეცილი სახე“, ყაზ., 169,16)

ცქერ-ა

ცქვეტ-ა

წმენდ-ა, წმედ-ა

წნებ-ა („არა დაწნო ხონ ღვწოდასაწნე-ხელთა შინა“, ესაია, 6,10)

წყვედ-ა, წყვეტ-ა („ხელებს აწყვეტდა აქეთ-იქით“, ყაზ., 162, 26 = აწყვეტებდა)

წყმედ-ა, წყმენდ-ა

ჭერ-ა (და-ჭერ-ა)

ჭვრეთ-ა (ხევს. = ჩვრეტა)

ჭვრეტ-ა

ჭრებ-ა (= შლა); გაჭრიხა კელები (მოხ.)

– ხელები გაშალა ცეკვის დროს (ო. ქაჯაიას ცნობით)

ჭყერპ-ა (გაიჭყირპა = წყლით გაიბერა)

ჭყეტ-ა („დაჭყეტილი თვალეზი“, ყაზ., 293, 16; მზემ გამოიჭყიტა)

ჭყლეთ-ა

ხელ-ა (თვალისა: ახელს, გაახილა)

ხვრეპ-ა (გურიაში იგივეა, რაც ხვრეტა წვენისა)

ხვრეტ-ა (წვენისა)

ხვრეტ-ა (= ჭურეტ-ა)

ხლეჩ-ა (= ჭლეჩა)

ხრეკ-ა („გახრეკილი დაჰრჩები“, ყაზ., 132, 21)

ხრენჯ-ა („მხეცური და მოხრენჯილი სახე ჰქონდა“)

ხრემ-ა, გა-ხრემ-ა (= ფხეკა, ხეხა მოხეურად: „ქობი გახრიმე“) და სხვა.

მოყვანილ ზმნათაგან უნდა გამოიყოს ზოგიერთი ეტ-იანი ფორმა, რადგანაც ამ ზმნებში ეს ეტ მაწარმოებელი ჩანს, როგორც ეს პირველად ნ. მარმა აღნიშნა, მაგრამ მოვლენას სათანადო ადგილი ვერ მიუჩინა გრამატიკაში (ამნაირი ფორმები მან მეხუთე ნავეყად ანუ порода-დ მიიჩნია: Грам. Древнелитер. груз. яз., 140).

ეტ რომ მაწარმოებელი ელემენტი, ეს ნათლად ჩანს ზოგიერთ ზმნაში, რადგანაც მათ პირისპირ მოიპოვება სხვა ფორმები, რომლებიც ახლოს დგანან მათთან მნიშვნელობით, მაგრამ ეტ სუფიქსი არ გააჩნიათ. ასეთებია:

შრ-ეტ-ს და ა-შრ-ობ-ს. „შრეტა“ ძველად ქრობას აღნიშნავდა („პატრუკი მბდვწვარჯ არა დაშრეტოს“, მათ. 12, 20; „სადა-იგი ცეცხლი არა დაშრეტების“, მარკ. 9,48; „სანთელნი ჩუენნი დაშრეტებიან“, მათ. 25,8; „ცეცხლსა მას დაუშრეტელსა“, მარკ. 9,43 და მისთ.), მაგრამ იგი შრობის მნიშვნელობითაც იხმარება („ან იმ ცრემლის ტბას ვინ დაშრეტს?“ ვაჟა, I, 149).

ფშვნ-ეტ-ს და ფშვნ-ი-ს („გაფშვნიტა თამბაქო“, ყაზ., 172, 28; შეიძლება ითქვას: „გაფშვნა თამბაქო“).

უ-ჭვრ-ეტ-ს და ჭვირ-ს („ჭვირს მარგალიტის ტყუბები“, «ვეფხ.»).

კვრ-ეტ-ს და კვრ-ელ-ი (სვან. ჭურუ).

ნათლად არა ჩანს, რომ ეტ სხვა ზმნებშიც მაწარმოებელი იყოს (ჟლეთა, სხლეთა, ღლეთა, წრეთა, ჩხვლეთა, ჩვრეთა, ცქვეტა, ჭყეტა, ჭყლეთა, თუმცა ზოგიერთ მათგანს იმავე ნ. მარმა საპირისპირო ფორმებიც უჩვენა: წრ-ეტ-ა და წურ-ა; სხლ-ეტ-ა და სხლ-ვა (გასხლვა, ტოტების გაცლა); კვნ-ეტ-ა და კბენ-ა (მისი აზრით: კვნეთა ← კბნ-ეთა).

ზოგიერთ ხმოვან-მონაცვლე ზმნას ავ დაერთო მეორე სერიის თემაზე და მივიღეთ პარალელური ფორმები:

ვგლეს და ვგლისავ
 ვგმერ და ვგმირავ („განგმირულნი“
 ყაზ., 170, 15)
 ვგრეხ და ვგრიხავ
 ვკრეჭ და ვკრიჭავ
 ვჟლეტ და ვჟლიტავ
 ვჟლენთ და ვჟლინთავ
 ვსრეს და ვსრისავ

ვფშეკ და ვფშიკავ
 ვყვლეფ და ვყვლიფავ
 ვჩხვლეტ და ვჩხვლიტავ
 ვჩხრეკ და ვჩხრიკავ
 ვცვეთ და ვცვითავ
 ვწმენდ და ვწმინდავ
 ვჰყლეტ და ვჰყლიტავ
 ვხვრეტ და ვხვრიტავ და მისთ.
 (მდრ. § 464).

ხმოვან-მონაცვლეთა ჯგუფს განეკუთვნება აგრეთვე **ენ** და **ევ**-სუფიქსიანი ზმნები (§§ 453, 461). ამათგან **ევ** კიდეც წარმოადგენს რამდენადმე თემის ნიშანს, **ენ** კი მთლიანად ფუძეშია გადარიცხული, ოღონდ ეკედლება ხმოვანმონაცვლე ზმნების ჯგუფს.

453. ენ-სუფიქსიანი ზმნები. ხმოვან-მონაცვლე ზმნების ჯგუფს განეკუთვნება **ენ**-სუფიქსიანი ზმნებიც, როგორიცაა:

ბწკენ-ა, პწკენ-ა (პპწკენს, უპწკინა)
 ბჯენ-ა (აბჯენს, აბჯინა)
 დგენ-ა (ადგენს, დაადგინა)
 დენ-ა (ადენს, ადინა)
 ვლენ-ა (ავლენს, ავლინა)
 თმენ-ა (ითმენს, ითმინა)
 კბენ-ა, უ-კბინა
 კვდენ-ა (ძვ. ქართ. კუდენა, მოაკუდინა)
 ლხენ-ა (მოილხენს, მოილხინა)
 რ: *გან-რ-ენ-ა: განარენს – განარინა
 (ძვ. ქართულში ჩვეულებრივ „გა-
 ნარინებს“ იყო და არა „განარენს“)
 რბენ-ა (ირბენს, ირბინა)
 რქენ-ა (ურქენს, ურქინა)
 რჩენ-ა (არჩენს, არჩინა)
 რცხვენ-ა (შეარცხვენს, შეარცხვინა)
 სმენ-ა (ისმენს, ისმინა)

სტვენ-ა, შტვენ-ა
 ტკენ-ა (ატკენს, ატკინა)
 ტყვრენ-ა (გამოატყვრენს, გამოატყვრინა)
 ფენ-ა (ჰფენს, მიჰფინა)
 ფრენ-ა (იფრენს, იფრინა)
 ქშენ-ა (ამოიქშინა)
 ღრენ-ა (უღრენს, უღრინა)
 შენ-ა (უშენს, დაუშინა)
 ჩენ-ა (აჩენს, გააჩინა)
 ცდენ-ა (აცდენს, გააცდინა)
 ძენ-ა (იძენს, შეიძინა)
 ძვრენ-ა (გააძვრენს, გააძვრინა)
 წვდენ-ა (მიაწვდენს, მიაწვდინა)
 წვენ-ა (აწვენს, აწვინა)
 წყენ-ა (აწყენს, აწყინა)
 ხდენ-ა (წაახდენს, წაახდინა) და სხვ.

ეს **ენ** სუფიქსი გარდაუვალი ზმნისაგან გარდამავალს აწარმოებს: **დ**-ის – **ა-დ-ენ**-ს, **წევ**-ს – **ა-წვ-ენ**-ს, **ვალ**-ს – **ა-ვლ-ენ**-ს. **ძ**-ეს – **შე-ს-ძ-ენ**-ს, **რბ**-ის – ***ა-რბ-ენ**-ს, **დგ**-ას – **ა-დგ-ენ**-ს, **ჩ**-ა[ნ]-ს – **ა-ჩ-ენ**-ს, **შე-ცდ**-ება (ძველად: შეს-ცთ-ების) – **შე-ა-ცდ-ენ**-ს, **კვდ**-ება – ***ა-კვდ-ენ**-ს (ძვ. ქართ. მოაკუდინებ-ს), **ძვრ**-ება – **ა-ძვრ-ენ**-ს, **ს-წვდ**-ება – **ა-წვდ-ენ**-ს, **ხდ**-ება (წახდება) – **ა-ხდ-ენ**-ს და მისთ. სხვათა შორის, „თმოზა“ „ვეფხისტყაოსანში“ მოთმენას ნიშნავს: „სრულიად გაეჰყრივარ თმოზასა“ (1087) = სრულად დამკარგვია მოთმინება; აქედან: **ვი-თმ-ენ**.

ამას გარდა, იგივე **ენ** მაწარმოებლად გამოჩნდება ზოგი სახელისაგან გაკეთებულ ზმნებში: **რქ**-ა: **რქ-ენ**-ა; **ბიჯ**-ი: **ბჯ-ენ**-ა; **პწკ**-ალი (**ბწკ**-ალი): **პწკ-ენ**-ა (**ბწკ-ენ**-ა); **კბ**-ილ-ი: **კბ-ენ**-ა; **სტვ**-ირ-ი: **სტვ-ენ**-ა და სხვ. ცხადია აგრეთვე, რომ **ტკ-ენ**-ა ეტიმოლოგიურ კავშირშია **ტკ**-ივ-ილ'თან.

საეჭოა, რომ ამგვარადვე დაიშალოს ყველა ენ-სუფიქსიანი ზმნა (მათ შორის: ფენა, შენა და სხვ.).

454. თემის ნიშანი ი. თემის ნიშნად ი მოუდის პირველად ზმნებსაც და ნაწარმოებთაც, უმთავრესად კი – პირველადებს.

ი სუფიქსის დართვა ზოგ ზმნაში იწვევს ხმოვნის ამოღებას ფუძიდან. შეიძლება ამოღებულ იქნეს ხმოვანი ა ან ე.

ამოღებულია ა:

ვუ-ბრი (ვუბრი – გავუბარე). „ჩემი ასე ცუდად წახდენა იმაში გამეზაროს“ (ჭავ., 324, 2 – 3); „ბარი ბარში“ (ჭავ., 253, 1). ამისი ფუძე გვაქვს „თანა-ბარ-ში“

ვ-გვი (დავგვი, დავგავე)

ვჰ-გვრი (მივჰგვრი – მივჰგვარე)

ვ-გლი, თავს ვუ-გლი (დავგაღლე, გავგაღლე, თავი მივუგაღლე). „გულის გამგლეღს გამგლეღს მახლობელს“ (ყაზ., 168, 33)

ვ-ზრდი (ვზარდე)

ვ-თვლი (ვთვაღლე)

ვ-თლი (ვთაღლე)

ვ-თრი („თივათ ვთრი ოროლობითა“, «ხევს. პოეზ.», № 512), ვთარე

ვ-თხვრი (თხვრის– გათხვარა)

ვ-თხრი (ვთხარე)

ვ-სვრი (ვსვარე)

ვ-სჯი – ვსაჯე (დავსაჯე). ვრჯი – *გავსაჯე (შერეული ფორმა: გავსარჯე), რა გრჯის?

ვ-ღვრი (ვღვარე)

ვ-ღლი (ვღაღლე)

ვ-ყრი (ვყარე)

ვ-შლი (ვშაღლე)

ვს-ჩრი (პირში ბურთს სჩრის), ვიჩრი. „ის-ღა აკლიათ, ადლი ამოიჩარონ ილლიაში“ (ჭავ., 352, 16)

ვი-ცდი (ვიცადე)

ვ-ცდი (გამოვცდი, გამოვცადე)

ვ-ცვლი (ვცვაღლე, გა-, შე-, გამო-)

ვ-ცლი (დავცაღლე, გავცაღლე; ხელიდან გამოაცაღა); ვაცლი, ვიცლი, დავა-ცაღლე, მოვიცაღლე

ვ-წვრთი (ვწვრთნი, ვწვართე)

ვი-წვდი (ვიწვადე ხმალი), ხელს ვუწვდი, ხელი გავუწვადე → გავუწოდე)

ვი-ხდი (= ვიჰდი, ვიხადე)

ვა-ხლი (= ვაჰლი, ვახაღლე)

ვ-ხრი (ვხარე)

ვ-ჯრი (მივჯრი, მივჯარე, კარი მივჯარე = კარი დავხურე)

ამოღებულია ე:

ვ-ბდღვნი (ვ-ბტყვენ-ი), (და-ვ-ბდღვენ)

ვ-ა-მყნი (ვა-მყენ)

ვ-რყვნი (ვა-ვ-რყვენ)

ვ-სკვნი (ვა-ვ-სკვენ)

ვ-ფხვრი (ამო-ვ-ფხვერ)

ვ-ფშვნი (ვა-ვ-ფშვენ)

ვ-ქმნი (შე-ვ-ქმენ)

ვ-ღრღნი (და-ვ-ღრღენ)

ვუ-ძღვნი (ვუძღვენ)

ვ-ცრი (ვა-ვცრი– გავცერ; საცერი)

ვ-ჭრი (ვჭრი– ვჭერ; ნაჭერი)

ვ-ხრწნი

ვ-ხსნი (ვ-ჰსნი: ვხსენ, გავხსენ)

ერთ რიგს ზმნებისას თემის ნიშნის წინ ინფიქსი **ნ** აქვს: ამათი ფუძის ხმოვანი მკვიდრია. ასეთებია:

ვ-ბეკნი (= ვტკეპნი გურ.)	ვ-ქე[ნ]ჯნი
ვ-ბურძგნი	ვი-შოვნი (იხმარება უნაროდაც: „კიდევ ვიშოვით“, ყაზ., 37, 23), მაგრამ: იშოვნა (ყაზ., 129, 31)
ვ-ბლაჯნი	
ვ-გზავნი	ვ-ჩიჩქნი
ვ-ვარცხნი	ვ-ცოხნი
ვ-თოხნი	ვ-ძებნი („სამსა ძებნე წელიწადსა იგი შენი საძებარი“, «ვეფხ.» 132)
ვ-თხუპნი	ვ-წიწკნი
ვ-კორტნი	ვ-წუწნი
ვ-კოცნი	ვ-ჭმუხვნი
ვ-ლოღნი	ვ-ჯიჯგნი
ვ-ლოშნი	ვს-ჯობნი და სხვ.
ვი-პოვნი (ვიპოვნე: იხმარება უნარო ფორმებიც: ვიპოვი, ვიპოვე; ძველად იგი ებიანებს განეკუთვნებოდა: ვჰპოვებ)	* * *
ვ-ტკეპნი	ინიან ზმნებს ეკუთვნის აგრეთვე:
ვ-ტყორცნი	ვ-ყიდ-ი და ვ-მკი.

455. თემის ნიშანი ავ. ავიან ზმნათა ჯგუფი საკმაოდ დიდია. აქ გვაქვს პირველადი ზმნები, რომელთა ფუძე თავიდანვე ზმნა იყო (ყოველ შემთხვევაში, ამჟამად არ ჩანს, რომ ისინი სახელთაგან იყვნენ ნაწარმოები); ასეთებია, მაგალითად:

ვჰ-ბაძავ	ვ-კუმავე
ვ-ბერავ	ვ-კუმშავ
ვ-ბერტყავ	ვ-კუნჭავ
ვ-ბოჭავ (ავბოჭავ, შევბოჭავ)	ვ-კუწავ
გვალავ-ს	ვ-ლანძლავ
ვ-დაგავ	ვ-ლახავ (ვ-ლაგავ)
ვ-ზიდავ	ვ-ლოკავ
ვ-ზოგავ	ვ-ლოცავ
ვ-ზღავ	ვ-მაღავ
ვ-თრგუნავ	ვ-მარხავ
ვ-თუთქავ	ვ-მოსავ
ვ-თხზავ	ვ-ნაბავ
ვ-კარგავ	ვ-ნახავ
ვ-კაწრავ	ვჰ-პარავ
ვჰ-კითხავ	ვ-პარსავ
ვ-კიცხავ	ვ-პრანჭავ
ვ-კლავ	ვ-რგავ
ვ-კრავ	ვ-რეხვავ
ვ-კრძალავ (ავკრძალავ)	ვუ-რთავ (დავურთავ, დავურთე)

ვი-რთავ (შევირთავ, შევირთე)
ვა-რთავ (← ვასთავ; ვ-სთავ, ვ-სტავ)
ვ-რისხავ
ვ-როშავ
ვ-რწყავ
ვ-სთავ ნ. ვა-რთავ
ვ-ტანჯავ
ვ-ტუქსავ
ვ-ფანტავ
ვ-ფლანგავ
ვ-ფლავ, და-, ჩა-
ვ-ფქვავ
ვი-ფხატავ (ქუდს)
ვ-ქელავ
ვ-ლუპავ
ვ-ყლაპავ
ვ-ყნოსავ
ვ-ჩაგრავ
ვ-ჩეჩქვავ

ვ-ჩქმალავ
ვ-ძარცვავ
ვ-ძრავ
ვ-ძრახავ
ვ-წვავ
ვ-წირავ, გა-, შე-
ვ-წნავ
ვ-წურავ
ვ-ჭიმავ
ვ-ხარშავ
ვ-ხედავ
ვი-ხილავ
ვ-ხრავ
ვ-ხუთავ
ვ-ხურავ
ვ-ხუჭავ
ვ-ხნავ (= ვ-ჴნავ)
ვ-ხშავ (= ვ-ჴშავ)

აჴიან ზმნათაგან რამდენიმეს ფუძე შეკუმშული აქვს I სერიაში; ესენია:

ვ-თხზავ – შევ-თხაზ (ძვ. ქ.)
ვ-კლავ – მოვ-კალ
ვ-კრავ – შევ-კარ
ვ-სრავ (ძვ. ქ.) – მოვ-სარ
ვ-ფლავ – დავჴ-ფალ
ვი-ც(ვ)-ავ – დავი-ცევ

ვ-ძრავ – შევ-ძარ
ვ-წნავ – დავ-წან
ვ-ხნავ – დავ-ხან
ვ-ხრავ – დავ-ხარ
ვ-ხშავ (ვჴშავ – დავ-ჴაშ)

შეკუმშვისას აქ ყველგან ა არის ამოღებული, გარდა ვი-ცავ ზმნისა, რომელშიც ამოღებულია ე. ეს „ვი-ცავ“ წარმომდგარია „ვი-ცვ-ავ“ ფორმისაგან, როგორც ამჟღავნებს წყვეტილის ფორმა (დავიცევ) და ვნ. მიმღეობისა ძველ ქართულში (და-ცვ-ული, შე-ცვ-ული).

საკმაოდ მოიპოვება ზმნები, რომლებიც ნაწარმოებია სახელთა ფუძეებისაგან; ასეთებია, მაგალითად:

ბარ-ი – ვ-ბარავ
ბეჭედ-ი – ვ-ბეჭდავ
დაღ-ი – ვ-დაღავ
ზაფრა – ვ-ზაფრავ
ზვერ-ი – ვ-ზვერავ („ზვერი“ ძველად ბაჟს ნიშნავდა)
ზოგ-ი (ძველად ნახევარს ნიშნავდა) –
ვ-ზოგავ, დავ-ზოგავ
ზომ-ი – ვ-ზომავ

ზღუდე – ვ-ზღუდავ
კალა – ვ-კალავ
კეტი-ი – ვ-კეტავ (კეტს ვადებ კარზე, ურდულს ვუყრი)
კვალ-ი – ვ-კვალავ
კვანძ-ი – ვ-კვანძავ
კლიტე – ვ-კლიტავ (კლიტეს ვადებ)
ლურსმანი – ვ-ლურსმავ (დალურსმული, ყაზ., 227, 4) [§ 137]

მურ-ი – ვ-მურავ
 ნათელ-ი – ვ-ნათლავ
 ნიკელ-ი – ვ-ნიკლავ
 ნომერ-ი – ვ-ნომრავ
 სანთელ-ი – ვ-სანთლავ
 სახე – ვ-სახავ (გამო-, და-)
 სერ-ი – ვ-სერავ
 სეტყვა – ვ-სეტყვავ
 სიცხე – ვ-სიცხავ
 სუნ-ი – ვ-სუნავ
 სუსხ-ი – ვ-სუსხავ
 ტუს-ი – ვ-ტუსავ
 ფარცხ-ი – ვ-ფარცხავ
 ფერ-ი – ვ-ფერავ
 ფილტრ-ი – ვ-ფილტრავ
 ფიც-ი – ვ-ფიცავ
 ფურცელ-ი – ვ-ფურცლავ
 ქარგა – ვ-ქარგავ

ღობე – ვ-ღობავ
 შხამ-ი – ვ-შხამავ
 ჩარხ-ი – ვ-ჩარხავ
 ცელ-ი – ვ-ცელავ
 ცოცხ-ი – ვ-ცოცხავ
 წამალ-ი – ვ-წამლავ
 წიხლ-ი – ვ-წიხლავ
 ჭირხლ-ი – ჭირხლავ-ს („ყინვას გაეჭირხლა ხეები“, ყაზ., 105, 15)
 ხაზ-ი – ვ-ხაზავ
 ხარჯ-ი – ვ-ხარჯავ
 ხატ-ი (სახე) – ვ-ხატავ
 ხერხ-ი – ვ-ხერხავ
 ხლართ-ი – ვ-ხლართავ
 ჯობ-ი – ვ-ჯობავ, გა-, მი- („იმას კი ერთი ლაზათიანად მივჯობავდი“, ჭავ., 417, 14)

456. თემის ნიშანი ამ. ჯგუფი ზმნებისა, რომელთაც თემის ნიშნად ამ მოუღდის, მეტად მცირე-რიცხოვანია. სულ მოიპოვება 15-ოდე ზმნა; ეს ზმნებია:

ვა-ბამ (შე-, გა-, გადა- და სხვ.)
 ვ-დგამ (და-, შე-, ჩა- და სხვ.)
 *ვ-თქვამ (წარმოვ-თქვამ, აღვუ-თქვამ, სულს მოვი-თქვამ)
 ვ-ნთქამ (= ვყლაპავ, ვძირავ წყალში). ჩანთქი! (= ჩაყლაპე). ზოგი მწერალი ამ ზმნას ავ-ით ხმარობს: ვ-ნთქავ.
 *ვა-რთვამ. ამ ზმნას ჩვეულებრივ ევ აქვს დართული: მივართმევ, წავართმევ (ნაცვლად ასეთი ფორმებისა: მივართვმევ, წავართვმევ. ძველად აქ ვ-ს ადგილას უმარცვლო უ იყო: მივართუამ). II სერიის ფორმებში დაიკარგება როგორც ევ, ისე ამ: მივა-რთვ-ი, წავა-რთვ-ი, მივა-რთვ-ა, წავა-რთვ-ა.

ვა-რთხამ (ვართხი): ძველად ფუძე ხმოვანს გვიჩვენებდა: „განირათხ ჰელი შენი“ (= გაშალე შენი ხელი)
 ვა-რტყამ, ვი-რტყამ
 რქმა (← რქუმა, რქვმა). ჩვეულებრივ გავრცობილია ევ-ით: რქმევ-ა, ვარქმევ. II სერიაში ჩამოშორდება ორივე სუფიქსი: დავა-რქვ-ი, დავა-რქვ-ა
 ვა-რწყამ, და- ([მახეს] დავაგებ)
 ვ-სვამ (წყალს, ღვინოს)
 ვ-სვამ (დავსვი)
 ვუ-სვამ (ხელს, წამალს)
 ვა-სხამ; ვ-სხამ (დავსხი)
 ქვამ: აღვი-ქვამ
 ვი-ცვამ

ამათ ემატება ორი ზმნა ფიზიოლოგიურ მოთხოვნილებათა შესრულების აღსანიშნავად სახმარი.

ძველად იყო კიდევ ორი ზმნა: *ხუ-ამ და *ჟუ-ამ: ხუამ. ამ ფუძის ზმნას პირდ. ობიექტი მრ. რიცხვში მოუდიოდა (მხოლ. რიცხვში მას ღება ენაცვლებოდა): მოიხუამს წიგნთა – მოიხუნა წიგნნი (მოიტანს წერილებს – მოიტანა წერილები), აღაღო პირი – აღახუნა ბაგენი, წარუღო ქალაქი – წაართვა ქალაქი – წარუხუნა ქალაქნი და მისთ.

ჟუამ. იხმარებოდა **გან** და **გამო** ზმნისწინით: განაჯუამს – განაჯუნა, გამოაჯუამს – გამოაჯუნა. ნიშნავდა წაღებას, გატანას, მოპარვას (изять, лишать).

457. თემის ნიშანი ემ. ეს ნიშანი აქვს ერთად-ერთ ფუძეს, რომელიც სხვადასხვა ზმნისწინით იხმარება: მი-ცემ-ა (მი-ვს-ც-ემ-მი-ვ-ე-ც, მი-ს-ც-ემ-ს-მი-ს-ც-ა), გა-ცემ-ა, და-ცემ-ა და სხვ. ცალკე „ცემა“ დღეს მხოლოდ (და)რტყმას აღნიშნავს და ამ მნიშვნელობით ზმნა უკვე ერთ-თემიანია, რადგანაც **ემ** მეორე სერიაშიც გადაჰყვება: ვს-ცემ-ვს-ცემ-ე (ძველად ამ მნიშვნელობითაც ეს ზმნა ორ-თემიანი იყო: ვსცემ – ვეც, სცემს – სცა) [§ 475].

458. თემის ნიშანი ებ. ზმნები, რომელთაც თემის ნიშნად **ებ** სუფიქსი აქვთ, მეტად მრავალ-რიცხოვანია. შეიძლება ითქვას, რომ ეს ჯგუფი ყველაზე მეტია რაოდენობით. უმეტესობა ასეთი ზმნებისა სახელთა და ზმნათა ფუძეებისაგან არის ნაწარმოები, მაგრამ საკმაოდ მოიპოვება პირველადი ზმნებიც.

1. პირველადი ზმნები. პირველად ზმნათაგან, რომელთაც თემის ნიშნად **ებ** აქვთ, შეიძლება დავასახელოთ შემდეგი:

ვ-ბადებ	ვა-სი(ვ)ებ
ვა-ბარებ	ვა-სუქებ
ვ-ბრძანებ	ვს-ტაცებ
ვა-გდებ	ვუ-ტევებ (მოვუტევებ მწყერს მიმინოს)
ვა-გებ (ვაგებ სახლს, ავაგე სახლი)	ვ-ტოვებ
ვა-გებ (ვაგებ ფულს, წავაგე ფული)	ვა-ქებ
ვა-გებებ	ვა-ქეზებ
ვი-გერებ	ვა-ლებ
ვა-გზებ, ვა-გზნებ	ვი-ლებ
ვ-დებ [*ვ-დ(ვ)-ებ]	ვა-ლონებ
ვა-ვიწყებ, ვი-ვიწყებ	ვა-ყუდებ
ვა-ვლებ, წა-, და-, შე- (ხელს)	ვა-ყურებ
ვა-ვნებ	ვა-შენებ
ვა-ვსებ	ვა-შუპებ
ვა-თენებ	ვა-ჩალებ
ვი-კარებ	ვა-ჩერებ
ვკ-კიდებ	ვა-ჩვენებ
ვა-კლებ	ვა-ცილებ
ვა-ლაგებ	ვა-ცხებ
ვა-ნათებ	ვა-ძევებ
ვა-ნანებ	ვა-ძლებ
ვა-ნთებ	ვა-წებ (კალამს მელანში, ლუკმას წვენში)
ვა-ოსებ	ვი-წყებ
ვკ-რგებ	ვა-ხებ (ვა-ხლებ)
ვა-რიგებ, ვუ-	ვა-ხუნებ
ვა-რიგებ (ჭკუას ვასწავლი)	ვა-ხურებ (ვა-ჭურებ) და სხვ.
ვა-სვენებ	

აქ ჩამოთვლილი ზმნები საბოლოო ანალიზით ყველა ვერ იქნება პირველადი; მაგალითად, ერთი წარმოშობის სიტყვები, მაგ., თ-ევ-ა (ლამის თევა), მ-თ-ი-ებ-ი (ვარსკვლავია თენების ხანს) და თენ-ება პირვანდელ ფუძედ თ-ს გამოჰყოფენ, რომელიც შემონახულია ვნებითი გვარის ძველ წარმოებაში: გან-თე-ნ-ა (= გათენდა). ამ ვნებითის თ-ენ ფუძისაგან ხელახლად ნაწარმოებია მოქმედებითი, რომელსაც შემდეგ თავისი ვნებითი გაუჩნდა: ვათენებ – თენდება. „კრება“ და „კრეფა“ ერთია წარმოშობით, მაგრამ დაცილებულია ერთმანეთს მნიშვნელობით.

ამჟამად ვაძეგებ ითქმის; აქედან: გავაძევე, გააძევეს. მაშასადამე, ფუძედ გამოიყოფა ძეგ. მაგრამ ძველად გან-ძ-ება ითქმოდა, საიდანაც ნაწარმოები იყო: განვა-ძ-ე, განვა-ძ-ო, განა-ძ-ეს და სხვ. მაშასადამე, ძველად მარტივი თემა (ფუძე) ძ იყო, რთული კი – ძებ (განვა-ძებ).

„ნათება“ და „ნთება“ სხვადასხვა ზმნაა, ნაწარმოები ერთისა და იმავე ძირისაგან. „ნათ“ ფუძეს უთუოდ უკავშირდება „ნათელი“ (რომელიც ძველად სინათლეს ნიშნავდა), მაგრამ იმისი თქმა ძნელია, თუ რომელი რომლისაგან მომდინარეობს: სახელი ზმნისაგან, თუ ზმნა სახელისაგან.

რთული წარმოშობის „სუნთქვა“ ამიანებს ეკუთვნოდა ძველად (სულთ-თქუმა, სულთ-ითქუამს, სულთ-ითქუნა = ამოიოხრა), მაგრამ ახალ ქართულში ის გამარტივდა და ავიანებში გადავიდა, მნიშვნელობაც იცვალა: ვსუნთქავ, ვისუნთქავ.

2. სახელთა ფუძეებისაგან ნაწარმოები ებიანი ზმნები. დიდი უმეტესობა ებიანი ზმნებისა სახელთა ფუძეებისაგან არის ნაწარმოები; დავასახელოთ ზოგიერთი:

ა) არსებითთაგან:

ბრალ-ი – ვაბრალე

გროვა – ვაგროვე

გუბე – ვაგუბე

თავ-ი – ვათავებ

კვეს-ი – ვაკვესებ

მგზავრ-ი – ვამგზავრებ

მიზან-ი – ვუმიზნებ

მწკრივ-ი – ვამწკრივებ

მხეც-ი – ვამხეცებ

ნიავ-ი – ვანიავებ

ოზ-ი – ვაოზებ

ოზოლ-ი – ვაოზლებ

ოხერ-ი – ვაოხრებ

რიდ-ი – ვარიდებ

სალამ-ი – ვასალმებ, გამო-

სამართალ-ი – ვასამართლებ

სახელ-ი – ვასახელებ

სახლ-ი – ვასახლებ

ტყავ-ი – ვატყავებ

უღელ-ი – ვაუღლებ, შე-

ფას-ი – ვაფასებ

ფურთხ-ი – ვაფურთხებ

ძალ-ი – ვაძალებ

ძაღლ-ი – ვაძაღლებ (ჩააძაღლა, ჩაძაღლდა)

წეს-ი – ვაწესებ

ჭირ-ი – ვაჭირებ

ჯავრ-ი – ვაჯავრებ

ჯანყ-ი – ვაჯანყებ

ჯგუფ-ი – ვაჯგუფებ და სხვ.

ბ) ზედსართავთაგან:

ბედნიერ-ი – ვაბედნიერებ

დიდ-ი – ვადიდებ

დუნე – ვადუნებ

დღეგრძელ-ი – ვადღეგრძელებ

ზვიად-ი – ვაზვიადებ

თავისუფალ-ი – ვათავისუფლებ

თანახმა – ვათანხმებ

ლალ-ი – ვალალებ

მაგარ-ი – ვამაგრებ

მაღალ-ი – ვამაღლებ

მდაბალ-ი – ვამდაბლებ
მდიდარ-ი – ვამდიდრებ
მოკლე – ვამოკლებ
მტკიცე – ვამტკიცებ
მცირე – ვამცირებ
სველ-ი – ვასველებ
სრულ-ი – ვასრულებ
სუსტ-ი – ვასუსტებ

ფრთხილ-ი – ვაფრთხილებ
ფუჭ-ი – ვაფუჭებ
ფხიზელ-ი – ვაფხიზელებ
ყრუ – ვაყრუებ
შავ-ი – ვაშავებ
შტერ-ი – ვაშტერებ
წითელ-ი – ვაწითლებ
და სხვ.

გ) რიცხვით სახელთა და ნაცვალსახელთაგან:

რიგი ებიანი გარდამავალი ზმნებისა რიცხვით სახელთა და ნაცვალსახელთა ფუძეებისაგან არის ნაწარმოები:

ერთ-ი – ვაერთებ
ორ-ი – ვაორებ
სამ-ი – ვასამებ
ოთხ-ი – ვაოთხებ

ჩემ-ი – ვიჩემებ
თვის-ი – ვითვისებ
სხვა – ვასხვავებ
ვითარი – ვავითარებ და მისთ.

3. ზმნათა ფუძეებისაგან ნაწარმოები ებიანი ზმნები. პირველადი ზმნების ფუძეებისაგან ხელმეორედ ნაწარმოებ ზმნათა რიცხვი მრავალია. მაგ., გვაქვს ძირი **წ**, რომლისგან ნაწარმოებია: მი-**წ**-ებ-ს, მ-**წ**-ებ-ავ-ს; აქედან გვაქვს ნებ-ა, საიდანაც ხელმეორედ ნაწარმოებია ვა-ნებ-ებ (ნებით ვუთმოვ). **წევ**-ს ზმნისაგან გვაქვს ვა-წვ-ენ, ამისაგან კი – ვაწვენინებ. მაშასადამე, აქ გვაქვს შემთხვევა ხელმეორედ წარმოებისა.

ზმნის ფუძეთაგან ნაწარმოებ ახალ ზმნებში გამოიყოფა შემდეგი ჯგუფები:

ა) მოიპოვება რიგი მოქმ. ზმნებისა, რომელთაც პირისპირ საშუალო გვარის უთემისნიშნო ზმნები უდგას:

დუმ-ს – ვადუმებ
დულ-ს – ვადულებ
კვირ-ს, უ-კვირს – ვაკვირებ, ვაკვირვებ
უ-ყვარ-ს – ვაყვარებ

ს-ძაგ-ს – ვაძაგებ
მო-ს-წონ-ს – ვაწონებ
წუხ-ს – ვაწუხებ
ხურ-ს – (ჟურ-ს) – ვახურებ (ვაჯურებ)

ბ) საშუალო ზმნებს ი აქვს, მოქმედებითებს – ებ:

ტირ-ი-ს (ძვ. ქ. ტირ-ს) – ვატირებ
ტყუ-ი-ს – ვატყუებ
ყვავ-ი-ს – ვაყვავებ
ყვირ-ი-ს – ვაყვირებ

ღვივ-ი-ს – ვაღვივებ
ღუ-ი-ს – ვაღუებ
ი-ცინ-ი-ს – ვაციანებ და მისთ.

გ) საშუალო ზმნებს მოეპოვებათ ავ სუფიქსი, მოქმედებითებს – ებ:

ბრუნავ-ს – ვაბრუნებ
გორავ-ს – ვაგორებ (ძველად: ვაგორვებ)
ტოკავ-ს – ვატოკებ

ღელავ-ს – ვაღელვებ
ჰ-ღვიძავ-ს – ვაღვიძებ
შფოთავ-ს – ვაშფოთებ

ცეკვავ-ს – ვაცეკვებ
ცოცავ-ს – ვაცოცებ

ს-ძინავ-ს – ვაძინებ და მისთ.

დ) საშუალო ზმნებს მოეპოვებათ **ებ** სუფიქსი, მოქმედებითებსაც – **ებ**:

ბრიალებ-ს – ვაბრიალებ
კანკალებ-ს – ვაკანკალებ
კრიალებ-ს – ვაკრიალებ
სრიალებ-ს – ვასრიალებ

ტრიალებ-ს – ვატრიალებ
ჩაკჩაკებ-ს – ვაჩაკჩაკებ
ცახცახებ-ს – ვაცახცახებ
ჭიკჭიკებ-ს – ვაჭიკჭიკებ და მისთ.

ე) რიგი **ებ**-იანი ზმნებისა **ილ**-სა და **ოლა**-ზე გათავებულ საწყისთაგან არის ნაწარმოები:

ი-ბრძვის – ბრძოლა – ვაბრძოლებ
ბღავის – ბღავილ-ი – ვაბღავლებ
თრთის – თრთოლა – ვათრთოლებ
კივის – კივილ-ი – ვაკივლებ (ნაცვლად
ამისა: ვა-კივილ-ებ)
ელ-ის – ელ-ოდ-ა – *ლ-ოდ-ილ-ი,

დისიმილაციით: ლოდინ-ი – ვალოდინ-
ებ
ყარს – ყროლა – ვაყროლებ
ყივის – ყივილ-ი – ვაყივლებ
ჩხავის – ჩხავილ-ი – ვაჩხავლებ
და მისთ.

ვ) მოიპოვება ერთისა და იმავე ფუძისაგან ორგვარად ნაწარმოები მოქმ. გვარის ზმნები, განსხვავებული ერთმანეთისაგან როგორც თემის ნიშნით, ისე მნიშვნელობით: ფუძე ზოგ შემთხვევაში სახელისაგან მომდინარეობს. მაგალითები:

ვ-კერ-ავ – ვა-კერ-ებ (შდრ. § 442).

ვ-ფარ-ავ – ვა-ფარ-ებ

ფერ-ი, ვ-ფერ-ავ – ვა-ფერ-ებ (= ვამსგავსებ)

ფიც-ი, ვ-ფიც-ავ – ვა-ფიც-ებ

ვ-ყლაპ-ავ – ვა-ყლაპ-ებ (შეაყლაპა)

შხამ-ი, ვ-შხამ-ავ – ვა-შხამ-ებ (ჩააშხამა)

ცეცხლ-ი, ვ-ცეცხლ-ავ – ვა-ცეცხლ-ებ (ჩ ა ც ე ც ხ ლ ა – ცეცხლად შეჭამა, ცეცხლად შეირგო,
ჩ ა ა ც ე ც ხ ლ ა – ცეცხლად შეაჭამა)

ვ-წურ-ავ – ვა-წურ-ებ („ძმარს მაწურებს თვალში“, ჭავ., 277, 15)

ვ-ხედ-ავ – ვა-ხედ-ებ (მივახედებ, ჩავახედებ) და მისთ.

459. თემის ნიშანი ობ. თემის ნიშანი **ობ** მოუდის როგორც პირველადს ზმნებს, ისე სახელთა ფუძეებისაგან ნაწარმოებთაც.

პ ი რ ვ ე ლ ა დ ზ მ ნ ა თ ა გ ა ნ შეიძლება დავასახელოთ:

ვ-გმობ

ვა-ლხობ

ვ-გრძნობ

ვა-მკობ

ვ-თმობ

ვა-მხობ

ვა-თრობ

ვა-ნდობ

თხრობ: მოგვი-თხრობ-ს

ვა-პობ

ვა-ლპობ

ვი-პყრობ

ვა-ლტობ (ძვ. ქართ. = ვასველებ)

ვა-ჟღნობ

ვა-რთობ (თავს ვი-რთობ)	ვა-შრობ
ვა-რჩობ (ძვ. ქ. ვა-შთობ)	ვ-ცნობ, ვი-ცნობ
ვა-რჭობ	ვა-ცხობ
ვა-სობ	ვა-ცხრობ
ვ-სპობ	ვა-ძრობ
ვა-ტყობ	ვა-წრთობ
ვა-ღრობ (= ვაჭკნობ)	ვა-წყობ
ვი-ღრძობ	ვა-ჭდობ (ხელები გადააჭდო)
ვა-ყრდნობ	ვა-ჭკნობ და მისთ.
ვ-შობ	

ს ა ხ ე ლ თ ა ფ უ ძ ე ე ბ ი ს ა გ ა ნ ნ ა წ ა რ მ ო ე ბ მოქმ. გვარის **ობ**-იან ზმნათაგან შეიძლება შემდეგი დავასახელოთ:

ამბავ-ი – ვ-ამბობ, ამბობ-ს, მბობა
 ბრმა – ვა-ბრმობ (ებიანი წარმოება უფრო იხმარება: ვა-ბრმავ-ებ)
 ბჭე (= მოსამართლე) – ვ-ბჭობ („კაცი ბჭობდა“)
 გრძ-ელ-ი – განვა-გრძობ
 ვრც-ელ-ი – ვა-ვრცობ

თბ-ილ-ი – ვა-თბობ
 ლბ-ილ-ი – ვალბობ (მნიშვნელობის შეცვლით)
 მხარ-ი (მწარ-ი) – ვი-მხრობ (ვი-მწრობ)
 ტკბ-ილ-ი – ვა-ტკბობ
 ფრთხ-ილ-ი – ვა-ფრთხობ
 ქარ-ი – ვა-ქრობ
 ხმა (ვმა) – ვი-ხმობ, მოვი-ხმე
 ხმ-ელ-ი (ვმ-ელ-ი) – ვა-ხმობ (ვა-ვმობ)

ზ მ ნ ი ს ფ უ ძ ი ს ა გ ა ნ ა ა ნაწარმოები დნობა:
 დ-ის – ვადენ, ვა-დნ-ობ.

ობ სუფიქსის დართვას ფონეტიკური ცვლილება შეაქვს ზმნის ფუძეში:

ა) შეიძლება შეიკუმშოს ზმნის ფუძე (მარტივი თემა):

ვ-შევ – ვ-შ(ვ)-ობ; მივა-ყრდენ – მივა-ყრდნ-ობ; მივი-მხარ – მივი-მხრ-ობ; შევი-პყარ – შევი-პყრ-ობ და მისთ.

ბ) ფუძისეული ვ, რომელიც თავიდანვე ვ იყო, ან იყო უმარცვლო უ (რომელიც დღევანდელ ქართულში ვინით არის გადმოცემული), იკარგება **ობ**-ის წინ, მაგრამ აღდგება ისეთ ფორმებში, სადაც მის გამოთქმას ხელს არ უშლის მომდევნო თემის ნიშანი **ობ** ან მწკრივის ნიშანი **ო**. ამას მოქმ. გვარის ფორმებშიც აქვს ადგილი (სახელდობრ წყვეტილის პირველსა და მეორე სუბ. პირში) და ვნებითშიც, უკანასკნელში უფრო ხშირად:

ვა-თრობ, თრობა, მაგრამ: დავათვრე, ვთვრები, დავთვერ (დავითვერ), მთვრალი (ძვ. ქ. მთრვალ-ი). ამ ფორმებში ვ მიღებულია ავ-ისაგან: ძვ. ქ. მ-თრ-ავს = მთვრალი ვარ; **მეთრო** = მთვრალი ვიყავ. ასე რომ აქ ვ წარმოშობით ფუძისეული არ არის (შდრ. სვან. გორე „სვამს“).

ვა-ლხოზ (*ვალხვოზ), ლხოზა, გავალხვე, ლხვეზა, გალხვა.

ვა-მხოზ (*ვამჟუებ), დავამხვე.

ვა-რჩოზ, დავარჩვე, დაირჩვა, დამრჩვალ (,,ვარჩოზ“ ისტორიულად მიღებულია ასეთი ფორმისაგან: „ვაშთოზ“, ეს კი – ამისაგან: ვაშდოზ, ვაშუდოზ).

ვა-რჭოზ, დავარჭვე, არჭვია (ისტორიულად მიღებულია ასეთი ფორმისაგან: ვა-სჭვოზ, ვა-
[მ]სჭუოზ. აქედან იყო „სა-მსჭუ-ალი“, რაც ლურსმანს ნიშნავდა, § 137).

ვა-სოზ (*ვასვოზ), დავასვე, ასვია.

ვა-ტყოზ (*ვატყვოზ), შევატყვე, ატყვია.

ვა-ძროზ (*ვაძვროზ, გავაძვერ (ან: გავაძვრე), გააძრო (*გააძვრო), „გავიძერ ხანჯალი“ (ჭავ., 312, 38) [მოსალოდნელი იყო „გავიძვერ“]; ღობეში გაძვრა, ტყავი გასძვრა, სული ამოსძვრა.

ვა-ცხოზ (*ვაცვოზ), გამოვაცხვე, გამოცხვა, გამომცხვარი.

ვა-წყოზ (*ვაწყვოზ), დავაწყვე, აწყვია.

ამბავი – ვამბოზ (*ვამბვოზ), მბოზა (§ 137).

460. თემის ნიშანი ოჴ. ეს ნიშანი ერთად-ერთ ფუძეს აქვს, რომელიც სხვადასხვა ზმნისწინის დართვით რამდენსამე ნაწარმოებ ზმნას გვაძლევს:

ყ-ოფ-ა, გა-ყოფ-ა, შე-ყოფ-ა, გადა-ყოფ-ა, ხელის მი-ყოფ-ა და სხვა. ფუძე (ყავ) აწმყოში შეკუმშულია და ონის წინ მოხვედრილი ვ იკარგება. იგი აღდგება წყვეტილის 1-ლისა და მე-2 პირის ფორმაში: ვ-ყავ(ი), ჰ-ყავ(ი), ყო; გავ-ყავ(ი), გაჰ-ყავ(ი), გა-ყო; ხელი შევ-ყავ(ი), ხელი შეჰ-ყავ(ი), ხელი შე-ყო. მაშასადამე, „ვ-ყოფ“ (გავყოფ, შევყოფ და სხვ.) მიღებულია „ვ-ყვ-ოფ“ ფორმისაგან.

461. ეპიანი ზმნები. ზმნები, რომელთაც ბოლოში ევ აქვთ, განეკუთვნებიან ხმოვან-მონაცვლეთა ჯგუფს (§ 452). ეს ევ ზოგ შემთხვევაში შეიძლება ფუძისეულიც იყოს, მაგრამ უმეტესად სუფიქსს წარმოადგენს. ფუძისეული იქნება ევ, თუ სუფიქსისეული, უღლების თვალსაზრისით ამას მნიშვნელობა არა აქვს, – ყველა ერთნაირად იუღლების. ამიტომ მათ ერთად განვიხილავთ.

ევთან ზმნათა თავისებურება ის არის, რომ ეს ევ მეორე სერიაში ივ-ად იქცევა (თანახმად ხმოვანთა მონაცვლეობის წესისა), მაგრამ ამასთანავე ერთად მისი თანხმოვანი იკარგება და რჩება მარტო ხმოვანი ი: წავა-ქვ-ევ – წავა-ქვ-ი(ვ)-ე, წავა-ქვ-ი(ვ)-ო; ვა-კმ-ევ, ვა-კმ-ი(ვ)-ე, ვა-კმ-ი(ვ)-ო და მისთ.

მიზეზი ამ ვინის დაკარგვისა ის არის, რომ II სერიის ერთ მწკრივში (სახელდობრ მეორე კავშირებითში) ამ ზმნებს თემის ნიშნად ო აქვთ, რომლის წინ ვ, რა თქმა უნდა, ვერ გამოითქმის: წავაქცი(ვ)ო, წააქცი(ვ)ო, წააქცი(ვ)ოს, წავაქცი(ვ)ოთ, წააქცი(ვ)ოთ, წააქცი(ვ)ონ. შემდეგ ვინის დაკარგვა განზოგადებულია და II სერიის ყველა მწკრივზე გავრცელებულია. მიუხედავად ამისა, არა იშვიათია, რომ აღმოსავლური კილოებიდან გამოსული მწერალი ვ-ს ხმარობდეს წყვეტილსა და ბრძანებითში. მაგალითები ი. ჭავჭავაძიდან: მოერივა (285, 35), გადმოიქნივა (348, 27), ამოერჩივა (362, 34), გამოიწივო (365, 2) [უკანასკნელ მაგალითში ვ ო-ს წინაც კი არის შენახული!]. მაგალითები ყაზბეგიდან: წამოიწივა (125, 33; 172, 21), მიაღწივა (141, 37), ხელი ჩაიქნივა (142, 2), შეამჩნივა (172, 18), ამოერჩივა (174, 30), ამოექცივა (301, 41). მსგავსი მაგალითები სხვა მწერლებსაც მოეპოვებათ, მაგ.: „მშვილდს მომიწივა მუხთალმა“ (გურამ., 136, 17).

სია ევთან ზმნებისა. გვხვდება უმეტესად შემდეგი ევანი ზმნები:
ზნევ-ა (აზნევს, აზნია)

დევ-ნ-ა (ვსდევ, ვსდიე)
 თევ-ა (ვათევ ღამეს, ვათიე ღამე)
 თნევ-ა („არ გათნევთ, იცის მეფობა“, «ვეფხ.» 39)
 თრევ-ა (ვათრევ, ვათრიე)
 თქმევა
 თხევა, და-, გადა-
 კვლევ-ა (ვიკვლევ, ვიკვლიე)
 კმევა (ვაკმევ, ვაკმიე; ძვ. ქ. ვაკუმევ)
 ლევ-ა, და-, შე-ლევ-ა (ვერ შეველევ = ვერ გავიმეტებ)
 მთხვევ-ა, შე-, და-
 მსხვრევ-ა
 მტვრევ-ა
 მღვრევ-ა
 მშევ-ა (ვამშევ, დავამშიე)
 მჩნევ-ა, მცნევ-ა („ვერ ამცნევდა ამ სიცივეს“, ყაზ., 228, 14; „საღდათებს ჯერ არ შეემჩნიათ ის“, იქვე, 378,1; „ზედაც ემცნევა ჩემს სტომაქსა“, ჭავ., 344,20; „არ შეიმცნია“, ჭავ., 360,3). ამჟამად ეს ზმნა უფრო ჩინით იხმარება: ამჩნევს.
 მცვრევ-ა
 ნთქმევ-ა
 ნთხევ-ა (ანთხევს, დაანთხია)
 ნძრევ-ა
 ნჯღრევ-ა, ნჟღრევ-ა („დანჯღრეულმა ზარმა“, ჭავ., 244,25)
 რბევ-ა (არბევს, დაარბია)
 რევ-ა(1) მო-რევ-ა, ა-რევ-ა, შე-რევ-ა, გა-რევ-ა და სხვ.
 რევ-ა(2) იხმარება უფრო ვნებითში: მოვერევი.
 რკვევ-ა (არკვევს, არკვია)
 რღვევ-ა
 რყევ-ა
 რჩევ-ა
 რწევ-ა
 რწყევ-ა (არწყევს, წარწყია). აქედან: რწყევინება („დედის ხსენს ვარწყევინებ პირიდგან“, ყაზ., 299, 21)
 რხევ-ა
 სრევ-ა (ისრევს, ისრია. შემონახულია მთაში, § 366). ჩვეულებრივ „სროლა“ იხმარება: ისვრის, ისროლა).
 ტევ-ა
 ტნევ-ა (იტნევს, ჩაიტნია)
 ფევ-ა (აფევს = პირს უცობს ჭურჭელს, მაგალითად, ბოთლს; პირ-საფევი = პირსაცობი, *прииска*; დაუფივე = პირი დაუცავ. იხმარება მთაში)
 ფრქვევ-ა
 ქნევ-ა
 ქმნევ-ა, ქნევ-ა (აქმნევს, აქნევს = აკეთებინებს; „გაქნევ კარგთა სიშმაგეთა“, «ვეფხ.»)
 ქცევ-ა

ღ-წევ-ა, მი-ღ-წევ-ა (§ 37, 2) (მიადწია, ყაზ., 101, 29; მიადწივს, იქვე, 102, 21)

ჩვევ-ა (აჩვევს)

ჩნევ-ა (აჩნევს, დააჩნია)

ჩნევ-ა (იჩნევს, მიიჩნია)

ბევ-ა

ბლევ-ა (1) სბლევს, სბლია („ბილმა წასბლია“, ყაზ., 100, 5)

ბლევ-ა (2) აბლევს, აბლია, შეაბლია

წევ-ა (1) აწევს, გაწევს, მიწევს, დაწევს. „ისეთ დღეს დააწევს, რომ“

წევ-ა (2) შეაწევს, შეაწია; ვნებითად: შეეწევა, შეეწია.

წვევ-ა იწვევს, მოიწვია

წყევ-ა (წყევს, დაწყია = წყევლის, დაწყევლა): „მშობიარე დედაკაცები გოდებით წარმოსთქვამდნენ იმათ წყევას, ვინც ისინი მიიყვანა ამ დღემდის და წყევლასთან ერთად ჰლევდნენ სულს“, ყაზ., 188, 36–38. ასეთი ფორმა უფრო შემონახულია მთაში: „ვწყევთ თავის გაჩენის დღეს“ (ვაჟა, I, 302, 14); „დაგწყიოს წმინდა გიორგიმ!“ ჩვეულებრივ „წყევლა“ იხმარება ინით: ვწყევლ-ი. „დასწყია თავისა დაბადება“ («ვისრამ.»).

ჭდევ-ა (ჭდევის გაკეთება). „თავის ჯოხზედ დააჭდია“ (ყაზ., 368, 39).

ხევ-ა

ხვევ-ა

ხწევ-ა (გახწევს, დახწევს, ძვ. ქ. გახრწევს, დახრწევს). „ძლივს მოასწრო ცოცხალი თავის გახწევა“, ყაზ., 41, 17 (§ 37, 2).

ვვ რომ ფუძისეული იყოს, ასეთი ზმნები ცოტაა. სავარაუდოდ შეიძლება ესენი დავასახელოთ:

დევ-ნ-ა (ვ-ს-დევ – ვ-ს-დიე)

და-ვ-ტიე; ვუ-ტევ – შევუ-ტიე)

ლევ-ა (და-ვ-ლევ – და-ვ-ლიე),

ძევ-ა (ვი-ძევ – ვი-ძიე)

რევ-ა (ავ-რევ – ავ-რიე), მო-ტევ-ა (ვ-ტევ –

წყევ-ა (ვ-წყევ – დავ-წყიე)

ევიან ზმნათა უმეტესობა ნაწარმოებია სახელთა ან ზმნათა ფუძეებისაგან.

1. სახელთა ფუძეებისაგან ნაწარმოებია შემდეგი ზმნები:

კუალ-ი – (ვიკულევ →) ვიკვლევ

კუამლ-ი – (ვაკუმევ →) ვაკმევ

ცუარი, მცუარი („მცვრიანი მწვადი“) – ამცვრევს

წყუდ-იად-ი – ვა-(მ)წყუდ-ევ (ე. ი. პირვანდელი მნიშვნელობის თანახმად: ბნელ ადგილში ვაგდებ)

ჭდე – ვა-ჭდევ

თხ-ელ-ი, სი-თხ-ე – ვა(ნ)-თხევ

ძალ-ი – ვს-ძლევ და სხვ.

2. ზმნათა ფუძეებისაგან ნაწარმოებია:

რბ-ის – ა-რბ-ევ-ს

ჩან-ს – ა-ჩნ-ევ-ს

ვალ-ს – ა-ვლ-ევ-ს (= არონინებს; გაავლევს = გაატარებს).

„თარ“ ფუძისაგან გვაქვს გარდაუვალი „მოსთრავს“ (§ 369), გარდამავალი კი ამავე ფუძისაგან ინითაც გვაქვს ნაწარმოები და ევ-ითაც: ვ-თრ-ი (ვთრიდი, ვთრიდე), გავთრი, გავთარე, გათარა (ს ა თ ა რ ი – გრძელი ჯოხი, რომლითაც თივას „თრიან“ ანუ ათრევენ მთებიდან ძირს) და ვა-თრ-ევ.

„ქან“ ფუძისაგან გვაქვს გარდაუვალი „ქანაობს“ და გარდამავალი „ვა-ქან-ებ“ და „ვა-ქნ-ევ“, რომლებიც განსხვავებულია ლექსიკური შინაარსით.

„ძარ“ ფუძისაგან გვაქვს ერთი მხრით ვ-ძრ-ავ, შევ-ძარ-(ი) და მეორე მხრით ვა(ნ)-ძრ-ევ.

შ ე ნ ი შ ვ ნ ა. „ნჟღრევა“ და „ნჯღრევა“ კოლხურად შეფერილი ვარიანტებია „ნ-ძრევა“ ზმნისა, სადაც ნ განვითარებულია ძ-ს წინ და პირვანდელ ფუძეს არ ეკუთვნის.

3. იგივე ევ სუფიქსი მაწარმოებელია შუალობითი კონტაქტისა (§ 423), მაგ., ვ-თქვამ ზმნისაგან (წარმოვთქვამ, აღვუთქვამ) ნაწარმოებია ვათქმევ, თქმევა (← ვათქუმევ, თქუმევა): „აღმოსავალით აღპყრობად სცნა ჴელნი მისნი და ა თ ქ უ მ ი ა“ («ცხ. ნინოძისი», X ს.-ის ხელნაწ.).

მსგავსი მაგალითებია: ნთქმ-ევ-ა, სმ-ევ-ა, რთმ-ევ-ა, რქმ-ევ-ა, ცმ-ევ-ა. ეს ხუთი ზმნა თავისებურებას იჩენს იმ მხრივ, რომ ევ სუფიქსს მოიკვეცენ II სერიის ფორმებში, მაგრამ ამასთანავე მოიკვეცენ მის წინ მდგომ ამ თემის ნიშნის ნაშთსაც. ოთხი მათგანის ვ უმარცვლო უნისაგან არის მიღებული:

ვ-ნთქ-ამ – ვა-ნთქ-მ-ევ – ვა-ნთქ-ი („მან ხუთი წურბელა მოასხმევინა და ჩაანთქა“, ს. ორბ., «სიბრძნე-სიცრ.»), «პირ-დაქცეულის მკურნალი»).

ვ-სვ-ამ – ვა-ს-მ-ევ (← ვა-სვ-მ-ევ) – ვა-სვ-ი.

*ვა-რთვ-ამ – ვა-რთ-მ-ევ (← ვა-რთვ-მ-ევ) – მივა-რთვ-ი, წავა-რთვ-ი.

ჰ-რქვ-იან – *ვა-რქვ-ამ – ვა-რქ(ვ)-მ-ევ – (და)ვა-რქვ-ი.

ა-ცვ-ია – *ვა-ცვ-ამ → ვა-ც(ვ)-მ-ევ – ჩავა-ცვ-ი.

აგეთივე მაგალითია ვ-ჭამ – ვა-ჭმ-ევ – ვა-ჭამ-ე, იმ განსხვავებით მხოლოდ, რომ აქ ამ ფუძისეულია.

ექვსივე ზმნა, რომელთაც ევ ჩამოსცილდებათ II სერიის მწკრივებში, თემის ნიშნიანი ზმნების რიგებში დგანან, რადგანაც აქ ევ ისეთივე თემის ნიშანია, როგორც ავ, ამ, ობ, ებ,

რომლებიც მარტო I სერიის ფორმათა კუთვნილებაა. მაგრამ ეს ეხება სალიტერატურო ქართულს და კილოთა უმეტესობას. ზოგიერთ კილოში კი (მაგ., ფშაურში, ხევსურულში) მოსალოდნელი ი(ვ) სუფიქსი შენახულია ორ ზმნაში: სმევა-სა და ჭმევა-ში (§ 442): მასმია, მაჭმია. ასეთი ფორმა შეიძლება ბარშიც გავიგონოთ: „დანათესი ყვავებს შემიჭმია“-ო, თქვა ერთმა რუისელმა კაცმა.

შ ე ნ ი შ ვ ნ ა. უსუფიქსო წარმოება II სერიის ფორმებისა „სმევა“ (სუმევა) და „ჭმევა“ ზმნათაგან ძველადგანვე მოდის: „აწ სადაცა ჰპოვნე ქუეყანასა შენსა ვნებანი იგი ქართლისანი, – მაცთურნი კერპნი, – ცეცხლითა დაწუნ და ნაცარი მათი შ ე ა ს უ მათ, ვინ ეგლოვდის“ («ცხ. ნინოფი», 805); „მიწაჲ აღიღე ადგილისა მისგან და შ ე ა ჭ ა მ ე კაცთა მაგათ და ესუას შვილი“ (იქვე, 757).

462. თემა შუალობით-კონტაქტიან ზმნებში. შუალობით-კონტაქტიანი ზმნები ფორმათა წარმოების მიხედვით ორ-თემიანებს განეკუთვნება. მათი თემის ნიშანია ყოველთვის ებ, რომელიც მარტივს დაერთვის. ოღონდ მარტივი თემა შუალობით-კონტაქტიანი ზმნებისა თავისთავად რთულია სათანადო უშუალო კონტაქტის ფორმებთან დაპირისპირებით. ეს დაპირისპირება ააშკარავებს, რომ შუალობითი კონტაქტის ფორმათა მაწარმოებელია ინ ან ევინ. ვ-ტებ: ვა-ტებ-ინ-ებ, ვ-თლ-ი: ვა-თლ-ევინ-ებ. ამ მაწარმოებელთაგან მეორე ორმაგია: ევ-ინ; მისი პირველი ნაწილი (ევ) თავისთავადაც მაწარმოებელია შუალობითი კონტაქტის ფორმებისა, მაგრამ იგი, როგორც აღნიშნულია, არ აღმოჩნდა საკმარისი შუალობითი კონტაქტის ფორმათა საწარმოებლად და ინ დაერთო (§ 423).

ინ იქნება შუალობითი კონტაქტის მაწარმოებელი, თუ ევინ, სულ ერთია, ფორმათა აგებულების თვალსაზრისით, ისიც და ესეც მარტივი თემის განუყოფელი ნაწილია: წერინ და თლევინ მარტივი თემებია II სერიის ფორმათათვის, I სერიაში მათ ებ დაერთვის კიდეც: ვა-წერინ-ე – ვა-წერინ-ებ, ვა-თლევინ-ე – ვა-თლევინ-ებ (§ 423, 4).

შ ე ნ ი შ ვ ნ ა. ზოგიერთ კილოში (მაგ., გურულში) ინებ-ის ნაცვლად იებ იხმარება: ვაწერიებ, ვათლევებ, ვახატვიებ და მისთ. ეს იებ წარმოდგარია ი(ვ)-ებ-ისაგან.

463. შუალობითი კონტაქტისა და შუალო კონტაქტის თემათა შრ-თიპრთობა. შუალობითი კონტაქტის მაწარმოებლები ინ და ევინ დაერთვის უშუალო კონტაქტის ზმნათა I სერიის თემას, რომელიც საწყისშია წარმოდგენილი. საწყისის ა ამ ფორმანტთა დართვისას შეიკვეცება. საარვისო ქცევაში ეს ზმნები ფუძის წინ კიდეც ა-ს მიიღებენ. ეს მაწარმოებლები ასე ინაწილებენ უშუალო-კონტაქტიან ზმნებს:

1. მარტივი ინ მოუდის ყველა ჯგუფის ზმნებს, გარდა ამიანებისა, სახელდობრ:

ა) ერთ-თემიანებს: ვ-წერ, წერ-ა, ვა-წერ-ინ-ებ.

ბ) ხმოვან-მონაცვლეებს: ვ-გრებ, გრებ-ა, ვა-გრებ-ინ-ებ.

გ) ინიანებს, რომელთაც ფუძეში ხმოვანი აქვთ I სერიის ფორმებში: ვ-თოხნ-ი, თოხნ-ა, ვა-თოხნ-ინ-ებ; ვა-სწავლ-ი, სწავლ-ებ-ა, ვა-სწავლ-ებ-ინ-ებ; ვი-სვრ-ი, სროლ-ა, ვა-სროლ-ინ-ებ („კუდით ქვას ვასროლინებ“).

დ) ავიანებს, რომელთაც ფუძე არ ეკუმშებათ საწყისში: ვ-მალავ, მალავ-ა, ვა-მალავ-ინ-ებ; ვ-ბერავ, ბერავ-ა, ვა-ბერავ-ინ-ებ და მისთ.

ე) ევიანებს: ვა-ქევ, ქევ-ა, ვა-ქევ-ინ-ებ; დავ-ლევ, და-ლევ-ა, დავა-ლევ-ინ-ებ და მისთ.

ვ) ემიანებს: მივს-ცემ, მი-ცემ-ა, მივა-ცემ-ინ-ებ.

ზ) ებიანებს: ვა-შენებ, შენებ-ა, ვა-შენებ-ინ-ებ; ვა-კერებ, კერებ-ა, ვა-კერებ-ინ-ებ და მისთ.

წ) ობიანებს: ვა-მკობ, მკობ-ა, ვა-მკობ-ინ-ებ, ვა-ცხობ, ცხობ-ა, ვა-ცხობ-ინ-ებ და მისთ.

თ) ოფიანებს: გავ-ყოფ, გა-ყოფ-ა, გავა-ყოფ-ინ-ებ.

2. ევინ მოუდის ზოგიერთ ინიანსა და ავიანს და ყველა ამიანს; სახელდობრ:

ა) ინიანთაგან იმათ, რომელთაც I სერიაში და, მაშასადამე, საწყისშიც ფუძე ეკუმშებათ: (გა)ვ-შალ-ე, ვ-შლ-ი, შლ-ა, ვა-შლ-ევ-ინ-ებ; (გა)ვ-ჭერ, ვ-ჭრ-ი, ჭრ-ა, ვა-ჭრ-ევ-ინ-ებ; ვ-თხარ-ე, ვ-თხრ-ი, თხრ-ა, ვა-თხრ-ევ-ინ-ებ და მისთ.

ბ) ავიანთაგანაც იმათ, რომელთაც I სერიაში და, მაშასადამე, საწყისშიც ფუძე ეკუმშებათ: (და)ვ-კალ, ვ-კლავ (*კლვ-ა →) კვლ-ა (ვინის გადასმით), ვა-კვლ-ევ-ინ-ებ; (და)ვ-ხან, ვ-ხნავ, (*ხნვ-ა →) ხვნ-ა, ვა-ხვნ-ევ-ინ-ებ და მისთ.

გ) ამიან ზმნებს თემის ნიშნის ხმოვანი, შეკუმშვის გამო, ეკარგებათ: ვა-ბამ, ბმ-ა, ვა-ბმ-ევ-ინ-ებ; ვა-სხამ, სხმ-ა, ვა-სხმ-ევ-ინ-ებ და მისთ.

464. მერყეობა თემის ნიშანთა ხმარების ღრუს. თემის ნიშანი საზოგადოდ მკვიდრია: ამა თუ იმ ზმნას ფუძეზე (მარტივ თემაზე) დაერთვის ესა თუ ის თემის ნიშანი: ზოგს ი, ზოგს ავ, ზოგს ებ და სხვ. მაგრამ ზოგჯერ არის ხოლმე მერყეობა მათ ხმარებაში. ეს მერყეობა უმთავრესად ცოცხალი კილოების გავლენით არის გამოწვეული.

რამდენსამე ზმნაში ებ-ის ნაცვლად ობ-ს ხმარობენ; ამიტომ გვაქვს პარალელური ფორმები:

ვაპირებ და ვაპირობ: „რას აპირობ“ (ყაზ., 40,13), „აპირობთ“ (ყაზ., 96, 5), „უპირობს“ (ყაზ., 19,1), „უპირობდა“ (ყაზ., 23,10).

ვასწრებ და ვასწრობ.

ვადლებ და ვადლობ: ის „ჩვენ დამშეულ კუჭს ვერ გაგვიძღვებს“ (ჭავ., 274,29).

ვაწებ და ვაწობ.

ვიწყებ და ვიწყობ. სალიტერატურო ენაში საზოგადოდ გარჩეულია და-წყება და და-წყობა. ვიწყებ საქმეს, სახლის შენებას და სხვ., ვაწყობ კი შეშას, ქვებს, ფიცრებს და სხვ. მაგრამ ზოგჯერ წყების ნაცვლად წყობას ამბობენ: სახლის შენებას ვიწყობ.

„მყენ“ ფუძისაგან „ვამყნი“ ითქმის (აქედან: ნამყენი), მაგრამ გვხვდება აგრეთვე ობიანი ფორმები: ვამყნობ, ვაზის მყნობა, „ნამყნობი“ (ყაზ., 148, 7).

ერთ-თემიან ზმნათა უმეტესობას (§ 451) დაერთო ავ და ისინი ორ-თემიანებში გადაირიცხნენ: ვბერტყავ, ვთელავ, ვკეცავ, ვკვეცავ, ვლესავ („გლესავ და გლესავ, ნამგალო“, ხალხ.), ვლეწავ, ვნაყავ, ვპენტავ, ვრეკავ, ვრეცხავ, ვქექავ, ვლებავ, ვლობავ, ვჩეხავ, ვძრახავ, ვხეთქავ, ვხეხავ, ვხვეტავ და სხვ.

ხმოვან-მონაცვლე ზმნათაგან რამდენიმემ დაირთო თემის ნიშანი ავ II სერიის თემაზე, ინიანზე, იშვიათად კი I სერიისაზე, ენიანზე. ამის გამო მივიღეთ პარალელური ფორმები (§ 452). ავიანი ფორმები უმეტესად ინით გვხვდება: ვგრიხავ, ვჟლიტავ, ვფშიკავ, ვჩხრიკავ, ვცვითავ და სხვ. ამ შემთხვევაში გარჩევას თემებს შორის მარტო თემის ნიშანი ქმნის, მაშინ როდესაც თუ ეს ავ ენიან თემაზეა დართული, ხმოვან-მონაცვლეობა ძალაში რჩება. შდრ. ვ-კრეჭ-ავ – ვ-კრიჭ-ე და ვ-კრიჭ-ავ – ვ-კრიჭ-ე.

ძველად, XI ს.-ში, გვექონდა ზმნა „დამჭირვა“, რომელსაც შემდეგ მ ჩამოჰშორდა: „დაჭირვა“ („ვერ დაიმჭირავს სიკვდილსა გზა ვიწრო, ვერცა კლდოვანი“, «ვეფხ.»). ზმნა ავიანი იყო, მაგრამ იგი ხმოვან-მონაცვლეებში გადავიდა, თუმცა საბოლოოდ არა: გვხვდება როგორც დავიჭირავ, ისე დავიჭერ.

ს ა ვ რ ც ო ბ ი

465. თემის ბავრცობის არე მოქმედებითი ბვარის ზმნებში. I სერიის ორი მწკრივის ფორმათათვის გავრცობა უნდა იმ თემას, რომელიც აწმყო-მყოფადში იხმარება. იქნება ეს თემა მარტივი თუ რთული, სულ ერთია, ორთავ უნდა დაემატოს **დ**, რომელსაც **ს ა ვ რ ც ო ბ ი** ჰქვია. გავრცობილი თემისაგან ნაწარმოები მწკრივებია უწყვეტელი და I კავშირებითი. მაგალითები:

ა) მარტივი თემები **წერ** და **ტებ** (ერთ-თემიან ზმნათაგან), ან **გრებ** და **ხევ** (ორ-თემიანთაგან) გავრცობილი სახით იქნება **წერ-დ**, **ტებ-დ**, **გრებ-დ**, **ხევ-დ**. აქედან გვაქვს ერთი მხრით ვ-წერდ-ი, ს-წერდ-ი, წერდ-ა და შემდგომი; მეორე მხრით: ვ-წერდ-ე, ს-წერდ-ე, წერდ-ეს და შემდგომი. ასეა სხვა ზმნებიც: ვ-ტებდ-ი, ვ-ტებდ-ე; ვ-გრებდ-ი, ვ-გრებდ-ე, ვ-ხევდ-ი, ვ-ხევდ-ე და მისთ.

ბ) რთული თემების გავრცობის მაგალითებია:

ი-დ: ვ-შლიდ-ი, ვ-შლიდ-ე; ვ-თლიდ-ი, ვ-თლიდ-ე და მისთ.

ავ-დ: ვ-ხატავდ-ი, ვ-ხატავდ-ე; ვ-მალავდ-ი, ვ-მალავდ-ე და მისთ.

ევ-დ: ვა-ჭმევდ-ი, ვა-ჭმევდ-ე და მისთ.

ამ-დ: ვა-ბამდ-ი, ვა-ბამდ-ე და მისთ.

ემ-დ: მივს-ცემდ-ი, მივს-ცემდ-ე.

ებ-დ: ვა-ქებდ-ი, ვა-ქებდ-ე; ვი-წყებდ-ი, ვი-წყებდ-ე და მისთ.

ოფ-დ: გავ-ყოფდ-ი, გავ-ყოფდ-ე.

ობ-დ: ვა-თბობდ-ი, ვა-თბობდ-ე; ვა-დნობდ-ი, ვა-დნობდ-ე და მისთ.

თემა ვნებითი ბვარის ზმნებში

466. ზოგადი. დინამიკური ვნებითის ზმნები ყველა ორ-თემიანია, მაგრამ ვნებითს არ გააჩნია საკუთარი თემის ნიშანი, ე. ი. ისეთი, რომ მოქმედებითში არ იხმარებოდეს. საზოგადო წესის თანახმად, თუ ზმნას მოქმედებითში თემის ნიშანი აქვს, ეს ნიშანი უნდა გადაჰყვეს მას ვნებითშიც, და თუ არა აქვს, I სერიაში უნდა დაერთოს ებ. ეს საზოგადო წესი რამდენადმე შეზღუდულია: სრულიად არ გადაჰყვება **ი**, ხოლო ზოგჯერ – **ავ** და **ობ**. ერთ-თემიანი ზმნები და ორ-თემიანთაგან ხმოვან-მონაცვლეები I სერიაში ვნებითში მიიღებენ **ებ**-ს, რომელიც ყველაზე უფრო გავრცელებული ნიშანია რთული თემის საწარმოებლად ვნებითში. მისი ხმარების არე ახალ ქართულში გაფართოვდა და ამჟამად იქაც იხმარება, სადაც ძველად არ იყო.

თემები ვნებითი გვარის ზმნებში იმის მიხედვით უნდა მიმოვიხილოთ, თუ როგორია ვნებითი: პრეფიქსიანი, სუფიქსიანი, თუ უნიშნო.

467. თემა პრეფიქსიან ვნებითში. პრეფიქსიანი ვნებითის მარტივი თემა იგივეა, რაც სათანადო ზმნის მოქმედებითისა. რთულიც საზოგადოდ იგივეა, რაც მოქმედებითისა, ოღონდ ვნებითში ზმნას აწმყო-მყოფადში ერთვის მწკრივის ნიშანი **ი**,

ხოლო სავრცობიან მწკრივებში – **ოდ**. ამათი გავლენით თემის ნიშნები **ავ** და **ამ** ხმოვნებს დაკარგავენ და დარჩება მარტო თანხმოვნები **ვ** და **მ**.

1. ერთ-თემიანი ზმნები. ერთ-თემიანი მოქმ. გვარის ზმნები ვნებითში **ებ**-ს დაირთავენ: მოქმ. ვ-წერ – ვ-წერ-ე, ვნებ. ვ-ი-წერ-ებ-ი – ვ-ი-წერ-ე და მისთ.

2. ხმოვან-მონაცვლე ზმნები. ხმოვან-მონაცვლე ზმნები ვნებითის წარმოებისას ორ ჯგუფად იყოფა: უმეტესობა ვნებითს პრეფიქსით აწარმოებს (ვგრებ – იგრიხება, ვზელ-იზილება, ვკრეჭ – იკრიჭება და მისთ.), უმცირესობა კი ხმოვანს კარგავს და უნიშნოთა ჯგუფს ეკედლება (ვსხლექ – სხლტება და მისთ.). ამათგან ამჟამად პირველი ჯგუფი გვაქვს მხედველობაში.

ამ ჯგუფის ზმნათა ვნებითში მარტივი თემა იგივეა, რაც მოქმედებითში, რთული კი **ებ**-ს მიიღებს, მაგრამ არა I სერიის თემაზე (ენიანზე), არამედ მეორისაზე (ინიანზე); მაგალითები:

მოქმედებითი		ვნებითი	
ვ-გრებ,	ვ-გრიხ-ე	ვ-ი-გრიხ-ებ-ი,	და-ვ-ი-გრიხ-ე
ვ-ზელ,	ვ-ზილ-ე	ი-ზილ-ებ-ა,	და-ი-ზილ-ა და მისთ.

3. ინიანი ზმნები. ინიანი ზმნები ვნებითში კარგავენ ინს, სამაგიეროდ იძენენ **ებ**-ს. რადგანაც თემის ნიშნანი **ებ** ხმოვნით იწყება, ამიტომ ფუძეები, რომლებიც მოქმედებითში I სერიის ფორმებში იკუმშება, აქაც შეიკუმშება; მაგალითები:

მოქმედებითი		ვნებითი
ვ-შლ-ი,	ვ-შალ-ე	ვ-ი-შლ-ებ-ი, (გა)-ვ-ი-შალ-ე
წელში მო-ვ-ხრ-ი,	წელში მო-ვ-ხარ-ე	წელში ვ-ი-ხრ-ებ-ი, წელში მო-ვ-ი-ხარ-ე
ვ-თოხნ-ი,	ვ-თოხნ-ე	ი-თოხნ-ებ-ა, (გა)-ი-თოხნ-ა („გაითოხნა სიმინდები“, რ. ერისთ.).

4. ავიანი ზმნები. ავიან ზმნებს ძველად თემის ნიშნად ვნებითში იგივე **ავ** ჰქონდა, რაც მოქმედებითში, ოღონდ, რადგანაც შემდეგ ხმოვანი მოსდევდა (აწმყოში მწკრივის ნიშანი **ი**, სავრცობიან მწკრივებში **ოდ**), ამიტომ **ავ**-ის ხმოვანი ამოიღებოდა და მარტო **ვ** რჩებოდა. ამას გარდა, თუ ფუძე კუმშვადი იყო, იგი აქაც შეიკუმშებოდა; მაგალითები:

მოქმედებითი		ვნებითი	
და-ვ-ხატ-ავ,	და-ვ-ხატ-ე	და-ვ-ი-ხატ-ვ-ი,	და-ვ-ი-ხატ-ე
და-ვ-მარხ-ავ,	და-ვ-მარხ-ე	და-ვ-ი-მარხ-ვ-ი,	და-ვ-ი-მარხ-ე
და-ვ-მალ-ავ,	და-ვ-მალ-ე	და-ვ-ი-მალ-ვ-ი,	და-ვ-ი-მალ-ე

(„ანუ მომკლავს, ანუ მოვკლავ, და ი მ ა ლ ვ ი ს მეტის-მეტად“, «ვეფხ.»., 216).

ამჟამად ასეთი წარმოება მხოლოდ ნაშთის სახითაა მოღწეული:

ი-წვ-ის (← იწვვის ← იწუვის), მ-ე-წვ-ის; ი-ძვრ-ის (← ი-ძრ-ვ-ის), ე-რთ-ვ-ის და სხვ. საერთოდ კი დღევანდელ ქართულში მარტო **ავ** საკმარისი არ არის, ზედ უნდა დაერთოს კიდევ **ებ**. ამ დართვის გამო წინამავალ **ავ** სუფიქსს ხმოვანი დაეკარგება და მარტოდენ **ვ** დარჩება. ეს **ვ** შეიძლება შენახულ იქნეს (ზოგჯერ გადასმული სახით), როგორც ამ მაგალითებში:

მოქმედებითი

ვნებითი

და-ხნ-ავ-ს,	და-ხნ-ა	და-ი-ხვნ-ებ-ა	(*და-ი-ხნ-ვ-ებ-ა), და-ი-ხნ-ა
და-კლ-ავ-ს,	და-კლ-ა	და-ი-კვლ-ებ-ა	(*და-ი-კლ-ვ-ებ-ა) და-ი-კლ-ა

მაგრამ შეიძლება, რომ ავ სუფიქსი სულ იქნეს მოკვეცილი და ებ პირდაპირ დაერთოს ფუძეს; მაგალითად:

მოქმედებითი

ვნებითი

და-ვ-მალ-ავ,	და-ვ-მალ-ე	და-ვ-ი-მალ-ებ-ი,	და-ვ-ი-მალ-ე
და-ვ-ხატ-ავ,	და-ვ-ხატ-ე	და-ვ-ი-ხატ-ებ-ი,	და-ვ-ი-ხატ-ე და მისთ.

5. ამიანი ზმნები. ამიან ზმნებში ძველ წარმოებას ამჟღავნებს ი-თქვ-ა – ი-თქ-მ-ის (← ი-თქუ-მ-ის) და რამდენადმე აგრეთვე და-ე-სხ-ა – და-ე-სხ-მ-ის. ჩვეულებრივ კი ამ სუფიქსს კიდევ ებ დაერთვის:

მოქმედებითი

ვნებითი

ვ-სვ-ამ,	ვ-სვ-ი	ი-ს-მ-ებ-ა (← ი-სუ-მებ-ა),	ი-სვა
ვ-დვ-ამ,	და-ვ-დვ-ი	და-ი-დვ-მ-ებ-ა,	და-ი-დვ-ა და მისთ.

როგორც ვხედავთ, პირველ თემის ნიშანში ხმოვანი ამოღებულია მომდევნო ებ-ის დართვის გამო (ამ → მ).

6. ემიანი ზმნები. თემათა თვალსაზრისით ემიან ზმნებს ერთნაირი წარმოება აქვს ორისავე გვარის ფორმათა ორსავე სერიაში: მაგ., მტერს გულში ხანჯალი და ვ ე ც (ი) – ცხენიდან გადმოვვარდი და ქვას და ვ ე ც (ი); მტერს გულში ხანჯალს დავს-ცემ; ცხენიდან რომ გადმოვვარდე, ქვას დავე-ცემ-ი.

მოქმედებითი ე მარტო წყვეტილის 1-ლსა და მე-2 სუბ. პირში არის (დავეცი, დაეცი, დავეცით, დაეცით), სხვაგან კი – არა: დასცა, დასცეს; დავსცე, დავსცემ და სხვ., ხოლო ვნებითი ე ყველგან გაჰყვება: დავეცი, დაეცა, დავეცე, დავეცემი.

7. ებიანი ზმნები. ებიან ზმნებს თემის ნიშანი ებ მოქმედებითიდან ვნებითშიც გადაჰყვებათ:

მოქმედებითი

ვნებითი

ა-ვა-ვს-ებ,	ა-ვა-ვს-ე	ა-ვი-ვს-ებ-ი,	ა-ვი-ვს-ე
მი-ვა-კარ-ებ,	მი-ვა-კარ-ე	მი-ვე-კარ-ებ-ი,	მივე-კარ-ე და მისთ.

8. ობიანი ზმნები. ობიან ზმნებსაც, ებიანი ზმნების მსგავსად, თემის ნიშანი მოქმედებითიდან ვნებითშიც გადაჰყვებათ, – დამატება არაფრისა უნდა; მაგალითები:

მოქმედებითი

ვნებითი

მო-ვ-სვ-ობ,	მო-ვ-სვ-ე	მო-ვ-ი-სვ-ობ-ი,	მო-ვ-ი-სვ-ე
ვ-ა-ნდ-ობ,	ვ-ა-ნდ-ე	ვ-ე-ნდ-ობ-ი,	ვ-ე-ნდ-ე და მისთ.

9. ევიანი ზმნები. ევიან ზმნებს მოქმედებითიდან ვნებითში გადაჰყვებათ **ევ** და ზედ არაფერი დაერთვის, გარდა მწკრივის ნიშნისა (აწმყო-მყოფადში) ან სავრცობისა. რადგანაც სავრცობად ვნებითში ყოველთვის **ოდ** არის, ამიტომ მის წინ მდგომი **ვ** დაიკარგება; მაგალითები:

მოქმედებითი		ვნებითი	
ა-ვ-რევ,	ა-ვ-რი(ვ)-ე	ა-ვ-ი-რევ-ი,	ა-ვ-ი-რი(ვ)-ე
მი-ვ-ა-ჩვევ,	მი-ვ-ა-ჩვი(ვ)-ე	მი-ვ-ე-ჩვევ-ი,	მი-ვ-ე-ჩვი(ვ)-ე და მისთ.

სავრცობიანი მწკრივების ფორმები, თქმულის თანახმად, იქნება: ავირეოდი (← ავირე[ვ]ოდი), ავირეოდე (← ავირე[ვ]ოდე); მივეჩვეოდი, მივეჩვეოდე.

ევიან ზმნათა უმეტესობა უფრო მოქმედებითის ფორმით იხმარება, სათანადო ვნებითი ბევრს უკეთდება, თუმცა მოიპოვება ისეთიც, რომელიც დღეს მხოლოდ ვნებითის ფორმით იხმარება: მოვერევი, მოვერეი. ძველად კი ამის საპირისპიროდ მოქმედებითი გვარის ფორმებიც იხმარებოდა:

„ვეცადო რას, ნუთუ ღმერთმან მომარიოს ჩემსა მტერსა“ («ვეფხ.»., 1191).

ევ რომ თემის ნიშანია, ეს აშკარად ვნებითი გვარის ზმნებში ჩანს; მართლაც, დაპირისპირება ამ ფორმებისა: წავი-ქც-ევ-ი – წავი-ქეც, დაი-რღვ-ევ-ა – დაი-რღვა და მისთ. ცხად-ყოფს, რომ **ევ** თემის ნიშანია, ხოლო მოქმედებითში მსგავსი მოვლენა ამჟამად აღარ არის; ძველად კი იყო, თუმცა იშვიათად; ა-კურთხ-ევ-ს – ა-კურთხ-ა.

468. თემა სუფიქსიან ვნებითში. იმ ზმნებს, რომელთაც ვნებითი დონით აქვთ ნაწარმოები, რთული თემის მაწარმოებლად **ებ** აქვთ; მაგალითები:

მოქმედებითი		ვნებითი	
გა-ვ-ა-კეთ-ებ,	გა-ვ-ა-კეთ-ე	გა-ვ-კეთ-დ-ებ-ი,	გა-ვ-კეთ-დ-ი
გა-ვ-ა-შავ-ებ,	გა-ვ-ა-შავ-ე	გა-ვ-შავ-დ-ებ-ი,	გა-ვ-შავ-დ-ი
			და მისთ.

როგორც ვხედავთ, თემის ნიშანი **ებ** მოქმედებითშიც არის და ვნებითშიც, მაგრამ ვნებითში ეს **ებ** ვნებითი გვარის ნიშნით (დონით) არის ფუძესთან დაკავშირებული.

მარტივი თემა ზმნათა ამ ჯგუფისა ვნებითში თავისთავად რთულია მოქმედებითის მარტივ თემასთან დაპირისპირებით. მაგ., **კეთ** მარტივი თემაა მოქმედებითისათვის, ის ფუძეა ზმნისა (ვა-კეთ-ე, ვა-კეთ-ო), მაგრამ ვნებითისათვის მარტივი თემა იქნება **კეთდ**, რომელიც ნაწარმოებია მოქმედებითის მარტივი თემისაგან (ფუძისაგან) **დონის** დართვით: **კეთდ**.

ეს **დ** ისტორიულად ნ-არისაგან არის წარმოშობილი (შე-წუხ-ნ-ა → შე-წუხ-დ-ა) და მას არავითარი კავშირი არა აქვს იმ **დ**-ონთან, რომელიც უწყვეტელსა და I კავშირებითში უჩნდება ზმნას და რომელსაც სავრცობი ჰქვია (ვა-კეთებ-დ-ი, ვაკეთებ-დ-ე).

469. თემა უნიშნო ვნებითში. რამდენიმე ზმნას ხმოვან-მონაცვლეთაგან და რამდენიმეს ობიანთაგან ვნებითის საწარმოებლად არ მოეპოვება რაიმე გარკვეული ნიშანი, რომ იგი პირველისა და მეორე სერიის ფორმებში გასდევდეს (§ 358). მიუხედავად ამისა, ვნებითის ფორმები ყველგან გარჩეულია მოქმედებითის სათანადო მწკრივისა და პირის ფორმათაგან; კერძოდ I სერიაში მათ განასხვავებს, სხვათა შორის, თემის ნიშანი **ებ**, რომელიც

მხოლოდ ვნებით გვარს ახასიათებს და რომლის გამოც ხმოვან-მონაცვლე ზმნებს ფუძე ეკუმშება; მაგალითად:

მოქმედებითი		ვნებითი	
ვ-სხლეთ,	(და)-ვ-სხლიტ-ე	ვ-სხლტ-ებ-ი,	(და)-ვ-სხლტ-ი
ვ-ა-თბ-ობ,	ვ-ა-თბ-ე	ვ-თბ-ებ-ი,	(გა)-ვ-თბ-ი და მისთ.

470. თემა სტატიკურ ზნებითში. რადგანაც სტატიკურ ვნებითს II სერიის ფორმები ისე აქვს ნაწარმოები, როგორც სათანადო დინამიკური ვნებითის რელატიურ ფორმებს (ე. ი. ენით), ამიტომ სტატიკური ზმნის მარტივი თემა იგივეა, რაც დინამიკური ვნებითისა. ეს კი უდრის ზმნის ფუძეს, რომელიც მოქმედ. გვარის ზმნათათვისაც მარტივი თემაა:

მოქმედებითი		ვნებითი	
		დინამიკ.	სტატიკ.
მი-ვ-ა-კარ		მი-ვ-ე-კარ	ვ-ე-კარ
და-ვ-კიდ-ე		დავ-ე-კიდ-ე	ვ-ე-კიდ-ე და მისთ.

რაც შეეხება I სერიას, აქ სტატიკურ ზმნებს (ავიანებს გარდა) მარტივ თემაზე ერთოდა იე: ვე-გონ-ე – ვ-გონ-იე (ჰგონიე, ჰგონიეს, ვ-გონიეთ, ჰგონიეთ, ჰგონიან), ე-მოს-ა – ჰ-მოს-იე-ს, ე-წერ-ა – ს-წერ-იე-ს და მისთ. ამ იე-საგან ახალ ქართულში ი დაგვრჩა და დაერთო მეშველი ზმნა: ვ-გონი-ვარ, ჰ-გონი-ხარ, ჰ-გონი-ა; ვ-უ-წერი-ვარ, უ-წერი-ხარ, უ-წერი-ა და მისთ.

ავ-იან ზმნებს კი იე-ს ნაცვლად იგივე ავ ჰქონდა: ა-კრ-ავ-ს – ე-კრ-ა; ჰ-ხურ-ავ-ს – ე-ხურ-ა და სხვ. ასეთი წარმოება ან დარჩა (ჰხურ-ავ-ს – ე-ხურ-ა), ან მიეკედლა ინიან წარმოებას: ახურია, აკრია და მისთ.

ხმოვან-მონაცვლე ფუძეთაგან ნაწარმოები სტატიკური ზმნები ინარჩუნებენ ხმოვანთა შენაცვლებას: უ-ჰყეტი-ა – ე-ჰყი-ა, უ-ფენი-ა – ე-ფინ-ა, უ-ჰერი-ა – ე-ჰირ-ა (პარალელურად „უჰირავს“ იხმარება).

ევ-იან ზმნებშიც რჩება ხმოვანთა შენაცვლება: უ-რევი-ა – ე-რი(ვ)-ა, ა-ხვევი-ა – ე-ხვი(ვ)-ა და მისთ.

თუ ფუძე იკუმშება დინამიკურ ვნებითში, იგი შეიკუმშება სტატიკურშიც: ჰ-ყრი-ა – ე-ყარ-ა, უ-შლი-ა – ე-შალ-ა.

თემა საშუალო გვარის ზმნებში

471. ზოგადი. თემის საკითხი სხვანაირად დგას საშუალო ზმნებისთვის, ვიდრე მოქმედებითისა და ვნებითისთვის, იმიტომ რომ საშუალო ზმნებს მეორე სერიის ფორმები საკუთრივ არ მოეპოვებათ, გარდა ორიოდ გამონაკლისისა, როგორცაა: წევ-ს – (ი)-წვ-ა, დგ-ა-ს – (ი)-დგ-ა, ზი-ს – (ი)-ჯდ-ა (ფუძის შენაცვლებით), სხედ-ს – (ი)-სხდ-ა, ძევ-ს – (ი)-ძვ-ა (ესეც ფუძის შენაცვლებით). ამიტომ არც არაფერი გვეთქმის არსებითად თემის ვითარების შესახებ, რადგანაც სერიების დაპირისპირების საშუალება არა გვაქვს. მაგრამ არის ერთი გარემოება: საშუალო ზმნათაგან ბევრს მოეპოვება ბოლოში ელემენტები, რომელთაც მოქმედებითისა და ვნებითი გვარის ზმნებში თემის ნიშნებად ვცნობთ. ამიტომ აქ ფუძე

გამოიყოფა ბოლოში დართული ელემენტებისაგან, რომლებიც აუცილებელია I სერიის ფორმატა წარმოებისთვის. ამ გაგებით ეს ელემენტებიც თემის ნიშნებია.

472. ჯგუფები. საშუალო ზმნათა უმეტესობას თემის ნიშნები აქვს; ეს ნიშნებია: **ი, ავ, ებ, ობ, ან.** ამას გარდა, მოიპოვება ზმნები, რომელთაც არავითარი ნიშანი არა აქვს.

1. უთემისნიშნო საშუალო ზმნები. უთემისნიშნო საშუალო ზმნებს სუბ. ნიშანი მე-3 პირისა უშუალოდ ერთვის ფუძეზე; ასეთი ზმნებია:

დუმ-ს	გიით: ძე-ვ-ს. ფშაურში სუბ. ნიშანი
დულ-ს	ჩამოცლილი აქვს: ძე, რელატიურად:
კვირ-ს, უ-კვირ-ს	ს-ძე, უ-ძე, ა-ძე)
მწიფ-ს	ს-ძაგ-ს
ჰ-სურ-ს	ს-ძულ-ს
სხედ-ს	ს-ცალ-ს (ძვ. ქ. = სცალია)
ტირ-ს (ძვ. ქ.)	ს-წად-ს (სწად-ი-ს)
ღირ-ს	წით-ს (ძვ. ქ.)
ყარ-ს	მო-ს-წონ-ს
ძე-ს (ძვ. ქ.; ახ. ქართულში ვინაა გან- ვითარებული „წევს“ ზმნის ანალო-	ს-ჭირ-ს, უ-ჭირ-ს და სხვ.

2. თემის ნიშანი ი. საშუალო ზმნათაგან ბევრს მოეპოვება აწმყოში **ი** (ვ-კივ-ი, ვ-კვნეს-ი, ვ-ტირ-ი, ვ-ყვირ-ი და სხვ.), მაგრამ ეს **ი** მწკრივის ნიშანია და არა თემისა. თემის ნიშანი სხვა მწკრივებშიც უნდა გადაჰყვეს. ასეთი კი არის დ-ი-ს (მი-დის, შე-დის, გა-დის და სხვ.), რადგანაც სავრცობიან მწკრივებში **ი** შენახულია: დი-ოდა, დი-ოდეს. „დი-ს“ ზმნის მსგავსად იუღლებოდა ძველ ქართულში „რბი-ს“, რომელიც უწყვეტელში „რბი-ოდა“ ფორმას იძლეოდა, მაგრამ ამჟამად „რბოდა“ იხმარება.

3. თემის ნიშანი ავ ბევრ საშუალო ზმნას აქვს; დავასახელოთ ზოგიერთი:

ახლ-ავ-ს	ტოკ-ავ-ს
ბობლ-ავ-ს	ფეთქ-ავ-ს (ფეთქ-ს)
ბოლ-ავ-ს	ფოფხ-ავ-ს
ბჟუტ-ავ-ს	ფრინ-ავ-ს (ფრენ-ს)
ბრუნ-ავ-ს	ფშვინ-ავ-ს
ბრწყინ-ავ-ს	ქშინ-ავ-ს (ქშენ-ს)
ბრწყვინ-ავ-ს	ლონ-ავ-ს (ერწოში, ე. ი. ღონდება)
გმინ-ავ-ს	ლოლ-ავ-ს
გორ-ავ-ს	ღრინ-ავ-ს (ღრენ-ს)
გრგვინ-ავ-ს	შფოთ-ავ-ს
დრტვინ-ავ-ს	ცეკვ-ავ-ს
ელ-ავ-ს	ცმუკ-ავ-ს
ზრუნ-ავ-ს	ცოც-ავ-ს
ოხრ-ავ-ს	ცურ-ავ-ს
ჟონ-ავ-ს	ჰმუნ-ავ-ს
	ხოხ-ავ-ს

*
* *
პ-ნებ-ავ-ს

პ-ღვიძ-ავ-ს
ს-ძინ-ავ-ს

4. თემის ნიშანი ებ ხშირად გვხვდება საშუალო ზომისში. ბევრი მათგანის ფუძე გაორკეცებულია.

ა-ა	ი-ი	ბუზღუნ-ებ-ს გრუზუნ-ებ-ს გუგუნ-ებ-ს ლულულუდ-ებ-ს ფუსფუს-ებ-ს ჩურჩულ-ებ-ს ჭუჭჭუკ-ებ-ს
ბაბან-ებ-ს	ბიბინ-ებ-ს	იალ ბრიალ-ებ-ს თქრიალ-ებ-ს კრიალ-ებ-ს ჟრიალ-ებ-ს სრიალ-ებ-ს ტრიალ-ებ-ს ფრიალ-ებ-ს ღრიალ-ებ-ს შრიალ-ებ-ს ჩხრიალ-ებ-ს წკრიალ-ებ-ს წრიალ-ებ-ს ჭრიალ-ებ-ს ხრიალ-ებ-ს
ბარბაც-ებ-ს	გიზგიზ-ებ-ს	
ზანზარ-ებ-ს	კისკის-ებ-ს	
კაკან-ებ-ს	სისინ-ებ-ს	
კაშკაშ-ებ-ს	ტიტინ-ებ-ს	
ლაგლაგ-ებ-ს	ლიდინ-ებ-ს	
ლახლახ-ებ-ს	ყიყინ-ებ-ს	
რაკრაკ-ებ-ს	შიშინ-ებ-ს	
რაზრაზ-ებ-ს	ჩიფჩიფ-ებ-ს	
ტანტალ-ებ-ს	ძიგძიგ-ებ-ს	
ფანცქალ-ებ-ს	ჭიკჭიკ-ებ-ს	
ფართხალ-ებ-ს	ჭიჭყინ-ებ-ს	
ქათქათ-ებ-ს	ჭიხვინ-ებ-ს	
ქაქან-ებ-ს	ჭრიჭინ-ებ-ს	
ღაღან-ებ-ს	ხვიხვინ-ებ-ს	
ჩაკჩაკ-ებ-ს	ხითხით-ებ-ს	
ცაცცა-ებ-ს	ხიხინ-ებ-ს	
მაგმაგ-ებ-ს	ჯიყჯიყ-ებ-ს	
ჭახჭახ-ებ-ს		
ხარხარ-ებ-ს	უ-უ ბუბუნ-ებ-ს	

5. თემის ნიშანი **ობ. ობ** ნიშნისანი საშუალო ზომისში უმთავრესად ნასახელარია. ისეთი ზმნა, როგორიცაა „კელობს“ (= კოჭლობს), გამონაკლისია („წამდაუწუმ კელობდნენ, აიტაცებდნენ ფეხს“, ყაზ., 187, 7). ჩამოვთვალოთ ზოგიერთი მათგანი:

ამაყ-ობ-ს	დარაჯ-ობ-ს, ს-	მათხოვრ-ობ-ს
ამპარტავნ-ობ-ს	ემშაკ-ობ-ს	მაჭანკლ-ობ-ს
ანჩხლ-ობ-ს	ექ(ვ)-ობ-ს	მგზავრ-ობ-ს
არსებ-ობ-ს	ვაჭრ-ობ-ს	მდგომარე-ობ-ს
არშიყ-ობ-ს	ვახშმ-ობ-ს	პ-მეგობრ-ობ-ს
ბაას-ობ-ს	ზოზინ-ობ-ს	მეფ-ობ-ს
ბუდ-ობ-ს	თევზა-ობ-ს	მოგზაურ-ობ-ს
ბურთა-ობ-ს	კოჭა-ობ-ს	პ-მოყვრ-ობ-ს
გორა-ობ-ს	კოჭლ-ობ-ს	პ-მფარველ-ობ-ს
გუნდა-ობ-ს	ჰმადლ-ობ-ს	ნებიერ-ობ-ს

ომ-ობ-ს	შარ-ობ-ს, ჰ-	ცხოვრ-ობ-ს
ობუნჯ-ობ-ს	შრომ-ობ-ს	ჭირვეულ-ობ-ს
ჰ-პატრონ-ობ-ს	ჩქარ-ობ-ს	ჭორა-ობ-ს
პოეტ-ობ-ს	ცელქ-ობ-ს	ხარ-ობ-ს
სულელ-ობ-ს	ციგა-ობ-ს	ხმაურ-ობ-ს
ქეიფ-ობ-ს	ცოცხლ-ობ-ს	ხუმრ-ობ-ს
ჰ-ღალატ-ობ-ს	ცხარ-ობ-ს	და მისთ.

6. თემის ნიშანი ან. თემის ნიშანი ან ნაშთის სახით არის შემონახული რამდენიმე ზმნაში (§§ 219, 559). ეს ზმნებია: ჰ-ყავ-ს, ა-ქვ-ს (← ჰაქუს), ჩ-ან-ს, ჰ-გავ-ს. ამათ ან სუფიქსი გამოაჩნდებათ სავრცობიან მწკრივებში: ჰ-ყვ-ან-და, ჰ-ყვ-ან-დეს; ჰ-ა-ქუ-ნ-და (*ჰაქუანდა), ჰ-ა-ქუ-ნ-დეს (*ჰაქუანდეს) და ჰ-გვ-ან-და, ჰ-გვ-ან-დეს. ამათგან ჰაქუნდა და ჰაქუნდეს ძველი ქართულის ფორმებია, რომელთაგანაც უა ჯგუფის ო-დ შერწყმის გამო მივიღეთ: ჰ-ქონ-და (*ჰ-ქუ-ან-და), ჰ-ქონ-დეს (ჰ-ქუ-ან-დეს) („ჰ-ყვ-ან-და“-სა და „ჰ-გვ-ან-და“-ში შერწყმა არ ხდებოდა, რადგანაც აქ ვა ჯგუფი იყო და არა უა). ამას გარდა, იგივე ან ჩანს აწმყოს მე-3 სუბ. პირის მრ. რიცხვში: ჰ-ყვ-ან-ან, (*ჰ-ქუ-ან-ან →) ჰ-ქონ-ან, ჰ-გვ-ან-ან. „ჰქონან“ ძველი ქართულის კუთვნილებაა, „ჰყვანან“ და „ჰგვანან“ ეხლაც გვხვდება, თუმცა იშვიათად.

აღნიშნულ ფორმათაგან საყოველთაო ხმარებაში დარჩა „ჰქონდა“, „ჰქონდეს“, სხვა ფორმების ნაცვლად კი უმეტესად ანალოგიურად ნაწარმოებმა ფორმებმა გაიკაფა გზა: ჰ-ყავ-და, ჰ-გავ-და.

მსგავსი ფორმები აქვს კიდევ ორ ზმნას, მაგრამ მხოლოდ აწმყოს მე-3 პირში: დგ-ან-ან, წვ-ან-ან. მხოლოდობითის ფორმა პირველი მათგანისა (დგა-ს) მიღებული ჩანს *დგ-ან-ს ფორმისაგან, ხოლო „წვ-ან-ან“ ანალოგიურად განვითარებული უნდა იყოს.

ან სუფიქსი გადაყოლილია ორი მათგანის ფუძეთაგან ნაწარმოებ გარდამავალ ზმნებში: წავი-ყვ-ან-ე, და-ვ-ა-გვ-ან-ე.

ს ა ვ რ ც ო ბ ი

473. თემის ბავრცობა ზნეობითსა და საშუალ ზმნებში. გავრცობილი თემა ვნებითი გვარის ზმნისა ყოველთვის ოდ-ით არის ნაწარმოები: ვი-ქებ-ი – ვი-ქებ-ოდ-ი; ვ-შავდებ-ი – ვ-შავდებ-ოდ-ი; ვ-თბებ-ი – ვ-თბებ-ოდ-ი და მისთ.

ამავე სავრცობს გვიჩვენებს საშუალი ზმნები, რომელთაც აწმყოში მწკრივის ნიშნად ი აქვთ; ეს ი შეიკვეცება ოდ-ის წინ და, თუ მის წინ ამ შემთხვევაში ვ აღმოჩნდება, ისიც დაიკარგება.

ხტ-ი-ს – ხტ-ოდ-ა, ჰ-შვენ-ი-ს, ჰ-შვენ-ოდ-ა, მაგრამ: უ-ძღვ-ი-ს – უ-ძღ-ოდ-ა, ყვავ-ი-ს – ყვა-ოდ-ა.

შ ე ნ ი შ ვ ნ ა: გამონაკლისის სახით ეგევე ოდ აქვს რამდენიმე გარდამავალ ზმნას, რომელთაც გაფორმების თვალსაზრისით ვნებითისებრი ნიშნები აქვს აწმყოში (ან მყოფადში): ისვრ-ი-ს-ისვრ-ოდ-ა, იტყვ-ი-ს-იტყ-ოდ-ა (§ 366). მათვე ეკედლება იცის – იცოდა.

ზმნები დ-ი-ს და რბ-ის ძველად ოდ-ის წინ ინახავდნენ ინს: დი-ოდ-ა, რბი-ოდ-ა, მაგრამ ამჟამად ინი მარტო პირველშია საყოველთაოდ შენახული („ცრემლი სდიოდა“, „შინ მიდიოდა“, მეორემ კი კაი ხანია დაკარგა იგი. უკვე «ვეფხისტყაოსანში» გვხვდება:

„დედოფალი გამორბოდა“ (355), მაგრამ აქა-იქ კილოებში შენახულია: მირბიოდა (გამიგონია თიანეთში).

დანარჩენ საშუალო ზმნებს სავრცობად ყველას მოუდის **დ: გორ-ავ-დ-ა, ზანზარ-ებ-დ-ა, ფრიალ-ებ-დ-ა, ცელქ-ობ-დ-ა** და მისთ.

შ ე ნ ი შ ვ ნ ა. სავრცობი **ოდ** წარმომდგარია **ოლდ**-ისაგან, როგორც **იდ** **ილდ**-ისგან ზოგიერთი **ილ**-ზე გათავებული სახელის ვითარებით ბრუნვაში: **სიკუდ-ილ-დ** → **სიკუდიდ**, **ყივილდ** → **ყივიდ** და მისთ. ეს **ოლდ** კი ასე დაიშლება: **ოლ-დ**, სადაც სავრცობი მარტო **დ** არის, **ოლ** კი ძველისძველი სავრცობია ვნებითისა, რომელსაც ანალოგიურად მოქმედ. ზმნებიდან გადასული **დ** დაჰრთვია შემდეგ (შდრ. სვანური **Ⴍლ**: ხვიდგარი „ვკვდები“, ხვიდგარ**Ⴍლ** „ვკვდებოდი“; ძველისძველი ქართულით: **ვკუდებ-ოლ-ე**: აქედან შემდეგ: ***ვკუდებ-ოლ-დ-ე** → **ვკუდებოდე** → (= „ვკვდებოდი“).

ღამატებითი ცნობები თემის შესახებ

474. თემა ნასახელარ ზმნებში. რა ურთიერთობაა ნასახელარი ზმნის ფუძესა და სათანადო სახელის ფუძეს შორის? – ირკვევა, რომ სახელის ფუძე და მისგან ნაწარმოები ზმნის ფუძე ზოგჯერ ერთი და იგივეა, ზოგჯერ კი – განსხვავებული: ერთი და იგივეა, როცა სახელს ფუძე თანხმოვნით უთავდება და არ იკუმშება, სხვა შემთხვევაში კი განსხვავებულია.

1. რა თემის ნიშანიც უნდა ჰქონდეს ნასახელარ ზმნას (**ავ, ებ, ობ**), მისი ფუძე იგივე იქნება, რაც ფუძე სათანადო სახელისა, თუ ეს ფუძე თანხმოვანზე თავდება და არ იკუმშება.

თუ ზმნას მოქმედებითიდან ვნებითში გადავიყვანთ, ვნებითის ნიშნები ფუძეს წინ დაერთვის (**ი, ე**), ან ბოლოში (**დ**). მაგალითი: **სახლ**-ისაგან გვაქვს ნაწარმოები ზმნები: **ვა-სახლ-ებ**, **დავა-სახლ-ე**, **დავა-სახლ-ო**; **ვ-სახლ-დ-ებ-ი**, **და-ვ-სახლ-დ-ი**; **ვ-სახლ-ობ**, **ვ-ე-სახლ-ე**. მაშასადამე, ზმნის ფუძე იგივეა, რაც სახელისა. სხვა მაგალითები: **ნერგ**-ისგან გვაქვს: **ვ-ნერგ-ავ**, **დავ-ნერგ-ე**, **და-ი-ნერგ-ა** და სხვ., **ხერხ**-ისაგან: **ვ-ხერხ-ავ**, **გა-ვ-ხერხ-ე**, **ი-ხერხ-ებ-ა** და სხვ.

ამ ტიპის ზმნათაგან შეიძლება დავასახელოთ: **ვ-ბარ-ავ**, **ვ-ბედ-ავ**, **ვ-კუპრ-ავ**, **ვ-მურ-ავ**, **ვ-ნამ-ავ**, **ვ-ფიც-ავ**, **ვ-ქლიბ-ავ**, **ვ-ქუსლ-ავ** (**მო-**, **გა-**), **ვ-შხამ-ავ**, **ვ-ცელ-ავ**, **ჭირხლ-ავ-ს**, **ვ-ხაზ-ავ**, **ვ-ხატ-ავ** და სხვ.; **ვა-თავ-ებ**, **ვა-მწკრივ-ებ**, **ვა-მხეც-ებ**, **ვა-ნიაგ-ებ**, **ვა-ტყავ-ებ**, **ვა-წეს-ებ**, **ვა-ჯგუფ-ებ** და მისთ., **ვა-დიდ-ებ**, **ვა-შავ-ებ**, **ვა-ცივ-ებ**, **ვა-ცხელ-ებ** და მისთ.

2. როცა ბოლო-თანხმოვნიანი ფუძე იკუმშება ბრუნების ან წარმოქმნის დროს (ფუძის ხმოვნის ამოღების გამო), ზმნისთვის გამოყენებულია შეკუმშული სახე ფუძისა. მაგალითი: **მართალ**-ი, **მართლ**-ისა, ამათგან ზმნამ მხოლოდ **მართლ** იცის: **გა-ვ-ა-მართლ-ე**, **გა-ვ-ა-მართლ-ო**, **გა-ვ-ა-მართლ-ებ**, **გა-ვ-მართლ-დი**, **გა-ვ-მართლ-დ-ები** და მისთ.; **წითელ**-ი, **წითლ**-ისა, – ამათგან ზმნისთვის მხოლოდ **წითლ** არის გამოყენებული: **ვ-ა-წითლ-ებ**, **გა-ვ-ა-წითლ-ე**, **გა-ვ-ა-წითლ-ო**, **ვ-წითლ-დ-ები**, **გა-ვ-წითლ-დ-ი** და სხვ.; **ნიკელ**-ი – **ნიკლ**-ისა: **ვ-ნიკლ-ავ**, **მო-ვ-ნიკლ-ე** და სხვ., **ვახშამ**-ი, **ვახშმ**-ისა: **ვ-ვახშმ-ობ**, **ვ-ი-ვახშმ-ე** და მისთ.

ამავე ტიპისაა **ილ**-იან საწყისთაგან ნაწარმოები ზმნები: **ჩივილ**-ი – **ვა-ჩივლ-ებ** (← ***ვაჩივილ-ებ**); **კივილ**-ი – **ვა-კივლ-ებ** (← ***ვაკივილ-ებ**); **ჩხავილ**-ი – **ვა-ჩხავლ-ებ** (← ***ვაჩხავილ-ებ**) და მისთ.

სახელის ფუძე ზმნაში იმიტომ იკუმშება, რომ მას აქ სულ ხმოვნები მოსდევს (ა, ე, ო): გავა-მართლ-ებ, გავა-მართლ-ე, გაა-მართლ-ა, გავამართლ-ო და მისთ. ერთად-ერთი გამონაკლისია დონით ნაწარმოები ვნებითი, სადაც სახელის ფუძეს უშუალოდ თანხმოვანი მოსდევს (ვ-მართლ-დ-ებ-ი, და არა ვ-მართალ-დ-ებ-ი), მაგრამ ეს იმით აიხსნება, რომ ვნებითის ფორმანტი ძველად ედ (ენ) უნდა ყოფილიყო, ე. ი. ხმოვნით დაწყებული აფიქსი, რომელიც ფუძის შეკუმშვას იწვევდა. მაშასადამე, შეკუმშვა ისტორიულად შემუშავდა და დღევანდლამდე დარჩა.

ფუძე რომ შეკუმშული ჰქონდეს, ასეთ ზმნათაგან შეიძლება დავასახელოთ: ვ-ბეჭდ-ავ, ვ-ნომრ-ავ, ვ-სანთლ-ავ, ვ-ფურცლ-ავ, ვ-წამლ-ავ; ვუ-მიზნ-ებ, ვა-ნაცვლ-ებ, ვა-ობლ-ებ, ვა-სამართლ-ებ, ვა-უღლ-ებ, ვა-თავისუფლ-ებ; ვა-მაგრ-ებ, ვა-მალლ-ებ, ვა-დაბლ-ებ, ვა-ფხიზლ-ებ, ვა-ყვითლ-ებ და მისთ.; ვ-ამპარტავნ-ობ, ვ-დურგლ-ობ, ვ-ვაჭრ-ობ, ვ-ვახშმ-ობ, ოხრ-ობ-ს და მისთ.

3. ხმოვანზე ფუძე-დაბოლოებულ სახელთაგან ზმნათა წარმოება ორგვარია: შეიძლება, რომ ბოლოკიდური ხმოვანი შეიკვეცოს და შეიძლება სახელის ფუძე შენახულ იქნეს მთლიანად.

ა) თუ ფუძის ბოლოკიდური ხმოვანი შეიკვეცა, მაშინ სახელი თანხმოვნით დაბოლოვებულთა ჯგუფს მიეკედლება; მაგალითები: მიწა – ვა-მიწ-ებ, დავა-მიწ-ე, დავა-მიწ-ო, და-მიწ-დ-ა; ღამე : ვა-ღამ-ებ, დავა-ღამ-ე, დავა-ღამ-ო, და-ღამ-დ-ა და მისთ.

შეკვეცა მართო ანიან და, განსაკუთრებით, ენიან ფუძეებს ეხება; ონიანთაგან გამონაკლისს ღვინო შეადგენს, რომელსაც ბოლო ხმოვანი ეკვეცება: ვა-ღვინ-ებ.

ანიანი ფუძეების შეკვეცის მაგალითებია:

ბრმა : ვა-ბრმ-ობ (ითქმის აგრეთვე ვა-ბრმა-ვ-ებ).

დედა : ვა-დედ-ებ, დედ-დ-ებ-ა, შე-დედ-დ-ა (რძე).

მონა : ვი-მონ-ებ, დავი-მონ-ე (ითქმის აგრეთვე ვი-მონა-ვ-ებ, დავი-მონა-ვ-ე).

კალა : ვ-კალ-ავ, მოვ-კალ-ე, მოი-კალ-ა.

ზაფრა : ვ-ზაფრ-ავ, მოვ-ზაფრ-ე, მო-ი-ზაფრ-ა.

ქარგა : ვ-ქარგ-ავ, მოვ-ქარგ-ე, მო-ქარგ-ა.

შეშა : ვა-შეშ-ებ, გავა-შეშ-ო, გა-შეშ-დ-ა.

ხმა : ვი-ხმ-ობ, ვი-ხმ-ე.

თანახმა : ვა-თან(ა)ხმ-ებ, შევ-თან(ა)ხმ-დ-ით.

დავა : ვ-და(ვ)-ობ, ვი-დავ-ებ, ი-დავ-ა.

ხუმარა : ვ-ხუმრ-ობ, ვი-ხუმრ-ებ (იკარგება ორივე ა).

თითქო ასეთივე არ უნდა იყოს ვ-მათხოვრობ; ვამბობთ, თითქოო, რადგანაც ძნელია იმისი თქმა, მათხოვარ-ისაგან არის ის ნაწარმოები, თუ მათხოვარა-საგან. მე უფრო პირველი მგონია.

ამავე ტიპისაა საწყისთაგან ნაწარმოები ზმნები:

სწავლა : ვა-სწავლ-ი, ვა-სწავლ-ე, ვ-სწავლ-ობ.

ბრძოლა : ვა-ბრძოლ-ებ, ვი-ბრძოლ-ე.

ქროლა : ვა-ქროლ-ებ, ვა-ქროლ-ე და მისთ.

ელვა : ა-ელვ-ებს, ი-ელვ-ა.

ღელვა : ა-ღელვ-ებ-ს, ა-ღელვ-და და მისთ.

ენიანი ფუძეების შეკვეცის მაგალითებია:

ბუდე : ვა-ბუდ-ებ, დავა-ბუდ-ო; ბუდ-ობს.

გუბე : ვა-გუბ-ებ, დაა-გუბ-ა, დავა-გუბ-ო, და-გუბ-დ-ა.

დუნე : მოა-დუნ-ა, მო-დუნ-დ-ა.

ზღუდე : ვ-ზღუდ-ავ, შევ-ზღუდ-ო.

მეორე : ვი-მეორ-ებ, გაი-მეორ-ა, გა-მეორ-დ-ა.

მოკლე : ვა-მოკლ-ებ, დაა-მოკლ-ა, და-მოკლ-დ-ა.

მტკიცე : დაა-მტკიც-ა, და-მტკიც-დ-ა.

მცირე : დაა-მცირ-ა, და-მცირ-დ-ა.

მწარე : გაა-მწარ-ა, გა-მწარ-დ-ა.

მწიფე : დაა-მწიფ-ა, და-მწიფ-დ-ა.

სახე : ვ-სახავ, დავ-სახ-ო, დამე-სახ-ა.

ცხარე : გაა-ცხარ-ა, გა-ცხარ-დ-ა.

გამონაკლისია **ფუძე**, რომლისაგანაც ნასახელარი ზმნა იქნება: ვა-**ფუძნ**-ებ.

ბ) თუ სახელის ფუძე, ხმოვანზე გათავებული, არ იკვეცება ზმნაში, იგი გაივრცობა ვინით, რომელიც დაიკარგება როგორც **ო**-ნის წინ, ისე **ო**-ნის შემდეგ, განსაკუთრებით კი უ-ნის შემდეგ, თუ ამ ვ-ს ხმოვანი მოსდევს; მაგალითები:

ა : სუფთა. ამისაგან ზმნა იქნება: ვა-**სუფთა-ვ**-ებ, გავა-**სუფთა-ვ**-ე, გავა-**სუფთა-(ვ)**-ო, გა-**სუფთა-ვ**-და.

მსგავსადვე იწარმოება ზმნები შემდეგ სახელთაგან:

აშკარა : ვა-აშკარა-ვ-ებ, გამო-აშკარა-ვ-და.

ბინა : ვა-ბინა-ვ-ებ, და-ბინა-ვ-და.

ბრმა : ვა-ბრმა-ვ-ებ, და-ბრმა-ვ-და.

გუნდა : ვა-გუნდა-ვ-ებ, მო-გუნდა-ვ-და, ვ-გუნდა-(ვ)-ობ.

კოჭა : ვ-კოჭა-(ვ)-ობ, ვი-კოჭა-ვ-ებ.

კობტა : ვა-კობტა-ვ-ებ, გა-კობტა-ვ-და, ვ-კობტა-(ვ)-ობ.

მუშა : ვა-მუშა-ვ-ებ, ა-მუშა-ვ-და, ვ-მუშა-(ვ)-ობ.

პატარა : ვა-პატარა-ვ-ებ, და-პატარა-ვ-და.

სხვა : ვა-სხვა-ვ-ებ, გან-სხვა-ვ-დება.

ფხა : ვა-ფხა-ვ-ებ, გა-ფხა-ვ-და.

ქვა : ვა-ქვა-ვ-ებ, გა-ქვა-ვ-და.

ციგა : ვ-ციგა-ობ, ვი-ციგა-ვ-ებ და მისთ.

ანზე გათავებული **ობიანი** საშუალი ზმნების ანალოგიით (ვგუნდაობ, ვკოჭაობ, ვკობტაობ, ვმუშაობ, ვციგაობ) გაკეთებულია ზმნები: ვჭორაობ, ვცურაობ, ვთევზაობ, სადაც ვ აღდგება სათანადო ფონეტიკურ პირობებში: ვი-თევზავ-ებ და მისთ.

ე : მხნე. ამისაგან ზმნა იქნება: ვა-**მხნე-ვ**-ებ, გავა-**მხნე-ვ**-ე, გავა-**მხნე-(ვ)**-ო, გა-**მხნე-ვ**-დე-ბა, გა-**მხნე-ვ**-დ-ა და სხვ.

მსგავსადვე იწარმოება ზმნები შემდეგ ერთ-მარცვლიან სახელთაგან:

ბზე : ვა-ბზე-ვ-ებ, გა-ბზე-ვ-და.

კე (ცალ-კე) : ვაცალ-კე-ვ-ებ, გა-ცალკე-ვ-დნენ.

კლდე (სალი კლდე) : ვა-სალკლდე-ვ-ებ, გასალკლდე-ვ-და.

მზე : ვა-მზე-ვ-ებ, გა-მზე-ვ-და.

ტყე : ვა-ტყე-ვ-ებ, გა-ტყე-ვ-და.

ტყვე : ვა-ტყვე-ვ-ებ, და-ვა-ტყვე-(ვ)-ო.

ხე : ვა-ხე-ვ-ებ, გა-ხე-ვ-და.

ო: ონიან ფუძეებსაც ვინით უნდა გავრცობა; მაგალითი: **ბოლო**: ვა-ბოლო-ვ-ებ, დაა-ბოლო-ვ-ა, და-ბოლო-ვ-დ-ა; **ჯილდო**: ვა-ჯილდო-ვ-ებ, დაა-ჯილდო-ვ-ა, და-ჯილდო-ვ-დ-ა და მისთ.

მსგავს წარმოებას გვიჩვენებენ:

ახლო : ვა-ახლო-ვ-ებ, ახლო-ვ-დება.

ვიწრო : ვა-ვიწრო-ვ-ებ, და-ვიწრო-ვ-და.

კალო : ვა-კალო-ვ-ებ.

მარტო : ვა-მარტო-ვ-ებ, გან-მარტო-ვ-დ-ა.

ფართო : ვა-ფართო-ვ-ებ, გა-ფართო-ვ-და.

ნოტიო-საგან გვაქვს ა-ნოტივ-ებს, **ნოტივ**-დება („დანოტივებულიყო“, ყაზ., 172, 29; „დანოტივებული“, იქვე, 294, 21). ნარედუქციალი **ო** ვინად იქცა და ორ მოსალოდნელ ვინთაგან ერთი დაიკარგა.

უ: **უ**-ზე დაბოლოვებული ფუძეები ცოტაა. **ბრუ** და **ყრუ** ასეთ ფორმებს გვაძლევს: ვა-ბრუ-(ვ)-ებ, ვა-ყრუ-(ვ)-ებ, გავა-ბრუ-(ვ)-ე, დავა-ყრუ-(ვ)-ე, გა-ბრუ-ვ-და, და-ყრუ-ვ-და.

ამგვარად, თუ ხმოვანი არ იკვეცება, მას **ვ**-ინი ერთვის, რომელიც ყოველგვარ ფორმაში იგულისხმება. ეს **ვ** ზმნისათვის ფუძის (მარტივი თემის) განუყოფელი ნაწილია; მაგალითად, ვა-ქვა-ვ-ებ-ში **ვ** ისეთივე ნაწილია ფუძისა, როგორც ვა-თავ-ებ ან ვა-ტყავ-ებ ზმნებში, ხოლო ქვა-ს, როგორც სახელს, არა აქვს ვინი, თავ-სა და ტყავ-ში კი ვინი ფუძისეულია.

თუ სახელს ფუძე ვინზე უთავდება (შეიძლება ეს **ვ** უმარცვლო უნისაგან მოდიოდეს), იგი ონის წინ იკარგება ნასახელარ ზმნებში, მაგრამ სხვა ფორმებში აღდგება:

თავი : თა(ვ)-ობს, მაგრამ: ი-თავ-ებს, ი-თავ-ა.

მკითხავი : მკითხა(ვ)-ობ-ს, ი-მკითხავებს.

ექვ-ი (მვ. ქ. იჭუ-ი) : ვ-ექ(ვ)-ობ, ვი-ექვ-ებ.

ბრიყვ-ი (ბრიყუ-ი): მი-ბრიყვ-ებს, მაგრამ მ-ბრიყ-ობს („დახე, როგორ გვბრიყობს!“ ჭავ., 437, 30).

475. თემის ნიშანთა ბაღარიცხვა შუბში. ორ ზმნაში მოხდა თემის ნიშანთა შეზრდა ზმნის ფუძესთან, რის გამოც ისინი მეორე სერიის ფორმებშიც იჩენენ თავს; ასეთი ზმნებია: „ცემა“ („დარტყმის“ მნიშვნელობით) და „შობა“.

„ცემა“ ზმნა ძველად უზმნისწინოდ ორი მნიშვნელობით იხმარებოდა: ერთი ნიშნავდა მიცემას („იაკობ სცა ესავს პური“ = იაკობმა მისცა ესავს პური), მეორე – დაკვრას, დარტყმას („სცა კლდესა კურთხი“ = დაჰკრა კლდეს ჯოხი). დღევანდელ ქართულში ეს ზმნა უზმნისწინოდ მარტო დაკვრას, დარტყმას აღნიშნავს და ამ შემთხვევაში **ემ** შეზრდილია ფუძესთან: ვს-ცემ – ვს-ცემ-ე. ამგვარად, ეს ზმნა ერთ-თემიანებში იქნა გადარიცხული.

„შობა“ ზმნის თემის ნიშანი კაი ხანია უკვე შეზრდილია ფუძესთან, რადგანაც ეს **ობ** II სერიის თემაშიც გადაჰყვება: ვშობე, ჰშობე, შობა:

„მე ხუთისა წლისა ვიყავ, დაორსულდა დედოფალი.

ესე რა თქვა, ყმამან სულთქვნა, ცრემლით ბრძანა: შობა ქალი“ („ვეფხ.“, 322).

ამიტომ მას **ავ** გაუჩნდა კიდეც, რომელიც ხალხურ მეტყველებაში **ამ**-ად არის გადაკეთებული:

„– ერთი ვაჟიშვილი შობე, დავითის გამოჯავრებით მაინცა შობე!

– ვშობამ, შენ ნუ მოუკვდები ჩემს თავს, ვშობამ.

– ოღონდ შენ შვილი შობე!.. ახ ნეტავი კი მართლა ჰშობო და!“

(ჭავ., «კაცია-ად.», 385).

„ვშობამ“ წარმომდგარია „ვშობავ“ ფორმისაგან.

„ჯობნა“-ში **ობ** დღეს აღარ გამოიყოფა მაწარმოებლად: ს-ჯობ-ს, ვ-ს-ჯობ-ნ-ი, ვა-ჯობ-ე და სხვ., მაგრამ წარმოშობით ეს **ობ** თემის ნიშანია: ს-**ჯ(ვ)**-ობ-ს (← *ს-ჯუ-ობ-ს). ძველი ფუძე **ჯუ** იგივეა, რაც მარ-**ჯუ**-ენა-ში.

476. ნაყოფიერი და უნაყოფო თემის ნიშნები. თემის ნიშანი ნაყოფიერია (პროდუქციას იძლევა), თუ მას შეუძლია ახალ-ახალი ფუძეებისაგან აწარმოოს ზმნები, და უნაყოფოა (უპროდუქციოა), თუ მას აღარ შესწევს საამისო ძალა. იმ თემის ნიშანთაგან, რომლებიც განხილულია ზემოთ, სიცოცხლის უნარი მხოლოდ სამს შესწევს; ესენია: **ავ, ებ, ობ**. ახლად შემოსული სახელებისაგან ან ახლად შექმნილთაგან მხოლოდ მათ შეუძლიათ ზმნების წარმოება: ფილტრ-ი – ვ-ფილტრ-ავ, ნიკელ-ი – ვ-ნიკლ-ავ; შოფერ-ი – ვა-შოფრ-ებ, ვ-შოფრ-ობ, კომუნისტ-ი – ვა-კომუნისტ-ებ, ვ-კომუნისტ-ობ და მისთ. ყველა დანარჩენი თემის ნიშანი (**ი, ევ, ამ, ემ, ოფ**) უნაყოფოა, რადგანაც არც ერთ მათგანს არ შეუძლია აწარმოოს ახალი ზმნა. იგივე ითქმის ხმოვან-მონაცვლეობის შესახებაც და აგრეთვე ერთ-თემიან ზმნათა წარმოებაზედაც, – ყველა ესენი ძველი დროიდან ნაანდერძევი ქონებაა, რომელსაც შეიძლება დააკლდეს, მაგრამ აღარა მოემატება რა.

477. მკვდარი თემის ნიშნები. თემის ნიშანი მკვდარია, თუ ენაში აღარ მოიპოვება საპირისპირო ფორმები, რომელთა საშუალებითაც ოდესღაც ყოფილი თემის ნიშანი ეხლაც შეიძლება ასეთად იქნეს აღქმული. მაგალითად, ძველ ქართულში „მაღალ“ და „პერ“ სიტყვათაგან გვქონდა ნასახელარი ზმნები „მაღლოვ-ინ“ (ი. ბოლნელის ქადაგებაში) და „პეროვოდა“ (მარკ. 9, 20), რომელთა ანალიზი საშუალებას გვაძლევს დავასკვნათ, რომ აქ გვაქვს თემის ნიშანი **ოვ**: მაღლ-**ოვ**-ინ, პერ-**ო(ვ)**-ოდა. მაგრამ ამჟამად **ოვ** აღარ არის თემის ნიშანი, მიუხედავად იმისა, რომ გვაქვს **ოვ**-ზე გათავებული ზმნები: ვქს-**ოვ**, ვსთხ-**ოვ**, ვწ-**ოვ**, ვძ-**ოვ**. თუ ამათგან ავიღებთ პირველს, ვნახავთ, რომ ის შეგვიძლია ასე დავშალოთ: ვ-ქს-**ოვ**. მართალია, დღეს **ოვ** ფუძის ნაწილია (ვ-ქსოვ-ე, ვ-ქსოვ), მაგრამ **ქს** უამ-**ოვ**-ოდაც გვხვდება: სა-გუს-ალი → სა-გსუალი → საქსუალი → საქსული. ძირია, მაშასადამე, **გუს**, რომელსაც შეესატყვისება სვანური ა-**ჯშ**-ე („ქსოვს“). მაგრამ ეს, როგორც ვ. თოფურიამაც აღნიშნა, ქართ. ენის ისტორიის უძველეს ხანას განეკუთვნება, თანამედროვე ქართულში კი **ოვ** მკვდარი სუფიქსია.

გვაქვს ზმნები: **მწიფ**-ს, ვა-**მწიფ**-ებ, და-**მწიფ**-და. ეს ზმნები ნასახელარია, ნაწარმოებია **მწიფე** სიტყვისაგან. ეს **მწიფე** თვითონ ასე დაიშლება: მ-წიფ-ე, სადაც **მ-ე** მიმლეობის მაწარმოებელი ელემენტებია. დარჩენილი **წიფ** კიდევ ასე იშლება: წ-**იფ**, სადაც წ ძირია, **იფ** კი **იფ**-ის ვარიანტია: წ-ევ – წ-ივ, (წ-ეფ –) წ-იფ. მი-ე-წ-ევ-ა, მი-ე-წ-ი(ვ)-ა – მიე-წ-იფ-ა (შდრ. სვან. ან-ჰ-ე მოაღწია, მეჰ-ი „მოწეული“, „მწიფე“).

ვ-სი და ფ-ს მონაცვლეობა გვაქვს კიდევ ს-წ-ავ-ლასა და და-წ-ავ-ებაში: შდრ. მო-ს-წავ-ლე და მო-წავ-ე. აქაც წ-ავ და წ-ავ-ში ერთურობის მონაცვლე ძველისძველი თემის ნიშნებია.

მ წ კ რ ი ვ თ ა წ ა რ მ ო ე ბ ა

478. მწკრივის ნიშანი. მწკრივის ნიშანი წარმოადგენს ხმოვანს (**ა, ე, ი, ო**), რომელიც ბოლოში დაერთვის ზმნის თემას (მარტივს, რთულს თუ გავრცობილს), რომ

აწარმოოს ესა თუ ის მწკრივი. თუ მწკრივის ნიშანი მოიპოვება ზმნაში, მას, ამ ნიშანს, უკანასკნელი ადგილი უჭირავს, გარდა იმ შემთხვევებისა, როცა კიდევ პირის ან რიცხვის ნიშანია (პირის ნიშანთანაგან ბოლოში მხოლოდ მესამე სუბიექტურისა შეიძლება იყოს).

მწკრივთა წარმოება (კერძოდ მწკრივის ნიშნები) გვართა და სერიათა მიხედვით უნდა მიმოვიხილოთ.

მწკრივის ნიშნად არ გვხვდება ხმოვანი უ. რაც შეეხება ი-ნს, იგი ზოგ შემთხვევაში განვითარებულია თანხმოვნებით გათავებულ ფორმებში (მაგ., შევაბ-ი, მივეც-ი, დავკალ-ი), მაგრამ ძველად ისიც ასრულებდა მწკრივის ნიშნის როლს, სახელდობრ II ხოლმეობითსა და ოდ-სავრცობიან ზმნათა I კავშირებითში; მაგალითად, ვიტყოდ-ი, რაც იმ დროინდელი გაგებით ამას ნიშნავდა: буду говорить (მაშინდელი „ვიტყოდე“ კი ასე გადაითარგმნება: я говорил).

შ ე ნ ი შ ვ ნ ა. მწკრივთა მიმოხილვისას საუბარი მოგვიხდება, როგორც აღნიშნულია (§ 241), მესამე სუბ. პირის ნიშნების შესახებაც, რადგანაც ამ პირის ნიშანი სხვადასხვა მწკრივში სხვადასხვაა როგორც მხ. რიცხვში, ისე მრავლობითში.

მოქმედებითი ბგარი

I სერიის მწკრივები

479. ზობაღი. პირველ სერიაში ორი წრის მწკრივები შემოდის, მაგრამ ფორმათა წარმოების თვალსაზრისით არსებითად ერთი რომელიმე წრის მწკრივებია საკმარისი (მაგ., აწმყოს წრისა), რადგანაც ორ წრედ გაყოფა ერთი სერიისა ახალი სისტემის ასპექტის შექმნასთან დაკავშირებით მოხდა (§ 336) და განაყოფ მწკრივებს ერთნაირი ნიშნები აქვთ.

480. აწმყო (და მყოფაღი). აწმყოს არავითარი ნიშანი არა აქვს. ამიტომ I სერიის თემას პირდაპირ დაერთვის პირისა, რიცხვისა და ქცევის ნიშნები, მიუხედავად იმისა, არის ზმნა ერთ-თემიანი, თუ ორ-თემიანი, და, თუ ორ-თემიანია, ხმოვან-მონაცვლეა, თუ თემის ნიშნიანი. თუ ზმნას ქცევის ნიშანიც აქვს და საწინაო პირის ნიშანიც, ჯერ პირის ნიშანი იქნება, შემდეგ ქცევისა.

აწმყოში მე-3 სუბ. პირის ნიშანია: მხოლობითში ს და მრავლობითში ენ, გარდა ინიანი ზმნებისა, სადაც ენ-ის ნაცვლად ან არის.

ავიან და ამიან ზმნებში შეიძლება თემის ნიშნის ხმოვანი (ა) ამოღებულ იქნეს ენ-ის დართვის გამო აწმყო-მყოფადის მესამე სუბ. პირის მრ. რიცხვში; მაგალითები:

(ე-ე). წერ: ვ-წერ, ს-წერ, წერ-ს; ვ-წერ-თ, ს-წერ-თ, წერ-ენ.

(ე/ი). გრეხ / გრიხ : ვ-გრეხ, ჰ-გრეხ, გრეხ-ს, ვ-გრეხ-თ, ჰ-გრეხ-თ, გრეხ-ენ.

ი. (თალ-ი →) თლი : ვ-თლი, ს-თლი, თლი-ს; ვ-თლი-თ, ს-თლი-თ, თლი-ან.

ავ. ხატ-ავ : ვ-ხატავ, ჰ-ხატავ, ხატავ-ს; ვ-ხატავ-თ, ჰ-ხატავ-თ, ხატავ-ენ (ან : ხატვენ).

ამ. ბ-ამ : ვ-ა-ბამ, ა-ბამ, ა-ბამ-ს; ვ-ა-ბამ-თ, ა-ბამ-თ, ა-ბამ-ენ (ან: აბმენ).

ებ. შენ-ებ : ვ-ა-შენებ, ა-შენებ, ა-შენებ-ს და შემდგომი.

ობ. თბ-ობ : ვ-ა-თბობ, ა-თბობ, ა-თბობ-ს და შემდგომი.

ოფ. ყ-ოფ : ვ-ყოფ, ჰ-ყოფ, ყოფ-ს და შემდგომი.

ევ. ქც-ევ : ვ-ა-ქცევ, ა-ქცევ, ა-ქცევ-ს და შემდგომი.

მოყვანილი მაგალითები ყველა აწმყოსია.

მყოფადი, რომელიც ძველი აწმყოს ორად დაშლის ნიადაგზეა წარმოშობილი, იმგვარადვეა ნაწარმოები, როგორც აწმყო, ოღონდ საჭიროა რომელიმე ზმნისწინი დაერთოს: და-ვწერ, ჩა-ვწერ, გადა-ვწერ და მისთ. სხვა მაგალითები: და-ვ-გრეხ, გა-ვ-თლი, და-ვ-ხატავ, და-ვ-ა-ბამ, ა-ვ-ა-შენებ, შე-ვ-ა-თბობ, გა-ვ-ყოფ, და-ვ-ა-ქცევ და მისთ.

მოყვანილ მაგალითებში ქცევა საარვისო იყო. იგივე იქნება სხვა რომელიმე ქცევით, სათავისოთი თუ სასხვისოთი: ვ-ი-წერ, ვ-ი-გრეხ, ვ-ი-ხატავ და მისთ.; ვ-უ-წერ, ვ-უ-გრეხ, ვ-უ-ხატავ და მისთ.

481. უწყვეტელი (და I ხოლმეობითი). უწყვეტელს თავდაპირველად მწკრივის ნიშანი არ ჰქონდა და სავრცობის დართვით უკვე მწკრივის ჩონჩხი იყო მზად: ვ-წერ-დ, ს-წერ-დ, წერ-დ-ა; ვ-ა-ქებ-დ, ა-ქებ-დ, ა-ქებ-დ-ა და მისთ., მაგრამ მრ. რიცხვის პირველსა და მეორე პირში რიცხვის ნიშნის დართვის გამო ისეთი თანხმოვნები იყრიდა თავს (**დთ**), რომ მათი ერთად გამოთქმა შეუძლებელი იყო: *ვ-წერდთ, *სწერდთ; *ვაქებდთ, *აქებდთ და მისთ. ამიტომ გამოთქმის გასაადვილებლად აუცილებელი გახდა, მათ შორის ჩასმულიყო თანხმოვანთ გასაყარი-ხმოვანი **ი**: ვწერდით, სწერდით; ვაქებდით, აქებდით და მისთ. ეს **ი** შემდეგ მრავლობითიდან მხოლობითშიც გადმოვიდა და, ამგვარად, მწკრივის ნიშანი გახდა, მაგრამ მისი ხმარება, ზემორე თქმულის გამო, პირველი და მეორე სუბ. პირით განისაზღვრა.

მესამე სუბ. პირს ძველად უწყვეტელში მხოლობითში **ა** ჰქონდა, მრავლობითში – **ეს**: წერდ-ა, წერდ-ეს; აქებდ-ა, აქებდ-ეს. ახალ ქართულში მხოლობითის ნიშანი უცვლელი დარჩა, მრავლობითისა კი იცვალა; **ეს** დაბოლოების ადგილი **ენ**-მა დაიჭირა. განვითარების ამ საფეხურზე ფშაური და დასავლური კილოები შეჩერდა (წერდენ, აქებდენ), ქართლ-კახურმა კი **ნ** დაურთო წინ (**ნ-ენ**) და იგი სალიტერატურო ენის კუთვნილებად იქცა: წერდ-**ნ-ენ**, აქებდ-**ნ-ენ**. **ნ-ენ** დაბოლოება უწყვეტელში წყვეტილის **დონიანი** ზმნების გავლენით გაჩნდა. ეს **დ** იქ ვნებითის ნიშანია ან ფუძის კუთვნილება, მაგრამ იქაც და აქაც ზმნა გარდაუვალი უნდა იყოს: დაყრუვდ-**ნ-ენ**, გაშავდ-**ნ-ენ**, მოვიდ-**ნ-ენ**. უწყვეტელში კი ეს დაბოლოება განზოგადდა და გარდამავალ ზმნებშიც იჩინა თავი.

ამგვარად, მწკრივის ნიშნად პირველსა და მეორე პირში **ი** მივიღეთ, ხოლო მესამე პირის დაბოლოებად მრავლობითში – **ნენ**: ვგრეხდი, ვათბობდი და სხვ. (§ 506).

შ ე ნ ი შ ვ ნ ა. თვით წყვეტილში **ნენ** დაბოლოება პრეფიქსიანი ვნებითის II კავშირებითიდან გადმოვიდა: რადთა იყვ-**ნენ**, რადთა დაიწერ-**ნენ**, რადთა დაიმაღლ-**ნენ** და მისთ. (§ 506).

უღლების მაგალითი:

მხ.	1.3 ვწერდი	ვგრეხდი
	2.3 სწერდი	ჰგრეხდი
	3.3 წერდა	გრეხდა
მრ.	1.3 ვწერდით	ვგრეხდით
	2.3 სწერდით	ჰგრეხდით
	3.3 წერდნენ	გრეხდნენ

ავიან და **ამიან** ზმნებში ძველად **ა-ს** ე ცვლიდა პირველსა და მეორე სუბ. პირში, მესამეში კი **დონის** წინ **ი** ჩნდებოდა, რომელიც წინამავალ ხმოვანს ამოიღებდა. ახალმა

ქართულმა ავ და ამ სუფიქსთა ხმარება განაზოგადა, აწმყოდან უწყვეტელშიც გადაიტანა და საყოველთაოდ გაატარა; მაგალითი:

	ძვ. ქართ.	ახ. ქართ.
მხ.	1.3 ვმალევდი 2.3 ჰმალევდი 3.3. მალვიდა	ვმალავდი ჰმალავდი მალავდა
მრ.	1.3 ვმალევდით 2.3 ჰმალევდით 3.3 მალვიდეს	ვმალავდით ჰმალავდით მალავდნენ
მხ.	1.3 ვაბემდი 2.3 აბემდი 3.3 აბმიდა	ვაბამდი აბამდი აბამდა
მრ.	1.3 ვაბემდით 2.3 აბემდით 3.3 აბმიდეს	ვაბამდით აბამდით აბამდნენ

მოყვანილი ფორმები უწყვეტელისაა. იგივე იქნება **I ხოლმეობითშიც**, რომელიც უწყვეტელისაგან არის გამოყოფილი, ოღონდ საჭიროა რომელიმე ზმნისწინის დართვა: დავწერდი, დავგრეხდი, გავთლიდი, დავმალავდი, დავაბამდი, ავაშენებდი, შევათბობდი, გავყოფდი და მისთ.

482. აწმყოს კავშირებითი (და მყოფადის კავშირებითი). მწკრივის ნიშანია ე, რომელიც უშუალოდ მოსდევს სავრცობს.

მესამე სუბიექტური პირის ნიშანია: მხოლობითში ს, მრავლობითში – ნენ. ამის გამო უწყვეტელისა და აწმყოს კავშირებითის ფორმები ერთმანეთს ემთხვევა (§ 506).

ავიან და ამიან ზმნებში ავ და ამ მკვიდრია ყველგან: ვმალავდე, ვაბამდე (ნაცვლად ძველი ფორმისა: ვმალვიდე, ვაბმიდე და შემდგომი).

მაგალითი:

1.3	ვწერდე	ვგრეხდე	ვმალავდე	ვაბამდე
2.3	სწერდე	ჰგრეხდე	ჰმალავდე	აბამდე
3.3	წერდეს	გრეხდეს	მალავდეს	აბამდეს
1.3	ვწერდეთ	ვგრეხდეთ	ვმალავდეთ	ვაბამდეთ
2.3	სწერდეთ	ჰგრეხდეთ	ჰმალავდეთ	აბამდეთ
3.3	წერდნენ	გრეხდნენ	მალავდნენ	აბამდნენ

ძველად, ასპექტის გამოხატვის სისტემის შეცვლამდე, I სერიაში ერთი კავშირებითი იყო – I კავშირებითი, რომლისაგან შემდეგ ორი მწკრივი წარმოიშვა: აწმყოს კავშირებითი და მყოფადის კავშირებითი. ამათგან ჩვენ ზემოთ აწმყოს კავშირებითი განვიხილეთ. რაც შეეხება **მყოფადის კავშირებითს**, მას ისეთივე ფორმათა წარმოება ახასიათებს, როგორიც აწმყოსას, ოღონდ საჭიროა მაპერფექტივებული ზმნისწინის დართვა: დავწერდე, დავგრეხდე, დავთვლიდე, დავმალავდე, დავაბამდე და მისთ.

შ ე ნ ი შ ვ ნ ა 1. ზემოთ ჩვენ განვიხილეთ I სერიის ორივე წრის წარმოება. მაგრამ არის ზმნები, რომლებიც ერთ-ერთ წრეში იხმარება. მაგ., „ვნახავ“ და „მივსცემ“ სრული ასპექტის ზმნებია და მარტო მყოფადის წრეში იხმარება. „მივსცემ“ ზმნას აწმყოს წრეში „ვამღევ“ ენაცვლება, რომელიც უსრული ასპექტის ზმნაა და მყოფადის წრის მწკრივებს მაშინ გაიკეთებს, თუ სხვა მნიშვნელობით ვიხმართ: ვამღევ – შევამღევ. მაშასადამე, „ვამღევ“ პოლისემიური ზმნაა: ა) ვამღევ – მივსცემ; ბ) ვამღევ – შევამღევ.

შ ე ნ ი შ ვ ნ ა 2. ძველად I სერიის მწკრივებში შედიოდა I ბრძანებითიც, რომელსაც მეორისა და მესამე პირის ფორმები ჰქონდა. მაგრამ ეს მწკრივი ახალ ქართულში გადავარდა. ისეთი ფორმები კი, როგორიცაა „ბრძანდებოდე“ და „ჩამოირბენდე“, დღევანდელი უღლების სისტემის თანახმად, ორივე კავშირებითისაა. კავშირებითმა შეცვალა საკუთარი ბრძანებითის ფორმები მესამე პირშიც: ბრძანდებოდეს! გქონდეს! გიხაროდეს! გიყვარდეს!

II სერიის მწკრივები

483. წყვეტილი. ამ მწკრივს ნიშანი არა აქვს, ან, თუ აქვს, ეს ნიშანია ე. უნიშნო წყვეტილი გარკვეული ჯგუფის ზმნებს ახასიათებს (მეტად მცირერიცხოვანს), დიდ უმეტესობას კი მწკრივის ნიშნად ე მოუდის.

როგორც ვიცით (§ 480), აწმყოს არა აქვს ნიშანი საზოგადოდ მოქმ. გვარის ზმნებში, წყვეტილს კი ნიშანი არა აქვს გარკვეულ ზმნებში, რომლებიც უხსოვარი დროიდან აქვს ენას შემონახული. თუ ამ ზმნებს ფუძე I სერიაში შეკუმშული ჰქონდა, აქ იგი გაეშლება. ეს გაშლილი ფუძე პირველსა და მეორე პირში დაჩნდება, მესამეში კი – არა, რადგანაც პირის ნიშანთა დართვის გამო ისევ შეიკუმშება. ამ ჯგუფის ზმნათათვის დამახასიათებელია ნართაული ი, რომელიც თანხმოვანთ გასაყარად არის გაჩენილი მრავლობითში და იქიდან მხოლობითშია გადმოსული. ეს ი დღეს მხოლობითისათვის აუცილებელია უმარცვლო ფუძეებში, სხვებში კი აუცილებელი არაა, თუმცა კი მისი დართვა ჩვეულებრივია. თუ ამ ნართაულ ინს მწკრივის ნიშნად ჩავთვლით (ისიც, რა თქმა უნდა, პირობით), შეგვიძლია ვთქვათ, რომ წყვეტილის ნიშანია ი ან ე.

1. მწკრივის ნიშანი ი. ზმნები, რომლებიც წყვეტილში მწკრივის ნიშნად ნართაულ ინს მიიღებენ, შემდეგია:

ა) ამიანთაგან ყველა გამოუკლებლივ:

დავაბამ,	დავაბი	შევსვამ,	შევსვი
დავდგამ,	დავდგი	ჩავიცვამ,	ჩავიცვი და მისთ.

„რთხმა“-სა და „რტყმა“-ს ძველად ფუძის ხმოვნები აღუდგებოდა: „განვირათხ ჯელი“ (= გავშალე ჩემი ხელი, გავმართე ხელი), „შევირატყ სარტყელი“, მაგრამ ამჟამად ფუძის გაშლა აღარ ხერხდება: გავართხი, შევირტყი. რაც შეეხება „რწყმა“-ს, მასაც ალბათ აღუდგებოდა ხმოვანი ე (რეწყ), როგორც ეს ჩანს იმავე ფუძის სახელისაგან: ი-რეჟ-ი ან: ი-რე[ნ]ჟკ-ა. ეს სახელი კოლხურ ელფერს ატარებს თანხმოვნებში; ი რ ე ჟ ი, ი რ ე ნ ჟ კ ა – ჩიტის მახე.

ბ) ამიან ზმნათა თვისებას იზიარებს ზმნები ორი ავიანი ფუძისა: ვწვავ – ვწვი, ვფქვავ – ვფქვი და ერთი ებ-იანისა: ვუშვებ – ვუშვი.

გ) ათიოდე ავ თემის ნიშნიან ზმნას ფუძე გაეშლება და გამოჩნდება ხმოვანი ა:

ვთხზავ – შევთხზავ (ძვ. ქ.)	ვფლავ – დავფლავ
ვკშავ – დავკშავ (ძვ. ქ.)	ვძრავ – შევძრავ
ვკლავ – დავკლავ	ვწნავ – დავწნავ
ვკრავ – შევკრავ	ვხნავ – დავხნავ (ვკნავ – დავკნავ)
ვსრავ – მოვსრავ (ძვ. ქ.)	ვხრავ – დავხრავ

ამავე ჯგუფს უერთდებიან:

ებ :	ვასწრებ – დავასწარ, მო-, მი-
ობ :	ვიპყრობ – დავიპყარ, შე- ვიცნობ – ვიცან, გა-
ოფ :	გავყოფ (გავყ[ვ]ოფ) – გავყავ

დ) რამდენიმე ცალკე მდგომ ფუძეთა ზმნებს აღუდგება ფუძეში ე; ესენია:

ავ : ვიცავ (*ვიცვავ) – და-ვიცევ	ებ : ვძლებ – შე-ვძელ, გა-ვძელ
ებ : ვდებ (*ვდევბ) – და-ვდევ	„ ვახლებ – ვახელ
„ ვაკლებ – ვაკელ (და-ვაკელ)	ობ : ვშობ (*ვშვობ) – ვშევ (ძვ. ქ.)

ე) ინიანი და **ობიანი** ზმნების შეკუმშულ ფუძეთაგან აქ შემოდის ისეთები, რომლებიც ე ხმოვანს აღიდგენენ. ამ ზმნებს ფუძის ბოლოკიდურად აქვთ **ნ ან რ**:

ნ : ვამყნი – ვამყენ	ვღრღნი – დავღრღენ
ვრყყნი – გავრყყენ	ვუძღვნი – ვუძღვენ
ვსკყნი – გავსკყენ	ვხსნი – გავხსენ
ვფშვნი – გავფშვენ	ვგრძნობ – ვიგრძენ
ვექმნი – ვექ[მ]ენ, შე-	ვაყრდნობ – მივაყრდენ
რ : ვ-ფხვრი – ამოვფხვერ	ვჭრი – გავჭერ
ვ-ცრი – გავცერ	

გ, დ, ე მუხლებში მოყვანილ ზმნებს არსად არ უზის ნართაული **ი**, მაგრამ ის შეიძლება დაერთოს, შეიძლება არა:

დავკალ და დავკალი	გავხსენ და გავხსენი
შევკარ „ შევკარი	დავჭერ „ დავჭერი („აჰა ხანჯალი, ფეხებ-
დავხან „ დავხანი	ზედაც დ ა ი ჭ ე რ თოკები“, ყაზ.,
დავდევ „ დავდევი	264,12).
	ვუძღვენ და ვუძღვენი და მისთ.

ეს ნართაული **ი** დღეს აუცილებელია მრავლობითში: დავკალით, შევკარით, ვუძღვენით და მისთ.

შ ე ნ ი შ ვ ნ ა. ამ ინს იმიტომ დაერქვა „ნართაული“, რომ იგი ძველ ქართულში საზოგადოდ არ იყო. აი ორიოდე მაგალითი: „დ ა ვ დ ე ვ დღე თევდორობისად აღაპად“ (ატენის სიონის წარწერა); „ვინ დ ა ს დ ე ვ საფლავსა, ნიკოდემოს?“ (ძვ. სას. პოეზია, სმბ); „მოვედ და დ ა ს დ ე ვ ჰელი შენი მას ზედა“ (მათ. 9, 18); „ესე კარი შ ე ხ უ ა ბ თ“ (= ეს კარი შევაბით, ბოლნისის V ს.-ის წარწერაში); „ვ ყ ა ვ ესე“ (დაბ. 20,

5); „რომელ ვ ყ ა ვ შენ თანა, ყ ა ვ ჩემ თანა“ (დაბ. 21, 23); „ესრე ყ ა ვ თ“ (დაბ. 42, 18); „მ ო ჰ კ ა ლ სიკუდილი“ (ძვ. სას. პოეზია, ტთ); „მ ო კ ა ლ თ იგი“ (გამ. 21, 14); „დ ა კ ა ლ თ საკლველები“ (დაბ. 43, 16); „ვ ქ მ ე ნ მას შინა საქმე“ (ცხ. ნინოდსი, 801); „შენ შ ე ჰ ქ მ ე ნ თაბორი და ერმონი“ (იერუს. განჩინება, 50); „ვსუ“ (დაბ. 24, 46); „რადთამცა არა შ ე ვ ს უ იგი“ (მათ. 26, 42); „არა ჯერ-არს, ვითარმცა ვჰამეთ და ვ ს უ თ (კოლაელთა წამება); „სუ და აქლემთაცა შენთა ასუ“ (დაბ. 24, 14); „ს უ თ ამისგანი ყოველთა“ (მათ. 26, 27); „ვითარცა წინადაწარ ვ თ ქ უ“ (თუალთად, 18, 23); „ვთქუთ“ (დაბ. 26, 28); „რადსათვს ს თ ქ უ, ვითარმედ დად შენი არს?“ (დაბ. 12, 19); „ვიდოდეთ, ვითარცა-ეგე ს თ ქ უ თ“ (გამ. 12, 32); „თქუ, ვითარმედ დად მისი ვარ“ (დაბ. 12, 13); „ესრე თ ქ უ თ“ (მათ. 28, 13).

აღნიშნულ ფუძეთა ზმნებს („ყოფა“-ს გარდა) მესამე სუბ. პირის ნიშნად მხოლოდობითში აქვთ ა, მრავლობითში –ეს. უღლების ნიმუშები:

მხ.	1.3	დავაბი	დავკალ(ი)	გავცერ(ი)
	2.3	დააბი	დაჰკალ(ი)	გასცერ(ი)
	3.3	დააბა	დაკლა	გაცრა
მრ.	1.3	დავაბით	დავკალით	გავცერით
	2.3	დააბით	დაჰკალით	გასცერით
	3.3	დააბეს	დაკლეს	გაცრეს

არსებითად ამავე ჯგუფს ეკუთვნის „ცემა“ ზმნა სხვადასხვა ზმნისწინით: მიცემა, გაცემა, გამოცემა და სხვ., რადგანაც ისიც მიიღებს ნართაულ ინს, მაგრამ მისი უღლება მეტად თავისებურია:

	მხოლ.	მრავლ.
1.3.3	მივეც(ი)	მივეცით
2.3.3	მიეც(ი)	მიეცით
3.3.3	მისცა	მისცეს

თუ „ცემა“ ზმნას უზმნისწინოდ ვიხმართ და სათავისო ქცევით, ემ ძველებურადვე თემის ნიშანი იქნება და II სერიაში არ გადაჰყვება (§ 475). საყურადღებო ის არის, რომ ამ შემთხვევაში ე პირველსა და მეორე პირში შეჰრჩება: თავში ქვა ვიეც, თავში ქვა იეც, თავში ქვა იცა. რადგანაც ქცევის ნიშანი წინ დაუდგა ე-ს, შეიძლება კითხვა დავსვათ: ეს ე მაწარმოებელია, თუ ფუძის კუთვნილება? თუ ფუძისეულია, მაშინ უნდა ვიგულისხმოთ, რომ მის წინ დაკარგულია რაღაც თანხმოვანი.

2. მწკრივის ნიშანი ე. დიდი უმეტესობა მოქმ. გვარის ზმნებისა წყვეტილის ნიშნად ე-ს გვიჩვენებს, რომელიც მხოლოდ პირველსა და მეორე სუბ. პირში ჩანს, მესამეში კი პირის ნიშნები უშუალოდ ერთვის ფუძეს.

აქ შემოდის:

- ა) ერთ-თემიანი ზმნები ყველა: ვწერ – ვწერე, ვტეხ – ვტეხე და სხვები;
- ბ) ხმოვან-მონაცვლეები ყველა (მათ შორის ევანებიც): ვგრეხ – ვგრიხე, ვჟლეტ – ვჟლიტე, დავლეე – დავლიე და სხვები;
- გ) ინიანთაგან ყველა, გარდა ზემოთ (ამავე პარაგრაფის 1, ე მუხლში) ჩამოთვლილებისა: ვთლი – ვთალე, ვთოხნი – ვთოხნე და მისთ.;

დ) ავიანთაგან ყველა, გარდა ზემოთ (1, ბ და გ მუხლებში) ჩამოთვლილებისა: ვხატავ – დავხატე, ვმართავ – გავმართე და მისთ.;

ე) ებიანთაგან თითქმის ყველა, რამდენიმეს გამოკლებით (ვდებ, ვასწრებ, ვაკლებ, ვახლებ, ვუშვებ: 1, ბ, გ, დ): ვაკეთებ – ვაკეთე, ვაშენებ – ვაშენე და მისთ. ამათვე განეკუთვნება, რა თქმა უნდა, ყველა შუალობითი კონტაქტის ზმნა: ვაკეთებინებ – ვაკეთებინე და მისთ.

ვ) ობიანი ზმნები ყველა, ორიოდეს გარდა (ვგრძნობ, ვცნობ): ვათბობ – ვათბე, ვახმობ – ვახმე და მისთ. („ვშობ“ დღევანდელი ქართულის კუთვნილება აღარ არის: § 475).

რაც შეეხება მესამე პირის სუბ. ნიშანს, აქაც საზოგადოდ იგივე ნიშნებია, რაც პირველი ჯგუფის ზმნებში, ე. ი. მხოლობითში ა და მრავლობითში ეს. მაგრამ არის ერთი წყება ზმნებისა, რომელთაც მხოლობითში ა-ს ნაცვლად ო მოუდის. ამ ზმნების ფუძე უმეტესად უმარცვლოა და შედგება ერთი, ორი ან სამი თანხმოვნისაგან. ორ-თანხმოვნიანებში მეორე, ხოლო სამ-თანხმოვნიანებში მესამე შეიძლება იყოს უმარცვლო უნისაგან მიღებული ვ; ასეთებია:

ა) ავიანთაგან:

ზღ-ვ-ა : ვზღე, ჰზღე, ზღო.

რგ-ვ-ა : (და)ვრგე; (და)ჰრგე, (და)რგო.

რთ-ვ-ა (სთ-ვ-ა, სტ-ვ-ა) : (და)ვართე, (და)ართე, (და)ართო.

რწყ-ვ-ა : (მო)ვრწყე, (მო)ჰრწყე, (მო)რწყო.

ამ ზმნებს პარალელურად ანიანი ფორმაც აქვთ: დარგა, დაართა, მორწყა.

ბ) ებიანთაგან:

გ-ებ-ა : ვაგე, აგე, აგო (ა-, და- და სხვ.).

ღ-ებ-ა (გა-, შე-) : ვაღე, აღე, აღო.

„ (ა-, წა-) : ვიღე, იღე, იღო.

ქ-ებ-ა : ვაქე, აქე, აქო.

წ-ებ-ა : ვაწე, აწე, აწო.

გდ-ებ-ა: ვაგდე, აგდე, აგდო.

გზ-ებ-ა: ვაგზე, აგზე, აგზო.

ვლ-ებ-ა : (ხელი და)ვავლე, ავლე, ავლო.

ვნ-ებ-ა : ვავნე, ავნე, ავნო.

ვს-ებ-ა : ვავსე, ავსე, ავსო.

ნთ-ებ-ა : ვანთე, ანთე, ანთო.

რგ-ებ-ა : ვარგე, არგე, არგო.

ცხ-ებ-ა : ვაცხე, აცხე, აცხო.

ძღ-ებ-ა : ვაძღე, აძღე, აძღო.

წყ-ებ-ა : ვიწყე, იწყე, იწყო.

გ) ობიანი ზმნები თითქმის ყველა:

თბ-ობ-ა : ვათბე, ათბე, ათბო.

მკ-ობ-ა : ვამკვე, ამკვე, ამკო.

ს-ობ-ა (*სვ-ობ-ა) : ვასვე, ასვე, ასო (*ასვო).

ცხ-ობ-ა (*ცხვ-ობ-ა) : ვაცხვე, აცხვე, აცხო (*აცხვო) და მისთ.

ობიან კუმშვად ფუძესთან „თხრობა“-ს შეჰრჩა მესამე სუბ. პირის ნიშანი ა (ვუთხარ, უთხარ, უთხრა), სხვებს კი ო-დ გადაუკეთდა:

მვ. ქართ.	ახ. ქართ.
აგრძნა	იგრძნო
დაიპყრა, შე-	დაიპყრო, შე-
იცნა	იცნო

„სწრება“ ზმნას მე-3 პირში წესით ა უნდა (დაასწრა, მოასწრა), მაგრამ უფრო ო იხმარება: დაასწრო, მოასწრო.

უღლების ნიმუშები:

მხ.	1.3	ვწერე	ვგრიხე	ვაქე
	2.3	სწერე	ჰგრიხე	აქე
	3.3	წერა	გრიხა	აქო
მრ.	1.3	ვწერეთ	ვგრიხეთ	ვაქეთ
	2.3	სწერეთ	ჰგრიხეთ	აქეთ
	3.3	წერეს	გრიხეს	აქეს

მეორე სერიის ფორმებში საზოგადოდ, და კერძოდ წყვეტილში, ძველად გარჩევა იყო იმის მიხედვით, პირდ. ობიექტი ზმნასთან მხ. რიცხვში იდგა, თუ მრავლობითში. ამის მიხედვით თვითეულ სუბიექტურ პირს თვითეულ (მასთან შესაძლებელ) პირდაპირ-ობიექტურთან ორ-ორი ფორმა ჰქონდა:

	პირდ. ობ. მხ.-შია			პირდ. ობ. მრ.-შია	
მხ.	1.	ცრემლი მოვიწურე		ცრემლ-ნ-ი	მოვიწურ-ენ
	2.	„ მოიწურე		„	მოიწურ-ენ
	3.	„ მოიწურა		„	მოიწურ-ნ-ა
მრ.	1.	„ მოვიწურეთ		„	მოვიწურ-ენ-ით
	2.	„ მოიწურეთ		„	მოიწურ-ენ-ით
	3.	„ მოიწურეს		„	მოიწურ-ნ-ეს

ასეთი გარჩევა ზმნის ფორმებისა პირდ. ობიექტის რიცხვის მიხედვით დღევანდელ სალიტერატურო ქართულში აღარ არის. იგი ნაშთის სახით შემონახულია მთის კილოებში (§ 226).

484. II ბრძანებითი. მწკრივი განკუთვნილია ბრძანებითი კილოს გამოსახატავად და, როგორც ასეთს, მას შეიძლება მეორე და მესამე სუბ. პირის ფორმები ჰქონდეს ორსავე რიცხვში და პირველისა მრავლობითში (პირველი პირისა მხ. რიცხვში შეუძლებელია საზოგადოდ). ამ მწკრივს ძველად მხოლოდ ორი პირის ფორმები ჰქონდა: მეორისა და მესამისა (იყავ! იყვნით! იყავნ! იყვნედ!). რაც შეეხება პირველ პირს მრ. რიცხვში, აქ მწკრივს ფორმა აკლდა, მაგრამ ენა ამ ნაკლის დასაფარავად II კავშირებითის სათანადო ფორმას იყენებდა (ვიყვნეთ!).

ამჟამად ეს მწკრივი მკაფიოდ მხოლოდ კილოებშია შემონახული (უმთავრესად მთაში) და ისიც მხოლოდ მეორე პირისათვის. მესამე პირის ფორმები საზოგადოდ დაიკარგა. II ბრძანებითის მწკრივი წარმოების თვალსაზრისით ისეთივეა, როგორც წყვეტილი; ფორმოზღოვი განსხვავება მისგან ამჟამად მხოლოდ თანხმოვნით დაწყებულ ფუძეებში ხერხდება (§ 252): მეორე სუბ. პირს წყვეტილში ნიშანი უნდა, ბრძანებითში – არა. ესეც იმ

შემთხვევაში, თუ ზმნა ერთ-პირიანია ან ორ-პირიანი, მაგრამ გარდამავალი, თანაც პირდ.-ობიექტური პირი მესამეა. ნიმუში:

წყვეტილი				ბრძანებითი	
მხ.	1.3	დავკალ(ი)	დავწერე	—	—
	2.3	დაჰკალ(ი)	დასწერე	დაკალ(ი	დაწერე
	3.3	დაკლა	დაწერა	—	—
მრ.	1.3	დავკალით	დავწერეთ	—	—
	2.3	დაჰკალით	დასწერეთ	დაკალით	დაწერეთ
	3.3	დაკლეს	დაწერეს	—	—

ფორმოზღოვი განსხვავება წყვეტილსა და ბრძანებითს შორის დაიკარგება, ა) თუ ზმნა ორ-პირიანია და პირდ.-ობიექტური პირი პირველი, მაგ.:

წყვეტილი				ბრძანებითი	
	1.1	—	—	—	—
	2.1	დამკალ(ი)	დამწერე	დამკალ(ი)	დამწერე
	3.1	დამკლა	დამწერა	—	—

ბ) იგივეა მაშინაც, თუ ზმნა სამ-პირიანია და პირდ. ობიექტური პირი რომელიც უნდა იყოს, თუნდაც მესამე, რადგანაც აქ ორგანვე ფორმაში მესამე პირის ობიექტური ნიშანი იქნება; ნიმუში:

წყვეტილი				ბრძანებითი	
მხ.	1.3.3	ვჰკითხე	მივსწერე	—	—
	2.3.3	ჰკითხე	მისწერე	ჰკითხე	მისწერე
	3.3.3	ჰკითხა	მისწერა	—	—
მრ.	1.3.3	ვჰკითხეთ	მივსწერეთ	—	—
	2.3.3	ჰკითხეთ	მისწერეთ	ჰკითხეთ	მისწერეთ
	3.3.3	ჰკითხეს	მისწერეს	—	—

თავისთავად ცხადია, რომ, თუ ზმნას ქცევის ნიშანი აქვს (ა, ი, უ), წყვეტილში მეორე სუბ. პირის ნიშანი დაიკარგება მის წინ და ფორმა ბრძანებითისა და დამთხვევა; მაგ., და-ა-გე და გა-ი-გე შეიძლება წყვეტილის ფორმაც იყოს და ბრძანებითისაც. მხოლოდ წინადადება და მიმყოლი გარემოება (საუბარში ტონიც) გვაძლევს საშუალებას, გამოვარკვიოთ, თუ რასთან გვაქვს საქმე: თუ დრო წარსულია და კილო თხრობითი, მწკრივი წყვეტილი ყოფილა: „როდის და ა ა გ ე ლოგინი?“ „შენც ხომ გ ა ი გ ე ეს ამბავი?“ ხოლო თუ დრო მომავალია, კილო ბრძანებითი იქნება და მწკრივიც – ბრძანებითი: „ბარემ ეხლავე და ა ა გ ე ლოგინი!“ „გ ა ი გ ე, ადამიანო, რასაც გეუბნები!“

წართქმით ბრძანებითს, როგორც კილოს, თავისი მწკრივი ამჟამად თუ მოეპოვება, მხოლოდ მეორე პირისთვის, დანარჩენ პირთათვის ის II კავშირებითისაგან სესხულობს ფორმებს (§§ 251, 253), როგორც ეს მწკრივის ნიშნების შედარებითაც მტკიცდება:

ბ რ ძ ა ნ ე ბ ი თ ი კ ი ლ ო

მხ.	1.3	—	—	1.3.3	—
	2.3	დაწერე	დაკალ(ი)	2.3.3	მიეც(ი)
	3.3	დაწეროს	დაკლას	3.3.3	მისცეს
მრ.	1.3	დავწეროთ	დავკლათ	1.3.3	მივსცეთ
	2.3	დაწერეთ	დაკალით	2.3.3	მიეცით
	3.3	დაწერონ	დაკლან	3.3.3	მისცენ

მოყვანილი ფორმები ყველა ბრძანებითი კილოს მნიშვნელობითაა აღებული, მაგრამ ფორმათა შედარება ამჟღავნებს, რომ II პირის ფორმები სულ სხვანაირადაა ნაწარმოები, ვიდრე მესამისა და პირველისა. ეს იმიტომ, რომ აქ გაერთიანებულია სხვადასხვა მწკრივის ფორმები: II ბრძანებითისა და II კავშირებითისა.

მაშასადამე, „ბრძანებითი“ როგორც მწკრივის ცნება ერთია, და როგორც კილოსი – სხვა. ბრძანებითი მწკრივის ფორმა ბრძანებითი კილოს ფორმაც არის იმავე დროს, მაგრამ ბრძანებითი კილოს ფორმა ყოველთვის არ უდრის ბრძანებითი მწკრივის ფორმას.

485. II ხოლმეობითი. მწკრივის ნიშანია **ი**, რომელიც ყველა კუმშვად ფუძეს კუმშავს, გარდა იმ ინიანი ზმნებისა, რომელთაც ფუძე აწმყოში აქვთ შეკუმშული და წყვეტილში გაეშლება (ე. ი. ვ-თლ-ი – ვ-თალ-ე ტიპისა). საზოგადოდ, თუ ზმნას ფუძე ეკუმშება წყვეტილის მესამე პირში, ეკუმშება აქაც; და თუ არ ეკუმშება, არც აქ შეეკუმშება. უღლების ნიმუშები:

მხ.	1.3	ვწერი	ვგრიხი	ვაქი	ვყვი	ვთალი
	2.3	სწერი	ჰგრიხი	აქი	ჰყვი	სთალი
	3.3	წერის	გრიხის	აქის	ყვის	თალის
მრ.	1.3	ვწერით	ვგრიხით	ვაქით	ვყვით	ვთალით
	2.3	სწერით	ჰგრიხით	აქით	ჰყვით	სთალით
	3.3	წერიან	გრიხიან	აქიან	ყვიან	თალიან

486. II კავშირებითი. ამ მწკრივის წარმოებას მჭიდრო კავშირი აქვს წყვეტილის წარმოებასთან. ის ზმნები, რომელთაც ნიშანი არა აქვთ წყვეტილში, ან თუ აქვთ, ნართაული **ი**, აქ ნიშნად მიიღებენ **ა**-ს (ოფიანებს გარდა), ყველა დანარჩენები კი (ემიანებს გარდა) მიიღებენ **ო**-ს, მათ შორის **ოფიანებიც**.

მესამე სუბ. პირის ნიშანია მხოლობითში **ს**, მრავლობითში **ნ** (შეკვეცილი **ენ**). უღლების ნიმუში:

მხ.	1.3	დავკლა	დავაბა	1.3.3	ვუძღვნა
	2.3	დაჰკლა	დააბა	2.3.3	უძღვნა
	3.3	დაკლას	დააბას	3.3.3	უძღვნას
მრ.	1.3	დავკლათ	დავაბათ	1.3.3	ვუძღვნათ
	2.3	დაჰკლათ	დააბათ	2.3.3	უძღვნათ
	3.3	დაკლან	დააბან	3.3.3	უძღვნან
მხ.	1.3	დავწერო	გავალო		გავათბო
	2.3	დასწერო	გაალო		გაათბო

	3.3	დაწეროს	გააღოს	გაათბოს
მრ.	1.3	დავწეროთ	გავაღოთ	გავათბოთ
	2.3	დასწეროთ	გააღოთ	გაათბოთ
	3.3	დაწერონ	გააღონ	გაათბონ

ერთად-ერთი მოქმ. გვარის ზმნა, რომელსაც II კავშირებითი ენით აქვს ნაწარმოები, არის ცემა (მი-, გა-, და- და სხვ.): მივსცე, მისცე, მისცეს.

III სერიის მწკრივები

487. ზოგადი. მოქმედებითი გვარის ზმნებს III სერიის ფორმებში ინვერსია ახასიათებს, რაც იმას ნიშნავს, რომ ობიექტურ-ნიშნიანი ფორმები სათანადო პირს სუბიექტად აჩენენ, სუბიექტურ-ნიშნიანები კი სათანადო პირს ობიექტად წარმოგვიდგენენ (§§ 238 – 241).

მიუხედავად ამ საერთო მოვლენისა, მწკრივებს შორის განსხვავებაა:

ა) I თურმეობითს ერთნაირად აქვს ნაწარმოები ფორმები, II თურმეობითსა და III კავშირებითს კი – სხვანაირად.

ბ) I თურმეობითს მეშველი ზმნა უნდა 1-ლ და მე-2 პირში, ორ დანარჩენ მწკრივს კი – არა. მაგრამ ეს განსხვავება ახალი ქართულის კუთვნილებაა, ძველმა ქართულმა ის არ იცოდა.

გ) ერთი მწკრივის ფორმები ამ სერიისა – I თურმეობითისა – წარმოების თვალსაზრისით ს ა ს ხ ვ ი ს ო ქ ც ე ვ ა ს წარმოადგენს: და-მ-ი-წერია, და-გ-ი-წერია, და-უ-წერია. მიუხედავად ამისა, ფორმა დაცლილია ქცევის შინაარსისაგან საპირისპირო ფორმათა უქონლობის გამო (§ 403).

დ) ზმნის ფორმებს მოქმედებითი გვარის მნიშვნელობა აქვთ, რადგანაც მოიპოვება სათანადო კონვერსიული ფორმები პასივის გაგებით: ავუშენებია – ავშენებულვარ, აუშენებია – აშენებულხარ, აუშენებია – აშენებულა და მისთ.; მიუხედავად ამისა, მოქმ. გვარის ფორმათა წარმოებაც პასიურობას ამჟღავნებს: I თურმეობითის ფორმა წარმოების თვალსაზრისით უდრის სტატიკური ვნებითის აწმყოსას სასხვისო ქცევით, II თურმეობითისა – იმავე სტატიკური ვნებითის წყვეტილისას, ხოლო III კავშირებითისა – II კავშირებითისას, როგორც ამას შესაძარებელი ტაბულა ცხადყოფს:

სტატიკური ვნებითი			მოქმედებითი		
(მიწერია = დაწერილია ჩემსაში)			(მიწერია = თურმე ვწერე; დამიწერია = თურმე დავწერე)		
ცვალება ობიექტური პირების მიხედვით			ცვალება სუბიექტური პირების მიხედვით		
აწმყო			I თურმეობითი		
			უსრული	სრული	
მხ.	3.1	მიწერია	მხ. 1.3	მიწერია	და-მიწერია
	3.2	გიწერია	2.3	გიწერია	და-გიწერია
	3.3	უწერია	3.3	უწერია	და-უწერია
მრ.	3.1	გვიწერია	მრ. 1.3	გვიწერია	და-გვიწერია
	3.2	გიწერიათ	2.3	გიწერიათ	და-გიწერიათ
	3.3	უწერიათ	3.3	უწერია(თ)	და-უწერია(თ)

სტატისკური ვნებითი წყვეტილი			მოქმედებითი II თურმეობითი		
			უსრული		სრული
მხ.	3.1.	მეწერა	მხ.	1.3	მეწერა და-მეწერა
	3.2	გეწერა		2.3	გეწერა და-გეწერა
	3.3	ეწერა		3.3	ეწერა და-ეწერა
მრ.	3.1	გვეწერა	მრ.	1.3	გვეწერა და-გვეწერა
	3.2	გეწერათ		2.3	გეწერათ და-გეწერათ
	3.3	ეწერათ		3.3	ეწერა(თ) და-ეწერა(თ)

II კავშ.			III კავშირებითი		
მხ.	3.1	მეწეროს	მხ.	1.3	მეწეროს და-მეწეროს
	3.2	გეწეროს		2.3	გეწეროს და-გეწეროს
	3.3	ეწეროს		3.3	ეწეროს და-ეწეროს
მრ.	3.1	გვეწეროს	მრ.	1.3	გვეწეროს და-გვეწეროს
	3.2	გეწეროს		2.3	გეწეროს და-გეწეროს
	3.3	ეწეროს		3.3	ეწეროს და-ეწეროს

როგორც შედარებიდან ჩანს, მოქმედებითის ფორმები III სერიაში მთლიანად ემთხვევა სტატისკური ვნებითის ფორმებს. ეს იმას ნიშნავს, რომ წარმოშობით ისინი ერთნია. ოლონდ განსხვავება მათ შორის ის არის, რომ

ა) სტატისკური ვნებითის ფორმები შეიძლება გარკვეულ ფუძეთა მქონე ზმნებისაგან ვაწარმოოთ (§ 388), მოქმედებითის ფორმები III სერიისათვის კი ყოველგვარი ზმნისაგან შეიძლება ვაწარმოოთ, გარდა სათავისო- და სასხვისო-ქცევიანი ზმნებისა (§ 403).

ბ) სტატისკურ ფორმებში ობიექტურ-ნიშნისანი ფორმა ობიექტურ პირს აღნიშნავს, მოქმედებითისაში კი – სუბიექტურს (ფორმა ინვერსიულია და იმიტომ).

გ) სტატისკურ ზმნას ზმნისწინი არა აქვს, ამას კი შეიძლება ჰქონდეს, შეიძლება არა; თუ აქვს, ასპექტი სრულია, თუ არა, ასპექტი უსრულია.

488. I თურმეობითი. მწკრივი ნაწარმოებია სტატისკური ვნებითის სასხვისო ქცევის ფორმით, მაგრამ ქცევის გაგება არა აქვს. იგი ეყრდნობა პირველი სერიის თემას, ან მეორისას. თუ ზმნა ამიანია ან ავიანი, თემის ნიშანი ჩვეულებრივ შენახულია ამა თუ იმ სახით, სხვა ტიპის ზმნებში კი ერთ-ერთ თემას (I სერიისას ან II-ისას) ერთვის სუფიქსი **ი** (ა-მი-შენებ-ი-ა; წა-მი-გ-ი-ა).

ეს **ი** სუფიქსი ნაშთია ძველი **იე-სი**. მას მესამე პირის სუბ. პირის ნიშნები მოსდევდა: მხოლობითში **ს**, მრავლობითში **ან**, ან არადა რიცხვის ნიშანი **თ**; ან კვეცავდა **ე-ს** და რჩებოდა **ი**:

(იგი)		(იგინი)	(თქუნ)
მხ.	1.3 დამიწერ-იე-ს	დამიწერ-ი-ან	1.2 დამიწერ-იე-თ
			(ჩუნ)
	2.3 დაგიწერ-იე-ს	დაგიწერ-ი-ან	2.1 დაგიწერ-იე-თ
	3.3 დაუწერ-იე-ს	დაუწერ-ი-ან	

ახალ ქართულში დაიკარგა რიცხოვრივი გარჩევა და **იეს** და **იან**-ის ნაცვლად **ია** მივიღეთ: დამიწერ-ია (იგი, იგინი), სადაც **ა** შეიძლება „არს“ ზმნის შეკვეცილ ფორმადაც

იქნეს გაგებული, რადგანაც სხვა პირის ფორმებს მეშველი ზმნა გაუჩნდა: დავუწერი-ვარ, დაუწერი-ხარ, დაუწერი-ა (§ 390).

1. პირველი სერიის თემას იყენებენ:

ა) ავიანი და ამიანი ზმნები. ამ შემთხვევაში თემის ნიშანი (ავ, ამ) შეიძლება შენახულ იქნეს ძველებურად (მინახ-ავ-ს, დამიბ-ამ-ს), ოღონდ პირველსა და მეორე ობიექტურ პირში (წარმოშობით სუბიექტურში) უნდა დაერთოს მეშველი ზმნა (ვარ, ხარ, ვართ, ხართ), რაც ძველი ქართულისთვის უცნობი იყო.

		ძველი ქართ.	ახალი ქართ.	ახალი ქართ.
ობ. მხ.	3.1	(3)უნახავ (*3ვუნახავ)	ვუნახავ(ვ)არ	დავუბამვარ
	3.2	(3)უნახავ	უნახავხარ	დაუბამხარ
	3.3	(3)უნახავს	უნახავს	დაუბამს
ობ. მრ.	3.1	(3)უნახავთ (*3ვუნახავთ)	ვუნახავ(ვ)ვართ	დაუბამვართ
	3.2	(3)უნახავთ	უნახავხართ	დაუბამხართ
	3.3	(3)უნახავან	უნახავს	დაუბამს

ავ და ამ მკვიდრია, როცა ობიექტად მესამე პირია, მაგრამ სხვა ობიექტურ პირებში სხვა ზმნების ანალოგიით აქაც ხდება ი სუფიქსზე გადასვლა: ვუნახივარ, უნახიხარ; დავუბივარ, დაუბია. შეიძლება შეგვხვდეს ნარევი ფორმაც – ვუნახვივარ: „რატომ ადრეც არ მინახვიხარ?“ (ჭავ., 270, 25); „მას აქეთ აღარ მინახვიხართ!“ (ჭავ., 364, 37).

ანალოგიური წარმოება შეიძლება უფრო შორსაც წავიდეს და იწმას სულ შეცვალოს ავ და ამ: არ მინახია, არ გამილახია, არ დამიბია, არ მითქვია და მისთ. „შენთვის დამილოცნია!“ (ჭავ., 312, 9) [მოსალოდნელი იყო: „შენთვის დ ა მ ი ლ ო ც ა ვ ს“; შდრ. „მ ო მ ი ლ ო ც ა ვ ს შვილის ბედნიერება!“ ჭავ., 375, 1].

ბ) ხმოვან-მონაცვლე ზმნები, რაც იქედან ჩანს, რომ I თურმეობითის ფორმები ფუძეში ე-ს გვიჩვენებენ და არა ი-ს: დამიგრეხია, დამიწვევია, გამიფენია, დამილევია, წამიქცევია და მისთ.

გ) ი-ნიანი ზმნები, რომელთაც თემის ნიშანი (ი) ეკვეცებათ მომდევნო ი(ე)-ს გავლენით: გამითლია (← *გამითლიიეს), გამიშლია და მისთ.

როგორც ვიცით, ინიან ზმნათაგან ზოგიერთს ფუძე ეკუმშება აწმყოში, წყვეტილში კი – არა (ვთლი, სთლი, თლის, მაგრამ: ვთალე, სთალე, თალა). აი ეს გვაფიქრებინებს, რომ ი(ე) სუფიქსი ინიან ზმნებს I სერიის თემაზე აქვთ დართული და არა მეორისაზე.

დ) ებიან ზმნათა დიდი უმეტესობა, მათ შორის ყველა ნასახელარი და შუალობითი კონტაქტისანი: ვასახლებ – დამისახლებია, ვაბერებ – დამიბერებია, ვამტკიცებ – დამიმტკიცებია, ვაშავებ – დამიშავებია, ვაკერებ – დამიკერებია, ვაკვლევინებ – დამიკვლევინებია და მისთ.

2. მეორე სერიის თემას იყენებენ:

ა) ებიან ზმნათა უმცირესობა, – პირველადი ზმნები, რომელთაც უმარცვლო ფუძეები აქვთ (§ 483, 2, ბ): ვაქებ – მიქია, ვაღებ – გამიღია, ვაგდებ – დამიგდია, ვიწყებ – დამიწყია და მისთ.

ბ) ემიანი ზმნები: მივსცემ – მიმიცია, გამოვსცემ – გამომიცია და სხვ.

გ) ოფიანი ზმნები: გავყოფ – გამიყვია, თითს ჩავყოფ – თითი ჩამიყვია და მისთ.

დ) ოზიანი ზმნები: ვათბობ – გამითბია, ვაწყობ – დამიწყვია, ვაცხობ – გამომიცხვია და მისთ.

საზოგადოდ, II სერიის თემას იყენებენ ისეთი ზმნები, რომელთაც წყვეტილის მესამე სუბ. პირში **ო** აქვთ, და **ც** ფუძის ზმნისწინ-დართული ზმნები.

ი(ე) სუფიქსს დაირთავენ აგრეთვე ერთ-თემიანი ზმნები: დამიწერია, გამიტეხია და მისთ., მაგრამ აქ აღარ დაისმის საკითხი იმის შესახებ, თუ რომელ თემას ერთვის **ი(ე)**.

ის გარემოება, რომ **იე** სუფიქსი მეორე სერიის ფუძესაც იყენებს, საეჭვოდ ხდის იმ მოსაზრებას, თითქო I თურმეობითის საწარმოებლად საწყისი იყოს გამოსავალი, როგორც ამას ზოგიერთი ზმნა გვაფიქრებინებს: ვისვრი – სროლა – მისროლია („მისროლია ისარი“, რ. ერისთ.) [ითქმის აგრეთვე: მისვრია], ვასწავლი – სწავლება (= ძვ. ქ. სწავება) – მისწავლებია (ძვ. ქ. მისწავებიეს).

		ო ბ ი ე ქ ტ უ რ ი						სუბ. პირის რიცხვი
		1 (მე)	2 (შენ)	3 (იგი)	1 (ჩვენ)	2 (თქვენ)	3 (იგინი)	
სუბიექტური	1 (მე)	მე	მიქიხარ	მიქია	მიქიხართ	მიქიხართ	*მიქია	მხოლოდობითი
	2 (შენ)	გიქივარ	გიქიხარ	გიქია	გიქივართ	გიქიხართ	*გიქია	
	3 (მას)	უქივარ	უქიხარ	უქია	უქივართ	უქიხართ	*უქია	
	1 (ჩვენ)	გვიქიხარ	გვიქიხარ	გვიქია	გვიქიხართ	გვიქიხართ	*გვიქია	მრავლობითი
	2 (თქვენ)	*გიქივარ	გიქივარ	გიქივართ	გიქივართ	გიქივართ	*გიქივართ	
	3 (მათ)	*უქივარ	*უქიხარ	უქივართ	უქივართ	უქიხართ	*უქივართ	
მხოლოდობითი		მხოლოდობითი			მრავლობითი			

ორ-პირიანი გარდამავალი ზმნა I თურმეობითში

მეშველ-ზმნიანი ფორმების მაგალითები: „ეგრე გ ა ვ უ ჩ ე ნ ი ვ ა რ ღმერთს“ (ქავ., 311, 4); „არაფერს დავუძლევია“ (ქავ., 387, 5); „შენ შენს ბედისწერას ა უ ტ ა ნ ი ხ ა რ“ (ქავ., 312, 23); „ხელში მჭერიხართ, მ ი თ ა მ ა შ ე ბ ი ხ ა რ თ“ (ქავ., 363, 11-12).

489. II თურმეობითი. მწკრივი ნაწარმოებია როგორც სტატიკური ვნებითის წყვეტილი, ე. ი. ენით. ფორმა მთლიანად ემთხვევა დინამიკური ვნებითის ორ-პირიანი ზმნის წყვეტილს, ენით ნაწარმოებს, და იზიარებს ყველა მის თავისებურებას, სხვათა შორის, ნარიანი ფორმების ხმარებას მრავლობითში, ოღონდ ინვერსიულად: თუ იქ **ნ** სუბიექტურ პირებშია, აქ იგი ობიექტურებში იქნება.

როგორც უნდა ჰქონდეს ზმნას I-სა და II სერიაში დინამიკური ვნებითი, – პრეფიქსით (ინ-ენით), სუფიქსით (დონით), თუ უნიშნოდ, – სულ ერთია, II თურმეობითი მოქმ. გვარის ზმნას ყოველთვის ერთი მოდელით ექნება ნაწარმოები.

ფუძე და მწკრივის ნიშანი აქ იგივეა, რაც სტატიკური ვნებითისა წყვეტილში; ეს კი უდრის იმავე ფუძის პრეფიქსიან დინამიკურს, ხოლო პრეფიქსიანი ვნებითის ფორმათა

წარმოება სავსებით ემთხვევა სათანადო ზმნის მოქმედებითისას. ამიტომ ზმნის ფუძე და მწკრივის ნიშანი მოქმ. გვარის ზმნისა II თურმეობითში იგივეა, რაც იმავე ზმნისა წყვეტილში, ოღონდ ინვერსიულად: რომელიმე სუბიექტური პირის წარმოება წყვეტილში უდრის იმავე პირის ობიექტურისა II თურმეობითში. მაგ., თუ მო-ვ-კალ(ი) 1-ლი სუბ. პირია წყვეტილში, მო-ვ-ე-კალ(ი) [ან მო-გ-ე-კალ(ი) 1-ლი ობ. პირი იქნება II თურმეობითში, და თუ მო-კლა მე-3 სუბ. პირია წყვეტილში, აქ მო-ე-კლა (მომეკლა, მოგეკლა, მოეკლა, მოგვეკლა) მე-3 ობიექტური იქნება: „რომ მე მო ვ ე კ ა ლ და ან მე მო მ ე კ ლ ა“ (ჭავ., 322, 21).

ამიტომ, თუ წყვეტილის წარმოება ვიცით, ვიცით საზოგადოდ II თურმეობითის წარმოებაც, მხოლოდობითში მაინც, რადგანაც მრავლობითში ზოგიერთ თავისებურებას აქვს ადგილი:

ა) ჯერ ერთი: რიცხობრივი გარჩევა მე-3 პირის მრ. რიცხვში აღარ ხერხდება, რადგანაც ინვერსიის წყალობით სუბიექტური პირი ობიექტურად იქცა; მე-3 პირი პირდ. ობიექტისა კი ახალ ქართულში რიცხვს აღარ არჩევს საზოგადოდ.

ბ) მერმე: სუბიექტისთვის (წარმოშობით ირიბი ობიექტისთვის) ძველად არ ჰქონდა მნიშვნელობა, თუ რა რიცხვში იყო მე-2 და მე-3 პირის ფორმა; ამიტომ ჩვეულებრივი იყო ასეთი ფრაზა:

„მოკვევს ძეთა ჩახრუხასძეთა ე ქ ო თამარი, მეფე წყლიანი“. „ექო“ და არა „ექოთ“, როგორც ეხლა ვამბობთ, რადგანაც ახალ ქართულში „ექო“ სუბ. პირისთვის მხოლოდობითა და არა საზიარო, ხოლო „ექოთ“ იმავე სუბ. პირისთვის მრავლობითია: ექო – ექოთ. მსგავსივე დაპირისპირებაა დღეს რიცხვის მიხედვით მე-2 პირში: გ-ექო (შენ) – გ-ექო-თ (თქვენ). პირველ პირში კი რიცხობრივი გარჩევა სხვადასხვა პრეფიქსის ხმარებაზეა დამყარებული: მ-ექო – გვ-ექო (§ 203).

გ) ეხლა კიდევ: ძველად მნიშვნელოვანი იყო, თუ რა რიცხვში იდგა პირდ. ობიექტი (გაფორმებით სუბიექტი), ამიტომ ზმნის მრავლობითში ჩვეულებრივი იყო წარიანი ფორმები (ფორმა ხომ ვნებითია წარმოშობით, როგორც პირველად ჰ. შუხართმა აღნიშნა). ახალმა ქართულმა ასეთ რიცხობრივ გარჩევაზე აიღო ხელი და მრავლობითის ფორმები პირდაპირი ობიექტისა მხოლოდობითისაგან აწარმოვა უშუალოდ სხვა ზმნათა ფორმა-ცვალების მიხედვით. მიუხედავად ამისა, ძველებური (წარიანი) ფორმები შეიძლება ეხლაც შეგვხვდეს 1-ლ და მე-2 პირში. მაგალითი:

	ძვ. ქართ.	ახ. ქართ.
ობ. მხ.	3.1 დავეკალ	დავეკალ(ი) (= თურმე დამკლა)
	3.2 დაეკალ	დაეკალ(ი)
	3.3 დაეკლა	დაეკლა
ობ. მრ.	3.1 დავეკლენით	დავეკალით დავეკლენით
	3.2 დაეკლენით	დაეკალით დაეკლენით
	3.3 დაეკლნეს	დაეკლა(თ)
ობ. მხ.	3.1 შთავეწერე	ჩავეწერე (= თურმე ჩამწერა)
	3.2 შთაეწერე	ჩაეწერე
	3.3 შთაეწერა	ჩაეწერა
ობ. მრ.	3.1 შთავეწერენით	ჩავეწერეთ ჩავეწერენით
	3.2 შთაეწერენით	ჩაეწერეთ ჩაეწერენით
	3.3 შთაეწერნეს	ჩაეწერა(თ)

სუბიექტური		ობიექტური						სუბ. პირის მიხედვით
		1 (შე)	2 (შენ)	3 (იგი)	1 (ჩვენ)	2 (თქვენ)	3 (ივინი)	
სუბიექტური	1 (შე)	მე	მე	მე	მე	მე	მე	მხოლოდობითი
	2 (შენ)	გა	მე	გა	გა	გა	გა	
	3 (მას)	ვა	ე	ე	ვა	ე	ე	
	1 (ჩვენ)	გა	გა	გა	გა	გა	გა	მრავლობითი
	2 (თქვენ)	გა	გა	გა	გა	გა	გა	
	3 (მათ)	გა	გა	გა	გა	გა	გა	
ობ. პირის მიხედვით		მხოლოდობითი			მრავლობითი			

ორ-პირიანი, გარდამავალი ზმნა II თურმეობითში

490. III კავშირებითი. წარმოების თვალსაზრისით III კავშირებითი ისევე დაკავშირებულია II კავშირებითთან, როგორც II თურმეობითი წყვეტილთან. რადგანაც II თურმეობითის წარმოება ვრცელად არის მოთხრობილი, ამიტომ აქ მოკლედ მოვჭრით.

თემა და მწკრივის ნიშანი III კავშირებითში იგივეა, რაც II კავშირებითში, ოღონდ სუბიექტ-ობიექტური პირების შექცევით. კერძოდ მწკრივის ნიშანია ა ან ო (გამონაკლისია „ც-ემა“ ფუძის ზმნები: მიცემა, გაცემა და სხვ., რომელთაც ე მოუდის). უღლების ნიმუში:

მხ.	1.3	დამეკლას	დამეწეროს	მიმეცეს
	2.3	დაგეკლას	დაგეწეროს	მიგეცეს
	3.3	დაეკლას	დაეწეროს	მიეცეს
მრ.	1.3	დაგვეკლას	დაგვეწეროს	მიგვეცეს
	2.3	დაგეკლა(ს)თ	დაგეწერო(ს)თ	მიგეცე(ს)თ
	3.3	დაეკლა(ს)თ	დაეწერო(ს)თ	მიეცე(ს)თ

მრ. რიცხვის მეორე და მესამე პირში შესაძლებელია თ-ს წინ ს დაიკარგოს და მივიღოთ ფორმები: დაგეკლათ, დაეკლათ; დაგეწეროთ, დაეწეროთ; მიგეცეთ, მიეცეთ.

ობიექტური პირების მრავლ. რიცხვში არქაული (ნარიანი) ფორმები შეიძლება აქაც შეგვხვდეს (მწკრივის ნიშანი ამ შემთხვევაში იცვლება და ანისა და ონის ნაცვლად ე ჩნდება: დავეწერნეთ, დაეწერნეთ, დაეწერნენ), მაგრამ ჩვეულებრივ ფორმები გამარტივებულია და მხოლოდობითის ფუძე მრავლობითშიც არის გადატანილი:

	მხოლ.	მრავლ.
3.1	დავეწერო	დავეწეროთ
3.2	დაეწერო	დაეწეროთ
3.3	დაეწეროს	დაეწეროს(თ)

491. მოკლე და ბრძოლი ფორმები ორ მწკრივში. ებიანი ზმნების უმეტესობას ორი მწკრივის ფორმები III სერიიდან – II თურმეობითისა და III კავშირებითისა – ორგვარად აქვს ნაწარმოები: მაგ., „გაკეთება“ და „დაშავება“ აქ უნდა გვაძლევდნენ და გვაძლევდნენ კიდეც ასეთ ფორმებს:

(1) გამეკეთა – გამეკეთოს; დამეშავა – დამეშავ(ვ)ოს. მაგრამ მათ ნაცვლად უფრო მეტად ასეთები გვხვდება:

(2) გამეკეთებინა – გამეკეთებინოს; დამეშავებინა – დამეშავებინოს.

მეორე ფორმა მეტია პირველზე **ებინ**-ით:

გამეკეთ(**ებინ**)ა, დამეშავ(**ებინ**)ა.

დავარქვით პირველი ტიპის ფორმებს („გამეკეთა – გამეკეთოს“ ტიპისას) მოკლე და მეორისას („გამეკეთებინა – გამეკეთებინოს“ ტიპისას) – გრძელი.

გარეგნულად ისე ჩანს, თითქო გრძელი ფორმა შუალობითი კონტაქტის ფორმააო, მაგრამ შუალობითი კონტაქტის ზმნებს კიდეც სხვა **ებინ** ემატება: გამეკეთ-**ებინ-ებინ**-ა – გამეკეთ-**ებინ-ებინ**-ოს. ასე რომ ნამდვილად აქ რაღაც სხვა ვითარებაა.

გრძელი ფორმების წარმოშობის საფუძველი ეს არის: **ებინ** ზმნათა I თურმეობითის ფუძე განზოგადდა (იგულისხმება ის **ებინ**ები, რომელთაც თემის ნიშანი შენახული აქვთ I თურმეობითში) და ორ სხვა მწკრივშიც იქნა გადატანილი:

გამიკეთებია – გამეკეთებია – გამეკეთებინოს,

დამიშავებია – დამეშავებია – დამეშავებინოს და მისთ.

ამგვარი ფორმები ბევრ კილოშია დაცული, მაგრამ ზოგმა კილომ და მათი გავლენით სალიტერატურო ენამ **ნ** ჩაურთო კიდეც და ამგვარად მივიღეთ **ებინ**-დართული („გრძელი“) ფორმები.

გრძელ ფორმებს იკეთებენ:

ა) უმეტესად ნასახელარი ზმნები, რომელთაც ვნებითი **დონით** აქვთ ნაწარმოები: დავაბერებ – დამებერებინა და მისთ.

ბ) ზმნათა ფუძეებისაგან ნაწარმოები ზმნები „ვაკერებ“ ტიპისა (ვკერავ – მეკერა, მაგრამ: ვაკერებ – მეკერებინა); ასეთი ზმნებია: ვაფარებ, ვაჭედებ, ვახედებ და სხვ. (§§ 442; 458,3).

გ) შუალობითი კონტაქტის ზმნები: გამოვაცხოზინებ – გამომეცხოზინებინა და მისთ.

მოკლე ფორმების ხმარება ახასიათებს აღმოსავლურ კილოებს და იქედან გამოსული მწერლების ენას. აი რამდენიმე მაგალითი: „იმის ქალის გული დაეკაჟა ქართველს, რომელსაც ნება-უნებლივ უნდა დაემორებინა მშობლისთვის“ (ყაზ., „ელისო“); „ჩემს სახლს წინ სტუმარს არ გაუვლია, რომ არ მომეკატიჟა, საკლავი არ დამეკლა“ (იქვე); „რაც გზაზედ ხვდებოდა, უნდოდა დაემოჩილა, დაეპყრო“ („მამის მკვლ.“); „იაგოს ამჟამად სრულებით დაჰკარგოდა ეს ჩვეულებრივი მოლოდინი და გული ძგერისაგან ვეღარ შეეზოკილა“ (იქვე); „არც ერთმა ჩერქეზმა ეს ენა რიგიანად არ იცოდა და, რაც იცოდნენ, ისიც მღელვარებას გადაევიწყა“ (იქვე, 375, 18); „იმის გამოსალმებას არა მცირედ აელელვა და გული მოეღობა“ (ყაზ., 178, 27); „თუ დამეშაოს მერამე“ (ვაჟა, I, 301, 4) [შდრ.: „შენთვის რომ დაეშავებინა რამე, როგორც მეზობელი ვეცდებოდი მომერიგებინე“, ყაზ., 282, 23]; „გაეტიალა მგლის ჯოგსა“ (იქვე, 260, 21); „არც მისთვის თავშესაფარი, რომ მოეტყუა თვალა“ (იქვე, 264, 30).

„შევაფარებ“ ზმნა ასეთ ფორმებს გვაძლევს: თავს შევაფარებ, თავი შევაფარე, თავი შემეფარებია, თავი შემიფარებინა, თავი შემეფარებინოს. მაგრამ გვხვდება აგრეთვე

მოკლე ფორმაც: „მრავალ საექვო სულიერებს შეეძლოთ შიშინაობის დროს იქ თავი შეეფარათ“ (ჭავ., 336, 2). „ბრძანება“ ზმნისაგან დღეს II თურმეობითი ჩვეულებრივ „ებრძანებინა“ არის, მაგრამ «ვეფხისტყაოსანში» იკითხება (335):

„გაყვანად ხასნი მოვიდეს, მითხრეს მეფისა მცნებული;
ე ბ ძ ა ნ ა: შვილო ტარიელ, ნუ ხარ შავითა ღებული“.

მოკლე ფორმების ხმარება შუალობითი კონტაქტის მქონე ზმნებისთვისაც შეგვიძლია დავიმოწმოთ ლიტერატურიდან:

შევატყობინებ – შემეტყობინა. „გარდასწყვიტა, რომ მთავრობისთვის შეეტყობინა აბრაგების ძაუგში ყოფნა“ (ყაზ., 378, 26); „ელოდდა მხოლოდ მახიას კაცს, რომელსაც დრო და ადგილი უნდა შეეტყობინა“ (ყაზ., 239).

ვაგრძნობინებ – მეგრძნობინა: „რომელთანაც ბედი თითქოს იმისთვის აახლოვებდა იმას, რათა მემრე მომეტებულად ეგრძნობინა დაშორების ძალა“ (ყაზ., 325, 27).

მოვახრევინებ – მომეხრევინა: „მშობლის უბედურებას დაემონებინა, თავი მოეხრევიდა ყმაწვილურის გატაცებისათვის“ (ყაზ., 178, 35).

492. ცლა განსხვავების დადგენისა. მოქმ. გვარის ზმნათა II თურმეობითის ფორმები ფორმოზლივ პრეფიქსიანი ვნებითის ორ-პირიან ზმნათა წყვეტილს დაემთხვა; მაგ., „დაეძალა“ პოლისემიური ფორმა: ერთ შემთხვევაში ის ამას ნიშნავს: თურმე დაძალა (დედას ბავშვი ლოგინში დაეძალა = დედამ ბავშვი თურმე ლოგინში დაეძალა), მეორე შემთხვევაში კი – ამას: დაიძალა, სხვამ არ დაინახოს (ბავშვი დედას ლოგინში დაეძალა = ბავშვი ლოგინში დაიძალა, რომ დედას არ დაენახა). სხვა მაგალითი (ამოღებულია თ. ჟორდანიას გრამატიკიდან): „პატარძალს სუფრა გაეშალა“ ამას უდრის: ა) პატარძალმა თურმე სუფრა გაშალა; ბ) პატარძლისთვის სუფრა იქნა გაშლილი; პატარძალს სუფრა გაუშალეს.

სხვა მაგალითი: „იაგო თორღას წამოეკიდა“. ფრაზიდან აშკარად არ ჩანს, თუ ვინ არის მოქმედი, იაგო თუ თორღა, მაშასადამე, არ ვიცით, რომელი მწკრივისაა ფორმა, წყვეტილისა თუ II თურმეობითისა. თუ მოქმედად იაგოს ვიგულისხმებთ, გვარი ვნებითი იქნება და მწკრივი – წყვეტილი; ხოლო, თუ მოქმედად თორღას ვიგულისხმებთ, მაშინ გვარი მოქმედებითი იქნება და მწკრივი – II თურმეობითი (ინვერსიული ფორმა = თურმე იაგო თორღამ წამოიკიდა). «მამის მკვლელში» ვკითხულობთ: „ისინი მივიდნენ იმ ადგილას და ჩქარა იპოვნეს გულ-შემოყრილი იაგო, რომელიც თორღას წამოეკიდა, და გასწიეს ჩქარის სიარულით თავის გზაზე“ (ყაზ., 267, 30–32). თუ მივიღებთ მხედველობაში იმ გარემოებას, რომ თორღა მისულთა რიცხვშია („ისინი მივიდნენ“), მაშინ გამოდის, რომ გულ-შემოყრილი იაგო წამოჰკიდებია თორღას, მაშასადამე ფორმა ვნებითია და არა მოქმედებითი (როგორც წინათ მეგონა იაგოს გულშემოყრილობის გამო: ქართ. გრამ. I. მორფოლ., 1930, 159).

აი ასეთმა ორ-აზროვნობამ გამოიწვია საჭიროება, გარჩეულიყო ორი სხვადასხვა მწკრივისა და სხვადასხვა გვარის ფორმები. ენამ ამ შემთხვევაში სადიფერენციაციო საშუალებად ნ ინფიქსი გამოიყენა და მოქმედებითი გვარის ფორმებში გაატარა, თუმცა კი არა სისტემებრ და არა ყველა ტიპის ზმნაში.

მაგალითები ლიტერატურიდან: „ვერ გაეზედნა“; „რომ ამ მოსულ კაცებს ხელი მოეკიდნათ ამ ქალისთვის“ (ყაზ., 147, 37); „თითქოს უნდოდა იმის გულიდგან ამოეკითხნა ყოველი იმის სულის მოძრაობა“ (ყაზ., 172, 27); „გარდასწყვიტეს, რომ დაეცადნათ იმისთვის და ჩამოსვლისთანავე მოელაპარაკნათ იმასთან“ (ყაზ.,

349,2-3); „გუგუა იქამდის გ ა ე ტ ა ც ნ ა ციკოსთან შეერთების სურვილს...“ (ყაზ., 127, 14); „შემთხვევით შეედლოთ თავისი თავისთვის დ ე ე ძ ა ხ ნ ა თ სახელმწიფო თავისუფალი გლეხები“ (ყაზ., 210, 39); „იმან გარდასწყვიტა, რომ გ ა დ ა ე ხ ა დ ნ ა შიოლასათვის ამგვარი სიჯიუტე“ (ყაზ., 283, 3); „ვისაც გინდა შ ე ე ხ ე დ ნ ა ამ ქალისთვის, მაშინვე იტყოდა“ (ყაზ., 293, 15); „ან დ ა ე ჭ ი რ ნ ა და ან დ ა ე ხ ო ც ნ ა“ (ყაზ., 378, 26); „ერთხელ დილით დათიკოს დ ა ვ ე ძ ა ხ ნ ე“ (ჭავ., 310, 37); „მკითხავს ვერ იშოვნიდნენ, რომ ე კ ი თ ხ ნ ა თ“ (ჭავ., 343, 25).

შეიძლება შეგვხვდეს ერთსა და იმავე წინადადებაში ზმნები ზოგი წარით, ზოგი უწაროდ: „რამდენიც უნდა ე თ ხ ო ვ ა თ, შენ არ უნდა გ ე პ ა ს უ ხ ნ ა“ (ყაზ., 132, 8); „მედუქნე ხომ არა ვარ, რომ მ ო მ ე ხ ა რ შ ა, კერძეად დ ა მ ე წ ი ლ ა დ ა და ისე გ ა მ ე ყ ი დ ნ ა“ (ყაზ., 230, 33); „იმ მოხევეებისაგან, რომელთაც დ ა ე კ ა რ გ ა თ უწინდელი სვინდისი და პატიოსნება, გარყვნილიყვნენ ახალი წყობილობისაგან და დ ა ე ვ ი წ ყ ნ ა თ ხალხთან ის დამოკიდებულება“ (ყაზ., 215, 27-28).

493. ჩართული წარის ხმარების არის გაზარტოება. ჩართული წ პირველად II თურმეობითში უნდა გაჩენილიყო, მაგრამ შემდეგ იგი I თურმეობითშიც გადასულა. „გაყიდვა“ ზმნისგან I თურმეობითის ფორმა „გამიყიდია“, მაგრამ გვხვდება წარ-ჩართული ფორმაც: „შინიდგან არა მიმაქვს რა, არა გ ა მ ი ყ ი დ ნ ი ა და არც შემიჭამია რა; ჩემი სარჩო-საბადებელი თქვენთვის დამილოცია“ (ყაზ., 196, 6-7). აქ საყურადღებოა, რომ წ მარტო ერთ ზმნას აქვს, ორი დანარჩენი კი უწარო ფორმებს გვაძლევს (შემიჭამია, დამილოცია). უკანასკნელი ზმნა ჩვეულებრივია წარითაც („დამილოცნია“, თუმცა წესით „დამილოცავს“ არის მოსალოდნელი). სხვა მაგალითები: „ვერ გაუბედნია“ (ყაზ., 133, 29); „თუ ველარ გაგიბედნია“ (178, 29); „სულისთვის ხორცი გაუწირნია“ (ჭავ., «განდეგ.»).

თურმეობითებში წარის ხმარებისთვის ხელი უნდა შეეწყო იმ ინიან ზმნებს, რომელთაც წარი აწმყოშიც აქვს: ვთოხნი, ვტკეპნი, ვკორტნი, ვკოცნი და სხვ., რადგანაც ამათ თურმეობითებში წ აუცილებლად გადაჰყვებათ: გაუთოხნია, გაუთოხნა. ამ თვალსაზრისით ამავე ჯგუფს უნდა მიეკუთვნოს „პოვნა“ ზმნაც: უპოვნია, ეპოვნა.

ვ ნ ე ბ ი თ ი ბ ვ ა რ ი

ტ. დინამიკური ზმნითი

494. ზოგადი. დინამიკური ვნებითის ფორმათა წარმოების შესახებ წინასწარ უნდა აღვნიშნოთ შემდეგი:

1. სავრცობად დინამიკური ვნებითის ზმნებს მოუდის **ოდ. ოდ-**სავრცობიანი ზმნები საზოგადოდ (და კერძოდ ვნებითი გვარისა) ძველ ქართულში სამ მწკრივს სხვანაირად აწარმოებდა, ვიდრე **დ-**სავრცობიანები და, მათ შორის, მოქმ. გვარის ზმნები; სახელდობრ: **ოდ-**იანებს მწკრივის ნიშნად უწყვეტელსა და I ბრძანებითში ე ჰქონდა (ვიქებოდ-ე; იქებოდ-ე!), I კავშირებითში კი – ი (ვიქებოდ-ი). I ბრძანებითი ახალ ქართულში აღარ არის, I კავშირებითი კი ორად გაიყო (აწმყოს კავშირებითად და მყოფადის კავშირებითად (§§ 336, 479, 482, 495), რომელთაც ერთნაირი წარმოება აქვთ. ის თავისებურება კი, რომელიც ვნებითი გვარის ზმნას ახასიათებდა სავრცობიან მწკრივებში, კაი ხანია მოიშალა და ამ მხრივ ვნებითი გვარის ზმნა სავსებით გაუთანაბრდა მოქმედებითისას (გათანაბრების პროცესი უკვე XII საუკუნეში ჩანს დამთავრებული). ამიტომ მწკრივის ნიშნები ვნებითი გვარის ზმნას იგივე აქვს, ერთი მხრით, უწყვეტელსა და მისგან გამოყოფილს I ხოლმეობითში, ხოლო, მეორე

მხრით, ორსავე კავშირებითში (აწმყოს კავშ.-სა და მყოფადისაში), რაც მოქმედებითისას იმავე მწკრივებში.

სამაგიეროდ ვნებითი გვარის ზმნამ ერთი თავისებურება განივითარა, რომელიც ძველად უცნობი იყო: აწმყოსა და მყოფადის მწკრივში ის დაბოლოება (რომელიც ერთად ორ ნიშანს შეიცავს – მწკრივისას და მესამე სუბ. პირისას: **ი-ს**) ა-დ გადაიკეთა ზოგიერთი გამონაკლისის გარდა:

ძვ. ქართული	ახ. ქართული
იტანჯებ- ი-ს	იტანჯებ- ა
დაირღუევ- ი-ს	დაირღვევ- ა
მიეცემ- ი-ს	მიეცემ- ა
გაიყოფ- ი-ს	გაიყოფ- ა
განტყდებ- ი-ს	გატყდებ- ა და მისთ.

2. ყველა ტიპის ვნებითი (პრეფიქსიანი, სუფიქსიანი, უნიშნო) ერთნაირად აწარმოებს მწკრივის ფორმებს I-სა და III სერიაში. რაც შეეხება II სერიის მწკრივებს, აქ პრეფიქსიანი ვნებითი ერთ ვითარებას გვიჩვენებს, სუფიქსიანი და უნიშნო – სხვას.

3. თუ III სერიაში მოქმ. გვარის სამ-პირიანი ზმნაცა და ორ-პირიანიც ერთნაირად იკეთებენ ფორმებს (სამ-პირიანი ზმნა ამ სერიაში ერთ პირს კარგავს და ორ-პირიანს უთანაბრდება), ვნებითში ერთ-პირიან ზმნას თავისი წარმოება აქვს და ორ-პირიანს – თავისი; მაგალითი:

I სერია	II სერია	III სერია	
გაიზრდება	გაიზარდა	გაზრდილა	(1-პირ.)
გაეზრდება	გაეზარდა	გაჰზრდია	(2-პირ.)
დაბერდება	დაბერდა	დაბერებულა	(1-პირ.)
დაუბერდება	დაუბერდა	დაჰბერებია	(2-პირ.)

თქმულის მიხედვით ცხადია, რომ I სერიაში ყველა ტიპის ვნებითი ერთად უნდა განვიხილოთ, II სერიაში ცალკე უნდა ვიმსჯელოთ პრეფიქსიანი ვნებითისა და ცალკე – დანარჩენების შესახებ; III სერიაში კი ყურადღება უნდა მიექცეს არა ტიპებს, არამედ პირთა რაოდენობას და ცალკ-ცალკე განვიხილოთ ერთ-პირიანები და ორ-პირიანები.

ამას გარდა, შეიძლება ზედმეტი არ იყოს მოვიგონოთ, რომ არის რიგი ზმნებისა, რომელთაც ფორმა ვნებითისა აქვთ, მაგრამ სათანადო მოქმედებითი აკლიათ (§ 378); ასეთებია, მაგ.: კვცდები, კვარდები, ვწყრები, ვჯდები, ვსხდებით, ვერევი და სხვ.

I ს ე რ ი ი ს მ წ კ რ ი მ მ ბ ი

495. აწმყო და მყოფადი. მწკრივი, რომელსაც დინამიკური ვნებითი განსხვავებულად აწარმოებს მოქმედებითისაგან, ეს არის აწმყო და, შესაფერისად, მყოფადი, რომლებიც წარმოების თვალსაზრისით ერთნია, რადგანაც ისინი ძველი აწმყოს ორად დაშლის შედეგად არის მიღებული.

მწკრივის ნიშანია (აწმყოსიც, მყოფადისაც) **ი**, რომელიც ერთვის უმეტესად ვნებითის თემის ნიშანს **ე**-ს. ეს **ი** და მასთან ერთად მესამე სუბ. პირის ნიშანი **ს (ი-ს)** ახალ ქართულში

ა-მ შეცვალა (§ 494). ამიტომ მწკრივის ნიშანი ყველა ფორმაში მოიპოვება, გარდა მესამე სუბ. პირის მხ. რიცხვისა. რაკი მწკრივის ნიშანია ი, მესამე პირის ნიშანი მრ. რიცხვში ან იქნება საერთო წესის თანახმად.

უღლების ნიმუში:

მხ.	1. ვიმალები	ვბერდები	ვთბები
	2. იმალები	ჰბერდები	სთბები
	3. იმალება	ბერდება	თბება
მრ.	1. ვიმალებით	ვბერდებით	ვთბებით
	2. იმალებით	ჰბერდებით	სთბებით
	3. იმალებიან	ბერდებიან	თბებიან

მოყვანილი ფორმები ერთ-პირიანია. ორ-პირიანად რომ გადავაკეთოთ, ცვლილება ზმნას თავში მოუვა, მწკრივის წარმოება კი უცვლელი დარჩება: ვემალები, ვუბერდები, ვუთბები.

მწკრივის ნიშანი ი მე-3 პირში თითო-ოროლა ზმნაშია შემონახული, სახელდობრ ისეთებში, რომლებიც ებ-ს არ დაირთავენ: იწვის („თუ პილპილი არ გიჭამია, პირი რად გეწვისო“, ანდ.), ისმის, ითქმის, ერთვის, იძვრის (← *იძრვის), ერწყმის, მიილტვის (← *მიივლტის), ელის, გულს მერჩის და მისთ. მაგრამ შეიძლება მათ (ყველას თუ არა, ზოგს მაინც) დაერთოს ებ და მაშინ მწკრივის ნიშანი მესამე სუბ. პირში დაიკარგება საერთო წესის თანახმად: იწვება, წარმოითქმება, ერწყმება. სრული ასპექტის საწარმოებლად უფრო ებიანი ფორმებია ხმარებული: დაიწვება, შეირწყმება, დაიძვრება და მისთ. „ისმის“ უასპექტოა და მყოფადის წრის ფორმებს ვერ აწარმოებს: „ისმის“ და „გაისმის“ ორივე აწმყოა.

496. საზრცობიანი მწკრივები. საზრცობიანი მწკრივები, – თუ თვით საზრცობის სახეს არ მივაქცევთ ყურადღებას, – ვნებითს ახალ ქართულში იმგვარადვე აქვს ნაწარმოები, როგორც მოქმედებითს; მაგალითი:

უწყვ.	ვიმალებოდი	ვბერდებოდი	ვთბებოდი
I ხოლმ.	დავიმალებოდი	დავბერდებოდი	გავთბებოდი
აწმყ. კავშ.	ვიმალებოდე	ვბერდებოდე	ვთბებოდე
მყოფ. კავშ.	დავიმალებოდე	დავბერდებოდე	გავთბებოდე

ერთი ფონეტიკური მოვლენა უნდა აღინიშნოს მაინც: ევთან ზმნებს ვ კვარგებათ ამ მწკრივებში მომდევნო ონის გამო:

უწყვ.	ვილე(ვ)ოდი	აწმყ. კავშ.	ვილე(ვ)ოდე
I ხოლმ.	დავილე(ვ)ოდი	მყოფ. კავშ.	დავილე(ვ)ოდე

II ს ე რ ი ი ს მ წ კ რ ი ვ ე ბ ი

პრეფიქსიანი ვნებითი

497. ზოგადი. როგორც ვიცით, ვნებიტი კონვერსიული სახეა მოქმედებითისა და აქტივის სამ-პირიანი ფორმა პასივში ორ-პირიანი ხდება, ხოლო აქტივის ორ-პირიანი პასივში ერთ-პირიანია. ისიც ვიცით, რომ ძველად II სერიის მწკრივებში საზოგადოდ მოქმედ. გვარის ზმნას ორ-ორი ფორმა ჰქონდა თვითთულ სუბ. პირში, რაც პირდ.-ობიექტური პირის რიცხვის გამოხატვასთან იყო დაკავშირებული: თუ პირდ. ობიექტი წარიან მრავლობითში იდგა, ზმნაში სათანადო პირი (ე)ნ ინფიქსს გვიჩვენებდა (§ 483, ბოლო). პირდ.-ობიექტური მოქმედებითისა ვნებითში სუბიექტური ხდება და ფორმებსაც ამის კვალობაზე იკეთებდა: პირდ.-ობიექტურ პირს მხ. რიცხვისას აქტივში ინფიქსი არა ჰქონდა, არა ჰქონდა იგი არც სუბიექტურს პასივში; სამაგიეროდ პირდ.-ობიექტურ პირს მრ. რიცხვისას აქტივში ინფიქსი ჰქონდა და ეს ინფიქსი მეორდებოდა პასივშიც (§ 418), რადგანაც პასივი მრავლობითში ფუძედ აქტივის ინფიქსიან ფორმას იყენებდა; მაგალითი:

მოქმედებითი (ცვალება პირდ.-ობ.. პირების მიხედვით)			ვნებითი (ცვალება სუბ. პირების მიხედვით)		
პ. ობ. მხ. 3.3.1	წარმკიდეს	ძმასა	სუბ. მხ. 1.3	წარვეკიდე	ძმასა
3.3.2	წარგკიდეს	„	2.3	წარეკიდე	„
3.3.3	წარჰკიდეს	„	3.3	წარეკიდა	„
პ. ობ. მრ. 3.3.1	წარმკიდნეს	„	სუბ. მრ. 1.3	წარვეკიდენით	„
	(წარგუკიდნეს	„			
3.3.2	წარგკიდნეს	„	2.3	წარეკიდენით	„
3.3.3	წარჰკიდნეს	„	3.3	წარეკიდნეს	„

მოქმედებითში სუბიექტურ პირად მოყვანილ მაგალითში მესამე მრავლობითისა ავიღეთ. იგივე ვითარება იქნებოდა, რომ აგველო მესამე მხოლობითისა ან მეორე, და იმ რიცხვში, რომელიც გნებავთ: წარმკიდა – წარმკიდნა; წარგკიდა – წარგკიდნა, წარჰკიდა – წარჰკიდნა; წარმკიდე – წარმკიდენ, წარმკიდეთ – წარმკიდენით. არსებითად იმავე სურათს მივიღებდით, რომ პირდ.-ობიექტურ პირად მეორე ყოფილიყო ან მესამე. ერთი სიტყვით, როგორი კომბინაციაც უნდა იყოს სუბიექტურისა და პირდაპირ-ობიექტური პირებისა, ინფიქსიანი ფორმა მხოლოდ მაშინ იქნება, როცა პირდ.-ობიექტური პირი მრავლობითი რიცხვისა არის. ამის შესაბამისად ვნებითში ინფიქსიანი ვნებითის ფორმა მხოლოდ სუბ. პირის მრავლობითში იჩენს თავს.

მაგალითი წყვეტილის ფორმებით იყო ნაჩვენები და სამ-პირიან ზმნაზე. იგივე ვითარება ექნება ამავე ზმნას (და მასთან ერთად ყველა სამ-პირიანს) II სერიის სხვა მწკრივებშიც.

საქმის ვითარება არც მაშინ შეიცვლება, თუ სამ-პირიანის ნაცვლად ავიღებთ ორ-პირიან მოქმედებითს, რომელიც ვნებითად მოქცევისას ერთ-პირიანი გახდება.

შ ე ნ ი შ ვ ნ ა. თქმული ეხება მხოლოდ პრეფიქსიან ვნებითს. რაც შეეხება სუფიქსიანსა და უნიშნოს, მათ წარმოებას არა აქვს პირდაპირი კავშირი მოქმედებითთან და ინფიქსის ხმარებას მრავლობითში არ იმეორებენ.

ახალმა ქართულმა, – თუ ანგარიშს არ გავუწევთ მთის კილოებს და ვაჟა-ფშაველას პოემებისა და ლექსების ენას, – ინფიქსიან ფორმებზე ხელი აიღო მოქმედებითში (§ 483, ბოლო), მაგრამ ვნებითში ინფიქსიანი წარმოება ეხლაც ძალაშია ადმოსავლურ კილოებსა და სალიტერატურო ქართულში. მართალია, ეს ძალა ძალზე შესუსტებულია და უინფიქსო

წარმოება თანდათან უფრო მეტ გასაქმანს პოულობს, მაგრამ ინფიქსიანსაც რამდენადმე თავისი ადგილი დღესაც შერჩენილი აქვს.

უთემისნიშნო ზმნებს წყვეტილის 1-ლსა და მე-2 პირში (შესაბამისად აგრეთვე ბრძანებითის მე-2 პირშიც), ინფიქსად მოუდიოდა **ენ**, რომლის ხმოვანი სხვა ფორმებში ყველგან იკარგებოდა მომდევნო ხმოვნის გავლენით; მაგალითად: ვიყვ-**ენ**-ით, იყვ-**ენ**-ით, მაგრამ: იყვ-**ნ**-ეს; ვიყვ-**ნ**-ეთ, იყვ-**ნ**-ენ; გავეკრ-**ენ**-ით, გაეკრ-**ენ**-ით, მაგრამ: გაეკრ-**ნ**-ეს, გავეკრ-**ნ**-ეთ, გაეკრ-**ნ**-ენ და მისთ.

რაც შეეხება მწკრივთა წარმოების საკითხს, უნდა ვთქვათ, რომ პრეფიქსიანი ვნებითი გვარის ზმნა იმეორებს სათანადო მოქმ. გვარის ზმნის ფორმას ამა თუ იმ მწკრივში, ოღონდ სუბიექტურ-ობიექტური პირების შექცევით: რომელიმე სუბიექტური პირის ფორმა ვნებითი ზმნისა ისეა გაკეთებული, როგორც იგივე პირი საპირისპირო მოქმედებითისა; მაგრამ ეს მხოლოდობითში. რაც შეეხება მრავლობითს, აქ ინფიქსის ხმარების გამო რამდენადმე განსხვავებაა. განსხვავებას ქმნის აგრეთვე თვით სუბ. ნიშანი მე-3 პირისა მრ. რიცხვში.

მაგალითი:

მოქმედებითი			ვნებითი	
	წყვეტილი	II კავშ.	წყვეტილი	II კავშ.
მხ.	1.3.3 გავაკარ(ი)	გავაკრა	1.3 გავეკარ(ი)	გავეკრა
	2.3.3 გააკარ(ი)	გააკრა	2.3 გაეკარ(ი)	გაეკრა
	3.3.3 გააკრა	გააკრას	3.3 გაეკრა	გაეკრას
მრ.	1.3.3 გავაკარით	გავაკრათ	1.3 გავეკარით	გავეკრათ
	2.3.3 გააკარით	გააკრათ	2.3 გაეკარით	გაეკრათ
	3.3.3 გააკრეს	გააკრან	3.3 გაეკრნენ	გაეკრნენ

498. წყვეტილი. გარდა იმისა, რომ ახალ ქართულში დაიწყო ვნებითის ინფიქსიანი ფორმების რღვევა მრავლობითში და ამის პარალელურად მხოლოდობითის ფუძე გადატანილ იქნა მრავლობითში, ახალმა ქართულმა კიდევ ერთი ნაბიჯი გადადგა წინ: წყვეტილის მრავლ. რიცხვის ნიშანი მესამე სუბ. პირში (**ეს**) ვნებითი გვარის ზმნებს შეუცვალა **ენ** ნიშნით და მივიღეთ **ნ-ეს-ის** ნაცვლად **ნ-ენ**; მაგ., დაიმაღ**ნეს** → დაიმაღ**ნენ**, წარიკიდ**ნეს** → წარიკიდ**ნენ** და მისთ. ამის გამო წყვეტილის ფორმა მესამე სუბ. პირისა მრავლ. რიცხვში II კავშირებითისას დაემსგავსა (§ 506).

უღლების მაგალითები:

მხ.	1.3 გავეკარ(ი)	წავეკიდე
	2.3 გაეკარ(ი)	წაეკიდე
	3.3 გაეკრა	წაეკიდა
მრ.	1.3 გავეკრენით, გავეკარით	წავეკიდენით, წავეკიდეთ
	2.3 გაეკრენით, გაეკარით	წაეკიდენით, წაეკიდეთ
	3.3 გაეკრნენ	წაეკიდნენ
მხ.	1. დავიმაღე	1.3 დავემაღე
	2. დაიმაღე	2.3 დაემაღე
	3. დაიმაღა	3.3 დაემაღა
მრ.	1. დავიმაღენით, დავიმაღეთ	1.3 დავემაღენით, დავემაღეთ

2. დაიმაღენით, დაიმაღეთ
3. დაიმაღნენ

- 2.3 დაემაღენით, დაემაღეთ
- 3.3 დაემაღნენ

უინფიქსო წარმოება, როგორც უფრო მარტივი და ადვილი, თანდათან მაგრად იკიდებს ფეხს სალიტერატურო ენაში, მაგრამ ეს კია, რომ მესამე პირში ინფიქსიანი ფორმა მაინც მკვიდრია, ოღონდ იგი განმარტოებით რჩება, რადგანაც სხვა პირებში უფრო მეტად ანალოგიური წარმოებაა გატარებული.

499. II ბრძანებითი. ამ მწკრივის წარმოება სავსებით ანალოგიურია წყვეტილისა:

მხოლოდითი	მრავლობითი
2.3 გაეკარ(ი)	2.3 გაეკრენით, გაეკარით
„ წაეკიდე	„ წაეკიდენით, წაეკიდეთ
2 დაიმაღე	2. დაიმაღენით, დაიმაღეთ
—	2.1 დამემაღენით, დამემაღეთ

500. II ხოლმეობითი. თავისებურება არაფერია აღსანიშნავი. უღლების მაგალითები:

მხ.	1. დავიმაღი	1.3 გავეკრი
	2. დაიმაღი	2.3 გაეკრი
	3. დაიმაღის	3.3 გაეკრის
მრ.	1. დავიმაღნით, დავიმაღლით	1.3 გავეკრნით, გავეკრით
	2. დაიმაღნით, დაიმაღლით	2.3 გაეკრნით, გაეკრით
	3. დაიმაღნიან	3.3 გაეკრნიან

501. II კავშირებითი. 5 ინფიქსის ხმარება მრავლობითში ერთ ცვლილებას იწვევს, რომელიც ახასიათებდა ძველ ქართულს და ახასიათებს ახალ ქართულსაც, რამდენადაც ძველი წარმოება დღესაც ხმარებაშია: როგორც უნდა იყოს მწკრივის ნიშანი მხოლოდითში (ა თუ ო), სულ ერთია, მრავლობითში, **5** ინფიქსის ხმარების შემთხვევაში, ეს ნიშანი **ე**-დ შეიცვლება; მაგალითები:

მხ.	1.3 გავეკრა	წავეკიდო
	2.3 გაეკრა	წაეკიდო
	3.3 გაეკრას	წაეკიდოს
მრ.	1.3 გავეკრნეთ, გაეკრათ	წავეკიდნეთ, წავეკიდოთ
	2.3 გაეკრნეთ, გაეკრათ	წაეკიდნეთ, წაეკიდოთ
	3.3 გაეკრნენ	წაეკიდნენ

თქმულის თანახმად, „ვესწრები“ ზმნა (დავესწარ, შევესწარ) ამ მწკრივში ა-ს მოგვცემს მხოლოდითში: შევესწრა („ნეტაი კი იმ ბედნიერ დღეს შევესწრა“, ჭავ., 368, 30), მრავლობითში კი ეს ა იმ შემთხვევაში დარჩება (ისიც 1-ლსა და მე-2 პირში), თუ წარმოება ახალია (შევესწრათ, შეესწრათ), მაგრამ ძველი წარმოების თანახმად ე-დ გადაკეთდება:

შევესწრნეთ, შეესწრნეთ, შეესწრნენ.

ევიან ზმნებს აღუდგებათ დაკარგული **ვ** ინფიქსიან მრავლობითში:

მაგალითი:

მხოლ.	მრავლ.
1.3 დავეწიო	დავეწივნეთ
2.3 დაეწიო	დაეწივნეთ
3.3 დაეწიოს	დაეწივნენ

ერთად-ერთი ფუძე, რომლისაგან ნაწარმოები ზმნა ამ მწკრივში მხოლოდითშიც ე-ს მიიღებს ნიშნად, არის **ც**, რომელიც **და** ზმნისწინით შემდეგ ფორმებს გვაძლევს (ზმნას ერთი პირის გაგებაც აქვს, მაგრამ ფორმას ორ-პირიანისას ინარჩუნებს):

მხოლ.	მრავლ.
1.3 დავეცე	1.3 დავეცნეთ დავეცეთ
2.3 დაეცე	2.3 დაეცნეთ დაეცეთ
3.3 დაეცეს	3.3 დაეცნენ

„ქმნა“ ზმნა ძველად II კავშირებითის ფორმებს აქტიურად (იმის გამო, რომ მესამე თანხმომავანი **ნ** იყო) ენით აწარმოებდა მხოლოდითშიც: ვქმნ-ე, ჰქმნ-ე, ჰქმნ-ე-ს და შემდგომი („რომელი საქმე ვქმნე“, მარკ. 10, 17; „ვქმნეთ აქა სამ ტალავარ“, მათ. 17,4). ახალმა ქართულმა ენის ნაცვლად ა გაატარა მოქმედებითში („რა ქნა ს კარგმა მონარდებმა, დროზე შაში თუ არ მოვა“, ანდ.), მაგრამ ვნებითში ისევ ძველი წარმოება დარჩა: ვიქნე, იქნე, იქნეს და შემდგომი (მანის ამოღებით), თუმცა არის მიდრეკილება, რომ ვნებითიც მოქმედებითს გაჰყვეს საერთო წესის თანახმად: ვიქნა, იქნა, იქნას.

„ვიქნე“ ზმნის ფორმათა გავლენა „ვიყო“ ზმნას გადაედო მხ. რიცხვის ფორმებში ზოგ ადმოს. კილოში: ვიყვე, იყვე, იყვეს (ნაცვლად ამისა: ვიყო, იყო, იყოს), მაგრამ სალიტერატურო ენა ამას გაუბრუნდა. ამ ზმნის მრავლობითის 1-ლსა და მე-2 პირში ორივე წარმოებაა ხმარებაში, ძველიც და ახალიც:

მხოლ.	მრავლობითი
1 ვიყო	ვიყვნეთ ვიყოთ
2 იყო	იყვნეთ იყოთ
3 იყოს	იყვნენ

ორიოდე მაგალითი ინფიქსიანი ფორმების ხმარებისა ლიტერატურიდან: „დავკოცნეთ ერთმანეთი და გ ა ვ ი ყ ა რ ე ნ ი თ“ (ჭავ., 296, 5); „იმისი სიყვარული ჩემს გულს იმორჩილებდა იმ დრომდინ, მანამ მე და ის ერთს გზაზედ ერთმანეთს არ გ ა დ ა ვ ე ხ ა რ ი ხ ე ნ ი თ“ (იქვე, 297, 22); „რაისთვი უნდა შ ე ვ ე ხ ო ც ნ ე თ ერთურთს?“ (ყაზ., 144, 39); „და ახლა გინდათ ჩვენ კი შ ე ვ ე ლ ი ვ ნ ე თ?“ (ყაზ., 257,9); „აგერ იმ კლდეს ა მ ო ვ ე ფ ა რ ნ ე თ“ (იქვე, 265, 5); „ვ ი ყ ვ ნ ე თ თუ არა?“ (ყაზ., 348, 19); „მეც მიგემებავ იგი რმე, რითაც თქვენ დ ა ი ზ ა რ დ ე ნ ი თ; თქვენავე გარგებსთ, დობილნო, თუ უხვად დ ა ი ხ ა რ ჯ ე ნ ი თ“ (ვაჟა, «ბახტრ.»); „აიყარენით, აიყარენით, თორემ სულ ერთიანად ამოგმუსრავთ“ (ლომ., «ალი»); „გადავსახლდით, მაგრამ ახალ და ახალ უბედურებათ მაინც კიდევ ვერ დავემალენით“ (იქვე).

სუფიქსიანი და უნიშნო ვნებითი

502. ყყვებითი. მწკრივის ნიშნად ორივე ტიპის ზმნას ი აქვს ახალ ქართულში. ეს ი, თუ ისტორიულად განვიხილავთ მას, არსებითად ნართაული ხმოვანია, მაგრამ ის

მკვიდრად შესულია ზმნის სისტემაში და მწკრივის ნიშნად არის ქცეული, თუმცა მხოლოდ 1-ლსა და მე-2 პირში.

მესამე სუბ. პირის ნიშანია მხოლობითში ა, მრავლობითში – ნენ, რომელმაც შეცვალა ძველი ეს (§ 506). მაგალითი:

მხ.	1.	დავბერდი	გავთბი
	2.	დაჰბერდი	გასთბი
	3.	დაბერდა	გათბა
მრ.	1.	დავბერდით	გავთბით
	2.	დაჰბერდით	გასთბით
	3.	დაბერდნენ	გათბნენ

503. II ბრძანებითი. წარმოება წყვეტილისებრია:

	მხოლ.	მრავლ.
2	დაბერდი	დაბერდით
„	გათბი	გათბით

504. II ხოლმეობითი. მწკრივის ნიშანი ი არის (როგორც მოქმ. გვარის ზმნებში). თუ წყვეტილის ი ნართაულია და, მაშასადამე, მეორეული წარმოშობისა, სამაგიეროდ II ხოლმეობითის ი მწკრივის ნიშანია ძველთაგანვე. უღლების მაგალითი:

მხ.	1.	დავბერდი	გავთბი
	2.	დაჰბერდი	გასთბი
	3.	დაბერდის	გათბის
მრ.	1.	დავბერდით	გავთბით
	2.	დაჰბერდით	გასთბით
	3.	დაბერდიან	გათბიან

თუ შევადარებთ ამ მწკრივის ფორმებს წყვეტილისას, ადვილად დავრწმუნდებით, რომ განსხვავება მხოლოდ მესამე პირშია, პირველსა და მეორე პირში კი იმის ფორმები ამისას ემთხვევა სახესებით.

ეს დამთხვევა ორი მწკრივის ფორმებისა (აგრეთვე დამთხვევა მოქმედებითში უმარცვლო-ფუძიან ზმნებში) მიზეზი უნდა გამხდარიყო იმისა, რომ მთის კილოებმა განსხვავებული ფორმები შეიმუშავეს II ხოლმეობითის პირველსა და მეორე სუბ. პირში **ოდ** მარცვლით (ფშაურმა) ან **იდ**-ით (ხევსურულმა, თუშურმა) და ასეთი ფორმები საყოველთაოდ გაატარეს; მაგალითი:

		ფშაური	ხევს., თუშ.
მხ.	1.3	გავლეწოდი	გავლეწიდი
	2.3	გაღლეწოდი	გაღლეწიდი
	3.3	გალეწის	გალეწის
მრ.	1.3	გავლეწოდით	გავლეწიდით
	2.3	გაღლეწოდით	გაღლეწიდით
	3.3	გალეწიან	გალეწიან

აქ მოქმედებითის ფორმებია ნაჩვენები, მაგრამ იგივე მოვლენაა ვნებითშიც.

505. მეორე კავშირებითი. მწკრივის ნიშანია ე; მაგალითი:

მხ.	1	დავბერდე	გავთბე
	2	დაჰბერდე	გასთბე
	3	დაბერდეს	გათბეს
მრ.	1	დავბერდეთ	გავთბეთ
	2	დაჰბერდეთ	გასთბეთ
	3	დაბერდნენ	გათბნენ

506. ნენ ღაგოლოების ისტორიისათვის. ნენ დაბოლოება ასე დაიშლება: **ნ-ენ**, რომელთაგანაც **ენ** პირის ნიშანია მრ. რიცხვისა. ეს ის **ენ** არის, რომელიც აწმყოშიც გვხვდება (წერ-**ენ**, აქებ-**ენ** და სხვ.). რაც შეეხება **ნ-ს**, იგი მოქმ. გვარის ზმნაში პირდაპირი ობიექტის მაჩვენებელი იყო II სერიის მწკრივებში, რომელთაგანაც აქ ორს მოვიყვანთ:

წყვეტილი

ობიექტი მხ.-ში		ობიექტი მრ.-ში	
მხ.	3.1 დამწერა დამწერეს	დამწერ- ნ-ა	დამწერ- ნ-ეს
	3.2 დაგწერა დაგწერეს	დაგწერ- ნ-ა	დაგწერ- ნ-ეს
	3.3 დაწერა დაწერეს	დაწერ- ნ-ა	დაწერ- ნ-ეს

II კავშირებითი

ობიექტი მხ.-ში		ობიექტი მრ.-ში	
მრ.	3.1 დამწეროს დამწერონ	დამწერ- ნ-ეს	დამწერ- ნ-ენ
	3.2 დაგწეროს დაგწერონ	დაგწერ- ნ-ეს	დაგწერ- ნ-ენ
	3.3 დაწეროს დაწერონ	დაწერ- ნ-ეს	დაწერ- ნ-ენ

ამგვარად, მოქმ. გვარის ზმნებში **ნ-ენ** დაბოლოება მხოლოდ II კავშირებითში იყო შესაძლებელი და ისიც მაშინ, თუ პირდ.-ობიექტური პირი (პირველიც, მეორეც, მესამეც) მრავლობითში იგულისხმებოდა.

მსგავსი დაბოლოება (**ნ-ენ**) მხოლოდ პრეფიქსიანი ვნებითის იმავე მწკრივში იყო შესაძლებელი, მაგრამ მესამე სუბ. პირის მრ. რიცხვში:

წყვეტილი

მხ.რ.	მრ.რ.
1. დავიმალე	დავიმალ- ენ-ით
2. დაიმალე	დაიმალ- ენ-ით
3. დაიმალა	დაიმალ- ნ-ეს

II კავშირებითი

1. დავიმალო	დავიმალ- ნ-ეთ
2. დაიმალო	დაიმალ- ნ-ეთ
3. დაიმალოს	დაიმალ- ნ-ენ

მეშველი ზმნა „იყო“ ვნებითა თავისი ფორმით. ამიტომ **ნ-ენ** დაბოლოება შეიძლება კიდევ ერთ-პირიანი ვნებითის III კავშირებითში:

დაწერილ იყოს (იგი), დაწერილ იყვნენ (იგინი).

აღნიშნული **ნენ**-იანი ფორმების გავლენით ეს დაბოლოება გავრცელდა სხვა მწკრივებსა და სხვა ტიპის ზმნებში:

ა) სუფიქსიანისა და უნიშნო ვნებითის II კავშირებითში: რომ ისინი დაბერდნენ, გათბნენ.

ბ) ყოველგვარი ვნებითის წყვეტილში: დაიტანჯნენ, დაბერდნენ, გათბნენ.

გ) „ვიდა“ ზმნის წყვეტილსა და II კავშირებითში: მოვიდნენ, წავიდნენ და სხვ.

დ) ყოველგვარი ზმნის სავრცობიან მწკრივებში: წერდნენ, იტანჯებოდნენ, თბებოდნენ და მისთ.

ნენ დაბოლოების აგრე გავრცელებამ მოშალა განსხვავება მე-3 პირის მრ. რიცხვის ფორმებში ერთი მხრით უწყვეტელსა და აწმყოს კავშირებითს შორის (resp. I ხოლმეობითსა და მყოფადის კავშირებითს შორის) ყოველგვარ ზმნაში და მეორე მხრით წყვეტილსა და II კავშირებითს შორის ვნებითი გვარის ზმნებსა და „ვიდა“-ში (აქ განსხვავება დარჩა მოქმედ. გვარის ზმნებში და მედიოაქტივებში).

ნენ დაბოლოების გავრცელების დეტალები (ქრონოლოგიური საკითხები და სხვ.) გამოსარკვევია.

III სერიის მწკრივები

ერთ-პირიანი ზმნები

507. ძველად და მხლა. ერთ-პირიან ვნებით ზმნებს III სერიის საწარმოებლად წარსულ-დროიანი ვნებითი გვარის მიმღეობა აქვთ გამოყენებული. მიმღეობის ფორმას ერთვის მეშველი ზმნა: ვარ (I თურმეობითში), ვიყავ (II თურმეობითში) და ვიყო (III კავშირებითში).

ძველად მიმღეობის ფორმა წრფელობითი ბრუნვით იყო ყოველთვის წარმოდგენილი, იუღლებოდა მეშველი ზმნა, რომლის ფორმა არკვევდა. თუ რა მწკრივი იყო. მაგალითი: დავიმალები, დავიმალე; ამის მიმღეობა წარსული დროისა ეს არის: დამალულ-ი, რომლის საშუალებით ნაწარმოები იყო სამივე მწკრივი.

	I თურმ.	II თურმ.	III კავშირ.
მხ.	1. დამალულ ვარ	დამალულ ვიყავ	დამალულ ვიყო
	2. „ ხარ	„ იყავ	„ იყო
	3. „ არს	„ იყო	„ იყოს
მრ.	1. „ ვართ	„ ვიყვენით	„ ვიყვნეთ
	2. „ ხართ	„ იყვენით	„ იყვნეთ
	3. „ არიან	„ იყვნეს	„ იყვნენ

ახალმა ქართულმა ძველი უღლების სქემაში რამდენიმე ცვლილება შეიტანა:

ა) მეშველ „არს“ ზმნას ჩამოაკვეცა თანხმოვნები და მივიღეთ ა, რომელიც თავ ზმნას შეუერთდა: დამალულა.

ბ) „არიან“ ფორმა შეამოკლა და ან მივიღეთ, რომელიც აგრეთვე თავ ზმნას შეუერთდა: დამალულან. ამგვარად, მესამე პირის ორსავე რიცხვში ორი სიტყვა გაერთიანდა და ერთი მივიღეთ: დამალულ არს → დამალულა; დამალულ არიან → დამალულან.

გ) ორი სიტყვის გაერთიანებას მე-3 პირში დანარჩენ პირთა ფორმების გაერთიანება მოჰყვა, რამაც გამოიწვია საწინაო პირის ნიშნების გადმოტანა თავ ზმნაში: დავმალულვარ, დაჰმალულხარ; დავმალულვიყავ, დაჰმალულიყავ; დავმალულვიყო, დაჰმალულიყო და მისთ.

იგივე ამბავი მოხდა მრავლობითშიც: დავმალულვიყვენით, დავმალულვიყვენეთ და მისთ.

დ) შემდეგი საფეხური იყო ვ პრეფიქსის ჩამოშორება მეშველი ზმნის II თურმეობითსა და III კავშირებითის პირველი პირის ფორმებში: დავმალულიყავ, დავმალულიყო და მისთ.

ე) ეს დაბოლოება „იყვნეს“ ზმნისა ენ-ად გადააკეთა და ამის გამო II თურმეობითის ფორმა მრ. რიცხვის მესამე პირში III კავშირებითისას დაემთხვა იმავე პირსა და რიცხვში (§ 506).

ვ) მეშველი „ვიყავ“ და „ვიყო“ ზმნის მრ. რიცხვში, ინფიქსიანი ფორმების საერთო რღვევის პროცესში, ანალოგიურმა წარმოებამ იჩინა თავი: მრ. რ.-ის ფორმების საწარმოებლად გამოყენებულ იქნა მხოლობითის ფორმები, რომელთაც მრ. რ.-ის ნიშანი დაერთო: ვიყავ(ი) – ვიყავით, იყავ(ი) – იყავით; ვიყო – ვიყოთ, იყო – იყოთ.

მესამე პირის ფორმას სალიტ. ქართულში მეტი სიმკვიდრე აღმოაჩნდა და მან შეძლო წარიანი ფორმა ორსავე მწკრივში შეენახა. ასეთ ცვლილებათა შედეგად მივიღეთ შემდეგი სახის უღლება:

	I თურმ.	II თურმ.	III კავშ.
მხ.	1. დავმალულვარ	დავმალულიყავ	დავმალულიყო
	2. დაჰმალულხარ	დაჰმალულიყავ	დაჰმალულიყო
	3. დამალულა	დამალულიყო	დამალულიყოს
მრ.	1. დავმალულვართ	დავმალულიყვენით (დავმალულიყავით)	დავმალულიყვენეთ (დავმალულიყოთ)
	2. დაჰმალულხართ	დაჰმალულიყვენით (დაჰმალულიყავით)	დაჰმალულიყვენეთ (დაჰმალულიყოთ)
	3. დამალულან	დამალულიყვენენ	დამალულიყვენენ

მოყვანილ მაგალითს მიმღეობა ულ-ით აქვს ნაწარმოები. იგივე ვითარება იქნება სხვა ტიპის მიმღეობის შემთხვევაში: დაგრეხ-ილ-ა, და-მ-დნ-არ-ა, გა-მ-ქრ-ალ-ა და მისთ.

ამგვარად, ვნებითი გვარის ერთ-პირიანი ზმნა, მოქმედებითი გვარის ზმნისაგან განსხვავებით, III სერიის მწკრივებს ერთნაირად იკეთებდა და იკეთებს ეხლაც, ოღონდ ძველად უღლება მთლიანად აღწერილობითი იყო (საუღლებელი ზმნის მიმღეობას მეშველი ზმნა ერთოდა), ეხლა კი ნარევია: არც მთლიანად აღწერილობითია (რადგანაც პირის ნიშანი საუღლებელ ზმნებშიც გადმოდის) და არც მარტივი (რადგანაც მეშველი ზმნის დაუხმარებლად ფორმათა წარმოება შეუძლებელია, პირველსა და მეორე პირში მაინც).

პირის ნიშნის წინ წამოწევისათვის ხელი უნდა შეეწყო ორ-პირიანი ზმნების უღლებას იმავე სერიის მწკრივებში.

508. თემა. ორ-პირიანი ზმნათა ფორმები ეყრდნობა საწყისს, ოღონდ მას ერთვის I თურმეობითში მწკრივის ნიშანი **ი** (მიღებული **იე**-საგან), ორ დანარჩენ მწკრივში კი – სავრცობი **ოდ** და თავ-თავისი მწკრივის ნიშანი. **ი(ე)** და **ოდ**-ის დართვა იწვევს ინის მოკვეცას ინიან ზმნებში, ხოლო **ავ** და **ამიან** ზმნებში – ხმოვნის ამოღებას თემის ნიშნიდან. ამასთანავე ერთად, თუ მარტივი თემა (ფუძე ზმნისა) იკუმშება, იგი შეკუმშული იქნება როგორც ინიან ზმნებში, ისე **ავ** და **ამიანებში**.

რადგანაც იგივე თემა საწყისსაც აქვს გამოყენებული, რომლის ბოლოკიდური **ა** ისეთსავე ფონეტიკურ მოვლენას იწვევს, როგორსაც **ი(ე)** და **ოდ**, ამიტომ თემის მოსანახად ჩვეულებრივ საწყისს მივმართავთ ხოლმე: ჩამოვაცლით მას **ა**-ს და, რაც დაგვრჩება, ის იქნება თემა, რომელზედაც დაყრდნობილია ვნებითი გვარის ორ-პირიანი ზმნათა III სერიის მწკრივთა ფორმების წარმოება; მაგალითები:

და-წერ-ა: დამეწერება, დამეწერა, და-მ-წერ-ია, და-მ-წერ-ოდ-ა.

და-გრეხ-ა: დაგეგრიხება, დაგეგრიხა, და-გ-გრეხ-ია, და-გ-გრეხ-ოდ-ა.

და-კვრ-ა (-*და-კრვ-ა): დაეკვრება, დაეკრა, და-კ-კვრ-ია, და-კ-კვრ-ოდ-ა.

შე-ბმ-ა: შეებმება, შეება, შე-პ-ბმ-ია, შე-პ-ბმ-ოდ-ა.

გა-კეთებ-ა: გამიკეთდება, გამიკეთდა, გა-მ-კეთებ-ია, გა-მ-კეთებ-ოდ-ა.

გა-თბობ-ა: გაგვითბება, გაგვითბა, გა-გვ-თბობ-ია, გა-გვ-თბობ-ოდ-ა

და მისთ.

საწყისი მოქმედ. გვარის ზმნის პირველი სერიის თემაზეა დაყრდნობილი და არსებითად მოქმედებითი გვარის კუთვნილებაა, მაგრამ, ვნებითი გვარის ზმნას, – გამოწკლისებს თუ არ მივიღებთ მხედველობაში, – თავისი საწყისი არა აქვს და მოქმედებითისას სარგებლობს. ამ თვალსაზრისით საწყისი საზოგადოდ საზიაროა ორივე გვარისა.

მაგრამ არის ზმნები, რომლებიც მხოლოდ ვნებითში იხმარება და მათი საწყისი მათივე საკუთრებაა; ასეთებია, მაგ., „მორევა“, „გაწყრომა“, „დადგომა“ და სხვ. ასეთი ზმნებისაგან III სერიის ფორმები ჩვეულებრივი წესით იწარმოება:

მო-რევ-ა: მოერევა, მოერია, მო-პ-რევ-ია, მო-პ-რე(ვ)-ოდ-ა.

გა-წყრომ-ა: გაუწყრება, გაუწყრა, გა-ს-წყრომ-ია, გა-ს-წყრომ-ოდ-ა.

და-დგომ-ა: დაგიდგება, დაგიდგა, და-გ-დგომ-ია, და-გ-დგომ-ოდ-ა.

*მო-კვდომ-ა: მომიკვდება, მომიკვდა, მო-მ-კვდომ-ია, მო-მ-კვდომ-ოდ-ა

და მისთ.

ამას გარდა, არის რამდენიმე ზმნა, რომელთაც თავ-თავისი საწყისი აქვთ მოქმედებითსა და ვნებითში. ასეთებია:

გატება და გატყდომა, დაწვენა და დაწოლა, წა-ყვანა და წა-ყ(ვ)-ოლ-ა, გამო-ტყვრენ-ა და გამო-ტყვრომ-ა და სხვ. ასეთი ზმნების III სერიის ფორმები ვნებითი გვარისა ეყრდნობა იმავე ბაზისს, რასაც მათი საწყისი.

წა-ყ-ოლ-ა: წაჰყვება, წაჰყვა, წაჰ-ყოლ-ია.

გამო-ტყვრ-ომ-ა: გამოუტყვრება, გამოუტყვრა, გამო-ს-ტყვრომ-ია.

შ ე ნ ი შ ვ ა. ცოცხალ ენაში ანალოგიურ წარმოებას დიდი გასაქანი აქვს (§ 36). ამიტომ გასაკვირველი არ იქნება, რომ ამ მოვლენამ აქაც იჩინოს თავი. „მივეჭრები“ ზმნის საწყისია „მიჭრა“, რომლისაგანაც ასეა წესივრად ნაწარმოები ფორმები: მი-ჭრ-ა:

მიეჭრება, მიეჭრა, მი-ს-ჭრ-ია; მაგრამ გვხვდება აგრეთვე „მისჭრომია“ („გენაცვალე, ქალო, – იმახოდა ერთი, – მაგ საწყალ არაშენდაანთ ალი ახლა სახლში მისჭრომიათ, ბანიდან ერთი ვეებერთელა ქვა ჩაუხლია და დაუძახია“, ლომ., «ალი»).

509. I თურმეობითი. ამ მწკრივის ნიშანი ძველად იყო **იე**, რომელიც წარმოშობით იგივეა, რაც სტატიკური ზმნის **იე** (ვჰგონ-იე, ვჰგ-იე) და აგრეთვე მოქმ. გვარის ზმნათა **იე I** თურმეობითში (დამიწერ-იე-ს, § 485). უღლება მარტივი იყო: საჭირო იყო მხოლოდ პირისა და რიცხვის ნიშანთა დართვა; მაგალითი:

	მხოლობითი	მრავლობითი
1.3	დავჰგრეხიე	დავჰგრეხიეთ
2.3	დაჰგრეხიე	დაჰგრეხიეთ
3.3	დაჰგრეხიეს	დაჰგრეხიან

ამ ფორმებს ახალმა ქართულმა ჩამოჰკვეცა **ე**, **ეთ** პირველსა და მეორე პირში, სამაგიეროდ დაურთო მეშველი ზმნა (**ვარ, ვართ; ხარ, ხართ**), რამაც ხელი შეუწყო, რომ **ეს** და **ან** დაბოლოება მესამე პირში **ა**-დ გადაკეთებულიყო. ამის გამო მრავლობითის ფორმა მხოლობითისას დაემსგავსა: დაჰგრეხია (იგი, იგინი). სამაგიეროდ, თუ ძველად ირიბი ობიექტი შეიძლებოდა რიცხობრივად გარჩეული ყოფილიყო მხოლოდ I პირში, ახალი ქართული შეეცადა, გარჩევა მეორესა და მესამე პირშიც გაეტარებინა **თ**-ს დართვის საშუალებით: დაგგრეხია (შენ), – დაგგრეხიათ (თქვენ); დაჰგრეხია (მას) – დაჰგრეხიათ (მათ).

ყველა ამის შედეგად მივიღეთ ასეთი სახის უღლება:

სუბ. მხ.	1.3 მოვჰსწრებივარ	ობ. მხ.	3.1 მომსწრებია
	2.3 მოჰსწრებიხარ		3.2 მოგსწრებია
	3.3 მოჰსწრებია		3.3 მოჰსწრებია
სუბ. მრ.	1.3 მოვჰსწრებივართ	ობ. მრ.	3.1 მოგვსწრებია
	2.3 მოჰსწრებიხართ		3.2 მოგსწრებიათ
	3.3 მოჰსწრებია(ნ)		3.3 მოჰსწრებიათ

„ვეფხისტყაოსნის“ ამ ტაეპში:

„დ ა მ შ ლ ი ა ნ ჩემნი კავშირნი, შ ე ვ ჰ რ თ ვ ი ვ ა რ სულთა სირასა“ (884) პირველი ზმნა ძველი ნორმის თანახმად არის ნახმარი: დ ა მ შ ლ ი ა ნ – დაშლილი მქონებია (ახლით იქნებოდა: „დამშლია“), მეორე – ახლით (ძველით იქნებოდა: შ ე ვ ჰ რ თ ვ ი ე).

აღნიშნულის გამო ცხადია, რომ პასივის ფორმათა წარმოება I თურმეობითში ემთხვევა აქტივის ფორმათა წარმოებას ამავე მწკრივში, ოღონდ პასივში წყობა პირდაპირია, აქტივში – შებრუნებული (ინვერსიული); მაგალითი:

	პასივი		აქტივი
სუბ. მხ.	1.3 დავჰგრეხივარ	ობ. მხ.	3.1 დავუგრეხივარ
	2.3 დაჰგრეხიხარ		3.2 დაუგრეხიხარ
	3.3 დაჰგრეხია		3.3 დაუგრეხია
სუბ. მრ.	1.3 დავჰგრეხივართ	ობ. მრ.	3.1 დავუგრეხივართ
	2.3 დაჰგრეხიხართ		3.2 დაუგრეხიხართ

ასეთივე დამთხვევაა სხვა ზმნებშიც: წაუქცევია – წაჰქცევია, გაუკეთებია – გაჰკეთებია, გაუცლია – გასცლია და მისთ.

როდესაც ვამბობთ „ემთხვევაო“, ვგულისხმობთ მწკრივის წარმოებას, ზმნის ფორმათა დაბოლოებას, თორემ პასივის ფორმა სხვანაირად იწყება, ვიდრე აქტივისა.

ფორმათა დამთხვევა, მწკრივის წარმოების თვალსაზრისით, ზმნათა უმეტესობას ახასიათებს. დამთხვევა არ მოხდება:

- ა) თუ აქტივის ინვერსიულ ფორმებს II სერიის თემა აქვთ გამოყენებული, მაგალითად: ლოგინი დაუგია – ლოგინი დაჰგებია, გვერდი გაუთბია – გვერდი გასთბობია და მისთ.;
- ბ) თუ ავ და ამიანი ზმნები ნორმალურად აწარმოებენ ფორმებს: დაუმაღავს – დაჰმაღვია; შეუბამს – შეჰბამია და მისთ.

510. II თურმეობითი და III კავშირებითი. ამ მწკრივების ფორმათა წარმოება სავსებით ისეთივეა, როგორც ვნებითი გვარის ზმნისა უწყვეტელსა და I კავშირებითში: ზმნები მიიღებენ **ოდ** სავრცობს და მწკრივის ნიშნად **ი-ნსა** და **ე-ნს** შესაბამისად:

	II თურმ.	III კავშირ.
მხ. 1.3	მოვჰსწრებოდი	მოვჰსწრებოდე
2.3	მოჰსწრებოდი	მოჰსწრებოდე
3.3	მოჰსწრებოდა	მოჰსწრებოდეს
მრ. 1.3	მოვჰსწრებოდით	მოვჰსწრებოდეთ
2.3	მოჰსწრებოდით	მოჰსწრებოდეთ
3.3	მოჰსწრებოდნენ	მოჰსწრებოდნენ

მაგალითი: „რაც სულხან მდივნის ყმას ჩვენის მოხელეებისაგან სურსათი შ ე ს წ ე რ ე ბ ო დ ე ს, სულ სულხან მდივნის და მანუჩარ მდივნისათვის გვიბოძებია (ერეკლე მეფის ბრძანება 1790 წ. არზაზე).“

ევიანი ზმნები ამ მწკრივებში **ოდ** სავრცობის წინ კარგავენ ვ-ს: გაჰქცევია, მაგრამ გაჰქცეოდა, გაჰქცეოდეს.

511. პარალელური ფორმები II თურმეობითსა და III კავშირებითში. ორ-პირიან ვნებით ზმნებს, ერთ-პირიან ვნებითთა მსგავსად, ერთნაირი საწარმოო სქემით ჰქონდათ აგებული III სერიის ფორმები, თუმცა თვით სქემები განსხვავებული იყო: ერთ-პირიანებს მეშველი ზმნა ჰქონდათ სამსავე მწკრივში, ორ-პირიანებს – არც ერთში. ახალმა ქართულმა ამათაც მეშველი ზმნა ჯერ I თურმეობითში გაუჩინა და მერმე იგი საყოველთაო მოვლენად აქცია. განვითარების ამ ეტაპზე შეჩერდა დასავლური კილოები და ძირითადი ნაკადი სალიტერატურო ენაში. აღმოსავლურ კილოებსა და რამდენადმე სალიტ. ენაშიც მეშველი ზმნის ხმარება იქნა შემოღებული II თურმეობითსა და III კავშირებითში, მაგრამ ამ შემთხვევაში აღნიშნულ მწკრივთა საწარმოებლად გამოსავალ ფორმად I თურმეობითის ფორმები იქნა მიჩნეული და **ოდ** სავრცობი აღარ დარჩა საჭირო; მაგალითი:

II თურმობითი		III კავშირებითი	
(ძირითადი)	(პარალელური)	(ძირითადი)	(პარალელური)
მხ. 1.3 გავყოლოდი	გავყოლიყავ	გავყოლოდე	გავყოლიყო
2.3 გაყოლოდი	გაყოლიყავ	გაყოლოდე	გაყოლიყო
3.3 გაყოლოდა	გაყოლიყო	გაყოლოდეს	გაყოლიყოს
მრ. 1.3 გავყოლოდით	გავყოლიყვენით	გავყოლოდეთ	გავყოლიყვენეთ
2.3 გაყოლოდით	გაყოლიყვენით	გაყოლოდეთ	გაყოლიყვენეთ
3.3 გაყოლოდნენ	გაყოლიყვნენ	გაყოლოდნენ	გაყოლიყვნენ

აი მაგალითი, სადაც ძირითადი ფორმაცაა ნახმარი და პარალელურიც: „იმას გასწყვეტიყო საკინძი, გული გადაჰლეოდა და აშკარად გამოსჩენოდა ვაჟკაცს ძარღვიანი მკერდი“ (ყაზ., 228).

პარალელურ ფორმებს კიდევ თავისი პარალელური აქვთ მრ. რიცხვის პირველსა და მეორე პირში: გავყოლიყავით, გაყოლიყავით; გავყოლიყოთ, გაყოლიყოთ.

ამგვარად, ენის განვითარების პროცესში ერთ-პირიანი ზმნის უღლება ორ-პირიანისას დაუახლოვდა პირის ნიშნის თავ ზმნაში გადმოტანის გამო; სამაგიეროდ მეშველი ზმნა ორ-პირიანებსაც გაუჩნდა ყველა მწკრივში, რაც ერთ-პირიანთა უღლების გავლენას უნდა მიეწეროს. მიუხედავად ამისა, მაინც უნდა აღინიშნოს, რომ ორ-პირიან ზმნებში სალიტერატურო ენისთვის უდაო უპირატესობა ოდიან ფორმებს აქვს, რომლებიც ისტორიულად უფრო ძველიცაა.

დინამიკური ვნებითის ზოგიერთ ფორმათა ბენეზისისათვის

(მძსკურსი)

512. სუფიქსიანი ვნებითის ფორმათა ისტორიიდან. სუფიქსიანი ვნებითის მაწარმოებელი ძველად იყო **ენ**, რომელიც მთლიანად წყვეტილის 1-ლსა და მე-2 პირში გამოჩნდებოდა (შესაბამისად ბრძანებითშიც), სხვაგან კი ხმოვანს კარგავდა მომდევნო სუფიქსის გავლენით; ეს სუფიქსი ხმოვანი იყო, ან ხმოვნით დაწყებული ბგერათა ჯგუფი:

- ა – პირის ნიშანი (მე-3 სუბ. მხ. რიცხვისა);
- ეს – პირის ნიშანი (მე-3 სუბ. მრ. რიცხვისა);
- ე – მწკრივის ნიშანი II კავშირებითში;
- ი – მწკრივის ნიშანი II ხოლმეობითში;
- ებ – თემის ნიშანი I სერიის მწკრივთა ფორმებში.

მაგალითი: **წუხ** ფუძისაგან ნაწარმოები იყო „შევწუხენ“ (= შევწუხდი), რომელიც ასე იუღლებოდა:

წყვეტილი

მხოლობ.	მრავლობ.
1. შევწუხ-ენ	შევწუხ-ენ-ით
2. შესწუხ-ენ	შესწუხ-ენ-ით
3. შეწუხ-ნ-ა	შეწუხ-ნ-ეს

ენ ფორმანტის სრული სახე გამოჩნდებოდა კიდევ II ბრძანებითში, რომელსაც წყვეტილისებრი წარმოება აქვს (შეწუხ-ენ); სხვა მწკრივებში კი ხმოვანი ამოღებული იყო და რჩებოდა მარტო **ნ**:

II კავშირ.: შევწუხნე, შესწუხნე, შეწუხნეს და შემდგომი.

II ხოლმ.: შევწუხნი, შესწუხნი, შეწუხნის და შემდგომი.

აწმყო: შევწუხნები, შესწუხნები, შეწუხნების და შემდგომი.

ერთი სიტყვით, **ენ** იშვიათად ჩანდა ფორმებში, მას უმეტესად ხმოვანი ეკარგებოდა და **ნ** რჩებოდა, რომელიც ყოველთვის სიტყვის შიგნით იყო მოქცეული, ინფიქსი იყო.

აღნიშნულმა ინფიქსმა დისიმილაციის წესით ნარნარა **ნ რ ლ** ბგერებთან **დ** მოგვცა: განმართლ-**ნ**-ა → განმართლ-**დ**-ა, განმდიდრ-**ნ**-ა → განმდიდრ-**დ**-ა და მისთ. შემდეგ ეს **დ** განზოგადდა და სულ გამოდევნა **ნ**: შეწუხ-**ნ**-ა → შეწუხ-**დ**-ა, დაგლახაკ-**ნ**-ა → დაგლახაკ-**დ**-ა, გან-ლად-**ნ**-ა → გალად-**დ**-ა.

ამასთანავე ერთად **დონიანმა** ფორმამ გაწყვიტა კავშირი ძველ წარმოებასთან წყვეტილში, სადაც 1-ლსა და მე-2 პირში ხმოვანი გამოჩნდებოდა, და ახალზე გადავიდა, ი მიიღო ბოლოს: შევწუხდი, განვმართლდი, განვმდიდრდი.

ამგვარად, სუფიქსიან ვნებითს დღეს მარტო თანხმოვანი აქვს ნიშნად (**დ**), მის წინ მდგარი ხმოვანი კი კაი ხანია დაკარგულია.

შ ე ნ ი შ ვ ნ ა. როგორც ვიცით (§ 418), **ენ** ინფიქსი პრეფიქსიან ვნებითშიც გვხვდება, მაგრამ მარტოდენ მრავლობითში, და ისიც გარკვეულ მწკრივებში. სუფიქსიან ვნებითში კი **ენ** ვნებითობის ნიშანია საზოგადოდ და იგი ყოველგვარ ფორმაში იგულისხმება, ხოლო პრეფიქსიან ვნებითში გვარის ნიშანი **ი** არის, ან **ე**. შესადარებლად მივმართოთ ორ ზმნას წყვეტილში:

	I		II
მხ.	1. დავიმაღე	შევწუხ- ენ	(შევწუხ- დ -ი)
	2. დაიმაღე	შესწუხ- ენ	(შესწუხ- დ -ი)
	3. დაიმაღა	შეწუხ- ნ -ა	(შეწუხ- დ -ა)
მრ.	1. დავიმაღ- ენ -ით	შევწუხ- ენ -ით	(შევწუხ- დ -ით)
	2. დაიმაღ- ენ -ით	შესწუხ- ენ -ით	(შესწუხ- დ -ით)
	3. დაიმაღ- ნ -ეს	შეწუხ- ნ -ეს	(შეწუხ- დ -ნენ)

როგორც ვხედავთ, **ენ** აქაც გვხვდება და იქაც მრავლობითში, მაგრამ მათი გენეზისი და ფუნქცია სხვადასხვაა.

513. უნიშნო ვნებითის ფორმათა ისტორიიდან. ვნებითი გვარის უნიშნო ჯგუფის ზმნებს ძველად ფუძეში **ე** ჰქონდათ, რომელიც წყვეტილსა და II ბრძანებითში გამოჩნდებოდა. ეს ფუძისეული **ე** დღეს თითო-ორი ზმნაშია შემონახული (მოგვყავს ბრძანებითის ფორმით):

და- დეგ (→ დადექ)	გაჰ- ყევ
და- წევ (→ დაწექ)	გაუ- წყერ
და- ჯედ (→ დაჯექ)	გა- ძედ (→ გაძექ)
და- სხედ -ით	გაუ- ძედვ
გა- ძვერ	ჩამო- ხე (← ჩამო- ყედ)
გამო- ტყვერ	

შ ე ნ ი შ ვ ნ ა. „ჩამოხე“ მიღებულია „ჩამოყედ“ ფორმისგან; „ჩამოხტომა“ კი სხვა ზმნაა, თუმცა, როგორც ჩანს, ეხლა მათ ერთმანეთს უკავშირებენ: „ჩ ა მ ო ხ ე

გავ-წყვიტ, გავ-წყვიტ-ე (ტ მიღებულია დ-საგან: გავწყუედ, გავწყუიდე). ვნებ. გა-წყდ-ა (აქ დ შენახულ იქნა დონიანი ვნებითის გავლენით, მაგრამ მოსალოდნელი ვ არ არის: *გაწყუდა → *გაწყვდა).

გავ-ცვით, გავ-ცვით-ე. ვნებ. გა-ცვდ-ა (თან დონად იქცა დონიანი ვნებითის გავლენით). დღეს პრეფიქსიანი ფორმებიც იხმარება: იცვითება, გაიცვითა.

მაგრამ იქაც, სადაც ზმნას ძველებური ვითარება აქვს შემონახული (ტიპის შეუცვლელად), წყვეტილის 1-ლსა და მე-2 პირში იგი მაინც იწივს უღლებაზეა გადასული: დავსხლტი, დავზნდი, წავწყ[მ]დი („წაწყმდეს ეს ადრე და მალე წასაწყმენდი“, ჭავ., 319,17), გავწყდით და მისთ.

514. ევთან ზმნათა ვნებითი გვარის ფორმათა ისტორიიდან. ზოგიერთი ევიანი ზმნის ვნებითი გვარის ფორმათა წარმოება რამდენადმე განსხვავებულია სხვა ევთან ზმნათა ვნებითის ფორმათა წარმოებისაგან (და საზოგადოდ პრეფიქსიანი ვნებითის ფორმათა წარმოებისაგან).

ზმნათა უმეტესობას, როგორც წესი, ევ II სერიაშიც გადაჰყვება ხმოვნის შეცვლით; მაგალითად:

მოქმედებითი	ვნებითი
დავ-ლევ: დავ-ლი(ვ)-ე, დაჰ-ლი(ვ)-ე, და-ლი(ვ)-ა	დავი-ლი(ვ)-ე, დაი-ლი(ვ)-ე, დაი-ლი(ვ)-ა
გადავა-ხვევ: გადავა-ხვი(ვ)-ე, გადაა-ხვი(ვ)-ე, გადაა-ხვი(ვ)-ა	გადავე-ხვი(ვ)-ე, გადაე-ხვი(ვ)-ე, გადაე-ხვი(ვ)-ა და მისთ.

მაგრამ ზოგიერთ ზმნას, რომელთა ფუძე ორისა ან მეტი თანხმოვნისაგან შედგება (უმარცვლო უ-საგან მიღებულ ვინს არ ვთვლით), წყვეტილსა და II ბრძანებითში 1-ლსა და მე-2 სუბ. პირში შემონახული აქვს ძველისძველი წარმოება ფუძისეული ე ხმოვნის გამოჩენით:

1. წავი-ქევ	დავი-ბენ	ავე-თერ	გავი(ნ)-ძერ
2. წაი-ქევ	დაი-ბენ	აე-თერ	გაი(ნ)-ძერ
3. წაი-ქვ-ა	დაი-ბნ-ა	აე-თრ-ა	გაი(ნ)-ძრა

მოყვანილ ფორმათაგან ყველა სათითაოდ იხმარება, გარდა „ავეთერ“-ისა, რომელიც მთავრად შემონახული; ვაჟას «ეთერიანში» ვკითხულობთ:

„ეთერი მქვიან... რად გინდა ჩემი სახელი წყეული,
რაც კი რამ სახელებია, ყველაში გამორჩეული?
ხომ იცი, რაა „წაეთერ“, ხომა გაქვს გამორკვეული?
მაშ მე ვინ მეტყვის: „აბრძანდი?“ – მეტყვიან: „ა ე თ ე რ ი ა“,
ათასფრად, ათას კილოზე: „ა ე თ ე რ-წ ა ე თ ე რ ი ა“.

ამათ ნაცვლად ბარის კილოებსა და სალიტერატურო ენაში უმეტესად „ავეთერი“, „აეთერი“, „აეთრია“ იხმარება: „საიდან რა მოეთრია?“ „გაეთრე კარში!“ და მისთ.

თუ მესამე პირში ხმოვანი არ ჩანს, ეს იმიტომ, რომ იგი პირის ნიშნის დართვის გამოა ამოღებული, ისე როგორც II კავშირებითსა და I სერიის მწკრივებში, მაგ., აწმყოში: გავი-ქვ-ე, გავი-ქვ-ევი და სხვ.

მსგავსი ფორმა-ცვალება აქვს „მტვრევა“-სა და „მსხვრევა“-ს: დავი-მტვერ(ი), დავი-მსხვერ(ი), მაგრამ არ ითქმის „შევირეყ“, არამედ „შევირყიე“ („კინაღამ ჭკულისაგან შევირყიე“), თუმცა მე-3 პირის ფორმა პირდაპირ დაირთავს პირის ნიშანს, ი(ვ)-ის გარეშე: შეი-რყ-ა. ასევე

უშუალოდ მიიღებენ ა-ს აგრეთვე შემდეგი ზმნები: გამოი-რევ-ა, დაი-რღვ-ა, შეი-რხ-ა (რომელიც ფონეტიკური ვარიანტია „შეირყა“-სი, ეხლა უკვე მნიშვნელობითაც დაშორებული მისგან). სადაც „გამოირკვა“ და „გამოერკვა“ ითქმის („ძილისაგან გამოერკვა“), იქ „გამოვერეკვ“ და „გამოერეკვ“ უნდა იყოს, მაგრამ ასეთი არ გვხვდება, ისე როგორც არც „დაირღვ“. რაც შეეხება „გაი-ხ-ა“ ფორმას, იგი ანალოგიურად უნდა იყოს ნაწარმოები „გაიხია“-ს ნაცვლად, ისე, როგორც „გაიხე“ – „გაიხიო“-ს ნაცვლად („შუაზედაც რომ გ ა ი ხ ე, მაინც არ დაგანებებ“) და „დაემთხვა“ „დაემთხვია“-ს ნაცვლად (შდრ. „ხელზე ემთხვია“).

ამასთანავე არ შეიძლება არ მოვიგონოთ, რომ „მესმა“ ზმნას, რომელიც პრეფიქსიანი ვნებითია (მ-ე-სმა, გ-ე-სმა, ე-სმა), ძველად ე ხმოვანი გამოაჩნდებოდა მე-3 პირის ბრძანებითში: შეგე-სემ-ინ („რომელსა დღესა გხადოდი, მსწრაფლ შ ე გ ე ს ე მ ი ნ ჩემი“, ფს. 101, 2).

ყველაფერი ეს იმაზე მიგვითითებს, რომ ფუძისეული ე ვნებითის შინაგანი ნიშანია არა მარტო მესამე ჯგუფის ზმნათათვის (ე.წ. უნიშნო ვნებითის ზმნათათვის), არამედ ზოგ პრეფიქსიანათათვის ევიანთაგან. ამიტომ ბუნებრივად იბადება კითხვა: ხომ არ არის პრეფიქსი ი და ე „დავიქეც“ ტიპის ზმნებში ანალოგიურად განვითარებული, როგორც ი-დგა (ე-დგა), ი-ჯდა (ე-ჯდა) და ი-წვა (ე-წვა) ზმნებში?

ყოველ შემთხვევაში ცხადია, რომ „წავიქეც“ და „ავეთერ“ და მისთ. მოქმედებითის ფორმებს კი არ ეყრდნობა, არამედ თავისი, დამოუკიდებელი წარმოება აქვს.

515. შინაგანი ფლექსია. ვნებითი გვარის ზმნების ფორმათა წარმოების ფაქტიური ვითარების გაცნობის შემდეგ მართებულია დაისვას საკითხი იმის შესახებ, თუ რა ურთიერთობაშია უნიშნო ვნებითის ფორმათა წარმოება სათანადო მოქმედებითი გვარის ფორმათა წარმოებასთან. მართლაც, თუ შინაგანი ე (გან-ტეფ, გან-წემ, მო-დერკ, შე-კერბ-ით და მისთ.) საზოგადოდ პასიობის ნიშანია, რაღაა აქტიობის ნიშანი ამავე ზმნებში? ხმოვან-მონაცვლე ზმნებში ეს მოვლენა ნათლად ჩანს II სერიის მწკრივებისათვის: პასივის ე-ს ი უპირისპირდება აქტივში: მო-დერკ – მო-დრიკ-ე, შე-კერბ-ით – შე-კრიბ-ეთ. მართალია, ხმოვნების განაწილება თანხმოვნებთან ერთნაირი არაა (ვნებითს პირველ თანხმოვანთან აქვს ხმოვანი, მოქმედებითს – მეორესთან: დერკ – დრიკ), მაგრამ მაინც ნათელია, რომ ე ვნებითისაა, ი – მოქმედებითისა.

სხვა ვითარებაა I სერიაში, სადაც ე მოქმედებითშიც არის (ვ-დრევ, ვ-კრებ) და თანაც იმავე თანხმოვანთან, ვნებითში კი ხმოვანი ჩავარდნილია, მაგრამ რა ხმოვანი? – ალბათ იგივე ე: * მოვ-დერკები, * შევ-კერბებით. თუ ვარაუდი სწორია, I სერიაში განსხვავება აქტივსა და პასივს შორის ალბათ სხვა დამატებით ნიშნებსაც ემყარებოდა, როგორიცაა, ვთქვათ, აწმყოს მწკრივის ნიშანი ვნებითში, სხვადასხვა სავრცობი (დ და ოდ) უწყვეტელსა და I კავშირებითში და სხვ.

ხმოვანთა შენაცვლებაზე დაფუძნებული წარმოება აქტივ-პასივის კარგად ცნობილია სვანურში, სადაც წყვეტილში გარკვეული ტიპის ზმნებს ი აქვთ აქტივში, ა კი – პასივში; ეს არის ზმნები ა ნ ჯ ი დ – ა ნ ჯ ა დ ტიპისა: ა ნ ჯ ი დ – „მოიტანა“, ა ნ ჯ ა დ – „მოვიდა“. აქ შორს წაგვიყვანდა ამგვარი ზმნების უღლების დეტალებზე შეჩერება სვანურში, ვიტყვით მხოლოდ, რომ I სერიაში უკვე ე არის ვნებითში: კედნი (– კედ-ენ-ი) „მოდის“.

მსგავსი მოვლენა გვაქვს ძვ. ქართულში კად – კედ ფუძის ზმნებში, სადაც ა მიუთითებს მოქმედებით გვარზე, ე კი – ვნებითზე.

მოქმედ.	ვნებითი
1.3 შევ-ჴად-ე (შევიყვანე)	1. შევ-ჴედ (= შევედი)
2.3 შეჴ-ჴად-ე	2. შეჴ-ჴედ
3.3 შე-ჴად-ა	3. შე-ჴედ-ა

თანამედროვე ქართულში ასეთი მოვლენა რამდენადმე შე-ძარ და შე-ი(ნ)ძერ ზმნებშია შემონახული და ფშაურ გა-თარ-ე – გა-ე-თერ-ში. ვამბობ: „რამდენადმე“-მეთქი, რადგანაც შე-ი(ნ)-ძერ-სა და გა-ე-თერ-ში ვნებითის ნიშნებია კიდევ წინ (ი და ე) (ვ-თრი – ვ-თარე; ს ა თ ა რ ი – გრძელი ლატანი, რომელსაც თივას გაუგდებენ ქვეშ და ჩამოათრევენ მთიდან დაბლა).

იმ ქართულში, რომელსაც წერილობითი ძეგლებით ვიცნობთ V საუკუნიდან, შინაგანი ხმოვნით წარმოება ვნებითისა არსებითად მოშლილია, მაგრამ უფრო ადრე იგი მეტად უნდა ყოფილიყო გავრცელებული, როგორც ეს დღესაც არის სვანურში „მაგარი უღლების“ ზმნებში (გერმ. გრამატიკული ტერმინი რომ ვიხმაროთ), ტიხე – ატიხ ტიპისაში (ტი ი ხ ე – აბრუნებს, ა ტ ი ხ – დააბრუნა; ტ ე ხ ნ ი – ბრუნდება, ა ტ ა ხ – დაბრუნდა).

ღ. სტატიკური ზნებითი

516. სტატიკური ზმნების ფორმათა წარმოებისათვის საზოგადოდ. სტატიკური ზმნები მწკრივ-ნაკლი ზმნებია. I სერიის მწკრივებიდან მათ საკუთრივ მოეპოვებათ მხოლოდ აწმყო, ხოლო უწყვეტელი და აწმყოს კავშირებითი აკლიათ საზოგადოდ. აკლიათ აგრეთვე მყოფადის წრის მწკრივები, მაგრამ მათ სესხების გზით ივსებენ.

ფორმა ყველა სტატიკურს რელატიური აქვს I-სა და II სერიაში, თუმცა ზოგიერთ მათგანს ორ-პირიანობის გაგება დაკარგული აქვს. მაგალითად, „სწერია“ ფორმით ორ-პირიანია, მაგრამ შინაარსი ერთი პირისა აქვს. ასეთია აგრეთვე აგდია, ჰყრია და სხვ. ქცევისა და სიტუაციის გაგება სტატიკურ ზმნას შეიძლება მხოლოდ I სერიაში ჰქონდეს (სწერია – უწერია; სწერია – აწერია), სხვაგან კი – არა.

ერთ-პირიანია გაგებით ზმნა თუ ორ-პირიანი, ამას II სერიის მწკრივთათვის მნიშვნელობა არა აქვს, – აქ ყველა ერთნაირ ფორმებს გვაძლევს, თუმცა ერთსა და იმავე ფორმას ერთ შემთხვევაში შეიძლება ერთი პირის გაგება ჰქონდეს, სხვა შემთხვევაში კი – ორი პირისა. იგივე ვითარებაა მყოფადის წრის მწკრივებში, სადაც ფორმები ნასესხებია. ფორმოვლივი განსხვავება ერთ-პირიანებსა და ორ-პირიანებს შორის მხოლოდ III სერიის მწკრივებში გამოჩნდება. ეგ არის მხოლოდ, რომ ამ სერიის მწკრივებს ზოგი სტატიკური ზმნა ვერ აწარმოებს (§ 524).

ქართ. ენის განვითარების პროცესში ზოგი საშუალო ზმნა სტატიკურთა დაბოლოებაზე გადავიდა (§ 392).

ძველად სტატიკურ ზმნებს აწმყოში მეშველი ზმნა არ ჰქონდათ, ამჟამად კი მეშველი აუცილებელია.

ორი ირიბი პირის შესახებ სტატიკურ ზმნაში ნ. § 411.

I სერიის მწკრივები

517. აწმყო. სტატიკურ ზმნათა აწმყოს ფორმების წარმოება ორგვარია:

ა) ზმნათა დიდი უმეტესობა ფუძეზე დაირთავს ი (ე) სუფიქსს, რომელიც სტატიკურ ზმნათა აწმყო ნიშანია. ეს სუფიქსი კუმშავს ფუძეს, თუ იგი საზოგადოდ იკუმშება: **ხატ-ი(ე), წერ-ი(ე)**, მაგრამ: **შლი(ე)**. იე ძველი ქართულის კუთვნილება იყო. ძველ ქართულში დაიწყო და საშუალო ქართულში დამთავრდა ე-ს ჩამოკვეცა და მეშველი ზმნის დართვა პირველსა და მეორე სუბ. პირში, რაც ადრე უცნობი იყო. ამას გარდა, მესამე პირის ფორმები ადრე განსხვავებული იყო პირის ნიშანთა მიხედვით (სწერ-იე-ს, სწერ-ი-ან), ახალ ქართულში კი განსხვავება დაიკარგა, რადგანაც ორივე დაბოლოებამ (-იეს და -იან-მა) ია მოგვცა: სწერ-ია (იგი, იგინი) [შდრ. § 509].

ბ) რამდენიმე ზმნას ფუძეზე ერთვის თემის ნიშანი ავ, რომელიც აგრეთვე კუმშავს ფუძეს, თუ იგი კუმშვადია: **ჰ-ხურ-ავ-ს**, მაგრამ: **ა-კრ-ავ-ს**.

შ ე ნ ი შ ვ ნ ა. მოსალოდნელი იყო, რომ ავიანთა მსგავსად, ამიანი ზმნების სტატიკური ფორმები აწმყოში შეინახავდა **ამ** სუფიქსს (*ა-ბ-ამ-ს, და-ა-რტყ-ამ-ს), მაგრამ ამათაც ია დაბოლოება აქვთ: აბია, არტყია, ასხია, აცვია, ისე როგორც ზოგ ავიანსაც: ჰმარხია, ჰმოსია, ჰხატია („აბია“ და „უბია“-ს ნაცვლად ძველად „ა-ბ-ს“ და „უ-ბ-ს“ იხმარებოდა: „უკუეთუ ბოროტსა იქმოდე, გეშინოდენ, რამეთუ არა ცუდად ჯრმალ ა ბ ს“, ჰრომ. 13,4; „და ამათ ძირი არა უ ბ ნ“, ლუკ. 8.13);

უღლების ნიმუში:

მხ. 1(3) ვსწერივარ	1.3	ვაკრავ(ვ)არ
2(3) სწერიხარ	2.3	აკრავხარ
3(3) სწერია	3.3	აკრავს
მრ. 1(3) ვსწერივართ	1.3	ვაკრავ(ვ)ართ
2(3) სწერიხართ	2.3	აკრავხართ
3(3) სწერია (სწერიან)	3.3	აკრავს (აკრვან)

ანალოგიურად გაკეთებულია: ვაკრივარ, აკრიხარ, აკრია და შემდგომი.

518. მყოფადის წრის მწკრივები. მყოფადის წრის მწკრივთა ფორმები სტატიკურ ზმნას სათანადო დინამიკური ზმნისაგან აქვს ნასესხები, მაგრამ ისე, რომ დინამიკურის აწმყო სტატიკურისთვის მყოფადია და, ამის შესაბამისად, იმისი უწყვეტელი – ამისი I ხოლმეობითი, ხოლო იმისი აწმყოს კავშირებითი – ამისი მყოფადის კავშირებითი.

აბსოლუტურია (ერთ-პირიანია) გაგებით ამჟამად სტატიკური ფორმა, თუ რელატიური (ორ-პირიანი), ამას მყოფადის წრის მწკრივთა საწარმოებლად მნიშვნელობა არა აქვს, – აქ ყველა ფორმა ე-თია ნაწარმოები, თუმცა ზმნას გაგება შეიძლება ერთი პირისაც ჰქონდეს.

შედარების მიზნით სტატიკური ფორმების გვერდით დინამიკურიც მოვიყვანოთ, რომ ნათელი იყოს, თუ რა ხასიათისაა ფორმათა დამთხვევა(შდრ. § 536).

დინამიკა		ს ტ ა ტ ი კ ა
აწმყო	აწმყო	მყოფადი
მხ. 1.3 ვეწერები	1(3) ვსწერივარ ¹	1(3) ვეწერები

¹ „ვსწერივარ“ ზმნა აწმყოში ფორმით ორ-პირიანია, შინაარსით – ერთ-პირიანი; მყოფადის წრესა და II სერიის ფორმებში – ფორმით ორ-პირიანი, შინაარსით კი – ერთ-პირიანიცა და ორ-პირიანიც. ამიტომ ობ. პირის აღმნიშვნელი ციფრი (მარჯვენა მხარეს) ფრჩხილებშია ჩასმული.

2.3 ეწერები	2(3) სწერიხარ	2(3) ეწერები
3.3 ეწერება	3(3) სწერია	3(3) ეწერება
მრ. 1.3 ვეწერებით	1(3) ვსწერივართ	1(3) ვეწერებით
2.3 ეწერებით	2(3) სწერიხართ	2(3) ეწერებით
3.3 ეწერებიან	3(3) სწერია(ნ)	3(3) ეწერებიან

მაგალითი: „ვინცა **სწერა**ნ და ჩაიწერებიან – სულსა ყოველთა ქრისტიანეთა მართლმადიდებელთა და რომელნიცა ამას მატიანეს **სწერა**ნ და **ეწერები**ან და რომელნიცა არა სწერა^ნ, შეუწდენეს ღმერთმან“ (სინას მთის მატიანე, ა. ცაგ., Каталог рукописей Син. мон. № 54).

უწყვეტელი

(აკლია)

აწმყოს კავშ.

(აკლია)

უწყვეტელი		I ხოლმეობ.	
მხ.	1.3 ვეწერებოდი	მხ.	1 (3) ვეწერებოდი
	2.3 ეწერებოდი		2 (3) ეწერებოდი
	3.3 ეწერებოდა		3 (3) ეწერებოდა
მრ.	1.3 ვეწერებოდით	მრ.	1 (3) ვეწერებოდით
	2.3 ეწერებოდით		2 (3) ეწერებოდით
	3.3 ეწერებოდნენ		3 (3) ეწერებოდნენ
აწმყოს კავშ.		მყოფ. კავშ.	
მხ.	1.3 ვეწერებოდე	მხ.	1(3) ვეწერებოდე
	2.3 ეწერებოდე		2 (3) ეწერებოდე
	3.3 ეწერებოდეს		3 (3) ეწერებოდეს
მრ.	1.3 ვეწერებოდეთ	მრ.	1(3) ვეწერებოდეთ
	2.3 ეწერებოდეთ		2 (3) ეწერებოდეთ
	3.3 ეწერებოდნენ		3 (3) ეწერებოდნენ

მსგავსად ამისა, „ვაკრავვარ“ ზმნა მყოფადის წრის მწკრივებში ასეთ ფორმებს მოგვცემს :

მყოფადი	I ხოლმ.	მყოფ. კავშ.
1.3 ვეკვრები (*ვეკრვები)	ვეკვრებოდი	ვეკვრებოდე
2.3 ეკვრები	ეკვრებოდი	ეკვრებოდე
3.3 ეკვრება	ეკვრებოდა	ეკვრებოდეს
და შემდგომი	და შემდგომი	და შემდგომი

II სერიის მწკრივები

519. საერთო ზენიშვნები. სტატიკური ვნებითის ფორმათა წარმოება II სერიის მწკრივებში მთლიანად ემთხვევა სათანადო დინამიკური ზმნის ფორმათა წარმოებას იმავე მწკრივებში. თვით დინამიკური ვნებითის ფორმათა წარმოება კი იმეორებს სათანადო ზმნის მოქმედებითის წარმოებას. ამიტომ

ა) მწკრივის ნიშნებია: წყვეტილში ე ან ნართაული ი: ვეწერე, ვეგდე, ვეკარ(ი), ვები,

II კავშირებითში – ო ან ა (ვეწერო, ვეკრა, ვება);

- ბ) ხმოვან-მონაცვლე ზმნათა ფუძეებში, დინამიკურის მსგავსად, II სერიის ფორმებში ო არის : ვეჭირე, ვერი(ვ)ე, ვერჩი(ვ)ე, ვეფინე.
- გ) თუ ფუძე შეკუმშულია აწმყოში, იგი გაიშლება წყვეტილში. ამათგან ინიანებისა გაიშლება ყველა პირში: ვე-ყარ-ენით, ე-ყარ-ენით, ე-ყარ-ნენ, დანარჩენებისა – 1-ლსა და მე-2-ში: ვე-კარ, ე-კარ (მესამეში ისევ შეიკუმშება: ე-კრ-ა).
- დ) მესამე პირის ნიშანი მხ. რიცხვში უმეტესად ა არის (ეშალა, ერტყა, ერია), მაგრამ გვხვდება ო-ც: ენთო, ეცხო, ეწყო, როგორც ეს სათანადო დინამიკურშია (დაინთო, წაეცხო, დაიწყო = დაწყობილ იქნა). ბოძი ასვია – ბოძი ესვა, მალამო უსვია – მალამო ესვა (= წასობილი ჰქონდა).
- ე) სუბ. პირის მრ. რიცხვის ფორმებში ენ / ნ ინფიქსი აუცილებელი იყო ძველად და რამდენადმე ეხლაც იხმარება: კედელს ვეკარ, მაგრამ: კედელს ვეკრენით; მიწაზე ფქვილი ეყარა, მაგრამ: მიწაზე ვეყარენით და მისთ. უკანასკნელ ხანებში უმეტესად გამარტივებული ფორმები იხმარება: ვეკარით, ვეყარეთ.

520. უღლების ნიშნები.

წყვეტილი

მხ.	1(3)	ვეწერე	1.3	ვეკარ
	2(3)	ეწერე	2.3	ეკარ
	3(3)	ეწერა	3.3	ეკრა
მრ.	1(3)	ვეწერენით, ვეწერეთ	1.3	ვეკრენით, ვეკარით
	2(3)	ეწერენით, ეწერეთ	2.3	ეკრენით, ეკარით
	3(3)	ეწერნენ	3.3	ეკრნენ

II კავშირებითი

მხ.	1(3)	ვეწერო	1.3	ვეკრა
	2(3)	ეწერო	2.3	ეკრა
	3(3)	ეწეროს	3.3	ეკრას
მრ.	1(3)	ვეწერნეთ, ვეწეროთ	1.3	ვეკრნეთ, ვეკრათ
	2(3)	ეწერნეთ, ეწეროთ	2.3	ეკრნეთ, ეკრათ
	3(3)	ეწერნენ	3.3	ეკრნენ

III სერიის მწკრივები

521. დამთხვევა დინამიკურთან. სტატიკური ზმნების III სერიის მწკრივთა ფორმები თითქმის სავსებით ემთხვევა სათანადო ფუძის დინამიკური ვნებითის ფორმებს იმავე მწკრივებში: დამთხვევა ხდება როგორც ერთ-პირიან ფორმებში, ისე ორ-პირიანებში.

ის განსხვავება, რომელიც სტატიკურ ფორმებს მოეპოვებათ აწმყოში ქცევისა და სიტუაციის თვალსაზრისით (სწერია – უწერია; სწერია – აწერია), III სერიაში დაიკარგება, სამაგიეროდ აქ გარჩეულია ერთ-პირიანი და ორ-პირიანი ფორმები, როგორც ამას შემდეგი მაგალითები გვიჩვენებს:

I სერია ა წ მ ყ ო		II სერია წყვეტილი	III სერია I თურმეობ.	
1-პირ. აბია	2-პირ. უბია	ება	1-პირ. ბმულა	2-პირ. ჰბმია

აგია	უგია	ეგო	გებულა	ჰგებია
აგდია	უგდია	ეგდო	გდებულა	ჰგდებია
—	აგვია	ეგვა	—	სგმია
—	აკრავს	ეკრა	—	ჰკვრია
—	ჰგონია	ეგონა	—	ჰგონებია და მისთ.

გვაქვს სტატიკური ფორმები „ნთება“ ზმნისა: „ანთია“ (1-პირიანი) და „უნთია“ (2-პირიანი). თქმულის თანახმად, ფორმოზოლოგი განსხვავება მათ შორის დაიკარგება როგორც II სერიაში (ენტო, ენთოს), ისე მყოფადის წრეში, სადაც ფორმები ნასესხებია: ენთება, ენთებოდა, ენთებოდეს; სამაგიეროდ განსხვავება ისევ გაჩნდება III სერიაში: ნთებულა (1-პირ.), ჰნთებია (2-პირ.):

„ბოლივით აღმა წავიდნენ [წეროები],
თითქო ძირს ცეცხლი გვნთებია“ (ვაჟა, I, 172).

ზემოთ შევნიშნეთ, რომ დამთხვევა დინამიკურ ფორმებთან თ ი თ ქ მ ი ს სრულიაო, იმიტომ რომ ერთგვარი შეზღუდვაა საჭირო, ვინაიდან ერთ-პირიანი ფორმები „სწერია“ და „სთესია“ [წარმოშობით ორ-პირიანები] ამას გვაძლევს შესაბამისად: „წერებულა“ და „თესებულა“, ხოლო ორ-პირიანი „უთესია“ და „უწერია“ – ამაებს: „სწერებია“ და „სთესებია“; სათანადო დინამიკურისაგან კი გვაქვს: (და)წერილა, (და)თესილა და (და)სწერია, (და)სთესია.

522. უღლები ნიმუშები. I თურმეობითში უღლება მეშველი ზმნის საშუალებით ხდება როგორც ერთ-პირიანებში, ისე ორ-პირიანებში; მაგალითი:

I თურმეობითი			
	(1-პირიანი)		(2-პირიანი)
მხ.	1. ვწერებულვარ	1.3 ვსწერებივარ	ვჰგონებივარ
	2. სწერებულხარ	2.3 სწერებიხარ	ჰგონებიხარ
	3. წერებულა	3.3 სწერებია	ჰგონებია
მრ.	1. ვწერებულვართ	1.3 ვსწერებივართ	ვჰგონებივართ
	2. სწერებულხართ	2.3 სწერებიხართ	ჰგონებიხართ
	3. წერებულა (ნ)	3.3 სწერებია(ნ)	ჰგონებია(ნ)

რაც ითქვა დინამიკურ ზმნებზე მეშველ-ზმნიანი ფორმების გამო (§ 509), იგი ამ შემთხვევებზედაც ვრცელდება.

523. II თურმეობითი და III კავშირებითი. ერთ-პირიან ზმნებს მეშველი ზმნა უნდა, ორ-პირიანები კი ოდ სავრცობს მიიღებენ და მარტივ უღლებას შეინარჩუნებენ, რომელიც მათ ძველად I თურმეობითშიც ჰქონდათ. მაგრამ შეიძლება, დინამიკურთა მსგავსად, ამათაც გაუჩნდეს პარალელურად მეშველ-ზმნიანი ფორმები.

II თურმეობითი

	(1-პირიანი)		(2-პირიანი)
მხ.	1. ვწერებულიყავ	1.3 ვსწერებოდი	ვჰგონებოდი
	2. სწერებულიყავ	2.3 სწერებოდი	ჰგონებოდი
	3. წერებულიყო	3.3 სწერებოდა	ჰგონებოდა
მრ.	1. ვწერებულიყვენიტ (ვწერებულიყავიტ)	1.3 ვსწერებოდით	ვჰგონებოდით
	2. სწერებულიყვენიტ (სწერებულიყავიტ)	2.3 სწერებოდით	ჰგონებოდით
	3. წერებულიყვენ	3.3 სწერებოდნენ	ჰგონებოდნენ

III კავშირებითი

	(1-პირიანი)		(2-პირიანი)
მხ.	1. ვწერებულიყო	1.3 ვსწერებოდე	ვჰგონებოდე
	2. სწერებულიყო	2.3 სწერებოდე	ჰგონებოდე
	3. წერებულიყოს	3.3 სწერებოდეს	ჰგონებოდეს
მრ.	1. ვწერებულიყვენტ (ვწერებულიყოტ)	1.3 ვსწერებოდეთ	ვჰგონებოდეთ
	2. სწერებულიყვენტ (სწერებულიყოტ)	2.3 სწერებოდეთ	ჰგონებოდეთ
	3. წერებულიყვენ	3.3 სწერებოდნენ	ჰგონებოდნენ

პარალელური ფორმები მეშველი ზმნით:

	II თურმეობითი		III კავშირებითი	
	(ძირით.)	(პარალ.)	(ძირით.)	(პარალ.)
მხ.	1.3 ვჰგონებოდი	ვჰგონებოდა	ვჰგონებოდე	ვჰგონებოდა
	2.3 ჰგონებოდი	ჰგონებოდა	ჰგონებოდე	ჰგონებოდა
	3.3 ჰგონებოდა	ჰგონებოდა	ჰგონებოდეს	ჰგონებოდა
მრ.	1.3 ვჰგონებოდით	ვჰგონებოდით	ვჰგონებოდეთ	ვჰგონებოდით
	2.3 ჰგონებოდით	ჰგონებოდით	ჰგონებოდეთ	ჰგონებოდით
	3.3 ჰგონებოდნენ	ჰგონებოდნენ	ჰგონებოდნენ	ჰგონებოდნენ

პარალელურ ფორმებს კიდევ თავისი პარალელური აქვს მრ. რიცხვის 1-ლსა და მე-2 პირში: ვჰგონებოდავით, ჰგონებოდავით; ვჰგონებოდავით, ჰგონებოდავით.

524. კლეპა. დასასრულ, უნდა აღვნიშნოთ, რომ სტატიკურ ზმნებს ყველას როდი უხერხდება III სერიის მწკრივთა ფორმები. ბევრ ზმნას ეს ფორმები აკლია. ამიტომ აქ ჩამოვთვლით იმ ზმნებს, რომელთაც ეს ფორმები ასე თუ ისე მოეპოვებათ (388 პარაგრაფში მოყვანილი რიგის მიხედვით):

1. ა-ბია: ბმულა, ჰბმია.	8. უ-ბჟენია: ჰბჟინებია.
2. ა-ბადია: ბადებულა, ჰბადებია.	9. ა-გია, უ-გია: გებულა, ჰგებია.
3. ა-ბარია: ჰბარებია.	11. ა- გდია, უ-გდია: გდებულა, ჰგდებია.
6. ჰ-ბურავს: ჰბურებია.	13. ჰ-გონია: ჰგონებია.

15. ა-ვლია: ჰვლებია.
16. ს-თესია: თეს(ებ)ულა, სთესებია.
18. უ-კავია: ჰკავებია.
20. ა-კერია: ჰკერებია.
22. ჰ-კიდია, უ-კიდია: კიდებულა, ჰკიდებია.
24. ა-კოსია: ჰკოსებია.
25. ა-კრავს: ჰკერია.
31. ა-ნთია: ნთებულა, ჰნთებია.
33. უ-პერია: ჰპერობია.
35. უ-რევია: რეულა, ჰრევია.
37. ა-რტყია: ჰრტყმია.
38. ჰ- [რ] ქვია: ჰრქმევია.
41. ა-რჭვია: რჭობილა, ჰრჭობია.
43. ა-სვია: სობილა, ჰსობია.
44. უ-სვია: ჰსმია.
45. ა-სვენია, უ-სვენია: სვენებულა, ჰსვენებია.
47. ა-სხია: სხმულა, ჰსხმია.
48. ს-ტანია: სტანებია.
49. ს-ტევია: ტეულა.
52. ს-ტოლია: სტოლებია.
54. ა-ფარია: ჰფარებია.
59. ჰ-ღვრია: ღვრილა.
60. ჰ-ყრია: ყრილა (ორ-პირიანი ფორმა დაემთხვეოდა აწმყოს ერთ-პირიანს. არ იხმარება).
62. უ-ყენია: ჰყენებია.
63. ჰ-ყუდია: ყუდებულა, ჰყუდებია.
70. ა-ჩნია: სჩნევია.
72. ა-ცვია: სცმია(სცმევია).
73. ა-ცხია: სცხებია.
74. ს-წერია: წერებულა, სწერებია.
75. ა-წყვია: წყობილა, სწყობია.
76. უ-ჭირავს (უ-ჭერია): სჭერია (ემთხვევა აწმყოს წარმოებას, მაგრამ სხვაგან არა: სჭეროდა, სჭეროდეს).
78. ა-ხატია, უ-ხატია: ხატულა, ჰხატებია.
79. უ-ხელია: ჰხილებია.
80. უ-ხვევია, ა – : ჰხვევია, ჰხვეოდა, ჰხვეოდეს.
83. ჰ-ხურავს: ჰხურებია (მაშ კაცი არა ცყოფილვარ და ქუდი არა მხურებია).

ს ა შ უ ა ლ ი ბ ვ ა რ ი

525. წინასწარი. როგორც აღნიშნულია, საშუალო გვარის ზმნები მწკრივთა ფორმების წარმოების თვალსაზრისით ორ ჯგუფად იყოფა: ერთი მიჰყვება მოქმედებითი გვარის ზმნებს, მეორე კი – ვნებითი გვარისას. პირველი ჯგუფის ზმნები მედიოაქტივის სახელით არის ცნობილი, მეორისა – მედიოპასივის სახელით (§§ 370 – 373).

საშუალო გვარის ზმნებს (მედიოაქტივებსა და მედიოპასივთა უმეტესობას) საკუთრივ აწმყოს წრის მწკრივთა ფორმები მოეპოვება, დანარჩენი ფორმები კი სესხების გზით აქვს შევსებული.

⌒. მედიოაქტივი ზმნები

526. ერთ-პირიანი ზმნები. შაჰტოვრივი ვითარება. რომ ნათელი იყოს, თუ როგორია მედიოაქტივი ზმნის მწკრივთა წარმოება სხვადასხვა სერიის მიხედვით (I სერიაში წრეების მიხედვითაც), მივმართოთ მაგალითს: „დულს“ ზმნა ერთ-პირიანია და გარდაუვალი. მას I სერიაში ასეთი ფორმები მოეპოვება:

აწმყოს წრე		მყოფადის წრე	
აწმყო	დულ-ს	მყოფადი	ი-დულ-ებ-ს
უწყვეტელი	დულ-დ-ა	I ხოლმ.	ი-დულ-ებ-დ-ა
აწმყ. კავშ.	დულ-დ-ეს	მყოფ. კავშ.	ი-დულ-ებ-დ-ეს

მეორე რიგის ფორმები (მყოფადის წრისა) წარმოების თვალსაზრისით ორი რამით არის განსხვავებული აწმყოს წრის სათანადო ფორმებისაგან, როგორც ამას მათი შედარება დაგვანახვებს:

- ა) პირველი რიგის ფორმებში ფუძეს წინ არაფერი უძღვის (დულს, დულდა, დულდეს), მეორისაში ფუძეს მიუძღვის ი (ი-დულებს, ი-დულეზდა, ი-დულეზდეს);
- ბ) პირველი რიგის ფორმებს თემის ნიშანი არა აქვს (დულ-ს), მეორისას კი თემის ნიშანი მოეპოვება (იდულ-ებ-ს).

„დულს“ ზმნის ნაცვლად რომ სხვა ზმნა ავიღოთ, მაგ., „ტირის“, ვნახავთ, რომ აქ სხვა განსხვავებაც იქნეს თავს, სახელდობრ: პირველი რიგის ფორმებს სავრცობად **ოდ** ექნება, მეორისას – **დ**:

აწმყოს წრე		მყოფადის წრე	
აწმყო	ტირ-ი-ს	მყოფადი	ი-ტირ-ებ-ს
უწყვეტელი	ტირ-ოდ-ა	I ხოლმ.	ი-ტირ-ებ-დ-ა
აწმყ. კავშ.	ტირ-ოდ-ეს	მყოფ. კავშ.	ი-ტირ-ებ-დ-ეს

ამას გარდა, „ტირის“ ზმნას აწმყოში მწკრივის ნიშანი აქვს (ტირ-ი-ს; ძველად ტირ-ს ითქმოდა), რომელიც მყოფადში არ გადაჰყვება.

რომ ავიღოთ კიდევ სხვა ზმნები, ვნახავთ, რომ მყოფადის ფორმები მათაც სხვაგვარად ექნებათ ნაწარმოები:

აწმყო	მყოფადი
კივ-ი-ს	ი-კივ-ლ-ებ-ს
ჩქარ-ობ-ს	ი-ჩქარ-ებ-ს
გორ-ავ-ს	ი-გორ-ებ-ს

მაშასადამე, მედიოაქტივი ზმნები მყოფადის წრის ფორმებს სხვაგვარად იკეთებენ, ვიდრე აწმყოს წრისას. განსხვავება ზოგ ზმნაში ორი სახისაა, ზოგში – სამისა; მაგრამ არის რიგი ზმნებისა, რომელთაც მყოფადის წრის ფორმები მარტო ი პრეფიქსით ექნებათ განსხვავებული აწმყოს წრის ფორმებისაგან; ეს არის ერთპირიანი ებიანი ზმნები: ჭიკჭიკ-ებ-ს, ხითხით-ებ-ს, ტრიალ-ებ-ს, ჭიხვინ-ებ-ს, ღულუნ-ებ-ს და მისთ., რომელთაც მყოფადში ი დაერთვის წინ: ჭიკჭიკ-ებ-ს – ი-ჭიკჭიკ-ებ-ს, ტრიალ-ებ-ს – ი-ტრიალ-ებ-ს, ღულუნ-ებ-ს – ი-ღულუნ-ებ-ს და მისთ.

ამას გარდა, შეიძლება, რომ პრეფიქსი ი აწმყოშიც იყოს: ი-ცინის, ი-მღერის (უფრო „მღერის“ იხმარება), ი-ხარის („ბარად რომ ვიყო ლაღადა, სული მთისკენვე ი ხ ა რ ი ს“, რ. ერისთ.; უფრო „ხარობს“ ითქმის). ამათი ფორმები კი მყოფადში (და აგრეთვე სხვა მისი წრის მწკრივებში) მარტო თემის ნიშნით იქნება განსხვავებული: ი-ცინ-ებ-ს, ი-მღერ-ებ-ს, ი-ხარ-ებ-ს.

მიუხედავად იმისა, რომ ზემოთ მოყვანილი წყვილ-წყვილი ზმნები (დულს – იდულებს, ტირის – იტირებს, კივის – იკივლებს, ჩქარობს – იჩქარებს, გორავს – იგორებს, ჭიკჭიკებს – იჭიკჭიკებს, იცინის – იცინებს და სხვ.) ფორმის მხრით განსხვავებული ზმნებია, შინაარსით ისინი ყველაფრად ერთნია, გარდა დროისა, რომელიც პირველ ცალებში ეხლანდელია (დულს, ტირის, კივის, ჩქარობს, იცინის და სხვ.), მეორე ცალებში კი მომავალია (იდულებს, იტირებს, იკივლებს, იჩქარებს, იცინებს და სხვ.). ამის მიხედვით პირველი ცალები აწმყოს ფორმებია (დულს, ტირის და სხვ.), მეორენი კი – მყოფადისა (იდულებს, იტირებს და სხვ.).

შესაფერისად განსხვავებულია სხვა მწკრივთა ფორმებიც (უწყვეტლისა და I ხოლმეობითისა, აწმყოს კავშირებითისა და მყოფადის კავშირებითისა).

საკითხავია: რატომ არის ასეთი ძირითადი განსხვავება აწმყო-მყოფადის ფორმებს შორის, რომლის მსგავსი არაფერი იცის არც მოქმედებითისა და არც დინამიკური ვნებითი გვარის ზმნებმა? ამ კითხვას რომ სწორი პასუხი გავსცეთ, საჭიროა, გამოვარკვიოთ შემდეგი დეტალები:

- ა) რა არის ის **ი**, რომელიც თავში უჩნდება ზმნას (**ი**-დულებს, **ი**-ტირებს, **ი**-კივლებს)?
- ბ) რატომ ხდება თემის ნიშნის შეცვლა (**დულ**-ს – **იდულ-ებ**-ს, **ჩქარ-ობ**-ს – **იჩქარ-ებ**-ს, **გორ-ავ**-ს – **იგორ-ებ**-ს)?
- გ) საიდან მოდის **ლ**, **ოლ**, **ენ**, **უნ**, რომლებიც ზოგიერთ ზმნას უჩნდება (**ი**-კივ-**ლ**-ებს, **ი**-ქრ-**ოლ**-ებს, **ი**-დ-**ენ**-ს, **ი**-ხტ-**უნ**-ებს)?

ირკვევა, რომ ეს მოვლენები, რომლებსაც კითხვები ეხება, ყველა ერთმანეთთანაა მჭიდროდ დაკავშირებული, როგორც ამას შემდგომი დაგვანახებს.

527. სმსხმების ხასიათი და საფუძველი ერთ-პირიანთათვის. ზემორე მოყვანილ კითხვებს ნათელი მოეფინება, თუ გავიხსენებთ, რომ მოიპოვება დასახელებულ საშუალო გვარის ზმნათა ფუძეებისაგან ნაწარმოები მოქმედებითი გვარის ზმნები, რომელთაც ყველა ჩამოთვლილი ნიშნები მოეპოვებათ. მაგალითისათვის ავიღოთ იგივე „დულს“ ზმნა და მისი ცალი აქტივში: „ადულებს“. „ადულებს“ ფორმის გვერდით არსებობს აგრეთვე „იდულებს“ და „უდულებს“, რომლებიც სათავისო და სასხვისო ქცევის ფორმებია:

საარვისო	სათავისო	სასხვისო
ა-დულებს	ი-დულებს	უ-დულებს

ეს ფორმები უსრული სახის ფორმებია და შეუძლიათ ამა თუ იმ ვითარებაში ეხლანდელი დროის გაგებაც მოგვცენ და მომავლისაც. ამათგან „ადულებს“ და „იდულებს“ ორ-პირიანი ფორმებია, „უდულებს“ კი – სამიანი. „დულს“ გარდაუვალია, „ადულებს“, „იდულებს“ და „უდულებს“ კი – გარდამავალი. ავიღოთ ამათგან „იდულებს“ და დავუყენოთ პირისპირ „დულს“ ზმნას პირველი სერიის ორისავე მწკრივის ფორმებში; გვექნება:

აწმყოს წრის ფორმები

აწმყო	დულს	წყალი	ი დ უ ლ ე ბ ს	წყალს
უწყვ.	დულდა	„	ი დ უ ლ ე ბ დ ა	„
აწმყ. კავშ.	დულდეს	„	ი დ უ ლ ე ბ დ ე ს	„

მყოფადის წრის ფორმები

მყოფ.	ი დ უ ლ ე ბ ს	წყალი	აიდულებს	წყალს
I ხოლმ.	ი დ უ ლ ე ბ დ ა	„	აიდულებდა	„
მყოფ. კავშ.	ი დ უ ლ ე ბ დ ე ს	„	აიდულებდეს	„

თუ შევადარებთ გარდაუვალი „დულს“ ზმნისა და გარდამავალი „იდულებს“ ზმნის ფორმებს, ადვილად შევნიშნავთ, რომ ბგერობლივ სრული დამთხვევაა იმის მყოფადის წრის ფორმებისა ამის აწმყოს წრის ფორმებთან, მაგრამ მათ შორის განსხვავებაა რამდენიმე

გრამატიკული ნიშნის მიხედვით. სამი მსგავსი ფორმიდან, რომლებიც აქ დაყოფითაა დაბეჭდილი, ავიღოთ ერთი, – „იდუღებს“, – რომელსაც სახელობითშიც ეწყობა სახელი („იდუღებს წყალი“) და მიცემითშიც („იდუღებს წყალს“), და პარალელურად ჩამოვწეროთ, თუ რა განსხვავებაა მათ შორის; გვექნება:

იდუღებს წყალი

ა) ზმნა ერთ-პირიანია, რადგანაც მხოლოდ ერთი პირის წარმოდგენას გვაძლევს – მარტო სუბიექტისას. ამის მიხედვით სახელიც ერთი ეწყობა: **იდუღებს წყალი**.

ბ) ზმნა უქცეოა, რადგანაც აკლია ქცევის კატეგორიის გამოსაჩენად საჭირო საპირისპირო ფორმები.

გ) ზმნა უასპექტოა, რადგანაც სათანადო საპირისპირო ფორმა არ მოეპოვება.

დ) დრო მომავალია. აწმყოს მნიშვნელობით მას გვერდით „დულს“ უდგას.

იდუღებს წყალს

ა) ზმნა ორ-პირიანია, რადგანაც ორი პირის გაგებას გვაძლევს, სუბიექტისა და ობიექტისას. ამის მიხედვით სახელიც ორი ეწყობა: ქეთო წყალს **იდუღებს**.

ბ) ზმნა ქცევია, სათავისო, რადგანაც პირისპირ საარვისოსი და სასხვისოს ფორმები უდგას (ა-დუღებს, უ-დუღებს).

გ) ზმნა ასპექტიანია, უსრული ასპექტისა, რადგანაც გვერდით სრულ-ასპექტიანი „აიდუღებს“ უდგას.

დ) დრო ეხლანდელია, თუმცა კი გარკვეულ შემთხვევებში მომავლის გაგებაც აქვს.

უეჭველია, ორივე რიგის „იდუღებს“ ერთია წარმოშობით, მაგრამ, როგორც შედარებიდან ჩანს, ფუნქციონალური განსხვავება მათ შორის ისე დიდია, რომ ყოვლად შეუძლებელია მათი მიჩნევა ერთი ზმნის ფორმად. პირიქით, ერთ-პირიანი „იდუღებს“ არა ორ-პირიან „იდუღებს“-თან არის, არამედ ერთ-პირიან „დულს“-თან, რომელსაც ის დანაკლის ფორმებს უვსებს.

თქმულის მიხედვით „იდუღებს“ (ამ ფრაზიდან: „იდუღებს წყალი“) ისეთივე გარდაუვალია, როგორც „დულს“, რადგანაც ისინი გაერთიანებულია ერთ-პირიანობით და აქედან წარმომდგარი უნარით, შეიწყონ მხოლოდ ერთი სახელი. ქართულად სწორად მოლაპარაკე ადამიანისთვის გარდაუვალი ფორმები „დულს“ – „იდუღებს“ ისეთსავე მიმართებაშია ერთმანეთთან, როგორც გარდამავალი „იდუღებს“ – „აიდუღებს“, რადგანაც იქაც და აქაც განსხვავება დროის მიხედვით არის (უკანასკნელში აგრეთვე ასპექტის მიხედვითაც, მაგრამ ამას ამ შემთხვევაში მნიშვნელობა არა აქვს).

მაშასადამე, „იდუღებს“ პოლისემიური ფორმაა: ერთ შემთხვევაში იგი ერთ-პირიანია, სხვა შემთხვევაში – ორ-პირიანი; ერთ შემთხვევაში უქცეოა, სხვა შემთხვევაში – ქცევია და სხვ.

თქმულის გათვალისწინებით ადვილია პასუხი გავსცეთ ზემოთ (§ 526-ში) დასმულ სამ კითხვას:

- ა) რა არის ის **ი**, რომელიც თავში უჩნდება ზმნებს: **ი**-დუღებს, **ი**-ტირებს, **ი**-კივლებს და მისთ.? – პასუხი: ეს არის სათავისო ქცევის ნიშანი იმავე ფუძის მოქმედებითი გვარის ზმნისა.

ბ) რატომ ხდება თემის ნიშნების შეცვლა? – პასუხი: იმიტომ, რომ სათანადო მოქმედებითში სწორედ ებ არის, თუმცა შეიძლება ი-ც იყოს: ვსწავლ-ობ – ვ-ი-სწავლ-ი, რადგანაც სათანადო მოქმედებითია ვ-ა-სწავლ-ი (*ვ-ი-სწავლ-ი, *ვ-უ-სწავლ-ი).

გ) საიდან მოდის ლ, ოლ, ენ, უნ, რომლებიც ზოგიერთ ზმნას უჩნდება (იკივ-ლ-ებს, იქრ-ოლ-ებს, იდ-ენ-ს, იხტ-უნ-ებს)? – პასუხი: იმავე მოქმედებითიდან: ა-კივ-ლ-ებს, აქრ-ოლ-ებს, ად-ენ-ს, ახტ-უნ-ებს. ამ ფორმების სავარაუდებელი სათავისო იქნება: *იკივლებს, *იქროლებს, *იდენს, *იხტუნებს.

რომ ნასესხები ფორმები მოქმედებითი გვარის ზმნისაგანაა აღებული, ამას უფრო ნათლად შემდეგიდან დავინახავთ.

თუ გადავიყვანთ „დულს“ – „იდულებს“ ზმნას II და III სერიის მწკრივებში და შევუწყობთ სახელს, გვექნება: იდულა წ ყ ა ლ მ ა, უდულნია წ ყ ა ლ ს, რაც იმის მაჩვენებელია, რომ ზმნას შერჩენილი აქვს გარდამავალი ზმნის თვისება, ქვემდებარე შეიწყოს:

ა) მოთხრობითში, როცა ის II სერიის ფორმაა (იდულა წ ყ ა ლ მ ა, იდულს წ ყ ა ლ მ ა) და

ბ) მიცემითში, თუ ის III სერიისაა (უდულნია წ ყ ა ლ ს, ედულნა წ ყ ა ლ ს). აღნიშნულ სინტაქსურ ნიშნებს გარდა, ზმნას შერჩენილი აქვს ორი მორფოლოგიური ნიშანი გარდამავალი ზმნისა:

ა) ზმნა გარდაუვალია, მაგრამ წყვეტილის ფორმას III პირის მრ. რიცხვში ეს დაბოლოება აქვს: იდულ-ეს (ამ შემთხვევაში უფრო კარგი მაგალითები იქნება: იტირ-ეს, იცელქ-ეს, იცეკვ-ეს, იცხოვრ-ეს, იჩქარ-ეს და მისთ.).

ბ) III სერიის ფორმები ინვერსიულად არის ნაწარმოები: უდულნია, ედულნა, ედულნოს და მისთ.

მსგავსავე სურათს მოგვცემს სხვა ზმნებიც იმავე სერიებში გადაყვანისას:

ი ტ ი რ ა ბავშვმა, უ ტ ი რ ნ ი ა ბავშვს.

ი კ ი ვ ლ ა ქალმა, უ კ ი ვ ლ ი ა ქალს.

ი ქ რ ო ლ ა ქარმა, უ ქ რ ო ლ ნ ი ა ქარს.

ი დ ი ნ ა სისხლმა, უ დ ე ნ ი ა სისხლს.

ი ხ ტ უ ნ ა კვიცმა, უ ხ ტ უ ნ ი ა კვიცს და მისთ.

მაშასადამე, ყველგან მოქმ. გვარისებრი ვითარება ჩანს, თუმცა არა ყველაფრად იმნაირი, როგორც მოქმედებითში: მოქმედებითი გვარის ზმნა სათავისო ქცევით ორ-პირიანია და კარგად ეწყობა მას პირდ. ობიექტი (იდულებს წ ყ ა ლ ს, ცხვირიდან იდენს ს ი ს ხ ლ ს; იდულა წ ყ ა ლ ი, ცხვირიდან იდინა ს ი ს ხ ლ ი და მისთ.), მაგრამ ეს ფორმები გამოყენებულია დანაკლის ფორმათა შევსებისათვის გარდაუვალად, პირდ. ობიექტის ჩამოშორებით და, სათანადოდ, პირდ.-ობიექტური პირების მოშლით. ზმნას ჰრჩება მარტო სუბიექტური პირები. რაკი ნასესხებ ფორმას აღარ ეწყობა პირდ. ობიექტი, რანაირადღა შეიძლება შეპრჩეს მას სათავისო ქცევის გაგება? აკი არცა აქვს. მაშასადამე, პირდაპირი ობიექტის გამორიცხვას და ქცევის გაგების დაკარგვას შედეგად მოჰყვა ზმნის ერთ-პირიანობამდე ჩამოსვლა და „დულს“ ფორმასთან გატოლება.

ეხლა, მაშასადამე, ყველაფრად ცხადია, რომ ერთ-პირიანი მედიაქტივი ზმნები დანაკლის მწკრივებს ივსებენ სათანადო მოქმედებითი გვარის სათავისო ქცევის ფორმებით ამასთან დაკავშირებული ცვლილებებით (როგორიცაა პირდ.-ობიექტური პირის დაკლება და

ერთ-პირიანად გახდომა და სხვ.). ნასესხებ ფორმებს შერჩენილი აქვთ ზოგი თვისება გარდამავალი ზმნისა. მიუხედავად ამისა, გარდამავლობის საკითხი გამორიცხულია, რადგანაც აღნიშნული ზმნები ერთ-პირიანი ფორმებია და მხოლოდ ერთი სახელი შეეწყობა: იდუღებს წყალი, იდუღა წყალმა, უდუღნია წყალს. აი ეს ერთ-პირიანობა და გარდაუვალობაა, რომელთა გამო ამ ფორმებს შეუძლიათ ნაკლი შეუვსონ გარდაუვალ ერთ-პირიან ზმნებს, რომელთაც საკუთრივ მარტო აწმყოს წრის მწკრივები მოეპოვებათ.

528. ორ-პირიანი ზმნები. ერთ-პირიანი მედიოაქტივის ზმნის ფუძისაგან მრავალ შემთხვევაში ორ-პირიანი ფორმებიც გვაქვს: დულს – უდულს, დის – სდის – უდის, ყარს – უყარს, ხტის – უხტის, წუხს – უწუხს, ბუდობს – უბუდობს, გორავს – უგორავს, ფრინავს – უფრინავს, ტირის – უტირის, იცინის – უცინის და მისთ. ასეთ ზმნათაგან საზოგადოდ მხოლოდ ერთ-პირიანებს შეუძლიათ აწარმოონ სესხების გზით ყველა მწკრივის ფორმები, ორ-პირიანი ფორმების ხმარება კი ჩვეულებრივ აწმყოს წრის მწკრივებით არის შემოფარგლული. მართლაც, „დულს“ ზმნას აქვს არა მარტო ეს ფორმები: დულს, დულდა, დულდეს, არამედ ესენიც: იდუღებს, იდუღა, უდუღნია, „უდულს“ – ამას კი მარტო აწმყოს წრის მწკრივები აქვს: უდულს, უდულდა, უდულდეს.

მაგრამ ამასთანავე არის ერთი წყება ორ-პირიანი ნასახელარი ზმნებისა, რომელთაც შეუძლიათ დანაკლისი ფორმები სესხების გზით შეივსონ. ასეთებია: სდარაჯობს, ჰმეგობრობს, ჰმოყვრობს, ჰმტერობს, ჰპატრონობს, ჰყარაულობს, ჰხელმძღვანელობს და მისთ. ავიღოთ ამათგან მაგალითისათვის „ხელმძღვანელობს“. ეს ზმნა ორ-პირიანია. მას გვერდით ერთ-პირიანი „ხელმძღვანელობს“ უდგას. ამათ მყოფადი სხვადასხვანაირად აქვთ ნაწარმოები:

ხელმძღვანელობს – ი-ხელმძღვანელებს, ი-ხელმძღვანელა.

ხელმძღვანელობს – უ-ხელმძღვანელებს, უ-ხელმძღვანელა.

აქედან ჩანს, რომ ერთ-პირიანი ზმნა დანაკლის ფორმათა შესავსებად სარგებლობს თავისი ფუძისავე ზმნის სათავისო ქცევის ფორმით, ორ-პირიანი კი – სასხვისოს ფორმით. ეს კია ოღონდ, რომ განსხვავება ერთ-პირიანსა და ორ-პირიანს შორის დაიკარგება III სერიის ფორმებში, სადაც ორ-პირიან ზმნას თავისი ფორმა არა აქვს და ერთ-პირიანის უღლებაზე გადადის:

იხელმძღვანელა – უხელმძღვანელნია.

უხელმძღვანელა – „

მსგავსად ამისა, „სანდრო დარაჯობს“ (ე. ი. სანდრო დარაჯია) და „სანდრო საწყობს სდარაჯობს“ (ე. ი. სანდრო საწყობის დარაჯია) ასეთ ფორმებს მოგვცემს მყოფადში შესაბამისად:

სანდრო ი-დარაჯებს (ზმნა ერთ-პირიანია).

სანდრო საწყობს უ-დარაჯებს (ზმნა ორ-პირიანია).

ასევეა სხვა ორ-პირიანებშიც: უ-მეგობრებს, უ-მტერებს, უ-პატრონებს და მისთ.

„ნასესხები“ ფორმები მედიოაქტივ ზმნებს სათავისო და სასხვისო ქცევის კვალობაზე აქვთ გაკეთებული (ი-ხელმძღვანელებს, უ-ხელმძღვანელებს), მაგრამ ზედმეტი არ იქნება გავიმეოროთ, რომ ქცევის გაგება მათ არ მოეპოვებათ: როგორც არ არის გარჩევა ქცევის მიხედვით ხ ე ლ მ ძ ღ ვ ა ნ ე ლ ო ბ ს და ჰ ხ ე ლ მ ძ ღ ვ ა ნ ე ლ ო ბ ს შორის, ისე არ არის ქცევებში გარჩევა „იხელმძღვანელებს“ და „უხელმძღვანელებს“ ფორმებს შორისაც.

529. ცლა განსხვავების დამყარებისა III სერიის ფორმებში.

მედიაექტივის ფორმათა შემავსებელი ზმნები თითქმის ყველა ებიანია. ნასესხები ფორმები III სერიაში ინვერსიულადაა ნაწარმოები. ებიან მოქმედებით ზმნებს თემის ნიშანი III სერიის ფორმებში ჩვეულებრივ ენახება. იგი უნდა შეენახოს მედიაექტივის მიერ ნასესხებ ფორმებსაც. მაგრამ ნასესხები ფორმები სათავისო და სასხვისო ქცევის მიხედვით არის ნაწარმოები. ამ ქცევის მქონე ზმნებს კი თავისი ფორმები III სერიაში არა აქვთ და საარვისოს ფორმებზე გადადიან. ამიტომ მედიაექტივის ფორმები უნდა დაემთხვეს და ემთხვევა კიდევ მოქმედებითი გვარის საარვისო ქცევის ფორმებს; მაგალითი:

I ს ე რ ი ა		II ს ე რ ი ა	III ს ე რ ი ა
აწმყო	მყოფადი	წყვეტ.	I თურმ.
აწვალებს	_____	აწვალა	უწვალებია
წვალობს	იწვალებს	იწვალა	*უწვალებია
აცხოვრებს	_____	აცხოვრა	უცხოვრებია
ცხოვრობს	იცხოვრებს	იცხოვრა	*უცხოვრებია
ატრიალებს	_____	ატრიალა	უტრიალებია
ტრიალებს	იტრიალებს	იტრიალა	*უტრიალებია
			და მისთ.

მაშასადამე, III სერიაში აღარ ჩანს, ერთ-პირიანი ზმნისაა ფორმა თუ ორ-პირიანისა, ე. ი. საშუალისაა თუ მოქმედებითისა, რადგანაც ორსავე შემთხვევაში ერთი და იგივე ფორმა მივიღეთ. ამიტომ ენა შეეცადა, განსხვავება დაემყარებინა და ამას მიაღწია კიდევ რამდენადმე: ებ სუფიქსი საშუალოს (ერთ-პირიანს) ჩამოაშორა (თუმცა ყოველთვის ვერა) და მარტო მოქმედებითს (ორ-პირიანს) დაუტოვა და ამით განსხვავება დაამყარა მათ შორის:

აქტივი	მედიაექტივი
აცხოვრებს, უცხოვრებია	ცხოვრობს, უცხოვრია
აკვნესებს, უკვნესებია	კვნესის, უკვნესია
აკივლებს, უკივლებია	კივის, უკივლია
აყივლებს, უყივლებია	ყივის, უყივლია
აცოცხლებს, უცოცხლებია	ცოცხლობს, უცოცხლია
	და მისთ.

აქტივისა და მედიაექტივის ფორმათა სადიფერენციაციოდ გამოყენებულ იქნა აგრეთვე ნ ინფიქსი, რომელმაც მედიაექტივში ებ-ის ადგილი დაიჭირა; მაგალითები:

ა ქ ტ ი ვ ი		მ ე დ ი ა ე ქ ტ ი ვ ი	
აწმყო	I თურმ.	აწმყო	I თურმ.
აწვალ-ებ-ს	უწვალ-ებ-ია	წავლ-ობ-ს	უწვალ-ნ-ია
ათამაშ-ებ-ს	უთამაშ-ებ-ია	თამაშ-ობ-ს	უთამაშ-ნ-ია
ადულ-ებ-ს	უდულ-ებ-ია	დულ-ს	უდულ-ნ-ია
ატრიალ-ებ-ს	უტრიალ-ებ-ია	ტრიალ-ებ-ს	უტრიალ-ნ-ია
აწუხ-ებ-ს	უწუხ-ებ-ია	წუხ-ს	უწუხ-ნ-ია
აყეფ-ებ-ს	უყეფ-ებ-ია	ყეფ-ს	უყეფ-ნ-ია
ამუშავ-ებ-ს	უმუშავ-ებ-ია	მუშა-ობ-ს	უმუშავ-ნ-ია
აბანავ-ებ-ს	უბანავ-ებ-ია	ბანა-ობ-ს	უბანავ-ნ-ია
ატირ-ებ-ს	უტირ-ებ-ია	ტირ-ი-ს	უტირ-ნ-ია
			და მისთ.

ეს **ნ** ისეთივე წარმოშობისაა, როგორისაც ზოგიერთი ზმნის მოქმედებითში (გაუტეხ-**ნ**-ია, დაუძახ-**ნ**-ია, უცემ-**ნ**-ია), იშვიათად ვნებითშიც (დაჰვიწყ-**ნ**-ია, დასცვივ-**ნ**-ია, მოჰპოვ-**ნ**-ია) [§§492, 493].

ზოგიერთი მედიაექტივი ზმნის II თურმეობითის ფორმას ეს **ნ** განასხვავებს იმავე ფუძის ვნებითი გვარის ფორმისაგან წყვეტილში:

ვ ნ ე ბ ი თ ი		ს ა შ უ ა ლ ი	
აწმყო	წყვეტ.	აწმყო	II თურმ.
ეთამაშება	ეთამაშა	თამაშობს	ეთამაშ- ნ -ა
ელაპარაკება	ელაპარაკა	ლაპარაკობს	ელაპარაკ- ნ -ა
ელაქუცება	ელაქუცა	ლაქუცობს	ელაქუც- ნ -ა

და მისთ.

რაც შეეხება ამ წყვილს: უსწავლებია – უსწავლია, აქ ასეთი ვითარება გვაქვს: დღეს, მართალია, „სწავლება“ ზმნის მოქმედებითი ინიანია (ვასწავლ-ი), მაგრამ ძველად ის **ებ**-იანი იყო: ვასწავ-**ებ**, ვასწავ-ე, მ ი ს წ ა ვ ე ბ -ი ე ს. ამისაგან ნაწარმოები იყო ფორმები სათავისო ქცევით: ვისწავებ, ვისწავე, მ ი ს წ ა ვ ი ე ს („ვითარ-მე წიგნი იცის ამან, რამეთუ უ ს წ ა ვ ი ე ს მეზრ არა?“ იო. 7,15 C). ახალ ქართულში თემის ნიშანიც შეიცვალა და **ლ**-ც ჩაერთო: ვასწავ-ებ – ვასწავ-**ლ**-ი. ლასმა ყველგან გაიკაფა გზა, თანაც I თურმეობითში ძველი წარმოების **ებ** შენახულ იქნა: მისწავლ-**ებ**-ია.

ამ ზმნის **ლ** საშუალი ზმნის ფორმებშიც დამკვიდრდა: ვსწავლობ, ვისწავლე, მისწავლია (ზმნა ზოგ შემთხვევაში შეიძლება გარდამავალიც იყოს).

530. ზმნისწინიანი მედიაექტივის ფორმათა შევსებისათვის. როგორც აღნიშნულია (§ 382), საშუალი ზმნა, კერძოდ მედიაექტივი, ზმნისწინს საზოგადოდ არ მიიღებს, და თუ მიიღო, ზმნისწინი მას ასპექტს ვერ შეუქმნის და აწმყოდან მყოფადში ვერ გადაიყვანს (§ 332). მაგალითად, „ტირის“ ზმნის გვერდით მოიპოვება: მი-ტირის (= ტირილით მიდის), შე-ს-ტირის, თავს და-ს-ტირის, მი-ს-ტირის (= ტირილით მიჰყვება). ესენი ყველა აწმყოს ფორმებია. ასეთი ზმნების ხმარება უმეტესად აწმყოს წრის მწკრივებითაა შემოფარგლული: მი-ს-ტირის, მი-ს-ტიროდა, მი-ს-ტიროდეს. მსგავსად ამისა, გვაქვს ფორმები: და-გოგავს, და-გოგავდა, და-გოგავდეს; მი-ყაყანებს, მი-ყაყანებდა, მი-ყაყანებდეს; მო-გორავს, მო-გორავდა, მო-გორავდეს და მისთ.

იშვიათად, მაგრამ მაინც გვხვდება ზოგი ასეთი ზმნა სხვა მწკრივებშიც; მაგალითად, „შესტირის“, რომელიც მყოფადში თემის ნიშნად **ებ**-ს დაირთავს: შესტირებს. აქედან შემდეგ დანარჩენი მწკრივები ჩვეულებრივი წესით იქნება ნაწარმოები: შესტირა, შეუტირნია. მაშასადამე, აქ აღარ ხდება სასხვისო ქცევაზე გადასვლა, როგორც ეს უზმნისწინო ორ-პირიან ზმნებშია.

მსგავსი ფორმათა წარმოება აქვს შემდეგ ზმნებს: და-ს-ცინის (დასცინებს, დასცინა, დაუცინია), შე-ჰ-ღმუის (შეჰღმუვლებს, შეჰღმუვლა, შეუღმუვლია), და-ჰ-კივის (დაჰკივლებს, დაჰკივლა, დაუკივლია; უკანასკნელი ფორმა დაემთხვა „დაიკივლებს“ ზმნისას) და მისთ.

531. უღლები ნიმუშები. მედიაექტივი ზმნების უღლება რამდენადმე განსხვავებულია I სერიის აწმყოს წრის მწკრივებში იმის მიხედვით, თუ რა მოუდის მათ თემის ნიშნად: ავ, ებ და ობიანებს და უნიშნოთა ერთ ჯგუფს (დულ-ს, წუხ-ს, ქუხ-ს, წვიმ-ს, თოვ-ს, ხურ-ს, ყარ-ს და მისთ.) სავრცობად დ აქვს: გორ-ავ-დ-ა, ქვითინ-ებ-დ-ა, ცელქ-ობ-დ-ა,

წვიმ-დ-ა, უნიშნოთა მეორე ჯგუფს კი – **ოდ**: ტირ-ოდ-ა, კი(ვ)-ოდ-ა, მი-რბ-ოდ-ა. უკანასკნელი ჯგუფის ზმნებს, ამას გარდა, აწმყოში ი აქვს: ვტირ-ი, ვკვი-ი, მივრბი-ვარ. ეს ი მწკრივის ნიშანია, როგორც ვნებითი გვარის ზმნებში (ვიწვ-ი, მესმ-ი-ს, ვიძალე-ბ-ი, ვბერდებ-ი, ვთბებ-ი) (და არა თემისა). თემის ნიშანი რომ ყოფილიყო, იგი სხვა მწკრივებშიც გადაჰყვებოდა.

ამას გარდა, იმ ზმნებს, რომელთაც ფუძის ბოლოს **ვ** აქვთ, ეს **ვ** დაეკარგებათ **ოდ** სავრცობის წინ: კი (ვ)-ოდა, ჩხა(ვ)-ოდა, ჭყი(ვ)-ოდა და მისთ.

მედიაოქტივს მეშველი ზმნა საზოგადოდ არ მოუდის, მაგრამ გამონაკლისის სახით მოიპოვება ზმნები, რომელთაც აწმყოს 1-სა და მე-2 პირში მეშველი ზმნა დაერთვის; ასეთებია: წუხს, დუღს, დის, ხტის, რბის, ყარს. ეს დართვა საშუალ ქართულში დაიწყო და ახალ ქართულში დამთავრდა. ძველმა ქართულმა იგი არ იცოდა.

ილ-სუფიქსიან ზმნებს, რომელთაც ფუძის ბოლოვიდურად მოუდის **უ** (ბზუ-ის – ბზუ-ილ-ი, ქშუ-ის – ქშუ-ილ-ი, ღმუ-ის – ღმუ-ილი-ი, ყმუ-ის – ყმუ-ილ-ი, შხუ-ის – შხუ-ილ-ი, ხუ-ის – ხუ-ილ-ი), ნასესხებ ფორმებში **უ**-ს შემდეგ განუვითარდებათ **ვ**: ბზუის, ბზუოდა, ბზუოდეს, მაგრამ: იბზუვლებს; ღმუის – იღმუვლებს, ყმუის – იყმუვლებს, შხუის – იშხუვლებს, ხუის (მოხუის, ჩახუის) – იხუვლებს და მისთ. ეს იმიტომ, რომ სათანადო მოქმედებითა: აბზუვლებს, აღმუვლებს და მისთ. გამონაკლისია „ტყუის“, რომლის მყოფადია „იტყუებს“ („მოიტყუებს“), რადგანაც სათანადო მოქმედებითა „ატყუებს“.

ერთ-პირიანი ზმნები

ს ა კ უ თ ა რ ი ფ ო რ მ ე ბ ი

I ს მ რ ი ა

ა) ა წ მ ყ ო ს წ რ ე

ა წ მ ყ ო

მხ.	1. ვტირი	ვყივი	ვრბივარ	ვსადილობ
	2. სტირი	ჭყივი	ჭრბიხარ	ჭსადილობ
	3. ტირის	ყივის	რბის	სადილობს
მრ.	1. ვტირით	ვყივით	ვრბივართ	ვსადილობთ
	2. სტირით	ჭყივით	ჭრბიხართ	ჭსადილობთ
	3. ტირიან	ყივიან	რბიან	სადილობენ

უწყვეტელი

მხ.	1. ვტიროდი	ვყიოდი	ვრბოდი	ვსადილობდი
	2. სტიროდი	ჭყიოდი	ჭრბოდი	ჭსადილობდი
	3. ტიროდა	ყიოდა	რბოდა	სადილობდა
მრ.	1. ვტიროდით	ვყიოდით	ვრბოდით	ვსადილობდით
	2. სტიროდით	ჭყიოდით	ჭრბოდით	ჭსადილობდით
	3. ტიროდნენ	ყიოდნენ	რბოდნენ	სადილობდნენ

აწმყოს კავშირებითი

მხ.	1. ვტიროდე	ვყიოდე	ვრბოდე	ვსადილობდე
	2. სტიროდე	ჭყიოდე	ჭრბოდე	ჭსადილობდე
	3. ტიროდეს	ყიოდეს	რბოდეს	სადილობდეს
მრ.	1. ვტიროდეთ	ვყიოდეთ	ვრბოდეთ	ვსადილობდეთ

2. სტიროდეთ	ჰყოდეთ	ჰრბოდეთ	ჰსადილობდეთ
3. ტიროდნენ	ყოდნენ	რბოდნენ	სადილობდნენ

ნ ა ს ე ს ხ ე ბ ი ფ ო რ მ ე ბ ი

ნიმუშებად მოყვანილი გარდაუვალი ზმნების ფუძეთაგან ნაწარმოები გარდამავალი ფორმები ასეთია: ვატირებ, ვაყივლებ, ვარბენ¹, ვასადილებ. ამათი სათავისო ქცევის ფორმებია: *ვიტირებ, *ვიყივლებ, *ვირბენ. *ვისადილებ, რომლებიც დანაკლის ფორმებს უვსებენ საშუალს.

ბ) მ ყ ო ფ ა დ ი ს წ რ ე

მ ყ ო ფ ა დ ი

მხ. 1. ვიტირებ	ვიყივლებ	ვირბენ	ვისადილებ
2. იტირებ	იყივლებ	ირბენ	ისადილებ
3. იტირებს	იყივლებს	ირბენს	ისადილებს
მრ. 1. ვიტირებთ	ვიყივლებთ	ვირბენთ	ვისადილებთ
2. იტირებთ	იყივლებთ	ირბენთ	ისადილებთ
3. იტირებენ	იყივლებენ	ირბენენ	ისადილებენ

I ხოლმეობითი

მხ. 1. ვიტირებდი	ვიყივლებდი	ვირბენდი	ვისადილებდი
2. იტირებდი	იყივლებდი	ირბენდი	ისადილებდი
3. იტირებდა	იყივლებდა	ირბენდა	ისადილებდა
მრ. 1. ვიტირებდით	ვიყივლებდით	ვირბენდით	ვისადილებდით
2. იტირებდით	იყივლებდით	ირბენდით	ისადილებდით
3. იტირებდნენ	იყივლებდნენ	ირბენდნენ	ისადილებდნენ

მყოფადის კავშირებითი

მხ. 1. ვიტირებდე	ვიყივლებდე	ვირბენდე	ვისადილებდე
2. იტირებდე	იყივლებდე	ირბენდე	ისადილებდე
3. იტირებდეს	იყივლებდეს	ირბენდეს	ისადილებდეს
მრ. 1. ვიტირებდეთ	ვიყივლებდეთ	ვირბენდეთ	ვისადილებდეთ
2. იტირებდეთ	იყივლებდეთ	ირბენდეთ	ისადილებდეთ
3. იტირებდნენ	იყივლებდნენ	ირბენდნენ	ისადილებდნენ

II სმრია

წ ყ ვ ე ტ ი ლ ი

მხ. 1. ვიტირე	ვიყივლე	ვირბინე	ვისადილე
2. იტირე	იყივლე	ირბინე	ისადილე
3. იტირა	იყივლა	ირბინა	ისადილა

და შ ე მ დ გ ო მ ი

¹ ვვ სუფიქსით ამ ზმნას სხვა ლექსიკური მნიშვნელობა აქვს: ვარბევ, დავარბიე, ძველად შეიძლებოდა იმავე მნიშვნელობის შენახვაც: „რა გაემართის, არ იცის, მას თუ ა რ ბ ე ვ დ ი ს ცხენი სად“ („ვეფხ.“).

II კავშირებითი

მხ. 1. ვიტორი ვიყივლო ვირბინო ვისადილო

და შემდგომი

III სერიას

I თურმეობითი

მხ. 1. მიტორ [ნ]ია მიყივლია მირბენია მისადილ[ნ]ია
(მისადილებია)

და შემდგომი

II თურმეობითი

მხ. 1. მეტორ[ნ]ა მეყივლა მერბინა მესადილ[ნ]ა
(მესადილებინა)

და შემდგომი

III კავშირებითი

მხ. 1. მეტორ[ნ]ოს მეყივლოს მერბინოს მესადილ[ნ]ოს
(მესადილებინოს)

და შემდგომი

(ორ-პირიანი ზმნები)

ორ-პირიანი ზმნები III სერიაში ობიექტურ პირს კარგავენ და ერთ-პირიანი ხდებიან.

ს ა კ უ თ ა რ ი ფ ო რ მ ე ბ ი

I სერიას

ა) აწმყოს წრე

ა წ მ ყ ო

მხ. 1.3	ვჰპატრონობ	ვსდარაჯობ	ვჰშველი
2.3	ჰპატრონობ	სდარაჯობ	ჰშველი
3.3	ჰპატრონობს	სდარაჯობს	ჰშველის
მრ. 1.3	ვჰპატრონობთ	ვსდარაჯობთ	ვჰშველით
2.3	ჰპატრონობთ	სდარაჯობთ	ჰშველით
3.3	ჰპატრონობენ	სდარაჯობენ	ჰშველიან

უწყვეტელი

მხ. 1.3	ვჰპატრონობდი	ვსდარაჯობდი	ვჰშველოდი
2.3	ჰპატრონობდი	სდარაჯობდი	ჰშველოდი
3.3	ჰპატრონობდა	სდარაჯობდა	ჰშველოდა
მრ. 1.3	ვჰპატრონობდით	ვსდარაჯობდით	ვჰშველოდით
2.3	ჰპატრონობდით	სდარაჯობდით	ჰშველოდით
3.3	ჰპატრონობდნენ	სდარაჯობდნენ	ჰშველოდნენ

აწმყოს კავშირებითი

მხ. 1.3	ვკპატრონობდე	ვსდარაჯობდე	ვკშველოდე
2.3	კპატრონობდე	სდარაჯობდე	კშველოდე
3.3	კპატრონობდეს	სდარაჯობდეს	კშველოდეს
მრ. 1.3	ვკპატრონობდეთ	ვსდარაჯობდეთ	ვკშველოდეთ
2.3	კპატრონობდეთ	სდარაჯობდეთ	კშველოდეთ
3.3	კპატრონობდნენ	სდარაჯობდნენ	კშველოდნენ

ბ) მყოფადის წრე მყოფადი

მხ.1.3	ვუპატრონებ	ვუდარაჯებ	ვუშველი
2.3	უპატრონებ	უდარაჯებ	უშველი
3.3	უპატრონებს	უდარაჯებს	უშველის

და შემდგომი

I ხოლმეობითი

მხ. 1.3	ვუპატრონებდი	ვუდარაჯებდი	ვუშველიდი
2.3	უპატრონებდი	უდარაჯებდი	უშველიდი
3.3	უპატრონებდა	უდარაჯებდა	უშველიდა

და შემდგომი

მყოფადის კავშირებითი

მხ. 1.3	ვუპატრონებდე	ვუდარაჯებდე	ვუშველიდე
2.3	უპატრონებდე	უდარაჯებდე	უშველიდე
3.3	უპატრონებდეს	უდარაჯებდეს	უშველიდეს

და შემდგომი

ნ ა ს ე ს ხ ე ბ ი ფ ო რ მ ე ბ ი

ნიმუშებად მოყვანილი ორი ზმნის ფუძისაგან მოქმედებითი გვარის ფორმებია: ვაპატრონებ, ვადარაჯებ. ამათი სასხვისო ქცევის ფორმებია: *ვუპატრონებ, *ვუდარაჯებ, რომლებიც გამოყენებულია საშუალო ზმნის დანაკლისი ფორმების შესავსებად.

საშუალო „ვკშველი“ ზმნის გვერდით არსებობს მოქმ. „ვაშველებ“, რომლის სასხვისო ქცევა იქნება *ვუშველებ, მაგრამ მის ნაცვლად „ვუშველის“-ს გვაძლევს, ე. ი. თემის ნიშანს იცვლის. არსებითად ი მწკრივის ნიშანია, აწმყოდან მყოფადში გადასული, მაგრამ იქ თემის ნიშნის ძალა აქვს მოპოვებული: სხვა მწკრივებშიც გადაჰყვება.

II სერიას

წყვეტილი

მხ. 1.3	ვუპატრონე	ვუდარაჯე	ვუშველე
2.3	უპატრონე	უდარაჯე	უშველე

3.3 უპატრონა

უდარაჯა

უშველა

და შემდგომი

II კავშირებითი

მხ. 1.3 ვუპატრონო

ვუდარაჯო

ვუშველო

2.3 უპატრონო

უდარაჯო

უშველო

3.3 უპატრონოს

უდარაჯოს

უშველოს

და შემდგომი

III სერია

I თურმეობითი

მხ. 1. მიპატრონ[ენ]ია

მიდარაჯ[ენ]ია

მიშველ[ენ]ია

და შემდგომი

II თურმეობითი

მხ. 1. მეპატრონა

მედარაჯ[ენ]ა

მეშველ[ენ]ა

და შემდგომი

III კავშირებითი

მხ. 1. მეპატრონოს

მედარაჯ[ენ]ოს

მეშველ[ენ]ოს

და შემდგომი

532. მედიოაქტივისებრი ფორმათა წარმოება გარდამავალ ზმნებში.

დანაკლის მწკრივთა ფორმების შევსების საკითხში მედიოაქტივის ფორმათა წარმოებას იზიარებს რამდენიმე გარდამავალი ზმნა, როგორიცაა: ანგარიშობს („ზედ წაადგა, შეექცევის, დროთა, დღეთა ანგარიშობს“, «ვეფხ.»), თაობს (← *თავ-ობს, მყოფ. ითავებს), თაკილობს, ქირაობს, ხმარობს (მყოფ. იხმარს), ჩივის (მყოფ. იჩივლებს) და სხვ. შიგ ურევია სამ-პირიანი ზმნებიც: ს-თავაზობს (მყოფ. უ-თავაზებს), უ-ჩივის (მყოფ. უ-ჩივლებს) და სხვ. ზოგი ზმნა გარდაუვალადაც იხმარება და გარდამავალადაც; ასეთებია: გალობს, გლოვობს, თამაშობს, ლაპარაკობს, ნანობს, ოცნებობს, ფიქრობს და სხვ. ეს ზმნები საკუთრივ მარტო I სერიის აწმყოს წრის ფორმებს აწარმოებენ, დანარჩენებს კი ივსებენ ნასესხები ფორმებით. სესხებისას ისინი იმავე წესს ადგანან, რასაც გარდაუვალი მედიოაქტივი ზმნები; მაგ., ვთაობ, ვითავებ, ვითავე, მითავებია; ვუჩივი, ვუჩივლებ, ვუჩივლე, მიჩივლია და მისთ.

533. მედიოაქტივის ნასესხებ ფორმათა ისტორიისათვის.

ძველ ქართულში ზოგიერთი ზმნა მარტო I სერიაში იხმარებოდა (მაშინ I სერია ჯერ კიდევ არ იყო წრეებად დაშლილი). ასეთი ზმნები იყო, მაგ.: ტირს, ივლტის, რბის, მეფობს. რაკი მათ II სერიის ფორმები არა ჰქონდათ, უწყვეტელს არა უპირისპირდებოდა რა და ამიტომ

უწყვეტილის ფორმა ასეთი ზმნებისა უასპექტო იყო და საჭიროების მიხედვით უსრულ-ასპექტიანი ზმნების რიგშიც შეიძლებოდა ჩამდგარიყო და სრულ-ასპექტიანებისაშიც; მაგალითად, „ტიროდა“ ფორმას შეეძლო გამოეხატა როგორც დღევანდელი „ტიროდა“-ს შინაარსი (он плакал), ისე დღევანდელი „იტირა“-სი (он заплакал).

ტიროდა: „და განვიდა გარე და ტ ი რ ო დ ა მწარედ“ (მათ. 26, 75). აქ „ტიროდა“ გადმოგვცემს ბერძნული აორისტის ფორმას: **καὶ ἐξελθὼν ἔκ κ λ α υ σ ε πικρῶς**; „ტ ი რ ო დ ა მას ზედა“ = **ἐκλαυσεν ἐπ’ αὐτῷ** (დაბ. 45, 14). ასეთივეა აგრეთვე: და „ტ ი რ ო დ ა ეზეკია ტირილითა დიდითა“ (IV მეფ. 20, 3).

მირბიოდა: „ხოლო პეტრე აღდგა და მ ი რ ბ ი ო დ ა საფლავად“ (ლუკ. 24, 12 = პეტრე აღდგა და გ ა ი ქ ა საფლავზე, **Ὁ δὲ Πέτρος ἀναστὰς ἔδραμεν ἐπὶ τὸ μνημεῖον**).

ივლტოდა: „და მან დაუტევა არდაგი იგი და ი ვ ლ ტ ო დ ა შიშუელი მათგან“ (მარკ. 14, 52).

მეფობდა: ჩვეულებრივია ძველი აღთქმის წიგნებში „მეფობდა“ ფორმის ხმარება იმავე მნიშვნელობით, როგორც ჩვენ დღეს „იმეფა“-ს ვხმარობთ. მეფობდა = იმეფა, გამეფდა, **ἐβασίλευσεν, βασιλεύει** (დაბ. 26. 32, 33, 34, 35, 36, 37, 38, 39). ვიდრე „იმეფა“ ფორმა გაჩნდებოდა, იხმარებოდა „მეფა“, რომლის მერმინდელ ანარეკლს გვიანდელ ნაწერებშიც ვხვდებით: „მეფე დავით VIII, 19 წელი 3 მ ე ფ ა“ («ქ. ცხ.», II, 16.); „მეფე ბაგრატ VI, 3 წელი 3 მ ე ფ ა“ (იქვე, 39); „მეფე ვახტანგ V, გინა შაჰნავაზ I, 18 წელი მ ე ფ ა“ (იქვე, 50) და მისთ.

დღეს ვამბობთ: „ქადაგობს – იქადაგა“, „წინასწარმეტყველობს – იწინასწარმეტყველა“, ძველად კი ჩვეულებრივი იყო უინო ფორმები: „ქადაგა“ („ქადაგეთ ერდოსა ზედა“, მათ. 10, 27), წინასწარმეტყველა („კეთილად წ ი ნ ა წ ა რ მ ე ტ ყ უ ე ლ ა თქუენთჳს ესაია“, მათ. 15, 7 = **καλῶς προεφύτευσε περὶ ὑμῶν Ἠσαΐας**). საინტერესოა, რომ ეგვეე აზრი ადიშურ ტექსტში უწყვეტილით არის გადმოცემული: „კეთილად წ ი ნ ა ს წ ა რ მ ე ტ ყ უ ე ლ ე ბ დ ა თქუენთჳს ესაია“.

ნასესხები ფორმების ხმარება უკვე X საუკუნის ძეგლებშია დადასტურებული:

ყვრის – იყვრნა: (ლომმან ნადირი) „შეიპყრის და ი ყ ვ რ ნ ი ს მას ზედა“ (ესაია 31, 4).

ყივის – ყივა – იყივლა. „ყივის“ ზმნისგან წყვეტილის ფორმა „ყივა“ იყო. ზმნა გარდაუვალი იყო და ქვემდებარეს სახელობითში იწყობდა: „და მეყსეულად, ვიდრე იტყოდა-ლა იგი ამას, ქ ა თ ა მ ი ყ ი ვ ა“ (ლუკ. 22, 60), რაც ამას ნიშნავს: და მაშინვე, სანამ იგი ამას ამბობდა, მ ა მ ა ლ მ ა ი ყ ი ვ ლ ა. ერთხელ რომ გვხვდებოდეს ეს ფორმა, ვიტყოდით, შემთხვევითიაო, მაგრამ იგი სხვაგანაც მეორდება: მათ. 26, 74; იო. 18, 27 და თანაც მრავალ ხელნაწერში. ამიტომ შემთხვევითობაზე საუბარი არ შეიძლება.

გრამატიკული ფორმის მნიშვნელობის დავიწყების ნიადაგზე სრულიად ბუნებრივია, რომ შემდეგში „ქათამმან ი ყ ი ვ ლ ა“ გაჩენილიყო, რომელიც უკვე გიორგი მთაწმიდლისეულ რედაქციაში გვხვდება (შევამოწმე რუისისა და ვანის ხელნაწერების მიხედვით) და აქედან ნაბეჭდ გამოცემებში (მაგ., ახალი აღთქმა, გამოც. 1818 წ., 1912 წ.). **იყივლა** საკმაოდ ძველი ფორმაა: იგი უკვე 978 წ. გადაწერილ ხელნაწერში გვხვდება: „და ი ყ ი ვ ლ ე ს და აღიზახეს ერმან მან ისრაელისამან“ (I მეფ., 17, 20).

კრჩხიალებს – იკრჩხიალა (იკრჩხიალნა): „ხოლო დედასა მისსა ვითარცა ესმა ჳმაჲ, ოდეს პასანიკმან ჯუარსა ზედა სამშჳულსა დასცა კუერი მჳედლისაჲ იერუსალემს, აჟა ესმა ჳმაჲ და ი კ რ ჩ ხ ი ა ლ ნ ა მწარედ დედაკაცმან მან და თქუა“ («ცხ. ნინოჲსი», 765). გიორგი მთაწმიდლის ცხორებაში იკითხება: „ამას ყრმასა სლვასა მას შინა აღეცუა ეკალი ფერჳსა, რამეთუ უჳამური იყო. და ვითარცა ქუე დადრჳა, რადთამცა გამოიღო იგი, მეყსეულად

გარდავლო ურემმან მან ზედა ზურგსა ჩჩვლისა მის ყრმისასა. ხოლო ჩუენ, ვიხილეთ რად ესე, ვ ი კ რ ხ ი ა ლ ე თ ჳმითა სიმწარისაჲთა გოდებით და აღუტევეთ ტირილი“ (ათონის კრებული, 1901, გვ. 345).

ასეთივე მაგალითია: **იზრიალებს – იზრიალნა**: „რა ქაოზ ქოსის-ძემან ესე თქუა, ი ზ რ ი ა ლ ნ ა ერთობით მან ქარავანმან“ («ამირ.-დარ.»).

ნადირობს – ინადირობნ. არის შემთხვევა, რომ ინიანი ფორმა I სერიაშიც გვხვდებოდეს. ზარზმელის «ცხოვებაში» ვკითხულობთ: „ხოლო უმრავლესთა ჟამთა ი ნ ა დ ი რ ო ბ ნ იგი ადგილთა მათ ცხროჳა წოდებულთა“ (154, 14).

ფილოსოფოსობს – იფილოსოფნა. გიორგი მონაზვნის «ხრონოღრაფის» ქართული თარგმანის ერთ ადგილას იკითხება: „წიგნებისა წმიდათაჲსა გულსმოდგინებით მკითხველნი ფ ი ლ ო ს ო ფ ო ს ო ბ ე ნ მამულსა სიბრძნის-მოყუარებასა“ (170, 2), ხოლო მეორე ადგილას იოსიპოს ბრძენის შესახებ ნათქვამია, რომ მას ესმა ამბავი ვინმე განმარტოებით მცხოვრებ მეუდაბნოის შესახებ და „მივიდა მისა და სამნი რად წელიწადნი ი ფ ი ლ ო ს ო ფ ო ს ნ ა მის თანა, ქალაქადვე კუალად იქცა“ (169, 5) [ძეგლი ნათარგმნია XI–XII ს.-ში].

ჟ. მედიოპასივი ზმნები

534. ზობაჟი. მედიოპასივი ანუ საშუალ-ვნებითი ზმნები დანაკლის ფორმებს ივსებენ თავისივე ფუძისაგან ნაწარმოები ვნებითი გვარის ფორმებით (§ 373). ასეთი ზმნებია:

ა) მ დ გ ო მ ა რ ე ო ბ ი ს ა: დგას, ზის, სხედს, წევს, ძევს. ამათგან „ზის“ და „ძევს“ ზმნები ისეთია, რომ მათ ფუძეთაგან ვნებითი არ იწარმოება და შენაცვლების წესით სხვა ფუძეებია გამოყენებული (ვნებითის ფორმით). ამათვე უნდა მივათვალოთ აგრეთვე „არის“ ზმნა, რომელსაც საკუთრივ მარტო ერთი მწკრივის ფორმები აქვს – აწმყოსი, სხვები კი ორი სხვადასხვა ფუძის ზმნათა ვნებითით არის შენაცვლებული (იქნება, იყო).

ბ) გ რ ძ ნ ო ბ ი ს ა: უყვარს, სძულს, სძაგს, ჰშურს, სწადს, ჰნებავს, უნდა, ჰსურს, ჰშია, სწყურია.

გ) ყ ო ლ ა-ქ ო ნ ე ბ ი ს ა: ჰყავს, აქვს.

დ) ს ხ ვ ა დ ა ს ხ ვ ა: ღირს, სძინავს, ჰღვიძავს, სწამს, სჯერა, ახლავს, ახსოვს, ჰგავს, ბნელა, ცივა, ცხელა, გრილა და სხვ.

ამ ზმნათა შესახებ უნდა შევნიშნოთ შემდეგი :

ა) მწკრივთა ქონების თვალსაზრისით ეს ზმნები ორ ჯგუფად იყოფა:

ე რ თ ს, სტატიკურთა მსგავსად, აკლია უწყვეტელი და აწმყოს კავშირებითი, სამაგიეროდ მოეპოვება II სერიის ფორმები; ეს არის ფიზიკური მდგომარეობის გამომხატველი ზმნები: დგას, ზის, სხედს, წევს, ძევს. მათ რიგებშია აგრეთვე „არის“.

მ ე ო რ ე ს აკლია II სერიის მწკრივები, სამაგიეროდ მოეპოვება უწყვეტელი და აწმყოს კავშირებითი. ამ ჯგუფში შემოდის დანარჩენი ზმნები, მათ შორის „ჰშია“-ც, რომლისაგან უწყვეტელი იქნება: ჰშიოდა (ჰ-მშიოდა-საგან). ასეთი ფორმა ძველადაც გვხვდება („მშიოდა და არა მეცით მე ჰამადი“, მათ. 25, 42).

აღნიშნული კლება ორგანულია, ძველადგან თან-დაყოლილი, ფორმათა შევსება ამ მწკრივებში არ ხდება; შევსება ხდება ახლად შემუშავებულ მწკრივებში, მყოფადის წრისაში, რომლებიც წარმოიშვა I სერიის წრეებად დაშლის ნიადაგზე ასპექტის გამოხატვის სისტემის შეცვლის გამო (§ 336).

ბ) მედიოპასივ ზმნებს ძველად მარტივი ულლება ჰქონდათ აწმყოში: ვდგა, სდგა, დგას, ვდგათ, სდგათ, დგანან; ვსძულ, სძულ, სძულს, ვსძულთ, სძულთ, სძულან. ახალ ქართულში კი მეშველი ზმნა დაერთო 1-ლსა და მე-2 პირში (ვდგა-ვარ, სდგა-ხარ; ვსძულ-ვართ, სძულ-ხართ), მე-3 პირის ფორმები ძველებურად მარტივი დარჩა. „არის“ ზმნა თვითონ მეშველია (ვარ, ხარ) და მას არაფერი უნდა.

მეშველ ზმნას ვერ მიიღებს, ცხადია, ისეთი ზმნა, რომელსაც სუბიექტურ პირებში მიმოქცევა არა აქვს: მაქვს, მძინავს, მცოცა და მისთ.

გ) მდგომარეობის გამომხატველ ზმნათაგან ძველად მხოლოდ „მევს“ იყო მედიოპასივი, ისიც შენაცვლების წესით (მევს – იდვა); მასთანვე იყო აგრეთვე (ესეც შენაცვლების წესით) „არის“ („იყო“); სხვა მდგომარეობის ზმნებს კი საკუთარი წარმოება ჰქონდათ II სერიაში: დგას – დგა, ზის – ჯდა (ფუძის შენაცვლებით), სხედს – სხდა, წევს – წვა. ახალ ქართულში ამათ ვნებითის ი და ე გაუჩნდათ თავში (ერთ-პირიანებს ი, ორ-პირიანებს ე): იდგა – ედგა, იჯდა – ეჯდა, ისხდა – ესხდა, იწვა – ეწვა.

დ) ნასახელარი ზმნები: ბნელა, ცივა, გრილა, ცხელა მარტო I სერიაში იხმარება. მათი მედიოპასიობა ახლად წარმოქმნილ მწკრივებში გამოჩნდება, მაგ., მყოფადში: ებნელება, ეცივება, ეგრილება, ეცხელება. მიუხედავად იმისა, რომ ეს ფორმები წარმოების თვალსაზრისით ორ-პირიანებია, შინაარსი მათ ერთი პირისა აქვთ. ასეთივეა აგრეთვე ეღირება (§ 384).

ე) მედიოპასივი ზმნები (ნასახელარტ გარდა) ძველისძველი ზმნებია. მათ საზოგადოდ ბევრი თავისებურება ახლავს, რის გამოც მათზე კიდევ გვექნება საუბარი ქვემოთ.

535. ულლების ნიმუშები.

აწმყო	მყოფ.	წყვეტ.	I თურმ.
მხ. 1. ვწევ(ვ)არ	ვიწვები	ვიწვევ(ი)	ვწოლილვარ
2. სწევხარ	იწვები	იწვევ(ი)	სწოლილხარ
3. წევს	იწვება	იწვა	წოლილა
მრ. 1. ვწევ(ვ)ართ	ვიწვებით	ვიწვევით	ვწოლილვართ
2. სწევხართ	იწვებით	იწვევით	სწოლილხართ
3. წევანან	იწვებიან	იწვენენ	წოლილან

„ვწევართ“ მიღებულია ასეთი ფორმისაგან: „ვწევ-ვართ“. მყოფადში გვხვდება სხვანაირი ფორმაც: ვიწოლები, რომელსაც ფუძედ საწყისი აქვს.

სხვა მწკრივები ჩვეულებრივი წესით არის ნაწარმოები: ვიწვებოდი, ვიწვებოდე (ან: ვიწოლებოდი, ვიწოლებოდე), ვიწვე, ვწოლილიყავ, ვწოლილიყო.

ამავე ზმნის ფუძისაგან ნაწარმოები ორ-პირიანი ფორმები აწმყოში გარჩეული იქნება ერთმანეთისაგან (ვუწევარ, ვაწევარ), II სერიაში კი – იმ შემთხვევაში, თუ ძველი წარმოებაა შემორჩენილი (ვუწევ, ვაწევ), თუ არა და სასხვისო ქცევის ფორმის ნაცვლად აქ „ვეწევ“ იქნება (ვიწევ – ვეწევ), საზედაო კი შეირჩენს თავის ფორმას: ვაწევ, აწევ, აწვა. III სერიაში ორ-პირიანი ფორმები გაერთიანდება: ვსწოლივარ, სწოლიხარ, სწოლია.

აწმყო	უწყვეტ.	მყოფ.	I თურმ.
მხ. 1.3 ვუყვარვარ	ვუყვარდი	ვეყვარები	ვჰყვარებივარ
2.3 უყვარხარ	უყვარდი	ეყვარები	ჰყვარებიხარ

მრ. 1.3	უყვარს	უყვარდა	ეყვარება	ჰყვარებია
2.3	ვუყვარვართ	ვუყვარდით	ვეყვარებით	ვჰყვარებივართ
3.3	უყვარხართ	უყვარდით	ეყვარებით	ჰყვარებიხართ
3.3	უყვარს (უყვარან)	უყვარდნენ	ეყვარება (ეყვარებიან)	ჰყვარებია(ნ)

სხვა მწკრივები: ვუყვარდე; ვეყვარებოდი, ვეყვარებოდე; ვჰყვარებოდი, ვჰყვარებოდე (ვჰყვარებიყავ, ვჰყვარებიყო).

აწმყო	მყოფ.	წყვეტ.	I თურმ.
(3)1 მძინავს	მეძინება	მეძინა	მძინებია
(3) ცივა	ეცი[ვ]ება	_____	_____

536. ზორმათა ღამთხვევა. ნელად შემუშავებული მწკრივების წარმოება მედიოპასივ ზმნათა უმეტესობაში ე-თი ხდება: მძინავს – მეძინება, მშია – მეშეება, მიყვარს – მეყვარება და მისთ. ორიოდ ასეთი ზმნის ფუძისაგან შეიძლება ვაწარმოოთ ვნებითის ფორმები აწმყოს გაგებითაც: მეძინება (ძილის გუნებაზე ვარ), მეღვიძება. ასეთ ზმნებში დამთხვევა ხდება ფორმებისა: რაც უზმნისწინო ვნებითისთვისაა აწმყო, ის საშუალ-ვნებითისათვის მყოფადია. ასევე შესაბამისად სხვა მწკრივებშიც; მაგალითი:

	საშუალო	ვნებ.
აწმყო	მძინავს	მ ე ძ ი ნ ე ბ ა
უწყვ.	_____	მ ე ძ ი ნ ე ბ ო დ ა
აწმყ. კავშ.	_____	მ ე ძ ი ნ ე ბ ო დ ე ს
მყოფ.	მ ე ძ ი ნ ე ბ ა	დამეძინება (ჩა-, წა-, მი-)
ხოლმ.	მ ე ძ ი ნ ე ბ ო დ ა	დამეძინებოდა
მყ. კავშ.	მ ე ძ ი ნ ე ბ ო დ ე ს	დამეძინებოდეს

როგორც ვხედავთ, აქ ისეთივე ვითარება გვაქვს, როგორიც სტატიკურ ზმნებში (§ 518).

537. სამ-მწკრივიანი ზმნები. მოიპოვება საშუალო ზმნები, რომელთაც მარტო აწმყოს წრის მწკრივები მოეპოვებათ, სხვები კი აკლიათ და ვერც ივსებენ დანაკლისს. ასეთი ზმნებია: ჩანს, ჭირს (უ-), მწიფს, ყვავის, ხურს, უშავს, უმძიმს, უკვირს, ჰშვენის (შე-), შე-სტრფის, შე-ჰხარის, შე-სწევს (ასეთი გამოთქმიდან „ძალა შესწევს“), მო-სდგამს („გვარად მოსდგამს“) და სხვ.

ამათგან ზოგი ერთგვარ მაგივრობას უწევს თავისივე ფუძის ვნებითს აწმყოს წრის მწკრივებში, რომლებიც ვნებითს არსებითად აკლია; მაგალითად:

I. ა) უ ჭ ი რ ს, უ ჭ ი რ დ ა, უ ჭ ი რ დ ე ს; ბ) გაუჭირდება, გაუჭირდებოდა, გაუჭირდებოდეს; II. გაუჭირდა, გაუჭირდეს; III. გასჭირებია, გასჭირებოდა, გასჭირებოდეს.

I. ა) უ შ ა ვ ს, უ შ ა ვ დ ა, უ შ ა ვ დ ე ს; ბ) დაუშავდება, დაუშავდებოდა, დაუშავდებოდეს. II. დაუშავდა, დაუშავდეს; III. დაჰშავებია, დაჰშავებოდა, დაჰშავებოდეს.

ასეთ შემთხვევებში დამთხვევას აქვს ადგილი საშუალო ზმნის სავრცობიანი მწკრივების ფორმებსა და ვნებითი გვარის II სერიის ფორმებს შორის და შეიძლება ვისმე ეგონოს, რომ განსხვავებას საშუალსა და ვნებითს შორის ზმნისწინი ქმნიდეს: უჭირდა – გაუჭირდა, უჭირდეს – გაუჭირდეს, მაგრამ არა: დ საშუალო გვარის ზმნაში თემის სავრცობია (უჭირ-დ-ა), ვნებითი გვარისაში კი ვნებითის ნიშანი, რომელიც ყველა მწკრივში მოიპოვება

როგორც I სერიაში, ისე II-ში: გაუჭირ-დ-ება, გაუჭირ-დ-ებ-ოდა, გაუჭირ-დ-ებ-ოდეს; გაუჭირ-დ-ა, გაუჭირ-დ-ეს. ამას გარდა, განსხვავებაა მწკრივებში: საშუალში ფორმა უწყვეტლისაა ან აწმყოს კავშირებითისა, ვნებითში კი – წყვეტილისა ან II კავშირებითისა (შესაბამისად).

მსგავსავე მოვლენას აქვს ადგილი ისეთ ზმნებშიც, რომელთაც, თუმცა სამზე მეტი მწკრივი მოეპოვებათ, მაგრამ II სერიის მწკრივები აკლიათ; მაგალითად: უყვარდა – შეუყვარდა, გძულდა – შეგძულდა, მაკლდა – დამაკლდა და მისთ.

დამთხვევას მაშინ აქვს ადგილი, როცა საშუალ ზმნას სავრცობად **დ** აქვს (და არა **ოდ**), ვნებითი კი **დონით** არის ნაწარმოები (შდრ. ერთი მხრით ჰშვენ-**ოდ**-ა და და-ჰშვენ-**დ**-ა, მეორე მხრით კი—ახლ-**დ**-ა და ე-ახლა).

აღნიშნულ ჯგუფს უნდა მივათვალოთ აგრეთვე „სწყინს“ და „მოსწონს“ ზმნებიც, რომელთაც არსებითად მარტო აწმყოს წრის მწკრივები მოეპოვებათ, სხვა მწკრივები კი ყველა აკლიათ, მაგრამ დანაკლისს რამდენადმე იმით ივსებენ, რომ თავ-თავისი ფუძის ვნებითზე გადადიან: ეწყინება, ეწყინა, სწყენია; მოეწონება, მოეწონა, მოსწონებია. მართლაც, ის განსხვავება, რომელიც არის ამ ზმნათა აწმყო-მყოფადის ფორმებს შორის, დროს გარდა, ასპექტური ბუნებისაა: სწყინს (უსრ.) – ეწყინება (სრ.); მოსწონს (უსრ.) – მოეწონება(სრ.), ხოლო განსხვავება ამ ზმნებში: უყვარს – ეყვარება, სძულს – ეძულება მარტო დროს მიხედვითაა. მაშასადამე, სწყინს – ეწყინება და მოსწონს – მოეწონება ისეთს ურთიერთობაშია ერთმანეთთან, როგორც უყვარს – შეუყვარდება.

შ ღ ლ ე ბ ი ს ტ ი კ ე ბ ი

538. ტერმინისათვის. „უღლება“, როგორც გრამატიკული ტერმინი, სხვადასხვა მნიშვნელობის მქონეა:

ა) პირველ ყოვლისა იგი აღნიშნავს პირიან ზმნათა ფლექსიას და ამ მხრით იგი უპირისპირდება უპირო ზმნათა და საკუთრივ სახელთა ფლექსიას. თუ სახელთა ფლექსია ანუ მიმოხრა ნიშნავს სიტყვის ცვალებას ბრუნვათა მიხედვით ერთ-ერთ რიცხვში (ვთქვათ, მხოლოდობითში. მაგალითად, ბარ-ი, ბარ-მა, ბარ-სა, ბარ-ისა, ბარ-ითა, ბარ-ად, ბარ-ო; ან მრავლობითში: ბარებ-ი, ბარებ-მა, ბარებ-სა, ბარებ-ისა, ბარებ-ითა, ბარებ-ად, ბარებ-ო), სამაგიეროდ პირიან ზმნათა მიმოხრა ნიშნავს სიტყვის ცვალებას **პ ი რ თ ა** მიხედვით ერთ-ერთ მწკრივში და ერთ-ერთ რიცხვში (მხოლოდობითში ან მრავლობითში) ან ორივე რიცხვში (უმეტესად). თუ ზმნა ერთ-პირიანია, უღლება ორივე რიცხვის მიხედვით მწკრივში 6 ფორმას გვიჩვენებს, და თუ ორ-პირიანია ან სამიანი, ფორმათა რიცხვი ორივე რიცხვში 18 იქნება ან ცოტა მეტი (§§ 291, 293). ყველა მათი გარკვეული რიგით ჩამოთვლა უღლება იქნება, მაგალითად, ვბარავ, ჰბარავ, ბარავს; ვბარავთ, ჰბარავთ, ბარავენ; მბარავს, გბარავს და სხვ. (ყველა სუბ. და ობ. პირში მიმოქცევით). შეიძლება ზმნას მარტო ობიექტურ პირებში ჰქონდეს მიმოქცევა: მძინავს, გძინავს, სძინავს, გვძინავს და სხვ.

მაშასადამე, ბრუნება და უღლება სხვადასხვა საშუალება ყოფილა სიტყვათა მიმოხრისათვის.

ბ) მეორე გაგებით „უღლება“ აღნიშნავს პირიანი ზმნის ფორმა-ცვალებას ყველა მწკრივში, რომლებიც კი მოეპოვება აღებულ ზმნას. ამასთანავე ერთად თვითეულ მწკრივში უნდა ჩამოთვლილ იქნეს ყველა არსებული ფორმა.

ორ-პირიან და სამ-პირიან ზმნათა უღლებისას ჩვეულებრივ იძლევიან არა ყველა ფორმას, არამედ სუბიექტური პირების მესამე ობიექტურთან შეხვედრის ფორმებს.

გ) მესამე გაგებით „უღლება“ გულისხმობს ტიპს, რომელსაც მისდევს ესა თუ ის ზმნა სამივე სერიის ფორმათა წარმოების დროს.

ზმნათა დაყოფა და მათი ამა თუ იმ ტიპისათვის მიკუთვნება გულისხმობს ზმნათა კლასიფიკაციას.

539. ზმნათა კლასიფიკაცია. ქართულ ზმნათა დაჯგუფებას უღლების თვალსაზრისით გარკვეული საკლასიფიკაციო ნიშანი უნდა დაედოს საფუძვლად. კაცმა რომ თქვას, დაჯგუფება ხდება არა ერთის, არამედ რამდენიმეს მიხედვით, რომელთაგანაც მთავარი ეს არის: როგორია ურთიერთობა სამივე სერიის ფორმებს შორის წარმოების თვალსაზრისით? ამ ნიშნის მიხედვით მოქმედებითი გვარის ზმნათა უღლებას უპირისპირდება დინამიკური ვნებითის ზმნათა უღლება, ხოლო ამათ ორივეს – საშუალისა და სტატიკური ზმნების უღლება. ამ უკანასკნელთა უღლებაც არ არის ერთგვარი: აქ ცალკე დგას მედიაქტივი ზმნები და ცალკე – მედიაპასივი. ამას გარდა, მედიაპასივ ზმნებთან ერთად არის სტატიკური ზმნები.

ამგვარად, მიღებულია ოთხი ტიპი უღლებისა:

I ტიპი. უღლება მოქმ. გვარის ზმნებისა. ამათი მთავარი თავისებურება ის არის, რომ ისინი III სერიის ფორმებს ინვერსიულად აწარმოებენ. ამას გარდა, პირდაპირი მიმართების ფორმები მხოლოდ აქ არის შესაძლებელი.

II ტიპი. უღლება დინამიკური ვნებითი გვარის ზმნებისა. ძირითადი განსხვავება პირველი ტიპის ზმნათა უღლებისაგან III სერიაში იჩენს თავს. თანაც აქ ზმნები განიცდიან იმის მიხედვით, ერთ-პირიანია ფორმა თუ ორ-პირიანი: ამას თავისი წარმოება აქვს და იმას – თავისი. ამას გარდა, ამ ტიპის ზმნებს პირველი ტიპის ზმნათაგან განსხვავებას სავრცობი (ოდ).

III ტიპი. უღლება საშუალ-მოქმედებითი (მედიაქტივი) ზმნებისა. ამ ზმნებს შენაცვლების წესით აქვთ ნაწარმოები II და III სერიის ფორმები, აგრეთვე I სერიის მყოფადის წრისა. შენაცვლებისას გამოყენებულია იმავე ფუძის მოქმედებითის სათავისოს ან სასხვისოს ფორმები.

IV ტიპი. უღლება საშუალ-ვნებითი (მედიაპასივი) ზმნებისა და სტატიკური ვნებითი გვარის ზმნებისა. ამათ ყველას აერთიანებს მწკრივების კლება (ან II სერიისა მთლიანად, ან უწყვეტლისა და აწმყოს კავშირებითისა I სერიიდან). ამას გარდა, აწმყოში ესენი მეშველ ზმნას დაირთავენ პირველსა და მეორე პირში.

თვითეული ტიპის შიგნით კიდევ არის თავ-თავისი დაყოფილება.

I ტიპის უღლებაში ზმნები განსხვავდება იმის მიხედვით, თუ, ჯერ ერთი, როგორ არის ნაწარმოები აწმყო (სრული ასპექტის შემთხვევაში: მყოფადი), ე. ი. რა თემის ნიშანი აქვს ზმნას და, ამასთან ერთად, იკუმშება ფუძე, თუ არა. მერმე, როგორ არის ნაწარმოები წყვეტილი; და, უკანასკნელ, რა თემას იყენებს III სერიაში.

II ტიპის უღლება, უღლება ვნებითი გვარის ზმნისა, უფრო გარჩეული იყო I ტიპის უღლებისაგან ძველად, ვიდრე დღეს, რადგანაც მას I სერიის სავრცობიან მწკრივებში თავისი წარმოება ჰქონდა, სრულიად განსხვავებული მოქმ. გვარის ზმნათა უღლებისაგან. შემდეგ იგი აღნიშნულ მწკრივებში თანდათან გაუთანაბრდა მოქმ. გვარის ზმნებს. II სერიაში პრეფიქსიან (ინ-ენიან) ვნებითს თავისი წარმოება არა აქვს და სავსებით მისდევს სათანადო ზმნის მოქმედებითს. ამ მხრივ ეს ზმნები ძირითადად განსხვავდება სუფიქსიან (დონიან) და

უნიშნო ვნებითის უღლებისგან. III სერიაში კი განსხვავება სხვადასხვა ტიპის ვნებითებს შორის დაიკარგება, მაგრამ თავს იჩენს განსხვავება ერთ-პირიანებსა და ორ-პირიანებს შორის.

III ტიპის უღლების ზმნებს შორის მთავარი განსხვავება მყოფადის წარმოებაა, რაც დამოკიდებულია სათანადო ფუძის მოქმ. გვარის ფორმაზე.

IV ტიპის უღლების ზმნებს შორის მთავარი განმასხვავებელი ნიშანია, თუ რა მწკრივები აკლია მათ: I სერიისა თუ II სერიისა, ან, რაც იგივეა, უწყვეტელი აქვს თუ წყვეტილი, I კავშირებითი თუ II კავშირებითი. ამ მხრივ სტატიკურებთან ერთად არის მდგომარეობის გამომხატველი ზმნები.

აქ შეიძლება შემაჯღმლებელი ცხრილები მოგვეყვანა ოთხივე ტიპის ზმნათა მწკრივისათვის, მაგრამ ეს შორს წაგვიყვანდა.

540. მთავარი ფორმები. მთავარი ჰქვია ფორმებს, რომელთა დასახელება საკმარისია იმისთვის, რომ ადვილად წარმოებულ იქნეს ყველა დანარჩენი. მთავარი ფორმების დასახელების დროს სუბიექტურ პირთაგან შეიძლება ერთ-ერთი, მაგრამ სჯობს პირველი.

რიცხვი, რა თქმა უნდა, მხოლოდითი იქნება, როგორც უფრო მარტივი.

თუ ფორმა ორ-პირიანია, ობიექტური პირი მესამე სჯობს; თუ ფორმა სამ-პირიანია, ორივე ობიექტური პირი მესამე იქნება.

შ ე ნ ი შ ვ ნ ა: მესამე სუბ. პირის აღებაც არ არის ცუდი, რადგანაც მას პირის ნიშანი ბოლოს მოუდის, მაგრამ მაშინ წყვეტილში მაინც დამატებით პირველი ან მეორე პირის ფორმა უნდა იყოს მოცემული. თუ მეორე პირს ავიღებდით, შეიძლება წართქმით-უარყოფითი ბრძანებითი ფორმებისთვის მიგვემართნა: გააკეთე, ნუ გააკეთებ.

მთავარი ფორმები ქართულში ოთხია: ა წ მ ყ ო (ა ნ მ ყ ო ფ ა დ ი), წ ყ ვ ე ტ ი ლ ი, I თ უ რ მ ე ო ბ ი თ ი და ს ა წ ყ ი ს ი.

განვიხილოთ თვითებული მათგანი ცალკ-ცალკე.

ა) **აწმყო** ან **მყოფადი**. თუ ზმნას უსრული ასპექტი აქვს, აწმყო უნდა იყოს დასახელებული, და თუ სრული – მყოფადი.

ამ მწკრივთა ფორმის დასახელებით უკვე გამორკვეულია მათი მიმყოლი მწკრივების წარმოების საკითხი.

აწმყოს (ან მყოფადის) ფორმის დასახელება ჰყოფნის ზმნათა აბსოლუტურ უმრავლესობას (I და II უღლების ტიპისას). III უღლების ტიპის ზმნებს, მართალია, მყოფადის წრის ფორმები განსხვავებულად აქვთ ნაწარმოები, მაგრამ მათი წარმოება წყვეტილიდანაც ჩანს; მაგ., ვიჩივლე – ვიჩივლებ. რაც შეეხება IV უღლების ტიპის ზმნებს, აქ საჭიროა აწმყოსთან ერთად მყოფადის დასახელებაც, რადგანაც აწმყოს ფორმიდან არ ჩანს, თუ რანაირად იქნება ნაწარმოები მყოფადი; მაგალითად, ვუყვარვარ – ვეყვარები და სხვ.

ბ) **წყვეტილი**. პირველი სუბიექტური პირის ფორმის მიხედვით ადვილია ყველა დანარჩენის წარმოება. მართალია, მესამე პირში ზოგ მოქმ. გვარის ზმნას (და მათ პრეფიქსიან ვნებითს) **ო** აქვს, მაგრამ ამათი რიცხვი ცოტაა და, ამას გარდა, თვით ფუძის შედგენილობა (მარცვლიანია თუ არა) არკვევს, რა ნიშანი უნდა იყოს მე-3 პირში: **ა** თუ **ო**.

წყვეტილის მიხედვით მარტივად წყდება ბრძანებითის მწკრივისა და II ხოლმეობითის წარმოება. რაც შეეხება II კავშირებითს, სუფიქსიან და უნიშნო ვნებითებს

ყველას ე აქვს, მოქმედებითი ზმნების უმეტესობას (და მათთან ერთად პრეფიქსიანი ვნებითისას) – **ო ან ა.** უკანასკნელი (ა) მოუდის შედარებით მცირეოდენ ზმნებს, რომელთაც ნართაული **ი** აქვთ (ან შეუძლიათ მიიღონ) წყვეტილში. ამიტომ, თუმცა **II** კავშირებითის ფორმის დასახელება არ იქნებოდა ურიგო, მაგრამ აუცილებელი არ არის.

გ) I თურმეობითი. ამ მწკრივის დასახელებით მთლიანად გადაჭრილია **III** სერიის ყველა ფორმის წარმოების საკითხი ვნებითისა და საშუალ-ვნებითის (**II** და **IV** ტიპის) ერთ-პირიანი ზმნებისთვის. რადგანაც ეს ფორმები ვნებითის მიმღეობისაგან კეთდება, ამიტომ შეიძლება თვით მიმღეობის დასახელებაც (სახელობითის ფორმით. თავისთავად იგულისხმება, რომ სახელობითის **ი** ჩამოკვეცილ იქნება პირიან ფორმათა წარმოებისას). რაიცა შეეხება ამავე ზმნების ორ-პირიან ფორმებს, მათი წარმოების საკითხი უკვე საწყისის დასახელებით არის გადაწყვეტილი, ხოლო მოქმედებითსა და საშუალ-მოქმედებით ზმნებს (**I** და **III** ტიპისას) თითქმის ჰყოფნის **I** თურმეობითის დასახელება, ვინაიდან სხვა ინვერსიული ფორმების წარმოება, ასე თუ ისე, გარკვეულ წესს მისდევს და კიდევ **II** თურმეობითის მოყვანით საქმის გართულება საზოგადოდ არ ღირს.

დ) საწყისი. იგი მიგვითითებს იმაზე, თუ როგორ იწყება ზმნის ფუძე. ზმნისწინის ჩამოშორების შემდგომ (თუ ასეთი მოიპოვება) საწყისში პირველად ზმნის ფუძე არის და, მაშასადამე, პირის ნიშნები (ობიექტურისა ყველა, სუბიექტურისა პირველი და მეორე მხოლოდ) ამის წინ უნდა დაისვას, ხოლო ქცევისა და ვნებითის საწინაო ნიშნები – აღნიშნული პირის ნიშნების შემდეგ და ფუძის წინ. ამას გარდა, **მ ო ქ მ ე დ ე ბ ი თ ი გ ვ ა რ ი ს** ზმნათათვის საწყისით ჩვეულებრივ უკვე მოცემულია **I** სერიის თემა: საკმარისია ჩამოვაცალოთ მას ბოლოკიდური **ა** და (თუ რომ შეკუმშვა არ იყო გამოწვეული), უკვე მზად იქნება აწმყოს საწარმოებელი ჩონჩხი. **ვ ნ ე ბ ი თ ი გ ვ ა რ ი ს** ზმნათათვის კი საწყისი მაჩვენებელია, თუ როგორ უნდა იქნეს ნაწარმოები ორ-პირიანი ფორმები **III** სერიის მწკრივებში.

საწყისის მოყვანით საზოგადოდ გადაწყვეტილია, თუ როგორ უნდა იყოს ნაწარმოები მიმღეობა (მოქმედებითი და ვნებითი).

საწყისის დასახელება თავშიც შეიძლება.

მოვიყვანოთ ნიმუშად ვაჟა-ფშაველას «ბახტრიონის» დასაწყისი და გავარჩიოთ მისი ზმნები:

„დღემ **დ ა ი ხ უ რ ა** პირბადე, მთებმა **დ ა ხ უ ჭ ე ს** თვალები,
აღარ **შ ფ ო თ ო ბ ე ნ** საფლავში გმირთ ოფლის მღვრელი ძვალები.
ქარი **ქ ვ ი თ ი ნ ე ბ ს...** ღრუბელთა ზარი **თ ქ ვ ე ს** შესაზარები,
გული ვერ **მ ო უ ფ ხ ა ნ ი ა** თ, ცრემლი **ს დ ი ს თ** ალაზნიანი,
ჩ ა რ ე ც ხ ე ს, **ჩ ა ა ლ ა მ ა ზ ე ს** მთების გულ-მკერდი კლდიანი.
გ ა ც ო ც ხ ლ დ ა, ცას **ე მ უ ქ რ ე ბ ა** ღრმა დეღე წყარო-ფშიანი.
გ ა დ ა ი კ რ ი ფ ნ ე ნ ღრუბელნი, ქუჩი **გ ა წ ი რ ე ს** ცვრიანი.
გ ა ი ვ ს ო რძითა მთათ ძუძუ, დაუშრომელად რძიანი.
მ ო გ ე ს ა ლ მ ე ბ ი თ, ქედებო, **მ ო მ ა ქ ვ ს** სალამი გვიანი.
ჩემსამც სამარეს **ა მ კ ო ბ ე ნ** თქვენი დეკა და ღვიანი!
თქვენგანა **გ უ ლ ო ბ ს** ეს გული, შიგ გრძნობა **უ დ უ ლ ს** ღვთიანი.
თქვენი **მ ი წ ო ვ ა ვ** მეც ძუძუ, ღალიან- ბარაქიანი.
ნუმც **გ ა ჯ ა ვ რ დ ე ბ ა** პირიმზე, ნუმც **დ ა მ წ ყ ე ვ ლ ი ა ნ** იანი,
რომ იმათ დედის ძუძუთი **ვ ს უ ქ დ ე ბ ი** ცოდვილიანი!

მეც მიგემებავ იგირძე, რითაც თქვენ დაიზარდენით;
თქვენავე გარგებსთ, დობილნო, თუ უხვად დაიზარჯენით“.

დაიხურა: დავიხურავ, დავიხურე, დამიხურავს, დახურვა.

დახუჭეს: დავხუჭავ, დავხუჭე, დამიხუჭავს, დახუჭვა.

შფოთობენ: ვშფოთობ, ვიშფოთე, მიშფოთნია, შფოთობა (სალიტერატურო ენაში ჩვეულებრივ ითქმის: ვშფოთავ და არა ვშფოთობ, რომელიც ფშაურია).

ქვითინებს: ქვითინებ, ვიქვითინე, მიქვითინ(ნ)ია. აკლია საწყისი, მის მაგივრობას ეწევა: ქვითინი.

თქვეს: (ვიტყვი), ვთქვი, მითქვამს, თქმა.

მოუფხანიათ: მოვიფხან, მოვიფხანე, მომიფხანია, მოფხანა.

სდისტ: სდის – ედინება, სდენია, დენა (პირველი სუბ. პირის ფორმები არ იხმარება).

ჩარეცხეს: ჩავრეცხე, ჩავრეცხე, ჩამირეცხია, ჩარეცხა.

ჩალამაზეს: ჩავალამაზე, ჩავალამაზე, ჩამილამაზებია, ჩალამაზება.

გაცოცხლდა: გავცოცხლდები, გავცოცხლდი, გავცოცხლებულვარ (ან: გაცოცხლებულ-ი), გაცოცხლება.

ემუქრება: ვემუქრები, ვემუქრე, ვემუქრებივარ, მუქრება.

გადაკრიფენ: გადავიკრიფებით, გადავიკრიფენით, გადავკრიფილვართ, გადაკრიფა (მხ. რიცხვში არ იხმარება).

გაწირეს: გავწირავ, გავწირე, გამიწირავს, გაწირვა.

გაივსო: გავივსები, გავივსე, გავსებულვარ, გავსება.

მოგესალმებოთ: მოგესალმები, მოგესალმე, მოგსალმებივარ, მოსალმება.

მომაქვს: მომქონებია (ამ ზმნას აკლია ფორმები. იხმარება აწმყოს წრეში და III სერიაში).

ამკობენ: ვამკობ, ვამკვე, მიმკვია, მკობა.

გულობს: იხმარება აწმყოს წრეში. მყოფადში მოსალოდნელია: იგულებს და ამისგან შემდეგ სხვა ფორმები საერთო წესით.

უდუღს: ეს ზმნა მარტო აწმყოს წრეში იხმარება (თუ ერთ-პირიანად გადავაკეთებთ, გვექნება: დუღს – იდუღებს, იდუღა, უდუღნია, დუღილი).

მიწოვავ: ვწოვ, ვწოვე, მიწოვია („მიწოვავ“ ფშაურია), წოვ[ნ]ა.

გაჯავრდება: გავჯავრდები, გავჯავრდი, გავჯავრებულვარ, გაჯავრება.

დამწყევლიან: დავწყევლი, დავწყევლე, დამიწყევლია, დაწყევლა.

ვსუქდება: ვსუქდები, *ვსუქდი, *ვსუქებულვარ, სუქება („ვსუქდი“ და „ვსუქებულვარ“ ფაქტიურად არ იხმარება).

მიგემებავ: ვიგემებ, ვიგემე, მიგემნია (ან: მიგემებია; „მიგემებავ“ ფშაურია), გემება.

დაიზარდენით: დავიზრდებით, დავიზარდენით, დავზრდილვართ, დაზრდა, მხოლობითში არ იხმარება).

გარგებსთ: ვარგებ, ვარგე, მირგია, რგება.

დაიზარჯენით: დავიზარჯები, დავიზარჯე, დავზარჯულვარ, დაზარჯვა.

ზმნის ფორმის ანალიზი

541. ზმნის შიგაგონი ნაწილები. პირიანი ზმნა რომ შემადგენელ ნაწილებად დავშალოთ, შიგ შიგნულად აღმოჩნდება რამდენიმე ამათგანი:

ა) **ზმნისწინი.** იგი შიგნულად იყოს იქეთა მიმართულებისა ან აქეთა მიმართულებისა.

ბ) პირის ნიშანი: ს უ ბ ი ე ქ ტ უ რ ი პირველი პირისა ან მეორე პირისა (NB. მესამე პირის ნიშანი ბოლოში აქვს, ნახე № იგ).

ო ბ ი ე ქ ტ უ რ ი: 1-ლი პირისა, მე-2 პირისა ან მე-3 პირისა.

გ) ქცევის ნიშანი: საარვისოსი, სათავისოსი, სასხვისოსი.

დ) სიტუაციის ნიშანი (საზედაოსი).

ე) ვნებითი გვარის ნიშანი: ი (ერთ-პირიანი ზმნისა) ან ე (ორ-პირიანი ზმნისა).

ვ) ფუძე, რომელიც ამავე დროს შეიძლება იყოს ძირი ან მარტივი თემა, ან ორივე ერთად. იგი ზოგჯერ შეკუმშული სახით არის წარმოდგენილი. შეკუმშვისას ავიან ზმნებში ხანდახან უცხო ელემენტია (ვ) შიგ გადასული (ნახე № თ).

ზ) ვნებითი გვარის ნიშანი (დ). იგი უსწრებს თემის ნიშანს, თუ ასეთი მოიპოვება ფორმაში, რასაც I სერიაში აქვს ადგილი.

წ) შუალობითი კონტაქტის მაწარმოებელი (ინ ან რთული ევინ).

თ) თემის ნიშანი (ი, ავ, ამ, ევ, ემ, ობ, ოფ), რომელთაგანაც ორს (ავ-სა და ამ-ს) ხმოვანი შეიძლება დაკარგული ჰქონდეს. ხმოვნის დაკარგვის შემთხვევაში ავ-ის ვ შეიძლება წინ გადაისვას და ზმნის ფუძეში გადავიდეს.

თემის ნიშნადვე უნდა ვიცნათ ია (ან ი), რომელმაც შეცვალა ძველი იე სტატიკური ზმნების აწმყოში და მოქმ. და დინამიკური ვნებითის ზმნების I თურმეობითში (უკანასკნელებში მხოლოდ მაშინ, თუ ზმნა ორ-პირიანია).

ი) სავრცობი (დ ან ოდ). სავრცობადვე შეგვიძლია მივიჩნიოთ ენ (ან ნ) ინფიქსი პრეფიქსიანი ვნებითის II სერიის ფორმებში (გავიზარდ-ენ-ით), რომელიც წარმოშობით რიცხვის ნიშანია პირდაპირ-ობიექტური პირისა (§ 418).

ია) მწკრივის ნიშანი.

იბ) რიცხვის ნიშანი.

იგ) პირის ნიშანი (მარტოოდენ სუბიექტური, მესამე პირისა მხოლოდით ან მრავლობით რიცხვში). იგი დღევანდელ ქართულში რიცხვის ნიშნის წინაც შეიძლება იყოს.

იდ) ნართაული ი.

იე) მეშველი ზმნა.

ივ) აღნიშნულთ გარდა, III სერიის ფორმებში შეიძლება კიდევ შეგვხვდეს ვნებითი გვარის მიმღეობის მაწარმოებელი (ილ, ულ ან მ – არ).

ანალიზი რომ ვუყოთ იმავე პოემის ნაწყვეტში ნახმარ ზმნებს (ნახე წინა §-ში), შემდეგს ვნახავთ:

დ ა ი ხ უ რ ა: და – ზმნისწინი; ი – სათავისო ქცევის ნიშანი; ხურ – ფუძე (ამავე დროს ძირიც, მარტივი თემა); ა – მე-3 სუბ. პირის ნიშანი მხ. რიცხვისა.

დ ა ხ უ ქ ე ს: და – ზმნისწინი; ხუქ – ფუძე (ამავე დროს მარტივი თემა); ეს – მე-3 სუბ. პირის ნიშანი მრ. რიცხვისა.

შ ფ ო თ ო ბ ე ნ: შფოთ – ფუძე; ობ – თემის ნიშანი; ენ – მე-3 სუბ. პირის ნიშანი მრ. რიცხვისა.

ქ ვ ი თ ი ნ ე ბ ს: ქვითინ – ფუძე; ებ – თემის ნიშანი; ს – მე-3 სუბ. პირის ნიშანი მხ. რიცხვისა (თვით ინ სუფიქსია წარმოშობით).

თ ქ ვ ე ს: თქვ – ფუძე (და ამავე დროს მარტივი თემა. რთული თემა მისგან ამ-ით კეთდება, მაგრამ იგი I სერიის ფორმებში მარტოოდენ ზმნისწინის დართვის დროს იხმარება, – მაგალითად, ამო-ვ-თქვ-ამ; I თურმეობითში კი უზმნისწინოდაც : მი-თქვ-ამ-ს); ეს — მე-3 სუბ. პირის ნიშანი მრ. რიცხვისა.

მ ო უ ფ ხ ა ნ ი ა თ: **მო** – ზმნისწინი; **უ** – სასხვისო ქცევის ნიშანი, მაგრამ ფორმას ქცევის გაგება არა აქვს, რადგანაც III სერიის ფორმაა და საპირისპირო ფორმები აკლია; **ფხან** – ფუძე, **ია** – თემის ნიშანი I თურმეობითში (ნახე № თ); **თ** – მრ. რიცხვის ნიშანი.

ს დ ი ს თ: **ს** (პირველი) – მე-3 ობ. პირის ნიშანი; **დი** – ფუძე; **ს** (მეორე) – მე-3 სუბ. პირის ნიშანი; **თ** – მრ. რიცხვის ნიშანი (იგი მოსდევს პირის ნიშანს).

ჩ ა რ ე ც ხ ე ს: **ჩა** – ზმნისწინი; **რეცხ** – ფუძე (ამავე დროს მარტივი თემა); **ეს** – მე-3 სუბ. პირის ნიშანი მრ. რიცხვისა.

ჩ ა ა ლ ა მ ა ზ ე ს: **ჩა** – ზმნისწინი; **ა** – საარვისო ქცევის ნიშანი; **ლამაზ** – ფუძე (ამავე დროს მარტივი თემა); **ეს** – მე-3 სუბ. პირის ნიშანი.

გ ა ც ო ც ხ ლ დ ა: **გა** – ზმნისწინი; **ცოცხლ** – ფუძე; **დ** – ვნებითის ნიშანი (**ცოცხლდ** – მარტივი თემა); **ა** – სუბ. ნიშანი მე-3 პირისა.

ე მ უ ქ რ ე ბ ა: **ე** – ვნებითის ნიშანი, რომელიც ორ-პირიანობას გვიჩვენებს; **მუქრ** – ფუძე (წარმომდგარია **მუქარა** სიტყვისაგან); **ებ** – თემის ნიშანი; **ა** – პირის ნიშანი (რომელმაც შეცვალა **ი-ს**: ემუქრებ-ის).

გ ა დ ა ი კ რ ი ფ ნ ე ნ: **გადა** – რთული ზმნისწინი საიქეთო მიმართულებისა; **ი** – ვნებითის ნიშანი; **კრიფ** – ფუძე (ხმოვან-მოწაცვლე ფუძე: კრეფ – კრიფ); **ნ** – ვნებითის ფუძის სავრცობი, რომელიც მრ. რიცხვში ჩნდება; **ენ** – მე-3 სუბ. პირის ნიშანი მრ. რიცხვში.

გ ა წ ი რ ე ს: **გა** – ზმნისწინი; **წირ** – ფუძე; **ეს** – მე-3 სუბ. პირის ნიშანი მრ. რიცხვისა.

გ ა ი ვ ს ო: **გა** – ზმნისწინი; **ი** – ვნებითის ნიშანი; **ვს** – ფუძე; **ო** – პირის ნიშანი (მე-3 სუბ. პირისა მხ. რიცხვში).

მ ო გ ე ს ა ლ მ ე ბ ი თ: **მო** – ზმნისწინი; **გ** – მე-2 ობ. პირის ნიშანი; **ე** – ვნებითის ნიშანი; **სალმ** – ფუძე (მიღებულია შეკუმშვის გზით **სალამ** სიტყვისაგან); **ებ** – თემის ნიშანი; **ი** – მწკრივის (აწმყო-მყოფადის) ნიშანი ვნ. გვარის ზმნებში; **თ** – მრ. რიცხვის ნიშანი.

მ ო მ ა ქ ვ ს: **მო** – ზმნისწინი; **მ** – ობ. ნიშანი პირველი პირისა; **ა** – საარვისო ქცევის ნიშანი (თუმცა ზმნას ქცევის გაგება არა აქვს); **ქვ** – ფუძე; **ს** – სუბ. ნიშანი მე-3 პირისა მხ. რიცხვში.

ა მ კ ო ბ ე ნ: **ა** – საარვისო ქცევის ნიშანი; **მკ** – ფუძე, მარტივი თემა; **ობ** – თემის ნიშანი (**მკობ** – რთული თემა); **ენ** – მე-3 სუბ. პირის ნიშანი მრ. რიცხვში.

გ უ ლ ო ბ ს: **გულ** – ფუძე; **ობ** – თემის ნიშანი; **ს** – სუბ. ნიშანი მე-3 პირისა მხ. რიცხვში.

უ დ უ ლ ს: **უ** – სასხვისო ქცევის ნიშანი; **დულ** – ფუძე; **ს** – სუბ. ნიშანი მე-3 პირისა მხ. რ.-ში.

მ ი წ ო ვ ა ვ: **მ** – პირვ. პირის ობ. ნიშანი; **ი** – სასხვისო ქცევის ნიშანი (ქცევის გაგება ზმნას არა აქვს, ფორმა ინვერსიულია, I თურმეობითისა); **წოვ** – ფუძე; **ავ** – თემის ნიშანი (ანალოგიურად ნაწარმოები I თურმეობითში **ია-ს** ნაცვლად: მიწოვია; **მ ი წ ო ვ ა ვ** დიალექტური ფორმაა, ფშაური).

გ ა ჯ ა ვ რ დ ე ბ ა: **გა** – ზმნისწინი; **ჯავრ** – ფუძე; **დ** – ვნებითის ნიშანი; **ებ** – თემის ნიშანი (**ჯავრდ** – მარტივი ფუძე ვნებითისათვის, **ჯავრდებ** კი – რთული); **ა** – მე-3 სუბ. პირის ნიშანი მხ. რ.-ში.

დ ა მ წ ყ ე ე ლ ი ა ნ: **და** – ზმნისწინი; **მ** – ობ. ნიშანი პირვ. პირისა; **წყევლ** – ფუძე; **ი** – თემის ნიშანი; **ან** – მე-3 სუბ. პირის ნიშანი მრ. რ.-ში (ფუძე **წყევლ** თავის მხრივ

ასე დაიშლება: წყ – ფუძე, ევ – ძველი თემის ნიშანი (რომელიც ხმოვანს იცვლის II სერიაში: ვწყევ – ვწყიე); ლ – საწყისის ფუძის სავრცობი.

ვ ს უ ქ დ ე ბ ი: ვ – პირვ. სუბ. პირის ნიშანი; სუქ – ფუძე; დ – ვნებითის ნიშანი; ებ – თემის ნიშანი; ი – მწკრივის ნიშანი (აწმყოსი).

მ ი გ ე მ ე ბ ა ვ: მ – პირვ. პირის ობ. ნიშანი; ი – სასხვისო ქცევის ნიშანი (ფორმას ქცევის გაგება არა აქვს: იგი ინვერსიულია, I თურმეობითისა); გემ – ფუძე (და მარტივი თემა); ებ – თემის ნიშანი; ავ – თემის ნიშანი, ანალოგიურად ნაწარმოები ია-ს ნაცვლად: მიგემებია (ფორმა დიალექტურია, ფშაური).

დ ა ი ზ ა რ დ ე ნ ი თ: და – ზმნისწინი; ი – ვნებითის ნიშანი; ზარდ – ფუძე; ენ – ფუძის სავრცობი მრავლობითში პრეფიქსიან ვნებითში (გადმოსულია მოქმ. გვარის ზმნიდან, § 418); ი – ნართაული ხმოვანი; თ – მრავლობითის ნიშანი.

გ ა რ გ ე ბ ს თ: გ – ობ. ნიშანი მეორე პირისა; რგ – ფუძე, მარტივი თემა; ებ – თემის ნიშანი (რგებ – რთული თემა); ს – სუბ. ნიშანი მე-3 პირისა; თ – მრავლობითის ნიშანი (იგი მოსდევს პირის ნიშანს).

დ ა ი ხ ა რ ჯ ე ნ ი თ: ხარჯ – ფუძე (დანარჩენი სულ ისე, როგორც „დაიზარდენით“ ფორმაში).

თ ა ვ ი ს ე ბ შ რ ე ბ ა ნ ი

542. თავისეპშრეპათა მიზეზები. ქართული ენის დღევანდელ მორფოლოგიურ სტრუქტურაში ზევრი რამ არის ისეთი, რაც ისტორიული პერსპექტივის გარეშე აუხსნელი და გაუგებარი დარჩება. ასეთია, მაგალითად, საკითხი თავისებურ ზმნათა ფორმების შესახებ.

აქამომდე ჩვეულებრივ ისეთ ზმნებთან გვქონდა საქმე, რომლებიც გარკვეულ წესს მისდევდნენ, ანუ საერთო ნორმებს იცავდნენ და სისტემებრი ფორმა-ცვალება აქვთ. მაგრამ ამათ გარდა მოიპოვება რიგი ზმნებისა, რომლებიც არ ემორჩილებიან საზოგადოდ შემუშავებულ ნორმას და თავისებურებას იჩენენ რაიმე მხრით. თავისებურება შედარებითია: ზოგისა ძალიან სცილდება საყოველთაო წესებს, ზოგისა კი – ნაკლებად. მათ ხშირად უწესურ ზმნებს ეძახიან, მაგრამ არა იმიტომ, თითქო მათ წესი არ ჰქონდეთ, არამედ იმიტომ, რომ მათი წესი (უღლებისა თუ წარმოების მხრივ) სხვა ზმნათა წესებს არ ეთანხმება. ამისი მიზეზი სხვადასხვაა: არქაული ფორმა ზოგჯერ ეხლაც ძალაშია, სხვადასხვა დიალექტურმა ფორმამ შეიძლება ერთმანეთის გვერდით ლიტერატურაშიც იჩინოს თავი; ამას გარდა, ფართოდ აქვს გახსნილი გზა ანალოგიურ წარმოებას, რომლის წყალობით დიდი ცვლილებანი ხდება ხოლმე ენაში.

საზოგადოდ ძველი ენის ნაშთები და ახალი წარმოების ფორმები ხშირად ერთმანეთშია გარეული და ძალიან საინტერესო სურათს იძლევა.

ძველის ნაშთია, სხვათა შორის, რთული ზმნები, ახალ-განვითარებულია მიმდევობითი ზმნები.

ძველის ნაშთი და ახალი წარმოება

543. რთული ზმნები. ძველ ქართულში ფართოდ იყო გავრცელებული ხმარება რთული ზმნებისა, რომლებიც ნაწარმოები იყო სახელისა და მეშველი ზმნის საშუალებით;

მეშველად სხვადასხვა ზმნა იყო: ცემა, ყოფა, დება, ღება და სხვ.; ამათგან უფრო გავრცელებული იყო „ყოფა“. მაგალითები: ძალ-მიც („შემიძლია“, ძალ-მედვა – „შემეძლო“), ჯელ-მეწიფების („შემიძლია“, „უფლება მაქვს“), ნუგეშინის-სცა („ანუგეშა“), ამბორს-უყო („აკოცა“), ღაღად-ყო („წამოიძახა“) და სხვ.

ამნაირი წარმოებიდან ახალ ქართულში მხოლოდ რამდენიმე ზმნა შემოგვრჩა: ცხად-ყოფა, შეურაცხ-ყოფა, უზრუნველ-ყოფა, უგულებელ-ყოფა, უკვდავ-ყოფა, რამდენადმე აგრეთვე ყურად-ღება და სრულ-ყოფა.

რთულ ზმნაში ფორმა-ცვალემა მეშველ ზმნას მოუდის, სახელი უცვალელებლია.

რაკი ფორმები ძველი ქართულიდანაა შემორჩენილი, ამიტომ მათ I სერიაში მართლ საში მწკრივის ფორმები აქვთ, – მყოფადის წრის მწკრივები არ განუვითარდათ; ნიმუში:

	ა წ მ ყ	წ ყ ვ ე ტ ი ლ ი
მხ.	1.3 უზრუნველ-ვყოფ	უზრუნველ-ვყავ(ი)
	2.3 „ ჰყოფ	„ ჰყავ(ი)
	3.3 „ ყოფს	„ ყო
მრ.	1.3 „ ვყოფთ	„ ვყავით
	2.3 „ ჰყოფთ	„ ჰყავით
	3.3 „ ყოფენ	„ ყვეს

სხვა მწკრივთა ფორმები: უზრუნველ-ვყოფდი, უზრუნველ-ვყოფდე; უზრუნველ-ვყო; უზრუნველ-მიყვია, უზრუნველ-მეყო, უზრუნველ-მეყოს.

მიმღეობა: უზრუნველ-მყოფელი (მოქმ.), უზრუნველ-ყოფილი (ვნ.).

რთული ზმნების ნაწილები ჩვეულებრივ ერთად არის, მაგრამ გვხვდება გათიშვის შემთხვევებიც: „ავტორებს თითქოს ყ უ რ ა დ უ ნ და ე ღ ო თ ეს სამართლიანი კრიტიკა“ („კომუნ.“, 16 სექტ., 1952 წ.).

„პატივის ცემა“ დღეს უფრო ორი სიტყვაა, ვიდრე ერთი (რთული ზმნა), რადგანაც სახელი ბრუნვებს იცვლის და თანაც შეუძლია მსაზღვრელი მიიღოს: დიდ პატივს ვსცემ, მისი საკადრისი პატივი ვერ ვეცი, ბევრი პატივი მიცია და მისთ.

ძველად გვქონდა რთული ზმნა „თანა-შეწევნა“: „ვინაფთგან ბერძენთა ესევიტარი ჟამი პოვეს, ჯელ-ყვეს ყოვლითა ღონისძიებითა, რადთამცა ქართველნი ამის მონასტრისაგან აღმოჰფხურნეს, და ამის პირისათჳს მთაჲ ყოველი თ ა ნ ა - შ ე ი წ ი ე ს“ (გ. მთაწმ., „ცხორ. იოვ. და ეფთ.“, 117). პირიანი ფორმები ამ რთული ზმნისა არ შემოინახა, მაგრამ გვაქვს მიმღეობა „თანა-შემწე“ (რომელიც ამჟამად ერთად იწერება).

ძველად გვქონდა: „თანა-მაც“ (← თანა-მამს = „მმართველს“), „თანა-მედვა“ („მემართა“). აქედან ნაწარმოები იყო მიმღეობა: „თანა-მდები“ (ვისაც ჰმართებს, ე. ი. მოვალე). დღეს აღარც პირიანი ფორმები იხმარება და აღარც უპირო, მაგრამ გვაქვს მიმღეობისაგან ნაწარმოები „თანამდებობა“.

544. მიმღეობითი ზმნები. ასპექტის გამოხატვის ახალ სისტემაზე გადასვლის მიუხედავად, ზოგ უზმნისწინო ზმნას II სერიაში შემოჰრჩა ძველი ვითარება, ე. ი. სრული ასპექტი. ამასთან დაკავშირებით მათი შესაფერისი ფორმები ან მონაცვლე ზმნები I სერიიდან სრულ-ასპექტიანი გახდნენ და აწმყოს წრიდან მყოფადისაში გადავიდნენ: ვნახე – ვ ნ ა ხ ა ვ, ვიყიდე – ვ ი ყ ი დ ი, ვჰკითხე – ვ ჰ კ ი თ ხ ა ვ, ვთქვი – ვ ი ტ ყ ვ ი და სხვ. (§ 339). ამიტომ საჭირო გახდა დაცარიელებული ადგილის ამოვსება ახლად შექმნილი ფორმებით. ამისთვის

ენამ ფუძედ გამოიყენა ვნებითის მიმღეობა (ულ-ზე და ილ-ზე გათავებული) და იქედან გააკეთა ახალი ზმნები: ვყიდულობ, ვნახულობ, ვსესხულობ და სხვ. ესენი აწმყოს წრეში იხმარება, მყოფადისაში კი ძველი ფორმებია ხმარებული:

აწმყოს წრე		მყოფადის წრე	
აწმყო	ვყიდულობ	მყოფ.	ვიყიდი
უწყვ.	ვყიდულობდი	I ხოლმ.	ვიყიდდი
აწმყ. კავშ.	ვყიდულობდე	მყოფ. კავშ.	ვიყიდდე

მსგავსი ზმნებია: ვპოულობ – ვიპოვი, ვნახულობ – ვნახავ, ვცდილობ – ვცედე, ვლოცულობ – ვილოცავ, ვკითხულობ – ვიკითხავ, ვხლილობ – ვიხლი („თავში ქვას ვხლილობთ“-ო, გამიგონია კახეთში). არის ზმნები, რომელთაც კავშირი არ გაუწყვეტიათ აწმყოსთან და მის მიმყოლ მწკრივებთან, მაგრამ პარალელურად მიმღეობითი ზმნებიც იხმარება: ვიღებ – ვღებულობ, ვიგებ – ვგებულობ, ვიტყობ – ვტყობილობ, ვფიცავ – ვფიცულობ, ვიხდი – ვხდილობ, ვიხმობ – ვხმობილობ, ვცნობ – ვცნობილობ, მატულობს, კლებულობს და სხვ.

ეს ზმნები, როგორც ვთქვით, ჩვეულებრივ იხმარება აწმყოს წრეში, მაგრამ „ვნახულობ“ ზმნას დამოუკიდებელი მნიშვნელობაც აქვს მოპოვებული და სხვა მწკრივებსაც იკეთებს: ვინახულებ, ვინახულე.

545. შერწყმული ზმნები. რთული ზმნებისაგან უნდა გარჩეულ იქნეს შერწყმული ზმნები, რომლებიც ერთად იხმარება, მაგრამ პირველი ბოლოშეკვეცილია, მეორე კი სრული ფორმითაა წარმოდგენილი. შერწყმება ხოლმე სინონიმური ან კონტრასტული შინაარსის მქონე ზმნები, ან კიდევ (და ეს უფრო ხშირად ხდება) ერთი და იმავე ფუძისაგან სხვადასხვა ზმნისწინით ნაწარმოები ზმნები; მაგალითები:

ა) „რომ თავის დაღონებითა ა ც რ ე მ ლ - ა ტ ი რ ო ს ხალხია“ (ვაჟა, I, 288, 12); „ვისაც რამდენი ეწადოს, ი ლ ა ყ ბ - ი უ ბ ნ ო ს იმდენა“ (ვაჟა, I, 289, 36); „დ ა წ ყ ნ ა რ -დ-დ ა დ უ მ დ ა მდინარეც“ (ვაჟა, I, 218, 24); „გ ა ს უ ქ - გ ა ლ ა ღ ე თ ლეშითა“ („გველის-მჭამელი“); [წისქვილის ქვები] „ერთმანერთს რომ ე ფ შ ვ ნ ი ტ - ე ქ ლ ი შ ე ბ ი ა ნ“ (ვაჟა, V, 109, 20); „ვასუსუვ-ვანუგეშები“ (ვაჟა); „კაცო, ძალიან შავშინდი, გამაცივ-გამაცხელაო“ (რაზიკ., „ფშაური ლექსები“, № 178, 20); „მოიპოვება ერთი დიდი ქვა, რაზედაც იქაური მცხოვრებნი სანთლებს ანთებენ და ლოცულობენ, როდესაც მათ აცივ-აცხელებსთ“ (მ. თამარაშვილი, „ისტორია კათოლიკობისა საქართველოში“, გვ. 70).

ბ) „მიდ-მოდის სისხლის ღვარები“ (ვაჟა, I, 245, 3) [ითქმის აგრეთვე მიდი-მოდის: „მამალი მედიდურად მიდი-მოდოდა“, ვაჟა, V, 151, 19], „გარბი-გამორბიან, მიჰმალ-მოჰმალვენ“ (ვაჟა, V, 444, 15) და მისთ.

მსგავსი გამოთქმებია: გაიზმორ-გამოიზმორა, გადაწყ-გადმოაწყო, მილაგ-მოლაგდნენ, მიყრილ-მოყრილან და მისთ.

შერწყმა ძალიან გავრცელებულია უპირო ზმნებშიც: მიკითხ-მოკითხვა, თავის გადაქნევ-გადმოქნევა, მიფანტულ-მოფანტული და სხვ. „არც ისე ბრიყვი გახლავთ სოფელი, რომ დ ა წ უ ნ -მ ო წ ო ნ ე ბ ი ს ადლით ახლა მედუქნეებიცა ზომოს“ (ვაჟა).

546. უშპე-გაფართოებული ზმნები. რამდენიმე ზმნას ფუძე **ივ** ელემენტით აქვს გაფართოებული. ეს **ივ** ხმოვან-შეცვლილი **ევ** არის, რომელიც გარდაუვალი ზმნისაგან გარდამავალს აწარმოებს (რბის – არბევს), გარდამავლისაგან კი – შუალობითი კონტაქტის ფორმას (§ 423).

ეს **ივ** ერთვის სათავისო ქცევის ფორმებს რამდენიმე ზმნისას. დართვისას თანხმოვანი ჩვეულებრივ იკარგება და რჩება მარტო ხმოვანი **ი**: იხვეწ-**ივ**-ებს ↑ იხვეწიებს. ასეთი ზმნებია: ვიქონიებ („იქონიეთ მოთმინება!“), ვიშველიებ, ვიყოლიებ („თავს ვიყოლიებ“), ვიშორიებ, ვიჯერიებ, ვიგერიებ (მაგრამ შდრ.: „შვიდ დღეს ვ ი გ ე რ ე თ თოფებით“, ვაჟა, I, 221), ვიხვეწიებ და სხვა; მაგალითები: „ – ქალოო, სამი პური გვასესხეთო, დედაჩემმა გამომგზავნა, ნათლია გოგია მოგვივიდა, – ე ხ ვ ე წ ე ბ ა დედაკაცი მღვდლის სახლობას. – რაღას ი ხ ვ ე წ ი ე ბ თ, აიღეთ, მიეცით! გაისმის ხმა მათე მღვდლისა“ (ვაჟა, V, 200); „ამდენი შ ე მ ი ხ ვ ე წ ი ე თ“ („სიბრძნე სიცრ.“, «მწევარნი და მელა»); „ცხენი თან შ ე მ ო ი ყ ო ლ ი ვ ე ს“ („ამირან-დარეჯანიანი», 19); „ვიყიდე და მით გული შ ე ვ ი ჯ ე რ ი ე“ (1751 წლის ნასყიდობის წიგნი: «საქ. სიძველენი», II, № 502).

თითქო ასეთივე წარმოებისა უნდა იყოს **დახვალიებ** ა ხვალისთვის გადადების მნიშვნელობით: (მშიერი მგლები) „ვირს რას დაიხვალიებდენ“ (ვაჟა, V, 259).

547. შემოკლებული ზმნები. სასაუბრო ენაში ხშირია ზმნების შემოკლება ბოლო მარცვლის ან ასოს (ასოების) მოკვეცით. არის გარკვეული ზმნები, რომელთაც ბოლოები ეკვეცებათ. ასეთი ზმნებია:

მო (მოდი), **აქ მო** (აქ მოდი), **ჩამო** (ჩამოდი), **წამო** (წამოდი), **გამო** (გამოდი) და სხვ.

ადე (ადეგ, ადექი).

დაჯე (დაჯედი, დაჯექი), **იჯე** (იჯედი, იჯექი).

დადე (დადევი), **ჩადე** (ჩადევი).

მომე (მომეცი), **მიე** (მიეცი).

მოიტა (მოიტანე. მნიშვნელობით ამას უდრის: „მომეცი, მომაწოდე“).

შეხე (შეხედე), **დახე** (დახედე).

დაიცა (დაიცადე), **მოიცა** (მოიცადე).

მაცა (მაცალე), **დამაცა** (დამაცალე), **დააცა** (დააცალე), **დაგვაცა** (დაგვაცალე), **გამეცა** (გამეცალე).

გაიქე (გაიქეცი); ვერ **მოიქე** კარგად (ვერ მოიქეცი კარგად).

დაიჭი (დაიჭირე [ხელში], ხელი მოჰკიდე).

გასწი (გასწიე).

ასეთივე წარმოშობისაა **დაე** (დაეხსენ), აქედან (ასიმილაციით) **დეე**, **დე**, რომელიც ნაწილაკად არის ქცეული, აგრეთვე **გეთაყვა**(ნე), რომელიც საალერსო სიტყვად არის გამხდარი, და **გენაცვა**(ლე).

ზმნათა შემოკლება უმთავრესად ბრძანებითის ფორმებში ხდება.

ზოგჯერ ასეთი შემოკლებული ფორმები სალიტერატურო ენაშიც გვხვდება:

„მო, დავსხდეთ, ტარიელისთვის ცრემლი გვდის შეუშრობილი“ («ვეფხ.» 7).

„გასწი, მერანო, შენს ჭენებას არ აქვს საზღვარი“ (ბარათ.).

გარკვეულ შემთხვევაში ზმნისწინმა შეიძლება მთელი ზმნის ფორმის მაგივრობა გასწიოს: „მიბრძანა: მოგეწონაო? – მოვახსენე: **მო**-მეთქი“ («ამირ.-დარ.», 265).

შ ე ნ ა ც ვ ლ ე ბ ა

548. შენაცვლება და მისი საფუძველი. მოიპოვება ერთი წყება ზმნებისა, რომელთაც აკლია ესა თუ ის ფორმა ან რიგი ფორმებისა და ამ ნაკლს სხვა ფუძის ზმნებით ივსებენ. ამ მხრივ ეს ზმნები ძირითადად განსხვავდება საშუალ-მოქმედებით (ანუ მედიაოქტივ) ზმნათაგან, რომელთაც შენაცვლება ერთისა და იმავე ფუძის ფორმათა ფარგლებში აქვთ.

„აკლია ესა თუ ის ფორმაო“, ვთქვით, მაგრამ კლება ნაირ-ნაირია: ზოგს აკლია რომელიმე რიცხვი, ზოგს – მწკრივები, ზოგს – ერთ-ერთი ასპექტი ან გვარი, ზოგი ზმნა ერთ-პირიანია და ორ-პირიანად არ გადაკეთდება, თუ არ მივმართეთ სხვა ფუძეს. ამას გარდა, ზრდილობიან საუბარში პირველ პირში ერთი ზმნა იხმარება, მეორეში – სხვა. ამის მიხედვით შენაცვლება ხდება: რიცხვში, მწკრივებში, ასპექტში, გვარში, აგებულებაში, პირში.

ზმნები, რომლებიც ერთმანეთს ენაცვლება, ერთიმეორის მიმართ მ ო ნ ა ც ვ ლ ე ე - ბ ი ა. მონაცვლე ზმნები – ეს არის წყვილ-წყვილი ზმნები, ან სამ-სამი (შეიძლება მეტიც), რომლებიც ერთნია მნიშვნელობით, მაგრამ განსხვავდებიან გამოყენების თვალსაზრისით: ერთს ერთი სფერო აქვს მიჩენილი, მეორეს – მეორე, მესამეს – კიდევ სხვა. ერთიმეორის სფეროში ისინი ჩვეულებრივ არ იჭრებიან.

ორი ფუძე მაშინაა საჭირო, თუ კატეგორიას ორი ქვე-კატეგორია აქვს (მაგალითად, რიცხვი: მხოლობითი და მრავლობითი), მეტი ფუძე მაშინაა შესაძლებელი, როცა კატეგორია რამდენიმე ქვე-კატეგორიას შეიცავს. შეიძლება, რომ ერთი და იგივე ფუძე ორი ან სამი სხვადასხვა კატეგორიის მიხედვით იყოს მონაცვლე (მაგალითად, რიცხვისა და მწკრივისა; ან რიცხვისა, მწკრივისა და გვარისა და სხვ.).

შენაცვლება ხდება არა მარტო პირიან ფორმებში, არამედ უპირობებშიც, მთელ ზმნის სისტემაში საზოგადოდ.

549. შენაცვლება რიცხვში. რიცხვი ზმნაში პირს მოეპოვება: სუბიექტურს, ობიექტურს. ამიტომ, როცა რიცხვში შენაცვლებაზეა საუბარი, ცხადია, იგი ეხება ან სუბიექტურ პირს, ან ობიექტურს; ოღონდ ობიექტურ პირთაგან შენაცვლება მხოლოდ პირდაპირმა იცის, ირიბი კი ყოველთვის ამ მოვლენის გარეშეა. ამას გარდა, რადგანაც რიცხვი ორია, ამიტომ ფუძეები, რომელთა ფორმები ენაცვლება ერთმანეთს, ორია: ერთი იხმარება მხოლობითში, მეორე – მრავლობითში. ამასთანავე, მრავლობითის ფუძე შეიძლება მხოლობითშიც ვიხმაროთ, მაგრამ მე-3 პირში და ისიც მხოლოდ იმ შემთხვევაში, თუ სუბიექტური პირის ფორმა ან პირდაპირ-ობიექტურისა კრებითი (კოლექტიური) საგნის მიმართ არის ნახმარი.

I. შენაცვლება სუბიექტური პირების რიცხვში. შენაცვლება სუბ. პირების რიცხვში მაშინ ხდება, თუ ზმნა გარდაუვალია (საშუალი, ვნებითი). აქ საშუალ ზმნებს შევეხებით, ან ისეთ ვნებითს, რომელიც უცალოა (ე. ი. რომლის ფუძისაგან მოქმ. გვარის ფორმები არ იხმარება), სხვა ვნებითი გვარის ფორმებს კი მოქმედებითთან ერთად განვიხილავთ.

ა) **ჯდომა – სხდომა.** **ჯდ (ჯედ)** მხოლობითის ფუძეა, ამასთანავე ერთად იგი მწკრივშიც მონაცვლეა: აწმყოში მას **ზი** ენაცვლება. უღლების მაგალითები:

	აწმყო	წყვეტილი	I თურმ.
მხ.	1. ვზივარ	ვიჯედი (ვიჯექი)	ვმჯდარვარ
	2. ვზიხარ	იჯედი (იჯექი)	მჯდარხარ

	3. ზის სხედს	იჯდა ისხდა	მჯდარა მსხდარა
მრ.	1. ვსხედვართ	ვისხედით	ვმსხდარვართ
	2. სხედხართ	ისხედით	მსხდარხართ
	3. სხედან	ისხდნენ	მსხდარან

აგრევეა სხვა მწკრივებშიც (ვიჯდე||ვისხდეთ და სხვ.), სახელწმინდებშიც: ჯდომა (ერთისა)||სხდომა (მრავლისა), მჯდომარე||მსხდომარე. ს ხ დ ო მ ა ზ ე თავ(ს)-მ ჯ დ ო მ ა რ ე ს ირჩევენ.

მონაცვლეობაა, რა თქმა უნდა, ზმნისწინიან ფორმებშიც: დაჯდა – დასხდნენ, შეჯდა – შესხდნენ, გადავჯედი – გადავსხედით და მისთ. „ბრძანა: მინდორს შ ე ვ ჯ დ ე ბ ი ო“ („ვეფხ.“, 170); „შ ე ს ხ დ ე ს მეფე და ავთანდილ მის ყმისა მისაწეველად“ (იქვე, 96).

ბ) ვარდნა – ცვივნა. „ვარდ“ ფუძე მხოლობითის ფორმებს აწარმოებს, „ცვივ“ კი – მრავლობითისას, სულ ერთია, ზმნისწინი აქვს, თუ არა; და თუ აქვს, ისიც სულ ერთია, რომელიც უნდა იყოს.

	მყოფადი	წყვეტილი
მხ.	1. გადავვარდები	გადავვარდი
	2. გადაჰვარდები	გადაჰვარდი
	3. გადავარდება გადაცვივდება (გადაცვივა)	გადავარდა გადაცვივდა
მრ.	1. გადავცვივდებით (გადავცვივით)	გადავცვივდით
	2. გადასცვივდებით (გადასცვივით)	გადასცვივდით
	3. გადაცვივდებიან (გადაცვივიან)	გადაცვივდნენ

ვარდება – ცვივდება (ცვივა). ზამთრის პირას ხეს ფოთოლი ს ც ვ ი ვ ა („ფოთოლი“ აქ კრებითი სახელია); ხარს ბალანი გ ა ს ც ვ ი ვ დ ა („ბალანიც“ კრებითი სახელია); კაკო ყაჩაღად გ ა ვ ა რ დ ა ტყეში; კაკო და ზაქრო ყაჩაღად გ ა ც ვ ი ვ დ ნ ე ნ ტყეში; „ჩემს ტოლ ბიჭს არც მე დ ა ვ უ ვ ა რ დ ე ბ ი“ (ჭავ.); ჩვენს ტოლ ბიჭებს არც ჩვენ დ ა ვ უ ც ვ ი ვ ი თ; „ჩვენც იმას ჩ ა ვ უ ც ვ ი ვ დ ი თ ხელში“ (ვაჟა); „როდესაც ნახირი მოვიდა, მ ი უ ც ვ ი ვ დ ნ ე ნ გიგოს დანიავებულ სახლობას“ (ლომ.).

II. შენაცვლება ობიექტური პირების რიცხვში. ზემოთ აღინიშნა, რომ, როცა შენაცვლება რიცხვში, ობიექტურ პირთაგან ყოველთვის პირდაპირია და არასოდეს ირიბი. ზმნა გარდამავალია, მოქმედებითი გვარისა, ვნებითად გადაკეთებისას პირდაპირ-ობიექტური პირი სუბიექტურად იქცევა და, რაკი ამასთანავე ზმნა გარდაუვალიც გახდება, შენაცვლება უკვე სუბიექტურ პირთა რიცხვში მოხდება. ის კი სულ ერთია, დინამიკურია ვნებითის ფორმა თუ სტატიკური. ასეთი ზმნებია:

ა) გდება – ყრა. ამ წყვილის ერთი ცალი მხოლობითში იხმარება, მეორე – მრავლობითში:

ქ ვ ა ს	ქ ვ ე ბ ს	ქ ვ ა	ქ ვ ე ბ ი
1.3 ჩავაგდებ	ჩავყრი	გადავაგდე	გადავყარე
2.3. ჩააგდებ	ჩაჰყრი	გადააგდე	გადაჰყარე
3.3 ჩააგდებს	ჩაყრის	გადააგდო	გადაყარა
1.3 ჩავაგდებთ	ჩავყრით	გადავაგდეთ	გადავყარეთ

2.3 ჩააგდებთ	ჩაჰყრით	გადააგდეთ	გადაჰყარეთ
3.3 ჩააგდებენ	ჩაყრიან	გადააგდეს	გადაყარეს

ასევეა სხვა ფორმები, გინდა არ ჰქონდეს ზმნისწინი, გინდა სხვა ზმნისწინი დაირთოს: ვაგდებ – ვყრი, შევაგდებ – შევყრი, გავაგდებ – გავყრი და მისთ. „უკუეთუ მათ გ ა ნ ჰ ყ რ ი, ესეცა გ ა ნ ა გ დ ე მათ თანა“ («ხრონოღრ.», 29, 2 ქვ.).

„ყრა“ ითქმის არა მარტო მრავალ საგანზე, არამედ ერთზედაც, მაგრამ ისეთზე, რომელიც მთლიანი არ არის და ნაწილებად იშლება: ფეჭილი, ხორბალი, ფეტვი, მიწა, ნაცარი, ნაგავი და სხვ.

„ორმოში ფეტვი ჩ ა ვ ყ ა რ ე შესანახადაო.

ორმოში წყალი ჩასულა დასალპობადაო,

ორმოდანა ა მ ო ვ ყ ა რ ე გასაშრობადაო“ (ხალხური).

„თვალთათ ვითა მარგალიტი ცრემლი ცხელი გ ა რ დ მ ო ყ ა რ ა“ («ვეფხ.», 160).

მოყვანილ ნაწყვეტებში „ფეტვი“ და „ცრემლი“ კრებითი სახელებია. სამაგიეროდ ამ წინადადებაში: „რამდენი მეგობრები და ნათესავები დამხოცია, მაგრამ ერთი ცრემლი არ ჩ ა მ ო მ ი გ დ ი ა მათზედ“ (ლომ.) ერთ „ცრემლზეა“ საუბარი, იგი მხოლოდითია.

არ შეიძლება ითქვას: „მე გადამყარა“, „შენ გადაგყარა“, არამედ: „მე გადამაგდო“, „შენ გადაგაგდო“; სამაგიეროდ: „ჩვენ გადაგვყარა“, „თქვენ გადაგყარა“.

ზოგ შემთხვევაში ამ ფუძის ზმნას მოაკლდა ძალა, პირდ. ობიექტი მრ. რიცხვში შეიწყო: თუ სულხან ორბელიანისთვის ჩვეულებრივი იყო გამონათქვამი: „ექვსი ზარბაზანი გ ა ყ ა რ ე ს“, ან „შვიდი ზარბაზანი გ ა ყ ა რ ე ს“ («მოგზ. ევროპაში», 1940, გვ. 4), ეხლა ამგვარი გამონათქვამი უკვე მოძველებულად ეჩვენება კაცს; მის მაგივრად ამბობენ: „შვიდი ზარბაზანი გ ა ა გ დ ე ს“; „დღეს სახალხო არმიის საჟენიტო არტილერიამ და თვითმფრინავთა გამანადგურებელმა მსროლელებმა ჩ ა მ ო ა გ დ ე ს ექვსი თვითმფრინავი“ («კორეის ამბები», «კომუნ.», 24.3. 1953).

თუ აღნიშნული ფუძის ზმნებს ვნებითად მოვაქცევთ, შენაცვლებას სუბ. პირების მიხედვით ექნება ადგილი:

დ ი ნ ა მ ი კ უ რ ი ფ ო რ მ ე ბ ი

	მყოფადი	წყვეტილი
მხ.	1(3) დავეგდები	დავეგდე
	2(3) დაეგდები	დაეგდე
	3(3) დაეგდება, დაეყრება	დაეგდო, დაეყარა
მრ.	1(3) დავეყრებით	დავეყარენით (დავეყარეთ)
	2(3) დაეყრებით	დაეყარენით (დაეყარეთ)
	3(3) დაეყრებიან	დაეყარნენ

ს ტ ა ტ ი კ უ რ ი ფ ო რ მ ე ბ ი

	ა წ მ ყ ო	წყვეტილი
მხ.	1(3) ვაგდივარ	ვაგდე
	2(3) აგდიხარ	ეგდე
	3(3) აგდია, ჰყრია	ეგდო, ეყარა
მრ.	1(3) ვჰყრივართ	ვეყარენით (ვეყარეთ)
	2(3) ჰყრიხართ	ეყარენით (ეყარეთ)

„გდება“ სხვა წყვილშიც შედის მონაცვლედ (ნახე № ვ).

ბ) **სმა – სხმა**. ამ ფუძეთა ზმნები იხმარება უზმნისწინოდაც და ზმნისწინებითაც: დასმა – დასხმა („დასხმა არს, მრავალი კაცი რა დააჯდუნო“, ს. ორბ.), ჩასმა – ჩასხმა, გადასმა – გადასხმა და მისთ. პირიანი ფორმები ყველა ქცევის ფორმით იხმარება; მაგ.: ბავშვს და ვ ს ვ ა მ, ბავშვებს და ვ ს ხ ა მ; ბავშვი და ვ ს ვ ი, ბავშვები და ვ ს ხ ი; „კრუხი ჩ ა ვ ს ვ ი, კრუხები ჩ ა ვ ს ხ ი“ (დედა-ენა, II, 1944, 102); „ავარდა გიგო ურემზედ და გადმოიტაცა ვანო ძირსა. შემდეგ აქეთ და იქით მ ო უ ს ხ ა ორი გლეხ-კაცი და გამოისტუმრა ურემი წინა“ (ლომ.).

„სხმა“ სხვა წყვილებშიც შედის მონაცვლედ (ნახე ამავე პარაგრაფში №№ გ, დ, ზ, ც).

გ) **ზმა – სხმა**. ერთზე „მოზმა“ ითქმის, ბევრზე – „მოსხმა“. პირიანი ფორმები სათავისო ქცევით უნდა: „ტყემ მ ო ი ს ხ ა ფოთოლი“ (ჭავ.), – აქ „ფოთოლი“ კრებითი სახელია; ჩვენმა პ ა ტ ა რ ა ვაშლის ხემ წელს ერთი ვაშლი მ ო ი ბ ა; ფრთები შ ე ი ს ხ ა.

სტატიკური ვნებითი: აზია – ასხია. „ამ ვაზს შარშან ერთი მტევანი ე ბ ა, წელს კი ბევრი ა ს ხ ი ა“.

დ) **დაცმა – დასხმა**. ეს ზმნები ჩვეულებრივ ვნებითში ენაცვლებიან ერთმანეთს: თავს დაეცა (ერთი), თავს დაესხნენ (მრავალნი). ხორცს მატლი დაჰსხმოდა („მატლი“ ამ შემთხვევაში კრებითი სახელია).

ე) **კვლა – ხოცა**. „კვლა“ ზმნას „და“ ზმნისწინით ერთი მნიშვნელობა აქვს („ქათამი დაჰკალი“, „გოჭი დაჰკალი“), „მო“-თი – ოდნავ სხვა („კაცი მოჰკალი“, „შაშვი მოჰკალი“, „კურდღელი მოჰკალი“ და მისთ.), მაგრამ ორსავე შემთხვევაში „ხოცა“ ზმნა ენაცვლება. ეს შენაცვლება არ არის გატარებული სისტემებზე, მაგრამ მას საკმაო სიმკვიდრე აქვს, განსაკუთრებით აღმოსავლურ კილოებში და იქედან გამოსული მწერლების ენაში.

მოკვლა – დახოცა. მწყერი მოჰკალი – მწყრები დავხოცე, მგელი მოჰკალი – მგლები დავხოცე (მო-ს ნაცვლად რომ მონაცვლე ზმნაში და არის, ეს ალბათ იმით აიხსნება, რომ აქ თითოეობის „და“ უნდა გვექონდეს. § 321).

დაკვლა – დახოცა: ქათამი დაჰკალი, ქათმები დავხოცე; ცხვარი დაჰკალი, ცხვრები დავხოცე და მისთ. „და ვ კ ა ლ ი ერთი მსუქანი კერატი. და ვ კ ა ლ ი ორი ინდაური, და ვ კ ა ლ ი ერთი ცხვარი, და ვ ხ ო ც ე ოთხი-ხუთი ქათამი“ (ვაჟა, V, 252); „შენმა შვილმა რომ ძროხები და გ ვ ი ხ ო ც ა და მეც კინალამ მ ო მ კ ლ ა“ (ლომ.).

„კვლა“ ზმნისაგან ვნებითი აღარ იწარმოება, თუ მას მო ზმნისწინი ახლავს, და ამ შემთხვევაში „კვდომა“ ენაცვლება (§ 552). ამიტომ „დახოცა“ ზმნის ვნებითს მხოლოდობითში მონაცვლედ „მოკვდომა“ აქვს: ძმა მომიკვდა – ძმები დამეხოცა; „დამეხოცა დედ-მამა“ (ვაჟა, V, 242, 16); „ხარი მოკვდა, ხარები დაიხოცა“ („დედა-ენა“, II, 1944, 102); „ისე დაბერდნენ და დაიხოცნენ, რომ“ (ვაჟა, V, 272, 35); სოფო ეუბნება თავის საქმროს ბერუას: „ისე როგორ უნდა დავიხოცნეთ, რომ შენ ჩემი არ გერქვას და მე – შენი“ (ვაჟა, V, 249).

ვ) **გდება – რეკა**. ხბო სამოვარზე გავაგდე, ხბო[რ]ები სამოვარზე გავრეკე; იგივე ვითარებაა მოყვანილი ზმნების სხვა ზმნისწინებით ხმარებისასაც: შევაგდე – შევრეკე; ჩავაგდე – ჩავრეკე და სხვ. „მაშ ხარი დაუკლათ, ხარი! დაიყვირეს აქეთ-იქიდან. საჩქაროზედ ორი ბიჭი გაგზავნეს მინდორში ხარის მ ო ს ა გ დ ე ბ ა დ“ (ლომ.); „მინდვრებიდან მ ო გ დ ე ბ უ ლ ი შვიდ-რვა თუმნიანი ხარი დასცეს ძირს და გამოსჭრეს ყელი“ (ლომ.); „სოსიკა, ი რ ა კ ა ი მოზვრები მ ო გ ი რ ე კ ი ა, ბიჭო!“ (მგალ., 379). დასავლურ კილოებში (მაგ., გურულში) ამ შემთხვევაში „[გა]დენა“ („[გან]დევნა“) იხმარება ორსავე რიცხვში: ხარი გავდენე, ხარები გავდენე.

„გდება“ სხვა წყვილშიაც შედის მონაცვლედ (ნახე № ა).

ზ) ყვანა – სხმა. იშვიათად გვხვდება ამ ფუძეების შენაცვლებაც პირდ.-ობიექტური პირების რიცხვის მიხედვით: შვილი ქალაქს წ ა ი ყ ვ ა ნ ა; ცოლ-შვილი ქალაქს წ ა ა ს ხ ა; „გ ა მ ო ა ს ხ ა ერი იგი“ (მათ. 9, 25); „ეგრე უთხრა: ძმანო ჩემნო, აქ მომიცადეთო. მე წავალო და ამ აქლემებს წ ა ვ ა ს ხ ა მ ო. თუ მშვიდობით გავიარო, კიდევ გამოვივლიო და თქვენც წ ა გ ა ს ხ ა მ ო“ („რუსუდ.“, 51, 24–25); „ჩვენები მტერმა წ ა ა ს ხ ა სამხრეთით სომხეთში... [ცოტნე დადიანს] უთხრეს მთავრების დატყვევება და მათი წ ა ს ხ მ ა ანისის ქალაქში“ (გოგებ.). ასეთი შენაცვლება თითქმის გადავარდა ხმარებიდან. წ ა ს ხ მ ა ეხლა შეიძლება მხოლოდ საქონელზე ითქვას: ხარი მინდორში წ ა ი ყ ვ ა ნ ა, ხარები მინდორში წ ა ა ს ხ ა; „ამილახორო, მ ო ა ს ხ ი რემა, ჯოგი და ცხენია“ („ვეფხ.“, 54; აქ მ ო ა ს ხ ი = მორეკე).

წ) დება – სხმა. ძვ. ქართულში ჩვეულებრივი იყო ამ ზმნათა ფუძეების მონაცვლეობა პირდ.-ობ. პირთა რიცხვის მიხედვით (კელი დასდვა, კელნი დაასხნა), მაგრამ ახალ ქართულში ასეთი შენაცვლება აღარ არის. გადმონაშთის სახით კი შეიძლება მთის კილოებში შეგვხვდეს: გ ა გ ვ ი დ ვ ა რკინის ხიდი, გ ა გ ვ ი ს ხ ა რკინის ხიდები (დ. გოგოჭურის კრიტიკული წერილი «ლიტ. და ხელოვნებაში», 11.7.1952).

თ) ღება – ხუმა. ეს ზმნები ძველად ენაცვლებოდნენ ერთმანეთს მოქმ. გვარის ფორმებში ობიექტურ პირთა რიცხვის მიხედვით, ვნებ. გვარისაში კი – სუბიექტურ პირთა რიცხვის მიხედვით; მაგალითად: „არ ა გ ვ ი ხ ვ ნ ა, არცა დაგვსხნა“ („ვეფხ.“, 207); „მეფემან ა ხ მ ა დურაჯთა მითხრა მიტანად ქალისა; გ ა მ ო ვ უ ხ ვ ე ნ და წავედით“ (იქვე, 342); გ ა ნ ე ხ უ ნ ე ს კარნი (= გაიღო კარები) და მისთ., მაგრამ ახალ ქართულში შენაცვლება არ ხდება, მხოლობითის ფუძის ზმნა მრავლობითშიც გადავიდა; აიღო წიგნები (უფრო ზედმიწევნით რომ ვთქვათ, შემდეგი მოხდა: ძველად შენაცვლება ხდებოდა, როცა სახელი წარიან მრავლობითში იდგა, ხოლო როცა ებიანში, მაშინ არა. ახალ ქართულში ებიანი მრავლობითი გაბატონდა და მისი სინტაქსური წყობაც დარჩა).

ი) დამატებით უნდა აღვნიშნოთ შემდეგი. არის ასეთი ცნობაც: „კოკა გატყდა, კოკები დაიმტვრა“; „ქვა ავიღე, ქვები ავკრიფე“ („დედა ენა“, II, შედგენილი ი. გოგებაშვილის «დედა ენის» მიხედვით, 1944, 97). მაგრამ საცილობელია, რომ „აკრეფას“ ძველი „ახმა“ („ახვმა“) შეეცვალოს. „აკრეფა“ საზოგადოდ ერთ საგანზე არ ითქმის, ისე როგორც ზოგიერთი სხვა ზმნაც: „გადააკრეფა“ (იმავე ფუძისა, რაც აკრეფა), შეკრება, შექუჩება, შეყრა („შერმადინ ერთგან შ ე ყ ა რ ნ ა ხასნი და დიდებულები“, „ვეფხ.“, 175), შეჯგუფება, ამოწყვეტა, გაჟლეტა. თუ ამ ზმნებს ვნებითში გადავიყვანთ, მათ, საერთო წესის მიხედვით, მრ. რიცხვის ფორმები ექნებათ, მხოლობითში კი მარტო მე-3 პირისა: გადავიკრიფენით („გადაიკრიფნენ ღრუბელნი“, «ბახტრ.»), შევქუჩდით, შევჯგუფდით, ამოვწყდით, გაიჟლიტა და მისთ. რაც შეეხება ასეთ შენაცვლებას: „კოკა გატყდა, კოკები დაიმტვრა“, იგი მოქმედებითშიც არის შესაძლებელი: კოკა გავტყხე, კოკები დავამტვრიე; კაკალი გავტყხე, კაკლები დავამტვრიე.

პირდ. ობიექტის მრ. რიცხვში გადაყვანისას რომ ზოგჯერ ზმნისწინი იცვლება, ამაზე უკვე გვქონდა საუბარი (ნახე § 321).

550. შენაცვლება მწკრივებში. მწკრივებში შენაცვლება უფრო ფართო ხასიათისაა, ვიდრე რიცხვში შენაცვლება. აქ ერთმანეთს ენაცვლება ზოგჯერ სამ-სამი ფუძე. ამას გარდა, ერთსა და იმავე მწკრივში შეიძლება ორი ან მეტი ფუძე იყოს შემუშავებული ისტორიულად.

ა) **ყოფნა: ვარ – ვიქნები – ვიყავ.** I სერიაში ორი ფუძეა გამოყენებული: **არ** და **ქ[მ]ნ-ა**. პირველი მარტო აწმყოს მწკრივს აწარმოებს (ვ-არ, ხ-არ, არ-ის), უწყვეტელი და აწმყოს კავშირებითი აკლია. ნელად წარმოქმნილი მწკრივები „ქმნა“ ზმნის ვნებითი გვარის ერთ-პირიან ფორმებს იყენებს (ვიქნები, ვიქნებოდი, ვიქნებოდე); II და III სერიის მწკრივები კი „ყოფა“ ზმნის ვნებითისგანვეა გაკეთებული: ვიყავ, ვიყო, ვყოფილვარ. ამავე ფუძისაა სახელზმნებიც: ყოფ-ნ-ა, ყოფ-ილ-ი.

ბ) **ქონება: მაქვს – მექნება.** აწმყოს წრეში **ქვ-ან (ქუ-ან ↑ ქონ)** ფუძის ფორმები იხმარება (მაქვს, მექონდა, მექონდეს), მყოფადისაში კი – ეს ფორმები: მექნება, მექნებოდა, მექნებოდეს.

შ ე ნ ი შ ვ ნ ა. საფიქრებელია, ხომ არა გვაქვს აქ „მექონება“-ს შეკუმშული სახეო (მექონება → მექვნება → მექნება). ეს „მექონება“ ვნებითია „მაქონებს“ ზმნისა („სულთა მოგცემ გულისათვის, ამის მეტი რამც გაქონე“, «ვეფხ.»., 249). მაშასადამე, ამ შემთხვევაში „მაქვს“ – „მექნება“ (← მექვნება ← მექონება?) იმგვარადვე უნდა იყოს ნაწარმოები, როგორც „მყავს“ – „მეყოლება“. „უფრორე წყნარად გიამბობ, თუ ჟამი ჩვენ **გვექონების**“ («ვეფხ.»., 610).

გ) **ჯდომა: ვზივარ – ვიჯედი.** როგორც ზემოთ ვნახეთ (§ 549, I ა), **ზი** ფუძე მონაცვლეა რიცხვში, მაგრამ იგი მონაცვლეა მწკრივშიც: იხმარება მარტო აწმყოში (ვზივარ, ჰზიხარ, ზის); სავრცობიანი მწკრივები აკლია. II და III სერიაში **ჯედი (ჯდ)** ფუძე იხმარებოდა ძველად და ეხლაც იხმარება: ვიჯედი, იჯდა; ვიჯდე, იჯდეს (ძველად: ვჯედი, სჯედი, ჯდა; ვჯდე, სჯდე, ჯდეს), ვმჯდარვარ, ბავშვი მუხლებზე სჯდომია. ამავე ფუძისაგანაა ნაწარმოები საწყისი (ჯდომა) და მიმღეობა (მჯდომარე, საჯდომი) და აგრეთვე ახალი მწკრივები (მყოფადის წრისა): ვიჯდეები (ვიჯდომები), ვიჯდებოდი, ვიჯდებოდე.

დ) **სვლა: ვალ – ვედი (ვიდი) – დი.** **ვალ** ფუძე ძველად უზმნისწინოდაც იხმარებოდა („ვიდრე ხ უ ა ლ, უფალო“ = სად მიდიხარ, ბატონო?), მაგრამ ახალ ქართულში მას მხოლოდ ზმნისწინიანი ფორმები აქვს: მოვალ, მივალ, შევალ, წავალ, გადავალ და სხვ. იგი ძველად უსრული ასპექტის ზმნა იყო, მაგრამ შემდეგ სრულისა გახდა და მომავალი დროის გაგება შეიძინა: ამით მან კავშირი გაწყვიტა აწმყოსთან და მყოფადში გადავიდა. დაცარიელებული ადგილი **დი** ფუძემ დაიკავა: მოვდივარ, მოსდიხარ, მოდის და შემდგომი (ან მივდივარ და სხვ.). სავრცობიან მწკრივებშიც ეს **დი** ფუძე იხმარება, რადგანაც ამ მწკრივების ძველი ფორმებიც მყოფადისავე წრეში გადავიდა (ძველად, XI საუკუნემდე: უ წ ყ ვ. მივიდოდე, I კ ა ვ შ. მივიდოდდი; შემდეგ, XI საუკუნიდან: უ წ ყ ვ. მივიდოდი, I კ ა ვ შ. მივიდოდდე). ამგვარად, I სერიაში მივიდეთ ასეთი სურათი:

აწმყო	უწყვეტ.	აწმყოს კავშ.
მხ. 1. მოვდივარ	მოვდიოდი	მოვდიოდე
2. მოსდიხარ	მოსდიოდი	მოსდიოდე
3. მოდის	მოდოდა	მოდოდეს
მრ. 1. მოვდივართ	მოვდიოდით	მოვდიოდეთ
2. მოსდიხართ	მოსდიოდით	მოსდიოდეთ
3. მოდიან	მოდოიდან	მოდოიდან
მყოფადი	I ხოლმ.	მყოფ. კავშ.
მხ. 1. მოვალ	მოვიდოდი	მოვიდოდე
2. მოხვალ	მოხვიდოდი	მოხვიდოდე

3. მოვა (← მოვალს)	მოვიდოდა	მოვიდოდეს
მრ. 1. მოვალთ	მოვიდოდით	მოვიდოდეთ
2. მოხვალთ	მოხვიდოდით	მოხვიდოდეთ
3. მოვლენ	მოვიდოდნენ	მოვიდოდნენ

რადგანაც ვალ და ვიდ ფუძეები ვინით იწყება, ამიტომ პირვ. პირის ფორმაში ორი ვინია მოსალოდნელი, მაგრამ ერთი მათგანი იკარგება: მოვალ, მოვედი, მოვიდე, მოვიდოდი, მოვიდოდე (ამათ ნაცვლად შესაბამისად: *მოვვალ, *მოვვედი, *მოვვიდე, *მოვვიდოდი, *მოვვიდოდე). ვინის დაკარგვა ამ ფორმებში ძველი ამბავია.

II სერიის ფორმები ვედ – ვიდ ფუძეზეა დაყრდნობილი. ამათგან ვედ წყვეტილის 1-ლისა და მე-2 პირის ფორმებს აწარმოებს [და ბრძანებითისასაც, მაგრამ უკანასკნელი ფორმა ამჟამად ძალიან დაშორებულია პირვანდელს: მოვედ → მოედ(ი) → მოდი], მე-3 პირის ფორმა და ორი სხვა მწვრივისა კი ვიდ ფუძეს იყენებს (რომელიც ვარიანტია ვედ-ისა): მოვიდე, მოვიდი:

წყვეტ.	ბრძან.	II ხოლმ.	II კავშ.
მხ. 1. მოვედ(ი)	—	მოვიდი	მოვიდე
2. მოხვედ(ი)	მოდი	მოხვიდი	მოხვიდე
3. მოვიდა	—	მოვიდის	მოვიდეს
მრ. 1. მოვედით	—	მოვიდით	მოვიდეთ
2. მოხვედით	მოდით	მოხვიდით	მოხვიდეთ
3. მოვიდნენ	—	მოვიდიან	მოვიდნენ

სახელზმნებში (და აქედან III სერიის ფორმებში) ვალ ფუძეა გამოყენებული: მ ი მ ღ ე ო ბ ა: მო-მა-ვალ-ი (ეხლანდელი დროისა), მო-სა-ვალ-ი (მომავალი დროისა), მო-სულ-ი (← *მო-სლ[ვ]ულ-ი, დისიმილაციით: მო-სრულ-ი) [წარსული დროისა]. აქედან ერთ-პირიანი ფორმები III სერიისა: მოვსულვარ, მოვსულიყავ, მოვსულიყო.

არის პარალელური ფორმებიც ეხლანდელისა და მომავლის დროის მიმდევრობისათვის: მომსვლელი (ეხლ.), მოსასვლელი (მყოფ.). ს ა ხ ე ლ ზ მ ნ ა: მოსვლა. აქედან ორ-პირიანი ფორმები III სერიისა: მომსვლია, მომსვლოდა, მომსვლოდეს.

ფუძეები ვალ და ვედ (ვიდ) ყოველგვარი ზმნისწინის დართვით ენაცვლება ერთმანეთს: გავალ – გავედი, შევალ – შევედი, მივალ – მივედი, მოვალ – მოვედი, წამოვალ – წამოვედი და სხვ. რაც შეეხება დი ფუძეს, ისიც ყოველთვის ენაცვლება ვალ და ვედ (ვიდ) ფუძეს, გარდა იმ შემთხვევებისა, როცა დი-ს ერთვის ზმნისწინი და, ნაწილობრივ აგრეთვე მი და მო:

და-ვდივარ. ამ ზმნას მონაცვლედ სხვა ფუძის ზმნები აქვს (ვივლი, ვიარე; ნახე ქვემოთ № ი), მართალია, ხალხურ ლექსში გვხვდება: „სახნისმა თქვა: ქვესკნელს დ ა ვ ა ლ, ვერვინ მნახავს მზეზედაო“, მაგრამ ეს ძველის გადმონაშთია.

მი-ვდივარ. ამ ზმნას ორი მონაცვლე აქვს (მნიშვნელობის განსხვავებით): მივალ და წავალ. მი-ს ბოლო პუნქტი აქვს მხედველობაში და წა-ს – დასაწყისი: ქუთაისიდან წ ა ვ ა ლ და სვანეთში მ ი ვ ა ლ. წ ა ვ ა ლ – წ ა ვ ე დ ი, მაგრამ „წავდივარ“ არ ითქმის.

მო-ვდივარ. ამ ზმნასაც ორი მონაცვლე აქვს (აგრეთვე სხვადასხვა მნიშვნელობით): **მოვალ** და **წამოვალ**. **მო** ბოლო პუნქტს გულისხმობს, **წამო** – დასაწყისს: სვანეთიდან **წამოვალ** და ქუთაისში **მოვალ** (ასე ვამბობთ, როცა ქუთაისში ვართ).

შ ე ნ ი შ ვ ნ ა: ასეთსავე მოვლენას ვნახავთ **და, მი** და **მო** ზმნისწინიან ზმნათა მონაცვლეობაში **ქვ** ფუძესთანაც (დამაქვს, მიმაქვს, მომაქვს: №ია).

„ვალ – ვედ“ ფუძეებს სხვა თავისებურებანიც ახლავს, რომლებზედაც ქვემოთ გვექნება საუბარი.

ე) **შრომა, ქ[მ]ნა – ზმ[ნ]ა**. აწმყოს წრეში უფრო იხმარება „შრომა“ (← შვრომა ← შურომა):

მხ.	1. ვშვრები	ვშვრებოდი	ვშვრებოდე
	2. ჰშვრები	ჰშვრებოდი	ჰშვრებოდე
	3. შვრება	შვრებოდა	შვრებოდეს და შ ე მ დ გ ო მ ი.

ზმნა ფორმით ვნებითია, მაგრამ გარდამავლობის ნიშანი აქვს: რ ა ს ჰშვრები, მ ა გ ი ს თ ა ნ ე ბ ს ნუ შვრება და მისთ.

„ქ[მ]ნა“-ც იხმარება აწმყოს წრეში, მაგრამ სათავისო ქცევის ფორმით და გარკვეულ შემთხვევებში, მაგალითად: რასა იქ? (= როგორ ხარ, როგორ სცხოვრობ?), რასა იქთ? ესენი აწმყოს ფორმებია, მაგრამ გაგება ეხლანდელი დროისაც აქვთ და მომავლისაც (§ 246). აქედან შემდეგ სხვა მწკრივები: ვიქდი, ვიქდე.

თუ ზმნა სრული ასპექტით არის ნახმარი (რაც ხშირი მოვლენაა), იგი უკვე მყოფადის მწკრივშია გადასული: „მერმე ბრძანა: ვ ი ქ მ საქმესა მამისაგან სწავლებულსა“ („ვეფხ.“, 53).

სრული ასპექტის მნიშვნელობით მყოფადის წრეში ჩვეულებრივ „ზმა“ იხმარება (ესეც სათავისო ქცევის ფორმით): ვიზამ, ვიზამდი, ვიზამდე. სხვა მწკრივები ამ ფუძეს არ გააჩნია. საწყისის ფორმა „ზმ[ნ]ა“ გრამატიკულ ტერმინად არის გამოყენებული (§ 199, 2 შნშ.). ვიქამ, იქამ და შემდგომი მყოფადის მნიშვნელობითვე იხმარება, მაგრამ დიალექტური ფორმებია.

II და III სერიის ფორმები **ქ[მ]ნა** ზმნისგანაა (II სერიაში საარვისოს ფორმით): ვქენ(ი), ვქნა; ქენ(ი); მიქნია, მექნა, მექნას. სახელზმნებიც ამავე ფუძეს ეყრდნობა: მქნელი, უქნელი, საქნელი, ნაქნარი, *ქნილი (ეს უკანასკნელი III სერიის ფორმებშია გამოყენებული: არ ქნილა).

ზოგ შემთხვევაში „შრომა“ ზმნის ნაცვლად „ჩადენა“ იხმარება: ვჩადი, სჩადი, ჩადის. რას სჩადი? (= რას ჰშვრები?) და მისთ.

ვ) **მზობა – თქმა: ვამზობ – ვიტყვი – ვთქვი**. აწმყოს წრეში „ვამზობ“ იხმარება (ვამზობ, ვამზობდი, ვამზობდე), მყოფადის წრეში – „ვიტყვი“ (ვიტყვი, ვიტყოდი, ვიტყოდე, § 339), II და III სერიაში „თქმა“ მიდის: ვთქვი, ვთქვა, თქვი; მითქვამს, მეთქვა, მეთქვას. სახელზმნებიც ამავე ფუძეს ეყრდნობა: თქმა, მთქმელი, სათქმელი, უთქმელი, თქმული, ნათქვამი.

I სერიის მწკრივებში ასპექტის განსხვავება სხვადასხვა ფუძის გამოყენებით ხერხდება (ვამზობ – ვიტყვი, ვამზობდი – ვიტყოდი, ვამზობდე – ვიტყოდე). უწყვეტლისა და აწმყოს კავშირებითის ფორმები ასპექტის თვალსაზრისით წყვეტილსა და II კავშირებითსაც უპირისპირდება (ვამზობდი – ვთქვი, ვამზობდე – ვთქვა). III სერიის ფორმები სრული ასპექტისაა (მითქვამს), უსრული ასპექტისთვის მათ არაფერი აქვთ საპირისპირო.

„ვამზობ“ სალიტერატურო ენის ფორმაა. ზოგ კილოში მის ნაცვლად სხვა ზმნა იხმარება: ვჩივი (გურ.), ვიძახი (ქართლ.), (ვ)უ[ბ]ნობ (იმერ.).

აღნიშნულ ზმნათაგან „ვიტყვი“ მომდევნო სამეულშიც შედის, სადაც იგი დამატებით ირიბ-ობიექტური პირის გაგებასაც იძლევა.

ზ) **უზნობა, თხრობა: ვეუზნები – ვეტყვი – ვუთხარ.** ამ სამეულის ზმნები ყველა სამ-პირიანია, „ვეუზნები“-ც კი (ამ ჩემს ძმას კაი სიტყვას ვეუზნები; ამ ჩემს ძმას კაი სიტყვას ვეტყვი; ამ ჩემს ძმას კაი სიტყვა ვუთხარ). როცა ირიბ-ობიექტური პირის ჩართვა გვინდა ფორმაში, ისინი ზემოთ მოყვანილი სამეულის ზმნებს ენაცვლებიან შესაბამისად, მაგრამ, რადგანაც სამ-პირიანობა III სერიაში შეუძლებელია, ამიტომ ამათი ხმარება I და II სერიით არის შემოფარგლული, III სერიაში კი იძულებული ვართ „თქმას“ დავუბრუნდეთ, რომელზედაც ზემოთ გვქონდა საუბარი: ძმას ვეტყვი, ძმას ვუთხარ, ძმისთვის მითქვამს.

ამათ არც სახელზმნის ფორმები აქვთ და ისევ „თქმაზე“ გადადიან.

„ვეუზნები“ იმავე ფუძისაა, რასაც „ვუზნობ“, რომელიც დიალექტურ ფორმადაა ქცეული.

წ) **ხედვა – ნახვა, დანახვა: ვხედავ – ვნახავ, დავინახავ.** „ვხედავ“ აწმყოს წრეში იხმარება (ვხედავ, ვხედავდი, ვხედავდე), სხვაგან მას ყველგან „ნახვა“ ან „დანახვა“ ენაცვლება (უკანასკნელი სათავისო ქცევით I და II სერიის მწკრივებში): ვნახავ, ვნახავდი, ვნახავდე; ვნახე, ვნახო, მინახავს, მენახე, მენახოს; დავინახავ, დავინახავდი, დავინახავდე; დავინახე, დავინახო; დამინახავს, დამენახა, დამენახოს.

თუ „ვხედავ“ ზმნა საგნის ფიზიკურად აღქმის მნიშვნელობით არის ნახმარი (ბრმა ხარ? ვერ ვხედავ?), მაშინ მონაცვლედ „დანახვა“ უნდა („კომკავშირელთა ხეივნიდან თითქმის მთელ თბილისს დ ა ი ნ ა ხ ა ვ“; ამ შემთხვევაში მის მნიშვნელობას გარდაუვალი „ჩანს“ გადმოგვცემს: „კომკავშირელთა ხეივნიდან თითქმის მთელი თბილისი ჩ ა ნ ს“), სხვა შემთხვევებში კი „ნახვა“ უნდა: ვხედავ, რასაც მიშვრები; ვნახავ, რასაც მიზამ! რაც გინახავს, ვეღარ ვნახავ.

თ) **დება: ძე[ვს] – იღვა.** ამ წყვილის პირველი ცალი მართო აწმყოს აწარმოებს, ისიც ჩვეულებრივ მე-3 პირში, რადგანაც უსულო საგნებზე ითქმის. მაგრამ შემხვედრია მე-2 პირის ფორმაც:

„გუდამაყრელო მკვებარო, მსუქანსა სჭამ და მჭლე ხარო.

თუ კაცი წამოგეკიდა, სუ მუდამ ძირსა ზ ძ ე ხ ა რ ო“.

(ხეცსურული).

უწყვეტელი და აწმყოს კავშირებითი აკლია, სხვა მწკრივებს „დება“ ზმნის ვნებითის ფორმებით ივსებს: იღება, იღვა, დებულა.

ორ-პირიან ფორმებს (უძევს, აძევს) ორ-პირიანივე ფორმები ენაცვლება იმავე „დება“ ზმნის ვნებითისა: ეღება, ეღვა, სდებია.

„ძევს“ ფორმის მაგივრად ზოგი შეცდომით „დევს“ ფორმას ხმარობს.

ი) **ვლა: დავდივარ, ვიარები – ვივლი.** აწმყოს წრის მწკრივებში თანაბრად იხმარება „დავდივარ“ და „ვიარები“ (ან „დავიარები“): დავდივარ, დავდიოდი, დავდიოდე; (და)ვიარები, (და)ვიარებოდი, (და)ვიარებოდე. „ვიარები“ ვნებითია ფორმით, მაგრამ მისი ფუძისაგან ნაწარმოები II სერიის ფორმების სინტაქსური კავშირი ისეთია, რომ თითქო სათავისო ქცევის ფორმებია წარმოშობით: ვიარე, იარე, კ ა ც მ ა იარა. ზმნა გარდაუვალია, პირდაპირი ობიექტი არ ეწყობა. არ ეწყობა პირდაპირი ობიექტი არც III სერიის ფორმებს, სადაც **ვლ** ფუძეა გამოყენებული (უთუოდ **ვალ** ფუძის შეკუმშული სახე), რომელიც აგრეთვე მყოფადის წრის მწკრივებს აწარმოებს: ვივლი, ვივლიდი, ვივლიდე; მივლია, მევლო, მევლოს.

„ვიარები“-ს შეიძლება მართო „და“ ზმნისწინი დაერთოს აწმყოში (დავიარები), II სერიაში – სხვებიც: დავიარე, მოვიარე, შევიარე, გავიარე, გადავიარე და სხვ. ეს უკანასკნელები ყველა გარდამავალი ზმნებია, ისე როგორც მათი მონაცვლეები: დავივლი, მოვივლი, შევივლი, გავივლი, გადავივლი და სხვ.

„ვივლი“-ს პარალელურად გვხვდება აგრეთვე „ვიარ“.

ია) **მიმაქვს – წავიღებ, მივიტან.** „მიმაქვს“ აწმყოს წრეში იხმარება (მიმაქვს, მიმქონდა, მიმქონდეს) და რამდენადმე აგრეთვე III სერიის მწკრივებშიც (მიმქონებია, მიმქონებოდა, მიმქონებოდეს). „წავიღებ“ და „მივიტან“ სრულ-ასპექტიანი ფორმებია და ყველა სერიაში იხმარება: წავიღებ, მივიტან; წავიღე, მივიტანე; წამიღია, მიმიტანია. ლექსიკური განსხვავება „წაღება“ და „მიტანა“ ზმნებს შორის ის არის, რომ პირველს გამოსავალი პუნქტი აქვს მხედველობაში და მეორეს – მისაღწევი: მარილს ქუთაისიდან წ ა ვ ი ღ ე ბ და სვანეთში მ ი ვ ი ტ ა ნ.

რაც „მიმაქვს“ და მის მონაცვლეებზე ითქვა, იგივე ითქმის „მომაქვს“ და მის მონაცვლეებზე. მონაცვლეებად აქ „წამოვიღებ“ და „მოვიტან“ იხმარება.

რაც შეეხება „მაქვს“ ზმნის ხმარებას სხვა ზმნისწინებით (შემაქვს, შემომაქვს; გამაქვს, გამომაქვს; გადამაქვს, გადმომაქვს და სხვ., გარდა და-სი), აქ მონაცვლედ მართო ტან ფუძე გამოდის: შემაქვს – შევიტან, გადმომაქვს – გადმოვიტან და მისთ.

„დამაქვს“ მართო აწმყოს წრეში იხმარება (დამაქვს, დამქონდა, დამქონდეს) და სხვაგან არაფერი ენაცვლება.

დი, მი და მო ზმნისწინიან ფორმათა ხმარებას „მაქვს“ ფუძის ზმნებში თავ-თავისი პარალელები მოეპოვება ვალ – ვედ – დი ფუძეთაგან ნაწარმოებ ზმნებში (ნახე № დ).

იბ) **რბი: მივრბივარ, მოვრბივარ.** იხმარება აწმყოს წრეში. მყოფადის წრესა და სხვაგან ენაცვლება გავიქცევი, გამოვიქცევი.

551. შენაცვლება ასპექტში. ასპექტში მონაცვლე ზმნებს I სერიის ფორმები განაწილებული აქვს: უსრულ-ასპექტიანებს აწმყოს წრის მწკრივები მოეპოვება, სრულ-ასპექტიანებს კი – მყოფადისა. II და III სერიის მწკრივთა ფორმები ამათაც აქვთ და იმათაც.

ა) **ძლევა – მიცემა.** ამ წყვილის პირველი ცალი უსრული ასპექტის ფორმებს აწარმოებს, მეორე კი – სრულისას:

უ ს რ უ ლ ი: ვაძლევ, ვაძლევდი, ვაძლევდე; ვაძლიე, ვაძლიო, აძლიე; მიძლევია, მეძლია, მეძლიოს.

ს რ უ ლ ი: მივსცემ, მივსცემდი, მივსცემდე; მივეც(ი), მივსცე, მივეც(ი); მიმიცია, მიმეცა, მიმეცეს.

„ძლევა“ ზმნას სხვა მნიშვნელობაც აქვს (= რუს. предлагать). ამ შემთხვევაში მას იმავე ფუძისაგან შე ზმნისწინით ნაწარმოები ზმნა უდგას პირისპირ: ვაძლევ – შევაძლევ, ვაძლიე – შევაძლიე და სხვ.

ბ) **სმა (შესმა) – დალევა.** უზმნისწინო ფორმები უსრული სახისაა (ვსვამ, ვსვი, მისვამს); სრული სახით ჩვეულებრივ „დალევა“ იხმარება (დავლევ, დავლიე, დამილევია), თუმც კი „შესმაც“ არ არის მთლად გადავარდნილი. „შევსვამ“ ოდნავ სხვა ნუანსის მქონეა (ისე როგორც „მოვსვამ“). ხევსურულში „დალევა“-ს სხვა მნიშვნელობა აქვს („გაფუჭებას“ ნიშნავს) და იქ სრულ სახეს „შესმა“ აწარმოებს („შასვი, მინდიავე, – ეტყვიან, – კაი ლუდია სვიანი“, «გველის-მჭამელი»; ჩვენ კი ვიტყოდით: დალიე, მინდია!).

გ) მზერა, ცქერა, ყურება – შეხედვა. მოყვანილი ზმნები ყველა ერთი მნიშვნელობისაა, მაგრამ სამი მათგანი (მზერა, ცქერა, ყურება) უსრული ასპექტისაა, მეოთხე (შეხედვა) – სრულისა. „მზერა“ და „ცქერა“ ხმოვან-მონაცვლე ზმნებია (§ 452).

უ ს რ უ ლ ი I ს ე რ ი ა				ს რ უ ლ ი
აწმყო	ვუმზერ	ვუცქერ	ვუყურებ	—
უწყვ.	ვუმზერდი	ვუცქერდი	ვუყურებდი	—
აწმყ. კავშ.	ვუმზერდე	ვუცქერდე	ვუყურებდე	—
მყოფ.	—	—	—	შევხედავ
I ხოლმ.	—	—	—	შევხედავდი
მყ. კავშ.	—	—	—	შევხედავდე

II ს ე რ ი ა				
წყვეტ.	ვუმზირე	ვუცქირე	ვუყურე	შევხედე
II კავშ.	ვუმზირო	ვუცქირო	ვუყურო	შევხედო

უ ს რ უ ლ ი III ს ე რ ი ა				ს რ უ ლ ი
I თურმ.	მიმზერია	მიცქერია	მიყურებია	შემიხედავს
II თურმ.	მემზირა	მეცქირა	მეყურებინა	შემეხედ[ნ]ა
III კავშ.	მემზიროს	მეცქიროს	მეყურებინოს	შემეხედ[ნ]ოს

552. შენაცვლება გვარში. შენაცვლება ხდება მოქმ. გვარის ზმნებსა და დინამიკური ვნებითი გვარის ზმნებს შორის. საზოგადო წესის თანახმად, სამპირიან მოქმედებითს ორ-პირიანი ვნებითი შეესატყვისება და ორ-პირიან მოქმედებითს – ერთ-პირიანი ვნებითი. ეს წესი აქაც ურყევია. გვარში შენაცვლების საკითხის შესახებ უკვე გვქონდა საუბარი (§ 380). ამიტომ აქ უბრალოდ ჩამოვთვლით მაგალითებს:

ა) **ყენება – დგომა.** შავი დღე დააყენა (მოქმ., 3-პირ.) – შავი დღე დაადგა (ვნ., 2-პირ.); ურემი დააყენა (მოქმ., 2-პირ.) – ურემი დადგა (ვნ., 1-პირ.); კედელს მიაყენა – კედელს მიადგა; გზაში შეაყენა – გზაში შედგა და მისთ.

ბ) **გდება – ვარდნა.** თოფი გააგდო – თოფი გავარდა; ხულაში შეაგდო – ხულაში შევარდა; თხრილში ჩააგდო – თხრილში ჩავარდა და მისთ. „საცა სკოლაში მისცეს, ყველგანით ან თვითონ გ ა მ ო ვ ა რ დ ა, ან გ ა მ ო ა გ დ ე ს“ (ვაჟა, V, 205).

მაგალითები ძველი ქართულიდან: ოთხთავის ერთი რედაქციის ტექსტში იკითხება: „გ ა რ დ ა ი გ დ ე თ ა ვ ი შ ე ნ ი ამიერ ქუეყანად“ (მათ. 4, 6 DE), სხვა რედაქციისაში კი: „გ ა რ დ ა ვ ა რ დ ი შენ ამიერ დაქუე“ (C).

გ) **კვლა – კვდომა.** დააკლავს – დააკვდება; შეაკლავს – შეაკვდება; მოკლავს – მოკვდება.

დ) **სმა – ჯდომა.** მოქმედებითში „სმა“ (← *სვმა) იხმარება, ვნებითში კი – „ჯდომა“: დამსვა – დავჯედი; დავსვი – დაჯდა და მისთ.

შ ე ნ ი შ ვ ნ ა. იმერულ კილოში ხმარებული „დააჯენს“, „დააჯინა“ სალიტერატურო ენის კუთვნილება არ არის.

ე) ყრა – ცვივნა. ფოთლებს ჩამოყრის – ფოთლები ჩამოცვივა.

553. შენაცვლება აბეშლების მიხედვით.

ა) მეშველი ზმნა „ვარ“ აბსოლუტური აგებულებისაა, რელატიური ფორმები არ გააჩნია, ე. ი. ერთ-პირიანია და ორ-პირიანად ვერ გადააკეთებ (როგორც, მაგ., ამას სვანურში აქვს ადგილი: არი, ხორი: არი – არის, ხორი – აქვს, ჰყავს).

ამ ნაკლს ის ორი ზმნის ფორმებით ივსებს; ესენია: *„ვაქვ(ვ)არ“ და *„ვჰყავ(ვ)არ“, რომელთაგანაც პირველი იხმარება, როცა ქონებად უსულო საგანია დასახელებული, ან საგნობრივი წარმოდგენა (ტანისამოსი, ნივთი, საქმე, სახლი და სხვ.), მეორე კი – მაშინ, როცა იმავე ვითარებაში სულიერი საგანია (მამა, ძმა, ძალი, ცხენი, კამეჩი და სხვ.). რადგანაც საუბარი შეუძლია მარტოოდენ ადამიანს, ამიტომ პირველი სუბ. პირის ფორმა (ფორმა მოუბრისა) ქვ ფუძისაგან არ იხმარება¹; არ იხმარება მისგან არც მეორე სუბ. პირის ფორმა, რადგანაც მეორე პირადაც ჩვეულებრივ მეტყველი ადამიანი გვეგულება. რჩება მესამე სუბ. პირი, რომელსაც მიმართება ყველა ობიექტურთან აქვს: მაქვს, გაქვს, აქვს და შემდგომი.

მიუმართავი ფორმები

ჩ ე მ ი სადილი დამზადებული-ა.
შ ე ნ ი საქმე გუშინ იყო გათავებული.
მისი სახლი შარშანვე იყო აშენებული.
დავითის მამა ავადმყოფი-ა.
მაშინ დარისპანის მამა გარდაცვლილი იყო.

მიმართებითი ფორმები

სადილი დამზადებული მაქვს.
შენ საქმე გუშინ გქონდა გათავებული.
მას სახლი შარშანვე ჰქონდა აშენებული.
დავითს მამა ავადმყოფი ჰყავს.
მაშინ დარისპანს მამა გარდაცვლილი ჰყავდა.

მოყვანილი მაგალითებიდან ცხადია, რომ ქართული ფრაზა: „სახლი აშენებული მაქვს“ სულ სხვა კონსტრუქციისაა, ვიდრე გერმ. ich habe ein Haus gebaut, ან ფრანგ. j'ai bâti une maison.

შ ე ნ ი შ ვ ნ ა. ძველ ქართულში ქონების აღსანიშნავად (ე. ი. იმ ცნებისა, რომელიც ამ ზმნებით აღინიშნება: иметь, ἔχειν, habere) რამდენიმე ზმნა ენაცვლებოდა ერთიმეორეს: მივის (მრ. მისხენან; მესუა, მრ. მესხნეს), მიდგს (მადგს), მიბს, მაქუს, მყავს. მაგალითები: მამაჲ მივის, შვილნი მისხენან, ძე მესუა (= ძე მყავდა; „სხვა ძე არ ე ს ვ ა მეფესა“, ძველი ორთოგრაფიით: „სხუა ძე არ ესუა მეფესა“, «ვეფხ.»); ცხოვარი მიდგს (= ცხვარი მყავს), ხესა ძირი უბს (= ხეს ძირი აქვს); თუალ მასხენ (თვალები მაქვს), ყურ გასხენ (ან: ყურ გადგან = ყურები გაქვს) და სხვ. ახალ ქართულში „მაქვს“ და „მყავს“ ზმნებმა თანდათან გაიფართოვეს მოქმედების ასპარეზი და სხვები გადავარდა.

ბ) თქმა – თხრობა. „თქმა“ ზმნის ორ-პირიანი ფორმა სამიანად ვერ გადაკეთდება, თუ არ შეიცვალა ფუძე. მონაცვლე ფუძეა თხარ (თხრობა): ვთქვი (2-პირ.), ვუთხარ (3-პირ.), გითხარ (3-პირ.), მითხარ (3-პირ.) და სხვ.

¹ თუმცა ძველ ქართულში გვხვდება „ვაქუ“ ფორმა („და მე სასიტყუელად ვაქუ“, იოზ. 30,9 = Καὶ ἐμὲ θράλλημα ἔχουσιν), მაგრამ ის ხელოვნური ჩანს.

ძველად იმავე მიზნით იხმარებოდა: მრქუა, გრქუა, ჰრქუა და შემდგ.; ვარქუ, არქუ, ჰრქუა და შემდგ.

554. შენაცვლება პირში.

ძველად, ფეოდალური წყობილების დროს, შემუშავებული იყო გარკვეული „ზნეობანი“ ანუ საყოფაქცეო წესები, ეთიკეტი, რომლის სისწორით დაცვა სავალდებულო იყო. თუ როგორი იყო „საქართველოს ზნეობანი“, ანუ ზრდილობის წესები, ეს გალექსილი აქვს არჩილს (თხზულებათა სრული კრებული, I, 1936, გვ. 3–16). ამ თხზულებიდან ჩანს, რომ არსებობდა არა მარტო „სამხედრო ზნეობა“, ე. ი. ლაშქრობის წესები, წესები ბურთობისა და მოისრობისა, პურის ჭამისა და წვეულებისა, გლოვისა და სხვა, და სხვა, არამედ კარგი სიტყვა-პასუხისაც, ანუ კაი ქართულისაც. არჩილს საგანგებოდ აქვს აღნიშნული, რომ

„ბატონ-ყმური ლაპარაკი სხვა არის და სხვისა – სხვაო:

ჩამორთმა და მოხსენება, ზოგჯერ სიტყვის შენახვაო,

ს წო რ-უ ფ რ ო ს უ ლ-უ მ ც რ ო ს უ ლ ს ა ქართულსაც აქვს დასახვაო“,

ე. ი. თუ როგორი უნდა იყოს საუბარი (ანუ სიტყვა-პასუხი) სწორებს შორის ან უფროსსა და უმცროსს შორის, ეს ქართულშიც¹ არის ასახული. უფროს-უმცროსობა დაწესებული იყო სოციალური მდგომარეობის მიხედვით და, თუ მოუბარნი სწორები იყვნენ ამ მხრივ, მაშინ ხნოვანობის მიხედვით. თუ როგორი სიტყვიერი მასალა იყო საჭირო უფროს-უმცროსობის ან სწორობის გამოსახატავად, ეს მშვენივრად ჩანს «ვეფხისტყაოსნის» ლექსიკის ანალიზზე: აქ უფროსი უმცროსს „უბრძანებს“, უმცროსი უფროსს „მოახსენებს“² ან „ჰკადრებს“, ხოლო სწორი სწორს „ეტყვის“; ორიოდ მაგალითი:

„მეფემან იხმნა ვაზირნი, თვით ზის ლაღი და წყნარია,

გვერდსა დაისხნა, დაუწყო მათ ამო საუბნარია.

უ ბ რ ძ ა ნ ა: გკითხავ საქმესა, ერთგან სასაუბნაროსა“ (34-35)

„ვაზირთა ჰკადრეს: მეფეო, რად ჰბრძანეთ თქვენი ბერობა?“ (37)

„მაგას ნუ ჰბრძანებთ, მეფეო, ჯერთ ვარდი არ დაგჭნობია“ (38)

როცა თინათინმა გაიგო მამის დაღრეჯილობა, აღარ შევიდა მასთან და გაბრუნდა. გავიდა ცოტა ხანი. მეფემ იკითხა თავისი ქალი. ამაზე

„მოლარე ჰკადრეს: მოვიდა აწელა ფერ-ნამკრთალიო,

დაღრეჯით გცნა და გაბრუნდა წინაშე მომავალიო.

უ ბ რ ძ ა ნ ა, თუ: წ ა დ ი, უხმე, უმისობა ვით გავძლეო?

¹ „ქართული“ აქ ისეთივე მნიშვნელობითაა ნახმარი, როგორც «ვეფხისტყაოსანში»:

„რა ველარ მიჰხედეს ქართულსა, დაუწყოს ლექსმან ძვირობა,

არ შეამოკლოს ქართული, არა ქმნას სიტყვა-ძვირობა“ (14),

ე. ი. ნიშნავს სიტყვას, საუბარს, სიტყვა-პასუხს. «რუსუდანთანში» ვკითხულობთ: „მტრის პირით არ უნდა შეგებულდებიანო, თვარამ მე ჩემი შვილი აქ მიორჩევნიაო, ნახო, იამანთ ქვეყანა როგორ გაგიმავრდებო. მაგრამ ის ახლა ჩემის ქართულით აქ არ მოვაო. თქვენ უბოძეთ კაციო, დაიბარეთო“ («რუსუდ.», 1957, 14).

² „თქმა ითქმის, სწორს კაცს ეტყოდეს, მოვსენება უადრესისადმი და ბრძანება უმცირესისათვის ითქმის“ (ს. ორბ., ქართ. ლექსიკონი, თქმასათა); „სამ-სახე არიან მზრახველობანი ჯმონათა სიტყუათანი: ზეშთა – სიტყუა უადრესათავს, და სწორი – მოყუასათავს და დამხე – ჯელქვეშეთათავს“ (იქვე, სიტყუასთან).

მ ო ა ხ ს ე ნ ე: რად დაჰბრუნდი, შე მამისა სიცოცხლეო?“ (104-105)

თინათინი რომ მობრუნდა (ის ამ დროს უკვე გვირგვინოსანი იყო, მეფე),

„მამამან გვერდსა დაისვა, აკოცა ნება-ნებასა.

უ ბ რ ძ ა ნ ა: მახლავ რად არა? რად მელი მოყვანებასა?

ქალმან ჰ კ ა დ რ ა: ხელმწიფეო, დაღრეჯილსა ვინცა გცნობდეს“ (106-107)
და სხვ.

მაშასადამე, მამაც თავის ქალს უ ბ რ ძ ა ნ ე ბ ს, ქალი კი მამას ჰ კ ა დ რ ე ბ ს.

სამაგიეროდ, როცა ავთანდილმა დაბნედილი ტარიელი იპოვა, კი არ „უბრძანა“ მას, რადგანაც ისინი სწორები იყვნენ სოციალურად, არამედ

„უ თ ხ რ ა: ძმაო, არ გიტყუვე, გიყავ, რაცა შემოგფიცე“. (873)

„კ ვ ლ ა ე უ ბ ნ ე ბ ს ავთანდილ სიტყვითა მრავალ-ფერთა,

ე ტ ყ ვ ი ს, თუ: მოჰკვდე, რას არგებ ქცევითა მაგ ოხერთა?“ (887)

„ეხვეწებოდა: შ ე ჯ ე ო, აჯას ხვეწნითა არვებდა“. (891)

ბოლოს, როგორც იქნა, ავთანდილმა დაითანხმა და ტარიელმა

„ცხადად უ თ ხ რ ა: შევჯდებიო, მომიყვანე ცხენი წინა“. (892)

უმცროსი უფროსს მ ი ა რ თ მ ე ვ ს, უფროსი უმცროსს უ ბ ო ძ ე ბ ს:

„დღე მოვიდა ნავროზობა, დედოფალსა ძღვენი ვსძღვენით,

ჩვენ მ ი ვ ა რ თ ვ ი თ, მათ გ ვ ი ბ ო ძ ე ს, ავავსენით, ავივსენით“. (1124)

აშოტ კურაპალატი ეკითხება ფებრონიას: „უწყი-მეა, დედაო, რადასათვს მ ო ვ ე დ აწ?“ ფებრონია უპასუხებს: „უფალმან იცის, რადასათვს ჰ ბ რ ძ ა ნ ე აქა“ (ხანძთ., 55, 65-66). აქ ორი სხვადასხვა ზმნაა ნახმარი ერთი და იმავე მნიშვნელობით, მაგრამ სხვადასხვა პირის ფორმით: მ ო ვ ე დ (= მოვედი, 1-ლი პირის ფორმა) და ჰ ბ რ ძ ა ნ ე (= მოჰბრძანდი, მე-2 პირის ფორმა). რატომ არა მ ო ხ უ ე დ (ე. ი. მოხვედი), არამედ ჰ ბ რ ძ ა ნ ე (ე. ი. მოჰბრძანდი)? – იმიტომ რომ მიმართავა უფროსისადმი და მორიდებით არის ნათქვამი.

«რუსუდანიაში» ვკითხულობთ: „თეთრმან (გველმან) უთხრა შავსა: თქვენ უფროსი ხარო და უმრავლესი გინახაო. თქვენ ბ რ ძ ა ნ ე ო და, თუ რამ ვიცი, მეც მ ო გ ა ხ ს ე ნ ე ბ ო“ («რუსუდანიაში», 1957, 31).

ზრდილობიანი საუბარი ეხლაც საკმაოდ გავრცელებულია: მას ვხვდებით საჯარო გამოსვლებსა და კერძო საუბარში, მისალმებ-გამოსალმების დროს, შინ თუ გარეთ, ლიტერატურასა თუ ხალხში; როგორც მასობრივი მოვლენა, ის უფრო დასავლურ კილოებს ახასიათებს: ცნობილია, მაგ., გოჩას ნათქვამი ლექსი, სადაც იკითხება: „არიან ზრდილნი იმერნი, მტერთა მიმცემნი რისხვისა“. იგივე აზრი გატარებულია გრიგოლ ორბელიანის «სადღეგრძელოში».

არაიშვიათია დღესაც შემთხვევა, რომ პირველ პირში (ე. ი. თავის თავზე) ერთ ზმნას ვხმარობდეთ და მეორეში – სხვას (ზოგჯერ მესამეშიც); ასეთებია:

ა) არის – გახლავს; ხარ – ჰბძანდები. ამ ზმნებზე უკვე გვექონდა საუბარი პირთა რაოდენობის საკითხთან დაკავშირებით (§ 234). ისინი გარკვეულ შემთხვევაში ენაცვლებიან ერთიმეორეს.

რადგანაც „არის“ ზმნას სავრცობიანი მწკრივები აკლია I სერიიდან და მოეპოვება II სერიის მწკრივები (შენაცვლების წესით), ხოლო „ბრძანებას“ (ვნებითის ფორმით) და „ხლებას“, პირუკუ, მოეპოვება სავრცობიანი მწკრივები და აკლია II სერიისა (უზმნისწინო „ბრძანება“ დონიანი ვნებითის ფორმით უსრული ასპექტისა), ამიტომ აქ ფორმები თუმცა სხვადასხვა მწკრივისაა, მაგრამ ისინი მნიშვნელობით ერთნია შესაბამისად: „არის“ ზმნის წყვეტილის ფორმა უდრის ამათ უწყვეტლისას და იმისი II კავშირებითისა – ამათ I კავშირებითისას (აწმყოს კავშირებითისას). აწმყო ყველას მოეპოვება. „ბრძანება“ ზმნა უმეტესად ფონეტიკურად გამარტივებულია რაეს ამოღებით: ბძანება.

ა წ მ ყ ო		ა წ მ ყ ო	
მხ.	1. ვარ	1(2). გახლავ(ვ)არ	1. _____
	2. ხარ	_____	2. ჰბძანდები
	3. არის	3(2). გახლავს	3. ბძანდება
მრ.	1. ვართ	1(2). გახლავ(ვ)ართ	1. _____
	2. ხართ	_____	2. ჰბძანდებით
	3. არიან	3(2). გახლავან	3. ბძანდებიან

წყვეტილი		უწყვეტელი	
მხ.	1. ვიყავ(ი)	1(2). გახლდი(თ)	1. _____
	2. იყავ(ი)	_____	2. ჰბძანდებოდი
	3. იყო	3(2). გახლდა(თ)	3. ბძანდებოდა
მრ.	1. ვიყვენით (ვიყავით)	1(2). გახლდით	1. _____
	2. იყვენით (იყავით)	_____	2. ჰბძანდებოდით
	3. იყვენ	3(2). გახლდნენ	3. ბძანდებოდნენ

II კავშირ.		I კავშირებითი	
მხ.	1. ვიყო	1(2). გახლდე(თ)	1. _____
	2. იყო	_____	2. ჰბძანდებოდე
	3. იყოს	3(2). გახლდეს	3. ბძანდებოდეს
მრ.	1. ვიყვნეთ (ვიყოთ)	1(2). გახლდეთ	1. _____
	2. იყვნეთ (იყოთ)	_____	2. ჰბძანდებოდეთ
	3. იყვნენ	3(2). გახლდნენ	3. ბრძანდებოდნენ

„გახლდით“ ფორმაში **თ** სავალდებულოა, თუ სუბიექტი მრავლობითშია: გახლდით (ჩვენ), და შესაძლებელია, თუ სუბიექტი მხოლოდობითშია: გახლდი(თ) (მე თქვენ). უკანასკნელ შემთხვევაში **თ** ობიექტის მრ. რიცხვის მაჩვენებელი იქნება, და არა სუბიექტისა, როგორც პირველ შემთხვევაში: ფორმა ორპირიანია წარმოშობით და იმის გამო, თორემ გაგება ერთი პირისა აქვს მაინც.

მყოფადის ფორმებია: გახლდება (მხ.), გახლდებიან (მრ.): „დიალ კარგი გახლდებათ“ (ჭავ., 406, 27 = იქნება); „უეჭველად კარგები გახლდებიან“ (ყაზ., 233 = იქნებიან).

„გახლავს“ ზმნის ფუძისაგან ნაწარმოები ვნებითის ფორმათა შესახებ ნახეთ ქვემოთ (აქვე, № ე).

როგორც ცხრილიდან ჩანს, აქ შენაცვლებაა არა მარტო ზმნებისა ერთმანეთს შორის, არამედ ზმნებისა პირთა მიხედვითაც: 1. ვარ (გახლავარ), 2. ჰ ბ რ ძ ა ნ დ ე ბ ი, 3. არის (გახლავს, ბ რ ძ ა ნ დ ე ბ ა); მაგალითები:

კითხვა-პასუხი:

- ვინ ჰ ბ რ ძ ა ნ დ ე ბ ი?
- ვერ მცნობ? შენი მეზობელი ვ ა რ (შენი მეზობელი გ ა ხ ლ ა ვ ა რ).
- სად ჰ ბ რ ძ ა ნ დ ე ბ ო დ ი აქამდის?
- სოფელში ვ ი ყ ა ვ (ან გ ა ხ ლ დ ი) დედის ავადმყოფობის გამო.

*

* *

„ – დავით, აკი მზეთუნახავიაო? – ხალხს სიცილი წასკდა. საწყალი პატარძალი სირცხვილით აინთო და ტირილი დაიწყო. დავითი წინ წადგა; რომ დაინახა ერთი უმსგავსო პატარძალი, მღვდელს მიუბრუნდა:

- მამაო! ჯერ სხვა იწერს ჯვარს, თუ რა ამბავია?
- კნიაზი ლუარსაბ თათქარიძე და დარეჯან მოსე გძელაძის ასული იწერს ჯვარს. –

მიუგო მღვდელმა.

- პატარძალი სად ა რ ი ს?
- აი ეს ბ რ ძ ა ნ დ ე ბ ა.
- ლუარსაბ! – დაუძახა ძმას დავითმა, – მოგვატყუეს. ეგ ის არ ა რ ი ს, ჯვარი არ დაიწერო“ (ჭავ.).

შ ე ნ ი შ ვ ნ ა 1. ბევრ ენას (მაგ., რუსულს) არა აქვს „გახლავს“ ზმნის სრული შესატყვისი, ამიტომ „არის“ და „გახლავს“ ერთნაირად ითარგმნება. ამის გამო ის ოდნავი აზრობლივი განსხვავება, რომელიც მათ შორის მოიპოვება ქართულში, თარგმანში იკარგება; მაგალითი:

ქ ა რ თ უ ლ ი

რ უ ს უ ლ ი თ ა რ გ მ ა ნ ი

- მეზვრემ მწვანელი მოიტანა? – ჰკითხავდა კიდევ ბატონი.
- მოიტანა.
- ტარხუნა ხომ ა რ ი ს?
- გ ა ხ ლ ა ვ ს.
- კიტრი?
- კიტრიც გ ა ხ ლ ა ვ ს.

- Огородник принес зелень? – продолжал барин.
- Принес.
- Эстрагон е с т ь?
- Е с т ь.
- Огурцы?
- И огурцы¹.

¹ И л ь я Ч а в ч а в а д з е. Избранное. Изд. „Заря Востока“. Тбилиси, 1952, გვ. 269.

შ ე ნ ი შ ვ ნ ა 2. წინათ მიწერ-მოწერის დროს ზოგჯერ მიღებული იყო ხმარება „თქვენი მონისა“ „მე“-ს ნაცვლად. ამიტომ 1-ლი პირის ფორმა (სუბიექტური თუ ობიექტური) მესამით შეიცვლებოდა; მაგ., „სხვაფრივ მშვიდობით ბრძანდებოდეთ და შენდობით იხსენიებდეთ მ ო ნ ა ს ა თ ქ ვ ე ნ ს ა“ (ასე თავდება ავტორის მიმართვა მკითხველისადმი «კაცია-ადამიანის» ბოლოს). იხსენიებდეთ მონასა თქვენსა = მიხსენიებდეთ.

ბ) **თქმა – ბ[რ]ძანება.** „ბ[რ]ძანება“ ზმნის ფორმები მოქმ. გვარისა (საარვისო და სასხვისო ქცევით) ეხლაც ხშირად იხმარება „თქმის“ ნაცვლად მე-2 პირში, იშვიათად მე-3-შიც: ბრძანეთ! (= თქვით!); უბრძანეთ! (= უთხარიტ!); რასა ჰბრძანებთ? (=რას ამბობთ?); რას მიბრძანებთ? (= რას მეტყვიტ?) და მისტ. „მაშ, როცა მ ი ბ რ ძ ა ნ ე ბ თ, მაშინ იყოს ქორწილი“, – სთხოვა (დავითს) მოსემ“ (ჰავ.). „ბ რ ძ ა ნ ე ბ ა – თქმა უაღრესისა მიერი“ (ს. ორბ.); „თ ქ მ ა – სწორისა მიმართ, მ ო ჯ ს ე ნ ე ბ ა – უაღრესისადმი და ბ რ ძ ა ნ ე ბ ა – უმცროსისათვის ითქმის, რამეთუ სამ-სახე არიან თქმანი“ (ს. ორბ.).

„ბრძანება“ (საარვისო ქცევით) არსებითად უცალო მოქმედებითია („იბრძანა“ არ იხმარება; უფრო აღწერილობით: ბრძანებულ იქნა); სასხვისო ქცევის ფორმა კი შეიძლება ვნებითად მოიქცეს: მიბრძანა – მებრძანა.

გ) **მო-სვლა – მო-ბრძანება, წა-სვლა – წა-ბრძანება.** „ბრძანება“ ზმნას, აღნიშნულის გარდა, სხვა მნიშვნელობაც აქვს, როცა პირიან ფორმებს საარვისო ქცევით ა ნიშანი აქვს: წააბრძანებს, მოაბრძანებს და მისტ. „ვირის აბანოში წ ა ა ბ ძ ა ნ ე ს“-ო, ამბობდნენ ძველად სატუსაღოში ჩასმულ ქურდზე.

ამ ზმნას ვნებითი დონით უკეთდება: წაბრძან-დ-ა, მობრძან-დ-ა, შებრძან-დ-ა და სხვა. ზმნისწინიანი ფორმები ყველა სრულ-ასპექტიანია, გარდა იმ შემთხვევებისა, როცა დართული აქვს მი და მო (რამდენადმე აგრეთვე და-ც) და აწმყოს წრეშია ნახმარი. ზმნას „სიარულის“ მნიშვნელობა აქვს მორიდებულ საუბარში: სად მიჰბძანდები? (= სად მიდიხარ?); შარშან კი მოჰბძანდებოდი ხოლმე (= მოდიოდი ხოლმე) და წელს რად დაგვივიწყე? სად დაჰბძანდები, სად? (= სად დადიხარ, სად? ეტყვიან გაჯავრებით ან ირონიით). მყოფადის წრის მწკრივებსა და II და III სერიაში ყველგან ზმნისწინით იხმარება (გარდა და-სი, რომელიც მნიშვნელობას უცვლის. ნახე ქვემოთ, დ მუხლი).

მორიდებულ საუბარში ეს ზმნები ენაცვლებიან ვალ – ვედ (ვიდ) – დი ფუძეთაგან ნაწარმოებ და სათანადო ზმნისწინ-დართულ ფორმებს: მი[ს]დიხარ – მიჰბ[რ]ძანდები, წახვალ – წაჰბ[რ]ძანდები, შეხვალ – შეჰბ[რ]ძანდები, წახვედი – წაჰბ[რ]ძანდი, გადახვედი – გადაჰბ[რ]ძანდი და მისტ. პირველი პირის ფორმა არ იხმარება; რომ ვინმეს წამოსცდეს: „მე წავბძანდიო“, იტყვიან: არა სცოდნია ქართულიო.

შ ე ნ ი შ ვ ნ ა. დღევანდელ ქართულში აქა-იქ შემორჩენილია მორიდებული საუბარი მნათობთა შესახებ, რადგანაც ისინი ჩვენს ძველებს ღმერთებად მიაჩნდათ და თავგანსა სცემდნენ:

„ცაზე იარე, მთვარეო, მზეო, ა ბ ძ ა ნ დ ი – დ ა ბ ძ ა ნ დ ი!“ (ვაჟა, I, 178)

„მრავალან ჩ ა ბ ძ ა ნ ე ბ უ ლ ა ნ, მთანი ივარცხნენ თავებსა“ (ვაჟა, III, 34, 8).

„გზა-კვალი არ ამერევა, ყოველ მხრივ ვიცი სავალი,

დღესაც მოგივათ მინდია, მანამ დ ა ბ ძ ა ნ დ ე ს მრავალი“ (ვაჟა, IV, 76, 24) .

მოყვანილ მაგალითებში „მზეო, აბძანდი – დაბძანდი“ ამას ნიშნავს: მზეო, ამოდი ხოლმე და ჩადი; „მრავალან ჩაბძანებულან“ – კი ამას: ხომლი ჩასულა; ხოლო „მანამ დაბძანდეს მრავალი“ – ამას: ვიდრე ჩავიდოდეს ხომლი.

დ) **და-ჯდომა – და-ბ[რ]ძანება.** „დაბ[რ]ძანებას“ ვნებითის ფორმით სხვა მნიშვნელობაც აქვს: მორიდებულ ლაპარაკში იგი ნიშნავს დაჯდომას. ზმნისწინით იგი სრულ-ასპექტიანია და „ჯდომა-სხდომას“ ენაცვლება მე-2 და მე-3 პირში: დაბძანდი (= დაჯედი!), დაბძანდით (= დასხედით! შეიძლება იგი ერთი პირის მიმართაც ითქვას, მაშინ როდესაც „დასხედით“ მრავალს შეეხება). არ ვიტყვით „დავბძანდიო“, რადგანაც 1-ლი პირის ფორმით არ იხმარება.

ეს ზმნა ამავე მნიშვნელობით უზმნისწინოდაც იხმარება: თუ შევედით ვინმესთან და ის ფეხზე წამოდგა, ვეტყვით: ბძანდებოდე, ბძანდებოდე (ე. ი. იჯე, იჯე-ო), ხოლო, თუ ერთზე მეტია, მაშინ მივმართავთ: ბძანდებოდეთ, ბძანდებოდეთ!

როგორც ზემოთ ვნახეთ, „ბძანდებოდე“ ყოფნასაც ნიშნავს: მანდ ბძანდებოდე! (= მანდ იყავ!).

ე) **მოსვლა – ხლება.** მოიპოვება „ხლება“ ზმნისაგან ნაწარმოები ვნ. გვარის ფორმები, რომელთა ხმარება ზრდილობიან ლაპარაკს ახასიათებს. ფორმა წარმოშობით ორ-პირიანია, ხოლო პატივისცემის საგანი მეორე პირია, რომელიც ირიბ ობიექტადაა მოცემული 1-ლ და მე-3 სუბ. პირთან; ამიტომ ზმნას მე-2 სუბ. პირის ფორმები აკლია. ამ მხრივ ამ ზმნის უღლება ანალოგიურია იმავე ფუძისაგან ნაწარმოების საშუალო „გახლავს“ ზმნისა. მეორე ობიექტური პირის გაგება აქაც მიღებულია: გახლები = *მოგივალ → მოვალ; გახბელ = *მოგივედ, *მოვედ შენთან → მოვედი, აქა ვარ.

	მყოფადი	წყვეტილი	II კავშ.
მხ.	1(2) გახლები 2(2) ———	გახბელ ————	გახბლო ————
	3(2) გახლება (თ)	გახბლა(თ)	გახბლოს
მრ.	1(2) გახლებით 2(2) ———	გახბლენით (გახბელით) ————	გახბლნეთ (გახბლოთ) ————
	3(2) გახლებიან	გახბლნენ	გახბლნენ (გახბლონ)

ზმნა ერთ-პირიანადაა ქცეული, ამიტომ მხოლოდ სუბიექტურ პირებში აქვს მიმოქცევა. თუ მას ორ-პირიანობა შერჩენილი აქვს, მაშინ სხვა მნიშვნელობით იქნება ნახმარი:

„ერთი კაცი შემაქცევრად შენად ვითა დაგელია?

გ ე ა ხ ლ ო ს და არ გაჰშმაგდე, თუცა ჭირი არ გაკლია“ («ვეფხ.» 273).

„გახლები“-ს პირველი მნიშვნელობაა „მოვალ“, მაგრამ შეიძლება მან აღნიშნოს აგრეთვე „წავალ“: „თუ გნებავსთ, მიბრძანეთ, მე მარტო გ ი ა ხ ლ ე ბ ი თ ჩეჩნებზედ“ (ყაზ., 359, 32); „ბოლოს დათიკო გაუსწორდა გიტოს, შედგა და ჰკითხა: პეპიას სახლი იცი? – თუ მიბრძანებ, გ ი ა ხ ლ ე ბ ი“ (ჭავ., 302). აქ ორსავე შემთხვევაში ე ა ჯგუფის ნაცვლად ი ა არის ფორმაში: გაახლებით, გაახლები (მოსალოდნელი იყო: გაახლებით, გაახლები, § 35), მნიშვნელობა კი ორივესი ერთი და იგივეა („წავალ“), მიუხედავად იმისა, რომ პირველ მათგანს თ აქვს ბოლოში.

ვ) **ჭამა – მირთმევა.** „ჭამა“ ზმნას „მირთმევა“ ენაცვლება სათავისო ქცევის ფორმით: 1. ვჭამე, 2. მიირთვი, 3. ჭამა (მიირთვა). მიირთვი! პირველი პირის ფორმა („მივირთვი“) რომ ვინმეს წამოსცდეს, ღიმილს გამოიწვევს მსმენელში.

ზ) **ჭამა, 0 – 2 – ხლება, ი/უ – 3.** „ვჭამე“-ს მნიშვნელობით მორიდებულ ლაპარაკში აგრეთვე „გიახელ(ი)“ იხმარება. მას მარტო პირველი სუბ. პირის ფორმა აქვს (შეიძლება მრავლობითშიც: გიახელით), სხვა პირის ფორმები არ იხმარება. ეს ფორმა სამ-პირიანია წარმოშობით, მაგრამ მეორე პირის გაგება მიღებულია და ორ-პირიანად არის ქცეული: „უკვე გიახელი სადილი“. „გიახელი(თ)“ ამას ნიშნავს: ვახლე მე (პირი) შენსას ან თქვენსას (ე. ი. შენს საჭმელს ან თქვენს საჭმელს), შემდეგ საზოგადოდ საჭმელს (ეს იმ ფორმათაგანია, რომლებიც 402 პარაგრაფშია განხილული).

რადგანაც ეა ჯგუფი ქართულში ია-დ იქცევა (§ 35), ამიტომ ერთმანეთში ირევა სხვადასხვა ფორმა: „გეახელ“ (= მოვედი) ვნებითია, „გიახელ“ (= ვჭამე) მოქმედებითია სასხვისო ქცევის ფორმით. ვნებითს 1-ლი და მე-3 პირის ფორმები აქვს, მოქმედებითს – მარტო 1-ლისა (უმეტესად მარტო წყვეტილში). მყოფადში მოსალოდნელი იქნებოდა: „გიახლებ“ (და არა „გიახლები“), II კავშირებითში – „გიახლო“. პირდ. ობიექტი ჩავარდნილია და მისი ადგილი ირიბს დაუჭერია. მოსალოდნელი იყო: გიახელი ს ა დ ი ლ ს (და არა: ს ა დ ი ლ ი).

ფ) **წალება, მიტანა – მირთმევა.** „წალება“-სა და „მიტანა“-ს სასხვისო ქცევით (წაუღე, მიუტანე) „მირთმევა“ ენაცვლება საარვისოთი. ზმნის ფორმა იქაც და აქაც სამ-პირიანია: წაუღე (მიუტანე) – მიართვი; წამოუღე, მოუტანე – მოართვი. „ეს ტყუილი კნეინა წააბძანე ხულაში, ხალიჩაც მ ი ა რ თ ვ ი, მუთაქაც, ქვეშაგებიც. პური და ღვინო არ მოაკლოთ. ეს კი უნდა ჰქნა, რომ გარედამ კლიტით უნდა გადაკეტო და გასაღები აქ მ ო მ ა რ თ ო“ (ჭავ.).

როგორც მოყვანილი ზმნების ფორმათა მიმოხილვიდან ჩანს, გარკვეულ შემთხვევებში ჩვენ ვერიდებით, პირველი პირის ფორმით ვიხმაროთ ისეთი ზმნა, რომელიც უპირატესად მეორისთვისაა მიღებული, და, პირუკუ, მეორე პირში ვიხმაროთ ზმნა, რომელსაც არა აქვს მორიდებისა და პატივისცემის ელფერი. ამ თვალსაზრისით ეს ზმნები პირში მონაცვლე ზმნებია. თუმცა მათ („გახლავს“ ზმნის გარდა) საზოგადოდ ყველა პირის ფორმები მოეპოვებათ. „გახლავს“ კი, როცა ის ერთ-პირიანია, მეორე პირის ფორმას ვერ აწარმოებს და აუცილებლად შენაცვლება უნდა.

სხვა სახის თავისებურებანი

555. მწკრივ-გამოცვლილი ზმნები. მოიპოვება რამდენიმე ზმნა, რომელთა ფორმები ძველად ერთი მწკრივის ფორმებად იყო გაგებული და დღეს სხვა მწკრივის ფორმებად მიგვაჩნია; ასეთი ზმნებია: **მინდა, ვიცი, ვუწყი.**

ა) **მინდა.** ამ ზმნის გადასვლა ერთი მწკრივიდან მეორეში კარგად დადასტურებული ფაქტია წერილობითი ძეგლებით. ძველად, V–X საუკუნეებში, „მინდა“ უწყვეტლის ფორმა იყო და ამას ნიშნავდა: „მსურდა“. მაშასადამე, იგი ასე დაიშლებოდა: **მ-ი-ნ-დ-ა**, სადაც ფუძე (ამავე დროს ძირიც) **ნ** იყო, სხვები კი – ფორმანტები: **მ** – 1-ლი ობ. პირის ნიშანი, **ი** – სასხვისო ქცევის ნიშანი (ქცევის გაგება არა ჰქონდა და არც ეხლა აქვს), **დ** – სავრცობი, **ა** – მე-3 სუბ. პირის ნიშანი. მსგავსი წარმოება ჰქონდა ამ ზმნას I კავშირებითშიც: **მ ი ნ დ ე ს**. აწმყოში მოსალოდნელი იყო: მინა, გინა, უნა (რომელთაგანაც „გინა“ კავშირად ქცეულა: „ერთი გ ი ნ ა

ორი“ = ერთი ან ორი), მაგრამ მათ ნაცვლად იხმარებოდა **ეზ-ავ** და **ეზიანი** ფორმები (პირველი საარვისო ქცევის ფორმით, მეორე – სასხვისოთი): „მნებავს“ ან „მინებს“; მაგალითები: „და აჰა ესერა კეთროვანი ვინმე მოუჭდა, თაყუანის-სცემდა მას და ეტყოდა: უფალო, უკუეთუ გი ნ დ ე ს, ძალ-გიც განწმედა ჩემი. და მიყო ჯელი მისი იესუ, შეახო და ჰრქუა: მ ნ ე ბ ა ვ ს, განწმიდნი“ (მათ. 8, 2-3); „მაშინ ჰრქუა ვინმე მას: აჰა დედა შენი და ძმანი შენნი დგანან გარე და უ ნ ე ბ ს რამდენ სიტყუად შენდა“ (მათ. 12, 47); „ხოლო იესუ მოუწოდა მოწაფეთა თვსთა და ჰრქუა: მეწყალის მე ერი ესე, რამეთუ ესერა აწ სამი დღე არს, და მელიან მე, და არარად აქუს, რამდენა ჰამეს; და განტევებად მათი უზმათად არა მ ნ ე ბ ა ვ ს (არა მ ი ნ ე ბ ს C), ნუუკუე დაცვენ გზასა ზედა“ (მათ. 15, 32). XI საუკუნეში „მინდა“ ფორმას ჯერ კიდევ უწყვეტლის გაგებით ხმარობდნენ (მაგ., გ. მთაწმიდელი), მაგრამ შემდეგ თანდათანობით მან მნიშვნელობა იცვალა, წარსული დროის გაგება დაკარგა და ეხლანდელისა შეიძინა (მინდა = მსურს). ამით ის უწყვეტილიდან აწმყოში გადმოვიდა და იქ დაცარიელებული ადგილი ახლად ნაწარმოებმა ფორმამ დაიჭირა: მინდ-ოდ-ა. ახალი წარმოების ფორმა I კავშირებითშიც შეიჭრა და ძველი გადავარდა. ამგვარად, მივიღეთ ასეთი სურათი:

	ძველი	ახალი
აწმყო	მინებს, მნებავს	მ ი ნ დ ა
უწყვ.	მ ი ნ დ ა	მინდოდა
I კავშ.	მინდეს	მინდოდეს

რომ „მინდა“ უწყვეტლის ფორმაა წარმოშობით, ეს დღესაც ატყვია მას 1-ლსა და მე-2 სუბ. პირში. მართლაც, ფორმები: ვუნდი(ვარ), უნდი(ხარ), უნდა ისეა ნაწარმოები, როგორც ვჰსურდი, ჰსურდი, ჰსურდა; განსხვავება ის არის, რომ „ვჰსურდი“ უწყვეტლის ფორმაა და მეშველი ზმნა არ უნდა, „ვუნდი“ კი აწმყოდ იქცა და მეშველი ზმნა დაერთო.

შემდეგ საფეხურზე „მინდა“ ზმნას ახლად წარმოქმნილი მწკრივების ფორმებიც გაუჩნდა (მყოფადის წრისა): მენდომება, მენდომებოდა, მენდომებოდეს.

III სერიის მწკრივები საწყისის ფორმაზე აქვს დაყრდნობილი გარდაუვალ ზმნათა საერთო წესის თანახმად: ნდომ-ა – მნდომია (გნდომია, ჰნდომია), მნდომოდა, მნდომოდეს. ეს არის ოლონდ, რომ თანხმოვანთა თავმოყრის გამო ძირეული **ნ** ჩვეულებრივ იკარგება გამოთქმაში: მდომია, გდომია; აქედან უკვე მე-3 ობ. პირის ფორმა: სდომია (სდომნია). მაშასადამე, სიტყვაში აღარ დარჩა პირვანდელი ფუძე (ძირი) და ლექსიკური მნიშვნელობის დაცვა ფუძესთან შეზრდილსა და შემდეგ მარტოდ დარჩენილ ბგერას (**დ-ს**) დაეკისრა: მი-ნდ-ა, მი-ნდ-ოდა, მ-დ-ომ-ია (§ 285).

ბ-გ) **ვიცი, ვუწყი.** აწმყოდვეა გაგებული ეს ორი ზმნაც (რომელთაგანაც მეორე იშვიათადლა იხმარება), მაგრამ წარმოშობით ორივე II ხოლმეობითია, რაც იმით მტკიცდება, რომ ამათ მესამე სუბ. პირის ფორმას სახელი ქვემდებარედ მოთხრობითში შეეწყობა: ამხანაგ-მა იცის, ქვეყანა-მ უწყის. საზოგადოდ ქვემდებარე მოთხრობით ბრუნვაში მაშინ შეიძლება, თუ მასთან შეწყობილი ზმნა გარდამავალია (ან შეიძლება გარდაუვალიც იყოს, მაგრამ წარმოშობით გარდამავალი) და თანაც II სერიის ერთ-ერთი მწკრივის ფორმაა. აი ეს სინტაქსური თვისება შეჰრჩათ ამ ზმნებს, მიუხედავად იმისა, რომ აწმყოს ფორმად იქცნენ და შემდეგ აქედან გაიკეთეს სავრცობიანი მწკრივები: ვიცოდი, ვიცოდე; ვუწყოდი, ვუწყოდე. ძველი სინტაქსური ძალა ამ მწკრივებშიც გადაჰყვა მათ: ამხანაგმა იცოდა, ამხანაგმა იცოდეს; ქვეყანა-მ უწყოდა, ქვეყანა-მ უწყოდეს. „უწყოდა“ ზმნის განვითარება შეწყდა, იგი სამი

მწკრივის მეტს ვერ აწარმოებს და არსებითად მისი ხმარება გადავარდნილია, მაგრამ „ვიცი“ დღესაც ცოცხალი ზმნაა. მას II სერიის ფორმები აკლია (რაკი იქიდანაა გამოსული), მაგრამ მოეპოვება III სერიისა, რომლებიც გარდაუვალი ზმნის მსგავსად აქვს ნაწარმოები: მცოდნია, მცოდნოდა, მცოდნოდეს. გარდაუვალი ზმნის მსგავსადვე აქვს გაკეთებული ახლად წარმოშობილი მწკრივების ფორმებიც: მეცოდინება, მეცოდინებოდა, მეცოდინებოდეს. ამგვარად, მიღებულია ნარევი წარმოება: აწმყოს წრეში ფორმები გარდამავალი ზმნისაა: ვ-იცი, ვ-იცოდი, ვ-იცოდე, მყოფადის წრესა და III სერიაში – გარდაუვალისა: მეცოდინება, მცოდნია.

„ვიცი“ ზმნაში ი სათავისო ქცევის ნიშანია (თუმცა კი ზმნას ქცევის გაგება არა აქვს, § 412), „ვუწყი“-ში უ ფუძისეულია (აქედან: ვაუწყებ, უწყება).

როგორც ზემოთ ვნახეთ, „მინდა“ ზმნამ რომ მწკრივი იცვალა, ეს შედარებით ახალი ამბავია, ხოლო „ვუწყი“ ზმნას კი მწკრივი ძალიან ადრე უცვლია, ყოველ შემთხვევაში V საუკუნეზე ადრე. ერთად-ერთი საბუთი, რომელიც ამტკიცებს, რომ მათ მწკრივი უცვლიათ, ეს არის მათი სინტაქსური კავშირი სახელებთან (§ 285).

დ) ჰქვია (ნ. § 392).

შ ე ნ ი შ ვ ნ ა. რომ ერთი მწკრივის ფორმას სხვა მწკრივის მნიშვნელობა მიეღოს (ე. ი. რომ ფუნქცია ფორმას დაჰმორებოდეს), ამის მაგალითებს სხვა ენებიც გვაწვდის: ბერძნ. ὢνδ᾽ «პერფექტია» თავისი ფორმით, მაგრამ ეხლანდელი დროა მნიშვნელობით („ვიცი“-ს ნიშნავს); ასეთივეა აგრეთვე ლათ. novi („ვიცი“), memini „მახსოვს“ და სხვა.

556. ხანმეტობის ნაშთი. ჩვენამდი მოღწეული ქართ. წერილობითი ძეგლების უძველესი პერიოდის ენას (V-VII სს.) ხანმეტობა ახასიათებდა, ე. ი. ხანის პრეფიქსად ხმარება გარკვეულ ფორმებში. ხანს სხვადასხვა ფუნქცია ჰქონდა, რომელთაგანაც ჩვენთვის ამჟამად ერთია საყურადღებო: მე-2 სუბ. პირის აღნიშვნა. მე-2 სუბ. პირის ფორმა აღნიშნულ ეპოქაში ხანით (იშვიათად ჰაეთიც) იყო გამოხატული საყოველთაოდ, იქნებოდა ზმნა დაწყებული ხმოვნით თუ თანხმოვნით: „რაღსა ხტირ“, იო. 20, 13 (= რატომ სტირი?); „განყიდე“ (უხანოდ) ბრძანებითი ფორმა იყო, მაგრამ „გან-ხ-ყიდე“ – თხრობითი კილოს ფორმა იყო (მწკრივი – წყვეტილი).

ხანმეტობის დროიდან დღემდე შემონახულია ორი ზმნა, რომელთაც მე-2 სუბ. პირში **ხ** აქვთ: **ხ-არ** და **ხ-ვალ** (ძველად: ხუალ): **მო-ხ-ვალ**, **წა-ხ-ვალ**, **შე-ხ-ვალ** და სხვა. **ვალ** ფუძეს, როგორც ვიცით (§ 550, დ), **ვედ – ვიდ** ენაცვლება და **ხ** მეორე პირის ნიშნად იქაც გვაქვს: **მო-ხ-ვედი** (ძველად მოხუედი), **მო-ხ-ვიდი**, **მო-ხ-ვიდე**. სამაგიეროდ წართქმით ბრძანებითში **ხ** არ არის საჭირო; ვამბობთ: „ნუ მო-ხ-ვალ“, მაგრამ ამასთანავე: „მოდი“ (მოვედ[ი] → მოედ[ი] → მოდი) (ნახე კიდევ §§ 216, 217).

557. ფონეტიკური ანალოგიით გამოწვეული მორფოლოგიური ცვლილებანი. გვაქვს შემთხვევები, რომ ერთი ზმნის ფონეტიკურ სახეს მეორისაზე მოეხდინოს გავლენა:

ა) **დგომა, ჯდომა, წოლა.** „დგომა“ ზმნას წყვეტილში ასეთი ფორმები ჰქონდა ძველად: ვდეგ, სდეგ, დგა და შემდგომი (ზმნისწინებით: დავდეგ, შევდეგ, განვდეგ, წარვდეგ და სხვა). უზმნისწინო ფორმებს **ი** გაუჩნდა წინ (ნახე ქვემოთ **ზ** მუხლი) და მივიღეთ: ვ-ი-დეგ, ი-დეგ, ი-დგა და შემდგომი. ფუძისეული **გ** აღნიშნულ ფორმებს მხოლოდ წყვეტილის 1-ლსა და მე-2 პირში ჰქონდა ბოლოკიდურად, სხვაგან კი ყველგან შიგნით იყო მოქცეული. ბოლოს

მოხვედრილი **გ** დაყრუვდა და **ქ**-დ იქცა, მაგრამ იგი ყველგან შენახულ იქნა, სადაც შიგნით იყო; ამიტომ მივიღეთ ასეთი ფორმები: ვიდექ, იდექ, მაგრამ: **იდგა**, ვიდგე, დგომა, დამდგარი. მხოლოებითში მიღებული ცვლილება მრავლობითზედაც იქნა გავრცელებული: ვიდექით, იდექით, დავადექით და სხვ., და, რაც უფრო საყურადღებოა, მაშინაც დარჩა, როცა ნართაული **ი** გაჩნდა მხოლოებითში: ვიდექი, იდექი.

ჯდომა და **წოლა** ზმნებს სულ სხვა თანხმოვანი ჰქონდათ და აქვთ ფუძის ბოლოს: პირველს **დ** (ჯდ-ომა), მეორეს – **ვ**: *წვ-ოლა. მაგრამ „დგომა“ ზმნის გავლენით მათი ფუძისეული ბგერა **ქ**-დ გადაკეთდა წყვეტილის იმავე პირებში და მივიღეთ ასეთი უღლება:

დ გ ო მ ა		ჯ დ ო მ ა		წ ო ლ ა	
ძველი	ახალი	ძველი	ახალი	ძველი	ახალი
მხ. 1. ვდეგ	ვიდექ(ი)	ვჯედ	ვიჯექ(ი)	ვწევ	ვიწექ(ი)
2. სდეგ	იდექ(ი)	სჯედ	იჯექ(ი)	სწევ	იწექ(ი)
3. დგა	იდგა	ჯდა	იჯდა	წვა	იწვა
მრ. 1. ვდეგით	ვიდექით	—	—	ვწევთ	ვიწექით
2. სდეგით	იდექით	—	—	სწევთ	იწექით
3. დგეს	იდგნენ	—	—	წვეს	იწვნენ

სხვა მწკრივის ფორმებში ანალოგიურ წარმოებას, რა თქმა უნდა, ადგილი არა აქვს: ვიჯდე, ვიწვე და სხვ.

ბ) **დება**, **დგომა**, **ჯდომა (სხდომა)**, **წოლა**. „ძე[ვ]ს“ ზმნას II სერიის ფორმებში „დება“ ზმნის ვნებითი ენაცვლებოდა: ძე[ვ]-ს – **იდვა**. „იდვა“ ფორმის გავლენით ვნებითის **ი** გაუჩნდა დგომა-ჯდომა-წოლასაც II სერიის ფორმებში, ჯერ ალბათ მესამე პირში და შემდეგ ყველაში: ვ-ი-დექი, ი-დექი, ი-დგა, ვ-ი-დექით, ი-დექით, ი-დგნენ; ვ-ი-დგე და შემდგომი; ვ-ი-ჯექი, ი-ჯექი, ი-ჯდა; ვ-ი-ჯდე და შემდგომი; ი-სხდა და შემდგომი; ვ-ი-წექი, ი-წექი, ი-წვა და შემდგომი.

ანალოგიური წარმოება მხოლოდ უზმნისწინო ფორმებზე გავრცელდა, ზმნისწინიანებმა ყველგან ძველი ფორმები შეინახა: დავდექი, დავჯექი, დავწექი, დავსხედით და მისთ.; შევდექი, შევჯექი, წავწექი, შევსხედით და მისთ.

გ) **წოლა**, **დგომა**, **ყოლა**, **გვანა**. „წოლა“ ზმნას აწმყოს ფორმებში ე აქვს: ვწევ(ვ)არ, სწევხარ, წევს. ამ ზმნის პირველი და მეორე პირის ფორმათა გავლენით ზოგჯერ „ვდგევარ“ და „[ს]დგეხარ“ იხმარება (მაგრამ: დგას); აგრეთვე: ვჰყევარ, ჰყევხარ (მაგრამ: ჰყავს); ვჰგევარ, ჰგევხარ (მაგრამ: ჰგავს). აღნიშნული ფორმები დიალექტურია, სალიტერატუროდ ისინი ვერ გამოდგებიან.

558. ბოლო-ჩამოკვეცილი ფორმები. რამდენსამე ზმნას ბოლოკიდური ბგერები აქვს ჩამოკვეცილი მე-3 სუბ. პირის ფორმაში.

ა) **ვალს** → **ვა**. დღეს ჩვეულებრივია ფორმები: მოვა, წავა, გავა, გადმოვა და სხვა. მოსალოდნელია (და ძველად კიდევაც იყო): მოვალს, წავალს და მისთ. მაშასადამე, ჩამოკვეცილია არა მარტო პირის ნიშანი **ს**, არამედ ფუძისეული **ლ**-ც, მაგრამ ეს არ გვიშლის ხელს, რომ ფორმა მესამე პირისად გვესმოდეს, რადგანაც ის მთლიანად გამორჩეულია სხვა პირთა ფორმებისაგან (მოვალ, მოხვალ, მოვა; მოვალთ, მოხვალთ, მოვლენ) [§ 213].

ბ) **არს** → ა. „ვარ“ ზმნის მესამე პირის ფორმა „არის“ ხშირად შეკვეცილია: **არი**. უფრო ხშირია, რომ დასაწყისი ა იყოს შენახული, რასაც ჩვეულებრივ შედგენილ შემასმენელში ვკვხდებით: ნახშირი შავია, შაქარი ტკბილია, კამეჩი ცხოველია და მისთ. ეს ა ძველი სალიტერატურო ენის **არს** ფორმის შეკვეცილ სახეს წარმოადგენს.

გ) მთის კილოებში (კერძოდ ფშაურში, აქედან ზოგჯერ ვაჟას პოემებსა და ლექსებში) ჩვეულებრივია **ს** ნიშნის მოკვეცა „აქვს“, „ჰყავს“, „ძევს“ და „ჰგავს“ ზმნებში: აქვ, ჰყავ, ჰგავ, ძე (ძველი ქართ. ძეს). ჩვეულებრივია აგრეთვე სანის მოკვეცა მოქმ. გვარის ზმნათა I თურმეობითსა და სტატიკურ ზმნათა აწმყოს ფორმებში: წაუღავ (= წაუღია), ჰზავ (= აზია), ჰყუღავ (= ჰყუღია) და მისთ. ეს ფორმები დიალექტურია და სალიტერატურო ენას არ ეკუთვნის, ისე როგორც ქართლური ფორმა „დგა“ = დგას („კოკაში წყალი დგა“, „წყალი არ გვიდგა“).

559. ან-ს უზიძსიანი ზმნები. რამდენიმე საშუალო ზმნას შემონახული აქვს თემის ნიშანი **ან** [§ 472, 6], რომელიც ზოგ ფორმაში დაკარგულია, მაგრამ გამოჩნდება აწმყოს მე-3 პირის მრავლობითში და სავრცობიან მწკრივებში ყველგან: ჰ-ყავ-ს – ჰ-ყვ-ან-ან, ჰ-ყვ-ან-და, ჰ-ყვ-ან-დეს; ჰ-გავ-ს – ჰ-გვ-ან-ან („რას მაქნევდით, რა გინდოდა, ერთმანერთსა რითა ვჰგვანდით?“ «ვეფხ.», 293); დგ-ა-ს (← *დგ-ან-ს), დგ-ან-ან (სავრცობიანი მწკრივები აკლია). „დგანან“ ფორმის ანალოგიით: წევს – წვ-ან-ან.

ქვ ფუძე ძველად **ქუ** იყო, **ან** სუფიქსის დართვით მიღებული იყო **ქუან**, რამაც **უა** ჯგუფის **ო**-დ შერწყმის გამო **ქონ** მოგვცა. ეს **ქონ** ეხლა საყოველთაოდ შემონახულია სავრცობიან მწკრივებში (მქონდა, მქონდეს), ძველად კი აწმყომიც იხმარებოდა: მქონან.

სხვა ზმნების სავრცობიან მწკრივებში **ან** სუფიქსი შეიძლება ეხლაც შეგვხვდეს, მაგრამ უმეტესად უსუფიქსო ფორმებია გაბატონებული.

560. ერთი წარმოშობიდან მემორეზე გადასვლა. რამდენიმე ზმნა იცვლის წარმოშობის ტიპს. ამ შემთხვევაში მხედველობაში გვაქვს არა საშუალო-მოქმედებითი ზმნები („ვიცელო“ – „ვიცელქებ“ ტიპისა), არამედ სხვები.

ა) **ქ[მ]ნა**. ეს ზმნა II სერიაში საარვისო ქცევით მიდის, I-ში კი – სათავისოთი: ვქენი, ჰქენი, ქნა; ვიქ, იქ, იქს.

ბ) **ვნება, რგება, წყენა, ჯობნა, კოცნა**. ამ ზმნებს აწმყოს წრის მწკრივებში წინ არავითარი ხმოვანი არ უნდა, მყოფადის წრისა და II სერიისაში კი ა უნდა; ამას გარდა, „ჯობნა“ და „კოცნა“ თემის ნიშანსაც იცვლიან:

ვჰ-ვნებ, ჰ-ვნებ, ჰ-ვნებს და შემდგომი; ვ-ა-ვნებ, ვ-ა-ვნე, ვ-ა-ვნო. ვჰ-რგებ, ჰ-რგებ, ჰ-რგებს და შემდგომი; ვჰ-რგებდი, ვჰ-რგებდე; ვ-ა-რგებ, ვ-ა-რგებდი, ვ-ა-რგებდე; ვ-ა-რგე, ვ-ა-რგო.

მ-წყენს, მ-წყენდა, მ-წყენდეს; მ-ა-წყენს, მ-ა-წყენდა, მ-ა-წყენდეს; მ-ა-წყინა, მ-ა-წყინოს.

ვს-ჯობნი, ვს-ჯობნიდი, ვს-ჯობნიდე (ძველი ფორმებია, მაგრამ ეხლაც ხმარებაშია: ვს-ჯობ, ვს-ჯობდი, ვს-ჯობდე); ვ-ა-ჯობებ, ვ-ა-ჯობებდი, ვ-ა-ჯობებდე; ვ-ა-ჯობე, ვ-ა-ჯობო.

ვჰ-კოცნი – ვ-ა-კოცნებ, ვ-ა-კოცე.

გ) **გრძნობა, ცნობა**. ეს ზმნები აწმყოს წრეში საარვისო ქცევის ფორმით იხმარება, მყოფადის წრესა და II სერიაში კი – სათავისოთი:

ვგრძნობ – ვიგრძნობ, ვიგრძენ(ი).

ვცნობ – ვიცნობ, ვიცან(ი).

„თვალთ დამაკლდა, ველარავის ვცნობ“; „ჩავედი ჩემს სოფელში და ვერავინ ვიცანი“.

I თურმეობითში შეიძლება **ვ** ჩაერთოს უკანასკნელი თანხმოვნის წინ ერთსაც და მეორესაც: „სიცივე ჯერ არ მიგრძენია“; „მოყვარე ველარ გიცვნია“ (ყაზ., 255, 10).

დ) **კბენა, ბწკენა (პწკენა), რქენა, ჩქმეტა**. ამ ზმნებს აწმყოს წრეში საარვისო ქცევის ფორმები აქვთ, მყოფ. წრესა და II სერიაში – სასხვისოსი:

ვ-პ-კბენ – ვ-უ-კბენ, ვ-უ-კბინე.

ვ-პ-ბწკენ – ვ-უ-ბწკენ, ვ-უ-ბწკინე.

ვ-პ-რქენ – ვ-უ-რქენ, ვ-უ-რქინე.

ვ-ს-ჩქმეტ – ვ-უ-ჩქმეტ, ვ-უ-ჩქმიტე (§ 415).

561. ფუძისეული თანხმოვნის ღაპარბვა. დაკარგვა შეიძლება გამოწვეული იყოს ფონეტიკური ვითარებით – თანხმოვნების თავმოყრის გამო, და შეიძლება მორფოლოგიური ანალოგიის ბრალიც იყოს. შეიძლება დაიკარგოს პირველი თანხმოვანი, შუა თანხმოვანი, ბოლო თანხმოვანი.

ა) **ლ** ბგერით დაწყებული სამი ზმნა ვნებითის მიმღეობას **მ-არ** ფორმანტებით აწარმოებს; ესენია: **ლბობა, ლპობა, ლხობა** (*ლხვ-ობა, გა-ლხვ-ა), მანის წინ დართვის გამო თავს იყრის თანხმოვნები: **მლბ, მლპ, მლხვ** და ფუძისეული **ლ** იკარგება: *და-მლბ-არ-ი → და-მბ-ალ-ი, *და-მლპ-არ-ი → და-მპ-ალ-ი, გა-მლხვ-არ-ი → გა-მხვ-ალ-ი. აქედან III სერიის ფორმები ერთ-პირიანი ვნებითისა: დამბალა, დამპალა, გამხვალა და სხვ.

ბ) **ნდომა**. „მინდა“ ზმნის პირვანდელი ფუძეა **ნ**; შემდეგ ფუძეში გადაირიცხა **დ** (**ნ-დ-ომ-ა**, § 555, ა). III სერიის ფორმებია: მნდომია, -ოდა, -ოდეს, მაგრამ ჩვეულებრივ **ნ** იკარგება: მდომია, -ოდა, -ოდეს. ამიტომ მესამე ობ. პირში **დონის** წინ ჰაეს ნაცვლად **ს** ჩნდება: მ-დომია, გ-დომია, ს-დომია.

გ) **მშია**. როგორც ამტკიცებს ფორმები: მშ-იერი, სი-მშ-ილი, ვა-მშ-ევ, და-ი-მშ-ა, ფუძეა **მშ**. 1-ლი ობ. პირის ფორმაში მოსალოდნელი იყო ორი **მ**: მ-მშია (როგორც მ-მართებს), მაგრამ ორი მანიდან ერთი დაიკარგა. დარჩენილი ერთი **მ-ც** პირველი პირის ნიშნად იქნა გაგებული და სხვა პირებში ჩამოცლილი: მ-შია, გ-შია, პ-შია. ამისთვის ხელი უნდა შეეწყოს იმ გარემოებასაც, რომ „გმშია“ და „ჰმშია“ ფორმები ძნელი გამოსათქმელია.

დ) ეკარგება **რ** „რქმევა“, „რცხვენა“ და „რწმენა“ ზმნებს აწმყოს წრის გარდაუვალ ფორმებში:

მქვია, გქვია, პქვია (აქედან: რას მიქვია[ნ]), მაგრამ: მე-რქვა, გე-რქვა და შემდგომი.

მ-ცხვენია, გ-ცხვენია, ს-ცხვენია (თუ **რ** შენახულია, მაშინ: პ-რცხვენია). შდრ. შე-პრცხვა (→ შე-რცხვა), შემ-რცხვა, სი-რცხვილი, მო-რცხვი, უ-რცხვი.

მწამს, გწამს, სწამს (= მრწამს, გრწამს, პრწამს). „ფიცი მწამს და ბოლო მაკვირვებსო“ (ანდ.), აგრეთვე: მწამდა, მწამდეს და სხვა პირის ფორმებშიც. შდრ. ვ-ა-რწმ-უნ-ებ, გ-ა-რწმ-უნ-ებ და მისთ.

ე) ჩვეულებრივია **რ** ბგერის დაკარგვა **ზარდ** ფუძის შეკუმშულ ფორმებში (ვზდი, იზდება, ახალგაზდა) და „ბრძანება“-ში (ბძანებს, მობძანდა, დაბძანდი და სხვ.), ხოლო მანისა „ქმნა“-ში (ვქენი, რა ვქნა? ვინ ქნა ეს? და მისთ.). აწმყო-მყოფადში **ნ-ც** დაკარგულია: ვიქ, იქ, იქს და მისთ.

ვ) იკარგება **ლ გლეჯა, ჰყლეტა, ღლეტა** და **ხლეჩა** ზმნების ვნებითში, თუ იგი ხმოვნის ამოღებით არის ნაწარმოები:

გლეჯება → გჯება.

ჟყლტება → ჟყდება (ტარის დონად ქცევა დონიანი ვნებითის გავლენით მოხდა), დაჟყდა (§ 368, შნშ.).

ღლტება, ღტება, ყტება. „წულა დამიყტა“ (გურიაში ამბობენ).

ხლჩება, ხჩება, ჩამიხჩა (§ 513). მსგავსი მოვლენაა აქაც:

ხლდომა → ხლტომა → ხტომა, ხტის. აქ ლ ადრე დაიკარგა. დღევანდელ ქართულში მისი კვალი აღარსად ჩანს.

ზ) **ამზავ** სიტყვისაგან ნაწარმოებია „ვამზობ“, „ვამზებ“ და სხვ., სადაც ვ ბგერა დაკარგულია თანხმოვანთა თავმოყრის გამო (აქ იგივე ფონეტიკური მოვლენაა, რაც „ამზავ“ სიტყვის ნათ. ბრუნვის ფორმასა და მრავლობითში: ამზის, ამზები, § 137).

შ ე ნ ი შ ვ ნ ა. ჩვეულებრივია აგრეთვე ვ ბგერის დაკარგვა (წარმოშობით უმარცვლო უ-სი) ბაგისმიერი ბგერების გავლენით **ამიან** და **ოზიან** ზმნებში და სხვაგანაც: ვ-სვ-ამ, ვ-სვ-ი, ნა-სვ-ამ-ი, მაგრამ: ს-მ-ა, სა-ს-მ-ელი; ვ-თქვ-ი, ვ-თქვ-ა, ნა-თქვ-ამი, მაგრამ: თქ-მ-ა, თქ-მ-ული; გამო-ცხვ-ა, გამო-მ-ცხვ-არ-ი, მაგრამ: ვა-ცხ-ობ; ვ-შვრ-ები, ვ-ძვრ-ები, მაგრამ: შრ-ომა, ძრ-ომა; ჩა-ვ-ყავ, მაგრამ: ჩა-ყ-ოფა; ვათრობ – ვთვრები და მისთ. ამნაირი მოვლენები ფართოდაა გავრცელებული და თავ-თავის ალაგას ნაჩვენები (შდრ. § 459, ბ).

562. ორი თემის ნიშნის მოკვეცა. ხუთი ევ-სუფიქსიანი ფუძე II სერიის მწკრივებში მოიკვეცს ამ სუფიქსსაც და მის წინ მდგომ (ა)მ-საც, რომელიც აგრეთვე თემის ნიშანია წარმოშობით (§ 460, 3). ამასთანავე ოთხ მათგანს აღუდგება ფუძისეული ვ (წარმოშობით უმარცვლო უ), რომელიც მომდევნო მანის გამოა დაკარგული:

ვ-სვ-ამ: ვა-ს-მ-ევ – ვა-სვ-ი, ვა-სვ-ა.

*ვა-რთვ-ამ: ვა-რთ-მ-ევ – მივა-რთვ-ი, მივა-რთვ-ა.

*ვი-რქვ-ამ: ვი-რქ-მ-ევ – დავი-რქვ-ი, დავი-რქვ-ა.

ვი-ცვ-ამ: ვა-ც-მ-ევ – ჩავა-ცვ-ი, ჩავა-ცვ-ა.

ვ-ნთქ-ამ: ვა-ნთქ-მ-ევ – ჩავა-ნთქ-ი, ჩავა-ნთქ-ა.

ევ ჩამოეკვეცება II სერიის ფორმებში „ჰმ-ევ-ა“ ზმნას: ვა-ჰმ-ევ – ვა-ჰამ-ე, ვა-ჰამ-ო (მთის კილოებში: ვაჰმიე, აჰმიე, აჰმია). III სერიის ფორმებში ისევ აღუდგება **ევ**: უსმევია, უჰმევია; ესმია (← ესმივა), ეჰმია (← ეჰმივა) და სხვ.

563. მოქმედებითისა და ვნებითის ფუძეები დაჟმორღნენ ერთმანეთს ბგერობლივ. უთემისნიშნო ზმნათაგან **ტება** და **ხეთქა**, გამონაკლისის სახით, ვნებითს დონით აწარმოებენ. ამასთანავე ერთად ფუძე ეკუმშებათ ვნებითში და ამას ფონეტიკური ცვლილებანი მოსდევს, განსაკუთრებით დიდი „ხეთქა“-ში:

ა) **ტება-ა**: ვ-ტებ – ვ-ტყ-დ-ები (ნაწილობრივი ასიმილაცია, § 26). აქედან შემდეგ სახელზმნები და III სერიის ფორმები: გამტყდარი, გამტყდარა; გატყდომა, გასტყდომია.

ბ) **ხეთქ-ა**. ამ ზმნის ვნებითი უძველეს ქართ. სალიტერატურო ენაში, ხანმეტობის დროს (V-VII სს.-ში), **ხთქ-დ-ების**, **ხთქ-დ-ა** იყო: „გამოვიდა სიმონ-პეტრე და გამოხიორევდა ბადესა მას ქუეყანად სავსესა დიდ-დიდითა თევზითა, რომელ ხიყო ას ერგასის და სამ. და ესოდენ ხიყო, და არა გ ა ნ ხ თ ქ დ ა ბადჴ იგი“ (იო. 21, 11). **ხ** აქ ძირეული ბგერაა, მაგრამ, რადგანაც თავში იყო, მან **ხ** პრეფიქსის ბედი გაიზიარა. ჰაემეტი ძეგლების ენაში მის ნაცვლად **ჰ** არის მოსალოდნელი: გან-ჰთქდ-ებ-ის, გან-ჰთქდ-ა. შემდეგ უკვე ჩვეულებრივი წესით

წარმართულა ჰაეს სანად ქცევა: „კლდენი განსთქდეს“ (მათ. 27, 51); „რაფთა არა განსთქდენ თხიერნი იგი“ (მათ. 9, 17 E); „უკუეთუ არა განსთქდიან თხიერნი იგი“ (მათ. 9, 17 C); „შეაყენეს თევზისა სიმრავლე დიდი, და განსთქდებოდეს ბადენი მათნი“ (ლუკ. 5, 6).

შემდგომი საფეხური ვნებითი ფორმების განვითარების გზაზე **თ** ბგერის ამოვარდნა იყო თანხმომავნათა თავმოყრის გამო: **სთქდ** → **სქდ** (ამოვარდნა სწორედ იმ ბგერისა, რომელიც მიზეზი გახდა ჰაეს სანად ქცევისა: **ჰთ** → **სთ**); შედეგად მიღებულ იქნა **სქდ**, სადაც **ს** ძირეული **ხანის** სახე-ცვლილი ვარიანტია, ხოლო **დ** – ვნებითის ფორმანტი: **სქ** შემდეგ უმეტესად **სკ**-დ იცვალა და მივიღეთ: **ვ-სკდ**-ები, **გა-სკდ**-ა და **სხვ.**, სადაც უკვე აღარც ერთი ძირეული ბგერა არ არის შენახული პირვანდელი სახით. აქედან შემდეგ სახელწმინდები და III სერიის ფორმები: **გა-მ-სქდ-არ-ი** (ან: **გა-მ-სკდ-არ-ი**), **გამსქდარა** (**გამსკდარა**); **სქდ-ომა** (**სკდ-ომა**), **გა-ჰ-სქდ-ომია** (**გა-ჰ-სკდ-ომია**) და **სხვ.**

მაშასადამე, ვნებითის ფორმათა განვითარება ასეთია: *ხეთქ-ედ-ების → ხთქდების || ჰთქდების → ჰსთქდების (გარდამავალი საფეხური) → სთქდების → სქდების – სკდების → სქდება || სკდება.

გ) **წყვეტა, წყდომა**. ძველად **დ** იყო არა მარტო ვნებითში, არამედ მოქმედებითშიც: **წყუედა**, (**წყუდომა** →) **წყდომა**. ვწყუედ, სწყუედ, წყუედს და მისთ. მოქმედებითში **დ** დაყრუვდა (**წყუეტა**, **წყვეტა**), ვნებითში კი დარჩა, რასაც უთუოდ **დონიანმა** ვნებითმა შეუწყო ხელი. ვნებითის ფორმებში მოსალოდნელი იყო **ვ** (უმარცვლო **უ**-ს ჩამომავალი): ვწყუედ → *ვწყუდები → *ვწყვდები, მაგრამ იგი არსად გვხვდება. *წყუდომა-ში მისი დაკარგვა მომდევნო **ო**-ს ბრალიც იქნებოდა, მაგრამ სხვაგანაც თუ დაიკარგა, ალბათ თანხმომავნათა თავმოყრის გამო. იგი დაკარგულია უძველეს ძეგლებშიც („მოწყდეს უშვილონი“, ლუკ. 20, 31).

დ) **ცვეთა, ცვდომა**. თუ ვნებითი ძეგლებურადაა ნაწარმოები, **თ**-ს ნაცვლად **დ** ჩნდება **დონიანი** ვნებითის ფორმებზე მიყრდნობით: **გაცვითა** – **გაცვდა**; მაგრამ ამჟამად უფრო პრეფიქსიანი წარმოებაა მიღებული: **იცვითება**, **გაიცვითა**.

564. აწმყოში ახალი წარმოების შორმა განვითარდა, უწყვეტელსა და I კავშირებითში ძველი დარჩა. როგორც აღნიშნულია (§ 392), რიგი საშუალო ზმნებისა აწმყოში სტატიკურ ზმნათა დაბოლოებაზე გადავიდა, მაგრამ უწყვეტელში (და მისებრ სავრცობით ნაწარმოებ I კავშირებითში, ამჟამად აწმყოს კავშირებითში) ძველი წარმოება შემოჰრჩათ; ასეთებია:

კლ (კელ): აკლია [აკლს], აკლდა, აკლდეს.

რცხვ: ჰრცხვენია [ჰრცხვენის], ჰრცხვნოდა, -ოდეს.

მშ: მშია [*მშმის, *მშმის], მშიოდა, -ოდეს.

წყურ: მწყურია [მწყურის], მწყუროდა, -ოდეს.

ხარ: მიხარია[ნ] [მიხარის], მიხაროდა, -ოდეს.

ჯობ: სჯობია [სჯობს], სჯობდა, -დეს.

ჩნ: აჩნია [*აჩნს: „მელთა ჭურელი უჩნს“, ლუკ. 9, 58 C]. აჩნდა, აჩნდეს.

ზმნისწინით: გააჩნია, გააჩნდა, გააჩნდეს; მიაჩნია, მიაჩნდა, მიაჩნდეს.

ამათ უნდა დაემატოს ვნებითის ფორმიანი ზმნა:

შინ: მეშინია [მეშინის], მეშინოდა, -ოდეს და საშუალო

ახლ-ავ-ს, რომელიც **ავ** სუფიქსს ჩამოიკვეცს სავრცობიან მწკრივებში:

ახლ-და, ახლ-დეს (მველად **ახს** – ახლოს არის მასთან. მისგან უწყვეტლის ფორმა იქნებოდა: ახდა. აი ეს ფორმაა შემონახული **ახლდა**-ში. ამავე ჯგუფში შემოდიოდა მ ც ა ლ ს – მ ც ა ლ დ ა, რომლის მაგალითები საკმაოდ მოიპოვება «ვეფხისტყაოსანში» (მაგ., „აზრად არად აღარა მცალს“, 126; „არა მცალდა სევდისაგან თავის კრძალვით“, 369), მაგრამ ამჟამად იგი მთლად სტატიკურშია გადასული: მცალია –მეცალა.

565. შუბგენილი შამასგენელი მარტივი ზმნა ბახდა. მოიპოვება რამდენიმე ზმნა, რომლებიც წარმოშობით შედგენილი შემასმენლებია, ე. ი. ერთად შერწყმული სახელი და კოპულა. ეს ზმნებია: **ცივა, თბილა, ცხელა, გრილა, ბნელა, კმარა, ვარგა**. ამ ზმნებში შემავალი სახელები, უკანასკნელის გარდა, ზედსართავებია: ცივ-ი, თბილ-ი, ცხელ-ი, გრილ-ი, ბნელ-ი, კმა; „ვარგა“-ს საფუძვლად უძვეს „ვარგ-ი“, რომელიც არსებითი სახელია, მაგრამ ზედსართავულად არის გამოყენებული. რაც შეეხება კოპულას, იგი მეშველი ზმნის მესამე პირის ფორმაა შეკვეცილი სახით და მხოლოდ აწმყოში ჩანს: ა(რს) [გარდა „კმარა“-სი, სადაც ცოტა სხვა ვითარებაა]: ცივ არს → ცივა; ტფილ არს → ტფილა → თბილა; ცხელ არს → ცხელა; გრილ არს → გრილა; ბნელ არს → ბნელა; კმა არის → კმარის → კმარა; ვარგ არს → ვარგა.

ყველა მათ ის ახასიათებს, რომ კოპულა ზმნას შეერწყა აწმყოში და ორივემ მარტივი ზმნა მოგვცა.

შედგენილმა შემასმენელმა მარტივი ზმნის სახე პირველად აწმყოში მიიღო და სხვა მწკრივის ფორმები შემდეგ ანალოგიურად იქნა გაკეთებული; მაგალითი: მველად ითქმოდა: „ცხელ არს“, „ცხელ იყო“ (§ 233, შნშ.), ამჟამად გვაქვს: ცხელა, ცხელოდა, ცხელოდეს.

ჩამოთვლილ ზმნათა უღლებას ბევრი აქვს საერთო, სხვათა შორის ისიც, რომ მარტო პირიანი ფორმები აქვთ და უპირო (სახელზმნები) – არა. მაგრამ „კმარა“ და „ვარგა“ ზოგ სხვა თავისებურებასაც იჩენენ.

ხუთი მათგანი იმპერსონალურად იხმარება, მე-3 პირის ფორმით: ცივა, ცხელა, თბილა, გრილა, ბნელა.

ზოგი მათგანი აბსოლუტური ფორმით იხმარება (თბილა, გრილა, ბნელა, კმარა), ზოგს რელატიური ფორმებიც აქვს: ცივა – მცივა, ცხელა – მცხელა, ვარგა – მივარგა. იმპერსონალური ზმნები მედიოპასივი ზმნებია და მყოფადის წრის მწკრივთა ფორმებს ეთი იკეთებენ მაშინაც კი, როცა გაგება ერთი პირისა აქვთ: ეცივება, ეცხელება, ეთბილება, ეგრილება, ებნელება.

გავარჩიოთ თვითეული მათგანი ცალკ-ცალკე.

ცივა. იმპერსონალური ზმნაა. აქვს მიმართებითი ფორმაც: ცივა – მცივა. იხმარება მარტო I სერიაში (ცივა, ციოდა, ციოდეს; ეცივება, ეცივებოდა, ეცივებოდეს) და გაგება უსრული ასპექტისა აქვს. სრული ასპექტის მნიშვნელობით იმავე ფუძისაგან ნაწარმოები დონიანი ვნებითის ფორმა იხმარება: მიუმართავი ფორმის საპირისპიროდ ა ზმნისწინით, მიმართების საპირისპიროდ – შე-თი: ციოდა – აცივდა, მციოდა – შემცივდა.

ცხელა. ეს ზმნა ყველაფრად მიჰყვება „ცივა“-ს: ცხელა, ცხელოდა, ცხელოდეს; ეცხელება, -ოდა -ოდეს. ესეც უსრული ასპექტისაა. სრული ასპექტისათვის კი გამოყენებულია უნიშნო ვნებითი და ზმნისწინით: დაცხება, დაცხა. მე-3 სერიის ფორმა მიუმართავად არ გამოიგონია, მიმართებითად კი შესაძლებელია: დასცხომია. მყოფადისა და მისი მიმყოლი მწკრივების ფორმები ეთია ნაწარმოები: „გუშინ და დღეს ცხელოდა. ხვალაც

ეცხელება“, – აქ ფორმა მიუმართავია; „გუშინ არა მცხელოდა შენთვის და, უნდა გამოგიტყდე, რომ არც ხვალ მეცხელება“, – აქ კი ფორმა მიმართებითია.

თბილა, გრილა, ბნელა. ეს ზმნებიც ყველაფრად „ცივა“ ზმნის უღლებას მიჰყვება. ყველა იმპერსონალურია და მიუმართავი. მიმართებითი ფორმა არც ერთს არ უხერხდება. სრული ასპექტის მნიშვნელობით მათ სათანადო ფუძის ვნებითის ფორმები უპირისპირდება: „თბილა“-სა და „ბნელა“-ს და ზმნისწინით (დათბება, დათბა; დაბნელდება, დაბნელდა), „გრილა“-ს – ა-თი (აგრილდება, აგრილდა).

სრულ-ასპექტიან ზმნებს III სერიის ფორმებიც აქვთ: დამთბარა, აგრილებულა, დაბნელებულა.

კმარა. ეს ზმნა წარმომდგარი უნდა იყოს არა „კმა არს“ ფორმისაგან, არამედ ამისგან: **კმა არის.** ორი ანის ერთად მოხვედრის გამო გრძელი ა უნდა მიგველო, მაგრამ იგი დამოკლებულა: კმარის → კმარის („მიაჯეთ ვინ, ჯორცთა დაწვა კ მ ა რ ი ს, მისცეს სულსა ლხენა“, «ვეფხ.»; ასე იკითხება ვახტანგისა და ბევრ სხვა გამოცემაში, 1937 წლის საიუბილეო გამოცემაში კი და მის ჩამომავლებში „კმა არს“ იკითხება). შემდეგ ვნებითი გვარის ზმნათა ის დაბოლოების მსგავსად ამისი ის აგრეთვე ა-დ ქცეულა: იტანჯების → იტანჯება; კმარის → კმარა.

ძველად „კმა“ ქართ. ენის ძირითადი ფონდის სიტყვა იყო („კმა არს მოწფისა მის, უკუეთუ იყოს, ვითარცა მოძღუარი თჳსი“, მათ. 10,25), მაგრამ ამჟამად მის ნაცვლად „საკმაო“ იხმარება. „კმა“ დაგვრჩა „კმა-ყოფილ“-ში და „კმაოზს – იკმავებს“ ფორმებში, რომელთა პარალელურად აგრეთვე „კმარა – იკმარებს“ იხმარება. მაშასადამე, „კმარა“ სხვაგვარად ივსებს დანაკლის ფორმებს, ვიდრე „ცივა“ და მისთანანი. მას II და III სერიის ფორმებიც აქვს შევსებული: იკმარებს – იკმარა, უკმარნია.

მიმართებითი ფორმები, რამდენადაც ვიცი, არ უკეთდება.

ვარგა. „ვარგ“-ი აღნიშნავდა მაღალი სოციალური ფენის კაცს (თავადს, აზნაურს) და ეხლაც აღნიშნავს სვანურში. მას, როგორც „გვარიან“-ს, „კარგის“ მნიშვნელობა მიუღია ქართულში.

თუმცა ძველად ნათელი იყო, რომ „ვარგ-ი“ სახელია („რაცა თქვენთვის არ ვ ა რ გ იყოს საჭურჭლესა დასადებად“, «ვეფხ.», 804), მაგრამ ამჟამად იგი ზმნის ფუძეა და აწმყოს წრის ფორმები „ცივა“-სებრ აქვს ნაწარმოები (ვარგა, ვარგოდა, ვარგოდეს), სხვაგან კი დაჰშორდება მას და „კმარა“-სთან მოვა: ივარგებს, ივარგა, უვარგნია. მაშასადამე, ისიც მედიოაქტივთა რიგებში დგას „კმარა“-სავით, თუმცა III სერიაში პასიური წარმოების ფორმებიც აქვს: ვარგებულა, -ულიყო, -ულიყოს.

მოეპოვება ყველა პირის ფორმა: (ვ)ვარგვარ, ვარგხარ, ვარგა. აქვს მიმართებითი ფორმებიც: მივარგა. აწმყოში ამზობენ აგრეთვე: ვარგივარ, ვარგიხარ, ვარგია, მაგრამ ასეთი ფორმები სალიტერატუროდ არ გამოდგება.

თავისებური ზმნები ანბანის რიგში

567. ანბანის რიგში გაწყობის საჭიროება. აქამომდე ზმნათა თავისებურებით ვიხილავდით გარკვეულ ნიშანთა მიხედვით, რის გამოც ერთგვარ მოვლენათა მქონე ზმნები ერთად იყრიდა თავს და ზმნების განხილვა ხდებოდა ჯგუფ-ჯგუფად. მაგრამ ზმნას შეიძლება რამდენიმე თავისებურება ჰქონდეს და ერთი რომელიმე თავისებური ნიშნის გამო

ერთ ჯგუფში შედიოდეს, მეორის მიხედვით – სხვა ჯგუფში, მესამის მიხედვით – კიდევ სხვაში. ამიტომ აუცილებელია, თავისებური ზმნები ანბანის რიგზე გავაწყოთ, მით უმეტეს, რომ ზემორე თქმულით არ ამოიწურება ქართულ ზმნათა თავისებურებანი: არის სხვა რიგის თავისებურებანიც, რომელთაც შევეხებით ამა თუ იმ ზმნის განხილვასთან ერთად.

თავისებურ ზმნათა სია

ვ-ამბობ. ზმნას ორი მნიშვნელობა აქვს: ა) ამბავს ვჰყვები; ბ) ვლაპარაკობ, ვუბნობ.

პირველ შემთხვევაში ის მესამე ტიპის უღლებას განეკუთვნება (ვამბობ – ვიამბობ – ვიამბე – მიამბნია). საწყისია „მბობა“. მოსალოდნელი იყო „ამბობა“, რადგანაც ნაწარმოებია „ამბავ“ სიტყვისაგან (რომლის უკანასკნელი თანხმოვანი დაკარგულია ბაგისმიერი თანხმოვნების მეზობლობაში: *ვამბე-ობ, შდრ. § 137, 3; § 459, ბ), მაგრამ აქცევის ნიშნად იქნა გაგებული და საწყისში ჩამოჰმორდა.

მეორე შემთხვევაში იგი მონაცვლეა: ვამბობ – ვიტყვი – ვთქვი (§ 550, ვ). თავისი საწყისი არა აქვს.

არ¹: ვ-არ. ამ ზმნას მარტო აწმყოს მწკრივის ფორმები აქვს. ფუძედ არ უნდა მივიჩნიოთ, თუმცა მისი ხმოვანი ა წარმოშობით ისეთივე მაწარმოებელი უნდა იყოს, როგორც სათანადო ზმნის ა სვანურში: ა-რ-ი („არის“), ხო-რ-ი („ჰყავს“). ძველი ქართულის „გან-რ-ომა“ (გადარჩენა), „გან-ე-რ-ა“ (გადარჩა), „განა-რ-ინა“ (გადაარჩინა) და „განსა-რ-ომელი“ (სარჩო) იმავე ძირისა ჩანს, მაგრამ მეტად დაშორებულია ლექსიკური შინაარსით.

არ ფუძეს ეყრდნობა 1-ლი და მე-2 პირის ფორმები (ვ-არ, ხ-არ; ვ-არ-თ, ხ-არ-თ), მე-3 პირში კი მწკრივის ნიშანიც მოიპოვება: არ-ი-ს, არ-ი-ან. ძველ სალიტერატურო ქართულში ეს ი ზოგჯერ 1-ლი და მე-2 პირის ფორმებშიც იხმარებოდა (ვარი, მათ. 27, 43; ხარი, მათ. 14, 33; „შემწე და მცხნელი ჩემი ხარი შენ“, ფს. 39, 22), მაგრამ მე-3 პირის ფორმა ყოველთვის უინო იყო: არ-ს. ამ „არს“ ფორმისაგან მოდის შემოკლებული ა: დიდი-ა (← დიდი არს), კაცი-ა, ტკბილი-ა და მისთ. (§ 558).

მეორე პირის ფორმებში შემონახულია **ხ**, რომელიც ხანმეტობის დროიდან მოდის: ხ-არ, ხ-ართ (§ 556).

„ვარ“ ზმნას აკლია საზოგადოდ მწკრივები: უწყვეტელი და კავშირებითი (თუმცა იმავე ძირის ზმნებს კოლხურსა და სვანურში მოეპოვებათ: მეგრ. ორდუ, ორდას, სვან. არდა, არდეს – „იყო“, „იყოს“ შესაბამისად), სხვები კი შენაცვლების გზით აქვს შევსებული. მწკრივში მონაცვლეობა: „ქმნა“ ზმნის ერთ-პირიანი ვნებითის ფორმები (მყოფადის წრეში: ვიქნები, § 550, ა) და „ყოფა“ ზმნის ვნებითისავე ერთპირიანი ფორმები (მეორე სერიაში: ვიყავ, ვიყო).

სახელზმნებიც „ყოფა“ ზმნის ფუძისაგანაა ნაწარმოები: ყოფილი (რომელიც იყო; წარსულის მიმდევობა), მყოფი (რომელიც არის; ეხლანდელი დროის მიმდევობა), წარსული დროის მეორე მიმდევობად მოსალოდნელი იყო „ნაყოფი“, მაგრამ იგი არსებით სახელად იქცა („მცენარის ნაყოფი“) და ამან გამოიწვია განსხვავების საჭიროება, რასაც მანის ჩართვამ უშველა: ნამყოფი („რუსთავეში ნამყოფი“). ნ. კიდევ ყოფა.

ზმნა ერთ-პირიანია, ორ-პირიანად ვერ გადააქცევ და ამ შემთხვევაში მას (ჩვეულებრივ მესამე პირის „არის“ ფორმას) „მაქვს“ ან „მყავს“ ენაცვლება (§ 553, ა).

ზმნას ყველა პირის ფორმა მოეპოვება, მაგრამ მორიდებულ საუბარში ორი სხვა ზმნა ენაცვლება: 1-ლ პირში „გახლავარ“, „გახლავართ“, მე-2-ში „ჰბ[რ]ძანდები“, „ჰბ[რ]ძანდებით“, მე-3-ში „გახლავს“, „გახლავან“ ან „ბ[რ]ძანდება“, „ბ[რ]ძანდებიან“ (§ 554, ა).

არ²: ვი-არ-ები. იხმარება ერთ-პირიანი ვნებითის ფორმით აწმყოს წრეში (ვიარები, -ოდი, -ოდე) და II სერიაში: ვიარე, ვიარო. აწმყოში ვნებითია, II სერიაში – საშუალო-მოქმედებითი.

აწმყოს წრეში მის პარალელურად „დავდივარ“ იხმარება, რომელსაც მოყოფადისაში ჩვეულებრივ „ვივლი“ ენაცვლება (§ 550, ი).

სახელზმნათაგან აქვს: მო-არ-ული (მიმღ., „მოარული სენი“) და სი-არ-ული (ძველი საწყისი).

„ვიარები“-ს მნიშვნელობა თავდაპირველად უნდა ყოფილიყო ვიტანჯები: „ვ ი ა რ ე ბ ი ალსა მას შინა“, ლუკ. 16, 24 C (= „ვ ი ტ ა ნ ჯ ე ბ ი მე ალითა ამით ცეცხლისაჲთა“, იქვე DE); „ესე აქა ნუგეშინის-ცემულ არს და შენ მანდა ი ა რ ე ბ ი“, ლუკ. 16, 25 C (= „ესე აქა ნუგეშინის-ცემულ არს, ხოლო შენ ი ტ ა ნ ჯ ე ბ ი“, იქვე DE).

არ³: აღიარება. ფუძეა არ (ძველი ჰარ), რომლისგან პირიანი ზმნა იხმარებოდა სათავისო და სასხვისო ქცევის ფორმით (მაგრამ ორივე ფორმა ქცევის შინაარსისგან დაცლილი იყო): „ყოველმან რომელმან ა ღ მ ი ა რ ო ს (ამიაროს C) მე წინაშე კაცთა, ა ღ ვ ი ა რ ო იგი მეცა წინაშე მამისა ჩემისა“ (მათ. 10,32 ხანმ.); „და მრავალნი მორწმუნენი მოვიდოდეს და ა ღ უ ა რ ე ბ დ ე ს საქმეთა მათთა“ (საქმე 19, 18). საწყისი იყო (აღ-სა[3]არება →) აღსაარება → აღსარება, მოქმ. გვარის მიმღეობა: აღმსაარებელი → აღმსარებელი („მაქსიმე აღმსარებელი“).

როგორც აღნიშნულია (§ 316), ლ ფუძეში იქნა გადარიცხული და გაჩნდა ფორმები: ვაღიარებ, ეღიარებინათ და მისთ. ძველმა საწყისმა საეკლესიო პრაქტიკაში სპეციფიკური მნიშვნელობა მიიღო და საჭირო გახდა ახალი საწყისის შემუშავება: აღიარება. აქედან: მაღიარებელი, აღიარებული. როგორც ვხედავთ, ფუძეს მიეკუთვნა არა მარტო ზმნისწინის ლ, არამედ ქცევის ნიშანიც (ი).

აღიარება. ნ. არ³.

ახლ (ახელ). ამ ფუძისგან ნაწარმოებია სამი სხვადასხვა ზმნა, სამივე მორიდებულ საუბარში სახმარებელი:

ა) **გახლავს.** იხმარება როგორც ერთ-პირიანი ზმნა (თუმცაღა ორ-პირიანია წარმოშობით, § 234) და ენაცვლება „არის“ ზმნას 1-ლსა და მე-3 სუბ. პირში (§ 554, ა). მეორე სუბ. პირის ფორმა არა აქვს და აქ მას „ჰბ[რ]ძანდები“ ენაცვლება (§§ 234, 554, ა).

თუმცა „გახლავარ“ და „გახლავს“ 1-ლი და მე-3 სუბ. პირის ფორმებია, მაგრამ რიდი აქ მეორე პირის მიმართ არის გამოხატული.

ბ) **გეახლები (გეახელ[ი], გხლებივარ).** გეახლები ნიშნავს: მოვალ (შენთან, თქვენთან), გეახელ – მოვედი (შენთან, თქვენთან), აქა ვარ; გეახლა(თ) – მოვიდა (შენთან, თქვენთან).

თუ ზმნა ვნებითია (§ 554, ე) და ორ-პირიანი, მიმოქცევა ყველა სუბიექტურსა და ყველა ობიექტურ პირში აქვს.

გ) ***გეახლებ.** ზმნა მოქმედებითია, ნიშნავს: [პირს] ვახლებ შენსას, ე. ი. ვჭამ შენს მოწოდებულს, შენს მორთმეულს. წინა ზმნის ფორმა ენით უნდა იყოს, ამისი – ინით, მაგრამ, რადგანაც ეა ჯგუფი ია-ს გვაძლევს ქართულში (§ 35), ამიტომ გეახლები →

გიახლები, ე. ი. ვნებითის ფორმა რამდენადმე ემთხვევა მოქმედებითისას. ამის გამო აღრევა მოხდა მათ შორის და ეხლა მოქმედებითსაც ი ერთვის ბოლოში: გიახლები (= ვჰამ). ფორმა მოქმედებითია, აწმყოს მწკრივისა, დროის გაგება კი – ეხლანდელისაც და მომავლისაც (როგორც მის მონაცვლე „ვჰამ“ ზმნას აქვს): „ჯერ სადილს გიახლები და შემდეგ ბაღში ჩავალ“.

ამ ზმნას აქვს მარტო I და II სერიის ფორმები. I სერიაში წრეების მიხედვით დაყოფა არ არის, ამ მხრივ ძველი ვითარებაა შემორჩენილი.

შ ე ნ ი შ ვ ნ ა. ფონეტიკურ ფაქტორს ხელი უნდა შეეწყოს, რომ „გიახლებ“ და „გეახლები“ არეულიყო ერთმანეთში, მაგრამ მათი აღრევა შეიძლება ისედაც მომხდარიყო, რადგანაც ენიანი ვნებითის ფორმის ხმარება სასხვისო ქცევის ნაცვლად სხვაგანაც გვხვდება:

ა) ეჯდა, ედგა, ეწვა (ამათ ნაცვლად შესაბამისად: უჯდა, უდგა, უწვა, – რადგანაც აწმყოს ფორმებია: უზის, უდგას, უწევს).

ბ) ქადება ზმნა „დაპირების“ მნიშვნელობით სასხვისო ქცევის ფორმებს გვაძლევს:

„ასმათ ლხინსა მ ი ქ ა დ ე ბ ა“ („ვეფხ.“, 397).

„მათ ბოზ-კუროთა ასეთი რა მისცეს, რა უ ქ ა დ ე ს ა?“ (იქვე, 574).

იგივე ზმნა „დამუქრების“ მნიშვნელობით ენიან ვნებითში იხმარება:

„აწ უწინა ესე გითხრა, რას მ ე ქ ა დ დ ა ისი კაცი“ (იქვე, 120).

მაგრამ აი რა იკითხება ყაზბეგის «ხევისბერ გოჩაში»: „ცხოვრება მას სიამოვნების ნექტარს ე ქ ა დ ი ს“. აქ, რა თქმა უნდა, მოსალოდნელი იყო „უქადის“.

ბამ. ნ. ბმა.

ბმა. საარვისო ქცევის ფორმით ეს ზმნა აღნიშნავს ნაყოფის გამოღებას მცენარის მიერ. ამ შემთხვევაში ის მონაცვლეა, – ენაცვლება **სხ-მ-ა** იმავე სათავისო ქცევით: იბამს – ისხამს, მოიბა – მოისხა, მოუბამს – მოუსხამს, მობმული – მოსხმული და სხვ. ხშირად იხმარება სტატიკური ფორმით: აბია – ასხია, ება – ესხა და მისთ. (§ 549, II, გ).

ბნელა. ნ. § 565.

ბრძანება, ბძანება. ზრდილობიან საუბარში ეს ზმნა (მოქმედებითი გვარის ფორმით) ენაცვლება „თქმა“-სა და მის მონაცვლეებს (ვამბობ, ვიტყვი, ვთქვი; ვეუბნები, ვეტყვი, ვუთხარი), მაგრამ არა ყველგან, არამედ მეორესა და მესამე პირში (§ 554, ბ): ვთქვი, ჰბრძანე, თქვა (ან: ბრძანა). ზმნისწინი არა აქვს, მაგრამ სრული ასპექტი ძველადგანვე აქვს შემორჩენილი (§ 337).

თუ ქცევის ნიშნად ა აქვს, წაყვანას გულისხმობს: წააბრძანეს (= წაიყვანეს).

დონიანი ვნებითის ფორმები გამოყენებულია „სვლა“ ზმნისა და „ჯდომის“ მნიშვნელობით ზრდილობიან საუბარში (ნ. § 554, ბ, გ).

ბწკენა. ნ. § 560, დ.

გავ: ჰ-გავ-ს, გვ-ან-ა. აწმყოს პირველ სუბ. პირში ორი ვინისაგან ერთი იკარგება: *ვჰგავვარ → ვჰგავარ. იგივე მოვლენაა მრავლობითშიც: ვჰგავართ. სხვა პირთა ფორმებია: ჰგავ-ხარ, ჰგავ-ს, ჰგავხართ, ჰგავან.

„წოლა“ ზმნის აწმყოს ფორმების გავლენით შეიძლება ა ე-დ შეიცვალოს 1-ლსა და მე-2 სუბ. პირში (§ 557, გ): ვჰგევარ, ჰგევხარ, მაგრამ: ჰ-გავ-ს. ასეთ შეცვლას სალიტერატურო ენა გაუბრუნა. ზმნა ან სუფიქსს გვიჩვენებს აწმყოს მრ. რ.-ის მე-3 სუბიექტურ პირში და სავრცობიანი მწკრივების ყველა პირში: ჰ-გვ-ან-ან, ვჰ-გვ-ან-დი და შემდგომი (§ 559).

მყოფადის წრის ფორმებია: ვეგვანები, -ოდი, -ოდე; II სერიისა: ვეგვანე, ვეგვანო; III-ისა: ვჰგვანებივარ, -ბოდი, -ოდე.

მიმღებია: მ-გვან-ი, *მა-გვან-ი → მაგვარი (რა-გვარი, ამ-გვარი, მაგ-გვარი, იმ-გვარი ფორმების გავლენით); ასეთივეა აგრეთვე: მინაგვარი (*მინაგვანი).

ამავე ფუძისაა „მს-გავ-ს“-ი, რომლისაგან ნაწარმოებია ფორმები: ემსგავსება, დაემსგავსა, დაჰმსგავსებია (მოქმედებითად: ვამსგავსებ, დავამსგავსე და სხვ.).

გალობა. ზმნა გარდაუვალია, ერთ-პირიანი, მაგრამ იხმარება გარდამავლადაც, ორი პირის გაგებით: ვგალობ. საერთო წესის თანახმად, მყოფადში მოსალოდნელი იყო „ვიგალებ“ (შდრ. ვხუმრობ – ვიხუმრებ, ვცელქობ – ვიცელქებ და სხვ.), მაგრამ თემის ნიშანი **ობ** შენახულია იმავე ფუძისგან ნაწარმოებ ზმნაში: „ვაგალობებ“ და აქედან „ვგალობ“ ზმნის შესავსებელ ფორმებში: ვგალობ – ვიგალობებ, ვიგალობე, მიგალობნია.

შ ე ნ ი შ ვ ნ ა. წარმოების მხრით მსგავსი ვითარებაა აქაც: „ვსწყალობ“ – „ვუწყალობებ“, მაგრამ მათ შორის რამდენადმე განსხვავებაა ლექსიკური შინაარსის მხრით: „ვსწყალობ“ ამას ნიშნავს: წყალობის თვალთ ვუყურებ, ვეხმარები, კარგად ვეპყრობი, „ვუწყალობებ“ კი – ამას: წყალობას ვუზამ, ვუბოძებ, დავასაჩუქრებ.

ფშაურ-ხევსურული „ვამწყალობნებ“ „მწყალობელ“ სიტყვისგანაა ნაწარმოები, რომელიც დალოცვის ფორმულიდანაა ამოღებული: „მ წ ყ ა ლ ო ბ ე ლ ი მ ც ხარ მავანისა!“ ან: „მწყალობელიმც არის ლაშარის ჯვარი!“ (ან სხვა რომელიმე „ხატი“).

გარჯა. ნ. რჯა.

გახლავს. ნ. ახლ.

გდება. მონაცვლე ზმნაა რიცხვსა და გვარში.

რი ც ხ ვ შ ი შ ე ნ ა ც ლ ე ბ ა აქვს „ყრა“-სთან (§ 549, II, ა) და „რეკა“-სთან (§ 549, II, ვ).

გ ვ ა რ შ ი შ ე ნ ა ც ვ ლ ე ბ ა აქვს „ვარდნა“-სთან (§ 552).

გვან(ებ)ა. ნ. ჰ-გავ-ს.

გრილა. პირ-ნაკლი ზმნაა. ნ. § 565.

გრძნობა. ნ. § 560, გ.

დააქვს. ნ. § 550, ია.

დაკვლა. ნ. კვლა.

დალევა. მონაცვლეა ასპექტში, § 552, ბ.

დამტკრევა. მონაცვლეა პირდ.-ობ. რიცხვის მიხედვით, § 549, II, ი.

დანახვა. მონაცვლე ზმნაა. ენაცვლება „ხედვა“-ს, § 550, ზ.

დასხმა: „დასხმა“ (ე) მონაცვლეა რიცხვში „დაცემა“ ზმნისა (ე): თავს დაეცა – თავს დაესხნენ (§ 549, II, დ).

და-ჰ-ქონ-და. ნ. § 550, ია.

დაცემა. „თავს დაცემა“ (ე) ენაცვლება რიცხვში „თავს დასხმა“-ს (§ 549, II, დ).

დახოც[ვ]ა. ნ. ხოც[ვ]ა.

დგომა. ბევრი თავისებურება ახლავს:

ა) აწმყოს მრ. რიცხვის მესამე პირში ან სუფიქსი იჩენს თავს: დგ-ან-ან (§ 559).

ბ) წყვეტილის პირველსა და მეორე პირში ბოლოკიდური გ ყრუვდება: ვიდებ
→ ვიდექ (§ 557, ა).

გ) „იდვა“ ზმნის გავლენით ვნებითის ი ჩნდება უზმნისწინო ფორმაში: იდვა (მაგრამ: და-დვა, შე-დვა და სხვა). რაკი „იდვა“ მივიღეთ, აქედან მარტივად „ე-დვა“ გაკეთდა (მაგრამ: და-უდვა, შე-უდვა და სხვ. (§ 557, ბ).

დ) „ვწევარ“ ზმნის გავლენით შეიძლება „ვდგევარ“ შეგვხვდეს (§ 557, გ).

ე) მონაცვლეა გვარში: წისქვილი დავაყენე –წისქვილი დადვა (§ 552, ა).

ვ) უზმნისწინოდ ხმარებისას მიმღეობის ფორმაა მ-დგომ-არე, მაგრამ სათანადო ვნებითის ზმნისწინიან ფორმებში – მ-დგარ-ი (ა-მდგარ-ი, და-მდგარ-ი, შე-მდგარ-ი და სხვ.). III სერიის ფორმები უზმნისწინოსაც ამ „მდგარ“-ზე აქვს დაყრდნობილი: მდგარა, მდგარიყო, მდგარიყოს, ამდგარა (ძველად: აღ-დგომილ არს), ამდგარიყო, ამდგარიყოს და მისთ.

დეგ. დექ. ნ. დგომა.

დება (*დვ-ება). აწმყოს ფორმებია: ვდებ, სდებ, დებს და შემდგომი. წყვეტილში აღდგება ძირეული ვ: და-ვ-დევ(ი), და-ს-დევ(ი), და-დვ-ა. ამისი ვნებითია: იდება, იდვა. ვნებითის ფორმები ენაცვლება „ძევს“ ზმნას, მაგრამ ისე, რომ იმისი აწმყო ამისთვის მყოფადი იქნება (განსხვავება იქნება სათანადოდ I სერიის სხვა მწკრივებშიც): ძევს – იდება – იდვა – დებულა (§ 550, თ).

მოქმედებითის ფორმები ძველად რიცხვში მონაცვლე იყო პირდაპირ-ობიექტური პირისთვის (ვნებითში სუბიექტურისთვის), რომლის ნაშთი შეიძლება სადმე კილოებში ეხლაც შეგვხვდეს (§ 549, II, თ).

დი. უზმნისწინოდ ჩვეულებრივ წყალზე ან სხვა სითხეზე ითქმის. ამ შემთხვევაში ის საშუალ-მოქმედებითია და მე-3 პირის ფორმით იხმარება: წყალი დის, წყალი იდენს, წყალმა იდინა.

სხვა ზმნისწინებით ხმარებისას იგი სიარულს აღნიშნავს, ადამიანსა და ცხოველებზედაც ითქმის და ყველა პირის ფორმა აქვს: მიდის, შედის, გადის, დადის და მისთ. ამ შემთხვევაში ის მონაცვლეა, ოღონდ და ზმნისწინიანს ვლ და არ ფუძეები ენაცვლება, ორივე უზმნისწინოდ: დადის – ივლის – იარა (§550, ი).

სხვა ზმნისწინებით ხმარებისას კი მას ვალ, ვედ (ვიდ) ფუძეები ენაცვლება სათანადო ზმნისწინებით: მოდის, მოვა, მოვიდა, მოვიდეს და მისთ. (§ 550, დ). ესენი სრულ-ასპექტიანი ზმნებია. დიალექტებში შესაძლებელია მო და მი ზმნისწინიანი ფორმები: მომდინარა, მომდინარიყო, მომდინარიყოს (ან: მოდენილა, -ილიყო, -ილიყოს).

დნობა. წყვეტილსა და I თურმეობითში შეიძლება ვ ჩაერთოს ფუძეს: დავადვნე (მაგრამ: დაადნო, დავადნო, ო-ს გამო); დამიდვნია. სალიტ. ენისთვის ჩაურთველობა სჯობს.

ვალ. ამ ფუძის ზმნებს ბევრი თავისებურება ახლავს:

ა) უზმნისწინოდ აღარ იხმარება.

ბ) შემონახული აქვთ ხანმეტობის ნაშთი: ხ-ვალ (§ 555).

გ) მესამე პირში ეკარგებათ უკანასკნელი თანხმოვანი პირის ნიშნითურთ: მოვა(ლს) (§ 558).

დ) როცა ზმნას მო ზმნისწინი აქვს (ზოგჯერ აგრეთვე წა-ც), მას ზრდილობიან ლაპარაკში 1-ლი პირის ფორმაში „გეახლები“ ენაცვლება (§ 554, ე).

ე) საერთოდ კი ვალ ფუძის მონაცვლე ფუძეებია დი და ვიდ (უკანასკნელი წყვეტილის 1-ლსა და მე-2 პირში ვედ-ის სახითაა წარმოდგენილი) (§ 550, დ). სახელწმინდეები ვალ ფუძეზეა დაყრდნობილი: ს-ვლ-ა, მა-ვალ-ი, სა-ვალ-ი, *(მო)-ს-ლვ-ულ-ი → (მ-ო)-ს-რულ-ი → (მო)-სულ-ი. აქედან: *სულ: მო-სულა, წა-სულა, შე-სულა და სხვ.

მავალ-სავალის პარალელურად გვხვდება საწყისისაგან ახლად ნაწარმოები ფორმები: (მო)მსვლელი, (მო)სასვლელი; წამსვლელი, წასასვლელი და მისთ. „ვალ“ ფუძე გამოყენებულია მარტო მყოფადში და III სერიის მწკრივებში (სადაც ერთ-პირიან ფორმებს ფონეტიკური ცვლილება ახლავს): მოსულა (← *მოსლვულა), მოჰსვლია.

ვარგა. ნ. § 565.

ვარდ-ნ-ა. მონაცვლე ფუძეა რიცხვსა და გვარში. იხმარება მხოლოდობითში, მრავლობითში „ცვივ-ნ-ა“ ენაცვლება (§ 549, I, ბ). იხმარება ვნებითად, მოქმედებითში „გდება“ ენაცვლება (§ 552, ბ).

ვედ, ვიდ. ერთად-ერთი ფუძეა, რომელიც განსხვავებულია პირთა მიხედვით წყვეტილში: 1-ლსა და მე-2 პირში ვედ იხმარება, მე-3-ში – ვიდ: მოვედი, მოხვედი, მოვედით, მოხვედით; მოვიდა, მოვიდნენ. სამაგიეროდ სხვაგან ყველა პირში ი არის: მოვიდე, მოხვიდე და შემდგომი. ბრძანებითის ფორმა, რა თქმა უნდა, ენიანისაგან არის მიღებული: მოვედ → მოედ → მოდი.

ქართლში ვედ-ის ნაცვლად ველ იხმარება: მო-ველ(ი), მო-ხველ(ი):

„სვეტი-ცხოველო, ცხოველო,

შენ სალოცავად მოველო“ (ხალხური)

(ა. ხახანაშვილი, ქართულის სიტყვიერების ისტორია უძველესი დროიდან მე-XVIII საუკ. გასულამდე. 1913, 68).

ასეთი ფორმები გვხვდება უფრო ადრეც, მაგ., «რუსუდანთანში»: წამოხველ, წარხველ (1957 წ. გამოც., გვ. 22).

მონაცვლე ფუძეა. იხმარება მარტო II სერიის მწკრივებში, სხვაგან დი და ვალ ენაცვლება (§ 550, დ).

ვალ-სავით ვედ – ვიდ-საც ხანი აქვს შემორჩენილი მე-2 პირის ნიშნად ხანმეტობის დროიდან (მო-ხ-ვედ).

ზრდილობიან ლაპარაკში „მოსვლა“ ზმნის პირველი პირის ფორმის ნაცვლად „ხლება“ ზმნა იხმარება მე-2 პირის მიმართებით, მაგრამ ერთი პირის გაგებით: გეახელ(ი), გეახლო (§ 554, ე).

ვნება. აწმყოს წრეში ზმნას ფუძის წინ ხმოვანი არა აქვს, მყოფადის წრესა და II სერიაში კი ა-ს მიიღებს: 3-ვნებს – ა-ვნებს, ა-ვნო (§ 560, ბ).

ზამ. ნ. ზმა.

ზი. მონაცვლე ფუძეა რიცხვსა და მწკრივში: ვზივარ – ვსხედვართ; ვზივარ – ვიჯედ(ი) (§§ 549, I, ა, 550, გ); ძვირად მიზის – ძვირად (და)მიჯდა.

ზმა. იხმარება მარტო მყოფადის წრეში სათავისო და სასხვისო ქცევის ფორმით (ვიზამ, ვუზამ), სხვაგან მას ენაცვლება „შრომა“ და „ქმნა“ (§ 550).

თბილა. იხმარება მხოლოდ I სერიის მწკრივებში. ერთ-პირიანია, მაგრამ მყოფადის წრის მწკრივები ენით აქვს ნაწარმოები: ე-თბილება (§ 565).

თრობა. ამ ზმნაში ონის გავლენით თემის ნიშნისეული ვ იკარგება გარკვეულ ფორმებში: ვათრობ, დაათრო, დავათრო, თრობა, მაგრამ იგი სხვაგან ყველგან ჩანს: ვთვრები, დავთვერ(ი), დათვრა, მთვრალი (§ 459, 3). ძველად მთრვალ ითქმოდა.

ვნებითი ინიტაც აქვს ნაწარმოები: ითვრება, დაითვრა.

თქმა. ფუძისეული ვ, რომელიც პირიან ფორმებში ჩანს (ვთქვი, ვთქვა, მითქვამს და სხვ.), იკარგება სახელზმნებში, რადგანაც თემის ნიშნიდან ამოღებულია ხმოვანი ა და სუფიქსისეული მ უშუალოდ მოსდევს ფუძისეულ ვ-ს: თქმა, თქმული, სათქმელი (მაგრამ: ნა-თქვ-ამ-ი).

უზმნისწინოდ I სერიაში არ იხმარება, მაგრამ ზმნისწინის დართვით – კი: დავთქვამ, აღუთქვამ, გადავთქვამ, წარმოვთქვამ. შე-თი ძველად იხმარებოდა ვნებითის ფორმით („შეითქუნეს“), აქედან: „შეთქმული“ და „შეთქმულება“.

უზმნისწინო „თქმა“-მ სრული ასპექტი შემოირჩინა ძველადგან (§ 337). იგი მონაცვლე ზმნაა მწკრივებში: აწმყოს წრეში „ვამბობ“ ენაცვლება, მყოფადისაში – „ვიტყვი“: ვამბობ – ვიტყვი – ვთქვი (§ 550, ვ).

ორ-პირიანია, ირიბ-ობიექტური პირიც რომ იქნეს ფორმაში, სხვა ფუძეს უნდა მივმართოთ: ვთქვი – ვუთხარ (§ 553, ბ).

„მითქვიდი“-ს შესახებ ნ. § 402, გ.

თხრობა. ამის ფუძისაგან სასხვისო ქცევით ნაწარმოებმა ფორმებმა II სერიის მწკრივებში შეცვალა ძველი „ვარქუ“, „ვჰრქუ“ და სხვა სამ-პირიანი ფორმები. ამიტომ თუ ძველად აგებულების თვალსაზრისით ერთმანეთს ენაცვლებოდნენ 2-პირიანი „ვთქუ“ და 3-პირიანი „ვარქუ“, ამჟამად ენაცვლებიან: „ვთქვი“ და „გითხარი“, „ვუთხარ(ი)“, „ვთქვა“ და „გითხრა“, „ვუთხრა“ და მისთ. (§ 553, ბ).

ასპექტი სრული აქვს, მიუხედავად იმისა, რომ უზმნისწინოა (§ 337).

ვ-იცი. ნ. ცოდნა.

კალ. ნ. კვლა.

კბენა. ნ. § 560, დ.

კვდომა. მონაცვლე ზმნაა რიცხვსა და გვარში:

ვ-კვდები – ვიხოცებით, მოვკვდი – დავიხოცენით (§ 549, ე).

კვდები – კვლავ (§ 552, გ).

კვლა (← **კლვა**). მონაცვლე ზმნაა რიცხვსა და გვარში. რიცხვში „ხოცა“-ს ენაცვლება პირდ.-ობიექტური პირების მიხედვით: კვლავ – ვხოც(ავ), მოვკალი, დავკალი – დავხოცე (§ 549, II, გ).

ვნებითი გვარის ფორმები მო ზმნისწინით არ იხმარება და ამ შემთხვევაში „კვდომა“ ენაცვლება: მოკლა – მოკვდა (§ 552, გ).

კლება. ამ ფუძის საშუალო ზმნა აწმყოში სტატიკურთა დაბოლოებაზეა გადასული, უწყვეტელსა და აწმყოს კავშირებითში ძველი წარმოება აქვს: აკლია – აკლდა, აკლდეს (§ 564).

კმარა. წარმომდგარია „კმა არის“-აგან. აქვს ზოგიერთი თავისებურება (§ 565).

კოცნა. აწმყოს წრეში წინ ხმოვანი არ უნდა, მყოფადის წრესა და II სერიაში მიიღებს ა-ს: ვჰ-კოცნი, ვ-ა-კოცებ, ვ-ა-კოცე. ამას გარდა, თემის ნიშანიც სხვადასხვა აქვს აწმყოსა და მყოფადში: ვჰკოც-ნ-ი, ვაკოც-ებ (§ 560).

ლაღობა. ეს ზმნა „გალობის“ მსგავსად თემის ნიშანს ინარჩუნებს II სერიის ფორმებში: ილაღობეს, ველაღობე, ველაღობნეთ („ვეფხ.“).

ლზობა. ნ. § 561, ა.

ლოდინი (ლოდნა). იხმარება მარტო აწმყოს წრეში ვნებითად: ვე-ლ-ი, ვე-ლოდ-ი, ვე-ლოდ-ე. ფუძეა (და ამავე დროს ძირიც) **ლ, ოდ** კი სავრცობია. სახელზმნა ამ გაფართოებული (ოდ-დართული) ფუძისაგან არის ნაწარმოები: ლოდინი, ლოდნა [შდრ. ამ მხრივ ცოდნა]. ლოდინი ← *ლოდ-ილ-ი (§ 458, ე).

ზოგიერთი მწერალი (მაგ., ა. ყაზბეგი) სავრცობიან მწკრივებში ორ დონს ხმარობს (ველოდდი, ელოდდი, ელოდდა; ველოდდე და შემდგომი), მაგრამ ასეთი ფორმა სალიტერატურო ენაში ვერ გამოდგება.

მიიღებს ზმნისწინსაც (მოველი, მოველოდი, მოველოდე), მაგრამ ზმნა მაინც აწმყოს წრეში დარჩება, მყოფადისაში არ გადავა. ამისი საწყისია „მოლოდინი“, რომელიც „ლოდინისაგან“ დიდად არ განსხვავდება მნიშვნელობით: „მოლოდინი არ გაუმართლდა“; „ელოდნენ, ელიან და კვლავ ექნებათ მოლოდინი“ (ვაჟა).

სულ სხვაა „ველოდები“: საერთო წესის თანახმად, ზმნისწინის დართვა მას მყოფადის წრეში გადაიყვანს: მოველოდები, დაველოდები. მეორე მათგანს II სერიის ფორმებიც აქვს: დაველოდე, დაველოდო. III სერიის ფორმათა წარმოება კი იმისგანაც ჭირს და ამისგანაც.

ლპობა. ეკარგება დასაწყისი თანხმოვანი ვნებითის მიმღეობაში და აქედან ვნებითის III სერიის ერთ-პირიან ფორმებში: დამპალ-ი (← *დამლპარი), დამპალა, დამპალიყო (§ 561, ა).

ლზობა. ონის მეზობლობაში, საერთო წესის თანახმად, ეკარგება ფუძისეული **ვ** (წარმოშობით უმარცვლო **უ**), რომელიც ხანს მოსდევს: ვალზობ, მაგრამ: ლზვება; გაალზხო, გაალზხოს, მაგრამ: გალზვა, გალზვეს და მისთ. (§ 459, 3).

ეკარგება პირველი თანხმოვანი ვნებითის მიმღეობაში და აქედან ვნებითის III სერიის ერთ-პირიან ფორმებში: გამზვალ-ი (← *გამლზვარ-ი); ყინული გამზვალა, გამზვალიყო (§ 561, ა).

მოიპოვება დიალექტური ვარიანტი ლღობა (*ლღვობა).

მაქვს. ნ. ქონა.

მზობა. ნაწარმოებია „ამზავ“ სიტყვისაგან. მისი საწყისი „ამზობა“ უნდა იყოს და არა „მზობა“. ნ. ვ-ამზობ.

მზერა. ერთი სამ ზმნათაგანია (მზერა, ცქერა, ყურება), რომლებიც ასპექტში ენაცვლებიან „შეხედვა“-ს (§ 551, გ).

მიაქვ. ნ. ტანა, ღება.

მირთმევა, ი. მორიდებულ ლაპარაკში ენაცვლება „ჭამა“ ზმნას მეორე სუბ. პირში: მიირთვი (= ჭამე) (§ 554, ვ).

ა. ნ. რთმევა.

მიტანა, ი, ი/უ. ნ. ტანა.

მიცემა. ენაცვლება ასპექტში „ძლევას“ (§ 551, ა): „მიცემა“ სრული ასპექტისაა, „ძლევა“ – უსრულისა.

მოკვდომა. ნ. კვდომა.

მორთმევა. ა. ნ. რთმევა.

მოტანა, ი, ი/უ. ნ. ტანა.

მოყვანა, ი, ი/უ. ნ. ყვანა.

მტვრევა. ნ. § 555.

მშია. ფუძეა **მშ** (ვა-**მშ**-ევ, და-ი-**მშ**-ა, *სი-**მშ**-ილი → შიმშილი). ამიტომ პირველ ობ. პირში მოსალოდნელია *მშშია (როგორც „მმართვეს“), მაგრამ ორი მანისგან ერთი იკარგება. ერთი დარჩენილიც პირვ. პირის ნიშნად იქნა გაგებული და სხვა პირებში ჩამოჰშორდა: მ-შია, გ-შია, ჰ-შია, გვ-შია (§ 561, გ). უკვე ევრემ მცირის ნაწერში ვკითხულობთ: „შიმშილ ღმრთისა არს ცხორებაჲ კაცთა ნათესავისაჲ, რომლისათჳს მარადის შ ი ი ს და არა ოდეს გაძლებს“.

აწმყოს ფორმაში ძველად **ის** დაბოლოება იყო, იგი ა-დ გადაკეთდა და ზმნა სტატიკურებს დაემსგავსა: მშიის → მშია. ძველი წარმოება სავრცობიან მწკრივებში დარჩა: მშიოდა, მშიოდეს (§ 564).

მყოფადის წრის ფორმებია: მეშიება, -ოდა, -ოდეს. II სერიის ფორმები აკლია. III სერიის ფორმებია: მშიებია, -ოდა, -ოდეს.

აღნიშნული ფორმები უსრული ასპექტის გაგებას გვაძლევს. სრულისას იმავე თავკიდურ-ჩამოცლილი ფუძის ზმნა ასრულებს **მო** ზმნისწინით და ვნებითის გვარით: მომაში[ვ]ებს – მომშივდება, მომშივდა, მომშივნია.

მხოზა (მხვოზა, ვა-მხოზ, § 459). მიღებულია „მჭუება“-საგან. ფუძისეული **ვ** (უმარცვლო უ-საგან მიღებული) აღდგება, თუ მას არ მოსდევს **ო**: დავამხვე, დაუმხვია.

ნახვა. ზმნისწინი არა აქვს, მაგრამ სრული ასპექტისაა (§ 337). მონაცვლეა. აწმყოს წრეში მას „ვხედავ“ ენაცვლება (§ 550, ზ).

ნდომა. ძველი ფუძე იყო **ნ**, მაშინ **დ** სავრცობი იყო, მაგრამ შემდეგ ფუძეს შეუერთდა და ახალი ფუძე მოგვცა: **ნდ**. იულღვის სასხვისო ქცევით: მინდა, გინდა, უნდა და სხვ. „მინდა“ წარმოშობით უწყვეტელია, რომლის წარმოება პირველ და მეორე სუბ. პირებშია შემონახული: ვუნდი-ვარ, უნდი-ხარ (§ 555). მეშველი ზმნა მე-3 პირში საზოგადოდ არ იხმარება, მაგრამ ფშაურში ამ ზმნასაც აქვს: „უნდარის“ („ხან სმა უნდარის ღვინისა, ხანდახან შამღერნებაო“, რაზიკ., ფშ., გვ. 125).

რაკი უწყვეტლის ფორმა აწმყოსად იქცა (§§ 285, 555, ა), უწყვეტელი ხელ-ახლა იქნა ნაწარმოები: მინდოდა. ამით გადაწყდა აწმყოს კავშირებითის ბედიც ახალი წარმოების სასარგებლოდ: მინდოდეს (ძველად იყო: მინდა, მინდეს).

მყოფადის წრის ფორმები ენით არის ნაწარმოები საწყისისაგან: მენდომება, -ოდა, -ოდეს. II სერიის ფორმები აკლია. III-ისაა: მნდომია, მნდომოდა, მნდომოდეს. აქ თანხმოვანთა თავმოყრის გამო ჩვეულებრივ იკარგება ფუძისეული **ნ** და ზმნის დასაწყისად **დ** რჩება. ამის გამო მის წინ მე-3 ობ. პირის ნიშნად **ს** ჩნდება: მ-დომია, გ-დომია, ს-დომია (მდომნია, გდომნია, სდომნია) (§ 561, ბ).

ნთქმევა. II სერიის ფორმებში იკვეცს ორსავე თემის ნიშანს: ჩავანთქი, ჩაანთქი, ჩაანთქა (§§ 461, 562).

პწკენა. ნ. § 560, დ.

რბი: მი-ვრბივარ, მო-. ესენი აწმყოს წრეში იხმარება (მივრბოდი, -ოდეს), სხვაგან მათ „გავიქცევი“ და „გამოვიქცევი“ ენაცვლება.

რგება. აწმყოს წრეში წინ ხმოვანი არა აქვს, მყოფადის წრესა და II სერიაში მიიღებს ა-ს: ვ-ჰ-რგებ, ვ-ა-რგებ, ვ-ა-რგე (§ 560).

რეკა (გა-, შე-, მო- და სხვა). ენაცვლება „გდებას“ პირდაპირი ობიექტის რიცხვის მიხედვით: ცხენი გ ა ა გ დ ო ბალახზე, ცხენები გ ა რ ე კ ა ბალახზე (§ 549, II, ვ).

როთმევა. ფორმათა წარმოების თვალსაზრისით აღსანიშნავია, რომ II სერიის ფორმებში მოიკვეცს ორსავე თემის ნიშანს: მივართვი, მიართვი, მიართვა; წავართვი და სხვ.

მნიშვნელობის თვალსაზრისით კი შემდეგი უნდა ითქვას:

მიერთმევა, ი. სათავისო ქცევის ფორმით ეს ზმნა ენაცვლება „ჭამას“ ზრდილობიან საუბარში: ვჭამ, მიერთმევ, ჭამს (ან მიერთმევს); ვჭამე, მიერთვი, ჭამა (ან მიერთვა) და სხვ. (§ 554, ვ).

მირთმევა, მორთმევა, ა. ზრდილობიან ლაპარაკში ენაცვლება „წაღებას“, „მიტანას“, „მიცემას“: მირთვი (= წაუღე, მიუტანე, მიეცი). უფროსი უმცროსს მიმართავდა ძველად: მომართვი. მოსე გძელაძე ეუბნება ბიჭს: (ხულა) „გარედამ კლიტით უნდა გადაკეტო და გასაღები აქ მ ო მ ა რ თ ო“ (ჭავ.).

რქენა. ნ. § 560, დ.

რქმევა. II სერიის ფორმებში მოიკვეცს ორსავე თემის ნიშანს. ამას გარდა, აღუდგება მანის წინ დაკარგული **ვ**: ვარქმევ – დავარქვი (§ 562).

ამავე ფუძის სტატიკური ფორმის აწმყოში (რომელიც ხოლმეობითია წარმოშობით: § 392), იკარგება **რ**: მ-ქვია, გ-ქვია, ჰ-ქვია, მაგრამ: მე-რქვა, გე-რქვა, ე-ერქვა (§ 561, დ).

რჩობა. მიღებულია **შ თ ო ბ ა** (**შ უ დ ო ბ ა**) ფორმისაგან (§ 459, ბ). მომდევნო **ო**-ს გავლენით დაკარგულია **ვ**, მიღებული უმარცვლო **უ**-საგან, რომელიც ძველად ფუძეში იყო (**შუდ**) და შემდეგ ბოლოსკენ გადაისვა (**შდუ > შთუ > რჩვ**). იგი აღდგება, თუ არ მოსდევს **ო**: დავარჩევ, არ დამირჩვია, მაგრამ: სა-რჩ-ობელა.

რცხვენა. გვაქვს: სი-რცხვ-ილ-ი, უ-რცხვ-ი, მო-რცხვ-ი. ამის მიხედვით უნდა გვეჩინდეს და გვაქვს კიდევ: მ-რცხვენია (ძვ. ქ. მ-რცხუენის), გ-რცხვენია და შემდგომი. მაგრამ უფრო ხშირად **რ** იკარგება, რის გამოც მესამე ობ. პირში ჰაეს ნაცვლად **ს** ჩნდება: მ-ცხვენია, გ-ცხვენია, ს-ცხვენია (თუ **რ** შენახულია, მაშინ ობ. ნიშანი იქნება **ჰ**, რომელიც გამოთქმაში შეიძლება დაიკარგოს: ჰრცხვენია, რცხვენია (§ 561, დ).

რწამ (რწმენა). ზოგჯერ ეკარგება **რ**: მრწამს, გრწამს, ჰრწამს, ან: მწამს, გწამს, სწამს („ფიცი მწამს და ბოლო მაკვირვებსო“, ანდ.) (§ 561, დ). აქვს მარტო აწმყოს წრის მწკრივის ფორმები (მრწამდა, მრწამდეს).

რჭობა (*რჭვობა). დაკარგული ფუძისეული **ვ** გამოჩნდება, თუ არ მოსდევს **ო**: დავარჭვე, დამირჭვია (§§ 35 ა, 459, ბ).

რჯა. ვამბობთ: ვი-რჯები, ი-რჯები („რატომ ირჯები?“), ი-რჯება და შემდგომი, მაგრამ ამასთანავე: გა-ვი-სარჯე, გა-ი-სარჯე, გა-ი-სარჯა და შემდგომი, ე. ი. ისე გამოდის, თითქო II სერიის ფორმებს თავში ემატებოდეს **სა**: გავი-სა-რჯ-ე. არა, არაფერი არ ემატება. საქმის ვითარება ასეთია: „რჯა“ წარმომდგარია „სჯა“-საგან: ვისჯები → ვირჯები და სხვა (§ 35 ა). ფუძეა **საჯ**, რომელიც აღდგება II სერიის მწკრივებში: *გა-ვი-საჯ-ე, მაგრამ რაკი შეკუმშულ ფორმებში **ჯ**-ს წინ **ს** მოექცა და **რ**-დ იქცა, ეს **რ** II სერიის მწკრივებშიც გადაჰყვა და მივიღეთ შერეული ფორმა: გავი-სარჯ-ე, სადაც **რ** ფუძისეული სანის მონაცვლეა, შეკუმშული ფორმებიდან შეუკუმშავში გადაყოლილი.

სვლა. საწყისია **ვალ** ფუძისა, რომელიც მარტო მყოფადის მწკრივშია გამოყენებული (მო-ხ-ვალ) და სახელზმნებში (აქედან III სერიის მწკრივებში, იქნება ზმნა ერთ-პირიანი თუ ორ-პირიანი: მოსულა, მოჰსვლია). სხვა მწკრივების ფორმები **დი** და **ვედ/ვიდ** ფუძეთა ფორმებით აქვს შენაცვლებული (§ 550, დ) (ნახე კიდევ ამ სიაში **ვალ**).

უზმნისწინოდ ამჟამად მარტო სახელზმნებში იხმარება: სვლა, მავალი, სავალი.

წარსულ-დროიანი მიმღეობა ვნებითი გვარის ზმნებისებრ აქვს ნაწარმოები:
*მო-სლვ-ულ-ი → მო-სლ-ულ-ი → მო-სრ-ულ-ი (დისიმილაციით) → მოსული.

სიარული. ნ. არ².

სკდომა, სქდომა. ნ. ხეთქა.

სლვა. ნ. სვლა.

სმა¹. საწყისსა და მიმღეობებში ვ დაკარგულია მანის წინ: სმა, სმული, მსმელი, სასმელი, უსმელი (ამ ფორმების ნაცვლად შესაბამისად: სვმა, სვმული, მსვმელი, სასვმელი, უსვმელი. ეს ვ უმარცვლო უნისაგან არის მიღებული: სუმა, მსუმელი და სხვ.). თუმცა სრული ასპექტით „შესმა“-ც იხმარება, მაგრამ ჩვეულებრივ „დალევა“ ენაცვლება: ვსვამ – დავლევ, ვსვი – დავლიე, მისვამს – დამილევია და მისთ. (§ 551).

იხმარება საზოგადოდ უზმნისწინოდ. შეიძლება დაერთოს **მო** ან **შე**; ამათი დართვით ზმნას ლექსიკური მნიშვნელობა ეცვლება: **მოვსვამ** – ოდნავ დავლევ, ცოტას დავლევ; **შევსვამ** – სულ დავლევ, გამოვცლი.

სმა² (და-, ჩა-, გადა- და სხვ.). მონაცვლე ზმნაა რიცხვსა და გვარში.

ა) რ ი ც ხ ვ შ ი მ ო ნ ა ც ვ ლ ე ო ბ ა პირდაპირი ობიექტის მიხედვით ხდება (თუ ვნებითად მოვაქცევთ, მაშინ სუბიექტისა). იხმარება სხვადასხვა ზმნისწინით: ბავშვი დ ა ვ ს ვ ი – ბავშვები დ ა ვ ს ხ ი; მტრედი ხეზე შ ე ვ ს ვ ი – მტრედები ხეზე შ ე ვ ს ხ ი; წიწილა ბუდეში ჩ ა ვ ს ვ ი – წიწილები ბუდეში ჩ ა ვ ს ხ ი და მისთ.

ბ) გ ვ ა რ შ ი ენაცვლება „ჯდომას“: სკამზე დ ა ვ ჯ ე დ ი – სკამზე დ ა მ ს ვ ა; ცხენზე შ ე ვ ჯ დ ე ბ ი – ცხენზე შ ე მ ს ვ ა მ ს; ძვირად დ ა მ ი ჯ დ ა – ძვირად დ ა მ ი ს ვ ა. „ამბობენ (ოთარაანთ ქვრივმა) გუბერნატორამდე თავის ფეხით იარაო და ერთი ქათამი შვიდეულად დ ა უ ს ვ ა მოურიდებელს გზირსაო“ (ჭავ.).

სმევა. შუალობითი კონტაქტის ფორმა „სმა“ ზმნისა, რომელიც რაიმე სიტხის დალევას გულისხმობს (ღვინისას, წყლისას და სხვ.), მაგრამ სათანადო მნიშვნელობა ყოველთვის არ ახლავს: „სვა“ და „ვასვი“ („ვირმა წყალი ს ვ ა“, „ვირს წყალი ვ ა ს ვ ი“) არ არის ისეთ ურთიერთობაში ერთმანეთთან, როგორც, ვთქვათ, „მოიტანა“ და „მოვატანინე“ („ვირმა წყალი მ ო ი ტ ა ნ ა“, „ვირს წყალი მ ო ვ ა ტ ა ნ ი ნ ე“). ვ ა ს ვ ი – მივეცი დასაღვეად.

სალიტერატურო ენაში ევ სუფიქსი არ გადაჰყვება II სერიის ფორმებში, მაგრამ მასთან ერთად მოეკვეცება მის წინ მდგომი მეორე სუფიქსიც (**ა**)**მ**: ვასმევ – ვასვი. ევიან ზმნათა უღლების საზოგადო წესს ეს ზმნა (და აგრეთვე „ჭმევა“) მთის კილოებში მისდევს: ვასმიე, ვაჭმიე.

სმენა. გარდაუვალად ვნებითის ფორმა აქვს და მარტო ობიექტური წყობით იხმარება, ისიც უფრო აწმყოს წრესა და III სერიაში: მესმის, მესმოდა, მესმოდეს; მსმენია, მსმენოდა, მსმენოდეს; II სერიაშიც იხმარებოდა წინათ („ხმა მ ე ს მ ა მილსა შინაო“, გურამ.).

სობა. მიღებულია „სვ-ობა“-საგან. ო-ს წინ დაკარგული ვ (უმარცვლო უნისაგან მიღებული) აღდგება: ასვია, დავასვე (§ 459, ბ).

სწავლა. ნ. სწავლება.

სწავლება. რაკი საწყისი ებიანია, აწმყოს ფორმა უნდა იყოს „ვასწავლებ“, მაგრამ ამის ნაცვლად გვაქვს „ვასწავლი“ (ამიტომაც, რომ „ვსწავლობ“ ზმნა მყოფადში „ვისწავლი“-ს გვაძლევს). ებ აღდგება III სერიაში: მისწავლებია, მესწავლებინა, მესწავლებინოს. ასეთი შეუსაბამობა იმით აიხსნება, რომ ძველად აწმყოს ფორმა იყო „ვასწავებ“, რომლის თემის ნიშანი III სერიაშია შემორჩენილი.

სწავლა კი ასეთ ფორმებს გვაძლევდა: ვისწავებ, ვისწავე, მისწავიეს. ამათგან აწმყოს ფორმა შეიცვალა, მის გამოსავლად საწყისი იქნა აღებული: სწავლა – ვსწავლობ. აქედან **ლ** ყველა ფორმაში იქნა გატარებული: ვისწავლე, მისწავლია (§ 529).

ძირია **წ, ავ** კი თემის ნიშანი ჩანს წარმოშობით, რომელსაც ენაცვლება **აფ** („მო-წ-აფ-ე“-ში). თავში **ს** არის განვითარებული „სწრაფ“-ის მსგავსად (ი-წრაფ-ა, მაგრამ: ს-წრაფ-ი): ს-წ-ავ-ლ-ა (§ 477).

სხდომა. მონაცვლე ზმნაა, პირიანი ფორმები იხმარება მრავლობით რიცხვში (ან კრებით სახელთან მე-3 პირის მხოლოდობითში), უპირო კი შეეხება მრავალს (ან კრებითს). მხოლოდობითში ენაცვლება **ზი** და **ჯდ (ჯედ)** ფუძეთა ზმნები: ვზივარ – ვსხედვართ; ვჯდები – ვსხდებით; ვიჯედ(ი) – ვისხედით და მისთ. (§ 549, I, ა).

ამ ზმნის **სხ** კავშირშია მომდევნო ზმნის ფუძესთან.

სხმა. მონაცვლე ზმნაა, იხმარება მრავლობითში; მხოლოდობითში, ლექსიკური მნიშვნელობის მიხედვით, სხვადასხვა ფუძის ზმნა ენაცვლება:

ა) **სმა – სხმა:** დავსვამ – დავსხამ; ჩავსვი – ჩავსხი და მისთ. (§ 549, II, ბ).

ბ) **ბმა – სხმა:** მოიბა – მოისხა, დაისხა; სიხარულისაგან ფრთები შეესხა (აქ ზმნა ვნებითია და შენაცვლება სუბ. პირის მიხედვით არის).

გ) **ყვანა – სხმა.** ითქმის ადამიანთა ძალით წაყვან-წამოყვანაზე საქონელივით: ტყვე წაიყვანა – ტყვეები წაასხა; შაჰ-აბასმა დიდძალი ქართველობა წაასხა სპარსეთში (§ 549, II, ზ).

დ) **თავს დაცემა – თავს დასხმა** (§ 549, II, დ).

ე) **დადება – დასხმა:** კელი დასდვა – კელნი დაასხნა (ძვ. ქართ.).

ტანა. უზმნისწინოდ იშვიათად იხმარება („ვერ ვ ი ტ ა ნ სიცივეს“), უმეტესად ზმნისწინი ერთვის (მი-, მო-, შე-, ა- და სხვა) და სრულ-ასპექტიანი ხდება. მონაცვლეა:

ა) მიმაქვს – მივიტან; შემაქვს – შევიტან; გამომაქვს – გამოვიტან და სხვა, მაგრამ „დამაქვს“, – ამას არ ენაცვლება არც ეს ზმნა და არც სხვა რომელიმე (§ 550, ია).

ბ) სამ-პირიან „მიტან-მოტანას“ ზრდილობიან საუბარში სამ-პირიანივე „მირთმევ-მორთმევა“ ენაცვლება (§ 554, ჟ).

ტეხა. ვნებითის ფუძე ჰშორდება მოქმედებითისას ფონეტიკურად (§ 563, ა).

პირველადი ზმნაა, მაგრამ ვნებითის დონით აწარმოებს: ვ-ტეხ – *ვ-ტხ-დ-ები → ვ-ტყ-დ-ები (§ 357).

გარკვეულ შემთხვევაში თითქო შეიძლება შეენაცვლოს მრ. რიცხვში „მტვრევა“ (§ 549, II, ი).

ტყდომა. ვნებითის ფორმები დაშორებულია ფონეტიკურად მოქმედებითის ფორმებისაგან (§ 563).

ტყობა (*ტყვობა). **ო**-ს წინ დაკარგული **ვ** აღდგება: შევატყვე, ატყვია (§ 459, ბ).

ტყვ. ახლავს რამდენიმე თავისებურება:

ა) მესამე თანხმოვანი ამ ფუძისა (ვ, წარმოშობით უმარცვლო უ) მაშინ ჩანს, თუ არ მოსდევს **ო**: ვი-ტყვ-ი, მაგრამ: ვი-ტყ-ოდი, ვი-ტყ-ოდე.

ბ) ზმნისწინს არ მიიღებს, მაგრამ სრულ-ასპექტიანია (§ 337).

გ) დეპონენსია: ფორმა ვნებითისა აქვს და მნიშვნელობა – მოქმედებითისა (§ 366).

დ) მონაცვლეა: იხმარება მარტო მყოფადის წრეში, სხვაგან კი ენაცვლება: თუ ზმნა ორ-პირიანია, – „მბობა“ (აწმყოს წრეში) და „თქმა“ (II და III სერიაში); და თუ სამ-

პირიანია, – „უბნობა“ („ვეუბნები“, აწმყოს წრეში) და „თხრობა“ („ვეუთხარ“, II სერიაში) (§ 550, ვ, ზ).

ამავე ფუძის ძველი წარმოებიდან შემორჩენილია: „სიტყვა“ და „მეტყველი“ (აქედან: „მეტყველება“).

უწყ. „უწყის“ იხმარება მხოლოდ აწმყოს წრეში. აწმყოს ფორმა წარმოშობით II ხოლმეობითია, როგორც ამას სინტაქსური კავშირი აჩენს: „ალაჰმა უწყის“. სხვა მწკრივები: უწყოდა, უწყოდეს (§ 555).

ფქვა. აფიანი ზმნაა და მესამე თანხმოვანად უბრჯგუსგან მიღებული ვ აქვს. ვ-ფქვ-ავ, და-ვ-ფქვ-ი, სა-ფქვ-ავ-ი (ითქმის აგრეთვე: ვფქავ, საფქავი) და სხვ. ვნებითი გვარის მიმღეობაში ეკარგება არა მარტო თემის ნიშნის ვ, არამედ ფუძისეულიც: და-ფქ-ულ-ი; ნა-ფქვ-ი, მაგრამ: უნაფქო.

ქეც. ნ. ქცევა.

ქვ: ჰქვია. ნ. რქვ (რქმევა-სთან).

ქვ, ქონ (← ქუან). პირვანდელი ფუძე (ქუ →) ქვ ამჟამად იხმარება მარტო აწმყოში, სხვაგან კი ყველგან გაფართოებულია ან სუფიქსით (§ 559). ითქმის უსულო საგნების მიმართ; სულიერზე თუ საუბარი, მაშინ „მყავს“ უნდა.

ფორმათა წარმოება: მოეპოვება აწმყოს წრისა და III სერიის მწკრივები: მაქვს, მქონდა, მქონდეს; მქონია, მქონოდა, მქონოდეს (არის პარალელური ფორმაც: მქონებია, მქონებოდა, მქონებოდეს. ზმნისწინიან ფორმებში მხოლოდ ებიანი გვხვდება: მიჰქონებია).

უზმნისწინოდ ხმარებისას ერთი მნიშვნელობა აქვს, ზმნისწინით – სხვა (არსებითად, მეორე მნიშვნელობაც პირველიდან გამომდინარეობს).

ა) უზმნისწინო „მაქვს“ მწკრივებში მონაცვლე ზმნაა: მყოფადის წრეში ენაცვლება „ქმნა“ ზმნის ორ-პირიანი ვნებითის ფორმები: მექნება (§ 550, ა). II სერიის ფორმები აკლია და არც შენაცვლება ხდება. ამას გარდა, გარკვეულ შემთხვევაში ის ენაცვლება „არის“ ზმნას (§ 553, ბ).

ბ) ზმნისწინით ხმარებისას მონაცვლე ხდება მწკრივებში ღება და ტანა ზმნებისა: მიმაქვს – წავიღებ, მივიტან; მომაქვს – წამოვიღებ, მოვიტან; გამაქვს – გავიტან და სხვ. (§ 550, ია).

ქმნა, ქნა. თანხმოვანთა თავმოყრის გამო ჩვეულებრივია მანის დაკარგვა (ვქენი, უქნია). იკარგება უკანასკნელი თანხმოვანიც აწმყოში (ვიქ) და მისგან ნაწარმოებ მწკრივებში (ვიქდი, ვიქდე) (§ 561, ე).

ფორმები სხვადასხვაგვარად აქვს ნაწარმოები I-სა და II სერიაში: ვ-ი-ქ(მ), მაგრამ: ვ-ქენ(ი) (§ 560, ა).

აწმყოს ფორმას მყოფადის გაგებაც აქვს (§ 246). ამ აწმყო-მყოფადში მე-3 პირის ფორმა მრ. რიცხვში თავისებურია: ვიქ, იქ, იქს, ვიქთ, იქთ, **იქმენ** და **იქმონენ**. უკანასკნელი ფორმა ჩვეულებრივია ამჟამად ქართლში და ძველადაც გვხვდება (მაგ., «რუსუდანთან»-ში: „უცოდნელობით ი ქ მ ო ნ ე ნ ო“, 32, 21); მიმოსნი „თავთა თხემთა ზედა გრდემლთა დაიდებენ და ზედან მჭედელნი ჭურჭელთა ი ქ მ ო ნ ე ნ“ (ს. ორბ. ლექსიკონი, მიმოს-თან).

მონაცვლეა მოქმედებითშიც და ვნებითშიც: მოქმედებითის ფორმა იხმარება II სერიაში (ვქენი, ვქნა) და III-ში (მიქნია, მექნა, მექნას). I სერიაში ენაცვლება „ვშვრები“ (აწმყოს წრეში) და „ვიზამ“ (მყოფადისაში) (§ 550, ე). ვნებითის ფორმით

ენაცვლება მყოფადის წრეში „ვარ“ და „მაქვს“ ზმნებს: პირველს ერთ-პირიანი ფორმით (ვარ – ვიქნები), მეორეს – ორ-პირიანით (მაქვს – მექნება) (§ 550, ა, ბ).

ქონ. ნ. ქვ.

ქცევა. ამ ზმნის ძირითადი ლექსიკური მნიშვნელობა **გა** და **გამო** ზმნისწინით ხმარებისას სულ სხვაა, ვიდრე სხვა ზმნისწინებით ხმარებისას. შდრ. ერთი მხრით: დაიქცა, წაიქცა, ჩაიქცა, ჩამოიქცა და მეორე მხრით: გაიქცა, გამოიქცა. **გაქცევა**-სა და **გამოქცევა**-ს მირბის და **მორბის** ენაცვლება (შესაბამისად), რომლებიც მარტო აწმყოს წრეში იხმარება:

მირბის – გაიქცევა, გაიქცა, გაქცეულა.

მორბის – გამოიქცევა, გამოიქცა, გამოქცეულა.

ღება. „წაღება“ და „წამოღება“ მონაცვლეობა მწკრივებში „მიმაქვს“ და „მომაქვს“ ზმნისა: მიმაქვს – წავიღებ, მომაქვს – წამოვიღებ (§ 550, ია).

„ღება“ (აღ-ღება, გან-ღება და სხვა) მონაცვლე იყო ძველად რიცხვში პირდაპირი ობიექტის მიხედვით: „ღება“ იხმარებოდა მხოლობითში, მრავლობითში მას ენაცვლებოდა „ხუმა“ (აღ-ხუმა, გან-ხუმა და სხვ.) (§ 550, II, ზ). ამჟამად ასეთი შენაცვლება აღარ გვაქვს, მაგრამ ითქმის: ქვა ა ვ ი ღ ე, ქვები ა ვ კ რ ი ფ ე (§ 549, II, ი).

ღიარ. ნ. არ³.

ყავ¹. ნ. ყოფა.

ყავ², ყოლა (← ყვ-ოლა). „ყავ“ ფუძის ხმარება გარდაუვალ ზმნებში სრულ ანალოგიას წარმოადგენს **ქვ / ქონ** ფუძის ხმარებისას (ოღონდ **ქვ / ქონ** უსულო საგნებზე ითქმის, „ყავ“ კი – სულიერებზე): პირვანდელი ფუძე (**ყავ**) ამასაც გაფართოებული აქვს **ან** სუფიქსით (§ 559), მაგრამ მისი ხმარება უკვე შეზღუდულია: შეიძლება ითქვას როგორც „მყვანდა“ და „მყვანდეს“, ისე „მყავდა“ და „მყავდეს“. უკანასკნელი უფრო გავრცელებულიცაა. სამაგიეროდ, თუ **ქვ** ფუძის გაფართოებული სახე აწმყოში („მქონან“) ამჟამად აღარ იხმარება, გაფართოებული „ყვ-ან“ შეიძლება დღესაც შეგვხვდეს: „მყვანან“ (ძმა მყავს, ძმები მყვანან).

უზმნისწინოდ ხმარებისას ერთი მნიშვნელობა აქვს, ზმნისწინით – სხვა (თუმცა კი ეს მეორე მნიშვნელობა პირველისგანაა განვითარებული).

ა) უზმნისწინო „მყავს“ იხმარება მარტოდენ აწმყოს წრის მწკრივებში: მყავს, მყავდა (მყვანდა), მყავდეს (მყვანდეს). მყოფადის წრესა და III სერიაში ფორმებს იკეთებს მედიოპასივ ზმნათა კვალობაზე: მეყოლება, -ოდა, -ოდეს; მყოლია, მყოლოდა, მყოლოდეს.

II სერიის ფორმები აკლია (ძველად კი ჰქონდა: მყვა („შავი ცხენი სადავითა ჰყვა ლომსა და ვითა გმირსა“, «ვეფხ.»), ხოლო „მეყოლა“, „მეყოლოს“ თუმცა ამ ზმნის ფორმაა, მაგრამ სხვა მნიშვნელობა მიიღო: „ვაჟი ეყოლა“ (= ვაჟი გაუჩნდა).

მონაცვლეა აგებულების მიხედვით: „ავადმყოფი ნახული-ა [ა=არის] ჩემგან“ ამის ნაცვლად უფრო ეს ითქმის: „ავადმყოფი ნახული მყავს“ (§ 553, ა).

„ვწევარ“ ზმნის გავლენით პირველსა და მეორე სუბ. პირში შეიძლება ე მივიღოთ ა-ს მაგივრად: ვჰყევარ, ჰყევხარ, მაგრამ: ჰყავს (§ 557, გ).

ბ) ზმნისწინიანი „მყავს“ (მიმყავს, გამყავს, ჩამყავს და სხვ.) მონაცვლეა მწკრივებში. ამ შემთხვევაში მას ენაცვლება ამავე ფუძის გაფართოებული სახისაგან

ნაწარმოები **ყვანა**, რომელიც გარდამავალია: ცხენი მიმყავს – ცხენს წავიყვან ან მივიყვან; ცხენი ჩამყავს – ცხენს ჩავიყვან და მისთ.

ყენება, ა – 2. გარდამავალია, მაგრამ ვნებითი არა აქვს. მის ნაცვლად **დგომა** იხმარება. ურემი დააყენა – ურემი დადგა (§ 552, ა).

ყვანა, ი. უზმნისწინოდ ნაკლებად იხმარება („მაგრე ნუ იყვან ბავშვს ხელში“), ჩვეულებრივ უზმნისწინი ახლავს (წა-, მო-, გა-, შე-, ჩა- და სხვ.). ითქმის ცოცხალ არსებაზე; თუ უსულო საგანზეა საუბარი, მაშინ **ტანა** ენაცვლება (მო-, გა-, შე-, ჩა- და სხვ.); მოვიყვანე – მოვიტანე.

მონაცვლეა მწკრივებში „მყავს“ ზმნისა სათანადო ზმნისწინით (გამყავს – გავიყვან), ოღონდ გამორიცხულია **და** ზმნისწინიანი ფორმები: „და-მყავს“ და „და-ვიყვან“ სულ სხვადასხვა გაგებას გვაძლევენ: „ბავშვი სკოლაში დ ა მ ყ ა ვ ს“; „საწუნელ პროდუქციას ერთ პროცენტამდე დ ა ვ ი ყ ვ ა ნ“.

ამას გარდა, შეიძლება მას შეენაცვლოს **სხმა**: წაიყვანა – წასახა (§ 548, II, ზ).

ყიდვა. საარვისო ქცევის ფორმით ერთი მნიშვნელობა აქვს (ვ-ყიდი – გა-ვ-ყიდე), სათავისოთი – სხვა (ვ-ი-ყიდი – ვ-ი-ყიდე; შევიყიდი, გამოვიყიდი).

განსხვავება მათ შორის სხვაც არის: საარვისო ქცევის ფორმა აწმყო („ვ-ყიდი“), სათავისოსი კი მყოფადშია გადასული („ვ-ი-ყიდი“). სათანადო განსხვავებაა სავრცობიან მწკრივებშიც:

აწმყოს წრე		მყოფადის წრე	
აწმყო	ყიდი	მყოფ.	ვიყიდი
უწყვ.	ყიდდი	I ხოლმ.	ვიყიდდი
აწმყ. კავშ.	ყიდდე	მყ. კავშ.	ვიყიდდე

რაკი „ვიყიდი“ მყოფადის წრეში გადავიდა, აწმყოს წრეში ცარიელი ადგილი მიმღეობის საშუალებით შექმნილმა ფორმამ დაიჭირა: ვყიდულობ, ვყიდულობდი, ვყიდულობდე (§ 544).

არის სხვა თავისებურებაც: ზმნას თემის ნიშნად **ი** აქვს: ვყიდი. ეს **ი** ყველგან უნდა გაჰყოლოდა (ყყიდდი, ვყყიდდე), მაგრამ სავრცობიან მწკრივებში თემის ნიშანი არ გვხვდება, უთუოდ იგი დაიკარგა ორ **დონს** შორის.

რაკი თემის ნიშანი **ი** არის, საწყისში მოსალოდნელი იყო : „ყიდა“ (ძველად აგრეც იყო: ს-ყიდა, – „წარვიდეს იგინი ს ყ ი დ ა დ“, მათ. 25, 10) და არა „ყიდვა“ (ან პირუკუ: თუ საწყისის ფორმაა „ყიდვა“, აწმყო-მყოფადში უნდა გვქონდეს: „ვიყიდავ“ და „ვიყიდავ“).

უკანასკნელ, ერთი თავისებურება კიდევ: სახელზმნებში ზოგჯერ გვხვდება თავში **ს**: სყიდვა, ნა-სყიდი („ნასყიდობის წიგნი“, კაცის სახელი „ნასყიდა“ და სხვ.). ეს **ს** შეიძლება პირიან ფორმებშიც შეგვხვდეს: შეისყიდა, გამოისყიდა და მისთ., რაც უფრო ძველი მწერლობის ენას ახასიათებს: „ესე ჯუარი ქრისტესი მე, კოსტანტი, ძემან სტეფანესმან და გუდასმან, აღჰუმართე... ნ ა ს ყ ი დ ე ვ ს ა ქუეყანასა ზედა“ წყისის წარწერა მე-7 საუკუნისა), სასყიდელი, მსყიდელი. „მოსყიდული“ ეხლაც ცოცხალი სიტყვაა (§ 576).

ყოფა. ფუძეა **ყავ**. იგი ერთად-ერთია, რომელიც თემის ნიშნად **ოფ**-ს მიიღებს გარდამავლად ხმარებისას. პირვანდელი მნიშვნელობით ეს ზმნა გვხვდება II სერიის ფორმებში სასხვისო ქცევით („რა უნდა უყო“ = რა უნდა უქნა) და ამ შემთხვევაში სრულ-

ასპექტიანია, მიუხედავად იმისა, რომ ზმნისწინი არა აქვს (§ 337).

ეს ზმნა სასხვისო ქცევით ზოგჯერ ორ-პირიანი ხდება: ირიბ-ობიექტური პირი იკარგება, რჩება პირდაპირ-ობიექტური: „დაჭერილები რა უყავით?“ (ყაზ., «ელგუჯა». თ. XX), ეს ნიშნავს: დაჭერილები სად წაიყვანეთ, სად გყავთ? სამ-პირიანობის შემთხვევაში სახელი მიცემითში დადგება: დაჭერილებს რა უყავით? ეს კი ამას ნიშნავს: დაჭერილებს რა უქენით, რა შეამთხვიეთ?

ზმნისწინის მიღებისას მნიშვნელობას იცვლის: გაყოფა, ჩაყოფა, შეყოფა და სხვ. ეს ზმნები ყველა სრულ-ასპექტიანია, უსრული ასპექტი კი ზმნისწინის ჩამოშორებით მიიღება: ვყოფ – გავეყოფ, იყოფა – გაიყოფა, ვყოფ – ჩავეყოფ, ვყოფ – შევეყოფ და სხვ. ვნებითი გვარის ფორმებს II სერიაში პირვანდელი მნიშვნელობა დაკარგული აქვს (§ 384) და „ვარ“ ზმნის მონაცვლეობას ეწევა: ვარ – ვიყავ (§ 550); ასეთსავე ვითარებას გვიჩვენებს მიმღეობაც, რომელსაც III სერიის ფორმათა წარმოება ეყრდნობა: ყოფილ-ი – ვყოფილვარ, ყოფილხარ, ყოფილა და შემდგომი.

როგორი ურთიერთობაცაა „ვარ“ და „მყავს“ ზმნებს შორის (§ 553, ა), ისეთივე ურთიერთობაა „ვყოფილვარ“ და „მოვლია“-ს შორისაც.

„არც არავის ყმა ვყოფილვარ, არც არავინ ყმად მოვლია;
ძველი პური, ძველი ღვინო წლიდან წლამდის გამყოლია“ (ხალხური).

საწყისის ძველი ფორმა ვნებითისათვის „ყოფა“ არის მოსალოდნელი (როგორც მოქმ. გვარში), მაგრამ ის აღარ იხმარება (ნაშთის სახით შემონახულია „ყოფა-ცხოვრება“-სა და „ყოფა-ქცევა“-ში), მის ნაცვლად ნ-ჩართული ფორმა იხმარება: ყოფ-ნ-ა („სოფელში ვიყავ. იქ დიდხანს ყოფნა მომეწყინა“).

ნ. კიდევ. არ¹-თან.

ყრა. ფუძეა **ყარ**. მონაცვლეა ობიექტ. პირის რიცხვის მიხედვით **გდება** ზმნასთან: გავაგდებ – გავყრი, გავაგდე – გავყარე და სხვ. თუ ფორმა ვნებითია, შენაცვლება რიცხვში სუბ. პირების მიხედვით ხდება (§ 549, II, ა).

ზმნას სხვა მნიშვნელობაც აქვს სასხვისო ქცევით და მაშინ ობიექტი შეიძლება მხოლოდითშიც იდგეს: ნემსში ძაფი გაუყარა.

ყურება. ერთი იმ სამ ზმნათაგანია (მზერა, ცქერა, ყურება), რომლებიც ასპექტში ენაცვლებიან „შეხედვას“: ვუყურებ – შევხედავ (§ 551, გ).

ინიანი ვნებითი აქტიური გაგებით იხმარება: „სად იყურები“ ამას ნიშნავს: „სად იცქირები“ (§ 366). ზმნას საზოგადოდ ცქერის მნიშვნელობა აქვს. ეს მნიშვნელობა მერმინდელია, პირვანდელი მნიშვნელობა კი ენიან ვნებითშია დაცული: არ გეყურება? (= არ გესმის?).

შეხედვა. სრულ-ასპექტიანი ზმნაა, რომელსაც უსრული ასპექტით ენაცვლებიან: მზერა, ცქერა, ყურება (§ 551, გ).

შვრება. ნ. შრომა.

შობა. ფუძეა **შევ** (შობა ← შვ-ობა, § 459, ა), რომელიც აღდგება წყვეტილში: ვ-შევ, ჰ-შევ, შვ-ა. აღნიშნული ფორმები ძველია. ამჟამად „ვშობე“ ითქმის, რაც თემის ნიშნის ფუძეზე შეზრდას მოასწავებს (§ 475). სახელზმნები: მშობელი, შობილი, საშობი (ს ა შ ო ბ ე ლ ი – შობის გამო, ე. ი. ბავშვის დაბადების გამო გამართული წვეულება: „ს ა შ ო ბ ე ლ ი გაიყარა, ზრდა დაგვიწყეს მე და ქალსა“, «ვეფხ.»., 325).

ძველისძველი მიმღეობა ვნ. გვარისა „შვილი“ არსებით სახელადაა ქცეული.

შრომა. მიღებულია **შვრომა**-საგან (ფუძისეული **ვ**, წარმოშობით უმარცვლო **უ**, იკარგება **ონის** გავლენით). ენაცვლება „ქ[მ]ნა“- სა და „ზმ[ნ]ას“ აწმყოს წრის მწკრივებში: ვშვრები – ვიზამ – ვქენ(ი) (§ 550, ე).

ჩადენა. „დენა“ ზმნა საშუალ-მოქმედებითია: დის – იდენს. როგორც ზემოთ არის აღნიშნული (ნახე **დი**), იგი უზმნისწინოდ ჩვეულებრივ მარტო მესამე პირში იხმარება (დის, სდის), მაგრამ ზმნისწინის დართვით პირველსა და მეორეშიც (მივდივარ, შევდივარ და სხვ.). ეს ზმნები უკვე საშუალ-ვნებითში დგანან მეშველი ზმნის გამო.

ჩა ზმნისწინის დართვით **დი** ფუძის ზმნა ჩვეულებრივი მნიშვნელობითაც იხმარება: ჩავდივარ (ზემოდან ქვემოთ: „კოჯრიდან თბილისში დღე-გამოშვებით ჩავდივარ“), იგი ამ შემთხვევაში ენაცვლება **ვალ** და **ვედ/ვიდ** ფუძეთა ზმნებს იმავე ზმნისწინით: ჩავდივარ – ჩავალ, ჩავედი, ჩავიდე. თავისი საწყისი არა აქვს და მის მაგივრობას რამდენადმე „ჩასვლა“ უწევს.

„ჩადის“ ფორმას სხვა მნიშვნელობაც აქვს: **ჩადის** – შვრება, აკეთებს. ამ შემთხვევაში ზმნა საშუალ-მოქმედებითია: ჩადის – ჩაიდენს, ჩაიდინა, ჩაუდენია. მეტიც შეიძლება ითქვას: ზმნა გარდამავალია: დანაშაულს ჩადის, ცუდ საქმეს ჩადის და სხვა. ამ მნიშვნელობით ზმნა პირველსა და მეორე პირშიც იხმარება (ჩავდივარ, ჩასდიხარ), მაგრამ ზოგჯერ ზმნისწინის ფუძეში გადარიცხვით: ვჩადი, სჩადი, ჩადის, ვჩადით, სჩადით, ჩადიან. აქედან შემდეგ სავრცობიანი მწკრივების ფორმები: ვჩადიოდი, ვჩადიოდე და სხვა.

ზმნისწინის ფუძესთან შეზრდა უფრო ნათლად ჩანს სასხვისო ქცევის ფორმაში: (ვ)უჩადი, უჩადი, უჩადის, რაც ამას ნიშნავს: ვუშვრები, უშვრები, უშვრება (შესაბამისად). რაკი „ვჩადი“ მნიშვნელობით იგივეა, რაც „ვშვრები“, ამიტომ უკანასკნელის მაგივრობასაც სწევს და „ქმნა“ ზმნას ენაცვლება აწმყოს წრის მწკრივებში, ვჩადი – ვიზამ, ვქენ(ი).

ფუძესთან შეზრდას მარტო აწმყოს წრის მწკრივებში აქვს ადგილი. მყოფადსა და სხვა მწკრივებში ზმნისწინი ისევ ზმნისწინია: ვჩადი – ჩა-ვიდენ, ჩა-ვიდინე. ზმნისწინი შეიძლება აწმყოს წრეშიც არ იყოს შეზრდილი ფუძესთან. მაგრამ მაშინ მეშველი ზმნაა საჭირო: ჩავდივარ, ჩასდიხარ, ჩადის და შემდგომი; ჩავდიოდი, ჩასდიოდი, ჩადიოდა; ჩავდიოდე და შემდგომი. ამ შემთხვევაში გარდამავალი ზმნის ფორმები გარდაუვალისაა ემთხვევა.

ჩქმეტა. ნ. § 560, დ.

ცავ. ნ. ცვა.

ცან. ნ. ცნობა.

ცევ. ნ. ცვა.

ცემა¹ (მი-ცემა, გა-ცემა, და-ცემა, გადა-ცემა და სხვა). ფუძეა **ც**, მომდევნო **ემ** კი თემის ნიშანია. ახლავს რამდენიმე თავისებურება:

ა) ერთად-ერთი ფუძეა, რომელიც თემის ნიშნად **ემ**-ს მიიღებს.

ბ) მოქმედებითის ფორმები უზმნისწინოდ ამჟამად, თუ გამონაკლისს არ მივიღებთ მხედველობაში, აღარ იხმარება, თუმცა ძველად ჩვეულებრივი იყო: „იაკობ ს ც ა ესავს პური და მგბარი ოსპნისაჲ“ (დაბ. 25, 34); „გ უ ე ც ჩუენ წყალი, რაჲთა ვსუათ“ (გამოსლვ. 17, 2); ვნებითის ფორმები უზმნისწინოდ ეხლაც იხმარება: ვეცი.

გ) ერთად-ერთი ფუძეა, რომლისაგანაც ნაწარმოებ მოქმ. გვარის ზმნებს II

კავშირებითში მწკრივის ნიშნად ე აქვთ: მივსცე (§ 484).

დ) წყვეტილის პირველსა და მეორე პირში ზმნას წინ ე უჩნდება: მი-ვ-ე-ც, მი-ე-ც, მაგრამ: მი-ს-ც-ა (V საუკუნის სალიტერატურო ენით: მი-ხ-უ-ეც, მი-ხ-ეც, მი-ხ-ცა). თუ სახელზმნათა ფორმებს მივაქცევთ ყურადღებას, ეს ე მაწარმოებელია: მი-ცემა, მი-მ-ცემი, მი-სა-ცემი და სხვ. მაგრამ, თუ მხედველობაში ვიქონიებთ იმ გარემოებას, რომ წყვეტილის 1-ლსა და მე-2 პირში ფუძე აღდგება (მო-ვ-კალ, შე-ვ-კარ, და-ვ-ჰ-ფალ, ვი-ცან, ვ-შევ, გა-ვ-ჰერ და სხვ.), მაშინ უნდა ვთქვათ, რომ ე ფუძისეული ხმოვანია. თუ ეგრეა, მაშინ იგი მე-3 პირის ფორმაშიც იგულისხმება. მეტიც შეიძლება ითქვას: იგი იგულისხმება ყველგან, ყველა ფორმაში, მაგრამ, თუ არსად არა ჩანს წყვეტილის გარდა (ისიც პირველისა და მეორე პირის ფორმებში მხოლოდ), ეს იმიტომ, რომ დაკარგულია მომდევნო ხმოვნის გამო, რომელიც ან პირის ნიშანია (მი-ს-ც-ა), ან მწკრივისა (მი-ს-ც-ი-ს, მი-ს-ც-ე-ს), ან თემის ნიშნის დასაწყისია (მი-ს-ც-ემ-ს) (ნახე ანალოგიური ვითარება სხვა ზმნებთან, § 513).

რომ ვარაუდი სწორი უნდა იყოს, ეს იქიდანაც ჩანს, რომ სათავისო ქცევის ნიშანი ამ ე-ს წინ დაისმის: „რაც გინდა, ისა ქენი, თუ გინდ ქვა ი ე ც¹ თავში“; სხვა მაგალითი:

„პატარა გოგო ვიყიდე, ორი შაური მივეცი,

დავჯექ და მერე ვიტირე, თავში მუშტები ვ ი ე ც ი“² (ხალხური).

„ვიეცი“ სათავისოს ფორმაა („უცალო მოქმედებითა“), მაგრამ ზმნისწინი არა აქვს. ამ ფორმების მიხედვით ფუძეა ეც. მაგრამ ესეც არ უნდა იყოს პირვანდელი: წინ ალბათ რაღაც თანხმოვანი იყო კიდეც (ჰ ან ვ ?), რომელიც უკვე V საუკუნემდე დაკარგულა.

ამჟამად მოქმედ. გვარისა და ვნ. გვარის ფორმები წყვეტილში ემთხვევა ერთმანეთს პირველსა და მეორე პირში:

მ ო ქ მ ე დ.

ვ ნ ე ბ.

„მანამ სხვა იარაღს მოიხმარებდა,
შიგ მარცხენა ძუძუში დამბაჩა
და ვ ე ც ი“ (ჭავ.).

ლელვზე ვიყავ, ტოტი მომიტყდა,
ჩამოვვარდი და მიწაზე დ ა ვ ე ც ი.

თავდაპირველად დამთხვევას არ უნდა ჰქონოდა ადგილი. თუ ზემორე მოყვანილი მოსაზრება სწორია, ვნებითში ორი ე უნდა გვქონდეს: ერთი გვარის ნიშანი, მეორე ფუძისეული, მოქმედებითში კი მარტო ერთი, ფუძისეული, რომელიც მესამე პირში იკარგება ფუძის შეკუმშვის გამო: და-ს-ცა (← და-ჰ-ცა ← და-ჰ-ჰცა ← და-ჰ-ჰეც-ა) [აქ მოცემული ფორმათა განვითარების სქემა, რა თქმა უნდა, დაახლოებითია და იმ ვარაუდით, რომ დაკარგული თანხმოვანია ჰ].

შ ე ნ ი შ ვ ნ ა. ამით შეიძლება გავათავოთ და აღვნიშნოთ, რომ ეს არის პასუხი იმ კითხვისა, რომელიც ზემოთ დაისვა (§ 483).

„მიცემა“ სამ-პირიან ფორმებს გვაძლევს (მისცა: მან მას იგი), „გაცემა“ და „გამოცემა“ კი – ორ-პირიანებს („გასცა დიდი თანხა“, „ვეფხის ტყაოსანი“ გამოსცა“,

¹ „იეც“ აქ ბრძანებითია, მაგრამ წარმოება ბრძანებითის მწკრივისა ისეთივეა, როგორიც წყვეტილისა.

² თედო რაზიკაშვილის ქართლში შეკრებილი ლექსები («მველი საქ.», III), № 397.

მაგრამ ამათაც მოქმედებითში ფორმა სამ-პირიანისა აქვთ შენახული), იმისი ვნებითი იქნება მი-ე-ცა, ამათი კი ამჟამად: გა-ი-ცა და გამო-ი-ცა.

„და-ცემა“ ზმნას ვნებითის ფორმით ორი თავისებურება აქვს:

ა) ფორმა ეთია ნაწარმოები, მაგრამ გაგება შეიძლება ერთი პირისაც ჰქონდეს (§ 384).

ბ) „თავს დაცემა“ მონაცვლეა რიცხვში: იხმარება მხოლოდითში, მრავლობითში მას „თავს დასხმა“ ენაცვლება (§ 549, II, დ).

ცემა ²(= რტყმა, დარტყმა). ფუძე იგივეა წარმოშობით, რაც წინა (ცემა ¹) ზმნისა. ძველად ზმნა: ვეც, ეც, სცა ნიშნავდა არა მარტო ამას (შესაბამისად): მივეც, მიეც, მისცა, არამედ ამასაც: დავარტყი, დაარტყი, დაარტყა. მაგალითი: „და კუერთხი ეგე, რომლითა ეც მდინარესა, მიიღე ჰელსა შენსა და წარვედ. ხოლო მე ვდგე მუნ ვიდრე მოსლვად შენდამდე კლდესა მას ზედა ქორებს და ს ც ე კლდესა მას და გამოადინო წყალი მისგან და სუას ერმან ჩემმან“ (გამოსლვ. 17, 5–6).

შემდეგში თემა შეეზარდა ფუძეს და II სერიაშიც გადაჰყვა: ვსცემე, სცემე, სცემა და შემდგომი (§ 475): „მივარდა გიორგი, ამოიღო ქვეშ და იმდენი ს ც ე მ ა, რომ მოჯამაგირემ ხვეწნა დაუწყო“ (ქავ.). „მართლა ს ც ე მ ე ? – ჰკითხეს, – მართლა ვ ს ც ე მ ე“ (ქავ.). გადმოვთარგმნოთ დღევანდელ ქართულზე ერთი წინადადება, რომელიც 978 წელს გადაწერილი ხელნაწერიდანაა ამოღებული:

ძველი ქართული

ახალი ქართული

„უკუეთუ ვინმე ს ც ე ს მონასა თვსსა გინა მჭევალსა თვსსა კუერთხითა, და მოკუდეს...“ (გამოსლვ. 21, 20).

თუ ვინმემ ს ც ე მ ო ს თავის მონას ან თავის მხევალს ჯოხით, და მოკვდეს...

თემის ნიშნის შეზრდა საარვისო ქცევის ფორმებში მოხდა, სათავისოში ძველი ვითარებაა შემორჩენილი: თავში ქვა ი ე ც (ნ. ზემოთ. § 483).

სასხვისო ქცევით იშვიათად იხმარება: გული „უ ც ე მ ს“ (უპირდაპირ-ობიექტოდ); „ძალიან კარგი იქნება! – დედამ დაუცა დასტური“ (ვაჟა, I, 105, 15).

ცვა. ფუძეა **ცვ**, რომელიც აღდგებოდა წყვეტილსა და ბრძანებითში: დავი-**ცვ**, დაი-**ცვ**. აწმყოში უნდა გვქონდეს „ვიცავ“, მაგრამ გამარტივების გზით „ვიცავ“ მივიღეთ. ფუძისეული ე წყვეტილში ა-დ გადაკეთდა ახალ ქართულში და მისი ფორმა 1-ლსა და მე-2 პირში (თუ ნართაული ი არ ახლავს) აწმყო-მყოფადისას დაემსგავსა. მხოლოდ სინტაქსური კავშირი არკვევს, თუ რომელი მწკრივის ფორმასთან გვაქვს საქმე: სამშობლოს და ვ ი ც ა ვ (მყოფ.), სამშობლო და ვ ი ც ა ვ (წყვეტ.). ნართაული ი მხოლოდ წყვეტილსა და ბრძანებითშია და, თუ იგი ახლავს, მაშინ განსხვავება ფორმოვლივაც გამოჩნდება: დავიცავ (მყოფ.), დავიცავი (წყვეტ.). მრავლობითის ფორმები გარჩეულია, რადგანაც ნართაული ი იქ აუცილებელია: წესიერებას დავიცავთ, წესიერება დავიცავით.

რაკი ფუძისეული ვ დაკარგულია აწმყოში, იგი დაიკარგება I თურმეობითშიც (და-უ-ც-ავ-ს), მაგრამ აღდგება II თურმეობითისა და III კავშირებითში: და-ე-ცვ-ა, და-ე-ცვ-ა-ს [შდრ. გა-უ-ლახ-ავ-ს, მაგრამ: გა-ე-ლახ-ა, გა-ე-ლახ-ოს; და-უ-მაღ-ავ-ს,

მაგრამ: და-ე-მალ-ა, და-ე-მალ-ოს]. მიმღეობათა ფორმებია: მ-ცვ-ელ-ი, და-ც-ულ-ი (← და-ცვ-ულ-ი), დასა-ცავ-ი (წიგნთ-საცავ-ი) ან დასა-ცვ-ელ-ი, დაუ-ცვ-ელ-ი.

ცვდომა. ნ. ცვეთა.

ცვეთა. ამ ზმნის ფუძე ხმოვან-მონაცვლეა: ცვეთ – ცვეთე. ვნებითი ორგვარად აქვს ნაწარმოები:

ა) ფუძისეული ხმოვნის ამოღებით (ამ შემთხვევაში დონიანი ვნებითის გავლენით ფუძისეული **თ** დონად გადაკეთდება): ცვდება – გა-ცვდა, გა-უ-ცვდა.

ბ) პრეფიქსით (ინ-ენის საშუალებით): ი-ცვითება, ე-ცვითება; გა-ი-ცვითა, გა-ე-ცვითა.

ცივინა. მონაცვლეა რიცხვსა და გვარში:

ა) იხმარება მრავლობითში, მხოლოდობითში „ვარდნა“ ენაცვლება (§ 549, I, ბ).

ბ) იხმარება ვნებითში, მოქმედებითში „ყრა“ ენაცვლება: ცრემლები ჩამოყარა, ცრემლები ჩამოსცივდა (§ 552).

ცივა. ნ. § 565.

ციმევა. ამ ზმნას ორივე თემის ნიშანი ჩამოსცილდება II სერიის მწკრივებში. ამასთანავე აღდგება მანის წინ დაკარგული ვ: ჩავა-ც-მ-ევ – ჩავა-ცვ-ი (§ 562).

ცნობა. სხვადასხვა წარმოება აქვს აწმყოს წრეში, ერთი მხრით, და მყოფადის წრესა და II სერიის მწკრივებში, მეორე მხრით: ვ-ცნობ – ვ-ი-ცნობ, ვ-ი-ცან(ი) (§ 560, გ).

სათავისო ქცევის ფორმით ზმნას სხვა მნიშვნელობა აქვს (პეტრეს ვიცნობ = პეტრე ჩემი ნაცნობია). მას კი მარტო აწმყოს წრის მწკრივთა ფორმები აქვს: ვიცნობ, ვიცნობდი, ვიცნობდე.

ცოდნა. პირიან ფორმებს შემდეგი თავისებურება ახლავს (§§ 285, 555, ბ):

ა) ზმნას მწკრივი აქვს გამოცვლილი: II ხოლმეობითის ფორმა აწმყოსად არის ქცეული.

ბ) II სერიის ფორმები აკლია.

გ) აწმყოს წრის ფორმები გარდამავალი ზმნების ფორმათა მიხედვით აქვს ნაწარმოები (ვიცი, ვიცოდი, ვიცოდე), III-ისა და მყოფადის წრისა კი – გარდაუვალი ზმნების გვარად (მცოდნია, -ოდა, -ოდეს; მეცოდინება, -ოდა, -ოდეს).

დ) **ოდ** სავრცობია (ვი-ც-ოდ-ი, ვი-ც-ოდ-ე), მაგრამ იგი სახელზმნეებშიც არის გამოყენებული: ცოდნა, მცოდნე, უცოდნელი, საცოდნელი (ასეთივე ვითარებაა „ლოდინ“-შიც).

„უვიცი“ მიღებულია „უიცი“-ისაგან, რომელსაც «ვეფხისტყაოსანში» ვხვდებით:

„ხამს გასრულება მოყვრისა სიყვარულისა მტკიცისა,
მებნა წამლისა მისისა, ცოდნა ხამს მართ უ ი ც ი ს ა“ (706).

უიცი = რაც არ იცის კაცმა, უცოდნელი რამ; სხვა ადგილი:

„ვჰკადრე: რა გკადრო პასუხი მის ჩემგან მე უ ი ც ი ს ა“ (523).

ე. ი. ვჰკადრე: მე რა პასუხი გკადრო იმის შესახებ, რაც ჩემგან უიცია, ე. ი. უცოდნელია, რაც მე არ ვიცი.

ამჟამად „უვიცი“ არაფრის მცოდნეს ნიშნავს.

ცქერა. ერთი იმ სამ ზმნათაგანია, რომლებიც „შეხედვას“ ენაცვლებიან ასპექტში (§ 551, გ).

ცხელა. შედგენილი შემასმენლისაგან წარმომდგარი ზმნაა. სახელზმნის ფორმები არა აქვს (§ 565).

ცხოზა. (*ცხოზა). ო-ს წინ დაკარგული ფუძისეული ვ (უმარცვლო უ-სგან წარმომდგარი) აღდგება, თუ მას ფორმაში ო არ მოსდევს: გამოვაცხვე, გამომიცხვია, გამოცხვა, გამოცხვეს.

ძეს, ძევს. მოეპოვება მარტო აწმყოს მწკრივი. უწყვეტელი და I კავშირებითი აკლია. მყოფადის წრისა და II და III სერიის მწკრივები „დება“ ზმნის ვნებითით აქვს შენაცვლებული (§ 550, თ). სახელზმნებიც „დება“ ზმნისგანაა: დება („დება რა სავარგულია?“ «ვეფხ.» 50 = რომ იდვას, რა სავარგულია?), მდებარე.

მიმართებითი ფორმებია: სძევს, უძევს, აძევს (§ 440).

ძლევა, ა – 3. მონაცვლეა ასპექტში: უსრული ასპექტით „ძლევა“ იხმარება, სრულით – „მიცემა“: ვაძლევ – მივსცემ, ვაძლიე – მივეც, მიძლევია – მიმიცია (§ 551, ა).

ვაძლევ – შევაძლევ. ასეთი შეპირისპირებით ზმნა არ არის მონაცვლე (იქვე).

ძროზა. ნ. § 459, ბ.

წალეზა, წამოლეზა, ი. მონაცვლეა მწკრივებში: აწმყოს წრეში იხმარება „მიმაქვს“ და „მომაქვს“, მყოფადის წრესა და II სერიაში – წავილეზ და წამოვილეზ (შესაბამისად). III სერიაში ისიც იხმარება და ესეც, მაგრამ ასპექტური განსხვავებით: მიმქონებია (უსრ.) – წამილია (სრული), მომქონებია (უსრ.) – წამომილია (სრული) (§ 550, ია).

აღნიშნულ ზმნებს სასხვისო ფორმებიც აქვთ (წავულეზ, წამოვულეზ), მაგრამ მათ არაფერი არ ენაცვლებათ.

წაყვანა, წამოყვანა, ი. მონაცვლეა მწკრივებში: აწმყოს წრეში იხმარება „მიმყავს“ და „მომყავს“, სხვაგან კი – „წავიყვან“ და „წამოვიყვან“ (შესაბამისად): მიმყავს – წავიყვან, მომყავს – წამოვიყვან.

სასხვისო ქცევის ფორმაში გადაყვანით (წავუყვან, წამოვუყვან) მონაცვლეობა დაიკარგება.

წევს. ნ. წოლა.

წვა. ავიანი ზმნაა (ვ-წვ-ავ) და საწყისად უნდა ჰქონდეს * წვვა (ძვ. წუვა), მაგრამ ორი ვინისაგან ერთი დაიკარგა, ფორმა გამარტივდა და „წვა“ მივიღეთ (აქედან I თურმეობითის ფორმები ორ-პირიანი ვნებითისა: და-ს-წვ-ია. III სერიის სავრცობიან მწკრივებში ეს ერთი ვინიც იკარგება: და-ს-წ-ოდ-ა, და-ს-წ-ოდ-ეს). ამას გარდა, თუმცა ვნებითის ფორმები პრეფიქსით აქვს ნაწარმოები (ი-წვის, ე-წვის), მაგრამ ვნებითის წარსულ-დროიანი მიმღეობა არა ულ სუფიქსით აქვს ნაწარმოები (როგორც სხვა იმავე ტიპის ზმნებს), არამედ მ – არ პრეფიქს-სუფიქსით: და-მ-წვ-არ-ი. აქედან III სერიის ფორმები ერთ-პირიანი ვნებითისა: დამწვარ-ა, -იყო, -იყოს.

წოლა (* წვ-ოლა). რამდენიმე თავისებურება ახლავს:

ა) აწმყოში ორი რამ იქცევს ყურადღებას: 1-ლი პირის ფორმაში ორი ვინისაგან ერთი იკარგება: * ვწევ-ვარ → ვწევარ; მე-3 პირის მრავლობითში ან ჩნდება: წვ-ან-ან (§ 559).

ბ) უწყვეტელი და აწმყოს კავშირებითი აკლია.

გ) II სერიის ფორმებში, „იდვა“ ზმნის ანალოგიით, ი უჩნდება თავში: ვ-ი-წევ(ი), ი-წევ(ი), ი-წვა, მიმართებითად: ე-წვა (შდრ. § 392).

დ) ფუძისეული ვ ქანად არის ქცეული „ვიდექ“ ზმნის მიმსგავსებით: ვიწექ(ი), იწექ(ი), მაგრამ: იწვა (§ 557, ა). მიმართებითი ფორმებია: უწევს, აწევს. ამათგან „აწევს“

ზმნას შემოპრჩა ძველი წარმოება II სერიის ფორმებში (აწევს – აწვა, აწვეს), „უწევს“ ზმნამ კი ძველი „უ-წვა“ ვნებითის გვარად გადაიკეთა: ე-წვა (ი-წვა – ე-წვა) (§§ 391, 557, ა, ბ).

წყალობა. ნახე შენიშვნა გალობასთან.

წყდომა. ნ. წყვეტა.

წყენა. წარმოებას იცვლის: მ-წყენს – მ-ა-წყენს, მ-ა-წყინა (§ 560).

წყვეტა. ძველად იყო „წყუედა“ და მისი **დ** დღესაც შენახულია ვნებითში, სამაგიეროდ დაკარგულია **ვ** (წარმოშობით უმარცვლო **უ**): ვწყდებით, გავწყდით, წყდომა, გამწყდარი (§ 563).

წყობა. ნ. §§ 459, ბ, 464.

ჰამა. ზრდილობიან ლაპარაკში მას ენაცვლება „მირთმევა“ (**ი**) მე-2 პირში, ზოგჯერ მე-3-შიც (§ 554, ვ).

ჰმევა, ა – ჰ. სალიტ. ქართულში **ევ** არ გადაჰყვება II სერიის ფორმებში: ვაჰმევ – ვაჰამე (§ 562).

ჰყლეტა. თუ ზმნას ვნებითი ფუძისეული ხმოვნის ამოღებით აქვს ნაწარმოები ძველებურად, შეიძლება **ლ** დაიკარგოს და **ტ** დონად იქცეს დონიანი ვნებითის გავლენით (§§ 368, შნშ., 561, ვ).

ხება. ნ. ხლება.

ხედვა. იხმარება მარტო აწმყოს წრის მწკრივებში, სხვაგან „ნახვა“ და „დანახვა“ (**ი**) ენაცვლება: ვხედავ – ვნახავ, ვნახე, მინახავს; ვხედავ – დავინახავ, დავინახე, დამინახავს (§ 550, ზ).

ხეთქა. ვნებითის ფორმები მეტად დაშორებულია მოქმედებითის ფორმებისაგან ბგერობლივ: ხეთქა – სქდომა, სკდომა; ვხეთქ – ვსკდები და სხვ. (§ 563). პირველადი ზმნაა, ვნებითის კი დონით აწარმოებს, რაც იშვიათია (§ 357).

ხელ. ნ. ხლება.

ხვდომა. **ხვდ** ფუძის ზმნებს საწყისი **ომი**ანი აქვთ: შემხვდა – შეხვდომა, დამხვდა – დახვდომა, მომხვდა – მოხვდომა. მაგრამ ამათ გვერდით ხვედრა-ც იხმარება (და ეს ამჟამად უფრო გავრცელებულიც არის): შეხვედრა, დახვედრა, მოხვედრა. ამიტომ III სერიის ფორმები ორგვარია: შემხვდომია და შემხვედრია, დამხვდომია და დამხვედრია, მომხვდომია და მომხვედრია.

მიმდებარა: ხვდომილი (წილად მხვდა: წილ-ხვდომილი), მაგრამ აგრეთვე ხვედრილი-ც ითქმის: შეხვედრილი, მოხვედრილი, დახვედრილი („ჩხუბში მოხვედრილა“).

გარდამავალი ზმნა ამჟამად რაე-ნარევი ფორმისგანაა ნაწარმოები: შევახვედრებ, დავახვედრებ, მოვახვედრებ (მი ზმნისწინი თუ აქვს, შეიძლება **ენ** სუფიქსითაც: მივახვდენ = მივახვედრებ).

ხლება. ფუძეა **ახლ** (**ახელ**), მაგრამ სახელზმნებში **ა** დაკარგულია: ხლება (აქედან: გხლებია), მხლებელი (შდრ. „ამბავ“ სიტყვისაგან ნაწარმოები ვ-ამბობ, მაგრამ: მბობა). ნ. კიდევ სიაში ახლ.

თითქო ეს ზმნა აღრეულია „ხ-ება“ ზმნასთან, რომელიც ძველად მოქმედებითშიც იხმარებოდა (შეახო მას ჯელი თვსი, მათ. 8, 15), ამჟამად კი თითქმის მარტო ვნებითში იხმარება: ეხება, შეეხება, შეეხო, არ შეჰხებია და სხვ.

„ხლება“ უზმნისწინოდ იხმარება: ხელს ვახლებ, ხელი ვახელ, ხელი არ მიხლია, ხელი არ ახლო.

ჩვეულებრივ იხმარება საარვისო ქცევის ფორმით, რომელიც სამპირიანია (ვახელ: მე მას იგი, პურს ხელი), მაგრამ გვხვდება სასხვისო ქცევის ფორმითაც ერთ სპეციფიკურ გამოთქმაში: **გიახელ**, რომელიც ზრდილობიან საუბარს ახასიათებს და ამას ნიშნავს: „ვჭამე“ (ნახე ზემოთ: ახლ).

ხლეჩა. შეიძლება დაიკარგოს **ლ** ვნებითში, თუ იგი ფუძისეული ხმოვნის ამოღებით არის ნაწარმოები: ხმა ჩამიხჩა (§§ 513, 561, ვ).

ხუმა (აღ-, გან-). მონაცვლე იყო ძველად პირდ. ობიექტის რიცხვში (§ 549, II, ზ).

ხოცა (ვოცა). მონაცვლე ფუძეა ობიექტური პირის რიცხვის მიხედვით (ვნებითში სუბ. პირის რიცხვისა). იხმარება მრავლობითში, მხოლობითში **კვლა** ენაცვლება (თუ ვნებითია, მაშინ **კვდომა**): ცხვარი დავკალი – ცხვრები დავხოცე; ძმა მომიკვდა – ძმები დამეხოცა (§ 549, II, ე).

ხრჩობა. ნ. რჩობა.

ჯდომა. ახლავს რამდენიმე თავისებურება:

ა) მხოლობ. რიცხვის ზმნაა, მრავლობითში **სხდომა** ენაცვლება (სულ ერთია, ვნებითია ზმნა, თუ საშუალი): (ვიჯედ →) ვიჯექ(ი) – ვისხედით; ვჯდები – ვსხდებით; ხალხი სხედს – ბიჭები სხედან (§ 549, I, ა).

ბ) თუ საშუალი ზმნაა, მონაცვლეა მწკრივის მიხედვითაც: აწმყოს მწკრივი აკლია და აქ **ვზი**(ვარ) ენაცვლება: ვზივარ (ვიჯედ →) – ვიჯექ(ი) (§550, გ).

გ) საშუალ ფორმებს II სერიის მწკრივებში ვნებითის **ი** განუვითარდა წინ: **ი-ჯდა**, რამაც გამოიწვია **უ-ჯდა** ფორმის შეცვლა: **ე-ჯდა** (§ 557, ბ).

დ) „დგომა“ ზმნის ფუძის მეორე თანხმოვნის დაყრუებული სახის გავლენით (**გ** → **ქ**) ამისი **დ-ც ქ-დ** იქცა წყვეტილის 1-ლსა და მე-2 პირში: ვიჯედ → ვიჯექ(ი) (§ 557, ა, ბ).

ე) მონაცვლეა გვარში: იხმარება ვნებითად, მოქმედებითში კი **სმა** ენაცვლება: დასვა – დაჯდა (§ 552, დ).

ვ) მორიდებულ საუბარში მეორე პირის მიმართ არ ითქმის, ენაცვლება „დაბძანება“: დაბძანდი (= დაჯექი), ხშირად მესამეშიც: დაბძანდეს (§ 554, დ).

ჯობნა. წარმოებას იცვლის: ს-ჯობნის – ა-ჯობნებს (ან: ს-ჯობს – ა-ჯობნებს) (§ 560, ბ).

ობ წარმოშობით თემის ნიშანია, ძირია **ჯუ**, რომელიც გვაქვს მარ-**ჯუ**-ენ-ა-ში (§ 475).

IV. ს ა ხ ე ლ ზ მ ნ ე ბ ი

ზ ო ბ ა ღ ი

568. ტერმინთათვის. სახელზმნა ანტონი I-ის შემოღებული ტერმინია. მან ეს სახელი იმ ფორმას დაარქვა, რომელსაც ჩვენ ამჟამად „საწყისს“ ვეძახით. თავისი შედგენილობით სიტყვა „სახელზმნა“ ისეთია, რომ იმ ფორმას, რომელიც ამ ტერმინით აღინიშნება, უნდა მოეპოვებოდეს ნიშნები როგორც სახელისა, ისე ზმნისა. ასეთია, რა თქმა უნდა, საწყისიც, მაგრამ ასეთივეა აგრეთვე მიმდებარე.

მეორე მხრით, აუცილებელია, გვქონდეს ტერმინი, რომელიც საწყისთან ერთად მოიცავდეს მიმდებარესაც. ამიტომ მნიშვნელობა სახელზმნისა, როგორც გრამატიკული ტერმინისა, გაფართოვდა და მიმდებარეზმნად იქნა გავრცელებული.

სახელზმნის მნიშვნელობის გაფართოვებამ თავის მხრით გამოიწვია საკუთარი სახელის გამონახვა იმ ფორმისათვის, რომელსაც წინათ ეს ტერმინი („სახელზმნა“) ეწოდებოდა. საამისოდ გამოყენებულ იქნა ქართული სიტყვა **საწყისი**, რომელიც დაახლოებით გადმოგვცემს არაბული „მასდარ“ სიტყვის მნიშვნელობას (მ ა ს დ ა რ – გამოსავალი, საიდანაც გამოდიან) და გრამატიკაში იმასვე აღნიშნავს, რასაც „მასდარი“ (ქართ. გრამატიკა, I. მორფოლოგია. 1930, §§ 172, 173).

მიმდებარე, როგორც ტერმინი, ვერ არის შესაფერისი, მძიმეა, აჯობებდა, უფრო კარგი გამონახულიყო, ვთქვათ, „მონაწილე“, ან „მოზიარე“.

569. მიმართება ზმნასთან და სახელთან. ზმნა შეიძლება იყოს პირიანი და უპირო, ანუ უღლებადი და უუღლებელი (§ 199). სახელზმნა განეკუთვნება უპირო ზმნებს ანუ უუღლებელს. უპირო ფორმები ზმნისა ქართულში ყველა ბრუნვიანია და წინადადებაში მათ ისეთივე ფუნქცია აქვთ, როგორც სახელებს. ამის გამო ისინი სახელებია, მაგრამ მათ ზმნური ნიშნებიც მოეპოვებათ, რომლებზედაც ქვემოთ გვექნება საუბარი.

მიუხედავად იმისა, რომ სახელზმნა სახელის ნიშნებსაც ატარებს და ზმნისასაც, მისი ადგილი მაინც უფრო ზმნათა სისტემაშია, ვიდრე სახელისაში, იმიტომ რომ ზმნასთან მას აერთიანებს ლექსიკური შინაარსი, წარმოება და გამოყენება III სერიის ფორმათათვის; მართლაც,

ა) თუ ვიცით, რას ნიშნავს რომელიმე ზმნა პირიანი ფორმით, გვეცოდინება უპირო ფორმათა მნიშვნელობაც; მაგ., თუ ვიცით, რას ნიშნავს „დავამხო“, ისიც ვიცით, რას ნიშნავს ეს ფორმები: დამხოვა, დამამხოველი, დასამხოველი, დაუმხოველი, დამხოვბილი.

ბ) სახელზმნა ზმნისაგან არის ნაწარმოები, და არა სახელისაგან. როცა სახელისაგან ზმნას ვაწარმოებთ, მას სახელისა არა შეჰრჩება რა, მაგრამ ზმნისაგან სახელს ვერ ვაწარმოებთ ისე, რომ მას რაიმე ზმნური ნიშანი არ გაჰყვეს. მართალია, ზმნისაგან ნაწარმოებმა სახელმა შეიძლება შემდეგ დაკარგოს ზმნური ნიშნები და ჩვეულებრივი სახელების რიგებში გადავიდეს („თხრილი“, „კრებული“), მაგრამ ეს ხდება სიტყვის მნიშვნელობის განვითარების შემდგომ საფეხურზე.

გ) ერთ-პირიანი ვნებითის ფორმებს III სერიაში ვერ ვაწარმოებთ ისე, რომ არ გამოვიყენოთ სახელზმნის ერთ-ერთი სახე – წარსულ-დროიანი ვნებითი გვარის მიმდებარე;

მაგ., **დამხოზილ-ი**: დამხოზილა, დამხოზილიყო, დამხოზილიყოს; ხოლო ორ-პირიანი ვნებითის ფორმათა წარმოებას იმავე სერიაში უახლოესი კავშირი აქვს საწყისთან: **და-მოზ-ა** – **და-გ-მოზ-ია**.

სახელზმნას ზმნისა შეიძლება მხოლოდ წარმოქმნის კატეგორიები ჰქონდეს (გარდა ქცევისა და სიტუაციისა): გეზი, ორიენტაცია, ასპექტი, გვარი, კონტაქტი. რაც შეეხება უღლების კატეგორიებს, მას მარტო თანამდევრობა მოეპოვება.

ფლექსიის ანუ მიმოხრის თვალსაზრისით სახელზმნა ბრუნვიანი სიტყვაა და იგი ამის გამო წინადადებაში ისეა გამოყენებული, როგორც სახელი (შეიძლება იყოს სუბიექტი, ობიექტი, განსაზღვრება და სხვ.), მაგრამ ამასთანავე ერთად სახელზმნა გარკვეულ შემთხვევებში ინარჩუნებს უნარს ზმნური შეწყობისას სახელთან გარკვეულ ბრუნვაში, ვთქვათ, მოქმედებითში; მაგალითად, პირიან ფორმებს ავიღებთ თუ უპიროს **დაჭრა** ზმნისას, სულ ერთია, ყველა თანაბრად შეიწყობს მოქმედებითი ბრუნვის ფორმას და ყველა ერთსა და იმავე გაგებას მოგვცემს: **ხ ა ნ ჯ ლ ი თ დავჭერი**, **ხ ა ნ ჯ ლ ი თ დაუჭრია**, **ხ ა ნ ჯ ლ ი თ დაჭრილმა**, **ხ ა ნ ჯ ლ ი თ დასაჭრელი**, **ხ ა ნ ჯ ლ ი თ დაჭრამ** და მისთ.

ძველ ქართულში კიდევ მეტი ზმნური ძალა ჰქონდა სახელზმნას: ვითარებით ბრუნვაში დაყენებულ საწყისს (ზოგჯერ მოქმ. გვარის მიმდევობასაც რომელიმე ბრუნვის ფორმით) შეეძლო პირდაპირი დამატება ჰქონოდა, მსგავსად ევროპულ ენათა ინფინიტივისა: „მოსე ბრძანა **წ ი გ ნ ი განტევებისად მიცემად**“ (მარკ. 10, 4); „აწ ბრძანე **დაკრძალვად ს ა ფ ლ ა ვ ი ი გ ი**“ (მათ. 27, 64) და მისთ.; ან კიდევ: „იყვნეს **ხ ა ნ ს ა არ-დამზმელნი**“ («ვეფხ.», 550).

ყველა ეს იმის მაჩვენებელია, რომ სახელზმნა უფრო ზმნაა, ვიდრე სახელი. ამიტომ უპირო ზმნები (verba infinita) ზმნათა სისტემაშია განსახილველი.

სახელზმნა ორგვარია: საწყისი და მიმდევარი.

ს ა წ ყ ი ს ი

570. საწყისის რაობა. საწყისი ჰქვია ზმნის უუღლებელ ფორმას, რომელიც ზმნის ლექსიკური მნიშვნელობის მატარებელია უღლების კატეგორიათაგან განყენებულად (პირისა, დროისა, კილოსი და სხვათა).

საწყისი ბრუნვიანი სიტყვაა, მაგრამ მრავლობითის ფორმებს ვერ აწარმოებს; ამიტომ იმისი თქმაც არ იქნება მართებული, თითქო მას მხოლოდითი გააჩნდეს, ანუ, საზოგადოდ, რიცხვი ჰქონდეს. საწყისის მხოლოდითი მოჩვენებითია (§ 444).

რაკი საწყისი ბრუნვიანია, მას შეუძლია იყოს წინადადების წევრი: სუბიექტი, ობიექტი (პირდაპირი, ირიბი), დამატება, გარემოება. საერთოდ ის ამ მხრივ სხვა სახელებთან ერთად დგას; მაგალითები: **ხვალ თ ე ს ვ ა ს ვიწყებთ**; **თ ე ს ვ ა მ** ძალიან გამიტაცა; **ჯერ ვერ მოვიცალე თ ე ს ვ ი ს თ ვ ი ს** და მისთ.

571. საწყისის ზმნური ნიშნები. საწყისს მოეპოვება წარმოქმნის კატეგორიები: გეზი, ორიენტაცია, ასპექტი, კონტაქტი, იშვიათად აგრეთვე გვარიც; აკლია: ქცევა და სიტუაცია, უმეტესად აგრეთვე გვარიც. მაგალითები „გზავნა“-ზე:

გეზი:	გზავნა – ჩავგზავნა
	(მიუმართ.) (მიმართ.)

ორიენტაცია:	გაგზავნა – გამოგზავნა (მაშორებ.) (მაახლოებ.)
ასპექტი:	გზავნა – გაგზავნა (შეგზავნა, მიგზავნა, გადაგზავნა) (უსრ.) (სრ.)
კონტაქტი:	გზავნა – გზავნილება (უშუალო) (შუალობითი)

განსხვავება მოქმედებითა და ვნებითს შორის თითო-ორიოჯა ზმნის საწყისში გამოჩნდება გამონაკლისის სახით; ასეთებია, მაგალითად:

მოქმედ.	ვნებ.
ტეხა	ტყდომა
წყვეტა	წყდომა
ხეთქა	სკდომა
	და სხვა.

საწყისი საზოგადოდ ზიარი კატეგორიაა მოქმედებითისა და ვნებითისათვის. იგი ერთია ორივე გვარისათვის, ე. ი. იგი თანაბრად განეკუთვნება ორივე გვარის პირიან ფორმებს; მაგალითად, „სახლის შ ე ნ ე ბ ა“ ნიშნავს როგორც იმას, რომ სახლს ა შ ე ნ ე ბ ე ნ, ისე იმასაც, რომ სახლი შ ე ნ დ ე ბ ა; „გრეხა“ საწყისია როგორც „ვგრეხ“, ისე „ვიგრეხები“-სთვის: ვთქვათ, ვინმე ძაფს გ რ ე ხ ს (მოქმ.); შეგვიძლია ვთქვათ, რომ მისი გ რ ე ხ ა არ მომწონსო; ეხლა ვთქვათ, რომ ვინმე ი გ რ ი ხ ე ბ ა (ე. ი. იმანჭება; ფორმა ვნებითია); აქაც შეგვიძლია ვთქვათ, რომ მისი გ რ ე ხ ა არ მომწონსო. მაშასადამე, საწყისი ერთი ყოფილა იმ ზმნებისათვის, რომელთაც პირიან ფორმებში გარჩეული აქვთ გვარის ფორმები მოქმედებითისა და ვნებითისა. საწყისის ფორმა თანაბრად მიემართება ორივეს. «ვეფხის ტყაოსანში» ვკითხულობთ:

„მწადდა, მაგრა ვერ შევჰმართე შემოჭდომა, შემოხვევა“ (546).

პირიან ფორმებში რომ გადავიყვანოთ აქ ნახმარი საწყისები (შემოჭდომა, შემოხვევა), ორივე ვნებითს მოგვცემს: მწადდა შ ე მ ო ვ ს ჭ დ ო მ ო დ ი, შ ე მ ო ვ ჰ ვ ე ო დ ი, მაგრამ ვნებითის ფორმა მარტო ერთს აქვს („შემოჭდომა“) და ისიც შეგვიძლია საერთო გავხადოთ: შ ე მ ო ჭ დ ო ბ ა¹. „გაცინება“ საწყისია არა მარტო „გააცინა“ ზმნისა, არამედ „გაცინა“-სიც (რომელიც გარდაუვალია):

„თავ-მოდრეკით გაიღიმნა, გ ა ც ი ნ ე ბ ა დაუშვენდა“ („ვეფხ.“, 64).

თავისი საწყისი არა აქვს არც სტატიკურ ვნებითს. რომ ავიღოთ რომელიმე სტატიკური ფორმა, ვთქვათ, „აბია“ – „ეზა“, მისი საწყისი იგივე „ბმა“ იქნება, რომელიც საერთოა მოქმედებითისა და დინამიკური ვნებითისათვის. ეგ „ბმა“ გამოყენებულია III სერიის ფორმებში: აბია – ეზა – ჰ ბ მ ი ა, ჰ ბ მ ო დ ა, ჰ ბ მ ო დ ე ს.

უფრო მეტადაა განსხვავებული საწყისის ფორმები მოქმედებითისა და საშუალოში, როგორც ეს მაგალითები გვიჩვენებს: ბრუნება – ბრუნვა, გორება – გორვა, ცურება – ცურვა, ფეთქება – ფეთქ[ვ]ა, ცოცება – ცოცვა, ბოლება – ბოლვა, დუღება – დუღილი, წუხება – წუხილი და სხვ.

¹ ვახტანგისეულ გამოცემაში „შემოჭდომის“ ნაცვლად „შეჭიდება“ იკითხება (ფლო).

საწყისს არ მოეპოვება ქცევის ფორმები: მაგ., ვ-ა-კეთებ, ვ-ი-კეთებ და ვ-უ-კეთებ – საწყისად ყველა თანაბრად გვაძლევს **კეთება** ფორმას.

საწყისი ვერ იძლევა სიტუაციის გაგებასაც: ვ-წერ და ვ-ა-წერ, ვ-ტეხ და ვ-ა-ტეხ, ვ-წევარ და ვ-ა-წევარ – ყველა თანაბრად გვაძლევს **წერა**, **ტეხა** და **წოლა** ფორმებს (შესაბამისად).

572. საწყისის წარმოება. საწყისის ნიშანია **ა**, რომელიც დაერთვის I სერიის თემას, გაუვრცობელს, ე. ი. იმ თემას, რომელიც აწმყოს (ან მყოფადის) ფორმებში ჩანს. აწმყოს (ან მყოფადის) ფორმას უნდა ჩამოვაშოროთ პირისა და რიცხვის ნიშანი, აგრეთვე ქცევისა, გვარისა და სიტუაციისა და დავურთოთ ბოლოში **ა**. ამ **ა**-ს დართვის გამო ინიან ზმნებში იკვეცება თემის ნიშანი **ი**, ხოლო **ავ** და **ამიანებში** იკარგება თემის ნიშნის ხმოვანი **ა** და რჩება **ვ** და **მ**. ამასთანავე, თუ ავიან ზმნებში ფუძე თავდება ნარნარა (**ნ**, **რ**, **ლ**) ბგერებით, **ვ** გადაინაცვლებს და ფუძის შიგნით ამოჰყოფს თავს. სხვა თემის ნიშნებთან ცვლილება არ ხდება. თუ ზმნას ზმნისწინი აქვს, იგი თავის ადგილას დარჩება; მაგალითები:

ვ-წერ (ვ-ი-წერ, ვ-უ-წერ, ვ-ა-წერ) – **წერ-ა**; ჩა-ვ-წერ – **ჩა-წერ-ა**, გადა-ვ-წერ – **გადა-წერ-ა**,
მი-ვ-ს-წერ – **მი-წერ-ა** და მისთ.

ვ-გრეხ (ვ-ი-გრეხ, ვ-უ-გრეხ) – **გრეხ-ა**; ვ-ჟლეტ – **ჟლეტ-ა**.

ვ-ღვრი – **ღვრ-ა**; ვ-თლი – **თლ-ა**.

ვ-მაღავ – **მაღვ-ა**, ვ-ხატავ – **ხატვ-ა**, ვ-მარხავ – **მარხვ-ა**, მაგრამ: ვ-ხნავ – (ხნვ-ა →) **ხვნ-ა**,
ვ-კრავ – (კრვ-ა →) **კვრ-ა**, ვ-კლავ – (კლვ-ა →) **კვლ-ა**.

ვ-ა-ბამ – **ბმ-ა** (და-ვ-ა-ბამ – **და-ბმ-ა**); ვ-ი-ცვამ – **ცმ-ა**; ვ-ა-რტყამ – **რტყმ-ა**.

მი-ვ-ს-ცემ – **მი-ცემ-ა**; გა-ვ-ს-ცემ – **გა-ცემ-ა**.

და-ვ-ა-მხოზ – **და-მხოზ-ა**; გა-ვ-აშროზ – **გა-შროზ-ა**.

გა-ვ-ყოფ – **გა-ყოფ-ა**; ჩა-ვ-ყოფ – **ჩა-ყოფ-ა**.

წა-ვ-ა-ხდენ – **წა-ხდენ-ა**; და-ვ-ა-დგენ – **და-დგენ-ა**.

წა-ვ-ა-ქცევ – **წა-ქცევ-ა**; და-ვ-ა-ნგრევ – **და-ნგრევ-ა** და მისთ.

ამგვარი წარმოება საწყისისა ნორმად ქართულში. იგი ახასიათებს ზმნების დიდისაგან დიდ უმრავლესობას. მაგრამ ამასთანავე ერთად არის სხვადასხვა სახის გადახვევა: **ნარიანი** საწყისი, **ომიანი**, **ოლიანი**, **სანიანი**. ამას გარდა, ქართულში დღევანდლამდე შემორჩენილია ძველისძველი წარმოების საწყისები, რომლებიც უკვე არსებით სახელად ქცეულან.

573. ნარიანი საწყისი. ფუძესა და საწყისის **ა**-ს შორის მოიპოვება ინფიქსი **ნ**, რომელიც განსაკუთრებით ვინით დაბოლოვებულ (**ოვ**, **ევ**) ფუძეებს ახასიათებს: ვს-თხოვ – **თხოვ-ნ-ა**; მა-ხსოვ-ს – **ხსოვ-ნ-ა**; ვ-ძოვ – **ძოვ-ნ-ა**; ვ-წოვ – **წოვ-ნ-ა**; თოვს – **თოვ-ნ-ა** („მათ ორთავე აშვენებდა – ფიფქსა თოვნა, ვარდსა ნამა“, «ვეფხ.»., 686); ვ-ი-შოვ-ი – **შოვ-ნ-ა**; ვ-ი-პოვ-ი – **პოვ-ნ-ა** და მისთ. ზოგ მათგანს პარალელურად უნარო ფორმებიც აქვთ: თხოვა, ძოვა, წოვა, თოვა.

„პოვნა“ და „შოვნა“ **ნარს** პირიან ფორმებშიც გვიჩვენებს: ვიპოვნი – ვიპოვნე; ვიშოვნი – ვიშოვნე.

„პოვნა“-ში **ნ** ძველადაც გვქონდა: „პ ო ვ ნ ა ღ პატიოსნისა ჯუარისაჲ“ (X საუკუნის ხელნაწერებში). ასევე გვქონდა **ნ** „წევნა“-ში (მოიწია – „მოწევნა“; შეეწია – „შეწევნა“ („მალი მომეც და შ ე წ ე ვ ნ ა შენგნით მაქვს“, «ვეფხ.»., 6); ასეთივე იყო: დევ-ნ-ა, მორევ-ნ-ა („ავად

შვენოდა მორეცნა და ჩემი დათამამება“, «ვეფხ.» 295), დატევნა (დაიტია – დატევნა), ხვევ-
ნ-ა („მძულს უგულოდ სიყვარული, ხვევნა, კოცნა, მტლამა-მტლუში“, «ვეფხ.» 25), მაგრამ:
შემთხვევა (იქვე, 546). ამჟამად უფრო უნარო ფორმები იხმარება: მოწევა, მორევა, შეწევა,
დატევა.

რა თქმა უნდა, ისეთ საწყისებში, როგორებიცაა: თოხნა, კორტნა, ცოხნა, კოცნა,
ვარცხნა, ჩიჩქნა, ჩხირკნა, ტკეპნა და მისთ., ნ პირიან ფორმებშიც გვაქვს (ვთოხნი, ვკორტნი,
ვიცოხნი, ვკოცნი და სხვ.), მაგრამ შეიძლება კითხვა დავსვათ: პირიანი ფორმებიდან მოდის
ნ საწყისში, თუ საწყისიდან პირიანებში? ამ კითხვის დასმა მართებულია, თუ გავიხსენებთ,
რომ „თოხნა“ წარმომდგარია „თოხ“-ისაგან (მოსალოდნელი იყო ვ-თოხ-ავ, ისე როგორც
ვ-ბარ-ავ, ვ-ფარცხ-ავ, ვ-ცელ-ავ, ვ-ხერხ-ავ და მისთ.). და, ამას გარდა, გვაქვს ს-ჯობ-ს და
ს-ჯობ-ნ-ი-ს, ჯობ-ნ-ა.

ყოფ-ნ-ა-ში ნ უეჭველად შემდეგაა განვითარებული, რადგანაც, ჯერ ერთი, ნ არა
გვაქვს ზმნისწინიან ფორმებში: გაყოფა, შეყოფა, ჩაყოფა და, მეორე, უნარო ფორმაც გვაქვს
შემონახული „ყოფა-ქცევაში“. ამჟამად „ყოფნა“ „ვარ – ვიყავ“ ზმნის საწყისია. საწყისიდან იგი
პირიან ფორმებშია გადასული: ჰ-ყოფ-ნ-ის. „ძებნა“-შიც („წარმოსრულხარ ჩემად ძე ბნად“,
«ვეფხ.» 300) ნ საწყისიდან პირიან ფორმებშია გადასული: ვძებნი – ვძებნე („მოგნახეს,
გ ძე ბნეს ყოველგან“, «ვეფხ.» 289), ძველად იყო „ვეძიებ“ და „ძიება“. საზოგადოდ წარიანი
საწყისი უმეტესად გარდაუვალ ზმნათაგან არის ნაწარმოები: ვარდ-ნ-ა, ცვივ-ნ-ა და სხვ.

წარის ვარიანტი ჩანს ლ „სწავ-ლ-ა“-ში (← სწავ-ნ-ა). ძველად პირიანი ფორმა იყო
„ვასწავებ“, ამისი საწყისი უნდა ყოფილიყო „სწავება“ (ახ. ქართ. „სწავლება“), მაგრამ
ჩვეულებრივ „სწავლა“ იხმარებოდა („და იყო შაბათი და იწყო შესაკრებელსა მათსა
სწავლად მათა“, მარკ. 6, 2). ამჟამად ორი განსხვავებული საწყისი გვაქვს იმის მიხედვით,
არის პირიან ფორმაში ირიბ-ობიექტური პირი, თუ არა: ვასწავლი – სწავლება; ვსწავლობ –
სწავლა („ჭამაში მამაცი, სწავლაში ზარმაცი“) (§ 529).

წარსავე გვიჩვენებს ცოდ-ნ-ა და ლოდ-ნ-ა. უკანასკნელის ნაცვლად უმეტესად
„ლოდინ-ი“ იხმარება, სადაც ინ მიღებული უნდა იყოს ილ-ისაგან (*ლოდ-ილ-ი →
ლოდ-ინ-ი). ამ ზმნებში ოდ სავრცობი ელემენტია.

574. ომიანი საწყისი. რამდენიმე ზმნა საწყისის ფორმაში ფუძესა და ა-ს შუა ომ
ინფიქსს გვიჩვენებს. ეს ზმნები ყველა გარდაუვალია, საშუალო ან ვნებითი; ასეთებია:

დგომა (ვდგავარ; ავდგები – ადგომა, დავდგები – დადგომა, შევდგები – შედგომა და მისთ.).

კვდომა (მოკვდები, მოგიკვდა, მო-გ-კვდომ-ია).

კრთომა (ვკრთები, შევკრთი; ძველად: განკვრთ).

ნდომა (მინდა, მინდოდა).

რჩომა (დავრჩები, დარჩა; დარჩომა, რა დაგრჩომია?).

სქდომა (ან სკდომა; გასკდა, გასკდომა).

სხდომა (ვსხდებით, დავსხედით).

სხლტომა (ვსხლტები, დავსხლტი).

ტყვრომა (გამოტყვრება, გამოტყვრა).

ტყდომა (გატყდება, გატყდა).

შრომა (ვშვრები; ძვ. ქართ. მოვშურ, დავშურ).

ცდომა (ვცდები, შევცდი) [მიღებულია „ცთომ“-ისაგან დონიანი ვნებითის გავლენით].

ძღომა (ვძღვები, გავძეხ) [ფუძე მგონია ძეხ: ღანი ხანისგანაა მიღებული ძილის მეზობლობაში].

ძ[ვ]რომა (ვძვრები, გავძვერ).

წვდომა (გავსწვდები, გავსწვდი).

წყრომა (ვწყრები, გავწყერ).

ჭდომა (შემოჭდომა, «ვეფხ.» 546).

ხვდომა (შეხვდომა, გახვდომა).

ხტომა (ხ[ლ]ტომა, შეხ[ლ]ტომა, გახ[ლ]ტომა).

ჯდომა (დაჯდომა, შეჯდომა) და სხვ.

დ წარმოშობით სავრცობია „ნდომა“-ში (§ 555), ხოლო „ტყდომა“-სა და „სკდომა“-ში – ვნებითის ნიშანი. ვნებითისავე ნიშანი უნდა იყოს წარმოშობით „სხდომის“ **დ** (და-გვ-სხ-ა – და-ვ-სხ-ედ-ით), და, შეიძლება, ზოგი სხვისაგ, როგორც ამას არკვევდა ვ. თოფურია.

„მისჭრომია“ ფორმა („გენაცვალე, ქალო, – იძახოდა ერთი, – მაგ საწყალ არაშენდაანთ ალი ახლა სახლში მისჭრომიათ“, ლომ., «ალი») გვაფიქრებინებს, რომ „მივეჭრები“ ზმნის საწყისია „მიჭრომა“, მაგრამ ეს დიალექტური ფორმა ჩანს (ქართლური).

ვნებითის **დ** დიალექტურად შემონახულია სხვა ზმნათა საწყისებშიც: „ამრახდომა“ (ფშაურად „დალაპარაკება“, „ხმის გაცემა“), „გაფრინდომა“ («ხალხ. პოეზია», 1, № 184 გ, გვ. 448), „გარისხდომა“: „გაგარისხდომია დავლათი ლალის ლაშარის ჯვრისაო“ (რაზიკ., ფშ., 16, № 28).

დღეს აღარ იხმარება „დადგრომა“ და „დავრდომა“, მაგრამ ლიტერატურული ტრადიციით შემონახულია „დაუდგრომელი“ და „დავრდომილი“, რომლებიც **ომ** ინფიქსს გვიჩვენებენ.

575. ოფიანი საწყისი. ზოგიერთ ზმნას ფუძესა და საწყისის ა-ს შორის აქვს **ოლ**. ესენი ჩვეულებრივ გარდაუვალი ზმნებია:

ბრძოლა (ვიბრძვი, ვიბრძოდი).

თრთოლა (ვთრთი, ვთრთოდი).

ქროლა (ქრის, ქროდა).

ყოლა (მყავს, მყავდა ან მყვანდა); ჩავჰყვები, ჩაჰყვა, ჩაყოლა („ჩათრევას ჩაყოლა სჯობიანო“, ანდ.).

ყროლა (ყარს, ყარდა; ძველად: ყროდა).

ძლოლა (უძღვის, უძღოდა; გაძლოლა, გაუძღვება).

ძრწოლა (ვძრწი, ვძრწოდი).

წოლა (ვწევარ, ვიწევი).

ამ ჯგუფს მიეკუთვნება გარდამავალი „ვისვრი“ ზმნის საწყისი: „სროლა“ (ძველად „სრევა“: § 366).

ეს **ოლ** წარმოშობით იგივე უნდა იყოს, რაც სვანურის **ოლ**, რომელიც ვნებითი გვარის ზმნათა სავრცობია: ტეხნი („ბრუნდება“), ტეხნოლ („ბრუნდებოდა“) და მისთ. (§ 473).

576. სანიანი საწყისი. ვალ ფუძის ზმნათა საწყისია ს-ვლ-ა (ძველად: ს-ლვ-ა): შე-სვლა, გა-სვლა, წა-სვლა, მო-სვლა, მი-სვლა და სხვ., სადაც თავკიდური **ს** ფუძის კუთვნილება არ არის, ისე როგორც ს-რბა-სა და ს-ყიდა-ში, რომლებიც ძველად იხმარებოდა:

„და ვითარცა არარაჲ აქუნდა მას, რადმცა მისცა, უბრძანა უფალმან მისმან გ ა ნ ს ყ ი დ ა ღ ცოლისაჲ და შვილთა მისთაჲ და ყოველი, რადცა აქუნდა მას, და გარდაჲდად იგი“ (მათ. 18, 25); უკანასკნელი ზმნის ს პირიან ფორმებშიც ჩნდებოდა: „ანუ არა ორი სირი ერთის დანგის გ ა ნ ი ს ყ ი დ ე ბ ი ს?“ (მათ. 10, 29).

გამოითქვა მოსაზრება, რომ ეს ს არის ნივთის კატეგორიის ნიშანი, უძველესი დროიდან შემორჩენილიო (ა. ჩიქოვაძე, სახელის ფუძის უძველესი აგებულება ქართველურ ენებში, 1942, § 96), მაგრამ ეს არ დამტკიცდა.

577. კმელი ფორმები საწყისისა. ქართულში დღევანდლამდე შემონახულია ერთი წყება ზმნებისა, რომელთაც საწყისის მაწარმოებლად ილ სუფიქსი აქვთ. ეს არის უმეტესად გარდაუვალი ზმნების საწყისები, როგორიცაა:

ტირ-ილ-ი (ვ-ტირი, ძვ. ქ. ვ-ტირ).

დულ-ილ-ი (დულ-ს).

წუხ-ილ-ი (წუხ-ს).

ქუხ-ილ-ი (ქუხ-ს).

დუმ-ილ-ი (დუმ-ს).

ტყუ-ილ-ი (ტყუ-ის).

ტკივ-ილ-ი (მ-ტკივ-ა, ძველად: მტკივის: „ჩვენ უფრო გ ვ ტ კ ი ვ ი ს იგი, ვინ დაგვაკლდა სწორად თავისა“, «ვეფხ.»), 336).

წყურ-ილ-ი, წყურ-ვ-ილ-ი (მწყურია, ძვ. ქ. მწყურის).

ღვიძ-ილ-ი (მ-ღვიძ-ავს).

*ძინ-ილ-ი → ძილ-ი (მ-ძინ-ავს) [შდრ. ქვემოთ *სიცინილი].

კივ-ილ-ი (ვ-კივ-ი).

ყვირ-ილ-ი (ვ-ყვირ-ი) და სხვ.

აქ შემოდის რიგი სიტყვებისა, ცხოველთა და ფრინველთა „ხმიანობის“ გამომხატველი (ს. ორბელიანის სიტყვებით რომ ვთქვათ):

ჩხავ-ილ-ი (ჩხავის).

კნავ-ილ-ი (კნავის).

ბღავ-ილ-ი (ბღავის).

ღმუ-ილ-ი (ღმუის).

ყმუ-ილ-ი (ყმუის) და მისთ.

ასეთივეა აგრეთვე შხუ-ილ-ი, ქშუ-ილ-ი და ხუ-ილ-ი.

გარდამავალ ზმნათაგან ამავე ჯგუფს განეკუთვნება ვ-ჩივ-ი, რომლის საწყისია „ჩივ-ილ-ი“.

აქვე უნდა შემოვიტანოთ „ბაზ-ილ-ი“, ანუ „ბად-ილ-ი“, რომელიც „ბადვის“ პარალელურად იხმარება. ზმნა გარდაუვალია (პირდ. ობიექტი არ ეწყობა, მაგრამ გარდამავლობის ერთი ნიშანი შემოკრჩენია: მიჰბაძა მან. ანდაზა: „შურმა შეჰაძა სოფელი, ბაზილმა (ბადილმა) ააშენაო“¹.

¹ ვაჟა-ფშაველას ასეთი ვარიანტი მოჰყავს: „შურმა დაღუპა ქვეყანა, ბაზილმა ააშენაო“ («ძველი საქართველო», II, განყოფ. მეოთხე, გვ. 336, სადაც „ბაზილის“ ან „ბადილის“ ნაცვლად „მახილი“-ა დაბეჭდილი: „მახილმა ააშენაო“ (უთუოდ ბეჭდვის შეცდომაა; ალბათ სტამბაში ვერ გაიგეს „ბაზილი“ და «გააზრიანეს»).

ზოგ შემთხვევაში **ილ** სუფიქსიან საწყისს წინიდან **სი** აქვს დართული:
 სი-რბ-ილ-ი (რბის).
 სი-კვდ-ილ-ი (კვდება).
 *სი-ცინ-ილ-ი → სიცილი (ვი-ცინ-ი) (შდრ. ზემოთ *ძინილი).
 სი-ძულ-ილ-ი (სი-ძულ-ვ-ილ-ი: მ-ძულ-ს).
 სი-ცბ-ილ-ი (ძველად ნიშნავდა უაზრო ლაპარაკს: „ემშაკეულ არს და ცბის“, იო. 10, 20; „ჰბორგი, პავლე, რამეთუ მრავალნი წიგნნი შენნი ს ი ც ბ ი ლ ა დ მიგაქცევენ“, საქმე 26, 24).
 სი-მძიმ-ილ-ი (მძიმდის: „ეგე არ მ ი მ ძ ი მ ს, ვაზირო, ეგეა, რომე მწყენია“, «ვეფხ.» 62; „ჩემი ასრე რად შესცვალე სიხარული სიმძიმილად?“ იქვე, 561).
 სი-მშ-ილ-ი (ჰშია, ძვ. ქ. ჰ-მშის).

ზოგ შემთხვევაში **ილ** სუფიქსის ნაცვლად **ულ** გვაქვს:
 სი-ხარ-ულ-ი (მიხარის, მიხარია[ნ]).
 სი-ყვარ-ულ-ი (მიყვარს).
 სი-ბრალ-ულ-ი (მებრალის, მებრალეა).
 სი-არ-ულ-ი (ვიარები) და სხვ.

უკანასკნელად მოყვანილი ზმნები ყველა გარდაუვალია. მათ ემატება გარდამავალი „ვინანი“ („რაცა ვთქვი, მასცა ვინანი“, «ვეფხ.» 817), რომლისაგან საწყისად გვაქვს როგორც ძველი „სი-ნან-ულ-ი“, ისე ახალი „ნანა“ („მე გამაპარეთ, გამიშვით, თვარა დაიწყებთ ნ ა ნ ა ს ა“, «ვეფხ.» 1194).

სი პრეფიქსი აქვს დართული სიტყვას, რომელიც ისედაც საწყისია თავისი ფორმით: სი-ვლტ-ოლ-ა, რომელიც ძველად იხმარებოდა (ნიშნავს გაქცევას თავის დახწევის, თავის გადარჩენის მიზნით: „ილოცევდით, რადთა არა იყოს სივლტოლაჲ თქუენი ზამთარსა შინა გინა დღესა შაბათსა“, მათ. 24, 20).

578. უსაწყისო ზმნები. მოიპოვება რიგი ნასახელარი ზმნებისა, რომელთაც არა აქვთ საწყისი. საჭიროების შემთხვევაში საწყისის მაგივრობას მათ თვით ის სახელი უწევს, რომლისაგანაც ნაწარმოებია ეს ზმნები. ასეთი ზმნებია: ვლაპარაკობ (ლაპარაკ-ი), ვბაასობ (ბაას-ი), ვსაუბრობ (საუბარ-ი), ვმუსაიფობ (მუსაიფ-ი), ვჩხუბობ (ჩხუბ-ი) და მისთ. აღნიშნული ზმნების საწყისი **ობა**-ზე დაბოლოებული უნდა იყოს (*ლაპარაკ-ობ-ა, *ჩხუბ-ობ-ა და მისთ.), მაგრამ ასეთი არ გვხვდება.

მსგავსივე ვითარება აქვს იმ საშუალ ზმნებსაც, რომლებიც **ე**ბით არის ნაწარმოები გაორკეცებული ფუძეებისაგან ან **იალ**-ზე გათავებული სახელებისაგან (§ 470, 4): ზანზარებ-ს (ზანზარ-ი), კაშკაშებ-ს (კაშკაშ-ი), კაკანებ-ს (კაკან-ი), ვცახცახებ (ცახცახ-ი), ვკისკისებ (კისკის-ი), ვლილინებ (ლილინ-ი), ვბუზბუზებ (ბუზბუზ-ი), ვსრიალებ (სრიალ-ი), ვლრიალებ (ლრიალ-ი), ვტრიალებ (ტრიალ-ი), ვრიალებ-ს (ვრიალ-ი) და მისთ. ითქმის: „მერცხალი ჭიკჭიკებს“, „ცხენი ჭიხვინებს“, „ქათამი კაკანებს“, მაგრამ არ ითქმის: „მერცხლის ჭიკჭიკება“, „ცხენის ჭიხვინება“, „ქათმის კაკანება“, არამედ: „მერცხლის ჭიკჭიკი“, „ცხენის ჭიხვინი“, „ქათმის კაკანი“ და მისთ. სამაგიეროდ, თუ ამავე ფუძეთაგან მოქმ. და ვნებ. გვარის ფორმებს ვაწარმოებთ, მათ ექნებათ თავისი საწყისი: ავაჭიკჭიკებ, აჭიკჭიკდება – აჭიკჭიკება; ავაკაკანებ, აკაკანდება – აკაკანება; ავაჭიხვინებ, აჭიხვინდება – აჭიხვინება და მისთ.

საწყისი არა აქვს ზოგ პირველად ზმნას, როგორიცაა: ღირს, უშავს და სხვ.

579. სახელად ქცეული საწყისები. როგორც აღვნიშნეთ (§ 570), საწყისს რიცხვი არა აქვს, რადგანაც მრ. რიცხვის წარმოება არ შეუძლია; მაგრამ პოეზიაში შეიძლება ასეთიც შეგვხვდეს: „ვთქვნი საწყითროსა გ მ ო ბ ა ნ ი“ („ვეფხ.“, 390) და მისთ.

საწყისმა შეიძლება დაკარგოს ზმნური ნიშნები და სახელებში გადაირიცხოს. ასეთ სახელებს მრავლობითიც აქვთ (§ 107).

შეიძლება ითქვას, რომ ილ სუფიქსით ნაწარმოები ძველი საწყისები, აგრეთვე სი-ილ და სი-ულ აფიქსებით ნაწარმოები (§ 577) დღეს უკვე არსებით სახელთა რიგებში დგანან, მიუხედავად იმისა, რომ მათგან მრავლ. რიცხვი არ იწარმოება.

580. ნაზმნარი სახელები. ნაზმნარია ყოველი სახელი, რომელმაც ზმნის ფუნქციები დაკარგა, ვთქვათ, ადამიანის სახელები ფშავში: „გამიხარდი“, „მეწყინა“, „მახარე“ და სხვა (§§ 80, 101). ნაზმნარია აგრეთვე სახელზმნა (საწყისი თუ მიმღეობა), რომელმაც დაკარგა ზმნის კატეგორიები (კრება, კრებული, თხრილი, მარხვა და სხვ.). მაგრამ, ამათ გარდა, მოიპოვება რიგი სახელებისა, რომლებიც ნაწარმოებია ზმნათა ფუძეებისაგან უნ და ან სუფიქსის საშუალებით. ეს ზმნათა ფუძეები უმეტესად ხმოვან-მონაცვლეებია: ზმნის ფუძის ე სახელში ა-დ გადაკეთდება. მნიშვნელობა ასეთი სახელებისა უახლოვდება სათანადო ზმნის საწყისისას: ჟღარ-უნ-ი = ჟღერის ხმა; რაკ-უნ-ი = რეკის ხმა; რახ-უნ-ი (*რახვ-უნ-ი) = რეხვების ხმა და მისთ. საზოგადოდ ასეთი სახელები აღნიშნავენ ხმას, რომელიც სდევს ფუძით აღნიშნულ მოქმედებას: „ამ ტრიალში და ვაი-ვაგლახში რომ არის, ერთი იხტუნა, მითამ საფლავიდან ამოხტომა უნდა და ტახტიდან ძირს აგურებზედ კი ბ რ ა გ ვ ა ნ ი მოიღო“ (ჭავ.). ბ რ ა გ ვ ა ნ ი მოიღო (ან: ბრაგვანი მოადინა) ნიშნავს: [დაეცა და დაცემისაგან] ბრეგვის ხმა მოიღო (ან: მოისმა; „მოიღო“ გარდამავალია, „მოისმა“ – გარდაუვალი; მოიღო = მოიტანა); არაგვა „მილეწ-მოლეწა კლდეები, მტკვარს გაადინა ჯ ა ხ ა ნ ი“ (ვაჟა, I, 41), ე.ი. არაგვი მტკვარს დაეჯახა და მოისმა ჯახების ხმა.

მსგავსი სახელებია: ბაგუნი, ბაკუნი, ბრაგუნი (= ბრაგვანი), ბრაცუნი, ბრახუნი, გლაჯუნი, დგაფუნი, ზაპუნი, კაპუნი, კნატუნი (← კვნატუნი) და მისთ. ადვილი მისახვედრია, რომ ზოგი აქ ჩამოთვლილი სახელი ზმნის ფუძისაგანაა ნაწარმოები ხმოვნის შენაცვლებით: კბილების კ რ ე ჭ ა – კბილების კ რ ა ჭ უ ნ ი, ბეგვა – ბაგუნი, ბრეგ[ვ]ა – ბრაგუნი, ტყეპა – ტყაპუნი, ჩქეფა – ჩქაფუნი, ხეხა – ხახუნი, ხეთქა – ხათქუნი, ხვრემა – ხ[ვ]რამუნი. ზოგი ასეთი სახელისათვის ზმნის ფუძის მონახვა აღარ ხერხდება, – ალბათ ზმნა ხმარებიდან გადავარდა.

ამ სახელებისაგან ადვილად კეთდება ახალი ზმნები: ფეხებს აბაკუნებს, ზურგში უბრაგუნებს (უბაგუნებს), ფეხები დაუბრაცუნა, კარს აბრახუნებენ, ხელს უცაცუნებს, თავში უტყაპუნებს, ბოდს ეხახუნება და მისთ. საყურადღებოა, რომ ასეთ ზმნებს საწყისი არა აქვთ (განსაკუთრებით, თუ ზმნა გარდაუვალია) და საწყისის მაგივრობას ზემოთ მოყვანილი ფორმები ეწევა: უყვარს თავში ტყაპუნი, არ მოიშალა ფეხების ბრაცუნი და მისთ. რამდენიმე მაგალითი: „მესმოდეს დაულეველი ზვირთების ჩქეფა, ზრიალი, გასწვრივ-გასწვრივი შ ხ ა პ უ ნ ი, პირ-ქაფიანი ტრიალი“ (ვაჟა, I, 37); „ისმის საზარო ხმა რამე, ჩანჩხზე ჩ ქ ა ფ უ ნ ი მდინარის“ (იქვე, 43, 22); „კლდისა მოისმა ქვითინი, მედგრად გაისმა ჯ ა ხ ა ნ ი, წყალმა მეორე მხარესა კლდისას გაიღო ჩ ქ ა ფ ა ნ ი“ (236, 20-23); „კურდღელიც შემოსჩვევია, რომ ა ც მ ა ც უ ნ ო ს პირია“ (62, 5 ქვ.); „დ ა ა ჩ ხ ა კ უ ნ ე ბ ს ხმალსაო“ (116, 20); „ა ტ ყ ა პ უ ნ ე ბ ე ნ ყურებსა“ (139, 20); ჩანგურო, „ა მ ო ჟ ღ ა რ უ ნ დ ი ხმა-ტკბილად“ (170,

9); „შ ა ვ ა ჟ ლ ა რ უ ნ ე ბ ფანდურსა“ (220, 9); „საბრალო გოგიას ქვრივი ა ფ ხ ა კ უ ნ ე ბ დ ა თაროსა“ (199, 15); „კლდეზე ტალღები ტ ყ ლ ა შ უ ნ ო ბ ს“ (285, 35).

ზოგი ფუძე გაორკეცებითაც იხმარება, მაგრამ უსუფიქსოდ, თანაც პირველ ნაწილს ა ერთვის ბოლოში, ხოლო მეორეს ფუძისეული ა შეეცვლება უ-დ: ბაგა-ბუგ-ი, ბრახა-ბრუხ-ი, ლაწა-ლუწ-ი, რახა-რუხ-ი, ტყაპა-ტყუპ-ი, ღაპა-ღუპ-ი („ცრემლები ღაპა-ღუპით ჩამოსდიოდა“), ხათქა-ხუთქ-ი, ხრამა-ხრუმ-ი და მისთ.

შ ე ნ ი შ ვ ნ ა. თუ პანტა-პუნტი „პენტა“-სთანაა დაკავშირებული, მაშინ არ არის შემოსატანი, და, თუ „პანტისაგან“ არის წარმომდგარი („ჩამოდის პანტა-პუნტითა ყავარი“ = პანტასავით ჩამოდის?), მაშინ მისი ადგილი სახელებშია (§ 183).

581. შუბის ხმოვანთა მონაცვლეობის საკითხისათვის ქართულში.

წინა პარაგრაფში განხილული მასალის გამო საკითხი ისმის ხმოვანთა წესიერი მონაცვლეობის შესახებ ფუძეში: „კბილებს ვ-კრეჭ“, „კბილები და-ვ-კრიჭ-ე“ და „კბილების კრაჭ-უნ-ი“ გვაძლევს ე-ი-ა ხმოვანთა შენაცვლების ნიმუშს ფუძეში. ასეთივეა აგრეთვე: ვ-ტყეპ – ვ-ტყიპ-ე – ტყაპ-უნ-ი; ვ-კვნეტ – ვ-კვნიტ-ე, კნატ-უნ-ი (← კვნატ-უნ-ი) [აქედან ს ა კ ნ ა ტ უ რ ი ძვალი: „გიყვარს საწიწკნი ჩიჩია, საკნატურები ძვალები“, ვაჟა, 1, 145, 26]; ვ-ფხეკ, ვ-ფხიკ-ე, ფხაკ-უნ-ი და სხვ.

თუ ამათ დაემატება გაორკეცებული ფუძეები, მაშინ გვექნება ასეთი შენაცვლება: ე-ა-უ: ვლეწ – ლაწა-ლუწი, ვ-ბრეგ (ვბრიგე) – ბრაგა-ბრუგი, ვახეთქებ – ხათქა-ხუთქი და მისთ.

მოყვანილი მაგალითების მიხედვით შეგვიძლია დავასკვნათ, რომ ქართულში გვაქვს ფუძის ხმოვანთა მონაცვლეობა (აბლაუტი), მაგრამ იგი სუსტად არის გამოხატული. ყველაზე მეტად მნიშვნელოვანია ე და ი ხმოვანთა მონაცვლეობა სერიების მიხედვით ზმნებში (ვ-გრეხ – ვ-გრიხ-ე), რასაც გარკვეული გრამატიკული მნიშვნელობა აქვს მოპოვებული (თემათა გარჩევა ხმოვნის მონაცვლეობაზეა დამყარებული).

მ ი მ ლ ე ო ბ ა

582. მიმღეობის რაობა ღა ზმნური ნიშნები. მიმღეობა ჰქვია ზმნის უულლებელ ფორმას, რომელიც იბრუნვის და წინადადებაში უმეტესად ისეა გამოყენებული, როგორც ზედსართავი: დამწერი, დასაწერი, დაწერილი, დაუწერელი.

მიმღეობას მოეპოვება ყველა ის წარმოქმნის კატეგორია, რომლებიც საწყისს აქვს: გეზი, ორიენტაცია, ასპექტი, კონტაქტი და გვარი (რომელიც საწყისს იშვიათად აქვს). საწყისსავით მიმღეობასაც აკლია ქცევა და სიტუაცია. მაგრამ, საწყისისაგან განსხვავებით, მიმღეობის ზოგიერთ ფორმას მოეპოვება მიმართებითი დრო. რომელიც თანამდევრობის სახელით არის ცნობილი. მაგალითი „გზავნაზე“:

გეზი:	გზავნილი – ჩავგზავნილი (მიუმართ.) (მიმართ.)
ორიენტაცია:	გაგზავნილი – გამოგზავნილი (მაშორებ.) (მაახლოებ.)
ასპექტი:	*გზავნილი – გაგზავნილი (უსრ.) (სრ.)
გვარი:	გამგზავნილი – გაგზავნილი (მოქმ.) (ვნებ.)
კონტაქტი:	გაგზავნილი – გაგზავნილებული (უშუალო) (შუალობითი)

583. ღროისა ღა თანამღეპრობის კატეგორია მიმღეობაში. დავიწყოთ ჩვეულებრივი შაბლონით, რომ მიმღეობას მოეპოვება დროის კატეგორია. ეს კატეგორია ქართულში რამდენსამე თავისებურებას გვიჩვენებს:

ა) ჯერ ერთი, დროულ გაგებას გვაძლევს არა სამივე გვარის ზმნები, არამედ ვნებითი გვარისა და საშუალოთაგან მხოლოდ ვალ ფუძისანი.

ბ) შემდეგ, სამივე დროის გაგებას მარტო ვალ ფუძის ზმნები იძლევა (§ 601).

გ) ვნებითი გვარის ზმნა არჩევს უკუთქმით (უარყოფით) მიმღეობას, რომელსაც, საპირისპირო ფორმის უქონლობის გამო, დროული გაგება არა აქვს: დაუკვლელი, გაუტეხელი, დაუნგრეველი; სამაგიეროდ

დ) წართქმით (დადებით) მიმღეობას ვნებითი გვარისას ორი დრო აქვს: წარსული და მომავალი; მაგალითები:

წარსული: დაკლული, გატეხილი, დანგრეული.

მომავალი: დასაკლავი, გასატეხი, დასანგრევი.

როგორც ქვემოთ ვნახავთ, მიმღეობის დრო მიმართებითია.

ე) დროული გაგება, რომელსაც ვნებითი გვარის წართქმითი სახის მიმღეობა გვიჩვენებს, სხვა პრინციპზეა დაფუძნებული, ვიდრე დროული გაგება პირიან ფორმებში.

როგორც აღნიშნულია (§ 242), პირიან ფორმათა დროის გაგება ემყარება იმას, თუ როგორია ურთიერთობა ზმნით აღნიშნული მოქმედების დროსა და საუბრის მომენტს შორის იმ თვალსაზრისით, უსწრებს ერთი რომელიმე მათგანი მეორეს, თუ ემთხვევა ერთი მეორეს; მიმღეობის დროის გაგება კი ემყარება იმას, თუ რა ურთიერთობაა მიმღეობით აღნიშნულ დროსა და წინადადებაში ნახმარი ზმნის დროს შორის იმ მხრივ, თუ რომელი რომელს უსწრებს. მაგალითი: „ვ ი ყ ი დ ე საახალწლოდ დ ა ს ა კ ლ ა ვ ი ინდაური“, – ეს ნიშნავს: ნაყიდი ინდაური ყიდვის დროს ცოცხალი იყო; დაკვლა კი ყიდვის შემდეგ უნდა მომხდარიყო. ამიტომ დრო მომდევნოა. იგივე ვითარება გვექნება, თუ ვიტყვი: „ვ ყ ი დ უ ლ ო ბ დ ა ს ა კ ლ ა ვ ინდაურს“, ან კიდევ: „ხვალ ვ ი ყ ი დ ი საახალწლოდ დ ა ს ა კ ლ ა ვ ინდაურს“. რომელი დროული ფორმითაც უნდა ავიღოთ „ყიდვა“ ზმნა, „დასაკლავ“ სიტყვის ფორმა მასთან შედარებით მომდევნო დროის გაგებას მოგვცემს.

ეხლა ეს მაგალითი ვნახოთ: „საახალწლოდ ვ ი ყ ი დ ე დ ა კ ლ უ ლ ი ინდაური“ და შევადაროთ მას ორი სხვა წინადადება: „ვ ყ ი დ უ ლ ო ბ დ ა კ ლ უ ლ ინდაურს“ და „საახალწლოდ ვ ი ყ ი დ ი დ ა კ ლ უ ლ ინდაურს“. აქ იგივე ფორმებია, რაც ზემოთ ვნახეთ, მაგრამ მიმღეობის ფორმა („დაკლული“) აღნიშნავს დროს, რომელიც ყველა მოყვანილი ზმნის დროს უსწრებს და ამის გამო უწინარესია.

მაშასადამე, მიმღეობის დრო არა დამოუკიდებელი დროა, როგორც პირიან ფორმებში საზოგადოდ¹, არამედ მიმართებითი: იგი მიემართება იმ დროს, რომელიც წინადადებაში ნახმარ პირიან ზმნას აქვს. არსებითად ეს არის არა დროის კატეგორია, არამედ თანამდევრობისა (§§ 262–264), ამიტომ არა წარსული და მომავალი, არამედ უწინარესი და შემდგომი.

რომ ნათქვამი ნათელი იყოს, მოვიყვანოთ კიდევ რამდენიმე მაგალითი: მ ო ვ ი დ ა დ ა ს ა კ ლ ა ვ ი ინდაური, მ ო დ ი ს დ ა ს ა კ ლ ა ვ ი ინდაური, მ ო ვ ა დ ა ს ა კ ლ ა ვ ი ინდაური; დამესიზმრა, თითქო დ ა კ ლ უ ლ ი ინდაური გ ა ც ო ც ხ ლ დ ა; ტურას

¹ პირიან ფორმებში თანამდევრობა მარტო II თურმეობითშია გამოხატული.

დაკლული ინდაური წაუღია; ამაღამ ტურა დაკლულ ინდაურსაც წაიღებს და დასაკლავსაც. უკანასკნელ წინადადებაში პირიანი ფორმა ზმნისა („წაიღებს“) მომავალი დროის გაგებას გვაძლევს. ამ დროსთან შედარებით, რომელიც კონკრეტულ ვადაშია წარმოდგენილი („ამაღამ“), ერთი მიმლეობის ფორმა („დაკლული“) გვაძლევს წარმოდგენას წინამავალი დროის შესახებ (ე. ი. უწინარესისას), მეორე კი („დასაკლავი“) – მომდევნო დროის შესახებ (ე. ი. შემდგომისას).

დასკვნა: უფრო მართებული იქნება, ვთქვათ, რომ ვნებითი გვარის მიმლეობას ქართულში აქვს არა დრო, არამედ თანამდევრობაო (§§ 262–265). ეს ერთად-ერთი უღლების კატეგორიაა, რომელიც უუღლებელ ფორმასაც მოეპოვება.

მიუხედავად ამისა, არის ერთი გარემოება, რომელიც ნებას გვაძლევს, ვილაპარაკოთ დროის კატეგორიის შესახებაც. როდესაც ვნებითი გვარის მიმლეობის ფორმა ისეთ წინადადებაშია ნახმარი, რომელსაც შემასმენლად ეხლანდელ-დროიანი ზმნა აქვს, მაშინ თანამდევრობის კატეგორია ემთხვევა დროისას; იგივე მაგალითი:

ა) ვყიდულობ დასაკლავ ინდაურს. – ინდაური უნდა დაკლან ყიდვის შემდეგ, ყიდვა კი უზნობის მომენტში ხდება; ცხადია, აქ მომდევნო დრო მომავალს უდრის. მაშასადამე, „დასაკლავი“ აქ მომავალ-დროიანი მიმლეობაა.

ბ) ვყიდულობ დაკლულ ინდაურს. – ინდაური ყიდვამდე დაუკლავთ, ყიდვა კი უზნობის მომენტში ხდება; ცხადია, აქ უწინარესი დრო წარსულს უდრის. მაშასადამე, „დაკლული“ აქ წარსულ-დროიანი მიმლეობაა.

584. მიმლეობის ფორმათა მრავალფეროვნობა და წარმოშობის საშუალებანი. არსად არ არის არეული ერთმანეთში სხვადასხვა ეპოქისა და სხვადასხვა კილოს ქონება, როგორც მიმლეობის ფორმებში. მოვიყვანოთ რამდენიმე მაგალითი:

ა) ვინც უძღვის, ის არის: „მოდვარი“-ც, „მძვარი“-ცა და „მძლოლი“-ც. „მოდვარი“ (ძველი ორთოგრაფიით „მოდლუარი“) მასწავლებელს აღნიშნავდა, მაგრამ მისი პირვანდელი მნიშვნელობა იყო გზის მაჩვენებელი, როგორც კარგად დადასტურებულია ბ. ზარზმელის «ცხოვრებაში» („მაშინ ჭაბუკი იგი მოძღუარი ჩუენი გუეტყოდა“). „მძვარი“ და „მძლოლი“ გვაქვს „წინა-მძვარ“-სა და „წინა-მძლოლ“-ში.

ბ) «ვეფხის ტყაოსანში» გვაქვს როგორც „მაქებელი“ (1048), ისე „მქებარი“ (774) და „მქებარე“ (530). უკანასკნელი უთუოდ პოეტური ლიცენციაა, მაგრამ სამაგიეროდ მესამე ვარიანტად „მქებელი“ გვაქვს.

გ) სხვადასხვანაირად ნაწარმოებია და მნიშვნელობითაც განსხვავებულია: „მეძიებელი“, „მეძებარი“ და „მძებნელი“ („ისმინე, სწავლის მძებნელო“, გურამ.), მაგრამ ფორმით ყველა მიმლეობაა.

დ) უხსოვარი დროიდანაა მოღწეული მიმლეობის ფორმა „შვილი“, რომლის გვერდით „შობილიც“ იხმარება და „ნაშობიც“.

ე) „მოწეული“ და „მოწიფული“ განსხვავებულია ერთმანეთისაგან როგორც ფორმით, ისე მნიშვნელობით („მოწეული ხილი“, „მოწიფული ვაჟკაცი“). მაგრამ ამათ გვერდით არსებობს აგრეთვე „მწიფე“, რომელიც აგრეთვე მიმლეობის ფორმაა (§ 477).

მიმლეობის ფორმათა საწარმოებლად მოგვეპოვება სუფიქსი (და-წერ-ილ-ი, და-მალ-ულ-ი), პრეფიქსი (და-მ-წერ-ი, მო-მ-ტან-ი, და-სა-წერ-ი, მო-მა-ვალ-ი, ნა-ხნავ-ი), პრეფიქს-სუფიქსი (მ-თლ-ელ-ი, მ-კვდ-არ-ი, და-უ-წერ-ელ-ი).

მიმლეობის ფორმები სჯობს განვიხილოთ გვართა მიხედვით.

მოქმედებითი გვარის მიმღეობა

585. მოქმედებითი გვარის ზმნის მიმღეობის რაობა. მოქმედებითი გვარის მიმღეობა არის ფორმა, რომელიც მოქმ. გვარის ზმნის სუბიექტური პირის მოქმედებას წარმოგვიდგენს განყენებულად უღლების კატეგორიებისაგან; მაგალითები:

გამტები არის, ვინც გატეხა (და არა, რაც გატეხეს, ან ვისაც გაუტეხეს).

აშშენებელი არის, ვინც ააშენა (და არა, რაც ააშენეს, ან ვისაც აუშენეს).

გამყიდველი არის, ვინც გაყიდა (და არა, რაც გაყიდა, ან ვისიც გაყიდა)
და მისთ.

მოქმედებითი გვარის მიმღეობას, ვნებითი გვარის მიმღეობისაგან განსხვავებით, დროს გაგება არა აქვს, რადგანაც საპირისპირო ფორმები აკლია:

გამტები-ა არა მარტო ის, ვინც გატეხა, არამედ ისიც, ვინც გატეხს.

გამყიდველი-ა არა მარტო ის, ვინც გაყიდა, არამედ ისიც, ვინც ყიდის ან გაყიდის, ხოლო **მყიდველი**-ა ისიც, ვინც ყიდულობს და ისიც, ვინც იყიდა ან იყიდის.

586. მოქმედებითი გვარის მიმღეობათა წარმოება. მოქმ. გვარის მიმღეობა ემყარება I სერიის თემას, ამიტომ თემის ნიშანი ყველგან ჩანს, გარდა ინიანი ზმნების მიმღეობისა (აქ **ი** იკვეცება **ელ** სუფიქსის დართვის გამო). ეს კია, რომ **ავ** და **ამიან** ზმნათა მიმღეობაში ეს თემის ნიშნები უცვლელად მხოლოდ მაშინ არის წარმოდგენილი, თუ ბოლოში არ ერთვის **ელ** სუფიქსი, ხოლო, თუ ერთვის, მაშინ მათი ხმოვანი **ა** ამოიღება და დარჩება მარტო თანხმოვანი (**ვ** და **მ**).

რადგანაც მიმღეობის საწარმოებლად I სერიის თემაა საჭირო, ამიტომ ხმოვან-მონაცვლე ზმნათა მიმღეობაში **ე** გვაქვს და არა **ი**.

მიმღეობის ძირითადი მაწარმოებელია პრეფიქსი **მ**, ხოლო დამატებით შეიძლება იყოს კიდევ სუფიქსი **ელ**, რომელიც აუცილებელია ინიან ზმნათა მიმღეობაში (სადაც **ი** თემის ნიშანი იკარგება სწორედ ამ **ელ**-ის დართვის გამო); სხვაგან კი სუფიქსი შეიძლება დაერთოს, შეიძლება არა.

რადგანაც I სერიის თემა საწყისშიც არის წარმოდგენილი, ამიტომ სიმარტივისათვის ამ ფორმის აღებაც შეიძლება (ოღონდ უნდა გვახსოვდეს, რომ საწყისის **ა** კუმშავს **ავ** და **ამიან** ზმნათა თემის ნიშანს და კვეცს თემის ნიშანს ინიან ზმნებში).

მაგალითები:

და-წერ-ა: **და-მ-წერ-ი;** **გა-ტეხ-ა:** **გა-მ-ტეხ-ი, გა-მ-ტეხ-ელ-ი.**

ე-ი: **და-გრეხ-ა:** **და-მ-გრეხ-ი, და-მ-გრეხ-ელ-ი;** **და-დგენ-ა:** **და-მ-დგენ-ი, და-მ-დგენ-ელ-ი;**

გა-ჟლეტ-ა: **გა-მ-ჟლეტ-ი, გა-მ-ჟლეტ-ელ-ი;** **ა-რევ-ა:** **ა-მ-რევ-ი, ა-მ-რევ-ელ-ი.**

ი: **თლ-ა (ვ-თლ-ი):** **მ-თლ-ელ-ი;** **და-შლ-ა (და-ვ-შლ-ი):** **და-მ-შლ-ელ-ი.**

ავ: **და-ხატვ-ა:** **და-მ-ხატავ-ი, და-მ-ხატვ-ელ-ი;** **და-კარგვ-ა:** **და-მ-კარგავ-ი, და-მ-კარგვ-ელ-ი;**

შე-კვრ-ა: **შე-მ-კრავ-ი, შე-მ-კვრ-ელ-ი.**

ამ: **შე-ბმ-ა (შე-ვა-ბამ):** **შე-მ-ბმ-ელ-ი; მო-რტყმ-ა (მო-ვა-რტყამ):** **მო-მ-რტყმ-ელ-ი.**

ებ: **გა-კეთებ-ა:** **გა-მ-კეთებ-ი, გა-მ-კეთებ-ელ-ი;** **და-გებ-ა:** **და-მ-გებ-ი, და-მ-გებ-ელ-ი.**

ობ: **და-პყრობ-ა:** **და-მ-პყრობ-ი, და-მ-პყრობ-ელ-ი;** **და-დნობ-ა:** **და-მ-დნობ-ი, და-მ-დნობ-ელ-ი.**

ოფ: **გა-ყ-ოფ-ა:** **გა-მ-ყოფ-ი, გა-მ-ყოფ-ელ-ი.**

აღნიშნული წესი საყოველთაოა, მაგრამ მას მაინც რამდენადმე შეზღუდვა სჭირდება:

ა) თუ ფუძე ხმოვნით იწყება, მ პრეფიქსის ნაცვლად **მა** არის: **მა-ამებელი**, **და-მარსებელი**, **მა-აქტივებელი**, **შე-მა-ერთებელი**, **გა-მა-ორკეცებელი**, **ა-მა-ობრებელი**, **მა-ომებელი**, **მა-უწყებელი**, **მა-უთოებელი**, **გა-მა-უქმებელი** და მისთ.

ბ) თუ ფუძე მანით იწყება, **მა** უნდა, იმიტომ რომ მართო მ პრეფიქსის დართვისას ორი მ მოიყრიდა თავს და ძნელი გამოსათქმელი იქნებოდა: **და-მა-მშვიდებელი**, **და-მა-მტკიცებელი**, **და-მა-მცირებელი** და მისთ. გამონაკლისია: **მ-მართველი**.

გ) **მა** გვხვდება „**მა-სწავლებელ**“-ში და „**მა-ტარებელ**“-ში, აგრეთვე ზოგ სხვა მიმღეობის ფორმაში: **გა-მა-ყრუებელი**, **გა-მა-ნადგურებელი**, **და-მა-ბრკოლებელი**, **აღ-მა-სრულებელი**, **წა-მა-ხალისებელი**, **მა-სახელებელი**, **მა-ჩვენებელი**, **აღ-მა-შენებელი** („დავით აღმაშენებელი“), **და-მა-ქცეველი**, **გა-მა-ცოცხლებელი**, **შე-მა-წუხებელი**, **მო-მა-კვდინებელი**, **მა-ხარებელი** და სხვა. ზოგ მათგანს პარალელური ფორმებიც აქვთ, უანო: **ა-მ-სრულებელი**, **ა-მ-შენებელი**, **გა-მ-ცოცხლებელი**, **შე-მ-წუხებელი** და სხვ.

587. თავისებურება. ზოგიერთი მიმღეობის წარმოება თავისებურებას გვიჩვენებს:

ა) **საჯ** ფუძისაგან (ვ-სჯ-ი, ვ-საჯ-ე) გვაქვს „**მსაჯული**“, რომელსაც მაწარმოებლად პრეფიქს-სუფიქსი აქვს (**მ-საჯ-ულ-ი**). წარმოება ძველია, მაგრამ სიტყვა დღევანდლამდე შემოჩენილი და არსებით სახელადაა ქცეული. მსგავსსავე წარმოებას გვიჩვენებდა **მ-ზარდ-ულ-ი** („ჰრქუა ასულსა ფარაოძსა დამან მის ყრმისამან: „გნებავს, თუ მოგიხადოთ დედაკაცსა მ ზ ა რ დ უ ლ ს ა ებრაელთაგანსა და გიწოებდეს ყრმასა მაგას?“ გამოსლ. 2, 7).

ბ) გვაქვს მიმღეობურ ფორმათა რიგი, ნაწარმოები **მ-არ** პრეფიქს-სუფიქსით; ასეთი ფორმებია: **მ-ხატვ-არ-ი**, **მ-ღებ-არ-ი**, **მ-თესვ-არ-ი** („გამოვიდა მ თ ე ს ვ ა რ ი თესვად“, მათ. 13, 3). თუ ფუძეში **რ** არის, მაშინ დისიმილაციით **მ-ალ** გვექნება: **მ-წერ-ალ-ი**, **მ-კერვ-ალ-ი**, **მ-კურნ-ალ-ი**. ეს სიტყვები ამა თუ იმ ხელობის კაცს აღნიშნავენ.

გ) **მე-ელ**ით ნაწარმოები მიმღეობაა: **მე-ტყვ-ელ-ი** (წინასწარ-მეტყველი. პირ-მეტყველი).

დ) **მო – ედ**ს გვიჩვენებს **მო-ქმ-ედ-ი** (აქედან ხელმეორედ ნაწარმოები ზმნა: **მოქმედებს**, **მოქმედება**). ფუძეა **ქმ[ნ]-ა**.

ე) „**მომკალ**“-ი დღევანდელ საწარმოებელ საშუალებათა მიხედვით ასე დაიშლება: **მო-მკ-ალ-ი**.

ვ) „**მასწავლებელ**“-ი მიღებულია ძველი „**ვასწავებ**“ ფორმისა და ახალი „**ვასწავლი**“ ფორმის კონტამინაციის შედეგად.

360-ეტი ბგარის მიმღეობა

588. 360-ეტი ბგარის ზმნის მიმღეობის რაობა. ვნებითი გვარის მიმღეობა არის ფორმა, რომელიც მოქმ. გვარის პირდაპირ-ობიექტურ პირზე დამართულ მოქმედებას წარმოგვიდგენს უღლების კატეგორიებისაგან განყენებულად; მაგალითები:

გატეხილია, რაც **გატეხეს**; **გასატეხია**, რასაც **გატეხენ**.

აშენებულია, რაც **ააშენეს**; **ასაშენებელია**, რასაც **ააშენებენ**.

გაყიდულია, რაც **გაყიდეს**; **გასაყიდი**, რასაც **გაყიდიან**.

როგორც ვიცით, პირდაპირ-ობიექტური პირი მოქმ. გვარის ზმნისა ვნებითში გადაყვანისას სუბიექტური ხდება (§ 348). ამიტომ ვნებითი გვარის მიმღეობა შეგვიძლია

შემდეგნაირადაც განვსაზღვროთ: იგია ფორმა, რომელიც ვნებითი გვარის ზმნის სუბიექტური პირის მოქმედებას წარმოგვიდგენს უღლების კატეგორიებისაგან განყენებულად. აღნიშნულის მიხედვით იგივე მაგალითები ასე წარმოგვიდგება:

აშენებულია, რაც აშენდა (და არა, ვისაც აუშენდა); ხოლო **ასაშენებელია**, რაც აშენდება.

გაყიდულია, რაც გაიყიდა (და არა, ვისიც გაიყიდა) და **გასაყიდი**, რაც გაიყიდება.

ოღონდ ერთია: არის ზოგ-ზოგი ფუძე, რომლებიც ორ-ორ მიმღეობას გვიჩვენებს ვნებითი გვარისას, ოდნავ განსხვავებულს მნიშვნელობით. ასეთია, მაგალითად:

გატეხილი და გამტყდარი,
გათბობილი და გამთბარი,
დადნობილი და დამდნარი და მისთ.

რა განსხვავებაა მოყვანილ წყვილის ცალებს შორის? – ის, რომ **გატეხილია**, რაც გატეხეს და **გამტყდარია**, რაც გატყდა. ასეთივე განსხვავებაა სხვა წყვილის ცალებს შორისაც: **გათბობილი** – **გამთბარი**, **დადნობილი** – **დამდნარი**.

აღნიშნულის საფუძველზე უნდა ვთქვათ: ზემოთ რომ მოვიყვანეთ ორი განსაზღვრება ვნებითი გვარის მიმღეობისა, ორივე თანაბრად გამოსადეგია, თუ ზმნას ვნებითი მიმღეობა ერთი აქვს და არა ორი; მაგრამ, თუ მიმღეობა ორი აქვს, მაშინ ერთისთვის ერთი განსაზღვრებაა გამოსადეგი, მეორისთვის – მეორე („გატეხილ“-ისთვის პირველი, „გამტყდარ“-ისთვის მეორე).

არის კიდევ ერთი გარემოება, რასაც ყურადღება უნდა მიექცეს. დონიან ვნებითს, კაცმა რომ თქვას, არა აქვს თავისი მიმღეობა (თუ „ტყდომა“-სა და „სკდომა“-ს არ მივიღებთ მხედველობაში). მან ვერ განივითარა ვნებითი და სარგებლობს იმ ფორმას, რომელიც პირდაპირ-ობიექტურ პირს ეხება; მაგ., წარმოშობის თვალსაზრისით **გაკეთებულია**, რაც გააკეთეს (და არა, რაც გაკეთდა); **აშენებულია**, რაც ააშენეს (და არა, რაც აშენდა) და მისთ. დონიან ვნებითს რომ თავისი მიმღეობა ჰქონდეს, აუცილებლად უნდა იყოს ფორმაში **დ** (ან მისი წინამორბედი **ნ**), როგორც ეს არის **გამტყ-დ-არ**’სა და **გამსკ-დ-არ**’ში.

მეორე მხრით, უნიშნო ვნებითის მიმღეობას თითქმის მთლად განუდევნია სათანადო მოქმედებითი გვარის ფუძისაგან პირდაპირ-ობიექტური პირისთვის ნაწარმოები მიმღეობა, ვინაიდან „გათბობილი“, „დადნობილი“ და მისთ. შესაძლებელი ფორმებია, მაგრამ ნაკლებად ხმარებული.

ვნებითი გვარის მიმღეობა შეიძლება იყოს წართქმითი (გატეხილი, აშენებული, დაწერილი) და უკუთქმითი (გაუტეხელი, აუშენებელი, დაუწერელი). დროის გაგებას მხოლოდ წართქმითი სახის მიმღეობა გვაძლევს.

მიმღეობის ფორმები მარტო დინამიკურ ვნებითს აქვს, სტატიკურს კი – არა.

589. მომავალ - დროიანი მიმღეობა. მომავალი დროის შემცველი მიმღეობა იმგვარადვეა ნაწარმოები, როგორც მოქმედებითი გვარისა (რომელსაც დროული გაგება არა აქვს), ოღონდ **მ** ან **მა** პრეფიქსის ნაცვლად ვნებით მიმღეობაში ყველგან **სა** იქნება; მაგალითები: **გა-სა-ტეხ-ი**, **და-სა-წერ-ი**, **სა-თლ-ელ-ი**, **და-სა-შლ-ელ-ი**, **და-სა-ხატავ-ი** (და-სა-ხატვ-ელ-ი), **და-სა-კარგავ-ი** (და-სა-კარგვ-ელ-ი), **და-სა-გრეხ-ი**, **გა-სა-კეთებ-ი** (-ელ-ი), **და-სა-გებ-ი**, **და-სა-პობ-ი**, **გა-სა-ყოფ-ი** (-ელ-ი) და მისთ. რაკი მოქმედებითში „მო-მკალ-ი“ ითქმის, ვნებითში იქნება: **სა-მკალ-ი**.

პირდაპირი ობიექტისადმი (ან ვნ. გვარის ზმნის სუბიექტისადმი) მიმართება მომავალ-დროიანი მიმდევობისა პირველადი მნიშვნელობისაა, მაგრამ ამასთანავე ერთად იგი აღნიშნავს იარაღს, რითაც მოქმედება ხდება; მაგალითი: დასაკლავია,

ა) რაც უნდა დაკლან, რაც უნდა დაიკლას („დასაკლავი გოჭი ვიყიდე“).

ბ) რითაც უნდა დაკლან, რითაც უნდა დაიკლას („ქათამმა ჩხრიკა, ჩხრიკა და თავის დასაკლავი დანა გამოჩხრიკაო“, ანდ.).

აქ უფრო შეიძლება ელ სუფიქსის არ-ხმარება, ვიდრე მოქმედ. გვარის მიმდევობაში: არ ითქმის „(მო)-მ-კლ-ავ-ი“ (უნდა: [მო]მ-კვლ-ელ-ი); ითქმის მხოლოდ „მ-თლ-ელ-ი“, მაგრამ ამასთანავე ერთად „სა-თლ-ელ-ი“-ც და „სა-თალ-ი“-ც („სათალი ატამი“); ითქმის „დამკვრელი“ (და არა „დამკრავი“), მაგრამ ჩვეულებრივია როგორც „დასაკრავი“, ისე „დასაკვრელი“ და მისთ.

590. წარსულ - დროიანი მიმდევობის ფორმები. ვნებითი გვარის წარსულ-დროიანი მიმდევობა წარმოების თვალსაზრისით სამნაირია: სუფიქსიანი (ნახ-ულ-ი, და-წერ-ილ-ი), პრეფიქსიანი (ნა-ნახ-ი, და-ნა-წერ-ი) და პრეფიქს-სუფიქსიანი (და-მ-დნ-არ-ი).

განვიხილოთ თვითეული მათგანი ცალკე-ცალკე.

591. სუფიქსიანი მიმდევობა ვნებითი ბგარისა. სუფიქსად გამოყენებულია ილ ან ულ, რომლებიც ასე ინაწილებენ ზმნებს:

1. ილ მოუდის:

ა) ერთ-თემიან ზმნებს: და-წერ-ა – და-წერ-ილ-ი, გა-ტეხ-ა – გა-ტეხ-ილ-ი, და-ბან-ა – და-ბან-ილ-ი, მო-ტან-ა – მო-ტან-ილ-ი და მისთ.;

ბ) ხმოვან-მონაცვლე ზმნებს (ევინების გარდა): და-გრეხ-ა – და-გრეხ-ილ-ი, და-ფლეთ-ა – და-ფლეთ-ილ-ი, და-დგენ-ა – და-დგენ-ილ-ი და მისთ.;

გ) ინიან ზმნებს: [გა-ვ-თლ-ი] გა-თლ-ა – გა-თლ-ილ-ი, [და-ვ-ღვრ-ი] და-ღვრ-ა – და-ღვრ-ილ-ი და მისთ.;

დ) ოფიან ზმნებს: გა-ყოფ-ა – გა-ყოფ-ილ-ი;

ე) ობიან ზმნათაგან მხოლოდ იმათ, რომელთაც ვნებითი გვარის პირიანი ფორმები პრეფიქსით (ინით ან ენით) ეწარმოებათ: ვაპობ, ი-პობა – გა-პობ-ილ-ი, დავამხოვ, და-ე-მხოვ – და-მხოვ-ილ-ი და მისთ.;

2. ულ მოუდის იმ ზმნებს, რომელთა თემის ნიშანს ბაგისმიერი ბგერა ახლავს (გარდა ობ-ისა): ავ, ამ, ევ, ებ, ემ. როგორც სხვა მსგავს ფონეტიკურ ვითარებაში, ისე აქაც ავ და ამ თემის ნიშნის ხმოვანი ამოღებულია ხოლმე იმის გამო, რომ მომდევნო სუფიქსი (ულ) ხმოვნით იწყება (§ 30). ამას გარდა, ავ თემის ნიშნისაგან დარჩენილი თანხმოვანი ვ მომდევნო უნის წინ იკარგება სრულიად და ისეთი ვითარება გვაქვს, რომ ერთი შეხედვით კაცს ეგონება, თითქო ულ სუფიქსი რთულ თემას კი არ ერთოდეს, არამედ მარტივსო. სამაგიეროდ ევიან ზმნებში ამ შემთხვევაში მარტოდენ ვ არის დაკარგული; მაგალითები:

ა) ავ: და-მალვ-ა – *და-მალვ-ულ-ი → და-მალ-ულ-ი, მო-ხატვ-ა – მო-ხატ-ულ-ი, მო-პარვ-ა – მო-პარ-ულ-ი, და-კარგვ-ა – და-კარგ-ულ-ი და მისთ.;

ბ) ამ: და-რტყმ-ა – და-რტყმ-ულ-ი, და-დგმ-ა – და-დგმ-ულ-ი, ჩა-ცმ-ა – ჩა-ცმ-ულ-ი და მისთ.;

გ) ევ: წა-ქცევ-ა – წა-ქცე(ვ)-ულ-ი, და-რბევ-ა – და-რბე-ულ-ი, და-ხევ-ა – და-ხე-ულ-ი, და-ბნევ-ა – და-ბნე-ულ-ი, და-რღვევ-ა – და-რღვე-ულ-ი და მისთ.

დ) **ებ:** ა-გებ-ა – ა-გებ-ულ-ი, გა-შავებ-ა – გა-შავებ-ულ-ი, ა-შენებ-ა – ა-შენებ-ულ-ი და მისთ.;

ე) **ემ:** მი-ცემ-ა – მი-ცემ-ულ-ი, და-ცემ-ა – და-ცემ-ულ-ი და მისთ.;

3. აღნიშნული წესები საზოგადოა ვნებითის მიმღეობის წარმოებისათვის სუფიქსის საშუალებით. მაგრამ გვხვდება მცირეოდენი გადახვევა საზოგადო ნორმიდან:

ა) ერთ-თემიან ზმნებს (§ 451) მიმღეობა ძველებურად **ილ**-ით ექნებათ ნაწარმოები, თუნდაც მათ აწმყოში ავ (§ 463) დაირთონ: და-თეს-ილ-ი, მო-თელ-ილ-ი, გა-კვეთ-ილ-ი, გა-ლეწ-ილ-ი, გა-რეკ-ილ-ი, გა-რეცხ-ილ-ი, და-ჩეჩ-ილ-ი, გა-ჭედ-ილ-ი და მისთ. გამონაკლისია: გა-თიბ-ულ-ი, შე-ჭმ-ულ-ი (უთუოდ ბაგისმიერი ბოლოკიდურის გამო).

„მო-ვ-ი-ხმარ“ ზმნას მიმღეობა არა აქვს და სარგებლობს **ებ**-დართული ზმნისაგან: (მო)ვიხმარებ – (მო)ხმარებულ-ი.

ბ) ხმოვან-მონაცვლე ზმნათაგან „კრება“ ძველად ვნებითის მიმღეობას **ულ**-ით აწარმოებდა: შე-კრებ-ულ-ი. ასეთი წარმოების ნაშთი დღეს „კრებულ“-ში გვაქვს, მაგრამ იგი არსებით სახელადაა ქცეული (§ 602).

გ) ინიან ზმნათაგან „გა-ყვიდი“-სა და „ვიყიდი“-ს საწყისი ისე აქვთ ნაწარმოები, თითქო ავიანი იყვნენ: გა-ყიდ-ვ-ა, ყიდ-ვ-ა. მიმღეობაც ამის კვალობაზე აქვთ: გა-ყიდ-ულ-ი, შე-(ს)-ყიდ-ულ-ი.

დ) რამდენიმე ავიანი ზმნა **ილი**ან მიმღეობას გვაძლევს; ეს ის ზმნებია, რომელთაც ფუძეში ე აქვთ ან **ო**: გა-ბერ-ილ-ი, გა-ბერტყ-ილ-ი, და-კეტ-ილ-ი, და-სერ-ილ-ი, შე-ფერ-ილ-ი, გა-ქელ-ილ-ი, შე-ღებ-ილ-ი, და-ჩეჩქვ-ილ-ი, გა-ცეხვ-ილ-ი, გა-ხერხ-ილ-ი, შე-ბოჭ-ილ-ი, და-ზოგ[ვ]-ილ-ი, გა-ზომ-ილ-ი, და-კოდ-ილ-ი, გა-ლოკ-ილ-ი, და-ნომრ-ილ-ი, შე-ლობ-ილ-ი და სხვ.

ე) სამაგიეროდ „ვ-წვ-ავ“ ზმნა სულ სხვა ვითარებას გვიჩვენებს: მიმღეობის წარმოების საკითხში იგი მესამე ტიპის ვნებითი გვარის ზმნებს ეკედლება: და-მ-წვ-არ-ი (§ 544).

592. პრეფიქსიანი მიმღეობა ვნებითი გვარისა. მაწარმოებელია **ნა**, რომელიც, თუ ზმნა ორ-თემიანია, I სერიის თემას ერთვის: ნა-წერ-ი, მო-ნა-ტან-ი, და-ნა-გრეხ-ი, შე-ნა-ძენ-ი, ნა-ხნ-ავ-ი, ნა-კრ-ავ-ი, ნა-ბამ-ი, მო-ნა-რტყამ-ი, შე-ნა-ხვევ-ი, გა-ნა-კეთებ-ი, და-ნა-პოზ-ი, მი-ნა-ცემ-ი, გა-ნა-ყოფ-ი და მისთ.

ზოგ შემთხვევაში ავ სუფიქსი ჩამოშორებულია და **ნა** მარტო ფუძეზეა დართული: ნა-ხატ-ი, ნა-ნახ-ი („შალვას ნანახი ხატი“, ვაჟა).

ავ სუფიქსი ძველად **ნა**-დართულ მიმღეობაში **ევ**-ად გადაკეთდებოდა: ნა-მალ-ევ-ი, ნა-პარ-ევ-ი და მისთ. ასეთი წარმოების სიტყვა იშვიათად არის შემორჩენილი: ნა-თვალ-ევ-ი („ნათვალევის ლოცვა“).

ნა პრეფიქსი ზოგჯერ არ არის საკმარისი მიმღეობის საწარმოებლად და ფორმას ბოლოში **არ** სუფიქსი ერთვის პირდაპირ ფუძეზე (თემის ნიშნის გარეშე): ნა-ჩუქ-არ-ი (ვაჩუქებ), ნა-უბ-არ-ი (ვუბნობ; მოსალოდნელი იყო: ნა-უბნ-არ-ი, ისე როგორც სა-უბნ-არ-ი, რომლის ნაცვლად ამჟამად სა-უბ-არ-ი ითქმის).

593. შრტიქტობა სუფიქსიან მიმღეობასა და პრეფიქსიანს შორის. განსხვავება, რომელიც შეიძლება ოდესმე არსებულიყო **ილ** / **ულ** სუფიქსით ნაწარმოებსა და **ნა** პრეფიქსით ნაწარმოებ ვნებითი გვარის მიმღეობით ფორმებს შორის გრამატიკული შინაარსის თვალსაზრისით, ამჟამად არ არსებობს. მაგალითად, „მო-გებ-ულ-ი“ და „მო-ნა-გებ-ი“ დღეს ერთი და იგივეა მნიშვნელობით: წინადადება „გუშინ მ ო გ ე ბ უ ლ ი ფული

დღეს წავაგე“ იგივეა, რაც „გუშინ მონაგები ფული დღეს წავაგე“; ერთი და იგივეა აგრეთვე „ნახ-ულ-ი“ და „ნა-ნახ-ი“. ამიტომ ვაჟა-ფშაველას ერთი მოთხრობის სათაურში შეიძლება მიმღეობის ფორმა შეიცვალოს და მნიშვნელობა მაინც იგივე დარჩეს: „შაღვას ნანახი ხატი“ = „შაღვას ნახული ხატი“. მსგავსად ამისა, ანდაზა: „ქარის მოტანის ისევ ქარი წაიღებსო“ შეგვიძლია ასეთი ფორმითაც ვთქვათ: „ქარის მონატანის ისევ ქარი წაიღებსო,“ ან კიდევ, ანდაზა: „მგელი დანარჩენს ჩიოდა, პატრონი – წანაღებსო“ ასეც შეიძლება ითქვას: „მგელი დარჩენილს (ან: დარჩომილს) ჩიოდა, პატრონი – წაღებულსაო“.

ერთი კია: ზმნისწინიან მიმღეობაში ორივე სახის წარმოება გვხვდება: ა-შენებ-ულ-ი, ა-ნა-შენებ-ი; და-წერ-ილ-ი, და-ნა-წერ-ი; და-ბეჭდ-ილ-ი, და-ნა-ბეჭდ-ი; და-მზადებ-ულ-ი, და-ნა-მზადებ-ი; გა-კეთებ-ულ-ი, გა-ნა-კეთებ-ი და მისთ.; უზმნისწინო ფორმები კი უმეტესად პრეფიქსითაა ხმარებული: ნა-შენებ-ი, ნა-წერ-ი, ნა-ბეჭდ-ი, ნა-კეთებ-ი და მისთ. ილ/ულიანი მიმღეობა უზმნისწინოდ იშვიათად გვხვდება („და გზა უვალი, შენგან თელილი“, ბარათ.). ითქმის გა-ფიც-ულ-ი, შე-ფიც-ულ-ი, მაგრამ: ნა-ფიც-ი და მისთ. ამასთანავე დაკავშირებული, რომ ის ზმნები, რომლებიც საზოგადოდ უზმნისწინოდ იხმარება, ვნებითი გვარის მიმღეობას უმეტესად ნა-თი აწარმოებენ: თქვა – ნათქვამი, იყიდა – ნაყიდი, ნახა – ნანახი, იპოვნა – ნაპოვნი, იკისრა ვალდებულება – ნაკისრი ვალდებულება, იხმარა – ნახმარი, ითხოვა – ნათხოვი და მისთ.

ნა-თი ნაწარმოებმა ფორმებმა იმატა ისტორიულად: ძველად იყო „თქმული“, ეხლა კი უფრო „ნათქვამი“-ა, ძველად იტყოდნენ: „სწავლული კაცია“-ო, ეხლა კი ვამბობთ: „ნასწავლი კაცია“-ო.

594. პრეფიქს-სუფიქსიანი მიმღეობა ვნებითი ბვარისა. ვნებითი გვარის ზმნათა მიმღეობა, რომელსაც პრეფიქსიც უნდა და სუფიქსიც, ასე იწარმოება: თავში დაერთვის მ, ბოლოში – არ (თუ ფუძეში რ ურევია, დისიმილაცია მოხდება და არ გადაკეთდება ალ-ად). ამ ტიპის მიმღეობა, სხვა მიმღეობის ფორმათაგან განსხვავებით, მარტივი ფუძისაგანაა ნაწარმოები; მაგალითები:

მ – არ: და-დნ-ებ-ა, და-დნ-ა – და-მ-დნ-არ-ი; გა-თბ-ებ-ა, გა-თბ-ა – გა-მ-თბ-არ-ი; შე-დგ-ებ-ა, შე-დგ-ა – შე-მ-დგ-არ-ი; და-ჯდ-ებ-ა, და-ჯდ-ა – და-მ-ჯდ-არ-ი და მისთ.

მ – ალ: გა-შრ-ებ-ა, გა-შრ-ა – გა-მ-შრ-ალ-ი; და-თვრ-ებ-ა, და-თვრ-ა – და-მ-თვრ-ალ-ი; გა-წყრ-ებ-ა, გა-წყრ-ა – გა-მ-წყრ-ალ-ი და მისთ.

შენიშვნა. მარტივი თემისაგანაა ნაწარმოები აგრეთვე „შვ-ილ-ი“ (რომელიც არსებით სახელადაა ქცეული): ვ-შობ, ვ-შევ, შვ-ა, შვ-ილ-ი.

აღნიშნული წარმოება არ არის ნაყოფიერი (პროდუქციული). იგი უხსოვარი დროიდან არის გადმოცემული. მას მისდევს ძირითადად ობიანი ზმნები, როგორიცაა:

ბრმ-ობ-ა (ვა-ბრმ-ობ), ბრმ-ებ-ა, და-მ-ბრმ-ალ-ი (იშვიათი ფორმა; ჩვეულებრივ: დაბრმობილი ან დაბრმავებული).

გბ-ობ-ა, გბ-ებ-ის – მ-გბ-არ-ი (ძვ. ქართ. = მოხარშული).

თბ-ობ-ა, თბ-ებ-ა – (გა)მთბარი.

თრ-ობ-ა (თვრ-ობ-ა), თვრ-ებ-ა – (და)მთვრალი.

კრთ-ობ-ა, კრთ-ებ-ა – (შე)მკრთალი (ამას თავისი საწყისიც აქვს ვნებითში: კრთომა).

ლბ-ობ-ა, ლბ-ებ-ა – (და)მბალი (← და-მლბ-არ-ი, § 561).

ლპ-ობ-ა, ლპ-ებ-ა – (და)მპალი (← *და-მლპ-არ-ი, § 561).

ლხ-ობ-ა (*ლხვ-ობ-ა), ლხვ-ებ-ა – (გა)მხვალა (← *გა-მლხვ-არ-ი, § 561).

ჟლნ-ობ-ა, ჟლნ-ებ-ა – (და)მჟლნარი.

ტკპ-ობ-ა, ტკპ-ებ-ა – (და)მტკპარი.

ფრთხ-ობ-ა, ფრთხ-ებ-ა – (და)მფრთხალი.

ქრ-ობ-ა, ქრ-ებ-ა – (გა)მქრალი.

ლრ-ობ-ა, ლრ-ებ-ა – (და)მლრალი.

ყმ-ობ-ა (= დამშევა) – (მო)მყმარი (ძვ. ქართ. = დამშეული; ს ი ყ მ ი ლ ი – შიმშილი, შიმშილობა).

შრ-ობ-ა, შრ-ებ-ა – (გა)მშრალი.

ცხ-ობ-ა (*ცხვობა), ცხვ-ებ-ა – (გამო)მცხვარი.

ცხრ-ობ-ა, ცხრ-ებ-ა – (და)მცხრალი.

ძრ-ობ-ა (*ძვრ-ობ-ა), ძვრ-ებ-ა – (გა)მძვრალი.

ჭკნ-ობ-ა, ჭკნ-ებ-ა – (და)მჭკნარი (ჭნ-ობ-ა, ჭნ-ებ-ა – დამჭნარი).

ხმ-ობ-ა (ვმობა), ხმ-ებ-ა – (გა)მხმარი და მისთ.

ობიან ზმნათაგან „რჩობა“ („ხრჩობა“) ვნებითის პირიან ფორმებს პრეფიქსით იკეთებს: (ი-რჩობა), მაგრამ მიმღეობა **მ – არ**ით აქვს ნაწარმოები: და-მ-რჩვ-ალ-ი (**ლ** დისიმილაციის გზით არის მიღებული).

ითქმის აგრეთვე „მო-მ-სპ-არ-ი“ (ვ-სპ-ობ, ი-სპ-ობ-ა), მაგრამ უფრო ჩვეულებრივია „მოსპობილი“.

ასეთსავე ვითარებას გვიჩვენებს ავიან ზმნათაგან „წვა“ და „სრვა“ (ძვ. ქართ.): ი-წვ-ის (ი-წვ-ებ-ა) – და-მ-წვ-არ-ი, შე-მ-წვ-არ-ი (ძველად **ულიანი** ფორმაც იყო: შე-წვ-ულ-ი); მო-ი-სრ-ა – მო-მ-სრ-ალ-ი (ლუკ. 4, 18).

ამავე წარმოებას გვიჩვენებს რამდენიმე ხმოვან-მონაცვლე ზმნა:

დრეკ-ა: დრეკვა, შე-დრეკა – შე-მ-დრეკ-ალ-ი („რა უარეა მამაცსა, ომშიგან პირის მხმეჭელსა, შ ე მ დ რ კ ა ლ ს ა, შეშინებულსა და სიკვდილისა მეჭველსა“. ასე იკითხება «ვეფხისტყაოსნის» ვახტანგისეულ გამოცემაში, **დბთ**, 1957 წლის გამოცემაში „შ ე დ რ ე კ ი ლ-შეშინებულსა“ არის).

ცვეთა: ცვდება, გაცვდა – (გა)მ-ცვდ-არ-ი (უფრო გავრცელებულია: გაცვეთილი).

წყვეტა: წყდება, გა-წყდა – გა-მ-წყდ-არ-ი (გაწყვეტილიც იხმარება).

ვნებითი მიმღეობის წარმოების ამავე ტიპს განეკუთვნება ორი ერთ-თემიანი ზმნა:

სქდ-ომ-ა (სკდ-ომ-ა): ვხეთქ, სქდება (სკდება) – გა-მ-სქდ-არ-ი (გა-მ-სკდ-არ-ი).

ტყდ-ომ-ა: ვტეხ, ტყდება, გა-ტყდა – გა-მ-ტყდ-არ-ი.

ამას გარდა, არის რიგი უცალო ვნებითი ზმნებისა, რომელთაც საპირისპირო მოქმედებითი არა აქვთ, ან კიდევ მოიპოვება ისეთებიც, რომელთაც საპირისპირო მოქმედებითი **ენ** სუფიქსით აქვთ ნაწარმოები:

კვდომა: *ვა-კვდ-ენ (ვაკვდინებ), კვდება, მოკვდა – (მო)-მკვდარი.

ცდ-ენ-ა: ვაცდენ, ცდება, გაცდა – გა-მცდარი.

დგ-ომ-ა: ა-დგება, ა-დგა – ა-მდგარი (ჩა-დგება– ჩა-მდგარი, და-დგება – და-მდგარი).

რჩ-ომ-ა: დავარჩენ, და-რჩება, და-რჩა – და-მრჩალი.

წყრ-ომ-ა: წყრება, გა-წყრა – გა-მწყრალი.

ხდ-ენ-ა: წა-ვახდენ: წა-ხდება, წა-ხდა – წა-მხდარი (მო-ვახდენ, მო-ხდა – მო-მხდარი).

ჯდ-ომ-ა: და-ჯდება, და-ჯდა – და-მჯდარი.

სხდ-ომ-ა: და-სხდება, და-სხდა – და-მსხდარი.

ზოგ მიმღეობას პარალელები მოეპოვება მოქმედ. გვარის ფუძისაგან: გა-ცდენ-ილ-ი – გა-მ-ცდ-არ-ი; და-დგენ-ილ-ი – და-მ-დგ-არ-ი; და-რჩენ-ილ-ი – და-მ-რჩ-ალ-ი (ან და-რჩომ-ილ-ი); წა-ხდენ-ილ-ი – წა-მ-ხდ-არ-ი (მო-ხდენ-ილ-ი – მო-მ-ხდარ-ი) და სხვა.

595. მეტეხი და მისთანანი. ნაშთის სახით მოღწეულია ვნებითი გვარის მიმღეობა რამდენიმე ზმნისაგან. მაწარმოებელია პრეფიქსი **მე** ან **მო**.

მე-რწევ-ი – რაც ირწევა.

მე-რყევ-ი – რაც ირყევა, ვინც ირყევა (აქედან: მერყეობა; უარყოფითი: ურყევი).

მე-რხევ-ი – რაც ირხევა.

მე-სხლტ-ი – რაც სხლტება.

მე-მსხვრევ-ი – რაც იმსხვრევა.

მე-ტეხ-ი – რაც ადვილად ტყდება (უარყოფითი: უ-ტეხ-ი).

მე-თრევ-ი – რაც დაეთრევა. „არა თუ ქუეყანიერთა და ქუემეთრევთაგან მდიდროოდა, არამედ...“ (ცხოვ. სერაპიონ ზარზმ.).

მო-ზარდ-ი – რაც იზრდება.

მო-ძრავ-ი – რაც იძვრის (უარყოფითი: უ-ძრ-ავ-ი); „მოდრავის“ ფორმა გასაგებია, რადგანაც ზმნა ავიანია (ვ-ძრ-ავ), მაგრამ ამნაირადვეა გაფორმებული აგრეთვე

მო-კვდავ-ი (საპირისპიროა: უკვდავი, ძველი ორთოგრაფიით: მოკუდავი, უკუდავი: „არამედ შენ, უ კ უ დ ა ვ ო, რაჟამს იხილე გემოდ სიკუდილისაჲ, უ კ უ დ ა ვ ჰყავ მოკუდავი, მკსნელო“ (ი. მტბევრის საგალობელში: ძვ. ქართ. სას. პოეზია, გვ. 144). ეს „მოკვდავი“ „მაკვდავად“ იქცა ზმნისწინის დართვისას: მო-მა-კვდავ-ი (შეიძლება ეს „მომავალ“ სიტყვის გავლენით მოხდა).

596. უკუთქმითი ფორმები. უკუთქმითი (უარყოფითი) ფორმები მარტო ვნებითი გვარის ზმნებს აქვს და საშუალოაგან **ვალ** ფუძისას. აქ განვიხილავთ ვნებითი გვარისას.

უკუთქმითი ფორმები ვნებითი გვარისა ნაწარმოებია **უ** პრეფიქსითა და **ელ** სუფიქსით. **ელ** სუფიქსი აუცილებელია ინიან ზმნათა მიმღეობაში, სხვაგან შეიძლება მარტო **უ** პრეფიქსი იყოს. საერთოდ კი უფრო მიღებულია **ელ**-ის დართვაც. მაგალითები: და-უწერ-ელ-ი, და-უგრეხ-ელ-ი, გა-უთლ-ელ-ი, და-უხატვ-ელ-ი, შე-უბმ-ელ-ი, გამო-უღევ-ელ-ი, ა-უშენებ-ელ-ი, და-უდნობ-ელ-ი, მი-უცემ-ელ-ი, გა-უყოფ-ელ-ი. მაგალითები უსუფიქსოდ: და-უწერ-ი, და-უგრეხ-ი, და-უხატავ-ი, შე-უბამ-ი, გამო-უღევ-ი („მოართვეს, გასცა უზომო, უანგარიშო, უ ლ ე ვ ი“, «ვეფხ.», 53), მი-უცემ-ი, გა-უყოფ-ი.

ავიან ზმნათა შეკუმშულ ფუძეებში **ელ**-ის დართვისას თემის ნიშნის თანხმოვანი ფუძეშია გადასული: და-უხვნ-ელ-ი (მაგრამ: და-უხნ-ავ-ი), შე-უკვრ-ელ-ი (მაგრამ: შე-უკრ-ავ-ი) და მისთ.

მ – არ აფიქსებით ნაწარმოებ მიმღეობას უკუთქმითი ფორმა **უ**-ს დართვით უკეთდება: და-მდნარ-ი – და-უ-მდნარ-ი, და-მშრალ-ი – და-უ-მშრალ-ი, გა-მთბარ-ი – გა-უ-მთბარ-ი და მისთ. („კოკობი და დაუფრჭვნელი ვარდი დაგხვდე დ ა უ მ ჭ ნ ა რ ი“, «ვეფხ.», 132), მაგრამ უფრო გავრცელებულია **უ – ელ**ით წარმოება: და-უშრობ-ელ-ი, და-უდნობ-ელ-ი და მისთ.

შ ე ნ ი შ ვ ნ ა. უკუთქმითი მიმღეობის ელ სუფიქსი ზოგ შემთხვევაში შეიძლება ილ-ისგან მოდიოდეს, როგორც ამაზე ხანმეტი ლექციონარის „წინა-დაუცუეთილება“ მიუთითებს (გალატ. 6, 15) და «ვეფხის ტყაოსნის» „შეუშრობილი“ (თუ იგი ლიცენცია არაა): „მო დავსხდეთ, ტარიელისთვის ცრემლი გვდის შ ე უ შ რ ო ბ ი ლ ი“ (7).

საშუალო გვარის მიმღეობა

597. ზობაღი. საშუალო გვარის ზმნათა მიმღეობის ფორმები ქართულში ნაკლებ შემუშავებულია, ვიდრე მოქმედებითისა და, განსაკუთრებით, ვნებითი გვარისა.

1) ზოგ ზმნას სრულიად არ უკეთდება მიმღეობა; ასეთებია, მაგ., მიკვირს, მწყინს, მიჭირს, მმართვეს, მნებავს, მყავს და სხვ. ასეთია აგრეთვე ბევრი ობიანი ნასახელარი ზმნა: ვანჩხლობ, ვკოჭლობ, ვმათხოვრობ, ვმაჰანკლობ, ვმეფობ, ვჰმეგობრობ, ვოხუნჯობ, ვპოეტობ, ვსულელობ, ვცოცხლობ, ვხუმრობ და სხვ.

2) სხვადასხვა ტიპის ზმნებს ერთნაირი მიმღეობა მოუდის, ან არა და ერთნაირ ზმნებს სხვადასხვანაირად ნაწარმოები მიმღეობა აქვთ.

3) ერთისა და იმავე ფუძისაგან გვაქვს ორგვარად ნაწარმოები ფორმები (სხვადასხვა ეპოქისა ან სხვადასხვა დიალექტური წრიდან შემოსული ლიტერატურაში), ზოგჯერ განსხვავებული მნიშვნელობით: მოახლე და მხლებელი, (მ)ფრინველი და მფრინავი, მოყვარე (კაცთმოყვარე, ცნობის მოყვარე) და მოყვარული და მისთ.

4) გარდაუვალი ზმნის მიმღეობა სუბიექტური პირის მიმართი ფორმაა. საშუალო ზმნა გარდაუვალია და დასახელებული საზოგადო წესი აქაც ძალაშია. მაგრამ არის შემთხვევები, როცა მიმღეობა მიემართება ირიბ-ობიექტურ პირს.

598. მედიოაქტივ ზმნათა მიმღეობა. მედიოაქტივ ზმნათა მიმღეობა სხვადასხვანაირად არის ნაწარმოები: მ, მო – ე, მ – არე, მ – არ-ი.

ავიან ზმნათა მიმღეობის მაწარმოებელი აფიქსებია: მ ან მ – არე (დისიმილაციით: მ – ალე): ვ-ცურავ – მ-ცურავ-ი, ვ-გმინავ – მ-გმინავი, ვ-ხოხავ – მ-ხოხავ-ი და მისთ.

ვ-ბრწყინავ – (მ)-ბრწყინვ-ალე.

ვ-ჰმუნავ – მ-ჰმუნვ-არე.

ლეღავს – მ-ლეღვ-არე.

„ჰიკჰიკებს“ ტიპის გაორკეცებული ფუძეებისაგან მიმღეობა ჩვეულებრივ მო-ე აფიქსებით არის გაფორმებული: მო-რაკრავ-ე, მო-ხითხით-ე, მო-ჰიკჰიკ-ე, მო-კაკან-ე, მო-ტანტალ-ე, მო-ბიბინ-ე და მისთ.

თითო-ოროლა ობიანი ზმნასაც მიმღეობა მო – ე-თი აქვს ნაწარმოები: არშიყობ-ს – მო-არშიყ-ე, ვ-ჩქარობ – მო-ჩქარ-ე („მოჩქარეს დაუგვიანდაო“, ანდ.), ვ-ქეიფობ – მო-ქეიფ-ე და მისთ.

ა(ვ)ობიანი ზმნებიც მო – ე აფიქსებს იყენებენ: ვ-ცურაობ – მო-ცურავ-ე, ვ-ციგაობ – მო-ციგავ-ე, ვ-ჰიდაობ – მო-ჰიდავ-ე („კამერის მოჰიდავე ხარს რქები არ შეჰრჩებაო“, ანდ.) და მისთ. არ ითქმის „ვცეკვა(ვ)ობ“, მაგრამ მიმღეობაა: მო-ცეკვავ-ე (და არა მ-ცეკვავ-ი).

მ – არე ან მ – არ (დისიმილაციით მ – ალ) აქვს უთემისნიშნო ზმნებს და ორიოდ სხვას:

ქუხ-ს – მ-ქუხ-არე.

წუხ-ს – მ-წუხ-არე.

დულ-ს – მ-დულ-არე.

დუმ-ს – მ-დუმ-არე.

დი-ს (ი-დენ-ს, ი-დინ-ა) – მ-დინ-არე (რომელიც დღეს უკვე არსებითია), ან მ-დინ-არ-ი.

ტირ-ი-ს – მ-ტირ-ალ-ი.

ყვირ-ი-ს – მ-ყვირ-ალ-ი.

599. მედიოპასივ ზმნათა მიმღეობა. მედიოპასივ ზმნათა ერთი წყების მიმღეობათა მაწარმოებელია **მ – არე**; ეს არის მდებარეობის გამომხატველი ზმნები. მიმღეობის გამოსავალი ფორმაა საწყისი:

დგას, იდგა, **დგომ-ა** – მ-დგომ-არე.

ზის, იჯდა, **ჯდომ-ა** – მ-ჯდომ-არე.

სხედს, ისხდა, **სხდომ-ა** – მ-სხდომ-არე.

წევს, იწვა, **წოლ-ა** – მ-წოლ-არ-ე.

მევს, იდვა, **დებ-ა** – მ-დებ-არე („მუსაფი გაშლით მდებარე“, «ვეფხ.», 530).

შ ე ნ ი შ ვ ნ ა. სუფიქსები **არე** (მწუხარე, მჯდომარე და მისთ. ფორმებში) და **არ** (და-მდნ-არ, გა-მთბ-არ და მისთ. ფორმებში) ერთია წარმოშობით, პირვანდელია **არე**, მერმინდელია **არ**: ე სახელობითის ნიშანთან (ი-ნთან) იქნა გაიგივებული და ჩამოსცილდა.

600. ვალ ფუძის ზმნათა მიმღეობანი. ვალ ფუძე ერთად-ერთია, რომლისაგან ნაწარმოებ ზმნებს ნორმალურად სამივე დროის მიმღეობა აქვთ ქართულში: **მა-ვალ-ი**, **სა-ვალ-ი**, ***ს-ლ(ვ)-ულ-ი** (დისიმილაციით: ***სრულ-ი**, რაეს ამოღებით: ***ს-ულ-ი**); მაგალითები: **მო-მა-ვალ-ი** (რაც მოდის), **მო-სა-ვალ-ი** (რაც უნდა მოვიდეს), **მო-ს-ულ-ი** (რაც მოვიდა). ამათგან ეხლანდელისა და მომავლის მიმღეობა წმინდა ფუძეს ეყრდნობა, წარსულისა კი – საწყისს: **სლვ-ა** (მვ. ქართ.), **სვლ-ა** (ახ. ქართ.). საწყისისავე ფორმას იყენებს პარალელურად შემუშავებული ფორმები მიმღეობისა: **მო-მ-სვლ-ელ-ი**, **მო-სა-სვლ-ელ-ი**, **მო-უ-სვლ-ელ-ი** („რა მკვდარი და რა შინ მოუსვლელო“, ანდ.; შეიძლება ასეც ითქვას: ... და რა შინ მოუვალიო).

სხვა ზმნისწინით: შემავალი (შემსვლელი), შესავალი (შესასვლელი), შესული, შეუვალი (შეუსვლელი); ჩამავალი (ჩამსვლელი), ჩასავალი (ჩასასვლელი), ჩასული, ჩაუვალი (ჩაუსვლელი) და სხვ.

შ ე ნ ი შ ვ ნ ა. „მომავალი“ ეხლანდელი დროის მიმღეობაა, მაგრამ აღნიშნავს დროს, რომელიც ამიერიდან იქნება: „ვნახოთ, რა იქნება მომავალში“. გრამატიკული ტერმინიც ამ გაგებას ემყარება.

601. თავისებურება. საშუალ ზმნათა მიმღეობის ფორმებს ზოგი თავისებურება ახლავს. ერთი ასეთია მიმართება ირიბთან.

1. **მიმართება ირიბთან.** ზოგი მედიოპასივი ზმნის მიმღეობა მიემართება არა სუბიექტურ პირს, არამედ ირიბ-ობიექტურს; მაგალითი: ძველად გვქონდა ზმნა „თანა-მაც“ (← *თანა-მამს), რომელიც ნიშნავდა: „მმართვეს“. წყვეტილის ფორმა იყო „თანა-მედვა“ (= „მემართა“). ზმნა ორ-პირიანი იყო და ორივე პირს თავისი მიმღეობა ჰქონდა:

თ ა ნ ა-მ დ ე ბ ი – ვისაც ჰმართებს, ვისაც ემართა.

თ ა ნ ა-ნ ა დ ე ბ ი – რაც ჰმართებს, რაც ემართება (ე. ი. ვალი).

მსგავსი წარმოება დღესაც გვაქვს ირიბ-ობიექტური პირისთვის. მაწარმოებლებია: **მო – ე, მ – ე, მო – ულ, მ – არე**; მაგალითები:

მო-ყვარ-ე. მოყვარეა ის, ვისაც უყვარს (კაცთ-მოყვარე, ცნობის მოყვარე), **სა-ყვარ-ელ-ია**, ვინც ან რაც უყვართ. რადგანაც „მოყვარე“ არსებით სახელად იქცა, მიმღეობის მნიშვნელობის შესანარჩუნებლად **ულ** დაერთო: მო-ყვარ-ულ-ი.

მო-ხარ-ულ-ი. ვისაც უხარია (ვისაც უხარის), ის არის მოხარული, ხოლო რაც უხარის – **სა-ხარ-ულ-ი** („ვითამც რამე სახარული საქმე მითხარ ვითა ადრად“, «ვეფხ.», 757). „სახარული“ გადავარდა და მისი ადგილი „სიხარულ“-ისაგან ნაწარმოებმა ზედსართავმა დაიჭირა („სასიხარულო“).

მო-ძულ-ე. მოძულეა, ვისაც სძულს; **სა-ძულ-ელ-ია**, რაც სძულთ.

მო-მ-წონ-ე. თავ-მომწონეა, ვისაც თავი მოსწონს; მო-**სა-წონ-ია**, რაც მოსწონთ (მაგრამ: ვინც მოიწონებს, ის არის **მ ო მ წ ო ნ ე ბ ე ლ ი**). აღნიშნული სახის წარმოება ჩვეულებრივია იმ ზმნათაგან, რომელთაც მარტო ობიექტურ პირებში აქვთ მიმოქცევა:

მ-ძინ-არე. მიძინარეა, ვისაც სძინავს.

მ-ღვიძ-არე. მღვიძარეა, ვისაც ჰღვიძავს.

მ-ქონ-ე ან **მ-ქონებ-ელ-ია**, ვისაც აქვს (***ჰ-ა-ქუნ-ს**); **სა-ქონ-ელ-ია**, რაც აქვთ.

ზოგ ზმნას მარტო სუბ. პირის მიმღეობა აქვს:

სა-მაგ-ელ-ი – რაც სმაგთ („მო-მაგ-ე“ არ ითქმის. „მა-მაგებ-ელ-ი“ გაკეთებულია აქტიური ზმნისაგან: ვინც ამაგებს, ის არის მამაგებელი).

სა-წყენ-ი – რაც სწყინს კაცს (ობიექტურ პირს მიმღეობა არა აქვს).

2. **სხვა სახის თავისებურებანი.** როგორც ვნახეთ, **მ – არე** აფიქსებით სულ სხვადასხვა ტიპის ზმნათა მიმღეობაა გაფორმებული: ერთი მხრით, ვინც წუხს (მწუხარე), ან რაც დუღს (მდუღარე), მეორე მხრით, ვისაც სძინავს (მიძინარე), ან ვისაც ჰღვიძავს (მღვიძარე). ამას გარდა, თავისებურებას იჩენს ზოგი სხვა ზმნაც.

მ-ა-ხსოვს ზმნისაგან ობიექტური პირის მიმღეობაა „მა-ხსოვ-არ-ი“, მაგრამ იგი ამჟამად არ იხმარება და „მახსოვრობა“-შია შემონახული; სამაგიეროდ ჩვეულებრივია სუბ. პირის მიმღეობა: **სა-ხსოვ-არ-ი** და **უ-ხსოვ-არ-ი**.

მ-სურს ზმნის მიმღეობაა „მოსურნე“; რაც შეეხება ამ ფორმებს: **მსურ-ვ-ელ-ი** და **სა-სურ-ვ-ელ-ი**, ისინი „ვისურვებ“ ზმნისაა.

მ-ე-სმის ზმნას აკლია მიმღეობა; „მ-სმენ-ელ-ი“ „ვისმენ“ ზმნისაა.

რბი-ს. ამისი მიმღეობა გარდამავალი ზმნის ფუძისაგანაა ნაწარმოები: **მო-რბენ-ალ-ი** (ან: **მო-რბინ-ალ-ი**: „დედის წინ **მ ო რ ბ ი ნ ა ლ ს** კვიცს მგელი შესჭამსო“, ანდ., ვაჟა, «ფშაველი და მისი წუთისოფელი»: «ძვ. საქართველო», II, განყ. მე-4, გვ. 346) [ძველად იყო აგრეთვე **მო – ედ-ით** ნაწარმოები: **მო-რბ-ედ-ი** (დადასტურებული „წინა-მორბედ“-ში), რაც ბერძნ. *πρόδρομος* სიტყვის თარგმანია. მსგავსი წარმოებისაა: **მო-ქმ-ედ-ი**].

ყარს. ამ ზმნის მიმღეობა (**მ-ყრ-ალ-ი**) ზედსართავთა რიგებში დგას ამჟამად.

შ ე ნ ი შ ვ ნ ა. არ იქნებოდა ზედმეტი, რომ მიმღეობანი დაგვეჩვენებინა წარმოების საშუალებათა მიხედვითაც, მაგრამ ეს შორს წაგვიყვანდა.

602. სახელად ქცეული მიმღეობა. ზოგი სიტყვა, ფორმით მიმღეობა, სახელადაა ქცეული. ასეთებია: მცველი, მასწავლებელი, მშობელი, მოსწავლე, მოახლე,

ყვერული, კრებული, თხრილი, შვილი, ნაჭერი, ნატეხი და სხვ. განსაკუთრებით აღსანიშნავია „მთოვარე“, რომელიც ძველად მთვარის ეპითეტი იყო და შემდეგ მთლად განდევნა ამ ციური სხეულის ნამდვილი სახელი: *თუთე → *თთუე → თუე → თვე, რომელიც ამჟამად მარტო დროის ერთეულს აღნიშნავს (წელიწადის მე-12-ედ ნაწილს). „მთოვარე“-მ შემდგომი ფონეტიკური ცვლილებით „მთვარე“ მოგვცა.

ღამათებითი ცნობები მიმღეობის შესახებ

603. მესამე პირის ფორმა მიმღეობის ბაღლაღ. ორიოდ შემთხვევაში შემონახულია უხსოვარი დროიდან მე-3 პირის ფორმა მიმღეობის ბაღლაღ; ასეთია: ღირს-ი, არს-ი, იქცევის-ი, იძრვის-ი, ხერთვის-ი, ჯამს-ი (ჯამს-ი). განვიხილოთ თვითებული მათგანი ცალკ-ცალკე.

ღირს-ი. ეს სიტყვა ამჟამად ზედსართავია, მაგრამ წარმოშობით ზმნაა, უთუოდ მე-3 პირის ფორმა: ღირ-ს, როგორც ერთ-ერთ ადრინდელ ნაშრომში ვწერდი („ნაშთები მესამე ობ. პრეფიქსის ხმარებისა ხმოვნების წინ ქართულ ზმნებში“: ტ. უ. მ., II, 1922-23, გვ. 274).

არს-ი. ამისი ფორმაც ნათელია: იგია მე-3 პირის ფორმა „ვარ“ ზმნისა (ვ-არ, ხ-არ, არ-ს). ამის შესახებაც იმავე წერილში ვწერდი.

ვარგის-ი – რაც ვარგა, რაც გამოსადეგია. უ ვ ა რ გ ი ს-ი – რაც არ ვარგა. ამან შეცვალა ძველი ჯამს-ი, რომელიც წარმოშობით მე-3 პირის ფორმაა; სავარაუდებელია, რომ „ვარგ არს“ ფორმის გვერდით (§ 565) იყო აგრეთვე „ვარგის“, რომელმაც მიმღეობის მნიშვნელობა მიიღო, დღევანდლამდე დარჩა ცოცხალ კილოებში და იქიდან ამოტივტივდა ლიტერატურაში.

იქცევის-ი. ს. ორბელიანს ეს სიტყვა ასე აქვს ახსნილი: „ი ქ ც ე ვ ი ს ი – მბრუნავი“. ი ქ ც ე ვ ი ს ი ა, რაც იქცევის, ე. ი. რაც მობრუნდება, რაც ბრუნავს. სიტყვა გვხვდება მახვილის ეპითეტად: „განჯადა ადამ და დაამკვდრა იგი წინაშე საშუებელსა სამოთხისასა და დაადგინა ქერობინი მოტყინარე და მ ა ხ ვ ლ ი ი ქ ც ე ვ ი ს ი დაცვად გზასა ხისა ცხოვრებისასა“ (დაბ. 3,24).

იძრვის-ი. იმავე ს. ორბელიანის განმარტების თანახმად, „ი ძ რ ვ ი ს ი – რაც მოძრავია“.

ხერთვის-ი. ეს სიტყვა აღნიშნავს ადგილს, სადაც ერთი მდინარე მეორეს ერთვის (ან ზღვას ერთვის), შემდეგ ორ წყალს შუა მდებარე ადგილს, ე.ი. ნახევარ-კუნძულს, და, უკანასკნელ, კუნძულს. რომ ეს სიტყვა მესამე სუბ. პირის ფორმაა, ამაზე იმავე წერილში ვწერდი (გვ. 275).

ჯამს-ი. „ჯამ-ს“ ზმნა ძველად უმეტესად მე-3 სუბ. პირის ფორმით იხმარებოდა: ჯამს („საჭიროა“; „ჯეროვანია“); ჯმანან, ჯმდა, მიჯმს და სხვა. აქედან გაკეთდა ჯამსი („ჯეროვანი“, „საჭირო“): „მამასახლისი წარაგებდეს შემოსავალსა საჯმრად ეკლესიისა და მონასტრისა, და დანაშთომსა, რომელი არა წარგებულ იყოს სარგებელად და ჯამსად მონასტრისა, მისცემდეს მეჭურჭლესა“ (პეტრიწონის მონასტრის ტიპიკონი, 26, 3). ამისგან მიღებულია უარყოფითი უჯამსი („უვარგისი“): „თუ უჯამსი იყოს“ (ბექას სამართალი, 52).

მესამე პირის ფორმის გამოყენება მიმღეობის ნაცვლად ეხლაც ცოცხალია ჭანურში: ჭ ა რ უ მ ს – 1. წერს. 2. მწერალი. ხ ა შ ვ ა მ ს – 1. თხრის. 2. მთხრელი (ნ. მ ა რ ი, Грамм. чанского языка, § 104).

შ ე ნ ი შ ვ ნ ა. ამგვარივე წარმოებისა ჩანს აგრეთვე „მსგავს“-ი, მაგრამ ნათელი არაა თავში დართული ორი თანხმოვნის დანიშნულება (მს-სი).

604. ჭამია და მისთანანი. მიმღეობის ფორმა არ არის, მაგრამ შინაარსით მოქმ. გვარის მიმღეობისას უახლოვდება რამდენიმე ფუძისაგან ია-თი ნაწარმოები ფორმები: *ჭამია, *ყლაპია, *ქექია, *რეკია და სხვა. ეს ფორმები ჩვეულებრივ გვხვდება ნათესაობითში დაყენებულ სახელთან (ნათესაობითის ბრუნვის ფორმა, მხოლობითისა თუ მრავლობითისა, შეკვეცილია ხოლმე):

-ჭამია: ბაყაყიჭამია, ყველიჭამია და მისთ.

-ყლაპია: დოყლაპია, ბელტიყლაპია (ზღაპრებში) და მისთ.

-პარია: ხარიპარია და სხვ.

-ხარშია: ქვახარშია (ძუნწის ეპითეტია იმერეთში).

-რეკია: ჩიტირეკია (ქარაფშუტა, უქნარა).

-სროლია: ქვასროლია.

-ტანია: ენატანია.

-ქექია: ნაცარქექია (ზღაპრებში) (= ნაცართექქია).

-ჭერია: „ჩრდილოეთ ამერიკის აღმოსავლეთ ნაწილში, ტორფიანი ჭაობების ნაპირებზე იზრდება ბ უ ზ ი ჭ ე რ ი ა, რომელსაც ნიჟარის კიდეების ფორმის ფოთლები აქვს“ (გაზეთიდან). ასეთივეა აგრეთვე „ტვლეპია-სვლეპია“ (დათვის ეპითეტი: ვაჟა) და თითქოს „ნათლია“-ც, რომელსაც სახელი არ ახლავს აგრეთვე.

605. ფორმისა და ფუნქციის ურთიერთობისათვის მიმღეობათა ფორმებში. მიმღეობის ფუნქცია (შინაარსი) ზოგჯერ არ ეფარდება მის ფორმას: შეიძლება მიმღეობა ფორმით მოქმედებითი იყოს და ფუნქციით – ვნებითი, ან პირუკუ: ფორმით – ვნებითი, ფუნქციით – მოქმედებითი.

1. **ფორმით მოქმედებითი, ფუნქციით ვნებითი.** არის რამდენიმე მიმღეობა, რომლებიც ისეა გაფორმებული, როგორც მოქმედებითი გვარის ზმნისა, მაგრამ სათანადო პირიანი ფორმები ვნებითია; ასეთია:

მწე, შემწე. მ წ ე ან შ ე მ წ ე ა, ვინც ეწევა, ვინც დახმარებას უწევს („შ ე მ წ ე და მცხნელი ჩემი ხარი შენ“, ფს. 39, 18). აქედან განყენებული სახელი: „შემწეობა“. „შემეწიე“, „შეეწიე“ ფორმით ვნებითია და ასეთი ზმნის მიმღეობა „შეწეული“ უნდა იყოს და იყო კიდევ: „არა თუმცა უფალი შ ე წ ე უ ლ იყო ჩუენდა..., დღეს არცამცა ერთი ქართველი არა იპოების ესევითარსა ამას ვრცელსა და დიდებულსა ლავრასა შინა“ (გ. მთაწმ., „ცხორ. იოვ. და ეფთ.“, 117). მაგრამ მის ნაცვლად ჩვეულებრივ „მწე“ და „შემწე“ იხმარება (ფორმა შემოკლებულია; სრულად იქნებოდა: „შემწევი“).

დამსწრე, მომსწრე. დ ა მ ს წ რ ე ჰქვია, ვინც დ ა ე ს წ რ ო ან ვინც ე ს წ რ ე ბ ა, ხოლო მ ო მ ს წ რ ე – ვინც მ ო ე ს წ რ ო (ვინც მოსწრებია) ან ვინც მ ო ე ს წ რ ე ბ ა.

მომრევი. მ ო მ რ ე ვ ი ჰქვია არა მარტო იმას, ვინც მოურევს, არამედ იმასაც, ვინც მ ო ე რ ე ვ ა, ვინც მ ო ე რ ი ა (ჩხუბში, ომში, ჭიდაობაში) (**მრე:** „ნუსადა თქუას მტერმან ჩემმან: მრე ვეყავ მას“ (ფს. 12, 5).

შემბმელი. შ ე მ ბ მ ე ლ ი ა, პირველ ყოვლისა, ვინც შ ე ა ბ ა მ ს, და მერმე – ვინც შ ე ე ბ მ ე ბ ა (ჭიდაობაში, კამათში, ომში).

თავს დამსხმელი. გაზეთებში წამიკითხავს: „თავს დ ა მ ს ხ მ ე ლ ე ბ ი მიიმაღნენო“. ვინ არიან თავს დ ა მ ს ხ მ ე ლ ე ბ ი ? – ვინც თავს დ ა ე ს ხ მ ი ს.

გამქცევი. დღევანდელ ქართულში ჩვეულებრივია ასეთი გამოთქმა: „გამქცევი ხომ არა ვარო“, ე.ი. ხომ არ გავიქცევით? ანდაზა: „გ ა მ ქ ც ე ვ ი და წ ა მ ქ ც ე ვ ი – ორივ ღმერთს ეხვეწებოდნენ“ («ქართ. ანდაზები», 1926). გ ა მ ქ ც ე ვ ი ა, ვინც გაიქცევა, წ ა მ ქ ც ე ვ ი ა, ვინც წააქცევს. მამასადამე, „გამქცევი“ ვნებითი გვარის მიმღეობაა, „წამქცევი“ კი – მოქმედებითისა, მაგრამ ორივე ერთნაირადაა გაფორმებული.

მიმწევი. ზემორე დამოწმებული ანდაზა ვაჟა-ფშაველას ასეთი სახით მოჰყავს (და ეს უფრო სწორი ვარიანტი ჩანს): „გ ა მ ქ ც ე ვ ი და მ ი მ წ ე ვ ი – ორივ ღმერთს ეხვეწებოდაო“ («ძველი საქართველო», II, განყ. მეოთხე, 346). ამ შემთხვევაში მ ი მ წ ე ვ ი ა ის, ვინც მ ი ე წ ე ვ ა, ვინც ცდილობს, რომ მიეწიოს; მამასადამე, პირიანი ზმნა ვნებითია.

მიმპარავი. მ პ ა რ ა ვ ი ა, ვინც ი პ ა რ ა ვ ს, ე. ი. ქურდი, რაც კარგად ცნობილია ოთხთავის ენიდან (მათ. 24, 43; ლუკ. 12, 29; იო. 10, 1 და სხვაგან). მაგრამ ანდაზა: „მ ი მ პ ა რ ა ვ ი ძალი მყევარზედ უარესიაო“ («ქართ. ანდაზები», 1926). მ ი მ პ ა რ ა ვ ი ა, ვინც ან რაც მ ი ე პ ა რ ე ბ ა.

მომხმარე, დამხმარე. მ ო მ ხ მ ა რ ე ა, ვინც მოეხმარება; დ ა მ ხ მ ა რ ე ა, ვინც დ ა ე ხ მ ა რ ე ბ ა (სამაგიეროდ მ ო მ ხ მ ა რ ე ბ ე ლ ი ა, ვინც მოიხმარს).

გამრჯელი. გ ა მ რ ჯ ე ლ ი ა, ვინც ი რ ჯ ე ბ ა: „გ ა მ რ ჯ ე ლ ხარს ალო არ დააკლდებაო“ («ქართ. ანდაზები», 1926); „მისი ქმარი დიდი გ ა მ რ ჯ ე ლ ი... განთქმული მონადირეც ყოფილა“ (ჭავ.).

ამყოლი, ჩამყოლი. ანდაზა: „ამყოლს აჰყევი და ჩამყოლს ჩაჰყევიო“. „აჰყევი“ და „ჩაჰყევი“ ვნებითის ფორმებია: აჰყევა იგი მას, ჩაჰყევა იგი მას; აჰყოლია იგი მას, ჩაჰყოლია იგი მას. მათი მიმღეობა უნდა ყოფილიყო: „აყოლილი“, „ჩაყოლილი“; აქ კი გვაქვს: „ამყოლი“, „ჩამყოლი“.

ხელ-მწიფე. მიმღეობის ფორმაა „ხელ-მწიფე“ (ძვ. ქართულით ჯელ-მწიფე), მაგრამ მოქმედებითისაა თუ ვნებითისა? ე. ი. ჯელ-ეწიფა თუ ჯელ-იწიფა-სი? სხვანაირად რომ ვთქვათ, ვინ არის ჯელ-მწიფე? ვისაც ჯელ-ეწიფების, თუ ვინც ჯელ-იწიფა? – ალბათ, ვისაც ჯელ-ეწიფების, რადგანაც სწორედ ეს ფორმაა ჩვეულებრივი და გავრცელებული და არა მოქმედებითი. რომ აგრეა, ამას ისიც ამტკიცებს, რომ ცალკე აღებული მ წ ი ფ ე ისაა, რაც მოიწიფა, რაც მოწეულია, ისე როგორც მისი სვანური შესატყვისი მჰჰი.

გულ-შემატკივარი. ვინ არის გულ-შემატკივარი? – ის, ვისაც გული შესტკივა.

მოყვანილ მაგალითებზე დაკვირვება გვიჩვენებს, რომ ასეთ მიმღეობათა წარმოებისას გამოსავალია არა პასიური ფორმა პირიანი ზმნისა, არამედ მისი სუბ. პირის აქტიობა რეალურად: შ ე ე წ ი ა – შემწეობა აღმოუჩინა; მ ო ე რ ი ა – აჯობა, წააქცია, გალახა და მისთ.

ამას გარდა, აღსანიშნავია, რომ ასეთი ტიპის მიმღეობასთან დაკავშირებულია სხვა დროული მნიშვნელობა, ვიდრე ჩვეულებრივად ნაწარმოებში: გ ა მ ქ ც ე ვ ი ა, ვინც მირბის (ეხლანდ. დრო), გ ა ქ ც ე უ ლ ი ა, ვინც გაიქცა (წარსული დრო), გ ა ს ა ქ ც ე ვ ი ა, ვინც გაიქცევა (მომ. დრო).

მღე. ხევსურულში „მღე“ ნიშნავს გაღებულს. სიკვდილი ამბობს: „ბევრისა კარი დავჯარე (ე. ი. დავხურე), ბევრისა ისიც მ ღ ე არი“ (ხალხ. პოეზია, I, № 523). ამ სიტყვამ შემდგომი ცვლილების შედეგად „ღია“ მოგვცა: მღეა → მღია → ღია (ა აქ კნინობითის მაწარმოებელი უნდა იყოს). ეს სიტყვა მთლად მოქმ. გვარის მიმღეობისებრ არ არის ნაწარმოები, მაგრამ არც ვნებითისებრია; უფრო მაინც მოქმედებითისას უახლოვდება.

სულთა მდგმელი. «ვეფხისტყაოსანში» ეს კონსტრუქცია აქტივის გაგებითაც არის ნახმარი და პასივისაც: ს უ ლ თ ა მ დ გ მ ე ლ ი 1) ვინც სულს ჩაუდგამს („მოახლეოთა სალხინოო,

სიცოცხლო, სულთა მდგმელო“, 1007). 2) ვისაც სული უდგას („იტყვის, ჩემო, ვით ვეგები მე უშენოდ სულთა მდგმელი“, 920).

2. ფორმით ვნებითი, ფუნქციით მოქმედებითი. არის შემთხვევები, როცა მიმღეობა ფორმით ვნებითია, მაგრამ ფუნქცია მოქმედებითისა აქვს. პირველ ყოვლისა უნდა აღინიშნოს, რომ მოიპოვება რიგი ზმნებისა, რომელთაც ფორმა სათავისო ქცევისა აქვთ, მაგრამ პირდაპირი დამატება არ ეწყობათ. ამ ზმნებს ახასიათებს ქვემდებარის შეწყობა მოთხრობითში II სერიის ფორმებთან და მიცემითში III სერიის ფორმებთან, რომლებიც ინვერსიულად აქვთ ნაწარმოები. ასეთი ზმნების პირიანი ფორმები ვნებითი არაა, მაგრამ მიმღეობა ვნებითის ფორმით აქვთ ნაწარმოები:

გამარჯვებული. გ ა მ ა რ ჯ ვ ე ბ უ ლ ი ა, ვინც გაიმარჯვა („ერეკლე მეფემ გაიმარჯვა“). სულ სხვა ვითარებას გვიჩვენებს მსგავსადვე ნაწარმოები „დამარცხებული“; დ ა მ ა რ ც ხ ე ბ უ ლ ი ა, ვინც დაამარცხეს, ან ვინც დამარცხდა. როგორც ვხედავთ, „დამარცხებული“ ფორმითაც ვნებითია და ფუნქციითაც, რადგანაც იგი მიემართება მოქმ. გვარის ზმნის პირდაპირ-ობიექტურ პირს, ან ვნებითი გვარის სუბიექტურს. მაგრამ ამასვე ვერ ვიტყვით „გამარჯვებულის“ შესახებ, რომლის შესაბამის პირიან ფორმებს პირდაპირ-ობიექტური პირი არა აქვთ და არც სათანადო ვნებითი მოეპოვებათ.

დასვენებული. დ ა ს ვ ე ნ ე ბ უ ლ ი ა, ვინც დაისვენა; მ ო ს ვ ე ნ ე ბ უ ლ ი ა, ვინც მოისვენა; შ ე ს ვ ე ნ ე ბ უ ლ ი ა, ვინც შეისვენა (ე. ი. გარდაიცვალა).

შ ე ნ ი შ ვ ნ ა. დ ა მ ს ვ ე ნ ე ბ ე ლ ი ა, რომელმაც დაასვენა, მაგრამ ამ ფორმით გადმოიღეს *отдыхающий*, რაც შეცდომაა. აჯობებდა მ ო ს ვ ე ნ ე.

გაცინებული. გ ა ც ი ნ ე ბ უ ლ ი ა არა მარტო ის, ვინც გ ა ა ც ი ნ ე ს, არამედ ისიც, ვინც გ ა ი ც ი ნ ა.

გაბედული. გ ა ბ ე დ უ ლ ი ი გიგეა, რაც გ ა მ ბ ე დ ა ვ ი; ისინი ერთნაირად ითარგმნება რუსულ ენაზე (მაგ., ქ. დათიკაშვილის ლექსიკონში, I, 1943, იკითხება: **გაბედული** смелый, отважный, решительный; **გამბედავი** 1. отважный, решительный, смелый; 2. смельчак).

მოცლილი. მ ო ც ლ ი ლ ი ა, ვინც მოიცალა, ვისაც სცალია. ძველად იხმარებოდა მ ო ც ა ლ ე, რომელიც ნიშნავდა ცალიერს ანუ ცარიელს და მოცლილსაც: „პოვის იგი (სახლი) მოცალე (ცალიერი C) და განშუენებული და შემკული“ (მათ. 12, 44); „გცალს და მ ო ც ა ლ ე ხართ“ (გამოსლვ. 5, 17).

მონდომებული. „მონდომებულია“ არა მარტო ის, რაც მონდომეს („ამ საქმის გაკეთებაზე მ ო ნ დ ო მ ე ბ უ ლ ი დრო 25 დღე მაინც იქნება“), ისე ის, ვინც მონდომა: „მონდომებული კაცია“.

შოებული.

„მინდორს წავალ, ვიმეკობრებ, ალაფითა ავივსები,

შინა მოვალ შ ო ე ბ უ ლ ი, ადრე ზედა მოვესწრები“ („ვეფხ.“, 1223).

აქ შ ო ე ბ უ ლ ი მოქმ. გვარის მნიშვნელობითაა ნახმარი: მშოვნელი, რომელიც იშოვნის.

შეუბრალებელი. შეუბრალებელია არა მარტო ის, ვინც არ შეიბრალებს, არამედ ისიც, ვინც არ იბრალებს: „ახლა მინდა შებრალება, ჩემო შეუბრალებელო შვილო“ (ასე დაიტირა მოხუცმა დედამ თავისი 44 წლის ვაჟი).

უშობელი. მიმდებარა ვნებ. გვარისა, უარყოფითი: „ადრე სცნობ, არის იგი ყმა შობილი, თუ უშობელი“ («ვეფხ.», 114). გურიაში „უშობელი“ ნიშნავს დეკეულს (რომელსაც არ მოუგია ხბო). ოღონდ საკითხავია: ხომ არ არის „უშობელი“ (გურულთა გაგებით) გადაკეთებული ფორმა უ ზ ო ბ ე ლ-ისა, ანუ უ ზ ვ ე ბ ე ლ-ისა, ე. ი. იმისა, რომელსაც ჯერ არ უზვია? (ი ზ ვ ა – ხბო მოიგო).

დაუჯერებელი. 1) ვინც არ იჯერებს (დაუჯერებელი კაცია); 2) რაც არ არის დასაჯერებელი (დაუჯერებელი ამბავია).

უ დ ე ტ რ ე ბ ი

ზ ო ბ ა ღ ი

606. ტერმინისათვის. „უდეტერი“ ბერძნული სიტყვაა (οὐδέτερος) და აღნიშნავს არც ერთს (ორისაგან). როგორც გრამატიკული ტერმინი, იგი პირველად ნახმარია 1943 წელს გამოსულ წიგნში (ა. შ ა ნ ი ძ ე. ქართული გრამატიკის საფუძვლები, ნაკვეთი II, 1943, შესწორება-დამატებათა სია, წიგნის ბოლოს) და მოწოდებულია, აღნიშნოს ყველაფერი, რაც არ არის არც სახელი და არც ზმნა.

607. უდეტერთა მოცულობა. სახელები და ზმნები, რომლებიც უკვე განხილული გვაქვს, კარგად გამოყოფილი ჯგუფებია ენის სისტემაში, რომელთაც თავ-თავისი, ერთმანეთისაგან მკვეთრად განსხვავებული გრამატიკული ნიშნები მოეპოვებათ. მაგრამ ყოველ ენაში, კერძოდ ქართულში, ბლომად მოიპოვება სიტყვები, რომლებიც არც სახელებია და არც ზმნები. ეს მესამე ჯგუფი სიტყვებისა, პირველი ორი ჯგუფისაგან განსხვავებით, არ წარმოადგენს ერთგვარ მასალას, ისეთს, რომ ყველას ერთგვარი გრამატიკული ნიშნები ახასიათებდეს. პირიქით, ამ ჯგუფში შემავალი სიტყვები დიდად განსხვავდებიან ერთმანეთისაგან როგორც მორფოლოგიურად, ისე სინტაქსური თვისებებით. ძნელია იმისი თქმაც, რომ მათ ყველას რაიმე საერთო ჰქონდეს; ის ნიშანიც კი, რომლითაც მათ ვაერთიანებთ, უარყოფითია: უდეტერია ყოველგვარი სიტყვა, რომელიც არ შეიძლება მიჩნეულ იქნეს არც სახელად და არც ზმნად.

თვით უდეტერებში გამოიყოფა ჯგუფები, რომლებიც ერთგვარ ნიშანს ატარებენ; ესენია: ზმნიზედა, შემდეგ მხლებელი და, უკანასკნელ, შორისდებული.

ზ მ ნ ი ზ ე ღ ა

608. ზმნიზედის რაობა. ზმნიზედა ჰქვია დამოუკიდებელი მნიშვნელობის მქონე ფორმა-უცვალელებელ სიტყვას, რომელიც ზმნით აღნიშნულ მოქმედებას განსაზღვრავს დროსა ან სივრცეში, ან გვიჩვენებს, თუ რა ვითარებაში ხდება მოქმედება, ან რამდენჯერ და რა ზომით ხდება იგი, ან კიდევ რა არის მოქმედების მიზეზი თუ მიზანი.

როდესაც ვამბობთ, ზმნიზედა ზმნის ამხსნელი სიტყვააო, ვგულისხმობთ ზმნას ფართო მნიშვნელობით, ე. ი. ზმნას პირიანსაც და უპიროსაც.

რაც ზედსართავია არსებითი სახელისათვის, იგივეა ზმნიზედა ზმნისათვის: იგი ზმნასთან სახმარებელი სიტყვაა და აქედან წარმოდგა მისი სახელი (adverbium, „ზმნის თანა“).

შ ე ნ ი შ ვ ნ ა. ქართულში ტერმინი სლაურ-რუსულიდან მოდის (нарекание) და ამიტომ „ზმნის ზედა“ და არა „ზმნის თანა“ (adverbium).

არის ცალკეული შემთხვევები, როცა ზმნიზედა ზედსართავსაც განსაზღვრავს და ზოგჯერ თვით ზმნიზედასაც; ასეთია მაგ., ზმნიზედები: ფრიად, მეტად, სულ, სრულიად, ძალიან, მთლად: ფრიად მნიშვნელოვანი, მეტად საპასუხისმგებლო, სულ სასიხარულო, სრულიად უდანაშაულო, ძალიან ძვირი, მთლად გაწუწული და მისთ.; მეტად ადრე, ძალიან გვიან, სრულიად შემთხვევით, სულ მაღლა და მისთ.

ზმნიზედა ფორმა-უცვალელებელი სიტყვააო, ვთქვით ზემოთ, მაგრამ არის შემთხვევები, როდესაც ზოგიერთი ზმნიზედა სახელად არის გამოყენებული და რამდენადმე იბრუნვის (§ 102).

ზმნიზედები შეგვიძლია დავაჯგუფოთ ფორმისა და ფუნქციის მიხედვით.

609. ზმნიზაფები ფორმის მიხედვით. ძალიან ცოტაა ისეთი ზმნიზედა, რომ პირველადი იყოს, დიდი უმეტესობა სახელებისაგან არის ნაწარმოები, რამდენადმე აგრეთვე სხვა მეტყველების ნაწილებისაგან.

პირველად ზმნიზედათაგან სავარაუდოდ შეიძლება ესენი დავასახელოთ: აქ(ა), იქ(ა), სად(ა), წინ(ა), გარე, შინ(ა), აწ (ძვ. ქ. = ეხლა), ხვალ(ე). ფრჩხილებში ჩასმული ბოლო ხმოვნები აღდგება ც ნაწილაკის დართვისას: აქა-ც, სადა-ც და სხვ.

შ ე ნ ი შ ვ ა. „იქა“-ში ა „აქა“-ს ანალოგიით არის გაჩენილი: ძველი ფორმა იყო „იქი“: „მიიხილა აქა და იქი და არავინ იხილა“ (გამოსლვ. 2, 12); „მიდით და ა ქ ა მომგვარეთ, ვინ არის ი ქ ი მჯდომარე“ («ვეფხ.» 91). ეხლაც ითქმის როგორც აქა-იქ, ისე იქი-აქ. აქედან: გ ა ქ ი ა ქ ე ბ ა (*გაიქი-აქ-ება) – მიმოფანტვა.

ბევრი ზმნიზედა გაქვავებული ფორმაა სახელისა. ეს ნიშნავს: ზმნიზედად ქცეულ სახელს დაკარგული აქვს ბრუნვის ფუნქცია, რაც აუცილებელია სახელისთვის; მაგალითები: ძირს, დღეს, თავში, ცერად.

ძირს. შეიძლება სახელიც იყოს და ზმნიზედაც:

ა) სახელია, როცა ვამბობთ: „ზოგიერთი ხე ღრმად იდგამს ძ ი რ ს მიწაში“. აქ „ძირს“ მიცემითი ბრუნვის ფორმაა და, როგორც წინადადების წევრი, პირდ. ობიექტია. ეს „ძირს“ შედის ბრუნვის ფორმათა რიგში: ძირი, ძირმა, ძირს და სხვა: „ამ ხემ ძ ი რ ი ღრმად გაიდგა მიწაში“ (კითხვა: რა?); „ამ ხის ძ ი რ მ ა წყალსადენის მილი დააზიანა“ (კითხვა: რამ?); „ბოსტანა ანუ მახრა ძალიან უფუჭებს ბოსტნეულობას ძ ი რ ს“ (კითხვა: რას?);

ბ) ზმნიზედაა, როცა ვამბობთ: „ის ვაშლები ავკრიფე, რომლებიც ძ ი რ ს ეყარა“. აქ „ძირს“ ფორმა-უცვალელები სიტყვაა, რომელსაც სხვა მნიშვნელობა აქვს, ვიდრე ზემოთ მოყვანილს; მას დაკარგული აქვს კავშირი სახელთან და წინადადებაში ადგილის გარემოება (კითხვა: სად?).

„აბა შეხედეთ ქვეყანას: ძ ი რ ს ვაკე, მაღლა მთებია;

ზოგან ხევები, ზოგან ტყე, კლდედ მიუვალი გზებია“ (ვაჟა, I, 46).

დღეს. „დღეს“ უეჭველად მიცემითის ფორმაა, მაგრამ მიცემითის ფორმაა მანამ, სანამ იგივე მნიშვნელობა აქვს, რაც სხვა ბრუნვებში: დღე, დღემ, დღეს, დღის, დღით, დღედ, დღეო. ხოლო, როცა ვამბობთ: „გ უ შ ი ნ ციოდა, დ ღ ე ს კი თბილა“, აქ სულ სხვა მნიშვნელობის სიტყვა გვაქვს: იგი ზმნიზედაა და არა სახელი.

ცერად. ერთ თითთაგანს „ცერი“ ჰქვია; იგი სახელია და მისი ვითარებითა „ცერად“ (მაგ., ასეთ წინადადებაში: „ნეკი ც ე რ ა დ არ გადაიქცევა“). მაგრამ თითი სრულებით არ გვაქვს მხედველობაში, როცა ვამბობთ: „გზა ც ე რ ა დ მიდიოდა“ (ე. ი. ირიბად, ისე, როგორი მიმართულებაც ცერს აქვს სხვა ხელის თითებთან შედარებით). ეგევე „ცერად“ მოიპოვება რთულ ზმნიზედაში („ალმაცერად“), რომლის პირველი ნაწილი მიღებულია „ელამ“ სიტყვისაგან: ელმად-ცერად (ხმოვანთა ასიმილაციით: ალმა[დ]-ცერად).

ბრუნვის ფორმათაგან შეიძლება ზმნიზედად იქცეს: მიცემითის, ნათესაობითის, მოქმედებითისა და ვითარებითის ფორმები, თვითეული მათგანი სუფთად ან თანდებულის დართვით. სრულიად გამორიცხულია სახელობითისა, მოთხრობითისა და წოდებითის ფორმები.

ზოგ შემთხვევაში ბრუნვის ფორმა შეკვეცილია.

ბრუნვის ფორმით გვხვდება როგორც სახელი, ისე მეორეული ზმნიზედაც: მუნ – მუნით.

საკმაოდ გვხვდება ზმნიზედა სახელის ფუძის სახითაც. ზოგჯერ ფუძე გაორკეცებულია.

ფუძესვე მივიღებთ, თუ ბრუნვის ნიშანი სავსებით ჩამოსცილდა სიტყვას.

უკანასკნელ, უნდა აღვნიშნოთ, რომ მოიპოვება ზმნიზედები, რომელთაც საკუთარი მაწარმოებლებიც აქვთ.

610. ზმნიზედა მიცემითის ფორმით. მიცემითის ფორმით წარმოდგენილია შემდეგი ზმნიზედები:

ძირს, ახლოს, შორს (შორიახლოს), სადამოს, დილას („დილასა ადრე მოვიდა იგი ნაზარდი სოსანი“, «ვეფხ.», 72), დღეს, წელს (წლეულს, სანის დაკლებით: წლეულ), დიდხანს (= დიდ ხანს), (*რასჟამს →) რაჟამს (ძვ. ქართ. = როდის), ოდეს.

შ ე ნ ი შ ვ ნ ა. „ოდეს“ რთული სიტყვაა წარმოშობით და ასე დაიშლება: ო-დეს, სადაც პირველ ნაწილში გვაქვს „რა“ სიტყვის ბადალი სიტყვის ნაშთი (უა? სვან. მა „რა“, მეგრ. მუ „რა“), მეორე ნაწილში კი უეჭველად „დღეს“ არის: ო-დ[ღ]ეს.

„ოდეს“ ფორმას შემდეგ რაე დაერთო თავში და მივიღეთ რ-ოდეს, რომელიც შემონახულია მიმართებით ფორმაში („როდესაც“); კითხვითში ხმოვანი იცვალა: როდის.

მიცემითის ფორმა ჩანს აგრეთვე *შარ-ს, ასიმილაციით „შარ-შ“, როგორც ეს იხმარება ხევსურულში, ან ფორმანტის დართვით: შარშ-ან (ან დაერთო სხვა ზმნიზედების ანალოგიით: უკან, წელან, ძოღან და მისთ.). ძველად იყო აგრეთვე შრ-ან და აქედან: შრანდითგან (II კორ. 9, 2).

ში და ზე დართული ფორმები არსებითად სადაობითია და არა მიცემითი, რადგანაც ბრუნვის ნიშანი დაკარგულია: თავში, შუაში, ბოლოში, კარში (= გარეთ); შუაზე, განზე, გვერდზე.

ნათესაობით-მიცემითის ფორმას გვიჩვენებს ადგილისა და დროის გამომხატველი სიტყვები (დროის გამომხატველები საწყისებია): მეზობლისას, ბიძისას, ჭავჭავაძისას, გაკვეთილის დაწყებისას, სხდომის გათავებისას და მისთ. (§ 133).

611. ზმნიზედა ნათესაობითის ფორმით. ნათესაობითის ფორმით წარმოდგენილია შემდეგი ზმნიზედები: -გზის (ერთგზის, სამგზის და სხვ., იხმარებოდა ძველად: „ქათმისა ჯმობადმდე სამ გზის უვარ-მყო მე“, მარკ. 14, 72); *დ[ღ]ის: მარადის (← მარადლის), შემოკლებით: მარად; ზამთრის (მთის კილოებში: თუშურში, მოხეურში, ფშაურში), სამხრის („მწუხრ, დილეულ და სამხრის“: «ისტორიანი და აზმანი», 480), წუხელის (შეკვეციტ: წუხელ), მერმის („მერმის“ ნათ. ბრუნვის ფორმაა, მაგრამ მას ხშირად მიცემითის ს ერთვის: მერმისს).

იგივე ნათესაობითი გვაქვს ზმნისწინთაგან ნაწარმოებ ფორმებში: შეის, გაის („შეის ხასობს, გაის ქუშობს, ენა ასრე მოაყივნებს“, «ვეფხ.», 761). ჯ მ ე ლ ე თ ი – ქვეყანა ზღვას გ ა რ დ ა ი ს (ს. ორბ.).

შეიძლება ზმნიზედა სახელის ფუნქციით ვიხმაროთ, დაისვას ნათესაობითში და დაერთოს თანდებული (ან სხვა ზმნიზედა თანდებულის როლში) და მივიღოთ ახალი

ზმნიზედა: გუშინისწინ (შემოკლებით: გუშისწინ), დღის სწორს (*დღესის სწორს), დღის თხუთმეტს, ხვალის სწორს, (*ხვალის ზევით →) ხვალზევით (= ზეგ):

„დღეს წითელი პარასკევი, ხვალ შაბათი შავდებაო.

ხ ვ ა ლ ზ ე ვ ი თ რომ კვირა მოვა, ყელი ჩაიპოხებაო“ (ხალხური, ვაჟა, V, 82), შინისაკენ და მისთ.

ნათ. ბრუნვის ფორმა შედის ადგილისა და დროის გამომხატველ ზმნიზედებში: ბიძისას, მისვლისას (§§ 133, 610).

„დღისით“ და „ნეფსით“ ფორმათა შესახებ ნ. § 612.

შ ე ნ ი შ ვ ნ ა 1. „ყოველთვის“ (დიალექტურად: ყოველთვის-ინ) თითქმის ნათესაობითის ფორმააო, მაგრამ მის მეორე ნაწილს არც თვესთან აქვს კავშირი და არც ნათ. ბრუნვის ფორმასთან: იგი გადაკეთებულია „ყოვლადვე“ სიტყვისაგან, რომელიც ძველად იმასვე ნიშნავდა: „ყოვლადვე, აწ და მარადის“ = ყოველთვის, ეხლა და მუდამ. ყოვლადვე → ყოვლათვე → ყოველთვე → ყოველთვის.

შ ე ნ ი შ ვ ნ ა 2. ნათ. ბრუნვის ნიშნადაა გაგებული უფროობითი ხარისხის ფორმის უკანასკნელი აფიქსი **მს** (← **ის**): ხ-უ-ფრო-**მს**-ი (← ხუფრო-ის-ი), ხ-უ-მჯობ-ე-**მს**-ი (= ხუმჯობესი) [§ 172]. ივარაუდება, რომ ზედსართავისაგან ზმნიზედა იქნა ნაწარმოები „გზის“ და „მყის“ ფორმათა მსგავსად: ხ-უ-ფრო-ო-მ **больший** (чем тот), ხ-უ-მჯობ-ე-ო **лучший** (чем тот). აქედან: ხ-უ-ფრო-ო-მ **больше**, ხ-უ-მჯობ-ე-მს **лучше**; აქედან კი ისევ ზედსართავი: ხუფრო-მს-ი **больший**, ხ-უ-მჯობ-ე-მს-ი **лучший** (ძველი ორთოგრაფიით: ხუმჯობესი).

612. ზმნიზედა მოქმედებითის ფორმით. ზმნიზედა მოქმ. ბრუნვის ფორმით გვხვდება როგორც სახელთაგან, ისე თვით ზმნიზედათაგან და თანდებულთაგანაც კი.

ს ა ხ ე ლ თ ა გ ა ნ: თავით (= თავთან), გვერდით, ღამით, შორით; ზ მ ნ ი ზ ე დ ა თ ა-გ ა ნ: წინათ (← წინადთ), გარეთ (← გარედთ), შიგნით, ზემოთ (← ზემოდთ), ქვევით (ქვე-ვ-ით) ან ქვემოთ (ქვემოდთ); თ ა ნ დ ე ბ უ ლ ი ს გ ა ნ: ზე(ვ)-ით (§ 33).

„უნებლიეთ“ (← უნებლიადთ, ძვ. ქართ.) აგრეთვე მოქმედ. ბრუნვის ფორმაა.

კენ-ის დართვით: საით-კენ (← სადით-კენ) (გვხვდება ასეთი ფორმაც: საისკენ).

გან-დართული მოქმ. ბრუნვის ფორმა **ით-გან**-ის ნაცვლად **იდან**-ს გვამღევს (თუ სიტყვა ხმოვან-უკვეცელია – **დან**-ს, § 93): გარიდან, შიგნიდან, წინიდან, უკანიდან, ქვევიდან (ქვემოდან), ზევიდან (ზემოდან), გვერდიდან, მაღლიდან, დაბლიდან, თავიდან, ბოლოდან, საიდან.

ფერხითით (= ფეხებთან) ასე დაიშლება: ფერხთ-ით, სადაც „ფერხთ“ თანიათი მრავლობითის ფორმაა [მსგავსივე წარმოებაა «ვეფხის ტყაოსნის» „თვალთათ“ (= თვალებიდან), მაგრამ უკანასკნელი სახელია და არა ზმნიზედა].

„დღისით“ გულისხმობს ნათესაობ. ბრუნვის ფორმას (დღის), მოქმედებითის ნიშნით გავრცობილს: დღ-ის-ით (შემოკლებით: დღისი).

ასეთივე ნათესაობით-მოქმედებითია ძვ. ქართულის „ნეფსით“ („ნეფსით და უნებლიეთ“): *ნების-ით, ხმოვნის ამოღებით და ასიმილაციით: ნებს-ით → ნეფსით.

„ძლით“ (ძვ. ქართ. = ძლივს) აგრეთვე მოქმ. ბრუნვის ფორმაა („ძლით დაარწმუნეს“ – ძლივს დაარწმუნეს).

„აწი“, რომელიც დიალექტურია (იხმარება დასავლურ კილოებში) და რომლის შემოტანას სალიტერატურო ენაში ს. ხუნდაძე ცდილობდა, მოქმედებითია, ოღონდ უკანასკნელი თანხმობიანი ჩამოსცლია: აწით → აწი (ე.ი. აწ-ითგან, ამას იქით). მთლიანად ჩამოკვეცილია დაბოლოება: ერთობ (← ერთობით).

613. ზმნიზედა ვითარებითის ფორმით. ვითარებითი ბრუნვის ფორმით (ზოგჯერ ბრუნვის ნიშნის ნაწილობრივი შეკვეცით ან თანდებულის დართვით) წარმოდგენილია შემდეგი ზმნიზედები:

ა) ს რ უ ლ ი ფ ო რ მ ი თ: ცერად, აღმაცერად, სადაც კომპოზიტის პირველ ნაწილში შემავალი „ელამი“ შეკუმშულია, წინა ხმოვანი მიმსგავსებულია, ხოლო ბრუნვის ნიშანი დ შეკვეცილია: ელმად-ცერად → აღმა(დ)ცერად, ძველად, შორად, უცბად(= უცებად), ანაზდად («ვეფხ.»), უეცრად, უზმად (= უჭმელად, უნაყროდ), უბრად (← უუბრად), უმძრახად, ყოვლად, ყოვლადვე (ძვ. ქ. = ყოველთვის), კუალად (ძვ. ქ. = ისევ), ამჟამად (ამ ჟამად), სრულიად, სრულად („რომე ს რ უ ლ ა დ ამოაგებს მცირესა და დიდებულსა“, «ვეფხ.», 53), ხელად, გაისად (= მომავალ წელს) და სხვ.

ბ) ნ ა წ ი ლ ო ბ რ ი ვ ი შ ე კ ვ ე ც ი თ: ჩქარა (← ჩქარად), ნელა (← ნელად), მაღლა (← მაღლად; ხმა-მაღლა), დაბლა (← მდაბლად; ხმა-დაბლა), კარგა („კარგა მოზრდილი“, მართლა, ყოლა („თავი ყოლა ნუ ჰგონია მელექსეთა კარგთა სწორი“, «ვეფხ.», 15; ვ დაიკარგა ონის შემდეგ: ყოვლა[დ] → ყოლა),

გ) თ ა ნ დ ე ბ უ ლ ი ს დ ა რ თ ვ ი თ: მანამდე (← მუნადმდე), სანამდე (← სადამდე), აქამდე, აქამომდე (ან: აქამდის, აქამომდის).

ვითარებით ბრუნვაში დაყენებული ზედსართავი (ან მიმღეობა), როგორც ამას ძველი გრამატიკოსებიც აღნიშნავდნენ (მაგ., დ. ჩუბინაშვილი), ზმნიზედის ფუნქციითაა აღჭურვილი, რადგანაც ამ შემთხვევაში ზედსართავი (ან მიმღეობა) ზმნას განსაზღვრავს და არა სახელს, როგორც სხვა შემთხვევებში: წითლად, შავად, მძიმედ, გრილად, აშკარად, დინჯად, ძვირად, ვაჟკაცურად, კოხტად, მრისხანედ, გაბედულად და მისთ.

ზმნიზედას უახლოვდება ასეთი ფორმები: სოფლად, ქალაქად, მინდვრად, ველად, როცა ესენი ადგილის გარემოებას აღნიშნავენ.

614. ზმნიზედა სახელის ფუძის სახით. ხშირად ზმნიზედად სახელის ფუძეა გამოყენებული.

ასეთია, მაგ., დღე („ყოველ დღე ქეიფობდა“), ღამე (= ღამით; „ავადმყოფს ღამე სრულებით არ ეძინა“), ღამე ყოველ (ძვ. ქართ. = მთელ ღამეს), ძალიან, ძლიერ, ზამთარ-ზაფხულ (ე.ი. მთელი წლის განმავლობაში, რადგანაც საქართველოში არსებითად ორი სეზონია), იდუმალ („იდუმალ ცოლსა ეუბნა“, «ვეფხ.», 475).

განსაკუთრებით ხშირია სახელის ფუძის ზმნიზედად გამოყენება გაორკეცვით: წყალ-წყალ, ხევ-ხევ, გორ-გორ, მთა-მთა, სოფელ-სოფელ, მინდორ-მინდორ, ტყე-ტყე, ქუჩა-ქუჩა, ნაკუწ-ნაკუწ, ნაწყვეტ-ნაწყვეტ, ლუკმა-ლუკმა და მისთ. ზოგჯერ ზმნიზედაც არის გაორკეცებული: წინ-წინ, უკან-უკან, ნელ-ნელა (ე.ი. ნელა-ნელა).

გაორკეცებული ფუძეები (ზოგჯერ გარკვეული ბრუნვის ფორმები) „და“ კავშირით არის შეერთებული: კვალ-და-კვალ, ფეხ-და-ფეხ, ცხენ-და-ცხენ, თან-და-თან, შიგა-და-შიგ, წინ-და-წინ, ხან-და-ხან, თვე-და-თვე და სხვ.

არ არის გამორიცხული, რომ ზოგ შემთხვევაში ფუძე ბრუნვის ფორმის შეკვეცითაც იყოს მიღებული, როგორც, მაგ., აქ: ნება-ნება (← ნება[ს]-ნებასა: „მამამან გვერდსა დაისვა, აკოცა ნება-ნებასა“, «ვეფხ.»106).

615. ზმნიზედა საკუთარი წარმოშობისა. მოიპოვება ზმნიზედები, რომელთაც საკუთარი მაწარმოებლები აქვთ; ეს მაწარმოებლებია: გან, ივ, რე, გზის, ჯერ, და, მო, შე, ღამ, ხან, მა(რთ).

გან. ერთვის ფუძეს: სხვაგან, ერთგან, ყველგან (← ყოველგან), შინაგან ან შიგან („კოკასა შიგან რაცა დგას, იგივე წარმოსდინდების“, «ვეფხ.», 1094), გარეგან, ზოგან (← ზოგგან).

ივ. ამ მაწარმოებლის შესახებ უკვე გვქონდა საუბარი (§ 97). იგია გადავარდნილი ბრუნვის ნაშთი: მარჯვნივ, მარცხნივ, ყოველწლივ, მხარ-ილლივ, ოთხ-კუთხივ, ცხადივ, ძლივ (სანის დართვით: ძლივ-ს), დაუყოვნებლივ, უკლებლივ, განუწყვეტლივ, მხრივ (ერთი მხრივ = ერთი მხრით) და მისთ. იმავე სუფიქსითა და ი პრეფიქსით ძველად ნაწარმოები იყო: ი-გურდ-ივ („გურდ“ სიტყვისაგან: „კარი კიდობნისაჲ ქმენ იგურდივ“, დაბ. 6, 16) და ი-მგურგლ-ივ, რომელიც დღესაც იხმარება გამარტივებულად: ირგვლივ, იბედივ (= ბედზე), იბრტყივ (← სიბრტყივ: – „რაში მოჰხვედრიყო ტყვია (მგელს)? – ილლიაში შჰირდა, ს ი პ ტ ყ ი ვ ი დგა“, ვაჟა, V, 397). ეგევე **ივ** არის შემონახული ს ა ი ჯ ნ ი ო -ში (*სა-ი-ჟნ-ივ-ო), რომელიც ფშაურად ნიშნავს ხვნაში დახმარებისთვის გადახდილ სამაგიეროს [ფუძეა **ჟან** (ჟნვა)], აგრეთვე ***ი-ქრ-ივ-ის**-ში, რომლისაგან შემდეგ ი ქ ვ რ ი ვ ი ს ი წარმოდგა, რაც, ს. ორბელიანის მიხედვით, „შიკრიკს“ ნიშნავს (ფუძეა **ქარ-ი**).

ივ სუფიქსის ხმარება რამდენადმე გაფართოვდა:

არაბულიდან ნასესხებ „მუდამ“ ფორმისაგან „მუდმივ“ გაკეთდა; ცნობილია აგრეთვე კილოებში (მაგ., ფშაურში) აზერბაიჯანულიდან ნასესხები „დოსტოლრივ“ („და ჩვენც დოსტოლრივ მივედით თოფ-იარაღის ჟღერითა“, ვაჟა, III, 10, 3) (აზერბ. დოს-დოლრ-ჲ „პირდაპირ“).

რე. ეს ფორმანტი ორგვარი მნიშვნელობისაა:

ა) აღნიშნავს სახეს, ნაირობას, გვარობას: აგ-რე (= ამნაირად), ეგ-რე, მაგ-რე, მეტად-რე, ისე (← ის-რე), ასე (← ას-რე).

ბ) აღნიშნავს: მცირედ, ოდნავ. წინათ ზმნასთანაც იხმარებოდა: „იგი წვიმა და-რე-ნელდა“, «ვეფხ.», 536; „მო-რე-ვჯობდი“, იქვე, 354 (= ცოტა მოვჯობინდი). ამჟამად თითო-ოროლა ზმნიზედაში არის: ქვემო-რე (ცოტა ქვემოთ), ზემო-რე (ცოტა ზემოთ). იგივე **რე** გაორკეცებისას დისიმილაციის ძალით **რე-ლე**-დ იქცევა: ქვე-რე-ლე („ჩეიწიე ქვერელე“, გურიაში = ჩაიწიე ცოტა ქვემოთ); ასევე ნაწარმოებია ზე-რე-ლე-ც, მაგრამ სალიტერატურო ენაში იგი ზედსართავადაა გამოყენებული („ზერელე კაცია“).

გზის და **ჯერ** რიცხვით სახელთაგან აწარმოებენ ზმნიზედას; რიცხვითი სახელი ფუძის სახითაა წარმოდგენილი: სამ-გზის, ხუთ-გზის (გურიაში ეხლაც სამი გზობა, ხუთი გზობა), ცხრა-ჯერ, ათ-ჯერ, ას-ჯერ და მისთ.

და. იგი შედის სა-და-ში, რომელიც დღეს ჩვეულებრივ „სად“ არის (მაგრამ ა აღდგება ც ნაწილაკის წინ: სადა-ც). იგივე მაწარმოებელი გვაქვს აქაც: ში-და, გარ-და, ქვე-და, ზე-და. ამათგან „გარდა“ დღეს თანდებულია და ზმნისწინიც, „ქვედა“ და „ზედა“ უფრო

ზედსართავებად არის გამოყენებული („ზედა“ თანდებულადაც იხმარებოდა; აქედან შემდეგ ზედ, ზე).

და-ს ფონეტიკური ვარიანტია **ნა**, რომელიც „ქვე-ნა“-სა და „ზენა“-ში გვაქვს, აგრეთვე „შინა“-ში, რომელმაც თითქმის განდევნა „შიდა“. „გარდა“-ს ვარიანტი „გარნა“ კავშირად იყო გამოყენებული ძველ ქართულში. ეს **ნა** შედის დიალექტურ „აქა-ნა“-ში (იხმარება იმერულში, გურულში).

მო. ეს მაწარმოებელი (წარმოშობით იგივე, რაც ზმნისწინი **მო**) „ქვემო“-სა და „ზემო“-ში გვაქვს, მაგრამ ესენი უფრო ზედსართავებად არის გამოყენებული („ქვემო იმერეთი“, „ზემო სვანეთი“). ზმნიზედა მოქმედ. ბრუნვის ფორმითაა წარმოდგენილი: ზემოთ (← ზემო-მო), ქვემოთ (← ქვემო-მო), სამაგიეროდ გვაქვს „გარეშემო“ და „ზეგარდმო“.

შე: წინა-შე („ერთილა ახლავს ავთანდილ, წინაშე უზის სკამითა“, «ვეფხ.» 103), „გარეშე“ უკვე უფრო თანდებულია და ზედსართავი. ეს **შე**-ც იგივეა წარმოშობით, რაც ზმნისწინი **შე** (შე-ვიდა, შე-აღო და მისთ.).

ხელ: ერთ-ხელ; ითქმის (თუმცა იშვიათად): ორ-ხელ, სამ-ხელ, მაგრამ მეტი კი არა; შემდეგ „ჯერ“ მიდის: ოთხჯერ, ხუთჯერ და შემდგომი. ორ-ხელ-ისა და სამ-ხელ-ის ნაცვლადაც ჩვეულებრივია ორჯერ (დისიმილაციით: ორჯელ) და სამჯერ. „ერთხელ“ დროს აღნიშნავს, მაგრამ მის მეორე ნაწილში „კელ“-ი უნდა გვეკონდეს (თანის შემდეგ ხელ'ად ქცეული), და არა „ხან“-ი (თუმცა კილოებში გვხვდება „ერთხალ“, „ერთხანის“).

ლამ: ამაღამ (= ამას ღამეს), გუშხამ (← გუშ[ინის] ღამ; იხმარება გურიაში; ნიშნავს: გუშინის წინ (გუშინ, გუშხამ).

ხან: ერთხან(ს), დიდხან(ს).

(**მართ** →) **მა:** გვაქვს შემდეგ ზმნიზედებში: აღმა, დაღმა, წაღმა, უკულმა, გაღმა, გამოღმა, შეღმა. აქ **ღ** ისტორიულად მხოლოდ პირველშია მოსალოდნელი (აღ-მართ), სხვებში ანალოგიურადაა განვითარებული (§ 36).

616. ზმნიზედა შინაარსის მიხედვით. ჯგუფები. შინაარსის მიხედვით ზმნიზედები განიყოფება რამდენიმე ჯგუფად; ეს ჯგუფებია: ადგილისა, დროისა, ვითარებისა, ზომა-ოდენობისა, მიზეზისა და მიზნისა. თვითეულ ჯგუფს თავისი კითხვა აქვს ისევ ზმნიზედის სახით (რომელიც წარმოშობით ნაცვალსახელია). კითხვის გამომხატველი ზმნიზედა შეიძლება გამოყენებულ იქნეს მიმართებითადაც – დამოკიდებული წინადადების დასაკავშირებლად მთავართან. ამიტომ აღნიშნულ ჯგუფებს ემატება კითხვითი და მიმართებითი.

617. ადგილის ზმნიზედა. ადგილის ზმნიზედა აღნიშნავს ადგილ-მდებარეობას, სადაც მოქმედება ხდება, ან გვიჩვენებს მიმართულებას, რომელიც ალებული აქვს მოქმედების სუბიექტს ან პირდ. ობიექტს.

ა) ადგილ-მდებარეობის აღმნიშვნელი ზმნიზედების კითხვაა: **სად?** – წინ, უკან; თავში, შუაში, ბოლოში; ზევით (ზემოთ), ქვევით (ქვემოთ); ზემორე, ქვემორე; ზერე, ქვერე; მაღლა, დაბლა; ძირს; გარეშემო (გარეშემო), ირგვლივ; გვერდით, თავით, ფერხით; აგერ, ეგერ, აგერ-ეგერ და სხვ.; აქ, იქ, აქა-იქ (იქი-აქ); აღმა, დაღმა, გაღმა (გაღმით), გამოღმა (გამოღმით), გადაღმა, გადმოღმა; ახლოს, შორს, შორიახლოს; ახლო-მახლო[ს]; პირისპირ; სხვაგან, ერთგან, ზოგან, ბევრგან; სადმე, არსად და სხვ.

ბ) მიმართულება ორგვარია იმის მიხედვით, თუ საიდან მოდის მოქმედების სუბიექტი ან პირი. ობიექტი და საიტკენ მიიმართება იგი.

მიმართულება **საიდან**: თავიდან, ბოლოდან; წინიდან, უკნიდან („მწიხლავს წინიდანაო, მკამპავს უკნიდანაო“, ანდ.); ზევიდან (ზემოდან), ქვევიდან (ქვემოდან); მაღლიდან, დაბლიდან, ძირიდან, აქედან (← აქამთგან), იქედან (იქამთგან), შიგნიდან, გარედან, შინიდან, გაღმიდან, შორიდან და სხვ.

მიმართულება **საითკენ**. ქართულში არ არის გარჩეული ერთ ადგილას მყოფობისა და სხვა პუნქტისაკენ მიმართული მოძრაობის აღმნიშვნელი ზმნიზედები, როგორც ეს არის ზოგიერთ ენაში (ვთქვათ, რუსულში); მაგ., ქართული **სად** შეესატყვისება რუს. где-საც და куда-საც: ს ა დ ცხოვრობს შენი ძმა? Где живет твой брат? ს ა დ გაემგზავრა შენი ძმა? Куда отправился твой брат? ქართ. **შინ** ხან ითარგმნება: дома (ბავშვი შ ი ნ არის, Ребенок дома), ხანაც: домой (ბავშვი შ ი ნ წავიდა, Ребенок пошел домой).

აუცილებლობის შემთხვევაში კენ-დართული ფორმა იხმარება: აქეთკენ, იქეთკენ, შინისკენ.

618. დროის ზმნიზება. დროის გამომხატველი ზმნიზედა გვიჩვენებს დროის გარკვეულ ერთეულს ან დროის გარკვეულ მონაკვეთს კონკრეტულად. მისი კითხვაა: **როდის?** – ეხლა (ახლა), ამჟამად, წელან (წარმოშობით: აწელა, რომელსაც წინ ა ჩამოეკვეცა და ბოლოს ნ დაერთო: ← [ა]წე-ლა-ნ: „მოლარე ჰკადრებს: მოვიდა ა წ ე ლ ა ფერ-ნამკრთალიო“, «ვეფხ.» 104); დღეს, წუხელ (წუხელის), გუშინ, გუშინისწინ (გუშინწინ, გუშისწინ), ძოდან (ე. ი. ამასწინათ, რამდენიმე დღის წინათ), ხვალ, ზეგ, მაზეგ; წელს (წლეულს, წლეულ), შარშან, შარშანისწინ; გაისად, მერმის (მერმისს); ჯერ, ჯერ კიდევ, ჯერ-ჯერობით; შემდეგ (შემდგომ), მერმე, მასუკან (მას უკან); მაშინ (← მას ჟამსა შინა), მაშინდა; ერთხელ, ოდესმე, ოდესღაც; არაოდეს (არასოდეს); ადრე, ნელად (ე.ი. დიდი ხანი არაა, რაც..., недавно), გვიან; მალე, მარად (ძველად: მარადის), მუდამ (მუდმივ); დღისით, ღამით (ღამე), პირველად (თავდაპირველად); ხანდახან, ზოგჯერ; აქამომდე, მანამდე, განთიადისას, მისვლისას, შეის, გაის და სხვ.

შ ე ნ ი შ ვ ნ ა: როგორც ვიცით, დროს ზმნაც გამოხატავს, მაგრამ ზმნის დრო სხვაა და ზმნიზედისა – სხვა: ზმნაში წარმოდგენილია გრამატიკული დრო, ზმნიზედაში კი – ლექსიკური.

619. ვითარების ზმნიზება. ვითარების ზმნიზედა გამოხატავს, თუ რა ვითარებაში ხდება მოქმედება. მისი კითხვაა: **როგორ?** პირველ ყოვლისა აქ შემოდის ვითარებით ბრუნვაში დასმული ზედსართავები და მიმღეობანი: კარგად, მშვიდად, ცხადად, უეჭველად, უმეტესად, შეუწყვეტლად და მისთ. (§ 613).

ვითარების ზმნიზედად იქცა სიტყვები, რომლებიც ვითარებითის ფორმისგანაა წარმოშობილი, მაგრამ შეკვეცილია, ან სიტყვას სხვა ბრუნვის ფორმები აკლია და მისი ვითარებითის ფორმა ბრუნვათა რიგიდანაა ამოვარდნილი; მაგ., ფრიად, ერთბაშად, უცბად, ბლომად, მაგრა, ჩქარა, ჩქარ-ჩქარა, ნელა, ნელ-ნელა, მართლა, უკეთ (შემოკლებულია: უკეთესად), ცერად, ალმაცერად, ლუკმა-ლუკმა(დ), ნაკუწ-ნაკუწ(ად) და სხვ.

შემდეგ კიდევ სხვაგვარად გაფორმებული სიტყვები: ნება-ნება (← ნებას-ნებასა), ასე (← ასრე), ესე (დიალექტურად = ესრე), ეგრე, მაგრე, ძალზე, ძლივ (ძლივ-ს), ცალმხრივ, ერთმხრივ, მხარ-ილლივ, თანდათან, გულაღმა, თავდაყირა, თავდაღმა, თავქვე, პირქვე, ყირაზე, გარდი-გარდმო და სხვ.

620. ზომა-წონისა და ოდენობის ზმნიშქა. ზომა-წონისა და ოდენობის ზმნიშქა მოგვიგებს კითხვებზე: რა ზომით? რა ოდენობით? რამდენად? რამდენჯერ? – ამდენად, მაგდენად, იმდენად, ეგზომ, მეტად, ნაკლებ, ერთხელ (როდესაც ის ამას ნიშნავს: ერთგზის, ერთჯერ), ორჯერ, სამჯერ, შვიდჯერ, ასჯერ, ათასჯერ და მისთ.; ერთიორად, ერთისამად, ერთიათად, ცოტად, ცოტ-ცოტად, სულ, სრულიად, სავსებით, ყოვლად, მთლად, მთლიანად და სხვ.

621. მიზეზის ზმნიშქა. მიზეზის ზმნიშქა აღნიშნავს მიზეზს, რომლითაც გამოწვეულია მოქმედება. იგი მოგვიგებს კითხვაზე: რატომ? – ამიტომ, მაგიტომ, იმიტომ.

622. მიზნის ზმნიშქა. მიზნის ზმნიშქა აღნიშნავს მიზანს, რომელსაც ემსახურება მოქმედება. მისი კითხვებია: რად? რისთვის? – ამისთვის, მაგისთვის, იმისთვის, ამად. მიზეზისა და მიზნის ზმნიშქები ნაცვალსახელებია წარმოშობით.

623. კითხვითი ზმნიშქა. კითხვის გამომხატველი ზმნიშქებია: სად? როდის? საიდან? საითკენ? რატომ? რად? რისთვის? ზოგი კითხვითი ზმნიშქა წარმოშობით ნაცვალსახელია.

624. მიმართებითი ზმნიშქა. კითხვითი ზმნიშქა ც ნაწილაკის დართვით კითხვის ტონს კარგავს და მიმართებითად იქცევა. მიმართებითი ზმნიშქა დამოკიდებულ წინადადებას მთავართან აერთებს და კავშირის ფუნქციას იძენს: სადაც, როდესაც (როცა ← როსცა), საიდანაც, საითკენაც, რადაც, რისთვისაც.

შ ე ნ ი შ ვ ნ ა. ც ნაწილაკი სხვა ზმნიშქებთანაც იხმარება. მისი დართვა იწვევს დაკარგული ხმოვნის აღდგენას (თუ ასეთი იყო) ან ა-ს გაჩენას ანალოგიურად, დავარქვათ ასეთ ა-ს „მაერთებელი“.

ა) აღდება ა: შინა-ც, წინა-ც, უკანა-ც, სადა-ც.

ბ) მაერთებელი ა საჭირო შეიქნა მას შემდეგ, რაც ც ნაწილაკს თვით ჩამოეკვეცა ხმოვანი ა (ცა → ც) და უმარცვლო გახდა: დღეს-ა-ც, სხვაგან-ა-ც, მარჯვნივ-ა-ც, მარცხნივ-ა-ც, საითკენ-ა-ც, ხვალ-ა-ც (ხვალ'ის ძველი ფორმა იყო ხვალე. თუ ძველი ფორმა აღდგა, გვექნება: ხვალე-ც), სამჯერ-ა-ც, რისთვის-ა-ც და მისთ.

ეს შენიშვნა ეხება ც ნაწილაკის დართვას სახელებზედაც და სხვა მეტყველების ნაწილებზედაც.

625. ზმნიშქის ბრუნება. ხშირია, რომ ზოგიერთი ზმნიშქა სახელის ფუნქციით იყოს ხმარებული და თანდებული დაერთოს, რაც იწვევს ნაზმნიშქედარი სახელის დასმას ნათესაობითში, მოქმედებითსა და ვითარებითში. თანდებულიანი მოქმედებითი და ვითარებითი იქცევიან გამოსვლითად და მიწევნითად (შესაბამისად): შინის-კენ, შინიდან, შინამდე; შარშანის წინ, გუშინის წინ (გუშის წინ).

საით-კენ, საიდან (← სადითგან).

მოღანიტგან („უსენ მითხრა: არ მინახავს მოღანიტგან მეფე ჩვენი“, «ვეფხ.»., 1163), ხვალიდან, ზეგიდან, ხვალამდე, გაისამდე, აქედან, მანდედან და სხვ. (ნახე კიდევ § 102).

626. ზმნიშქა ზედსართავის ფუნქციით. ჩვეულებრივია ზმნიშქედის გამოყენება ზედსართავის ფუნქციით. თუ ზმნიშქდას ხმოვანი აქვს ჩამოკვეცილი, იგი

აღდგება; მაგალითი: წინ და უკან ზმნიზედებია, მათი ძველი ფორმებია წინა და უკანა (ძველი ორთოგრაფიით: უკუანა), რომლებიც ზედსართაულადაც იხმარება:

„ორნი კაცნი მოდიოდეს სადაურნი სადმე გზასა.

უკანა მან წინა ნახა ჩავარდნილი შიგან ჭასა“ («ვეფხ.», 255).

აქ „უკანა“ და „წინა“ ზედსართავის ფუნქციითაა ნახმარი, პირველი მოთხრობითშია, მეორე – სახელობითში. ასეთივეა: „წინა კაცი უკანა კაცის ხიდიაო“ (ანდ.); მსგავსივეა: ქვემო ქართლი, ზემო სვანეთი, ქვენა ქარი, ზენა ქარი, გაღმა მხარე, შინა მრეწველობა, შინაგანი სნეულებანი, გარეგანი ფრინველი („მისტვის არ ვმღერ, რომ ვიმღერო ვით ფრინველმა გარეგანმა“, ჭავ.), ზედა სართული, ქვედა საცვალი, ხანგრძლივი ავადმყოფობა და მისთ.

შენიშვნა 1. საქართველოს რელიეფის გამო სულ სხვადასხვანაირად ესმით „ზენა ქარი“ და „ქვენა ქარი“: აღმოსავლეთ საქართველოში ზენა ქარი ის ქარია, რომელიც დასავლეთიდან ქრის, დასავლეთ საქართველოში კი – რომელიც აღმოსავლეთიდან ქრის. ქვენა ქარს, პირუკუ, აღმოსავლეთში იმას ეძახიან, რომელიც კასპიის ზღვის მხრიდან მოქრის, დასავლეთში კი – რომელიც შავი ზღვის მხრიდან ქრის.

შენიშვნა 2. ზმნიზედა შეიძლება თანდებულადაც იქნეს გამოყენებული (§ 638).

627. ზმნიზედას მნიშვნელობის განვითარების ისტორიკა. ზოგიერთი ზმნიზედა თავდაპირველად ადგილს აღნიშნავდა, შემდეგ კი დროის აღსანიშნავად იქნა გამოყენებული; მაგალითები:

მანამდე (ან: **მანამდის**). მუნ იმასვე ნიშნავდა ძველად, რასაც დღევანდელი იქ. ვითარებით ბრუნვაში დასმით და **მდე** (**მდის**) თანდებულის დართვით მიღებული იყო ფორმა **მუნა(დ)მდე** (ან: **მუნა(დ)მდის**), რაც ამას აღნიშნავდა: იმ დრომდის. მაგ.,

„მე ვირე ამა წიგნისა პასუხი მომივიდოდეს,...

მუნამდის გავძლო სულთა დგმა, გული რაზომცა მტკიოდეს“

(«ვეფხ.», 1088).

„სადამდე“-ს გავლენით „მუნამდე“-ს პირველი ხმოვანი ა-დ იცვალა და მივიღეთ **მანამდე** (ან: **მანამდის**), რომელსაც მხოლოდ დროული გაგება აქვს (მუნადმდე → მანამდე → მანამ) [არის პარალელური ფორმაც: **მინამ**].

სანამდე (ან: **სანამდის**). **მანამდე**-ს გავლენით **სადამდე**-მ თანხმოვანი გადაიკეთა და აგრეთვე დროული გაგება შეიძინა (სადამდე → სანამდე → სანამ) [არის პარალელური ფორმაც: **სინამ**].

არსად დღეს ადგილის ზმნიზედაა, დროული გაგება არა აქვს. მაგრამ იგი მიღებულია **არა სადა**-საგან, რომლის მნიშვნელობა ძველ ქართულში იყო „არაოდეს“ („ღმერთი არა-სა და ვინ იხილა“, იო. 1,18 = ღმერთი არაოდეს უნახავს ვისმე; „აჰა ესერა ესოდენნი წელნი გმონენ შენ და არასა და მცნებასა შენსა გარდავჰყედ, და მე არასადა მომეც თიკანი ერთი“, ლუკ. 15,29 = აი ამდენი წელი გემსახურე შენ და არაოდეს შენს ბრძანებას არ გარდავსულვარ, და (შენ კი) არაოდეს ერთი თიკანიც არ მოგიცია

ჩემთვის). თვით დღევანდელი არასოდეს მიღებული ჩანს „არასადა“ და „არაოდეს“ ფორმათა კონტამინაციით.

იქით ადგილის ზმნიზედაა, მაგრამ **ამას იქით** – ადგილისაცა და დროისაც.

ამიერ ადგილის ზმნიზედაა (ძველად ნიშნავდა: აქედან; **მაგიერ** – მანდედან; **იმიერ** – იქედან). იმისგან ნაწარმოები **ამიერიდან** (ამიერიდან) დროს აღნიშნავს.

წინ (წინა) ადგილის ზმნიზედაა, მაგრამ გაორკეცებული **წინწინ** ან **წინდაწინ** დროს აღნიშნავს. დროსავე აღნიშნავს **წინათ**, რომელიც მიღებულია „წინად“ ფორმისაგან. დროული გაგება აქვს აგრეთვე **უწინარეს**-საც (შემოკლებით: **უწინ**), რომელშიც **წინა** შედის (*უ-წინა-რე-მს-ი). დროული გამოყენება აქვს მას აგრეთვე ასეთ სიტყვებში: გუშინისწინ, შარშანისწინ.

მ ხ ლ ე ბ ე ლ ი

628. მხლებლის რაობა. „მხლებლის“ სახელით აღინიშნება სიტყვები, ბგერა თუ ბგერათა კომპლექსები, რომელთაც დამოუკიდებელი მნიშვნელობა არა აქვთ, მაგრამ მეტად მნიშვნელოვანი სამსახური აწევთ ენაში: ისინი ემსახურებიან სხვა სიტყვებს ან მთელ წინადადებას.

რაკი მხლებელს დამოუკიდებელი მნიშვნელობა აკლია, ის არც შეიძლება იყოს წინადადების წევრი. წინადადების სინტაქსური ანალიზის დროს ის იმ სიტყვასთან ერთად (ან იმ წინადადებასთან ერთად) განიხილება, რომელსაც (ან რომელთაც) ახლავს.

მხლებელი სამგვარია: თანდებული, კავშირი და ნაწილაკი. ძველ ქართულში მათ ემატება კიდევ ნაწევარი.

თ ა ნ ღ ე ბ უ ლ ი

629. თანდებულის რაობა. თანდებული ჰქვია დამოუკიდებელი მნიშვნელობის უქონელ სიტყვას ან ბგერათა კომპლექსს, რომელიც დაერთვის სახელის ამა თუ იმ ბრუნვის ფორმას, რომ აღნიშნოს მდებარეობა, მიმართულება, დანიშნულება ან სხვა რაიმე დამოკიდებულება დასახელებულ საგანთან. თანდებული სახელის მხლებელია, იგი სახელს ახლავს მხოლოდ.

შედგენილობის მიხედვით თანდებული შეიძლება იყოს მარტივი და რთული. მარტივია: გან, თვის და სხვ.; რთულია: გამო (← გან-მო), მი-მართ, მ-დე (მ-დის) და სხვ.

630. თანდებულის აღბილი. თანდებული შეიძლება წინაც ერთოდეს სახელს და შემდგომაც, წინ დართულს **წინდებული** ჰქვია, შემდგომ დართულს – **უკუდებული**; **თანდებული** საერთო სახელია იმისაც და ამისაც.

თანდებული რომ წინ ერთოდეს სახელს (წინდებული იყოს), ამის მაგალითს მრავალი ენა გვაძლევს (რუსული, გერმანული, ფრანგული, ინგლისური, ლათინური, ბერძნული, არაბული და სხვ.) და იშვიათი გამონაკლისის სახით ძველი ქართულიც.

ქართულში საზოგადოდ – ძველშიც, ახალშიც – უკუდებულები იხმარება, ისე როგორც ბევრ სხვა ენაშიც: კავკასიურებში (მაგ., ქისტურში), აზერბაიჯანულში და სხვ.

631. წინდებულის ქართულში. წინდებულების ხმარება ძველ ქართულში გვხვდება, მაგრამ იქაც მეტად შეზღუდული სახით. ასეთია წინდებულები: **მი, მო, ზედა, შუა**. ორიოდ მაგალითი: „იყოს მაშინ ჭირი დიდი, რომელ არა ყოფილ არს დასაბამითგან

სოფლისადთ მ ო ა ქ ა მ დ ე, არცაღა იყოს“ (მათ. 24, 21C); „მამად ჩემი მ ო ა ქ ა მ დ ე (მ ო ა ქ ა ჟ ა მ ა დ მ დ ე C) იქმს, და მეცა ვიქმ“ (იო. 5, 17); „აცადეთ თანად აღორძინებად მ ი მ კ ა მ დ ი ს“ (მათ. 13, 30 C = „აცადეთ იგი ერთად აღორძინებად ურთიერთას ვიდრე ჟამადმდე მკისა“ DE; საუბარია ერთად აღმოცენებულ პურსა და ღვარძლზე); „ვითარცა იყვნეს დღეთა მათ რღუნის წინათა: ჰამდეს და სუმიდეს, იქორწინებოდეს და განჰქორწინებდეს მ ი მ უ ნ დ ღ ე მ დ ე, რომელსა შევიდა ნოვე კიდობნად“ (მათ. 24, 38); „დაარღვეთ, დაარღვეთ მ ი ს ა ფ უ მ კ ვ ლ ა დ მ დ ე მისა“ (ფს. 136, 7); „ბნელი იყო ზ ე დ ა უფსკრულთა“ (დაბ. 1, 2); „ზ ე დ ა წიგნსა საფიცარსა შეეკფიცე და შემომფიცა“ („ვეფხ.“, 417). ასეთია აგრეთვე „შუა“ ამ წინადადებაში: „შ უ ა მოწსა და აციყსა სჭირს მარგალიტი ტყუბები“ („ვეფხ.“, 1146).

თანდებულის ფუნქციით შეიძლება სახელიც იყოს აღჭურვილი; ასეთია, მაგ., „პირველ-ი“, რომელიც ზოგჯერ ზმნიზება იყო („პ ი რ ვ ე ლ, ყმა ვარ, წასვლა მინდა პატრონისა სამსახურად“, „ვეფხ.“, 154) და ზოგჯერ – თანდებული: „ყოველნი, რომელნი პ ი რ ვ ე ლ ჩ ე მ ს ა („ჩემსა წინა“ C) მოვიდეს, მპარავნი იყვნეს და ავაზაკნი“ (იო. 10, 8).

ანტონი I-მა სცადა თანდებულის ადგილის შეცვლა: უკუდებულის გადმოტანა წინ და წინდებულად ქცევა, რასაც ის სისტემებრ ატარებდა „თვის“ თანდებულის მიმართ გარკვეულ შემთხვევებში, უმთავრესად სათაურებში. აი რამდენიმე მაგალითი მისი «ქართული ღრამმატიკიდან» (გამოც. 1885 წ.): თვს თანდებულთა (გვ. 96), თვს ზმნის ზედათა (გვ. 99), თვს კავშირთა (გვ. 108), თვს შორის დებულთა (გვ. 114), თვს ღრამმატიკაჲსა და უმთავრესთა ნაწილთა მისთა (გვ. 115), თვს წიგნისა (გვ. 116), თვს მარცჳლისა (გვ. 118), თვს ლექსისა (გვ. 120), თვს სიტყვსა (გვ. 121), თვს სახელისა (გვ. 124) და მისთ., მაგრამ შეადარეთ: „ვინამთგან ვჰსთქჳწნით ეგოდენ, რაოდენიცა შესაბამ ვჰგონეთ ო თ ხ თ ა თ ვ ს უმთავრესთა ნაწილთა ღრამმატიკისათა...“ (გვ. 124, § 169). ანტონი I წინ სვამს „მებრ“-ს, რომელსაც ის დღევანდელი „მიხედვით“ სიტყვის მნიშვნელობით ხმარობს: „ყოველი სახელი მ ე ბ რ ნ ა კ ჳ ზ თ ი ს ა ანუ მარტივი არს, მაგალითებრ მართალი, ანუ ჰრთული, მაგალითებრ მართლ-მადიდებელი (§ 180, გვ. 127); „ყოველი სახელი მ ე ბ რ რ ი ც ხ ვ ი ს ა ანუ მხოლოდობითი არს, მაგალითებრ მოძღუარი, ანუ მრავლობითი, მაგალითებრ მოძღუარნი“ (§ 182, გვ. 127).

ასეთი ცდა ამაო იყო, რადგანაც იგი ქართული ენის ბუნების წინააღმდეგ იყო მიმართული და გასაკვირველი არაა, რომ ქართული სალიტერატურო ენის განვითარება ამ გზას არ გაჰყვა.

დღევანდელ ქართულში არის თითო-ოროლა შემთხვევა წინდებულის ხმარებისა; ასეთია „გარდა“ ასეთ გამოთქმაში: „გარდა ამისა“ („გარდა საამებელი სიტყვებისა, საწყენიც ბევრი უთხრა“ და მისთ.), მაგრამ: ამას გარდა, მტრის გარდა, მოყვანილი ცნობების გარდა და სხვ.

„უპირველეს ყოვლისა მოკითხვას მოგახსენებო“, ასე იცოდნენ წინათ წერილის დაწყება. აქ „უპირველეს“ წინდებულის ფუნქციით არის ნახმარი.

ასეთივეა აგრეთვე გამონათქმები: ნაცვლად ამისა, მიუხედავად იმისა.

632. თანდებულთა სიმცირე ქართულში. მათი ბრუნვები. თანდებულები ქართულში შედარებით ცოტაა, რადგანაც ზმნის მიმართებითი ფორმები საზოგადოდ და კერძოდ ქცევის ფორმები, აგრეთვე ბრუნვის ფორმათა სიმრავლე საშუალებას გვაძლევს აზრი ზუსტად გამოვხატოთ უთანდებულოდაც. ავიღოთ, მაგ., მიც. ბრუნვის ფუნქციები ზოგიერთ

ზმნასთან და შედარების მიზნით რუსულად ვთარგმნოთ ორიოდ ნიმუში «ვეფხის ტყაოსნიდან»¹:

„ჯდა მტირალი წყლისა პირსა“ (84) – он плакал, сидя **на берегу** реки.

„ცხენსა შეჯდა“ (93) – он сел **на коня**.

„ზოგჯერ კოშკს ჯდის, ზოგჯერ ბაღას ჩამოვიდის“ (330) – иногда она сидела **в замке**, а иногда спускалась **в садик**.

„წიგნი წიგნსა ეწეოდა“ (323) – письмо следовало **за письмом**.

„ნავსა ჩავჯე, ზღვასა შევე“ (587) – я сел **в лодку**, въехал **в море**.

მოყვანილ მაგალითებში ქართულში არსად თანდებული არაა ნახმარი, რუსულში კი ნახმარია **на** (ორჯერ), **в** (ოთხჯერ) და **за** (ერთჯერ).

ზოგი თანდებული ბრუნვის ფორმას შეერწყა და ახალი ბრუნვები წარმოშვა (§§ 91 – 96).

თანდებული იხმარება ყველა ბრუნვის ფორმასთან, გარდა მოთხოვითისა და წოდებითისა.

ერთ-მარცვლიანი თანდებული დღეს სახელთან ერთად იწერება, ორ-მარცვლიანი – ცალკე. ძველად ასეთი გარჩევა არ იყო.

633. თანდებული სახელობითთან. სახელობითი ბრუნვის ფორმასთან მარტო ვით თანდებული იხმარება, ისიც თანხმოვნთან ფუძეებთან; აღნიშნავს მსგავსებას: ბავშვივით, მხეცივით (§ 85).

უფრო ადრე ცალკეც იწერებოდა და სიტყვის წინაც გვხვდებოდა: „ვითა გავაზი გაფრინდა“ („ვეფხ.“, 214). „ვითა“ (= როგორც) კავშირადაც იყო გამოყენებული:

„ვითა ცხენსა შარა გრძელი და გამოსცდის დიდი რბევა,...

მართ აგრევე მელექსესა – ლექსთა გრძელთა თქმა და ხევა“ („ვეფხ.“, 13).

ისტორია: ვითარ → ვითა → ვით.

634. თანდებული მიცემითთან. მიცემითი ბრუნვის ფორმასთან იხმარება თანდებულები: ვით, თან, ზე, ში, შორის, შუა.

ვით იგივეა, რაც სახელობითის ფორმასთან ხმარებული. ფუნქცია აქაც იგივე აქვს, რაც სახელობითთან; ოღონდ, თუ სახელობითში თანხმოვანზე გათავებული ფუძის სახელებს ერთვის, მიცემითში – ყოველგვარ სახელს, ხმოვან-ფუძიანებსაც და თანხმოვან-ფუძიანებსაც: ქალსავით, კატასავით, მეზღესავით, უენოსავით, ყრუსავით (§§ 85–86).

შ ე ნ ი შ ვ ნ ა. იშვიათად გვხვდება „ვით“ აგრეთვე ნათესაობითის ფორმასთანაც: სისხლისავით, ხავერდისავით, ვაშლისავით, ცხენისავით და სხვ. (§ 86, შნშ.), მაგრამ ასეთი ფორმები ამჟამად უკვე გადავარდნილია.

თან. ძველი ფორმა იყო **თანა**, რომელიც აღდგება **ვე** და **ც** ნაწილაკების დართვისას (თანავე, თანაც). ძველ ქართულში ნათ. ბრუნვასაც მოითხოვდა [„მამისა თანა“: კ. კეკელიძე, წინაშე, თანა და ზედა თანდებულთა სინტაქსური ფუნქციისათვის ძველ ქართულში: საქ. სსრ მეცნ. აკად. მოამბე, III (1942), №№ 2 და 3], ახალში კი – მხოლოდ მიცემითს:

¹ შესადარებლად კარგია რუსული ენა, რადგანაც ბრუნვათა სისტემა მასაც საკმაოდ განვითარებული აქვს (ექვსი ბრუნვა მოეპოვება).

მამას-თან. «ვეფხისტყაოსანში» გვხვდება მხოლოდ მიცემითან: ხმასა თანა (966), ფრიდონს თანა (1014), მასვე თანა (669, 1199) (§ 86).

თანხმოვანზე გათავებულ ფუძეებთან თანამედროვე ქართულში იკარგება ბრუნვის ნიშანი: ცხენთან, სახლთან და მისთ.

თან-ს გასაძლიერებლად **ერთად** ერთვის: ამასთან ერთად (ამასთანავე ერთად): „წიგნთან ერთად რვეულიც გამომიგზავნე“ და მისთ.

ში და ზე თანდებულებმა ახალი ბრუნვა წარმოშვეს (სადაობითი, § 95). მიც. ბრუნვის ფორმა მათთან მხოლოდ მაშინ არის შესაძლებელი, როცა ორ სახელს განეკუთვნებიან: **მთასა** და **ბარში**, **ქალაქსა** და **სოფელში** და მისთ.; **ცხრასა** და **ათზე**, **თეთრსა** და **შავზე** და მისთ. (§ 87).

ში შინაგან სივრცეს გულისხმობს (სიღრმეს ან შემოზღუდულ რასმე), **ზე** კი – ზედაპირს.

ისტორია: შინა → ში; ზედა → ზედ → ზე. „ზედ“ და „ზედა“ ეხლაც გვხვდება: წყალზედ, წყალზედაც და მისთ.

შია შეეძლო მოეცა როგორც **შინა**-ს, ისე **შიგან**-ს: კოკას(ა)-ში[ნ]ა(ცა) → კოკა[ს]შია(ცა) → კოკაშია(-ც). ან: კოკასა შიგან(ცა) → კოკას(ა) ში[გ]ან(-ცა) → კოკა[ს]შია(-ც) → კოკაშია(-ც).

შორის. ამ თანდებულის ხმარებისათვის აუცილებელია, რომ ორი სახელი იყოს **და** კავშირით შეერთებული, ან სახელი მრავლ. რიცხვში იდგეს: ძმებს შორის, მეზობლებს შორის, მცხეთასა და გორს შორის და მისთ.

შუა-ც ისეთივეა, როგორც „შორის“, ოღონდ „შუა“ უფრო მეტად გეოგრაფიული მდებარეობის წარმოდგენას გვაძლევს: „შირაქი მდებარეობს ალაზანსა და იორს შუა“. მაგრამ შდრ.: „ალაზანსა და იორს შორის ის განსხვავებაა, რომ“...

635. თანდებული ნათესაობითთან. ნათესაობითი ბრუნვის ფორმასთან შემდეგი თანდებულები გვხვდება: თვის, გან, მიერ, გამო, კენ, მიმართ, მომართ, შესახებ, გარდა, ებრ. ამათგან ერთ-მარცვლიანები (თვის, გან, კენ, ებრ) ერთვიან როგორც გავრცობილს, ისე გაუვრცობელ ფორმას: ძმისთვის – ძმისათვის, ძმისგან – ძმისაგან, ძმისკენ – ძმისაკენ, ძმისებრ – ძმისაებრ. **ც** ნაწილაკის დართვისას თანხმოვანზე გათავებულ თანდებულებს უვითარდებათ მაერთებელი **ა**: ძმისთვის-ა-ც, ძმისგან-ა-ც, ძმის მიერ-ა-ც, ძმისკენ-ა-ც, ძმის მიმართ-ა-ც, ძმის შესახებ-ა-ც (§ 624).

თვის. აღნიშნავს დანიშნულებას: ამხანაგისთვის, მეზობლისთვის. მოიპოვება დიალექტური ფორმა, რომელიც აქა-იქ ძველი თაობის ნაწერებში გვხვდება: თვინ („კაცისთვინ“, ყაზ., 303, 16).

და. თანდებული **და** ძალიან გავრცელებული იყო ძველად და იმასვე აღნიშნავდა, რასაც „თვის“; ერთოდა ნათესაობითის ფორმას: „მხატვრისადა მიეცა“ (გ. მთაწმიდელი, «ცხოვ. იოვანესი და ეფთჳმესი», 112 = მხატვრისთვის მიეცა). ეს ფორმა სალიტ. ქართულიდან გადავარდა, მაგრამ დარჩა კილოებში (მაგ., გურულში, ფშაურში). გურულში **ის-და** კომპლექსმა (ბრუნვა გაუვრცობელია) **იზა** მოგვცა (შენი გულის-და → შენი გულიზა), ფშაურში კი ბოლო ხმოვანი ჩამოეკვეცა და მივიღეთ **ისა-დ** (ბრუნვა გავრცობილია; ლექსში შეიძლება ჩამოეკვეცილი **ა** აღდგეს), რაც კარგად ცნობილია ვაჟა-ფშაველას ნაწერებიდან: დედისად (დედისთვის), მტრისად (მტრისთვის): „მენანვის, ცრემლი ამდენი დავღვარე რად და რისად“ (II, 340, 1 ქვ.) და სხვ. ეს **და**

სალიტ. ქართულში შემოგვრჩა ისეთ გამოთქმაში, როგორცაა: ამისდა მიხედვით, იმისდა მიუხედავად, სხვისდა უკითხავად და მისთ. (§ 87, შნშ.).

გან. სხვადასხვა მნიშვნელობა აქვს:

ა) აღნიშნავს მოქმედ პირს სახელზმნასთან: „პოვნა ავთანდილისაგან დაბნედილის ტარიელისა“, „მისვლა ავთანდილისაგან ფრიდონისასა“, „ცნობა როსტევან მეფისაგან ავთანდილის გაპარვისა“, „შვილისაგან დაუტირებელი“ (ჭავ.) და მისთ.

ბ) აღნიშნავს მასალას, რომლისგანაც რაიმე მზადდება: „ერთი ხისაგან ბარიც გამოვა და ნიჩაბიცო“ (ანდ.).

გ) აღნიშნავს დაშორებას, დაცილებას, თავის დახწევას: თანამდებობისაგან გაათავისუფლეს, ხისაგან ჩამოხსნეს და მისთ.

დ) აღნიშნავს: გარდაუვალ ზმნასთან და სახელზმნასთან მიზეზს: შიშისაგან ცახცახი მოუვიდა, გვალვისაგან ყანები სულ გადახმა, ყინვისაგან თითებში წამიდგა და მისთ. (§ 87).

გამო. აღნიშნავს მიზეზს: ავადმყოფობის გამო, სიკვდილის გამო და სხვ.; ზოგჯერ უდრის „შესახებ“-ს: ამ საქმის გამო, მოლაპარაკების გამო და მისთ.

მომართ, მიმართ. მნიშვნელობით ორივე ერთია, მაგრამ „მომართ“ 1-ლი პირისთვისაა განკუთვნილი, „მიმართ“ კი – მეორისა და მესამისათვის: ჩემ მომართ, ჩვენ მომართ; შენ მიმართ, იმის მიმართ, მეზობლის მიმართ.

გარდა. იხმარება გამოსარიცხავად: ქვის გარდა, ვერცხლის გარდა და მისთ. საშუალ ქართულში გვხვდებოდა **გან**-დართულ ნათ. ბრუნვის ფორმასთან **კიდე**, რომელიც იმასვე ნიშნავდა, რასაც დღევანდელი „გარდა“: „მისგან კიდე არვინ შეჰყვა“ („ვეფხ.“, 101), „შენგან კიდე“ (იქვე, 133, 275).

კენ. ძველად ითქმოდა „კერძო“, რომელიც მოითხოვდა მოქმედებითს (კითხვაზე: ს ა ი დ ა ნ?), ან ვითარებითს (კითხვაზე: ს ა ი თ კ ე ნ?): მარჯუენით კერძო, მთად კერძო. ბოლო მარცვლის დაკარგვის შემდეგ დარჩენილი **კერ** იცვალა **კენ**-ად და ნათესაობითს დაუკავშირდა: მარჯვენისკენ, მთისკენ და მეორე მხრივ **კერ**-მა **კე** მოგვცა, რაც „ვეფხის ტყაოსანშიც“ არის დადასტურებული („ზღვათაჲ სარკმლით გატყორცა“, 1116) და დღეს ჩვეულებრივია ვაჟას ნაწერებში, სადაც ზოგჯერ მართკ გვრჩება: ხალხისკე III, 81, 30; ჩვენკე 106, 13; ცეცხლისკე 268, 12; მტრისკე 189, 36; იქისკე I, 30, 31; ცისკე I, 19, 26 (§ 87).

ებრ. აღნიშნავს მსგავსებას, მნიშვნელობით უდრის „ვით“-ს: მგლისებრ, თხისებრ, ავთანდილისებრ და მისთ. ზოგჯერ ნათესაობითი ბრუნვის ნიშანი ჩამოკვეცილია და „ებრ“ პირდაპირ ფუძეზეა დართული: მარგალიტისებრ და მარგალიტებრ, ლომისებრ და ლომებრ. „სხვა“ სიტყვა მასთან იკვეცს ხმოვანს: სხვებრ (§ 87).

დამი. ნ. § 87.

მიერ. აღნიშნავს მოქმედს: კურდღლის მიერ, მჭედლის მიერ.

შესახებ. აღნიშნავს, რომ მოქმედება ეხება საგანს, რომლის სახელსაც იგი ერთვის: წიგნის შესახებ. წარმოშობით არის მიმღეობა („შესახები“).

636. თანდებული მოქმედებითან. მოქმედებითის ფორმასთან ამჟამად მხოლოდ **ურთ** თანდებული გვხვდება (რომელიც მიღებულია **ერთ**-ისაგან ხმოვნის შეცვლით), რაც ერთადობას აღნიშნავს: დედიტურთ. წინათ მისი ხმარება მეტად იყო

გავრცელებული, დღეს კი მის მაგივრობას **იან** სუფიქსით ნაწარმოები ფორმა სწევს ვითარებითის ფორმით: დედიტურთ = დედიანად; ძირითურთ = ძირიანად (ძირიან-ფესვიანად) (§ 88).

წინათ მოქმედებითის ფორმას მოითხოვდა აგრეთვე **გან**, რომელიც აძლიერებდა მოქმედებითის ფორმას გამოსვლითის ფუნქციით: კახეთით || კახეთითგან → კახეთიდგან → კახეთიდან. ბრუნვის ნიშნისა და თანდებულის ნიშნის შერწყმის ნიადაგზე წარმოიშვა ახალი ბრუნვა – გამოსვლითი (§ 93). თანხმოვანზე გათავებული ფუძეების შემდეგ **იდან** გვხვდება, ხმოვანზე გათავებულების შემდეგ კი – **დან**.

აღმოსავლურ კილოებში (კახურში, ნაწილობრივ ქართლურში, ფშაურში) **იდან**-ის (და **დან**-ის) ნაცვლად გვხვდება **იდამ** (**დამ**), რომელიც წარმოიშვა **დაღმე**-ს დართვით მოქმედებითის ბრუნვის ნიშანზე (ა. ჩიქობავა, ერთი უცნობი თანდებული ქართულში: ენის, ისტორიისა და მატ. კულტურის ინსტიტუტის მოამბე, I).

იდამ (**დამ**) ზოგჯერ ლიტერატურაშიც გვხვდება: „ყოველი შენობა ძ ი რ ი დ ა მ ამალეებულა, მ ა ღ ლ ი დ ა მ კი შენობა არსად არ დაწყებულა“ (ჭავ., 253, 9-10).

637. თანდებულის ვითარებითიან. ვითარებითის ფორმასთან მხოლოდ ერთი თანდებული იხმარება, რომელიც ორი ვარიანტით იყო ცნობილი: **მდე**, **მდის**: ქალაქამდე, ქალაქამდის. ამათ ემატება: **მდინ**, **მდისი** და **მდისინ** ფორმები, რომლებიც დიალექტურია, მაგრამ ხანდახან სალიტერატურო ძეგლშიც გვხვდება: ცამდინ (ყაზ., 329, 7), ნახევრამდინ (243, 26), გათენებამდინ (218, 10), აქამდისინ (ყაზ., 191, 39), იქამდისინ (222, 12; 226, 33).

არსებითად **მდე** (**მდის**) აღარაა თანდებული, რადგანაც იგი უკვე შეერწყა ბრუნვის ფორმას და ახალი ბრუნვა წარმოშვა – მიწევნითი (§ 94).

638. ზმნიზება თანდებულის ფუნქციით. როგორც ვიცით, ზმნიზება ზმნის წყვილის ცალია, მასთან სახმარებელი და მისი მსაზღვრელი დროსა თუ სივრცეში, მიზეზისა თუ მიზნის მხრით და სხვა. მაგრამ ამასთანავე ჩვეულებრივია ზოგი ზმნიზედის გამოყენება თანდებულის ფუნქციით; მაგალითად: „წინ“ ზმნიზედაა („წინ წყალი, უკან მეწყერი!“ ასეთი წყევლა იცოდნენ რაჭაში), მაგრამ იგი თანდებულადაც იხმარება. ამ შემთხვევაში იგი ძველად მიც. ბრუნვის ფორმას მოითხოვდა: კარსა წინა («ვეფხ.», 1114), ბაღსა წინა (იქვე, 1130), უსენს წინა (იქვე, 1166), მაგრამ ახალ ქართულში იგი ნათეს. ბრუნვის ფორმას მოითხოვს: სადილის წინ, სახლის წინ და მისთ. „ქვეშ“ ზმნიზედაა („ქვეშ იყო მარანი წალმით დახურული“, ჭავ.), მაგრამ იგივე „ქვეშ“ თანდებულის ფუნქციითაც არის აღჭურვილი: იატაკს ქვეშ (ან: იატაკის ქვეშ), მიწის ქვეშ და მისთ. აგრეთვე სხვა ზმნიზედებიც: შემდეგ, უკან, შიგნით, გარეშემო და სხვ. საზოგადოდ თანდებულის ფუნქციას იძენენ ადგილისა და დროის ზმნიზედები.

639. თანდებულის წარმოშობის წყაროები. ზოგ თანდებულს უახლოესი კავშირი აქვს ზმნისწინთან, – წარმოშობით იგივეა, რაც ზმნისწინი, როგორც ეს უკვე აღნიშნულია (§ 324).

თანდებულად შეიძლება იქცეს სახელი, ზმნა, ზმნიზება.

თვის. ეს სიტყვა ძველი ორთოგრაფიით ასე იწერება: **თვს**, რაც ასე დაიშლება: **თუ-ის** (ასეც წერდნენ XI – XV საუკუნეებში მხედრულად, მაგრამ უფრო ადრე, V–X სს.-ებში, უმეტესად **თვს** იწერებოდა, უფრო სწორად: **Թվս**. ეს „თვს“ გამოსულია „თვის“ ფორმისგან, ეს კი **თავ** სიტყვის ნათ. ბრუნვის ფორმაა შეკუმშული სახით.

ამ ფორმას ბოლოში ა არ ჰქონია, მაგრამ მაერთებელი ა გაუჩნდა ც ნაწილაკის წინ: ჩემ-თვის-ა-ც (§ 89).

„თვის“ აღნიშნავს დანიშნულებას: ჩემთვის, მეზობლისთვის, ამხანაგისთვის: „ერთობა ჩვენი თვის ტახტია, მტრებისთვის – სახრჩო ბელაო“ (ა. წერ.).

გულისთვის. ზოგ შემთხვევაში „თვის“ თანდებული ნაცვლად „გულისთვის“ იხმარება: დედისთვის = დედის გულისთვის; მეზობლისთვის = მეზობლის გულისთვის. „შვილმა რომ დედის გულისთვის ერბო-კვერცხი მოიწვას ხელის გულზე, იმის ამაგს მაინც ვერ გადაიხდისო“, «ქართ. ანდ.», 1926. რადგანაც ამ რთული თანდებულის პირველი ნაწილი სახელია, კუთვნილებით ნაცვალსახელებს ისე იწყობს, როგორც ჩვეულებრივი სახელი; შდრ.: ჩემ-თვის, შენ-თვის, ჩვენ-თვის, თქვენ-თვის, მათ-თვის, ვის-თვის, მაგრამ: ჩემი გულის-თვის, შენი გულის-თვის, ჩვენი გულის-თვის, თქვენი გულის-თვის, მათი გულის-თვის, ვისი გულის-თვის.

მდე თანდებულის ვარიანტია **მდის**. როგორც ერთი, ისე მეორე წარმოადგენს „დღე“ სიტყვის სხვადასხვა ფორმას, მიწინდებულის დართვით:

მდე = მ [ი] - დ [ღ] ე [ღ] (ვითარ. ბრ.);

მდის = მ [ი] - დ [ღ] ის (ნათ. ბრ.).

(ა. შ ა ნ ი ძ ე, **მდე** თანდებულის გენეზისისათვის: საქ. სსრ მეცნ. აკად. მოამბე, III, № 4).

შესახებ. უკანასკნელი ას ორმოცდაათი წლის მანძილზე ძალიან გავრცელდა ამ სიტყვის გამოყენება თანდებულად: ამ საქმის შესახებ, თქვენ შესახებ, მაგ ამბების შესახებ და სხვ. იგი წარმოადგენს მომავალ-დროიანი მიმღეობის ფორმას „შეხება“ ზმნისას (შესახებ-ი).

მიხედვით. ითქმის: ამისდა მიხედვით, იმისდა მიხედვით (ან: ამის მიხედვით, იმის მიხედვით) და მისთ. „მიხედვით“ საწყისის ფორმას მოქმედებით ბრუნვაში.

მიუხედავად. ითქმის: მიუხედავად ამისა, მიუხედავად არაერთხელი გაფრთხილებისა და მისთ. „მიუხედავად“ ვითარებითი ბრუნვის ფორმას უკუთქმითი მიმღეობისა.

ნაცვლად. ითქმის: ამის ნაცვლად, ნაცვლად ამისა („პასუხის ნაცვლად მან ტირილი მორთო“). ორსავე შემთხვევაში „ნაცვლად“ თანდებულია. ძველად ამ სიტყვის ფორმა იყო „ნაცვალად“, რომელსაც სახელის გაგება ჰქონდა, მაგ., ასეთ წინადადებაში: „და რა მისცეს კაცმან ნ ა ც ვ ა ლ ა დ სულისა თვისისა?“ (მარკ. 8,37; ნაცვალად = საზღაურად, სამაგიეროდ). წარმოშობით „ნაცვალიც“ ზმნაა (წარსულ-დროიანი მიმღეობა).

კ ა ვ შ ი რ ი

640. კავშირის რაობა და ჯგუფები. კავშირი არის დამოუკიდებელი მნიშვნელობის უქონელი სიტყვა, რომელიც მნიშვნელობას სხვა სიტყვებთან ხმარებით იძენს: ის აკავშირებს წინადადების ორ წევრს ან ორ წინადადებას.

შედგენილობით კავშირი შეიძლება იყოს მარტივი და რთული.

მარტივი: და, თუ, ხოლო, ან და სხვ.

რთული: ვიდრე (ვიდ-რე), თუნდაც (თუ უნდა-ც), თორემ (თუ არე-მ ← თუ არა-მ) და სხვ.

კავშირის ფუნქციების განხილვის ადგილი სინტაქსშია, მაგრამ ზოგადად შეიძლება მორფოლოგიაშიც ითქვას ორიოდე სიტყვა.

ერთი და იგივე კავშირი ზოგჯერ სხვადასხვა ფუნქციის მქონეა.

ფუნქციის მიხედვით კავშირები იყოფა ორ დიდ ჯგუფად: პირველში შედის მაერთებელი კავშირები, მეორეში – მაქვემდებარებლები.

641. მაერთებელი კავშირები. მაერთებელ კავშირებში გამოიყოფა შემდეგი ქვე-ჯგუფები: მაჯგუფებელი, მაცალკეებელი, მაპირისპირებელი და მაიგივებელი.

ა) მ ა ჯ გ უ ფ ე ბ ე ლ ი კ ა ვ შ ი რ ე ბ ი ა: **და, თუ.**

და. მაერთებელ კავშირთაგან ყველაზე გავრცელებულია **და**, რომელიც აერთებს წინადადების ორ წევრს ან ორ წინადადებას. ორი სიტყვის შეერთების მაგალითებია: მზე და მთვარე, ქართველი და სომეხი, ქვა და მიწა, მივიდა და უთხრა, ჰკითხა და გამობრუნდა, დილას და საღამოს, გუშინ და დღეს და მისთ. თუ ერთნაირი წევრი რამდენიმეა, **და** კავშირი უკანასკნელის წინ დაისმის: ხარი, ფური, ცხენი და ჯორი.

ორი წინადადების შეერთების მაგალითებია: „გათენება მოახლოებული იყო და ქათმების ყივილი ისმოდა“; „კურდღელი გარბოდა და მწევარი მისდევდა“.

და კავშირს შეიძლება შეეკვეცოს ხმოვანი და დამრჩალი **დ** შეუერთდეს წინამავალ სიტყვას, რაც უფრო ფშაურ კილოს ახასიათებს და ფშავიდან გამოსულ მწერლებს: „მე-დ' ყილჩად შევიყარენით“ (ხალხ. ლექსიდან); „გული-დ' გონება“ (ვაჟა, ალუდა ქეთ.); „შავნი ბუჭყანი-დ' ჭიანი“ (ვაჟა, კოპალა); „არა-დ' ვიქნიოთ ხმალია“ (გოგოთ. და აფშ.).

თუ. ამ სიტყვას ხშირად **და**-ს მნიშვნელობა აქვს, მაგალითად: „ყველა იქ მიაწყდა: კაცი თუ ქალი, დიდი თუ პატარა, ქართველი თუ რუსი“ და მისთ. „ნაცვალი თუ იასაული ქვრივის ეზოში ვერ გაიწაწანებდნენ“ (ჭავ.); „ჩალხოსაც ჩხუბის დროს ბევრი ჰხვდებოდა მუშტი, ჯოხი თუ საცერული“ (ვაჟა, „უძმოს ძმა“).

ბ) მ ა ც ა ლ კ ე ვ ე ბ ე ლ ი კ ა ვ შ ი რ ე ბ ი ა: **თუ, ან** (ვარიანტებითურთ: ან – ან, ან – ან არადა, ან – ანდა), **ხან – ხან** (ვარიანტები: ხან – ხან კი, ხან – ხანაც), **გინდ – გინდ** (გინდ – გინდაც), **თუნდ – თუნდ** (თუნდა – თუნდაც). როგორც ვხედავთ, მაცალკეებელი კავშირები უმეტესად მეორდება. ამას გარდა, უკანასკნელს შეიძლება ახლდეს კავშირი **და** ან ნაწილაკი **ც**.

თუ. იხმარება კითხვის დროს: „ღვინო მოგართვა, თუ წყალი?“

ან. იგი არჩევას გულისხმობს (რამდენიმესაგან ერთისას). მიღებულია **ანუ**-საგან, რომელიც დღესაც იხმარება, მაგრამ მაიგივებლად. მე-19 საუკუნის მწერლების ნაწერებში (იშვიათად ამ საუკუნის მწერლებისაშიც) **ან**-ის გვერდით ზოგჯერ **ანუ**-ც გვხვდება: „არ გაგონდება არც მამა, დედა, ან ძმა, ან უ და, ან სახლი, კარი?“ (ჭავ.); „ბრძოლა ხალხისთვის, ბრძოლა მტარვალთან, ან უ სიკვდილი, ან გამარჯვება“ (ევდ.). ამჟამად ან უ ასეთი მნიშვნელობით აღარ იხმარება.

გინდ, თუნდ. „გინდ“ მიღებულია გინდა-საგან, რომელიც ზოგჯერ ეხლაც იხმარება. წარმოშობით, მაშასადამე, მეორე პირის ფორმაა (ისე როგორც ძველი „გინა“, § 555). „თუნდ“ კი „თუ უნდა“-საგან არის მიღებული, მაშასადამე, ამაშიც პირიანი ფორმა ურევია, მესამე პირისა („უნდა“).

გ) მ ა პ ი რ ი ს პ ი რ ე ბ ე ლ ი კ ა ვ შ ი რ ე ბ ი ა: **მაგრამ, ხოლო, კი, თორემ, არამედ.**

მაგრამ. მიღებულია „მაგრა“-საგან მანის დართვით („მაგრა“ ჩვეულებრივია «ამირან-დარეჯანიანში», «ვისრამიანში», «ვეფხის ტყაოსანში», მაგ., „მაგრა იტყვის: ჩემი სჯობსო, უცილობლობს ვითა ჯორი“, «ვეფხ.» 15).

ხოლო. ძველისძველი კავშირია.

კი. ეს კავშირი საპირისპირო სიტყვათაგან მეორეს ახლავს, მაგრამ ყოველთვის შემდეგ: „მე წყალი გთხოვე, შენ კი ღვინო მოგაქვს“. მიღებულია **კიდევ**-ისაგან, რომელიც ზოგჯერ ეხლაც იხმარება: „მე ვანოს ვუთხარი, ვანომ **კი** – ქეთოს, ქეთომ **კიდევ** – კატოს“. თვით კიდევ ← კიდე-ვე (კიდე = გარდა, ძვ. ქართ. გარნა = მაგრამ).

თორემ. მიღებულია თუ არა-საგან: **უა** ჯგუფისაგან შერწყმის გზით **ო** მივიღეთ და ბოლოს დაერთო **მ** (როგორც „მაგრამ“-ში): თუარა-მ → თორა-მ → თორემ. არ ჩანს ანის **ე**-დ ქცევის საფუძველი („თურე“-ს გავლენაა ვითომ?) [კილოებში არის პარალელური ფორმაც: თორო].

არამედ. რთული კავშირია (არა-მედ; მეორე ნაწილი მოიპოვება ვითარ-მედ-შიც, რომელიც ძველი ქართულის კუთვნილებას). „არამედ“ მაშინ იხმარება, თუ საპირისპირო სიტყვას ახლავს უკუთქმითი ნაწილაკი (**არ**, **ნუ**), რომელიც ხშირად გაძლიერებულია **კი**-ს დართვით: **კი არ**, **კი ნუ**; ამგვარად, მიღებულია საპირისპირო ცალები: არა – არამედ, კი არ – არამედ, კი ნუ – არამედ: „კინოში **კი არ** მივდივარ, **არამედ** თეატრში“; „არა ქუთაისში სწავლობს, **არამედ** თბილისში“ და მისთ.

დ) მ ა ი გ ი ვ ე ბ ე ლ ი კ ა ვ შ ი რ ე ბ ი ა: **ანუ, ესე-იგი** (შემოკლებულად: **ე. ი.**). ამათგან „ესე-იგი“-ს ძველი ფორმა იყო: „ესე იგი არს“.

642. მაქვემდებარებელი კავშირები. მაქვემდებარებელი კავშირი აკავშირებს ორ წინადადებას, რომელთაგანაც ერთია მთავარი, მეორე კი – დამოკიდებული. კავშირი აუცილებელია დამოკიდებულ წინადადებაში, მთავარში კი იგი შეიძლება არ იყოს.

მაქვემდებარებელ კავშირებად ხშირად გამოყენებულია მიმართებითი ზმნიზედები.

შინაარსის მიხედვით მაქვემდებარებელი კავშირი შეიძლება იყოს: **ა დ გ ი ლ ი ს ა** (სადაც, საითაც და სხვ.), **დ რ ო ის ა** (როდესაც, ვიდრე, სანამ[დის], მანამ[დის] და სხვ.), **მ ი ზ ე ზ ის ა** (რადგანაც, იმიტომ რომ და სხვ.), **მ ი ზ ნ ის ა** (რათა და სხვ.), **დ ა თ მ ო ბ ის ა** (თუმცა და სხვ.).

643. ზოგი კავშირის ისტორიისათვის.

სანამ. სადამდის → სანამდის → სანამდი → სანამ [ან: სადამდე → სანამდე → სანამ]. არის ასეთი ვარიანტიც: სინამ (მინამ-ის ანალოგიით).

მანამ (მინამ). მუნამდის → მანამდის → მანამდი → მანამ; ან: მუნამდის → მინამდი → მინამ; „**მ ი ნ ა მ** ერთი ორიოდ გროში მქონდა და ვხარჯავდი, **მ ი ნ ა მ** მინახა“ (ჭავ., 325, 4-5).

ვიდრე (ვი-დ-რე, **რე**-დართული ვითარებითია). იგი საშუალო ქართულში ვირე-დ იცვალა („მე **ვ ი რ ე** ამა წიგნისა პასუხი მომივიდოდეს“, «ვეფხ.», 1088), მაგრამ ახალ ქართულში ტრადიციით ძველმა ფორმამ გაიკაფა გზა.

ვინაიდან. ამჟამად მიზეზის კავშირია, მაგრამ წარმოშობით იგი ადგილის ზმნიზედაა: ვინა-დ(თ) ძვ. ქართულში ნიშნავდა: „საიდან“ („ვინაჲ ხარ და ვიდრე ხუალ“ = საიდან ხარ და სად მიხვალ?), **გან**-თანდებულის დართვით მივიღეთ ვინაფთგან → ვინაიდგან → ვინაიდან (N. Marr et M. Brière, La langue géorgienne, 1931, გვ. 631. შემდეგ საკითხს სპეციალურად ა. ჩიქობავა ეხებოდა).

რათა. ძველ ქართულში იგი „რადთა“ ფორმით იხმარებოდა. წარმოადგენს მოქმ. ბრუნვის ფორმას **რა** სიტყვისას (რადთა: „უკუეთუ მარილი იგი წბილ იყოს, **რ ა დ თ ა** დაიმარილოს?“ მარკ. 9, 50 = მარილი რომ არ ვარგოდეს, **რ ი თ** უნდა დამარილებულ იქნეს?). იგი მიზნის კავშირად იქცა.

რადგან. რადთ-გან → რათგან → რადგან (ც-ს დართვით: რადგანაც). მაშასადამე, მიზეზის კავშირი წარმომდგარია **რა** ნაცვალსახელის **გან**-დართული მოქმედებითის ფორმისაგან.

ნ ა წ ი ლ ა კ ი

644. ნაწილაკის რაობა. ნაწილაკი ჰქვია დამოუკიდებელი მნიშვნელობის უქონელ ბგერას, ბგერათა კომპლექსს თუ სიტყვას, რომელიც ერთვის წინადადების წევრს ან მთელ წინადადებას და მნიშვნელობას უცვლის მას რაიმე მხრით.

სახელთან ხმარებული ნაწილაკი არ მოითხოვს რომელიმე ბრუნვის ფორმას, – იგი ყველა ბრუნვის ფორმასთანაა შესაძლებელი, გარდა წოდებითისა (§ 89). ამით ის განსხვავდება თანდებულისაგან. სიტყვა-სიტყვითი ნაწილაკი ყოველგვარ ფორმას დაერთვის, წოდებითისადაც კი.

ნაწილაკი არ აერთებს წინადადების ორ წევრს ან ორ წინადადებას. ამით ის განსხვავდება კავშირისაგან.

ზოგი ნაწილაკი წინ უძღვის სიტყვას, რომელსაც ახლავს, ზოგი კი მოსდევს მას.

წ ი ნ უ ძ ღ ვ ი ს: არ, ვერ, ნუ და სხვ.

მ ო ს დ ე ვ ს: მე, ვე, ღა, ცა, ოდე და სხვ.

ზოგი ნაწილაკი მარტო ზმნასთან იხმარება (არ, ვერ, ნუ), ზოგი სახელთან (ოდე), ზოგი ყოველგვარ სიტყვასთან (ო).

ზოგი ნაწილაკი ცალკე იწერება (მაგ., **ხოლმე, თურმე, ნუ, არ, ვერ** და სხვ.), ზოგი დეფისით (მოვალ-**მეთქი**), ზოგიც სიტყვასთან ერთად, რომელსაც ერთვის (**ოდე, ღა, ც(ა), ო** და სხვ.: ხუთიოდე, სადღა, წიგნიც, მოიტანაო და მისთ.).

645. ნაწილაკთა ფუნქციები. ფუნქციის მიხედვით ნაწილაკები მეტად მრავალფეროვანია. ერთსა და იმავე ნაწილას სხვადასხვა ვითარებაში ზოგჯერ სხვადასხვა მნიშვნელობა აქვს. ამასთანავე რამდენიმე ნაწილაკი ფუნქციით უახლოვდება ერთმანეთს და გარკვეულ ჯგუფს ქმნიან. შეიძლება გამოვყოთ შემდეგი ფუნქციები: კითხვითი, მიმართებითი, განუსაზღვრელობითი, უკუთქმითი, სიტყვა-სიტყვითი, მიგებითი. არის ნაწილაკები, რომლებიც გამოხატავენ ნატვრას, გამხნევებას და სხვა.

646. კითხვითი ნაწილაკები. კითხვითი ნაწილაკებია: **ა, მე, განა, ნუთუ, ხომ.**

ა. ეს ნაწილაკი ძველ ქართულში იხმარებოდა, მაგრამ მხოლოდ იმ შემთხვევაში, თუ წინადადებაში არ იყო კითხვის გამომხატველი სიტყვა (**ვინ, რაჲ, რომელი, სადა, ოდეს** და სხვ.). იგი ერთოდა ყოველგვარ სიტყვას (სახელს, ზმნას, უდეტერს), უმეტესად მაინც ზმნას; მაგ., „არა ესე არსა?“ (= ეს არ არის?).

თუ ქართ. სალიტერატურო ენის დღევანდელ ვითარებას მივაქცევთ ყურადღებას და ვივარაუდებთ, რომ კითხვით ა-ნაწილაკიანი სიტყვის მახვილი იქვე ზის, სადაც ძველად უნდა ყოფილიყო, უნდა ვთქვათ, რომ მახვილი ა ნაწილას არ უნდა ჰქონოდა (როგორც არა აქვს მის შესატყვის **ო** ნაწილას მეგრულში), მახვილი უნდა ჰქონოდა იმის წინას: შენ ხარ-ა? (= მეგრ. სი რქ-ო?) [ა. ჩიქობავას დაკვირვება]. უმახვილო ა დასუსტებულია და შემდეგ სულ გადავარდა. შედეგად მივიღეთ იმის წინ მდგომი მახვილიანი მარცვლის გაგრძელება: „შენ ხარ?“

კითხვითი ა დღესაც მოქმედი ნაწილაკია მთის კილოებში (და აქედან ვაჟას ნაწერებში). მას არც ამ კილოებში ახლავს მახვილი, ოღონდ მახვილი მოუდის არა მის წინა ხმოვანს, არამედ გადმოწეულია სულ წინ: „არა გჭირსა-ა, რჯულ-ძაღლო?“ («აღუდა ქეთ.»); გგონილა-ა – იძახდა, – ასრე აგდება რჯულისა?“ (იქვე); „ხელში დამრჩა-ა ნადირი, თუ ტყვეით არი ავადა?“ («მონადირე»).

„მთას მარახული მოჰკიდა. მწყემსო, აჰყარე ცხვარია!

არ მოგწყინდა-ა მთას ყოფნა, არ მოგინდა-ა ბარია?“ (ხალხური).

მე. კითხვითი მე-ც ძველ ქართულში იხმარებოდა, ზოგჯერ მარტო, ზოგჯერ კითხვით ა-ს თან ერთად. ამას გარდა, კითხვით ა-საგან განსხვავებით, ის შეიძლებოდა ეხმარათ ისეთ წინადადებაში, სადაც კითხვითი „ვინ“ და „რა“ იყო: „არა-მე თქვენ უფროდს უმჯობეს ხართ-ა მფრინველთა?“ (მათ. 6, 26); „ჰრქუას-მე მას?“ (ლუკ. 17, 7, C); „ვინ-მე უფროდს იყოს სასუფეველსა ცათასა?“ (მათ. 18, 1); „რად-მე ვყო?“ (ლუკ. 12, 17).

ეს ნაწილაკი ადრე გადავარდა, მისი კვალი ახალ ქართულში არსად ჩანს.

განა. საკითხავ სიტყვას წინ დაერთვის: „განა პატარა ვარ?“ „განა ხუთშაბათს მოვიდა?“

ნუთუ. შეიცავს განცვიფრებას: „ნუთუ სმასა და ჭამაზე ჰკიდია მხოლოდ ქვეყანა?!“ (ვაჟა).

ხომ (← ჰო-მ), **ხო** (← ჰო). გამოხატავს კითხვას, რომელზედაც დადასტურებით პასუხს მოელიან: „ხომ წავიდა?“ ან აღნიშნავს დადასტურებას იმისას, რაც წინდაწინ ითქვა: „ხომ გეუბნებოდი, ნუ წახვალ-მეთქი?“

647. მიმართებითი ნაწილაკები. მიმართებითი ნაწილაკები ძველად იყო: **ესე, ეგე, იგი და ცა.**

ესე, ეგე და **იგი** ჩვენებითი ნაცვალსახელებია წარმოშობით, მაგრამ ნაწილაკად ხმარების შემთხვევაში მათ არც ბრუნვა ჰქონდათ და არც რიცხვი, – სრულიად არ იცვლებოდნენ. თვითიული მათგანის მნიშვნელობა იგივე იყო, რაც **ცა**-სი, მაგრამ **ცა**-საგან იმით განსხვავდებოდნენ, რომ სათანადო პირის მიმართებას აღნიშნავდნენ:

ა) რომელი-ესე, რომელმან-ესე, რომელსა-ესე, რომელნი-ესე, რომელთა-ესე.

ბ) რომელი-ეგე, რომელმან-ეგე, რომელსა-ეგე, რომელნი-ეგე, რომელთა-ეგე.

გ) რომელი-იგი, რომელმან-იგი, რომელსა-იგი, რომლისა თანა-იგი, რომელნი-იგი, რომელთა-იგი.

ეს ნაწილაკები ერთოდა ყოველგვარ სრული მნიშვნელობის მქონე კითხვით სიტყვას (ნაცვალსახელს, ზმნიზედას) და მიმართებითად აქცევდა მათ; მაგალითი: „არა აღმოგიკითხავსა, რ ა ე-ი გ ი ყო დავით, ო დ ე ს-ი გ ი შეემშია მას და მისთანათა მათ? ვ ი თ ა რ-ი გ ი შევიდა სახლსა ღმრთისასა და პურნი იგი შესაწირავისანი შეჰამნა?“ (მათ. 12, 3–4). ეს ნაწილაკები ახალმა ქართულმა არ იცის.

ცა. ეს ნაწილაკი ძველ ქართულშივე იხმარებოდა და ერთი მისი ფუნქცია კითხვითი სიტყვის მიმართებითად ქცევა იყო: ვინცა, რადცა, რომელიცა, სადაცა და სხვ. ეს ფუნქცია ამ ნაწილაკს დღევანდლამდე შეჰრჩა, ოღონდ **ცა**-ს ნაცვლად ჩვეულებრივ **ც** არის და ამის გამო მას წინ ხმოვანი უნდა უძღოდეს. თუ სიტყვას ძველად ჰქონდა ხმოვანი, იგი აღდგება, თუ არა, ა განუვითარდება:

ა) აღდგენილია ხმოვანი: რომელმა-ც, რომელსა-ც, რომლითა-ც, სადა-ც, რომელთანა-ც და სხვ.

ბ) განვითარებულია ხმოვანი: როდეს-ა-ც, ვისგან-ა-ც და სხვ. (§ 89).

648. განუსაზღვრელობითი ნაწილაკი. კითხვითი სიტყვა (ნაცვალსახელი, ზმნიზედა) განუსაზღვრელად იქცევა, თუ მას დაერთო მე ნაწილაკი:

კ ი თ ხ ვ ი თ ი: ვინ? რა? რომელი? რამდენი? როგორ? სად? საიდან? და სხვ.

გ ა ნ უ ს ა ზ დ ვ რ ე ლ ო ბ ი თ ი: ვინმე, რამე (რაიმე), რომელიმე, რამდენიმე, როგორმე, სადმე, საიდანმე და სხვ.

649. უკუთქმითი ნაწილაკები. უკუთქმითი ნაწილაკებია: არ, ვერ, ნუ.

მათ შორის ის განსხვავებაა, რომ „არ“ მარტივად უარყოფს („არ ჭამს“), „ვერ“ მოქმედების შეძლებას უარყოფს („ვერ ჭამს“), „ნუ“ კი (II კავშირებითთან აგრეთვე „არ“) კრძალავს მოქმედებას („ნუ ჭამს“, „არ ჭამოს“).

აღნიშნული ნაწილაკები ცალკეც იხმარება და სხვა ნაწილაკების დართვითაც; ერთვის: ღა, ც(ა).

ღა ნაწილაკის დართვისას აღნიშნული ნაწილაკები ასეთ სახეს იღებენ: აღარ, ვეღარ, ნუღარ (უფრო სწორად რომ ვთქვათ, ესენი ასეთი ფორმებისაგან მოდიან: არღარა, ვერღარა, ნუღარა).

ც(ა) ნაწილაკის დართვით გვაქვს: არც(ა), ვერც(ა), ნურც(ა) [მოსალოდნელი იყო „ნუც(ა)“, მაგრამ „არც“ და „ვერც“ ნაწილაკების ანალოგიით რ ჩერთო]. ნ. კიდეც § 652.

650. სიტყვა-სიტყვითი ნაწილაკები. სიტყვა-სიტყვითი ნაწილაკებია: მეთქი, თქვა, თქო, ო. ესენი გამოხატავენ თავისი ან სხვისი ნათქვამის გამეორებას უცვლელად.

მეთქი. წარმომდგარია ორი სიტყვის შეერთებისაგან: „მე ვთქვი“. ამიტომაც, რომ იგი მოუბარი პირის ნათქვამის გამეორებას ან განაზრახი სიტყვების თქმას აღნიშნავს: „ვუთხარი: გაგიკეთებ-მეთქი“.

თქვა, თქო. მესამე პირის ფორმაა წყვეტილისა [ო მიღებულია უა ჯგუფის შერწყმით]. აღნიშნავს მოუბარი პირის დანაბარევ სიტყვას, რომელიც მეორე პირმა მესამეს უნდა გადასცეს: „ასე მოახსენე: მე თვითონ გავსცემ მაგას პასუხს-თქვა“ („პასუხს-თქო“).

ო. გადმოგვცემს მესამე პირის ნათქვამს. იგი სხვათა სიტყვის სახელითაა ცნობილი. „დედამ შემოგიტვალა: ცოტა ფქვილი გვასესხეო“.

სხვათა სიტყვის ო ხშირად ახლავს ანდაზებს, რადგანაც იგულისხმება: „ამბობენ“, „უთქვამთ“, „ნათქვამია“: „თავ-დახრილიო – კუდ-გახრილიო“; „ძალა აღმართს ხნავსო“; „კაი მთქმელს გამგონეც კაი უნდაო“ და მისთ.

651. მიბეპითი ნაწილაკები. მიბეპითი ნაწილაკები ორგვარია: დადასტურებითი და უკუთქმითი (უარყოფითი).

და და ს ტ უ რ ე ბ ი თ ი ა: ჰო, კი, დიაღ (დიახ).

უ კ უ თ ქ მ ი თ ი ა: არა, ვერა.

ეს ნაწილაკები იხმარება კითხვის პასუხად და მთელი წინადადების მაგივრობას ეწევიან.

დიაღ წარმომდგარი ჩანს „დია ღმერთო“-საგან. წინათ იხმარებოდა ზმნიზედად და ამას ნიშნავდა: მეტად. „დიაღ დიდი კუნძული იყო“ (ს. ორბ., «მოგზაურობა ევროპაში», 15); „დიაღ მრავალი ჯარი მოსულიყო“ (იქვე, 31); „დიაღ ჩქარა“ (იქვე, 45); „ჩემი პირდაპირ მორევნა დიაღ ადვილია“ (ქავ., 304, 5). დიაღ-ში ბოლოკიდური ღ დაყრუვდა და მივიღეთ დიახ.

652. ბაპლიერებითი ნაწილაკები. გაძლიერებითი ნაწილაკებია ცა და კიდეც.

ცა ნაწილაკის ერთ-ერთი ფუნქციაა, ყურადღება გაამახვილოს იმ სიტყვაზე, რომელსაც ახლავს: „ინდაურიც ვიყიდე“. ეს ნიშნავს, რომ რაღაც სხვა არის კიდევ ნაყიდი. წინადადება: „გუშინაც წვიმდა“ გულისხმობს, რომ წვიმა სხვა დროსაც იყო (მაგ., გუშინწინ), ან არის (მაგ., დღეს).

ეს ცა მნიშვნელობით უახლოვდება „აგრეთვე“-ს; წინადადება: „ინდაურიც ვიყიდე“ სხვანაირად ასეც შეგვიძლია ვთქვათ: „ა გ რ ე თ ვ ე ინდაური ვიყიდე“.

თუ წინადადებაში რამდენიმე ერთნაირი წევრია (გარდა შემასმენლისა), თვითეულ მათგანს გაძლიერების მიზნით შეიძლება ც დაერთოს: „დღეს ზოოპარკში პირველად ვნახე: მგელი, დათვი და ირემი“; იგივე წინადადება გაძლიერებულად: „დღეს ზოოპარკში პირველად ვნახე: მგელიც, დათვიც და ირემიც“. „ორშაბათს და სამშაბათს წვიმდა“; გაძლიერებით: „ორშაბათსაც წვიმდა და სამშაბათსაც“.

თუ ერთნაირ წევრებად შემასმენლებია, გამეორებული ც-ს ნაცვლად გამეორებულივე კიდევ (კიდევაც) უნდა: „კომბაინი მკის და ლეწავს“; იგივე წინადადება გაძლიერებულად: „კომბაინი კ ი დ ე ც მკის და კ ი დ ე ც ლეწავს“.

ც ნაწილაკის გამეორებულად ხმარება აუცილებელია, თუ მსჯელობა უკუთქმითია. ამ შემთხვევაში ც ემატება არა წინადადების წევრს, არამედ უკუთქმით ნაწილაკს, რის გამოც მიღებულია: **არც – არც, აღარც – აღარც, ვერც – ვერც, ნურც – ნურც**; მაგალითები:

წ ა რ თ ქ მ ი თ: „მოვკალი ირემი და კურდღელი“; იგივე წინადადება უ კ უ თ ქ მ ი თ: „ვერც ირემი მოვკალი და ვერც კურდღელი“ (ან: „არც ირემი მოვკალი და არც კურდღელი“); ა კ რ ძ ა ლ ვ ი თ: „ნურც ირემს მოჰკლავ და ნურც კურდღელს“ (ან: „არც ირემი მოჰკლა და არც კურდღელი“).

წართქმით წინადადებაში ერთნაირი წევრები შეიძლება მოსდევდეს შემასმენელს ან უსწრებდეს მას, უკუთქმითში კი პირველი ჩვეულებრივ უსწრებს. წინადადება: „მოკლა ჯიხვი, არჩვი და ირემი“ უკუთქმითად ასე გადაკეთდება: „ვერც ჯიხვი მოკლა, ვერც არჩვი და ვერც ირემი“.

თუ საჭიროა, რომ უკუთქმით წინადადებაში შემასმენელი წინ იყოს წამოწეული, მაშინ მას მაინც უნდა ახლდეს უკუთქმითი ნაწილაკი უცაოდ: „ვ ე რ მ ო კ ლ ა ვერც ჯიხვი, ვერც არჩვი და ვერც ირემი“ (ან: „ნ უ მ ო ჰ კ ლ ა ვ ნურც ჯიხვს, ნურც არჩვს და ნურც ირემს“); „ა ლ ა რ ისმოდა იქიდან შემოდგომით გულის მანათობელი ხარ-ირმის ყვირილი, ა ლ ა რ ც შვლის ხავილი, ა ლ ა რ ც ტურის ჩხავილი და ა ლ ა რ ც ყმუილი მშიერის მგლებისა“ (ვაჟა).

რთულ თანწყობილ წინადადებაში ც-დართული უკუთქმითი ნაწილაკი წინ უძღვის თვითეულ წინადადებას: წ ა რ თ ქ მ ი თ ა დ: „სიო ქროდა და ჭერმის ახლად გაფოთლილი ტოტები საამურად ირხეოდა“, უ კ უ თ ქ მ ი თ ა დ: „არც სიო ქროდა და არც ჭერმის ახლად გაფოთლილი ტოტები ირხეოდა საამურად“.

653. პროსოდიული ხმოვნები ქართულში. ნაწილაკებსვე უნდა მივათვალოთ ე. წ. პროსოდიული ხმოვნები.

ქართულში გვხვდება ხმოვნები ა და ო, რომლებიც არც ფუძეს ეკუთვნიან და არც რაიმე გრამატიკულ ფუნქციას ასრულებენ. ეს ხმოვნები გვხვდება მხოლოდ ლექსში, სიტყვების ბოლოს, უფრო კი ცეზურის შემდეგ და ტაქტის დაბოლოებისას – მარცვალთა რაოდენობის შესავსებად. რადგანაც ეს ხმოვნები მარტოდენ პოეზიაში იხმარება და მეტრიკის მიზნებისათვის, უფლება გვაქვს, მათ პროსოდიული ხმოვნები ვუწოდოთ.

პროსოდიული ხმოვნები გვხვდება «ვეფხის ტყაოსანში» და თითქმის ყველა მომდევნო ხანის ლექსებსა და პოემებში. ისინი განსაკუთრებით ხშირია ხალხური პოეზიის ზოგიერთი სახის ნიმუშებში.

პროსოდიული ხმოვნების წარმოშობის მიზეზი უნდა ვეძიოთ სარწმუნოებრივისა და სხვა სახის გალობა-სიმღერათა სიტყვების განგრძობილად წარმოთქმის ჩვეულებაში, როგორც ამაზე მიგვითითებს გადმონათის სახით დღემდე შემონახული გაგრძელება სიტყვებისა ქართულსა და სვანურ ხალხურ სიმღერებში (აგრეთვე ძველ ქართულ საეკლესიო საგალობლებში) მარცვლების ჩართვითა და დართვით (მაგ., „გუშინ შვიდნი გურჯანელნი, გუშინ შვიდნი გუ-ი-ურჯანელნი სანადიროდ წასულიყვნენ, ჰო“¹). პროსოდიული ხმოვნების დაცვისა და გაგრძელებისათვის ხელი უნდა შეეწყოს ნართაულ ხმოვანთა ბედს სახელთა ბრუნების სისტემაში და სხვათა სიტყვის ო-ს ხმარებას (ამის შესახებ ნახეთ ჩემი „პროსოდიული ხმოვნები ქართულში“; საქ. სსრ მეცნ. აკადემიის საზოგად. მეცნ. განყოფ. სესია 1941 წ. 11–13 ივნისს. მუშაობის გეგმა და მოხსენებათა თეზისები. გვ. 14).

მაგალითები «ვეფხის ტყაოსნიდან»:

- „ნაძლევი დავდვით, მოვასხნეთ მოწმად თქვენნივე ყმანი-ა“. (67)
- „თქვა: ჩემებრი ამირბარი, ნაძლევი ვარ, ვისმცა ჰყავს-ა:
მას არა ვჰგავ ასრე, ვითა მე სხვა კაცი არა მგავს-ა“. (317)
- „კიოდეს და მოდიოდეს, იზახდეს და ბუკსა ჰკრეს-ა“. (1038)
- „მოვახსენო, რაცა მეცნას, მეტი საქმე არა მიც-ო“. (664)
- „შორს მოვუარეთ, მივედით, შემოვადეგით გარე-ო“. (1226)

654. ნაწილაკები ანბანის რიგზე. ზემორე თქმულით არ ამოიწურება საკითხი ნაწილაკების შესახებ. აქ ჩამოვთვლით უმთავრეს ნაწილაკებს.

ა. კითხვითი ნაწილაკი იყო ძველ ქართულში და ეხლაც არის მთის კილოებში (§ 646).

პროსოდიული ხმოვანია (§ 653).

აბა. აძლიერებს ბრძანებას: „აბა ყური დაუგდე!“ შეიძლება გამოყენებულ იქნეს შორისდებულადაც.

აი. მისათითებელი ნაწილაკია: „აი ეს კაცია, რომ გეუბნებოდი“; „აი შენი წიგნი“. შეიძლება შეუერთდეს „იქ“ და „იმ“ სიტყვებს და მივიღოთ „აიქ“, „აიმ“: „აიქ ხიდი არის“ (ყაზ., 339, 33); „აიმ ფიცარზედ რამდენი ბუზი ზის?“ (ჭავ., 338, 30).

აკი. გამოხატავს გაკვირვებას მოულოდნელი ამბის გამო: „აკი გითხარი!“ მიღებულია „არ-კი“-საგან; უკუთქმითი „არ“ შეიძლება გამეორდეს. ნახე ქვემოთ არ.

არ, არა. ა) უკუთქმითი ნაწილაკია: „არა შეჯდა მწყერი ხესა, არა იყო გვარი მისი“ (ანდ.). ზოგიერთ ერთ-მარცვლიან ზმნასთან სტილისტიკური მიზნით „არა“ იხმარება: არა აქვს, არა ჰყავს, არა მგავს და სხვ. გაძლიერებული ფორმებია: არც, არც კი: „არც კი შემომხედა“ (§§ 649, 652).

ბ) განცვიფრების ნაწილაკია: „მეც არ გამიკვირდა!“ (ყაზ., 219, 36); „საშინელ დროებას არ შევესწართ, თქვენი ჭირიმეთ!“ (ჭავ., 353, 28); „ტყის პირიდან გამოვარდა ახალგაზრდა ყმაწვილი და გადაჩეხილ ირემთან მირბენის თანავე სიხარულით წამოიძახა: შიგ გულში არ მოხვედრია!“ (არაგვ.).

¹ ქართ. ხალხური სიმღერები, ჩაწერილი ია კარგარეთელის მიერ, თბილისი, 1909, № 7 (ამ მაგალითზე მიმითითა პროფ. გრ. ჩხიკვაძემ).

შეიძლება მას უძლოდეს კიდევ „აკი“, რომელშიც ისედაც შედის „არ“ (არ-კი): „აკი არ მომატყუეს ეს დროული კაცი!“ „აკი იმ ძუძუმწოვრებმა არ გამქურდეს ეს დროული კაცი!“ (ქავ., 424).

ბარე, ბარემ (მ „მცა“ ნაწილაკის ნაშთი უნდა იყოს: ბარე-მცა → ბარემ: „ახლოსმცა ვნახეთ ბარე-ო!“ «ვეფხ.», 1226). ხშირად იხმარება ბრძანებით კილოსთან: „ბარემ ერთბაშად დაგვხოცონ ყველანი და მოგვასვენონ“ (ყაზ., 257, 38).

განა. გამოხატავს კითხვას (§ 646).

და. კავშირია წარმოშობით, მაგრამ ნაწილაკადაა ქცეული; ხშირად იხმარება კითხვის გამეორების შემდეგ პასუხის წინ:

– თუ დედამიწაში არ ჩაძვრა, სად დაგვემალების? მალე დავიჭერთ, შენი ჭირიმე.

– აბა როგორ?

– როგორ და: გზები შევუკრათ“ (ყაზ., 258, 17 – 20).

„ქურდს რა უნდა და: ღამე ბნელიო“ (ანდ.); „კატის მანძილი და: ბანიო“ (ანდ.).

დაე. მიღებულია „დაეხსენ“ („დაეკსენ“) ზმნისაგან; ასიმილაციით **დეე**-ს გვადლევს; ზოგჯერ **დე-მდი** არის შემოკლებული; იხმარება მე-3 პირის ბრძანებითი კილოს გასაძლიერებლად:

„მეგობრებო, წინ, წინ გასწით! ნუ შედრკება თქვენი გული!

დე მკერდს სისხლის დაღი აჩნდეს და შუბლს – ოფლის ნაკადული!“ (ევდ.).

ეს **დე** ქართულიდან სომხურში გადავიდა და ზოგ შემთხვევაში **ჰ** დაერთო (**ჰჰ**, **ჰჰჰ**); იქაც ბრძანებითი კილოს გასაძლიერებლად გამოყენებული: **ჰჰ ღჷსანჰ** („წავიდეთ!“), **ჰჰ ჰჷსხანჰ** („ცხენებს მოვასხდეთ!“) და მისთ.

დიალ, დიახ. მიგებითი ნაწილაკია. **ხ ღ**-საგან არის მიღებული: **ღ** დაყრუვდა ბოლოს მოხვედრის გამო (§ 650).

ეგებ, ეგების. პირიანი ფორმაა, ნაწილაკად ქცეული. აღნიშნავს შესაძლებლობას: „ეგებ აჯობოს, რომ ამაღამ აქ დაჰრჩე?“

ერთი. რიცხვითი სახელია; ზოგჯერ ნაწილაკად იხმარება: „ერთი ეს მითხარი“.

ვაითუ. რთული ნაწილაკია (ვაი, თუ). გამოხატავს შიშის გრძნობას: „ვაითუ დაავიწყდა!“ „ვაითუ ამდენ ჯაფას ვერ გაუძლოს!“ ცალკე „ვაი“ შორისდებულია.

ვე. აღნიშნავს თვით იმავეს: „მან წაახდინა საქმე და მანვე პასუხი აგოს“ (§§ 143, 144).

ვითომ, ვითომც. კავშირია წარმოშობით. კავშირის ძალა, ასე თუ ისე, ეხლაც აქვს („ამტკიცებს, ვითომც მას არ ჩაედინოს“). უმეტესად ნაწილაკია; გვიჩვენებს, რომ მოუბარს ეეჭვება ნათქვამის სინამდვილე: კითხვა: – „ეხლა როგორ არის ავადმყოფი?“ პასუხი: – „ვითომც დამშვიდდა“; „მესიზმრა: ვითომც მტკვარში ვბანაობდი და წყალმა წამიღო“.

წარმომდგარია „ვითარმცა“-საგან: ვითარმცა → ვითამცა → ვითომც → ვითომ (**ო** მიღებულია **ა**-საგან მომდევნო მანის გავლენით): „და იყო შემდგომად ორისა წლისა მათ დღეთაჲსა ფარაო იხილა ჩუენებაჲ: ეგონა, ვითარმედ დგა იგი მდინარესა ზედა და აჰა ესერა ვ ი თ ა რ მ ც ა მდინარისაგან გამოვიდოდეს შუდნი ზროხანი“ (დაბ. 41, 1-2); „ვ ი თ ა მ ც რამე სახარული საქმე მითხარ ვითა ადრად!“ («ვეფხ.», 757).

ა ხმოვანი შენახულია დიალექტურ „მითამ“ ფორმაში: „აი მ ი თ ა მ რვა თვეც არის, რაც დარეჯანი ორსულია“ (ქავ., 387, 9).

ვინძლო. აღნიშნავს გამხნევებას, წახალისებას, წაქეზებას; მოითხოვს კავშირებითის მწკრივის ფორმას: „ვინძლო ცოცხლები დაიჭირო“ (ყაზ., 301, 27). თითქო მიღებულია „ვინძი

რო“-საგან (შდრ.: „რათგან დამთმე, მეცა დაგთმოზ, ვ ი ნ ძ ი უფრო დაზიანდეს“
«ვეფხ.» 526).

თითქმის. მიღებულია აქედან: თუ ითქმის.

თითქოს, თითქო. მიღებულია აქედან (შესაბამისად): თუ ითქვას, თუ ითქვა, **უა** ჯგუფმა **ო**
მოგვცა.

თუ. კავშირია, მაგრამ ზოგჯერ ნაწილაკის მნიშვნელობით იხმარება; აღნიშნავს კითხვას:
„არ ეტყობა თუ?“ (ჭავ., 396, 12). აქვს სხვა ნუანსებიც: „ბოდში ძნელად თუ
მოარჩენს მოგრეხილს კისერსა“ (ჭავ., 333, 4); „შენ თუ არ გემინიან ქისტებისა?“ (ყაზ.,
214, 34. აქ „თუ“ = ალბათ).

თურმე. ძველად იხმარებოდა „თურე“ („შენ თურე სპასალარი ხარო“, «ამირ.-დარ.»),
შემდეგ **მ** ჩაერთო („მერმე“ და „როგორმე“-ს ანალოგიით?): „ცალს თურმე ცალმა უნდა
უცალოს“ (ჭავ., 268, 5). აღნიშნავს უნახველობას (§ 281).

თქვა, თქო. იხმარება სიტყვის დაბარების დროს: „შენ უთხარი, რომ ბატონმა თავის პირით
მიბრძანა-თქო“ (ჭავ., 357, 24) (§ 650).

იგი. კითხვით სიტყვას მიმართებითად აქცევდა ძველად (§ 647).

იქნებ, იქნება. ზმნური წარმოშობისაა; მნიშვნელობით იგივეა, რაც „ეგებ“ (ნ.).

კი. მიგებითი ნაწილაკია, დადასტურებითი (§ 651). ამას გარდა, **კი** და **ც კი** გამლიერებითი
ნაწილაკებია: „მეხი კი დაგეცა“ (ჭავ., 349, 33); „რაი ვიცი აზა, არსად
მივბრუნებულვართ კია და“ (ყაზ., 337, 28); „ამასაც კი სდომებია იუპკა“ (ჭავ., 349,
33). ნ. აკი.

კინალამ. „კინალამ წყალში გადავარდა“. ძველი ფორმა იყო: კნინლა, კნინლა და... (ე. ი. ცოტა
კიდევ, ცოტა კიდევ და...). „არ“ ნაწილაკის დართვა მის შემდეგ რუსულის გავლენით
აიხსნება: „ისე ავად გახდა, რომ კინალამ თან არ გადაიტანა“ (ჭავ., 290, 8).

ლამის. ზმნაა წარმოშობით: ვლამი, ჰლამი, **ლამის**. სანამ პირის გაგება ჰქონდა, ამას ნიშნავდა:
აპირებს, ცდილობს. მაგრამ პირის გაგება დაკარგა და მნიშვნელობით „თითქმის“
სიტყვას დაუახლოვდა: მოითხოვს II კავშირებითს: „შაკიკი გახლავთ. ლამის თავი
გაუხეთქოს“ (ჭავ., 347, 29); „ჩქარა მითხარ, თორემ შიშისაგან ლამის მე ჩემი
დამემართოს“ (ჭავ., 389, 16). რაკი ზმნაა წარმოშობით, მას შეიძლება „რომ“
მოსდევდეს: „ლამის, რომ არ შეეწიოს“ (ვაჟა).

მაინც. წარმომდგარია „მაშინც“ ფორმისაგან: „მაინც თავისას არ იშლის“. გამოყენებულია
კავშირადაც, იხმარება მთავარ წინადადებაში და უპირისპირდება დამოკიდებულის
„თუმცა“-ს და მის ბადალს: „რაც უნდ ღამე იყოს ბნელი, მაინც ველით განთიადსა“
(ევდ.).

მე. კითხვითი ნაწილაკი იყო (§ 646); განუსაზღვრელობითი ნაწილაკია (§§ 143, 145, 647).

მერე. მიღებულია „მერმე“-საგან. გარკვეულ შემთხვევებში ნაწილაკია: „მერე რა გიშლის
ხელს?“

მითამ. ნ. ვითომ.

მო, მოდი. ზმნის ფორმაა, მაგრამ ნაწილაკად არის ქცეული; იხმარება, როცა ბრძანებითი
კილოა და იგი ეხება 1-ლ პირს მრ. რიცხვში: „მო დავსხდეთ, ტარიელისთვის ცრემლი
გვდის შეუშრობილი“ («ვეფხ.» 7); „მოდი გავთოხნოთ სიმინდი“ და მისთ.

მცა, მც. ნატვრითი ნაწილაკია. წინათ მხოლოდ თხრობით-კილოიანი მწკრივის ფორმას
იგუებდა და რამდენადმე ეხლაც ასეა მთის კილოებში: „აგრემც დამირჩებით!“ (ყაზ.,
208, 8); „ჯანიმც გაგვარდნიათ!“ (ყაზ., 222, 8); „აგრემც შემეწევა პირიმზე!“ (ყაზ., 271,

32); „გამარჯვებითამც გივლია!“ (ყაზ., 352, 2); „უი, უწინამც დღე გაუქრება!“ (ჭავ., 346, 28); „ჩემსამც სამარეს ამკობენ თქვენი დეკა და ღვიანი!“ (ვაჟა, «ბახტრ.») და სხვა.

„მცა“ ნაწილაკის სინტაქსური ძალა ახალ სალიტერატურო ქართულში არსებითად მოშლილია: იგი შეიძლება კავშირებითის ფორმასთანაც იყოს: „მტერზედ მოქნეული ხმალი ტარშიაც გ ა უ ტ ყ დ ე ს შენს მოღალატეს!“ (ყაზ., 278, 1; თუ აქ კორექტ. შეცდომა არ არის; მოსალოდნელი იყო: გაუტყდების); „აგრემც არა ე შ ვ ე ლ ო ს რა შენს მტერს!“ (ჭავ., 347, 24).

ამ ნაწილაკმა ხმოვნის შეკვეცის შემდეგ ზოგ შემთხვევაში დაკარგა მანიც და დამრჩალი ც აირია ც ნაწილაკთან; ამ გამოთქმაში: „წყალსაც წაუღიხარ“ (ჭავ., 312, 25), ან ამაში: „თქვენც არ მამიკვდეთ!“ (ჭავ., 348, 39), ან კიდევ ამაში: „თავშიაც ქვა უხლია!“ (ჭავ., 353, 27) ც უთუოდ „მცა“ ნაწილაკის ნაშთია, და არა ცა-სი.

მცა და ცა ნაწილაკების არევა დადასტურებულია „თუმცა“ კავშირში, სადაც მანი უადგილოა ისტორიული თვალსაზრისით: წინათ იყო „თუცა“ (თუ-ცა): „აქანამდის ნაუბარსა თ უ ც ა ვერას ვერ გეტყვია“ («ვეფხ.», 129).

ნეტავი, ნეტა. ნატვრითი ნაწილაკია: „ნეტავი ეხლა ჩემი თამრო დამანახვა!“ (ჭავ., 319, 17).

წარმომდგარია ამისაგან: **ნეტარ ვინ.** ამიტომაც, რომ მასთან მე-3 სუბ. პირის ფორმა იხმარება.

ნუ, ნურც. ნ. §§ 648, 651.

ო. სხვათა სიტყვის ნაწილაკია (§ 650); პროსოდიული ხმოვანია ლექსებში (§ 653).

ოდე. დაერთვის რაოდენობით რიცხვით სახელს, აღნიშნავს მიახლოებას დასახელებულ რიცხვთან: ხუთიოდე, ათიოდე და მისთ. ძველად ნ ჰქონდა ბოლოში და ცალკე იხმარებოდა: „ავთანდილ ჯდა მარტო საწოლს, ეცვა ო დ ე ნ მართ პერანგი“ («ვეფხ.», 120); „ვნახე, ორნივე ერთგან სხდეს. ხასითა ო დ ე ნ სამითა“ (იქვე, 507) [აქ ოდენ = მხოლოდ].

რა. გარკვეულ შემთხვევებში ნაწილაკია, გამოხატავს სიხარულს, გაკვირვებას: „თუ მომცა, ხომ რა კარგი, თუ არა და ...“ (ჭავ., 369, 24); „ეს რა ჩიტი მოფრენილა?“ „დავუშტვენ რა, ბულბული ხომ არა ვარ?“ (ჭავ., 308, 24).

როდი. წარმოშობით კითხვითი სიტყვაა („როდის?“), მაგრამ მოპოვებული აქვს უარყოფითი ნაწილაკის მნიშვნელობა. გადაჰყრავს გაკვირვების იერი: „დიაღ, შენი ჭირიმე, სულ ტყუილია. მე ბევრისათვის მითქომს, რომ ტყუილია და როდი მიჯერებენ“ (ჭავ., 357, 23).

უკვე. მიუთითებს შესრულებულს, იხმარება უფრო წარსულ- და ეხლანდელ-დროიან ფორმებთან: „უკვე ცხრა წლისაა“; „მთები უკვე დათოვა“.

უნდა. პირიანი ფორმაა წარმოშობით (მინდა, გინდა, **უნდა**), მაგრამ ნაწილაკად არის ქცეული: არ იცვლება პირებთან: მე უნდა, შენ უნდა, ის უნდა; მოითხოვს კავშირებითს (I-ს, II-ს; III-ის ნაცვლად ჩვეულებრივ II თურმეობითი იხმარება): „მე ეხლა უკვე უნდა მივდიოდე“, „შენ ამაღამ გორს უნდა წახვიდე“, „ის გუშინვე უნდა წასულიყო“ (ამის ნაცვლად: „ის გუშინვე უნდა წასულიყო“).

ღა. მნიშვნელობით უახლოვდება „მხოლოდ“-ს: „გუშინღა მოვიდა“, „სამიღა დარჩა“. კითხვით სიტყვებთან „აბა“-ს მნიშვნელობა აქვს: სადღა? როდისღა? როგორღა? და მისთ. „ვისღა შევსჩივლო?“ (= აბა ვის შევსჩივლო?) (§§ 143, 146).

ყე. ნაწილაკია (§ 291, შნშ.), რომელსაც ჯერ ჰ. შუხართი ეხებოდა და შემდეგ – ა. ჩიქობავა («წელიწდეული», I-II, 1924).

ცა, ც, ც – ც, ც კი. მიმართებითი ნაწილაკია (§§ 43, 89); გამამდიერებელი ნაწილაკია (§§ 143, 147, 652).

ხოლმე. აღნიშნავს განმეორებულ მოქმედებას. მიღებულია „ხუალმე“-საგან („პირველ ხვალმე“: «ვეფხ.»), 127, 739) (§ 259).

ხომ. კითხვითი ნაწილაკია (§ 646).

ჰო. მიგებითი ნაწილაკია (§ 651).

ნ ა წ ე ვ რ ი

655. ნაწევრის რაობა. ნაწევარი ანუ ართრონი (άρθρον, article) ჰქვია დამოუკიდებელი მნიშვნელობის უქონელ ბგერას ან ბგერათა კომპლექსს, რომელიც საზოგადო სახელს ახლავს და გვიჩვენებს, რომ საგანი, რომელსაც ეს სახელი აღნიშნავს, ცნობილია, თუ უცნობი, ე.ი. გარკვეულია, თუ არ არის გარკვეული; უფრო ზედმიწევნით რომ ვთქვათ, თუ გარკვეულია, რომელი ერთია დასახელებული იმ მრავალ ერთნაირ საგანთაგან, რომელთაც ეს საზოგადო სახელი აერთიანებს.

ცნობილის ანუ გარკვეული საგნის სახელს გრამატიკაში განსაზღვრულს უწოდებენ, უცნობისას ანუ გაურკვეველისას – განუსაზღვრელს. ამიტომ ნაწევრის რაობა ასეც შეგვიძლია გამოვთქვათ: ნაწევარია სახელის მხლებელი, რომელიც ამ სახელს წარმოგვიდგენს განსაზღვრულად ან განუსაზღვრელად.

სახელის განსაზღვრულ-განუსაზღვრელობა აჩენს კატეგორიას, რომელსაც ზოგადი სახელი არა აქვს გრამატიკაში, მიუხედავად იმისა, რომ ამ კატეგორიის სხვა ქვე-სახეები – განსაზღვრული და განუსაზღვრელი სახე სახელისა – კარგად ცნობილია ინდოევროპულსა და სემიტურ ენებში.

თუ სახელი გ ა ნ ს ა ზ ღ ვ რ უ ლ ი ა, იგი გვიჩვენებს, რომ ამ სახელით აღნიშნული საგანი ცნობილია, გარკვეულია (მაგალითი ძველი ქართულიდან: **სახლი იგი**).

თუ სახელი გ ა ნ უ ს ა ზ ღ ვ რ ე ლ ი ა, იგი გვიჩვენებს, რომ ამ სახელით აღნიშნული საგანი არ არის ცნობილი, გაურკვეველია (მაგალითი ძველი ქართულიდანვე: **სახლი**).

შეიძლება, რომ სახელს ორივე ქვეკატეგორიისთვის თავ-თავისი ნაწევარი ჰქონდეს; ასეთი ვითარებაა, მაგ., ფრანგულში, გერმანულში, ინგლისურში:

la maison – une maison, das Haus – ein Haus, the house – a house.

მაგრამ შეიძლება, რომ სახელს განსაზღვრელობისათვის მოეპოვებოდეს ნაწევარი, განუსაზღვრელობა კი ნაწევრის უქონლობით აღინიშნებოდეს; ასეთი ვითარებაა, მაგ., ძველ ქართულში, ბერძნულში, არაბულში: სახლი იგი – სახლი, ἡ οἰκία – οἰκία, البيت – بيت (ალ-ბაითუ – ბაითუ-ნ); მაგრამ ისიც შეიძლება, რომ ენას სრულებით არ მოეპოვებოდეს ეს კატეგორია. ასეთია, მაგ., ახალი ქართული, აზერბაიჯანული, სპარსული, რუსული, ლათინური: სახლი, эв (ევ), خانه (ხანა), дом, domus.

შ ე ნ ი შ ვ ნ ა: სახელის განსაზღვრა შეიძლება სხვა საშუალებითაც: ზედსართავით (წითელი ხიდი), ნაცვალსახელით (ჩვენი ხიდი), მიმღეობით (ჩატეხილი ხიდი), ნათესაობით ბრუნვაში დასმული არსებითი სახელით (რკინის ხიდი), მთელი წინადადებით (ხიდი, რომელიც ადიდებულმა მტკვარმა წაიღო, სწრაფად აღადგინეს), მაგრამ ნაწევრით განსაზღვრას თავისი სპეციფიკა აქვს

გრამატიკაში. ამაზე საგანგებოდ ძველი ქართული ენის გრამატიკაში უნდა იყოს საუბარი, მაგრამ ორიოდ სიტყვა შეიძლება აქაც ითქვას.

656. ნაწევრის ადგილი და ორთოგრაფია. ნაწევარი შეიძლება სახელს თავშიც ერთოდეს და ბოლოშიც. თავში ერთვის: ბერძნულში, არაბულში, ფრანგულში, გერმანულში და სხვ.; ბოლოში ერთვის: ძველ ქართულში, სომხურში, ბულგარულში, რუმინულში, ბასკურში და სხვ.

ბოლოს დართული ნაწევარი ჩვეულებრივ ერწყმის სახელს (მაგ., ბულგარულში, დანიურში, სომხურში და სხვ.), მაგრამ ძველ ქართულში იგი ცალკე იხმარება. თავში ხმარებული ნაწევარიც შეიძლება ერწყმოდეს სახელს (როგორც, მაგ., არაბულში), მაგრამ უმეტესად ცალკე იწერება (მაგ., ბერძნულში, გერმანულში და სხვაგან).

657. განსაზღვრული ნაწევრის ხმარების არე. განსაზღვრა შეიძლება სახელისა, მაგრამ არა ყოველგვარი სახელისა, არამედ საზოგადოისი. საკუთარი სახელი (პირისა, უმეტესად გეოგრაფიულიც) თავისთავად განსაზღვრულად ითვლება. ამიტომ მასთან ნაწევარი ჩვეულებრივ არ იხმარება.

ზედსართავ სახელს, რიცხვით სახელსა და ნაცვალსახელთა უმეტესობას თვით ევალებათ არსებითი სახელის განსაზღვრა, ამიტომ მათ არ მოუდის ნაწევარი, გარდა იშვიათი გამონაკლისებისა („ერთი იგი“ ძველად მეორეს აღნიშნავდა, ან სხვას, უფრო სწორად იმას, რასაც *der andere, l' autre*: „კუალად მოეგო კელი იგი, ვითარცა ერთი იგი“, მარკ. 3, 5).

658. ნაწევარი ძველ ქართულში. განსაზღვრულ ნაწევრად ძველ ქართულში იხმარებოდა სამი სიტყვა, წარმოშობით სამივე ჩვენებითი ნაცვალსახელი: ესე, ეგე, იგი, რომელთა დანიშნულება იყო, განესაზღვრათ სახელი ორი მხრით: ა) გაურკვეველი გაერკვიათ და ბ) აღენიშნათ მისი მიმართება რომელიმე პირისადმი: პირველისადმი (ესე), მეორისა (ეგე) თუ მესამისადმი (იგი); მაგ., სახლი ესე, სახლი ეგე, სახლი იგი. პირისადმი მიმართება, – ეს დამახასიათებელია ქართული ნაწევრისათვის, ხოლო ბერძნული, გერმანული და ფრანგული ენის ნაწევარი მოკლებულია პირის მიმართებას, სამაგიეროდ ისინი მიუთითებენ „სქესს“: მამრს, მდედრს თუ საშუალოს (ფრანგული მარტო მამრსა და მდედრს): *ὁ πατήρ, der Vater, le père* („მამად იგი“), *ἡ μήτηρ, die Mutter, la mère* („დედად იგი“), *τὸ παιδίον, das Kind* („ყრმად იგი“). ქართული ნაწევარი იმასაც აღნიშნავს, თუ რომელ პირთან მიმართებით არის სახელი ნახმარი, სამაგიეროდ არ აღნიშნავს „სქესს“, ამიტომ განსხვავება ქართულ ნაწევარსა და აღნიშნული ენების ნაწევრებს შორის საკმაოდ დიდია.

სახელი განუსაზღვრელია, თუ იგი პირველადაა ნახსენები საუბარში, მაგრამ შემდეგ იგი უკვე განსაზღვრულია იმავე საუბარში. განუსაზღვრელობის შემთხვევაში ზოგჯერ გამოყენებულია „ვინმე“ (ადამიანს თუ ეხება საუბარი), ან „ერთი“ (ითქმის ადამიანზედაც და არა-ადამიანზედაც); ნიმუში «ბალავარიანიდან»¹:

„მსგავს არს საწუთროდ ესე კ ა ც ს ა, რომელსა სდევდა პ ი ლ ო დ ამრიზებული. და მიაწყუდია იგი ჯ უ რ ღ მ უ ლ ს ა საშინელსა. და იხილნა ხ ე ნ ი, რომელსა ზედა აღჴდა. და იხილნა კუალად ორნი თ ა გ უ ნ ი, ერთი შავი და ერთი თეთრი, რომელნი სჭრიდეს ძ ი რ თ ა

¹ ნაწევრით განსაზღვრული სახელი შავადაა დაბეჭდილი, განუსაზღვრელი (ან სხვაგვარად განსაზღვრული) სახელი – დაყოფით. ამას გარდა, ოდნავ შესწორებულია ტექსტი: ფრჩხილებში ჩამატებულია დაკლებული ნაწევარი.

მათ ხეთა-სა, რომელთა ზედა აღსრულ იყო კაცი (იგი). და შთახედნა ჯურღმულსა (მას) და იხილა ვ ე შ ა პ ი, რომელსა აღეშკმო პ ი რ ი და ეგულეობდა შ თ ა ნ თ ქ მ ა დ მისი.

და აღიხილნა ზე და იხილა თ ა ფ ლ ი მცირე, რომელი ჩამოსდიოდა ხეთა მათ, და იწყო ლ ო კ ა დ მისი. და კუალად არღარა მოიქსენა გ ა ნ ს ა ც დ ე ლ ი, რომელსა შთავრდომილ იყო. ხოლო თაგუთა მათ ხენი იგი წარსჭრნეს და კაცი იგი დაეცა და პილომან (მან) აღიტაცა და მიუგდო ვეშაპსა (მას).

ა წ, ძ ე ო მეფისაო, პილომ იგი ს ა ხ ე არს ს ი კ უ დ ი ლ ი ს ა, რომელი სდევს ძ ე თ ა კაცისათა, და ხენი იგი ს ა წ უ თ რ ო არს, და თაგუნი იგი – დ ღ ე ნ ი და ღ ა მ ე ნ ი, და თაფლი იგი საწუთრომსა ამის ს ი ტ კ ბ ო ე ბ ა არს¹.

659. ნაწევრიანი სახელის ბრუნება. ნაწევრის ხმარება გამორიცხულია წრფელობითსა და წოდებითში. ნაწევრიანი ვითარებითი არ მახსოვს, რომ შემხვედროდეს, თუმცა კი ნაწევრის ხმარება ამ ბრუნვაში თეორიულად შესაძლებელია.

აქ ვერ გამოვეკიდებით ზოგიერთ დეტალს ნაწევრის ხმარებისას ძველ ქართულში, – ეს ძველი ქართ. ენის გრამატიკის საქმეა. მოვიყვანთ მხოლოდ მაგალითს ნაწევრიანი სახელის ბრუნებისას მესამე პირის მიმართებით; მაგალითი:

	მხოლ. რ.	მრავლ. რ.
სახ.	სახლი იგი	სახლნი იგი
მოთხრ.	სახლმან მან	სახლთა მათ
მიც.	სახლსა მას	„ „
ნათ.	სახლისა მის	„ „
მოქმ.	სახლითა მით	„ „

660. ნაწევრის შერწყმა სახელთან კმელის-კმელად და მისი შედეგები. სახელობითი ბრუნვა ძველის-ძველად (ყოველ შემთხვევაში IV საუკუნემდე) საზოგადოდ ისევე უნიშნო უნდა ყოფილიყო, როგორც უნიშნოა ის საკუთარ სახელთათვის ძველ ქართულში (V-X საუკუნის ძეგლებში). ვუწოდოთ ასეთ უნიშნო სახელობითს „ნომინატივი“ (მაგ., კაც). როგორც ვიცით (§ 657), საკუთარ სახელს არ უნდა განსაზღვრა, – იგი განსაზღვრულადაა მიჩნეული ისედაც და მან ძველის-ძველი ვითარება მე-10 საუკუნემდისაც კი მოიტანა. საზოგადო სახელს კი, თუ იგი განსაზღვრული იქნებოდა, უნდა დაჰრთოდა ნაწევარი, რომლის ერთ-ერთი სახე (და, შეიძლება ითქვას, ყველაზე გავრცელებული) „იგი“ იყო. აღნიშნული ბრუნვა, ნომინატივი, განსაზღვრის შემთხვევაში ნაწევარს მიიღებდა, განუსაზღვრელობის შემთხვევაში კი – არა; მაგალითად:

განუსაზღვრელი ნომინატივი	კაც	ein Mensch
განსაზღვრული „	კაცი იგი	der Mensch

განვითარების შემდგომ საფეხურზე ნაწევარი შეკვეცილა, დაუკარგავს დამოუკიდებლობა და შეჰრწყმია სახელს: კაც იგი → კაც იი → კაცი. ამ სახით წარმომდგარი ფორმა ჯერ კიდევ განსაზღვრული ნომინატივი იყო, მაგრამ იგი თანდათანობით

¹ ბალავარიანის ქართული რედაქციები. გამოსცა ი. ა ბ უ ლ ა ძ ე მ (ა. შ ა ნ ი ძ ი ს რედაქციით): [ძველი ქართული ენის ძეგლები. 10], 1957, თხრობაა გ. გვ. 36.

განუსაზღვრელად ქცეულა და საჭირო გამხდარა, ხელახლად დაპრობა ნაწევარი: **კაცი იგი**. ამგვარად, მივიღეთ ახალი დაპირისპირება:

განუსაზღვრელი ნომინატივი	კაც	ein Mensch
განსაზღვრული	„ კაცი იგი	der Mensch

რადგანაც ორივე ნომინატივის ფორმა დაპრობდა ერთმანეთს არა მარტო აღნიშნული კატეგორიის თვალსაზრისით, არამედ სხვა ფუნქციითაც, მივიღეთ ორი ბრუნვა, ერთმანეთისაგან მკაფიოდ განსხვავებული ფორმით და ფუნქციით: წრფელობითი (ეს არის განუსაზღვრელი ნომინატივი) და სახელობითი (ეს არის განსაზღვრული ნომინატივი).

ამგვარად, ნაწევრის შეზრდას შედეგად მოჰყვა ერთი ბრუნვისაგან მეორის გამოყოფა (ანუ ერთი ბრუნვის ორად დაშლა), რაც უკვე დასრულებული ფაქტია V საუკუნის წერილობით ძეგლებში.

ამის შესახებ მე ჯერ კიდევ 1925 წელს დაბეჭდილ გამოკვლევაში ვწერდი: „რა თქმა უნდა, აბსოლუტურად ეხლაც იმ აზრისა ვარ, რომ უძველეს დროს ორი ბრუნვის ნაცვლად ერთი (წრფელობითი ანუ განუსაზღვრელი ნომინატივი) უნდა ყოფილიყო, მეორე კი (სახელობითი, ე. ი. განსაზღვრული ნომინატივი) შემდეგ უნდა განვითარებულიყო. ჩემთვის უეჭველია, რომ ერთი ბრუნვა (წრფელობითი) ადრინდელი მოვლენაა, ორი კი (წრფელობითი და სახელობითი) ნელადი, მაგრამ ეს „ნელადი“ შეიძლება კარგა ხნის ამბავიც იყოს, სახელდობრ იმ დროისა, როცა ქართულ-მეგრულ-სვანური ჯერ კიდევ არ იყო ერთი მეორისაგან ენობრივად დაშორებული¹.

თუ ეს ასეა, რა იყო სახელობითის ნიშანი სვანურში ძველად? ქართულში სახელობითის ნიშნად ი გვაქვს, რომელიც „იგი“ ართრონის ნაშთი უნდა იყოს². სვანურად „იგი“ არის **იჯი** ანუ **იჯა** და ამიტომ სვანურშიც სახელობითის ნიშნად ამ **იჯი**-ს ანუ **იჯა**-ს შემოკლებაა მოსალოდნელი, თითქო **ე**“ („უმლაუტი სვანურში“: «არილი», პროფ. ი. ჯავახიშვილისადმი მიძღვნილი კრებული, 1925, გვ. 218-219). როგორც ვიცით, სახელობითის **ი** ვერ კუმშავს სახელს (**სოფლ**-ისა, **სოფლ**-ითა, მაგრამ: **სოფელ**-ი). ეს იმით აიხსნება, რომ **ი** არ არის ორგანული ნაწილი ფორმისა, იგი სხვა სიტყვის ნაშთია წარმოშობით (§§ 30, 140, შნშ.).

უფრო მარტივია მოთხრობითი ბრუნვის ნიშნის წარმოშობის საკითხი.

მოთხრობითის ნიშანი თავდაპირველად ქართულში უნდა ყოფილიყო **ნ**, რომელიც აქამომდე შემონახული გვაქვს „მა-ნ“-ში (იგი, მა-ნ, მა-ს, მა-თ, § 140). განსაზღვრულ მოთხრობითს ნაწევარი „მან“ უნდა ჰხლებოდა, მაგ., კაც-ნ **მან**. ეს **მან** შემდეგ შეჰრწყმია სახელს, რის გამოც პირვანდელი ბრუნვის ნიშანი დაკარგულა მანის წინ: *კაცნმან → კაცმან (შდრ. გან-ვიდა, მაგრამ: გა[ნ]-მოვიდა → გამოვიდა).

პირვანდელი დაპირისპირება განსაზღვრულისა და განუსაზღვრელი სახელისა მოთხრობითში ასეთი უნდა ყოფილიყო:

განუსაზღვრელი მოთხრობითი	კაცნ
განსაზღვრული	„ კაცნ მან

¹ მ ო ს დ ე ვ ს შ ე ნ ი შ ვ ნ ა: „სახელობითიცა და წრფელობითიც ორივე ნომინატივია, მაგრამ ერთი (სახელობითი) განსაზღვრული, ხოლო მეორე (წრფელობითი) განუსაზღვრელი“.

² მ ო ს დ ე ვ ს მ ე ო რ ე შ ე ნ ი შ ვ ნ ა: „ამიტომ „იგი“ სახელთნაცვლის არტიკლად ანუ ნაწევრად ხმარება [იგულისხმება: სახელობითის ფორმასთან] პლეონასტურ მოვლენად უნდა მივიჩნიოთ კლასიკურ ქართულში.“

ნაწევრის შერწყმისა და პირვანდელი ბრუნვის ნიშნის დაკარგვის შემდგომ აქაც შექნილა საჭიროება ნაწევრის ხელახლა დართვისა და მივიღეთ ახალი დაპირისპირება:

განუსაზღვრელი მოთხოვნით

კაცმან

განსაზღვრული

„

კაცმან მან

საკუთარ სახელებს მარტო ერთი ფორმა უნდა ჰქონოდათ, განუსაზღვრელი: *დავით-ნ, *ლუკა-ნ, *პეტრე-ნ და მისთ., მაგრამ დაბოლოება გადავარდნილა და დამრჩალა ფუძე: დავით, ლუკა, პეტრე და მისთ. ამით მოთხოვნითი გასთანაბრებია ნომინატივს (ამ შემთხვევაში წრფელობით).

ახალ ქართულში ნაწევარი არსებითად აღარ იხმარება. გამოსარკვევია მისი დასუსტებისა და თანდათან გადავარდნის თარიღები.

შ ო რ ი ს ღ ე ბ უ ლ ი

661. შორისღებულის რაობა. შორისდებული ჰქვია ბგერას, ბგერათა კომპლექსს ან სიტყვას, რომელიც ადამიანს აღმოჰხდება პირიდან ბუნების ან თუ იმ მოვლენის თუ საზოგადოებრივ ურთიერთობათა რომელიმე კონკრეტული ვითარების განცდის გამო, როგორც მოკლე, სწრაფი და უშუალო გამოძახილი ამ განცდისა.

ერთი და იგივე მოვლენა შეიძლება სხვადასხვაგვარად შეფასდეს იმის მიხედვით, თუ რა გუნებაზეა კაცი ან რა თვალსაზრისით უცქერის მოვლენას. ამიტომ გრძნობათა გამომხატველ შორისდებულებში სუბიექტური შეფასებაა ყოველთვის მოცემული.

როგორც მრავალ-ფეროვანია ბუნების მოვლენები და საზოგადოებრივი ურთიერთობის გამოვლენის სახეები, ისე მრავალ-ფეროვანია და ჭრელი შორისდებულებიც, რომლებიც წარმოადგენენ გულიდან ამონახეთქს ამ მოვლენათა განცდის გამო. ისინი განსხვავდებიან არა მარტო კუთხეთა მიხედვით, არამედ სხვადასხვა დროის მიხედვითაც ერთისა და იმავე ადამიანის მეტყველებაში.

662. შორისღებულთა ღაფერის საშუალებანი. ზოგი შორისდებული შეიცავს ისეთ ბგერას, რომელიც სალიტერატურო ენაში ხმარებული ასოებით ვერ გადმოიცემა. საჭიროების შემთხვევაში ასეთ ბგერებს ან მიახლოებით გადმოსცემენ, ან სულ აღუნიშვნელად დატოვებენ ხოლმე; ასეთია, მაგ., შორისდებული ა, რომელიც აკრძალვას გულისხმობს: „ა, ხელი არ ახლო!“ ამ ხმოვანს ჩვეულებრივ მიუძღვის ბგერა, რომელიც დაახლოებით იგივეა, რაც დასუსტებული ყ მეგრულ „ყოროფა“-ში (ყოროფა – „სიყვარული“). იგივე ბგერა მოისმის იმერულ გაკვირვების შორისდებულში, რომელსაც სამი ნიშნით გადმოსცემენ ხოლმე: იმე! (= ყიმე!); მაგალითი:

„ა დ ვ ო კ ა ტ ი – შენ ვილა ხარ?

ი მ ე რ ე ლ ი – მე, შენი ჭირიმე, იმერელი გახლავარ, ივანიკა ხვლიკიაშვილი, ქვემოური ყაძახი.

ა დ ვ ო კ ა ტ ი – კაცი მოჰკალი შენცა?

ი მ ე რ ე ლ ი – იმე! რას მიზრძანებთ, ღმერთი გადღეგრძელებს, ბატონო, კაცს ქე რავა მოგვლავდი, შე დალოცვილო, ქათამი ხომ არ იყო?!”

(ა. წერ., «სცენა საპატიმროში»).

სხვა მაგალითი (საუბრობენ კირილე და პლატონი):

„კ ი რ ი ლ ე – შე კაცო, შენთან რომ მოვიდე, უცხო კაცი მომყვებს, ჩემი კეთილი, საწყენად დაგირჩება?... ა, მითხარი თუ ძმა ხარ? კარში გამაგდებ? ა?

პ ლ ა ტ ო ნ – იმე!

კ ი რ ი ლ ე – ჰოდა ეგ არის!“

(დ. კლდ., «სამანიშვილის დედინაცვალი»).

ცნობილია აგრეთვე შორისდებული, რომელიც მნიშვნელობით „არა“-ს უდრის და რომლის გამოსათქმელად საჭიროა, რომ წინა ენა სასას მიედოს, შემდეგ მოსხლტეს და თანაც ჰაერი, რომელიც პირის ღრუში მოიპოვება, შიგნით იქნეს შეწოვილი (გ. ახვლედიანი, ზოგადი ფონეტიკის საფუძვლები, 1949, 26). ამ ბგერას დაახლოებით ნწ ნიშნებით გადმოსცემენ, მაგრამ ნამდვილად არც ნ არის და არც წ¹:

„ – როდის იყო, ნათლი, ეგ ამბავი? – ჩაეკითხნენ მეზობლები.

– დიდხორველობის დროს თუ იქნებოდა.

– ნწ, არა! ჯერ სად იყო დიდხორველობა! – სთქვა ნინიკამ, – დიდხორველობას ცოლშვილიანი კაცი ვიყავ“ (მგალ., «წარსულიდან»).

კიდევ უფრო ძნელია, სისწორით გადმოიცეს ჩვენი ასოებით ზოგიერთი შორისდებული, რომლებიც ცხოველთა შესაძახებლად ან დასაძახებლად იხმარება, მაგ., ცხვრების გარეკის დროს სათქმელი „ბრიე“ („შოლტების ტყლაშა-ტყლუში «ბრიე-ქსსიეს» ძახილში ისე ექსოვებოდა, როგორც ჭექა-ქუხილში ელვის ტკრციალი“: ვაჟა, V, 233, 5), ან კამეჩების შესაძახებელი „ოტფრუ“ („ოტფრუ, კამეჩო ღვინაო, გასწი ყველაზე წინაო!“ ხალხური; ვაჟა, V, 218) და „ჰოტუ“: „ჰოტუ, კამეჩო რქიანო“ (რაზიკ., ფშ., გვ. 85).

ერთნაირად დაწერილ შორისდებულებს ზოგჯერ სხვადასხვა მნიშვნელობა აქვთ და გამოთქმაც სხვადასხვანაირი, მაგრამ წერაში ყოველთვის არ აისახება განსხვავება; მაგ., ოჰ შორისდებულით ხან სიხარულისა და სიამოვნების გრძნობა გადმოიცემა ხოლმე, ხანაც მწუხარებისა, უკმაყოფილებისა; მართლაც, შევადაროთ ეს წინადადება: „ოჰ, მართლაც, რა კარგად, რა თბილად ვარ, ბიძიავ!“ (ვაჟა, V, 264) ამას: „ოჰ, რა ცუდი სიზმარი ვნახე!“ (ვაჟა, VI, 15) და დავრწმუნდებით, რომ „ოჰ“-ით სხვადასხვა გრძნობაა გამოხატული. უთუოდ არც მათი გამოთქმაა ერთნაირი, მაგრამ წერით ეს განსხვავება ვერ გადმოიცემა.

663. შორისდებულთა ჯგუფები შინაარსის მიხედვით. შინაარსის მიხედვით შორისდებულებში გამოიყოფა შემდეგი ჯგუფები:

ა) შორისდებულები, რომლებიც ამა თუ იმ გრძნობის გამოძახილს წარმოადგენენ;

ბ) შორისდებულები, რომლებიც მოუბრის ნება-სურვილის ამსახველებია და, უკანასკნელ,

გ) შორისდებულები, რომლებიც გამოხატავენ ფიცილს, ალერსს და სხვ.

664. გრძნობათა გამოხატველი შორისდებულები. გრძნობათა გამოხატველი შორისდებულები ყველაზე მრავალ-რიცხოვანი და ყველაზე მრავალ-ფეროვანია: სიხარული, აღტაცება, მწუხარება, დაღონება, გაკვირვება, განცვიფრება, ზიზღი, შებრალება, დანანება, წყენა, გაჯავრება, გარისხება, შიში, მოწონება, დაწუნება, ტკივილი და

¹ 1934 წელს წყალტუბოში ერთმა ჩემი ნაცნობის ბავშვმა (ასე 11-12 წლისამ) მკითხა: შეგიძლია, დასწერო, რაც უნდა სიტყვა გითხრაო? – რატომ არა-მეთქი? – ვუპასუხე მე.

– აბა დაწერეო, მითხრა და წარმოთქვა ეს უკუთქმითი შორისდებული. მის სიხარულს საზღვარი არ ჰქონდა, რომ ვერ დაწერე და „მაჯობა“.

სხვ. – ყველა ეს ჰპოვებს თავის გამოხატულებას ადამიანის მეტყველებაში პირველ ყოვლისა შორისდებულთა სახით. ყველა მათგანის ჩამოთვლა შეუძლებელია და არც საჭიროა.

აქ წარმოვადგენთ რამდენიმეს, უფრო ხშირად ხმარებულს და უფრო დამახასიათებელს.

სიხარული: „ოჰ, წამოიძახა გახარებულმა მელიამ“ (ვაჟა, VI, 207); „ოი, შენ კი გენაცვალე, ჩემო მერანო!“ (ვაჟა, V, 271).

მწუხარება, დარდი: „ავაჰმე¹ (= ავამდე), ჩვენო სახ-კარო!“ (ვაჟა, III, 31, 18); „ვაჰ¹, მკვდარო ვაჟკაცობაო, ცოცხლად დამარხავ თავისა!“ (ვაჟა, III, 55, 12); „ოჰ, რა ძნელია ობლობა, და უძნელესი – გერობა!“ (ა. წერ.); „სოლომანი შინ არა ბრძანდება, – ვუთხარი მე. – მართლა? ოჰ, დიდათ ვწუხვარ! – მიპასუხა მან“ (ლომ., «დეიდა სიდონია»).

მოწონება: „უჰ, მოწონების ნიშნად წამოიძახა იმან. – ბალახს რაილა კითხვა უნდა: ცხორი კიტრსავით დაურგვალეზია!“ (ყაზ., 731, 2); „ყოჩაღ, საზანდარო, ყოჩაღ!“ (ვაჟა, V, 418); „ოჰ, რა ბიჭი ხარ, რა ბიჭი!“ (ვაჟა, VI, 211); „ოჰ, რა კარგები იყვნენ!“ (იქვე, VI, 214); „იჰ, იჰ, რა ბიჭი ვარ, ძალიან მოხდენილი ვარ“ (ვაჟა, VI, 248).

„ჰეე, რა სეირია და!“ (ვაჟა, V, 297); „ოი, ოი, დაილოცე, ხუტკურის წვენო!“ (ვაჟა, VI, 67). ასეთივეა აგრეთვე: ბარაქალა! ვაშა!

მოწონებას აღნიშნავს ხევსურული „აბეჩავ“: „აბეჩავ, არხოტელებო, ომ' იცით შესაზარია!“ (ხალხ.).

წყენა, ნაღველი: „ვაჰმე¹, ცხენს ფეხი მამიტყდა!“ (ვაჟა, III, 13); „ოჰ, რამდენი გამოცდილება მაკლია მე საცოდავსა!“ (ვაჟა, «შელის ნუკრის ნამშობი»).

გაკვირვება, გაოცება: „აბა-ბა-ბა-ბა-ბაა! რამოდენა ხალხი წავიდა, მართლა!“ (ვაჟა, V, 143); „ბიჭოს! გოგრას, ჩემს გოგრას, ნადირი არ მოუკლავს!“ (ვაჟა, V, 219); „ბიჭოს, ბიჭოს! აბა ნახეთ, თუ ღაღოლამ არ გვასახელოს და რქა-ბუდიანი ირემი არ ჩამოგვიგოროს ხვალა!“ (ვაჟა, VI, 66); „ბიჭოს! ბიჭოს! რა ამბავი ყოფილა და ჩვენ არაფერი არ ვიცით!“ (ვაჟა, VI, 480); „ერიჰაა! ახლა საკალოეთ გამისტუმრე?“ (ლომ., «ყოველის მხრიდან»); „ერიჰაა! შენ რომ ქვეყანას აპარვინო ცხენები, ეგ ხელს არ მოგვცემს“ (ვაჟა, VI, 294).

ნატვრა: „ოჰ, თუ კი ჩემს შვილს ვნახავდი თვალით, თუნდ მაშინვე მოვმკვდარიყავ!“ (ვაჟა, VI, 290); „ახ! ნეტავ სადმე შემყარა!“ (ვაჟა, II, 183, 15); „თქვენი ჯავრი, – ჰოი და-და-და-და-და, – როდის უნდა ამოვიყარო, როდის?“ (ვაჟა, V, 204); „ახ, ნეტა ერთი ღურბელნატორი მოიყვანა, ენახა თვალით თქვენი სეირი!“ (ვაჟა, V, 299); „უჰ, რა დროებას გავატარებდი! ოჰ, როგორ ვიქეიფებდი!“ (ვაჟა, VI, 94).

დანანება: „მან, გლახ, იგინი დახადნა მტერთაცა საწყალობელად“ («ვეფხ.» 94); „მაშ ვეღარ გავიგონებთ წისქვილის ხრიალ-გრიალსა? აფსუს! აფსუს, წისქვილო, აფსუს, თედეს ამაგო!“ იძახდა მეოთხე“ (ვაჟა, V, 115) (აფსუს – სპ. **افسوس**); „ააახ, ცოდვა კია, ბიძიავ, შენ ეხლა ჩვენს ხვთიშობელში არა ჰხევისბრობდე!“ (ვაჟა, VI, 67); „ეჰ, მორჩა თათრების საქმე, მდინარე წყალმა დალია“ (ვაჟა, III, 25); „ეჰ, შე დალოცვილო, სადღაა სოფელი?“ (ლომ., «დეიდა სიდონია»).

გაჯავრება: „ოჰ, ოჰ, ჩამწარდა წუთისოფელი, სიცოცხლე შხამი გახდა შენს ხელში, დედაკაცო!“ (ვაჟა, VI, 240).

გაბრაზება: „ჰოი, თქვენი ქრიჰტე, ჰოი, თქვენი გამჩენი! – ამბობს ამ დროს ბრაზ-მორეული სოფელი“ (ვაჟა, V, 299); „ჰოი, შენი სარჯულავი კი დაიქცა!“ (ვაჟა, V, 305, 4).

¹ ვაჟა-ფშაველას ნაწერებში „ავაჰმე“, „ვაჰმე“ და „ვაჰ“ ისე უნდა იქნეს წაკითხული, როგორც „ავამდე“, „ვამდე“ და „ვამ“.

შეცოდება, შებრალება: „ააახ, რა საცოდავი რამა ხარ!“ (ვაჟა, V, 450); „უი, შე საწყალო!“ (ლომ., «დეიდა სიდონია»).

ზიზღი: ფუ! ფუჰ! – „იფ, იფ! დამიხედეთ მთის მებატონის შვილს!“ (ყაზ., 731, 11).

ნიშნის მოგება: „დაგასწარი თუ არა?! ჰი!“ (ჭავ., 410, 17); „ჰი, ვენაცვალე ღმერთსა!“ (ჭავ., 380, 27); „ჰი! (ქოქოლას აყრის), მეხი კი დავაყარე თქვენ ტილიან თავებს!“ (ჭავ., 407, 2–3); ოლოლო!

665. მოუბრის ნება-სურვილის გამოსახატავი შორისდებულები.

მოუბარი ადამიანი თავის ნება-სურვილს ხშირად შორისდებულთა გამოხატავს. ეს ნება-სურვილი გულისხმობს მოწოდებას, დამახეხებას (ზოგჯერ დახმარების მიზნით), გაწყრომას, რომ ვინმე ან რამე მოვიდეს ან წავიდეს, მოშორდეს იქაურობას, გაჩუმდეს და სხვ.

აღნიშნული ხასიათისაა, მაგ., შორისდებული „წა“ „ვეფხის ტყაოსნის“ ამ ადგილას: „წა, შეები ხატაელთა“ (379) და აქაც: „წა, მომცთარხარ მოსაცეთსა“ (527). იგი ზმნაა წარმოშობით (წარვედ → წარედ → წაედ → წა!). არსებითად მას შერჩენილი აქვს ბრძანებითი კილოს მნიშვნელობა.

ჩვეულებრივია, რომ საშველად „არიქა“ ან „არიქათ“ დაიძახონ (თან მამინ დაერთვის, თუ ერთზე მეტს ეძახიან (§ 223): „არიქათ, ბიჭებო, გოგოებო, მოდიოთ ჩქარა!“ (ლომ., «დეიდა სიდონია»).

განსაკუთრებით ხშირია მიმართვა ადამიანისადმი გასაჩუმებლად, რაც სხვადასხვაგვარად გაისმის და ნაირნაირადაც აღინიშნება წერაში; ყველაზე გავრცელებულია **სუ**, რომელიც შედის «ვეფხის ტყაოსნის» „სულეთ“-ში:

„დააგდეს მღერა მუტრიბთა, «სულეთო!» თავი ხარიან“ (485).

ეს „სულეთ“ ასე დაიშლება: სუ-ლე-თ, სადაც **თ** აღნიშნავს, რომ მრავალს მიმართავენ; **ლე** ნაწილაკია, რომელიც ამჟამად ხევესურულ **აბა-ლე** და **აპა-ლე**-ში გვაქვს, რჩება **სუ**, რომელიც სხვადასხვა ვარიანტს იძლევა: სუ, სსუუ, სუუთ, სსსუუუ, სსსუთ და სხვ.: „სუ! ჩუმად-მეთქი!“ (ვაჟა, V, 309); „სსუუ! მოვისმინოთ, ყური დავუგდოთ, გავიგონოთ!“ (VI, 138); „ვუი, ვუი, სსსუუუ! ეგ აღარა სთქვა“ (VI, 209); „სსსუთ, გაჩუმდით“ (VI, 304); „სუ, გაკმიდე ხმა!“ (მაგალ., 139); „სსსუუუ! – დააფარა პირზე ხელი ქიშმიშას“ (იქვე, 171) და სხვ. ხშირია აგრეთვე „ჩუ“ (შემოკლებული „ჩუმად“): „ჩუ-თქვა, ჩუ, შე უბედურო!“ (დ. კლდ., «მსხვერპლი»).

ზოგი შორისდებული მიუთითებს, უჩვენებს: ასეთებია: **ჰა, აპა, აბა, აგე (აგრე);** „აჰა“ და „აბა“-ს ვარიანტებია: აჰათ, აბათ (თანის დართვის შესახებ ნ. § 223); მაგალითები: „ჰა, ვაჟო, დაიჭი! (აწვდის ყანწს)“ (ვაჟა, V, 406); „აჰა, წაიხვენ აბჯარნი!“ (ვაჟა, III, 54, 1); „აბათ, აჰათ, ბალებო! – თან გადმოგვეყვიროდა პაპაჩემი მრისხანედ. ყველას გვერგო თავის წილი კვერი“ (ვაჟა, V, 184); „აგე, სად ყოფილა!“ „აგე, მადლობის სათქმელი სად არის!“ „აგრე, ჩემი ცხვარიც“ (ყაზ., 376, 3–4). „აგე“ და „აგრე“ მიღებული ჩანს „აჰა ეგერა“-საგან.

ზოგი შორისდებული აძლიერებს მიმართვის ფორმას; ასეთებია: **ჰა, ჰაი, ჰეი** (უჰაეო ვარიანტები: ა, აი, ეი); მაგალითები: „მგელავ, ჰა მგელავ!“ (ვაჟა, V, 4 ქვ.); „გიორგა, ჰა გიორგა! ეუბნებოდა თევდორა ერთს ახალგაზრდა ბიჭს“ (იქვე, 131); „ბეკო, ჰა ბეკო!“ (VI, 366); „ჰა პეტრე! – არიგებდა პეტრე თავის თავს, – არ გაბრიყვდე, ეშმაკმა არ გაცდინოს, მართალი არ გეგონოს!“ (ჭავ., «სარჩობ.»); „ჰაი თქვე ლაჩრებო, თქვენა!“ (ვაჟა, VI, 168); „ჰაი შე საოხრე, შენა!“ (ვაჟა, V, 126); „ჰაი რევოლვერო, მიშველე! ჰაი ხანჯალო, გასჭერი! ჰაი ხმალო, გაპრიალდი მტრის თავზე!“ (ვაჟა, V, 205); „ჰაი შე კუდიანო!“ (ვაჟა, V, 396); „ჰაი ჩონთავ, ჩონთავ!“ (ვაჟა, V, 406); „ჰაი შე გველო, მართლა და გველო!“ (ვაჟა, VI, 240); „თომავ, ჰაი შე ქვრივების მტერო!“ (ვაჟა, V, 208); „ჰეი ტკბილო ხმებო, დებო და ძმებო, მომაპყარო სმენა!“

(ვაჟა, II, 116) და მისთ. ასეთივეა აგრეთვე „აქ მო, შენ ეი!“ (ვაჟა, V, 380); „შენ ეი, კერპო, ჩააგე ხმალი!“ (ვაჟა, V, 410).

აღნიშნული ხასიათის შორისდებულთა რიცხვში შედის ცხოველთა და ფრინველთა დასაძახებელი, შესაძლებელი თუ გასაწყრომი ბგერათ კომპლექსები, როგორიცაა:

აჩუ! – უჯავრდებიან ცხენს, რომ დაიძრას, წავიდეს, გაიჩქაროს: „აჩუ, აჩუ, ცხენო, შე მგლის შესაჰმელო!“

ხი, მო! – ან: მამო! ან კიდევ: ოჰოო! – უძახიან ხარებს, რომ შეჩერდნენ. „ოჰოო, ე, ოჰოო, დადევით! – ეუბნებოდა ნინიკა ხარებს“ (ვაჟა, VI, 217).

დიიდე! დიილო! – მიმართავენ ფურს გასაჩერებლად, მოსაყვანად.

ჰაცე! (ან: აცე!) – უჯავრდებიან ვირს. „რამდენი კეტი მოჰხვედრია საბრალოს ზედ დაკიჟინებით: აცე, შე მუდრეგო, გადადგი ეგ ოხერი ფეხებიო!“ (ვაჟა, «უძლური ვირი»).

აქშა! ქშა! (ზოგან: აქში, ქში!) – უჯავრდებიან ფრინველს (ქათამს, ჩიტს და სხვ.): „აქშა, აქშა, ჭიკჭიკებო, ქორიმც ჩაგინადირებსა!“ (ვაჟა, «ჩიტთა ფაფოზა», II, 251).

აცხა! – შეუტევენ კატას (ზოგან ითქმის: ცაცხა! აქედან ზმნა „დაცაცხანება“). კატას ზოგან ციცას ეძახიან, აქედან: ციც! (როცა უჯავრდებიან).

ჰაჲ, ჰაჲ, ჰაჲ! ან: ჰაჲ, ჰაჲ, ჰაჲ! – შეუკივლებენ ქორს, ძერას, რომ წიწილები არ წაიღოს.

666. შორისდებული შიცილისა და სხვა. შორისდებულთა რიცხვში დგას დღეს ზოგიერთი სიტყვა, რომლებიც ითქმის საფიცრად, მისალმების დროს, საალერსოდ და სხვა შემთხვევებში; ასეთია:

ფიცილის ფორმულები: ღმერთმანი, დედა-შვილობამ, მამა-შვილობამ, ძმობამ, და-ძმობამ, ჩემმა მზემ (ან: შენმა მზემ), „ლაშარის ჯვრის მაღლმა“ (ვაჟა, V, 47, 13), „ლაშარის ჯვრის გამარჯვებამ“ (იქვე, 376), „ზენაარმან ღმრთისამან“ («ამირ.-დარ.», ზენაარ = სპ. زنهار) და სხვ.

მოკითხვა-გამოთხოვების სიტყვები: გამარჯობა (გამარჯობათ, § 223), გაგიმარჯოს, ხელი მოგიმართოს, გადღეგრძელოს, მშვიდობით, ნახვამდის, დილა ნებისა და სხვ.

საალერსო და სამადლობელი სიტყვები: გენაცვალე (გენაცვა), გეთაყვანე (გეთაყვა), შენი ჭირიმე, შენი კვნესამე, გმადლობთ და სხვ.; „წისქვილი დაგვიდგა, გენაცვალე, წისქვილი!“ (ვაჟა, V, 115).

667. შორისდებული როგორც წინადადების წევრი. შორისდებული წინადადების გარეშე მდგომი სიტყვა ან ბგერათა ჯგუფია, მაგრამ შეიძლება, რომ იგი გაგებულ იქნეს როგორც არსებითი სახელი, ბრუნვის ნიშნები მიიღოს და წინადადებაში ჩადგეს ამა თუ იმ წევრის ფუნქციით (§ 102, შწმ.); მაგალითები:

„ვაგლახ“ შორისდებულია, შემდგარი ორი ნაწილისაგან, რომლებიც ცალკე-ცალკე შორისდებულებია (ვა! გლახ! შეიძლება კიდევ „მე“ დაერთოს: ვაგლახ მე!). ეს რთული შორისდებული ჩვეულებრივია საშუალო ქართულის ძეგლებში: «ამირან-დარეჯანიანში», «ვეფხის ტყაოსანში» და სხვ., მაგ.: „ფიცხლადვე აიყვანა ამირან (დიდო კაცი) და ნებსა ზედა დაისუა და უბრძანა: ვაგლახ, რა ცოტა ხარო! განა ვინ ხარო?“ («ამირ.-დარ.»); „უბრძანა: ჩემო, ვაგლახ მე, შენცა აგავსე ჭირითა!“ («ვეფხ.», 1452). მაგრამ იგივე „ვაგლახ“ ბრუნვიან სიტყვათა რიცხშია ჩაყენებული; მაგალითები «ვეფხის ტყაოსნიდან»:

სახ. „ვითა სიცილი ტირილსა, ვ ა გ ლ ა ხ ი მიჯობს მღერასა“. (235)

მიც. „ათასჯერ იტყვის ვ ა გ ლ ა ხ ს ა, არ სულთქმა უერთხელდების“. (1574)

პირველ მაგალითში „ვაგლახი“ ქვემდებარეა („ვ ა გ ლ ა ხ ი მიჯობს მღერასა“), მეორეში – პირდაპირი ობიექტი („ათასჯერ იტყვის ვ ა გ ლ ა ხ ა“), მესამეში – საჭურვლის დამატება („ვ ა გ ლ ა ხ ი თ ა მეწივენიო“).

ეგევე „ვაგლახი“ შეიძლება ხელმეორედ შეეთხზას „ვა“-ს („ტირს, იძახის ვ ა გ ლ ა ხ-ვ ა ს ა“ („ვეფხ.“, 255), ან ძირეულად გამოჩნდეს წარმოქმნილის მიმართ („გკითხოს მის ყმისა ამბავი, რა გმართებს ვ ა გ ლ ა ხ ი ა ნ ს ა?“ („ვეფხ.“, 191), ან კიდევ ზმნად გაკეთდეს („მიტირე და მ ი ვ ა გ ლ ა ხ ე“, „ვეფხ.“, 157) და მისგან მიმღეობა იწარმოოს („ვ ა გ ლ ა ხ ე ბ უ ლ ნ ი“, „ვეფხ.“, 1314).

სხვა მაგალითი: „ვაშა“ შორისდებულია („ვ ა შ ა! იძახდა აღფრთოვანებული ხალხი“), მაგრამ იგი სახელია, წინადადების წევრია (პირდ. დამატებაა) აქ: „ბუნებაც ვ ა შ ა ს უძახის“ (ვაჟა, „გველის მჭამელი“). „ვაი“ და „ვუი“ – ორივე შორისდებულია, მაგრამ ორივე მიც. ბრუნვაში დგას და ირიბი დამატებაა ამ ანდაზაში: „ვ ა ი ს გავეყარე და ვ უ ი ს შევეყარე“. „ბარაქალა“ (الله كرس) მოწონების შორისდებულია, მაგრამ იგი მიცემითში დაყენებული პირდაპირი ობიექტია აქ: „მე რამდენჯელღა გირჩიეთ: ვინც ბარაქალას გეუბნება, იმათ კი ნუ უმასპინძლები“ (ვაჟა, V, 340).

ჩვეულებრივია შემასმენლის გამოტოვება ძახილის წინადადებაში, რომელშიც შორისდებული ქვემდებარედ შედის: „ფუ მაგა მამაცობასა!“ („ვეფხ.“, 910); „ფუჰ შენს თავსა და ტანსა!“ (ვაჟა, VI, 480); „ვაშა მათ მოღვაწეობას, ვაშა მათ ამყს დროშასა!“ (ვაჟა, II, 32, 7-8); „ოლოლო შენ!“ (ქავ., 338, 29); „უი ჩემ დანელეზასა!“ (ლომ., „ბედი უბედურთა“); „ვაი შენს ლუარსაბსა!“ (ქავ., 354, 20); „ვაი ჩვენს თავსა!“ (ვაჟა, II, 158, 28); „ბარაქალა შენს ვაჟკაცობას!“ (ვაჟა, „ტრედები“).

პირველი პირის ნაცვალსახელი მე წინადადების წევრია წარმოშობით, მაგრამ იგი უკვე შორისდებულის ნაწილია შემდეგ გამოთქმებში: ვაიმე, (ვ)უიმე, ავაიმე, აბაიმე, შენი ჭირიმე, შენი კვენსამე, ვაგლახ მე.

შორისდებული წინადადების ბადალია. იგი ზოგჯერ წარმოდგენილია მთავარ წინადადებად, რომელსაც დამოკიდებული მოსდევს „რომ“-ით ან „თუ“-თი დაკავშირებული: „ყოჩაღ, რომ შებრალება გამოგიჩენიათ ამ საცოდავისთვისო!“ (ვაჟა, V, 263); „აფსუს, რომ ვაჟკაცი არა ხარ, ჩემო დედა!“ (ლომ., „ბედი უბედურთა“); „ვაჰ, თუ რძალ არ გამომადგეს, – ქურდიც იყოს, კახაიცა!“ (ხალხური: ვაჟა, VI, 420).

„ვაი თუ“ შეიძლება შეერთდეს და ნაწილაკის მნიშვნელობა მიიღოს (ნ. § 654).

668. ზოგიერთი შორისდებულის წარმოშობის საკითხისათვის.

შორისდებულად შეიძლება იქცეს სახელი, ზმნა. სახელის შორისდებულად ქცევის მაგალითებია:

გლახ. მისი ისტორია ასეთია: გლახაკი → გლახა → გლახ. როგორც ზემოთ ვთქვით, ეს „გლახ“ შედის რთულ „ვაგლახ“-სა და „ვაგლახ მე“-ში.

ბიჭო! ბიჭოს! – ითქმის როგორც **ბიჭო**, ისე **ბიჭოს**; უსანო ფორმა: „ბიჭო, ბიჭო, შეხედეთ, რა ამბავი აქვთ! – დაიძახა ერთმა“ (ლომ., „ქაჯანა“). სანის ნაცვლად შეიძლება თ დაერთოს: „ეე, ბიჭოთ¹, ეუბნება პაპა შვილებს: გზაში რო კაცი შეგეყაროსთ, ეცადენით, «გამარჯობა» თქვენ დაასწროთ“ (ვაჟა, VI, 73).

¹ „ბიჭოთ“ შორისდებულია და არა წოდებითის ფორმა (წოდებითის ფორმა იქნება: ბიჭებო).

ქა. შემოკლებაა „ქალო“-სი. „ქა, ქა, ქა! რამდენად გაუჭრია ხელი იმ სულელსა! ამბობდა გოგრას დედა“ (ვაჟა, V, 217); „ქა, ქა, რა კარგი მითხარ!“ (მგალ., «წარსულიდან»); „ქაა! არ იცი განა?“ (ლომ., «დეიდა სიდონია»).

ვა. ზოგ შემთხვევაში (როცა გაკვირვებაა გამოხატული) ეს შორისდებული „ვაჟო“-ს შემოკლება უნდა იყოს (როგორც „ქა“ – „ქალო“-სი): „ვაა, შე კაი კაცო, ერთ აბაზს როგორ დაგიჭერ?“ (ლომ., «წუთისოფელი»). აქა-იქ „ვაჟო“-ს ნაცვლად „ვეჟო“-ს ამბობენ: „ხუთმეტი უნდა ყოფილიყო, ვეჟო!“ (ჭავ., 341).

ბეჩა. გავრცელებული შორისდებულია, უმეტესად შებრალებას გამოხატავს, ზოგჯერ – გაკვირვებასაც. მიღებულია „ბედ-შა[ვ]ო“-საგან (დშ → ჩ): ბედშაო → ბეჩაო, ბეჩავ, ბეჩა. იგი აქა-იქ „ეჩა“-დ გადაკეთებულა: „ეჩა და, რაღა მაგის ვენახის გვერდზე დავდივართ!“ (მგალ., «წარსულიდან»); „ეჩა, რა უქნია და!“ (იქვე).

ზმნის ფორმათაგან გამოსული შორისდებულებია: წა, დახე, („დახე, დახე!“) და სხვა, აგრეთვე ზოგი ფიცილისა და მისალმების ფორმულა, მათ შორის „ღმერთმანი“, რომელშიც სახელიც შედის და ზმნაც: **ღმერთმან ი(ცის)**.

შორისდებულად შეიძლება იქცეს აგრეთვე ნაწილაკიც: მაგ., „აბა“ ნაწილაკია, მაგრამ იგი შორისდებულია აქ: „აბა! მაგისთანა მისანია წიგნი!“ (ჭავ.).

ს ა ძ ი ე ბ ე ლ ი

საძიებელი შედგენილია საზოგადოდ პ ა რ ა გ რ ა ფ ე ბ ი ს მ ი ხ ე დ ვ ი თ ¹.

სარჩევი, რომელიც წინ უძღვის წიგნს, საშუალებას აძლევს მკითხველს, ადვილად მონახოს საჭირო ადგილი.

1. პ ი რ ე ბ ი

(გ ვ ა რ ე ბ ი, ს ა ხ ე ლ ე ბ ი)

¹ საძიებელი შეადგინეს ძველი ქართული ენის კაბინეტის ლაბორანტებმა.

აბაშელი ა. 316, 337
აბულაძე ი. 172, 296 ა, 658
ალექსანდრე (ვახტანგ VI-ის შვილისშვილი) 443
ალექსიშვილი ეფრემ 342
ანტონი I 18, 242, 430, 432, 568, 631
არაგვისპირელი შ. 230
არსენი (კათ.) 351
არჩილ (მეფე) 393, 443, 554
აშოტ კურაპალატი 554
აჭარიანი პ. 159
ახვლედიანი გ. 27ა, 662

ბაგრატ (ბატონიშვილი) 429
ბარათაშვილი. ნ. 230
ბარამიძე ა. 296 ა
ბაქარ 443
ბაჩანა 156
ბესიკი 107. ნ. კიდეც ბ. გაბაშვილი 101
ბლეიკი (Blake) 216
ბრიერი 643
ბროსე 90

ბაიოზ 430, 432
გვარამაძე ა. 356
გიორგი XI 429, 443
გიორგი მთაწმიდელი 216, 336
გოგებაშვილი ი. 103
გოგოჭური 549
გორდლევსკი 261
გოჩა 554

ღავით (ბატონიშვილი) 429
დავით რექტორი 18
დათიკაშვილი ქ. 605
დეეტერსი (Deeters G.) 419
დვალი 168
დოდაშვილი კ. 344, 419, 449
დოდაშვილი სოლ. 429

მვდოშვილი ი. 259
ეპიფანე (ეტიფანე) კათ. 25
ერეკლე II 18
ერისთავი რ. 184, 241, 259
ეფრემ მცირე 567

მანდრიესი (Vendryès) 265

ვაჟა-ფშაველა 22, 35, 87, 100, 119, 131, 154, 156, 171, 203, 228, 257 ა, 259, 369, 376, 380, 390, 391, 412, 440, 497, 540, 577, 635, 664
ვახტანგ VI 18, 402, 428, 443
ვახუშტი 171, 443

მოფურია ვ. 90, 137, 477, 574
თუთა (ვახტანგ VI-ის დედა) 443
თურქისტანიშვილი ი. 342

იესე (ვახტანგ VI-ის ძმა) 443
იესპერსენი (Jespersen) 265
ილია 119. ნ. ჭავჭავაძე ი.
იმნაიშვილი ი. 584
იოანე ბოლნელი 477
იოსელიანი პ. 342

კარიჭაშვილი დ. 316
კეკელიძე კ. 163, 634
კელენჯერიძე მ. 285
კეცხოველი ნ. 368
კვიცარიძე პ. 419
კიკნაძე ლ. 219

ლევან (ვახტანგ VI-ის მამა) 443
ლეონიძე გ. 165
ლომოური ნ. 165

მარი ნ. 82, 154, 172, 184, 243, 278, 296 ა, 418, 419, 452, 603, 642
მელქისედეკ (კათ.) 165
მოდებაძე კ. 368
მოლოდინაშვილი ზ. 342
მუსხელიშვილი ლ. 137

ნიკოლაი ა. 342

ორბელიანი სულხან-საბა 18, 101, 184, 191, 321, 322, 429, 549, 603
ორბელიანი გრ. 554

პატარიძე რ. 165

შორდანიას თ. 177, 419, 492

რაზიკაშვილი თ. 156, 294, 376, 411
რუდენკო ბ. 419, 430, 432
რუსუდან (ვახტანგ VI-ის მეუღლე) 443

შებრონია 554
ფოგტი ჰ. (Vogt H.) 388, 419

შაჯაია ო. 452
ქუთათელაძე ა. 276, 419

შაზბეგი ა. 162, 183, 264, 321, 567
ყვარყვარე (ათაბაგი) 344
ყიფიანი დ. 90, 342
ყიფშიძე ი. 325
ყორღანაშვილი ზ. 342

შუხარტი ჰ. (Schuchardt H.) 141, 419, 489, 654

ჩიქობავა ა. 90, 243, 296 ა, 360, 576, 636, 643

ჩუბინაშვილი დ. 90, 342, 419, 613
ჩხიკვაძე გ. 653

ცაგარელი ა. 90, 342

ჭავჭავაძე ი. 68, 98, 230
ჭონქაძე 184

ხახანაშვილი 567
ხუნდაძე ს. 243, 419, 612

ჯავახიშვილი ი. 37, 177, 216, 429, 660
ჯანაშვილი მ. 430
ჯანაშია ს. 18

2. იხილეთ

აზერბაიჯანული 615, 630, 655
არაბული 54, 80, 163, 165, 169, 172, 175, 199, 286,
318, 338, 353, 419, 430, 432, 568, 615, 630,
655, 656, 657

ბასკური 656
ბერძნული 19, 37, 53, 54, 80, 163, 172, 174, 181,
182, 187, 199, 237, 334, 366, 375, 417, 533,
555, 630, 655, 656, 658

ბულგარული 54, 656

გერმანული 243, 630, 655, 656, 658

დანიური 656

ევროპული ენები 116

თურქული 80, 159, 165, 184 ა, 243, 261, 430, 432,
443 (ანატ.-თურქ.)

ინგლისური 243, 268, 272, 344, 630, 655
ინდოევროპული ენები 366, 417, 443, 655

კავკასიური ენები 199, 243, 261, 630; აფხაზური
346, ქისტური 630, წოვა-თუმური 170,
317, 331, 416, 418, ხუნძური 199, 243
ლათინური 53, 170, 172, 182, 199, 237, 243, 344,
353, 366, 443, 630, 655

რუმინული 656

რუსული 18, 27, 51, 53, 116, 172, 180, 198, 199,
237, 243, 245, 259, 272, 317, 334, 338,

341, 342, 344, 353, 366, 367, 420, 617,
630, 654, 655

სემიტური ენები 419, 443, 655

სლავური 334, 342

სომხური 18, 37, 159, 164, 170, 182, 243, 654,
656

სპარსული 27 ა, 37, 80, 141, 159, 163, 165, 167,
169, 171, 174, 184 ა, 655

ფრანგული 51, 243, 265, 344, 419, 630, 655, 656,
658

ქართული: ძ ვ ე ლ ი ქ ა რ თ უ ლ ი¹ 18, 36,
41, 50, 56, 65, 74, 77, 87, 93, 94, 97, 102,
116, 127–130, 134, 137, 140, 143–145,
154–156, 158, 159, 163, 165, 172, 175,
183, 187, 203, 206, 213, 214, 216, 217,
219, 221, 223, 224, 226, 227, 229, 243,
252, 253, 271, 278 ა, 291, 311, 312, 314,
316, 323, 325, 333, 335–337, 341, 343,
357, 358, 366, 367, 384, 390, 392, 396,
397, 414, 416, 418, 423, 440, 443, 452,
459, 461, 468, 470, 473, 477, 481–484,
487–489, 494, 497, 501, 507, 512, 513,
517, 533, 569, 631, 656–658; ს ა შ უ ა-
ლ ი ქ ა რ თ უ ლ ი 23, 79, 335, 336,

¹ „ძველად“ უმეტესად ძველ ქართულს
გულისხმობს, მაგრამ ზოგჯერ აგრეთვე
საშუალოსაც.

402, 423, 531, 635, 643; ქ ა რ თ უ-
ლ ი კ ი ლ ო ე ბ ი: აღმოსავლური 68,
134, 163, 321, 368, 402, 425, 427, 461, 491,
497ა, 626, 636; დასავლური 34, 68,
162, 242, 481, 554, 612, 626; მთისა 18,
68, 93, 100, 100ა, 162, 217, 228, 252,
254, 259, 391, 442, 483, 484, 497, 504,
558, 567, 610, 646, 654; აჭარული 171,
247; გუდამაყრული 18; გურული 23,
35, 124, 147, 462, 513, 615, 635; ერწო-
თიანეთის მხრისა 18, 68; ჩაღმა-თუშ-
ური 18, 171, 252, 504, 611; იმერული
163, 552, 614, 615, 662; იმერხელი
171, 184ა; ინგილოური 18; კახური
18, 34, 68, 163, 165, 216, 217, 252, 278ა,
636; ლეჩხუმური 163; მთიულური 18,
34, 135, 162, 186; მოხეური 18, 34, 77,
162, 191, 252, 611; რაჭული: 37, 152,
162, 372; ფშაური 18, 34, 35, 71, 93,
100, 131, 134, 136, 162, 165, 171, 191,
216, 217, 252, 259, 278ა, 390, 402, 461,
611, 614, 635, 637; ქართლური 18, 558,

567, 574; ქიზიყური 18, 163, 217, 252;
ხევსურული 18, 35, 54, 100, 134, 216,
247, 252, 278ა, 390, 414, 423, 461, 504,
610, 664-665; სვანური 27ა, 159, (შალ:
ფექშალ), 162 (კნინ. ილ, ილდ), 163
(იან დაბოლ. გვარებში), 165 (მგ-:
მგლაშხ, მურუს), 172 (მა-: მალატ,
მაყალ; ხოშა), 183, 206 (ინკლ.-
ექსკლ.), 224, 261, 325 (დაბ, გიმ), 412,
414, 417, 439, 443, 452, 459, 473, 477
(აჯშე; ანჰე; მგჰი), 515, (შინაგანი
ფლექსია: ანჰიდ, ანჰად), 575, 605,
610, 660 (სახელობ. ნიშანი); კოლხუ-
რი (ჭანურ-მეგრული): 159 (ნეერი,
ნერი; -ცალი: ჩქიმი-ცალი, ზესქვი-
ცალი), 163, (ქჰე, ჩე), 172 (მა: მაშხვა;
უჩაში), 325 (გიმე, გიმა), 412, 414, 417,
443, 461, 483 (ირეჰი, ირენჰკა), 662;
მ ე გ რ უ ლ ი 27ა, 159, 163, 172-261,
412, 414, 417, 443, 610, 662; ჭ ა ნ უ რ ი
417, 443, 603

3. ახსნილი სიტყვები და ფორმები

აბაზი 80 შნშ., 165	აყალ-მაყალი 184
აბალე 665	აწი 612
აბდა-უბდა 183	ახალ-უხალი 183
აბეჩავ 664	ახამენი (სოფ.) 187
აგურხანა 174	ახლ (ახელ) 567
ადგილას 162	ახლო-მახლო 184
აერი, აეროპლანი 37	აჰა-თ 223
ავადმყოფი 189	აჰალე 665
ავეჯი 111	
აიმ, აიქ 654	ბაბო, ბაბუა 180
აირი 37	ბაზაზი 169
აკი 654	ბაზილი 577
ალალი 28	ბაირაღდარი 169, 174
ალმაცერად 609, 613	ბალახ-ბულახი 183
ამბავი 137	ბამ 567
ამბოზს (ეუზნება) 337	ბანოვანი 111, 163
ამიერიდან 627	ბარაქალა 667
ამყოლი 605	ბარემ 654
ანბანი 6	ბასილი 80
არ 567	ბატონი 27ა
არ: აღიარება 567	ბაქი-ბუქი 183
არ: ვიარები 567	ბაყალი 169
არა (= არრა, არარა) 50	ბებერი 182
არავინ 141	ბეგია 180
არამედ 641	ბედაური 130, 165
არამი 28	ბედი 192
არარა 142	ბედნიერი 163
არაფერი 27	ბერ-ბური 183
არემარე 184	ბეჩა 668
არის (= გახლავს) 234	ბილეთ-მილეთი 184
არიქა, არიქათ 665	ბინდ-ბუნდი 183
არსად 627	ბიჭ-ბუჭები 183
არსი 603	ბიჭი, ბიჭა, ბიჭია 162
არშიყ: ეარშიყება, უარშიყდება 368	ბიჭო, ბიჭოს, ბიჭოთ 668
არჩევანი 107	ბმა 567
ასფურცელა (= წიგნარა) 187	ბნელა 233, 566, 567
ავსუს 664	ბოლოშავი 197
აქანა 613	ბორბალი 183
აღდგომა 107	ბჟუტვა 392
აღიარება, აღსარება 316	ბრძანა (ბრძანებს) 337; ბრძანდები 234,
აღმასკომი 198	ბრძანდე- ბოდე 482
აღორძინება 316	ბულბული 180
აღსარება. ნ. აღიარება	ბღვერა: იბღვირება (დეპონ.) 366
აღშენება: აღეშენა, აღშენდა 367, 384	ბწკენა, პწკენა 453, 567

ბჭობა 459

ბჯენა 453

ბაბედული 605

გაბმა: გაება, გაბმულა 384

გადამყიდველი 317

გადატვირთული 317

გადაღლილი 317

გადახარჯვა 317

გადმოდინება: გადმოედინა, გადმოსდინდა 638

გათრევა: გაეთრა, გათრეულა 384

გაის (ზმნიზედა) 611

გაისად 613

გაიძვერა 162

გალახვა 321

გალობა 567

გამართვა: გაემართა, გამართულა 384

გამარჯვებული 605

გამარჯობათ 666

გამბედავი 605

გამგზავრება: გაემგზავრა, გამგზავრებ 384

გამიხარდი (კაცის სახ.) 85

გამრჯელი 605

გამქცევი 605

გამწარება: გამწარდება, გაიმწარება 368

განახლება 314

განირადება 317

განკულაკება 317

განროხმა (განირათხ) 483

განტვირთვა 317

განძევა, გამძევა 458

გარდატენი (სოფ.) 324

გარნა 615

გარჯა 567

გასავალი 318

გაქანება: გაექანა, გაქანებულა 384; გაქანდა 368

გაქიაქება 609

გაყინვა: გაეყინა, გაუყინდა 368

გაშველება: გაშველდა 368

გაცამტვერება 323

გაცინებული 605

გამძევა, განძევა 458

გახარება: გაეხარა, გაეხარდა, გაუხარდა 368

გახლავს 234, 387, 567

გდება 567

გეახლები 567

გელაქნური 165

გემი 80

გვანება 567

გველეშაპი 191

გველთევზა 191

გიახლებ 567

გივი 65

გინდ 641

გინება: იგინება (დეპონ.) 366

გიჟია 162

გიჟმაჟი 184

გლახ 668

გოგია-მოგია 184

გოგო 180

გოგონა 162

გოგორა 182

გოდერძ 65

გორგალი 183

გორ-გური 183

გოწხირ 27ა

გრიგოლ 27, გრიგოლი 80

გრილა 566, 567

გრძელი პატიოსანი 171

გრძნობა 567

გუგული 182

გუთნეული 165

გულ(ს) ხელ-დაკრეფილი 196

გულიზა (გურ.) 635, გულისთვის 637

გულითადი 175

გურიელი, გურული 165

გუშხამ 165

-ღა (თანდ.) 635

დააქვს, დაჰქონდა 567

დაბადება: დაჰბადა, დაეზადა, დაიზადა 384

დაბადი 169

დაბა(დ)ხანა 174

დაგლეჯა: დაიგლეჯა, დაგ[ლ]ჯა 368

დადება-დასხმა 567

დაე, დე 654

დავითნი 109

დაზარება: დაეზარა, დაჰზარდა 368

დაკვლა 567

დალალი 169

დალაქი 169
 დალევა 567
 დამორჩილება: დაემორჩილა, დაჰმორჩილ-
 და 368
 დამსწრე 605
 დამსხმელი (თავს დ.) 605
 დამტკიცება: დაემტკიცოს, დამტკიცნეს 368
 დამტვრევა 567
 დამხმარე 605
 დამხოზა: დაემხო, დამხოზილა 384
 დანახვა 567
 დასახლება: დაესახლა, დასახლდა 368
 დასვენებული 605
 დასხმა 567
 დატრიალება: თავს დასტრიალებს 441
 დაფნარი (სოფ.) 173
 დაღმართი 36
 დაშვება: დაეშვა, დაშვებულია 384
 დაცემა: დაეცა, დასცემია, დაცემულა 384,
 567
 დამახება 402
 დაჭირვა 464
 დაწყება: დაიწყებოდა, დაწყდა 368
 დახლი 318
 დახლიდარი 169, 174
 დახოცვა 567
 დაჯსნა: დაჰჯსნა, დაჰჯსნდა 357
 დაჯერება: დაეჯერება, დასჯერდება 368
 დაჰქონდა. ნ. დააქეს
 დგომა: დგას, იდგა, ედგა 392, 567
 დე. ნ. დაე
 დება: უდვია 392, 567
 დეგ, დეჟ 567
 დედა 180, დედი 162
 დედანი 110
 დედოფალი 34, 187; დედოფალა 162
 დეიდა 159
 დეპო 51
 დი (დის) 567
 დიადი 175
 დიასახლისი 188
 დიად 651
 დიაცი 189
 დიდი: იდიდება, დიდდება 368
 დიდება 187
 დილომი (= დილუმი) 67, 68

დნობა 567
 დომხალი 191
 დოსტოღრივ 615
 დოჰირე(ნ) → დუიჰრე(ნ) 170
 დოჰ-ქოტ 170
 დრეკა 594
 დუშეთი (დუჟეთი) 171

 მზისკოპოსი (← ეპისკოპოსი) 27ა
 ეგებ, ეგების 654
 ეგრისწყალი 171
 ეთერ 65
 ელფერი 191
 ელჩი 80
 ერგასისი 155, 187
 ერთაწმინდა 171
 ერთი 50 (განუსაზღვრ. ნაცვალსახ.), 658
 (განუსაზღვრ. ნაწევარი)
 ერთიმეორე 138, ერთიერთმანეთი 138,
 ერთმანეთი 138, ერთმანერთი 189, ერთ-
 ურთი 138, 183
 ერთობ 612
 ერთშაბათი 187
 ერთხელ 615
 ერი (= იერი) 191
 ერისაგანი 158
 ესე (= ესრე) 619
 ეტიჟანე (= ეპიჟანე) 25
 ექიმი 28
 ეჩა 668
 ეჯი, ეჯა (სვ.) 660

 ზა 668
 ვაგლახ 667
 ვალ 567
 ვამზობ 567
 ვარ 567
 ვარგა 233; ვარგისი 603
 ვარჩობ 459
 ვეჟო 668
 ვარჭობ 459
 ვაჯობე. ნ. ჯობნა
 ვერა (ვერრა) 50
 ვიდრე 643
 ვითარმედ 641
 ვითომც, ვითამ, მითამ 654

ვინაიდან 643
ვინძლო 654
ვირთაგვა, ვირთხა 191
ვსცემ 475
ვწევართ 535

ზამ ნ. ზმა
ზამთარ-ზაფხულ 614
ზანგი 80
ზაპესი 118
ზედაქვე 186
ზემორე, ზერე, ზერელე 615
ზენაარ 666
ზენა ქარი 626
ზვერი: ვზვერავ 455
ზიდვა: მიეზიდება (დეჰონ.) 366
ზმა (ვ-ზამ) 567
ზოგი: ვზოგავ 455

თავი (უკუქც. ნაცვალსახ.) 50, 289, 418
თავ(ს) ქუდ-მოგლეჯილი 196
თავად 50
თავისი (მნიშვნელობა კილოებში) 156; თავ-
თავისი, თავ-თავიანთი 135
თავზარი 189
თავმდები 189
თავმჯდომარე 189
თავნი 110
თავს დაცემა – თავს დასხმა 567
თავსლაფი 189
თალიკო 162
თანა 634
თანამდები, თანანადები, თანამდებობა 543,
601
თანაშემწე 543
თანახმა: ეთანხმება, სთანხმდება 368
თბილა 233, 566, 567
თენება 458
თერთმეტი 189
თვალიერება: ათვალიერებს 163
თვალჭრელიძე 194
თვე 602
თვით, თვითონ, თვითან 50, 138
თვრამეტი 24
თითა (ყურძნ. ჯიში) 163
თითქმის 654

თითქოს, თითქო 654
თორმეტი 189
თრობა 567
თუთხმეტი. ნ. თუთხმეტი
თუმცა 654
თუნდ 641
თურმე 281, 654
თქვა, თქო (ნაწ.) 650
თქვენობით მიმართვა 50
თქმა 567
თხიერი 163
თხოვნა: სთხოვა 337
თხრობა: უთხრა 337, 483
თუთხმეტი, თუთხმეტი 24, 36

თია 180
იბედივ 615
იბრტყივ, სიბრტყივ, სიპტყივ 615
იგურდივ 615
-იდ ← ილდ 473
იმე 662
ინდაური 165
ინჩი-ბინჩი 184
ირგვლივ 615
ირენჭკა, ირეჭი 483
ისხარი 191
იქა, იქი 609
იქნებ, იქნება 654
იქრივისი, იქვრივისი 615
იქცევისი 603
იღბალი 191
იყო (ყო, იყო) 384
იდრვისი 603
იჯარადარი 169, 174

ძადნიერი 163
კალ 567
კალოთანა (სოფ.) 171
კაპარჭი 27ა
კართანა 171
კარი: კარ-მიდამო, სახლ-კარი 191
კაცი, კაცა, კაცია 162
კაჭკაჭი 180
კბენა 253; იკბინება 366; ჰკბენს, უ- 415, 567
კეთილი 172
კერკეტი 181

კვდომა 567
 კვირიაკე, კვირა, კვირე 187
 კვლა 567
 კვლევა, ვიკვლევ 461
 კვნეტა 452
 კვრევიანება: ხელს იკვრევიანება (დეპონ.) 366
 კი 641
 კიდე (...გან კიდე) 635
 კიდევ 641
 კიდევ 652
 კითხვა: ჰკითხა 337, ეკითხება (დეპონ.) 366, 367
 კინადამ 654
 კირკიტა 181
 კლება 567
 კმარა 566, 567
 კმევა, ვაკმევ 461
 კო 171. ნ. კიდევ კრკო
 კოკორი 182
 კომლი 34
 კოდონა 162
 კოცნა 567
 კოწახური 27ა
 კრებული 591
 კრიალოსანი 163
 კრკო, კურკო, რკო 171
 კუთხედი, სამკუთხედი 163
 კუკური 182
 კუნკული 181
 კურთხევანი 109
 კუჭმაჭი 184

ლაგურკა 27ა
 ლაკლაკი 180
 ლამის 654
 ლანძღვა: ილანძღება (დეპონ.) 366
 ლაღობა 567
 ლბობა 567, 594
 ლეილა 163
 ლელა 163
 ლენცოფა 162
 ლოდინი 458, 567
 ლომკაცი 191
 ლოდნა: ილოდნება (დეპონ.) 366
 ლოცვა: ილოცავს 339, ილოცება (დეპონ.) 366

ლოცვანი 109
 ლპობა 567, 594
 ლუდხანა 174
 ლურსმანი 137; ვლურსმავ 455
 ლხობა 567

მაგიერ 627
 მაგინძა (კითიში მაგინძა) 172
 მაგრამ 641
 მაინც 654
 მამა 180
 მამასახლისი 188
 მამასისხლად 188
 მამაცი 189
 მამი 162
 მანამ 643, მანამდე 611, 627, მანამდის 627
 მანზილი, მანძილი 318
 მარად 610
 მარადელი (არადელი) 165
 მარაო 111
 მარგალიტი 27
 მარგუელი 165
 მართალი 631
 მართლ-მადიდებელი 631
 მარტოკა 162
 მარცხენა 26ა
 მარხვანი 109
 მარჯუნა 475
 მასდარი 568
 მასწავლებელი 587
 მაქვს 567
 მაღალი 325
 მაღრიბი 318
 მაშინ 618
 მაშრიკი, მაშრიყი 318
 მაშხვა 172
 მაჩაბელი 165
 მაწყუერელი 165
 მახარე (კაცის სახ.) 101
 მბობა 567
 მგელკაცი 191
 მგოსანი 163
 მდაბალი 325
 მე 145
 მეგრელი 165
 მეორევი 595

მეთქი 650
მელ-ი, მელ-ა, მელია 162
მემსხვრევი 595
მერე 654
მერყევი 595
მერწევი 595
მერცხალი 26ა
მესმა, შეგესემინ 514
მესხლეტი 595
მეტეხი 595
მეტრეველი 165
მეწყინა (ქალის სახ.) 101
მეჯვრისხევი 171
მზადება: ემზადება, მზადდება 368
მზარდული 587
მზერა 567
მთეული, მთიული 165, 207
მთვარე 602
მი (მეგობრისად-მი) 324
მიაქვ 567
მიდამო 186
მიტამ 654
მილიონი 71
მიმპარავი 605
მიმწევი 605
მინამ 643
მირთმევა 567
მიტანა 567
მიღწევა 37
მიშველება: მიეშველა, გაჰშველდა 368
მიცემა 567
მიწიფება: მიეწიფა 477
მიჭრომა 508
მიხწევა 37
მო-, მოდი 654
მოზარდი 595
მოთრევა: მოსთრავდა 369
მოკატუნება (თავისა) 162
მოკვდავი, მომაკვდავი 595
მოკვდომა 567
მომზადება: მოემზადა, მომზადებულა 384
მომკალი 587, 589
მომსწრე 605
მომხმარე 605
მონასტერი 80 შნშ.
მონდომებული 605

მორბენალი, მორბინალი 601
მორთმევა 567
მოტანა 567
მოყვანა 567
მოყვარე 137
მოყვითალო, მოწითალო 144, 171
მოცალე, მოცლილი 605
მოდრავი 595
მოდლუარი 631
მოწადება: მოეწადა, მოსწადდა 368
მოწამეთა 110
მოწაფე 477
მოწეული 584, მოწიფული 584
მოწმე 137
მოწყენა: მოეწყინება, მოსწყინდება 368
მოწყობა: მოეწყო, მოწყობილა 384
მოხმარა: მოვიხმარ 596, მოეხმარა, მოჰ-
ხმარდა 368
მრე 605
მროველი 165
მსაჯული 587
მსხვილმანი 184
მსხლეტი (სოფ.) 110
მტვრევა 567
მუდამ, მუდმივ 615
მურუსიძე 165
მუქარა: იმუქრება (დეპონ.) 366
მუშტარი 80
მუხა 171
მუხრანი 173, მუხროვანი 173
მღე 605
მეოლი: ამეოლი, ჩამეოლი 605
მყრალი 601
მშვენიერი 163
მშვილდ-ისარანი (ხეცს.) 317
მშია 567
მჩნევა, მცნევა 461
მც, მცა 654
მცვრევა 461
მწე, შემწე 605
მწვარი (და-, შე-) 591
მწიფე 477, 584
მწკრივი 175, 296
მწყერბიტა 191
მწყვდება (ვამწყვდევ) 461
მხეიძე, მხეციძე 159

მზობა 567

ნადვალევი 168

ნათლიდელ 162

-ნაირი (ამ-, იმ-) 159

ნაწიშვილისეული (სოფ.) 165

ნაუბარი 592

ნაქულბაქევი 168

ნაყარ-ნუყარი 183

ნაცვლად 639

ნაჭირმაგარი 168

ნახევარი 48

ნახვა: ვნახავ 482, ნახავს, ნახა 337, 567

ნახრავ-ნუხრავი 183

ნდ, მინდა 285; ნდომა 567

ნება-ნება 614

ნელად 618, ნელადი 175

ნესტორი 80

ნეტავი, ნეტა 654

ნთქმევა 567

ნეფსით 612

ნიად 175

ნოდარ 65

ნოტიო: ანოტივებს, ნოტივდება 474

ნუგეში 80

ნურა 142

ნურავინ 36, 141

ნუსხა 165, ნუსხური 165

ნძრევა (ვანძრევ) 461

ნწ 662

ნჯღრევა, ნჟღრევა 461

ოზობა 180

ოდე 654

ოდეს 610

ოლარი 80

ორაგული 165

ოფოფი 182

ოხერი 67

ოხერ-მოხრები 184

პაატა (კაცის სახ.) 182

პალტო 51

პამიდორი 68

პაპა 185

პაპანაქება, პაპანება 188

პარასკევი 80,

-პარია 604

პარპაში 27

პარტილეთი 198

პასუხი: ეპასუხება (დეპონ.) 366

პატარძალი 187

პატარძელი 165

პატრონი 27ა

პაწაწა, პაწაწინა 182

პეპელა 182

პილპილი 182

პირას 162

პირველი 170, პირველადი 170, 175

პირსაფევი 461

პირუტყვი 3

პირჯვარი 189

პყრობა, შეიპყრო 483

პწკენა, ბწკენა 453, 567

ჟამნი 109

ჟინვალი 171

რა 141, 142; არარა, ნურა 142

რადგან 643

რათა 643

რაიკომი 198

რამდენი 189

რამე (რაიმე) 145

რამე-რუმე 183

რაჟრაჟი: ირაჟრაჟა 183

რბი 567

რგება 567

რეთი (გურ.) 189

რეკა 567

-რეკია 604

რთმევა (წა-, მი-, მო-) 567

როხმა 483

რიკრიკები 180

რიმნისთაველი 68

რიჟურაჟი 183

რკო 171, რკონი (სოფ.) 110, 171

როგორი 27, 34

როდესაც 610

როდი 654

როცა 624

რტყმა 483

რუისი (სოფ.) 165
რქენა 415, 453, 567
რქმევა 567
რქუ: ჰრქუა 337
რჩობა 567, ხრჩობა 594, ვარჩობ 459
რცხვენა 567
რწამ 567
რწმუნება: ირწმუნება 366
რწყმა (რეწყ) 483
რჭობა 567
რჯა 567

საბადნარო 173
საბედა 162
საბძელი 25
საგარეჯო 171
საგუსალი 477
სათარი 461, 515
საიჭნიო 615
საკნატური 581
სალამი 338
სამთავენი 144
სამკალი 589
სამსჭუალი 137, 459
სამფეხა 163
სამცხე 171
სანამ, სანამდე, სანამდის 627, 643
სასახლე 167
საუბარი 592
საქმე 260
საქსუალი, საქსული 477
საყდრიონი 135
საწყაო 114
სახბანკი 198
სახელგამი 198
სახლობს 392
სვე 169
სვე-ბედი 192
სვლა 567
სიარული 567
სიბრტყივ. ნ. იბრტყივ
სივლტოლა 577
სივრცე 608
სინამ 627
სიპტყივ. ნ. იბრტყივ
სირი 171

სირაქლემა 191
სიცბილი 577
სკდომა, სქდომა 567
სმა 567
სმენა 567, შეგესმინ 514
სობა 567
სომხითი 171
სოულობა 165
სპეტაკი 172
სრა-სახლი, სრა-სასახლე 167
სრევა, სრეული, ისვრის 366, 461
სტვენა 453
სულადი 175
სულეთი 665
სუნთქვა 458
სურა 80
სწავლა 477, სწავლება 529, ისწავლება 366, 567
სწრება (დაასწრა, დაასწრო) 483
სხდომა 567
სხმა 567
სხლეტა 452

ტაბახმელა 187
ტაგან-ი, ტაგან-ა, ტაგან-ია 162
ტან: იტანება 366
ტანა 567 (მო-, მი-)
ტბათანა 139, 171
ტერტერა 180
ტეხა: ტეხს, ტყდება 357, 567
ტიალი 70
ტკენა 453
ტყდომა 25, 567
ტყვ: იტყვის 337, 339 (დეპონ.), 366, 367
ტყლაპ-ტყლუპი 183
ტყობა 567
ტყობინ: იტყობინება (დეპონ.) 366

შარესი 172
უბნ.: ეუბნება 366
უბრად 613
უგნური 164
უდაბური 164
უეზარი, უეზრო 164
უვიცი 567
უზარმაზარი 184

უზმად 611
უთავბოლო 176
უკეთ 619
უკეთური 172
უკუ 311
უკუდებული 630
უკულმართი 36
უმფროსი 36
უმცროსი 172
უნარი 28
უნდა (ნაწ.) 654
უჟმური 164
ურბნისი 165
ურთიერთობა 183
უსურვაზი 187
უსწორ-მასწორი 184
უფლისციხე 171
უფსკრული 164
უმნო 164
უშობელი 605
უჩაში 172
უჩინმაჩინი 184
უწინ 627
უწყ 567
უხუცესი. ნ. ხუცესი
უჯრა 163
უჯრედი 163

ზანჯარა 137
ფარვანა 174
ფარფაში 27
„ფეხოსანი“ 163
ფირფიტა 181
ფიც: იფიცება 366
ფრიად 36
ფუძე: ვაფუძნებ 474
ფქვა: ვფქვავ 483; ფქვილი (= წისქვილის ქვა) 325, 567
ფშავი, ფშაველი, ფშავეთი 171
ფხოვი: შუაფხო 171

ძა 668
ქადება 567
ქალამანი 137
ქარბუქი 191
ქარვასლა 80

ქართველი (ქართველისა) 68
ქართული (= სიტყვა, საუბარი) 554
ქარიშხალი 191
ქარქაშოსანი 163
ქარხანა 137
ქვარნალა (ადგილის სახ.) 173
ქვენა ქარი 626
ქვერე, ქვერელე 615
ქვეყანა 137
ქვითკირი 189
ქვრივი 175
ქინძმანძუკა 162
ქოლვა: იქოლება 366
ქონაქონა 180
ქოხმახი 184
ქსოვა 477
ქუთაისი (ქუთათისი) 155, 171; ქუთათელი, ქუთათური 165
ქუთუთო 182
ქულბაქი 168

ღა 146
ღავ-ღუვი 183
ღაჟღაჟი 182
ღარიბი 172, 191
ღვთაება 166
ღვთისწიერი 163
ღვინია 163
ღვინო 137
ღირ: ღირს, ეღირება 384, ღირსი 603
ღირღიტა 181
ღმერთი 137, ღმერთმანი 189, 668
ღრენა: იღრინება 366

ჟადი 80
ყავადანი 174
ყავახანა 174
ყაპყაპი 180
ყასაბი 169
ყაყაჩო 182
ყვანა, სხმა 567
ყვარელი 133
ყველა 138
ყლაპვა: იყლაპება 366, -ყლაპია 604
ყოველთვის 611
ყოლა (= ყოვლად) 613

ყუთი 80
ყურადღება 189
ყურება: იყურება 366
ყურემარე 184
ყურშა 197

შავთელი 177
შავთვალისშვილი 194
-შალ (სვან.) 159
შამდანი 174
შამი (= სანთელი) 174
შანდალი 174
შარავანდედი 163
შარშან 610
შაური 165
შდა, შთა, ჩა 310
შებრალება: შეებრალა, შეჰბრალდა 368
შეთვისება: შეეთვისა, შეუთვისდა 368
შეის (ზმნიზედა) 611
შეკრება: შეკრბა, შეიკრბა 368
შემბმელი 605
შემოსავალი 318
შენანება: შეენანა, შეჰნანდა 368
შენება: აღეშენა, აღშენდა 368
შენეული 207
შერტყმა (შევირატყ) 483
შესახებ 635
შესვენებული 605
შესტრფის 441
შეუბრალელებელი 605
შეუშრობილი 596
შეყურ: შეჰყურებს 441
შეშინება: შეეშინა, შეშინდა, შეეშინდა 368
შეხარება: შეეხარბა, დაჰხარბდა 368
შვილი 584, 594
-შია 634
შიმშილი 25
შიში 25
შობა 475
შრან 610
შუაფხო 171

ჩა (შედა → შდა → შთა → ჩა) 310, 314
ჩადგმა: ჩასდგამს 379, 391, 392
ჩაიდანი 174
ჩალვადარი, ჩალანდარი (გურ.) 169

ჩამადანი 174
ჩამოსავალი 318
ჩამოხდომა, ჩამოხე, ჩამოხტომა 513
ჩარეჟი 170
ჩასაფრება: ჩაესაფრა, ჩასაფრდა 513
ჩაფარება: ჩავეფარები 384
ჩერჩეტი 181
ჩვენებური 158
ჩქმეტა (ს-ჩქმეტს, უ-) 415
ჩხეიმე, ჩხეტიმე, ჩხეტია 159
ჩხვლეტა (ს-ჩხვლეტს, უ-) 415
ჩხიკვთა 155

ც: ვიცი 279, 285
ც [← (მ)ც] 654
ც, ცა 89, 624, 647
ც... არ (სადაც არ უნდა...) 317
ცაბაურთა 155
ცალი 159
ცამეტი 28, 34
ცემა: სცა, სცემა 337, იცემება 366
ცერად 609
ცერცეტი 181
ცივა 233; მცივა 237
ცინ: იცინის, უცინის, ეცინის 366
ცოლ-შვილი 192
ცოტა-მატა 192
ცოხნა: იცოხნება 366
ცუდმადი 184
ცუნცულა 181
ცქერა: იცქირება 366
ცხელა 233; მცხელა 237
ცხინვალი 171, შნშ. 2

ძალ: ეძალება, უძალდება 368
ძალუა 162
ძახილ-ძუხილი 183
ძელქვა 191
ძერძერუკი 162, 180
ძველმანი 184
ძველმ(ვ)ული 183
ძირას 162, ძირს 609
ძირითადი 175
ძლევა: იძლევა (დეჰონ.) 366; ვაძლევ 482
ძლივ 97, ძლივს 615
ძნელ: ეძნელება, უძნელდება 368

მონძმანძები 184
ძოღანითგან 625
ძრობა: ვაძრობ 459
ძუძუ 180

წავკისი 165
წამქცევი 605
წანწყარა 180
წარსული, წასული 314
წაფ: მოწაფე 477
წაღმართი 36
წევა: ეწევა (დეპონ.) 366
წერა: იწერება (დეპონ.) 366
წერწეტი 181
წელან 618
წვა: ვწვავ 483, 591
წვერა (თევზი) 163
წვრილმალღ, წვრილმანი 184
წიად 309, 313, 325, წიადღუბანი 325
წივწივა 180
წითელათანა 171
წინა-დაუცუეთიღებაჲ 596
წინამორბედი 601
წიპწიპო 182
წისქვიღი 189, 325
წოღა 535 (წევს, იწვა 391)
წრეტა 452
წყალ-წადებუღი 196
წყალწყალა 180
წყევა, წყევღა, იწყევღება 366, 461
წყენა (ს-წყენს, ა-წყენს) 415
წყვეტა, წყდომა 513

ჟამია 604
ჟაპანწყვეტა 188
ჟაპუკი → ჟაბუკი 27ა
ჟვრეტა 452
ჟიაჟუა, ჟიადღუა 183
ჟივჟავი 183
ჟიღოღი 166
ჟიღ: ეჟიღვება, სჟიღდება 368
ჟიღნახუღი 178, 197
ჟიშკარი 25, 26, 137, 189
ჟკუა: ჟკვიღს 137
ჟყეტა: იჟყიტება 366

ზაბაზი 169
ზავერდი 163
ზაზინადარი 169, 174
ზათრი-მათრი 184
ზალზი 139
ზარატი 169
ზარისწარადღი 188
ზარღადღი 187
ზარშია 604
ზარჯი 318
ზაშზაში, აზაშზაშება 182
ზბო, ზბორი, ზბორები 137
ზედვა: იზედება (დეპონ.) 366
ზეთქა: ზეთქს, სკდება 357
ზეღადა 162
ზეღი (= კომპღექტი) 317
ზეღ-მოკღე, ზეღმოკღე 178
ზეღმწიფე 194, 197, 605
ზეღნაწერი 189
ზეღოვანი 163, ზეღოსანი 163
ზეღქვეითი 189
ზეღწერიღი 189
ზერთვისი 603
ზეცია 159
ზევალზევით 611
ზევეწა: იზევეწება 366, იზევეწიებს 546
ზევრეტა 452
ზიღვა: იზიღა 337
ზიღ-ზუღი 183
ზიღ: ეზიღება, უზიღდება 368
ზიღხადღი, ჟიღვადღი 183
ზმეღი (= მტკნარი), ზმიადღი 175
ზოღმე 654
ზომ, ზო 646
ზრამუღი 165
ზურდა-მურდა 184
ზუცესი 137, 172; უზუცესი 172
ზუზუღა 182
ზცოვანი 163
ზწევა, გა- 461; თავის დაზწევა 37

ჟაგ-ჯუღი 183
ჯადათი 169
ჯამა 174
ჯამაგირი 174
ჯეროვანი 163

ჯობნა (სჯობს) 415, 475

ჯოჯო 180

ჯოჯობეთი 171

ჯამსი 603

ჰაერი 37

ჰავა 28

ჰარმონია 28

ჰეგემონია 28

ჰიდროსადგური 28

ჰიპოთეზა 28

ჰორიზონტი 28

4. ტ ე რ მ ი ნ ო ლ ო გ ი ა

- აბლაუტი 581
აბრუპტივი 16
აბსოლუტური 210, 234, 235, 360, 366, 372, 381, 407, 410, 553, 566; აბსოლუტური აგებულება 210, 233; აბსოლუტური აგებულების ზმნა 231, 232, 266, 366; აბსოლუტური ფორმა 356, 364, 365, 369, 518
აბსტრაქტული სახელები 44, 59, 73, 76, 77, 106, 166, 172; აბსტრაქტული ცნება 166
ადამიანთა სახელები 44, 61
ადგილის გარემოება 42, 384, 437, 609; ნ. კიდე გარემოება
ადგილის ზმნიზება 616, 617, 627, 643
ადრინდელი ფორმები 119
ავიანი ზმნები 480, 488, 508, 517; ნ. კიდე თემის ნიშნები
აზროვნება 3
ათმეტეული 186
ათობითი 47
აკრძალვითი 255
აკუზატივი 53, 285
ალერსობითი 162
ალვეოლარი 12
ამიანი ზმნები 480, 488, 508, 517; ნ. კიდე თემის ნიშნები
ამჟამადი 242
ანალიზი 541
ანალოგია, ანალოგიური წარმოება 36, 120, 148, 159, 221, 390, 472, 488, 498, 507, 508, 514, 518, 609, 615, 643, 649; ანალოგიური წარმოება ბრუნვებში 120
ან (სუფიქსი) 472, 474, 580
ანბანი 4, 5, 191
ანომალია 59
ანტონიმი 164, 172, 191
აორისტი 243, 267, 278, 334, 375, 533
აპოკოპე 30
არა-ადამიანთა სახელები 42
ართრონი 57, 655
არიტმეტიკული რიცხვი 55
არსებითი სახელები 41–45, 49, 80, 113, 146, 152, 153, 165–167, 458, 566, 608
არ-ტოლად შერწყმული სახელები 190, 193
არქაული ფორმები 373, 490, 542
არწესებრივი ბრუნება 59, 72, 136
ასიმილაცია (სრული და ნაწილობრივი) 26, 27, 82, 310
ასიდენტური შეერთება 191
ასო 16; ხმარებიდან გადავარდნილი ასოები 18; ასოთა სახელები 7; ასოთა რიგი 19
ასონანსი 184
ასპექტი 40, 42, 199, 200, 300, 305, 325, 327, 328, 328ა, 341–343, 443, 530, 544, 548, 551, 567, 569, 571, 582; ასპექტის ახალი სისტემა 479, 482
ასპირატი 16
ატრიბუტული მსაზღვრელი 113, 123, 125, 132, 177, 187, 196
აფიქსი 38, 74, 93, 168, 169, 174, 323, 357
აქტი 199, 200, 260, 266, 268, 269, 296, 418, 443
აქტივი 344, 345, 346, 348, 349, 350, 353, 358, 363, 364, 366, 375, 376, 382, 384, 405, 527; აქტივი კონსტრუქცია 405, 407; აქტივ-მედიუმში 359, 369; აქტივ-პასივი 363, 369; აქტიობის ნიშანი 515. ნ. კიდე მოქმედებითი გვარი
აქტიური (სამეტყველო ორგანო) 8, 10, 12
აქტიური (ბრუნვა) 53, 344, 357, 383, 384
აღმატებითი ხარისხი 172
აღწერილობითი ვნებითი 365; აღწერილობითი უღლება 507
აწმყო 199, 221, 242, 243, 284, 333, 340, 358, 374, 388, 390, 403, 473, 480, 505, 518, 519, 530, 540, 544, 550, 555, 559, 566, 567, 572, 591; აწმყოს კავშირებითი 284, 482, 518, 550, 567; აწმყო-მყოფადი 567; აწმყოს წარმოება დინამიკური ვნებითის მიერ 495; აწმყოს წრე 271, 284, 331, 332, 365, 366, 369, 383, 525, 531, 560, 567; აწმყოს ხოლმეობითი 343
ახალი გააზრება 315
ახალი ფორმები 119
ახალი შინაარსი 348
ახალი წარმოება 145, 501, 512
ახლად წარმოქმნილი მწკრივები 534

ბაგისმიერი ბგერები 12, 67, 137, 567, 591. მისი გავლენა ვ-ზე (უმარცვლო უ-ზე) 67, 69 (ნ. დაკარგვა ბგერისა)

ბგერა 2, 6, 25, 26; ბგერათა კლასიფიკაცია 8–17; ბ. გადასმა 23; ბ. დაკარგვა 28; ბ. შენაცვლება 25; ბგერათა კომპლექსი 628, 629, 644; ბგერითი მხარე 1; ბგერითი წარმოდგენა 6; ბგერინაცვალი 25; ბგერ-ობლივი დამთხვევა 527

ბილაბიალი 12

ბოლოთანხმოვნიანები 81, 474

ბოლო-კვეცილი 75–78; ბოლო-უკვეცილი 79–83 ბოლოკიდური 79, 145, 146, 166; ბოლო-კიდურ-ხმოვნიანები 60, 79; ბოლოკიდურ-თანხმოვნიანები 60

ბოლოსართი 38

ბრუნება 42, 51, 149, 154, 474; ხელმეორედ ბრუნება 99; ზმნის პირიანი ფორმის ბრუნება 101

ბრუნვა 40, 51, 79, 151, 153, 154, 200, 647; ბრუნვათა სახელები 52, 56; ბრუნვათა ნიშნები 51, 52, 56, 79, 81, 123, 147; ბრუნვის კატეგორია 91; ბრუნვათა რიგი 52, 53; ბრუნვის ნიშნის დაკარგვა 86; ბრუნვის მოშლა 91; ბრუნვის გაჩენა 96; ბრუნვის გავრცობა 52; ბრუნვის უქონლობა (უბრუნველობა) 59; ბრუნვის ფუნქცია 603; ბრუნვის წარმოების უნარი 154

ბრძანებითი კილო: წართქმითი ბრძანებითი 217, 229, 250; უკუთქმითი (უარყოფითი) ბრძ. 250; ბრძ. 1-ლი პირისა 251, მე-2 პირისა 252, მე-3 პირისა 253; I-ლი ბრძ. 482, 494; II ბრძ. 484, 499, 503, 512, 513; ბრძანებითი როგორც მწკრივი და როგორც კილო 206, 217, 243, 250, 286, 484

ბაარმსგავსება, გადასხვაფერება 27

გადასმა ბგერისა 23; ვინის გადასმა ფუძეში 540, 596

გადასხვაფერება 27

გავრცობა: ბრუნვისა 52, მწკრივისა (ნ. სავრცობი); ვინით გავრცობა სახელის ფუძისა ვ ნასახელარ ზმნებში 474; გავრცობილი თემა 473, 478. ნ. კიდევ გაუვრცობელი

გათიშული მსაზღვრელი 132

გაკვეთა. ნ. ტმესი

გამეორება: სახელისა (მრ. რიცხვის მაგივრად) 112ა, ზმნის ფორმისა 331; ფორმის გამეორება მწკრივში 291; გამეორება, როგორც საშუალება წარმოქმნის ფორმა-თა გასარჩევად უღლების ფორმათაგან 201, 297

გამოთხოვების სიტყვები 666

გამოსვლითი (ბრუნვა) 92, 93, 96, 324, 625;

გამოსვლითის ფუნქცია 636

გამჟღერება 27ა, 93

განგრძობილობა (ინგლ. ენაში) 268

განმარტოებული მსაზღვრელი 133

განსაზღვრება 42, 130, 569

განსხვავება (დიფერენციაცია) მნიშვნელობისა 315; განსხვავების დადგენის ცდა 492, 529

განუსაზღვრელი ნომინატივი 660; განუსაზღვრელობის და 328; განუსაზღვრელობითი ნაცვალსახელი („თავი“) 44, 50; განუს. ნაწილაკი 645, 648; განუს. ნაწევარი 657; განუს. რიცხვითი სახელი 71

განყენებული სახელი 44, 166, 605

გაორკეცება მსაზღვრელისა 135, გ. ფუძისა 179–184, 578, 580, 581, 598, 614

გარდამავლობა 210, 211, 241, 381; გარდამავალი ზმნა 211, 212, 219, 321, 350, 390, 394, 398, 402, 410, 413, 416, 417, 430, 434, 438, 473, 532, 533, 546, 549, 567;

გარდაუვალი ზმნა 211, 212, 321, 332, 368, 371, 375, 378, 404, 410, 411, 413, 416, 417, 430, 434, 435, 437, 438, 473, 546, 549, 555, 567, 573

გარემოება 42, 570

გარეშე პირი (ირიბ.-ობ.) 344

გასაყარი: თანხმოვანთ გასაყარი 481

გაუვრცობელი 87, 572

გაუმეორებელი ფორმა მწკრივში 291

გაქვავებული ფორმა 609

გაშლა შეკუმშული ფუძისა 483, 485

გაძლიერებითი ნაწილაკი 652; გაძლიერებული უფრობითი 172

გეზი (მიმართული, მიუმართავი) 199, 200, 301, 302, 305, 318, 329, 337, 338, 443, 569, 571, 582

გენეზისი 512

გენიტივის ფორმა 154
გენიტიური სახელები 130, 136, 148, 153, 154, 155, 158, 180
გეოგრაფიული სახელები 64, 64ა, 68, 75, 76, 77, 80, 121, 155, 161, 165, 167, 168, 171, 188, 557
გვარი¹ (გვაროვნული სახელი) 66, 76, 154
გვარი² (= დიათესი) 40, 199, 200, 241, 300, 344, 384, 424, 443, 548, 567, 569, 572, 582
გვერდითი 12
გზა (= კონტაქტი) 432
გზისობა 199, 200, 258, 266, 268, 269, 296
გრამატიკა 1, 20, 44, 199; გრამატიკის ნაწილები 2; გრამატიკული 149, 152, 366; გრამატიკული დრო 242, 243, 244, 618; გრამატიკული კატეგორია 40, 363, 386; გრამატიკული კილო 243; გრამატიკული ნიშანი 43–45, 527, 607; გრამატიკული ობიექტი 361; გრამატიკული ოდენობა 200; გრამატიკული რიცხვი 54, 55, 64ა, 209; გრამატიკული სუბიექტი 359, 361; გრამატიკული ტერმინი 158, 600, 606; გრამატიკული შინაარსი 130, 384, 593; გრამატიკული ფუნქცია 653
გრძელი და მოკლე ფორმები 491
გრძნობის შორისდებული 663, 664
გუნების ვნებითი 362, 365
ღაბალი ხმოვნები 11
დადასტურებითი ნაწილაკი 651
დადებითი ხარისხი 172
დაკარგვა ბგერისა 28; ვ იკარგება: ო-ს წინ 448, 461; ო-ს შემდეგ 137 (ხბოვრები); ოდ სავრცობის წინ ევ-იან ზმნებში 510; ინფიქსიან მრავლობითში 501
დამატება 570
დამთხვევა მოქმედებითისა სტატიკურთან 487, 521; დ. სტატიკურისა მოქმედებითთან 487; დ. ფორმათა 536
დამოკიდებული წინადადება 257
დამოუკიდებელი მნიშვნელობის მქონე სიტყვა 608; დამოუკიდებელი მნიშვნელობის უქონელი სიტყვები 42, 628, 629, 640, 644, 655
დამოუკიდებელი წარმოება 514
დამცირებითი სახელები 162
დანართი 65, 126, 127

დანიშნულების სახელები 161, 166, 167
დართვა 165
დაქვემდებარება 323
დაწყებითი ბრუნვა 93, 96
დახურული მარცვალი 21
დეპრიზასტეი 199, 245
დეკლინაცია 51
დენტალი 12
დენტილაბიალი 12, 18
დეპონენსი 366, 372
დერივაცია 39, 149, 153, 160, 177ა
დიათესი 344
დიაკრიტიკული ნიშანი 18
დიალექტური ფორმები 118, 542, 557, 558, 567; დ. წრე 597
დინამიკა 385, 388, 518; დინამიკური ვნებითი 383, 385, 392, 411, 466, 470, 489, 494, 525, 539, 571; დინამიკური ფორმა 385, 389, 518; დინამიკური ზმნა 388, 518
დირექცია. ნ. მიმართულება
დისიმილაცია 27, 27ა, 165, 167, 181, 357, 512, 587, 594, 615
დიფერენცია 315. ნ. განსხვავება
დიფთონგი 18, 23, 74, 79
დ სავრცობი 494
დონიანი ვნებითი 494, 512, 513, 588
დრო 40, 42, 154, 199, 200, 243, 244, 245, 257, 268, 269, 272, 273, 275, 296, 443, 525, 530, 608, 618; გრამატიკული და ლექსიკური დრო 618; დროის გარემოება 42; დროის ზმნიზედა 616, 618; დროული გაგება 583; დროული მნიშვნელობა 605; დროთა რაოდენობის პრობლემა 243; უდროო ფორმები 245
ეზიანი მრავლობითი 62
ეზიანი ზმნები. ნ. თემის ნიშნები
ეგზეკუტორი 422, 424, 425, 427, 428, 429, 431
ევიანი ზმნები 461, 491, 510, 514 ნ. თემის ნიშნები
ევ სუფიქსი 461
ევ შუალობითი კონტაქტის მაწარმოებელი 462
ეკვატივი 172
ელატიური 172
ელემენტი (მწკრივისა) 268, 299, 546
ემიანი ზმნები 483, 486, 488. ნ. კიდევ თემის ნიშნები

ემფატიკური ა 57, 82
ენა; ენის სპეციფიკა 28
ენათმეცნიერების დარგები 1
ენისმიერი (წინა ე., უკანა ე.) 12
ერგატიული ბრუნვა 53
ერთდროულობა 262, 263
ერთგზისი 258, 278
ერთ-თემიანი ზმნები 450, 451, 464, 467, 475, 476, 480, 483, 488, 591
ერთ-პირიანი ზმნები 209, 234, 239, 286, 384, 411, 416, 507, 521, 526, 527, 531, 567, 569
ერთ-მარცვლიანი 81, 632
ერთ-ცნებიანი კომპოზიტი 176, 178–197
ექსკლუზია, ექსკლუზიური ფორმა 50, 206, 251, 286. ნ. კიდეც ინკლუზიასთან
ეხლანდელი დრო 242, 243, 245, 246, 268, 527

ზარიანტი 154

ვე ნაწილაკიანი სახელი 144

ველარი 12

ვერსია 375, 393. ნ. ქცევა

ვიზრანტი 12

ვითარება პირისა 208, 443

ვითარებითი ბრუნვა 52, 609, 637; ვითარებითი ზედსართავი 46; ვითარების ზმნიზედა 616, 619

ვინის რიგი 239

ვინ ჯგუფის სახელები 44, 353–368

ვნებითი გვარი (პასივი) 45, 321, 344, 351, 354, 355, 411, 424, 494–515, 539, 540, 567; პრეფიქსიანი ვნებითი 356, სუფიქსიანი ვნებითი 357, უნიშნო ვნებითი 358, შესაძლებლობის ვნებითი 360; მიჩნევის ვნებითი 361, გუნების ვნებითი 362; ვნებითი გვარის მიმღეობა 42, 113, 116, 588, 589; ვნებითი გვარის მიმღეობის მაწარმოებელი 541; ვნებითი გვარის წარსულ-დროიანი მიმღეობა 590, 594; ვნებითის წარმოება შინაგანი ხმოვნით 515; ვნებითის ფორმანტი ედ 474; ვნებითის მარტივი თემა 468

ზედსართავი 41, 42, 45, 49, 70, 80, 113, 146, 152, 153, 154, 166, 172, 190, 194, 324, 458, 582, 608, 615, 619, 658; ზედსართაობა 166; ზედსართაული 167, 566

ზედმესრული 45

ზე-კატეგორია 432

ზმნა 41–43, 98, 101, 166, 199, 285, 322–368, 372, 374, 378, 379, 384–390, 543–551, 554, 566, 567, 618, 639; ზმნა ფართო მნიშვნელობით 303–305; ზმნა ვიწრო მნიშვნელობით 305; ზმნათა კლასიფიკაცია 538, 539; ზმნათა ფლექსია (მიმოხრა) 538; ზმნის ბრუნვა 80; ზმნათა წარმოება 474; ზმნასახელი 130; ზმნის თემა 478; ზმნის კატეგორია 443, 580; ზმნის ლექსიკური მნიშვნელობა 567; ზმნის სისტემა 502; ზმნის ფუძე 43; ზმნის უფლებელი ფორმა 582; ზმნის ფუნქცია 580

ზმნიზედა 41, 42, 98, 102, 133, 165, 312, 324, 608–627; ზმნიზედური გამოთქმა 166, 168, 172; ზმნიზედა სახელის ფუნქციით 625

ზმნისწინი 36, 303, 317, 322, 323, 324, 327, 329, 332, 368, 372, 382, 384, 388, 480, 482, 487, 530, 540, 541, 545, 547, 549, 550, 554, 564, 566, 567, 639; ზმნისწინიანი მიმღეობა 539

ზმნური ნიშნები საწყისისა 571, მიმღეობისა 582; ზმნური წარმოშობის ნაწილაკი 654

ზმულობა 199

ზომის აღმნიშვნელი სახელები 114; ზომადენობის ზმნიზედა 616, 620; ზომა-წონის ზმნიზედა 620

თავი ზმნა 221

თავისებურებანი: სახელთა ბრუნებისას 136–148, ზმნათა უღლებისას 542–567, მიმღეობათა წარმოებისას 587, 601; თავისებური ზმნები ანბანის რიგზე 567

თავისთავადი სახელები 58, 59–83

თავსართი 38

თავკიდური 165, 576

თანაბრობითი ხარისხი 172

თანამდებობათა სახელები 114, 122

თანამდევრობა 262–269, 271, 441, 443, 583

თანდებული 28, 41, 42, 81, 98, 127, 158, 209, 324, 629–639; თანდებულიანი სახელობითი 85; თანდებულიანი მიცემითი 86; თანდებულიანი ნათესაობითი 87; თანდებულიანი მოქმედებითი 88, 625; თანდებულიანი წარმოება 171; თანდებულები ქართულში 632

თანხმოვანი 12, 18, 20, 24, 93, 118, 156, 216, 567;
თანხმოვნიანი ფუძეები 60, 61, 117, 123,
154, 633; თანხმოვანთა თავმოყრა 137;
თანხმოვნიანთა ჯგუფი 12, 148, 474; თან-
ხმოვანთ გასაყარი 481

თავსართი 38

თემა 445, 449–477; თემის ნიშნები 219, 450–477,
480, 485–488, 493, 508, 540, 586, 591, 592,
597; თემის გავრცობა 465; თემის ნიშნის
გადარიცხვა ფუძეში 475; თემის ნიშნის
შეზრდა 477, 567

თითოობის და 321

თურმეობითი, I თურმ. 281, 284, 390, 487, 488, 489,
508, 509, 511, 522, 523, 540, 560, 567; II
თურმ. 243, 281, 489, 509, 511, 522, 523

თქვენეული 207

თხზვა 160, თხზული სახელები 160

თხოვნითი კილო 253, 402

თხრობითი კილო 206, 217, 242, 243, 248, 252, 268,
276, 280, 333, 340

იალ-ზე გათავებული სახელი 578

იე სუფიქსი 517

ი(ვ) სუფიქსი 461

ილ-ზე გათავებული საწყისი 458

ილ-იანი მიმღეობა 591, ილ-იანი საწყისი 474

ილ სუფიქსი 579

იმპერსონალური ხმარება 392, 566

იმპერფექტული სახე 326. ნ. უსრული ასპექტი;
იმპერფექტი 267, 327

ინვერსია 238–241, 352, 373, 418, 487, 489;
ინვერსიული რიგი (მსაზღვრელ-
საზღვრულისა) 128, 154; ინვ. ფორმა 363,
509; ინვ. წარმოება 527, 529, 605

ინიანი ზმნები. ნ. თემის ნიშანი

ინკლუზია და ექსკლუზია 206, 224, 251, 286

ინტენსიური (გამღიერებული) უფროობითი
ხარისხის ფორმა 172

ინფინიტივი 77, 199, 245, 569

ინფიქსი 38, 492, 512, 519, 529; ინფიქსიანი
წარმოება 261, 497, 501; ინფიქსიანი
ფორმების რღვევა 498

ირიბი მიმართება 212, 438; ირიბ-ობიექტური
პირი 349, 350, 443; ორი ირიბი გარდამა-
ვალ ზმნაში 402, გარდაუვალში 411

ისტორიული შენაცვლება 25; ისტ. თვალსაზრისი
128; ისტ. პერსპექტივა 542

იძულებითი („გვარი“) 420

ძავშირი 41, 42, 83, 628; კავშირი მარტივი 640;
კავშირი რთული 640

კავშირებითი (მწკრივი) 249. I კავშ. 333, 374, 388,
482, 555, 567; II კავშ. 219, 280, 333, 486,
498, 501, 505, 514, 540, 564; III კავშ. 190,
283, 284, 487, 490, 509, 522; აწმყოს კავშ.
274; მყოფადის კავშ. 277; კავშირებითი
კილო 206, 243, 249

კალკი 317

კატეგორია გრამატიკული 40, 386, 548; კ.
ნამდვილი და მოჩვენებითი 444

კაუზატივი 420, 432

კბილისმიერი 12, 227; კბილ-ბაგისმიერი 12, 18

კვალიფიკაცია 154

კვეცა, შეკვეცა 30, 60, 70, 448, 474

კვეცილი 131, 154

კითხვითი ნაცვალსახელი 50, კ. ზმნიზედა 616,
623, 624; კ. ნაწილაკი 645, 646

კითხვით-კუთვნილებითი ნაცვალსახელი 50

კილო¹ 40, 199, 200, 243, 247–257ა, 267, 268, 269,
272, 273, 275, 296, 443; კილო და მწკრივი
484

კილო² (= დიალექტი) 230, 244

კლასი ზმნაში 269, 286

კლასიფიკაცია 42, ზმნათა კ. 539

კნინობითი სახელები 162, 163; კ. მაწარმოებელი
605

კოლექტიური სახელები 166

კომბინაციები პირთა (მწკრივში) 287, 288

კომპარატივი 172

კომპოზიტი 31, 134, 160, 171, 177ა, 178, 179, 183,
185, 187, 188, 189, 193, 197; კომპოზიცია
177ა, 178

კონვერსია 346–352, 364, 372, 374, 375, 381, 384,
391, 425, 487, 497; კონვერსიული
(ურთიერთობა, ფორმა) 364, 369, 372, 373,
374, 378, 379, 381, 384, 405, 487

კონკრეტული სახელი 44, 166; კონკრეტულობა
318; კონკრეტული მნიშვნელობა 166

კონსტრუქცია 384

კონტამინაცია 37, 366, 368, 587

კონტაქტი (უშუალო, შუალობითი) 199, 200, 241, 300, 420–424, 430, 443, 569, 571, 582

კოპულა 565, 566

კრებითი სახელი 44, 166

კუთვნილება 44, 166, 401, 413; კუთვნილებითი ნაცვალსახელი 50, 134, 139, 141, 148, 154, 413; კუთვნილებითი ობიექტი 401, 402
კუმშვა, შეკუმშვა ფუძისა 30, 31, 68, 73, 118, 448, 454, 455, 474, 483, 513, 660; შეკუმშული ფუძის გაშლა 485; კუმშვადი 129. ნ. ფუძე

ლაბიალი 12

ლარინგალი 12

ლატერალი 12

ლექსი: მარცვალი ლექსში 22

ლექსიკა 1

ლექსიკოლოგია 1; ლექსიკონი 1, 18, 19

ლექსიკური განსხვავება 149; ლექსიკურად ერთნი 151, 153; ლექსიკური დრო 618; ლექსიკური მნიშვნელობა 1, 38, 58, 91, 234, 307, 531; ლექსიკური შინაარსი 44, 154, 168

ლიკვიდი 12

ლიცენცია. ნ. პოეტური ლიცენცია

ლოკალური ბრუნვები 90–96; ლოკალიზაცია 434

მაახლოებელი (ორიენტ.) 302, 309, 313

მაგარი უღლების ზმნა (სვან.) 515

მაერთებელი ხმოვანი 89, 624, 647; მაერთებელი კავშირი 640, 641

მათეული 207, 431

მაიგივებელი კავშირი 641

მაკნინებელი სუფიქსი 162

მამრი 658

მანის რიგი 239

მაპირისპირებელი კავშირი 630, 641

მართული მსაზღვრელი 116, 185; მართულ-შეთანხმებული მსაზღვრელი 130, 148, 154

მარტივი უღლება 534

მარცვალი 20–22, 162; მარცვალი ლექსში 22; მარცვლიანობის დაკარგვა 67; უმარცვლო უ 18, 20, 69, 456; მარცვლიანობა 79, 123

მასდარი 568

მაქვემდებარებელი კავშირი 640, 642

მაღალი ხმოვნები 11

მაშორებელი (ორიენტ.) 302, 313

მაცალკევებელი კავშირი 641

მაწარმოებელი 38, 93, 151, 154, 161, 162, 165, 166, 169, 170, 174, 319, 615

მახვილი 646

მაჯგუფებელი კავშირი 641

მდგომარეობა 385; მდგომარეობის გამომხატველი ზმნა 534; მდგომარეობის ვნებითი 392

მდებარეობა 599, 629. ნ. კიდევ სიტუაცია

მდედრი 658

მე ნაწილაკი 145

მედიალური 344, 372, 382, 383. ნ. კიდევ მედიუმი

მედიატორი 429

მედიოაქტივი 371, 373, 392, 418, 525, 526, 528, 531, 537, 539, 548, 571, 598

მედიოპასივი 370, 373, 391, 434, 525, 534–536

მედიუმი 344, 369, 375, 376, 382–384, 417; მედიუმი

ბერძნულში 217, 218

მეოთხე ტიპის უღლება. ნ. უღლება

მეორე პირი 205, 397

მერყეობა თემის ნიშანთა ხმარებისას 464

მესამე პირი 205

მეტათესი 24

მეტყველება 3, 4; მეტყველების ნაწილები 41, 102, 152

მეშველი ზმნა 221, 330, 487, 507, 509, 511, 522, 534, 540, 555, 566

მეშვეობითი 420

მეშუალე 429

მთავარი ფორმები 540

მთრთოლარე 12

მიგებითი ნაწილაკი 645, 651

მიზეზის ზმნიზედა 616, 621

მიზნის ზმნიზედა 622

მითითებითი ნაცვალსახ. 50, 140

მითითებითი (სიტუაცია, ე. ი. საზედაო) 434, 435

მიმართება: პირდაპირი, ირიბი 212; მ. ორმაგი, ცალმაგი 210

მიმართებიანი ნათესაობითი 154

მიმართებითი დრო 582

მიმართებითი ზედსართავი 46, 172; მ. ნაცვალსახელი 50; მ. ზმნიზედა 624, 642; მიმართ. ნაწილაკები 645, 647

მიმართული გეზი, მიმართულება 301; მიმართუ-
ლება მოქმედებისა 306–310, 629
მიმოხრა (ფლექსია) 39, 149, 538, 569, მ. სახელისა
51
მიმოსახრელი 285
მიმღეობა 42, 43, 45, 73, 83, 97, 113, 120, 154, 172,
190, 193, 199, 245, 321, 323, 374, 387, 507,
523, 540, 543, 544, 550, 567, 568, 582–605;
მე-3 პირის ფორმა მიმღეობის ბადლად
603; მიმღეობიანი ქონებისა 196; მიმღეო-
ბითი ზმნები 542, 544
მისეული 207; მისეულ-ჩვენეული 231
მიუთითებელი სიტუაცია 434, 435
მიუმართავი გეზი 301, 566; მ. ფორმა 210
მიჩემებითი 419
მიჩნევის ვნებითი 356, 361
მიცემითი 9, 52, 56, 79, 86, 102, 139, 141, 285, 605,
609, 610, 634
მიწვევითი 92, 94, 96
მიჯნა ძველსა და ახალ ქართულს შორის 336
მკვდარი თემის ნიშნები 477
მკვეთრი 16, 17, 26ა
მნიშვნელობის განსხვავება (დიფერენცია) 164,
166, 315; მოდიფიკაცია 39, 201
მოზიარე 568
მოთხრობითი 39, 52, 53, 56, 74, 139, 141, 145, 366,
422, 605, 626, 632, 660
მოკითხვის სიტყვები 666
მოკლე და გრძელი ფორმები 491
მომავალი 242, 243, 245, 246, 265, 268, 339, 484, 527,
583, 600; მომავალ-დროიანი მიმღეობა
589, 639; მომავალი წარსულში 265
მომდევნო (შემდგომი) 264; მომდევნო დროის
გაგება 583
მონაცვლე ზმნები 548; მონაცვლეობა ფუძის
ხმოვნებისა 452, 581; მონაცვლეობა აგე-
ბულების მიხედვით 567; მონაცვლეობა
ასპექტში 567; მონაცვლეობა ვნებით
გვარში 567; მონაცვლეობა მოქმედებით
გვარში 567; მონაცვლეობა მწკრივებში
567; მონაცვლეობა რიცხვსა და გვარში
567; მონაცვლე ფუძე ობიექტური პირის
რიცხვის მიხედვით 567
მონოპროსოპიული 209
მონაწილე 568
მორფემა 38, 323, 330, 333, 384

მორფოლოგია 2, 36, 38; მორფოლოგიური
კატეგორია 40, 369; მორფოლოგიური
საფუძველი კლასიფიკაციისა 42; მორფო-
ლოგიური კატეგორია 40, 199, 200; მ.
კლასიფიკაცია 42; მ. ნიშანი 527; მ.
სტრუქტურა 542; მ. ფუნქცია 42
მოუბარი პირი 204–206; მოუბარი პირის თვალ-
საზრისი წინადადებაში 205
მოქმედება (ანუ ზმულობა) 199
მოქმედებითი 139, 140, 141, 153, 356, 363, 371, 391,
554, 567, 571, 625, 635; მოქმ. გვარის
მიმღეობა 42, 43, 166, 539, 585, 604. ნ.
კიდევ გვარი და თემა; მოქმედების დრო
583; ფორმით მოქმედებითი გვარის
მიმღეობა, ფუნქციით კი ვნებითისა 605;
მოქმედებითის წარმოება 519
მოქმედი (პირი) 208; რეალურად მოქმედი პირი
359
მოქცევა (კონვერსია) 346
მჟღერი 15, 17, 26, 26ა
მრავალგზისი, მრავალგზისობა 258, 331
მრავალპირიანობა 205, 239, 351, 375
მრავლობითი რიცხვი 54, 56, 82, 203, 390
მრავლობითის კატეგორია 40, 205, 214, 224, 231
მსაზღვრელი სახელი 58, 59, 113–135, 140, 163;
მსაზღვრელი ნაცვალსახელთან 156
მფლობელი ობიექტი 401, 402, 416
მყარი ნაწილი ზმნისა 445
მყოფადი 242, 275, 284, 330, 480, 495, 540, 617;
მყოფადის კავშირებითი 277, 284, 482,
494; მყოფადის წრის მწკრივები 271, 275–
277, 518, 567
მცენარეთა კრებულის სახელები 173
მწკრივი 42, 199, 200, 266–296, 333, 390, 443; I
სერიის მწკრივები 272–277; II სერიის
მწკრივები 278–280; III სერიის მწკრივები
281–283; მწკრივის კატეგორია 201;
მწკრივის ნიშნები 273, 449, 478, 481, 483–
486, 494, 495, 501, 502, 505, 531, 540;
მწკრივთა განმეორება, როგორც უღლე-
ბისა და წარმოქმნის ფორმათა გასარჩევი
საშუალება 297; მწკრივის ელემენტები
268; მწკრივის წევრები 286; მწკრივთა
სახელების დარქმევის პრინციპი 270;
მწკრივთა წარმოება 478–536; მწკრივ-

გამოცვლილი ზმნები 555; მწკრივ-
ნაკლი ზმნები 516
მხედრული 18, 639
მხლებელი 42, 61, 84, 164, 607, 628
მხოლოდითი რიცხვი 54, 140, 154, 202, 205, 214,
224, 291, 321
ნაგენტივარი სახელები 155, 171, 172; ნ.
ნაცვალსახელი 156
ნაზალი 13
ნაზალური გამოთქმა 170
ნაზმნარი სახელები 436, 580
ნაზმნიზედარი სახელი 625
ნათესაობითი (ბრ.) 53, 56, 57, 79, 81, 102, 139, 141,
145, 146, 148, 154, 163, 165, 171, 172, 609,
625, 635
ნათესაობით-სახელობითი 81, 130, 154
ნათესაობით-მოთხრობითი 130
ნათესაობით-მიცემითი 130
ნათესაობის აღმნიშვნელი სახელი 134
ნაკვთი 296ა
ნამყო 242, 243; ნამყო უსრული, ნამყო სრული
243, 341
ნაპრალოვანი 9, 12
ნარედუქციალი ო 474
ნარევი ფორმა 145, 488
ნარიანი საწყისი 573; ნარიანი მრავლ. ფორმა
პირდ. ობიექტად 228
ნარ-თანიანი მრავლობითი 56, 483, 489, 497
ნართაული ა 57, 82, 95; ნართაული ი 483, 486, 504,
540; ნართაული ხმოვანი 82, 139, 653
ნარიანი საწყისი 573
ნარნარა 12, 24, 512
ნასახელარი ზმნები 166, 235, 356, 357, 361, 436,
455, 458, 459, 472, 474, 488, 491, 528, 534,
578
ნასესხები სიტყვა 174; ნ. ფორმები 521, 527, 531–
533
ნატვრითი (კილო) 243
ნაყოფიერი თემის ნიშნები 476
ნაშთები ასპექტის ძველი სისტემისა 337; ნ.
ძველი უღლებისა (რთულ ზმნებში) 543
ნაცვალსახელი 41, 42, 49, 50, 59, 72, 87, 113, 120,
140, 323, 458, 647, 657
ნაწარმოები სახელი 81, 158, 166, 167

ნაწევარი 41, 42, 54, 84, 140, 155–660; ნაწევრის
შეზრდა სახელთან 660
ნაწილაკი 41, 42, 82, 89, 98, 142–147, 323, 628, 644–
654
ნაწილობრივი ასიმილაცია 26
ნახევარ-ხმოვანი 18
ნახული აქტი 260
ნეიტრალური ვერსია. ნ. საარვისო ქცევა
ნელად შემუშავებული მწკრივი 536
ნივთიერებათა სახელები 44, 46, 59
ნივთის კატეგორიის ნიშანი 576
ნომინატივი (განსაზღვრული, განუსაზღვრელი)
285, 660
ნუნსები (ვნებითისა) 359; სუბიექტურ და
ობიექტურ პირთა ნუნსები 433
ნუნისმიერი 12, 216, 227
ოზიანი ზმნები. ნ. თემის ნიშნები
ობიექტი 40, 42, 130, 211, 285, 321, 366, 384, 527,
569, 570; ობიექტური (პირი) 202, 208, 212,
222, 229, 231, 239, 240, 369, 416, 422, 443,
487, 549; ობიექტურ პირთა ნუნსები 433;
ობიექტური ნიშნები 1-ლი პირისა 224,
მე-2 პირისა 225, მე-3 პირისა 228, 229;
ობიექტის რიცხვი 226; ობიექტური წყობა
368, 374, 567
ოდ სავრცობი (წარმოშობისათვის) 473, 510–511,
573; ოდ-სავრცობიანი ზმნა 494
ოდენობის ზმნიზედა 620
ოდნობითი 172
ოვ-იანი ზმნები 477
ოთხ-პირიანობის საკითხი 416, 431
ოკლუზივი 9
ოლ სავრცობი (ვნებითისა) 473, 575
ოლ-იანი საწყისი 458, 575
ომ-იანი საწყისი 574
ოპოზიციური ურთიერთობა 363
ორბაგისმიერი 12
ორგანიზატორი 422
ორგანოები (სამეტყველო) 8
ორ-თემიანი ზმნები 450, 451, 464, 467, 476, 480,
592
ორთოგრაფია (ქართული) 20
ორი ობიექტური პირი გარდაუვალ ზმნაში 416

ორიენტაცია 199, 200, 300, 302, 305, 309, 310–313, 318, 324, 327, 330, 333, 337, 338, 343, 569, 571, 582

ორმაგი ბრუნება 130, 154, 157; ორმაგი გამოხატვა სუბ. პირისა 221; ორმაგი მიმართება 210; ორმაგი სუფიქსი მრ.-ში 112; ორმაგი წარმოება 148, 462; ორმაგად გარდამავალი ზმნა 430

ორობითი რიცხვი 54

ორ-პირიანი ზმნა 209, 234, 286, 384, 411, 416, 494, 508, 521, 528, 531

ორ-ფუნქციიანი აფიქსი 154

ორ-ცნებიანი კომპოზიტი 178, 197

ოფიანი ზმნები. ნ. თემის ნიშნები

ოცობითი თვლა 47

პალატალი 18

პარადიგმა 82

პარალელური ფორმები სახელებში 141, 145, 162, 321; პ. ფ. ზმნებში 464, 511, 523

პასივი, პასიური 344–350, 353, 357–359, 363–367, 372, 376, 382, 384, 388, 405, 418, 425, 509, 515, 605 (ნ. კიდევ ვნებითი); პასიური კონსტრუქცია 367; პასიური სამეტყველო ორგანო 8, 10

პერიფრასტული ვნებითი 365

პერმანსივი 343

პერფექტი 267, 327

პერფექტული ასპექტი, გაპერფექტივება. ნ. სრული ასპექტი

პირდაპირი მიმართება 212, 369

პირდაპირი ობიექტი 103, 202, 212, 224, 225, 227, 240, 285, 321, 345–348, 350, 352, 359, 366, 371, 381, 395, 402–407, 416, 428, 430, 431, 437, 443, 554, 567, 605, 617; პირდაპირი ობიექტის აღნიშვნა II სერიის გარდამავალ ზმნასთან ძველად 483

პირდაპირი წყობა 490

პირვანდელი ბრუნვა 660; პ. ფორმა 166; პ. ფუძე 567

პირველადი ზედსართავი 46; პ. ზმნა 356, 362, 459, 488, 578; პ. ზმნიზება 609

პირი 40, 42, 199, 200, 204–237, 269, 323, 570; 1-ლი პირი, მე-2 პირი, მე-3 პირი 205, 224, 226, 296, 323, 337, 397, 483, 570, 603; პირის ნიშანი (პირიელი ნიშანი) სუბიექტური

214–219; ობიექტური 224–228, 540, 541; პირის ნიშნის წინ გადმოწევა 507; პირის დაკარგვა 235; პირთა რაოდენობა 428; პირის ნიშანთა კვალიფიკაცია 240; იშვიათი შემთხვევა პირთა კომბინაციისა 294; პირთა კომბინაციების ცხრილები 292; სუბიექტ-ობიექტური პირების შექცევა 490

პირიანი ზმნა 303, 541, 569, 583; პირიანი სიტყვა 199; პირიანი ფორმა 543, 566, 567, 591

პირიანობა 172

პირ-ნაკლი ზმნა 233

პირის სახელები 44, 64, 65, 82, 105

პირის ნაცვალსახელი 42, 50, 139

პირობითი კილო 257

პლეონასტური მოვლენა 660, შნშ. 2.

პოეტური ლიცენცია 59, 83, 171, 584, 596

პოლიპროსოპია. ნ. მრავალ-პირიანობა

პოლისემია, პოლისემიური ფორმა 234–236, 246, 350, 351, 384, 482, 527

პოსესორი 401, პოსესიობა. ნ. კუთვნილება

პოსიბილიტატიური ვნებითი 360

პოტენციალისი 360

პრევერბი 303, 441. ნ. ზმნისწინი

პრეპოზიცია 324

პრეფიქსაცია 355

პრეფიქსი 26, 38, 151, 166, 203, 213, 214, 229, 230, 234, 240, 507, 525, 567, 586, 595; პრეფიქსით ნაწარმოები სახელები 161; პრეფიქსიანი ვნებითი 356–358, 407, 467, 481, 497–510; პრეფიქს-სუფიქსი 151, 161, 166, 170; პრეფიქსული ნაწილი 303

პროსოდიული ხმოვნები 653

პროფესიის სახელები 114, 122, 127

რა ჯგუფის სახელები 44

რაოდენობა პირისა ერთ ფორმაში 209

რაოდენობითი სახელები 42, 48, 59, 170, 654

რეალურად მოქმედი პირი 359

რედუქცია 29, 30, 67, 439

რელატიური აგებულება 210, 231, 233–235, 356, 360, 364, 369, 372, 374, 407, 410, 413, 553, 566; რ. დეპონენსი 366; რ. ზმნა 212, 266, 518; რ. ფორმა 237, 364–366, 384, 516

რთული სახელები 160, 189; რ. სიტყვა 31; რ. მაწარმოებელი 162; რ. ფორმა 130, 154; რ.

ზმნა 221, 543; რ. თემა 466, 478, 491; რ.
 თანწყობილი წინადადება 652
 რიგი 154
 რიგობითი სახელები 42, 48, 161, 170
 რიცხვი გრამატიკული და არითმეტიკული 40, 54,
 55, 269; რიცხვი სახელებში 54, 55, 647;
 რიცხვი ზმნაში 199, 200–202, 296;
 რიცხვის გარჩევის პრინციპი ზმნაში 203;
 რიცხვის კლება 59; რიცხოვრივი გარჩევა
 488, 489; მრავლ. რიცხვის ნიშანი სახელ-
 ებში 56, ზმნებში 214, 223, 443, 540;
 ურიცხო სახელები 109
 რიცხვითი სახელი 41, 42, 47, 48, 49, 59, 71, 108,
 113, 120, 146, 152, 166, 187, 458, 615, 657;
 რიცხვითიანი ქონებისა 195
 როგორობა პირისა 204, 443
 რომლობა პირისა 204, 205, 443

 საარვისო ქცევა 377, 393, 394, 401, 402, 404, 405,
 408, 409, 412, 413, 419, 427, 436, 440, 463,
 480, 554, 560, 567
 სააქეთო ორიენტაცია 302, 313
 საგნობრიობა 43
 სადაობითი 92, 95, 96, 139, 610; სადაობით-
 გამოსვლითი 92, 100; სადაობით-
 მიწვევითი 100ა
 სადერეკაციო აფიქსები 154
 სადიფერენციაციო საშუალება 492
 სავრცობი: I სერიის მწკრივებში 449, 465, 473, 494,
 531, 541, 555, III სერიის მწკრივებში 508,
 523; სავრცობიანი მწკრივები 467, 472, 496,
 506, 559, 567; სავრცობი სახელებში (=
 ნართაული ა) 57
 საზედაო 419, 434, 435, 440, 441
 საზიარო ფორმა 356, 407
 საზოგადო სახელები 44, 65, 68, 76, 80, 154, 162,
 171, 655, 657
 საზღვრული სახელები 58, 116, 121, 132, 154, 167,
 323
 სათავისო ქცევა 354, 365, 375, 377, 393, 395–399,
 400–402, 404, 405, 412, 414, 419, 480, 527,
 528, 546, 554, 555, 560, 567, 605
 სათანაო 419, 438, 440, 441
 საიქეთო (ორიენტ.) 302, 313
 საკორელაციო ფორმები 384

საკუთარი სახელი 44, 59, 68, 76, 80, 82, 126, 154,
 162, 171, 657; საკუთარი და ნასესხები
 ფორმები 581; ს. თემის ნიშანი 466; ს.
 მაწარმოებელი 615
 სამეტყველო ორგანოები (აქტიური, პასიური,
 სარეზონანსო დანიშნულებისა) 8
 სამეულები 17
 სამიზნო პირი 421
 სამოქმედო პირი (პირდ. ობ.) 344;
 სამ-მწკრივიანი ზმნები 537
 სამ-პირიანი ზმნები 209, 231, 286, 295, 347, 384,
 416, 567; სამ-პირიან ზმნათა წევრების
 რაოდენობა მწკრივში 286, 293
 სანიანი საწყისი 576
 საობიექტო. ნ. სასხვისო ქცევა
 საოპოზიციო ცალი 432
 საპირისპირო ფორმა 64ა, 162, 172, 389, 477, 487,
 527, 583
 სარეზონანსო დანიშნულება 8, 12
 სართი 38
 სასისმიერი ბგერა 18
 სასუბიექტო ვერსია. ნ. სათავისო ქცევა
 სასუნთქი ორგანოები 8
 სასხვისო ქცევა 393, 398–400, 402, 404, 405, 408–
 414, 419, 429, 480, 487, 527, 528, 554, 555,
 567
 საქმე. ნ. აქტი
 საქცევი 393
 საშუალი თანხმობიანი 12, ს. ხმობიანი 11
 საშუალი გვარი 190, 344, 369, 372, 391, 409, 411,
 473, 525–537, 539, 540, 548, 559, 567, 583;
 საშუალი გვარის ზმნათა მიმღეობა 597,
 601
 საშუალი სქესი 658
 საწყაოს აღმნიშვნ. სახელები 114
 საწყისი 42, 43, 73, 77, 83, 107, 113, 115, 125, 130,
 153, 166, 199, 321, 423, 458, 463, 474, 488,
 508, 529, 540, 555, 567–581, 639
 საჭურვლობითი 53
 სახე. ნ. ასპექტი
 სახელები 41–148, 154, 166, 200, 324, 388, 474, 479–
 493, 495–508, 543, 639; სახელთა ბრუნების
 სისტემა 653; ს. მიმოხრა 51; სახელის
 მხლებელი 655; სახელისაგან ნაწარმოები
 ზმნა 459; სახელად ქცეული საწყისი 579;

მიმღეობა 602; სახელისაგან ნაწარმოები
 ზმნიზება 609
 სახელი გვართან 126, სახელ-გვარული სინტაგმე-
 ბი 127
 სახელზმნა 42, 43, 73, 83, 101, 199, 200, 300, 423,
 424, 549, 550, 566–569, 580, 635
 სახელთნაცვალი 49
 სახელობითი 52, 422, 527, 599, 626, 660
 სემანტიკური 1, 172
 სემასიოლოგიური 1
 სერიები 223, 241, 271, 328ა, 333, 363, 471, 479–493,
 495–508, 514, 519, 520, 524, 527, 528, 531,
 533, 540, 555, 567, 571, 605
 სესხება 525, 527
 სინკოპე 29ა, 30
 სინონიმები 191, 199, 545
 სინტაგმა 127, 154, 157, 321
 სინტაქსი 2, 640; სინტაქსური კავშირი 42, 422;
 სინტაქსური კატეგორია 40; სინტაქსური
 კატეგორიის ფუნქცია 103; სინტაქსური
 კონსტრუქცია 279; სინტაქსური თვალ-
 საზრისი სიტყვების კლასიფიკაციისას 42
 სინტაქსური ფუნქცია 42
 სისინა ბგერები 12, 26
 სისტემა ასპექტის გამოხატვისა, მისი შეცვლა 385;
 შეცვლის შედეგები 336
 სისტემა ზმნისა 548; სისტემა უღლებისა 199
 სისტემა თვლისა ქართულში 47
 სიტუაცია 434, 436, 443, 521, 541, 571, 572, 582
 სიტყვა-სიტყვითი ნაწილაკები 645, 650
 სპეციფიკა ენისა 2
 სპირანტი 9, 12, 17, 216, 227, 228
 სრული ასპექტი. ნ. ასპექტი
 სტატიკური ზმნები (სტატიკური ვნებითი) 221,
 374, 383, 385, 387, 388, 389, 390–392, 407,
 408, 411, 434, 470, 487, 489, 509, 516, 518,
 519, 521, 524, 536, 538, 539, 558, 571
 სტატუსი 385–392
 სტილისტიკა 1
 სუბიექტური პირი 40, 42, 202, 208, 213–221, 229,
 231, 232, 239, 240, 321, 345–348, 350, 352,
 360, 369, 381, 384, 390, 391, 395, 404, 407,
 422, 428, 431, 433, 435, 443, 519, 527, 549,
 554, 569, 570, 585, 617; სუბ. პირთა
 ნუანსები 433; სუბ. პირთა ნიშნები:
 1-ლი პირისა 21ა, მე-2 პირისა 216, მე-3

პირისა 218, 219; სუბ. და ობ. პირის
 ნიშანთა შეხვედრა 229; სუბიექტის
 სიმრავლე (გარდაუვალ ზმნასთან) 321;
 სუბიექტური უღლება 286; სუბ. წყობა
 232, 366
 სუბსტიტუცია 25
 სულიერთა სახელები 44, 365
 სუპერლატივი 172
 სუსტი ხმოვანი 74
 სუფიქსი 38, 112, 151, 165, 166, 168, 171, 172–174,
 203, 214, 240, 390
 სუფიქსიანი ვნებითი 357, 404–407, 468, 497, 506,
 512, 588
 სუფიქსიანი მიმღეობა (ვნ. გვარისა) 591
 სხვათა სიტყვის ო 89, 650
 ტერმინის ხმარება 240
 ტიპები ბრუნებისას 61–83, ტ. უღლებისას 538–
 540
 ტმესი (გაკვეთა) 323
 ტოლად-შერწყმული სახელები 190, 191, 192
 ტომობრივი და ეთნიკური სახელები 171
 ტონი, ტონიანი, უტონო 14
 შარყოფითი ნაცვალსახელები 50, 142
 უასპექტო ზმნები 332, 337, 527
 უახლესი ფორმები 119
 უბრალო დამატება 366, უბრალო ობიექტი 427
 უბრუნველი სახელი 123
 უბრჯგუ. ნ. უმარცვლო უ
 უგვარო ზმნები 376
 უდეტრები 41, 42, 606, 607
 უდროო ფორმები 245
 უზმნისწინო ზმნები 304, 536, 554, 567, 598
 უთემისნიშნო ზმნები 472, 480, 563
 უინფიქსო წარმოება (ვნებითი გვარის ზმნებში II
 სერიაში) 497, 501
 უკავშირო შეერთება 191
 უკანა ალვეოლარი, უ. ენისმიერი, უ. ნუნისმიე-
 რი, უ. სასისმიერი 12
 უკვეცელი ხმოვანი 172
 უკუდებული 630, 631
 უკუთქმითი ბრძანებითი 217, 250, 255; უ.
 მიმღეობა 576, 583, 588; უ. წინადადება
 652; უ. ნაწილაკი 449, 645, 649, 651, 654; უ.
 ფორმა 596

უკუმშველი. ნ. ფუძე
 უკუმშველი ნაცვალსახელი 50, 280, 418
 უმარცვლო უ 18, 20, 69, 456
 უმეშვეო 420
 უმოქმედო (პირი) 208
 უნაყოფო თემის ნიშანი 476
 უნახავი აქტი 260, 261
 უნიშნო ვნებითი 297, 355, 358, 406, 407, 469, 506,
 513, 514, 515, 588
 უნიშნო წყვეტილი 483
 უპირო ზმნები 42, 303, 321, 545, 566, 569
 უპროდუქციო ვნებითი 358
 ურთიერთობითი ნაცვალსახელი 50
 ურიცხო სახელები 54, 109
 უსაწყისო ზმნები 578
 უსრული ასპექტი 326, 338, 383, 482, 527, 540, 551,
 566, 567
 უსულოთა სახელები 44, 365
 უუღლებელი ზმნა 199, 569, 570, 583
 უფროობითი ხარისხი 172, 603, 611
 უქონლობის სახელები 161, 164
 უქცეო ზმნები 412, 414, 527
 უღლება 42, 297, 299, 341, 445–567; უღლების
 კატეგორია 199, 201, 202, 331, 333, 443;
 უღლების ტიპები 538, 539; უღლების
 ფორმა 296ა, 297; უღლებადი ფორმები
 266, 569; უღლების სისტემა 199
 უშუალო კონტაქტი 420, 422, 425, 426, 428, 430,
 462
 უშუალოდ მოქმედი პირი 422
 უცალო მოქმედებითი 377; უ. ვნებითი 378, 494,
 594; უ. საშუალო 379
 უცვალელები კატეგორია მწკრივში 268
 უცვალელები პირი 232, 237
 უცხო აფიქსიანი სახელები 174
 უწესური ზმნები 542
 უწინარესობა 262, 264, 627
 უწინარესი დრო 583
 უწყვეტელი 219, 233, 273, 278, 279, 284, 333, 341,
 374, 388, 481, 518, 550, 555, 567
 ზარდი სახელები 421, 422; ეფარდება 429
 ფართობის აღმნიშვნ. სახელები 114
 ფარინგალი 12; ფარინგალური 18
 ფაქტიტივი 420, 432

ფიზიკური ობიექტი 44; ფიზიკურ-გეოგრაფიუ-
 ლი ობიექტი 171
 ფიცილის ფორმულები 666
 ფლექსია 23, 39, 149, 538, 569
 ფლობილი სუბიექტი 416
 ფონემა 6, 6ა
 ფონეტიკა 1, 2; ფონეტიკური მოვლენები 23–37,
 567; ფ. ფაქტორის გავლენა 60, 61, 74, 422;
 ფონეტიკური ვარიანტი 514; ფონეტიკუ-
 რი ვითარება 591
 ფორმა (= დრო-კილო) 267
 ფორმა გრამატიკული 1, 609; ფორმათა დამთხვე-
 ვა 509, 518; ფორმათა შევსება (სესხების
 გზით) 527–530; ფორმათა მიხედვით
 დაჯგუფება 161; ფორმა და ფუნქცია 91,
 154, 192, 234, 236, 285, 340, 366, 369, 374,
 384, 389, 414, 422, 428, 429, 518, 526, 605;
 ფორმა და შინაარსი 154, 161; ფორმათა
 წარმოება 462, 515, 519, 567
 ფორმალიზმი 234, 414
 ფორმალური მრავლობითი 55 (ნ. კიდეც ფორმა
 და ფუნქცია)
 ფორმანტი 38, 74
 ფორმა-ცვალეზადი 151, 152, 199, 489; ფორმა-
 უცვალელები სიტყვები 37, 42, 608
 ფორმოზღოვი ნიშნები წარმოქმნილ სახელებში
 151
 ფორმოზღოვი განსხვავება 521
 ფრიკატივი 9
 ფუნქციონალიზმი 378, 414; ფუნქციონალური
 განსხვავება 527
 ფუძე სახელებში 30, 38, 79, 118, 140, 151, 165, 168,
 171, 357; ფ. ზმნებში 167, 390, 446–448,
 482, 485, 541, 544, 545, 548, 550, 555, 567;
 ფუძე-კუმშვადი სახელები 60, 62, 67–69;
 ფუძე-უკუმშველი სახელები 62, 63, 66, 67,
 137; ფუძის შეკვეცა (ნ. კვეცა); ფუძის
 გავრცობა 474; ფუძე-გაფართოებული
 ზმნები 546; ფუძისეული ხმოვანი 79;
 ფუძისეული ხმოვნის ამოღება 137;
 ფუძისეული ვ-ს დაკარგვა 448, 459;
 ფუძის ხმოვანთა მონაცვლეობა (აბლაუ-
 ტი) 581; ფუძეში გადარიცხვა: სახელობი-
 თის ნიშნისა 65, ზმნისწინის თანხმოვ-
 ნისა 316, თემის ნიშნისა 475; ფუძეში
 გადასვლა ვინისა 540, 572, 596; ფუძესთან

შეზრდა 567; ფუძის ბოლოკიდური 86;
ფუძის გაორკეცება 135, 472; ფუძის გაშლა
წყვეტილში 483; ფუძის შენაცვლება 471
ფშვინვიერი 16, 17, 26, 26ა

ძვე-კატეგორია 443, 548
ქვემდებარე 103, 238, 279, 347, 366, 555
ქვეწყობილი წინადადება 257ა
ქონების სახელები 161, 163, 197; ზედსართავიანი
ქონებისა 194; რიცხვითიანი 195; მიმღეო-
ბიანი 196
ქცევა 40, 199, 200, 323, 375, 393–419, 424, 426, 443,
487, 521, 527, 541, 571, 582; საარვისო ქ.
393, 394; სათავისო ქ. 393, 395, 396, 397,
399; სასხვისო ქ. 393, 398, 399, 400

ღია მარცვალი 21

ძელ-ხშული 16
ყრუ (უტონო) 15, 17, 27ა; ყრუ მკვეთრი 26; ყრუ
სპირანტი 26; ყრუ ფშვინვიერი 26

შედარებითი (ხარისხი) 172
შედგენილი შემასმენელი 365, 387, 558, 565, 566
შედგობითი კილო 257ა, 282
შეთანხმებული მსაზღვრელი 128, 129 (ნ.
მართულ-შეთანხმებული)

შეკვეცა. ნ. კვეცა
შეკუმშვა. ნ. კუმშვა. შეკუმშული ფუძის გაშლა
485

შემასმენელი 42, 238, 387, 652
შემასმენლობითი 285
შემდგომი (= მომდევნო) 262, 264
შემოკლებული გამოთქმები 198; შ. ზმნები 547
შემსრულებელი პირი 421, 422, 428; შ. ობიექტი
366

შენაცვლება 25, 548, 567; შ. რიცხვში 549, 567; შ.
მწკრივებში 550; შ. ასპექტში 551, 567; შ.
გვარში 380, 552; შ. აგებულების მიხედ-
ვით 553; შ. პირში 554

შენეული 207
შერწყმა 34, 190, 641, 650; შერწყმა (შეზრდა)
ნაწევრისა სახელთან 660; შერწყმული
სახელები 83, 173, 197, 545, 565; შ. ქონების
სახელი 193, 196, 197; შ. ზმნები 545

შესაძლებელ კომბინაციათა რაოდენობა მწკრივში
290

შესაძლებლობის ვნებითი 360
შექცევა 238
შეხება. ნ. კონტაქტი
შეხვედრა სუბ.-ობ. პირის ნიშნებისა 228
შინაარსი 616, შინაარსი და ფორმა. ნ. ფორმა და
ფუნქცია
შინაგანი ფლექსია 515
შიშინა ბგერები 12, 26
შორისდებული 41, 42, 98, 102, 607, 654, 661–668
შუალობითი კონტაქტი 366, 414, 420, 422, 423,
426, 428, 429, 430, 439, 462, 488, 491, 540,
546, 567
შუალობითის ვნებითი 425

ჩართვა 33, ჩართული. ნ. 493
ჩასართი 38
ჩემეული 207
ჩემეულ-შენეული 207, 231
ჩვენებითი ნაცვალსახელი 50, 140, 647, 658
ჩვენეული 207, 431
ჩვეულებითი (მოქმედება) 259, 267, 279
ჩქამი 14, 15

ცალი. ნ. წყვილის ცალი
ცალეული 17
ცალმაგი მიმართება 154, 210; ცალმაგი ბრუნვა
157; ცალმაგად გარდამავალი 430
ცვალებადი და უცვალელები კატეგორიები
მწკრივში 268, 286
ცვალებადი პირი 287
ცხვირისმიერი 13

ძველი კონსტრუქციის ნაშთი 134; ძველის ნაშთი
543; ძველი ნორმა 509; ძველი საწყისი 73,
572, 579; ძველი სინტაქსური ძალა 555;
ძველი სისტემა (ასპექტისა) 333–336;
ძველი უღლება ერთპირიანი ვნებითი
გვარის ზმნებისა 507; ძველებური
ნარიანი ფორმა 489

ძირეული 150–152, 168, 172, 174, 297, 424, 430;
ძირეული სახელი 162; ძირეული ფუძე
164, 166; ძირეული ფორმა 154

ძირი 38, 447, 541
ძირითადი განმასხვავებელი ნიშანი ძველსა და
ახალ ქართულს შორის 336ა; ძირითადი
მაწარმოებელი 586; ძირითადი ფორმა 511

წართქმითი ბრძანებითი 217, 229, 230, 250, 252, 253, 255, 256, 484, 556;
წართქმითი ვნებითი გვარის მიმღეობა 588; წართქმითი მიმღეობა 583
წართქმითი სიტუაცია (საზედაო) 437
წართქმით-უარყოფითი ბრძანებითი 540
წარმოება 39, წარმოების საშუალებანი 165 (მე-2 მნშ.)
წარმომავლობის სახელები 161, 165, 601
წარმოქმნა 39, 56, 149, 160, 297, 299, 336, 341, 443;
წარმოქმნის ფორმა 297, 474, 569, 570;
წარმოქმნის ურთიერთობა უღლებასთან 299; წარმოქმნის კატეგორიები ზმნაში 201, 443; წარმოქმნილი სახელები 150–152, 424, 430, 440
წარსული დრო 199, 242, 243, 245, 246, 265, 268, 276, 339, 583; წარსული მომავალში 265; წარსული დრო მიმღეობაში 365, 507, 569, 590
წევრი (მწკრივისა) 286; წევრთა რაოდენობა სამპირიან ზმნაში 293
წერა და მეტყველება 4; წერა და გამოთქმა 6, 662
წესი, წესებრივი ბრუნება 59, 61, 72
წილობითი 42, 48, 161, 170
წინა ენისმიერი, წ. ნუნისმიერი (წ. ალვეოლარი), წ. სასისმიერი 12
წინა ვითარების სახელები 161, 168
წინადადება 42, 98, 103, 126, 152, 646; წინადადების ეკვივალენტები 42; წინადადების წევრი 80
წინარე წარსული 243
წინდებული 630, 631
„წმინდა“ ობიექტი 401, 416
წოდებათა სახელები 114
წოდებითი 52, 53, 56, 59, 82, 140, 141, 632, 659
წონის აღმნიშვნელი სახელები 114; წონა-ზომის ზმნიზედები 165
წრე: აწმყოს წრე 271–274; მყოფადის წრე 275–277, 482
წრფელობითი 507, 659, 660
წყვეტილი 219, 259, 264, 278, 284, 333, 341, 483, 485, 486, 489, 498, 502, 512, 519, 527, 529, 540, 567, 650

წყვეტილის ხოლმეობითი 343
წყვილი 79; წყვილის ცალები 79; წყვილეულები 17
წყობა სუბიექტური და ობიექტური 232

ჭურვილობითი 53 მნშ.

ხალხური ეტიმოლოგია 171
ხანმეტობა 216, 229, 252, 556, 567
ხარისხის სახელები 161, 171, 172
ხახისმიერი 12, 18
ხელმძღვანელი პირი 421
ხელობის სახელები 161, 169
ხმა (= გვარი) 344
ხმარებიდან გადავარდნილი ასოები 18
ხმოვანთა სხვადასხვაობის მიზეზი 10; ხმოვნების განაწილება 515
ხმოვან-მონაცვლე ზმნები 337, 452, 464, 467, 470, 476, 480, 483, 488, 513, 515, 519, 567, 580, 586, 591; ხმოვან-მონაცვლე ზმნათა გადასვლა პრეფიქსიანი ვნებითის რიგებში 368, 513; ხმოვანთა მონაცვლეობა: აქტივ-პასივში 515, ფუძეში 581; ხმოვანთა შენაცვლება 470, 580; ხმოვანთა წესიერი მონაცვლეობა 581
ხმოვან-ფუძიანი სახელები 60, 61, 74, 82, 117, 123
ხმოვნები 9–11, 18, 20, 154, 216, 229; ხმოვანთა ასიმილაცია 166, 609; ხმოვანი და თან-ხმოვანი 9; ხმოვანთა ჯგუფის ტენდენცია 35;
ხმოვნით დაწყებული აფიქსი 474
ხოლმეობითი: I ხოლმ. 257, 276, 284, 474, 481, 518; II ხოლმ. 279, 284, 295, 321, 485, 499, 500, 504, 540, 555, 567
ხორხისმიერი 12
ხუცური 18
ხშული ბგერები 12; ხშული თანხმოვანი 9, 12; ხშული მკვეთრი 26

ჯერობა 258 მნშ.

ჰაემეტობა 216
ჰარმონიული ჯგუფები 26ა

შ ე მ ო კ ლ ე ბ ა ნ ი

ათონის კრებული – ათონის ივერიის მონასტრის

1074 წ. ხელთნაწერი აღაპებით. 1901.

ამირ.-დარ. – ამირან-დარეჯანიანი.

ანდ. – ანდაზა.

არაგვ. – შ. არაგვისპირელი.

ბარათ. – ნ. ბარათაშვილი.

გოგებ. – ი. გოგებაშვილი.

გურამ. – დ. გურამიშვილი.

დიპლომ. – ი. ჯავახიშვილი, ქართული სიგელ-
თამცოდნეობა ანუ დიპლომატიკა, 1926

ევდ. – ი. ევდოშვილი.

ერისთ. – რ. ერისთავი.

ვაჟა – ვაჟა-ფშაველა (ტ. I, 1946; ტ. II, 1950; ტ. III,
1930; ტ. IV, 1932; ტ. V, 1936; ტ. VI, 1939).

ვეფხ. – ვეფხის ტყაოსანი (1957 წლის გამოცემის
მიხედვით). ვახტანგისეული „ვეფხის
ტყაოსანი“ კი დამოწმებულია 1937 წ.
აღდგენილი ტექსტის მიხედვით.

თეიმ. I – თეიმურაზ I (1934 წ. გამოცემის მიხედ-
ვით).

თუალთად – ეპიფანე კვიპრელის „თუალთათჳს“
(მ. ჯანაშვილის გამოცემა: Сборник мате-
риалов. 36, 1898).

იერუს. განჩინება – განჩინება და განწესება (კ.
კეკელიძის გამოცემა, 1912).

იზა – იზა, რომანი ბუვიესი, თარგმ. ი.
ჭავჭავაძისა. 1892.

კიმენი I – ქართ. ჰაგიოგრაფიული ძეგლები. ნაწ.
პირველი. კიმენი. ტ. I (კ. კეკელიძის
გამოცემა), 1918.

კლდ. – დ. კლდიაშვილი.

კომ. – გაზ. „კომუნისტი“.

ლომ. – ნ. ლომოური.

მგალ. – ს. მგალობლიშვილი.

მღვიმ. – შ. მღვიმელი.

ნ. – ნახე.

ორბ. გრ. – გრ. ორბელიანი.

ორბ. ს. – სულხან-საბა ორბელიანი.

ოსესშვ. – თავგადასავალი ი. ოსესშვილისა.

რაზიკ. – თ. რაზიკაშვილი.

როსტ. – როსტომიანი, ტ. II, 1934.

რუსუდ. – რუსუდანიანი, 1957.

ტ. უ. მ. – ტფილისის უნივერსიტეტის
მომბე (1920–1930 წწ.).

ქ. ცხ. – ქართლის ცხოვრება. ტ. I (1955),
ტ. II (1959).

ყაზ. – ა. ყაზბეგი (დ. კარიჭაშვილის
გამოცემა, 1905).

შნშ. – შენიშვნა.

ცხ. ნინოძი – ცხოვრება ნინოძი (ე.
თაყაიშვილის გამოცემა, 1912. წ.-კ.
გამავრც. საზოგადოების ხელნაწერ-
თა აღწერილობაში).

ძვ. საქ. – ძველი საქართველო (საქ. საისტო-
რიო და საეთნოგრაფიო საზოგადოე-
ბის კრებული). ტ. II, 1911–1913; ტ.
III, 1913–1914.

ძვ. სას. პოეზია – ძველ-ქართული სასული-
ერო პოეზია (პ. ინგოროყვას გამო-
ცემა), 1913.

წელიწდ. – წელიწადეული (ქართ. საენათ-
მეცნ. საზოგადოების ორგანო), 1924

წერ. – ა. წერეთელი.

ჭავ. – ი. ჭავჭავაძე (მიხ. გედევანიშვილის
გამოცემა, 1914)

ხალხ. პოეზია – ქართული ხალხური
პოეზია. I. ხევსურული. გამოსცა ა.
შანიძემ. 1931.

ხანძთ. – გრიგოლ ხანძთელის ცხოვრება (ნ.
მარის გამოცემა, 1911 წ.).

ძველი აღთქმის წიგნები (გარდა ფსალმუნისა) დამოწმებულია 978 წლის ხელნაწერის
ტექსტის მიხედვით, რამდენადაც ტექსტი მოიპოვება. ერთი ნაწილი ამ ხელნაწერისა
გამოცემულია:

წიგნი ძუელისა აღთქუმისანი. ტ. I. ნაკვ. 1. დაბადებისად, გამოსლვათად. 1947; ტ. I. ნაკვ. 2. ლევიტელთად, მსაჯულთად, რუთისი, იოზისი, ესაიადსი. 1948. გამოსცა ა. შანიძემ.

ფსალმუნი დამოწმებულია 1960 წ. გამოცემის მიხედვით.

ახალი აღთქმის წიგნთაგან მეცნიერულად გამოცემულია: ოთხთავი, მოციქულთა საქმე, კათოლიკე ეპისტოლენი და იოანეს გამოცხადება. გადაცემულია დასაბეჭდად პავლეს ეპისტოლენი.

შემოკლებანი:

დაბ. – დაბადებისად.

გამოსლ. – გამოსლვათად.

იოზ. – იოზისი.

მეფ. – მეფეთად.

ფს. – ფსალმუნი.

ესაია – ესაიადსი.

დანიელ – დანიელისი.

მათ. – მათეს თავი.

მარკ. – მარკოზის თავი.

ლუკ. – ლუკას თავი.

იო. – იოვანეს თავი.

საქმე – საქმე მოციქულთა.

ძირითადი სამეცნიერო ლიტერატურა

ანტონი I, ქართული დრამატიკა. 1885.

ახვლედიანი გ., ზოგადი ფონეტიკის საფუძვლები. 1949.

თოფური ა. ვ., ფონეტიკური დაკვირვებანი ქართველურ ენებში: მიმომხილველი (1927), საქ.

არქივი (1927), ტ. უ. მ. (1929), ენიმკის მოამბე (1937, 1941).

ჟორდანიას თ., ქართული გრამატიკა. 1889.

შანიძე ა., სუბიექტური პრეფიქსი მეორე პირისა და ობიექტური პრეფიქსი მესამე პირისა ქართულ ზმნებში. 1920.

„ ჰაემეტი ტექსტები და მათი მნიშვნელობა ქართული ენის ისტორიისათვის (ტ. უ. მ., III, 1923).

„ ხანმეტი ლექციონარი (ძველი ქართული ენის ძეგლები. I. 1944).

„ ქართული ენის გრამატიკა. I. მორფოლოგია. 1930.

„ გიორგი მთაწმიდლის ენა (ძველი ქართული ენის ძეგლები. IV. 1946).

ჩიქოზა ა., სახელის ფუძის უძველესი აგებულება ქართველურ ენებში. 1942.

„ ქართული ენის ზოგადი დახასიათება. 1950 (ქართ. განმარტებითი ლექსიკონის I ტომში).

Магп Н., Грамматика древнелитературного грузинского Языка. Л., 1925 (ურევია იაფეტური თეორიის შეცდომები).

Руденко Б., Грамматика грузинского языка. М.– Л., 1940.

M a r r N. et B r i è r e M., La langue géorgienne. Paris, 1931 (არც ეს არის თავისუფალი
იაფეტური

თეორიის შეცდომებისაგან).

V o g t H., Esquisse d'une grammaire du géorgien moderne. Oslo, 1936.

„ „ Grammaire de la langue géorgienne, 1971.

ШАНИДЗЕ АКАКИЙ ГАВРИЛОВИЧ
СОЧИНЕНИЯ
В ДВЕНАДЦАТИ ТОМАХ
Т. III

(На грузинском языке)

Издательство Тбилисского университета

Тбилиси – 1980

გამომცემლობის რედაქტორი მ. ი ნ ა ს ა რ ი ძ ე

მხატვარი ა. ბ უ ა ძ ე

მხატვრული რედაქტორი ი. ჩ ი ქ ვ ი ნ ი ძ ე

ტექნიკური რედაქტორი ი. ხ უ ც ი შ ვ ი ლ ი

სზ 412

გადაეცა წარმოებას 25.02.80. ხელმოწერილია დასაბეჭდად 16.07.80. საბეჭდი ქაღალდი
№ 60 X 90^{1/16}. პირობითი ნაბეჭდი თაბახი 42. სააღრ.-საგამომც. თაბახი 49,54.

ტირაჟი 10 000. შეკვეთა № 2039. ფასი 4 მან. 10 კპ.

თბილისის უნივერსიტეტის გამომცემლობა, თბილისი, 380028, ი. ჭავჭავაძის პროსპექტი, 14

საქ. სსრ მეცნ. აკადემიის სტამბა, თბილისი, 380060, კუტუზოვის ქ. 19

Издательство Тбилисского университета, Тбилиси, 380028,
пр. И. Чавчавадзе, 14

Типография АН ГССР, Тбилиси, 380060, ул. Кутузова, 19